

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ

[ભાગ બીજો]

‘ માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન ’

લેખક

મહામહોપાધ્યાય પં. શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

અધ્યાપક-સ્વામ્યાય ગંગળ, સાહિત્ય-વાચસ્પતિ, ગીતાસંહાર

502

68762

RS 42-00

પા ૨ ડી (જિ. વલસાડ)

કાશિક :

જનમલ શીખાઈ સારાવળેકર, બી. એ ,
સ્વાધ્યાય-મંડળ,
ચોરસ- 'સ્વાધ્યાય-મંડળ (પારડી)'
પારડી (જિ. વલસાડ)

અમરુવાડ :

શ્રી. જાલમલ શ્રી બી. (વલસાડ)
પારડી (જિ. વલસાડ)

મુદ્રક :

જનમલ શીખાઈ સારાવળેકર, બી. એ ,
જાલમલ મુદ્રણાલય, સ્વાધ્યાય-મંડળ,
ચોરસ- 'સ્વાધ્યાય-મંડળ (પારડી)'
પારડી [જિ. વલસાડ]

અથર્વવેદનો સુખોધ અનુવાદ

‘માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન’

ભૂમિ કા

માતૃભૂમિ અને સુયોગ્ય રાજ્યશાસન

સુયોગ્ય રાજ્યશાસન કેને કહી શકાય એ પણ એક પ્રશ્ન છે. પરન્તુ ઉત્તમ રાજ્યશાસનથી જ પ્રશ્નનું સ્ત્રામ વધે છે એમાં સંદેહ નથી. પરન્તુ ઉત્તમ રાજ્યશાસન કથું છે તે એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે આજે અમારી પૃથ્વીપર અનેક પ્રકારનાં રાજ્યશાસન ચાલી રહ્યાં છે. રશિયામાં સામ્યવાદી રાજ્યશાસન છે, તે અમેરિકામાં લોક પ્રતિનિધિઓનું રાજ્ય-શાસન છે, અને અન્ય-અન્ય દેશોમાં અન્ય-અન્ય પ્રકારનાં રાજ્ય-શાસન છે.

પ્રાચીન સમયમાં પણ અનેક પ્રકારનાં રાજ્યશાસન હતાં. સાદું રાજ્ય, મહારાજ્ય, સામ્રાજ્ય, સ્વરાજ્ય, સામન્ત-પદ્ધતિ (સામંતશાહી) રાજ્ય, લોકજ્ય, વેરાજ્ય, આધિપત્ય-રાજ્ય, જનરાજ્ય ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં રાજ્યશાસન વેરામાં તથા બ્રાહ્મણોમાં આપણને જોવા મળે છે. અર્થાત્ જન્વી રીતે આજે નાનાં દેશોમાં નાનાં પ્રકારનાં રાજ્યશાસન આપણે જોઈએ છીએ, તેવી જ રીતે વૈદિક સમયમાં પણ આપણને જોવા મળે છે. બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં અમૂક રાજ્ય-શાસન અમૂક દિશામાં ચાલે છે એમ પણ કહ્યું છે અને અન્યમાં કહ્યું છે કે—

સમુદ્રપર્વન્તાયાઃ પૃથિવ્યાઃ ઇકરાદ્ (ઐ. ધા. ૧)

‘સમુદ્ર પર્વન્ત જેટલી પૃથ્વી છે તે સમસ્ત પૃથ્વીપર એક જ રાજ્ય અને તેનું એક જ રાજ્યશાસન હો. ’ આજે જેવી રીતે સંયુક્ત રાજ્યોની (યુ. ને. ની) કદપના પ્રચલિત થયેલ છે, એને તે કાર્ય કરી રહી છે તેજ પ્રમાણે આ “પૃથિવ્યાઃ ઇકરાદ્” ની કદપના છે. પૃથક પૃથક રાજ્યો હોય અને તેઓ સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર હોય, તે તેઓમાં ઝગડા અને યુદ્ધ થવાની સલામતી છે. આમ યુદ્ધ થઈને માનવેનાં સંહાર ન થાય એ ‘હેતુથી “પૃથિવ્યાઃ ઇકરાદ્” ની કદપના પ્રચલિત થઈ હતી. અને આજની ‘સંયુક્ત રાજ્ય’ (યુ. ને. ને.) ની કદપના પણ એજ હેતુથી થયેલ છે. તેને કેટલે અંશે સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે એ એક બિદગ પ્રશ્ન છે; પરન્તુ પૃથ્વીપર એક રાજ્ય હોય અને તેનું વિધાન એક જ હોય એ કદપના કેવળ આજની જ છે, અને પ્રાચીન સમયમાં એ કદપના ન હતી એવી કોઈ પાત નથી. સર્વ સમયમાં માની સંજ્ઞાએ સંપૂર્ણ માનવગતિનું દિન થાય, માનવોને બચાઈ સંહાર ન થાય, એટલા માટે આ પ્રકારનાં નિયમ કરે છે અને તેથી સંયુક્ત રાજ્યશાસનની કદપનાને ઉદ્ભવ થયો છે. જેવી રીતે આધુનિક સમયમાં જન્મ્યું થઈ તેવી જ

રીતે પ્રાચીન નેતાઓમાં પણ ઉત્પત્ત યજ્ઞ દત્તી જે આપણને
" પુત્રિવ્યાઘ્ર વકરાટ્ " માં જોઈ શકીએ.

' પૃથ્વીપર એક રાજ્યસ્થાપન હો ' આ કવચના અઢાણ
મંત્રોમાં આપણે જોઈએ છીએ, પરંતુ સ્ત્રિદાસમાં એનું
સ્થાપન થયું હોય એનું કથાંધ જોવા મળતું નથી તેથી અમે
એટલું જ કહી શકીએ છીએ કે આ કવચના પ્રાપ્તિએ આપણ
તે સમયના નેતાઓના મનમાં ઉત્પત્ત યજ્ઞ દત્તી પરંતુ તે
કાવ્યરૂપ (વ્યવહાર) માં પરિણત થઈ ન હતી.

આને ' સંયુક્ત રાજ્ય સંસ્થા (યુ. ને) ' માલી રહી છે;
પરંતુ તેનાથી પણ આજ કાળને લાભ થતો હોય એનું કંઈ
દેખાતું નથી કારણ કે રૂઢી રાષ્ટ્રોના સ્વાર્થ વચ્ચે આપણે જ
છે અને તેથી મૂળ ઉદ્દેશ નષ્ટ થઈ ગયો છે. માનવ સ્વભાવ
જ એવો છે. તે પ્રાચીન સમયમાં પણ એવો જ હતો અને
આને પશુ એવો જ છે.

અઢોઆ આપણે તે એટલું જ દર્શાવવાનું છે કે પ્રાચીન
સમયમાં આ પૃથ્વીપર અનેક રાજ્યો હતાં, તેઓમાં લગભગ
અગ્ર યજ્ઞ થતા રહેતા અને તેમાંથી જ " પૃથ્વીપર એક જ
રાજ્ય હિંદુ " એ કવચના પ્રાદુર્ભૂત થઈ. પરંતુ પૃથ્વીપર તેનું
સંપૂર્ણ એક રાજ્યસ્થાપન થઈ શક્યું નહિ, માનવાની ભૌતિક
ઉત્તમિ રાજ્ય, સામાજ્ય, અને સ્વરાજ્ય ચાર યજ્ઞ સુધી જ
થઈ. તેથી આપણ સમયના પૃથ્વીપર એક રાજ્યસ્થાપન થવા
સુધી તેની ઉત્તમિ થઈ નહિ.

આ કાવ્યો રાજ્ય, સામાજ્ય અને સ્વરાજ્યની કવચનાઓ
આ પૃથ્વીપર થઈ એનું જ્ઞાપ્ય છે સ્વરાજ્યનો અર્થ
" યજ્ઞપાઠ્ય સ્વરાજ્ય " એમ વેદોમાં છે. એક જ રાજ્યના
અનિયંત્રિત રાજ્યસ્થાપનને ' રાજ્ય ' કહી શકાય છે અને
શોક નિયંત્રિત રાજ્યસ્થાપનને ' યજ્ઞપાઠ્ય સ્વરાજ્ય ' કહી
શકાય છે. વેદોમાં આ સૌ પ્રકારનાં સ્થાપન છે પરંતુ તેમાં
' યજ્ઞપાઠ્ય સ્વરાજ્યસ્થાપન ' ના અઢિમાંનું વિશેષ પ્રકારનું
વર્ણન છે.

માતૃશ્રુતિ પ્રત્યે પ્રેમ

કેાઇ પણ પ્રકારનું રાજ્યસ્થાપન હો તેનાથી જનતામાં
માતૃશ્રુતિ માટે પ્રેમ અવશ્ય હોવો જોઈએ. વેદોમાં માતૃશ્રુતિનું
સૂક્ત આ રીતે મળતું કરતા મોજ્ય છે. બીજા કેાઇ પણ
અન્ય ધર્મગ્રંથમાં માતૃશ્રુતિની ભક્તિની બાબતમાં કંઈ

પણ કંઈ નથી. હવે વેદોમાં જ આ સૂક્ત છે અને તે પણ
એટલું વિસ્તૃત છે કે પ્રત્યેક દિશારક્ષે આ વિષયમાં આશય
પ્રતીત થયો.

વેદોમાં માનવધર્મની પૂર્ણતા આથી સ્પષ્ટ થાય છે.
માનવજીવનના એટલા પાસાં છે તે જમાં માટે ઉત્તમ આદેશ
વેદોમાં આપેલ છે. આ પુસ્તકમાં પાસકે માતૃશ્રુતિ અને
રાજ્યસ્થાપન એ વિષયની સાથે સંબંધ મારાવરતા બધા
વિષયો જોઈ શકીએ.

પ્રથમ ભાગમાં જેની રીતે " અન્નવિદ્યા " નાં સૂક્તો
આપેલાં છે, તેની રીતે આ દ્વિતીય વિભાગમાં ' માતૃશ્રુતિ
અને રાજ્યસ્થાપન ' ની સાથે સંબંધ રાખનારાં બધાં સૂક્તો
આમાં આપેલાં છે તે જુઓ—

૧ ' માતૃશ્રુતિ '—માતાશ્રુતિ, વિરાટ, રાષ્ટ્રદિતી, રાષ્ટ્ર-
સલાની રાજ્યને માટે અનુમતિ.

૨ ' રાક્ષા '—રાજ્યનું કલ્યાણ, રાજ્યની સિયરતા, રાષ્ટ્રનાં
ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ, રાજ્યનો રાજ્યાધિપતિ, રાજ્યને બનાવનારા,
રાજ્યની વૃદ્ધિ, વિજયી રાજ્ય, રાજ્યની રાજ્યપર પુત્રી
સ્થાપના.

૩ ' રાક્ષાનો ધર્મ '—દક્ષિણનો ધર્મ, પ્રજાનું પાલન,
દિશાઓના પાલક અને રક્ષક, રાષ્ટ્રનું સંવર્ધન, સંરક્ષક કરે.

૪ ' યુદ્ધોનો નાશ '—દુષ્ટતાઓ, અનુદાન, દુષ્ટોનો
સંહાર, સેના સમોદાન, પાપથી બચાવ, દુષ્ટ વિમોચન,
વિજય પ્રાપ્તિ.

૫ ' વિજયની પ્રાપ્તિ '—અઘ્યુદયની પ્રાપ્તિ, પરાક્રમથી
વિજય, વિજયની પ્રાપ્તિ, ધર્મ અને વિજય, વચ- પ્રાપ્તિ,
જ્ઞાન અને શાંતિની ઓભિસિતતા, તેજસ્વતાથી અઘ્યુદય,
તેજસ્વતાની પ્રાપ્તિ, અઘ્યુદયની દિશા.

૬ ' સંરક્ષણ '—સુરક્ષા, ભગ પ્રાપ્તિ, આત્મશુદ્ધિ, ઉત્તમ
અને શ્રેષ્ઠ ગતિ, યજ્ઞસ્ત્રી થતું, નિષ્કલતા, કલ્યાણ, પવિત્રતા,
શુદ્ધતા, ઉત્તમ આશયો જનું.

૭ ' અન્નન્દ '—પુષ્ટિ, સુખ, જ્ઞાન, બન્ધનથી મુક્તિ,
કોપનું યમન, સિદ્ધિ.

૮ ' યુદ્ધસાધન '—યુદ્ધનાં સાધન, રથ, દુન્દુભિ,
રાજ્યની સિયરતા, સ્વ વીર.

આટલાં શીર્ષકોનાં લગભગ ૧૧૨ સૂક્ત અને લઘુભગ

એક હજાર મત્રો આ પ્રકરણમાં આપેના છે આ મત્રોનો વિચાર કરવાથી વેદનું સંખ્યશાસન-પ્રકરણ શુ છે, તેનો પૂર્ણપણે ખ્યાલ આવી શકે છે ઉદાહરણ માટે કેટલાક મત્ર અહીં આપીએ છીએ—

માતૃભૂમિનું ધારણ

માતૃભૂમિનું ધારણ કયા શુણેથી થાય છે એ વિષયમાં માતૃભૂમિના સૂક્તના પ્રથમ મત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

સત્ય વૃદ્ધ ક્રત ઉગ્ર દીક્ષા તપો

પ્રણ યજ્ઞઃ પૃથિર્ધા ધારયન્તિ ॥ (અથર્વ ૧૨/૧૧૧)

‘સત્ય, સરળતા, ઉગ્રતા, દક્ષતા, ધર્મનિયમ પાલન કરતી વખતે થતાં કષ્ટ સહન કરનાં, શાન અને ચતલાન આ શુણે માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરે છે’ માતૃભૂમિને સ્વતંત્ર રાખવા માટે પ્રમજનોમાં આ શુણેનું સંપર્કન થવાની આવશ્યકતા છે જ્યાંના પ્રમજન આ શુણેથી સમ્પર્ક દશે તે માતૃભૂમિ સ્વતંત્ર, તેજસ્વીની, ઉજ્જવળ તથા કિર્તિમતી હોય છે આ સૂચના કેટલી મહત્વપૂર્ણ છે તેનો વિચાર પાઠક કંઈ અને પોતામાં આ શુણેનો વિકાસ કરાવવો અપત્ત કરે વળી વધારે ભુજો—

યસ્યાં પૂર્વે પૂર્વજના વિચકિરે યસ્યાં દેવા અસુરા-
નમ્યવર્તયન્ ॥ (અથર્વ ૧૨/૧૧૫)

‘જે માતૃભૂમિમાં પ્રાચીન પૂર્વજો મોટાં મોટાં પરાક્રમ કરતા હતા, અને જે માતૃભૂમિમાં દેવોએ અસુરોને દૂર કર્યા હતા’ આ ઇતિહાસ માતૃભૂમિમાં જ બનેલ છે એવું સ્મરણ આ મત્ર કરાવી રહ્યો છે. આથી પ્રાચીન ઇતિહાસનું સ્મરણ થાય છે અને તેથી માતૃભૂમિ પ્રત્યેના પ્રેમમાં વૃદ્ધિ થાય છે, અને પોતાની માતૃભૂમિ માટે આપણે કષ્ટ કરવું જોઈએ એમ આપણને પ્રેરણા થાય છે એ અમારા પ્રાચીન પૂર્વજો પ્રમાણે હોય એવો ભાવ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રકારનો ઉત્સાહ અને સ્ફૂર્તિ આ મત્ર આપે છે

અર્જીતોઽહતો અવ્યઘ્નાં પૃથિવીમહમ્ ॥

(અથર્વ ૧૨/૧૧૧)

‘અછત રહીને, યુદ્ધમાં ન મરીને, યજ્ઞ આદિ રહિત બનીને હું મારી માતૃભૂમિ પગ અધ્યક્ષ બનીને બિરાજીશ.’ આ પ્રમાણે મારી માતૃભૂમિમાં હું અધ્યક્ષ બનીને સાર કામ કરીશ આવો વિચાર મનુષ્ય મનમાં ધારણ કરે

ત્વજ્ઞાતા ત્વયિ ચરન્તિ મતૃયાઃ ।

તથેમે પ્રથિવિ પઞ્ચ માનવાઃ । (અથર્વ ૧૨/૧૧૫)

‘હે માતૃભૂમિ ! અમે બધા પાંચ પ્રકારના માનવો તારાથી ઉત્પન્ન થયા છીએ અને તારામાં જ ભક્ષણ કરીએ છીએ’ આ મત્ર પાંચ જનોનું સંગઠન થતું જોઈએ એવો ઉચ્ચભાવ સચિત કરે છે તથા—

યો નો દ્વેષત્ પૃથિવિઃ યઃ પૃતન્યાત્

યોઽભિદાસાત્ મનસા યો વધેન । તં નો ભૂમે રંધય । (અથર્વ ૧૨/૧૧૪)

‘હે પૃથ્વી ! જે અમારો દ્વેષ કરે છે, જે સૈન્ય મોકલીને અમારી સાથે યુદ્ધ કરે છે, જે મનથી અમને દાસ બનાવવા ઇચ્છે છે તે સર્વનો નાશ કર’

ઋષિયોનું સ્મરણ

પૂર્વ સમયમાં આપણી માતૃભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઇન્દ્રાણી ઋષિઓ હતા તેમનું સ્મરણ પશુ આ સૂક્તમાં કરેલું છે ભુજો—

યસ્યા પૂર્વે ભૂતકૃત નવયો ગા ઉદાનુચુઃ ।

(અથર્વ ૧૨/૧૩૬)

‘જે માતૃભૂમિમાં પૂર્વકાળમાં ભૂતકાળનો ઇતિહાસ રચનારા મહાન ઋષિઓ થયા હતા’ આ પ્રમાણે પ્રાચીન કાળના ઋષિઓનું ઉત્તમ પ્રકારે સ્મરણ કર્યું છે.

માતૃભૂમિની આખતમાં ઉત્તમ બાપણ

આપણી માતૃભૂમિની ખાખતમાં હ મેશા ઉત્તમ બાપણ જ કરવું જોઈએ, આ ખાખતમાં કહ્યું છે કે—

યે ગ્રામા યદરણ્યં યાઃ સમા અધિ ભૂઘ્યામ્ ।

યે સગ્રામાઃ સમિતયસ્તેષુ ચારુ વદેમ તે ॥

અથર્વ ૧૨/૧૧૫

‘જે ગ્રામ, જે અરણ્ય, જે સભા જે સ ગ્રામ, જે સમિતિ છે તેઓમાં અમે તમારા વિષયમાં સાર જ બોલીશું’

દીધિ ન બાયાઃ પ્રતિબુદ્ધમાના

ચયં તુમ્યં યલિહિત સ્યામ ॥ (અથર્વ ૧૨/૧૧૬૨)

‘અમને દીધાં બાયાખ પ્રાપ્ત થાઓ, અમે ઉત્તમ શાની બનીએ અને માતૃભૂમિને માટે અમારું બલિદાન દઈશું’

આ પ્રમાણે આપણી માતૃભૂમિની ખાખતમાં કેટલા ઉચ્ચ

વિચાર વેદમાં દર્શાવેલા છે ! પાક તેને વિચાર કરે અને પોતાની માતૃભૂમિના દિલમાં આજ રિચારો દશેમાં મનમાં ધારણ કરે તથા માતૃભૂમિની સેવા કરીને કૃતકૃત્ય મર્યાદા પોતાનું પશુ સાચું કરે

દેવે રાજ્યશાસનો વિચારે ભુએ પ્રથમ 'ચિ-રાટ્' પદ્ધતિનું શાસન સાર્થક પ્રથમ લક્ષમાં આવે છે, આ બાબતમાં વેદ આમ કહે છે—

વૈરાજ્યની વ્યવસ્થા

ચિરાટ્ યાદમ્ અગ્ર આલીપ્, તસ્યા જાતાયાઃ સર્વે અવિમેદ્ દ્યમેવેદં મવિષ્યતીતિ ।

(અર્થ ૮૧૨-૧૧)

'ચિરાટ્ જ પ્રથમ હતું. તેથી બધાને જીતિ ઉપજત યદ કે જે દશેમાં આમજ રહેશે તો કેમ થશે ?' આ ચિરાટ્માં કોનો ભય છે એ ભુએ—

'ચિરાટ્ (ચિ-રાટ્)' નો અર્થ 'રાજ નદિ' તો રાજથી વિરોધી અવસ્થા, રાજ ન હોય એવી રિયતિ પ્રારંભમાં રાજ હતો જ નહિ. લોકો જ પોતાનો કારભાર ચલાવતા હતા. ગામના લોકો મળીને પોતાના ગામની જે કાષ્ટ વ્યવસ્થા કરવી હોય તે કરતા હતા સર્વ ગામના આજ પ્રમાણે જનશાસિત હતી રાજશક્તિ હતી જ નહિ, જે સર્વનું શાસન કરી શકે આ રાજવિદ્વાન અવસ્થા જોઈને સજ્જનોને ભય લાગના માંડેલા કે જે આવી જ રાજવિદ્વાન રિયતિ રહેશે તો જનતાની ઉન્નતિ કેવી રીતે થઈ શકશે ? આ ભય સજ્જનોના મનમાં ઉત્પન્ન થયો અને આ ભય મોઝ પછુ હતો જ વિચાર કરતા કરતા આમરણેએ યામસભા સ્થાપનાનો વિચાર નિશ્ચિત થયો જેથી—

સા ઉદકામત્ સા સમાયા ન્યક્રામત્ ।

સા ઉદકામત્ સા સમિતૌ ન્યક્રામત્ ।

સા ઉદકામત્ સાડડમન્વજે ન્યક્રામત્ ।

(અર્થ ૮૧૨-૧૨)

'તે જનશક્તિ ઉત્ક્રાંત થઈ અને આમસભામાં પરિણત થઈ તે જનશક્તિ અધિક ઉત્ક્રાંત થઈ અને રાષ્ટ્ર સમિતિમાં પરિણત થઈ. તે જનશક્તિ અધિક ઉત્તમ થઈ અને મંત્રીમંડળમાં પરિણત થઈ.'

આ પ્રમાણે આમજમાં અમસભા, રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રસમિતિ

અને મંત્રીમંડળ સ્થાપિત થયાં અને રાજ્યશાસન સાધન લાગ્યું અને આ સભા સમિતિઓનો જે અધ્યક્ષ હતો તેને આખરે રાજ બનવાનું માન પ્રાપ્ત થયું. આ પ્રમાણે 'ચિરાટ્' અવસ્થામાંથી 'રાજ' ના શાસન મુખી પ્રજનશક્તિની ઉન્નતિ થઈ. આનું નામ જ 'રાષ્ટ્રી' શકિત છે. આ રાષ્ટ્રની જનશક્તિ છે. તે રાજમાં કેન્દ્રિત થઈ આ બાબતમાં કહેલ છે—

રાષ્ટ્રી કેવી

અદં રાષ્ટ્રી મંગમની પશુનાં ચિકિત્સુવી પ્રથમા યશિયાનામ્ ॥ ૨ ॥

યં કામયે તં ત ઉમં છુનોમિ, તં પ્રહાણં તં શ્રદ્ધિં તં હુમેષામ્ ॥ ૩ ॥

અમન્તયાં માં ત ઉપ ક્ષિયન્તિ શુધિં શુત અદ્યેયં તે વદામિ ॥ ૪ ॥

અદં સુયે પિતરમસ્ય મૂર્ધન ॥ ૫ ॥

(અર્થ ૪૩૦)

'હું રાષ્ટ્રશક્તિ છું હું ધનોને એકત્રિત કરનારી છું હું પૂજનીયોમાં પૂજનીય છું. જેને ઇચ્છુ તેને ઉચ્ચવીર બનાવી દઈ શકું છું તેને શ્રદ્ધા અને ઉત્તમ શુદ્ધિમાન શ્રદ્ધિ બનાવું છું' મારે અપમાન કરનાર નાશને પ્રાપ્ત થાય છે. તે શ્રદ્ધાવાન મનુષ્ય ! તું આ સાક્ષીને હું પોતે કહું છું. હું જ આ રાષ્ટ્રપર પાલન કરનારને નિયુક્ત કરું છું'

આ રાષ્ટ્રશક્તિનું કયન છે રાષ્ટ્રશક્તિ કોષ્ટ મનુષ્ય નથી જે મનુષ્યની જેમ બોલી શકે છે પરંતુ અહીં અલંકારિક રીતે મનુષ્ય કહે છે એવું વળું ન ક્યું છે, જે મનુષ્યોને બોલપ્રદ થઈ શકે છે રાષ્ટ્રની જીવિત અને જાગૃત શક્તિથી જ આ કાર્ય થાય છે જનતામાં જે રાષ્ટ્રી જીવિત અને જાગૃત છે તેઓ જ વિશેષ પ્રમાણમાં કાર્ય કરતાં નજરે પડે છે. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે અસ્તુ આ રાષ્ટ્રશક્તિનો પ્રભાવ એવો મહાન છે

રાષ્ટ્રસભાની અનુભવિ

રાષ્ટ્રશક્તિનો અર્થ રાષ્ટ્રની જનતાની સંઘશક્તિ આ રાષ્ટ્રની સભાદ્વારા એકત્રિત થયેલી હોય છે જે રાષ્ટ્ર જ્ઞાન વિજ્ઞાન સમગ્ર હોય તો આ શકિત પ્રભાવિત થાય છે અને આમાંની રહેલો જ્ઞાની આ શક્તિ પ્રભાવિત થઈ શકતી નથી. આ રાષ્ટ્રસભાઓનો પ્રધાન કેટલો મહાન હોય છે તે ભુએ—

સમા ચ મા સમિતિઘાવતાં પ્રજાપતેર્દુહિતરાં
સંવિદાને । (અથર્વ. ૭૧૨૧૧)

‘ રાજ કહે છે, - ’ સમા અને રાષ્ટ્રની સમિતિ મળીને
મારું સંરક્ષણ કરે ’ તે રાજની આજ્ઞાથી નિર્માણ થાય છે.
તેથી તેઓ રાજની દુહિતાઓ છે. અર્થાત્ રાજની આજ્ઞામાં
તેઓ ન રહેતાં સ્વતંત્રતાથી જ રાજ્યવ્યવહાર ચલાવે છે.
તેથી રાજનું પણ તેઓ રક્ષણ કરે છે. રાષ્ટ્રસમિતિ અને
ગ્રામસભાનું સામર્થ્ય એટલું મોટું હોય છે કે તેમની
અનુકૂળતા હોય તોજ રાજ રાજગાદીપર ટકી શકે છે નહીંતો
રહી શકતો નથી. આટલી મહાન શક્તિ રાજસભાઓની વૈદિક
સમયમાં હતી.

‘ રાજ કેવો હોયો નેષ્ઠો ?

રાષ્ટ્રનું સંરક્ષણ કરવા માટે કોઈ સારો શાસક રાજગાદી-
પર હોવા નેષ્ઠો, તે શાસકના ગુણ આવા હોવા નેષ્ઠો—

इन्द्रः सुत्रामा स्वर्वां अवोमिः सुमुष्टीको भवतु
विश्ववेदाः । याघतां द्वेपो वमयं नः कृणोतु
सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ (અથર્વ. ૭૯૬૧)

‘ રાજ (સુત્રામા) પ્રજાનું ઉત્તમ સંરક્ષણ કરનારો
હો. (સ્વર્વાં) પોતાની શક્તિથી કાચું કરનારો હોવો
નેષ્ઠો. (અવોમિઃ) સંરક્ષક શક્તિયોથી યુક્ત હો. (સુમુ-
ષ્ટીકઃ) પ્રજાને ઉત્તમ સુખ દેનારો હોય. (વિશ્વવેદાઃ)
સર્વ ધર્મો અને જ્ઞાનથી યુક્ત હોય, તે સત્ત્વોને હેરાન કરે,
અમારે માટે નિર્ભયતા ટકાવી રાખે. અમે ઉત્તમ પરાક્રમના
અથવા ધનના સ્વામી બનીને રહીએ. ’

विश्या अमीषाः प्रमुञ्चन् मानुषीभिः शिवाभिः

‘ અથ પરિપાહિ જો મયમ્ (અથર્વ. ૭૮૪૧૧)

‘ સર્વ રોગોને દૂર કરીને, મનુષ્યોના કલ્યાણ કરવાના
સાધનોથી અમારા ધરની સુરક્ષા થાઓ. ’

રાજની સુવ્યવસ્થાથી પ્રજા રોગમુક્ત થવી નેષ્ઠો અને
સર્વત્ર સુરક્ષિતતા રહેવી નેષ્ઠો. તેનાં લક્ષણો આ છે—

अपानुदौ जनं अमित्रयन्तम् (અથર્વ. ૭૮૪૧૨)

‘ સત્વર કરનારા લોકોને દૂર કરે. ’ સમાજમાં સત્ત્વો ન
રહે એવી સુરક્ષા રાજ્યે સ્થાપિત કરવી નેષ્ઠો તથા—

ध्रुवोऽच्युतः प्र मृणीहि शत्रून् शत्रून्तोऽघरात्र
पादयस्व ।

सर्वा दिशः संमनसः सध्रीचीः भुवाय ते
समितिः कल्पतामिह ॥ (અથર્વ. ૬૧૮૮૧૩)

‘ રાજ પોતાના કર્તવ્યપર રિધર રહે, કર્તવ્યમુદ્ધ ન
થાય. સત્ત્વોના નાશ કરે, સત્ત્વો કરનારાઓને નીચે પછાડે.
સર્વ દિશાઓમાં રહેનારા લોકો એક ઉત્તમ વિચારના થાઓ.
રાજની રિધરતા માટે રાષ્ટ્રસમિતિ સ્થાપિત થાઓ. ’

રાજનું સૈયમ રાષ્ટ્રસભાની અનુકૂળતાપર જ અવલંબે
છે એ તાત્પર્ય અહીં દર્શાવ્યું છે.

રાજના નિર્માતા

પ્રમજન જ રાજના નિર્માતા છે. ગ્રામના લોકો ગ્રામ-
સભાના સદસ્યોને ચૂંટી કાઢે છે. રાષ્ટ્રના લોકો રાષ્ટ્રસમિતિ
ના સદસ્યોને ચૂંટી કાઢે છે. આ સદસ્યો પોતામાંથી મંત્રી
મંડળ બનાવે છે. આ મંત્રીમંડળ એક શરૂવીરની પસંદગી
કરીને તેને રાજગાદી પર બેસાડે છે.

ये राजानो राजयतः सुता ग्रामपयश्च ये ।

उपस्तीन् पर्णं मह्यं त्वं सर्वान् कृणु अमितो
जनान् ॥ (અથર્વ. ૩૧૫૭)

‘ જે શાસક છે, જેઓ રાજાને બનાવે છે, જેઓ સુત
અને ગ્રામના નેતા છે તે બધાએ રાજાને અનુકૂળ રહેવું
નેષ્ઠો. ’

જે આ લોકો રાજાને અનુકૂળ થાય તોજ રાજ રાજગાદી
પર સુરક્ષિત અને રિધર રહે છે. રાજની શક્તિ પ્રમજનોની
અનુકૂળતા પર જ આધારિત છે. આ બાબતમાં વધુ લુઓ—

त्वां विदो वृणतां राज्याय त्वां इमाः प्रविश्या
पञ्च देवीः ।

धर्मन् राष्ट्रस्य ककुदि अयस्व ततो न उग्रो
वि भजा वसूनि ॥ (અથર્વ. ૩૪૧૨)

‘ હે રાજા ! આ ચારે દિશાઓમાં રહેનારા જે પાંચ
પ્રકારના માણસો છે તેઓ સર્વ રાજ્યના શાસનાધિકારને
માટે તને ચૂંટી કાઢે. બળવાન બનીને તું રાજ્યના ઉચ્ચ
સ્થાનપર વિરાજમાન થા, અને ત્યાંથી અમને ધનના ભાગ
પાડી દે. ’ અમને અમારે માટે યોગ્ય રીતે ધન પ્રાપ્ત થાય
એવી સુવ્યવસ્થા કર. હલ્લુ વધારે લુઓ—

स्वस्तिदा विशां पतिवृत्रहा विमुष्टो वशी ॥ ૧ ॥

वि न इन्द्र मृधो जहि नीचा यच्छ पृतन्यतः ॥ ૨ ॥

(અથર્વ. ૧૨૨૧)

‘ પ્રાગ્નો પાપક, કદાચ કરનારો થાઓ, તે યજુનો વધ કરે અને તે પોતે પોતાનો સ્વાધીન રાખે. પોતે પોતાને ઉન્નત થવા ન દે સૈન્યથી અમારા પર જેઓ યજ્ઞ કરે છે તેમને નીચે પાડી દે અમારા યજુઓને રાજ્ય પરાંત કરે. ’

રાગ્નનો કરે

રાજ્યશાસન યજ્ઞવત્તા માટે ખર્ચે ચાપ છે. આ ખર્ચે પ્રાગ્ પોતાની આત્મકર્મથી આપે છે, તેને ‘ કર ’ કહે છે આ આત્મકર્મ કહ્યું છે કે—

યદ રાજાનો વિમજ્જત દદાપૂતંસ્ય યોદ્ધા
યમસ્વામી સખાસદઃ । અધિ. તસ્માત્ મ મુચ્ચતિ
વક્તઃ શિતિપાત્ સ્વધા ॥ (અર્થ. ૩૨૯૧)

‘ રાજા લોકો પ્રાગ પાસેથી તેમની આત્મકર્મથી સોળાઓ ભાગ કરના રૂપમાં ઉચરાવે છે રાજાના નિવાસમાં તેમજ રાષ્ટ્રસભાના જે સદસ્યો છે તેઓ આ કરને અનુભવે આપે છે. આ (અધિ) સંરક્ષક કર છે. આ પ્રાગને વિનાસથી બચાવે છે. ’

અહીં સોળાઓ ભાગ કરકરે લેવાનો સદેશ છે રશ્મિઓમાં પ્રાગની આવકનો છો ભાગ લેવા જોઈએ એમ કહ્યું છે. વેદ કાળમાં ૧૬ મા ભાગથી રાજ્ય બચહાર માસી થકો હોયો તેજ બચહાર યજ્ઞના માટે રશ્મિઓના સમયમાં છો ભાગ કરવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થઈ, અર્થાત્ જો કોઈની આવક ૧૦૦ રૂપિયા હોય તો ૬૫ રૂપિયા વૈદિક સમયમાં કરકરે લેવાતા હતા, અને રશ્મિઓના સમયમાં તેજ કર ૧૬ રૂપિયા લેવાવા બાકી આજ ખનિકા પાસેથી સો રૂપિયામાંથી ૮૦ અથવા ૯૦ રૂપિયા સુધી લેવાની આવશ્યકતા આ વખતના રાજ્યશાસકને માટે ઉત્પન્ન થઈ છે, આજ સમયનું પરિવર્તન છે.

દુષ્ટોનો નાશ

‘ પ્રલહિષે જગ્યાદે ધોરચક્ષસે દ્રેષો ઘષ્ઠમનવાય
કિમીદિને ॥ અર્થ. ૮૧૪૨

‘ જે રાગનો દેવ કરે છે, જે કાચુ માંસ ખાય છે, જેની દષ્ટિમાં ફરતા છે, જે આંખે આ ખાય છે અને કાલે તે ખાય છે અને સત્ત્વ શુ આઈ તેનો જ વિચાર કર્યા કરે છે, એવા કર કેમ લોકોનો દેવ કરે. ’ આ લોકો સમાજમાં ઉપદ્રવ કરનારા હોય છે તથા—

હત્વયાતું મુગ્ધકયાતું અદિ ધ્વયાતુમત
વૌજયાતુમ્ ।

સુર્ણવાતુમત મૃદયાતું લ્પદેય મ મૃણ રક્ષ દન્દ્ર ॥
(અર્થ. ૮૧૪૨૨)

‘ પુરણી જેમ જે અચાની છે, વરણી જેમ જે કોપી છે, કુચાની જેમ જે અંદર અંદર ઝગડે છે, ચકલીઓની જેમ જે અતિક્રામી છે, મરણી જેમ જે ધમકી છે, શીધની જેમ જે લોભી છે, ને સર્વનો નાશ કર અને અમને સુરક્ષિત રાખ. ’ આ હ મનોવિકાર છે જેને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર કહે છે । મનુષ્યે આ વિકારોથી દૂર રહેવું જોઈએ સમાજમાં પણ આવા લોકો તદ્દન યોગ્ય હોવા જોઈએ રાજાના નિર્ણયથી આ યદ થકે છે. રાજા દંડના ભયથી પણ નિયંત્રણ રાષ્ટ્રમાં થઈ શકે છે, આ હ દુર્ગુણોથી જેઓ અલિપ્ત રહે છે તેમને જ સમજાત હોવામાં આવે છે જે સમાજમાં આ હ પ્રકારના દુર્ગુણોવાળા માણસો યોગ્ય હોય છે અને સદૃશ્યો મનુષ્યો સંખ્યામાં અધિક હોય એ સમાજ સારો કહેવાય છે.

વધ દંડ

રાજ્યશાસન દુષ્ટોને વધદંડ આપી શકે, આ આત્મકર્મ આ મન ભાગ લેવા જેવા છે—

અગ્નિ હત મ્યોવત ।

અર્ચસં તર્હણ યધં વર્તયતમ્ ।

દુદ મયુરવત. રક્ષસઃ હતમ્ ।

વિગુનેયો વધં શિશોતે । (અર્થ. ૮૧૪)

‘ બોળી, પાપી, ક્રોદી, વિનાશક, ચાકી સુચની કરનારા, રક્ષસી શત્રુતાળા તેમને વધ દંડ દેવા જોઈએ ’ તથા—

યો ના સ્થો યો મરણઃ સજ્ઞાત ડત નિણ્યો ।

યો અસ્તૌ અભિદાસતિ । વદ્ર. શરણ્યવૈતાન્

મમામિત્રાન્ વિ વિષ્યતુ ॥ ૩ ॥

‘ ય સપત્નો યોડસપત્નો યથ દિપન્ છપાતિ ન ।

વેધાઃ તં સર્વે ધૂર્વન્તુ પ્રજ્ઞ વર્મ મમાન્તરમ્ ॥ ૪ ॥

(અર્થ. ૧૧૧૬)

‘ જે પોતાનો સ્વભાવ છે, જે પારો છે અથવા દીન છે, જે નીચ છે, જે અમને દાસ બનાવે છે, જે અમારો સાવકો છે, અને જે સગા ભાઈ છે, જે અમને શાપ આપે છે

અને જે હમેશાં અમારો દ્વેષ કરે છે, તેનો સર્વ દેવો નાશ કરે. મારે કનય સત્ય જ્ઞાન છે '.

શત્રુ નાશની આગતમાં આ પ્રમાણે વેદમાં કહેલ છે. શત્રુઓ નાશ પામે તોજ રાષ્ટ્ર સુખી થઇ શકે છે. નિર્ભય થઇ શકે છે, અને ઉન્નતિનાં કાર્ય કરવામાં દત્તચિત્ત રહી શકે છે.

શત્રુસેનાનું સમ્મોહન

શત્રુની સેનાને સમોદિત કરીને તેનો નાશ કરવો એ વદિક યુદ્ધનીતિ પ્રમાણે યોગ્ય મથાપ છે જુઓ—

સ સેનાં મોહયતુ પરેવાં નિર્દસ્તાંશ્ચ કુળયત્ ॥૧॥

હન્દ્ર સેના મોહયામિત્રાણામ્ ॥ ૫ ॥

હન્દ્રઃ સેનાં મોહયતુ મરુતો પ્રન્તુ ભોજસા ।

ચક્ષુષ્યમિત્રા દક્ષાં પુનરેતુ પરાજિતા ॥ ૬ ॥

(અર્થ ૩૧૧)

‘ તે શત્રુઓની સેનાને મોહિત કરે, શત્રુસેનાને હસ્ત-રહિત કરે વીર શત્રુસેનાને મોહિત કરે અને સૈનિકો તેનો વધ કરે તેમનાં આખો અગ્નિ બગાડે, અને આ પ્રમાણે શત્રુસેના દારીભય અને આપણો વિજય થાય ’ જુઓ—

અસો યા સેના મરુતઃ પરેવાં અસ્માન્નિત્યમ્બોજસા સ્પર્ધમાના । તાં વિશ્યત તમસાપવ્રતેન યથૈવાં અન્યો અન્યં ન જાનાત્ ॥ (અર્થ ૩૧૨)

‘ એ શત્રુની સેના સ્પર્ધા કરતી કરતી અમારાપર ચડાઈ કરી રહી છે, તે સેનાને તમસાજથી વિધી નાખો જેથી તેઓને એક સૈનિક બીજા સૈનિકને ઓળખી શકે નહિ, એટલે અમારાક તેમનામાં ફેલાઈ અને એવી સ્થિતિમાં તેમને પકડીને તેમનો વધ કરીને આપણો વિજય થાય તેમ કરો ’ આ યુદ્ધની નીતિ છે પાઠકજી આ વિષયમાં અધિક વિચાર કરીને અધિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ

પાપી ભાવનાને દૂર કરો

રાષ્ટ્રમાં શુ કે વ્યકિતમાં શુ ! જે દોષ થાય છે તે સર્વ પાપ ભાવનાને લીધે થાય છે. એટલા માટે રાજ્યશાસન દ્વારા એવો પ્રયત્ન થવો જોઈએ કે પાપીભાવના ધટતી જાય અને પુરવશાવના અધિકાધિક વધતી જાય તેથી રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ અવશ્ય થશે. આને માટે વેદમાં પાપશાવને દૂર કરવા માટે અનેકાનેક આદેશ આપ્યા છે જે રાષ્ટ્રહિતના પોષક છે, જુઓ—

૨ [અર્થ ૩૧૨ અનુ શા. ૨ ભૂમિકા]

યદ્ વિદ્વાંસો યદ્ વિદ્વાંસ પર્નાંસિ ચક્રમા વયમ્ ।
યૂયં નસ્તસ્માન્નુચ્ચત વિશ્વે દેવા સજોપસઃ ॥ ૧ ॥

યદિ જાગ્રત્ યદિ સ્વપન્નેન પનસ્યોઽકરમ્ ।

મૂતં માતસ્માદ્ મવ્યં ચ દ્રુપદાદિવ મુચ્ચતામ્ ॥૨॥
(અર્થ ૩૧૩)

‘ જ્યારે જાગૃતાં અથવા અનજાગૃતાં જે પાપ અમે કર્યા હોય, હે દેવો ! તે પાપથી તમે સર્વ મળીને અમને મૂકન કરો જાગતાં અથવા સૂતાં સૂતાં જે હું પાપ પ્રવૃત્તિથી પાપ કરૂં તો તે પાપપ્રવૃત્તિથી મને મુક્ત કરો, જેવી રીતે અધન સ્થાનમાંથી પથુને છોડીએ છીએ ’

અરુપદ્યને માટે

અરુપદ્યને માટે વેદના આદેશ ધણી ઉત્તમ છે વેદ કહે છે કે માનવોએ અરુપદ્ય અર્થ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ આ સ બધાં આ મત મનન કરવા યોગ્ય છે
વિપાસર્હિ સહમાનં સાસહાનં સહૈર્વાંસમ્ ।
સહમાન સહોજિતં સ્વજિતં ગોજિતં સંઘનાજિતમ્
ઈન્દ્ર નામ હ્વ દન્દ્રમાયુમાન્ મૂયાસમ્ ।

(અર્થ ૧૭૧)

‘ અત્યંત સામર્થ્યવાન્ અત્યંત યજ્ઞવાન્ નિત્યવિજયી શત્રુઓને હમવનાર, મહાબલિષ્ઠ, બળથી દિગ્વિજય કરનારા પોતાના સામર્થ્યથી જીતનાર, ગાયોને પ્રાપ્ત કરનાર, ધનને જીતીને પ્રાપ્ત કરનાર, પ્રજા સતીય યજ્ઞવાના પ્રભૂની હું પ્રાર્થના કરે છું જેથી હું આયુષ્યમાન બનું ’

આ પ્રશ્નની પ્રાર્થના છે ઇન્દ્રની પ્રાર્થના છે. તેમાં ઇન્દ્રના શુભ વર્ણવેલા છે કે જેથી વિજય અને અરુપદ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાન છે આ શુભોના સતત વિચાર કરનાથી મનુષ્ય આ શુભ શુભોથી શુભવાન બની શકે છે અને અરુપદ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે આ પ્રાર્થનામાં જે શુભો કહેના છે તે શુભ સાધક મનુષ્યે પોતે ધારણ કરવા જોઈએ. તેમની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ આમ કરનાથી શુ થાય છે તે આ સંકેતમાં કહ્યું છે જુઓ—

પ્રિયો દેવાનાં મૂયાસમ્ ॥ ૧ ॥

પ્રિયઃ પ્રજાનાં મૂયાસમ્ ॥ ૨ ॥

પ્રિય સમાનના મૂયાસમ્ ॥૫॥ (અર્થ ૧૭૨)

‘ હું દેવોનો પ્રિય બનું, હું પ્રજાઓનો પ્રિય બનું અને મારા સમાન જે લોકો છે તેમને પણ હું પ્રિય બનું ’ આજ

અનુસૂચનું સાચું રસપ છે. જેને માટે સર્વ લોકોના અંતર-
માં પ્રેમ હોય તેજ અનુસૂચને પ્રાપ્ત થયો છે એમ કહી શકાય.

પરાક્રમથી વિજય

મનુષ્ય વિજય પ્રાપ્ત છે તેથી તેણે પરાક્રમ કરવું જોઈએ.
પરાક્રમ સિવાય વિજય અશક્ય છે. તેથી કહ્યું છે—

વૃદ્ધિર્જિ જાલં વૃદ્ધતઃ કામસ્વ યાજિનીયતઃ ।

તેન શત્રુનમિ સર્વાન્ સ્યુજ્ઞ વયા ન મુચ્યાતે
કનમશ્ચનેવામ્ ॥ ૬ ॥

વૃદ્ધ તે જાલં વૃદ્ધત ઇન્દ્ર શૂર સદશ્ચાર્યસ્ય
શત્રુર્ધાર્યસ્ય । તેન શત્રં સદશ્ચમયુતે વ્યયુંદં જપ્તાન
શત્રો દસ્યુતાં અમિધાય સેનયા ॥ ૭ ॥

(અર્થ, ૮૮)

‘સેનયી સાથે રહેનારા મહાન ઇન્દ્રી મોટી બળ છે.
તેનાથી સર્વ શત્રુઓને સર્વ ખાલુથી આધીન કરે, જેથી
તેઓમાંથી એક પછી ન છૂટી શકે. તે શરૂ કરે । સદસો
દ્વારા સુપૂજિત અને મેં કહે સામર્થ્ય પરાવતો હન્દ્ર શત્રુઓન
મેં કહે હજારો અને લાખો તથા કથેડો યનુકેનિકાને મારી
નાખે છે. ’

આ છે હન્દ્રનું પરાક્રમ ! આવી પરાક્રમ કરવાથી જ હન્દ્ર
વિજયી થાય છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે જો અમે પલ્લવોવાં
પરાક્રમે કરીએ તો અમારો વિજય થઈ શકે છે. પરાક્રમ
એજ વિજયનું મૂળ છે. તેથી મનુષ્યે પરાક્રમ કરવાની
અભિલાષા પારશુ કરવી જોઈએ જેથી તે વિજયી થાય

મમાગ્રે ચર્ચો વિહવેષ્યસ્તુ વયં ર્વેન્ધાનાસ્તન્યં
પુષેમ ।

મશમ્ નમન્તાં પ્રદિશ્યત્સઃ સ્વધાપ્યક્ષેણ
પૂતના જયેમ ॥

(અર્થ, ૫૧૩૧)

‘યુદ્ધોમાં મારું તેજ પ્રકાશિત થતું રહે । અમે તને
પ્રદિપ્ત કરીને અમારા શરીરને પુષ્ટ કરીએ. ચારે દિશાએ
મારી સામે તત્ર બનીને રહે. તારા જેવા અધ્યક્ષની સાથે
રહીને સંગ્રામમાં અમે વિજય પ્રાપ્ત કરીશું. ’

પોતાનું તેજ પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રકાશિત થાય. શરીર હૃદયપુષ્ટ
અને બળવાન બને. શરીરશક્તિ સંપન્ન થાઓ, ચારે દિશાઓ-
માં આ વીર પરાક્રમ કરે અને ચારે દિશાઓમાં રહેનારા
લોકો આ વીરની સામે પોતાનું શિર ઝૂકાવે એવો તેનો પ્રભાવ

દે. દરેક યુદ્ધમાં તેનો વિજય થતો રહે. વધુ લુઓ—

હતં મે દક્ષિણે દક્ષે જયો મે મય્ય યાદિતઃ ।

ગોજિત્ મૂયાસં અધ્વજિત્ ઘનંજયો દિરણ્યાજિત્ ॥
(અર્થ, ૭૫૦૮)

‘પુણ્યમાં મારા જમણા હાથમાં અને વિજય મારા કાયા
હાથમાં છે. દૂ ગાયો અને ધોડાઓને હાતનારો, સુરજી તથા
ધનનો વિજય કરનારો થાઉં. ’

આ મંત્રમાં જે આત્મવિશ્વાસ દર્શાવેલ છે તે પ્રત્યેક
મનુષ્યે દર્શાવેલ અનર્થ પારશુ કરવો જોઈએ. ‘એક હાથમાં
પુણ્ય’ છે અને મારા બીજા હાથમાં વિજય છે ’ આ
વિચાર દર્શાવેલ મનમાં રહે. આત્મવિશ્વાસનો આ વિચાર
મનને ઉત્સાહિત કરે છે અને કાર્યકર્તાને વિજયી બનાવી
યશસ્વિ દેવી લાઇ બધ છે. આ વિચારને મનમાં રિધર
કરવા માટે કેટલું જાન દોવું જોઈએ અને કાર્યોમાં કેટલી
કુશળતા દોવી જોઈએ તેનો વિચાર પાઠક અવશ્ય કરે. અને
આ વિચાર મનમાં સ્થાયી રહે તે માટે જેટલી પોતાની તૈયારી
કરી જોઈએ તેટલી તૈયારી મનુષ્ય કરે અને કહે કે મારા
એક હાથમાં પુણ્ય’ છે અને બીજા હાથમાં વિજય છે.

જ્ઞાન અને શૌર્ય

જે વિજય પ્રાપ્ત કરવાની પ્રજ્ઞા હોય તે જ્ઞાન અને
શૌર્ય આ બે ગુણ હોવા જોઈએ. આ વિષયમાં કહ્યું છે—

સંશિતં મ હદં વ્રહ્મ સંશિતં ધૌર્યં વલમ્ ।

સંશિતં જ્ઞમં અજરં ચરતુ જિષ્ણુર્યવામસિ
પુરોહિતઃ ॥ ૧ ॥

સમદર્શનો રાષ્ટ્રં સ્યામિ સમોજો ધૌર્યં વલમ્ ।

ધૃષ્ટામિ શત્રુનાં વાહનનેન દપિપાહમ્ ॥ ૨ ॥

નોંધઃ પદ્યન્તાં મધરે મયન્તુ યે નઃ સુરઃ મયવાતં
પ્રતમ્યાન્ ।

શિળામિ વ્રહ્મણામિત્રાનુસયામિ સ્વામહમ્ ॥ ૩ ॥

(૩૧૬૧-૩)

‘મારું આ જ્ઞાન તેજસ્વી છે, મારું આ વીર્ય અને બળ
તેજસ્વી બન્યું છે. મારું તેજસ્વી બનેલું ક્ષાત્રગણ કરી ક્ષીણ
ન થાય ! હું જોઈને વિજયી પુરોહિત છું તેમનો વિજય થશે.
હું તેમનું રાષ્ટ્ર તેજસ્વી બનાવું છું. હું આ પ્રભાવને બળ,
વીર્ય અને જોજો તેજસ્વી બનાવું છું. હું યનુઓના બાહુઓને

કાપું' હું, અમારા શત્રુઓની પડતી થાઓ. અમારા શત્રુઓની અવનતિ થાઓ. જેઓ અમારા ધનવાન અને વિદ્વાનોપર ચડાઈ કરીને તેમને ત્રાસ દે છે તે શત્રુઓનો હું નાશ કરું છું. હું જ્ઞાનથી શત્રુઓનો નાશ કરું છું. અને અમારા લોકોને જાગ્રત કરું છું. '

રાષ્ટ્રનું દિત મધ્યજનારે આવા વિચારો મનમાં ધારણ કરવા જોઈએ. પોતાના લોકોનો ઉદ્ધાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને શત્રુઓનો અધઃપાત થવો જોઈએ. આપણા રાષ્ટ્રના લોકો જાગ્રત થાય અને શત્રુના સૈનિકોનો નાશ થાય. એવા યત્નો કરવા જોઈએ કે જેથી શત્રુઓ વધે નહિ. શત્રુની શક્તિ ક્ષીણ થતી જ રહે. આપણી શક્તિ દરેક પ્રકારે વધે અને દુસ્મનોની શક્તિ ક્ષીણ થતી રહે વીરપુરુષોનું જે આપુર્વ છે તેનો ઉપયોગ આ પ્રકારની આયોજનાઓને માટે થવો જોઈએ.

રાષ્ટ્રની પ્રતિક્ષા એવી આયોજનાથી જ વધે છે. રાષ્ટ્ર આમ આપણી શક્તિથી આગળ વધે છે. જનતાની ઉત્થિતિ પર જ રાષ્ટ્રની ઉત્થિતિનો આધાર છે. એટલા માટે વેદની શબ્દ યોજના આ વાતની સૂચના સાક્ષાત અથવા પરંપરાથી જ વારંવાર આપે છે.

ઉત્તમ રાજાનું સ્વરૂપ

જે રાજ્યશાસન ચલાવે છે તે રાજા કહેવાય છે. તે ઉત્થિતિને પ્રાપ્ત કરીને કેટલી ભર્માદા સુધી પહોંચી શકે છે તેનો વિચાર નીચે આપેલા મંત્રોમાં આપેલ છે.

इममिन्द्र धर्षय क्षत्रियं म इमं विदामेकधृवं
कणु रघम् ।

निरमित्रानकणुहास्य सर्वास्तान् रन्धय अस्मा
अहमुत्तरेणु ॥ ૧ ॥

धर्मं क्षत्राणामयमस्तु राजेन्द्र शत्रुं
सर्वमस्મે ॥ ૨ ॥

अयमस्तु घनपतिर्धनानां अयं विद्यां विदपतिरस्तु
राजा ।

अरिमन् इन्द्र मदि धर्वासि घेहायचंसं कणुहि
शत्रુमस्य १ ॥ ૧ ॥ (અર્ચન. ૪૧૨૨)

'હે ઇન્દ્ર ! આ ક્ષત્રિયોને વધારો ! તેને પ્રજાઓનાં અદિતીય બળવાન બતાવ, તેના સર્વ શત્રુઓને નિર્બળ કર

અને હરીફાઈમાં તેના સર્વ શત્રુઓને નષ્ટબ્રષ્ટ કર. આ રાજા ક્ષત્રિયોના શુભોભી સાક્ષાત મૂર્તિ હોય. તેના સર્વ શત્રુઓને નષ્ટ કર, આ રાજા સર્વ પ્રકારના ધનોનો સ્વામી હો. આ રાજા પ્રજાઓનો ઉત્તમ પાલક હો. હે ઇન્દ્ર ! આ રાજામાં મહાન તેજની સ્થાપના કર, અને તેના શત્રુઓને નિરતેજ કર. '

આ મંત્રોમાં રાજામાં કયા શુભો વિશેષરીતે હોવા જોઈએ એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહી છે. જ્ઞાન ગુણ સર્વથી પ્રથમ અધિક હોવા જોઈએ. તેમના વડે જ શત્રુઓને દૂર કરી શકાય છે. તેનામાં પુષ્કળ બળશક્તિ થએલી હોવી જોઈએ. નિર્બળ, અચક્ત, રોમાં ઢરી તે ઉત્તમ રાજા નહિ બની શકે. શત્રુઓને તે પોતાના જ્ઞાન અને જ્ઞાનબળથી દૂર કરે, અને પોતાપ્રત્યે સર્વ પ્રજાઓનો પ્રેમ આકર્ષિત કરે. જ્ઞાનશુભોભી તે મૂર્તિ હોય. રાજ્યશાસન માટેના આવશ્યક શુભો તેનામાં ઉત્કૃષ્ટતાથી પ્રકાશિત થાઓ. તે સર્વ ધનોનેક સ્વામી હો. તેનો ધનભંડાર ખાલી ન રહે. તે હંમેશા ભરપૂર ભરતો રહે. સર્વ પ્રજાઓ તેને પ્રેમપૂર્વક પોતાનો રાજા માને. તેના વિશેષ કરનારા પણ પ્રજામાં ઉત્પન્ન ન થાય. તેના પ્રતિપક્ષી નિરતેજ થાઓ, અને તે એવા કર્મ કરે કે તેનું તેજ હંમેશા વધતું જ જાય.

રાજા આવી શુભોથી યુક્ત હોવો જોઈએ. રાજા પોતાના શુભ શુભોથી સર્વ પ્રજાઓનું મન પોતાપ્રત્યે આકર્ષિત કરી લે. આખર પ્રજાની અનુમતિથી જ રાજા રાજ્યાદીપર ટકી શકે છે. એટલા માટે સર્વ પ્રજા જે રાજાપર પ્રેમ કરે તેજ રાજા રાષ્ટ્રપર સ્થાવી રહી શકે છે.

આત્મશુદ્ધિ

પોતે પોતાની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. ઇતર સર્વ શુભો હોય અને પોતાનું આચરણ શુદ્ધ ન હોય તો બાકીના તે શુભો દુર્ગુણ જ બની જાય છે. એટલું મહત્ત્વ આત્મશુદ્ધિનું છે. તેથી કહ્યું છે—

पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनयो धिया ।

पुनन्तु विश्वा मृतानि पवमानः पुनातु मा ॥ ૧ ॥

पवमानः पुनातु मा ऋत्वे वक्षाय जीवसे
अयो अरिष्टतातये ॥ ૨ ॥ (૧૧૬૧-૨)

'દિવ્યજનો અને પવિત્ર બનાવો. મનનશીલ જ્ઞાની લોકો પોતાના મનથી અને શુદ્ધિથી અને પવિત્ર બનાવો. સર્વ

બીજા માત્ર પરિવ્રજાનાં. પરિવ્રજા આચરણ કરનારો અને પરિવ્રજા કરે. કર્મબળ અને રીષિ આયુષ્યને માટે પરિવ્રજા આચરણ કરનારો શાળી અને પરિવ્રજાનાં આ કલ્યાણનો બીજો વિસ્તાર થાય. '

ન્યાયી પરિવ્રજા યજ્ઞ એ ત્યાંથી મારી પરિવ્રજા થાય. તું નિર્દોશ મનુ. મારું આચરણ, મારો કામ્ય વ્યવહાર યજ્ઞ પશુ રીતે રેણિન અથવા પાણી ન બને. બધા દિવ્યજનો આ પ્રકારની શુદ્ધિ કરવામાં મારી સદ્ગતિ કરે શાળી લેકિનું એ કર્મબળ જ છે કે તેઓ પરિવ્રજાના પ્રચારમાં અદાક કરે. ન્યાય દોષ દોષ તે જાણી લઇને, તે રોગને દૂર કરવામાં સર્વ શાળી લેકો સદાચક અને શરીર મન, કનિષ્ઠોમાં જે દોષ દોષ તથા રાષ્ટ્રનો વ્યવહાર ચલાવવામાં જે દોષો ચલા દોષ તે દૂર થવા જોઇએ સાતજનિક આચરણ પરિશુદ્ધ હોતું જોઇએ, રાજ્યના જે અધિકારીઓ દોષ તેઓનું આચરણ તો જરૂર પરિશુદ્ધ હોતું જ જોઇએ, કારણ કે તેઓ આદ્યજનજનતાની સામે હોય છે જનતા તો તેમનું જ અનુકરણ કરે છે.

જેવી રીતે પરિવ્રજા બનતું એ ખેવ છે તેવી જ રીતે સર્વથી શ્રેષ્ઠ પશુ બનતું જોઇએ આ વિષયમાં કહ્યું છે કે—

સત્ત્વદ્વંદ્વો જ્યેષ્ઠતાં અક્ષિઃ પૃથિવ્યા યદો

ચન્દ્રમા નક્ષત્રાણામ્ દ્વંદ્વો જ્યેષ્ઠવૃષો મય ॥ ૨ ॥

(અર્થ. ૧૧૮૬)

' નદીઓનો સ્વામી સમૃદ્ધ છે, પૃથ્વીને કમળમાં રાખનાર અક્ષિ છે. ચન્દ્રમા નક્ષત્રોનો સ્વામી છે. એ પ્રમાણે તમે બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ બળવાન બનો ' સર્વથી શ્રેષ્ઠ બનતું એ અર્થો મુખ્ય તથા છે

અહં અસિં યદ્વસન્તમઃ । (અર્થ. ૧૧૮૬)

' તું અધિક યશસ્વી બનીશ. ' સર્વથી અધિક યશ્ન મેળવે છે. આસની સદ્ગતિ પ્રાપ્ત છે, જે પોતાની શુદ્ધતા થવા પછી સુવર પ્રાપ્તિથી જ થાય છે દરેક જથ્થા આ પ્રકારની મહત્વાકાંક્ષા પોતાના મનમાં ધારણ કરે અને એમ થવામાં તે જરૂર પ્રયત્નો કરે તથા—

યશસં મેન્દ્રો મધયાન્ કૃણોતુ યશસં યાવા-

પૃથિવ્યો ઉમે રમે ।

યશસં મા દેવ સવિતાઃ કૃણોતુ મિયો દાતૃર્દ-

ક્ષિણિયા દદ્ધ સ્યામ્ ॥ (અર્થ. ૧૧૮૭)

' મનવાન ઇન્દ્ર અને યજ્ઞસ્વી બનાવે બને તુ અને પૃથ્વી અને યજ્ઞસ્વી બનાવે સવિતા દેવ અને યજ્ઞસ્વી થવામાં સદાચક થાય ' એ પ્રાર્થના છે. વળી પછી—

યવા વિશ્વેષુ દેવેષુ યવં સર્વેષુ યદાસઃ સ્યામ ।

(અર્થ. ૧૧૮૮)

' અમે સર્વ દેવોમાં યજ્ઞસ્વી બનીએ. ' સર્વ જગતે યજ્ઞવધે ન્યા ન્યાંઓ જગતે ત્યાં જગતે યજ્ઞ મળે. સર્વ જગતે યજ્ઞસ્વી બનીએ. આ પ્રમાણે યજ્ઞ પ્રાપ્તિ માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવી જોઇએ. યજ્ઞ પ્રાપ્તિમાં આ પ્રમાણે અમને દેવી અનુકૂળતા મળે એ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

નિર્જયતાની કૃષ્ણા

સર્વ પ્રાજ્ઞન નિર્જય બનીને આનન્દનો રહે એટલા માટે જ બધી રાજવ્યવસ્થા દોષ છે. એ દેવથી કહ્યું છે કે—

અદાન્તુઃ દન્દ્રોઃ અમયં ન કૃણોતુ

અવ્યથ રાજાં અમિ યાતુ મન્યુઃ ॥ ૨ ॥

અનમિત્રં નો અધરાવનમિત્રં ન ઉત્તરાધ્ ॥

દન્દ્રાનમિત્રં નઃ પશ્યાન્ અનમિત્રં પુરસ્કૃધિ ॥ ૩ ॥

(અર્થ. ૧૧૮૯)

' અમારે માટે શત્રુવિદિ નિર્જયતા ઇન્દ્ર કરે રાજાઓના રક્ષકોનો દોષ બીજો રથો જાય નીચેથી, ઉપરથી, પાછળથી અને ક્ષમેથી અમને નિર્જયતા પ્રાપ્ત થાઓ. કેમકથી અમને લાયક પ્રાપ્ત ન થાય અમે સદા નિર્જય બનીને રહીએ. '

રાષ્ટ્રમાં નિર્જયતા હોય તો જ સર્વ પ્રકારની ઉત્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં કાર્યો થઇ શકે જિ મનુષ્ય સર્વ નિર્જય બનીને ફરે એવી રાષ્ટ્રમાં રિયતિ હોવી જોઇએ

ઉત્તમ અર્થોનું અવલોકન

સર્વ લોકો ઉત્તમ માર્ગનું અવલોકન કરે જેથી સર્વને યજ્ઞ અને નિર્જયતા પ્રાપ્ત થઇ શકે છે આ વિષયમાં આ પ્રમાણે પ્રાર્થના છે—

યે પન્થાનો યદ્વયો દેવયાના અન્તરા યાવા-

પૃથિવ્યો સચરન્તિ ।

લેપામજ્યાનિં યતમો યદાતિ તસ્યે મા દેવાઃ

પતિ યત્તેદ સર્વે ॥ ૨ ॥ (અર્થ. ૧૧૮૫)

' જે માર્ગ દેવોને માટે આપવા બતાવે છે, જે પુત્ર અને પૃથ્વી વચ્ચે છે, તેમાં જે માર્ગ ઉત્તમ સમૃદ્ધિ લાવે છે, તે

પર સર્વ દેવો મને યજ્ઞાવે. ' અર્થાત્ હું સર્વમાં ઉત્તમોત્તમ માર્ગથી યજ્ઞ અને અધિક કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરું. રાક્ષસો અને પિશાચોના માર્ગથી હું ન જઈ' પરન્તુ દેવોના માર્ગમાં જ ઉત્તમોત્તમ માર્ગ હોય તે પર હું યજ્ઞ, અને ઉત્તરિને પ્રાપ્ત કરું. અને કલ્યાણમય અવસ્થામાં હું રહું.

મનુષ્ય એ પોતાની સાચી ઉત્તિ કરવા ઇચ્છતો હોય તે તેણે પોતાની અન્તર્બાહ્ય શુદ્ધિ જાળવવી જોઈએ તે માટે કહ્યું છે કે—

यव किं चेदं वरुण देव्ये जनेऽभिद्रोहं
मनुष्याश्चरन्ति ।

अचिरात् स्रेतव्यं घर्मा युयोपिम मा नस्तस्मात्
घ्नस्त्वो देव रीरिवः ॥ (અર્થવ. ૧૫૧૧૩)

' દિવ્યજનોની બાબતમાં જે કાંઈ દુરાચાર સાધારણ મનુષ્યો કરે છે, અને અજાણપણે તારા ધર્મનો જાંઝ કરે છે તે પાપ અમારા બધા માટે નષ્ટ કરે. '

મનુષ્ય ધર્મના જે ઉત્તમ નિયમો છે તેમનું પાલન મનુષ્યે કરવું જ જોઈએ, નો તે પોતાની ઉત્તિ કરવા ઇચ્છતો હોય. નહિ તો ઉત્તિ માટેની આશા અનુચિત છે. રાજ્યશાસન દ્વારા પણ જનતાના હિતને માટે એવો પ્રયત્ન થવો જોઈએ કે જેમાં રહેવાથી લોકો શુદ્ધાચરણ પ્રાપ્તે જ વધારે પ્રગતિ આદરે અને અશુદ્ધાચરણ તરફ જરા પણ ન જાય.

જ્યાં રાજ્યશાસન હોય ત્યાં સૈન્ય રાખવું જ પડે છે, તેમજ અગ્રાવત્પુર કરવાની સામગ્રી લેખજ તપરતા રાખવી પડે જ છે. લશ્કર વગર અન્તર્બાહ્ય શત્રુઓથી પોતાના રાજ્યનો ખયાવ થઈ શકતો નથી. તે માટે યુદ્ધરથો, કુન્દુભિ વગેરે સાધનો રાખવા જ પડે છે. કુન્દુભિ માટે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

विहृदयं वैमनस्यं वदामिन्नेषु दुन्दुभे ।

विधेयं कदमदां भयममिन्नेषु नि वध्मसि अवैनाम्
दुन्दुभे जहि ॥ (અર્થવ. ૫૨૧૧૧)

' કુન્દુભિ । તું શત્રુઓમાં હૃદયની વ્યાકુળતા અને મનની

ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન કરે. દેવ, ઝગમગ, કલહ, ભય શત્રુઓમાં વધે. આ શત્રુઓનો પરાજય કરે ! '

નગરાઓનો અવાજ સાંભળીને શત્રુઓ દારી જાય અને ભયભીત બનીને પલાયન કરી જાય. તેઓ યુદ્ધભૂમિમાં સ્થિર ન રહી શકે. આપણા નગરાનો અવાજ શત્રુઓના અતઃકરણમાં ભય ઉત્પન્ન કરે, અર્થાત્ આપણી તૈયારીઓ એવી હોય કે જે જોઈને શત્રુ કરી જઈને નાસી જાય.

મૂર્થ ચિન્હવાળો ધ્વજ

વૈદિક સમયનો આપણો ધ્વજ મૂર્થ ચિન્હવાળો હતો. આ વિષયમાં નીચેના મંત્ર જુઓ—

पता देयसेनाः सूर्यकेतवः सचेतसः ।

अभिप्राज्ञो जयन्तु स्वाहा ॥ (અર્થવ. ૫૨૧૧૨)

' આ દેવસેનાઓ સચેત રહે ■ અને તેમનો ધ્વજ મૂર્થ ચિન્હવાળો છે. આ સેનાઓ શત્રુપર વિજય પ્રાપ્ત કરે. '

રાજાની સ્થિરતા

રાષ્ટ્રમાં રાજા સ્થિર રહે એટલા માટે તેનામાં વિશેષ શુભ હોવા જોઈએ. શુભ શુભો આ છે—

विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु मा त्वदाद्रूमाधि

भ्रशत् ॥ ૧ ॥ इहैवैधि माप च्योष्टाः पर्वत

इवाधिवाचलत् । इन्द्र इषेह ध्रुवस्तिष्ठहे राष्ट्रम्

धारय ॥ ૨ ॥ (અર્થવ. ૬૧૮૭)

' સર્વ પ્રજાજનો આ રાજા રહે એવી ઇચ્છા મનમાં રાખે. રાજાના રાજ્યશાસનથી રાષ્ટ્રનું પતન ન થાય. રાજા પર્વતની જેમ સુસ્થિર રહે. પતન ન થાય, રાજા રાજગાદીપર સ્થિર રહે અને રાષ્ટ્રની ઉત્તિ કરવાનો પ્રયત્ન કરે. '

રાજનું રાજ્યશાસન એવું હોય કે જેથી રાષ્ટ્રની ઉત્તિ જ થતી રહે. કદી પણ રાષ્ટ્રનું પતન ન થાય, આથી રાજા રાષ્ટ્રપર સુસ્થિર રહી શકે છે અને આવા રાજાને રાજગાદી પર સ્થિર રાખવા માટે પ્રજાજન પણ ઉત્સુક રહે છે.

આ પ્રમાણે ' માતૃભૂમિ અને રાજ્યશાસન ' ના આ બીજા ભાગનો પરિચય છે. આ પરિચય વાંચીને પાઠક સમજી શકશે કે આ વિષયનું સ્વરૂપ કેવું છે.

રાષ્ટ્રનું સંરક્ષણ કરનારા સદ્ગુણ

★

સત્યં વૃદ્ધઃ જાતં ડમં દીક્ષા તપો
વ્રત્ત યજઃ પૃથિવિં ધારયન્તિ ।

સા નો મૃતસ્ય મન્યસ્ય પત્ની
ઉત્તં લોકં પૃથિવી નઃ કૃણોતુ ॥

(અથર્વ. ૧૨।૧।૧)

“ સત્યબાલન, હૃદયની વિશાળતા, આચરણની સરળતા, વીરતા, કાર્ય કરવાની દક્ષતા, ઠંડી, ગરમી વગેરે દ્વન્દ્વો સહન કરવાની શક્તિ, જ્ઞાનવિજ્ઞાન સંપત્તિ, વિદ્વાનોનો સત્કાર અને આદર આ શુભો માતૃભૂમિનું સંરક્ષણ કરે છે. જૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં અમારું પાલન કરનારી તે અમારી માતૃભૂમિ અમારે આટે વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર આપે. ”

ઉપરોક્ત શુભ શુભોદ્ધિ માતૃભૂમિનું સંરક્ષણ થાય છે.

અસત્ય આચરણ, હૃદયનો સંકુચિતભાવ, આચારની કુટિલતા, શીઘ્રતા, કાર્ય કરવામાં દક્ષતાનો અભાવ, ઠંડી ગરમી વગેરે દ્વન્દ્વો સહન કરવાની અસમર્થતા, જ્ઞાનવિજ્ઞાનનો અભાવ, વિદ્વાનોનો સત્કાર ન કરતા તેમનો અનાદર કરવો; આ દુર્શુભો રાષ્ટ્રના યોગ્ય રક્ષણ થવામાં આડખિટ્ટીરૂપ, અડચણકર્તા બને છે.

★

પૂર્વજોનો આદર

★

यस्यां पूर्वे पूर्वजना विचक्षिरे
यस्यां देवा असुरान् अभ्यवर्तयन् ।
गवां अश्वानां वयसश्च विष्ठा
भगं वर्चः पृथिवी नो दधातु ॥

(અથર્વ. ૧૨।૧।૫)

“ જે માતૃભૂમિમાં અમારા પૂર્વજોએ મહાન પરાક્રમો કર્યા હતાં, જે માતૃ-
ભૂમિમાં દેવોએ અસુરોનો પરાભવ કર્યો હતો, જે ગાયો, घोडाઓ અને પક્ષિઓનું
આશ્રય સ્થાન છે તે માતૃભૂમિ અમને ભાગ્ય અને તેજ આપે. ”

જેઓમાં પોતાના પ્રાચીન પૂર્વજોનો આદર કરવાની વૃત્તિ હશે, તેઓ જ પોતાની
માતૃભૂમિનું સંરક્ષણ કરી શકે છે.

જેઓમાં પોતાના પ્રાચીન પૂર્વજોનું અભિમાન નથી તેઓ પોતાની માતૃ-
ભૂમિનું સંરક્ષણ કરી શકતા નથી.

★

માતૃભૂમિના સુપુત્રો

★

સ્વજ્ઞાતાસ્ત્વયિ ચરન્તિ મર્ત્યાઃ

ત્વં વિમર્ષિ દ્વિપદઃ ત્વં ચતુષ્પદઃ ।

તવેમે પ્રથિવિ પદ્મ માનવાઃ

દેભ્યો ડ્યોતિરમૃતં મર્ત્યેભ્યઃ

ઉચ્યન્તસૂર્યો રશ્મિભિરાતનોતિ ॥

(અથર્વ. ૧૨/૧/૧૫)

“ હે માતૃભૂમિ ! તારાથી ઉત્પન્ન થયેલા અમે તારી ધરતીપર જધે સંચાર કરીએ છીએ. તું દ્વિપાદ અને ચતુષ્પાદને આશ્રય આપી રહી છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર અને નિષાદ આ પાંચ પ્રકારના લોકો તારા જ સુપુત્રો છે. આ લોકોને હૃદય પામનાર સૂર્ય પોતાનાં કિરણો વડે અમર તેજ આપી રહ્યો છે. ”

માતૃભૂમિના આ સર્વ નિવાસીઓમાં ‘ અમે સર્વ આ માતૃભૂમિના સુપુત્ર છીએ ’ એવો ભાવ સ્થિરરૂપે રહેવો જોઈએ, તો જ તેઓ પોતાની માતૃભૂમિને માટે આત્મસમર્પણ કરી શકે.

જે લોકોમાં ‘ અમે આ અમારી માતૃભૂમિના પુત્રો છીએ ’ એવો ભાવ નહિ હોય તે લોકો પોતાની માતૃભૂમિનું સંરક્ષણ કરવા માટે આત્મસમર્પણ કરવાને તૃપ્ત થશે નહિ. તેઓ આત્મજલિદાન આપી શકશે જ નહિ.

★

અથર્વવેદનો સુખોદ્ય અનુવાદ

[બીજો ભાગ]

માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન

માતૃભૂમિનું વૈદિક ગીત

કાંઠે ૧૨, સૂકત ૧

(દેવતા-અથર્વા । ઋચિ:- ભૂમિ)

સત્યં બ્રહ્મતમુદ્યં વૃક્ષા તપો મહાં યજ્ઞઃ પૃથિવીં ધારયન્તિ ।

સા નો મૂતસ્ય મન્વસ્ય પત્ન્યુરં લોકં પૃથિવી નઃ કૃણોતુ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (બ્રહ્મ તમુદ્યમ્) મહાન અને અટળ સત્યનિષ્ઠા, (ક્ષતમ્) યથાર્થજ્ઞાન, (ઉગ્રમ્) જ્ઞાન-તેજ, (તપઃ) ધર્મનિષ્ઠાન અથવા ધર્મનું પાલન, (વૃક્ષા) પ્રત્યેક કાર્ય કરવામાં આતુર અથવા હક્ષતા, (મહા) મહાજ્ઞાન, (યજ્ઞઃ) યજ્ઞ, જ્ઞાન અથવા ત્યાગ આગ્રહો (પૃથિવીમ્) ભૂમિ, દેશ કે રાષ્ટ્રનું (ધારયન્તિ) પાલન, પોષણ અને રક્ષણ કરે છે. (સા પૃથિવી) તે માતૃભૂમિ (મૂતસ્ય) પ્રાચીન અને (મન્વસ્ય) ભવિષ્યના તથા વચ્ચે આવનારા વર્તમાન સમયના સર્વ પદાર્થોની (પત્ની) પાલન કરનારી એવી અમારી માતૃભૂમિ (નઃ) અમને (લોકં) મહાન (લોકં) સ્થાન (કૃણોતુ) પ્રાપ્ત કરાવે. (૧)

ભાવાર્થ— જે મનુષ્ય જેમ ઇચ્છતા હોય કે રાષ્ટ્ર પર પોતાની સત્તા હોય તેનામાં નીચે આપેલા ગુણો હોવા આવશ્યક છે. સત્યપ્રિયતા, ઉદ્યોગશીલતા, મહાવાકાંક્ષા સહિત કાર્યોના પ્રારંભ કરવાનો અને તેને સિદ્ધ કરવાનો ઉત્સાહ, વસ્તુસ્થિતિનું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન, ધૈર્ય, સાહસ, તેજસ્વિતા, ધર્મનિષ્ઠા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ગ્રંથપઠન અને વ્યાખ્યાન શ્રવણ, સાત સ્વભાવ અને ગૌરવભૂલું, પરાંપકારિતા, ઇશ્વરભક્તિ, સ્વીકારેલા કાર્યમાં હક્ષતા, નિયમાનુસાર ચાલવાનો અભ્યાસ, ધણો જ દ્રવ્યસંચય, સર્વ સહાયક પદાર્થોના વિપુલ પ્રમાણમાં સંચય, એકગીબનો અંદર અંદર સંકલન કરવો, એકતાથી સંપત્તિ રહેલું, દુઃખી અને આપત્તિગ્રસ્ત લોકોની સહાય કરવી, ચક્ર અર્પણ સ્વાર્થત્યાગ કરવો, માતૃભૂમિ પર અવગનિષ્ઠા ઈત્યાદિ આ ગુણો જે મનુષ્યમાં હોય તે તેજ પોતાનું રાજ્ય સલામતી સકે છે અને બીજી નહીં રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે આ પદાર્થો મંત્રમાં રાષ્ટ્ર સંરક્ષક મનુષ્યો માટે અત્યાવશ્યક ગુણોનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરીને એ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે કે— દે માતૃભૂમિ ! અમે ઉપરાંત સંપૂર્ણ ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત બનીને તારાં સંરક્ષણ કરીએ છીએ અને સદા તે પ્રમાણે નર્તવાને દુરેશાં તત્પર રહીશું જે તારા આશયે ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય આ ત્રણે કાળના સંપૂર્ણ પદાર્થોનું ઉત્તમ પ્રકારે પોષણ કરવામાં સમર્થ છે. ૭૧ અમારી કીર્તિવૃદ્ધિનું કારણ છે કારણ કે અમે તારા દિવસ તારાં સંરક્ષણ કરીએ છીએ. (૧)

અસંવાધં વધ્યતો માનવાનાં યસ્યાં ઉદ્વર્તઃ પ્રથતઃ સમં ઘટુ ।

નાનાવીર્યાં ઓષધીર્યાં ચિર્મર્તિ પૃથિવી નઃ પ્રથતાં રાષ્યતાં નઃ

॥ ૨ ॥

યસ્યાં સમુદ્રઃ સિન્ધુરાણો યસ્યામર્ત્નં કૃષ્ટયઃ સંવમુવુઃ ।

યસ્યામિદં જિન્વન્નિ પ્રાણદેજત્સા નો મુર્મિઃ પૂર્વપેયં દધાતુ

॥ ૩ ॥

યસ્યાશ્વતઃ પ્રવિશઃ પૃથિવ્યા યસ્યામર્ત્નં કૃષ્ટયઃ સંવમુવુઃ ।

યા ચિર્મર્તિ વદુધા પ્રાણદેજત્સા નો મુર્મિર્ગોવ્યપ્યર્ત્નં દધાતુ

॥ ૪ ॥

અર્થ— (યસ્યાઃ) અમારી માતૃભૂમિના (માનવાનાં) મનનશીલ મનુષ્યોના (મ [૬] હ્યતઃ) મધ્યમાં (પ્રવતઃ) ઉચ્ચ નીચના લેહભાવ હોવા છતાં પણ પરસ્પર (વદુઃ) ઘણાં (સમં) સમતા (અસંવાધં) અને ઐક્ય અથવા મૈત્રીભાવ છે; (યા) જે (નઃ) અમારી (પૃથિવી) માતૃભૂમિ (નાનાવીર્યાઃ) શેઠોને દૂર કરનારી અનેક ઉત્તમ શુભેથી સુક્ત (ઓષધીઃ) વનસ્પતિ (ચિર્મર્તિ) ધારણ કરે છે, ને માતૃભૂમિ (નઃ) અમારી (પ્રથતાં) કીર્તિ તથા યશની વૃદ્ધિનું (રાષ્યતાં) સાધન બને. (૨)

(યસ્યાં સમુદ્રઃ) અમારી માતૃભૂમિમાં જે સાગરો (ઓન) અને (સિન્ધુઃ) અનેક નદ તથા નદીઓ, (આપઃ) ઝરણાઓ તથા પ્રવાહો, તળાવો અને સરોવરો ઘણાં છે. (યસ્યામ્) જે માતૃભૂમિમાં (અન્નમ્) સર્વ પ્રકારનાં અનાજ અને ફળ તથા શાકભાજી ઇત્યાદિ ઘણાં જ વિપુલ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, (યસ્યાં હિં પ્રાણત્) જેમાં સજીવ (પક્ષી જિન્વતિ) પ્રાણીઓ હરેફરે છે, જેમાં (કૃષ્ટયઃ) ખેતી કરનારા ખેડૂતો, શિવપકર્મ વિશારદો, કારીગરો તથા ઉદ્યોગશીલ મનુષ્યો (સંવમુવુઃ) સંપૂર્ણપણે સંગઠીત થયેલાં છે, (સા) આ પ્રકારની (મુર્મિઃ) અમારી માતૃભૂમિ (નો) અમને (પૂર્વપેયં) સમસ્ત લોભ ઐશ્વર્ય (દધાતુ) આપે. (૩)

(યસ્યામ્) જે અમારી માતૃભૂમિમાં (કૃષ્ટયઃ) ઉદ્યમશીલ, શિવપકળામાં ચતુર તથા નિપુણ, પોતાના પરિશ્રમથી ખેતી કરનારા (સંવમુવુઃ) થયેલા છે. (યસ્યાઃ પૃથિવ્યાઃ ચતસ્રઃ પ્રદિશઃ) જે ભૂમિમાં ચાર દિશાઓ તથા ચાર ઉપદિશાઓ, (અન્નમ્) ચોખા, ઘઉં ઇત્યાદિ ઉત્પન્નવે છે, (યા વદુધા) જે અનેક પ્રકારથી (પ્રાણત્ પક્ષત્) પ્રાણી ધારણ કરનારા અને હરતા ફરતાઓનું (ચિર્મર્તિ) ધારણ-પાલણ કરે ॥ (સા નઃ મુર્મિઃ) તે અમારી માતૃભૂમિ અમે સર્વ માટે (ગોષુ અપિ યજ્ઞે દધાતુ) ગાયો અને ધન ધાન્ય રાખી અમારું ધારણ પાલણ કરે. (૪)

ભાષાર્થ— આ અમારા રાષ્ટ્ર અથવા દેશના મનુષ્યોના પરસ્પર દોહ નથી એટલે કે તેમનામાં પૂર્ણ ઐક્યભાવ પ્રવર્તે છે. વિશેષતઃ અમારા નેતાઓ એટલે કે જેઓને માથે અમારા રાજ્યની જવાબદારી ॥ એવા લોકામણીઓના પરસ્પર મધ્યમ છે અને સંગઠિત બનીને કાર્ય કરે ॥ જે ભૂમિમાં કત્તમ પ્રકારની અનેક પુષ્ટિકારક, રોગચિનારક ઔષધિઓ અને સર્વ પ્રકારની ઔષધિઓ પેદા થાય છે તે અમારી પ્રિય માતૃભૂમિ અમારી કીર્તિ અને યશ દિગ્વિભાગ પ્રસરવવામાં કાસ્યભૂમિ થાયો (૨)

અમારી માતૃભૂમિમાં સાગર, મહાસાગર, નદ, નદી, તળાવ, ફળા, વાન નહેરુ અત્યુલ ઇત્યાદિ ખેતીને પાણી પૂરે માનનારા મહા સાધનો છે અને અમારી માતૃભૂમિમાં સર્વ પ્રકારનું વિપુલ અન્ન પેદા થઈને લખાને ખાવાનું મળે ॥ નેતાપી સર્વ પ્રાણીમાન સુખી છે તથા જેમાં કારીગર લોકો કળાદોશસ્થતા નિપુણ છે, ખેડૂતો ખેતીના કાર્યમાં કુશળ ॥ અને ખીલ લેખો પણ ઉલો ॥ છે, તે અમારી માતૃભૂમિ અમેને ઉત્તમોત્તમ ઐશ્વર્ય પહોંચે તથા ઐશ્વર્ય આપનારી થાયો. (૩)

જે અમારી માતૃભૂમિમાં લોકો અત્યંત ઉલોગી તથા કળાદોશસ્થતા કુશળ, ખેતીવાદીમાં પ્રવીણ અને પરિશ્રમી લોકો થતા અભ્યાસી છે, અને જે ભૂમિમાં ચારે દિશાઓ તથા ઉપદિશાઓમાં સર્વ ઉત્તમ ધનપાત્ર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, નેતા નદે સર્વ પશુ, પક્ષી અને વનસ્પતિ તેમજ અન્ય જીવધારીઓકા ઉત્તમ પ્રકારે પાલન, પાલણ અને ॥ રમણ થાય છે તે અમારી માતૃભૂમિ અમને દ્રવ્યેશા સાથે, મીઠા અને અન્ન દાનદિ આપનારી બને (૪)

યસ્યાં પૂર્વે પૂર્વજના વિચકિરે યસ્યાં દેવા અમુરાનમ્યવર્તયન્ ।

ગવામશ્વાનાં વયસશ્ચ વિષ્ણુ ભગં વર્ચઃ પૃથિવી નોં દધાતુ

॥ ૫ ॥

વિશ્વંમરા વંસુધાનીં પ્રતિષ્ઠા હિરણ્યવક્ષા જગતો નિવેશની ।

વૈશ્વાનરં વિષ્ણુતી મૂર્ધિરગ્નિમિન્દ્રઋષમા દ્રવિણે નો દધાતુ

॥ ૬ ॥

યાં રક્ષન્ત્યસ્વપ્ના વિશ્વદાનીં દેવા મૂર્ધિ પૃથિવીમપ્રમાદમ્ ।

સા નો મધુ પ્રિયં દુહામથોં ઉક્તુ વર્ચસા

॥ ૭ ॥

અર્થ— (યસ્યામ્) જે અમારી માતૃભૂમિમાં (પૂર્વજના) પ્રાચીન સમયના આર્ય લોકો બળ, બુદ્ધિ, વીર્ય, ઐશ્વર્યથી પ્રસિદ્ધ, સર્વ પ્રકારે પૂર્ણવીર પુરુષો (વિચકિરે) બહાદુર પરાક્રમપૂર્ણ કર્તવ્ય સારી રીતે કરતાં રહ્યા છે. (યસ્યાં દેવાઃ) જેમાં વિદ્વાન અને વીર (અમુરાન્) હિંસા વિરત શત્રુ અર્થાત્ શાક્ષતી સ્વભાવવાળા લોકોને (અમ્યવર્તયન્) ભૂતતા રહ્યા છે. જે (ગવાં અશ્વાનાં વયસઃ ચ) ગાયો, ઘોડાઓ અને પશુ, પક્ષીઓને (વિ-ષ્ણુઃ) વિશેષ સુખ દેનારું સ્થાન છે, (સા નઃ પૃથિવી) તે અમારી માતૃભૂમિ અમને (ભગમ્) ઐશ્વર્ય અને (વર્ચઃ) તેજ, વીર્ય, શૌર્ય, વિજ્ઞાન (દધાતુ) આપે. (૫)

જે (વિશ્વંમરા) સર્વનું પોષણ કરનારી (વસુધાનિ) સોનું, ચાલી, હીરા, માણિક, પત્તા વગેરે અનેક રત્નોની ખાણ છે, (પ્રતિષ્ઠા) સર્વ વસ્તુઓની આધારભૂત (હિરણ્યવક્ષા) સુવર્ણ ઇત્યાદિની ખાણો જેના વક્ષસ્થળમાં છે, (જગતઃ) જેટલા જગમ પદાર્થો અને જીવો છે તેમને (નિવેશની) વસાવનારી (વૈશ્વા-નરમ્) સર્વ પ્રકારનાં મનુષ્યોના સમૂહથી પરિપૂર્ણ રાષ્ટ્ર અથવા દેશ (વિષ્ણુતી) ધારણ કરતી અમારી (મૂર્ધિઃ) માતૃભૂમિ (અગ્નિમ્) અગ્નિગામી, નેતા (મિન્દ્ર-ઋષમૌ) શત્રુઓનો નાશ કરનારા શૂરવીર તથા જ્ઞાનીઓને તથા (નઃ) અમને (દ્રવિણે) ધન (દધાતુ) ધારણ કરનારી હો. (૬)

(અસ્તમાઃ) નિદ્રા, તન્દ્રા, આલસ્ય, ઇત્યાદિ રહિત (દેવાઃ) વિદ્વાન વીર અને કુશળ માણસો (યાં વિશ્વદાનીમ્) સર્વ પ્રકારના પદાર્થોની આપનારી અને જે અમારે માટે (મધુપ્રિયમ્ ચ દુહામ્) મધુર, હિતકર અને પ્રિય પદાર્થોને દોહવાથી આપે છે, (પૃથ્વીં મૂર્ધિમ્) મહાન અને વિસ્તૃત એવી અમારી માતૃ-ભૂમિની (અપ્રમાદમ્) પ્રમાદ રહિત બનને (રક્ષાન્તિ) રક્ષા કરે છે, (સા) તે ભૂમિ (નઃ) અમને (વર્ચસા) શૌર્ય, વીરતા, જ્ઞાન તથા ઐશ્વર્યથી (ઉક્તુ) અમને પૂર્ણ બનાવે. (૭)

બાધાર્થ— જે અમારી માતૃભૂમિમાં અમારા પ્રાચીન પૂર્વજોએ-આજોએ પોતાના જ્ઞાનદ્વારા, ક્ષત્રિયોએ પોતાની વીરતા દ્વારા અને વૈશ્યોએ પોતાના વાણિજ્ય-કુશળતા દ્વારા, તેમજ કરીગરોએ પોતાની કરીગરીથી અનેક મહાન પરાક્રમો કર્યા હતા, અમારા દેશના વિદ્વાન, યજ્ઞ, વ્યાપારી અને કરીગર લોકોએ મળીને સ પૂર્ણ હિંસક, આતંકી, ધાતકી અને દુષ્ટ લોકોનો નાશ કર્યો હતો અને જે સુદૃઢ ભૂમિ સર્વ પશુપક્ષીઓને પણ ઉત્તમ નિવાસસ્થાન અર્પે છે, તે અમારી માતૃભૂમિ અમાર જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, શૌર્ય તેજ, વીર્ય અને ઐશ્વર્ય પૂર્ણપણે વધારનારી થાય (૫)

સર્વનું પોષણ કરનારી, રત્નોનું ધાતુ કરનારી, સર્વ પદાર્થોની આશયદાતા, સુવર્ણ ઇત્યાદિની ખાણો રાખનારી તેમજ સ્થાવર જગમ જીવોને તેમજ પદાર્થોને સ્થાન આપનારી સર્વ પ્રકારના મનુષ્યોથી શુદ્ધ, રાષ્ટ્ર અથવા દેશની ઉત્તરિમા સદાયતા આપનારી માતૃભૂમિ ॥ તે અમારા નેતા, જ્ઞાનીઓ અને વીર પુરુષો તથા અમને સર્વને સર્વ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય આપનારી થાયો (૬)

નિદ્રા, તન્દ્રા, આલસ્ય, અજ્ઞાન આદિ દોષોરહિત, સર્વ બાળતેજા ચતુર અને હૃદયમી, પરોપકારી, વિદ્વાન, યજ્ઞ અને ધનિક લોકો સર્વ પદાર્થોને આપનારી વિસ્તૃત ભૂમિની પ્રમાદરહિત બનીને રહ્યા કરી રહ્યા છે, તે અમારી માતૃભૂમિ સર્વ ઉત્તમ અને પ્રિય તથા હિતકારી પદાર્થોથી અમને પૂર્ણ સુસપ્ત બનાવે અને અમારામાં જ્ઞાન, શૌર્ય અને ધન ઉત્પન્ન કરીને અમારી રક્ષા કરે (૭)

યાર્ણ્યેઽધિ સલિલમગ્ન આસીદ્યાં માયામિન્વચરન્મનીવિણઃ ।

યસ્યા હૃદયં પરમે ઘ્યોમિન્સુત્યેનાવૃતમમૃતં પૃથિવ્યાઃ ।

સા નો મૂમિસ્તિવિં ચલં રાત્રે વૃષાતૂત્તમે

॥ ૮ ॥

યસ્યામાપઃ પરિચરાઃ સંમાનીરંહોરાત્રે અપ્રમાવું ક્ષરન્તિ ।

સા નો મૂમિર્મૂરિધારા પયો હુદ્દામયો ડક્ષતુ વર્ષસા

॥ ૯ ॥

યામશ્વિનાવર્મિમાતાં વિષ્ણુરંયસ્યાં વિચક્રમે ।

ઇન્દ્રો યાં ચક્ર આત્મનેઽન્નમિત્રાં શચીપતિઃ ।

સા નો મૂમિવિં સૃજતાં માતા પુત્રાયં મે પયઃ

॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (યા) ને ભૂમિ (અગ્ને) પહેલાં (સલિલં અગ્નિ) જળમાં (અગ્ને) સમુદ્રમાં (આસીત) હલી, (યસ્યાઃ પૃથિવ્યાઃ હૃદયમ્) ને પૃથ્વીને અન્તર્ભાગ (અમૃતં ઇયં) અમરસ્થાનના જેવો (સત્યેન) સત્યસંકલ્પના બળથી (આહૃતમ્) વ્યાસ થયેલો છે, ને ભૂમિ (પરમે ઘ્યોમન્) મહત્ આકાશમાં છે, (યામ્) જેની (માયામિઃ) કુશળતાઓ સાથે (મનીવિણઃ) મનનશીલ વિદ્વાન્ (અન્વચરન્) સારી રીતે સેવા કરતા આવ્યા છે, (સા નઃ મૂમિઃ) તે ભૂમિ અમને (ઉત્તમે રાત્રે) ઉત્કૃષ્ટ સમયમાં (સ્તિવિમ્) તેજ અથવા દિશ્મિ, (વલમ્) શૂરતા, વીરતા, શારીરિકબળ અથવા સૈન્યબળ (વૃષાતુ) ખાસ કરી, (૮)

(યસ્યામ્) ને ભૂમિમાં (પરિચરાઃ) સર્વ બાબુ જમણુ કરનારા સંન્યાસીઓ (માપઃ) જળની જેમ (સમાનીઃ) સમદશિ થાઓ, (અહોરાત્રે) રાત દિવસ (અપ્રમાદમ્) સાવધાન રહી (ક્ષરન્તિ) પરિજમણુ કરે છે. (અયો) તેમજ બીજો ને (મૂરિ-ધારા) અનેક પ્રકારનાં (પયઃ) ખાદ્ય તથા પેય વસ્તુ સોભ્ય અથવા પેય જેવાં કે દૂધ, ધી ઇત્યાદિ (હુદ્દામ્) આપે છે, (સા નો મૂમિઃ) તે અમારી માતૃભૂમિ (વર્ષસા) તેજ, પ્રતાપ, બળ, વીર્ય આદિની (ડક્ષતુ) વૃદ્ધિ કરે. (૯)

(યામ્) ને ભૂમિનો (અશ્વિનો) અગ્નિવગણ, ભર્તા અને હન્તા શૂરવીરોએ (અનિમાતામ્) માપી લીધી, (યસ્યાં વિષ્ણુ) જેનામાં પાલકે [પાલન કરનારાઓ] (વિચક્રમે) બલતબતનાં પરાક્રમ બતાવ્યાં છે, (ઇન્દ્રઃ) શત્રુ વિનાશક (શચીપતિઃ) શક્તિપતિ, કર્મકુશળ, જ્ઞાનવાન પુરુષે (યાં આત્મને અન્ન-મિત્રામ્) જેને શત્રુરહિત કરેલ છે. (સા નઃ માતા મૂમિઃ) તે માતા સમાન અમારી માતૃભૂમિ (પુત્રાય પયઃ) જેથી રીતે પુત્રને દૂધ આપે છે તેવી જ રીતે (પુત્રાય મે) અમે સર્વ પુત્રોને (વિસૃજતામ્) ખાન-પાનની વસ્તુઓ પ્રદાન કરે. (૧૦)

ભાષાર્થ— ને ભૂમિ પહેલાં સમુદ્રના જર્મમાં હતી, જેની અદર અને બહાર પરમેશ્વર વ્યાપ્ત છે, ને આકાશમાં અપર છે અને જેની સેવા વિચારવત લોકો વિશેષ પ્રસન્ન થુપ પ્રવેશોથી તથા કલ્પનાથી કરે છે, તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા ઉત્તમ સંપદના તેજરતના, વિદ્યાના, શૌર્ય, સમિપના ઇત્યાદિ ગુણો દ્વિતેશા વધારનારી હોવા (૮)

જેવી રીતે વરસાદ પાણી પ્રાણીમાત્રને સમાન રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તેવી જ રીતે જેનો ઉપદેશ સર્વને માટે એક સમાન હોય તે એવા પૌરુષાર્થી સંન્યાસી ને ભૂમિમાં સન દિવસ ઉત્તમ આયસજ ન હોતાં ઉત્તેશાં એક સરખી રીતે સંચાર કરી રહેલ છે અને ને ભૂમિ અમને સર્વ પ્રકારનું ખાદ્ય તથા જળ આપી રહી છે તે અમારી માતૃભૂમિ તેજસ્વિતાદારા અમારી રક્ષા કરે. (૯)

લોકોનું પોષણ કરનારા તથા શત્રુઓનો નાશ કરનારા લોકો જેને માટે દ્વિતેશા વલ્લાહના કાર્યો કરી રહ્યા છે, જેને માટે પાવન કરનારા લોકો મેઘાં મેઘાં પરાક્રમે કરી રહ્યા છે અને જ્ઞાની, શૂર પુરુષ જેને પોતાનો મિત્ર સમજે છે, તે અમારી ભૂમિ જેવી રીતે માતા પોતાના બાળકોને દૂધ પીવડાવે છે તે જ પ્રમાણે અમને સંપૂર્ણ ઉપદેશની વસ્તુઓ આપે (૧૦)

ગિરયંસ્તે પર્વતા હિમવન્તોડરણ્યં તે પૃથિવિ સ્યોનમંસ્તુ ।

ચમું કૃષ્ણાં રોહિણીં તિશ્વરૂપાં ધ્રુવાં ભૂમિં પૃથિવીમિન્દ્રગુપ્તામ્ ।

અજીતોડહ્નતો અક્ષતોડધ્યંષ્ટાં પૃથિવીમહમ્

॥ ૧૧ ॥

યત્તે મધ્યં પૃથિવિ યત્ત્વ નમ્યં યાસ્ત ઈર્જસ્તન્વઃ સંવમ્ભુઃ ।

તાસું નો ધેહ્યમિ નઃ પવસ્વ માતા ભૂમિઃ પુત્રો અહં પૃથિવ્યાઃ ॥

પર્જન્યઃ પિતા સ ઓ નઃ પિપર્તુ

॥ ૧૨ ॥

યસ્યાં વેદિં પરિગૃહ્ણન્તિ ભૂમ્યાં યસ્યાં યજ્ઞં તન્વતે વિશ્વકર્માણઃ ।

યસ્યાં મીચન્તે સ્વરંવા પૃથિવ્યામૂર્ધ્વાઃ જુષ્ઠા આહુત્યાઃ પુરસ્તાત્ ।

સા નો ભૂમિર્વર્ધયદ્વર્ધમાના

॥ ૧૩ ॥

અર્થ— હે (પૃથિવિ તે ગિરયઃ હિમવન્તઃ પર્વતા. ડરણ્યં ચ તે) માતૃભૂમિ ! પહાડો, બરફથી ઢંકાયેલા પર્વતો અને વન તને (સ્યોનમ્) મુખ આપનારાં થાઓ. (અસ્તુ) તે પર્વતોમાં શત્રુઓ ન રહે, તે શત્રુરહિત હો, તેટલા માટે તું (ચમું) સર્વેનું ભરણ પોષણ કરનારી છે, (કૃષ્ણામ્) કૃષિકર્મ માટે ઉપયુક્ત છે, (રોહિણીમ્) વૃક્ષાદિકોને ઉપભવનારી છે, (તિશ્વરૂપામ્) સર્વ પ્રકારનું રૂપ ધારણ કરનારી, (ધ્રુવામ્) સ્થિર, (પૃથિવીં) ઘણી વિસ્તૃત લાખી પહોળી, (હન્દ્ર-ગુપ્તામ્) વીરોથી રક્ષાયેલી (ભૂમિમ્) માતૃભૂમિ (અજિતઃ) જેને શત્રુઓએ છતી નથી, (અહત) યુદ્ધ વગેરેમાં જેને હાનિ પહોંચી નથી, (અક્ષતઃ) જેના અંગ પર કોઈ પણ ઠેકાણે ઘાવ થયો નથી (અહં અધ્યષ્ટામ્) એવો બનીને તું તેનો અધિકારી અથવા સ્વામી બનીશ. (૧૧)

હે (પૃથિવિ યત્તે મધ્યમ્) ભૂમિ ! જે તાર મધ્યમાં છે, (યત્ત્વ ચ નમ્યમ્) જે નાભિસ્થાન છે, (તે યાઃ ઈર્જઃ) જે તારાથી બળયુક્ત અથવા અસ આદિથી પોષાયેલ (તન્વઃ) શરીરધારી અર્થાત્ (મનુષ્ય સંવમ્ભુઃ) મનુષ્યોએ એક બીજા સાથે સંગઠન કર્યું એટલે કે એકત્રિત થયા છે (તાસું) તેમના સમાજમાં (નઃ) અમને (અમિધેહિ) (સ્થાપિત કર) અને આ પ્રમાણે (નઃ પવસ્વ) અમારી રક્ષા કર, (ભૂમિઃ) હે ભૂમિ ! તું અમારી (માતા) માતા છે (અહમ્) અમે તે (પૃથિવ્યા પુત્રઃ) પૃથ્વીના પુત્ર છીએ. [નરક થા હુઃખથી જે ત્રાણ એટલે કે રક્ષણ કરે તે પુત્ર ભૂમિ અમે તારા હુઃખો દૂર કરીશું માટે તારા પુત્રો છીએ.] (પર્જન્યઃ) પાણીની વૃદ્ધિ કરનારા મેઘ અમારા પિતા અર્થાત્ શસ્ત્ર (અનાજ) સંપત્તિથી પાલન કરનારા છે (સ ઓ નઃ) તે અમારું નિશ્ચયપૂર્વક (પિપર્તુ) પાલન કરે (૧૨)

ભાવાર્થ— હે માતૃભૂમિ ! તારા પર જે પહાડ અને હિમાચલિત પર્વતો છે તથા જે નાના મોટા જ ગયો છે તેમાં તારા શત્રુઓના કદી પણ વાસ થાય નહિ શત્રુઓ રહિત બનીને, હંમેશા સર્વનું પોષણ કરનારા ઉપભવ ઉત્તમ વૃક્ષાદિથી યુક્ત, સ્થિર અને વીરોથી રક્ષાયેલી હો, એવી સર્વ ગુણસંપન્ન હો ! તારા પર શત્રુઓથી અપરાધીત તેમજ મૃત અથવા ધાયક ન થયેલા એવા અમે આનંદથી રહીએ અને મહાન પદ્ધતિને પ્રાપ્ત કરીએ, સંપૂર્ણ અમારા અધિકારમાં રાખીએ (૧૧)

હે માતૃભૂમિ ! તારામાં તેમજ તારી ઉપર જે જે પદાર્થો છે તે સર્વનું તેમજ તારું શત્રુઓથી રક્ષણ કરવા માટે જે વિદ્વાનો, બળવાન અને ધનવાન એકત્રિત થયેલા અને પ્રયત્ન કરે છે, તેમના સઘમાં અમને સ્થાન આપ અને અમારી રક્ષા કર, કારણ કે હ અમારી માતા છે અને અમે તારા પુત્ર તને દુ જાણી મુકવ કરનારા છીએ આ પર્જન્ય (વરસાદ) થી ધાન્યો વગેરે ફલન થાય છે તેથી તે અમારા પિતા છે, પાલક છે એટલે કે તે નિયમિત સમયે વરસાદ મોકલતા રહે અને અમારી રક્ષા કરે (૧૨)

યો નો દ્વેપતૃથિવિ યા પૂતન્પાતોઽમિદાસાન્મનસા યો ઘૃધેન ।

॥ ૧૪ ॥

તં નો ભૂમે રન્ધય પૂર્વકૃત્વરિ

ત્વજ્જાતાસ્વાપિં ચરન્તિ મર્ત્યાસ્ત્વં વિમર્ષિં દ્વિપૃસ્વં ચતુષ્પદઃ ।

તથેમે પૃથિવિ પચ્ચ માનવા ચેમ્યો જ્યોતિરમૃતં મર્ત્યમ્ય

ઉચ્ચન્તસૂર્યો રશ્મિર્મિરાતનોતિં

॥ ૧૫ ॥

અર્થ— (યસ્યામ્ ભૂમ્યામ્ વેદિં પરિગૃહ્ણન્તિ) જે ભૂમિમાં સર્વ બાબુથી વેદીનો સ્વીકાર કરાય છે. (યસ્યાં વિશ્વકર્માણઃ) જેમાં ઉત્તતિનાં સાધન બનાવનારા બધા લોકો (યજ્ઞં તન્વતે) પદોપકારનું યજ્ઞ કાર્ય એવું કરે છે કે જેમાં બધા બાબુસોનો સત્કાર થાય અથવા એવા લોકોનો સત્કાર થાયો (યસ્યાં ચ પૃથિવ્યાં પુરસ્તાત્) જે પૃથ્વીમાં પહેલાં (કૃષ્ણાઃ) ઉત્તતિ કરનારા, (મુક્તાઃ) વીર્યયુક્ત (આદૃત્યાઃ) આદુરિતિની સાથે (સ્વરવઃ) ધનીય કૃષે હોય છે, જ્યાં સારા સારા ઉપદેશો (મીયન્તે) કહેવામાં આવે છે (સા નો ભૂમિઃ વર્ધમાના) તે પૃથ્વીની અમારા લોકોથી વૃદ્ધિ થએલી હો, અમારા લોકોની (વર્ધયતુ) ઉત્તતિ કરે. (૧૩).

હે (પૃથિવિ યા નઃ દ્વેપત્) માતૃભૂમિ ! જે અમારો દ્વેષ કરે છે, (યઃ પૂતન્પાત્) જે પોતાના સૈન્ય વડે અમને પરાજીત કરવા ઇચ્છે છે, (યા મનસા) જે મનમાં અમારું અનિષ્ટ યાહે છે, (અમિદાસાત્) જે અમને ઘણા અથવા શુભામ બનાવવા ઇચ્છે છે, (ઘૃધેન) જે અમારો વધ કરીને અમને કષ્ટ આપવા યાહે છે, (પૂર્વકૃત્વરિ) એવા શત્રુઓનો પ્રથમથી જ નાશ કરનારી આ માતૃભૂમિ ! (તં રન્ધય) તેમનો નાશ કર. (૧૪)

હે (પૃથિવિ અમારી માતૃભૂમિ ! જે (મર્ત્યાઃ) બાબુસો (ત્વજ્જાતાઃ) વારાથી જ ઉત્પન્ન થયાં છે, (ત્વયિ ચરન્તિ) તારા પર જ જે હરેહરે છે, જે (દ્વિપૃસ્વઃ) બે પગવાળા એટલે મનુષ્યોનું (ચતુષ્પદઃ) ચાર પગાળોનું (ત્વં વિમર્ષિં) તુ ધારણ તથા પોષણ કરે છે (ચેમ્યઃ મર્ત્યમ્યઃ) તેમજ જે મનુષ્યો માટે (અમૃતમ્) અમરતા હેતુ બૃત (જ્યોતિઃ) તેજનો (ઉચ્ચન્ત સૂર્યઃ રશ્મિભિઃ) ઉગેલા સૂર્યનાં કિરણોથી (આતનોતિ) વિસ્તાર કરે છે, (હમે) તે અમે લોકો (પંચ માનવાઃ) પાંચ પ્રકારના મનુષ્યો (ત્વં) તમારી સેવા કરવાની ઇચ્છા કરે છે. (૧૫)

ભાવાર્થ— જે ભૂમિના લોકો પૃથ્વી વેદી પાસે જઈને દુવન કરવાને માટે તત્પર હોય છે, જે ભૂમિમાં લોકો હશે તો પદોપકાર અને ઉત્તતિના કાર્યો કરવા રહે છે તથા જેમાં નિરોપ કરીને ઉત્તતિકારક તથા બળોત્પાદક થઈ કરવામાં આવે છે અને એવા જ પ્રકારના ઉપદેશો તથા ઉત્પાદનર્થક શાખાઓ સદૈવ કરવામાં આવે છે, અમારાથી ઉત્તત થનારી તે અમારી માતૃભૂમિ અમારે માટે સર્વ પ્રકારે ઉત્તતિનું કારણ બને (૧૩)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! જેઓ સંદેહાવસા અમારો દ્વેષ કરે છે, અમારા જે શત્રુઓ પોતાના સૈન્ય સાથે અમારા પર ચડાઈ કરી અમને જીતવા ઇચ્છે છે, જેઓ અમારો નાશ કરવા માટે રાષ્ટ્રીને બેઠા છે, જેઓ અમને પરાજીત અને શુભામ બનાવવા ઇચ્છે છે, જેઓ માનસિક રીતે અમારું અનિષ્ટ વિચારે છે, તે અમારા સર્વ શત્રુઓનો પૂર્ણરૂપથી સત્યાનાશ કર. (૧૪)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! અમે જે વારાથી ઉત્પન્ન થએલા છીએ, તેમજ વારાજ આધારથી અમારા સર્વ જન્મદારિ ચલાવીએ છીએ, સર્વ પશુઓ, પક્ષીઓ, મનુષ્યો અને બીજા સર્વ પ્રાણીમાનુષ્ય તુ આધાર અપાઈને ચલન પોષણ કરે છે, અમારા જન્મ માટે આ કીર્તિમાન સૂર્ય પોતાના અમૃતમય કિરણો વારે બાબુ ફેલાવે છે, તે અમે પાંચ પ્રકારના મનુષ્યો વિજ્ઞાન, ધર્મ, વેદ, શાસ્ત્ર, કારીશ અને સેવાશ્રિતિના વારી સેવા કરવાની ઇચ્છા કરીએ છીએ (૧૫)

તા નઃ પ્રજાઃ સં દુહતાં સમગ્રા વાચો મધુ પૃથિવિ ધેહિ મહ્યમ્ ॥ ૧૬ ॥
વિશ્વસ્વં માતરમોપધીનાં ધ્રુવાં ભૂમિં પૃથિવીં ધર્મણા ધૃતામ્ ।

શિવાં સ્યોનામનું ચરમ વિશ્વહા ॥ ૧૭ ॥
મહત્સધસ્થં મહતીં વંભુવિથ મહાન્વેગં એજ્યુર્વેપથુટે ।

મહાંસ્ત્વેન્દ્રો રક્ત્યપ્રમાદમ્ । ॥ ૧૮ ॥
સા નો મૂમે પ્ર રોંચય હિરણ્યસ્યેવ સંદાશિ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન

અગ્નિર્મમ્યામોર્પધીપ્વશિમાર્પો વિમ્રત્યગ્નિરમસુ । ॥ ૧૯ ॥
અગ્નિરન્તઃ પુરુપેપુ ગોપ્ત્યશ્વેપ્વગ્નયઃ

અર્થ—હે (નઃ) પૃથિવિ તાઃ) અમારી માતૃભૂમિ ! અમે સર્વ લોક તારી (પ્રજાઃ) પ્રજા (સમગ્રાઃ) બધા જ (વાચઃ) વાણી (મધુ) મધુર પ્રેમપૂર્ણ (સંદુહતામ્) એકત્ર બનીને બોલીએ, (મહ્યમ્) અમને મધુર મધુર વચન બોલવાની શક્તિ આપ (૧૬).

(વિશ્વસ્વમ્) સર્વ (ઓપધીનામ્) વનસ્પતિ, વૃક્ષ, લતા ઇત્યાદિની (માતરં ધ્રુવાં પૃથિવીમ્) આ માતા વિસ્તીર્ણ ધણી જ લાંબી પહોળી, સ્થિર પૃથ્વી (ધર્મણા) સત્યજ્ઞાન, શૂરવીરપણું ઇત્યાદિ ધર્મથી (ધૃતામ્) પાળિત, પોષિત (શિવામ્) કલ્યાણમયી (સ્યોનામ્) સુખને આપનારી (ભૂમિમ્) માતૃભૂમિની (વિશ્વહા) હંમેશાં (અનુ ચરેમ) અમે બધા સેવા કરીએ. (૧૭)

હે માતૃભૂમિ ! તું અમારા સર્વંતું (મહત્ સધસ્યમ્) સાથે મળીને રહેવાનું સ્થાન છે. આ પ્રમાણે તું (મહતી વંભુવિથ) મહાન થતી રહી છે. (તે) તારું (એજ્યુઃ વેપથુઃ) હલન ચલન (મહાન્) મહાન (વેગઃ) વેગ અથવા બતિ હોય છે. આવા પ્રકારની તું (ત્વામ્) તારું (મહાન્ દન્દ્રઃ) શત્રુનો નાશ કરનારા મહાશાળી, બળ, ઉત્સાહ, ઐશ્વર્ય, સંપત્તિયુક્ત શૂરવીર (અપ્રમાદમ્) આળસ કયા વગર (રક્ષતિ) રક્ષણ કરે છે. (મૂમે !) હે માતૃભૂમિ ! (સા) તે તું (હિરણ્યસ્યેવ) સુવર્ણની જેમ (સંદાશિ) અમકનારી (નઃ) અમને (કશ્ચન) કંઈપણ અંદર અંદર (મા દ્વિક્ષત) વૈરભાવ ન રાખે. (૧૮)

(મમ્યામ્) પૃથ્વીના મધ્યભાગમાં (અગ્નિઃ) અગ્નિ છે. (ઓપધીપુ) ઔષધિયોમાં (અગ્નિઃ) અગ્નિ છે, જે ઔષધિયોના સેવનથી અન્ન પચે છે, દીપન અર્થાત્ ભૂખ લાગે છે. (આપઃ) જળ (અપિ) જળાદે મેઘરૂપે હોય છતાં તે (વિમ્રતિ) વિદ્યુતના રૂપમાં અગ્નિને ધારણ કરે છે, (અમસુ) પત્થરોમાં ચક્રમક વેગેરેમાં (અગ્નિઃ) અગ્નિ છે, (પુરુપેપુ) મનુષ્યોમાં (અન્તઃ) જઠરાગ્નિના રૂપમાં (અગ્નિઃ) અગ્નિ છે, (ગોપુ, અશ્વેપુ અપિ) ગાય, घोडा ઇત્યાદિ પશુઓમાં (અગ્નિઃ) અગ્નિ છે જેનાથી તેમનું પાષેતું ભોજન પચી બીય છે. (૧૯)

ભાવાર્થ—હે અમારી માતૃભૂમિ ! અમે સર્વ લોકો અરસ-પરસ જે વાતચીત કરીએ તે સત્ય, દિવકારી, મધુર અને એકબીજા સાથે પ્રેમયુક્ત હો, તે જુદી, અદિતકારી અને કદ ન હો અમે સર્વ લોકોને એકત્ર બની અંદર અંદર પ્રેમમય અને મધુર વાણી બોલવાની શક્તિ આપ (૧૬)

જેનામાં સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ ઔષધિઓ અને વનસ્પતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, જે ધણી જ લાંબી, પહોળી અને સ્થિર છે, વિદ્યા શોધ, સત્ય, સ્નેહ ઇત્યાદિ સદાચાર અને સદ્ગુણયુક્ત પુરુષો જેનું રક્ષણ કરે છે, જે કલ્યાણકારી છે અને સર્વ પ્રકારનાં સુખ-સાંધન અમને અર્પણ કરે છે, તે માતૃભૂમિની અમે સદા સેવા કરીએ. (૧૭)

અગ્નિર્નિવ આ તપત્યગ્રેર્વેવસ્થોર્વૈન્તરિક્ષમ્ ।

અગ્નિ મર્તાસ દન્વતે હૃદ્યવાહં ઘૃતમિયમ્

॥ ૨૦ ॥

અગ્નિવાસાઃ પૃથિવ્યસિત્તૃસ્તિવર્ષીમન્ત્ સંશિતં મા કૃણોતુ

॥ ૨૧ ॥

મૂમ્યાં દેવેમ્યૌ દદતિ યુજં હૃદ્યમરંકૃતમ્ ।

મૂમ્યાં મનુષ્યાં જીવન્તિ સ્વઘયાન્નેન મર્ત્યાઃ ॥

સા નો મૂમિઃ પ્રાણમાર્પુર્દધાતુ જરદદિં મા પૃથિવી કૃણોતુ

॥ ૨૨ ॥

અર્થ— (દિવઃ) આકાશમાં (અગ્નિઃ) સૂર્યના રૂપમાં અગ્નિ છે, (આતપતિ) જે સર્વ બાળુ પ્રકાશ આપતો તપી રહ્યા છે, (દેવસ્ય અગ્નેઃ) પ્રકાશમય અગ્નિના પ્રકાશથી (ડરુ) મહાન (અન્તરિક્ષં) પ્રકાશમાં પ્રકાશિત બને છે, આ પ્રમાણે અનેક રૂપમાં અગ્નિ વિદ્યમાન છે. (હૃદ્યવાહમ્) હૃદયમાં આપેલી આહુતિને લઇ જનારા (ઘૃતમિયં) ધીને વહાણું ગણનારા (અગ્નિઃ) ભૌતિક અગ્નિ યજુઓના બદલાની સાથે થતા રેગોનેના નાશ કરનારા (મર્તાસઃ) મનુષ્ય લોકો (દન્વતે) પ્રગટાવે છે. (૨૦)

(અગ્નિવાસાઃ) અગ્નિથી વ્યાપ્ત (અસિત્તૃઃ) કાળી મેશડી બે ધરખાઈ આવે છે, તે અગ્નિ (પૃથિવીં અસિ) પૃથ્વીના રૂપમાં હો (માં) અને (તિવર્ષીમન્તં) પ્રકાશયુક્ત (કૃણોતુ) બનાવે. (૨૧)

મનુષ્ય જે ભૂમિમાં (મૂમ્યાં અરંકૃતં) અલંકૃત, સુસંસ્કૃત, (હૃદ્યમ્) આહુતિયુક્ત (યજં) થઈ (દેવેભ્યઃ) દેવતાઓને (દદતિ) આપે છે. આથી જે ભૂમિમાં (સ્વઘયા અન્નેન) ઉત્તમ અન્ન, ખાનપાનની વસ્તુઓથી (મર્ત્યાઃ) મરણ પ્રાપ્ત કરનારા માનવીઓ (મનુષ્યાઃ જીવન્તિ) જીવે છે. (સા નો મૂમિઃ પ્રાણં આયુઃ) તે ભૂમિ અમને બળ, આયુષ્ય (દધાતુ) આપે અને તે જ ભૂમિ (માં) અને (જરદદિં) સારા આયુષ્યની વૃદ્ધિ અથવા ઉન્નતિ (કૃણોતુ) કરનારી હો. (૨૨)

ભાવાર્થ— દે અમારી માતૃભૂમિ ! તું અમને સર્વને એકત્ર (સાથે) રહેવા માટે સ્થાન આપે છે, તારો વિસ્તાર એટલો મહાન છે કે અમે સર્વ તેમાં સમાઈ શકીએ છીએ આકાશમાં જે વેગથી તારું હલન ચલન થાય છે તે પશ્ચોત્તર તારા છે, જ્ઞાની, શરણી, ઉત્ક્રાંતી અને ઐશ્વર્યશાળી, યજુઓના નાશ કરનારા વીર પુરુષો ઘણી જ ચોકસાઈથી તારે રક્ષણ કરી રાહે છે. આનારી, બીજી અને ધૈર્યવિહીન તારું રક્ષણ કરી શકતા નથી, તું જોને જ સુખલુની જેમ પ્રકાશમાન છે, તેમજની છે અમને પણ તેજસ્વી બનાવ અને અમને એવા બનાવ કે અમે પરસ્પરનો દ્વેષ ન કરીએ, સર્વ એકબી બનીને અમારી બચાવદાર થવાથીએ (૧૯)

સર્વ પદાર્થો અગ્નિમય છે, તે અગ્નિદ્વારા ભૂમિ, જોષધિ, વનરૂપિ, જળ (મેધાદિ) પૃથ્વી, મનુષ્ય, ગાય, યેષાં ઉચ્ચાદિ પ્રાણીઓનાં શરીર જેવાં તેજસ્વી દેખાય છે, તેજ પ્રકારે અમે માનવી જે સર્વ પદાર્થોના સોદાતા છીએ તું અને અમારા ધર્મચર્યની રક્ષા કરીએ અને વીર્યશી અગ્નિને શરીરમાં સોવડી શખી વધારે તેજસ્વી બનીએ. (૧૯)

આકાશમાં ચારે તરફ પોતાના પ્રકાશ ફેલાવનાર સર્વ નામનો એક મહા શારે અગ્નિ છે તેથી ઉત્પત્ત થયેલા દ્રવ્યોને હૃદયદ્વારા ચારે બાજુ પ્રસારવા માટે તથા મુખની પ્રાપ્તિ અને દુ ખના પરિહાર માટે મનુષ્યો ધી વગેરેથી દોષ કરે છે તે અગ્નિમાં અમે પણ દિવસ રાત હલન કરીએ છીએ (૨૦)

જે અમારે માતૃભૂમિમાં ચારે બાજુ અગ્નિ વ્યાપ્ત થયેલ છે અને ભૂમિને રચે કળો તે ભૂમિ અમારાં જ્ઞાન, શક્તિ અને ચત્તે વધારનાર હોવી. (૨૧)

જે અમારી ભૂમિમાં મનુષ્યો ચત્ત કરે છે અને તેમાં ઉત્તમોત્તમ પદાર્થોના હલન કરીને વાણુ, જળ વગેરેને સુદ્ર, પવિત્ર બનાવે છે તે માતૃભૂમિ અમને ઉત્તમ પ્રાણુ અને પુણું આયુષ્ય અર્પણ કરનારી હો. (૨૨)

યસ્તે ગન્ધઃ પૃથિવિ સંઘ્રમૂવ યં વિશ્વત્યોર્પધયો યમાર્પઃ ।

યં ગન્ધર્વા અંસરસશ્ચ મેજિરે તેન મા સુરમિ કૃણુ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૩ ॥

યસ્તે ગન્ધઃ પુષ્કરમાવિવેશ યં સંજઞ્ઞુઃ સૂર્યાયાં વિવાહે ।

અમંતર્યાઃ પૃથિવિ ગન્ધમગ્રે તેન મા સુરમિ કૃણુ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૪ ॥

યસ્તે ગન્ધઃ પુરુષેષુ સ્ત્રીષુ પુંસુ મગો રુચિઃ ।

યો અશ્વેષુ વીરેષુ યો મુગેષુત હસ્તિષુ ॥

કન્યાપિં વર્ષો યત્સંગે તેનાસ્માં અપિ સં સૂજ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૫ ॥

ઊિલા મૂમિરસ્માં પાંસુઃ સા મૂમિઃ સંધૃતા ધૃતા ।

તસ્યૈ હિરણ્યવશસે પૃથિવ્યા અકરં નમઃ

॥ ૨૬ ॥

અર્થ—હે (પૃથિવિ ! યસ્તે ગન્ધઃ સંઘ્રમૂવ) પૃથ્વી ! તારામાંથી જે સુવાસ ઉત્પન્ન થાય છે, (યં) જે સુવાસને (ઓપધયઃ વિશ્વતિ) ઔપધિઓ ધારણ કરે છે, (યઃ) જેથી (આપઃ વિશ્વતિ) જળ ધારણ કરે છે, જે (ગન્ધર્વા) સૂર્ય ધારણ કરે છે, (અંસરસઃ ચ) કિરણો ધારણ કરે છે, (યં ગન્ધં) જે સુવાસનું (મેજિરે) સુખ લોગંધું (તેન) તે સુગન્ધથી (મા) મને (સુરમિ) સુગંધિયુક્ત (કૃણુ) બનાવો, (નઃ) અમારા લોકોમાં (કદચન) કોઈપણ (મા દ્વિક્ષત) કોઈનો દેષ ન કરે, સર્વ લોકો અંદર અંદર મિત્રતાથી રહો. (૨૩)

હે (પૃથિવિ યઃ તે ગન્ધં પુષ્કરં) જે તમારા ગન્ધ કમળમાં (આવિવેશ) પ્રવિષ્ટ થયેલ છે. (અગ્રે) પ્રથમ (યં ગન્ધં અમંતર્યાઃ) જે ગન્ધને વાયુ દેવતા (સૂર્યાયાઃ) ઉપાના (વિવાહે) વિવાહ સમયે (સંજઞ્ઞુઃ) ધારણ કરે છે, (તેન માં સુરમિ કૃણુ) તે સુગન્ધથી અમને તે સુગંધિત બનાવે, (કદચન) કોઈપણ (નઃ) અમારા લોકોનો (મા દ્વિક્ષત) દેષ ન કરે. (૨૪)

હે (મૂમે) ભૂમિ ! (યઃ તે ગન્ધઃ વીરેષુ પુરુષેષુ સ્ત્રીષુ પુંસુ મગઃ) વીર પુરુષોમાં, સ્ત્રીઓમાં, સાધારણ પુરુષોમાં તેજોમય પ્રજા યુક્ત છે. (ય. અશ્વેષુ રત મુગેષુ હસ્તિષુ) જે ઘોડાઓમાં, આર પગા જાતનવરોમાં, હાથિઓમાં (યત્ વર્ષઃ) જે તેજસ્વ છે (કન્યાપિં) વિવાહ વગરની કુમારી કન્યાઓમાં જે તેજ છે (તેન) તે દિવ્ય તેજથી (અસ્માં અપિ) અમારામાં પણ તે તેજ (સંસૂજ) ઉત્પન્ન કરે. (કદચન મા દ્વિક્ષત) અમારામાં કોઈ કોઈનો દ્રોહ ન કરે. (૨૫)

ભાવાર્થ—હે માતૃભૂમિ ! જે તમારામાં ઉત્તમ સુગંધ છે તે ઔપધિ અને વનસ્પતિઓમાં પ્રગટ થાય છે, તે સુગંધને સૂર્ય પોતાના કિરણોથી લીધેલ કરે છે, અમને તે ઉત્તમ સુગંધથી ભૂષિત કરે અને અમારામાં કોઈ અંદર અંદર કોઈનાથી પણ વેરભાવ ન રાખે, સર્વ લોકો પરસ્પર યૈત્રીભાવથી વર્તે (૨૩)

હે માતૃભૂમિ ! જે સૌરાષ્ટ્ર તમારા કમળોમાં છે, સૂર્યોદય સમયે જેને વાયુ પ્રસારની લઝ લાય છે, તે સૌરાષ્ટ્રથી અમોને સુગંધિત બનાવે, અમારામાં કોઈ પણ એકબીજાને દ્વેષ ન કરે, અમારો રનેદ એકબીજામાં ખૂબ જ શ્રદ્ધિ પામે અને સર્વ સમાજને માટે તે દિવ્યકારી બને. (૨૪)

હે માતૃભૂમિ ! વીર પુરુષો તથા સાધારણ પુરુષોમાં, હાથી, ઘોડા ઇલાદિ ચોખ્ખા પ્રાણીઓમાં, જલચરોમાં તેમજ જલચરોની કન્યાઓમાં જે તેજ છે, તે અમારામાં નાનકડીજ હોએ, અમારામાં એક બીજાનો કોઈ દ્રોહ ન કરે (૨૫)

અગ્નિર્વિવ આ તપ્યમેર્વેવસ્યોર્વેન્તરિક્ષમ્ ।

અગ્નિં મર્તાસ દ્યઘતે હવ્યવાહં ઘૃતપ્રિયમ્

॥ ૨૦ ॥

અગ્નિવાસાઃ પૃથિવ્યસિત્ત્વસ્તિવર્ષામન્તં સંશિતં મા કૃણોતુ

॥ ૨૧ ॥

મૂર્ખ્યાં દેવેભ્યાં દદતિ યજ્ઞં હવ્યમરંકૃતમ્ ।

મૂર્ખ્યાં મનુષ્યાં જીવન્તિ સ્વધયાત્રેન મર્ત્યાઃ ॥

સા નો મૂર્મિઃ પ્રાણમાર્ધુર્ધવાતુ જરદદિં મા પૃથિવી કૃણોતુ

॥ ૨૨ ॥

અર્થ— (દિવઃ) આકાશમાં (અગ્નિઃ) સૂર્યના રૂપમાં અગ્નિ છે, (આતપતિ) જે સર્વ બાબુ પ્રકાશ આપતો તથી રહ્યો છે, (દેવસ્ય અગ્નેઃ) પ્રકાશમય અગ્નિના પ્રકાશથી (ડરુ) મહાન (અન્તરિક્ષં) પ્રકાશમાં પ્રકાશિત બને છે, આ પ્રમાણે અનેક રૂપમાં અગ્નિ વિદ્યમાન છે (હવ્યવાહમ્) હવનમાં આપેલી આહુતિને લઈ જનારા (ઘૃતપ્રિયં) ધીને વહાણું ગણનારા (અગ્નિં) ભૌતિક અગ્નિ ઋતુઓના બદલાની સાથે યતા રેગોનો નાશ કરનાર (મર્તાસઃ) મનુષ્ય લોકો (દ્યઘતે) પ્રગટાવે છે (૨૦)

(અગ્નિવાસાઃ) અગ્નિથી વ્યાસ (અસિત્ત્વ) કાળી મેશથી જે પરખાઇ આવે છે, તે અગ્નિ (પૃથિવી અસિ) પૃથ્વીના રૂપમાં હો (માં) અને (તિવર્ષામન્તં) પ્રકાશયુક્ત (કૃણોતુ) બનાવે. (૨૧)

મનુષ્ય જે ભૂમિમાં (મૂર્ખ્યાં અરંકૃતં) અક્ષરકૃત, સુસંસ્કૃત, (હવ્યમ્) આહુતિયુક્ત (વહં) યત (દેવેભ્યાઃ) દેવતાઓને (દદતિ) આપે છે. આથી જે ભૂમિમાં (સ્વધયા અત્રેન) ઉત્તમ અન્ન, ખાનપાનની વસ્તુઓથી (મર્ત્યાઃ) અરણ્ય ખાત કરનારા માનવીઓ (મનુષ્યાઃ જીવન્તિ) જીવે છે. (સા નો મૂર્મિઃ પ્રાણ આયુઃ) તે ભૂમિ અમને બળ, આયુષ્ય (દવાતુ) આપે અને તે જ ભૂમિ (માં) અને (જરદદિં) સારા આયુષ્યની વૃદ્ધિ અથવા ઉન્નતિ (કૃણોતુ) કરનારી હો (૨૨)

ભાવાર્થ— હે અમારી માતૃભૂમિ ! તુ અમને સર્વને એકત્ર (સાથે) રહેવા માટે સ્થાન આપે છે, તારી વિસ્તાર એટલે મહાન છે કે અમે સર્વ તેમાં સમાઈ રાહીએ છીએ આકાશમાં જે વેગથી તારા હવન ચળવાય છે તે પછીજ લીમ છે, જ્વાળા ધરાવી, ઉત્સાહી અને ઔષધશાળી, ઋતુઓના નાશ કરનારા તારા પુત્રો પછીજ ચોક્કસાઈથી તારા રક્ષણ કરી રાહે છે, અનાહી, બીજા અને ધેરવિહીન તારા રક્ષણ કરી શકવા નથી તુ પોતેજ મુક્તીની જેમ પ્રકાશમાન છે, તેજસ્વી છે અમને પણ તેજસ્વી બનાવ અને અમને જેવા બનાવ કે અમે પશુપક્ષીને દેવ ન કરીએ, સર્વ એકત્ર બનીને અમારે અવધાર ચલાવીએ (૧૯)

સર્વ પદાર્થો અગ્નિમય છે તે અગ્નિદ્વારા ભૂમિ, ઔષધિ, વનસ્પતિ, જળ (મેઘાદિ) પત્થર, મનુષ્ય, માન, શોડા ઉપાદિ પ્રાણીઓના શરીર જેવા તેજસ્વી દેખાય છે, તેજ પ્રકારે અમે માનવી કે સર્વ પદાર્થોના સ્રોતા છીએ તે અમે અમારા પ્રકૃત્યર્થની રક્ષા કરીએ અને તીર્થસ્થી અગ્નિને શરીરના સોજાથી રાખી વધારે તેજસ્વી બનીએ. (૨૦)

આકાશમાં ચારે તરફ પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવનાર સૂર્ય નામનો એક મહા ભારે અગ્નિ છે તેથી ઉત્પન્ન થએલા દ્રવ્યોને હવનદ્વારા ચારે બાજુ પ્રસારવા માટે તથા સુખની પ્રાપ્તિ અને દુઃખના પરિહાર માટે મનુષ્યો ધી વગેરેથી દોષ કરે છે તે અગ્નિમાં અમે થઈ દિવસ રાત હવન કરીએ છીએ (૨૦)

જે અમારી મનુષ્યતા માટે આજીવ્ય આપેલ થયેલ છે અને ભૂમિના રત્ર કાળો છે તે ભૂમિ અમારા જ્ઞાન, કીર્તિ અને યત્ને વધારનાર હોય. (૨૧)

જે અમારી ભૂમિમાં મનુષ્યો પણ રહે છે અને તેમાં ઉત્તમોત્તમ પદાર્થોના હવન કરીને વાયુ, જળ વગેરેને શુદ્ધ, પરિવર્તિત બનાવે છે તે માતૃભૂમિ અમને ઉત્તમ પ્રાણ અને યુક્ત આયુષ્ય અર્પણ કરનારી હો (૨૨)

યસ્તે ગન્ધઃ પૃથિવિ સંઘમૂલ્યં યં વિશ્રુત્યોપધયો યમાપઃ ।

યં ગન્ધર્વા અમરસશ્ચ મેજિરે તેન મા સુરમિ કૃણુ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૩ ॥

યસ્તે ગન્ધઃ પુષ્કરમાવિવેશ યં સંજઘ્રુઃ સૂર્યાયાં વિવાહે ।

અમર્ત્યાઃ પૃથિવિ ગન્ધમયે તેન મા સુરમિ કૃણુ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૪ ॥

યસ્તે ગન્ધઃ પુરુષેષુ સ્ત્રીષુ પુંસુ મગો રુચિઃ ।

યો અશ્વેષુ વીરેષુ યો મૃગેષુ હસ્તિષુ ॥

કન્યાયાં વર્ચઃ યદ્ભૂગે તેનાસ્માં અપિ સં સૃજ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૫ ॥

શિલા ભૂમિરસ્માં પાંસુઃ સા મૂમિઃ સંધૃતા ધૃતા ।

તસ્યૈ હિરણ્યવક્ષસે પૃથિવ્યા અંકરુ નમઃ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ—હે (પૃથિવિ ! યસ્તે ગન્ધઃ સંઘમૂલ્યં) પૃથ્વી ! તારામાંથી જે સુવાસ ઉત્પન્ન થાય છે, (યં) જે સુવાસને (ઓપધયઃ વિશ્રુતિ) ઔપધિઓ ધારણ કરે છે, (યઃ) જેથી (આપઃ વિશ્રુતિ) જળ ધારણ કરે છે, જે (ગન્ધર્વા) સૂર્ય ધારણ કરે છે, (અમરસઃ ચ) કિશોરો ધારણ કરે છે, (યં ગન્ધં) જે સુવાસનું (મેજિરે) સુખ ભોગનું (તેન) તે સુગન્ધથી (મા) મને (સુરમિ) સુગંધિયુક્ત (કૃણુ) બનાવો, (નઃ) અમારા લોકોમાં (કશ્ચન) કોઈપણ (મા દ્વિક્ષત) કોઈને દેખ ન કરે, સર્વ લોકો અંદર અંદર મિત્રતાથી રહે. (૨૩)

હે (પૃથિવિ યઃ તે ગન્ધં પુષ્કરં) જે તમારા ગન્ધ કમળમાં (આવિવેશ) પ્રવિષ્ટ થયેલ છે. (અગ્રે) પ્રથમ (યં ગન્ધં અમર્ત્યાઃ) જે ગન્ધને વાયુ દેવતા (સૂર્યાયાઃ) ઉપાના (વિવાહે) વિવાહ સમયે (સંજઘ્રુઃ) ધારણ કરે છે, (તેન માં સુરમિ કૃણુ) તે સુગન્ધથી અમને તે સુગન્ધિત બનાવે, (કશ્ચન) કોઈપણ (નઃ) અમારા લોકોને (મા દ્વિક્ષત) દેખ ન કરે. (૨૪)

હે (ભૂમે) ભૂમિ ! (યઃ તે ગન્ધઃ વીરેષુ પુરુષેષુ સ્ત્રીષુ પુંસુ મગઃ) વીર પુરુષોમાં, સ્ત્રીઓમાં, સાધારણ પુરુષોમાં તેનેમય પ્રભા યુક્ત છે. (ય. અશ્વેષુ ડત મૃગેષુ હસ્તિષુ) જે ઘોડાઓમાં, ચાર પગા જાતવંશોમાં, હાથિઓમાં (યત વર્ચઃ) જે તેજસ્વી (કન્યાયાં) વિવાહ વગરની કુમારી કન્યાઓમાં જે તેજ છે (તેન) તે દિવ્ય તેજથી (અસ્માં અપિ) અમારામાં પણ તે તેજ (સંસૃજ) ઉત્પન્ન કરે. (કશ્ચન મા દ્વિક્ષત) અમારામાં કોઈ કોઈને દ્રોહ ન કરે. (૨૫)

આવાર્થ—હે માતૃભૂમિ ! જે તમારામાં ઉત્તમ સુગંધ છે તે ઔપધિ અને વનસ્પતિઓમાં પ્રગટ થાય છે, તે સુગંધને સૂર્ય પોતાના કિશોરી લીપન કરે છે, અમને તે ઉત્તમ સુગંધથી ભૂષિત કરે અને અમારામાં કોઈ અંદર અંદર કોઈનાથી પણ વેરભાવ ન રાખે, સર્વ લોકો ચરપર મૈત્રીભાવથી વર્તે (૨૩)

હે માતૃભૂમિ ! જે સૌરાષ્ટ્ર તમારા કમળોમાં છે, સૂર્યેન્દ્ર સમયે જેને વાયુ પ્રસારી લઈ જાય છે, તે સૌરાષ્ટ્રથી અમોને સુગંધિત બનાવે, અમારામાં કોઈ પણ એકબીબનો દ્વેષ ન કરે, અમારો રનેટ એકબીબમાં જૂથ જ વૃદ્ધિ પામે અને સર્વ સમાજને માટે તે હિતકારી બને. (૨૪)

હે માતૃભૂમિ ! વીર પુરુષો તથા સાધારણ સ્ત્રી પુરુષોમાં, હાથી, ઘોડા ઇલાહિ ચોપરા પ્રાણીઓમાં, જલચરોઓ તેમજ અક્ષયારીણી કન્યાઓમાં જે તેજ છે, તે અમારામાં નાતપણથી જોડે, અમારામાં એક બીબનો કોઈ દોહ ન કરે. (૨૫)

યસ્યા વૃક્ષા વાનસ્પત્યા ધ્રુવાસ્તિષ્ઠન્તિ વિશ્વહા ।

પૃથિવી વિશ્વધાપસં ધૃતામૃચ્છાવદામસિ

॥ ૨૭ ॥

હરીરાણા હતાસીનાસ્તિષ્ઠન્તઃ પ્રકામન્તઃ ।

પૃથ્વી વૃક્ષિણસૃષ્ટ્યામ્યાં મા વ્યયિષ્યહિ મૃમ્યામ્

॥ ૨૮ ॥

વિમૃશ્વરીં પૃથિવીમા વદામિ હૃમાં મમિં વ્રક્ષાણા વાવૃધાનામ્ ।

ઝઞં પુષ્ટં વિશ્રતીમન્નમાર્ગં ધૃતં સ્વામિ નિ પીદેમ મૂમે

॥ ૨૯ ॥

અર્થ— જે (શિલા અરમા વાસુ) યિલા, પર્વત, પર્થક અને ધૂળવાળી (ભૂમિ) ભૂમિ છે (સા મમિ) તે ભૂમિ અમારાથી વિદ્યા, અનેક વિજ્ઞાન અને વીરતાથી (ધૃતા) બહુજ સારી રીતે રક્ષાએલી (સંધૃતા) સારી રીતે યોગ્યતાની સાથે સુરક્ષિત બનેલી કહેવાયે, (તસ્યે હિરણ્યવક્ષસે) તે ભૂમિને જેમા મોનાની ખાણો છે (નમા વાકરં) તેને નેમરકાર કરીએ છીએ (૨૬)

(યસ્યા) જેનામા (વાનસ્પત્યા) વનસ્પતિઓ (વૃક્ષા) વૃક્ષો અને વેવાઝી વગેરે (વિશ્વહા) સહા (ધ્રુવા) સિધર (તિષ્ઠન્તિ) રહે છે, (વિશ્વધાપસં) પૂર્વોક્ત શુભેથી જે સર્વને માણસ કરનારી છે, (ધૃતામ્) ધારણ કરાઈ ગઈ અર્થાત્ ધણી જ સારી રીતે સુરક્ષિત રાખવામા આવી, (પૃથિવીં અચ્છ) તે પૃથ્વીની મુખ્યત્વે અમે (વાવદામસિ) પ્રથમ સા કરીએ છીએ (૨૭)

(હરીરાણા) હરતા કરતા (હતા આસીના) બેઠેલા (તિષ્ઠન્ત) ઉભેલા (પ્રકામન્ત વક્ષિણ-સૃષ્ટ્યામ્યા વદ્મયા) જમણા અથવા ડાબા પગે ચાલતા (મૃમ્યા મા વ્યયિષ્યહિ) પૃથ્વી પર અમે કાંઈને કુ ખ ન દઇએ (૨૮)

(વિમૃશ્વરીં) વિશિષ્ટ રીતે શોધવા લાયક (વ્રક્ષાણા) પરમાત્માથી (વાવૃધાના) વૃદ્ધિ પામેલી (ઝઞં) બળ વધારનારી, (પુષ્ટ) પુષ્ટ કરનારી, (ધૃતં અન્નમાર્ગં ચ) ધી અને ખાવાના આત્માદિક પદાર્થો (વિશ્રતીં) ધારણ કરનારી (પૃથ્વીં) લખાઈવાળી અને પહોળાઈવાળી (હૃમાં) પ્રાણી માત્રને નિવાસ કરવા યોગ્ય (મૃમિં) માતૃભૂમિને (વાવદામિ) પ્રાર્થના કરીએ છીએ । હે (મૂમે) અમારી માતૃભૂમિ ! (ત્વા) તારા (અભિનિપીદેમ) અમે આશ્રય લઈએ (૨૯)

ભાષા— જે અમારી માતૃભૂમિ પર શિલાઓ પર્થકો અને ધૂળ છે અને જેમા સુવર્ણ રત્નો ઇતિ અમૂલ્ય પદાર્થોના ખાણો છે તે માતૃભૂમિને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ તથા સુધી જ્ઞાન સૌંદર્ય ઇતિ અમારામા સર્વદા સમાવેલા છે તથા સુધી અમારી માતૃભૂમિ પર સર્વજનને જે તેની અમારે જે પ્રકારના આશ્રય કરવો એવો જે જે આ સુધી અમારામા હોય તે સમાવેલા રહે અને અમારાથી માતૃભૂમિ પર રક્ષણ થવું રહે (૨૬)

જે અમરી માતૃભૂમિમા વૃક્ષો અને વનસ્પતિઓ ધણી જ સંખ્યામા વિષુદ્ધ પ્રમાણમા છે અને સર્વ સિધર રહેલા છે જે ઉપર જલુવેના પોતાના અનેક શુભેથી ભરપૂર છે અને જે સર્વનો આશ્રય છે તે અમારાથી સારી રીતે સુરક્ષિત રાખવામા આવી છે તે પૃથ્વીની અમે પ્રેમપૂર્વક રક્ષિત કરીએ છીએ (૨૭)

અમે કાંઈના કુ ખનું કારણ ન બનીએ (૨૮)

જેની ઉપરની સપાટીની વધારા કરવાથી અનેક લાભ થાય છે જેને અનન્ત રક્ષિતમા પરમેશ્વરે પોતાની રક્ષિતી ધારણ કરે છે, બળ વધારનારા થી, અને સુધિશક્તિ અનેક જોખનના ચાઈ તથા અન્યદિકને જે કુ વળ કરે છે, લાખી પહોળી અને પ્રેમ પ્રાણી માત્રને રહેવા યોગ્ય છે તે ભૂમિની અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે હે માતૃભૂમિ ! અમને આશ્રય આપ (૨૯)

શુદ્ધા ન આપસ્તન્વે^૧ ક્ષરન્તુ યો નઃ સેદુરપિયે તં નિ વૃધ્મઃ ।

પવિત્રેણ પૃથિવિ મોત્પુનામિ

॥ ૩૦ ॥

યાસ્તે પ્રાચીઃ પ્રદિશો યા ઉદીચીર્વાસ્તે મૂમે અધરાદ્યાશ્ચ પશ્ચાત્ ।

સ્યોનાસ્તા મહ્યં ચરતે મવન્તુ મા નિ પંથં મુવને શિશ્રિયાણઃ

॥ ૩૧ ॥

મા નઃ પશ્ચાન્મા પુરસ્તાન્નુદિશા મોત્તરાદધરાદુત ।

સ્વસ્તિ મૂમે નો ભવુ મા વિવન્પરિપન્થિનો વરીયો યાવયા વુધમ્

॥ ૩૨ ॥

યાવંતેઽમિ વિવિષ્યામિ મૂમે સૂર્યેણ મેદિના ।

તાવન્મે ચક્ષુર્મા મેદોત્તરામુત્તરાં સમામ્

॥ ૩૩ ॥

અર્થ— હે (પૃથિવિ) નઃ તત્ત્વે) પૃથ્વી ! અમારા શરીરની શુદ્ધિને માટે (શુદ્ધાઃ આપઃ) નિર્મળ જળ (ક્ષરન્તુ) વહા કરે, (યઃ નઃ) જે અમને (અપિયે) અનિષ્ટ છે અથવા પ્રિય નથી (સેદુઃ) તેને અલગ કરીને (પવિત્રેણ) પવિત્ર એવું જે અમારૂં કર્તવ્ય કર્મ છે (મા મોત્પુનામિ) તેનાથી હું મને પવિત્ર કરું છું. (૩૦)

હે (મૂમે) માતૃભૂમિ ! (યાઃ તે પ્રાચીઃ) જે તારી પૂર્વદિશા છે, (યાઃ ઉદીચીઃ) જે ઉત્તર દિશા છે, (યાઃ તે પ્રદિશાઃ) જે તારી ઉપદિશાઓ અગ્નિ, નૈર્ઋત્ય, વાયવ્ય, ઇશાન એ ચાર ખુણાની દિશાઓ છે, (યાઃ તે અધરાત્) જે તારી નીચે છે, (યાઃ તે પશ્ચાત્) જે તારા પૃષ્ઠ ભાગમાં એટલે પાછળ છે (તાઃ) તે સર્વ દિશાઓમાં (ચરતે) લોકો છે તેઓ ફરતા ફરતા (મહ્યં સ્યોનાઃ મવન્તુ) મને સુખ આપનારા થાઓ. (મુવને) જે દેશમાં અમે (શિશ્રિયાણઃ) રહીએ (મા નિપત્તં) અને કયાંક અમારે અધઃપાત ન થાય. (૩૧)

હે ભૂમિ ! (મૂમે ! પશ્ચાત્ નઃ મા નુદિશાઃ) માતૃભૂમિ ! જે તમારે પૃષ્ઠ ભાગ છે તે અમારે નાશ ન કરે ! (મા પુરસ્તાત્ મા ઉત્તરાત્ ઠત અધરાત્ મા નુદિશાઃ) જે તમારે પૂર્વભાગ છે, ઉત્તરભાગ છે અથવા નીચેનો ભાગ છે તે પણ અમારે નાશ ન કરે, (સ્વસ્તિ) અમારૂં કલ્યાણ થાઓ ! (પરિપન્થિનઃ) શત્રુઓ અમને (મા વિવન્) ન બાળે (કિંચ) તે શત્રુઓના (વયં) વધને માટે (વરીયઃ) જે અમારામાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ હોય (યાવયા) તે બધા. (૩૨)

(મૂમે મેદિના) હે અમારી માતૃભૂમિ ! પોતાના પ્રકાશથી આનંદ આપનારા (સૂર્યેણ) સૂર્યથી (યાવત્ તે અમિ વિવિષ્યામિ) જ્યાં સુધી આરે તરફ અમે તારા વિસ્તારને જોઈએ છીએ, (તાવત્ ઉત્તરાં ઉત્તરાં સમાં મે ચક્ષુઃ મા મેદ) ત્યાં સુધી જેમ જેમ મારી ઉમ્મર વધતી જાય મારી ઇન્દ્રિયો નેત્ર વગેરે પોતપોતાનું કામ કરવામાં શિથિલ ન હોય, અર્થાત્ કયાંયથી પણ તેમાં કમપણું ન થાય, અમારી બધી છ'હોડી સુધી અમે સર્વ ઉત્તમ કર્મ કરતાં રહીએ. (૩૩)

ભાવાર્થ— હે અમારી માતૃભૂમિ ! હું અંદર બાહ્યથી અમારી શુદ્ધિને માટે નિર્મળ પાણી વહાવે છે. જે કોઈ અમારું અપ્રિયકરવાની ઇચ્છા કરે અથવા અમારૂં અનિષ્ટ કરે તેની સાથે અમે પણ તેવું જ વર્તન ચલાવીએ અને ઉત્કૃષ્ટ ઉદ્યોગ કરીને અમે અમારી દરેક પ્રકારે ઉન્નતિ કરીએ (૩૦)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! તારી જે જે દિશાઓ તથા ઉપદિશાઓ છે તેમાં સર્વ મનુષ્ય તારૂં હિત કરનારા થાઓ તે જ પ્રકારે તારા હિતને માટે પ્રયત્ન કરતાં કરતા અમે પણ તે સર્વનું કલ્યાણ કરીએ, અમે અમે ત્યાં રહીએ, ગમે ત્યાં અમારી યોગ્યતા વધારતા રહીએ અમે સુખ-જેનમાં રહીએ, અમારે અધઃપાત પણું ન થાય (૩૧)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! અમને કોઈ પણ પ્રકારે હાનિ ન થાય, સર્વ પ્રકારે અમારી ઉન્નતિ થાય, અમારી ચાલને અમારા શત્રુઓ સમજ ન શકે અને અમારા નેતાઓ હ મેશાં અમારા શત્રુઓના નાશ કરતા રહે. (૩૨)

યચ્છયાનઃ પૂર્વાર્વતે દક્ષિણં સચ્ચમામિ મૂમે પાર્શ્વમ્ ।

ઉત્તાનાસ્ત્વા પ્રતીર્ચીં યત્પૃષ્ઠીર્ભરણિશેમહે ।

મા હિંસીન્તઘ્રં નો મૂમે સર્વસ્ય પ્રતિશીવરિ

॥ ૩૪ ॥

યત્તે મૂમે વિસ્વનામિ ક્ષિપ્રં તદ્વિં રોહતુ ।

મા તે મર્મં વિમૃગ્વરિ મા તે હૃદયમર્પયમ્

॥ ૩૫ ॥

ગ્રીષ્મસ્તે મૂમે વર્ષાણિ શરત્ત્રેમન્તઃ શિશિરો વસન્તઃ ।

ક્ષતવસ્તે વિહિતા હાયનીરહોરાગ્રે પૃથિવિ નો દુહાતામ્

॥ ૩૬ ॥

યાપ સુપં શિજમાના વિમૃગ્વરી યસ્મામાસંઘ્રગ્ણો યે અપ્સ્વન્તઃ ।

પરા દસ્પુન્વદંતી દેવપીપૂનિન્ત્રં વૃણાના પૃથિવી ન વૃઘમ્ ।

હ્રાક્ષાર્યં દધે વૃષમાય વૃષ્ણે

॥ ૩૭ ॥

અર્થ— હે (મૂમે) અમારી માતૃભૂમિ ! (યત્) જ્યારે (શયાનાઃ) ઉંઘતા ઉંઘતા (દક્ષિણં સર્વં પાર્શ્વં) ડાબા અને જમણા (અમિપયાવર્તે) પડખાંએ બદલીએ (યન્ ત્વા) જ્યારે તારા પરા (પ્રતીર્ચીં) પશ્ચિમ તરફ પગ કરીને (ઉત્તાનાઃ પૃષ્ઠીભિઃ) પીઠ નીચે કરીને (અવિશેમહે) ઉંચીએ તે સ્થાનમાં (સર્વસ્ય પ્રતિશીવરિ) સર્વ લોકોને આશ્રય આપનારી (મૂમે નઃ મા હિંસીઃ) હે અમારી માતૃભૂમિ ! અમારો નાશ ન કર (૩૪)

હે (મૂમે) અમારી માતૃભૂમિ (તે) તારામાં (યત્ વિસ્વનામિ) જે હુણથી એડીને અમે વાવીએ (તત્ ક્ષિપ્રં રોહતુ) તે જલદી જલદી ઉગી નીકળે અને વધે (વિમૃગ્વરિ) વિશિષ્ટ રીતે શોધ કરવા હાથક અમારી માતૃભૂમિ (તે) તારા (મર્મં) નાજુક ભાગ સ્થાનમાં કોઈ પણ પ્રકારની ખેડ અથવા તો ઘા ન પડે અને (તે અર્પિતં) તારા અર્પિત (હૃદયં) મન અથવા ચિત્ત (મા) દુષ્ટીત ન થાય. (૩૫)

હે (વૃધિવિ ભૂમે) વિસ્તૃત માતૃભૂમિ ! (તે ગ્રીષ્મઃ વર્ષાણિ શરત્ત્રેમન્તઃ શિશિરઃ વસન્તઃ) તારામાં ગરમી, વરસાદ, શરદ, હેમન્ત, શિશિર, વસન્ત (ક્ષતવઃ તે હાયનીઃ) આ છ ઋતુઓ આખા વર્ષ માટે તારામાં સ્થાપિત કરવામાં આવેલી છે અને (અહોરાત્રે) દિવસ તથા રાત (નઃ દુહાતામ્) અમને સુખ આપનારા પદાર્થો આપે. (૩૬)

ભાવાર્થ— હે માતૃભૂમિ ! જ્યાં સુધી અમે પ્રકાશ અને જ્ઞાનની સંહ્યામળાથી તારી બાપ અને આંતરિક ક્રિયતિ શુદ્ધિ દક્ષિણી ત્રેણીએ ધીમે ત્યાં સુધી અમારી બાપ ઇન્દ્રિયો અને આત્મિક શુદ્ધિ પોતપોતાનું કાર્ય કરવાને સમર્થ રહે. (૩૪)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! જે વખતે અમે તારા ભક્તો આશ્રમ કરવા માટે કાળા જમણા અથવા ચત્રા મુઠાએ ત્યારે ટું અને આશ્રય આપ લેવી અને જરા પણ બીક વગર સૂઠએ અને અમારો કોઈ ધાન ન કરે (૩૫)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! તારા ખાડા ટેકાને સરખા કરી, જમીન સમતલ બનાવી તેમાં અને જે વાવીએ તે જલદી ઉગે અને તેની વૃદ્ધિ થાય, તારામાં ખાડા ટેકરા દોષ તો અમારો અંધ ધાન થાય અને નીચે પડી જવાનો ભય રહે, તારે માટે પ્રયત્ન કરતાં અમારા ભક્તસ્થાનમાં ધા અથવા વાદા ન પડે, તારે માટે અમે અમારું તન, મન, ધન, અર્પણ કરીએ છીએ તેથી તારી ઉત્તરિ થાય, તેથી દુષ્ટી ન બન, અમે તારેમાં પ્રસન્ન અને અભારિ રહીએ (૩૬)

હે માતૃભૂમિ ! માત્ર તારામાં જ છ ઋતુઓ ઉત્પન્ન કરવાના ઉત્તમ સ્થળો છે, બીજા કોઈ પણ દેશની ભૂમિમાં છ ઋતુઓ ધોળી નથી આ છ ઋતુઓ પોતપોતાના સમયમાં ઉપજના કૃષ્કૃષ ઇલાદિથી અમને સુખ આપે છે તે તે ઋતુઓના રાત્ર અને દિવસ સર્વ પ્રકારે અમને સુખકર અને સોદામળા છે (૩૭)

યસ્યાં સદોહવિધાને યૂપો યસ્યાં નિમીયતૈ ।

ત્રાપ્નાણો યસ્યામર્ચન્ત્યૃગ્મિઃ સામ્નાં યજુર્વિદઃ ।

યુજ્યન્તે યસ્યામૃત્વિજઃ સોમમિન્દ્રાણ પાતૃવે

॥ ૩૮ ॥

યસ્યાં પૂર્વે ભૂતકૃતઃ ક્રપયો ગા ઉદાનૃચુઃ ।

સપ્ત સત્રેણ વેધસો યજેન્ તપસા સહ

॥ ૩૯ ॥

સા નો ભૂમિરા વિંશતુ યન્દ્રનં કામયામહે ।

મગો અનુપ્રયુક્તામિન્દ્રં ઇતુ પુરોગવઃ

॥ ૪૦ ॥

અર્થ— (યા વિમુગ્ધરી) જે વિશિષ્ટ રીતે શોધવાને લાયક છે, (વિજ્ઞમાના અપસર્પ) જે હાલતી હાલતી ચાલે છે, (યે અપ્સુ) ને મેઘમાં (અન્તઃઅગ્નયઃ) વિજળીરૂપે અગ્નિ છે તે (યસ્યાં આસન્) જેનામાં છે તે અમારી માતૃભૂમિ (દેવપીયૂન) દેવોના હિંસક (દસ્યૂન્) જ્ઞાનમાર્ગના ઉચ્છેદક અનાયોના નાશકર્તા (શકાર્ય) સમર્થ (વૃષ્ણેમ) વીર્યયુક્ત (વૃષભાય) સૌચન કરનારાને (વધ્રે) ખારણ કરે છે અને શત્રુઓને (પરાદદતિ) દૂર હઠાવતી (વૃષ્ટન) શત્રુઓનો (હન્દ્રં) નાશ કરનારા શૂરવીરને (વૃષાના) ખારણ કરનારી એટલે કે પોતામાં મેળવી લેનારી અમારી માતૃભૂમિ છે. (૩૭)

(યસ્યાં સ્વો) જે ભૂમિમાં ઘર છે. (હવિર્ધાને) જેમાં હવિષ્ય એટલે હવનના પદાર્થો સુરક્ષિત રહી શકે છે, (યસ્યાં યૂપઃ નિમીયતે) જેનામાં યજ્ઞસ્તથો રાખવામાં આવેલા છે (યસ્યાં યજુર્વિદઃ ઋત્વિજઃ) જેનામાં યજુર્વેદ જાણનારા પ્રાજ્ઞણો યજ્ઞ કરનારા અથવા કરાવનારા, (યસ્યાં બ્રાહ્મણઃ ઋગ્મિઃ સામ્નાં અર્ચન્તિ) જેનામાં ઋગ્વેદ અને સામવેદ જાણનારા પ્રાજ્ઞણો બ્રહ્મા બનીને પરમાત્માનું પૂજન કરે છે અને (સોમ પાતૃવે) સોમપાન માટે (હન્દ્રાય યુજ્યન્તે) હન્દ્રનું પૂજન કરીએ છીએ. (૩૮)

(યસ્યાં પૂર્વે ભૂતકૃતઃ) જે ભૂમિમાં પહેલાં અહભૂત કામ કરનારા (ક્રપયઃ વેધસઃ) અતિન્દ્રિયાર્થ-દર્શી અને જ્ઞાની (સપ્ત સત્રેણ) સાત પ્રકારના સત્રથી, (યજેન્) યજ્ઞથી અથવા સત્રકાર, હાન, માન ઇત્યાદિ ઉત્તમ કાચોથી (તપસા) તપથી એટલે કે ધાર્મિક ક્રિયાઓથી (ગાઃ ઉદાનૃચુઃ) ઉત્તમ વાણી દ્વારા સ્તુતિ કરીએ છીએ. (૩૯)

(સા નો ભૂમિઃ) તે અમારી માતૃભૂમિ (યત્ ઘનમ્) જે ઘનની અમે (કામયામહે) ઇચ્છા કરીએ છીએ કે અમને મળે તે અમને (આદિશતુ) આપે, (મગઃ) ઐશ્વર્યસંપદ પોતાના ઐશ્વર્યથી શૂરવીર પુરુષોને (અનુપ્રયુક્તામ્) સહાય કહે, (હન્દ્રઃ) શત્રુઓનો નાશ કરનારા વીરોના (પુરોગવઃ) નેતા બનીને (ઇતુ, શત્રુઓ પર ચઢાઈ કરે. (૪૦)

ભાષા— અમારી માતૃભૂમિ એવી છે જેમ જેમ તેની શોધ હતીએ તેમ તેમ તેમાંથી લાભદાયક અને સત્વપૂર્ણ પરતુઓ મળતી રહે છે હરતા કુરતા, ચાવતાં ડોલતાં વાદળોમાં વિજળીના રૂપમાં અગ્નિ છે તે અમારી માતૃભૂમિ સમજીનેને દુઃખ દેનારા દુષ્ટોને જ્ઞાની વીરોના હીનને માટે ગહાર કરે છે. તે અમારી માતૃભૂમિ શત્રુનારાક વીરોને પોતામાં ખારણ કરે છે (૩૭) ન્યાં વેદને જાણનારા પ્રાજ્ઞણો એ વારવાર યજ્ઞ કર્યો છે, તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે આ અમારી માતૃભૂમિ પવિત્ર મહા ભૂમિ છે (૩૮)

અમારી માતૃભૂમિ એવી છે જેમાં અતિન્દ્રિયાર્થદર્શી સમજીનેની રક્ષા માટે મોટાં મોટાં કામો કરનારા ધર્માનુ-ષ્ઠાન અને જ્ઞાનમાર્ગથી સુગોષિત સત્પુરુષ ધણેલા છે, તે માતૃભૂમિની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ (૩૯)

જે જે મુખની અમે ઇચ્છા કરીએ તે તે મુખ માતૃભૂમિ અમને આપે, ઐશ્વર્યસાગ્રી અને ધનસમૃદ્ધ લોકો પોતાના ઐશ્વર્ય અને ધનથી વીરોના મદદ કરે અને વીર પુરુષો મદદા પુરુષર નેતા બની ધૈર્યથી શત્રુઓનો નાશ કરવા માટે દિગ્મનથી આગળ વધે (૪૦)

યસ્યાં ગાયન્તિ નૃત્યન્તિ મૂમ્યાં ધ્યૈલ્લયાઃ ।

ગુધ્યન્તે યસ્યાંમાક્રન્દો યસ્યાં વદતિ વૃન્દુભિઃ ।

સા નો મૂમિઃ પ્ર પુન્દર્તા સવત્તાનસપત્નં માં પૃથિવી કૃણોતુ

॥ ૪૧ ॥

યસ્યામત્રં વ્રીહિયૌ યસ્યાં દુમાઃ પત્રં કૃષ્ટયઃ ।

મૂમ્યૈ પર્જન્યપત્ન્યૈ નમોઽસ્તુ વર્ષમેદસે

॥ ૪૨ ॥

યસ્યાઃ પુરો દેવકૃતાઃ ક્ષેત્રે યસ્યાં વિકુર્વતે ।

પ્રજાપતિઃ પૃથિવીં વિશ્વગર્મામાશામાશાં રપ્યાં નઃ કૃણોતુ

॥ ૪૩ ॥

નિધિં વિભ્રંતી વહુધા ગુહા વસું મણિં હિરણ્યં પૃથિવી વદાતુ મે ।

વસુનિ નો વસુદા રાસમાના દેવી વંધાતુ સુમનસ્યમાના

॥ ૪૪ ॥

અર્થ — (યસ્યામ્ મૂમ્યાં મત્યાં) જે ભૂમિમા માણસો ' ગાયન્તિ ' ગાય છે, (નૃત્યન્તિ) નાચે છે, (ધ્યૈલ્લયાઃ) વિશેષ પ્રેરિત પીર લોકો પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષાને માટે (ગુધ્યન્તે) યુદ્ધ કરે છે (યસ્યાં માક્રન્દઃ) જેમા યોદ્ધાઓના હૃદયહ્રાદનો અવાજ થાય છે, (વૃન્દુભિઃ) વ વદતિ) નગારાંઓ વાગે છે (સા નો મૂમિઃ) તે અમારી માતૃભૂમિ (સવત્તાન્) શત્રુઓને (પ્રપુન્દર્તામ્) દૂર બગાડી મૂકે, તે (પૃથિવી) ભૂમિ (મા) અમને (સવત્તાનમ્) શત્રુરહિત (કૃણોતુ) બનાવે. (૪૧)

(યસ્યાં વ્રીહિયૌ) જેમાં ચોખા, જવ, ઘઉં આદિ અનાજ ઉત્પન્ન થાય છે, (પત્રં) ખાવાના પદાર્થો તથા વધારે પ્રમાણમા ઉત્પન્ન થાય છે (યસ્યાં દુમાઃ પત્રં કૃષ્ટયઃ) ત્યાં પાચ પ્રકારના લોકો વિદ્વાન, શ્રેણીર, વેપારી, કાસીગર અને નોકર રહે છે તે (વર્ષમેદસે) વરસાદ પડવાથી ત્યાં અન્ન વગેરે સારી રીતે ઉપજે છે, (પર્જન્યપત્ન્યૈ) પર્જન્ય અર્થાત્ વરસાદથી જે ભૂમિનું પાલન થાય છે તે (મૂમ્યૈ નમઃ અસ્તુ) માતૃભૂમિને નમસ્કાર હોય, (૪૨)

(યસ્યાઃ દેવકૃતાઃ પુરઃ) જે માતૃભૂમિના નગરો દેવતાઓ બનાવ્યાં છે અથવા વસાવ્યાં છે, (યસ્યાઃ ક્ષેત્રે વિકુર્વતે) જેના પ્રત્યેક પ્રાન્તમા અનુબ્ધે પોતપોતાના કામો ઘણી સારી રીતે કરી શકે છે, (પ્રજાપતિઃ) પ્રજાનું પાલન કરનાર તે ભૂમિ જે (વિશ્વગર્મા) સર્વ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનારી છે (પૃથિવી) તે અમારી માતૃભૂમિને (આશાં આશા) પ્રત્યેક દિશાઓમા (રપ્યાં) રમણીય બનાવે. (૪૩)

(વહુધા ગુહા) ઘણા પ્રકારની ખાણોમા (વસુ) ધન (મણિ) રત્ન, હીરા, પક્ષા ઇત્યાદિ (હિરણ્ય) સોનું, ચાંદી વગેરેના (નિધિં) સમય [સ ગ્રહ] (વિભ્રંતી) ધારણ કરનારી આ પૃથ્વી (મે) અમને એ સર્વ (વદાતુ) આપે (વસુદા) ધનને આપનારી (રાસમાના) દાન આપનારી (દેવી) દેવ સ્વરૂપ, અમારું સર્વ કામ પાર પાડનારી (સુમનસ્યમાના) જે અમારાથી પ્રસન્નચિત્ત બનીને (નઃ) અમને (વસુનિ વંધાતુ) ધન આપે. (૪૪)

ભાવાર્થ — જે માતૃભૂમિમા આનંદ અને વધામણીઓ વર્ણવાઈ રહી છે, ત્યાં લોકો પ્રસન્ન રહી, નૃત્યરિતમા મગ્ન થાય છે અને શ્રેણીર લોકો સેમર્થો, ઉત્પન્નકર્તા પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષાને માટે યુદ્ધ કરે છે ત્યાં યોદ્ધાઓ હૃદયહ્રાદે છે, નગારા વાગી રહ્યા છે તે માતૃભૂમિ અમારા શત્રુઓના નાશ કરે અને અમને શત્રુરહિત બનાવે. (૪૧)

ત્યાં ચોખા, ઘઉં જવ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના પાચ ખાવાના પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં વિદ્વાન, શ્રેણીર, વેપારી, કાસીગર તથા સેવક લોકો એક પાચ પ્રકારનાં અન્નને આનંદથી વસે છે, જે ભૂમિમા નિયમિત સમયે વૃદ્ધિ થઈને સર્વ પ્રકારના પાન્યો ઉત્પન્ન થઈને લોકોનું પાલન પોષણ થાય છે, તે માતૃભૂમિને નમસ્કાર હોય (૪૨)

જનં વિષ્વંતીં વહુધા વિવાચસં નાનાધર્માણં પૃથિવી યંથૌકસમ્ ।

સહસ્રં ધારા દ્રવિણસ્ય મે દુહાં ધ્રુવેવં ધેનુરનંપસ્ફુરન્તી

॥ ૪૫ ॥

યસ્તેં સર્વેં વૃશ્ચિકસ્તુદંડેશ્મા હેમન્તજંઘ્ધો મૃમલો ગુહા શયેં ।

ક્રિમિર્જિન્વત્પૃથિવિ યદ્યદેજતિ પ્રાવૃષિં તન્નઃ

સર્પન્મોર્પં સુપદ્યચ્છિવં તેનં નો મૃદ

॥ ૪૬ ॥

યે તે પન્થાનો વહુવોં જનાયન્તા રથસ્ય વર્ત્માનસશ્ચ યાતવેં ।

યૈઃ સુંચરન્ત્યુમયેં મદ્રપાપાસ્તં પન્થાનં

જયેમાનમિન્નમતસ્કરં યચ્છિવં તેનં નો મૃદ

॥ ૪૭ ॥

અર્થ—(વહુધા નાનાધર્માણ) વિવિધ પ્રકારના ધર્મેને માનનારા (વિવાચસમ્) અનેક ભાષા બોલનારા (જનં) જન મસુદાયને (યથા શોકસં) જેવી રીતે એક ઘરમા એક આખું કુટુંબ રહે તેમ (વિષ્વંતી) ધારણ કરનારી (અનપસ્ફુરન્તી) જેના નાશ ન થાય તેથી (ધ્રુવા પૃથ્વી) સ્થિર ભૂમિ (દ્રવિણસ્ય ધારાઃ) હબરો ધારાઓમાં (મે) મને (ધેનુઃ) હવ દુહાં) ગાય જેવી રીતે દૂધ આપે છે તેવી રીતે અમને ધન આપે (૪૫)

હે (પૃથિવિ) તે! અમારી માતૃભૂમિ! તારા (યઃ સર્પઃ) વૃશ્ચિકઃ) આ સાપ તેમજ વીંછી (તુદંડેશ્મા) જેવા છવ તેમજ બીના કીડાઓ કે જેના કરડવાથી તરસ વધારે લાગે છે, (હેમન્તજંઘ્ધઃ) જેઓ હીમ વિના કડક અર્થાત્ જમરને ઉત્પત્ત કરનારા છે (મૃમલઃ) અથવા જેમના કરડવાથી ચાંદર આવે છે (ક્રિમિઃ) એવા કીટકો (ગુહાશયે) જેઓ ઘરમા ધૂસીને પડ્યા પડ્યા ઉંઘાયા કરે છે (પ્રાવૃષિં) ચૈમાસાની ઋતુમા (યત્ જિન્વત્ યત્ પજતિ) જે કંપતા કંપતા ચાલે છે અથવા ઢસઢાય છે (તત્ સર્પન્) જે પેટે ચાલે છે તેઓ બધા (નઃ મા ઉપસ્પૃપ્ત) અમારી પાસે ન આવે (યત્ શિવમ્) જેઓ અમારા માટે કલ્યાણકારી હો (તેન નઃ મૃદ) તેમનાથી અમને બચાવીને સુખી કર (૪૬)

હે ભૂમિ! (યે તે વહુવઃ પન્થાનઃ જનાયના) મનુષ્યોને હરવા ફરવા યોગ્ય જે તારા અનેક માર્ગો છે, (રથસ્ય વર્ત્મ) રથને ચાલવા યોગ્ય (અનસઃ યાતવે) યોડાગાડીઓને આવવા જવા જેવા માર્ગ અથવા અનાજના ગાડાઓ લઈ જવા જેવા જે માર્ગ છે, (યૈઃ સુંચરન્તિ મદ્રપાપા) જેનાપરથી પદાપકારી બસા હોકો અથવા જે પરથી દુષ્ટ સ્વાર્થમાં રચ્યાપચ્યા હોકો પજી ચાલે છે (તૈ) તેને (અન્મિત્ર) ઋતુ-રહિત (અતસ્કરં) હુંટારા અને કમ હોકાના લથરડિત બનાવ (જયેમ) અમે વિજય પ્રાપ્ત કરીએ (યચ્છિવં) જે કલ્યાણકારી છે (તેન નો મૃદ) તેનાથી અમને સુખ આપો (૪૭)

વસાવાર્થ— જે માતૃભૂમિમા દેવો દ્વારા વસાવાર્યા અનેક નગરો છે, જેના પ્રત્યેક જિલ્લામા મનુષ્યો અનેક પ્રકારના સારા સારા ઉદ્યોગોમા હમેશા મગ્ન રહે છે અર્થાત્ જ્યાં વસતી ધોય વસેલી છે, જેનો કોઈ પણ ભાગ સુમસામ અથવા ઉત્તમ નથી, જ્યાં સર્વ પ્રવરના પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે તે ભૂમિને પ્રજનુ પાવન પૌરુષ કરનાર પૂર્ણ કરે અર્થાત્ તે જ વિદ્યાનો અધિક પ્રચાર કરે અને તે ભૂમિ પ્રકૃતિક પદાર્થો તથા સૌન્દર્યથી સુસજ્જ થાયો (૪૮)

જેનામા અનેક રત્નો અને સુવર્ણની અનેક ખાણો છે અને જે અમને ઉત્તમ ધન રત્નાદિ આપે છે તે માતૃભૂમિ હમેશા અમને ધન આપનારી થાયો (૪૯)

અનેક પ્રકારની ઉત્પત્તિના ધર્મેનુ પાવન કરનારી, વિવિધ ભાષાઓ બોલનારા હોકોને આશ્ચ આપનારી અમારી અતિનાગી માતૃભૂમિ જેવી રીતે ધન, દુધ આપે છે તેવી ગીતે હબરો પાથોને આપનારી થાયો તથા ધનને આપનારી થાયો (૪૫)

હે માતૃભૂમિ! તારા ગાદરો અને હીરામા વસના સાપ અને વીંછી જેવા જનાવરો કે જેમના કરડવાથી અજન થાય છે અથવા તો અગામા રોષ પડે છે તેવા ભય કર જેગી છલો કદીપત્ર અમને સ્પર્શ સરખો પાવુ ન મે, જે પદાર્થો અમારે માટે હિતકારક અને કંચાલ મરનારા હોય તે હમેશા અમારી પાસે આવે અને અમને સુખ આપનારા થાય (૪૬)

મૂલ્યે વિશ્રંતી ગુરુમૃત્તદ્વપાપસ્ય નિધન તિતિશુઃ ।

વરાહોર્ણ પૃથિવી સવિદ્યાના સૂક્રાણિ વિ જિહીતે મૃગાય

॥ ૪૮ ॥

યે ત આરણ્યાઃ પશવો મૃગા વર્ને હિતાઃ સિંહા વ્યાઘ્રાઃ પુરુષાન્નુશ્રયન્તિ ।

હૃલં વૃક્ષ પૃથિવિ દુચ્છુનામિત ઋક્ષીકાં રહ્યો અર્પ વાધયામ્મત

॥ ૪૯ ॥

યે મન્થર્વા અંતરસો યે ચારાયાઃ કિમીદિનઃ ।

પિશાચાન્તસ્મા રક્ષામિ તાન્નસ્મદ્ગમે યાય

॥ ૫૦ ॥

યાં દ્વિપાદઃ પક્ષિણઃ સપતન્તિ હંસાઃ સુવર્ણાઃ શકુનાઃ વયાસિ ।

યસ્યાં વાતો માતરિશ્વેયેતે રજાસિ કૃણવશ્ચ્યાવયશ્ચ વૃક્ષાન્ ।

વાતસ્ય પ્રવામુપગમન્તુ વાત્યર્ચિઃ

॥ ૫૧ ॥

અર્થ— ગુરુમૃત્ત (વજનદાર પદાર્થોને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરનારી અને (મન્થ) ધાતુ કરનારી શક્તિ (વિશ્રંતી) ધારણ કરનારી (મૃત્તદ્વપાપસ્ય) ધર્મતા અને ધર્માત્મા અનુષ્ઠાને (નિધન) મરણ (તિતિશુ) સહન કરતી તે (પૃથિવી) ભૂમિ (વરાહોર્ણ) ઉચ્ચમ જળ આપનારની સાથે (સવિદ્યાના) સારી રીતે મેળવીને અર્ધાત્ સાચી રીતે વર્ણ કરનારી (સૂક્રાણિ) સારા કિરણોવાળા (મૃગાય) પોતાના કિરણોથી અભિવિતતાને પવિત્ર કરનારા સુધર્મી આદિ તરફ (વિજિહીતે) વિશેષ રીતે પ્રમથ કરે છે (૪૮)

(પૃથિવી યે તે વન હિતા) કે અમારી માતૃભૂમિ । જે પ્રાણીઓ તારા વનમાં રાખવામાં આવ્યા છે, (સિંહા વ્યાઘ્રા પુરુષાદ) સિંહ, વાઘ અને બીજા પ્રાણીઓની હિંસા કરનારા માસાહારી જીવો (આરણ્યાં) પશુ મૃગા) વનમાં રહેનારા ચતુષ્પાદ અને ઘાસ ખાનારા જીવો (વરન્તિ) હરે હરે છે તેમને અને (હૃલં વૃક્ષ દુચ્છુના) વનપથ, હડાયા કુચ (ઋક્ષીકા) સુવર અને જાંત (હંસાઃ) અસ્મન્ અવવાય) તેમને અમારાથી દૂર રાખો (૪૯)

કે (મમે વે મન્થર્વાઃ) માતૃભૂમિ । હિંસક અને આતંતરથી લોકો જેઓ અમારા વધ કરવા તૈયાર છે (અપ્-સરસ) જેઓ કર્મ પરાનુષ્ઠાન અને આજ્ઞા છે, (વે અરાયા) જેઓ નિધન છે, (કિમી દિન) જે બીજાનું ધન હરણ કરનાર છે, (પિશાચાન્) માસ ખાનારા છે, (રક્ષામિ) રાક્ષસી સ્વભાવવાળા છે (સર્વાન્ અસ્મન્ વાવય) બધાને અમારાથી દૂર હટાવો (૫૦)

અમારી તે માતૃભૂમિ છે (યા દ્વિપાદ હંસા સુવર્ણા શકુના વયાસિ પક્ષિણ સપતન્તિ) જ્યાં બે પગવાળા જીવો, હંસા શકુલકર્મવાદ પક્ષીઓ ઉડે છે, (યસ્યાં માતરિશ્વા વાત) આકાશમાં આગળ વધ નારી અને સચાર કરનારી હવા (રજાસિ કૃણવન્) ધૂળ ઉડાડતી ઉડાડતી (વૃક્ષાન્ ચ્યાવયન્) વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખતી (હ્યંયન્તે) વહે છે (તસ્ય વાતસ્ય પ્રવા ઉપવા) તે વાયુની ગતિને (આર્ચિ) તેજ અથવા પ્રકાશ (સનુવાતિ) અનુસરણ કરતો ચાલે (૫૧)

વાત્યર્ચિ— કે અમારી માતૃભૂમિ । જેના પર અનુષ્ઠાન હરે હરે છે એવા તારા રસાઓ રથ અને ગાડી યોદ્ધાઓને કરવા થે આ છે જેના પર ભવા તેમજ જુરા અને પકારવા લોકો ચારે છે આના વડે પદાર્થો જેના વશી કરીને લઇ જવામાં આવે છે તે ગતિને ચતુરદિગ અને ચોરસદિગ અર્ધાન્ નિર્ગમ અને સુરક્ષિત કર અમે વિજયી બનીને તે રસ્તા પર ચાલીએ અમારે આ છે અનુપવા છે તે અમને સુખી બનાવે (૪૦)

ધાતુ ભરે પદાર્થોને પોતાની તરફ આકર્ષવાની અને ધાતુ કરવાની ક્રિયામાં સક્તિ છે બધા અને જુરા બન્ને પ્રકારના છે અને ધારણ કરી શકે છે, બન્નેના અંતરને જે સહી શકે છે સ્વચ્છ અને પુષ્કળ પાણી વસવાટના વાદળોથી મુકા થયે છે પોતાના કિરણોથી અભિવિતતાને દૂર કરે છે જેથી અમારી માતૃભૂમિ વિશેષ પ્રકારથી સુધર્મી સાથે સાથે જળ પદો જેટલે કે સુધર્મી આસપાસ ભ્રમ કરી રહી (૪૮)

યસ્યાં કૃષ્ણમરુણં ચ સંહિતે અહોરાત્રે વિહિતે મૂમ્યામધિ ।

વર્ષેણ ભૂમિઃ પૃથિવી વૃતાવૃતા સા નોં દધાતુ

મદ્રયાં પ્રિયે ધામનિધામનિ

॥ ૫૨ ॥

દ્યૌશ્ચ મ દ્વદં પૃથિવી ચાન્તરિક્ષં ચ મે વ્યચઃ ।

અગ્નિઃ સૂર્ય આપો મેઘાં વિશ્વે વેવાશ્ચ સં દંદુઃ

॥ ૫૩ ॥

અહમસ્મિ સહમાન ઉત્તરો નામ મૂમ્યામ્ ।

અમીપાહ્લસ્મિ વિશ્વાપાહ્લાશામાશાં વિપાસહિઃ

॥ ૫૪ ॥

અર્થ— (યસ્યાં મૂમ્યાં કૃષ્ણં મરુણં ચ) જે ભૂમિમાં તથામય અંધકાર અને પ્રકાશમય દિવસ (સંહિતે) એકત્ર થાય, (અહોરાત્રે) દિવસ અને રાત (અધિ વિહિતે) થાય છે (સા પૃથિવી ભૂમિઃ) તે વિસ્તૃત ભૂમિ (વર્ષેણ વૃતાવૃતા) વરસાદથી છવાએલી (મદ્રયા) કન્યાશુની સાથે (પ્રિયે ધામનિધામનિ) હિતકારી સ્થાનોમાં (નઃ) અમને (દધાતુ) ધારણ કરે. (૫૨)

(દ્યૌઃ) પ્રકાશમય આકાશ (પૃથિવી) ભૂમિ (અન્તરિક્ષમ્) આકાશ અને પૃથ્વી વચ્ચે (અગ્નિઃ સૂર્યઃ) અગ્નિ અને સૂર્ય (વિશ્વેદેવાઃ) સર્વને પ્રકાશિત કરનારા દેવો તથા વિદ્વાન્ લોકો, વિજ્ઞથી અથવા વ્યવહાર ચતુર (દ્વદં) આ સર્વ (મે) મને (મેઘાં) ધારણશક્તિવાળી યુદ્ધિ (મે વ્યચઃ) અમારા સર્વમાં વ્યાપ્તિ અથવા વ્યાપ્તનશક્તિ (સંદંદુઃ) સારી રીતે આપે. (૫૩)

(અહં સહમાનઃ) મરગી, શરદી, સુખ, દુઃખ બધું જ સહી લેનાર (નામ) યશ અને પ્રતિષ્ઠાથી (ઉત્તરઃ) ઉત્કૃષ્ટતર (મૂમ્યાં અસ્મિ) ભૂમિમાં (આશાં આશામ્) પ્રત્યેક દિશામાં (વિપાસહિઃ) વિશેષરૂપે વિજ્ઞથી (અમિપાહ્) સર્વ બાજુ પશકમ કરનારો (વિશ્વાપાહ્) સર્વ શત્રુઓના નાશ કરનારો (અસ્મિ) હું હું. (૫૪)

ભાવાર્થ— હે અમારી માતૃભૂમિ ! તારા હિત સ હવે જેવા કે શિકારી જનાવરો, ચોખ્ખાં જનાવરો, સુવરો અને જરખો, હઠકાયા કૃતરા વગેરેને અમારાથી દૂર રાખ (૪૯)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! જે અહિ સક, આજસુ, નિર્ધન, પારકાનું ધન લૂંટી લેનારા, માસાહારી, અનાતમવાદી, નાસ્તિક, અધિવારી અને જુદમી છે તેમને દૂર કરો (૫૦)

જે ભૂમિમાં સર્વદા આકાશમાં હસ વગેરે પક્ષીઓ આનંદથી ઉડે છે, જ્યાં વાણુ ધૂળને ઉડાડતો, વજોને જડમૂળથી ઉખેડતો, જરા પણ અંતરાય વગર યુગત રીતે વહે છે અને જે જગતમા દૃઢ જોરથી ભાગી ઉડે છે તે અમારી પ્રિય માતૃભૂમિ છે (૫૧)

જે ભૂમિમાં દીક પ્રમાણમાં રાત અને દિવસ થાય છે અને તેમની એકસરખી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવે છે તે અમારી વિસ્તૃત માતૃભૂમિ અમને હિતકર સ્થાનમા સુખપૂર્વક રાખે (૫૨)

સ્થાવર અથવા જન્મ, ચેતન અથવા અચેતન સર્વ પ્રકારના પદાર્થોથી અમારી યુદ્ધિ વધે અને કિર્તિ સ્વરૂપે ચારે બાજુ વ્યાપક થાય (૫૩)

હું મારી માતૃભૂમિ અટ્ટે તથા તેનું દુઃખ નિવારણ કરવા માટે હરપ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવાને ઉત્પર હું અને બનતા સર્વ પ્રપત્તે સર્વ શત્રુઓને પરાસ્ત કરીશ એક જ સુ શત્રુને રહેવા નહિ દઉં. (૫૪)

અદો યદેવિ પ્રથમાના પુરસ્તદિવૈરુક્તા દ્યસર્પો મહિત્વમ્ ।

આ ત્વાં સુમૃતમવિશત્તદાનીમકલ્પયથાઃ પ્રવિશશ્ચતંત્રઃ

॥ ૫૫ ॥

યે ગ્રામા ચરણ્યં યાઃ સમા અધિ મૂમ્યામ્ ।

યે સંગ્રામાઃ સમિતપસ્તેષુ ચારુ વદેમ તે

॥ ૫૬ ॥

અશ્વે દ્વૃ રજો દૃધુવે વિ તાન્ જનાન્ અશિષ્યનૃધિર્વી યાવજાયત ।

મન્દ્રાથેત્વેરી મુવનસ્ય ગોપા વનસ્પર્તીનાં મૃમિરોર્પધીનામ્

॥ ૫૭ ॥

યદ્વદામિ મધુમત્તદ્વદામિ યદીક્ષે તદ્વનન્તિ મા ।

ત્વિર્પીમાનસ્મિ જૂતિમાનશ્ચાન્યાનહન્મિ દોષંતઃ

॥ ૫૮ ॥

અર્થ—હે (દેવિ) દિવ્ય માતૃભૂમિ ! તારી (યત્) જ્યારે (પુરસ્તાત્) પહેલાં (દેવોઃ) દેવો અને વિદ્વાન્ (વિજિગીષુ યા) વ્યવહારકુશળ લોકો દ્વારા (પ્રથમાના) પ્રખ્યાત થઇને (રુક્તા) પ્રશસિત થઇ ત્યારે (દ્યસર્પઃ) વિશેષ ઉત્સર્જન પહેાંચી (તદાનીમ્) ત્યારે તેને (ચતત્રઃ પ્રવિશઃ) ચારે દિશાઓમાં (સુમૃતમ્ મહિત્વમ્) ઘણી જ પ્રતિષ્ઠા (અકલ્પયથાઃ) પ્રાપ્ત થઇ ગઇ. હે ભૂમિ ! તારી તે પ્રતિષ્ઠા (ત્વા) તારામાં (આવિશાન્) હજી પણ પહેલાના જેવી જ ધાઓ (૫૫)

(યે ગ્રામાઃ) જે ગામ અથવા નગર, (યત્ અરણ્યં) જે વન, (યાઃ સમાઃ) જે રાજસભા, ન્યાયસભા, ધર્મસભા ઇત્યાદિ (યે સંગ્રામાઃ) જે યુદ્ધો (યાઃ ચ સમિતયઃ) જે મહાન પરિષદો (અધિમૂમ્યામ્) અમારી ભૂમિમાં (સન્તિ) છે (તેષુ) તે સ્થળોને (તે) તારા વિષયમાં (ચારુ વદેમ) સાફ કહેવો. (૫૬)

(યાત્) જ્યારે (નૃધિર્વીમ્) ભૂમિમાં કોઇ યુદ્ધ યગેરેથી (આશિયન્) આવીને વસે અથવા વસાવવામાં આવે ત્યારે (તાન્ જનાન્) તે વસનારા મનુષ્યોને (ચ રજઃ) લશ્કર આવવાથી ઉઠતી મૂળ (અશ્વાઃ દ્વૃ વિદુધુવે) યોડાઓના ડોડવાથી ઉઠી તે (મન્દ્રા) પ્રસન્ન કરનારી (અગ્રેત્વરી) અગ્રભાગમાં ઝડપથી જનારી (મુવનસ્ય ગોપા) સંસારની રક્ષા કરનારી (વનસ્પર્તીનામ્ ઓપધીનામ્ ચ મૃમિઃ) વનસ્પતી અને ઓપધિઓનું ધરણ કરનારી છે. (૫૭)

(યત્) અમે અમારા રાષ્ટ્ર અથવા દેશના સભ્યોમાં જે (યદામિ) કહીએ છીએ (તત્ મધુમત્ત્વદામિ) તે હિતકર અને અશુર શબ્દોમાં કહીએ છીએ, (યત્ દીક્ષે) જે ભેદીએ છીએ (તત્) તે સર્વ (મા) અમને સહાયક થાઓ. (અહં ત્વિર્પીમાન્) અમે પ્રકાશમાન, તેજસ્વી, હિતિમાન અને (જૂતિમાન્) જ્ઞાનવાન થઇએ, જેથી (અન્યાન્) બીજાઓ જે અમારી માતૃભૂમિનું ડોહન કરી કાયદો ઉઠાવે છે (અવહન્મિ) તેનો નાશ કરીએ છીએ (૫૮)

વાવક—હે માતૃભૂમિ ! પ્રથમ લોકો જ્યારે તારી સ્તુતિ કરતા હતા ત્યારે તારી કીર્તિ અને તારે મહત્વ ચારે દિશાઓમાં પ્રસરી જતા હતાં, તે તારે મહત્વ અત્યારે પણ એટલું જ અને એનું જ ફેલાવ. (૫૫)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! તારામાં જ્યાં જ્યાં નગર, વન, સમૂહ, યગિરદ, રાજ્ય અથવા મનુષ્યો એકત્રિત થાય ત્યાં ત્યાં અમે તારી પ્રેમસા કરીએ અર્થાત્ કહી પણ તારા અહિતની વાત ન કરીએ. (૫૬)

યુદ્ધમાં વિજયી બનીએ, જ્યાં લશ્કરના યોડાઓની સહાયી મૂવ ઉઠે છે અને મનુષ્યોના ચિત્તને પ્રસન્ન કરે છે અથવા જ્યારે કોઇ વિશેષ કારણને માટે સંઘર્ષ બનાવી મનુષ્યો એકત્રિત થાય છે ત્યારે તે સંપત્તિ કુશલ રચણે જે એક વિવશસ્ત્ર રાક્ષિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે રાક્ષિ સર્વને આનંદ આપનારી, સમગ્ર દેશનું સંરક્ષણ કરનારી અને ઓપધિ ઇત્યાદિ ભરત્ર પગથી આપનારી બને છે. એટલા માટે જ તે રાક્ષિને મધુમૂખિના સંપત્તિ મળતો અદેવ પ્ધાનમાં રાખે. (૫૭)

અમે જે કંઈ ચાખીએ છીએ તે સર્વ અમારી માતૃભૂમિના દિવ મટે જ હશે, અમે આપણી જે કંઈ ભેળીએ તે પણ સર્વ અમારી માતૃભૂમિને મટે જ હશે, આ પ્રમાણે અમારા સર્વ કાર્યો અમારી માતૃભૂમિને જ અર્પણ થશે, અમે તેજસ્વી અને શુદ્ધિમાન થઇએ જેથી અમારી માતૃભૂમિનું દેહન જે રાહતે કરશે તેનો અમે નાશ કરીએ (૫૮)

જાન્તિવા સુરમિઃ સ્યોના કીલાલોઘ્ની પર્યસ્વતી ।

મૂમિરાર્ધિં બ્રવીતુ મે પૃથિવી પર્યસા સહ

॥ ૫૯ ॥

યામન્વૈચ્છન્દ્રવિપાં વિશ્વકર્માન્તરર્ણવે રજસિ પ્રવિષ્ટામ્ ।

મુજિષ્યં પાત્રં નિહિતં ગુહા યદાવિમોર્ગે અમવન્માતૃમઘ્યઃ

॥ ૬૦ ॥

ત્વમસ્યાવપન્ની જનાનામદિતિઃ કામદુષ્ટાં પપ્રથાના ।

યત્ત ડુન તત્ત આ પૂરયાતિ પ્રજાપતિઃ પ્રથમજા કૃતસ્ય

॥ ૬૧ ॥

ઉપસ્થાસ્તે અનમીવા અયક્ષ્મા અસ્મઘ્યં સન્તુ પૃથિવિ પ્રસૂતાઃ ।

વીર્યં ન આયુઃ પ્રતિવુષ્મમાના વયં તુમ્યં ચલિહૃતઃ સ્યામ

॥ ૬૨ ॥

મૂમે માતૃનિં ઘેહિ મા મદ્રયા સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

સંવિદાના દિવા કંવે શ્રિયાં માં ઘેહિ મૂત્યામ્

॥ ૬૩ ॥

અર્થ— (જાન્તિવા) જાન્તિકારક (સુરમિઃ) સુગન્ધિયુક્ત (સ્યોના) સુખ આપનારી (કીલાલોઘ્ની) અગ્નને આપનારી (પર્યસ્વતી) જ્યાં ઘણું પાણી હોય એવી (મે પૃથિવી ભૂમિઃ પર્યસા સહ) અમારી ભૂમિ લોગ્ય પદાર્થો જે પીવાના કામમાં આવે તેના વિષે અમને (અધિ બ્રવીતુ) કહે. (૫૯)

(યત્) જ્યારે (વિશ્વકર્મા) સર્વ કામ કરનારા (રજસિ અર્ણવે) અન્તરિક્ષમાં (અન્તઃ પ્રવિષ્ટામ્) અંદર પ્રવેશ કરીને જે ભૂમિને (હવિપા) અન્નાદિ પદાર્થોથી (અન્વૈચ્છત્) સેવા કરવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે (ગુહા નિહિતં) ગુપ્તસ્થાનમાં રાખેલું (મુજિષ્યં પાત્રં) લોખનને યોગ્ય અન્ન વગેરે (માતૃમઘ્યઃ) માતૃ-ભક્તોના (મોર્ગે) ઉપલોગ માટે (આવિઃ અમવન્) પ્રગટ થાય છે. (૬૦)

હે માતૃભૂમિ! (ત્વં જનાનામ્ અદિતિઃ) તું લોકોને દુઃખ ન આપનારી (કામદુષ્ટા) ઇચ્છિત પદાર્થો આપનારી (પપ્રથાના) સ્તુતિ કરવા યોગ્ય (આવપન્ની) જેમાં સારી રીતે વાવવાથી ઘણું જ અન્ન ઉત્પન્ન થાય છે. (અસિ) એવી તું છે. (યત્ત તે ડુનમ્) જે તારામાં ઉછળે છે. (તત્ત તે કૃતસ્ય) તારામાં જે યજ્ઞ કરવામાં આવે છે (પ્રથમજા) સહિના પ્રારંભમાં પ્રગટ થએલા (પ્રજાપતિઃ) પરમેશ્વર (આપૂરયાતિ) શૂણ્ઠ કરી દે છે (૬૧)

હે (પૃથિવિ તે પ્રસૂતા) ભૂમિ! તારામાં ઈત્પન્ન થએલા બધા લોકો (અનમીવાઃ) શેઠ રહિત (અયક્ષ્માઃ) ક્ષયરોગરહિત (અસ્મઘ્યં ઉપસ્થાઃ) અમારી પાસે રહેનારા (સન્તુ) હો, (નઃ આયુ વીર્યં મવતુ) અમારું આયુષ્ય લાંબુ હો, અમે ઘણા વર્ષો જીવીએ (વયં પ્રતિવુષ્મમાનાઃ) અમે જ્ઞાન વિજ્ઞાન યુક્ત થઈએ ((તુમ્યં ચલિહૃતઃ સ્યામ) તને બલિહાર અને ઉપહાર આપનારા હો. (૬૨)

હે (માતર મૂમે) માતૃભૂમિ! (મદ્રયા) કલ્યાણને વધારનારી બુદ્ધિથી અમને (સુપ્રતિષ્ઠિતામ્) સુસ્થિર અને યુક્ત બનાવી (મા) મને (નિઘેહિ) રાખે (દિવા) હૃદયમાં (સંવિદાના) સર્વ વાતોને બહુનારા બનાવે. (કંવે માં) હે કાન્તદર્શની! અમને (મૂમ્યાં શ્રિયં ઘેહિ) પૃથ્વીના પેટાણમાં સંપન્નિ પ્રાપ્ત થાઓ. (૬૩)

સાધાર્થ—જાન્તિ, સુખ, અન્ન, પાણીઈત્યાદિ સર્વ આપનારી અમારી માતૃભૂમિ અમને સર્વ લોખના પદાર્થો અને એશ્ય આપનારી થાઓ અને આ પ્રમાણે તે અમારી રક્ષા કરતી જ રહે. (૫૯)

ત્યાં સર્વ પ્રકારના ઉલ્લેખ કરનારા ક્રાંતિ પ્રણેતા માતૃભૂમિની સેવા કરવા માટે કરી નહીં થયેલા કોઈ તેમને માટે માતૃભૂમિના પ્રાર્થનામાં પ્રાપ્ત રાખેલા, પીરસીને તેવાર કરેલા થાય (જે કેવળ બાલો માટે જ હોય છે) તે તેની મેળે બાલોની સામે આવીને પ્રગટ થાય છે અર્થાત્ તેમના ઉપભોગના સર્વ પદાર્થો તેમને સદેજમાં જ મળી શકે છે. (૧૦)

દે અમારી માતૃભૂમિ ! તું અમને સર્વને સુખ આપનારી છે, હરિદ્રા પદાર્થોને આપનારી છે તેથી તમારામાં જે ઉત્પન્ન છે તેને પરમેશ્વર પ્રજ્વલે. (૧૧)

દે અમારી માતૃભૂમિ અને લોકો જે તમારામાં ઉત્પન્ન થયા છોએ તે સર્વ નિરોધી, મજબૂત શીરસાવાળા, લાંબા આયુષ્યવાળા અને હૃદ્ધિમાન, તેમજ અશ્વિનિષંકજ યજ્ઞો અને માતૃભૂમિના દિવન માટે અમારા પોતાના સ્વાર્થનું બલિદાન દેવામાં ઉત્કૃષ્ટ રહીએ. તારું દિવન કરવામાં સર્વ પ્રકારે તત્પર રહીએ. (૧૨)

દે માતૃભૂમિ ! મને હૃદ્ધિમાન બનાવ અને તારી બાળતમાં પ્રનિદિન ચિન્તા કરનારા, સૂક્ષ્મ વિધારી અને દુરદર્શી મનુષ્યને તથા મને મારી ભૂમિમાં પ્રપાચેલી સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવનારી બનજે. (૧૩)

માતૃભૂમિનું વૈદિક ગીત

માતૃભૂમિનું વૈદિક ગીત

જે દેશમાં જે લોકો રહે છે તેને તેમની માતૃભૂમિ કહે છે.

જેવી રીતે ભારતીયોની ભારતભૂમિ, ચીની લોકોની ચીનભૂમિ, અંગ્રેજોની ઇન્ડિયા અને આ પ્રમાણે બીજા બીજા લોકોની તે તે ભૂમિ તેમની માતૃભૂમિ કહેવાય છે. જેવી રીતે માતાના શિષ્યમાંસ ઇત્યાદિથી બાળકનો દેહ બને છે તેવી રીતે માતૃભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલા અનાજ, પાણી, દવા, વનસ્પતિ-થી તે તે દેશના માનવીઓના દેહ બને છે તેથી તે દેશવાસીઓ તે ભૂમિને પોતાની માતૃભૂમિ માને છે, એ તેમનો કુદરતી સ્વભાવજ થતી રહે છે.

પરમેશ્વરનો નિયમ છે કે માતાના ધાવણ પર માત્ર તેના બાળકનોજ અધિકાર હોયો જોઈએ, કારણ કે માતાના સ્તનોમાં જે ધાવણ પરમેશ્વર પોતાના અટલ નિયમોથી ઉત્પન્ન કર્યું છે તે માતાથી ઉત્પન્ન થનારા બાળકને માટે જ ઉત્પન્ન થાય છે, બાળકનું પોષણ તેની માતાના દૂધથીજ થતું જોઈએ, માતાનું ધાવણ પીતું એ બાળકનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે અને તે તેનો સર્વ પણ છે.

જે કોઈ જન્મ્યું બાળક પોતાની માતાનું ધાવણ પીવા ઉપરાંત બીજા બાળકની માતાનું ધાવણ પીયું જન્મરદસ્તીથી

ધારી જાય અને બીજા બાળકને ભૂખ્યું રાખે તો તેનું તે કાષ્ટ પરમેશ્વરના નિયમ વિરૂદ્ધ ગણાય અને તે જન્મ્યું બાળક ઇશ્વરના નિયમાનુસાર અપરાધી ગણાય. તે જ પ્રમાણે એક દેશના માતૃભૂમિના બાળકો બીજા દેશના માતૃભૂમિના બાળકોને પરતન બનાવી અને તે દેશમાં ઉત્પન્ન થનારા ઉપભોગના સર્વ પદાર્થો, તે દેશના મૂળ વસ્તીઓને ન આપતાં પોતાના ઉપભોગાર્થે ઉપભોગમાં લે તો તે તેમનો મોટો અપરાધ છે, ઇશ્વરના નિયમ પ્રમાણે મુન્દો થયો ગણાય. કેટલેકે બૂલતું ન જોઈએ કે જે સ્થિતિ માતા અને તેના બાળકની તે જ માતૃભૂમિ અને તેના બાળકની છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય જાણે છે કે જે ઘરમાં તે રહે છે તે ઘર તેને કેટલું વહાલું લાગે છે. રાત્રિને સમયે કોઈ તરફર આવીને તે ઘરમાંથી કોઈ પણ વસ્તુ પોતાના ઉપભોગ માટે ચોરીને ઉઘાડી જાય. તો ન્યાયી સરકાર આવા ચોરને પકડીને સજા કરે છે, કારણ કે ન્યાયનો મુખ્ય હેતુ જ એ છે કે કોઈ પણ ઘરમાં તેના પરાપૂર્વગેથી ચાલી આવતી વસ્તુપર તે ઘર-માલિકનો હક્ક હોયો જોઈએ, તેના પર તે ચોરનો અધિકાર હોય નહીં અને તેહલા માટે જ તે ચોર સજાને પાત્ર છે. જેવી રીતે એક નાનું ઘર કોઈ એક કુટુંબની માલિકીનું છે, તેવીજ

રીતે આ સમગ્ર વિશાળ દેશ પણ એક મહાન ધર છે અને તે તેમાં વસતા સર્વ દેશવાસીઓનું છે. જે આ રાષ્ટ્ર સ્વરૂપ ધરપર બીજા દેશના બળવાન લોકો મળીને હુમલો કરે અને ત્યાંની મીનેપર પોતાનો અધિકાર જમાવે તો વાસ્તવમાં તે અપરાધ એક નાના ધર પર હુમલો કરનાર ઝડૂના અપરાધ જેટલોજ હ'ડને પાત્ર છે, તે અપરાધ તેટલોજ ભયંકર છે બક્ષે વધારે ઉમ્મ સ્વરૂપમાં ભયંકર છે. આને વધારે સાબિત કરવાની આવશ્યકતા નથી. આ સંસારના સર્વ મોટા મોટા તત્વસાની લોકો આ જ હકીકત કહેતા આવ્યા છે. પરંતુ જગતનો કારભાર તત્વસાની લોકોના હાથમાં ન હોઈ ભૌતિક રીતે બળવાન લોકોના હાથમાં હોવાથી આ પ્રકારની રાષ્ટ્રીય લૂંટને અપરાધ માનવામાં આવતી નથી. તેથી એવા મહાન અપરાધીઓને કોઇ સજાપાત્ર ગણવું નથી અને સજા કરવું પણ નથી. પરંતુ ઇશ્વરના નિયમોમાં આ પ્રભાણેનો પક્ષપાત થઇ શકતો નથી.

આ અપરાધીઓને સજા થવી આવશ્યક છે કે નહિ તે જોવાનું કામ અમારું નથી. અમે તો એટલું જ દર્શાવવા માગીએ છીએ કે માતાના ધાવણ પર તેના બાળકોના, ધરપર તે ધરના માલિકોના, રાષ્ટ્ર પર તે રાષ્ટ્રના લોકોના અને માતૃભૂમિના સર્વ ઉપયોગી વસ્તુઓ પર તે માતૃભૂમિના બાળકોના અધિકાર છે.

બાળક પોતાની માતાનું ધાવણ ધાવે છે અને તેથી જ તેના પર તેનો અનહદ કુદરતી પ્રેમ હોય છે. મનુષ્યો પોતાની માતૃભૂમિમાં ઉત્પન્ન થતું અનાજ, ફળ, કંદ મૂળ છત્યાદિ ખાધને પુષ્ટ અને છે અને તેથી જ તેની માતૃભૂમિ પર તેનો નિરંતર પ્રેમ હોય છે. તેથી જ કવિઓ માતૃભૂમિના પ્રેમના ગીતો બનાવે છે અને લોકો તે કાવ્યો ગાઈને અન્યને ઉત્સાહી બનાવે છે.

પાકિને આ વાત ફરી ફરી સમજાવવાની આવશ્યકતા નથી કે માતા અને માતૃભૂમિ વિશે લખેલાં કાવ્યો નૈસર્ગિક પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે, કાવ્યના લિજ લિજ રસોમાં પ્રેમરસ અધિક શ્રેષ્ઠ હોય છે. માતૃદેવતાના કાવ્યમાં જેટલા પ્રભાણમાં પ્રેમરસ ભરેલો હોય છે તેવો બીજા કોઇ કાવ્યમાં આવી શકતો જ નથી. માતા કેવી છે ? તે અસીમ પ્રેમની ભૂતિ છે. તેના પ્રેમને અન્ય કોઇ ઉપમા વ્યાખ્યા લાવક જ નથી, તેનો પ્રેમ વાસ્તવમાં અનુપમ છે. જે માતાના પ્રેમને બીજા કોઇ

ઉપમા આપવી જ હોય તો તે માતૃભૂમિના પ્રેમનીજ હોઇ શકે, બીજા કોઇ ઉપમા તેને આપી શકાય જ નહિ.

એવો માણસ લાગે જ મળશે જેને પોતાની માતા પ્રત્યે આદરભાવ ન હોય. માતાના પ્રેમથી જ પ્રત્યેક મનુષ્યનું પાલન પોષણ થાય છે. માતૃભૂમિ પ્રત્યે પણ પ્રત્યેક મનુષ્યને તેવોજ પ્રેમ હોય છે. આ દેશપ્રેમ પણ અસીમ હોય છે, જે તેવી વિપત્તિ કે સંકટ કેમ ન આવે માણસ પોતાની માતૃભૂમિનો ત્યાગ કરવા તત્પર નહિ જ થાય. માતાનો અથવા માતૃભૂમિના યજ્ઞના રક્ષણાર્થે મનુષ્ય પોતાના માણસ પણ ન્યાયવર કરવા તત્પર થઇ જાય છે.

આ તે જ નિઃસીમ પ્રેમ છે જેનાથી સર્વ દેશના લોકોએ પોતાની જન્મભૂમિનાં ગીત ભક્તિભાવે બધાં ઉત્તમોત્તમ બનાવ્યાં છે. માતૃ-ભૂમિને અર્થે લોકોએ ભક્તિગીતો રચ્યાં છે. સર્વ દેશોમાં આ પ્રથા છે કે આનંદોત્સવ કે વિજયોત્સવમાં દેશવાસીઓ પોતાપોતાનાં રાષ્ટ્રગીતોનું ભક્તિભાવથી ગાન કરે છે.

આવા પ્રકારનું કોઇ રાષ્ટ્રગીત અથવા માતૃભૂમિ ગીત ભારતવાસીઓમાં છે કે નહિ એ વિવિધમાં કેટલાંએ વિદ્વાનોના લિજ લિજ મત છે. કેટલાક વિદ્વાનો એમ પણ દર્શાવે છે કે ભારતવાસીઓનું એક જ રાષ્ટ્ર કદી પણ હતું જ નહિ અને તેથીજ તેમનામાં કોઇ રાષ્ટ્રગીતની શક્યતા નહતી. મધ્યકાળમાં આપણા વિસ્તૃત દેશના ધણા નાના નાના રાજ્યો બની ગયા હતાં, તેથી જ એમ કહેવામાં આવે કે તે સમયમાં એક રાષ્ટ્રીયતાની કલ્પના શક્ય ન હતી તો તે કદાચ સત્ય હોઇ શકે, પરંતુ અમારી પાસે પ્રારંભથી જ રાષ્ટ્રીયતાની કલ્પના છે અને તે ઋષિઓના કાળથીજ આસતી આવી છે અને તેના નિદર્શક તરીકે અમારી પાસે અમારું રાષ્ટ્રગીત પણ છે જ. આ બાબતના સમર્થનને માટે જ આ લેખમાં માતૃભૂમિના વૈદિક સૂક્તનો વિચાર કર્યો છે. આ સૂક્ત અથર્વવેદના ૧૨ માં કાંડનું પહેલું સૂક્ત છે.

મૂક્તનો ઉપયોગ

જે સૂક્તના વિષયમાં અમે અહીં લખી રહ્યા છીએ તેનું રાષ્ટ્રીય મહત્વ છે કે નહિ તે તેના ઉપયોગથી જ જાણી શકીએ છીએ. તેથી તેનો ઉપયોગ કર્યા કરવામાં આવ્યો છે તે જુઓ—

૧ મામપસનાદિરક્ષણાધમ્ । (સા.ભૂ.ભા.૫)

(અષ્ટમં ૧૨૧૧૨)

‘ ગામડું, શહેર, નગર, ઇલાકિના રક્ષણને સમયે તેનો ઉપયોગ કરવો નોંધ્યો ’ અર્થાત્ ગામડું, નગર, પ્રાન્ત રાષ્ટ્ર, સ્વરક્ષ આદિના રક્ષણ સમયે તેનો ઉપયોગ કરવો નોંધ્યો સ્વરક્ષના રક્ષણ માટે બ્યારે કોઇ કામ કરવાનું ટોચ ત્યારે આ સંકલ્પ હેતુ નોંધ્યો, ઉચ્ચારનું નોંધ્યો આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે સ્વરાષ્ટ્ર રક્ષા અને આ સંકલ્પને ધોળાજ નિહાળેના સખ્ય છે સર્વ લોકો જાણે છે કે રાષ્ટ્રશ્રીતનો પશુ આજ ઉપયોગ છે સર્વ દેશોમાં રાષ્ટ્રશ્રીતનો ઉપયોગ આ કાર્યને માટેજ કરવામાં આવે છે યાદુ આ આનતનો વિશેષ વિચાર કરવો નોંધ્યો તેથી નીચે હજી વધારે પ્રમાણ આપેલ છે

૨ પાથિર્ધી મુમિકામલ્ । (નક્ષત્રક્રમ ૧૭)

‘ પૃથ્વીની ઇચ્છા કરનારે પાથિર્ધી મહાશાંતિ કરતી વખતે તેનો ઉપયોગ કરે ’ દેશમાં અથવા રાષ્ટ્રમાં બ્યારે અશાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે રિચિતિને દૂર કરના માટે જે પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે તેને ‘ પાથિર્ધી મહાશાંતિ ’ એવું વૈદિક નામ આપેલ છે તેમાં કેટલીએ મહવણું ખાખતે કરવી પડે છે એના સમયે આ સંકલ્પ ઉચ્ચારનું નોંધ્યો આ નક્ષત્ર ક્રમકર્તાનું હેતુ છે “ મુમિકામ ” અર્થાત્ મુમિકામ ઇચ્છા કરનારે જે મળ્યું છે તેણે તે કામ કરતી વખતે આ સંકલ્પ ઉચ્ચારનું નોંધ્યો આ સંકલ્પના ઉચ્ચારવાથી માતૃભૂમિના હિતનું કાર્ય કરવાને માટે ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય છે ત જ પ્રમ છે—

૩ ઔમસ્ય દતિકર્મણિ । (ઔશીતકોમ્સ ૫૨)

“ (ઔમ) પ્રદેશના અથવા રાષ્ટ્રના (દતિકર્મ) આદરને માટે જે કામ કરવું નોંધ્યો તે કામમાં આ સંકલ્પનો ઉપયોગ કરવો નોંધ્યો “ દતિ નો અર્થ “ આદર ” દતિ કર્મ નો અર્થ છે એ દરને માટે કરેલું કામ રાષ્ટ્રીય મહેલસર અથવા વિજયો સવને સમયે આ સંકલ્પનો ઉપયોગ કરવો નોંધ્યો સાપણાચાર્યે પોતાના આખ્યાયે પશુ દશાન્યુ છે કે આ સંકલ્પનો ઉપયોગ કોણ કોણ કરી શકે છે હવે આપણે તે નોંધ્યો—

૧ પુષ્ટિકામ । ૨ ઈન્દિયવાચકામ ।

૩ માણદિરવ્યકામ । (સપ્તમ્ ૧૨૧૧૨)

“ પુષ્ટીની ઇચ્છા કરનારે, અન્યની ઇચ્છા કરનારે, તલ સંજ્ઞા ઇચ્છાદિની ઇચ્છા કરનારે આ સંકલ્પનો પાઠ કરવો નોંધ્યો ” તત્પર્ય એ છે કે આ સંકલ્પનું જ્ઞાન તે સમયે કરવું નોંધ્યો બ્યારે અમે કોઇ રાષ્ટ્રીય ઉત્પતિનું કાર્ય કરતા દોષ્યોને નો વાયક વિચાર કરી કે રાષ્ટ્રીયગીત એવાજ અનસર ૫૨ બરાબ છે તો તેમો સંકલ્પ અને આખ્યાયના કથનનું સ્વરૂપ સમજ સકરી

આ સંકલ્પનો વિચાર કરતી વખતે પહેલાં આપણે એ સંકલ્પ કયા મળ્યું છે તે જોવું નોંધ્યો પ્રાચીન યજિર્મોએ અર્થવેદના કેટલાક મજૂ ખનાવ્યા છે તેઓમાં “ વાસ્તોવ્યતિ ” નામનો જે મજૂ છે તેમાં આ સંકલ્પ આવે છે “ વરત ” પર સ્થાપિત અથવા માલોઠીક દર્શવનારા અને સિદ્ધ કરનારા સંકલ્પ “ વાસ્તોવ્યતિ ” મજૂમાં આવેલા છે ઉપર દર્શવનામાં આ યુગે જે બ્યારે કોઇ પશુ દેશવાસીએ પોતાની માતૃભૂમિપર પોતાનો દક્ષ સામિન કરવા માગતા ટોચ ત્યારે આ સંકલ્પ ઉચ્ચાર કરવો નોંધ્યો આ કારણને લીધે જ આ સંકલ્પ “ વાસ્તોવ્યતિ ” મજૂમાં સામેલ કરવામાં આવ્યું છે

જે આ વાતો પર ઉઠા વિચાર કરવામાં આવે તો આ સંકલ્પની મહત્તા સહજમાં જણાઇ આવશે અને વિશેષરૂપે સમજ સકારો માતૃભૂમિનું આ વૈદિક ગીત અમુક વિશિષ્ટ પ્રકારનું રાષ્ટ્રગીતજ છે તથા એ રાષ્ટ્રીયગીત કોઇ નોંધક રાષ્ટ્રીય અનસર ૫૨જ આનું નોંધ્યો

માતૃભૂમિની કપના

અત્યાર સુધી તો આપણે માતૃભૂમિના આ સંકલ્પનો વિચાર નાજ પ્રમાણેથીજ કર્યો છે હવે જે આંતરિક વિચાર કરીશું તો આપણને જણાશે કે આપણા આ વિચાર કેટલી દૃઢ સુધી રાષ્ટ્રીય મહત્વના છે તેથી આપણે પહેલાં તે એ નોંધ્યું કે આ સંકલ્પનો માતૃભૂમિની કપના છે તે કેવા પ્રકારની છે ને લોકો એમ માને છે કે આપણામાં “ માતૃભૂમિ ” ની કપના જ નથી તે લોકો આ વચનેને બરાબર વિચાર કરશે તો તેમને પ્રતીતિ થશે કે અમારા પ્રાચીન સાહિત્યમાં પશુ માતૃભૂમિના વિચાર વિગ્રમાન છે અને ત્યારે એ પશુ સિદ્ધ થશે કે માતૃભૂમિની કપના સર્વ પ્રથમ યજિર્મોએ જ કરેલી છે

માતા મ્મિઃ પુત્રોઽહ પૃથિવ્યાઃ । (અષ્ટમં ૧૨૧૧૨૨)

“મારી માતા ભૂમિ છે અને માતૃભૂમિનો હું પુત્ર છું”
અમારા દેશની ભૂમિ અમારી માતા છે અને અમે સર્વ એ
માતૃભૂમિના પુત્રો છીએ. અર્થાત્ અમે સર્વ દેશવાસી એકજ
માતાના પુત્ર છીએ તેથી અમે સર્વ સાચા અર્થમાં દેશપ્રેમી
છીએ. એ પણ ૨૫૫૯ જ છે કે પ્રત્યેક દેશના નિવાસીઓએ
પોતાના મનમાં આજ ભાવ ભાવવો જોઈએ. માતૃભૂમિના
ભક્તોના ગૌરવના વિષયમાં ઝગવેદનો આ મંત્ર લક્ષમાં
લેવા જોવા છે.

તે અગ્નિષ્ઠા અક્ષતિષ્ઠાસ ઉદ્ધિવોઽમમ્યમાસો
મહસા વિવાદૃષુઃ । સુજાતાસો જનુપા પૃષ્ઠિ-
માતરો દિવો મર્યા આવો અચ્છા જિગતન ॥ ૬ ॥
(ઝગવેદ ૫૫૧૧૬)

અ ગ્નેષ્ઠાસો અક્ષતિષ્ઠાસ પતે સં આતરો
વાદૃષુઃ સૌમગાય । (ઝગવેદ ૬૬૦૫૫)

(પૃષ્ઠિ-માતરઃ) માતૃભૂમિને પોતાની માતા માનના-
રાએ સર્વ (મર્યાઃ) મનુષ્યો સાચા કુલીન છે, તેમનામાં
કોઈ (ગ્નેષ્ઠ) એટલે મોટા એટલે વધારે શ્રેષ્ઠ નથી અથવા
કનિષ્ઠ નથી અથવા કોઈ મધ્યમ પણ નથી, તે સર્વનો દરજ્જો
એક સરખો છે. તે સર્વજણ (ઉદ્-મિદઃ) પોતાના
ઉપરનું દયાણુ બેઠીને બહાર ઉઘે ચડાનાર છે, સર્વના
વિચારો એક સરખા છે અર્થાત્ તેઓ (આતરઃ) ભાઈઓ
છે જ, તે પોતાના (સૌમગમ્) ધનની માટે (સં-
વાદૃષુઃ) સર્વ મળીને પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

આ મંત્રમાં (પૃષ્ઠિ-માતરઃ) અર્થાત્ ભૂમિને માતા
માનનારા સત્પુરુષોનું વર્ણન જોવા જેવું છે. માતૃભૂમિના ભક્ત
મધ્ય એકજ વિચારવાળા હોવા જોઈએ. તેમનામાં કોઈ
નીચતો ભેદભાવ રહેતો નથી. તે સર્વ લોકોનો દરજ્જો એક
સમાન હોઈને તેઓ સર્વ મળીને માતૃભૂમિના ઉદ્ધારનો
પ્રયત્ન એક સાથે એક સરખો કરે છે, તેઓ અંદર અંદર
બંધુ પ્રેમ જળવે છે અને તેને લીધે પોતાની ઉન્નતિ સાધી
લે છે, માતૃભૂમિને પોતાની તથા સર્વની માતા માનનારો
પ્રત્યેકના આચરણમાં જે ફરક પડે છે તે આ મંત્રમાં ૨૫૫૯
રીતે દર્શાવે છે. પોતાના વ્યવહારનું કેન્દ્ર માતૃભૂમિ છે આ
માનનારાઓ અને ન માનનારાઓના વ્યવહારમાં આટલો ભેદ
હોય છે. વેદોમાં આ વાત આટલી ૨૫૫૯ રીતે જણાવી છે
તેનું કારણ એ છે કે વૈદિકધર્મવાળાઓને એ દર્શાવતું છે કે

આવો વિચાર કરવાથી તે લોકોમાં માતૃભૂમિની લક્ષિત વધે
અને તેઓ પોતાની ઉન્નતિ કરી લે. તે જ પ્રભાણે—

દ્વિષ્ઠા સરસ્વતી મહી તિષ્ઠો દેધર્મયોમુદઃ ।
વાર્હિઃ સીદન્ત્વસ્થિઃ (ઝગવેદ ૧૧૧૩૮૬)

“(મહી) માતૃભૂમિ, (સરસ્વતી) માતૃસંસ્કૃતિ
અને (દ્વિષ્ઠા) માતૃભાષા આ ત્રણ સુખ આપનારી દેવતાઓ
છે, તે સર્વ કાળ અંતઃકરણમાં રહે.”

આ મંત્રની ત્રણ દેવતાઓમાં માતૃભૂમિનું સ્થાન છે. ત્રણે
દેવતાઓનો સંબંધ ૨૫૫૯ કરીને દર્શાવવાની અને આવશ્યકતા
નથી કારણ કે તે એટલા ૨૫૫૯ છે કે એની મેળે જ તે જણાઈ
આવે છે. આ સર્વ મંત્રોનો વિચાર કરવાથી જણાઈ આવશે
કે આપણા ધર્મમંત્રોમાં માતૃભૂમિનું મહત્વ અને શ્રેષ્ઠત્વ
કેટલી હદ સુધી વર્ણવાયું છે. તે બાબતમાં વધુ વિચાર કરવા
પહેલાં આ મંત્ર જોઈએ—

ભૂમે માતર્મિ ઘેહિ મા મદ્રયા સુમતિષ્ઠિતમ્ ॥
(અથર્વ. ૧૨૧૧૬૩)

“હે (માતઃ ભૂમે) માતૃભૂમિ ! મને કદવાણુ અવરથામાં
મૂક ” અર્થાત્ માટે સર્વ પ્રકારે કદવાણુ કર. આમાં “ભૂમે
માતઃ” ઇત્યાદિ પદોથી માતૃભૂમિની યોગ્યતા જણાઈ આવે
છે. એ જ પ્રભાણે—

સા નો ભૂમિઃ પૂર્વપેયે વદ્યાતુ ॥ ૧ ॥
સા નો ભૂમિર્મોષ્વવ્યજ્ઞે વદ્યાતુ ॥ ૪ ॥
સા નો ભૂમિર્મુરિચારા પયો હુદામ્ ॥ ૬ ॥
સા નો ભૂમિર્વર્ધયદ્ધર્માના ॥ ૧૧ ॥
સા નો ભૂમિરા વિશતુ યજ્ઞનં કામયામહે ॥ ૪૦ ॥
સા નો ભૂમિઃ પ્રણુદતાં સપત્માનસપાનં મા પૃથિવી
કુષોતુ ॥ ૪૧ ॥ (અથર્વવેદ ૧૨૧૧)

“તે અમારી માતૃભૂમિ દર્શેશ અમને અપૂર્વ પેય પદાર્થો
આપે, તે અમારી માતૃભૂમિ અમને ગાયો અને અન્ન આપે.
તે અમારી માતૃભૂમિ અમને દૂધ ધણું આપે, તે અમારી
માતૃભૂમિ અમારે સંવર્ધન કરે. તે અમારી માતૃભૂમિ અમને
ધણું ધન આપે. તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા શત્રુઓનો નાશ
કરે અને અમને શત્રુરહિત બનાવે.”

પાછલા સંબંધ ધ્યાનમાં લેતાં જણાઈ આવશે કે આ
સર્વ મંત્રોમાં “ભૂમિ” શબ્દ “માતૃભૂમિ” ના અર્થમાં

જ વપરાયેલ છે " માતૃભૂમિ અમારે માટે આ કરે તે કરે " વગેરે રચના કાવ્યમય અસ કારિક શાસા છે તેનો વારત- નિક અર્થ તો એટલો જ થાય કે, " માતૃભૂમિની કૃપાથી અમારા હાથે આ કાપે થાર અથવા આ કાપે " ખુબ મધ તેનું હ મળે. " કારણ કે પ્રત્યેક કાવ્યમાં આ પ્રકારની અસ કારિક પાસના રહેલી હોય જ છે આ સર્વ પ્રાથમ્યએનો કારિક અર્થ મિમ હોય છે, જ્યારે આંતરિક કાવ્ય મિમ હોય છે. આ રિવાજમાં આ મનન યોગ્ય મંત્ર લુઓ—

સા નો ભૂમિ વિંદુજતાં માતા પુત્રાવ મે વયા ॥ ૧૦૭ (અથર્વવેદ ૧૨.૧૨)

" તે અમારી માતૃભૂમિ અને અર્ધાત્ પોતાના પુત્રને માતૃ દૂધ આપે! આ મંત્ર કેટલો સરસ છે અને એટલો જ એ અસ કારિક પણ છે માતા અને પુત્રનો સબ્ધ દૂધ (ધાવણ) પીરાપીજ શરૂ થાય છે આતાનું ધાવણ તેનો પુત્ર ધાવે છે એ વાત સુરિદિત છે. માતૃનું દૂધ આપણે જ્યાં ખીએ છીએ તેથી જ શાય આપણી માતા છે ભૂમિના અનાજ, કઠોળ વગેરે રસ આપણને મળે છે તેથી તે અમારી માતા છે, આ સર્વ સાધારણ અને સીધા બ્યવહાર છે તેનું વર્ણન કરતી નખતે ઉપશોક મંત્રો ને જાણ " મારી માતા મનેજ દૂધ આપે " અને આ પ્રકારના વર્ણનથી જ અમારી માતૃભૂમિમાં ઉત્પન્ન થનારા સર્વ ઉપભોગના પદાર્થો અમનેજ મળે અને બીજી કોઇ તેમને અમારી પાસેથી છીનવી ન લે વગેરે ને જાણ છે તે ધજોજ સાથે છે અને ભોધપ્રદ છે આ પ્રમાણે પાઠકોએ અવશ્ય સાધન આપવું જોઇએ

હવે કોઇ એમ પછુ કહેશે કે " ભૂમિ અથવા અમારી ભૂમિ " છત્વાદિ શબ્દોથી " અમારી રાષ્ટ્રભૂમિ " એવે બાવાઈ નીકળી શકતો નથી, અને આ વાતને સિદ્ધ કર્યાં સિવાય ધર્મગ્રન્થોમાં માતૃભૂમિની આનંદમાં પ્રવૃત્તિ પછુનું આપેલું છે એમ પછુ અમે કહી ચકતા નથી. આ સ દેહ ગોચર છે અને તેના નિવાસજીને માટે પદકાંતી સમક્ષ અમે આ મંત્ર મૂકીએ છીએ—

સા નો ભૂમિસ્તિવાપિ વલં રાષ્ટ્રે દધાતુમમે । (અથર્વ ૧૨.૧૮)

" તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં (ઉત્તમે રાષ્ટ્રે) તેજ અને જગ વધારે " આમાં " ઉત્તમે રાષ્ટ્રે " નો અર્થ અને " અમારી

ભૂમિ " નો અર્થ એકજ છે " અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં અર્ધાત્ અમારી માતૃભૂમિમાં " તેજ અને જગની વૃદ્ધિ થાએ " અમારી માતૃભૂમિમાં " અથવા " અમારા રાષ્ટ્ર માં " છત્વાદિ શબ્દોનો અર્થ એજ છે કે "અમારા લોકોમાં" અથવા "અમારા દેશનાંધવોમાં" આ સાત સામાન્ય અને સાધારણ વિચાર કરનારો જનજી કો છે. પરંતુ " અમારામાં " અથવા " દેશનાંધવોમાં તેજ અને જગ વધે " એમ કહેવા કરતાં જામ કહીએ કે " અમારા રાષ્ટ્રમાં અથવા અમારી માતૃભૂમિમાં તેજ અને જગ વધે " તો તે વધારે ઉચ્ચ કાવના પ્રતિષ્ઠિત કરે છે, આ દૃષ્ટિથી " અમારી માતૃભૂમિ અમારે " રાષ્ટ્ર, અમારે દેશ " વગેરે શબ્દોમાં કેટલો મૂઢ અર્થ અને રસ બરેલો છે !

હવે આ મંત્રના " ઉત્તમે રાષ્ટ્રે " (અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં) શબ્દો દહણ પણ એક ઉચ્ચભાવ પ્રતિષ્ઠિત કરે છે હવે તેનો વિચાર કરવો જોઇએ રાષ્ટ્રભક્તોની નજરે રાષ્ટ્ર કેવી દશામાં હોવું જોઇએ તે આ શબ્દોથી ૨૫૪ થાય છે આ શબ્દોથી સુચિત થાય છે કે રાષ્ટ્ર ભક્તોની આકાંક્ષાએ હોવા જોઇએ કે " અમારે રાષ્ટ્ર સર્વ રાષ્ટ્રોમાં ઉત્તમ હોય " તર અને તમ " એ વૃણનામક ઉચ્ચતા બતાવનારા પ્રત્યય છે. " ઉત્ત " ઉત્તર અને ઉત્તમ ઉચ્ચતાનાં ત્રણ પગથિયાં બતાવે છે " ઉત્તમ " થી સર્વોત્કૃષ્ટ અવસ્થા જાણી શકાય છે રાષ્ટ્રભક્તોની એ પ્રમગ છત્ત હોવી જોઇએ કે ખીજ સર્વ રાષ્ટ્રોમાં અમારે રાષ્ટ્ર ઉત્તમ દશામાં હોવું જોઇએ આ છત્તજાથી પ્રેરિત બનીને તેમજ પોતાના રાષ્ટ્રને અત્યુચ્ચ કોટીનું બનાવવામાં પોતાની સર્વ કક્ષિત ખરચીને પ્રયત્ન કરવો જોઇએ ઉક્ત શબ્દોનો એજ ભાવ છે કે રાષ્ટ્રની કોઇ પણ સ્વતંત્ર અથવા પરત તદ્દશ હોવાથી સતોત ન થાય, પરંતુ દેશવાસીઓનું લક્ષમિનુ તો એ હોવું જોઇએ કે કોઇ એક ઉચ્ચતમ કોટીએ પહોંચવું જોઇએ અને એ લક્ષમિનુએ પહોંચ્યા માટે તેમજે લરપૂર મહેનત કરી પ્રયત્નો કરવા જોઇએ

આ મંત્રનો વિચાર કરવાથી જણાઇ આવશે કે આ વેદિક સક્રમાં કેવળ માતૃભૂમિનીજ કલ્પના નથી, પરંતુ રાષ્ટ્રના વિષયમાં ૨૫૪ જાન છે અને પોતાનું રાષ્ટ્ર સર્વ રાષ્ટ્રોમાં આમગ પડતું રહે એ ઉચ્ચ મહત્વાકાંક્ષા આમાં બ્યક્ત થયેલ છે વાચકો એ રમરજીમાં રાખે કે આપણે

ધર્મ એટલી ઉચ્ચ રાષ્ટ્રીય ભાવના જાગૃત કરનારો છે કે તે એ આદર્શને સ્પષ્ટ સંબોધમાં જનતાની સન્મુખ ધરે છે. ને કાંઈને એ વિષે સંદેહ હોય તે ઉપરાંત વચનનોત્તું પાઠ કરે અને પોતાના સંદેહને દૂર કરે.

આટલો સ્પષ્ટ ઉપદેશ અમારા ધર્મવચનોમાં હોવા છતાં પણ અમારા રાષ્ટ્રમાં જેટલા પ્રમાણમાં જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં યથોચિત જાગૃતિ થએલ નથી. ને કે આ વાત સત્ય હોવા છતાં પણ એનું કારણ એ નથી કે અમારો ધર્મ અયોગ્ય છે, પરંતુ તેનું ખરું કારણ ધર્મ તરફ પુરું લક્ષ ન આપવું અને બીજી અયોગ્ય વાતો પર વધારે લક્ષ આપવું એ છે. જે વેદમાં આ ઉચ્ચ રાષ્ટ્રીય ભાવના જાગૃત કરનારાં વચનો છે તેના પ્રતિ લોકોમાં જે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયાં છે તેને માત્ર બનાવટી અને દેખાડે મેમ માની શકાય ! લોકો આધુનિક મન્યોપર જ અધિક વિશ્વાસ કરે છે. તેથી સાચું સોનું જે હતું તે દૂર રહી ગયું અને માટી આપણા હાથમાં રહી ગઇ છે.

આપણી માતૃભૂમિ અને રાષ્ટ્રના વિષયમાં આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ વિધાન અથર્વવેદી માતૃભૂમિના ગીતોમાં કરેલું છે. તે ગીતો વાંચવાથી સિદ્ધ થઇ શકશે કે અમારો ધર્મ રાષ્ટ્રીય ભાવના જાગૃત રાખનારો અથવા તેની શક્તિ કરનારો છે. એ ભૂલનું ન જોઇએ કે રાષ્ટ્રના સંબંધમાં જે કતબ છે તે આપણા ધર્મનું સુખ્ય અંગ અથવા ભાગ છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાન અને રાષ્ટ્રભક્તિ

આપણા લોકોમાં ધાર્મિક બાબતો પ્રત્યે કેટલું દુર્લક્ષ થઇ રહ્યું છે તે ઉદાહરણ આપીને સ્પષ્ટ દર્શાવું અયોગ્ય નહિ જ ગણાય અધ્યાત્મજ્ઞાન અને માતૃભૂમિની ભક્તિના એક બીજા સાથે દૃઢ સંબંધ છે એમ જ કહેવામાં આવે તો તેને કોઇ સત્ય નહિ માને. એટલું દુર્લક્ષ તેના તરફ યાદ રહ્યું છે. અધ્યાત્મવિચાર કરનારા વેદાન્તીઓ સર્વ સંસારને છોડીને કોઇ ગુરૂમાં જઈને ભરાઇ રહેવાનો પ્રપ્ત કરે છે અને જેમને લોકો રાષ્ટ્રભક્ત કહે છે તે લોકો તો સ્પષ્ટ સંબોધમાં કહે છે કે ધર્મનો રાજકારણ સાથે કોઇ સંબંધ નથી. આવો સ્પષ્ટ જાહેર વિરોધ જોવા છતાં જો કોઇ કહે કે, “અધ્યાત્મ-વિદ્યા અને રાષ્ટ્રભક્તિનો નિકટ સંબંધ છે તેને કાણ તો સાચું માની શકે” વાસ્તવિક રિયલિટી વિચાર કરવા પહેલાં

ઇતિહાસના એક બે ઉદાહરણો જોઇશું કે આ વિષય કેવી હોવો જોઈએ.

અચ્યુતન મુદ્દભૂમિમાં મુદ્દ માટે સજ્જ થઇ ગયો હતો અને શત્રુને જીતવાની મહત્વાકાંક્ષા રાખી તેણે મુદ્દની તૈયારી કરી હતી, પરંતુ મુદ્દનો પ્રારંભ થવા પહેલાં જ તે મોહમાં ફસાઇ ગયો અને જંગલમાં જઈને તપશ્વર્થ કરવાને માટે તત્પર થઇ ગયો, તે એમ વિચાર કરવા લાગ્યો કે મુદ્દ કરીને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવા કરતાં તપશ્વર્થ કરીને તેથી પણ વધુ ઉચ્ચતર અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી એ અધિક ઉચ્ચ છે. ત્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અચ્યુતને વૈદિક અધ્યાત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો. આ ભગવદ્ગીતાનો ઉપદેશ સાંભળીને અચ્યુતનો મોહ દૂર થઇ ગયો. તેને તેની અવસ્થાનું સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને તે શત્રુઓને મારવાને માટે તત્પર થઇ ગયો, ત્યાર પછી તેણે મુદ્દ કર્યું અને નિષ્કંટક સ્વરાજ્ય પૂર્ણપણે પ્રાપ્ત કર્યું.

બીલુ ઉદાહરણ શ્રીરામચંદ્રનું છે. રામચંદ્રનો વિદ્યા-બ્યાસ પૂર્ણ થવા પછી તેમને એવો ભ્રમ થયો કે “સર્વ બાબતો દેવાધીન છે અને પુરુષાર્થથી કોઇ પણ થઇ શકતું નથી.” આ ભ્રમને લીધે તેમણે પુરુષાર્થના કામ કરવાં છોડી દીધાં ત્યારે વસિષ્ઠ મુનિએ તેમને વેદાન્તશાસ્ત્રોના-અધ્યાત્મ-શાસ્ત્રોના ઉપદેશ કર્યો, તે ઉપદેશ પછી તેમનો ભ્રમ દૂર થઇ ગયો અને તેઓ પ્રજા પુરુષાર્થ બની ગયા, ત્યાર પછી તેમણે લંકાદીપના રાક્ષસોનો નાશ કર્યો. સંપૂર્ણ ભરત-ખંડના ૩૩ કરોડ દેવોને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કર્યા અને પૂર્ણ સ્વતંત્ર બનાવ્યા, અને આર્ષ ક્ષત્રિયોત્તમશ ઉજ્જવલ બનાવી દીધું.

આ બંને ઉદાહરણોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે અધ્યાત્મ-જ્ઞાનના ઉપદેશ પછી જ પ્રજા પુરુષાર્થ કરીને સ્વરાષ્ટ્રના શત્રુઓનો પૂર્ણપણે નાશ કરીને રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

શ્રી શિવાજી મહારાજને પણ એક બે વખત રાષ્ટ્રકાયમાં ઉદાસીનતાએ ઘેરી લીધા હતા પરંતુ રામદાસ સ્વામી અને સંત વ્રજકારામના ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી તેઓ તેમાંથી મુક્ત થઇ ગયા. આ દૃષ્ટિકોણ મહારાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં સ્પષ્ટ આપેલી છે. આ સર્વ બાબતોનો વિચાર કરવાથી એમ કહેવું જ પડશે કે અધ્યાત્મજ્ઞાન અથવા વેદાન્તજ્ઞાન રાષ્ટ્રીય ઇચ્છાનું વિરોધી નથી જ. આ ઐતિહાસિક દર્શનનો જોયા પછી

આપણે જે માતૃભૂમિના વૈદિક ગીતો વિષે વિચાર કરી રહ્યા છીએ, તેની આગળ પાળનાં મુકતોમાં કયા વિષયો આવેતા છે તે જુઓ—

આ માતૃભૂમિ વૈદિક સપ્તરશ્મીન અયર્વેદના ૧૨મા કાંડનું પ્રથમ સૂકત છે તેના પહેલાંના જે સૂકતો છે તે સૂકતો અને તેમના વિષય ક્રમપ્રમાણે આગળ આપેલાં છે—

દશમ કાંડ—
સૂકત બીજી— ૩૧ સૂકત (૩૧ ઉપનિષદનો વિષય)
અલ્પ વિદ્યા

સૂકત ૩ થી ૬ સુધી— ચતુર્યોનો નાશ કરવો
સૂકત ૭ થી ૮— જ્યેષ્ઠ અગ્નિસૂકત (યજ્ઞગાન)
સૂકત ૯— ચતુષ્વર સ્વર્ગપ્રદાર કરવો
સૂકત ૧૦— ગામાતાનું રક્ષણ ગાયોને કુશળ દેનારા
ચતુર્યોનો નાશ કરવો

એકાદશ કાંડ—
સૂકત ૧— અહોદનસૂકત (અગ્નિસૂકત),
સૂકત ૨— રૂદ્રસૂકત (પશુપતિસૂકત)
સૂકત ૩— ઓદનસૂકત (ભાત, અન્ન),
સૂકત ૪— પ્રાણુસૂકત (પ્રાણુસૂકતનું વર્ણન)
સૂકત ૫— મહિયર્ષ (અહિમર્ષ પાતળ કરવું)
સૂકત ૬— કાતયક વર્ણન
સૂકત ૭— ઉચ્છિષ્ટ અહિસૂકત (સ પૂર્ણ જમવતે ખારણ કરનારા અહિનું સૂકત)
સૂકત ૮— અહિસૂકત (શરીરમાં પ્રવેશ કરનારા અહિનું સૂકત)

સૂકત ૯ અને ૧૦— મુદ્ગની તૈયારીનું સૂકત
દ્વિદશ કાંડ— સૂકત ૧— માતૃભૂમિનું વૈદિક ગીત

આ સૂકતોના ક્રમમાં મુદ્ગ, ચતુરાશ ઇલાદિ વિષયો પહેલાં અહિગાનનાં સૂકતો આવેલાં છે અહિગાન પછી ચતુર્યોનો નાશ કરવાનો વિષય આવેલો છે અયર્વેદના ૬૨મ કાંડમાં આ પ્રમાણેનો નિદેશ એ વાર આવેલ છે. અગ્નિધાર મા કાંડમાં અન્ન, પ્રાણુ, સહાયર્ષ, કાળ વગેરે વિષયો પછી જ અહિગાન છે ત્યાર પછી મુદ્ગની તૈયારીનું વર્ણન છે અને ત્યાર પછી માતૃભૂમિનું વૈદિક ગીત છે સૂકતોનો આ ક્રમ જોયા પછી સ્પષ્ટતાથી જણાઈ આવશે કે “ અહિગાન પછીજ સ્વાત અને માટે મુદ્ગ ચતુર્યોનો નાશ ” વાચકોને આ

વિધાન કદાચિત્ અધર્ષકારક જણાશે તેથી ઉપરોક્ત સૂકતોનો અર્થ સમજવા માટે તેમજ અમે જે વિધાન કર્યું છે તે વાંચકે જે નહિ તેની આવી કારણ માટે પ્રવેશ સૂકતમાંથી નમૂનાનો એક એક મત વર્ણવે આપીએ છીએ
અણ્વચમા નયઠારા દેવાનાં પૂર્યોધ્યા ।
તસ્યાં દિરણયયા વાંઠાઃ સ્વર્ગાં જ્યોતિષાવૃતા ॥ ૧૧ ॥
તસ્મિન્ દિરણયયે વાંઠે ડરે ત્રિમાતિષ્ઠિઠ ।
તસ્મિન્વચક્ષમાત્મમ્વચક્ષે દ્રક્ષયિદો વિદુઃ ॥ ૧૨ ॥

(અર્થ ૧૦૧૩૧-૩૨)

“ અણ્વચ અને નવદારથી મુકત દેવાની અતોષ નશરી છે તે નશરીમાં તેજુપુત્ર સ્વર્ગ કાઢે છે, તે કાંઈમાં જે પૂર્ણ દેવ છે તેને અહિગાની જ જાણ છે ” આ હવે સ્થાનીય અહિનું વર્ણન જોયા પછી આગળના સૂકતમાં ચતુર્યોને બિન કરવાના મતે જુઓ—

તેના રમસ્ય સ્ય શાશ્વન્ પ્રમ્ણાદિ દુરસ્યત ।

(અર્થ ૧૦૧૩૧)

અરાતોયોઽર્જ્યસ્ય દુર્હાદો દિવતઃ શિરા

અપિ વૃથામ્યોજસા ॥ (અર્થ ૧૦૧૩૧)

“ કુટ ચતુર્યોનો નાશ કરવાના કાર્યનો પ્રારંભ કરે કુટ ચતુર્યો શિર કુટોડું છું ” આ પ્રમાણે આ સૂકત જોયા પછી જ અને ૮ સૂકતમાં રહેલું વેદાન વર્ણન જુઓ—

યસ્ય સૂર્યશ્ચાધુશ્ચન્દ્રમાશ્ચ પુનર્નયઃ ।

અગ્નિ યજ્ઞશ્ચ આસ્ય તસ્મે જ્યેષ્ઠાય દ્રક્ષણે નમઃ ॥૩૧॥

(અર્થ ૧૦૧૩૩)

પુહરીક નયઠાર ત્રિમિર્ગુણેભિરાવૃત્તમ્

તસ્મિન્ વચક્ષમાત્મમ્વચક્ષે દ્રક્ષયિદો વિદુઃ ॥૩૨॥

(અર્થ ૧૦૧૪૪)

‘ અદ્રમા અને સૂર્ય જેની આગે છે, અગ્નિ જેનું શુભ છે, તે જેજ અહિને નમન કરે છું નવદન ક્રમમાં જે દેવ છે તેને અહિગાની જ જાણ છે કે છે ” આ અહિવર્ણન જોયા પછી તેના આગળના સૂકતનો પહેલો મત જુઓ—

અણ્વચતામપિ નહા મુષાનિ સપત્નેષુ વજ્ર

મર્ચયેતમ્ ॥ (અર્થ ૧૦૧૪૧)

‘ પાપો લોકોનું મોડું નાશ કરે અને આ જ સજ ચતુર્યો પર ફેરે ” આ પ્રમાણે ગ્રીહ પ્રકારના સૂકતોના ક્રમે છે તે સૂકતોના વિષયો અહીં આપતા નથી, કેવળ ૧૧મા

કાંડના આદ્યમા સુકતનો એક મંત્ર અહીં આપીએ છીએ અને બાકીના પ્રાણ અને અહાયથના સુકતોમાંનાં વર્ણન વિસ્તાર ભયથી છોડી દીધાં છીએ.

તસ્માદ્દે વિદ્વાન પુરુષમિદં દ્રણોતિ મન્યતે ।

સર્વાં શસ્ત્રિન્દેવતા ગાયો ગોષ્ઠ દ્વાસતે ॥ ૩૧ ॥

(અર્થ ૧૧૮૩૨)

“તેટલા માટે જ આ (પુરુષ) પુરુષને બ્રહ્મ કહે છે. કારણ કે જેવી રીતે ગાયો પોતાના ગોદમાં રહે છે. તેવી રીતે સર્વ દેવતાઓ તેના આશ્રયથી જ રહે છે.” આ બ્રહ્મજ્ઞાનના સુકતની પહેલાંનું સુકત જુઓ—

તેવાં સર્વેવામીશાના ઉત્તિષ્ઠા સં નહ્યષ્વં મિત્રા
દેવજના વ્યૂમ્ । દમં સંપ્રામં સંજિત્ય યથા-
લોકં વિતિષ્ઠ્યમ્ ॥ ૧૬ ॥ (અર્થ ૧૧૮૨૬)

“મિત્રો ! તેવારી કરો, ઉઠો. આ યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યા પછી પોતપોતાને દેશ જાઓ.” તે જ પ્રમાણે—

સહસ્રકુળપા શેતામામિત્રી સેના સમરે યથા-
નામ્ । વિવિદ્યા ક્ષકજાહતા ॥ ૧૫ ॥

(અર્થ ૧૧૧૦૨૫)

“શત્રુની સેનાઓમાં હજારો લોકોનાં મહાં યુદ્ધભૂમિમાં પડે.” આ પ્રકારનું વર્ણન અધ્યાત્મજ્ઞાન પછી લખી વાર આવી ચૂક્યું છે.

આને અચાનક કાકતાલીય ન્યાયથી જ આવી પડેલ છે એમ નહિ કહી શકાય. કારણ કે આનું વર્ણન ત્રણ જગ્યાએ આ જ પ્રમાણે આવેલ છે. રામ અને અર્જુનના ઉપદેશને સમયે પણ આમ જ થયેલું છે. તેથી “અધ્યાત્મજ્ઞાનની પછી જ સ્વાતંત્ર્યને માટે યુદ્ધ” થયું સ્વાભાવિક છે. આ સર્વ સુકતો પછી વૈદિક રાષ્ટ્રગીત આવેલું છે. તેથી એમ સમજી શકાય છે કે જે સુકતોના વિષયમાં આ લેખ લખવામાં આવ્યો છે તે સુકત વાસ્તવમાં રાષ્ટ્રીય મહત્વનું છે કારણ કે તે યુદ્ધના સમયે આવેલું છે.

આ સુકતના વિષયમાં વિચાર કરવા પહેલાં આપણે એ એવું જોઈએ કે અધ્યાત્મજ્ઞાન, બ્રહ્મજ્ઞાન ક્યાંદિ વિષયોનો યુદ્ધાદિ રાષ્ટ્રીય વાતોની સાથે શો સંબંધ છે ?

(૧) અધ્યાત્મજ્ઞાન

શુદ્ધિ, મન, અહંકાર, પ્રાણ, ઇન્દ્રિય અને શરીરના સર્વ

અંગોને આત્માનો આધાર હોય છે, આ સર્વ મહાશક્તિઓ છે. આ શક્તિઓનું જ્ઞાન હોવું તેને અધ્યાત્મજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

આ સર્વ શક્તિઓ આપણમાં છે. આપણે તદ્દન ભૂલેલા નથી જ. આપણા આધીન આ મોટી મોટી શક્તિઓ છે, તેમને ચલાવનારા આપણે છીએ. આ આપણી શક્તિ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જ જળી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં જે મનુષ્ય પોતાને ભૂલેલ અને નિર્બળ સમજે છે તે જો અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પોતાને બળવાન અને સમર્થ સમજવા માટે તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્યજનક નથી જ. તેથી જ જે રામચંદ્ર પોતાને દેવાધીન અને પરતંત્ર સમજે છે તે જ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી દેવને પણ પોતાને આધીન સમજવા લાગ્યા અને પોતાના પ્રુણાધીની વિપરિત દેવને પણ પોતાની ઇચ્છાને અનુસાર અનુકૂળ બનાવવામાં સમર્થ સમજવા લાગ્યા. આ શક્તિ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

(૨) બ્રહ્મજ્ઞાન

વિશ્વબાપી સર્વિજ્ઞાનદ શક્તિનું અસ્તિત્વ સ્થિર અને ચલ સર્વમાં એક સરખું વ્યાપેલું છે. આ જ્ઞાનને કીધે સર્વ સંસાર તરફ જોવાનું દર્શિનિન્દુ બદલાઈ જાય છે.

તેને પોતાની અંદર રહેલી શક્તિ અને જગતની શક્તિઓનું જ્ઞાન થાય છે, તેથી જ તેને કામ કરતી વખતે શોક અથવા મોહ થવા અસમ્ભવ છે. તે સારા લોકોનું રક્ષણ કરે છે અને દુષ્ટ લોકોનો નાશ કરે છે, તે ધર્મનું સારી રીતે પાલન કરીને લોકોમાં શાંતિ રાખે છે, જગત તરફ જોવાની તેની દૃષ્ટિ ઉચ્ચ હોય છે. તેથી તેને જી અથવા આગળજ્ઞાનો મોહ રહેતો નથી, ધર અને દોલતનો તેને લોભ હોતો નથી અથવા એશ-આરામને કારણે તે પોતાનું કર્તવ્ય ત્યાગી શકતો નથી.

તે ઉપરાંત આ જ્ઞાનથી બીજો પણ એક લાભ થાય છે. તે એ છે કે આ પૃથ્વી પર સ્વાર્થને ખાતર નેટલા યુદ્ધો થાય છે તે થશે નહિ અને તેથી સન્નિવોનો જે કષ્ટ થાય છે તે થશે નહિ કારણ કે બ્રહ્મજ્ઞાનને કારણે તેની દૃષ્ટિ પવિત્ર થઈ જાય છે, તેમજ તે પોતાના સ્વાર્થને માટે બીજાને પરતંત્ર કરે અથવા લૂંટી લે એ વાત તદ્દન અસમ્ભવ છે. જગતના સન્નિવોને દુઃખ દેનારાઓનો નાશ કરવાને માટે જ તેની તલવાર મ્હાર નીકળશે. આજકાલ સ્વાર્થને ખાતર

ને લગામ્મો લગામ છે, બીજા રાષ્ટ્રને નૃંદાને માટે સમર્થિત રાષ્ટ્રીય અન્યાય યથ રહ્યા છે, માન યોગના લગકરમાં તેણે છે એટલા માટે બીજાને કુખ્ય રેડું અને બીજાની ઉન્નતિ અટકાવના માટે ને રાક્ષસી ભયંકર કર્યો યથ રહ્યા છે. ને દરેક દેશમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અને અર્થજ્ઞાનનો પ્રચાર યથ જય તો તે બધ યથ જય રાષ્ટ્રની ને, જ્ઞાનસક્ષિત છે તે એક મહાત્મ પ્રચંડ સક્ષિત છે, તે સક્ષિતને અર્થજ્ઞાનની મનુષ્યજ યથ્વી સારી રીતે સંભાળી શકે છે, ને તેઓને અર્થજ્ઞાન હોતું નથી તેઓ આ રાષ્ટ્રીય જ્ઞાનસક્ષિતનો દુરુપયોગ કરીને જગતમાં જનરક્ષતીપૂરક પાપી સામ્રાજ્યનો પ્રચાર કરે છે. આ સર્વ વાતોનો વિચાર કરવામાં સારી રીતે જગ્યાઈ આવશે કે પ્રથમ અર્થજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને દષ્ટિ ઉચ્ચ બનાવવી નેપછી અને ત્યાર પછી રાષ્ટ્રીય મહાસક્ષિતનો ઉપયોગ કરવો નેપછી, આજ વેદોની આઠા છે અને આજ વાત તેની અપૂર્વ દુરદર્શિતાને દર્શાવે છે. આ વાત અમારા વૈદિકધર્મે જ સદુચી પ્રથમ સર્વ જગતને પ્રાચીનકાળમાં દર્શાવી હતી, આ વાત ને કે અતિ પ્રાચીનકાળમાં ભરતખંડમાં પ્રચલિત હતી અને પાછળથી તે કુપ્ત યથ ગ્રંથ અને પછી ફરીથી તે કદી શરૂ થય નથી આ વાતનો ફરીથી પ્રારંભ કરવાને માટે આપણી પાસે સ્વતંત્રતા હોવી નેપછી અને આ વાત જગતમાં પ્રચલિત કરીને જગતમાં જ્ઞાતિ જાળવવાનો મહામત્ત સર્વને દર્શાવે નેપછી

આ પ્રમાણે અર્થજ્ઞાન યુદ્ધ પૂર્વે આ માટે હોતુ નેપછી અને તેનું મહત્વ શું છે તે અહીં સારાંશમાં કહાંબું છે વસ્તુતા આ વાત વિસ્તારમાં લખાવી નેપછી હતી, પરન્તુ તેમ કરવા માટે અહીં જગ્યા નથી, તેથી તે વિષય માત્ર સક્ષિપ્તમાં આપેલ છે હવે આ પછી વૈદિક રાષ્ટ્રીય મીતનું સ્વરૂપ રચણ કરતું નેપછી

અત્યાર સુધીના લેખનમાં માતૃભૂમિના વૈદિક રાષ્ટ્રીયોતના સત્ત્વમાં સામાન્ય પરિચય પ્રાપ્ત થયા માટે જોટલી બાબતોની આપર્યક્તા હતી તેણી જ આપી છે આથી વાચકોને ખત્રી યથ જરો કે આ રાષ્ટ્રીયોતનો વિચાર રાષ્ટ્રની પ્રુષ્ઠિ અને શક્તિ દર્શિએ કેટલો મહત્વનો છે હવે આપણે એ જોતુ નેપછી કે આ રાષ્ટ્રીયોતના મત્રો કયા કયા મહત્વપૂર્ણ નિયયોનો ઉપદેશ કરે છે, માટે પ્રથમ મત્ર જ આપણે જોયો નેપછી—

સત્યં વૃદ્ધતમુર્મં યીક્ષા તપો ધ્રમ યઃ પ્રથિવૌ
ચારયન્તિ । સા નો મૂતમ્ય મમ્યસ્ય પત્ન્યુદ
લોકં પ્રથિવી નઃ છળોતુ ॥ (અ. ૧૨/૧૧૧)

“સત્ય, સીધાપણું, ઉત્તમા, ઉદારતા, તપ, ધાન અને યથ ધંધ દિ ગુણો માતૃભૂમિને પારણુ કરે છે, તે અમારી જૂન, ભવિષ્ય અને વર્તમાન સ્થિતિનું પાલન કરનારી અમારી માતૃભૂમિ અમને કાપ કરવા માટે વિરતુન સ્થાન આપે,”

આ મત્રના પહેલા અર્થ ભાગમાં એ રચણ રીતે દર્શાવેલ છે કે માતૃભૂમિને કયા પ્રકારના લોકો પારણુ કરે છે સર્વ લોકોએ આ વાતો વાદ રાખના જેવી છે, દરેક મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રનું પારણુ અને પોષણ કરી શકતો નથી ને લોકો વિચિટ્ટ ગુણોથી વિભૂષિત હોય છે તેઓ જ રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ કરી શકે છે, બીજા લોકો માત્ર કાપ્યાં વધારવાને કારણુમત બને છે આ વાત પહેલા મત્રમાં રચણ છે અને તે વાચકોએ બરાબર લક્ષમાં લેવી નેપછી,

સર્વ પ્રથમ રાષ્ટ્રીય ગુણ “સત્ય” છે, ને મનુષ્યોમાં સત્યપ્રિયતા, સત્યપાલનમાં આત્મ સર્વસ્વનું સમર્પણ કરવા ની તત્પરતા હોય તેઓ જ રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે, જેમાં સત્યાગ્રહ છે, અર્થાત્ત જેઓ સત્યનું આમદપૂર્વક પાલન કરે છે, તેઓ જ રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે સકતોનો આરંભ “સત્ય” સદુચી થયો છે. ચક્રતોનો આરંભિક ચુપ્ત જ મત્રગ અર્થપુષ્ક અને સર્વથી અધિક મહત્વનો હોય છે. આ વિચારથી થયું એ સિદ્ધ યથ શકે કે વૈદિક રાષ્ટ્રીયતામાં “સત્ય” અત્યંત મહત્વનો ગુણ છે. હવે તે આ વાત જાહેર યથ ચૂકી છે કે સત્યાગ્રહથી શબ્દ નિર્દ્વજ પ્રગ્ન શબ્દધારી રાજાની સામે ઉપયોગમાં લાવી શકે છે અને તેમાં વિજય થયું પ્રાપ્ત કરી શકે છે સત્યના વ્યક્તિગત સત્ય, સામાજિક સત્ય, અને રાષ્ટ્રીય સત્ય એમ એક જથ્થો છે ઉદારતાવાસી વ્યક્તિગત સત્યનું પાલન કરવામાં સંસારના અન્ય લોકો કરતાં અધિક તત્પર એટલે દક્ષ હોય છે, કિન્તુ તેઓ સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય સત્ય અર્થાત્ત સામુદાયિક સત્યનું પાલન કરી શકતા નથી. સામુદાયિક સત્ય પાલનના અભ્યાસથી જ સત્યાગ્રહનો ખાતર અધિક સફળ થઈ શકે છે. ને ઉદારતાવાસી એટલું સમજાયે કે સામુદાયિક સત્ય શું છે ? તેનું પાલન થી રીતે યથ શકે, તેમજ સાથે સાથે ઉચિત રીતે તેનું પાલન કરે વો કેવળ આ એકજ ગુણ તેમનું મહાન સર્વ-દેશીય કલ્યાણ કરી શકે છે.

ત્યાર પછીનો ગુણ મન અર્થાત સરળતા, ઝલુતાનો છે. તે પછુ સત્યના જેટલો જ મહત્વપૂર્ણ ગુણ છે અને તેનુ આચરણ સત્યના આચરણ પછી જ થઇ શકે છે જે મનુષ્ય સત્યપાલન કરી શકતા નથી અને જેમનું આચરણ સરળ નથી તેમની ઉત્પતિ થરી અસમ્ભવ છે, તેમની પોતાની તે અવનતિ થશે એટલું જ નહિ પરન્તુ તેની સાથે જેનો જેનો સંબંધ છે તેઓ પણ ખાડામાં ધસાડાઈ જશે.

ઉત્પત્તિ ધરવીરોનો ગુણ છે. જે ક્ષત્રિય આ ગુણથી યુક્ત છે તે સત્યાગ્રહના સીધા માર્ગથી પોતાના રાષ્ટ્રનું ધન વધારી શકે છે. દક્ષતા એ ત્યાર પછીનો ગુણ છે અને તે દાક્ષિણ્ય અથવા અપંગતા, સત્યપાલનપણું વગેરે દશ્ય છે આ ગુણો પ્રત્યેક કાર્યને માટે આવશ્યક છે કોઈપણ કાર્યમાં દક્ષતા સિવાય સફળતા પ્રાપ્ત થતી નથી એ વાત સર્વ લોકો જાણે છે. તેથી તે વિષયમાં અધિક લખવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી

તેના પછીનો ગુણ તપ છે. આ ગુણ રાષ્ટ્રીય મહત્વનો છે. જે કાર્ય કરવાનું છે તે અવરોધરૂપે આવતા ઠંડી અને ગરમી, હાનિ અને લાભ, સુખ અને દુઃખ વગેરે દુઃશોનો સામનો કરી પોતાનો પગ આગળ ઉપાડવો એજ તપનો અર્થ છે થોડી-વાર તડકામાં ફરવાથી જો ગરમી થતી હોય અને ઠંડીમાં કામ કરવાથી તેનામાં બધિરતા આવી જતી હોય તો આના કામળ મનુષ્યથી રાષ્ટ્રનું કોઈ કામ સિદ્ધ થઇ શકે નહિ આથી સામિત થાય છે કે ઠંડી અને ગરમી પ્રત્યાદિ સહન કરવાનું તપ રાષ્ટ્રીય સદૃશ્યોમાં સામેલ થઇ શકે છે આજકાલ આપણા દેશમાં લોકો તપને નામે જેનું આચરણ કરે છે. તે વૈષ્ણવિક મહત્વનું છે, રાષ્ટ્રીય તપ કોઈ જુદું જ છે અને તે સિદ્ધ કર્યાં સિવાય રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી આપણી ઉત્પતિ થશે નહિ.

તે પછીનો રાષ્ટ્રીય ગુણ “અહ” એટલે “જ્ઞાન” છે. “જ્ઞાનાન્મોક્ષઃ” આ સત્યને બધા લોકો સારી રીતે જાણે છે પરન્તુ તે રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી પણ સત્ય છે એ વાત ધણા થોડા લોકો જાણે છે. જેવી રીતે જ્ઞાનથી કોઈપણ વ્યક્તિ આત્મનુ ધનથી યુક્ત બની જાય છે તેમજ તે વ્યક્તિ પણ યુક્ત થઇ જાય છે, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનથી રાષ્ટ્ર પણ સ્વતંત્ર થઇ શકે છે, તે બીજીની ગુલામીમાંથી છૂટી શકે છે. જાગૃત રાષ્ટ્ર પોતાનું જ્ઞાન જગતના જ્ઞાન સાથે જ સમાન કક્ષામાં જાગૃત રાષ્ટ્રનું નોંધણું, એટલું જ નહિ પણ જગતના જ્ઞાન કરતાં પોતાના રાષ્ટ્રનું જ્ઞાન આગળ વધે તે માટે રાષ્ટ્રના

નાગરિકોએ પ્રયત્નશીલ રહેવું નોંધણું. ત્યારે જ રાષ્ટ્રના સ્વાતંત્ર્યની રક્ષા થઇ શકે સ્વાધીનતા (સ્વતંત્રતા) નો જ્ઞાન સાથેનો સંબંધ અનાદિકાળથી સિદ્ધ થયેલો છે.

તેની પછીનો ગુણ યત્ન છે. “યત” થી આત્મસમર્પણનો ભાવ પ્રગટ થાય છે રાષ્ટ્રોત્થાનિતિ માટે આત્મ સમર્પણ કરવાની લોકોમાં તત્પરતા હોવી જોઈએ ત્યારે જ રાષ્ટ્રોત્થાનિતિ થવાની શક્યતા છે અને તેનો અભાવ હોય તો તે કદાપિ થઇ શકે નહિ.

વૈદિક રાષ્ટ્રોત્થાનના પહેલા મ ત્રે આજ મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ આપ્યો છે. આપણા રાષ્ટ્રની કષ્ટા શુભોની વૃદ્ધિથી ઉત્પતિ થશે અને કષ્ટા શુભોના અભાવથી અવનતિ થશે એ વાતો આ મંત્રમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવી છે અને તેનો ઉપયોગ આજે પણ થઇ શકે તેમ છે.

રાષ્ટ્રીય ઉત્પતિ કરનારા શુભો આ રહ્યા— “સત્યાગ્રહ, સરળ વર્તન, ઉત્પત્તિ અથવા શોષ”, દક્ષતા અથવા તત્પરતા, સત્કાર્યો કરવા માટે આનંદપરિશ્રમ કરવાનું સામર્થ્ય અને તે કરતી વખતે સહન કરવી પડતી ઠંડી અને ગરમી સહન કરવાની શક્તિ અને સામર્થ્ય, જ્ઞાન અને મહાન કાર્યને માટે આત્મ સમર્પણ કરવાની ઇચ્છા “જો આ શુભો જનતામાં અથવા જનતાના નેતાઓમાં હોય તો તે રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર થઇ શકે છે અને જો ન હોય તો ઉદ્ધાર થઇ શકે જ નહિ.

હવે રાષ્ટ્રની જેનાથી અવનતિ થાય છે તે દુર્ગુણો જોઈએ—

“સત્યાગ્રહ માટે તૈયાર ન રહેવું અથવા સત્યની પરવા ન કરતાં મનમાન્ય આચરણ કરી ચેતકેન પ્રકારથી જીવન બ્યતીત કરવાની પ્રવૃત્તિ રાષ્ટ્રીય, કેપટલશ્યુ આચરણ, કાચરતા અથવા શોષનો અભાવ, દક્ષતાનો અભાવ, પરિશ્રમ કરવાની અશક્તિ, અજ્ઞાન, આત્મ સમર્પણ માટેની અનીચ્છા” પાકો પોતે જ વિચાર કરે કે રાષ્ટ્રની ઉત્પતિ માટેના ઉપરાકત રાષ્ટ્રીય શુભો પોતામાં અધિક છે અથવા તો અવશુભો અધિક છે. આ બાબતોનો વિચાર કરનારી તેમને સમજાઇ જશે કે આજે અમારે શું કરવાની આવશ્યકતા છે.

આ પ્રમાણે મંત્રના પ્રથમ અર્ધભાગમાં રાષ્ટ્રને ધારણ કરવા માટેના આવશ્યક શુભોની વૃદ્ધિ કરવાનો ઉપદેશ છે, અને પછી ઉત્તરાર્ધમાં એક મહત્વપૂર્ણ મહાત્માકક્ષા જનતાની સમક્ષ યુગવામાં આવી છે. તે આ પ્રમાણે છે— “અમારી

માતૃભૂમિ અમારી જૂન, અવિષ્ય અને વર્તમાન પરિસ્થિતિની દેવતા છે, તે અમને આપણા દેશમાં વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર આપે.

રાષ્ટ્રભક્ત માતૃભૂમિના ઉપાસક હોય છે. તેમનાં સર્વ કાર્યો માતૃભૂમિને પોતાના ઉદ્દેશોના દેન્દ્રમાં સ્થિર કરીને જ થઈ શકે છે. આથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાષ્ટ્રભક્તોની જૂન, અવિષ્ય તથા વર્તમાનકાળની નિષામક દેવતા માતૃભૂમિ જ હોઈ શકે, જૂનકાળમાં તેમણે માતૃભૂમિની જે પ્રકારની સેવા કરી દરી તેવી જ તેમની વર્તમાન સ્થિતિ રહેશે, વર્તમાન-કાળમાં જે પ્રકારની ઉપાસના તેઓ કરશે તે અનુસાર અવિષ્ય-માં તેમની સ્થિતિ થશે. એટલા માટે જ રાષ્ટ્રભક્ત સદૈવ માતૃભૂમિની ઉપાસના ઉત્તમ રીતે કરે તે એનું કોઈ ધાતક વર્તન ન ચલાવે કે જેથી તેમની અવનતિ થાય.

પ્રત્યેક મનુષ્યે એવી મદત્વાકાંક્ષિ હારતરી જોઈએ કે, “મારા રાષ્ટ્રમાં મને વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય.” જે અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ન હોય તો તે ઉપજ કરવામાં કઠીનમાં કઠીન પરિશ્રમ કરવાની આવશ્યકતા છે, જેવી રીતે આપણને આપણા ધરમાં મળે તે કાર્ય કરવાની પૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય છે, તેવી જ સ્વતંત્રતા આપણા દેશમાં આપણા કાર્ય માટે હોવી જોઈએ તેમાં અવરોધો હોવા જોઈએ નહિ. અન્ય લોકો ખીખના કાર્યમાં દરતણે પડે નહિ અને પોતાના દેશવાસીઓની ઉત્તિમાં વિમો અથવા અસ્યથો ઉભી ન કરે. પોતા-પોતાના ધરમાં દરેક જણ સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ, અમારા દેશમાં અમને વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થવું જ જોઈએ. અમારા દેશમાં ખીખઓને વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર મળે અને અમારું કાર્યક્ષેત્ર હિતપ્રતિદિન અદ્ય અર્ધાદિત અને તો તેવી પરિસ્થિતિને જોઈવી અને તેટલી ઝડપથી બદલવી જ જોઈએ, તેવી પરિસ્થિતિને બદલી નાખવી એ આપણું પ્રથમ આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

પાકડગણ પ્રથમ મંત્રના આ આશયનો વિચાર કરે અને વૈદિક રાષ્ટ્રગીતાના ઉચ્ચ પથેનો અનુભવ કરે.

જો રાષ્ટ્રની ઉત્તિ સાધવી હોય તો રાષ્ટ્રભક્તોમાં આન-સ્વકતા છે ૯૯ એકતાની-એકમ સાધ્ય થયા સિવાય સામુ-દાયિક કાર્ય સિદ્ધ થવું અસંભવ છે. સર્વ લોકો આ વાત સારી રીતે સમજે છે. પરંતુ લોકો એ નથી સમજતા કે આ રાષ્ટ્રીય એકતા પોતાના દેશમાં કઈ રીતે સાધ્ય થઈ શકે ? લોકોનું કહેવું એમ છે કે આપણા દેશમાં શિવ શિવ ધર્મના

લોકો છે, અનેક બ્રાહ્મણો અને જાતિઓ છે, રીત રિવાજો પશુ અનેક પ્રકારના બેદ છે આની કથામાં એકતા થી રીતે સાધી શકાય આમ કઠીને લોકો નિરાશ થઈ જાય છે અને મુપ બેસી જાય છે. એકમને માટે જેમ જેમ પ્રયત્નો કરાય આવે છે, તેમ તેમ વિરૂદ્ધમાં વિરૂદ્ધ પડેલા જાય છે અને તેનાં કૃણ જુદાઈ અને કુસંધર્માં પરિવ્રજે છે આજ દાયકાને લીધે રાષ્ટ્રભક્તો મૂઝવણમાં પડ્યા છે, આવે સમયે નિમનસિમિત વૈદિક રાષ્ટ્ર ગીતનો મંત્ર બંધુ જ વિચારણીય અને એવમ્ થશે, જુઓ—

जनं विधत्तौ वदुघा धियावसं मानाधर्माणं
पृथिवीं ययौकसम् । सदस्रं घारा प्रविणस्य मे
कुदां ध्रुवेष धेनु रनवस्कुदन्तो ॥ (અર્થ. ૧૨/૧૪/૫)

“(ધિ-વાવસં) અનેક બ્રાહ્મણો બોલનારી અને (નાના ધર્માર્ણ) નાના ધર્મોથી યુક્ત જે જનતા છે તેને (વદુ ઓકસં) એક જ ધરની માફક ધારણ કરનારી માતૃભૂમિ ધનના દળનો પ્રવાહો મને આપે. જેની રીતે કુદાકુદ ન કરનારી ગાય શાન્તિથી દૂધ આપે છે તેવી રીતે માતૃભૂમિ મને ધન આપે. ”

રાષ્ટ્રની પ્રગતિ ત્યારે જ થઈ શકે છે જ્યારે વિવિધ બ્રાહ્મણો બોલનારા વિવિધ ધર્મોમાં આનવાવાળા અને વિવિધ રીત રિવાજો પાળનારા અનેક લોકો એક જ કુટુંબની જેમ એકજ ધરમાં રહેનારા લાકડાઓની જેમ સમાનનાથી એકજ દેશમાં રહી શકે. (ધિ-વાવસં જનં) અનેક બ્રાહ્મણો લોકો રહેવા છતાં અને (નાનાધર્માર્ણ જનં) વિવિધ ધર્મના અનુવાદિયો હોવા છતાં પણ તે સર્વની માતા-એક જ સર્વની આદિમાતા આજ માતૃભૂમિ છે. તેથી અંદર અંદરના બેદ-ભાવ જુલો જમ્મને બંધા જ એક સંપત્તિ એકજ ઘડ તેની સ્થળે ઉભા રહે માતૃભૂમિની ઉપાસના કરવામાં બાધા બેદ, પ્રતીત્ય બેદ, ધર્મના બેદ અથવા જાતિના બેદ માટે ન આવવા જોઈએ. સર્વ લોકોએ સાથે મળીને એમ જ સમજવું જોઈએ, તે સર્વ મળીને એમ સમજે કે તેઓ બધા (યદ્યા ઓકસં) એકજ ધરમાં રહેનારા એકજ કુટુંબના લોકો છે અને સર્વ લોકો બંધુ કોઈ પણ જાતનો બેદભાવ પ્રધાન ન માનતાં પોતાની જાએલના સિદ્ધ કરી જતાવે.

એકજ ધરના લોકોમાં કેટલાક મોટા, કેટલાક મધ્યમ, કેટલાક જીભળા, કેટલાક સામળા, કેટલાક પલ્લવુડા, કેટલાક

૪૬, કેટલાક યુવાન, કેટલાક પુરુષો, કેટલીક સ્ત્રીઓ રહે છે. એકજ ધરના લોકોમાં આટલા બધા બેઠ હોય છે, તેમાંના પ્રત્યેક ઇસમ એમ કહે કે “ હું બીજા બધા કરતાં બિન્ન છું ” અને પોતાની બિન્નતાને કારણે તે કુટુંબના હિત પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરે તો તે ધરનો, તે કુટુંબનો નાશ થવામાં વાર કેટલી ? તેનાથી ઉલટું ને તે ધરના સદસ્યો, તે કુટુંબના ધટકો ક્ષુદ્ર બેઠોને બહુ જીવ જીવ અને પોતાના મનમાં આ એક જ મુખ્ય વિચાર રાખે કે સમગ્ર કુટુંબનું હિત યાચ, તો તે ધર નંદન-વનની જેમ આનંદથી ભરપૂર દેખાશે. જ્યાં કેટલાક મનુષ્યો એકત્રિત થાય ત્યાં બેઠલાવ તો અવશ્ય હોય જ, પરંતુ મનુષ્યનો ખરો ધર્મ તો એજ છે કે ક્ષુદ્ર બેઠલાવને ગૌણ સમજીને, સર્વ સાથે મળીને પોતાના ધરનું, પોતાના દેશનું, પોતાના રાષ્ટ્રનું હિત સાધ્ય કરે. રાષ્ટ્રપ્રીતમાં આજ વાત દર્શાવવામાં આવી છે, જે સમયે રાષ્ટ્રના ધટકો પોતાના ક્ષુદ્ર બેઠલાવને પ્રાધાન્ય આપીને આપસ આપસમાં લડે છે, ઝગડ કરે છે ત્યારે રાષ્ટ્રની શક્તિ ક્ષીણ થાય છે. પરંતુ બેઠલાવોને મિટાવી દઇ સર્વ મળીને દેશહિતનું કાર્ય કરવામાં લાગી જાય છે ત્યારે તેમની શક્તિ વધે છે અને તેમની ઉન્નતિ થાય છે.

કોઇપણ દેશને અથવા રાષ્ટ્રને જીએ ભાષા, જાતિ, વંશ, ધંધા આદિ અનેક કારણોથી તેમનામાં બેઠ થએલા હોય છે. આજે સંસારમાં એવું કોઇપણ રાષ્ટ્ર નથી જેમાં ઉપયુક્ત બેઠલાવોનું નામનિશાન ન હોય, પરંતુ વિચારથીજ રાષ્ટ્રના સમજી લેજો આવા બેઠલાવો તરફ ધ્યાન દેતા નથી, તેઓ એટલું વિચારે છે કે રાષ્ટ્રહિત એજ તેમનું લક્ષ્ય બિંદુ છે. બસ તેઓ આ દૃષ્ટિબિન્દુને લક્ષમાં રાખીને તેઓ એકતાથી તેની પ્રાપ્તિમાં લાગી જાય છે. પોતપોતામાં લડાઇ-ઝગડ કરનારી જાતિઓ પણ જ્યારે જુએ છે કે તેમના સમગ્ર રાષ્ટ્ર પર આપતિ આવી પડી છે તો તેઓ પોતાના આપસના ઝગડ ભૂલી જઇને એકબીજામાં મેળ કરી, સંઘી જાય છે અને રાષ્ટ્રીય આપતિને તેઓ સામનો કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે તેઓ તે આપતિથી બચી જાય છે, પરંતુ તેથી વિરૂદ્ધ ને લોકો પોતાના બેઠલાવને લક્ષમાં રાખે છે અને રાષ્ટ્રપ્રીત તરફ બેઠરકાર રહે છે, જેમને રાષ્ટ્રના હિત કરતાં પોતાના બેઠલાવનું મહાવ વધારે મહત્વનું જણાય છે અને તે ક્ષુદ્ર બેઠલાવોમાં ફસાએલા રહે છે તેઓ પોતાની ઉન્નતિ કદિપણ કરી શકતા નથી.

બેઠલાવ હોવા છતાં પણ જે અબેદતાનો અનુભવ કરે છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે તત્પર રહે છે તેઓ જ થોડું ધણું રાષ્ટ્રહિત સાધ્ય કરી શકે છે.

અમારા ભારતમાં જ લોકો બેઠલાવથી વિભક્ત છે એમ નયો પરંતુ અન્ય દેશોમાં પણ આવી જ રીતિ છે, તો શું આ દેશના લોકો માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ પોતાના બેઠલાવ વધાર્યે જાય અને પોતાના અનુચિતને સાદ્ય કરતા રહે, શું ભારતવાસીઓ આ મહત્વની બીનાનો વિચાર નહિ કરે ? જે લોકો “ પ્રથમ પોતાના બેઠલાવોને મિટાવી દો ” એવી જે ગુણગાંગો લગાવે છે તેમણે એ સ્મરણમાં રાખવું જોઇએ કે એવો સમાજ જેમાં બેઠલાવનું બિંદુલ અસ્તિત્વ છે જ નહિ, એવો આ પૃથ્વીના પટ પર કયાંય કરી હતો કે અત્યારે વિદ્યમાન છે અથવા ભવિષ્યમાં અસ્તિત્વ ધરાવશે. કોઇપણ દેશમાં કોઇપણ સમયે જે વાત બની નથી તે આ દેશમાં શી રીતે બની શકે ? સર્વ દેશોમાં માત્ર એક જ વાત સાધ્ય થઇ શકી છે અને તે આપસના બેઠલાવને તેમની સીમાનું ઉલ્લંઘન કરતા અટકાવવા. આ વાત અમારા દેશમાં પણ સાધ્ય થઇ શકે છે તેથી એજ ચોક્કસ છે કે લોકો અસાધ્ય સાધવાના પ્રયત્નમાં ન પડતાં સાધ્ય વાતોને સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નો કરે અને પોતાની ઉન્નતિ સાધે.

ભારતમાં ત્રણ ધર્મ વિદ્યમાન છે. (આય) હિંદુ, ધરમામ અને ખ્રિસ્તી જ્યાં સુધી આ ત્રણ ધર્મો છે ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યને માટે પ્રયત્ન કરવો જ નહિ અથવા તો આ ત્રણે ધર્મનો નાશ થઇ કોઇ નવો જ ધર્મ બને ત્યારે જ સુરાજ્ય પ્રાપ્તિના પ્રયત્નો કરવા એમ માનવું એ નર્મ અગાન છે. આ ત્રણે ધર્મો હોવા છતાં સર્વ ભારતવાસીઓએ હળીમળીને માતૃભૂમિની ઉપાસના માટે તત્પર રહેવું જોઇએ. આ ત્રણ ધર્મ એકદમ નષ્ટ થઇ જાય એ તો તદ્દન અસંકય જ છે. તો આ સિત ધર્મો હોવા છતાં પણ પ્રત્યેક પોતાનો “ અભિજ રાષ્ટ્રધર્મ ” જાળવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. જ્ઞાતિ-બેઠ, વણબેઠ, ભાષાબેઠ છતાં અનેકાનેક બેઠો તો રહેવાના જ કદાચ આ બેઠલાવો નષ્ટ થશે એવી સંભાવના માની લઇએ તો પણ તેમાં એટલો સમય વ્યતીત થશે કે ત્યાં સુધી અમારા રાષ્ટ્રને બીજા રાષ્ટ્રોથી અલગ રાખવામાં મહાન હાનિ જ થવાની છે તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યે, પ્રત્યેક વ્યક્તિએ આ વાત યીજવી જરૂરી છે કે આ બેઠો હોઇને પણ તેમને ભૂલી

જન્મ, એક ધરના દુઃખીઓની જેમ, શાસ્ત્રાપ્તની જેમ સત્તાદ સ પથી દગીમગીને એકતાથી રહે આ મનને આ જ ઉપદેશ છે અને પ્રભેક શૂદ્રમકળ તેના પર ખ્યાન આવે, દવે આગળનો મ ન નેહઅં.

સસપાઘં ચપત્તો માતૃવાનાં યસ્યા લક્ષ્મીઃ પ્રવતઃ સમં યદુઃ । નાનાયીર્યા યોવધીર્યા વિમર્તિ પૃથિર્યા નઃ પ્રવત્તા રાષ્ટ્રવત્તા નઃ ॥ (અર્થ ૧૨૧૧૨)

“ જે માતૃભૂમિના સતાનેમાં ઉચ, નીચ અને સમાનતાના સંબંધમાં (યદુ ઇ-સપાઘં) પળીજ નિર્દેશ છે એટલે કે અગ્રાગ્રો દોના નધો અને જે અનેક ગુણોવાળી ઔપચિ ઓ ઉત્પન્ન કરે છે તે અમારી માતૃભૂમિ અમારી (પ્રવત્તા) કીર્તિ અને ખ્યાતિ વધારે ”

આ મન દર્શાવે છે કે રાજાના દોના છતાં ચાંદ્રીવદિન કમ રીતે સાધ્ય થઇ શકે ? મનુષ્યોમાં રહેલા ભેદભાવ પૂર્ણ પછે દૂર કરવાના પ્રયત્નો અવરય કરનામાં આવે, તો પશુ શરીર, હદિય, મન, બુદ્ધિ તેમજ આત્માના ન્યૂનાધિક વિકાસને કારણે તથા તેની અવદાર કુશળતાની ન્યૂનાધિક તાથી તેમનામાં સર્જાતી ઉચ, નીચ, મધ્યમ ક્ષત્વાદિ રિયતિના ભેદ રહે એ સ્વાભાવિક છે એટલે જ સર્વ મનુષ્યો સમાન ગૌરવતાના, તદ્દન એક સરખા અને એ અસંભવ છે આવી અસમાનતા હોવા છતાં પશુ તેમના ભિન્નત્વ પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરીને તેઓ એક જ છે એમ સમજી સર્વના ઉત્કર્ષ માટે પ્રયત્નો થવા જોઇએ

આ મનમાં “ જ-સ-વાઘ ” શબ્દ છે તે અતિ મહત્વ નો છે જૈણુ બોદિને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે તો એક સમાજ ના માનવી બીજા સમાજના માનવીના વિરોધી થવા માંડશે, અને પરિણામે એક સમાજ બીજા સમાજનો પ્રતિનિધિ કરવા માંડશે એમ થવાથી ભતિઓમાં “ સ બાધ ” ઉત્પન્ન થાય છે ભતિ ભતિમાં યત્તા ઝગમગ, વિરોધ ક્ષત્વાદિ વિરોધ આ શબ્દથી દર્શાવાય છે પરંપર એકબીજામાં અવરોધ અને હર-કતોનું નામ જ “ સ બાધ ” છે સ બાધનો અર્થ છે આંતર યુદ્ધ જ્યારે આનુ યુદ્ધ યદુ થાય છે ત્યારે રાષ્ટ્રની શક્તિ લીણુ થાય છે જ્યારે એક સમાજ બીજા સમાજમાં હરકતો ઉભી કરે છે, જ્યારે એક જનિ બીજા જનિને ગ્રાસ આપવા મદિ છે ત્યારે રાષ્ટ્ર લીણુ થાય છે તેથી જ રાષ્ટ્રદિલની દષ્ટિથી ભતિ ભતિ વચ્ચે, સમાજ સમાજ વચ્ચે એકતા હોવી અત્યંત

આવશ્યક છે આ વાન દર્શાવવાના દેવથી જ આ મનમાં કળું છે કે—

યસ્યા માનવાનાં વપ્તયત વદુઃ સસંવાધમ્ । ”

“ જે માતૃભૂમિના મનુષ્યોમાં અનીચ નિર્દેશના રિયન દોષ છે તે જ માતૃભૂમિ પોતાના સુપુત્રોને ઉત્તમ ધન આપી શકે છે, પરંતુ જે ભૂમિના લોકો આપસપાસમાં વૈરભાવ રાખે છે ત્યાંની જનતા અરધી પેરે રહે છે અને કોષ કદાર દોષ, કલે કોષ જ્ઞાની દોષ, કોષ જગતની દોષ પરંતુ શરીરથી તે સ્વદુષ્ટ દોષો જોઇએ સર્વ જગત ને કાંઈ કરે તે બધું માતૃ ભૂમિને માટે જ કરે. પોતામાં વધારે યુગ્મે છે એવા ધમકથી તેણે જગત જોણ ગુણવાળા અથવા તદ્દન ગુણહીનને દનારવા ન જોઇએ અને કોષ તોતરા દેવ, ઓછાભેદા દોષ અને કોષ વાચાળ દોષ તો જનને મગીને, અંદર અંદર કસદ ન કરનાં મનની કમિઓનો સુમેળ સાધીને તે માતૃભૂમિની વેદી પર બહિષ્કાર તરીકે ચઢતી દેવી જોઇએ ત્યારે જ રાષ્ટ્રની ઉગ્મિન થઇ શકે, મનુષ્યમાં જે (લક્ષ્મીઃ) ઉચ્ચતા, (સમં) સમતા અને (પ્રવત્તા) નીનતા રહે છે, તે એક બીજાને ક્ષત્ કરવા માટે દોની નથી એક મનુષ્ય એક બાળકમાં જે વધારે એક દેશી તો બીજા માનવમાં તે જરૂર હીન, ઉતારતો દેશી મહાવિદ્વાન મનુષ્ય જાનમાં ઉચ્ચ દર જળગે દેશી તો ચારિત્રિક શક્તિના દરજ્જામાં તે કમતર દોષ શકે કોષ શક્તિવાળી પહેલવાન દેશી તો તે જ્ઞાનની બાનતમાં ઉતરતો દોષ એ સંભવિત છે કિન્તુ માતૃભૂમિને તો જાનેની જરૂરીઆત એક સરખી જ છે જ્ઞાની મનુષ્ય પોતાના જ્ઞાનના ધમકથી અને પહેલવાન પોતાની શારીરિક શક્તિના ગર્વથી એક બીજાનાં માર્યાં ન કરીને પશુ ઉત્કર્ષ બને એ મગીને દેશના શત્રુઓને દૂર કરી પોતાનો ઉત્કર્ષ સાધવો જોઇએ

માનવોનુ એ કર્તવ્ય છે કે તેમનામાં અનેક ભેદ હોવા છતાં અભેદભાવથી પોતાનો માર્ગ શઢવો જોઇએ. જે મનન કરવામાં સમર્થ છે તેને માનવ કહે છે મનન કરનાર બક્ષિત ઝગમગ ઉત્પન્ન કરતો નથી પરંતુ વિચાર વિનિમય કરી ઝગમગ ઓછા કરે છે અને ઉત્કર્ષિને માર્ગે આગળ ધપે છે જે પોતાની પરિરિયતિનો વિચાર કરતો નથી અને પોતાની ઉત્કર્ષિને માટે પશુ પ્રયત્ન કરતો નથી પરંતુ જે અંદર અંદર કલહ અને ઝગમગ વધારે છે તે બે પગવાળા મનુષ્ય હોવા છતાં પશુ તેને માનવ કહી શકાય નહિ

આ મંત્રો ઉપદેશ અમારી વર્તમાન દશામા ધણી જ સારી રીતે ઉપયોગી થઈ શકે છે ઉપરાંત મંત્રો વાચવાથી જાણ્યા આવશે કે આ વૈદિક શાસ્ત્રીત દ્વારા દેશવાસીઓમાં એકતાની શ્રદ્ધા માટે જે કાંઈ કહી શકાય તે કહેવાઈ ચૂક્યું છે હવે અમે તેનો ઉપયોગ કરીએ કે ન કરીએ તે અમારી ક્ષમ્બા પર છે, જે અમે તેનો સાક્ષ ન લઈએ તો તેમા ધર્મ મંત્રોનો શો દોષ ર દોષ તો છે અનુવાધિઓનો એકધનો ઉપદેશ સામન્યા પડી પ્રત્યેક જાણી લેતું નેહ્યે કે આપણા દેશ પ્રત્યે આપણો પુન તત્કિનો સ મધ કેના પ્રકારનો છે ? આ સ બધને જાણીને તેને સંદેવ આપણા મનમાં જાગૃત પણુ રાખવો જાણ્યે હવે નીચે લખેના મંત્રો જુઓ—

સ્વજ્ઞાતાસ્થયિ ચરન્તિ મર્ત્યાસ્થ વિમર્ષિ
દ્વિપદસ્થ ચતુષ્પદ । તવેમે પૃથિવી પલ્લ
માનવા યેમ્યો યપાતિરમૃત મર્ત્યેમ્ય ઉચન્સૂયો
રાદિમમિરાતનોતિ ॥ ૧૫ ॥

“ હે માતૃભૂમિ ! તારાથી ઉત્પન્ન થએના અમે સર્વ મનુષ્યો તારા પરજ આરે તારૂં ફરી રહ્યા છીએ તુ જ દ્વિપાદ અને ચતુષ્પાદનું પોષણ કરે છે અમે પાંચ પ્રકારના માનવી તારા જ છીએ પ્રતિદિન ઉગનારો સૂર્ય પોતાના કિરણોથી અમને-માનવોને તેજ અને અશ્રુત આપે છે ”

આ મંત્રમા સર્વ પ્રથમ એજ “ જ્ઞાં યુ છે કે, ” અમે મનુષ્યો ભૂમાતાથી જ (સ્વજ્ઞ-જ્ઞાતા) ઉત્પન્ન થયા છીએ અને તેના પરજ ફરીએ ફરીએ છીએ ’ આ જ્ઞાન તદ્દન રપષ્ટ એટલે કે અસંદિગ્ધ છે પ્રત્યેક શાસ્ત્રભક્ત પોતાના મનમા આજ જ્ઞાવ સમાવી રાખે છે અને જે તેના મનમાં આ જ્ઞાન ન હોય તો તેણે તે અવશ્ય જરી રાખવો જાણ્યે ત્યારે જ તે શાસ્ત્રની ઉજ્જવિતા યોગ્ય કામ કરી શકશે માતૃભૂમિ એ અમારી અત્ત કાર્તિક અથવા કાર્તિક માતા નથી, પરન્તુ ખરેખર વાસ્તવિક માતા છે આ અનુભવ જેટલો જીવંત આપણા હૃદયમાં રહેશે તેટલી જ દૃઢ જ્ઞાવનાથી તે મનુષ્ય માતૃભૂમિની સેવા કરશે

જો વાચકો નિયાર કરશે તો તેઓને જાણ્યે થશે કે આપણા દેશમાં જે જાતિ જાતિઓમાં ઝગડાઓ થઈ રહ્યા છે તેનું કારણ જ એ છે કે, આ દેશના નિવાસીઓ એટલું પણુ સમજતા નથી કે ખરેખર અમે સર્વ એક જ માતૃભૂમિના પુત્રો છીએ એકો પોતપોતાના પ્રદાયની હિતની દૃષ્ટિથી જ જુઓ છે,

૫ [અર્થર્વ અનુ જ્ઞા ૨]

પરન્તુ સર્વનો એક સાથે મળેતો એક શાસ્ત્રધર્મ છે, તે પાલન તો કાંઈ કરતું નથી અને પરિણામે સર્વને એક જ શાસ્ત્રધર્મનું બધન રહેતું નથી પ્રત્યેકને પોતાનો સમપ્રદાય જ અધિક પ્રિય હોય છે મમત્ર શાસ્ત્રધર્મના પાનનની તો ભિન્નિતા કરતું જ નથી આવા ધાતક નિયારો કાંઈ દેશમાં કાંઈ-પણુ જાતિએ રાખના જોઈએ નહિ આ મંત્રમા રપષ્ટ શબ્દોમાં કહેવાઈ ગયું છે કે “ અમે સર્વ માતૃભૂમિના જ્ઞા ગદ્ગા છીએ ” વાચકો જે આ અનુષ્ઠ મંત્રો નિયાર કરશે તો તેમને તરત જ સમજશે કે આંતરિક કનહ અને બેદશાન દૂર કરા માટેની આ અકસીર દવા છે મનુષ્ય ગમે તે ધર્મ નો, સ પ્રદાયનો હોય અથવા તેમનામાં જાતિ અથવા વર્ણનો ગમે તેવો બેદશાન હોય તો પણુ તેઓ જે એક શાસ્ત્રધર્મથી બધાએલા દશે તો તેમનામાં અરસ પરસ કઠી પણુ વૈરજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે જ નહિ

અમારી માતૃભૂમિ અમારૂં જે પયનાળાઓનું તેમજ અન્ય આર પયનાળાઓનું પેષણ ઉત્તમ પ્રકારે કરે છે કદાચ આ સ્વાર્થો દૃષ્ટિથી જ્ઞેનામાં આવે તો પણુ દરેક મનુષ્ય માટે એજ વાત ઉત્તમ થશે કે તે પોતા ના હૃદયમા માતૃભૂમિની લલિત દદ રાખે અને તેની રક્ષા માટે સંદેવ તૈયાર રહે અમે અમારા ધરની રક્ષા કરીએ છીએ, અમારા જમીન ખેતરની રક્ષા કરીએ છીએ તે એટલા માટે કે તેનાથી અમારૂં હિત જ થવાનું છે અમારૂં દિન માતૃભૂમિથી પણુ થાય છે કારણ કે તે જ માતૃભૂમિ મનુષ્યોને અને પક્ષ પક્ષી ઓને અન્ન, જળ ઇલાદિ આપે છે અને તેમની રક્ષા કરે છે જે અમે માતૃભૂમિની રક્ષા કરીશું નહિ તો તે કાંઈ બીજાને આપીન થઈ જશે અને પછી અમે મુરખનીમા મુમ્બા જઈશ કદાચ અમને ભૂખે મરવાનો પણુ વખત આવી જશે

આવારે જ્ઞાવતવાસીઓની આજ સ્થિતિ છે તેમણે યોગ્ય સમયે માતૃભૂમિની સેવા ન કરી અને તેથી અત્યારે તેમને કષ્ટ સહન કરવા પડે છે આજે સ્વતંત્રતામાં પણુ અમે અદર અદરના ઝગડાઓને જીવતા નથી, તેમજ એક સ પથી માતૃભૂમિની સેવા કરવાને તૈયાર થતા નથી જ્ઞાતમાગમા અમે જ જૂનો કરી દલી તે તો હવે થઈ ચૂકી છે તેમના માટે કાંઈ પણુ ગમે તેટલું કહે તો પણુ હવે તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી, પરન્તુ તે જુનોના પરિણામના ક્ષેત્રે જોગવના જોગવતા જે તેમાંથી યોગ્ય શીખામણુ ન લઈએ

મને ફરી ફરી તે જ ભૂમિ કરીને પ્રતિદિન આદર આદરના મેદાનને વમારના જ નહીં તો તે જાવિયમાં જાય કર આપતિઓ ઉત્પન્ન કરશે જ. ભારતનાસીઓ શુ આ નાખત પર વિચાર નહિ કરે ?

મનમાં એવો વિચાર ન રાખે કે, " હે માતૃભૂમિ ! અમે તારા માથાકે નથી, અમે તો એમ જ માનીએ છીએ કે અમે જિજ્ઞાસુ પદના છીએ " એના જેવી બીજી કાંઈ પણ નથી. સર્વ પ્રથમ તો આપણે આપણા રાષ્ટ્રનાં જાણકારીએ, ત્યાર પછી આપણા સ પ્રધાનના, આ પ્રકારનો દૃઢ વિચાર દરેક માણસે રાખવો ઉચિત છે જે આ પ્રમાણે દરેક મનુષ્ય પોતાનો વિચાર અને વર્તન નહિ રાખે તો રાષ્ટ્રદાનિ દાગી સકાય નહિ વાચક જોઇ શકશે કે અર્થવેદનો આ વૈદિક રાષ્ટ્રગીતના પ્રયેક મતમાં કેટલો મહત્વનો ઉપદેશ કરનામાં આવ્યો છે અમારી વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં આ અમૂલ્ય ઉપદેશરૂપી રત્ન જ ઉત્પાદન કરી શકે, એટલું જ નહિ તે અમારે વશ, કીર્તિ" આરે દિશાઓમાં ફેલાવી શકે છે, પ્રિય વાચક ! આ દશિમિન્દુથી આ મનોનો વિચાર કરવો જોઇએ અને આ ઉપદેશને કાપમાં આણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

અમારે સુધી એ દર્શાવામાં આવ્યું કે માતૃભૂમિના વૈદિક ગીતની સાધારણ વાતો શુ છે ? અને એ પછુ દર્શાવવા માં આવ્યું છે કે લોકોમાં વિજ્ઞાના હોવા છતાં પણ એકતાની સાધના કેવી રીતે થવી જોઇએ અને માતૃભૂમિની સેવાને માટે બધાએ એકત્ર મળીને એક સ પથી કેવી રીતે તેમજ રહેલું જોઇએ પાછળના લેખન લાગણી વાચકોને નિશ્ચિત જણાઇ ચુકશે હશે કે આ વૈદિક રાષ્ટ્રગીતમાં રાષ્ટ્રની ઉમતિના ઉચ્ચતમ તત્વોનો જોડલો સમાવેશ થયો છે તેટલો બીજા કોઇ દેશના રાષ્ટ્રગીતમાં સ્થળ નહિ હોય ? તો પછુ આવશ્યક તો એ છે કે આ રાષ્ટ્રગીતપર જીજ્ઞાસુ પછુ કેટલાક દશિકાણોથી વિચાર કરવામાં આવે

જનતામાં માતૃભૂમિને માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન થવો જોઇએ આ પ્રેમ ત્યારે જ ઉત્પન્ન થઇ શકે કે જ્યારે દેશના નગરો, પદારો અને જીવન અન્ય રચણા પ્રત્યે આદર હોય આવશે ન કોઇ બીજા વિશેષ મહત્વના કારણથી પણ મ કહે છે જે અમે એમ કહીએ કે આ રચણા પ્રત્યે આદરભાવ રાખો તો એમ કોઇ આદર કરશે જ નહિ કોઇ

પછુ રચણા પ્રત્યે આદર ત્યારે જ ઉત્પન્ન થાય જ્યારે તે રચણા કોઇ મહત્વની પ્રુપચકારી ઘટના સાથે સંબંધ ધરાવતું હોય અથવા કોઇ મહત્વાર્થી તેનો સંબંધ હોય અથવા અન્ય કોઇ નિશ્ચિત ઘટના સાથે તે સંબંધ ધરાવતું હોય તેથી દવે આપણે એ જોવું જોઇએ કે વૈદિક રાષ્ટ્રગીત આ પ્રકારની સૂચના આપણને શી રીતે આપે છે—

દેવતાઓએ વસાવેલાં સ્થળો

યસ્યા પુત્રો દેવહતાઃ સેત્રં યસ્યા વિકુર્વન્તે ।

પ્રજાપતિઃ પૃથિવિયાં વિશ્વવર્મામાદ્યામાદ્યાં રવ્યાં નઃ પુત્રોઃ ॥ (અથર્વ ૧૨.૧૧૪૩)

" અમારી માતૃભૂમિનાં નગરો દેવેએ વસાવેલાં છે અને જેના જેનરમાં સર્વ મનુષ્યો વિવિધ કાર્યો કરે છે તે સર્વ પદાર્થોને પોતાના ગર્ભમાં લાવણ કરનારી માતૃભૂમિને પરમેશ્વર સર્વ દિશાઓમાં અમારે માટે રમણિય બતાવે, "

હવે આમાં (યસ્યા દેવહતા પુત્રા) " જેનાં નગરો દેવો દ્વારા જનતાએલાં છે " આ લામ જોઇએ જનતાને વિશ્વાસ હોવો જોઇએ કે અમારાં નગરો દેવેએ વસાવેલાં છે, એટલે કે દેવોનો તે નગરો સાથે સંબંધ છે, દેવોનું દેવત્વ અમારા નગરો જાણે છે આ પ્રકારનો અવિત વિશ્વાસ જો જનતાના હૃદયમાં સ્થિર થઇ જાય તો નિશ્ચયપૂર્વક તેઓના હૃદયમાં પોતાના દેશ પ્રત્યેની નમ્રુતિ ઉત્પન્ન થાય જ

ક્રિત્દાસમાં પણ રચણાએ ઉત્પન્ન છે કે અમારી ભારત ભૂમિનાં વિવિધ નગરોનો દેવો સાથે સંબંધ છે ભગવાન રામચંદ્રનો સંબંધ અયોધ્યા અને રામેશ્વર સાથે છે કૃષ્ણનો સંબંધ ગોકુળ, વાલ્મીકી તથા દ્વારકા સાથે છે, હનુમે સંબંધ કુશવત્સ સાથે છે, આ પ્રમાણે અમારા દેશના આબાસકૃતી જાણે છે કે આ પ્રકારે અનેક નગરોનો સંબંધ દેવતાઓ સાથે છે નહીં, તમાવે, સરોવરો, પર્વતશ્રૃંગો, શુદ્ધાઓ વગેરે રચણોનો સંબંધ દેવ દેવો સાથે તથા પ્રુપચકાણી પુરુષો સાથે બધાએનો છે. આ વજુનો મનમાં છે અને સર્વ સ્ત્રી પુરુષોને પણ કથા-પુરાણો સાંકળીને જાણુ થએલ છે ગૌરીશ કર અને કેનાસના પર્વત શિખરોનો સંબંધ સાક્ષાત્ ભગવાન સ કરની સાથે છે. બદ્રીનાર આશ્રમનો સંબંધ નર નારાયણ અધિ-મુનિઓ સાથે છે માતૃ-ભૂમિની દૃઢ કાંતિ માટે એ અતિ આવશ્યક છે કે આ સંબંધ દેશના સર્વ સ્ત્રી પુરુષોને નિશ્ચિત થાય ।

કેટલાક વધારે ભણેના લોકો કહેશે કે, " આ અથવા વિશ્વાસ શા માટે ? મિનકૂસ અવહારિક દિતની દૃષ્ટિથી પણ માતૃભૂમિ પ્રત્યે ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે " વાત તદ્દન સારી છે, પરંતુ અવહારિક લાભની સાથે જ લોકોના હૃદયમાં ઉપરોક્ત સબ ધોના વિચારો દૃઢ થાય તો કોષ્ટનુકસાન તો થવાનું નથી જ બાળક પોતાની માતા પ્રત્યે પ્રેમભાવ રાખે છે તે એટલા માટે નહિ કે તે સુન્દર અથવા તેને ધવગ્રાવે છે તે એટલા માટે પ્રેમ કરે છે કે " માતૃદેવો મધ " અનુસાર માતા એક દેવતા છે માતા પ્રત્યે બાળકનો પ્રેમ આ દિવ્ય લાભનાને કારણે હોય છે બાળકનો માતા પ્રત્યે અને માતાનો બાળક પ્રત્યે પ્રેમ તદ્દન અકૃત્રિમ, શુદ્ધ હોય છે બદલાતી બાશા રાખ્યા સિવાય જ પ્રેમ કરવામાં આવે તે જ દિવ્ય પ્રેમ છે, તે જ નિરપેક્ષ અને અકૃત્રિમ પ્રેમ છે તેથી જ માતૃપ્રેમ એ અવહારિક પ્રેમ નથી માતૃભૂમિનું પ્રેમ પણ આ જ પ્રકારે અકૃત્રિમ, નિર્મીમ, આત્મતિક અને દિવ્ય હોતું જોઈએ. અકૃત્રિમ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી જ ઉપયુક્ત મનમાં દર્શાવાય છે કે આપણા દેશના નગરોનો સબ ધ દેવોની સાથે છે આ હકીકત સર્વ મનુષ્યોના લક્ષમાં રહેવી જોઈએ અને સર્વ લોકો એ જ વિચાર કરે કે અમારા નગરો દેવોએ વસાવેલાં છે

જે રાની લોકો આર્થિક અથવા અવહારિક દિતની દૃષ્ટિથી માતૃભૂમિની ભક્તિ કરતા હોય તો તેઓ ભને તેમ કરે, તેમ કરવામાં તેમને કોષ્ટ અટકાવતું નથી પરંતુ સામાન્ય જનના એટલી ઉચ્ચ કાટીની રાની હોઈ શકે નહિ. તેથી સાધારણ લોકોમાં વિશેષ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય તેટલા માટે સર્વને એ જાણ્યું હોવી અવશ્યક છે કે અમારા દેશના સ્થાનોનો સબ ધ દેવોથી અથવા ઋષિઓથી જોડાયેલો છે.

પ્રતાપગઢ અને સિદ્ધમઢની સાથે મહારાજા સિવાજીનો સબ ધ જોડાયેલો છે, તેમજ ઉદયપુરની સાથે મહારાજા પ્રતાપસિંહનો સબ ધ છે, તેમજ ગ્રાસીની સાથે મહારાજા લક્ષ્મીનાથનો સબ ધ, મઢ મણા સાથે રાણી દુર્ગાવતીનો સબ ધ, ખરણી સાથે રવાની રામદાસનો સબ ધ એમ ભિન્ન ભિન્ન ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ સ્થળોનો ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓની સાથેનો સબ ધ દરેક વ્યક્તિએ જાણવો એ અત્યાવશ્યક છે સિદ્ધમઢ અથવા અન્ય કોષ્ટ સ્થાન કે જેની સાથે સિવાજી મહારાજાનો સબ ધ આવેલ હોય અથવા જે કોષ્ટ ઐતિહા

સિક સ્થળનો અથવા અન્ય ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિના સ્થાનોનો ભગ અથવા અપમાન કરે તો તે દુષ્ટકાર્યથી સપૂર્ણ ભારતના હૃદયમાં આઘાત થવો જોઈએ સપૂર્ણ ભારત તે દુષ્ટ કૃત્યનો બદલો લેવાને તૈયાર થઈ જાય તેમાં જ રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિનાં બીજ રહેલાં છે

એટલા માટે જ બધારે કોષ્ટ પણ વિદેશી સરકાર બીજા દેશપર પોતાનો અધિકાર જમાવે છે ત્યારે તે દેશના એવા ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ સ્થળોને બૂલાવી દેવામાં ખૂબજ દક્ષતા જાળવે છે તે એટલી તો અચળ દોષ છે કે લોકોને આના સ્થળોની સહેજ પણ જાણ ન થાય તેની પુરેપુરી કાળજી રાખે છે, તેનું મર્મ પણ એ જ છે. મુસલમાનોએ પ્રયાગનું નામ અવાહાનાદ રાખ્યું, સહસ્ત્રતીર્થનું નામ ઇસ્લામાનાદ રાખ્યું માતૃદેવને મઠન કહ્યું, બાળા મહર્ષિનું નામ મોહનિનાસિંહ બનાવી દીધું અને શ્રી શકરાચાર્યના સ્થળને તખ્ત-ઇ સુવેમાન બનાવ્યું અને આ પ્રમાણે હજારો શહેરો અને સ્થળોના નામો બદલાવી નાંખ્યા, તેનું રહસ્ય અમે ઉપર દર્શાવી ચૂક્યા છીએ

બધારે અગ્રેનેનું રાજ્ય આવ્યું ત્યારે તેઓએ ધવલગિરીના ગૌરીસ કરનું નામ બાહિન્ટ એવરેસ્ટ પાડ્યું અને સિમલા, મહાનગેશ્વર ઇલાદિ પર્વતરાજના શિખરોના નામ અગ્રેજ બનાવી દીધાં આ પ્રમાણે અન્ય અનેક સ્થળોનું અગ્રેજીકરણ કરવામાં આવ્યું

મુસલમાનોએ મદિરા અને મૂર્ચ્છાનો નાશ કર્યો અને બજારકારથી લોકોને પોતાના ધર્મમાં બેગવી લીધા હવે ઇસ્લામ લોકો અન્ય ધર્મોમાંનું ધર્મોત્તર કરાવી રહ્યા છે, તેઓ ધણું અગ્ર પ્રત્યેક દેવસ્થાન અથવા તીર્થસ્થાનમાં રહીને તેમની નિંદા કરે છે, તેનું પણ એ જ કારણ છે કે જેથી અમારા દેશના ઉત્તમ સ્થળોનું અમારું અભિમાન નષ્ટ થઈ જાય

વિજેતા પછી પ્રસન્નમાન હો કે અગ્રેને હો કે પછી જાપાની હો પરંતુ તે મધાનો સ્વભાવ એક સરખો જ હોવાનો છતાંએલા લોકોના હૃદયમાંથી માતૃભૂમિની ભક્તિ નષ્ટ કરવાને માટે જે કોષ્ટ તેઓ કરી શકે તે કરવાને તેઓ જૂનતા નથી કે પાછી પાની કરતા નથી માતૃભૂમિનું પ્રેમ અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થવા માટે આપણા દેશના તીર્થસ્થાનોનો પ્રેમપૂર્ણ ઇતિહાસ જનતાના હૃદયમાં સદેવ જગૃત રહેવો જોઈએ બધા સુધી જનતામાં માતૃભૂમિનું પ્રેમ જગૃત હોય છે તા સુધી

મૃતું છે, તેના જેવું રાષ્ટ્રમીન બીજા દેશોના ધર્મ-ધર્મોના જે નહિ, પરંતુ તેમના બીજા કોઈ ધર્મોમાં પણ નથી આમ દેવા છતાં પણ અમારા દેશના લોકો રાષ્ટ્રની તિ પ્રત્યે એવરહદ છે અને બીજા ધણીક દેશોના લોકો મૃદિનને માટે તો ટેટ્ટેટલા તરવર દેવા છે. આ દેશને કહેવું મદ-અર્થ થાય છે. અમારું રાષ્ટ્રમીન એટલું રિરતુલ છે કે તેમાં ઉદાત્ત વિચારથી ભરપૂર દિવ્ય મંત્રો, આમ દેવા છતાં અમારા સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રમીનના ભાવ નથી અને આ ભાવ અમારે માટે પરકીય છે આવો સ્વાર ધરાવનાર દરીના લાસ પણ અમારામાં છે. અરુ. રિરિથિને જેની છે તેવી જ નહીં દહીકનમાં અમોએ રતતા સમક્ષ રજુ કરી છે " જ્યાં ઉત્પન્ન થય છે ત્યાં તેની કિમ્મ નથી અને જ્યાં તેની કિમ્મ છે ત્યાં તે ઉત્પન્ન થતું નથી." અર્થાત્ " કીરાની કિમ્મ ખાજીમાં થતી નથી." એ કહેવત સંદેહ: અહીં સાબિત થાય છે કે આમળ જીએ—

યાગધિમાધિમાતાં વિષ્ણુર્વંશાં વિષ્ણુમ્ને :

દ્વન્નો યાં યદ્રઃ આમનેડનમિત્રાં ઘષ્ટીપતિઃ ॥

તા નો મૃમિર્થિ રજતાં મતા વુઝાય મે વયઃ ૪૨૦૪

" જે ભૂમિનું માપ અધિની કુમરે લીધું, જે ભૂમિમાં ભગવાન વિષ્ણુએ પરાક્રમ કર્યું, જેને ઇકિતધાની છે પોતાને માટે સુરુદિન બનાવી તે જ અમારી માતૃભૂમિ જેવી રીતે માતા પોતાના બાળકોને દૂધ પીરાડવે છે તેવી જ રીતે મને ઉપસોમના પદાર્થો આપે. "

આ મંત્રમાં ૨૫૯ સંખ્યામાં દર્શાવ્યું છે કે દેવોએ આપણી માતૃભૂમિ માટે શું કર્યું છે. અધિની કુમરેએ દેવેશ્વરતાના પેતરોનું માપ લીધું, દેશની સીમાઓ નિશ્ચત કરી, જમીનની માપણી કરી અને એ રીતે માતૃભૂમિની સેવા કરી ભગવાન વિષ્ણુએ જે પરાક્રમે કર્યા તે સર્વને વિદિતજ છે. કદે દહરો સુકો કયાં અને આ માતૃભૂમિને સત્વરોના કટ્ટી સુક્ષ્મ કરી, આ પ્રકારે અન્યાન દેવાઓએ પણ આ માતૃભૂમિને માટે તેમનાથી જે બન્યું તે કરી છૂટ્યા, તેમાં જરા પણ કસર કરી નથી દેવા અને અસુરોના સુકો-માં દેવરીશે આ માતૃભૂમિના ઉકારને માટે સુદક્ષિણમાં પોતાના બલિદાન આપ્યાં અને આ ભૂમિને પૂર્ણ રતત વતાનું ને આ અપાઠ્ય એજ દેવોનું ધન આપણે ચલાવવું જોઈએ

દેવાએ નક્કી કર્યો માર્ગ જ અમો પણ નક્કી કરીએ કારણ કે દેવાઓએ અને પ્રાચીન વીર પુરુષોએ અમારે માટે જે જે કંઈ કર્યું છે તેનું જાણ ચૂકવવા માટે તથા તેમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે અમારે આ પ્રમાણે કરવું જ જોઈએ.

કાવિજ્ઞ કૃષ્ણ છે તેમજ દેવનાઓ કાણ છે એ તો ૨૫૯ બનાવક મધુ છે એટલે નેમના જાણમાંથી મુક્ત થવા માટે આપણે પ્રયત્નસીલ બનવું જોઈએ. પ્રત્યેક વિચાર કરવો જોઈએ કે હું તે જાણમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કયું છું કે નહિ આ દેવજાણના વિષયમાં એક વધુ મંત્ર જોવા જોવા છે.

યાં રક્ષત્યસ્યત્ના વિદ્યદર્શનીં વેવા મૂર્મિ શુધિષી-
મમમાદમ્ . તા નો મધુ મિય હુદામયો હક્ષતુ
વર્ચસા ॥ ૭ ॥

" દેવો જે માતૃભૂમિની રક્ષા જુસો કર્યા વગર અમણ તો અમણ કર્યા વગર કરતા આવ્યા છે, તે માતૃભૂમિ અમોને તેજ અને મધુર મધ આપે આજ પદાર્થો આપે "

(અ-રવત્તા: વેવા) આજસ ન કરનારા દેવો આ ભૂમિની રક્ષા કરતા આવ્યા છે. આજસ ન કરનારા દેવોની સમક્ષ આજસ, પ્રમાદમિય લેકોને ઉભા રહેનાં હરમ આવવી જોઈએ અમારે કારણે જે દેવોએ આપણા વગર, રિજાતિ લીધા વગર આવે કારે પરિશ્રમ ઉદ્ધર્યો ને તેમના અત્યંત પવિત્ર કાર્યના જાણમાં અમોએ તેમને શુ આપ્યું રવાત અ રક્ષાનું તેમનું કાર્ય શુ અમોએ આણ રાખ્યું છે? કારે વધારે નહિ તો તેમની પ્રાકૃક રાષ્ટ્રાભિતા કાર્યને સદૈવ માણ રાખવાનો નિશ્ચય સરખો પણ અમોએ કર્યો છે કે વાચકોએ ન જુલે કે હવે આ મારો પર વિચાર કરવાને સમય આવી ગયો છે.

ઉપરના મંત્રમાં એમ પણ કહ્યું છે કે- (વેવા: મમમાદં રક્ષન્તિ) દેવો જુન કર્યા વગર રક્ષણ કરે છે પણ ન કરતાં રક્ષણ કર્યું એટલે તે દેવો જ મનથી મુક્તિ મેળવી શકેલા. અસુરોએ દેવોને ગુણભીની જાણમાં કાર્ય જકડી રાખવાના અનેક વાર પ્રયત્નો કર્યા રાવણ, બળિરામ વગેરે અસુર રાજાઓએ આ કાર્યને પાર ઉતારવામાં જરા પણ કસર કરી નથી, પરંતુ એજ કપરાકળમાં દેવોએ પોતાના પુરુષાર્થની પરાકાષ્ઠા કરી પોતાની સ્વાધીનતા જાળવી રાખી અને અસુરોને નસાડી મૂક્યા. જુસો કર્યા વગર દક્ષતાથી કર્યા

કરવાની દીક્ષા દેવાએ અમોને આપી છે. શું આપણે તેનો અભ્યાસ સાવધાનીથી ન કરવો જોઈએ ? આપણે માત્ર આપણી હાને કારણે પગલે પગલે ભૂલો નથી કરતા ! વાસ્તવમાં રાષ્ટ્રકાર્યને માટે આત્મસમર્પણ કરવા અમારે સદૈવ તૈયાર રહેવું જોઈએ, પરંતુ આત્મસમર્પણનો સમય આવતાં પાછાં પગલાં ભરનારા કાયર અમારામાં કેટલાએ છે. જો વાચક પોતે જ આ વાતનો ગંભીરતાથી વિચાર કરશે તો તેને સમજાઈ જશે કે આપણે શું કરવાની આવશ્યકતા છે.

વિદ્વાનોનું ઝણુ

ઋષિઓનું રાષ્ટ્રકાર્ય અમોએ જોઈ લીધું. દેવાએ અમારે માટે શું કર્યું તે પણ જોઈ લીધું હવે જોએ ઋષિઓ નથી એવા મનનશીલ, શુદ્ધિમાન, વિદ્વાનોએ કેવાં કાર્યો કરી દેશની સેવા કરી તે આપણે જોઈએ—

યાર્ણયેડધિ સલિલમમ્ર આસીદ્યાં માયામિરન્ધ-
ચરન્મનોવિણઃ । સા નો ભૂમિસ્તિષ્ઠિર્ધિ યલ્લે રાષ્ટ્ર-
દ્ધાતુચ્ચમે ॥ ૮ ॥

“ અમારી માતૃભૂમિ પ્રથમ આરંભમાં સમુદ્રની નીચે હતી અને જેની સેવા મનનશીલ વિદ્વાનોએ અનેક પ્રકારનાં કુશળતાના કાર્યો કરીને કરી, તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં તેજ અને બળને ધારણ કરે. ”

આ મંત્રમાં “ યાં માયામિઃ અન્વચરન્ મનીવિણઃ ” આ ભાગ પ્રસ્તુત લેખમાં પ્રતિપાદિત વિષયની દૃષ્ટિથી અતિ-શય મહત્વનો છે, તેનો માયા શબ્દ ધણે જ મહત્વનો છે. આ માયા શબ્દનો અર્થ અદૈત્યમતનો માયાવાદ એવો નથી. માયા શબ્દનો કેટલાએ અર્થ શાય છે— “ (૧) કુશળતા, કાર્યની કુશળતા, કુશળતાથી કરેલું કાર્યગીરું કામ, આતુર્ષ, (૨) કષ્ટ, ક્ષયપેય જેની આવશ્યકતા રાજનીતિમાં છે, સત્ત્વોને ભુક્તાવામાં નાખવાની વિદ્યા ” આ બધા અર્થ માયા શબ્દના જ છે. આ બંને અર્થથી માયા શબ્દ મંત્રમાં આવેલ છે. (મનીવિ) મનનશીલ લોકો સમયાનુસાર કુશળતાથી, સ્વરાષ્ટ્રથી, કષ્ટથી અથવા રાજનીતિના નિયમોથી માતૃભૂમિની સેવા કરે છે. એજ આ મંત્રનો આશય છે.

આ પ્રકારે દેવ, ઋષિ અને અન્ય વિદ્વાનોએ અમારી માતૃભૂમિની સેવા કરી છે. જે માર્ગ દેવતાઓ અને અન્ય ઋષિ અને મોટા મોટા ધાની લોકોએ અમોને બતાવ્યો તેજ

માર્ગ અમારે તો આક્રમણ કરવું જોઈએ. તે જ રસ્તે અમારે તો ચાલવું જોઈએ, ત્યારે જ અમારું શ્રેય થશે. અમારે ઝણુ ઝણુ છે. ઋષિ-ઝણુ, દેવ-ઝણુ અને અન્ય ધાનીજનોનું ઝણુ અમારે આ ઝણુ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ અને તેમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આ લેખના વૈદિક રાષ્ટ્રગીતના મંત્રો અમારા રાષ્ટ્રીય કર્તવ્યનો સંબંધ ઋષિકાળની તે મહાન વિભૂતિઓ સાથે જોડે છે. અમારા અખંડ રાષ્ટ્રીય કર્તવ્યનો ઋષિઓએ પ્રારંભ કર્યો, દેવાએ તેને પરિપુરણાવ્યું અને અન્ય વિદ્વાનોએ તેની શુદ્ધિ કરી આ પ્રભાણે પવિત્ર ત્રિવેણી સંગમથી તે કાર્ય અમારી પાસે આવેલું છે. તેથી અમારે તેને આગળ ચલાવી ચાલુ રાખવું જોઈએ. તેને ચાલુ રાખવું એ અમારું આત્મ-વરમક કાર્ય છે, એ અમારું મુખ્ય કર્તવ્ય જ છે. જો અમે તે કાર્યને ચાલુ નહિ રાખીએ તો દેવા અને ઋષિઓ અમને તે બદલ જવાબ પૂછશે. દરેક મનુષ્યે આ વાત સારી રીતે સ્મરણમાં રાખવી જોઈએ.

વાચકગણ વિચાર કરે અને આ મંત્રના ઉપદેશ પરથી સારી રીતે લક્ષ લગાવીને જુઓ કે અમારા ધર્મ કેટલો વિલક્ષણ અને ઉચ્ચ રાષ્ટ્રીયધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, અને તેઓ તે અનુસાર વ્યવસ્થા કરવાને માટે તત્પર રહે. અમારા રાષ્ટ્રને જન્મતા અન્વ રાષ્ટ્રોમાં ઉચ્ચતમ સ્થાનપર પહોંચાડવાની જવાબદારી અમારા પર જ રહેલી છે, તે નિભાવવા માટે આપણે સદૈવ તૈયાર રહેવું જોઈએ.

મંત્રોની સંગતિ

આ વિવરણને અહિં સમાપ્ત કરતાં પહેલાં આ સૂક્તના મંત્રોની સંગતિના વિષયમાં થોડું કથન કરવું જોઈએ. આ સૂક્તમાં કુલ ૬૩ મંત્રો છે. તેમાં સર્વ પ્રથમના મંત્રોમાં માતૃભૂમિની ધારણા કયા ગુણોથી થાય છે તે વાત-જણાવવામાં આવી છે, તેથી આ મંત્રો સર્વથી અધિક મહત્વના છે. પ્રત્યેક રાષ્ટ્રલોકતને માટે એ ચોચા છે કે તે આ મંત્રો વાંચે, વિચારે, મનન કરે અને આ ગુણોની પોતામાં શુદ્ધિ કરીને પોતાને માતૃભૂમિની સેવા કરવા માટે સુયોગ્ય બનાવે.

બીજા મંત્રમાં લોકો વચ્ચે એક અને અબેદ એકતા જોઈએ અને અંદર અંદરના ગમગમ ન હોવા જોઈએ કલ્યાણ જે મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ કલ્પી છે તે સદા સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. ત્રીજા અને ચોથા મંત્રમાં સામાન્યતા શ્રવણનું છે, પરંતુ

નેઓએ ધર્માન્તર કર્યું છે તેઓ પણ આપણા જ છે. તેઓ તેજ પ્રાચીન ઋષિઓના વંશજ હોવા છતાં ધર્માન્તરને કારણે તેમનામાંથી પોતાના પ્રાચીન દેહીપ્રમાણ છતિદાસનું અભિમાન નષ્ટ થઈ ગયું છે. તેથી તેમની વાત જાણુપર મૂકીએ તો પણ ઉપરના સિદ્ધાંતને કોઈ નક્કરી શકે તેમ નથી.

ઉપરોક્ત વિવેચનથી નિહિત થશે કે આ માતૃભૂમિનું વૈદિક રાષ્ટ્રીયીત કેટલા અતેજાનેક દૃષ્ટિગોચરોમાંથી વાચકોના મનમાં પોતાની માતૃભૂમિ પ્રત્યે આદર-માનની શ્રદ્ધા કરે છે. આમ આ અતિ પ્રાચીન રાષ્ટ્રીયન પ્રત્યે વાચકોના મનમાં નિઃસંદેહ આદર ઉત્પન્ન થશે.

ઋષિઓ સત્ અને યશથી રાષ્ટ્રની ઉત્થાપના અને રાષ્ટ્રની જાગૃતિ સાધતા દત્તા, વર્તમાન સંક્ષિપ્ત યત્નપદ્ધતિ પરથી કોઈ પણ પ્રાચીન સત્ત્વ અથવા યશની કલ્પના કરી શકાય નહિ. આ પદ્ધતિનું ૨૨૨૫ ઋષિ ૨૧૧૩ લેખમાળામાં દર્શાવીયું તેથી તેના વિશે અત્યંત વિશેષ લખી શકીએ નહિ. પહેલાના વૈદિકકાળના યજ્ઞ અને સત્ત્વ આજકાલના નાના મંડપોમાં યજ્ઞ થઈ શકતા ન હતા. તેમના મંડપોનો વિસ્તાર કેટલાંકે માપ્યો સુધી ફેલાયેલો હતો. આ એકજ વાત જનાથી આપણે કે પ્રાચીનકાળના યજ્ઞનું ૨૨૨૫ ગિરિમૂલ્ય લિખિત હતું રાષ્ટ્રીયતાનો વિચાર ઋષિઓના પરિશ્રમને લીધે જ જનતામાં પ્રચાર પામ્યો. તેથીજ ઉપરના મતોમાં " જૂનાકાળ જનાવનારા ઋષિઓ " એમ બિરદાવીને તેમનું સન્માન કર્યું છે તે સંબંધમાં નિમ્ન લિખિત અર્થવેદનો મંત્ર જુઓ—

મદ્રમિચ્છન્ત ક્ષત્રયઃ સ્વર્ણદસ્તપો લોક્ષામુ-
પનિવેદુરમે ॥ સતો દાદુ યલમોઞ્જદય જાતં
તદસ્મે દેવા ઉપસંનમઃ ॥ (અર્થ ૧૮૪૧૧૨)

" લોકોનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા કરનારા આત્મજ્ઞાની ઋષિઓએ પ્રારભમાં તપ કર્યું, તેથી રાષ્ટ્રમાં જળ અને જોજ ઉત્પન્ન થયું. તેથી દેવોએ તેમને નમન કરતું જોઈએ. "

આમા દર્શાવાયું છે કે રાષ્ટ્રીયતાની કલ્પના ઋષિઓના અપત્તથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ. વાચકો જોઈ શકશે કે " ઋષિઓ કેવી રીતે જૂનાકાળને જનાવનારા હતા. " રાષ્ટ્રીય જાત એ ઋષિઓ પ્રત્યેનું આપણું ઝણુ છે. તેને ચૂકવવાનો પ્રયત્ન દરેક વ્યક્તિએ કરવો જોઈએ. ઋષિઓએ જેની રીતે રાષ્ટ્ર નિર્માણના પ્રયત્નો કર્યા તેવીજ રીતે આપણા અન્ધ

પૂર્વજોએ પણ પ્રયત્નો કર્યા છે તેથી તેમનું સ્મરણ કરતું એ પણ આવશ્યક છે. આજળના મંત્રમાં એ પૂર્વજોનું સ્મરણ છે—

દેવોનું—ઝણુ

યસ્વાં પૂર્વે પૂર્વજના વિચારિતે યસ્વાં દેવા
અસુરાનપ્યવર્તયન્ । ગવામધ્યાનાં ઘણસથ
વિષ્ણ મર્ગં ઘર્ષઃ વૃગિયો નો દયાતુ ॥ ૫ ॥

" અમારી માતૃભૂમિમાં અમારા પ્રાચીન પૂર્વજોએ પરાક્રમ કર્યું અને જેમાં દેવોએ અસુરોને નસાડી મૂક્યા, જે માથે, યોગ્ય અને પરીણેને સારું રથજ આપે છે તે અમારી માતૃભૂમિ અમને જોશ્વ અને તેજ આપે. "

પ્રાચીનકાળના અમારા પૂર્વજોએ આ ભૂમિમાં મોટા મોટા પરાક્રમે કર્યા, અનેક લગ્ન કરી, અનેક યજ્ઞઓ કરી, કાવચાગ્રાજ સુદો કર્યા અને ખુદશા મેદાનોમાં પણ સુદો કર્યા આવાં કાર્યો કરીને તેમણે આપણી માતૃભૂમિનું યજ્ઞ-ઉત્થાપન બનાવ્યું. આ અમારી માતૃભૂમિની દશા અમે આજે કેવી કરી મૂકી છે. અમારા પૂર્વજોના પ્રાચીન ઇતિ-હાસ અમારી નજર સામે છે. શુ અમારું વર્તન તે છતિદાસને યોગ્ય છે ? તે સમર્થિત્વથી પૂર્વજોના વંશજ તરીકે અમારે શોધું અભિમાન તો જાગવતું જોઈએ ને ! તેમની કીર્તિને શોભે એવું કંઈક કાર્ય તો અમારે કરવું જ જોઈએ. પાદકમ્બ ! વિચાર કરો ! અમારું વૈદિક રાષ્ટ્રીયન શું કહે છે તે જરા જુઓ તો ખરા !

પ્રાચીન સમયમાં દેવોએ અસુરોને સુદમાં પરાજીત કરીને જે દેશમાંથી નસાડી મૂક્યા અને અમારે માટે તે દેશને સ્વતંત્ર જાગી રાખ્યો તે જ દેશને પરાધીનતાની કાલિમા અમેજો લગાવી દીધી હતી ! આ કેટલી બધી વિચારણીય દહીકન છે. વાચકોજ વિચારે કે આ રાષ્ટ્રીયીત અમોને કઈ વાતનું સ્મરણ કરાવે છે. અમારા પૂર્વજોએ આમ કર્યું અને તેમ કર્યું. આ વાતો માત્ર પોલા-ગર્વ અને અભિમાન માટે કહેવાઈ નથી. આ કહેવાનો ઉદ્દેશ એટલો જ છે કે અમારા પૂર્વજોની શૌર્યકથા સાંભળીને અમને પણ સૂનિર્મળ અને અમે પણ કંઈ એવાંજ કાર્યો કરી જનારીએ. અમે પણ જોઈએ કે આ ઉદ્દેશની પુર્તિ અમે કયાં સુધી કરી શકીએ છીએ, અને તેને પૂર્ણ કરવાનો અમે દૃઢ નિશ્ચય કરીએ.

અમારું આ વૈદિક રાષ્ટ્રીયીત અમારા ધર્મ અન્વેષમાં

સંબેધુ છે તેનાં જેવું રાષ્ટ્રભીન જીવન દેશના ધર્મધંધામાં તો છે જ નહિ પરંતુ તેમના બીજા કેમ ધંધામાં પૂ. નથી જ આમ હોવા છતાં પણ અમારા દેશના લોકો રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ પ્રતે એવરસદ છે અને બીજા ધનુષક દેશના લોકો રાષ્ટ્રદિનને માટે તો કેટલેટલા તત્પર છે પ. જી આ દશાને જોખને જેટલું મદદગાર થાય છે અમારું રાષ્ટ્રભીન એટલું તો રિસ્તૂત છે કે તેમાં ઉદાત્ત વિચારોથી બાપર દિન પૂનો છે આમ હોવા છતાં અમારા સાદિ વર્ષો રાષ્ટ્રીયતાનો બાવ જ નથી અને આ તા. અમારે માટે પરકીય છે આવો વિચાર ધરાવનારા દરીના લાસ પણ અમારામાં છે અરવ પરિસ્થિતિ જેવી છે તેવી જ નક્કર દોકીકનમાં અમેએ જનતા સમક્ષ રજુ કરી છે " જ્યાં ઉત્પત્ત થય છે ત્યાં તેની કિ મન નથી અને ત્યાં તેની કિ મત છે ત્યાં તે ઉત્પત્ત થતું નથી " અર્થાત્ ' દીરાની કિ મન બાબુમાં થતી નથી ' એ કહેવન અદદશ અહીં સાગિત થાય છે હવે આગળ જુએ—

યાગધિનાયમિમાતા વિષ્ણુર્વંશ્યા વિષ્ણુર્વંશ્યે ।

દ્વન્દ્વો વાં વજ્ર આત્મનેડનમિત્રા ઘણીપતિઃ ॥

તા નો ભૂમિર્ધિ રજ્જતાં માતા પુત્રાય મે વયઃ ૫૧૦ ॥

‘ જે શ્રુતિનું માપ અધિની કુમારે લીધું, જે શ્રુતિના ભગવાન વિષ્ણુએ પરાક્રમ કર્યું, જેને કક્તિચાળી છે પોતાને માટે યજુરદિન બનાવી તે જ અમારી માતૃશ્રુતિ જેવી રીતે માતા પોતાના । યજુરને દૂધ પીન ।વે છે તેવી જ રીતે મને ઉપભોગના પરાધે આવે ’

આ મ ત્રમા ૨૫૪ સ્લોકોમાં દર્શાવ્યું છે કે દેવોએ આપણી માતૃશ્રુતિ માટે થું કહ્યું જી અધિની કુમારોને દેહદેહાતરો નાં જોતરાતું માપ લીધું, દેશોની સીમાઓ નિશ્ચત કરી, જમીનની માલિકી કરી અને જી રીતે માતૃશ્રુતિની સેવા કરી ભગવાન વિષ્ણુએ જે પરાક્રમે કર્યો તે સર્વને રિહિતજ છે ધન હજારો પુત્રો કર્યા અને આ માતૃશ્રુતિને યજુરોના કદથી મુક્ત કરી, આ પ્રકારે અન્યાન્ય દેવતાઓએ પણ આ માતૃશ્રુતિને માટે તેમનાથી જે બન્યું તે કરી છૂટયા તેમાં જરા પણ કસર કરી નથી દેવો અને અસુરોના પુત્રો માં દેવપીરોએ આ માતૃશ્રુતિના ઉદારને માટે લુહસેવમાં પોત ॥ બસિદાન આપ્યાં અને આ શ્રુતિને પૂણું રતલ ત્રતાનું સૌકામ્ય અપાવ્યું એજ દેવોનું વન આપણે ચલાવ્યું એછએ

દેવોએ નાકી કરેલો માર્ગ જ અમો પણ નાકી કરીએ કારણ કે દેવતાઓએ અને પ્રાચીન વીર પુરોએ અમારે માટે જે જે કાંઈ કર્યું છે તેનું કાણ ચૂકવવા માટે તથા તેમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે અમારે આ પ્રમાણે કરવું જ જોઈએ

સરિગજ્ય કયો છે તેમજ દેવતાઓ કાણ છે એ તો ૨૫૪ બતાવ્યું મનું છે એટલે તેમના નજીમાંથી મુક્ત થવા માટે આપણે પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ પ્રવેશ વિચાર કરવો જોઈએ કે હું તે નજીમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરું છું કે નહિ આ દેવ-નજીના વિવેચનારોએ વધુ મત જોવા જેવો છે

વાં રક્ષત્યવરવના વિદવશ્નાં દેવા ભૂમિ યુધિર્વી
મમમાદમ્ । તા નો મધુ મિય કુદામયો ઉસતુ
વર્ષંતા ॥ ૭ ॥

‘ દેવો જે માતૃશ્રુતિની રક્ષા જુલો કર્યા વગર અથવા તો આજસ કર્યા વગર કરતા આન્યા છે, તે માતૃશ્રુતિ અમેને તેજ અને મધુર મધ આદિ ખાલ પદાર્થો આપે ’

(૪ સ્વપ્ના દેવતા) આજસ ન કરનારા દેવો આ શ્રુતિની રક્ષા કરતા આન્યા છે આજસ ન કરનારા દેવોની સમક્ષ આજસ પ્રમાદમિય મોહને ઉભા રહેતાં કરમ આપણે જોઈએ અમારે કારણે જે દેવોએ થાકવા વગર, રિજાતિ લીધા વગર આવે ભારે પરિશ્રમ ઉદારો ને તેમના અત્યંત પવિત્ર કાર્યના બદલામાં અમેએ તેમને થું આપ્યું ? સ્વાન્ય રક્ષાનું તેમનું કાર્ય થું અમેએ આનું રાખ્યું છે ? અરે વધારે નહિ તો તેમની માફક રાષ્ટ્રોત્થાનના કાર્યને સદેવ આનું સંબંધનો નિષ્ક્રમ સરખો પણ અમેએ કયો ? કે ? વાચકો ! એ ન જુલો કે હવે આ વારો પર વિચાર કરવાનો સમય આવી ગયો છે

ઉપરના મ ત્રમાં એમ પણ કહ્યું છે કે- (દેવાઃ ભમસાદ્ રક્ષન્તિ) દેવો બન કર્યા વગર રક્ષણ કરે છે જુન ન કરતાં ગણ્યું કર્યું એટલે તો દેવો બધાનથી મુક્ત મેળવી ચક્રવા અસુરોએ દેવોને રણભીતી જ છુટમાં કાપમ જકડી રાખવાના અનેક વાર પ્રયત્નો કર્યા રાવણ બળિરાગ વગેરે અસુર રાજાઓએ આ કાર્યને પાર ઉતારવામાં જરા પણ કસર કરી નથી પરંતુ એના કપરાકાળમાં દેવોએ પોતાના પુરુષાર્થની પરાકાષ્ટ કરી પોતાની રક્ષાધીનતા જાળવી રાખી અને અસુરોને નસાડી મુક્યા જુલો કર્યા વગર દક્ષતાથી કતબ

કરવાની દીક્ષા દેવાએ અમોને આપી છે શું આપણે તેનો અભ્યાસ સાવધાનીથી ન કરવો જોઈએ ? આપણે માત્ર આપણી હઠને કારણે પગલે પગલે ભૂલો નથી કરતાં વાસ્તવમાં રાષ્ટ્રકાર્યને માટે આત્મસમર્પણ કરવા અમારે સદૈવ તૈયાર રહેવું જોઈએ, પરંતુ આત્મસમર્પણનો સમય આવતાં પાછાં પગલાં ભરનારા કાયર અમારામાં કેટલાએ છે જો વાચક પોતે જ આ વાતનો ગંભીરતાથી વિચાર કરશે તો તેને સમજાઇ જશે કે આપણે શું કરવાની આશયકતા છે.

વિદ્વાનોનું નક્ષત્ર

ઋષિઓનું રાષ્ટ્રકાર્ય અમોએ જોઇ લીધું. દેવાએ અમારે માટે શુ કહ્યું તે પણ જોઇ લીધું હવે જેઓ ઋષિઓ નથી એવા મનનીય, શુદ્ધિમાન, વિદ્વાનોએ કેરાં કાર્યો કરી દેશની સેવા કરી તે આપણે જોઈએ—

યર્ણવેદધિ સલિલમગ્ર આસીદ્યાં માયામિરન્ધ્ર-
ચરન્મનીવિળ. । ત્વા નો મૂમિસ્તિયર્વિ વલ્લે રાષ્ટ્ર-
વધાત્સત્ત્વે ॥ ૮ ॥

“ અમારી માતૃભૂમિ પ્રથમ આરબમાં સમુદ્રની નીચે હતી અને જેની સેવા મનનીય વિદ્વાનોએ અનેક પ્રકારનાં કુશળતાના કાર્યો કરીને કરી, તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં તેજ અને બળને ધારણ કરે ”

આ મંત્રમાં “ યાં માયામિ અગ્નચરન્ મનીવિળઃ ” આ ભાગ પ્રસ્તુત થેખમાં પ્રતિપાદિત વિષયની દૃષ્ટિથી અતિ-શય મહત્વનો છે, તેનો માયા શબ્દ ધણે જ મહત્વનો છે. આ માયા શબ્દનો અર્થ અદૃતમતનો માયાવાદ એવો નથી માયા શબ્દના કેટલાએ અર્થ થાય છે— (૧) કુશળતા, કાર્યની કુશળતા, કુશળતાથી કરેલું કર્મકાર્યોનું કામ, આપણે, (૨) કપટ, દાયપેય જેની આવશ્યકતા રાજનીતિમાં છે, શત્રુઓને જીતાવવામાં નાખવાની વિદ્યા ” આ બધા અર્થ માયા શબ્દના જ છે. આ બંને અર્થોથી માયા શબ્દ મંત્રમાં આવેલ છે. (મનીવો) મનનીય લોકો સમયાત્મક કુશળતાથી, ચતુરાઈથી, કપટથી અથવા રાજનીતિના નિષ્ઠાથી માતૃભૂમિની સેવા કરે છે. એજ આ મંત્રનો આશય છે

આ પ્રકારે દેવ, ઋષિ અને અન્ય વિદ્વાનોએ અમારી માતૃભૂમિની સેવા કરી છે જે માગે દેવતાઓ અને અન્ય ઋષિ અને મોટા મોટા ધર્મીલોકોએ અમોને બતાવ્યો તેજ

માગે અમારે તો આક્રમણ કરવું જોઈએ તે જ રસ્તે અમારે તો ચાલવું જોઈએ, ત્યારે જ અમારું ત્રેપ ધરી અમારે ત્રણ નક્ષત્ર છે. ઋષિ-નક્ષત્ર, દેવ-નક્ષત્ર અને અન્ય ધર્મીઓનું નક્ષત્ર અમારે આ નક્ષત્રોમાં રાખવું જોઈએ અને તેમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આ લેખના પૈદિક રાષ્ટ્રપ્રીતના મંત્રો અમારા રાષ્ટ્રીય કર્તવ્યનો જ નહિ ઋષિઓની તે મહાન વિભૂતિઓ સાથે જોડે છે. અમારા અખંડ રાષ્ટ્રીય કર્તવ્યનો ઋષિઓએ પ્રારંભ કર્યો, દેવાએ તેને પરિપુર્ય બતાવ્યું અને અન્ય વિદ્વાનોએ તેની શ્રદ્ધ કરી આ પ્રમાણે પવિત્ર ત્રિવેણી સંગમથી તે કાર્ય અમારી પાસે આવેલું છે. તેથી અમારે તેને આગળ ચલાવી આપુ રાખવું જોઈએ. તેને આપુ રાખવું એ અમારું આત્મા-વશક કાર્ય છે, એ અમારું મુખ્ય કર્તવ્ય જ છે, જે અમે તે કાર્યને આપુ નહિ રાખીએ તો દેવા અને ઋષિઓ અમને તે બદલ જનામ પૂછશે. દરેક મનુષ્યે આ વાત સારી રીતે સ્મરણમાં રાખવી જોઈએ

વાચકમણ વિચાર કરે અને આ મંત્રના ઉપદેશ પરથી સારી રીતે લક્ષ લગાવીને જુઓ કે અમારા ધર્મ કેટલા વિવશજ અને ઉચ્ચ રાષ્ટ્રીયધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, અને તેઓ તે બનુસાર આચરણ કરવાને માટે તત્પર રહે. અમારા રાષ્ટ્રને જગતના અન્ય રાષ્ટ્રોમાં ઉચ્ચતમ સ્થાનપર પહોંચાડવાની જવાબદારી અમારા પર જ રહેલી છે, તે નિકાલવા માટે આપણે સદૈવ તૈયાર રહેવું જોઈએ.

મંત્રોની સંગતિ

આ વિચરણને અહિં સમાપ્ત કરતાં પહેલાં આ સંકતના મંત્રોની સંગતિના વિષયમાં થોડું કથન કરવું જોઈએ. આ સંકતમાં કુલ ૬૩ મંત્રો છે તેમાં સર્વ પ્રથમના મંત્રોમાં માતૃભૂમિની ધારણા કમાયુક્તિથી થાય છે તે વાત જણાવવામાં આવી છે, તેથી આ મંત્રો સર્વથી અધિક મહત્વના છે. પ્રત્યેક રાષ્ટ્રલોકને માટે એ યોગ્ય છે કે તે આ મંત્રો પાંચે, વિચારે, મનન કરે અને આ મુક્તિની પોતામાં શ્રદ્ધ કરીને પોતાને માતૃભૂમિની સેવા કરવા માટે સુચોબ બતાવે

બીજા મંત્રમાં લોકો વચ્ચે એક અને અબેક એકતા જોઈએ અને અદર અદરના ઝગઝગ ન હોવા જોઈએ કલ્યાણને મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ કહી છે તે સદા સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે ત્રીજા અને ચોથા મંત્રમાં સામાન્યતઃ જુવણને છે, પરંતુ

તેમાં (કમ્પ્લેક્સ સંઘર્ષ) એટલેના સંઘર્ષનું જે વર્ણન છે તે સનાતન મહત્વનો વિષય છે

પાંચમા મંત્રમાં પૂર્વજોના પરાક્રમેનું (પૂર્વે પૂર્વજના વિચારિતે) સ્મરણ કરવાની જે સૂચના મળે છે તે સર્વ આનાસદ્દેએ કહી પણ શકવા જેની નથી, જેઓ પોતાના પૂર્વજોનો મહત્વપૂર્ણ ઇતિહાસ જાણતા નથી તેઓ નિઃસદેહ બાળક વધી શકતા નથી. તે કારણથી જ અહીં તેનો ઉપદેશ કરેલ છે સાતમા મંત્રમાં પણ (અસ્વપ્નાઃ સુર્મિઃ સ્વપ્નાઃ દશાન્તિ) આળસ કર્યા વગર માતૃભૂમિની રક્ષા કરવાનો મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ છે, તેનો પાંચમા મંત્રની સાથેનો સબધ જોઈને પાકો ધર્મજન બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મંત્ર ૬ અને ૭ માં માતૃભૂમિનું મનોહર વર્ણન છે. ૬મા મંત્રમાં ઉદારચરિત સન્માસીઓના સંસારમાં સર્વે જ્ઞાન પ્રચાર કરીને સર્વ પ્રમજનોનાં અન્તાકરણ છાન-ગિરાન દ્વારા સ્થિતિથી સરપૂર કરવાનું એકપ્રકાર વર્ણન છે. ૬મા મંત્રમાં હિન્દુ અને વિષ્ણુના પરાક્રમેનું જે કથન છે તે ૫ મા અને ૭ મા મંત્રની સાથે મેળવીને વાંચ્યું જોઈએ ત્યારે જ તેની સ પૂર્ણ અભિરૂપ આનમાં આવી શકે. ૧૧ મા મંત્રમાં (સર્જાતોઃ સર્ગ પૃથિવ્યોઃ સ્વપ્નસ્ય) " હું અજ્ઞ બનીને માતૃભૂમિનો અધિજાતા બનીશ " આ ઉદારપૂર્ણ મહત્વાકાંક્ષી રાષ્ટ્રના પ્રત્યેક મનુષ્યમાં ઉત્પલ થતી જોઈએ એવું જે સંમિત કરેલું છે તે વિશિષ્ટ અને ઉત્તમ સદેશ છે

૧૨ મા મંત્રમાં " ભૂમિ મારી માતા છે અને હું તેણે પુત્ર છું " આ માતૃપ્રીતિ અને જાળવણી વાસત્ય સ્થિત કરનાર વાક્ય વાંચીને પ્રત્યેક પાકો હૃદય પ્રેમથી સહર્ગિત થશે જ એમાં કોઈ સદેહ નથી જ. ૧૩ મા મંત્રમાં વચનો સદેશ પાકીને મળે છે ૧૪ મા મંત્રમાં વીરચિત્રભાષા દ્વારા તેજને પૂનઃ જ વધારવાની છે " જે આશરો નાશ કરવા છાંટે છે તેણે અને નાશ કરીશું " આ વાક્ય વાંચીને કોનામાં વીરતા નહિ ઉછળી ઉઠે ? ૧૫ મા મંત્રમાં એક જ આનાથી ઉત્પલ થયેલી પાંચ માનવજાતિઓની અલેષ એકતાનું સુંદર વર્ણન છે ૧૬ થી ૧૮ સુધીના મંત્રોમાં (સુર્મિઃ વિશ્વદાઃ સ્વપ્ન-સ્વપ્ન) " અમે માતૃભૂમિની પ્રતિદિન સેવા કરીશું આ પ્રતિજ્ઞા પોતાના અંતમાં સદૃઢ દેહતાથી રાખીને તેને પૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલાં એજ ચોખ્ખું છે. આવી પ્રતિજ્ઞા કરનાર શું કહી માતૃભૂમિની ઉપેક્ષા કરી શકે ખરો ?

૧૯ મા મંત્રથી ૩૧ મા મંત્ર સુધી અમંકારોથી ગરપૂર માતૃભૂમિનું અતિ સુંદર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અર્ચિ, પઠન, દવન, પૃથ્વીના ગ્રધશય, વનરપનિઓની ઉત્તમતા, જળની મહત્તા આદિ વર્ણન જોવાથી ખરેખર હૃદય આનંદોર્ધ્વથી હસકાક જાય છે. ૩૨ મા મંત્રમાં (પરિપથિનો વર્ષ) રસ્તકના લૂંટારાઓને વધ વગેરે સૂચનાઓ દ્વારા શાસન કરવાની સૂચના આપેલી છે. ૩૩ મા મંત્રમાં સુર્વ પ્રકારથી નેનાદિ છન્દિયોનું ઉત્તમ રીતે રક્ષણ કરવાનો મહત્વપૂર્ણ સદેશ આપેલો છે. ૩૪ મા મંત્રમાં " અદિન્સા " અને ૩૫ મા મંત્રમાં મનઃક્રોધન ન કરવાનો ઉપદેશ વિચક્ષણુ લુકિત પુરસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે.

૩૬ મા મંત્રમાં છ મ્હુઓ, જે અપનો અને અહોરાત્રનો ઉદ્દેશ્ય સવાસરમાંથી પરિપૂર્ણ કરવાના દર્શાવે છે. ૩૭ મા મંત્રમાં હિન્દુનું મુક્તતા બહાનું નીચે પોતાની માતૃભૂમિના સર્વ યત્નોએ દૂર કરવાની સૂચના ધણી જ મનનીય છે. ૩૮ મા મંત્રમાં સોમ મર્ચનું મનોરંજક વર્ણન છે. સત્ર અને યજ્ઞસરથા અવાવનારા સ્ત્રિઓના અપૂર્વ સત્કર્મમાંથી પ્રકાશપૂર્ણ ઉલ્લેખ ૩૯ મા મંત્રમાં છે.

૪૦ માં તથા ૪૪ મા મંત્રમાં ધનની કામના પ્રમુખરસાને રહેલી છે ૪૧ મા મંત્રમાં જનતાનું શાસન, નર્તન અને આનંદની સાથે નગર કીર્તનનો ઉલ્લેખ છે આ રાષ્ટ્રીય જીવનની તેજસ્વિતા દર્શાવે છે ૪૨ મા મંત્રમાં માતૃભૂમિને નમન કર્યું છે

૪૩ મા મંત્રમાં આપણા રાષ્ટ્રમાં દેવો દ્વારા, બનાવેલ, વસાવેલ અને શ્રદ્ધિ પામેલ નગરોના વિષયમાં પૂજ્યભાવ ધારણ કરવાનો ઉપદેશ છે. પોતા માટે જગતની સર્વ દિશાઓ રમણીય કેવી રીતે અને તેના મહત્વપૂર્ણ જાણ આ મંત્રમાં પાકો મનપૂર્વક વાચવાથી જોઈ શકે છે

૪૫ થી ૪૮ માં " નાના ધર્મ " પાળનારા, અનેક કાષ્ઠ બોધનારા વિવિધ જાતે રાષ્ટ્રભક્તિથી કેવી રીતે સઘનિ બની શકે છે " તે મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ આપે છે. તેથી આ મંત્ર અનેક બેલભાવથી વિશાળ રહેનારા અને વિનાકારણ અંદર અંદર ગ્રહ વધારનારા લોકોને ધર્મજન બોધક છે. ૪૬ મા મંત્રમાં જેરીલા જીવોનો ભાવ માનવામાં ન આવે એમ કહીને સદ્ભાવ વધારવાનો ઉપદેશ અપૂર્વ રીતે આપવામાં આવ્યો છે

૪૭ મા મંત્રમાં સાંજનિક સ્થાન પર સર્વનો સમાન અધિકાર દેવાની યોજના કરવામાં આવી છે. દુરાચારી તેમજ સદાચારી રત્તા પર સમાન અધિકારથી ચાલી શકે છે, માર્ગ-જનિક બાગ બગિચા કે પુસ્તકાલયમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય જમ શકે છે, બહો એકને પરવાનગી અને બીજાને પ્રતિબંધ એમ થઇ શકે નહિ.

માતૃશ્રમિને પાપી તેમજ સદાચારી બંને પુત્રરૂપે સમાન છે, આ ભાવ ૪૮ મા મંત્રમાં જોવાલાયક છે. ૪૯ થી ૫૧ સુધીના ત્રણ મંત્રોમાં પરુઓ, પિશાચાદિકો અને પક્ષીઓનું વર્ણન છે. ૫૨ અને ૫૩ મા મંત્રમાં પ્રિયપાત્ર અને મેધાની પ્રાપ્તિનું વર્ણન છે.

પોતાના દિગ્વિજયની મહત્વાકાંક્ષાનો ઉપદેશ ૫૪ મા મંત્રમાં છે. ૫૫ મા મંત્રમાં ચારે દિશાઓમાં ઉત્કર્ષ ફેલાવવાનો સંદેશ છે, અને ૫૮ મા મંત્રમાં સાંજનિક સભાઓમાં માતૃશ્રમિ પ્રત્યેના શુભભાવથી ભાવભર્ય કરવાનો ઉપદેશ છે. ૫૭ મા મંત્રમાં સંન્યાની તૈયારીનું વર્ણન છે. ૫૯ થી ૬૧ સુધીના મંત્રોમાં સર્વ સાધારણ ઉપદેશ છે. ૬૨ મા મંત્રમાં માતૃશ્રમિના દિનને માટે આદ્યસમર્પણ કરવાનો આદેશ છે. ૬૩ મા મંત્રમાં સર્વ પ્રજાઓની શુભનિદ્રા સિંધર કરવાનો સંદેશ આપીને સૂકનની પૂજા કરી છે.

પાકક આ સંગતિ જોષને આ ચક્રતનું મનન કરે અને યોધ પ્રાપ્ત કરીને યજ્ઞના ભાગી બને

વિરાટ

કાંડ ૮, સૂક્ત ૧૦

(ઋષિ:- જયર્વાષાર્યઃ । દેવતા:- વિરાટ)

[૧]

વિરાટ્ વા હૃદમઘં આસીત્સર્પા જાતાયાઃ સર્વમન્વિમેદ્રિયમેવેદં મન્વિષ્યતીતિ ॥ ૧ ॥	
સોર્વકામૃત્સા ગાર્હપત્યે ન્યક્રામત્ ॥ ૨ ॥	
ગૃહમેધી ગૃહપતિર્ભવતિ ય एवं વેદ ॥ ૩ ॥	
સોર્વકામૃત્સાહૃદનીયે ન્યક્રામત્ ॥ ૪ ॥	
યન્ત્યસ્ય દેવા દેવહૃતિં પ્રિયો દેવાનાં ભવતિ ય एवं વેદ ॥ ૫ ॥	

અર્થ— [૧] (વિરાટૃ વૃઃ વિરાટ ચોક્ષસપણે (અપ્રેરદં આસીત્) પ્રારંભમાં આ જગત હસ્તે. (તસ્યાઃ જાતાયાઃ) તેના હોવાથી (હ્યં एवं હૃદં મન્વિષ્યતિ ઇતિ) આ આપું આ યશે એ કારણે (સર્વે અવિમેદ) સર્વે ભયભીત થઇ ગયા. (૧)

(સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્કાન્ત બની ગઇ અને (સા ગાર્હપત્યે ન્યક્રામત્) તે ગૃહપતિ સંસ્થામાં પરિણત બની ગઇ. (યઃ एवं વેદ) જે આ પ્રમણે બાણ છે તે (ગૃહમેધી) ગૃહયજ્ઞ કરનારો બનીને (ગૃહ પતિઃ ભવતિ) ગૃહપાલક થાય છે. (૨-૩)

(સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્કાન્ત બની ગઇ અને (સા આહવનીયે ન્યક્રામત્) તે આહવનીય અગ્નિ સંસ્થામાં પરિણત થઇ ગઇ. (યઃ एवं વેદ) જે આ પ્રકારે બાણ છે તે (દેવાનાં પ્રિયઃ ભવતિ) તે દેવોને પ્રિય બને છે અને (દેવાઃ અસ્ય દેવહૃતિં યન્તિ) સર્વ દેવ આ દેવોની ગર્જનાને સ્થાને બાય છે. (૪-૫)

૬ [અથર્વ અનુ. ભા. ૨]

સોર્દક્રામત્સા દક્ષિણાગ્રો ન્યક્રામત્	॥ ૬ ॥
યજ્ઞર્તો દક્ષિણીયો વાસતેયો ભવતિ ય एवं વેદ	॥ ૭ ॥
સોર્દક્રામત્સા સમાયા ન્યક્રામત્	॥ ૮ ॥
યન્યસ્ય સર્મા સમ્યો ભવતિ ય एवं વેદ	॥ ૯ ॥
સોર્દક્રામત્સા સમિતો ન્યક્રામત્	॥ ૧૦ ॥
યન્યસ્ય સમિતિ સામિત્યો ભવતિ ય एवं વેદ	॥ ૧૧ ॥
સોર્દક્રામત્સામન્ત્રણેન્યક્રામત્ ।	॥ ૧૨ ॥
યન્યસ્યામન્ત્રણામામન્ત્રણીયો ભવતિ ય एवं વેદ	॥ ૧૩ ॥

[૨]

સોર્દક્રામત્સાન્તરિક્ષે ચતુર્થા વિક્રાન્તાતિષ્ઠત્	॥ ૧ ॥
તાં દેવમનુષ્યાં અદ્રુવન્નિયમેવ તર્હેદુ યદુભયં	
ઉપજીવેન્મેમામુષં હ્રવામહા ઇતિ	॥ ૨ ॥
તામુપાહ્વયન્ત	॥ ૩ ॥

અથ— (સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્ક્રાન્ત બની ગઈ અને (સા દક્ષિણાગ્રો ન્યક્રામત્) તે દક્ષિણાગ્રિભા પરિણત બની ગઈ (ય એવ વેદ) જે આ પ્રમાણે બાંધે છે તે (યજ્ઞર્ત દક્ષિણીય વાસતેય ભવતિ) થોડા દીતે થકા કરનારે, સન્માન થોડા અને બીજાને રહેવાનું સ્થાન આપનારો અને છે (૬-૭)

(સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્ક્રાન્ત થઈ ગઈ અને (સા સમાયા ન્યક્રામત્) તેથી સભામાં પરિણત થઈ ગઈ (ય એવ વેદ) જે આ બાંધે છે તે (સમ્ય ભવતિ) સજાને થોડા થાય છે અને લોકો (અસ્ય સમા યન્તિ) તેની સભામાં ભાય છે (૮-૯)

(સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્ક્રાન્ત બની ગઈ અને (સા સમિતો ન્યક્રામત્) તેથી સમિતિમાં પરિણત થઈ ગઈ (ય એવ વેદ) જે આ બાંધે છે તે (સામિત્ય ભવતિ) સમિતિને થોડા અને છે અને લોકો (અસ્ય સમિતિ યન્તિ) તેની સમિતિમાં ભાય છે (૧૦-૧૧)

(સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્ક્રાન્ત બની ગઈ અને (સા આમન્ત્રણે ન્યક્રામત્) તે મન્ત્રીસભામાં પરિણત થઈ ગઈ (ય એવ વેદ) જે આ બાંધે છે તે (આમન્ત્રણીય ભવતિ) મન્ત્રીમંડળને થોડા અને છે અને લોકો તેની મન્ત્રણા માટે ભાય છે (૧૨-૧૩)

[૨] (સા ઉદ્ અક્રામત્) તે વિરાટ ઉત્ક્રાન્ત બની ગઈ અને (સા અન્તરિક્ષે ચતુર્થા) તે અન્તરિક્ષમાં ચાર પ્રકારે (વિક્રાન્તા અતિષ્ઠત્) વિશકત બનીને સ્થિર થઈ (૧)

(દેવમનુષ્યા તા અદ્રુવન્) દેવ અને મનુષ્યો તેની બાબતમાં બોલ્યા કે (હવે એ તરુ વેદ) તે તે બાંધે છે (યત્ ઉમયે ઉપજીવેમ) જેનાથી અમે અને દ્રુવિત રહીએ છીએ, તેથી (હમા ઉપ હવામહે ઇતિ) અમે તેને બોલાવીએ છીએ (૨)

(તાં ઉપાહ્વયન્ત) તેમણે તેને બોલાવ્યો, ખૂબ મારી (૩)

ऊर्जे एहि स्वध एहि सूनृत एहीरावत्येहीति	॥ ४ ॥
तस्या इन्द्रो वत्स आसीद्वायव्यमिधान्यम्रमूधः	॥ ५ ॥
बृहच्च रथन्तरं च द्वौ स्तनावास्तां यज्ञायज्ञियं च वामदेव्यं च द्वौ	॥ ६ ॥
ओपधीरेव रथन्तरेण देवा अदुहन्व्यचो बृहता	॥ ७ ॥
अपो वामदेव्येन यज्ञं यज्ञायज्ञियेन	॥ ८ ॥
ओपधीरेवास्मै रथन्तरं दुहे व्यचो बृहत्	॥ ९ ॥
अपो वामदेव्यं यज्ञं यज्ञायज्ञियं य एवं वेद	॥ १० ॥

[૩]

સોદકામત્સા વનસ્પતીનાગચ્છતાં વનસ્પતયોઽમ્નત સા સંવત્સરે સમમવત્	॥ ૧ ॥
તસ્માદ્વનસ્પતીનાં સંવત્સરે વૃક્ષળમપિં રોહતિ	
વૃશ્વતેઽસ્યામિત્ર્યો આતૃવ્યો ય એવં વેદ	॥ ૨ ॥

અર્થ— (ऊर्जे एहि) હે બળ । તું આવ, (स्वधे एहि) હે મારી ધારણશક્તિ । તું આવ, (सूनृत एहि) હે સત્ય । તું આવ, (इरावति एहि) હે અજ્ઞમયી । તું આવ. (૪)

(तस्याः वत्सः इन्द्रः आसीत्) તેને વત્સ ઈન્દ્ર હતો. (गायत्री अभिधानी) ગાયત્રી દોરડું હતી અને (अम्रं ऊघः) મેઘ દુઘ્ધરથાન હતું. (૫)

(बृहत् च रथन्तरं च) બૃહત્ અને રથન્તર (દ્વાં स्तनां आस्ताम्) બે આંચળો હત્યાં અને (यज्ञायज्ञियं च वामदेव्यं च द्वौ) યજ્ઞાયજ્ઞિય અને વામદેવ્ય બે પણ બે આંચળો હતા. (૬)

(देवाः रथन्तरेण ओपधीः अदुहन्) દેવોએ રથન્તરમાથી ઔપધિઓ દોહન કરીને મેળવી અને (बृहता व्यच) બૃહત્માંથી વિસ્તારવાળું આકાશ કાઢ્યું (૭)

(वामदेव्येन अपः) વામદેવ્યથી બળ પ્રાપ્ત કર્યું અને (यज्ञायज्ञियेन यज्ञं) યજ્ઞાયજ્ઞિય પાસેથી યજ્ઞને મેળવ્યો. (૮)

(यः एवं वेद) જે આ બાણે છે (अस्मै रथन्तरं एव ओपधीः दुहे) તેને માટે રથન્તર ઔપધિઓ આપે છે, (बृहत् व्यचः) બૃહત્ અવકાશ આપે છે, (वामदेव्यं अपः) વામદેવ્ય બળ આપે છે અને (यज्ञायज्ञियं यज्ञं) યજ્ઞાયજ્ઞિય યજ્ઞ આપે છે. (૯-૧૦)

[૩] (सा उदकामत्) તે ઉદકાન્ત થઈ ગઈ અને (सा वनस्पतीनागच्छत्) તે વનસ્પતિઓની પાસે ગઈ. (तां वनस्पतयः अमनत) તેણીને વનસ્પતિઓએ મારી નાખી, પરંતુ (सा संवत्सरे समभवत्) તે ફરીથી વર્ષમાં ઉત્પન્ન થઈ ગઈ. (तस्मात् वनस्पतीनां वृक्षं अपि रोहति) તેથી જ વનસ્પતિના ઘાવ ભરાઈ બાક છે (यः एवं वेद) જે આ બાણે છે (अस्य अग्निः आतव्यः वृश्चते) તેને અગ્નિય શયુ કપાઈ બાક છે. (૧-૨)

સોદંક્રામસા પિતૃનાગચ્છતાં પિતરોઽગ્નત સા માસિ સમમવત ॥ ૩ ॥

તસ્માપિતૃભ્યો માસ્યુર્ધમાસ્ય દદતિ
પ્ર પિતૃયાણં પન્થો જાનાતિ ય एवं વેદ ॥ ૪ ॥

સોદંક્રામસા દેવાનાગચ્છતાં દેવા અગ્નત સાર્ધમાસે સમમવત ॥ ૫ ॥

તસ્માદેવેભ્યોઽર્ધમાસે વર્ષદ કુર્વન્તિ
પ્ર વેવયાન પન્થો જાનાતિ ય एवं વેદ ॥ ૬ ॥

સોદંક્રામસા મનુષ્યાનાગચ્છતાં મનુષ્યાઽગ્નત સા સુધઃ સમમવત ॥ ૭ ॥

તસ્માન્મનુષ્યેભ્ય ઉમયયુરુપ હરન્ત્યુર્ધ્વાસ્ય ગૃહે હરન્તિ ય एवं વેદ ॥ ૮ ॥

[૪]

સોદંક્રામસાસુરાનાગચ્છતામસુરાં ઉપાહ્વયન્ત માયુર્ણીતિ ॥ ૧ ॥

તસ્યા વિરોચનઃ પ્રાહ્નાદિવત્સ આસીદવસ્પાત્રં પાત્રમ્ ॥ ૨ ॥

તાં દ્વિમૂર્ધાંતર્વ્યોઽષોક્તા માયામેવાધોક્ ॥ ૩ ॥

તાં માયામસુરાં ઉર્ધ્વે જીવન્ત્યુપજીવનીયૌ મવતિ ય एवं વેદ ॥ ૪ ॥

અર્થ—(સા ઉદંક્રામત) તે ઉત્પન્ન થઇ, (સા પિતૃન્ આગચ્છત) તે પિતૃઓની પાસે આવી પહોચી, (સા પિતર અગ્નત) તેણીને (પિતૃઓએ) મારી નાખી, પરંતુ (સા માસિ સમમવત) તેણી અતિભાસ ઉત્પન્ન થવા લાગી (ય एवं વેદ) જે આ બંધે છે તે (પિતૃયાણ પન્થા પ્રજાનાતિ) પિતૃયાન માર્ગ બંધે છે અને (તસ્માત) તેથી (પિતૃભ્ય માસિ ઉપમાસ્ય દદતિ) પિતૃઓને અતિભાસ દાન આપવામાં આવે છે (૩-૪)

(સા ઉદંક્રામત) તે ઉત્પન્ન થઇ ગઇ, (સા દેવાન્ આગચ્છત) તેણી દેવોની પાસે ગઇ, (સા દેવા અગ્નત) તેણીને દેવોએ મારી નાખ્યા, (સા અર્ધમાસે સમમવત) તે અર્ધમાસમાં જ તૈયાર થવા લાગી (ય एवं વેદ) જે આ બંધે છે તે (દેવયાન પન્થા પ્રજાનાતિ) દેવયાન માર્ગને બંધે છે અને (તસ્માત) તેથી (દેવેભ્ય અર્ધમાસે વર્ષદ કુર્વન્તિ) તેઓ દેવો મટે અર્ધમાસમાં વર્ષદર્શ કરે છે (૫-૬)

(સા ઉદંક્રામત) તેણી ઉત્પન્ન થઇ ગઇ (સા મનુષ્યાન્ આગચ્છત) તેણી માણસો પાસે ગઇ, (સા મનુષ્યા અગ્નત) તેણીને માણસોએ મારી નાખી, (સા સુધઃ સમમવત) તેણી તત્કાળ ઉત્પન્ન થઇ ગઇ (ય एवं વેદ) જે આ બંધે છે (અસ્ય ગૃહે ઉપહરન્તિ) તેના મરમા લોકો ઉપહાર લાવે છે અને (તસ્માત) તે કારણે (મનુષ્યભ્ય ઉમયયુર ઉપહરન્તિ) મનુષ્યોને માટે દરરોજ જે વાર અન્ન તૈયાર કરે છે (૭-૮)

[૪] (સા ઉદંક્રામત) તેણી ઉત્પન્ન થઇ ગઇ. (સા અસુરાન્ આગચ્છત) તે અસુરોની પાસે આવી ગઇ, (સા અસુરાં ઉપાહ્વયન્ત) તેણીને અસુરોએ બોલાવી કે (માયુર્ણીતિ) ' હે માયે ! આવ ' આ પ્રમાણે (તસ્યા પ્રાહ્નાદિ વિરોચન વત્સ આસીદ) તેનો પ્રહ્લાદ પુત્ર વિરોચન પુત્ર હતો, તેનું (અગસ્પાત્ર પાત્ર) એક લોખંડનું પાત્ર હતું, (તા દ્વિમૂર્ધાંતર્વ્ય અધોક્) તેનું અનુપુત્ર દ્વિમૂર્ધાએ હોહન કર્યું (તા માયાપવ અધોક્) તેનું હોહન કરતા માત્ર માયા જ મળી, (તા માયા અસુરાં ઉપજીવન્તિ) તે માયા પર જ અસુરોનું જીવન ચલેલું છે (ય एवं વેદ) જે આ બંધે છે (ઉપજીવનીય મવતિ) તે જીવનને નિર્વાહ કરનારે માય છે (૧-૪)

સોદક્રામત્સા પિતૃનાગ્ચ્છતાં પિતર ઉપાહ્વયન્ત સ્વધ એહીતિં	॥ ૫ ॥
તસ્યાં યમો રાજા વત્સ આસીંદ્રજતપાત્રં પાત્રમ્	॥ ૬ ॥
તામન્તકો માર્ત્યવોઽધોક્તાં સ્વધામેવાધોક્	॥ ૭ ॥
તાં સ્વધાં પિતર ઉપે જીવન્ત્યુપજીવનીયો ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૮ ॥
સોદક્રામત્સા મનુષ્યાઽનાગ્ચ્છતાં મનુષ્યાઽં ઉપાહ્વયન્તેરાવત્યેહીતિં	॥ ૯ ॥
તસ્યા મનુર્વેવસ્યતો વત્સ આસીંદ્રપૃથિવી પાત્રમ્	॥ ૧૦ ॥
તાં પૃથીં વૈન્યોઽધોક્તાં કૃપિં ચ સસ્યં ચાધોક્	॥ ૧૧ ॥
તે કૃપિં ચ સસ્યં ચ મનુષ્યાઽં ઉપે જીવન્તિ	
કૃષ્ટરાધિરુપજીવનીયો ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૧૨ ॥
સોદક્રામત્સા સમ્પ્રજીનાગ્ચ્છતાં સમ્પ્રજપય ઉપાહ્વયન્ત વ્રહ્મણ્વત્યેહીતિં	॥ ૧૩ ॥
તસ્યાઃ સોમો રાજા વત્સ આસીંદ્રચન્દ્રઃ પાત્રમ્	॥ ૧૪ ॥
તાં વૃહસ્પતિરાદ્ધિરસોઽધોક્તાં વ્રહ્મં ચ તપશ્ચાધોક્	॥ ૧૫ ॥
તદ્વ્રહ્મં ચ તપશ્ચ સમ્પ્રજપય ઉપે જીવન્તિ	
‘વ્રહ્મવર્ચસ્પુપજીવનીયો ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૧૬ ॥

અર્થ— (સા ઉદક્રામત્) તે ઉત્કાન્ત થઇ ગઇ અને (સા પિતૃન્ આગચ્છત્) તેણી પિતૃઓની પાસે આવી ગઇ. (તાં પિતરઃ ઉપાહ્વયન્ત) તેને પિતૃઓએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (સ્વધે પહિ હિતિ) “હે અમારી ધારકશક્તિ ! અહીં આવ. ” (તસ્યાઃ યમઃ રાજા વત્સઃ આસીત્) તેનો યમરાજા બાહરડો હતો અને તેનું (રજતપાત્રં પાત્રં) ચાંદીનું પાત્ર હતું, (તાં અન્તકઃ માર્ત્યવઃ અધોક્) તેનું મૃત્યુ અંધમાં અન્તકે દોહન કર્યું. (તાં સ્વધાં એવ અધોક્) તંથી પોતાની જ ધારકશક્તિનું દોહન થયું, તેથી (તાં સ્વધાં પિતરઃ ઉપજીવન્તિ) તે તેમની ધારકશક્તિથી પિતૃઓનું જીવન બને છે. (યઃ एवं વેદં) જે આ બધું છે તે (ઉપ-જીવનીયઃ ભવતિ) જીવનનો નિર્વાહ કરનારો થાય છે. (૫-૮)

(સા ઉદક્રામત્) તેણી ઉત્કાન્ત બની ગઇ અને (સા મનુષ્યાન્ આગચ્છત્) તેણી મનુષ્યોની પાસે આવી ગઇ, (તાં મનુષ્યાઃ ઉપાહ્વયન્ત) તેણીને મનુષ્યોએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (દિરાવતિ પહિ હિતિ) “હે અન્ત આપનારી ! અહીં આવ. ” (તસ્યાઃ મનુઃ વૈવસ્વતઃ વત્સઃ આસીત્) તેનો વિવસ્વાનનો પુત્ર મનુ બાહરડો હતો, તેની (પૃથિવી પાત્રં) પૃથ્વી પાત્ર હતી, (તાં પૃથી વૈન્યઃ અધોક્) તેનું વેન પુત્ર પૃથ્વીએ દોહન કર્યું, (તાં કૃપિં ચ સસ્યં ચ અધોક્) તે દોહનથી કૃષિ અને ધાન્ય બન્યું, તે કારણે (તે મનુષ્યાઃ કૃપિં ચ સસ્યં ચ ઉપજીવન્તિ) મનુષ્યો કૃષિ અને ધાન્ય પર જ પોતાનું જીવન ટકાવી રાખે છે. (યઃ एवं વેદં) જે આ બધું છે તે (કૃષ્ટ-રાધિઃ) કૃષિમા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનારો બનીને (ઉપજીવનીયઃ ભવતિ) ખીજાના જીવનનો નિર્વાહ કરનારો થાય છે. ” (૯-૧૨)

(સા ઉદક્રામત્) તેણી ઉત્કાન્ત બની, (સા સમ્પ્રજીન્ આગચ્છત્) તેણી સમ પ્રજિઓની પાસે આવી પહોંચી. (તાં સમ પ્રજપયઃ ઉપાહ્વયન્ત) તેણીને સમપ્રજિઓએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (વ્રહ્મણવતિ પહિ-હિતિ) “હે બ્રહ્મજ્ઞાનવાણી ! અહીં આવ ” (તસ્યાઃ સોમઃ રાજા વત્સઃ આસીત્) સોમ રાજા તેનો બાહરડો હતો,

[૫]

સોદંક્રામત્સા દેવાનાગચ્છતાં દેવા ડપાહ્યન્તોર્જેણીતિ	॥ ૧ ॥
તસ્યા દન્દ્રો વત્સ આસીચ્ચમ્સઃ પાત્રમ્	॥ ૨ ॥
તાં દેવઃ સંવિતાધોક્તામૂર્જમિવાધોક્	॥ ૩ ॥
તામૂર્જાં દેવા ડપં જીવન્તુપુજીવનીયોં ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૪ ॥
સોદંક્રામત્સા ગન્ધર્વાપ્સરસ આગચ્છતાં	
ગન્ધર્વાપ્સરસ ડપાહ્યન્તુ પુણ્યગન્ધુણીતિ	॥ ૫ ॥
તસ્યાચ્ચિત્રરથઃ સૌર્યવર્ચસો વત્સ આસીતપુષ્કરપુર્ણં પાત્રમ્	॥ ૬ ॥
તાં વસુરુચિઃ સૌર્યવર્ચસોડ્ધોક્તાં પુણ્યમેક ગન્ધર્મધોક્	॥ ૭ ॥
તં પુણ્યં ગન્ધં ગન્ધર્વાપ્સરસ ડપં જીવન્તિ	
પુણ્યગન્ધિરુપજીવનીયોં ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૮ ॥

અને (હન્દઃ પાત્રં) હન્દ પાત્ર હવું. (તાં મુહસ્પતિઃ આંગિરસઃ અધોક્) તેનું આંગિરસ કુલોત્પન્ન બૃહ-
સ્પતિએ દોહન કર્યું. (તાં મલ્લ ચ તપઃ ચ અધોક્) તેથી જ્ઞાન અને તપ મળ્યાં, (તત્ મલ્લ ચ તપઃ ચ)
તેથી જ્ઞાન અને તપપર (સત્ ક્રપયઃ ઉપજીવન્તિ) સત્ક્રપયોએ પેલાનું જીવન ધારણ કરે છે. (યઃ एवं
વેદં) જે આ બાણે છે તે (મલ્લવર્ચસાં) જ્ઞાનવાન બનીને (ઉપજીવનીયઃ ભવતિ) જીવનનો નિર્વાહ કરનારો
બને છે. (૧૩-૧૬)

[૫] (સા ડદક્રામત્) તે ઉત્ક્રાન્ત બની ગઇ, (સા દેવાન્ આગચ્છત્) તે દેવાની પાસે ગઇ, (તાં
દેવા ડપાહ્યન્ત) તેને દેવેએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (ડર્જેણીતિ) “ હે બળવતી ! અહિં આવ ! ”
(તસ્યાઃ દન્દ્રઃ વત્સઃ આસીત્) તેનેા વાછરડો ઇન્દ્ર હતો અને (ચમસઃ પાત્રં) ચમસ પાત્ર હવું, (તાં
દેવઃ સંવિતા અધોક્) તેને સંવિતાદેવે દોહી (તાં કૂર્જોંણ અધોક્) તેથી બળપ્રાપ્ત થયું, તેથી (તાં ડર્જાં
દેવાઃ ઉપજીવન્તિ) તેના બળને લીધે દેવાનું જીવન ચાલે છે (યઃ एवं વેદં) જે આ બાણે છે તે (ઉપજી
વનીયઃ ભવતિ) જીવનનો નિર્વાહ કરનારો બને છે. (૧-૪)

(સા ડદક્રામત્) તે ઉત્ક્રાન્ત થઇ ગઇ અને (સા ગન્ધર્વાપ્સરસઃ આગચ્છત્) તે ગન્ધર્વો
અને અપ્સરાઓ પાસે ગઇ, (તાં ગન્ધર્વાપ્સરસઃ ડપાહ્યન્ત) તેણીને ગન્ધર્વો અને અપ્સરાઓએ આ
પ્રમાણે બોલાવી કે (પુણ્યગન્ધેણીતિ) “ હે ઉત્તમ સુવાસવાળી ! અહીં આવ ” તસ્યાઃ ચિત્રરથઃ સૌર્ય-
વર્ચસઃ વત્સઃ આસીત્) તેનેા સૂર્ય વર્ચસપુત્ર ચિત્રરથ વાછરડો હતો અને (પુષ્કરપુર્ણં પાત્રં) કમળપત્ર
પાત્ર હવું, (તાં વસુરુચિઃ સૌર્યવર્ચસઃ અધોક્) તેનું સૂર્ય વર્ચસપુત્ર વસુરુચિએ દોહન કર્યું તેથી (તં પુણ્યં
ગન્ધં એવ અધોક્) તેથી ઉત્તમ સુવાસ પ્રાપ્ત થયો. તેથી (તં પુણ્યં ગન્ધં ગન્ધર્વાપ્સરસઃ ઉપજીવન્તિ) તે
સુવાસ પર ગન્ધર્વો અને અપ્સરાઓ જીવન્ત રહે છે. (યઃ एवं વેદં) જે આ બાણે છે તે (પુણ્યગન્ધિઃ) ઉત્તમ
સુગન્ધયુક્ત બનીને (ઉપજીવનીયઃ ભવતિ) તે જીવનનો નિર્વાહ કરનારો બને છે. (૫-૮)

સોદક્રામત્સેતરજનાનાગચ્છતામિતરજના ઉપાહ્વયન્ત તિરોધ્દેદ્દેહીતિ	॥ ૧ ॥
તસ્યાઃ કુવેરો વૈશ્રવણો વત્સ આસીદામપાત્રં પાત્રમ્	॥ ૧૦ ॥
તાં રજતનામિઃ કાચેરકોડિયોક્તાં તિરોધામેવાધોક્	॥ ૧૧ ॥
તાં તિરોધામિતરજના ઉપં જીવન્તિ નિરો ધત્તે સર્વે	
પાપ્માનંમુપજીવનીયો ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૧૨ ॥
સોદક્રામત્સા સર્પાનાગચ્છતાં સર્પા ઉપાહ્વયન્ત વિપવત્યેહીતિ	॥ ૧૩ ॥
તસ્યાસ્તક્ષકો વૈશાલેયો વત્સ આસીદલાવુપાત્રં પાત્રમ્	॥ ૧૪ ॥
તાં ધૃતરાષ્ટ્રે પેરાવતોડિયોક્તાં વિપમેવાધોક્	॥ ૧૫ ॥
તદ્વિપં સર્પા ઉપં જીવન્ત્યુપજીવનીયો ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૧૬ ॥

[૬]

તદ્યસ્માં एवं વિદુપેડલાવુનામિષ્ટેષ્ટપ્રત્યાહંન્યાત્	॥ ૧ ॥
ન ચ પ્રત્યાહંન્યાન્મનંસા ત્વા પ્રત્યાહંન્મીતિ પ્રત્યાહંન્યાત્	॥ ૨ ॥
યત્પ્રત્યાહંન્તિ વિપમેવ તત્પ્રત્યાહંન્તિ	॥ ૩ ॥
વિપમેવાસ્યામિયં પ્રાતૃઘ્યમનુવિપિચ્યતે ય एवं વેદં	॥ ૪ ॥

અર્થ— (સા ઉદક્રામત્) તે ઉત્કાંત યધ, (સા હતર જનાન્ આગચ્છત્) તે ધતર જનો પાસે આવી ગઈ, (તાં હતર જનાઃ ઉપાહ્વયન્ત) તેણીને ધતરજનોએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (તિરોધે દેહી દત્તિ) “ હે અતર્ધાનશકિત ! અહીં આવ ” (તસ્યાઃ કુવેરઃ વૈશ્રવણઃ વત્સઃ આસીન્) તેનો વિશ્રવાનો પુત્ર કુવેર પુત્ર હતો અને (આમપાત્રં પાત્રમ્) આમપાત્ર પાત્ર હતું, (તાં રજતનામિઃ કાચેરકઃ અધોક્) તેનું કાચેરક પુત્ર રજતનામિએ ડોહન કર્યું, (તાં તિરોધાં એવ અધોક્) તેથી અન્તર્ધાનશકિત પ્રાપ્ત થઈ તેથી (હતર-જનાઃ તાં તિરોધાં ઉપજીવન્તિ) ધતરજનો તે તિરોધાન શકિત પર અધિષ્ઠિત રહે છે. (યઃ एवं વેદં) જે આ બાણે છે તે (સર્વે પાપ્માનં તિરઃ ઘત્તે) સર્વ પાપને દૂર કરે છે અને (ઉપજીવનીયઃ ભવતિ) અવનનો નિર્વાહ કરનારો અને છે. (૬-૧૨)

(સા ઉદક્રામત્) તે ઉત્કાંત યધ, (સર્પાન્ આગચ્છત્) તે સર્પોની પાસે આવી ગઈ, (તાં સર્પાઃ ઉપાહ્વયન્ત) તેણીને સર્પોએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (વિપવતિ દેહી દત્તિ) “ હે વિપવાળી ! અહીં આવ ! ” (તસ્યાઃ તક્ષકઃ વૈશાલેયઃ વત્સઃ આસીન્) તેનો વિશાલા પુત્ર તક્ષક પુત્ર હતો, (અલાવુ-પાત્રં પાત્રમ્) અને અલાવુનું પાત્ર હતું (તાં ધૃતરાષ્ટ્રઃ પેરાવતઃ અધોક્) ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્રે તેનું ડોહન કર્યું, (તાં વિપં એવ અધોક્) તેનાથી વિપજ પ્રાપ્ત થયું, (તત્ વિપં સર્પાઃ ઉપજીવન્તિ) તે વિપને લીધે સર્પો અવન ધારણ કરે છે. (યઃ एवं વેદં) જે બાણે છે તે (ઉપજીવનીયઃ ભવતિ) અવનનો નિર્વાહ કરનારો અને છે. (૧૩-૧૬)

[૬] (તત્ત્વં એવં વિદુષે યસ્મે) તેથી આમ જાણનારા જે વિદ્વાનને માટે (અભાવુના અભિપિચ્છેન્) અભાવુથી અભિપેક્ષ કરવામાં આવે તે તેનો (પ્રત્યાહન્યાત્) પ્રતિકાર કરે. (ન ચ પ્રત્યાહન્યાન્) અને જો પ્રતિકાર ન કરે તો (મનસા ત્યા પ્રતિ-માહન્મિ) મનથી “ નારો પ્રતિધાત કરું છું ” (દુનિ પ્રત્યાહન્યાન્) એમ પ્રતિકાર કરે. (યત્ પ્રત્યાહન્તિ) જે પ્રતિકાર થાય છે (તત્ત્વં એવં પ્રત્યાહન્તિ) તે વિધેનો જ પ્રત્યાધાત કરે છે. (યઃ એવં યેદ) જે આ જાણે છે (વિપં એવં અસ્ય અપ્રિયં જ્ઞાતૃવ્યં) વિષ જ તેના અપ્રિય જ્ઞાતૃવ્ય પર (અનુવિપિચ્ચતે) પડે છે. (૧-૪)

વિરાટ

કામધેનુનું દૂધ

આ સૂક્તમાં જગન્માતા વિરાટ દેવીશ્રી કામધેનુનું દૂધ કયા યોગેએ કેવી રીતે દોહ્યું તેનું ઉત્તમ વર્ણન છે. કામધેનુ તો સર્વની એક સરખી જ માતા છે, તેનામાં કાંઈ બેદરબાવ હોતો નથી, પરન્તુ તેની પાસે જનારા સિત્તસિત્ત છે, તેમનાં મન સિત્ત પ્રકારનાં છે, તેમની કામનાઓ સિત્ત પ્રકારની હોય છે, તેમના પુરુષાર્થ પશુ સિત્ત હોય છે તેથી તેનાં પરિક્ષામ પશુ સિત્ત જ હોય છે. કોઈ પશુ ગાયનું દૂધ સાપના પેટમાં જશે તો તેનું ઝેર જ થવાનું છે, અને તે જ દૂધ જો કોઈ અપાના મૂળમાં સોસવામાં આવે તો ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ રસવાળી દેરીઓ તૈયાર થાય છે. આજ પ્રકારે એક જ સમુદ્રનું પાણી વાદળાંઓમાં જઈ વૃષ્ટિરૂપે નીચે પડે છે અને સર્વ જલો અને વનસ્પતિઓ પર પડે છે, પરન્તુ આ એક જ પાણીથી જ

પ્રકારના રસ છ પ્રકારનાં જુદા જુદા જલોમાંથી ઉત્પન્ન કરે છે. શેરડીમાં મધુર, ગાંજલીમાં ખાટો, મરચાંમાં તીખો, આ પ્રમાણે વિભિન્નરસો ઉત્પન્ન થાય છે. વાદળાંમાંથી પડનારું પાણી એક સરખું જ હોય છે પરન્તુ વનસ્પતિઓના બેદને કારણે રસમાં પશુ સિત્તના ઉત્પન્ન થાય છે. જમીન એક જ પ્રકારની છે પરન્તુ તેમાંથી ઉત્પન્ન થતા શુશ્રાવની સુગંધ, અમેલીની સુગંધ અને પારિળનકની સુગંધ જુદાજુદા પ્રકારની હોય છે. એક જ ભૂમિમાંથી રસ ચૂસનારી સિત્ત વનસ્પતિ દોવાને કારણે વિભિન્ન રસોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આજ પ્રકારે વિશદરૂપે દિવ્ય કામધેનુ એક જ છે, પરન્તુ તેની પાસેથી દેવ, માધિ, પિતૃ, અસુર, માનવ, સર્પ, ગન્ધર્વ વગેરે સિત્ત સિત્ત શુભો પ્રાપ્ત કરે છે. તેનું વર્ણન આ સૂક્તમાં નેવો જેવું છે. એજ વાત નીચેના કેટલાકમાં જુઓ—

૧ વિરાટ, દિવ્ય કામધેનુ

લોકો	દોહનકર્તા,	વત્સ	દોહનધાત	ગોલાવવાનું નામ	દૂધ	શુષ્કનસાધન	શુકરે છે અથવા દેવું હોય છે
અસુર	દિમૂર્ધો	વિરોચન	અયરપાત	આયા	માયા	માયા	
દેવ	અન્તોમાયો.	મન, રાગ	રજતપાત	સ્વધા	સ્વધા	સ્વધા	
મનુષ્ય	પૃથ્વીવૈવ	મનુ	પૃથ્વી	ધરાવતિ	કૃષિ, સરય	કૃષિ, સરય	કૃષિ-સાધિ
તેજસવિ	બૃહસ્પતિ	સોમો, રાગ	છન્દઃ	અહરહતી	અન્ન, તપ	અન્ન, તપ	અન્નવચ્ચંસી
	આશિરસ						

લોકો	દોહનકર્તા	વરમ	દોહનપાત્ર	બોલાવવાનું નામ	દૂધ	જીવનસાધન	શું કામ કરે છે અથવા કેવી રીતે થાય છે
દેવ	સપિનાદેવ	ધન્વ	મયસ	ઉર્મ	ઉર્મ	ઉર્મ	
મન્વર્	વસુદેવ	વિતરથ	પુષ્કરપર્ણ	પુણ્યમન્ધા	પુણ્યમન્ધ	પુણ્યમન્ધ	સુગંધિત બને છે
અપ્સરા	સૌપર્વતી	સૌપર્વતી	કમળપત્ર		સુગંધ		
હતરવેશો	રજતનાભિઃ	કુબેર	આમપાત્ર	નિરોધા	તિરોધા	તિરોધા	પાપ દૂર કરે છે
	કાબેરક	વૈશ્રવજી					
સર્પ	ધતરાષ્ટ્ર	તદ્દેશ	અવાજુપાત્ર	વિવતી	વિવ	વિવ	
	ઐરાવત	વૈશાલેય					

૨ વિરાટ દિવ્ય કામધેનુ

દોહનકર્તા	દુઃખાશય	વસ્ત્ર	રસના ગાયને બાધવાની દોરી	ગાયના નામ	સ્તન	દૂધ
દેવ, મનુષ્ય	અમ્ર	ધન્વ	ગાયત્રી	ઉર્મ	બૃહત્	અયઃ (આકાશ)
				સ્વધા, ચતુના	રથ તર	ઔષધિ
				હરાવતી	ધરાપ્રાસિય	યજ્ઞ
					વામદેવ્ય	આપ

૩ વિરાટ ગાય

કોની પાસે ગઈ	હરી ઉત્પન્ન થવાનો સમય	શું થાય છે	જ્ઞાન
વનરપતિ	સંવત્સર	એક વરસમાં બાર પ્રાણ બળ	
પિતૃ	માસ	માસિક દાન આપે છે	પિતૃયાન જ્ઞાન
દેવ	પક્ષ	અર્ધ માસમાં વળત કરે છે	દેવયાન જ્ઞાન
મનુષ્ય	સપ્ત, તરકાળ	પ્રતિદિન અન્ન મદદજી કરે છે	

આ કોષ્ટો પરથી સમજી શકાય છે આ વિરાટરૂપી કામ-ધેનુ પાસેથી કેટલે કયા પ્રકારનું દૂધ પ્રાપ્ત કરી કામધેનુની પાસે જે ભાગનામાં આવે છે તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે તથા જોઈએ તો અમૃત માગે અથવા વિષ માગે એકજ કામ-ધેનુ અમૃત માગનારને અમૃત આપશે અને વિષ માગનારને વિષ આપશે કામધેનુ તો વરદાન માગનારની ઇચ્છા તુલ્ય કરી શકે છે, માત્ર વરદાન માગનારની ઇચ્છા તુલ્ય કરી શકે છે માત્ર વરદાન માગનારમાં યોગ્ય જીવિ હોવી જોઈએ, નહિ તો વિરાટ દેવતા પ્રસન્ન થતા છતાં પણ દગધમા વગરનું માગીને પોતાનો જ નાશ કરી લેશે

પૂર્વોક્ત કોષ્ટક જોવાથી જાણી શકાય છે અસુરોએ તે વિરાટ દેવીને " માયા " ના નામથી બોલાવી માયાના અર્થ છે-

૭ [અથર્વ અનુ બા ૨]

" જળ, કપટ, અસત્ય, હેતરવુ, જેવું દેખાય છે તેવું વાસ્તવિક ન હોતું જામ, કૌશલ્ય "

અસુરોએ વિરાટ દેવીમાં આ શુભો જોયા અને તેમણે તેની પાસે આજ્ઞા શુભો માગ્યા, અને તેમને તેજ શુભો મળ્યા, જે અસુરોએ માગ્યું તેજ તેમને મળ્યું પ્રાચીન અને અવર્ણીન કાળના અસુરોમાં કપટ અને હેતરવિ હીજ દેખાઈ આવે છે, આ હેતરવિ હીના કૃત્યોથી જ અસુરો ઝોળાખી શકાય છે, અસુરોનો હાતહાસ એ કેવળ હેતરવિ હીનો જ ઇતિહાસ છે

તે વિરાટ કામધેનુ પાસે દેવોએ બળ અને અજની પ્રાર્થના કરી અને તેમને બળ અને બળ પ્રાપ્ત થયું આ બળથી દેવોએ અસુરોનો પરાજન કર્યો અને દેવોનું રાજ્ય આ સદ્ધી માં ચઈ ગયું

મનુ પેએ નિરાદ દેવી પાસે કૃપિ અને રૂગા પ્રતિપાદિ મગવાની માગણી કરી અને આ કૃત્રિવિદ્યા તેમણે પ્રાપ્ત કરી આજ સુધી મનુ પેએ કૃત્રિથીજ પોતાનું જીવન ચલાવી રહ્યા છે

સર્વોએ આવી ઉત્તમ દેવીની ઘણાકના કરીને ય મગ્યુદ્ય એમણે એવું મગ્યુ કે જેથી ન તો તેમનો કૃષ્ણ થયો કે ન તો ખીમનું દિત સાધી ચકાપુ આવી મદાન આદિમાતા દેવના પ્રસન્ન થયા પછી તેની પાસે સર્વોએ એવી એક ગીજ માગી કે જે જગતનો નાશ કરી શકે છે જગદધના કરનારી દેવી ને પ્રસન્ન થાય તો તેની પાસેથી જેઠાચીએ તે મગી શકે પરંતુ તેની પાસેથી કૃપાએ 'નિરાદ' મગ્યુ, જે પ્રજા માનવો નાશ કરી શકે છે આ પ્રમાણે આત્મપાતકી માગણી શ્રોત્રેએ કરવી એ ઉચિત નથી એ સાપોએ તે દેવતા પાસે પીછા કોષ્ટ નિરાદ મદાન શક્તિ માગી હોવા તો તે તેમજ જરૂર મગત પરંતુ તે માટે શુદ્ધચિત્તની આવશ્યકતા છે તેના અભાવથી એમજ અને એનું લાઘવ્ય તો એટલું જ કે મદાન માં મદાન શક્તિ પશુ મનુષ્યના હાથમાં આવી જાય તો પશુ તેથી મનુષ્યને કોષ્ટ લાભ થઈ શકે તો નથી કારણ કે તે શક્તિનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરનારું જાન તેને હોવું જોઈએ, તે જાનને એ અશ્વ પદાર્થો તો તે પ્રાપ્ત થયેલી મદાન શક્તિ નિરાદ દેવ તેની દામિજ કરશે જેવી રીતે સર્વો અને અસુરો આ દેવતાની કૃપા મગવા છતાં તેનો લાભ લઈ શકવા નહિ પરંતુ નષ્ટિ, દેવો અને માનવોએ તેનો ધણો મોટો ફાયદો કરી લીધો ખાસ કરીને નરિઓએ તે દેવતા પાસેથી મદા અને તપ " પ્રાપ્ત કર્યા જે સર્વ માનવજાતિની ઉત્તિનું એક માત્ર સાધન છે, એજ આપણે નિરાદ દેવે કરી શકીએ એ માગવાનો પ્રસન્ન આવે તો આવું જ માગવું જોઈએ

આ સંક્રાંતી ખીજી વાતો આ પૂર્વોક્તિ ઉપદેશનું જગૈરવ કરનારી છે, તેથી તેનું નિષેધવિવરણ કરવાની કોષ્ટ આવશ્યક બની જણાતી નથી

૪૬૩ અદિ એ વાનનું સમજણ રાખે કે આ વિશદ દેવના કેવળ અસંસર, પિતૃ દેવ મનુષ્ય છતરજનો, સર્વ પચેદને જ પ્રસન્ન થઈ અને આપણને સર્વને તે વરદાન આપવાને તૈયાર નથી એવું મંત્ર છે નહિ તે અદિમાતા જગદમાતા આપણને સર્વને જોઈએ તે આપવા તૈયાર છે આપણે જે ચાહીએ તે લઈએ પશુ છીએ, પરંતુ એ લેવું જોઈએ તે લેતા નથી.

અર્થેગ પદાર્થ લઈ આપણે આપણી વ્યવસ્થા કરી રહ્યા છીએ તેથી વેદ આ સંક્રાંતિ દ્વારા અમને એ ઉપદેશ આપ્યો છે કે નેની પચે સારી શક્તિ જ માગવી જોઈએ અને કોષ્ટ દાનિકારક વસ્તુ માગવી જોઈએ નહિ

પ્રયોગ મનુ પ મનમાં સ્થાપ કરે છે, છુટા કરે છે કામના કરે છે તે સર્વ પૂર્વોક્તિ કામધેનુ પાસેની માગણીએ જ છે પ્રયોગ મનુષ્ય કામધેનુની નજીક છે, આ સર્વ "નિરાદ" કામધેનુ જ છે અને તેની સામે બેસાને મનુષ્ય છુટા કરે છે કષ્ટપ્રદાની નીચે અથવા કામધેનુની નજીક બેસાને જે ભરી અથવા સુરી કામના કરવામાં આવે તો તે તત્કાલ સિદ્ધ થાય જ સુરી કામના મનમાં ઉત્પન્ન થઈ તો કોષ્ટ રોગ નહિ થાય પરંતુ જે ખરાબ કામના ઉત્પન્ન થઈ તો દાનિ થઈ શકે કોષ્ટ પશુ સદેહ નહિ પછી એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખે કે જે દાનિ ખરાબ સ કષ્ટ કરવાથી થશે તે દાનિની જવાબદારી કાપણ પોતાપર જ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી જણી જાય છે કે મનુષ્ય પોતેજ પોતાનો નાશ કરી રહ્યો છે તેવું ખરાબ કામના કરી અને કામધેનુ પ મેધી તેવું કૃપા મગ્યું તો તેમાં કામધેનુનો શો દોષ છે ? બધો રોગ કામના કરનારાઓનોજ છે આ વાત પ કોના મનમાં રિયર કરવાને માટેજ આ સંક્રાંતિ ઉપદેશ થયેલો છે

પાછા અહીં પોતાની કષ્ટપ્રસંગિતનું બીજું જુએ અને ક મેઘાં છુટા કષ્ટ કરીને પોતાની ઉત્તિને માગી મુશ્કેલ કરે

રાષ્ટ્રીય ઉપદેશ

આ સંક્રાંતિને જે પહેલો ભાગ છે તે રાષ્ટ્રીય ઉત્તિ વિષયનો છે તેમાં જનતાની ઉત્તિ કેવી રીતે થઈ, રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ કેવી રીતે થઈ અને લોકોના પ્રતિનિધિત્વવાળી સભા કેવી રીતે બની એ વિષયનો ઉપદેશ આ સંક્રાંતિમાં છે અહીં "નિરાદ" અથવા "નિરાજ" શબ્દનો અર્થ "ર અપહીન સ્થિતિ" છે જે સમયે હજી રાજની હાલત હતી જ નહિ, રાજ જનાવસાની કષ્ટના અથવા રાજની પશુ કષ્ટના જે સમયે જનનામાં હતી નહિ તે સમયની અવસ્થા "નિરાજ" શબ્દ દ્વારા અહીં દર્શાવી છે રાજ સરકારનો ધારણ થવા પહેલાની સ્થિતિ આ શબ્દ દ્વારા અહીં પ્રગટ કરેલો છે આ શબ્દ "અ-રાજ" કે "અ-રો" પદાર્થ શબ્દ નથી જ અરજનું લોકો રાજની ઉત્પત્તિ પછી બનેલા છે પહેલા રાજની ઉત્પત્તિ થઈ પછીથી રાજ અને રાજપુરો અગ્રપર અત્યાચાર કરવા લાગ્યા તેમના અત્યા-

રાષ્ટ્રીય ઉપદેશ

ચારથી ત્રાસી જઈને રાજાનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી "અરાજક" લોકો ઉત્પન્ન થયા અર્થાત્ રાજાના ઉત્તર કાળમાં "અરાજક" ની ઉત્પત્તિ થઈ અને પૂર્વકાળમાં "વિરાજ" ની સ્થિતિ હોય છે આ પ્રકારે વિચાર કરવાથી વિરાજનો અર્થ પાદકાના મનમાં સ્થિર થઈ શકે છે જનતા વિરાજ સ્થિતિમાં હતી એનો અર્થ કેવળ એટલો જ કે લોકો વેરવિખેર સ્થિતિમાં હતા અને તેમનામાં કોઈ સંઘટના હતી નહિ

ત્યાર પછી સનથી પ્રથમ જે સંઘટનાને આરંભ થયો તે "ઐ પુરુષના મેળ" થી શરૂ થયો છે. ઐ અને પુરુષ તો પશુઓમાં પણ મળે છે, પરંતુ તેઓ પોતાનો ધર જસાર ચલાવતા નથી, તેમનો મેળ તો માત્ર કામુકતાના સમયે જ થાય છે મનુષ્યમાં છુદ્ધિ છે, મા છે અને ગ્રેમ પણ છે આદિ કિંમત મનુષ્યોમાં પશુવત્ત્વ ઐ પુરુષનો સળધ થતાં યતાં જ્યારે તેમનો ગ્રેમ અધિક હૃદયમાં લાગ્યો ત્યારે તેઓ એકત્ર રહેવા લાગ્યા આ એકત્ર રહેનારાઓને ધર્મનું નિયંત્રણ હોવાથી "ગૃહપતિ" સંસ્થાની ઉત્પત્તિ થયેન છે ધર્મના નિયંત્રણની સાથે પ્રતિદિનનું અભિહોત તથા અન્યન્ય ગૃહસ્થધર્મ મનુષ્યના જીવન સળધ થતાં નવી ગયા હવે એ સમયથી મનુષ્ય ધર વસાવીને રહેવા લાગ્યો, ધર્મમાં રહેવાથી ધરનો સ્વામી, સ્વર્ગીની સહચારિણી સ્ત્રી અને તેમના સહાયક ભાઈ અને પુત્ર છે આ કલ્પના મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થઈ અને આ કલ્પના વધતા વધતા મહાન સામ્રાજ્યમાં પરિણત થઈ આ ઉત્પત્તિનો ક્રમ આ સંક્રમમાં દર્શાવવામાં આવ્યો છે

ગૃહપતિ, આહરનીય અને દક્ષિણામિ એ ત્રણે સંસ્થાઓ ગૃહસ્થાવસ્થામાં પણ અધિકૃત્ત્વિક સંઘટના થવાનો આશય ખતાવી રહી છે ગૃહપતિ સંસ્થામાં યદુ પણ નાના હોય છે, આહરનીય અને દક્ષિણામિ યગ વધી ગયા અને તેને કારણે માનવ સંઘટના પણ વધી ગઈ પરંતુ હજી સુધી આમસંસ્થાનું અસ્તિત્વ હતું નહિ, અનેક કુટુંબો એક જ ટેકાએ મળીને રહેતા હતાં પરંતુ આમસંસ્થાના નિયંત્રણથી તેઓ બધાએલાં ન હતાં, એક સ્થાન પર અનેક કુટુંબો સાથે રહ્યા પછી સર્વ કુટુંબીઓની મળીને એક આમસંસ્થા થવી નિષ્કળે આથી આમની સંઘટના અથવા સાચું કહીએ તો જે તે સ્થાનપર કુટુંબ રહેતાં હતાં તેમની સંઘટના થશે,

એવી કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ હશે ગૃહપતિ-સંસ્થા પછી ગામગામી અને આમસંસ્થાની કલ્પના કુદરતી રીતે જ ઉત્પન્ન થશે કારણ કે ગૃહપતિ સંસ્થામાં જે ધરના નિયંત્રણના નાનાં અને સંઘટના સુખનો અનુભવ છે, તે જ અનુભવથી અનેક ગૃહસ્થીઓનું મળીને એક કુટુંબ મનાવવાની અને તેથી પોતાનું સંઘનળ વધારવાની કલ્પના મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક

આનાથીજ "સભા" ની ઉત્પત્તિ થઈ ગઈ હશે અહીં સભા શબ્દ "આમ-સભા" છે "આમ" શબ્દનો અર્થ "સંઘટિત સભાજ" છે અનેક કુટુંબો એક નિયમથી નિયંત્રણને એકત્ર રહે છે તેનું નામ "આમ" છે, આ આમની જ સભા છે તેનું નામ આમ સભા છે, આ સભા તે ગામગામી ચૂંટા-એવા પ્રતિનિધિઓની જ બનેલી હોય છે, બહારનો કોઈ મનુષ્ય આ સભાનો સદસ્ય થઈ શકતો નથી જે તે ગામનો રહેવાસી છે, ઉપરી નથી, જેનું ધરમાર ગામગામી છે અને જે તે ગામગામી કુટુંબીઓએ ચૂંટેલા પ્રતિનિધિ છે, તે તે સભાનો સદસ્ય બની શકે છે આ પ્રકારના જે લોકોના પ્રતિનિધિઓ હશે તેમની આમ સભા બનશે, અને આ સભા ગામગામી રક્ષા, આરોગ્યનો પ્રયત્ન, શિક્ષણ વ્યવસ્થા વગેરે કાર્યો કરશે, એટલે કે આ આમસભા તો ગામગામી નિયંત્રણ થશે

આ પ્રમાણે અનેક ગામગામી બન્યા અને તેમનું નિયંત્રણ કરનારી બ્યારસ્થાપક સભાઓ બની, એટલે તેમના બહાર બહાર "સઆમ" થાય એ સંભવિત છે આના "સામ-ગ્રામ" થયા પછી જ સઆમોથી અહિત થવાનો અનુભવ થાય અને જ્ઞાન થાય, તેથી અનેક ગામગામીઓની એક સંઘટિત સભા બનાવવાની કલ્પના સર્વને મિલ થઈ હશે

આજ કારણે લીધે "સમિતિ" નું નિર્માણ થયું હશે એમ આજગ આ સંક્રમમાં કહી છે પૂર્વોક્ત આમ સભાઓ દ્વારા ચૂંટાએના પ્રતિનિધિઓનીજ આ રાષ્ટ્રસમિતિ અથવા રાષ્ટ્રીય સભા બને છે અને તે દ્વારા રાષ્ટ્રનું શાસન થાય છે આ મળાત્રા પ્રાંત સભાઓ નાની અથવા મોટી હોવાનો વિચાર પાકે કરી શકે છે, અને તેથી પણ આજગ વધીને સામ્રાજ્ય મહાસભાનું અસ્તિત્વ પણ પાદકાની કલ્પનામાં આવી શકશે

મહાસભા અથવા સમિતિ તો સમસ્ત રાષ્ટ્રની હોય છે

અને તેમાં ગામડાઓના પ્રતિનિધિઓ આવવાથી પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા વધારે થઈ જાય છે. જ્યારે ધણી અથવા સે કડો પ્રતિનિધિઓ હોય ત્યારે તેઓનું ભેગું મળવું અને એક મતથી કામ ચલાવવું અત્યંત કઠિન બની જાય છે, તેથી તેમનામાંથી થોડાક ચૂંટસા અધિક થોડા કર્મકર્તાઓનું “ મત્રી મંડળ ” બનાવવું આવશ્યક બની રહે છે કાર્ય કરતી વખતે તેની અત્યંત આવશ્યકતા હોય છે, તેથી આ ચક્રતાના અતકાગમી “ આમ નણા ” પરિષદ બનાવવાનો ઉદ્દેશ્ય છે આમ નણા અથવા મત્રણા કરનાર જ મત્રી મંડળ હોય છે આ સર્વ સંપૂર્ણ શાસન વ્યવહારનો વિચાર કરે છે અને તે પ્રમાણે સર્વ હોદ્દાદારો દ્વારા રાષ્ટ્રનું તથા તદનત્કાલે ગામ આંતરું શાસન વ્યવહાર કરે છે આ રીતે વેદે લોકશાસન સરવાળી ઉત્પત્તિનો ક્રમ બતાવ્યો છે

મતૃભૂમી જે આત્મશક્તિ છે તે ઈશ્વરી પ્રજાવશાળી છે તે આત્મશક્તિમાં શાન વીરતા, સમૃદ્ધ અને કર્મ આ ચાર ભેદ છે જ્યાં આત્મા છે ત્યાં આ ચાર શક્તિ વિભાગ ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં હોય જ છે. મતૃભૂમીમાં આજ શુભે ધર્મ, ક્ષત્ર, વિદ્યા, શુદ્ધતા નામથી પ્રસિદ્ધ છે શાનસમૃદ્ધ, રાષ્ટ્રપાલન, ધનસમય અને કર્મકારણ્ય એ તેમનાં કાર્યો જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે

જ્યારે અનેક કુટુંબો એકજ સ્થાનપર ભેગાં થયે છે ત્યારે તેમનામાં કેટલાએ લોકો શાનનો સમૃદ્ધ કરનારા, વિચાર સમ્પન્ન, દેવગ્ર ખ્યાન ધારણીમાં રત હોય છે, તેઓ જગતની વ્યવહાર જગમાં કૃષ્ણતા નથી બીજા કેટલાક લોકો એવા પણ હોય છે જેઓ પોતાના બાહ્યબળથી ગામડાની રક્ષા કરનાર તત્કારે હોય છે

તેમના બળથી ચતુરા રક્ષણને લીધે બીજા લોકો પોતાને સુરક્ષિત સમજે છે, બીજાના રક્ષણ માટે પોતાનું આત્મ સમર્પણ કરવામાં તેમનો થયે રહેલો છે. આ લોકો ગામકે અથવા પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષા માટે પોતાનું જીવન પણ સમર્પણ કરી શકે છે, પરાધિકારને માટે આ ક્ષત્રિય લોકો મોટી મોટી આપત્તિઓ સહન કરે છે. પોતાની જીવગતી સ કરો અને સાહસોનાં કાર્યોમાં હોમી દે છે અને સર્વ જનતાના

ધન-વવાદને યોગ્ય બને છે

વૈશ્ય લોકો પોતી અને વ્યાપાર વ્યવહાર કરે છે, ધન કમાય છે અને જનતાના દિલનાં કાર્યો કરવા માટે તે ધનનું સમર્પણ કરે છે આ વૈશ્ય લોકો સમૃદ્ધમાં પણ ખૂબજ ચતુર ગણે છે અને શાનમાં પણ ગ્રસ્ત હોય છે, તેમજ તેમનું થયે રહેલું છે.

એવો પ્રકાર કર્મવીરનો છે, તેમને શુદ્ધ કહે છે અનેક ધુજર અને કાઠીમરીનાં કાર્ય કરતાં એ તેમનું કર્તવ્ય છે, વિવિધ પ્રકારનાં કુશળતાનાં કર્મો કરીને તેઓ અનેકાનેક મુખસધન નિર્માણ કરે છે, સર્વ અન્ય લોકો તેમની કાઠી ગરીથી સુખનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરે છે જે લોકો આ ચાર વર્ગોમાં સમાઈ જતા નથી તેમને અવર્માકૃત પચમ વર્ગમાં સમાવવામાં આવે છે આ પાંચ પ્રકારના ‘ પચ-જન ’ છે આ પચજનોનું જ મામ, નમર, પતન અથવા રાષ્ટ્ર અને છે આજ મામ સમા, નગર સંમિતિ, રાષ્ટ્ર સમા અને આમ ત્રણ પરિષદ હોય છે.

જ્યાં સભા હોય છે ત્યાં નેના અધ્યક્ષ, મત્રી વગેરે હોદ્દાદારો હોય જ છે આ કારણે આમ સભામાં સરપચ, રાષ્ટ્ર સંમિતિમાં રાષ્ટ્રપ્રમુખ અને મત્રીમંડળમાં તેના મુખ્ય મત્રી હોય એ સ્વાભાવિક છે જે પ્રમાણે ધરમાં ધરનો સ્વામી હોય છે તે પ્રમાણે સભામાં સભાનો નિવામક હોવો આવશ્યક છે આજ મામવાં જ્યારે શુદ્ધ જગે છે ત્યારે શુદ્ધતાયક સેનાનું બળ વિશેષ પ્રમુખમાં હસ્તગત થવાથી અધ્યક્ષ પોતે જ શાસક, રાજા અથવા મહારાજા બને છે અથવા જેને પ્રમજન શબ્દનો પ્રમુખ ચૂંટે છે તે જ પોતાનું બળ વધારીને સ્વયં શાસક રાજા બને આ રાજાને વિષય અર્દ્યા પ્રસ્તુત નથી અર્દાં તો માત્ર મામ સમા, રાષ્ટ્રસંમિતિ અને મત્રીમંડળે પ્રમજનો દ્વારા ચૂંટાએલા પ્રતિનિધિઓ દ્વારા કી રીતે બને છે તેનું જ વર્ણન બાંધુ છે પાંદક આ વ્યવસ્થાને જુએ અને પોતપોતાના ગામડાં, ગ્રામ્યો તથા રાષ્ટ્રમાં આ પ્રકારે પ્રમજ એ ચૂંટી શકેલા પ્રતિ નિધિઓની શાસક સ્થા નિયુક્ત કરે અને તે દ્વારા પોતાની સર્વોપણું ઉત્પત્તિ સિદ્ધ કરે

રાષ્ટ્રી દેવી

કાંક ૪, સૂકત ૩૦

(પ્રશ્ન:- અર્થાં । દેવતા- સર્વરૂપા સર્વાભિક્ષા સર્વદેવમયી વાક્)

અહં રુદ્રેભિર્વસુમિશ્રરામ્યહમાદિત્યૈરુત વિશ્વદેવૈઃ ।

અહં મિત્રાવરુણોમા વિભર્મ્યહમિન્દ્રાગ્રી અહમશ્વિનોમા ॥ ૧ ॥

અહં રાષ્ટ્રીં સંગમની વસૂનાં ચિકિતુષીં પ્રથમા યજ્ઞિયાનામ્ ।

તાં માં દ્રેવા વ્યદધુઃ પુરુત્ત્વા મૂરિસ્થાત્રાં મૂર્યવેશ્યન્તઃ ॥ ૨ ॥

અહમેવ સ્વયમિદં વદામિ જુષ્ટં દેવાનામુત માનુષાણામ્ ।

યં કામયે તંતમુગ્રં કૃણોમિ તં બ્રહ્માણં તમૃષિં તં સુમેધામ્ ॥ ૩ ॥

મયા સોઽન્નમસિ યો વિપશ્યતિ યઃ પ્રાણતિ યદ્દૈં જુળોત્યુક્તમ્ ।

અમન્તવો માં ન ઉપૃક્ષિયન્તિ શુધિ શ્રુત શ્રદ્ધેયં તે વદામિ ॥ ૪ ॥

અહં રુદ્રાય ધનુરા તનોમિ બ્રહ્મદ્વિષે શરવે હન્ત્વા ઽ ।

અહં જનાંય સમદં કૃણોમ્યહં દાવાપૃથિવી આ વિવેશ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (અહં) હું પરમાત્માશક્તિ (રુદ્રેભિઃ વસુભિઃ આદિત્યૈઃ વિશ્વે દેવૈઃ ચરામિ) રૂદ્રો, વસુઓ, આદિત્યો અને વિશ્વદેવોના સાથે આહું છું, (અહં ઉમા મિત્રાવરુણા વિભર્મિ) હું બધે ભિન્ન અને વફવતેના ધારણ કરું છું અને (અહં દિન્દ્રાગ્રી, અહં ઉમા અશ્વિના) હું ઇન્દ્ર અને અશ્વિ તથા હું બધે અશ્વિનોના ધારણ કરું છું. (૧)

(અહં રાષ્ટ્રી) હું પ્રકાશકશક્તિ (વસૂનાં સંગમની) વસુઓને પ્રાપ્ત કરાવનારી અને (ચિકિતુષી) જ્ઞાન આપનારી છું તેથી (યજ્ઞિયાનાં પ્રથમા) સર્વ પૂજન કરવા યોગ્યમાં હું પહેલા પૂજનને યોગ્ય છું. (તાં મૂરિસ્થાત્રાં માં) આમ વિવિધ પ્રકારે સ્થિર થયેલી અને (મૂરિઃ આવેશ્યન્તઃ દેવાઃ) ઘણાજ પ્રકારના આવેશને પ્રાપ્ત થનારા દેવો (વ્યદધુઃ) વિશેષ પ્રકારે ધારણ કરે છે. (૨)

(દેવાનાં ઉત માનુષાણાં જુષ્ટં) દેવો અને મનુષ્યોને સ્વીકાર કરવા યોગ્ય (હૃદં) આ બાપણ (અહં સ્વયં એવ વદામિ) હું પોતે જ જોણું છું. (યં કામયે) જેને જેને હું યોગ્ય સમજું છું (તં તં ઉગ્રં કૃણોમિ) તેને તેને હું ઉગ્રવીર બનાવું છું તથા (તં બ્રહ્માણં, તં ઋષિં, તં સુમેધાં) તેને હું બ્રહ્મા, ઋષિ અથવા તેને જ ઉત્તમ બુદ્ધિમાન બનાવું છું. (૩)

(યઃ વિપશ્યતિ) જેઓ આ વિશેષ રીતે જુએ છે (સઃ મયા અન્નં અસિ) તે મારી કૃપાથી અન્ન ખાય છે, (યઃ પ્રાણતિ) જે શ્વાસ લે છે અને (યઃ દૈં ઉક્તં જુળોતિ) જે બાપણ સાંભળે છે તે સર્વ મારી શક્તિને લીધે જ છે, જે (માં અમન્તવઃ) અને ન માનનારા છે (તે ઉપશ્યન્તિ) તેઓ વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે. હે (શ્રુત) સાંભળનારા ! (શ્રુષિ) શ્રવણ કર, (તે શ્રદ્ધેયં વદામિ) હું શ્રદ્ધા રાખે એવો યોગ્ય આ ઉપદેશ હું તને કરું છું. (૪)

(બ્રહ્મ-દ્વિષે શરવે હન્ત્વા ઽ) શત્રુને દેશ કરનારા, મારફક કરનારાઓને નાશ કરવાને માટે, (અહં રુદ્રાય ધનુઃ આતનોમિ) હું રૂદ્રને માટે ધનુષ્યને ખેંચું છું. (અહં જનાંય સમદં કૃણોમિ) હું માણસોને આનંદ આપનારા પદાર્થો ઉત્પન્ન કરું છું, (અહં દાવા-પૃથિવી આવિવેશ) મેં દાવાપૃથ્વીમાં પ્રવેશ કર્યો છે. (૫)

અહં સોમં માહનસં ચિમર્મ્યહં ત્વષ્ટારમૃત પૂર્ણં મગમ્ ।

અહં વધામિ દ્રાવિણા હર્ષિર્મતિ સુપ્રાન્વ્યાઽં યજમાનાય સુન્વતે

॥ ૬ ॥

અહં સુવે પિતરમસ્ય મૂર્ધન્મમ યોનિરપ્સ્વૈન્નતઃ સંમુદ્રે ।

તતો વિ તિષ્ઠે ભુવનાનિ વિશ્વેતામું દ્યાં વર્ષ્મણોપં સ્પૃશામિ

॥ ૭ ॥

અહમેવ યાતં દ્યૌ પ્ર વામ્યારમમાણા ભુવનાનિ વિશ્વાં

પરો દિવા પર ઇના પૃથિવ્યૈતાવતી મહિષ્ઠા સં વંમૂય ।

॥ ૮ ॥

અર્થ—(અહં માહનસં સોમં ચિમર્મિ) પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય એવા યોગ સંજ્ઞાને હું ધારણ કરું છું, (અહં ત્વષ્ટાર ઉત પૂર્ણં મગ) હું ત્વષ્ટા અને પૂર્ણને ધારણ કરું છું, (અહં દ્રાવિષ્મતે સુન્વતે યજમાનાય) હવન કરનારા અને સોમ સેવન કરનારા યજમાનને માટે (સુપ્રાન્વ્યા દ્રાવિણા વધામિ) ઉત્તમ રક્ષણ કરવા યોગ્ય થત આપું છું (૭)

(અસ્ય મૂર્ધન પિતર સુવે) હું તેને માથે રક્ષકને નિમુ છું, (મમ યોનિ સમુદ્રે અપ્સુ અન્ત) મારૂં મૂળસ્થાન પ્રદૂતિના મસુદ્રના જળમાં છે (તત વિશ્વા ભુવનાનિ વિતિષ્ઠે) ત્યાંથી સર્વં ભુવનોમાં વિશેષ રીત થી સ્થિત થયેલી છું (ઉત વર્ષ્મણા અમૂ દ્યા ઉપસ્પૃશામિ) હું મારા પોતાના મહિમાથી તે ઘુઘોઠને સ્પર્શ કરું છું (૭)

(વિશ્વા ભુવનાનિ આરમમાણા) સર્વં ભુવનોને પ્રારબ્ધ કરનારી (અહં એવ વાત દ્યૌ પ્રવામિ) હું એકલી જ વાહુની જેમ ફેલાઉં છું અને (દિવા પર) ઘુઘોઠની પેલે પાર અને (ઇના પૃથિવ્યે પર) આ પૃથ્વીની પહો પેલે પાર (મહિષ્ઠા ઇતાવતી સવમૂય) પોતાના મહત્વથી એટલી વિશાળ બનું છું. (૮)

રાષ્ટ્રી દેવી

રાષ્ટ્રી દેવી

‘ રાષ્ટ્રી દેવી ’ એ પરમ ભાતી પ્રથમ તેજસ્વી શક્તિનું નામ છે. આ શક્તિ પોતેજ પોતાના મહિમાનું વર્ણન કરે છે, એનું કાવ્યમય વર્ણન આ સૂક્તમાં છે. ત્રીજા મંત્રમાં કહે છે, “ (અહં એવ સ્વયં દ્યૌ વધામિ) હું પોતેજ આ કહે છું. તેથી આ વર્ણન આ મંત્રકોના વર્ણન કરતાં વિશેષ મહત્વનું છે. આ વાત સ્વયં સ્પષ્ટ થઈ રહી છે. પાશ્વ પશુ આ દૃષ્ટિથી તેનું આધિક પ્રકારે ગનન કરે. આ સૂક્ત પરમા મશક્તિનું વર્ણન કરતી હોય તેથી આ સૂક્તના આધ્યાત્મિક આધિભૌતિક અને આધિદેવિક અર્થ સંજ્ઞાસ્પદ છે.

આ વિદેવિક અર્થ અમિ, ઇન્દ્ર ક્રત્યાદિ દેવતાઓના સમૂહમાં થઈ શકે. આ અર્થ મંત્રનો અર્થ કરતી વખતે જ અમે આપેલા છે. પરમાત્માની શક્તિ અસિ, ઇન્દ્ર, અશ્વિની, દેવ વગેરે સ્પષ્ટપણે ત મહાશક્તિઓમાં પ્રકાશિત થઈ રહી છે. આ ભૌતિક અર્થમાં પ્રધાનપદે રહેલો પશુ આ અર્થને પૂરેરથે જુએ હવે અહીં આધ્યાત્મિક અને આધિભૌતિક અર્થ આપીએ છીએ. આધ્યાત્મિક અર્થ આપણા શરીરમાં ઘટાવવાને હોય છે અને આ આધિદેવિક અર્થમાં જ્યાં પરમાત્માની શક્તિના સંજ્ઞા જણાય છે ત્યાં આધ્યાત્મિક અર્થમાં ભાત્યાની શક્તિનો સંજ્ઞા બનેલો.

હોય છે. હવે આધ્યાત્મિક અર્થ જોઇએ—

આધ્યાત્મિક ભાવાર્થ

“ હું જીવાત્માની શક્તિ છું અને હું (રુદ્રમિઃ) પ્રાણોની સાથે (વસુમિઃ) રહેનાર જળાદિ શારીરિક ધાતુ રસોની સાથે (આદિત્યૈઃ) આ દાન શક્તિઓની સાથે તથા (વિશ્વદેવૈઃ) સર્વ ઇન્દ્રિયોની સાથે રહીને તેના બ્યવહાર બધાવું છું. હું શરીરની (મિત્રા-ચરુણૌ) સૌર અને સોમ શક્તિઓને અર્થાત્ આગનેય અને રસાત્મક શક્તિઓને ધારણ કરું છું. હું (હન્દ્ર-મર્ગ્ગૌ) જીવન વિદ્યુત અને શરીરની ઉષ્ણતાને કાપમ રાખુ છું અને હું જ (અશ્વિનૌ) ખન્ને પ્રાણ અને અપાનને આગ્રહું છું. (૧) હું શરીરની (રાષ્ટ્રી) પ્રકાશકશક્તિ છું અર્થાત્ મારા પ્રભાવને કારણે આ દેહમાં તેજસ્વીતા સ્થિર રહે છે. હું જ અહીંયાં (વસુનાં સંગમર્ગૌ) રસ રક્તાદિ વિવિધ ધાતુ રસોને ઉત્પન્ન કરીને શરીરને સુરક્ષિત રાખું છું હું જ (ચિકિત્સુર્વા) શાન આપનારી છું તેથી હું અહીં અધ્યાત્મ યજ્ઞમાં (યજ્ઞિયાનાં પ્રથમા) પૂજનીઓમાં સર્વથી પ્રથમ પૂજા કરવા ગોઅહું. હું (મૂર્તિ-સ્થા-ગ્રાં) વિવિધ અવયવો અને ઇન્દ્રિયોમાં રહીને શરીરની રક્ષા કરું છું અને (આવેશાયન્તાઃ દેવાઃ) મારા પ્રવેશને કારણે સર્વ ઇન્દ્રિયો માનો કે (માં વ્યદ્યુઃ) મને જ વિવિધ પ્રકારે ધારણ કરે છે અને મારી શક્તિથી જ પોતપોતાનું કાર્ય કરવામાં સમર્થ બને છે. (૨) દેવો શું કે મનુષ્યો શું મારી આત્મશક્તિનું જ મહત્વ ગાય છે, હું પોતેજ મારું આ વર્ણન કરું છું. જેના પર હું પ્રસન્ન થાઉં છું તે મનુષ્ય ઉગ્રવીર, બ્રાહ્મણ, ઋષિ અને જ્ઞાની મહાત્મા બની જાય છે. (૩) મનુષ્ય ખાપ છે, જીએ છે, શ્વાસ લે છે, શબ્દો સાંભળે છે તે સર્વ (મય્યા) મારી શક્તિની સહાયતાથીજ કરી શકે છે, જે લોકો મને માનતા નથી તેઓ નાશને પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ લોકો મારું આ બાપણુ શ્રવણુ કરીને મારી આત્મશક્તિપર શ્રદ્ધા રાખે. શ્રદ્ધાથી જ મારી શક્તિનો તેમને લાભ થાય છે. (૪) શાન વિરોધી ધાતક વિચારો દૂર કરવા માટે હું આત્મશક્તિ ખની આ શરીરમાં (રુદ્રાય) પ્રાણને પ્રેરણા આપું છું. હું જ મનુષ્યને આનંદ અને હર્ષ આપુ છું. તાત્પર્ય આ શરીરમાં (ઘોઃ) માયાથી શરૂ કરીને (પૃથિવ્યૌ) પગ સુધી હું શક્તિપર ફેલાએલી છું. (૫) હું પ્રાપ્ત કરવા ગોખ (સોમં) અખને અહીં ધારણ કરું છું. હું જ (ત્વષ્ટા)

બેદક અને (પુષ્યા) પોષક શક્તિઓને શરીરમાં ધારણ કરું છું. હું (હ્રિવિ) ઉત્તમ અન્ન અને રસ સ્વીકારનારા અને આ શરીરપી યજ્ઞ શાળામાં શત સાંવત્સરિક સત્ કરનારાઓને ઉત્તમ યજ્ઞ આપું છું. (૬) હું આ શરીરપર રક્ષક શક્તિને નિયુક્ત કરું છું. હું અહીં હૃદયની અંદર હૃદયાસનના જીવન રસમાં રહે છું, ત્યાંથી દરેક અવયવમાં કાર્ય કરું છું અને ઉપર મસ્તક સુધી ફેલાઈ રહી છું. (૭) સર્વ ઇન્દ્રિયો અને અવયવોને ઉત્પન્ન કરતી કરતી હું વાસુની જેમ ફેલાવું છું. અને આ શરીરમાં માયાથી તે પગ સુધી પોતાનો મહિમા ફેલાવું છું. (૮)

આધ્યાત્મવર્ણનનું મનન

પૂર્વકિત મંત્રોનો આ આધ્યાત્મિક આશય છે. જે આશય આપણી આંતરિક શક્તિ પરત્વે હોય છે તે જ આધ્યાત્મિક કહેવાય છે. મંત્રોમાં જે જે દેવોનો શબ્દો હોય છે તે જ મનુષ્યની અંદરની વિવિધ શક્તિઓના વાચક હોય છે. તેમને આન્તરશક્તિઓના વાચક જાણવાથી આધ્યાત્મિક અર્થ જાણી શકાય છે. પાઠક આ દૃષ્ટિથી આ સૂક્તનું મનન કરી શકે છે. ઉપરોક્ત આધ્યાત્મિક અર્થનો નિચાર કરવાથી પાઠકને પોતાને જ જાણ્યું થશે કે અધ્યાત્મમાં કયા શબ્દોનો કયો અર્થ થાય છે. હવે આ સૂક્તનો આધિભૌતિક આશય જોઇએ માનવસંધ અથવા પ્રાણસંધની આગતમાં જે અર્થ થાય છે તે આધિભૌતિક અર્થ થાય છે

આધિભૌતિક ભાવાર્થ

“ હું રાષ્ટ્રશક્તિ (રુદ્રમિઃ) વીરો (વસુમિઃ) ધનિકો (આદિત્યૈઃ) વિદ્યા પ્રકાશક વિદ્વાનો અને (વિશ્વદેવૈઃ) સર્વ જ્ઞાનીઓની સાથે રહે છું. હું બંને (મિત્રા-ચરુણૌ) મિત્રજનો અને વરિષ્ઠ લોકોને (હન્દ્ર-મર્ગ્ગૌ) શરપીરોને અને જ્ઞાનીઓને તથા (અશ્વિનૌ) બંને પ્રકારના અશ્વિનીકુમારોને અર્થાત્ વૈજોને રાષ્ટ્રમાં ધારણ કરું છું. (૧) હું રાષ્ટ્રશક્તિ છું. હું જ સર્વ ધન અને ધનિકોને એકત્રિત કરું છું. હું રાષ્ટ્રશક્તિ (ચિકિત્સુર્વા) શાન વધારનારી છું. પૂજનીઓમાં સર્વથી મુખ્ય છું. હું રાષ્ટ્રના અનેક સ્થાનોમાં (મૂર્તિ-સ્થા-ગ્રાં) રહીને રાષ્ટ્રની રક્ષા કરું છું, આ મારી રાષ્ટ્રશક્તિ દ્વારા (આવેશાયન્તાઃ દેવાઃ) આવેશ અર્થાત્ રુદ્રજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરીને સર્વ વિદ્વાન લોકો માનો કે મારું જ વિશેષ પ્રકારે ધારણ કરે છે. (૨) હું

તેની દેવજનો માટે તેની સાધારણ મનુષ્યોને માટે પણ સેવનીય હું અર્થાત્ સર્વે આર્ય રાષ્ટ્રચકિતને ધારણ કરે હું પોતે જ કહું છું કે જેના પર હું પ્રસન્ન થાઉં છું તે ઉત્તરી, યાત્રી, અગ્નિ અથવા ધુદિમાન મનુષ્ય બને છે. (૩) રાષ્ટ્ર-માર્ગે પ્રણયો બનતો ભોમ લે છે, જે જુએ છે, સંકલે છે અથવા જે આસોગ્યવાસ કરે છે તે સર્વે આર્ય જ શક્તિથી કરે છે. (માં અમન્તવ્ય) આર્ય રાષ્ટ્રચકિતનું અપમાન કરનારા અથવા અને માન ન આપનારા લોકો નાશને પ્રાપ્ત કરે છે. જે લોકો ! આ વાત તમે શ્રદ્ધાથી સંકલો, તેમાં જ તમારું દિત છે. (૪) (વ્રત-દિવે શરણે દન્તવે) શાન પ્રચાર કરનારા અદેખા તેમજ ખારશક કરનારા દુષ્ટોનો નાશ કરવા માટે હું જ (રુદ્રાય ઘનુઃ ભાતનોમિ) વીર પ્રણયો પાસે મર્વે અઆત્મ તૈશાર રાષ્ટ્ર છુ. આર્ય કૃપાથી જ રાષ્ટ્રના લોકો આનંદમાં રહે છે, ભણે કે હું રાષ્ટ્રચકિત જ પૃથ્વીથી મળિને છુલેક સુધી અર્થાત્ સર્વે દેશાભેરી છુ. (૫) હું રાષ્ટ્રચકિત જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય (સ્તોમ) સોમ વગેરે વનસ્પતિઓનું અન્ન પારણ કરે છું (અદં સ્વષાર) હું હારીમરેને અને (વૃણે મર્ગ) યોગ્યકર્તા ધનવાનેને રાષ્ટ્રમાં ધારણ કરે છું. જે (દયિષ્મતે યજમાનાવ) અન્નાદિ દ્વારા યજ કરનારા સર્વજનો દેખ છે તેમને હું યોગ્ય

મત્રાભૂમાં ધન આપું છું (૬) હું જ રાષ્ટ્રચકિત (અસ્ય મૂર્ધન્ય પિતરં સુયે) આ રાષ્ટ્રનું મુદ્દાળ કરનાર ગભને ઉત્પન્ન કરે છું. આર્ય ઉત્પત્તિ (સ્તંત્રુત્રે) એક બળીને ઉત્કર્ષ માટે જે રાષ્ટ્રીય પ્રવર્તનો કરવામાં આવે છે તે પ્રવર્તનો માં જ થાય છે. અર્ધો હું ઉત્પન્ન થાઉં છું અને પછીથી રાષ્ટ્રના દરેક પુણ્યમાં દેસાઇ બાઉં છું, ત્યારે એમ લાગે છે કે પૃથ્વીથી મળિને સ્વર્ગ સુધી હું દેસાભેરી છું (૭) રાષ્ટ્રમાં સર્વ સંસ્થાઓને હું આરંભ કરે છું અને તેમને ચલાવું છું, માત્ર કે હું પ્રચંડ વટાળતી માફક બધે સંસાર કરે છું, એટલે સુધી કે ઉપરથી નીચે સુધી મારો અપૂર્વ સંસાર થાય છે. આ મારો મહિમા છે. (૮)

રાષ્ટ્રીય અર્થનું મનન

આ સૂત્રના આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદેવિક એમ ત્રણે ભાગમાં અર્ધો આવેલા છે. પાશ્વ આ ત્રણેની ધ્રુવના વચ્ચેનાર કરે અને ઉત્તમ ભોધ પ્રાપ્ત કરે. આ અર્થો-મર્થી વૈષ્ણિક અને રાષ્ટ્રીય વિષયમાં વધારે સારો ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરવા ભોધક, કારણ કે મનુષ્યનું કમલેન જ આ છે. આ મંત્રોના સ્મરે ત્રણે ઠેકાણે કેવા પ્રકારના અર્થ દર્શાવે છે તે નિમ્નલિખિત કોષ્ટકથી જણાઇ આવે છે.

મંત્રના શબ્દ	આધિદેવિક ભાવ	આધિભૌતિક ભાવ	આધ્યાત્મિક ભાવ
શ્વાઃ	મેધરથાનની વિદ્યુત્	વીર	પ્રાણ
વસઃ	પૃથિવ્યાદિ અષ્ટવસુ	ધન અને ધનિક	શરીરરથ ધાતુ
આદિત્યઃ	સૂર્ય	શાનપ્રકાશક	મસ્તક
વિશ્વેદેવાઃ	સર્વપ્રકાશમાન અગ્નિ વગેરે દેવતા	સ્વર્ગમંચારી ગચ્છ	સર્વ ઉન્નયો
મિત્રઃ	સૂર્ય	પ્રકાશક વિદ્વાન	નેત્ર
વસીષ્ઠઃ	ચંદ્ર	શાંત માત્રી	મન
ધન્વઃ	વિદ્યુત્	શર	જનમત મન
અગ્નિઃ	અગ્નિ	વચના	વાણી
અધિતેઃ	અધિતી	વેદ	શાસ ઉચ્ચશાસ
તૃપ્તઃ	દેવ સિંધવી	હારીમર	વિજાનક સંકિત
પુષઃ	યોગ્ય દેવીશક્તિ	યોગ્યકર્તા	યોગ્યકર્તા
સમુદ્રઃ	મૃત્તિ	લોકોની હાલચાલ	હૃદય
ધીઃ	દુર્યોગ	શાન્તી	માયુ
પૃથિવી	બુદ્ધિ	નેવક	પથ

મત્રના રાષ્ટ્રો આ પ્રમાણે જુદા જુદા રથોએ જુદા જુદા અર્થના વાયક બને છે આ અર્થોને જાણનાથી જ મત્રનો પૂર્ણ અર્થ જાણવો શક્ય છે વ્યક્તિમાં યુલોરૂપે અર્થ જોવાનો છે, રાષ્ટ્રમાં યુલોજન એ રીતે અર્થ લેવો જોઈએ અને વિશ્વમાં ઉપર કહેના દેવોને જાણના જોઈએ જેની રીતે વ્યક્તિમાં શેયનો યુલ છે, તેનાથી યુલજોને દૂર કરી શકાય છે આજ યુલથી યુલરાન બનેલા થર ક્ષત્રિય વીરો રાષ્ટ્રમાં થાય છે, તેમનામાં શૈશ્યશુલ પ્રધાન્ય છે, તેનું જ રૂપ વિશ્વમાં ઇન્દ્રશક્તિ છે, જે વિજયીરૂપે દેખાય છે વ્યક્તિ માં શૈશ્ય, રાષ્ટ્રમાં થર અને વિશ્વમાં વિજયી એ સર્વ વૈદિક ઇન્દ્રદેવતાની વિભૂતિઓ છે પાઠક આજ પ્રમાણે સર્વ દેવતાઓની વિભૂતિઓ જાણશે તો તેમને એક જ વેદમત્રથી સર્વ ભૂમિકારોમાં શુ બોધ લેવા જોઈએ તેનું જાન બરાબર થઇ શકશે

આ સૂક્તમાં “ રાષ્ટ્રી ” શબ્દ છે રાષ્ટ્ર જેનાથી ટકી રહે છે, જે શક્તિથી રાષ્ટ્ર ઉત્તમ સ્થિતિમાં રહે છે, જે શક્તિથી રાષ્ટ્રની વૃદ્ધિ થાય છે અને અબુદ્યયથી યુક્ત બને છે, તે શક્તિનું નામ રાષ્ટ્રી છે આ રાષ્ટ્ર શક્તિ ‘ આદિત્ય, રૂદ્ર, વસુ અને વિશ્વદેવ ’ ની સાથે રહે છે આ પ્રથમ મત્રનું કથન છે આ દેવતાનાયક શબ્દ ક્રમશઃ ‘ આદિત્ય, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર ” અર્થાત્ કારીગરને ઉદ્દેશીને વપરાયેલ છે, આદિત્યશ્રેષ્ઠ સ પૂર્ણ આદિત્ય આદિત્ય વર્ણ સૂચવે છે રૂદ્ર, વીરભદ્ર ઇત્યાદિ નામ શાયેને માટે સુપ્રસિદ્ધ છે તેથી તે ક્ષત્રિય વર્ણને સૂચવે છે વસુ શબ્દ ધનવતી અને ધન માટે પ્રસિદ્ધ છે તેથી તે વૈશ્યોને સૂચક છે અને વિશ્વદેવ શબ્દ સર્વ અન્ય બધાકારકર્તાઓનો સૂચક હોનાથી વ્યાકી રહેલા કારીગરોનો સૂચક શબ્દ છે દેવતાઓ માં આ શબ્દો દ્વારા ચતુર્વર્ણનો બોધ થાય છે અને આ દેવતાઓના ન મોઢી આતુર્વર્ણના ધર્મકર્મોનો બોધ થઇ શકે છે. આ રાષ્ટ્રી શક્તિ આ લોકોમાં રહે છે, તેમનામાં કાયક કરે છે અને તેમનાથી જ પ્રગટ થાય છે

આ રાષ્ટ્રીય શક્તિ (અગ્નિ - વ્રહ્મા) બ્રહ્મજો, (ઇન્દ્ર - હાસ) ક્ષત્રિયો (મિત્ર) સહાયક, (વરુણો રાજા) રાજપુરુષો અને (અદિવતી અદિવતી કુમારો) આયુર્વેદના વિદ્વાનોને આશ્રય આપીને તેમનું મારણ તથા પોષણ કરે છે રાષ્ટ્રમાં તેમનું પોષણ કરીને તેમના દ્વારા અન્ય સાધા

રણ જીતોને સુખ પહોંચાડે છે, આ રાષ્ટ્રીય શક્તિનો મદિમા આ પ્રમાણે જોવા જેવો છે

આ રાષ્ટ્રીય શક્તિ (વસુનાં સમમત્રી) સર્વ પ્રકારના ધન ધાન્યોને પ્રાપ્ત કરાવે છે રાષ્ટ્રીય શક્તિનો જે દેશમાં ઉત્કર્ષ થયા માટે છે ત્યાં તે શક્તિના વિકાસને લીધે સર્વ પ્રકારના ધન એકત્રિત થવા માટે છે તથા જે દેશમાં રાષ્ટ્ર શક્તિનો વિકાસ ન થયેલ જાય છે તે દેશમાં દરિદ્રતા વધવા માટે છે પતિત રાષ્ટ્ર અને ઉત્તર રાષ્ટ્રની આ વિષ-જ્ઞતા અને સમ્મજતાની સાથેનો સંબંધ જોવા જેવો છે, ઇતિહાસમાં પાઠક તેના અનુભવ બરાબર કરી શકશે

આ રાષ્ટ્ર શક્તિને મનુષ્યોમાં આગિર્ભાવ અર્થાત્ આલેશ થાય છે, અર્થાત્ જે સમયે આલેશ, ક્ષત્રિય રૈશ્ય, શૂદ્ર અને નિષાદ પોતાની રાષ્ટ્રશક્તિને લીધે એકત્ર થઇને મહારાષ્ટ્રીય પુરુષાર્થમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે સમયે આ રાષ્ટ્રી દેવીનો સચાર તે મનુષ્યોમાં થાય છે (મૂર્ધિ+આલેશચન્ત.) ત્રીશ્ય પ્રકારનો દેવી આલેશ મનુષ્યોમાં બ્યારે થાય છે અને આવા દેવીશૂરણથી યુક્ત લોકો બંધને સખ્યામ થોડ કેમ ન હોય તેઓ શક્તિનું મહાકાર્ય કરી બતાવે છે આ રાષ્ટ્રી દેવીના આલેશરોને ચત્રકાર છે, તેટલા માટે તો તેને સર્વ (યજ્ઞિયાના પ્રથમા) પૂજનીયોમાં પ્રથમ પૂજ કરના યોગ્ય ગણવામાં આવે છે ચારે વર્ણ તેની પૂજ પોતાના હૃદયમાં કરે છે અને રાષ્ટ્રશક્તિથી પોતાના હૃદય પરિપૂર્ણ કરે છે વેદમાં અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—

હઠા સરસ્વતી મહી યિજ્ઞો દેવીમંયોમુષ ।

વર્હિ સીદન્ત્વલ્લિષ ॥ (યજુર્વેદ ૧૧.૩૮)

“ મારુકાયા મારુસમ્પત્તા અને (મહી) મારુભૂમિ આ ત્રણ દેવીઓ કબ્બાલુ કરનારી છે નથી તેમને અન્ત કરણમાં વિરમણ થવા સિવાય સ્થાન પ્રાપ્ત થવું જોઈએ ” અર્થાત્ પ્રત્યેક મનુષ્યના મનમાં આ ત્રણ દેવીઓને માટે યોગ્ય અને સન્માનીય સ્થાન પ્રાપ્ત હો અને કદી એનું ન થાય કે લોકો આ ત્રણ દેવીઓને યોગ્ય આદર ન કરે આ મત્રના ઉપદેશાનુસાર મારુભૂમિની શક્તિ પ્રત્યેક કરવી જોઈએ અને આજ ઉપદેશ આ સૂક્તના બીજા મત્રમાં “ (પ્રથમા યજ્ઞિયાના રાષ્ટ્રી) આ રાષ્ટ્રશક્તિ પૂજનીયો માં સર્વથી પ્રથમ પૂજ કરવા યોગ્ય છે ” આ શબ્દો દ્વારા કહ્યો છે જે આ બજતમાં સુખપૂર્વક જીવન ભ્યતીત કરવાની

ધન્ય હોય તો આ રાષ્ટ્રદેવીની પૂજા કરી ભોધએ અને આ દેવીને માટે પોતાનું બલિદાન દાનને માટે સિદ્ધ થયું ભોધએ

રાષ્ટ્રદેવી ત્યારે પ્રસન્ન થાય છે જ્યારે લોકો તેની પ્રતિ સ્તુતિ પાઠન કરના માટે પોતાના સર્વેશનું સમર્પણ કરવાને તૈયાર હોય છે રાત્રીજન હમેશાં આ રાષ્ટ્રદેવીને માટે પોતાનું સર્વેશ અર્પણ કરવાને તૈયાર હોય છે તેથી જ આવેલા ત્યાગી પુરુષ (જા મયઃ કાન્તિ) જનન ભોગ પ્રાપ્ત કરે છે એવું ચતુર્થ મંત્રમાં કહ્યું છે

જે આ માતૃભૂમિની યોગ્ય ઉપાસના કરી નહિ અથવા તેનું અપમાન કર્યું અથવા તેનું યોગ્ય સન્માન કર્યું નહિ તો આના (જન-મન્તવ્યઃ કલ્પલક્ષ્મિ) રાષ્ટ્રવિકાસિનું અપમાન કરનારા લોકો જલદી નાશ પામે છે આ વાત પર (યજ્ઞેય વદામિ) વિશ્વાસ રાખવા યોગ્ય છે અને તે પ્રમાણે અને પણ છે પાક રાષ્ટ્રવિકાસિનું મહત્ત્વ કેટલું છે તે આ મંત્રથી જાણી શકાય અને કદી પણ તેઓ રાષ્ટ્રદેહનું કાર્ય કરે નહિ અને હરહમેશ રાષ્ટ્રવિકાસ કરતાં કરતા અને રાષ્ટ્રને માટે આત્મસર્વેશનું સમર્પણ કરીને પોતાના જીવનનો સર્વભોગ યજ્ઞ કરીને તે દ્વારા વિજયી અને યશસ્વી અને

રાષ્ટ્રમાં જે કુટુંબ લોકો હોય છે તેઓ સભ્યજનોને કલેષકારી અને તેમજ રાષ્ટ્રની બહાર પછાત લોકો હોય છે તેઓ પણ રાષ્ટ્ર પર હુમલો કરીને મારહાડ તથા ખૂનખરાલી કરે છે તેમનો નાશ કરવા માટે રાષ્ટ્રના (વદ્ધાવ) વીર પુરુષોની ખાસે (ઘનુ) વિવિધ પ્રકારના ધનુષાદિ શસ્ત્રો તૈયાર રાખવાનું કાર્ય રાષ્ટ્રવિકાસિનું જ છે જે રાષ્ટ્ર જીવત અને જાગ્રત છે તે પોતાના અનુભવોના નાશક વાને માટે આવશ્યક શસ્ત્રો હમેશા તૈયાર રાખે જ છે અને યોગ્ય પ્રસંગે યોગ્ય રીતે તેનો ઉપયોગ કરીને વિજય પણ પ્રાપ્ત કરે છે અમુક પ્રાપ્ત કરનારા રાષ્ટ્ર પોતાના રક્ષણ માટે જાગ્રત રહેવું ધણું જ જરૂરી છે તેમજ તે યોગ્ય પણ છે

આ રાષ્ટ્રવિકાસ (વ્યવહાર) કારીગરોનું જે પણ કરે છે તે પ્રમાણે જે મનુષ્ય જનોનું પલન પોષણ કરે છે તે (પૂર્ણ) પોષણ કરનાર જનોનું અથવા તે (યજ્ઞ) ભાગ્ય વાનોનું ઉત્તમ પ્રકારે ખાવણ તથા પેપણ કરે છે આવા પુરુષોને તે કદી અવનતિમાં રાખવી નથી પરંતુ તેને ઉન્નત કરે છે આ પ્રકારે જે લોકો પોતાના ધનધાન્યને (યજ્ઞ-

માન) યજ્ઞ કરે છે, અર્થાત્ જનતાની હાલતને માટે પોતાના ધનધાન્યનું સમર્પણ કરે છે, તેમને કદી ધનની ન્યૂનતા રહેતી નથી અર્થાત્ જેટલું તેઓ દાન કરે છે તેનાથી અધિક (દ્રવિણા દધામિ) ધન તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે ફરી તેઓ વધારે દાન કરે છે અને તેમનું ધન પ્રમણમાં વધતું જ જાય છે આ પ્રકારે યજ્ઞથી જિદ્દિ થાય છે અને જનતાનું સુખ વધતું જ જાય છે

રાષ્ટ્રને નાદે નિયામક અથવા પાલકને ઉપલબ્ધ કરીને તેને રાજગાદી પર સ્થાપવો (અસ્ય મૂર્ધ્નૃ પિતરં દુષ્ટે) એ કાર્ય નાટ્યક્રિત જ કરે છે, અર્થાત્ જીવત અને જાગ્રત રાષ્ટ્રના લોકો પોતાની રાજ્યશાસન વ્યવસ્થાને માટે મુખ્યત્વે રાજ્યના ધ્યક્ષને પોતે જ ચૂંટી દે છે અને તેને રાજ્ય પર નિયંત્રણ કરે છે આ રાષ્ટ્રવિકાસિનું ઉત્પત્તિસ્થાન (સમુદ્રે મન્તા) રાષ્ટ્રીય હાલચાનના મહાસાગરમાં જ હોય છે ' (સ) એકાનિન જનીને (રજ્) ઉત્કર્ષને માટે (દુ) મતિ કરેલી અથવા પ્રયત્ન કરેલા તે રાષ્ટ્રીય હાલચાનનું સ્વરૂપ છે " તેનું જ નામ (સન્ડત્તન્દુ) સમુદ્ર છે આ હાલચાનમાં આ રાષ્ટ્રવિકાસિનું પ્રગટ થાય છે અને પ્રવેશના અંત કરણમાં ફેલાય છે માટે આ પ્રમાણે તે (વિશ્વા મુવતાનિ રિતિષ્ઠે) સર્વ મુવનોમાં જ પુણ્યપલો ફેલાય છે, અર્થાત્ ભૂમિથી સ્વર્ગ સુધી વિસ્તાર પામે છે દરેક કાર્યમાં તે પ્રગટ થાય છે, પ્રત્યેક હલનચલનના પડમાં તે રહે છે આ પ્રમાણે તેનો મહિમા છે

જે સમયે જનતામાં રાષ્ટ્રવિકાસિનો સચાર થાય છે તે સમયે એવી પ્રતિતિ થાય છે કે રાષ્ટ્રવિકાસિનું (ઘણત્ત્વ દધામિ) વાવાઝે પ્રતો જોરથી પ્રગટ નાલી રહ્યો છે અને તેનો વેગ રોકવો હવે અસંભવ છે આ શક્તિનો વેગ એટલો બધો પ્રગટ હોય છે કે (દિવ પર) દુરેકથી પણ ઉપર અને (ઘના સુધિવ્યાપર) આ પૃથ્વીની પણ પેરેપાર તે વેગ કાર્ય કરી રહ્યો છે આકાશ પાતાળ આ શક્તિથી પરિપૂર્ણ છે અને હેમરચળ તેમથી રીડાનથી રાષ્ટ્રવિકાસિનો મહિમા આવે છે જે તેના ખરેખર ઉપાસક છે તેઓ પોતાના રાષ્ટ્રને અમુકવના કલ્પ્ય વિખર પર સ્થાપિત કરે છે, આ જાણીને પાક રાષ્ટ્રવિકાસિ દ્વારા મળનારી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરે અને આગળના અમુકવને માટે પોતાને લાયક એટલે કે રોગ્ય બનાવે

રાષ્ટ્રસભાની અનુભૂતિ

કાંડ ૭, સૂકત ૧૨

(ઋષિઃ- શૌનક । દેવતા- સમા, પિતરઃ, ઇન્દ્રઃ, મનઃ ।)

સમા ચ મા સમિતિશ્રાવતાં પ્રજાપતેર્દુહિતરૌં સંવિદુને ।

યેનાં સંગચ્છા ઉર્ષ મા સ શિક્ષાચ્ચાર્ક વદાનિ પિતરઃ સંગતેષુ

॥ ૧ ॥

વિદ્મઃ તેં સમે નામં નરિષ્ટા નામ વા અસિ ।

યે તે કે ચ સમાસવૃસ્તે મૈ સન્તુ સર્વાચસઃ

॥ ૨ ॥

પુષામહં સમાસીનાનાં વર્ષો વિજ્ઞાનમા વદે ।

અસ્વાઃ સર્વસ્વાઃ સંસદુઃ મામિન્દ્ર મગિનં કૃણુ

॥ ૩ ॥

યદ્વો મનઃ પરાગતં યદ્દુદ્ધમિહ વેહ વા ।

તદ્વ આ વર્તયામસિ મયિં વો રમતાં મનઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ— (સમા ચ સમિતિઃ ચ) શ્રામસભા અને રાષ્ટ્રસમિતિ આ બન્ને (પ્રજાપતેઃ દુહિતરૌ) પ્રજાનું પાલન કરનારા રાજાને પુત્રી જેમ પાલન કરવા યોગ્ય છે અને તે બન્ને (સંવિદાને) ૫૨૨૫૨ની સાથે એકમત બનીને (મા અવતાં) માફ રાજાનું રક્ષણ કરે. (યેનાં સંગચ્છે) જેનાથી હું મળું (સઃ મા ઉપ-શિક્ષાત્) તે મને શિક્ષણ આપે. હે (પિતરઃ) રક્ષકો! (સંગતેઃ ચારુ વદાનિ) સભાઓમાં હું ઉત્તમ રીતે બોલીશ. (૧)

હે સભે! (તે નામ વિદ્મઃ) તારૂં નામ અમને વિદિત છે. (નરિષ્ટા નામ વા અસિ) “ નરિષ્ટા ” અર્થાત્ અહિસક એ તારૂં નામ અથવા યશ છે. (યે કે ચ તે સમાસદઃ) જે કાંઈ તારા સભાસદ છે (તે મે સવા-ચસઃ સન્તુ) તેઓ રાજા સાથે (મારી સાથે) સમતાથી બાપણ કરનારા હો. (૨)

(પુષાં સમાસીનાનાં) આ જેસેલા સભાસદો પાસેથી (વિજ્ઞાનં વર્ષઃ અહં આદદે) વિશેષ જ્ઞાનરૂપી તેજ હું-રાજા સ્વીકારું છું. હે ઇન્દ્ર! (અસ્વાઃ સર્વસ્વા સંસદઃ) આ સર્વ સભાનો (માં મગિનં કૃણુ) મને ભાગીદાર બનાવ. (૩)

હે સભાસદો! (વઃ યત્ મનઃ પરાગતં) આપનું મન જે દૂર ગયું છે, (યત્ વા દ્વત્ વા વદ્) જે તેમાં અથવા આ વિષયમાં બંધાય રહે છે, (વઃ તત્ આવર્તયામસિ) આપના તે ચિત્તને હું ફરી વખત પાછું ખેંચી લઉં છું, હવે આપનું (મનઃ મયિ રમતાં) મન મારા પર આનંદિત થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ— શ્રામસભા અને રાષ્ટ્રસમિતિ રાષ્ટ્રમા દોવી જ જોડિયે અને રાજાએ તેમનું પુત્રીની જેમ પાલન કરવું જોઈએ. આ બંને સભાઓ એકમત થઈને રાષ્ટ્રનું કાર્ય કરે અને પ્રજાનું રક્ષન કરનારા રાજાનું પાલન કરે રાજા જે સમાસદને રાજ્યશાસન વિષયક જે સલાહ પૂછે તે સમાસદ પોતાની યોગ્ય સલાહ રાજાને આપે રાજા તથા અન્ય સમાસદ સભાઓમાં સમ્મતાથી વાદવિવાદ કરે. (૧)

આ શ્રોત્રસભાઓનાં નામ “ નરિષ્ટા ” છે કારણકે તેમના અસ્તિત્વને લીધે રાજાનો જીવ નાશ થતો નથી અને પ્રજાનો પણ નાશ થતો નથી આ સભાઓમાં જે સમાસદો દોષ તેઓએ રાજાને પોતાની સલાહ વિષયક પાતપણે સ્પષ્ટ રાજદોષ આપવી જોઈએ (૨)

યોગ્યમત્યોના નરેયો પામેયો શબ્દમમન વિષય વિદેશાન શબ્દ પ્રાપ્ત કરે છે અને તેજસી બને છે તેથી શબ્દ આવી મનાયો પામેયો શબ્દમમન વિષય વિદેશાનનો બામ અપરવ પ્રાપ્ત કરે અને બામવાનું બને. (૩)

યોગ્યમાનું કાર્ય કરતી વખતે યોગ્યનું અમાસનું મન આમ તેમ અન્ય કાર્યમાં ગયું, તો તેને માટે એ યોગ્ય કહેવાય કે તેણે પિતાનું મન પામ્યું કેમકે યોગ્ય શબ્દમમનના કાર્યમાં જ લગાવી દેયુ મન મનાવેલો શબ્દ અને તેના શબ્દમામન કાર્યમાં જ પિતાનું મન એકચિત્ત કરે (૪)

રાષ્ટ્રસભાની અનુમતિ

રાજ્યશાસનમાં લોકસલાહ

આમરસભા

રાજ્યશાસન ચલાવવા માટે એક આમરસભા હોવી જ નોંધએ. આમના સોંકાએ ચૂટેલા અમાસો આ આમરસભાનું કાર્ય કરે, આમમાં જે જે કામો જેનાં કે આરોગ્ય, ન્યાય, શિક્ષા, ધર્મશા, ઉલ્લેખ કરેલા હતાકિ બામતોના હોય તેમને નિશાચીને ચલાવવાં એ આ આમરસભાનું કાર્ય છે આ આમરસભા પોતાનાં કાર્યો કરવા માટે સ પૂર્ણ રવન ન હોવી નોંધએ એનો અર્થ એ છે કે પ્રત્યેક ગામ અથવા નગર પૂર્ણ રાજામના અધિકારથી મુક્ત હોય !

જેવી રીતે પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની ઉભતિના કાર્ય કરવા માટે પૂર્ણ રવન ન હોય છે પરંતુ સાર્વજનિક સર્વ દિવસ કારી કાર્ય કરવા માટે પાત ન હોય છે, અશવર તે જ પ્રમાણે પ્રત્યેક ગામ અથવા નગર પોતાની સર્વ પ્રકારે ઉભતિ ચાલવા માટે પૂર્ણ રવન ન છે પરંતુ સાર્વજનિક અથવા સર્વરાષ્ટ્રીય ઉભતિનાં કાર્યોને માટે પ્રત્યેક ગામ રાષ્ટ્રીય નિયમોથી જ બાંધાયેલ રહેશે

રાષ્ટ્રસભા

જેવી રીતે પ્રત્યેક ગામને માટે આમરસભા, નગરને માટે નગરસભા હોય છે, તે જ પ્રમાણે પ્રાંતને આદે પ્રાંતસભા અને રાષ્ટ્રને માટે " રાષ્ટ્રીય મહાસભા " હોય છે અને આ સર્વ સભાઓ રાષ્ટ્રનું શાસન ચલાવે છે. આમરસભાનો અધિકાર આમરસભા અને રાષ્ટ્રસભાનો અધિકાર રાષ્ટ્રપર હોય છે. આ બે સભાઓ આ સંકલ્પમાં કહેલી છે આમરસભા અને રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ આ બંનેનું વર્ણન થવાથી વચ્ચેની

નગરસભા અને પ્રાંતસભા વગેરે સર્વ સભાઓનું વર્ણન થયું નથી એમ સમજવું એ યોગ્ય છે. પ્રારંભ અને અંત આ બે રિધિની જગ્યા થાય તો વચ્ચે રહેલી રિધિઓનું જાન એવી મેળે જ મળી રહે આ સાર્વજનિક નિયમ અનુસાર આ મંત્રમાં આમરસભા અને રાષ્ટ્રસભાનું વર્ણન થવાથી વચ્ચેની સર્વ ઉપસભાઓનું વર્ણન થઈ જાય છે એમ યાદગારે સમજવું

જનસભાનો અધિકાર

આ પ્રમસભાઓના અધિકાર કયા છે ? તે એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે, તેના ઉત્તર આ મંત્રોનો વિચાર કરવાથી જ મળી શકે છે. પ્રથમ મંત્રમાં કહ્યું છે કે—

સભા ય સમિતિઃ ય પ્રજાપતેઃ દુહિતરી ॥ (મં. ૧)

"આમરસભા અને રાષ્ટ્રીય મહાસભા એ બંને પ્રમનું પાલન કરનારી રાજની બે પુત્રીઓ છે" અર્થાત્ આ બંને સભાઓના પિતા રાજ છે, અને તેની બે પુત્રીઓ આ બે સભાઓ છે આજ ઉત્તર તેમનો અધિકાર નિશ્ચય કરવા માટે પશ્ચિમ છે

વિના પુત્રીનો જન્મ છે, પરંતુ તે તેનો ભોગ કરતો નથી. પુત્રીપિતૃના અધિકાર તથા કાયમને માટે નહિ જ રહે, પુત્રી પર અધિકાર ફાટ બીજનો જ નહીં, પિતાનો નહિ આ પ્રકારે રાજની આઠાથી રાષ્ટ્રસભા અને આમરસભા રચયિત થાય છે, રાજની અનુમતિથી આ સભાઓના સદસ્યો ચૂંટવા મા અને સભાઓને ચલાવવાના નિયમો બને છે, તેથી જ રાજ આ સભાઓનો પિતા, જન્મ અથવા ઉપાદક મણાય છે તે પશુ ઉપસ્થિત અને રક્ષણ કરવાનો અધિકાર જ ફક્ત રાજનો છે, તે તે સભાઓપર તેમના સ્વાધી તરીકે શાસન નહિ ચલાવી

શકે રાજા આ સભાઓનો પિતા અથવા જનક છે પરંતુ પતિ અથવા શાસક નથી લોકસભા રાજાને ભોગ્ય નથી, રાજાના અધિકારથી ભિન્ન લોકસભાનો અધિકાર સ્વતંત્ર છે, આ ઉદ્દેશથી જ આ મંત્રના કહ્યું છે કે—

સમાચ સમિતિ ચ પ્રજાપતે દુહિતરૌ । (મ ૧)

“આ બંને સભાઓ પ્રજાપાલક રાજાની દુહિતાઓ છે” અહિં દુહિતા શબ્દ શિશુ મહત્વનો છે શ્રીમાન પારસ્યાયે આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે આપી છે—

દુહિતા કુરે હિતા । (નિર ૩૧૧૪)

“જે દૂર રહેવાથી જ હિતકારક હોય છે તે જ દુહિતા છે” ધર્મપત્ની પાસે રાખવા યોગ્ય છે, દુહિતા અથવા પુત્રી દૂર રાખવા યોગ્ય છે આ વ્યુત્પત્તિથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે આ લોકસભા રાજાની દુહિતા હોવાને કારણે જ તેના અધિકારની બહાર તે રહેલી જોઈએ અર્થાત્ આ બંને સભાઓ સ્વતંત્ર છે, રાજાના નિયંત્રણની બહાર આ બંને સભાઓ છે, આ લોકસભાનો અધિકાર છે લોકસભાના સભાસદો પૂર્ણ નિર્ભય છે, સ્વયંભવ અદર્શિત કરવામાં તેમણે રાજાનો ભય રાખવો જોઈએ નહિ, પૂર્ણ નિરૂપણ મનીને જે સાચું હોય તે જ તેને કહેવું જોઈએ એ યોગ્ય છે

આ સભાઓએ (સચિદાના યેષ્યમત્યં પ્રાપ્તા) એક મતથી જ આ સર્વ રાષ્ટ્રનો શાસન બ્યવહાર કરવો જોઈએ સર્વ સદસ્યોને એકમત ન થઈ શકે તો તેની રિયતિમાં બહુ મતથી જ કાયું કરવું જોઈએ, પરંતુ બહુમતથી કાયું કરવું એ પણ આપતિ જ સમજવી જોઈએ કારણ કે વેદની આજ્ઞા તો (સચિદાના) એકમતથી અર્થાત્ સર્વની સમ્મતિથી જ કાયું કરવાની છે લોકસભામાં સર્વ સ્વરોની સર્વ સમતિથી જે નિર્ણય થાય તે જ રાજાને મટે પણ બંધનકારક થાય છે એટલું મહત્વ લોકસભાની સર્વ સમતિનું છે, તથા આજ નિર્ણય પ્રગ્લને માટે પણ બંધનકારક થાય

રાજાના પિતૃઓ

રાષ્ટ્ર સમિતિના સભાસદો એ રાજાના પિતૃઓ છે આ સૂત્રમાં રાજાએ તેમને, ‘વિષ્ણુ’ કહીને જ સંબોધ્યા છે એવો—

વાય વદાન્તિ પિતર સમતેષુ । (મ ૧)

‘હે પિતૃઓ! અર્થાત્ હે રાષ્ટ્રમહાસભાના સર્વ સદસ્યો! સભાઓમાં દુર યોગ્ય ભાષણ કરીશ’ અર્થાત્ સભ્યતાથી સુકત એવું ભાષણ કરીશ કદી પણ નિયમ બહારનું મારું ભાષણ નહિ જ હોય હે સભાસદો! સર્વ સદસ્ય પણ હ મેશા આજ પ્રકારની સભ્યતાથી નિયમોને અનુકૂળ ભાષણ કર્યા કરે આ મંત્રજાગના રાજાએ લોકસભાના સભાસદોને “પિતર” શબ્દ આપ્યો છે આ શબ્દ અહીં જોવા જેવો છે, લોકસભા અથવા રાષ્ટ્રસમિતિ રાજાની પુત્રીઓ છે એમ ઉપર કહેલું છે હવે અહીં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે આ સભાના સદસ્યો રાજાના પિતર છે, આ કેમ બની શકે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવું બસ થશે કે અહીં માત્ર શબ્દનો બાલ અર્થ જેવો ઉચિત નથી, અહીં શબ્દભાવ અને શબ્દનો મૂળ અર્થ જેવો જોઈએ પિતર શબ્દનો અર્થ રક્ષક તેમ જ ઉત્પદક એમ બંને થઈ શકે છે બંને અર્થો અહીં બંધ બેસતા થઈ શકે છે રાજસભાના સભાસદો રાજાને ચૂંટી કાઢીને તેને રાજગાદી પર બેસાડે છે તેથી તેઓ તેના ઉત્પાદક, જનક અને પિતાની સમાન પણ છે તે જ પ્રમાણે રાજાનું વર્તન અને બ્યવહાર યોગ્ય હોય સા સુધી તેઓ તેને રાજગાદી પર રહેવા દે છે પરંતુ જો રાજા અનુચિત બ્યવહાર કરે તો તેઓ તેને ગાદીપરથી ઉઘડી મૂકીને તેની જગ્યાએ બીજો સુચોગ્ય રાજા સ્થાપે છે આમ આ રાષ્ટ્રસભાના સદસ્યો રાજાના રક્ષક પણ છે અર્થાત્ સર્વ પ્રકારથી આ સદસ્ય રાજાના પિતરો કહેવાય છે

‘પિતૃદવો મય’ પિતાને દેવતાની જેમ માનીને તેનું સન્માન કરે આ આજ્ઞા વેદનુકૂળ છે એટલા માટે રાષ્ટ્ર મહાસભાના સદસ્યોનું સન્માન રાજા કરે એ જ વિચિત્ર છે, તેમનું માર્ગ સાચવે અને તેમનું અપમાન ન કરે રાષ્ટ્ર સભાનો આ અધિકાર છે

નાગના શિક્ષક

રાષ્ટ્ર સભાના સદસ્યો રાજાના ગુરુ પણ છે આ રિયતમાં પ્રથમ મંત્રનો ભાગ જોવા જેવો છે—

યેના સગચ્ઠે, સ મા વપસિકાશ્વ । (મ ૧)

“હે ગુરુજનો! હે રાષ્ટ્રના સદસ્યો! તમારામાંથી જેને હું રાષ્ટ્રશાસનના કાપમાં સનાદ પૂરું તે તે રિયતમાં પાનાની સનાદ આપીને મને ઉત્તમ અને યોગ્ય શિક્ષક આપો” અર્થાત્ રાજાને યોગ્ય શિક્ષક દ્વારા ઉત્તમ ગુરુ

રાષ્ટ્રસભાના સદસ્યો જ છે આ લોકે રાજ્યને મારે ગ્રામ્યને
 છે " માધ્યામ્યેયો વય " અર્થાત્ ગ્રામ્યને નું સન્માન
 કરું નોમએ આ આદા રિદિધર્મની છે, તે પ્રમાણે રિદિ
 મર્મા રાજ્યને મરે એ ઉચિત છે કે તે રાષ્ટ્રસભાના સદસ્યો
 નો મારા સાચવે અને તેમની સધે પૂર્ણ આદરપૂર્વક કરે
 અમારે રાષ્ટ્રસભાના સદસ્યોનો આ અધિકાર છે

સભાસદ માન્યતાની દોષો નોંધ્યે

રાજસભા અથવા અન્ય કોઇ પણ સભામાં સભાસદ
 (સભાસભા) સમાન કામ કરનારા અર્થાત્ એનું જુએ,
 જુએ અને અનુભવે તેનું તદન સત્ય સત્ય કહેલા દોષ
 નોંધ્યે એ કલ્પન જે સત્ય કહ્યું હોય તેનું જ સત્યપ્રસંગ
 ઉપરિચિત થયે કહેનારા દોષા નોંધ્યે કહેલી દોકલ્પના
 અસદ બદલ કરીને " હા " માં " હા " બેઠાનારા
 ' કુલભુર ' ન દોષા નોંધ્યે નિર્મળ જનનીને જે સત્ય
 હોત તે જ રાજ્યને કદરુ નોંધ્યે મારું દિન કપ રીતે
 સાધી શકાય તેના વિચાર કરી જે પોતાને મન હોત તે
 ચોક્કસ રીતે કહી દેવ માં કોઇનાથી પણ કદરુ નોંધ્યે નહિ
 આ સભાસદોનું કર્તવ્ય ॥ (મ ૨)

તેજમદતા અને વિજ્ઞાનદક્ષતા

રાજ્યેજ રાષ્ટ્ર સદસ્યોને લીધે પ્રાપ્ત થય છે આ
 બાબતમાં તૃતીય મ નું કલ્પન જોવા જેનું છે—

યર્ષા સમાસીનાનો વર્ષા વિદ્યાન અદ્ય માદ્ (મ ૩)

" રાષ્ટ્રસભાના આ સદસ્યો પાસેથી કું રાજ (વર્ષ)
 તેજ પ્રાપ્ત કરે છુ એ (વિદ્યાન) રિદિદાન પણ પ્રાપ્ત
 કરે છુ આ વિદ્યાન રાજ્યશાસન ચત્રવવાના વિજ્ઞાનુંજ
 રિદિદાન છે પ્રજાનું દિન શુ કરવાથી યદ્ય શક્ય, આ
 સમયે સર્વથી પ્રથમ કષ્ટ નબ્ત દાય ધરવી નોંધ્યે આ
 સમયે પ્રજામાં કષ્ટ કું ખ છે અને તે કું ખ કષ્ટ રીતે દૂર કરી
 શકાય તેમ છે હ-ચાદિ વિરોધા પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની
 રોચ સપ દ રોચ સમયે જો રાજ્યને મળે અને ન પ્રમણે
 રાજ્ય રાજ્યશાસનનું કાર્ય કરે તે સર્વનું હિત જરૂર થાયજ
 આ રિદિદાન રાષ્ટ્રસભાના સદસ્યોએ રાજ્યને સમજાવવું
 અને રાજ્યને પણ તેમની સલાહ લઈને ઉચિત શાસન
 પ્રત્યક્ષ કરી સર્વનું કલ્યાણ કરવું નોંધ્યે

આ પ્રમાણે પ્રજાની સ મનિથી રાજ્યશાસન ચત્રવનારો

રાજ્ય ચિરકાળ રાજ્યપર સિધર રહી શકે છે અને ખૂબજ
 તેજસી બની શકે છે આથી વિરૂદ્ધ જે રાજ્ય પ્રજાના પ્રતિ
 નિધિઓની શ મનિ કે સલાહ લીધા સિવાય પોતાના મનમાન્યા
 અભ્યાસાર પ્રજાપર કરે તે તેને રાજ્યપ્રાદીરથી વિદાડી
 મુકવામાં આવે રાજ્યશાસનના વિભાગે વેદની સલાહ આ
 પ્રમાણે છે

રાજનું બામ્ય

રાજનું સ પૂર્ણ બામ્ય, અર્થાત્, અધિકાર અને વર્ષા
 રાષ્ટ્રસભાની અનુમતિથીજ યદ્ય શકે છે નહિ તો રાજ્ય
 બીજા કોઇ પણ કારણને લીધે ' રાજ્ય ' તરફ રહી શકે
 નહિ, આ વાત રાજ્ય પોતે જ કહે છે, જુએ—

વસ્યાઃ સસદ્ વાં મમિત છુ ॥ (મ ૩)

" આ સભાને અને બામીદાર જનાર " અર્થાત્ આ
 સભાની અનુમતિથી વર્ષાવાને લીધે જ કું બામ્યવાન જનું
 ૧૨, કું આ સભાની અનુમતિને બામીદાર બનીશ અર્થાત્
 જે નિશ્ચય સમા કરશે તે કું માન્ય રાખીશ અને તે જ
 પ્રમાણે કાર્ય કરીશ તેમની વિરૂદ્ધ કોઇ પણ આચરણ કું
 કરી કરીશ નહિ આ પ્રમાણે જે રાજ્ય આચરણ કરશે તે
 ખરેખર બ મચાવી બની જશે તેમાં કોઇ સર્વેદ નથી જ
 અર્થાત્ રાજ્યનું બામ્ય પ્રજાનું રજન કરવાથી જ થયે છે
 નહિ તો નહિ જ. આ વાત અદિ સિદ્ધ થાય છે

દત્તચિત્ર સભાસદ

રાષ્ટ્રસભા, નમર સમિતિ અથવા કોઇ પણ સભાના સભા
 સદ પોતપોતાની સભાના કાર્યમાં દત્તચિત્ર રહે કોઇનું
 મન અહીં અને કોઇનું મન ત્યા એમ થવું નોંધ્યે નહિ, સર્વ
 બધું પોતાનું મન સભાના કાર્યમાં સિધર રાખીને સભાના
 કાર્યમાં પોતાની સર્વ શક્તિ ખરચીને જ્યાં સુધી અને ત્યાં
 સુધી તે કાર્યને નિર્દોષ જનારે તેના ઉપદેશ આ શકતમાં
 નિર્મલસિદ્ધિ પ્રકારે આપે છે—

યદ્ વો મનઃ પરામત યદ્ વદ્મગિદ્ધ વેદ વા ।

તદ્ આવર્તયમાસિ ॥ (મ ૪)

' હે સભાસદો ! જો તમારું મન દૂર નાસી મધુ હોષ
 અથવા અહીં પણ આમ તેમ અવ્યવસ્થા વાતોમાં લાગેનું હોષ
 તો તેને કું પાછું લાવુ છુ " અર્થાત્ મન ચ મગ જો તે
 આમ તેમ દોષુ ન રહે છે પરંતુ દદ નિશ્ચય કરીને જો
 કર્તવ્યકર્મમાં સિધર રાખવું નોંધ્યે અને પોતાની સર્વ
 શક્તિ ખરચીને પોતાનું કર્તવ્ય જ્યાં સુધી અને ત્યાં સુધી

નિર્દોષ બનાવવાનો યત્ન કરવો જોઈએ. પ્રત્યેક સભાસદ જો પોતાનું મન કોઇ બીજા કાર્યમાં લગાડશે તો સભા બોલાવવાનો હેતુ કદાપિ સિદ્ધ થઇ શકશે નહિ. તેથી દરેક સભાસદનું કર્તવ્ય છે કે તે પોતાનું મન સભાના કાર્યમાં જોડાઈ બનાવે અને પોતાની પૂરેપૂરી શક્તિ અજમાવીને સભાનું કાર્ય નિર્દોષ બનાવવામાં પોતાની પરાક્રમ્ય કરે. આ મંત્રજામમાં સભાસદોનું કર્તવ્ય સમજાવ્યું છે. સભાના સભાસદો તેનો અવશ્ય વિચાર કરે.

નરિષ્ટા સભા

આ સૂક્તના દ્વિતીય મંત્રમાં સભાનું નામ “ નરિષ્ટા ” જણાવ્યું છે. “ નરિષ્ટા ” ના બે અર્થ છે. એક (નરૈઃ હૃષ્ટા) નર અર્થાત્ નેતા મનુષ્યોને માટે જે હૃષ્ટ છે, પ્રિય છે અથવા નેતા જેને આહે છે. સભાને સામાન્ય મનુષ્યો આહે છે કારણ કે આ સભાદ્વારા જ જનતાનું દુઃખ રાજાને વિહિત

થાય છે, અને ત્યાર પછી રાજા દુઃખને મિટાવી શકે છે. આ પ્રમાણે સભા દેનાથી જનતાનું સુખ વધી શકે છે, તેથી જ જનતા સભાઓને પસંદ કરે છે.

“ નરિષ્ટા ” શબ્દનો બીજો અર્થ છે (ન-રિષ્ટા) અહિંસક અર્થાત્ જે કોઈનો નાશ કરતી નથી અથવા જેનો નાશ કોઇ કરી શકતો નથી. સભાને કારણે પ્રજાનો નાશ થતો નથી, અને જનમત અનુસાર આદનારા રાજાની પણ રક્ષા થઇ જાય છે, તેથી રાજાને પણ નાશ થતો નથી. આ પ્રકારે જનતા પોતે જ રાષ્ટ્રસભાનો નાશ કરવા ઇચ્છતી નથી. અથવા રાજાને અધિકાર પણ નથી કે જેથી તે આ રાષ્ટ્ર-સભાનો નાશ કરી શકે. આ રીતે સર્વ પ્રકારે આ સભા “ અપિનાશક ” છે.

આ સૂક્તમાં આ પ્રકારે વૈદિક રાજ્યશાસનના કેટલાક સિદ્ધાંત કહેવા છે, તેમનું પાઠક ઉચિત્ત મનન કરે.

રાજાનું કર્તવ્ય

કાંડ ૭, સૂક્ત ૯૧

(ઋષિઃ- જયર્ષાં. દેવતા- વન્દમાઃ)

इन्द्रः सुत्रमा स्वर्वाँ अवोभिः सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः ।

वार्धतां द्वेषो अमयं नः कृणोत सुवीर्यस्य पतयः स्याम

॥ ૧ ॥

અર્થ— (સુત્રમા સ્વવાન્) ઉત્તમ રક્ષક આત્મવિશ્વાસથી યુક્ત (વિશ્વવેદાઃ હિન્દ્રઃ અવોભિઃ સુમૃડીકઃ ભવતુ) સર્વ ધનોથી યુક્ત પ્રભુ પોતાના સર્વ રક્ષણોથી ઉત્તમ સુખ આપનાર થાઓ. (દ્વેષઃ વાર્ધતાં) શત્રુઓનો પ્રતિબંધ કરે, (નઃ અમયં કૃણોતુ) અમારે માટે નિર્ભયતાનું નિર્માણ કરે, (સુવીર્ય-સ્ય પતયઃ સ્યામ) અમે ઉત્તમ ધનના સ્વામી બનીએ. (૧)

ભાવાર્થ— રાજા ઉત્તમ રક્ષક, પોતાના સામર્થ્યપર વિશ્વાસ રાખનારો ધનવાન, પ્રભુ રક્ષણ કરનારો, તેને સુખ આપનારો થાઓ. શત્રુઓને દૂર કરે અને તેમને અટકાવી રાખે, પ્રજાને અભય બનાવે અને પ્રજાને ધનસંપન્ન પણ બનાવે (૧)

અહીં હિન્દના વર્ણનોને બહાને રાજાના શુભોનું વર્ણન કર્યું છે. આજ પ્રમાણે આગળનું સૂક્ત પણ આજ વિધિનું છે.

રાજાનું કર્તવ્ય

કાંડ ૭, સૂકત ૯૨

(જમિ - અર્થો । દેવતા - યજ્ઞમા)

સ સુગ્રમા સ્વર્ગો દન્દ્રો અમ્મવારાચ્ચિદ્ દેવ્યઃ સન્નતપુયોત્ત ।

તસ્ય વયં સુમતૌ ગૃજીવસ્વાપિ મદ્રે સૌમનસે સ્યામ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (સ સુગ્રમા સ્વર્ગાન્ દન્દ્રઃ) તે ઉત્તમ રક્ષક આત્મશક્તિનો વિધાત્રી પ્રભુ (દેવ) શત્રુઓને (અમ્મન્ આરાન્ ચિન્ સન્નત પુયોત્ત) અમારી પાસેથી નિશ્ચયપૂર્વક દૂર કરે. (વયં તસ્ય ગૃજીવસ્ય સુમતૌ સ્યામ) અમે તે પૂજનીયની સુમતિમા રહીએ, (અપિ સૌમનસે સ્યામ) અને તેના ઉત્તમ મનોભાવમાં રહીએ (૧)

કથાર્થ— તે વનમ રમત મા મનજથી સુકત રાજા રાનુઅને પ્રભુજનોથી દૂર રાખે પ્રભુ પશુ તે પૂજનીય રાજાના વિરાગના વનમ સુદ્ધિ ધારણ કરે અને તે પશુ પ્રભુની આજ્ઞામાં શુભમનિ ધારણ કરે (૧)

રાજા પ્રભુ રક્ષણ કરે, પ્રભુ પશુ રાજાનિર રહે અને બને એક બીજાના વિરાગમાં સુસુદ્ધિ ધારણ કરે આ સુકત પશુ પ્રભુ પશુન કરતાં કરતા રાજાના ગુણ દર્શાવે છે

રાજાનું કર્તવ્ય

કાંડ ૭, સૂકત ૯૩

(જમિ : શુભાશિષા । દેવતા - દત્ત)

દન્દ્રેણ મન્યુનાં વયમમિ વ્યામ પુતન્યતઃ । મન્તોઃ વૃષાણવંમતિ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (મન્યુના દન્દ્રેણ વય) ઉત્સાહશુકત ઇન્દ્રની સાથે રહીને અમે બધા (વૃષાણિ મપ્રતિ મન્ત) શત્રુઓને ઉપમારહિત રીતિથી મારી નાખતા (પુતન્યત અમિ-સ્યામ) લશ્કર લઈને અમારા પર ચઢાઈ કરનારાઓને અમે છટી છટીએ (૧)

આ સુકતમાં મન્દ્રના વર્ણનરૂપે રાજાનું વર્ણન પૂર્વવત્ કરેલું છે. ઉત્સાહી વીર લોકેડર રાજાની સત્તામાં રહેનારા પ્રભાવન (વૃષ) અગ્રકાવનારા શત્રુઓનો નાશ કરીને સમર્થ બને છે અને સૈન્યની સાથે ચઢાઈ કરનારા દુશ્મનોનો પરાજય કરવામાં સમર્થ થાય છે

રાજનું કર્તવ્ય

કાંડ ૭, સૂકત ૮૪

(ઋષિ:-મૃગુ: । દેવતા:- જાતવેદા, આમિ: , ૨-૨ દ્વન્દ:)

અનાધૂપ્યો જાતવેદા અમર્ત્યો વિરાટમે ક્ષત્રમૃદીંદિહીહ ।

વિશ્વા અમીવા: પ્રમુશ્વન્માનુપીમિ: શિવામિત્થ પરિ પાહિ નો ગર્વમ્ ॥ ૧ ॥

હન્ત્રં ક્ષત્રમમિ ઘામમોજોડર્જાયથા વૃષમ ચર્પણીનામ્ ।

અપાનુદો જનમમિત્રાપન્તમુરં દેવેભ્યો અકૃણોરુ લોકમ્ ॥ ૨ ॥

મુગો ન મીમ: કુંચરો ગિરિઠા: પરાવત્ આ જગમ્યાત્પરસ્યા: ।

સૂકં સંશાય પુવિમિન્દ તિગમં વિ શઙ્ખન્તાદિ વિ મૃધૌ નુદસ્વ ॥ ૩ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! તું (જાત-વેદા: અનાધૂપ્ય:) જેને જ્ઞાન મળેલું છે અને જે અભેદ (અમર્ત્ય: વિરાટ) અમર, વિશેષ પ્રકારનો અમ્રાટ (ક્ષત્ર-મૃત્ હદ દીદિહી) ક્ષત્રિયોનું ભરણ પોષણ કરનારો બની અહીં પ્રકાશિત થા, અને (વિશ્વા: અમીવા: પ્રમુશ્વન્) સર્વ રાજોને દૂર કરતો (માનુષીમિ: શિવામિ:) મનુષ્યોને માટે કલ્યાણની સાથે (અથ ન: ગર્વં પારિપાહિ) આજે અમારા ઘરની રક્ષા કર. (૧)

હે ઇન્દ્ર ! (ચર્પણીનાં વૃષમ) મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! તું (વામં ક્ષત્રં ઓજ: અમિ જાયયા:) ઉત્તમ ક્ષાત્ર-બળને માટે પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. તું (અમિત્રાયન્તં જનં અપાનુદ:) શત્રુતા કરનારા મનુષ્યોને દૂર કર, અને (દેવેભ્ય: ઉતં લોકં ઠ અકૃણો:) દિવ્યજનોને માટે વિસ્તૃત સ્થાન બનાવ. (૨)

(ગિરિઠ્યા: મીમ: મૃગ: ન:) પર્વત પર રહેનારા બધાં સિંહ, વ્યાધ ઇત્યાદિ પશુઓની જેમ તું શત્રુઓ પર (પરસ્યા: પરાવત: આ જગમ્યાત્) દૂરથી તેમજ દૂરના સ્થળેથી પણ હુમલો કરે છે. હે ઇન્દ્ર ! તું પોતાના (સૂકં પર્વિં સંશાય) બાણ અને વજ્રને તીક્ષ્ણ બનાવીને (શઙ્ખન્ વિતાદિ) શત્રુઓને સળા કર અને (મૃગ: વિનુદસ્વ) હિંસક લોકોને દૂર હઠાવી દે. (૩)

ભાષાર્થ— તું જાની, અભેદ, દીર્ઘાયુ, ક્ષાત્રબળનો પોષણકર્તા, વિશેષશ્રેષ્ઠ રાજ બનીને અહીં પ્રકાશિત બન. પોતાના રાજ્યના બધા રાજો દૂર કર અને મનુષ્યને માટે કલ્યાણ કરનારી બાબતો કરીને અમારા ઘરની ઉત્તમ રક્ષા કર (૧)

મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ બન, ઉત્તમ ક્ષાત્રબળની વૃદ્ધિ કર જેઓ અમારાથી દૂરમનાવટ રાખે તેમને દૂર કર અને જે શ્રેષ્ઠ લોકો હોય તેમને માટે વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર બનાવ (૨)

જે પ્રમાણે પહાડો પર રહેનારા વાઘ પોતાના શત્રુઓ પર હુમલો કરે છે, તે પ્રમાણે જ વારા દૂરના શત્રુઓ પર પણ વશ કર, તારા રાજો તીક્ષ્ણ કર, શત્રુઓને ખૂબ જ માર, માર એટલે કે શિક્ષા કર અને હિંસકોને દૂર બગાડી દે (૩)

રાજનું કર્તવ્ય

રાજનું કાર્ય કયું ?

આ સૂક્તમાં અમિ અને ઇન્દ્રને બદલે રાજનું કાર્ય દર્શાવ્યું છે. રાજ પોતાના રાજ્યમાં શું કાર્ય કરે તે જુઓ—

૧ જાતવેદા- માન પ્રાપ્ત કરે અને પોતાના રાષ્ટ્રમાં માનનો પ્રચાર કરે.

૨ યનાધૃષ્ટ્યા- રાજા એવો સામર્થ્યવાન અને કે તે યજુઓનો ગમે તેવો ભય કરે દુર્મતો આવે તો પણ પશ્યન્ ન થાય.

૩ વિ-રાટ- વિશેષ પ્રકારનો શ્રેષ્ઠ રાજા બને.

૪ ક્ષત્ર-શ્રુત- ક્ષત્રિયોનું અને દ્વાનશ્રુતોનું પોષણ અને સંવર્ધન કરે

૫ અમર્ત્યા અગ્નિઃ હૃદ્ લીલિહ- અમર અગ્નિ પ્રમાણે આ રાષ્ટ્રમાં પ્રકાશિત થતો રહે.

૬ વિશ્વા અમોઘાઃ પ્રમુજ્જન્- પોતાના રાષ્ટ્રમાંથી સર્વ રાજો દૂર કરે, રાષ્ટ્રના સર્વ લોકો નિરાત્રી રહે એવો પ્રયત્ન કરે.

૭ માનુષીભિઃ શિયામિઃ- ઉત્તમ કન્યાઓનું મનુષ્યો-થી પુત્રા બને

૮ ગયં પરિપાદિ- રાષ્ટ્રના પ્રત્યેક ઘરની રક્ષા કરે

૯ ચર્વણીનાં વૃષભા- રાજા મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ બને.

૧૦ વામં દ્વજં સોજઃ- ઉત્તમ દ્વાવખગધી રાજા પુત્રા બને.

૧૧ અમિત્રાયન્તં જનં અપતુદ- યજ્ઞના રાખનારા મનુષ્યોને પોતાના દેશમાંથી દૂર કરે.

૧૨ દૈવેઽયઃ ડર્કં લોકં અકુળોઃ- સમજનોને માટે વિરુદ્ધ સ્થાન બનાવે.

૧૩ વરદ્વાઃ વરાયતઃ આજગમ્વાસ- દૂરદૂરથી પણ યજુઓ પર પ્રયત્ન દુર્મતો કરે.

૧૪ સુકં પથિ સંચાય- પોતાનાં શત્રુઓ ઉત્તમ પ્રકારે તીક્ષ્ણ કરીને તૈયાર રાખે

૧૫ વાજન્ વિતાદિ- યજુઓને વિશેષ રીતે તાડન કરે.

૧૬ મૃષા વિનુવસ્વા- દિંસક લોકોને પોતાના રાષ્ટ્રો-માંથી દૂર કરે, રાષ્ટ્રમાંથી હલ્કાર કરે.

આ પ્રમાણે આ સૂક્તથી આપણને બોધપ્રાપ્ત થાય છે. પાઠક તેનો બરાબર વિચાર કરે. આ સૂક્તમાં જેમ રાજનાં કર્તવ્યો ક્યાં છે તે જ પ્રકારે પ્રત્યેક મનુષ્યે પણ આત્મરક્ષા-નો ઉપદેશ આ સૂક્તમાંથી મેળવવો જોઈએ.

રાજનું કર્તવ્ય

કાંઠે ૭, સૂક્ત ૮૫

(ઋષિઃ- બષર્વા [રવિચંદ્રચંદ્રાચાર્યઃ] ૨ દેવતા- તાર્કવ્યઃ)

ત્યમ્ પુ વાજિનં દેવજૂતં સહોવાનં તદુતારં રથાનામ્ ।

અરિષ્ટનેમિં પૂતનાજિમાશું સ્વસ્તયે તાર્કવ્યમિદ્ધા હુવેમ ॥

અર્થ- (ત્વં વાજિનં) તે બળવાન, (દેવજૂતં સહોવાનં) દિવ્ય પુરૂષો દ્વારા સેવિત શક્તિવાન, (રથાનાં તદુતારં) રથોને શીઘ્રગતિથી ચલાવનારો, (અરિષ્ટ-નેમિં) સુદૃઢ હૃદયારવાળા, (પૂતના-જિ) શત્રુસેનાનો પરાજય કરનારા (આશું તાર્કવ્યં) અડધી મહારથીઓને (સ્વસ્તયે આહુવેમ) કલ્યાણને માટે અહીં બોલાવીએ છીએ. (૧)

રાજનું કર્તવ્ય

આ સૂક્તમાં પણ તાક્ષ્ય અર્થાત ગરુડને બહાને રાજના કર્તવ્ય બતાવ્યા છે.

૧ ઘાજિનં- રાજ બળવાન, અબળો સંચય કરનાર, ધનધાન્યનો સંગ્રહ કરનાર હો.

૨ દેવજૂતં- દેવો અર્થાત દિવ્યજનો દ્વારા સેવિત અર્થાત જેની પાસે તેના હોદ્દાનો, શાની અને સુત દિવ્ય-લોકો હોય છે.

૩ સહોવાનં- રાજ બળવાન હો.

૪ રવાનાં તદનારં- રથોને શીઘ્રગતિથી ચલાવનારો રાજ હો, અર્થાત રાજની પાસે શીઘ્રગતિવાળા રથ હો.

૫ અ-રિષ્ટ-નેમિઃ-જેના દુષ્ટિવારો તૂટેલાં ન હો અતૂટ ઇઆત્મોવાળો રાજ હો. અથવા (અરિષ્ટ-નેમિ) અરિષ્ટ

અર્થાત સંકરોને દખાવી દેનારો રાજ હો.

૬ પૃતાનાજિઃ- સતુસેનાને ઇતનારો રાજ હો.

૭ ગામું- ઝડપી રાજ હો, હાથમાં લીધેલું કોષપથ કામ ઝડપથી કરનારો રાજ હો.

૮ તાક્ષ્યં- " તાક્ષ્ય " નો અર્થ " રથ " છે. જેની પાસે રથ હોય તેનું આ નામ છે. રાજ ઉત્તમ રથ ચલાવનાર હો.

૯ સ્વસ્તયે- પ્રભાતનો કલ્યાણ કરવાને માટે રાજ પ્રયત્ન કરે.

આ પ્રમાણે આ સૂક્તને આગસા સૂક્તની સાથે પાઠક વાંચે અને રાજના કર્તવ્ય જાણે. આ શબ્દો પણ પ્રત્યેક અનુષ્ઠને સાધારણ આત્મરક્ષાનો ઉપદેશ આપે છે, તેને બરાબર સમજીને અનુષ્ઠ ઉચિત બને.

રાજનું કર્તવ્ય

કાંડ ૭, સૂક્ત ૮૬

(ઋષિઃ- અર્ષો [સ્વસ્ત્યવનકાયઃ] । દેવતા- ઇન્દ્રઃ)

ત્રાતામિન્દ્રમચિતામિન્દ્રં હવેહવે સુહવં શૂરમિન્દ્રમ્ ।

ત્રુવે નુ ગ્રાકં પુરુહુતમિન્દ્રં સ્વસ્તિ ન હિન્દ્રો મધવાન્કૃણોતુ

॥ ૧ ॥

અર્થ— હું (ત્રાતામિન્દ્ર) રક્ષક પ્રભુને, (અચિતામિન્દ્ર) સંરક્ષક ઇન્દ્રને, (હવેહવે સુહવં શૂરમિન્દ્ર) પ્રત્યેક કાર્યમાં યોલાવવા યોગ્ય, ઉત્તમ પ્રકારે યોલાવવા યોગ્ય, શૂર પ્રભુને અને (પુરુહુતં ગ્રાકં હિન્દ્રં હવે) ધણાઓએ પ્રાર્થના કરેલા એવા શક્તિવાન પ્રભુને યોલાવું છું. (મધવાન્કૃણોતુ) ઐશ્વર્યવાન પ્રભુ અમારું કલ્યાણ કરે. (૧)

આ મંત્ર પણ પરમેશ્વરનું વર્ણન કરતાં કરતાં રાજના કર્તવ્યોનો ઉપદેશ કરે છે.—

૧ ત્રાતા, અચિતા- રાજ પ્રભુનું ઉત્તમ રક્ષણ કરે.

૨ શૂરઃ- રાજ યરવીર હો, યરપીક ન હો.

૩ ગ્રાકઃ- રાજ શક્તિમાન હો. અશક્ત ન હો.

૪ મધવાન્કૃણોતુ- રાજ પોતાની પાસે ધનનો સંગ્રહ કરે, રાજ કદી ધનહીન ન બને.

૫ સ્વસ્તિ કૃણોતુ- રાજપ્રભુનું કલ્યાણ કરે.

આ પ્રમાણે રાજપ્રકરણમાં આ મંત્રથી યોધ પ્રાપ્ત થાય છે.

રાજાની સ્થિરતા

કાંડ ૬, સૂક્ત ૮૮

(ઋષિ:- અયર્ષા । દેવતા:- ધ્રુવા)

ધ્રુવા યૌધ્રુવા પૃથિવી ધ્રુવં વિશ્વમિદં જર્ગત ।

॥ ૧ ॥

ધ્રુવાસઃ પર્વતા ઇમે ધ્રુવો રાજા વિજામયમ્

ધ્રુવં તે રાજા વરુણો ધ્રુવં વૈવો વૃહસ્પતિઃ ।

॥ ૨ ॥

ધ્રુવં ત્વ હન્દ્રશ્ચાગ્નિશ્ચ રાષ્ટ્રં ધારયતાં ધ્રુવમ્

ધ્રુવોઽચ્યુતઃ પ્ર મૃણીહિ શત્રુન્છત્ર્યુતોઽધરાન્પાદયસ્વ ।

॥ ૩ ॥

સર્વા વિશઃ સંમનસઃ સઘીચીર્ધુવાય તે સમિતિઃ કલ્પતામિહ

અર્થે— ને પ્રકારે (યૌઃ ધ્રુવા) પૃથ્વી સ્થિર છે, (પૃથિવી ધ્રુવા) પૃથ્વી સ્થિર છે, (વૃદ્ધ વિશ્વ જગત્ ધ્રુવં) આ સર્વ જગત્ સ્થિર છે તથા (ઇમે પર્વતાઃ ધ્રુવાસઃ) આ પર્વતો સ્થિર છે તે પ્રમાણે (અર્થે વિશાં રાજા ધ્રુવઃ) આ પ્રભુઓનું રાજન કરનારો રાજા સ્થિર હો. (૧)

(રાજા વરુણઃ તે ધ્રુવં) રાજા વરુણ નાશ માટે સ્થિર, (દેવઃ વૃહસ્પતિઃ ધ્રુવં) જુહસ્પતિ દેવ તારે માટે સ્થિર, (હન્દ્રઃ ચ અગ્નિઃ ચ તે ધ્રુવં) ઇન્દ્ર અને અગ્નિ તારે માટે સ્થિર (રાષ્ટ્રં ધારયતાં) રાષ્ટ્ર ધારણ કરે છે. (૨)

(અચ્યુતઃ ધ્રુવઃ શત્રુન્ પ્રમૃણીહિ) નીચે ન પડતાં અને સ્થિર બનીને શત્રુઓનો નાશ કર, (શત્રુ યતઃ અધરાન્ પાદયસ્વ) દુરશનાવટ રાખનારા અને તે પ્રમાણે આવરણ કરનારા લોકોને નીચે પછાડી દે, (સર્વાઃ વિશઃ) સર્વ દિશાઓમાં નિવાસ કરનારી પ્રભુઓ (સઘીચીઃ સંમનસઃ) એક કાર્યમાં રત અને એક વિચારથી યુક્ત બનીને, તે લોકોની (સમિતિઃ હ્રતે તે ધ્રુવાય કલ્પતાં) સખા તારી સ્થિરતા માટે સમર્થ બને. (૩)

આવાર્થ— પૃથ્વી, બૃહસ્પતિ, પર્વત અને આ સર્વ જગત્ ને પ્રકારે સ્થિર છે તે પ્રકારે રાજા સ્થિર થઇ જાય (૧)
રાજા વરુણ, ઇન્દ્ર, અગ્નિ અને દેવ જુહસ્પતિ, તેઓ આ રાજાને મટે સ્થિર રાખૂં ધારણ કરે (૨)
રાજા સ્થિર અને મુક્ત બનીને શત્રુઓનો નાશ કરે, શત્રુના જેવું આવરણ કરનારાઓને નીચે પછાડી દે. સર્વ પ્રભુઓ એક વિચારથી યુક્ત બનીને પોતાની રાષ્ટ્રસખા દ્વારા ઉત્તમ રાજાને સખાવાદી પર સ્થિર રાખે. (૩)

રાજાની સ્થિરતા

સ્થિરતા મટે

પોતે સ્થિર થાય. તે યજ્ઞ કયા છે તે જુઓ—

કયા યજ્ઞો હોવાથી રાજા પોતાની રાજાવાદી પર સ્થિર રહી શકે તેનો વિચાર આ યજ્ઞોમાં કરેલો છે. આ યજ્ઞ કહે છે ' યૌ, પૃથ્વી, પર્વત, જગત્ ' કયા યજ્ઞોથી સ્થિર થએલી છે તેનો વિચાર રાજા કરે અને તે યજ્ઞો ધારણ કરીને

૧ યૌઃ— આગ્રહ અને સુખ. તેઓમાં તેજ છે. સર્વ તે સ્વર્ગ પ્રવેશિત છે. આ પ્રમાણે ઉત્તમ તેજસ્વી રાજા સ્થિર થઇ શકે છે

૨ પૃથ્વી— પૃથ્વી સર્વનું ઉત્તમ પ્રકારે પોષણ અને

ધારણ કરે છે. જે રાજ્ય સર્વ પ્રજાજનોનું આ પ્રકારે ધારણ અને પોષણ કરે છે તે સિંધર રહી શકે છે.

૩ પર્વત:- પોતાની જગ્યાએ સિંધર અચળ ઊભા રહે છે, કદી પણ ખસતા નથી. તેવી રીતે યુદ્ધમાં જે પોતાના સ્થાનમાં સિંધર રહે છે, નાસી જતો નથી, તે રાજ્ય રાષ્ટ્રમાં સિંધર રહે છે.

૪ જગત્:- હરે છે, પરન્તુ પોતાની મર્યાદામાં રહીને. આ પ્રમાણે જે પોતાની મર્યાદામાં રહીને પ્રગતિ કરે છે તે સિંધર રહે છે.

આ શુભો ધરાવનાર રાજ્ય રાજાગાદી પર સિંધર રહે છે. આ શુભો ઉપરાંત એક વધારે શુભ છે.

૫ વિદ્યા રાજા ધ્રુવા:- પ્રજાનું રંજન કરનારો રાજ્ય સિંધર રહે છે.

આ શુભ સર્વ શુભોમાં શ્રેષ્ઠ છે અને આ શુભ હોવાથી જ અન્ય શુભોને કામ કરવામાં સફળતા મળે છે. " રાજ્ય " શબ્દનો અર્થ જ (પ્રજારંજક) પ્રજાને પ્રસન્ન કરનારો છે. આ પ્રકારે પ્રજાની પ્રસન્નતા સંપાદન કરનારા રાજાને જ

રાજાગાદી પર સિંધર થનામાં ઇન્દ્રાદિક દેવો સહાયતા કરે છે. આ દેવતાઓથી બોધ, ઉપદેશ પામેલા રાજ્યના લોકો રાજ્યની સહાયતા કરે છે. આ દેવતાનાયક શબ્દોથી યોગ-ખાતા લોકો આ પ્રમાણે છે.

૧ વૃદ્ધસ્પતિઃ અગ્નિ:- જ્ઞાની, વિદ્વાન વિગેરે બ્રાહ્મણ ધરાવનાર.

૨ રુદ્રા:- શરવીર, સૈનિક આદિ ક્ષાત્રજન ધરાવનાર.

૩ વરુણ:- વસિષ્ઠલોકો.

આ સર્વ લોકો ઉત્તમ રાજ્યની સહાયતા કરે અને તેની સિંધરતા માટે પ્રયત્ન કરે. તેમની સહાયતા પ્રાપ્ત કરીને રાજ્ય સર્વ સુખ્યોનો નાશ કરે, સર્વ પ્રજાજનોમાં એકતા સ્થાપિત કરે અને રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સહાયનાથી પોતાની સિંધરતા સિદ્ધ કરે. રાષ્ટ્રસભા પણ યોગ્ય રાજાને જ પોતાની સહાય-બૃત્તિ આપે અને અયોગ્ય રાજાને કદી પણ સહાય ન કરે.

આ પ્રકારે રાજ્ય અને પ્રજા બંનેને ઉત્તમ બોધ આપનાર આ સૂક્ત છે, આશા છે કે આ બંને સૂક્તોનું મનન કરીને વધારેમાં વધારે લાભ ઉઠાવે.

રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ

કાંક ૬, સૂક્ત ૫૪

(ઋષિ:- મદ્રા । દેવતા:- અગ્નિવોમી ।)

इदं तद्युज उत्तरमिन्द्रं शुम्भाम्पश्ये ।

अस्य क्षत्रं श्रियं महीं वृष्टिरिव वर्धया तृणम् ॥ १ ॥

अस्मै क्षत्रमग्नीषोमावस्मै धारयतं रयिम् ।

इमं राष्ट्रस्यामीवर्गे कृणुतं युज उत्तरम् ॥ २ ॥

सर्वेष्वुश्वासं वन्धुश्च यो अस्माँ अभिदासति ।

सर्वं तं रन्धयासि मे यजमानाय सुन्वते ॥ ૩ ॥

અર્થ- (इदं तत् उत्तरं युजे) હું તેની સાથે તે શ્રેષ્ઠને સંયોજું છું. (अष्टये इन्द्रं शुंभामि) ક્ષત્ર-બોજાને માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરું છું. હે દેવ ! (अस्य क्षत्रं महीं श्रियं वर्धय) આ રાજાના રાજ્યને તથા મહાન સંપત્તિને વધાર. (वृष्टिः तृणं इव) જેવી રીતે વરસાદ ઘાસની વૃદ્ધિ કરે છે. (૧)

હે અગ્નિયોઘૌ ! (મર્મ ક્ષય ધારયતં) તેટલા ખાતર યૌર્ધને ધારણ કરે, (મર્મ રયિં) તેને માટે ધન ધારણ કરે, (હમં રાષ્ટ્રસ્ય અમીષગં કૃણુતં) તેને રાષ્ટ્રની અુખ્ય સભામાં સ્થિત કરે તથા (ઉત્તરં યુજે) હું તેને અધિક ઉચ્ચ અવસ્થામાં નિયુક્ત કરું છું. (૨)

(સચન્ધુઃ ચ લસચન્ધુઃ ચ) બાધ્યો સાથે અથવા તે બાધ્યો સિવાય (યઃ અમ્માન્ મમિદાસતિ) જે શત્રુ અમારો વિનાશ કરવા ઇચ્છતો હોય (મે સુન્વતે યજમાનાય) આરા યાજ્ઞક યજમાનને માટે (તં સર્વં રચયમાસિ) તે શત્રુઓનો નાશ કર. (૩)

ભાવાર્થ— એક લોકોની સાથે સખ્ય શત્રુ હું, પોતાની ઉત્તરિને માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરું છું. હે ઇશ્વર ! અમારા શત્રુનું શાન્ત્ય વધે અને જેની રીતે જાણારથી ધારણ વધે છે તેની રીતે તેનું ધન વધુ વધે. (૧)

અમારા શત્રુનું શાન્ત્ય સિધ્ધ થાય, ધન વધુ સિધ્ધ થાય, રાષ્ટ્રનું દિવ કરનારા લોકોમાં આ પ્રમુખ તાય અને ભેદની સાથે રહી પામતો રહે. (૨)

જે શત્રુ એકલા અથવા પોતાના જાનારનો માથે અમારો નાશ કરવા ઇચ્છતો હોય તેનો હું નાશ કર. (૩)

આ સૂક્ત ૨૫૬ છે. તેમાં રાષ્ટ્રીય ઉત્તરિની પ્રાર્થના છે. પોતાનો એક લોકોની સાથે સંબંધ વેગવે અને (યજમાન) પદમય છત્રવ બનાવવું એ અનુષ્ઠાનું કર્તવ્ય અહીં બતાવ્યું છે, અને તે ઉપરાંત પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરનારો આવે તો તે નિઃસંદેહ સારા થશે જ. પોતાનું શાન્ત્ય વધે, ધન વધે, સ્વશાન્ત્ય ન દોષ તો તે પ્રાપ્ત થાય, શત્રુઓ દૂર થઈ જાય અને સર્વ આરાની ઉત્તરિ વધુ થાય એ આ પ્રાર્થનાનો આશય છે.

રાજાનો રાજ્યાભિષેક

કાંડ ૪, સૂક્ત ૮

(કવિ.— ભયર્ગોદ્ધિરા । દેવતા.— વરુણ, આપ, યજ્ઞાભિષેક)

મૂતો મૂતેષુ પય આ વંધાતિ મ મૂતાનામધિપતિર્વમૂવ ।

તસ્ય મૃત્યુશ્ચરતિ રાજસ્યં સ રાજા રાજ્યમનું મન્યતામિદમ

॥ ૧ ॥

અર્થ— જે (મૂતઃ) પેટને જ પ્રભાવશાળી બનીને (મૂતેષુ પય આદધાતિ) સર્વ પ્રભાવનોને દુષ્પાદિ ઉપલોગના પદાર્થો આપે છે, (સઃ મૂતાનાં અધિપતિઃ વમૂવ) તે જ સર્વ પ્રભાવોનો અધિપતિ બની જાય છે (તસ્ય રાજ-સ્યં મૃત્યુઃ ચરતિ) તેનું રાજ્યશાસન શરૂ થતાની સાથે જ સ્વયં મૃત્યુ પશુ ઠંડ લઇને તેની સહાયતા કરવા માટે રાજ્યમાં જમણ કરે છે, (સઃ રાજા દ્વં રાજ્ય અનુમન્યતામૃ) તે રાજા આ રાજ્યની અનુમતિ પ્રમાણે વર્તે. (૧)

ભાવાર્થ— જે વિશેષ પ્રભાવશાળી છે અને સર્વ જગતને માટે વિશેષ મુશ્કેલીઓ પ્રાપ્ત કરાવી દેવાનું કાર્ય કરે છે, તે જ લોભને અધિપતિ બને છે જે મૃત્યુ સર્વ પ્રાણીઓને અત લાવનાર છે તે જ તે રાજાનો શાસક દેવતાની બનીને તેની સહાયતા કરે છે, આ પ્રમાણે જે પ્રતાપી પ્રુષ્ઠ હોય તે જ પ્રભાવી અનુભવિની રાજ્યશાસન વચ્ચે. (૧)

અમિ પ્રેહિ માપં વેન ઉગ્રચેતા સપત્નહા ।

આ તિંષ મિત્રવર્ધન તુભ્યં દેવા અધિ ભુવન્

॥ ૨ ॥ •

આતિઘનંતં પરિ વિશ્વે અમૂપં દ્વિયં ઘસાનશ્રરતિ સ્વરોચિઃ ।

મહત્તદૃષ્ણો અસુરસ્ય નામા વિશ્વરૂપો અમૃતાનિ તસ્યૌ

॥ ૩ ॥

દ્યાઘો અધિ વૈયાગ્રે વિ ક્રમસ્વ દિશૌ મહીઃ ।

વિશસ્ત્વા સર્વા ઘાઙ્ઙન્ત્વાપોં દ્વિવ્યાઃ પર્યસ્વતીઃ

॥ ૪ ॥

યા આપૌ દ્વિવ્યાઃ પર્યસા મદન્ત્યન્તરિક્ષ ઉત વા પૃથિગ્યામ્ ।

તાસાં ત્વા સર્વાંસામપામમિ પિંચ્ચામિ વર્ચસા

॥ ૫ ॥

અમિ ત્વા વર્ચસાસિચ્છાપૌં દ્વિવ્યાઃ પર્યસ્વતીઃ ।

યથાસૌ મિત્રવર્ધનસ્તથા ત્વા સવિતા કરત્

॥ ૬ ॥

હે (મિત્રવર્ધન) મિત્રોને વધારનારા રાજન્ ! તું (ઉગ્રઃ ચેતા સપત્નહા અમિપ્રેહિ) પ્રતાપી, ચેતના આપનાર, શત્રુઓને વિનાશક બનીને આગળ વધ. (મા અપવેનઃ) પીછે હઠ ન કર. (આ તિંષ) તારી પોતાની જગ્યાએ ઉભો રહી જા. (તુભ્યં દેવાઃ અધિ ભુવન્) તારે માટે વિદ્વાન લોકો યોગ્ય સલાહ આપે છે. (૨)

(અતિઘનંતં વિશ્વે પરિભૂપન્) રાજગાદી પર બેઠેલા રાજાને સર્વ લોકો અલંકૃત કરે. આ રાજા (અિયં વસાનઃ સ્વ-રોચિઃ શ્રરતિ) લક્ષ્મીને ધારણ કરતો કરતો તે પોતાના તેજથી યુક્ત બનીને રાજ્યમાં વિશ્વરે છે. આ (દૃષ્ણઃ-અસુ-રસ્ય તત્ મહત્ નામ્) બળવાન રાજાઓનું, જે પ્રજાના પ્રાણની રક્ષા કરે છે તેમનું આ મહાન યશ છે. (વિશ્વરૂપઃ અમૃતાનિ આ તસ્યૌ) સર્વ રૂપયુક્ત બનીને વિવિધ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

(વૈયાગ્રે અધિ વ્યાગ્રઃ) વ્યાગ્ર સ્વભાવવાળા મનુષ્યો પર વાધ બનીને (મહીઃ દિશઃ વિક્રમસ્વ) વિશાળ દિશાઓમાં પરાક્રમ કર. (પર્યસ્વતીઃ આપઃ) દુઃખાદિ પ્રાપ્ત કરનારી (સર્વા વિશઃ) સર્વ પ્રજાઓ (ત્વા ઘાઙ્ઙન્તુ) તને આહે છે. (૪)

(અન્તરિક્ષે ઉત વા પૃથિવ્યાં) અન્તરિક્ષ અને આ પૃથ્વીપર (યા દિવ્યાઃ આપઃ) જે દિવ્ય જળ પોતાના (પર્યસા મદન્તિ) સત્વરસથી તૃપ્ત કરે છે, (તાસાં સર્વાંસાં અપાં) તે સર્વ જળોના (વર્ચસા ત્વા અમિપિચ્ચામિ) તેજથી તારે અભિષેક કરું છું. (૫)

(દિવ્યાઃ પર્યસ્વતીઃ આપઃ) દિવ્ય રસયુક્ત જળોથી (વર્ચસા ત્વા અમિ અસિચન્) પોતાના તેજથી તને અભિષેક કરેલ છે. (યથા મિત્રવર્ધનઃ અસઃ) જેનાથી તું મિત્રોની વૃદ્ધિ કરનારો બન અને (સવિતા ત્વા તથા કરત્) સર્વને પ્રેરક દેવ તને તેથી યોગ્ય બનાવે. (૬)

રાજા પોતાના મિત્રો વધારે. તે રાજા પ્રજામાં પ્રતાપ અને ચેતન્ય વધારનારો, શત્રુઓને નારાક બનીને આગળ વધ, પોતાના સ્થાન પર સ્થિર રહે અને કદી પીછે હઠ ન કરે. આવા રાજાને વિદ્વાન લોકો સમય પર યોગ્ય સલાહ આપતા રહે છે (૨)

રાજગાદી પર વિરાજમાન થયેલા રાજાને પ્રબળ રોશાને છે, રાજા આ એજર્ધને પોતાની પાસે રાખીને, તેજસ્વી બનીને રાજ્યમાં બધે વિશ્વરે છે. પ્રબળોના પ્રાણની રક્ષા કરનારા બળવાન રાજાનું આજ મહાન યશ છે તે રાજા વિવિધ અધિકારીઓના રૂપે વિવિધ સુખોની વૃદ્ધિ કરીને પોતાના સ્થાન પર સ્થિર રહે છે. (૩)

દુધ લોકોના દમન અર્થે યોગ્ય પ્રખર ઉપાયોની યોજના કરીને રાજા સર્વ દિશાઓમાં પરાક્રમ કરીને વિજયી બને. દુધ, જળ ઇત્યાદિ ઉપયોગોને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા કરનારા પ્રબળ આવા રાજાને પોતાના શાસન માટે આહે છે. (૪)

પુના ય્યાગં પરિપરવજાનાઃ સિંહં હિન્વન્તિ મહત્તે સોમગાય ।

• સમુદ્રં ન સમુદવંસ્તસ્થિવાસં મર્મુજ્યન્તે દ્વીપિર્નમુષ્યવંન્તઃ

॥ ૭ ॥

(વ્યાગં સિંહં પરિપરવજાનાઃ પુના) વ્યાગ અને સિંહની સમાન પરાક્રમી રાજાને ચારે બાજુથી અભિષેકત કરનારી આ જળપાશઓ તને (મહત્તે સોમગાય હિન્વન્તિ) મહાન્ સૌભાગ્યને માટે પ્રેરિત કરે છે. (સુ-ભુવઃ સમુદ્રં ન) જેવી રીતે ઉત્તમ બુદ્ધિ બાગ સમુદ્રને શોધિત કરે છે તેવી રીતે (મર્મુ મન્તઃ તસ્થિવાસં દ્વીપિર્ન) જળમાં રહેનારા દ્વોપાધિપતિ રાજાને સર્વ પ્રબળો (મર્મુજ્યન્તે) વિભૂષિત કરે છે. (૭)

પૃથ્વી અને અંતરિક્ષમાં જે દિવ્યજળ છે તે સર્વના તેજથી આ રાજ્યાનિષેક રાજા પર કરવામાં આવે છે. (૫)

આ દિવ્ય જળથી અભિષેકિત થએલ રાજા પોતાના બિગોની સંખ્યા વધારે, અને પરમેશ્વર તે રાજાને તેવીજ પ્રેરણા કરે. (૧)

આ રાજા નરઆમ અથવા નરસિંહ એટલે કે નરમેષ છે. આ રાજ્યાનિષેકથી તેના બાહ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. જેવી રીતે પોતાની મર્યાદામાં રહેનારા સમુદ્ર ચારે બાજુથી જળામેષો મુખપિત થાય છે તે જ પ્રમાણે ચારે વાકીથી જળથી વેષિત થપૂનો અભિષેકિત રાજા સર્વ પ્રબળોથી મુપજ્ઞ થાય છે (૭)

રાજાનો રાજ્યાભિષેક

રાજ્યાભિષેક

રાજાના રાજ્યાભિષેક સમયની ધર્મરિતિ વખતે એકવાર આ સક્રમ છે. આ સક્રમના મનનથી રાજ્યાભિષેકનિષિર્વુ રાન થવું સંભવિત છે. રાજાની પરાક્રમી રાજાને અભિષેક થવાને માટે વિવિધ જળામેષોના જળ લાવવામાં આવે છે. સમુદ્ર, પવિત્ર મહાનદીઓ, અન્ય પવિત્ર પ્રવાહો અને આકાશમાંથી પ્રાપ્ત થતું દિવ્યજળ. આ સર્વ જળ લાવવામાં આવે છે. મંત્રોથી પવિત્ર બનાવેલા આ જળથી રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવે છે, તેવું તાત્પર્ય બહુ જ સ્પષ્ટ છે. રાજાનું રાજ્ય સમુદ્ર કિનારા સુધી ફેલાયેલું હોવું જોઈએ. આ પ્રથમ લેખ આપણને મળે છે. જે રાજ્યનો વિસ્તાર સમુદ્ર કિનારા સુધી ફેલાયેલો હોતો નથી તેના વેષાર અને વ્યવહાર જરાજર ચાલતો નથી, માટે સમુદ્રના કિનારા સુધી રાજ્યનો વિસ્તાર હોયો એ દેશાભિતિને માટે અત્યંત આવશ્યક છે. આ વિચારની ઉત્તરના અર્થે જ સાતમા મંત્રમાં (સમુદ્રં મપ્તુ મન્તઃ દ્વીપી) એ શબ્દો આપેલા છે. પંચમા મંત્રમાં કહ્યું છે કે, “ લાસાં સર્વાસાં મર્મા પર્વસા મભિષેજામિ ” એટલે કે તે સર્વ જળોના વેળથી

હું તમારો અભિષેક કરું છું જેથી તમે એના તેજથી કુળ થાઓ.

સમુદ્ર મુખી રાજ્યવિસ્તાર

સમુદ્ર તેમજ મહાનદીઓનું જળ ખીળ રાજાઓ પાસેથી આંગીને લાવવામાં આવે તો તે રાજ્યાભિષેકના કામમાં આવડું નથી. પોતાના રાજ્યમાં સમુદ્ર નીકળે અને મહાનદીઓ પણ પોતાના રાજ્યમાં હોવી જોઈએ, અને પછી તેમાંથી જળ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. આ બાબતોનો વિચાર કરવાથી સંસ્કારની ઓળખે કદ રીતે રાજ્યવિસ્તારને માટે કારણીજન બની શકે છે તેની જરાજર જાણ થઈ જશે.

કેટલું રાજા બની શકે છે ?

જે વીરપુરુષ પ્રસાવશાળી અને પરાક્રમી હોય છે અને જે જનતાને (પયઃ કાવચાસિ) દૂધ વગેરે ઉપભોગના પદાર્થો વિપુલ પ્રમાણમાં આપે છે તથા જે એકાદી મટાડી શકે છે, તે જ (કાષિપતિઃ યમ્યુ) રાજા બની શકે છે. આવા રાજ્યનો સહાયક સ્વર્ગ અસ્તુ બને છે. સત્યદેવ સર્વ જનતાને હંક દેનારા હોય છે. આનો કે તે સત્યનો અંશ જ રાજાની

પાસે આવીને નિવાસ કરે છે. તેની સહાયતાથી જ રાજા અપરાધીઓને દંડ આપે છે. આવા પ્રકારનો પ્રસાવશાળી રાજા પ્રજાનું શાસન કરે. (મં. ૧) આ રાજા શત્રુઓનો નાશ કરનાર તથા મિત્રોને વધારનાર તથા શરવીર બનીને પોતાનું રાજ્ય ચલાવે અને વધારે. (મં. ૨) રાજ્યશાસન કરનારા અનેક હોદ્દાદાર એ રાજાના જ એક રીતે બીજાં રૂપ

છે. તેથી એમ કહી શકાય કે રાજા (વિશ્વરૂપઃ) અનેક રૂપ ધારણ કરીને રાજ્ય ચલાવે છે, અને (સ્વ-રોષિઃ) પોતાના તેજથી તેજસ્વી બનીને રાજ્ય ચલાવે છે. આ રાજાનો મહિમા છે. (મં. ૩) આ રાજા વાપ અને સિંહ જેવાં પરાક્રમી બનીને શત્રુઓનું દમન કરે અને સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ સિદ્ધ કરીને યશનો ભાગીદાર બને.

રાજા અને રાજાને બનાવનારા

કાંડે ૩, સૂકેત ૫
(શ્રવિઃ- અથર્વા । દેવતા- સોમઃ)

આપમંગવર્ણમણિર્ણલી ચલેન પ્રમુણન્તસપ્તનાન ।

ઓજો દેવાનાં પય ઓપધીનાં વર્ચસા મા જિન્વત્વપ્રયાવન્

॥ ૧ ॥

મયિ ક્ષત્ર્યં પર્ણમણે મયિ ધારયતાદ્યયિમ્ ।

અહં રાટ્રસ્પામીવર્ગે નિજો મૂયાસમુત્તમઃ

॥ ૨ ॥

યં નિવૃધુર્વનસ્પતૌ ગુહ્યં દેવાઃ પ્રિયં મણિમ્ ।

તમસ્મય્યં સહાયુપા દેવા દદતુ મર્તવે

॥ ૩ ॥

અર્થ— (અયં વલી પર્ણમણિઃ) આ બળવાન પર્ણમણિ (ચલેન સપ્તનાન પ્રમુણન્) બળથી શત્રુઓનો નાશ કરતાં કરતાં (આ અગન્) આવી ગયો છે. તે આ (દેવાનાં ઓજઃ) દેવોનું બળ અને (ઓપ-ધીનાં પયઃ) ઔપધિયોનો રસ છે. આ (અપ્રયાવન્ વર્ચસા મા જિન્વતુ) મારે વિરોધ ન કરતાં તેજથી મને સંયોજે. (૧) હે પર્ણમણે ! (મયિ ક્ષત્ર્યં) મારામાં ક્ષાત્રબળ અને (મયિ રયિં ધારયતાત્) મારામાં ધનનું ધારણ કર. (અહં રાટ્રસ્ય અમીવર્ગે) રાટ્રના આસપુરોમાં હું (ઉત્તમઃ નિજઃ મૂયાસં) તેમનો ઉત્તમ મનુષ્ય બની રહું. (૨) (યં ગુહ્યં પ્રિયં મણિં દેવાઃ વનસ્પતૌ નિદ્રયુઃ) જે ગુપ્ત અને પ્રિય મણિને દેવોએ વનસ્પતિઓમાં ધારણ કર્યો હતો, (તે દેવાઃ અસ્મય્યં આયુષા સહ મર્તવે દદતુ) તે મણિને દેવા અમને આયુષ્ય સાથે પોષણને માટે આપે. (૩)

ભાષાર્થ— આ પર્ણમણિ બળ વધારનાર, પોતાના બળથી શત્રુઓનો નાશ કરનાર, દેવોનો શક્તિરૂપ અને ઔપધિ-ઓના રસથી બનનાર છે, તે મને પોતાના તેજથી શુદ્ધ કરે (૧) તેથી મારામાં ક્ષાત્ર તેજ અને ઐશ્વર્ય વધે અને હું રાટ્રનું દ્વિત સાધવાવાળો અર્થાત્ રાટ્રનો અગ્ર સ બંધી બનીને રહીશ (૨) જે મણિને દેવોએ વનસ્પતિમાંથી બનાવીને ધારણ કર્યો હતો તે મણિ દેવા અમને આયુષ્ય અને પુષ્ટિની વૃદ્ધિ અર્થે આપે. (૩)

રાજા અને રાજાને બનાવનારા

પશુમંથિ

આ સૂક્તમાં પશુમંથિને મારણ કરવાનો ઉદ્દેશ છે. અથર્વવેદ કાંડ ૨ સુ. ૪ માં જગીસ મથિનું વર્ણન છે. તે વખતે મથિધારણના વિષયમાં જે લેખ આપેલ છે તેને પાઠક બધી પશુ મેળવી જાય. આ પશુમંથિ એટલા માટે કહેવાય છે કારણ કે તે ઔપધિયોના રસ અને માવાથી બનાવવામાં આવે છે. જુઓ—

૧ પર્ણમણિઃ ઓવઘીનાં પયઃ (મં. ૨)

૨ પર્ણઃ (પર્ણમણિઃ) સોમસ્ય ડમં સહઃ (મં. ૪)

૩ દેવાઃ (પર્ણ-) મર્ણિ ઘનસ્પતૈઃ નિદસ્યુઃ (મં. ૩)

(૧) “ પશુમંથિ ઔપધિયોનું દૂધ જ છે. ” (૨)

આ પશુમંથિ સોમવસ્તીનું ઉત્તમ બળ છે. (૩) દેવોએ પશુમંથિને વનરપતિમાં રાખ્યો હતો. તેનું આ વર્ણન સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે કે આ મંથિ વનરપતિયોના દૂધથી (રસથી) બનાવવામાં આવે છે. “ પર્ણ-મણિ ” આ શબ્દ પશુ પોતે જ પોતાનો અર્થ વ્યક્ત કરી રહ્યો છે કે આ (પર્ણ) પાંદડાને મંથિ છે, અર્થાત્ વનરપતિના પાંદડાના રસથી બનેલ છે. તેને મારણ કરવાથી વનરપતિ-રસના વીર્યના કારણે શરીર પર મોટા પ્રભાવ પડે છે, આ વિષયમાં જુઓ—

૧ અયં પર્ણમણિઃ વલીઃ (મં. ૧)

૨ પર્ણઃ તનૂપાનઃ (મં. ૮)

૩ વલેન સપત્માન્ પ્રમૃણન્ (મં. ૧)

૪ દેવાનાં ઓઝ, ... મા વર્વસા જિવ્યતુ (મં. ૧)

૫ મયિ ક્ષત્રં મયિ રયિ ઘારયતાત્ (મં. ૨)

૬ આયુષે મર્તયે ચ તં અસમ્યં દદતુ (મં. ૩)

૭ પર્ણઃ ડમં સહઃ ... દીર્ઘાયુત્વાય શમશારદાય (મં. ૪)

૮ પર્ણમણિઃ અરિષ્ટતાતયે મા આરુક્ષત્ (મં. ૫)

“ આ પશુમંથિ બળ વધારનાર છે, (૨) આ (તનૂ-પાનઃ) શરીરનો રક્ષક છે. (૩) આ પોતાના બળથી રોગ-રૂપી ઇનુબોનો નાશ કરે છે, (૪) આ (દેવાનાં) અન્દિયોનું

બળ વધારનાર છે તે માફ તેજ વધારે, (૫) તે મારામાં ક્ષાત્ તેજ અને શરીરની ક્રાન્તિ વધારે, (૬) દીર્ઘ આયુષ્ય અને શરીરની પુષ્ટિ આથી વધે. (૭) આ મંથિ બળની પુષ્કળ શક્તિ કરે છે, તેનાથી મને દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત થાય. (૮) આ મંથિ શરીર પર ધારણ કરવાથી મારી શક્તિ વધારે. ”

આ પ્રકારનું વર્ણન દર્શાવે છે કે આ “ પશુમંથિ ” નો ધણો મોટો પ્રભાવ છે અને તેને શરીર પર ધારણ કરવાથી શરીરમાં નિત્ય ઉત્સાહ રહે છે. જે કાર્યોમાં બળની જરૂર પડે તેવાં કાર્યો કરવાની શક્તિ આ મંથિથી શરીરમાં આવે છે, શરીરનું તેજ વધે છે અને મનુષ્ય ધણો જ તેજસ્વી થવાથી તે પ્રજાવશાળી હોવાય છે. આ વનરપતિના રસોનો પ્રભાવ છે, વેદ લોકો આ મંથિ બનાવવાની શોધ કરે.

રાષ્ટ્રના પોતાના બનવું

“ રાષ્ટ્રના પોતાના ” બનીને રહેવાનો ઉપદેશ આ સૂક્તમાં આસ મનન કરવા થોડા છે. જે લોકો રાષ્ટ્રમાં રહે છે તેઓ રાષ્ટ્રના પોતાના બનીને રહે તે જ રાષ્ટ્રનું ભલું થઇ શકે છે. આ બાબતમાં બીજો મંત્ર મનન કરવા જેવો છે—

અહં રાષ્ટ્રસ્ય અર્ચીર્થર્થે નિજો મૂયાલમુસમઃ (મં. ૨)

“ હું આ રાષ્ટ્રના હિતચિંતક વર્ગમાં ઉત્તમ અને તેમને પોતાનો બનીને રહીશ. ” અહીં રાજા, રાજપુરોહિ, અધિકારી વર્ગ વગેરે સર્વ રાષ્ટ્રના પોતાના બનીને રહે એ ઉપદેશ સ્પષ્ટ છે. રાષ્ટ્રમાં રહેનારો કોઇપણ મનુષ્ય રાષ્ટ્રમાં પારકો બનીને ન રહે. અહીં પોતાના બનીને રહેવાનો ભાવ શું છે અને પરાયા બનીને રહેવું એટલે શું એ અવશ્ય જોડે જોડાયેલ છે. આપણા જ દેશનો દાખલો લઇએ. આ ભારતમાં જાપાની, ચીની, અમેરીકન, અને યુરોપીયન આવે છે. માત્ર આવે છે એટલું જ નહિ કેટલાક તે અહીં કાયમના રહે છે. જે કોઇ આવે છે તે બધામાંથી કોઇપણ “ ભારતના પોતાના ” બનીને રહેતા નથી. જે આવે છે તેઓ “ ઉપરી અધિકારી ” બનીને આવે છે. તે જ પ્રમાણે અહીં રહે છે. અધિકારી બનીને અહીંના કારભાર ચલાવે છે અને પછી ચાલ્યા જાય છે. તેમના આ અધિકારીપણાને લીધે ભારતનું અદિત જ થાય

પોતા જોઈ મેટું રાષ્ટ્ર નિર્માણ કરવા માટે—

મહાગાળિ રાજાન ઇકુર્યત ॥ (મ ૧)

“દાનિગોથી બિન પ્રાળ્યો અથવા જ્ઞાતજુઓ રહિન પ્રાળ્યોએ પોતાનો એક રાજા બનાવ્યો” પૂર્વપર સળધ પાથી એમ કહી શકાય કે તે રાજા તેમણે દાનિગોમાંથી ચૂંટી કાઢ્યો. દરે નાજા આશય ‘દાક-ધૂમ’ શબ્દથી પણ વ્યક્ત થઈ શકે છે સ્વયં (દાક) સમર્થ હોઈને જે શત્રુઓને (ધૂ) મુલતે છે તે જ આ નામ છે સર્વ પ્રાળ્યોનો એ નેપું કે આ તેજસ્વી પુરુષને રાજા બનાવવાથી તેના સામર્થ્યથી અમારા સર્વ શત્રુ પરાસ્ત થશે અને શત્રુઓ પરાસ્ત થવાથી અમને સુખ, શાન્તિ થશે અને અમારે રાષ્ટ્ર

મહા તેજસ્વી થશે

આ પ્રાળ્યો રાજાની ચૂંટણી કરવાથી તેમને “મદ્રાદં” (મદ્ર-મદ્ર) કલ્યાણને સમય પ્રાપ્ત થયો અને તેઓ બધા જ્ઞાન દર્શી રહેવા લાગ્યા કોઈ પણ શત્રુ તેમને નાસ આપવા તેમની પાસે આવતો નહિ તેથી સર્વ પ્રાળ્ય બધા જ્ઞાન કે પૂરક રહેવા લાગી

રાજાને આ પ્રનાપ બોલેને સર્વ લોકો તે રાજાને સન્માનવા લાગ્યા આ પ્રકારે જે માણસો પોતાના રાષ્ટ્રને માટે સુધોગ્ય રાજાને ચૂંટી કાઢે અને તેના આદર સન્માન કરશે તે સર્વ લોકો સુખી થશે આ વિચાર કરીને પ્રાળ્ય પોતા માટે ઉત્તમ રાજા ચૂંટી કાઢે અને સુખી થય

રાજાની ચૂંટણી

કંઠે ૩, ચૂકત ૪

(કાષિ - બળવાં । દેવતા - દ્યૌ)

જા ત્વાં ગન્તાષ્ટ્રં સહ વર્ચસોર્દિદિ પ્રાહ વિશાં પર્તિરેકુરાદ્ ત્વં વિ રાજ ।

સર્વોદસ્યા રાજન્મદિશોં હ્યનત્પસઘ્યોં નમસ્વોં મધેહ

॥ ૧ ॥

સ્વોં વિશોં વૃણતાં રાજ્યાયિ ત્વામિમાઃ પ્રદિશઃ પશ્ચં દેવીઃ ।

ઘર્મન્ટ્રાદૃષ્યં કકુદિ શ્રયસ્વ તતોં ન ઉગ્રો વિ મજા વસૂનિ

॥ ૨ ॥

અર્થ—હે રાજા! (રાષ્ટ્ર ત્વા આગન્) આ રાષ્ટ્ર તને આપત થયું છે, હવે (વર્ચસા સહ ઉદ્ગ્રહી) તેજની સાથે તું ઉદ્યમે પ્રાપ્ત થા (વિશાપતિ પ્રાહ્ એકરાદ્ સ્વં વિરાજ) પ્રાળ્યોનો સ્થાની પ્રમુખ એક સત્રાદ બનીને તું વિરાજમાન થા (સર્વો પ્રદિશ હ્યનત્) સર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓ તને ઓઢાવે (સહ ઉપસઘ્ય નમસ્ મધ) અને અહીં નજીક પહોંચવા યોગ્ય અને નમસ્કારને યોગ્ય થા, (૧) (વિશઃ ત્વા રાજ્યાય વૃણતા) પ્રાળ્યો તને રાજા તરિકે સ્વીકારે (મજા દેવી પશ્ચ પ્રદિશ) આ દિવ્ય પાત્ર દિશા ઓ (ત્વા વૃણતા) તને રાજ્ય માટે સ્વીકારે તું (રાષ્ટ્રસ્ય ઘર્મન્ટ્ર કકુદિ શ્રયસ્વ) રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યમય ઉચ્ચ સ્થાન પર આશ્રય થા (તત ઉગ્ર) પછીથી ઉગ્રવીર બનીને (ન વસનિ વિ મજ) અમારા સર્વને

ભાવાર્થ—હે રાજા આ રાજ્ય હવે તને પ્રાપ્ત થયું છે અને હવે તારા તેજને પ્રાપ્ત કર સર્વ પ્રાળ્યોનો એક સત્રાદ બનીને વિરાજમાન થા સર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાં સદાશા સર્વ લોકો તને જ આદરે અને તારને પ્રાપ્ત થવાને બંધ થી કાન પામ (૧) સર્વ પ્રાળ્યો રાજ્ય ચલાવવા માટે તારો જ સ્વીકાર કરે સર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાં સદાશા પ્રાળ્યોને તને જ શરદ કરે તારા રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યમય રાજ્ય પર આદર બનીને શરવીર બનીને

અચ્છં ત્વા યન્તુ હવિનઃ સજાતા અગ્નિર્દૂતો અંજિરઃ સં ચરાતૈ ।

જાયાઃ પુત્રાઃ સુમનસો ભવન્તુ બહું વલિં પ્રતિ પશ્યાસા ઉગ્રઃ

॥ ૩ ॥

અશ્વિતા ત્વાગ્રે મિત્રાવરુણોમા વિશ્વે દેવા મરુતસ્ત્વા હ્યયન્તુ ।

અધા મનો વસુદેવાય કૃણુષ્વ તતો ન દુગ્રો વિ મંજા વસૂનિ

॥ ૪ ॥

આ પ્ર દ્રેવ પરમસ્યાઃ પરાવતઃ શિવે તે યાવાપૃથિવી ઉમે સ્તામ્ ।

તદયં રાજા વરુણસ્તથાહ સ ત્વાયમહવત્સ ઉપેદમેહિ

॥ ૫ ॥

इन्द्रेन्द्र मनुष्याः परेहि सं ह्यज्ञास्था वरुणैः संविद्वानः ।

स त्वायमहस्त्वे सधस्ये स देवान्यक्षत्स उ कल्पयाद्विज्ञः

॥ ૬ ॥

पथ्याः रेवतीर्बहुधा विरूपाः सर्वाः संगत्य वरीयस्ते अक्रन्

तास्त्रा सर्वाः संविद्वाना ह्ययन्तु दशमीमुघः सुमना वशेह

॥ ૭ ॥

માટે ધનના વિભાગ કર અર્થાત્ અમને સર્વને ધન વહેંચી આપ (૨) (હવિનઃ સજાતાઃ ત્વા અચ્છ યન્તુ) તને બોલાવનારા તારા ભતિના લોકો તારી સાથે સન્માનપૂર્વક મળે. (અગ્નિઃ અંજિરઃ દૂતઃ સંચરાતૈ) અગ્નિ વેગવાન દૂત બનીને સંચાર કરે. (જાયાઃ પુત્રાઃ સુમનસઃ ભવન્તુ) સ્ત્રીઓ અને પુત્રો ઉત્તમ મનવાળા બને. (ઉગ્રઃ બહું વલિં પ્રતિ પશ્યાસૈ) ઉગ્ર બનીને તું ધણી જ ભેટો મેળવ. (૩) (અગ્રે) આગળ ઉપર (અશ્વિનો, મિત્રાવરુણૌ, વિશ્વેદેવાઃ મરુતઃ) અશ્વિનો, મિત્રાવરુણ, સર્વ દેવો અને મરુત, (ત્વા ત્વા હ્યયન્તુ) તને બોલાવે. (અથ વસુ-દેવાય મનઃ કૃણુષ્વ) પછીથી ધનનું દાન કરવા માટે તું ધન્ય કર. (તતઃ ઉગ્રઃ નઃ વસૂનિ વિભજ) ત્યાર પછી ઉગ્ર બનીને અમને સર્વને ધનના ભાગ કરી દે (૪) (પરમ-સ્યાઃ પરાવતઃ આ પ્રદ્રેવ) ધણી દૂરના દેશથી અહીં આવ. (ઉમે યાવાપૃથિવી તે શિવે સ્તાં) બંને ધાવા પૃથ્વી માટે માટે કલ્યાણકારી થાઓ. (સઃ અયં રાજા વરુણઃ) તે જ પ્રમાણે આ વરુણ રાજા (તત્ આહ) આમ કરે છે. (સ અયં ત્વા અહત્) તે તને બોલાવે (સઃ હૃદં ઉપ-આ-હિ) અને તે તું આ રાષ્ટ્રને પ્રાપ્ત કર. (૫) છે (इन्द्र-इन्द्र) રાજાઓના મહારાજા ! (मनुष्याः परेहि) મનુષ્યોની માફક તું દૂર જા અને (हि वरुणैः संविद्वानः) વરુણોને મળીને તું (स अज्ञास्थाः) સર્વ વાતો સારી રીતે જાણી શકે છે. (सः अयं स्वे सधस्ये त्वा अहत्) તે તેને પોતાને ઘેર બોલાવે (सः देवान् यक्षत्) તે દેવોનો યજ્ઞ કરે અને (स उ विशः कल्पयात्) તે નિશ્ચયપૂર્વક પ્રજાઓને સમર્થ બનાવે. (૬) (पथ्याः रेवतीः) સન્માર્ગથી ચાલનારી ધનવાળી (बहुधा विरूपाः सर्वाः संगत्य) બહુ પ્રકારની વિવિધ રૂપવાળી સર્વ પ્રજાઓ મળીને (ते वरीयः अक्रन्) તારે માટે શ્રેષ્ઠ સ્થાન બનાવે છે (ताः सर्वाः संविद्वानाः त्वा ह्ययन्तु) તેઓ બધા એકમત બનીને તને બોલાવે ત્યાર પછી તું (इह उग्रः सुमना दशमीं वश) અહીં ઉગ્ર અને ઉત્તમ મનવાળો બનીને દશમા દશક સુધી રાજ્યને તારા કાબુમાં રાખ. (૭)

અમને સર્વને માટે ધનને થોડા વિભાગમાં વહેંચી આપ (૨) તને ધન્યવાણ તારી જ બનના લોકો સન્માનપૂર્વક તારા પગમાં રહે અગ્નિ જેવા તારા તેજસ્વી દૂતો સાથે દિશાઓમાં સંચાર કરે તારા રાષ્ટ્રમાં ધર્મપતિઓ અને બાળ-બચ્ચાં ઉત્તમ મનવાળાં થાઓ તું યરુનીર બનીને ધણી ભેટો પ્રાપ્ત કર (૩) સર્વ દેવતાઓ તારી સદાચતા કરે ત દાન કરવામાં તાર મન રિયર બનાવ અને યરુનીર બનીને અમારી વચ્ચે થોડા વિભાગ કરીને દાન વહેંચી દે (૪) કદાચ તું દૂર દેશમાં ગયો

છે તેથી ઉપરી બનીને રહેતું એ રાષ્ટ્રને માટે યાતક છે. "પોતાપણ" ના બાંધી રહેતું એટલે રાષ્ટ્રનું દિન અથવા અદિત તે પોતાનું જ દિત અદિત છે એનું દર્શિતિનું રાષ્ટ્રીને વ્યવહાર કરે તો તેથી રાષ્ટ્રનું અદિત કહી જ શકાય નહિ. આ તો સાધારણ મનુષ્યોની વાત થઈ પરંતુ જે રાષ્ટ્રના કર્મચારીઓ તેઓ જો ઉપરીપણથી અથવા પારકાભાવથી રહેવા લાગે તો રાષ્ટ્રનું કેટલું નુકસાન થાય તેનો અદાજ કાઢવો હજી મુશ્કેલ છે, આ દર્શિતી પાઠક જોઈ શકશે કે "રાષ્ટ્રના પોતાના" બનીને રહેનારો ભાવ કેટલો ઉચ્ચ છે અને રાષ્ટ્રદિતની દર્શિતી કેટલો વ્યાવશ્યક છે. "પોતાપણથી" રહેવાને કારણે વિદેશી લોકો પણ સ્વદેશી લોકોની જેમ રાષ્ટ્રદિત કરનારા બનશે અને "નિજભાવ" ન રાખનારા સ્વદેશી લોકો પણ પરદેશી લોકોના જેમ રાષ્ટ્રદિતના યાતક બની રહેશે પાઠક "રાષ્ટ્રના પોતાના" બનીને રહેનારું કેટલું મહત્ત્વ છે તે સમજી શકશે અને તે પ્રમાણે રાષ્ટ્રના પોતાના બની રહેશે.

રાજાને ધ્યાનપાત્રના

આ સૂક્તના સાતમા મંત્રમા "રાજ-કૃત" શબ્દ છે. તેનો અર્થ "રાજાને નિર્માણ કરનારા (King makers)" છે. "રાજાને કેવી રીતે નિર્માણ કરવામાં આવે છે એ પ્રશ્ન અહીં ઉત્પન્ન થાય છે. તેનો ઉત્તર આ પદેલાના ચોથા સૂક્તમા જ આપી દેવામાં આવ્યો છે. રાજાની ચૂંટણી પ્રભુદાસ થાય છે અને પછી તે રાજાગાદી પર આવે છે આને પ્રભુદાસ રાજાનું નિર્દેશન, રાજાનો સ્વીકાર, રાજાનું નિયોજન

અથવા રાજાની ચૂંટણી કહે છે જેને પ્રભુ ચૂંટી કાઢે છે તેને જાણે પ્રભુ જ "નિર્માણ" કરે છે. આ પ્રમાણે રાજાના પિતૃ અથવા માતૃપુત્રનામાં પ્રભુ જ દેવ છે તેથી જ રાજસભાના સભાસભો રાજાના "પિતૃ" છે એમ વેદમાં અન્યત્ર કહેતું છે. (ભુજો અથર્વ. કાંડ સ. ૧૨ મં. ૧૨) પ્રભુના જે મહાન નેતા અથવા તો નગરશેઠ લોકો દેવ છે તેઓ રાજાની ચૂંટણી કરે છે, અને તેનું નિર્માણ કરે છે તેથી પ્રભુનું રક્ષણ કરતું એ રાજાનું શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે માતૃ રક્ષાની જેમ જ પ્રભુનું રક્ષણ એ પણ રાજાનો એક મહાન રાજધર્મ છે.

મંત્ર ૬ અને ૭ માં કહ્યું છે કે, રથકાર, સુતાર, બુદ્ધાર, ઝાનીપુરુષો, મંત્રી, સૂત, આશ્રમેતા, સરદાર તથા રાજાની ચૂંટણી કરનારા આ મંત્ર લોકો રાજાની પાસે જ રહે રાજાના અનુગામી બને, રાજાની સાથે રહીને રાજાને યોગ્ય સલાહ આપે, આ પ્રકારે રાજ્યશાસન પ્રભુએ નિયંત્ર કરેલા રાજપુરુષો દ્વારા પ્રભુના હિતને આટે પ્રભુની અનુભૂતિથી અન્નવર્ગમાં આવે આથી રાષ્ટ્રનું સાચું દિત થઈ શકે છે.

જો કે આ સૂક્ત વરણના તો પણ "મણિનું" જ વર્ણન કરે છે, તો પણ પ્રસંગોચિત રાષ્ટ્રના પોતાના યદને રહેડી રાજાની ચૂંટણી પ્રભુદાસ કરવી હિતિમિદ મહત્વપૂર્ણ વાતો તો ઉપદેશ થવા માટે વૈદિક રાજાની દિશાની દર્શિતી આ સૂક્ત અત્યંત મહત્વપૂર્ણ આદેશ આપી રહ્યું છે, તેટલા માટે પાઠક પણ આ દર્શિતીઓથી આ સૂક્તનું મનન કરે.

(અહીં પ્રથમ અનુવાદ સમાપ્ત થાય છે આ સ પછી અનુવાક રાજ-પ્રકરણનો જ ઉપદેશ આપે છે.)

રાજાની ચૂંટણી

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૨૮

(શ્રાવે - અથર્વાજિત્રાઃ । દેવતા- હોમ, શવયુગા)

શકધૂમં નક્ષત્રાણિ યદ્રાજાનમકુર્વત ।

મદ્રાહમસ્મે પ્રાયચ્છજિદં રાષ્ટ્રમસાદિતિ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (યત્ નક્ષત્રાણિ શકધૂમં રાજાનં અકુર્વત) જે પ્રમાણે નક્ષત્રોએ શકધૂમને રાજ બનાવ્યો અને (અસ્મે મદ્રાહ પ્રાયચ્છત્) તેને માટે શુભ દિનનું પ્રદાન કર્યું, એટલા માટે કે (હદં રાષ્ટ્રં અસાત્) આ રાષ્ટ્ર બને (૧)

અર્થ— સર્વ નક્ષત્રોએ રાજાને પોતાનું એક સ પદિત રાષ્ટ્ર બની જાય એ દેવથી પોતાને માટે એક રાજ બનાવ્યો (૧)

મદ્રાહં નો મધ્યંદિને મદ્રાહં સાયમંસ્તુ નઃ ।

મદ્રાહં નો અહ્નાં પ્રાતા રાત્રીં મદ્રાહમંસ્તુ નઃ

॥ ૨ ॥

અહોરાત્રાભ્યાં નક્ષત્રેભ્યઃ સૂર્યાચન્દ્રમસાભ્યામ્ ।

મદ્રાહમસ્મર્ચ રાજન્છકંધૂમ ત્વં કૃધિ

॥ ૩ ॥

યો નો મદ્રાહમકરઃ સાયં નક્તમથો દિવા ।

તસ્મૈ તે નક્ષત્રરાજ શકંધૂમં સદા નમઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ— (નઃ મધ્યંદિને મદ્રાહં) અમારે માટે મધ્યદિનમાં શુભ સમય હો (નઃ સાયં મદ્રાહં અસ્તુ) અમારે માટે સાંજનો સમય પણ શુભ હો, (નઃ અહ્નાં પ્રાતઃ મદ્રાહં) અમારે માટે દિવસનો પ્રાતઃ કાળપણ શુભ હો અને (નઃ રાત્રીં મદ્રાહં અસ્તુ) અમારે માટે રાત્રીનો સમય પણ શુભ હો. (૨)

હે (શકંધૂમ) શકંધૂમ ! (ત્વં અહોરાત્રાભ્યામ્) તું અહોરાત્ર દ્વારા (નક્ષત્રેભ્યઃ સૂર્યાચન્દ્રસાભ્યાં) નક્ષત્રો અને સૂર્ય તથા ચન્દ્રામા દ્વારા (અસ્મર્ચ મદ્રાહં કૃધિ) અમારે માટે શુભ દિવસ બનાવ. (૩)

હે (નક્ષત્રરાજા શકંધૂમ) નક્ષત્રોના રાજા શકંધૂમ ! (યઃ નઃ સાયં, નક્તં અયો દિવા) જે અમારે માટે સાંજે, રાત્રીએ, અથવા દિવસમાં (મદ્રાહં અકરઃ) શુભ સમય બનાવી દીધો છે. (તસ્મૈ તે સદા નમઃ) તેથી તને હં મેશને માટે અભારાં નમન હો. (૪)

ભાષાર્થ— તેના બનવાથી પ્રાતઃકાળ, મધ્યદિન (બપોર) અને સાંજ તથા રાત્રે બધાને શુભ મળવા લાગ્યું (૨)

રાજા, સૂર્ય, ચન્દ્ર, નક્ષત્ર અને અહોરાત્ર આ સર્વથી મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરે છે. (૩)

રાજા સર્વ પ્રાણીઓનું દિવસ-રાત્રી દિન કરવામાં તત્પર રહે છે તે કારણે રાજાનું સદા સન્માન થયું થતે (૪)

રાજાની ચૂંટણી

પ્રજા પોતાનો રાજા ચૂંટે

પ્રજા પોતાની ઉન્નતિ કરવા માટે સુચોચ રાજાને ચૂંટી કાઢે, તેને રાજગાદી પર બેસાડે, તેને સન્માનિત કરે અને તેના શાસનમાં સુખનો ઉપભોગ કરે આ ઉપદેશને આ સૂક્તમાં ઉત્તમ અલંકાર દ્વારા દર્શાવ્યો છે. અલંકાર આ પ્રમાણે છે.

“ આકાશમાં અનેક નક્ષત્રો છે. તેમની પરસ્પર કોઈ સંબંધ હતો નહિ. આ છૂટાપણું તેમણે જોયું અને પોતાનું એક સંયુક્ત રાષ્ટ્ર બનાવવા માટે જ્યાંએ મળીને પોતાનો એક રાજા ચૂંટી કાઢ્યો. તેનું નામ હતું ચન્દ્રમા, આ રાજા

રાજગાદીપર આવ્યા પછી સર્વને ઉત્તમ સુખનો લાભ થયો અને તેમની આપત્તિ ટળી ગઈ. ”

આ તો તેનો માત્ર શાબ્દિક અર્થ છે પરંતુ તેનો વાસ્તવિક અર્થ શ્રેણીવંકારથી જ જાણી શકાય છે અને એ અર્થ સૂક્તનો મુખ્ય અર્થ છે. તેમાં જે (ન-ક્ષત્ર) શબ્દ છે એ શબ્દનો અર્થ જ્ઞાનધર્મથી સંદિત સામાન્ય પ્રજા અર્થાત્ જે પ્રજા પોતાની રક્ષા પોતે કરી શકતી નથી એવી પ્રજા, રાની વ્યાપારી અને કારીગર આ પ્રજા, આમાં જ્ઞાનધર્મ સંમિલિત થઈ શકે નહિ. આ પ્રજાએ—

ઈદં રાષ્ટ્રં અસાત્ રિતિ । (મં. ૧)

પોતાનું એક મોટું રાષ્ટ્ર નિર્માણ કરવા માટે—

નક્ષત્રાણિ રાજાન ચતુર્થન ॥ (મં. ૧)

“ દાનિયોથી વિજ પ્રાપ્ત્યો અથવા ક્ષાત્રક્રમથી રહિત પ્રાપ્ત્યનેએ પોતાનો એક રાજાનાઓ. ” પૂર્વાપર સબધ પાછી એમ કહી ચકાવ કે તે રાજા તેમણે દાનિયોમાંથી ચૂટી કાઢીને દરી આજ આશય ‘ ક્ષાત્ર-ક્રમ ’ ચતુર્થી પણ અક્ત ધમ થકે છે સ્વયં (કાવ) સમર્થ દોષને જે સુત્રોએ (ક્રૂ) મુલ્યે છે તેનું આ નામ છે સર્વ પ્રાપ્ત્યનેએ સ્વેય કે આ તેજસ્વી પુરુષને રાજા બનાવવાથી તેના સામર્થ્યથી અમારા સર્વ સુત્ર પરાતર થશે અને સુત્રો પરાતર થવાથી અમને સુખ, લાભ થશે અને અમારે રાષ્ટ્ર

મહા તેજસ્વી થશે.

આ પ્રમાણે રાજાની ચૂંટણી કરવાથી તેમને “ મદ્રાર્હ ” (મદ્ર-વર્ણ) કલ્યાણને સમય પ્રાપ્ત થશે અને તેઓ બધા આનંદથી રહેવા લાગ્યા કાષ્ઠ પણ સુત્ર તેમને તાસ આપવા તેમની પાસે આવશે નહિ તેથી સર્વ પ્રાપ્ત થયા આનંદ પૂર્વક રહેવા લાગી

રાજાનો આ પ્રાપ્ત્ય બેઠીને સર્વ લોકો તે રાજાને સન્માનવા લાગ્યા આ પ્રકારે જે માણસો પોતાના રાષ્ટ્રને માટે સુયોગ્ય રાજાને ચૂટી કાઢે અને તેનો આદર સન્માન કરશે તે સર્વ લોકો સુખી થશે. આ વિચાર કરીને પ્રાપ્ત પોતા માટે ઉત્તમ રાજા ચૂટી કાઢે અને સુખી થાય

રાજાની ચૂંટણી

કાંડ ૩, સુકત ૪

(કાવિ - અયર્ષી । દેવતા-દેવ)

આ દર્વા ગન્દાર્હ સહ વર્ષસોર્વિહિ પ્રાદ્ વિશાં પર્તિરેકુરાદ ત્વં વિ રાંજ ।

સર્વીસ્ત્વા રાજન્નપ્રદિશો હ્રયન્તુપ્રસદ્યો નમસ્વ્યો મરેહ

॥ ૧ ॥

ત્વાં વિશોઃ વૃણતાં રાજ્યાગ્રિય ત્વામિમાઃ પ્રદિશઃ પચ્ચં વૃચીઃ ।

વર્ષમ્ન્યાપૂર્યં કકુદિ અયસ્વ તતો ન ઉગ્રો વિ મજા વસૂનિ

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે રાજા ! (રાષ્ટ્ર ત્વાં આગમ્) આ રાષ્ટ્ર તને પ્રાપ્ત થયું છે, હવે (વર્ષસા સહ ઉદ્ધરેહિ) તેજની સાથે તું ઉદયને પ્રાપ્ત થા (વિશાપર્તિ પ્રાદ્ પકરાદ્ ત્વં વિરાજ) પ્રાપ્ત્યોનો સ્વામી પ્રમુખ એક સંપ્રદાઈ બનીને તું વિરાજમાન થા (સર્વો પ્રદિશ હ્રયન્તુ) સર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓ તને બોલાવે (હ્રે ઉપસદ્ય નમસ્ય મરે) અને અહીં નજીક પહોંચવા યોગ્ય અને નમસ્કારને યોગ્ય થા. (૧) (વિશાઃ ત્વા રાજ્યાય વૃણતા) પ્રજાઓ તને રાજા તરિકે સ્વીકારે (હમા દેવો પચ પ્રદિશ) આ દિશ્વ પાંચ દિશાઓ (ત્વા વૃણતા) તને રાજ્ય માટે સ્વીકારે તું (રાષ્ટ્રસ્ય વર્ષમ્ન કકુદિ અયસ્વ) રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યમય ઉચ્ચ સ્થાન પર આશ્રય હજી (તત ઉગ્ર) પછીથી ઉગ્રવીર બનીને (ન વસનિ વિ મજા) અમારા સર્વને

લાભદાયક— હે રાજા આ રાજ્ય હવે તને પ્રાપ્ત થયું છે અને હવે જ તારા તેજને પ્રકાશિત જાવ સર્વ પ્રાપ્ત્યોનો એક સમ્રાટ બનીને વિરાજમાન થા સર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાં રહેલા સર્વ લોકો તને જ આદર અને વ સર્વને પ્રાપ્ત થતાં જ રહે બનાવી પૂજા પામે (૧) સર્વ પ્રાપ્ત્યો રાજ્ય આપવા માટે તારા જ સ્વીકાર કરે મર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાં રહેલા પ્રાપ્ત્યો તને જ પસંદ કરે હ રાષ્ટ્રના પરમ ઉચ્ચ ઐશ્વર્યમય રાજપદ પર આસેદ બનીને શાસન બનીને

અચ્છ ત્વા યન્તુ હવિનઃ સજાતા અગ્નિર્દૂતો અંજિરઃ સં ચંરાતૈ ।

જાયાઃ પુત્રાઃ સુમનસો મવન્તુ વહું વલિં પ્રતિં પશ્યાસા ઉગ્રઃ

॥ ૩ ॥

અશ્વિના ત્વાગ્રે મિત્રાવરુણોમા વિશ્વે દેવા મરુતસ્ત્વા હ્યન્તુ ।

અધા મનો વસુદેવાય કૃણુવ્ય તતોં ન ઉગ્રો વિ મંજા વસૂનિ

॥ ૪ ॥

આ પ્ર દ્રૌવ પરમસ્યાઃ પરાવતઃ શિવે તે દ્યાવાપૃથિવી હમે સ્તામ્ ।

તદ્યયં રાજા વરુણસ્તથાહ સ ત્વાયમંહવત્સ ઉપેદમેહિં

॥ ૫ ॥

इन्द्रेन्द्र मनुष्याः परेहिं सं ह्यज्ञास्था वरुणैः संविद्वानः ।

स त्वायमंहस्त्वे सधस्ये स देवान्यक्षत्स उ कल्पयाद्विशः

॥ ૬ ॥

पृथ्या रेवतीर्बहुधा विरूपाः सर्वाः संगत्य वरीयस्ते अक्रन्

तास्त्वा सर्वाः संविद्वाना ह्यन्तु वज्रमीमुग्रः सुमना वशेह

॥ ૭ ॥

માટે ધનના વિભાગ કર અર્થાત્ અમને સર્વને ધન વહેંચી આપ (૨) (હવિનઃ સજાતાઃ ત્વા અચ્છ યન્તુ) તને યોલાવનારા તારા ભતિના લોકો તારી સાથે સન્માનપૂર્વક મળે. (અગ્નિઃ અંજિરઃ દૂતઃ સંચરાતૈ) અગ્નિ યેગવાન દૂત બનીને સંચાર કરે. (જાયાઃ પુત્રાઃ સુમનસઃ મવન્તુ) સ્ત્રીઓ અને પુત્રો ઉત્તમ મન-વાળા બનેા. (ઉગ્રઃ વહું વલિં પ્રતિ પશ્યાસૈ) ઉગ્ર બનીને તું ઘણી જ લેટો મેળવ. (૩) (અગ્રે) આગળ ઉપર (અશ્વિનો, મિત્રાવરુણૌ, વિશ્વેદેવાઃ મરુતઃ) અશ્વિનો, મિત્રાવરુણ, સર્વ દેવો અને મરુત, (ત્વા ત્વા હ્યન્તુ) તને યોલાવે. (અધ વસુ-દેવાય મનઃ કૃણુવ્ય) પછીથી ધનનું દાન કરવા માટે તું ઇચ્છા કરે. (તતઃ ઉગ્રઃ નઃ વસૂનિ વિમજ) ત્યાર પછી ઉગ્ર બનીને અમને સર્વને ધનના ભાગ કરી દે (૪) (પરમ-સ્યાઃ પરાવતઃ આ પ્રદ્રૌવ) ઘણા દૂરના દેશથી અહીં આવ. (ઉમે દ્યાવાપૃથિવી તે શિવે સ્તાં) બંને ધાવા પૃથ્વી માટે માટે કલ્યાણકારી થાઓ. (સઃ અયં રાજા વરુણઃ) તે જ પ્રમાણે આ વરુણ રાજા (તત્ આહ) આમ કરે છે. (સ અયં ત્વા અહત્) તે તને યોલાવે (સઃ હિં ઉપ-આ-હિ) અને તે તું આ રાષ્ટ્રને પ્રાપ્ત કરે. (૫) હે (इन्द्रेन्द्र-इन्द्र) રાજાઓના મહારાજા ! (मनुष्याः परेहिं) મનુષ્યોની માફક તું દૂર ભા અને (हि वरुणैः संविद्वानः) વરુણને મળીને તું (सं अज्ञास्थाः) સર્વ વાતો સારી રીતે જાણી શકે છે. (સઃ અયં સ્વે સધસ્યે ત્વા અહત્) તે તેને યોતાને ઘેર યોલાવે (સઃ દેવાન્ ચક્ષત્) તે દેવોનેા વશ કરે અને (સ ડ વિશઃ કલ્પયતાત્) તે નિશ્ચયપૂર્વક પ્રભાઓને સમર્થ બનાવે. (૬) (पृथ्याः रेवतीः) સન્માર્ગથી ચાલનારી ધનવાળી (बहुधा विरूपाः सर्वाः संगत्य) બહુ પ્રકારની વિવિધ રૂપવાળી સર્વ પ્રભાઓ મળીને (ते वरीयः अक्रन्) તારે માટે શ્રેષ્ઠ સ્થાન બનાવે છે. (ताः सर्वाः संविद्वानाः त्वा ह्यन्तु) તેઓ બધા એકમત બનીને તને યોલાવે. ત્યાર પછી તું (इह उग्रः सुमना दशमीं वश) અહીં ઉગ્ર અને ઉત્તમ મનવાળો બનીને દશમા દશક સુધી રાજ્યને તારા કાણુમાં રાખ. (૭)

અમને સર્વને માટે ધનને ચોથા વિભાગમાં વહેંચી આપ (૨) તને ઇચ્છવાવાળા તારી જ ભતિના લોકો સન્માનપૂર્વક તારા પદમાં રહે અગ્નિ જેવા તારા તેજસ્વી હોવા સાથે દિશાઓમાં સંચાર કરે તારા રાષ્ટ્રમાં ધર્મચતિઓ અને બાળ-અવસ્થા ઉત્તમ મનવાળાં થાઓ તું શરતીર બનીને ઘણી લેટો પ્રાપ્ત કરે (૩) મર્વ દેવતાઓ તારી સહાયતા કરે તું દાન કરવામાં તારે મન સ્થિર બનાવ અને શરતીર બનીને અમારી વચ્ચે ચોથા વિભાગ કરીને દાન વહેંચી દે (૪) કદાચ તું દૂર દેશમાં ગયો

દેવ તો પત્ર તારા રાષ્ટ્રમાં તુ જલ્દી પાછો આવ્ય સર્વ દેવો નારી ચઢાવ્યા કહે, તુ દેવો તારા રાષ્ટ્રમાં જ રહે (૫) તુ સાધારણ ગુણ્ય ની જેમ જ તને પોતાના માળીને દેશમાં સર્વ ઠકાણે ભ્રમન કર અને રાષ્ટ્રના વરિષ્ઠ માનુસોને મળીને સંવ વાતો ચારી રીતે સમજ લે અથમ કરવાથી લોકો જોઈને ધરમાં તને આદરપૂર્વક બોલાવશે અને તેઓ યજ્ઞમાં જમી કરશે આ પ્રમાણે પ્રજાઓની સાથે દલીમગીને સર્વ પ્રજાઓને સર્વ પ્રકારથી સમર્થ બનાવ (૬) પ્રજા સન્માર્ગથી ચાલનારી થાઓ અને ધનવાન થાઓ ધરે પ્રકારે રમણથી નિમિત્ત દેવા દતા પત્ર તે સર્વ દલીમગીને એક પ્રજાની જેમ એન્માવથી તને શ્રેષ્ઠ માને અને સર્વ એક મનથી તારી પ્રશંસા કરે આ પ્રમાણે વીરતાથી અને મુખ મનોભાવથી રાજ્ય કરતા કરતા તુ રો વર્ષ સુધી રાજ્યને તારા વામાં રાખ (૭)

રાજની ચૂંટણી

પૂર્વ સંબંધ

આ તૃતીય કાંડના પ્રારંભના એ સૂક્તોમાં સુદનો વિષય છે સુસેના સાથે યુદ્ધ કરીને તેનો પૂર્ણ પરાજય કરવાનો મહત્વ પૂર્ણ ઉપદેશ આ બે સૂક્તોમાં છે આ પ્રમાણે નિજ્ય મેળના પછી રાજનો પોતાની રાજધાનીમાં પ્રવેશ થાય છે, તે સમયના ઉત્સવના આ મનો છે અથવા વિજયને પ્રમ કરીને રાજ પાછો જવાની જ્ય તે સમયે તેને દેવા જેવો યોગ્ય ઉપદેશ આ બે સૂક્તોમાં છે તૃતીય અને ચતુર્થ સૂક્ત વિશેષ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જોતાં એક વાત પ્રતીત થાય છે, તે એ છે કે- “કોષ વખત સુસેનાથી પરાજય થયેલો રાજ કોષ ખીલ દેશમાં અથવા જ ગુલામ હુલામ રહે અને તેના રાજ્ય પર ખીલ વિદેશી સંસ્કૃત રાજ્ય સાથે તેવે સમયે રાજ્યમાં રહેનારા લોકોએ તથા હુના સમયના અધિકારી વીર પુરુષોએ રાજકાન્તિ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પુરુષાર્થ અને પ્રયત્નોથી યત્નજેને હરાયીને પોતાના જુના રાજને લાવીને બહુજ સન્માનપૂર્વક તેની રાજગાદી પર ફરી વખત રચ પિત કરે” આ ઉપદેશ પછી અહીં રણ જીત્યા આવે છે પુરાણોમાં ઇન્દ્રની પત્નિ આવી જ એક કથા રચેલી છે અસુરો દ્વારા ઇન્દ્રનો પરાજય થયો તે નાસી ગયો અને છૂપાઈને કોષ ખીલ પ્રદેશમાં છૂપાઈ રહ્યો દેવોએ પોતાના પુરુષાર્થ અને પ્રયત્નોથી અસુરોના પરાજય કરીને ઇન્દ્રને શોધી કાઢ્યો અને ફરી વખત ઇન્દ્ર પર રચાવિત કર્યો આ કથા મહાભારત ઉલ્લેખ પર્વ અ ૧૦ થી ૧૫ સુધી પાઠ કરી શકે છે પાઠ આ સર્વ રાજકીય ધટના-

ઓને મનમાં રાખીને આ બે સૂક્તોનો અભ્યાસ કરે અને મનન કરે આમ કરવાથી જ આ સૂક્તો દ્વારા રાજનીતિનો ધણો ઉપદેશ મળી શકે છે

આત્મરક્ષા

તૃતીય સૂક્તે સર્વથી પ્રથમ આત્મરક્ષાનો ધણો મહત્વ પૂર્ણ સંદેશ પ્રારંભમાં જ કહેનો છે આ સંદેશ પ્રત્યેક વૈદિકધર્મીએ લક્ષમાં રાખવો જોઈએ—

इदं स्व-या मुयत् (इति) मखिकदत् ॥

(સુ ૩ મ ૧)

“અહીં મતૃખ્ય આત્મરક્ષા કરનારો અને એમ પોકારી પોકારીને કહેનારો આવ્યું છે” આ જગતમાં માણસને બે સન્માન સહિત જીવતુ હોય તો (સ્વ-યા) આત્મરક્ષા કરવી એ તેને માટે અત્યાવશ્યક છે આ હકીકત જેટલી વ્યક્તિને માટે સત્ય છે તેટલી જ એક સમાજ અથવા એક રાષ્ટ્રને માટે પણ સત્ય છે જે સમયે એક સમાજ આત્મ રક્ષા કરનારો દેશ ન રહે તે સમયે બીજો સમાજ તેના પર હુમલો કરવાની તૈયારી કરવા માટે છે તે જ પ્રમાણે જે સમયે એક રાષ્ટ્ર આત્મરક્ષા કરવામાં અસમર્થ થાય છે ત્યારે બીજું રાષ્ટ્ર તેના પર મહાદંડ કરે છે, તેને પરાજય કરે અને તેના પર પોતાનો અધિકાર જમાવે છે આત્મરક્ષા કરવાની અસમર્થતા એ એક મોટો અપરાધ છે અને જે રાષ્ટ્ર પરાજય જન્યા છે તેઓ આ વૈદિક ઉપદેશનું મહત્વ બરાબર જાણી શકતાં છે આત્મરક્ષાનું અત્યંત મહત્વ છે અને તેથી જ આ મંત્રે આવાત ફરી ફરીને પોકારી પોકારીને

કહી છે. જે વાત અત્યંત મહત્વની હોય છે તેને ફરી ફરીને કહેવામાં આવે છે. તેજ કારણે જે વાત વેદમાં અનેક વાર પોકારી પોકારીને કહેવામાં આવી છે તે મનુષ્ય માત્રની ઉત્તતિની દૃષ્ટિએ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ હોય જ એમાં કોઈ સંદેહ રહી શકે જ નહિ. પાઠક આ દર્શનિબંધથી આત્મ-રક્ષાના આ વૈદિક ઉપદેશને સ્મરણમાં રાખે.

આત્મરક્ષાનું સામર્થ્ય જે રાષ્ટ્રમાં અથવા રાજ્યમાં હોતું નથી તે દ્વારી નળ લે અને આપત્તિમાં પડકાઈ પડે છે. આત્મરક્ષા કરનારની તેજસ્વિ હોય છે એ વિષયમાં આ મંત્રને આગળનો ભાગ જુઓ—

અન્ને ! ઉરૂર્ચો રોદસો ઇયચસ્થ ॥ (સ. ૩ મં. ૧)

“ અશ્વિની માફક તેજસ્વી બનીને તું આ દાવા પૃથ્વીમાં ચારે તરફ ફેલાઈ જા. ” આત્મરક્ષા કરનારનો આદર્શ અશ્વિ છે. આ અશ્વિ હંમેશા ઉપવૃત્તિથી બળે છે અને પ્રકાશે છે. “ અન્ને ! ઉરૂર્ચો-ઇયચસ્થ ” અશ્વિની ભવસનગતિ ઉપવૃત્તિ છે. ઉચ્ચગતિવાળા સદાસર્વદા ઉન્નત જ થતા નળ છે અને પોતાનું તેજ ફેલાવે છે અને સમગ્ર જગતને પ્રકાશમાન બનાવે છે. આત્મરક્ષા કરનારાઓનો યશ જગતમાં ચારે દિશાઓમાં ફેલાય જ છે. આત્મરક્ષા કરનારની ગતિ તો અશ્વિના પ્રવૃત્તિપ્રકારથી જ દર્શાવાઈ છે. જેને હંમેશાં જેવાથી વૈદિકધર્મમાં આત્મરક્ષા કરવાના પોતાના કર્તવ્યને કહીપણ બૂલી શકે નહિ. હવે આત્મરક્ષા ન કરનારની શું દશા થાય છે તે જોઈએ—

અન્યક્ષેષે અપરુક્ષં ચરન્તં ॥ (સ. ૩ મં. ૪)

“ બીજાના દેશમાં પ્રતિજ્ઞાથી બનીને રખક છે. ” જે આત્મરક્ષા કરતો નથી તે બીજાના અધિકારમાં પકડાય રહે છે, બીજાના દેશમાં છૂપાઈ છૂપાઈને રહે છે. કોઈપણ પ્રકારના બંદિબાનામાં સડોતો પડે છે. આ આત્મરક્ષા ન કરવાનું પરિણામ છે. આત્મરક્ષા ન કરવાથી જ પરવચ્ચતાનું આ ભયંકર પરિણામ સહન કરતું પડે છે માટે જ આમ જાણીને પ્રત્યેક મનુષ્ય, સમાજ, રાષ્ટ્ર તથા રાજ્ય આત્મરક્ષાનું પોતાનું પરમશ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય કદી ન બૂલી તે આદેશ વેદ આ સૂક્ત દ્વારા આપે છે અને વારંવાર ઘોષણા કરે છે કે મનુષ્ય આ આત્મ-રક્ષાની વાતને કદી ન બૂલી.

સૌત્રામણિ યાગ

“ સૌત્રામણિ ” નામનો એક મહાન યજ્ઞ છે, તેમાં મુખ્ય ૧૧ [અથર્વં અનુ. ભા. ૨]

ધ્યેય અથવા સાધ્ય શું છે તે તૈત્તીર્ય સંહિતાના વચનોથી સ્પષ્ટ થાય છે—

ઇન્દ્રસ્ય સુપુવાણસ્ય દશાષ્ટેન્દ્રિયં ઘૌર્યં પરાપતત્ ॥
તેદેવાઃ સૌત્રામણ્યા સમમચન્ ॥

(તૈ. સં. પાદાકાષ્ઠ)

“ ઇન્દ્રનું ઘૌર્ય દશાષ્ટામાં વિભિન્ન ભાગોમાં વિકસત બની ગયું હતું તે દેવાએ સૌત્રામણિ યાગથી એકત્રિન કર્યું ” અર્થાત્ આ સૌત્રામણિયાગનું સાધ્ય વેરાએલી અને વિખરા-એલી શક્તિને એકત્રિત કરવાનું છે. “ સુત્રામણિ. ” શબ્દનો અર્થ છે (સુ) ઉત્તમ (ત્રામણ) રક્ષણ કરવાની શુદ્ધ પૂર્વકની શક્તિ. આ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તેને “ સૌ-ત્રામણી યાગ ” કહે છે. તૈત્તીર્ય સંહિતાના પૂર્વોક્ત વચનોમાં પણ વિખરાએલી ઇન્દ્રની શક્તિને એકત્રિત કરવાને માટે જ આ સૌત્રામણી યાગ કરવામાં આવ્યો અને તે યાગથી આ શક્તિ કેન્દ્રિયૂત યજ્ઞ યજ્ઞ વગેરે વાતો સ્પષ્ટ છે. અર્થાત્ સૌત્રામણી યજ્ઞથી સંગઠન થાય છે અને રાષ્ટ્રીય શક્તિ વધે છે. તેથી આ તૃતીય સૂક્તના દ્વિતીય મંત્રમાં સૌત્રામણિ યજ્ઞ દ્વારા રાષ્ટ્રભટ્ટ રાજાને ફરીથી રાજગાદી પર લાવવામાં આવે છે એમ કહ્યું છે—

દૂરે સન્તં વિપ્રંદંદ્રં સચયાય અરુવાસઃ બ્રાહ્મણ્યન્યત્ ॥
(સ. ૩ મં. ૨)

“ રાજ્યથી દૂર પડેલા જ્ઞાની નરેન્દ્રને દોસ્તીને માટે તેજસ્વી લોકો તેને ગ્રામ સ્થાનથી અહીં લાવે. ” રાજ્ય-ભટ્ટ રાજા જંગલોમાં અથવા (અન્યક્ષેષે અપરુક્ષં ચરન્તં મં. ૪) બીજા દેશમાં છૂપાઈ રહેલો છે તેને ફરી રાજ્યપર સ્થાપિત કરવા માટે જ્ઞાની લોકો તેને પોતાના રાજ્યમાં લઇ આવે. તેની મૈત્રી ફરી પોતાની પ્રજા સાથે પૂર્વવત્ થાય અને જ્ઞાની ઇન્દ્ર જ રાજગાદી પર બેસી જાય, આ માટે આ બધા પ્રયત્નો છે. આને માટે પ્રયત્નો કરવા માટે જ સૌત્રામણિ યાગ કરવામાં આવે છે એમ આ દ્વિતીય મંત્રના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું છે—

દેવાઃ અસ્મે માયર્જો મૃદર્તો અર્કો સૌત્રામણ્યા
દૃષુવન્ત ॥ (સ. ૩ મં. ૨)

“ દેવ આ રાજાને માટે માયર્જો મૃદર્તો આદિ રૂપે અર્ચન સહાર સૌત્રામણિ યાગ દ્વારા કરવામાં આવે છે, ” રાજ-ગાદી પર રાજાને બેસાડવા માટેનો પ્રયત્ન કરવાને માટે જ

સૌત્રામણિ યાગ કરવામાં આવે છે. આ યાગથી પોતાની વિષ્ણુશક્તિ શક્તિને એકત્રી કરે છે અને તે શક્તિ દ્વારા તે રાજાને પોતાના રાજ્યમાં લાવીને તેનો પછો સંકાર કરે છે. આ સંકારનું સ્વરૂપ જુઓ—

યજ્ઞો રાજા યા ઇન્દ્ર યજ્ઞતુ ।

સોમઃ યા વર્ષતિયઃ યજ્ઞતુ ।

ઇન્દ્રઃ યા સાયયઃ વિદ્યય યજ્ઞતુ ॥ (સ ૩ મ. ૩)

અગ્નિયા તે મુગ યન્માં છુણ્ણામ્ ॥ (સ ૩ મ. ૪)

પ્રતિજનાઃ યા ઇવન્તુ, મિત્રાઃ પ્રતિ સ્વૃષત ॥

(સ ૩ મ. ૫)

" પશુ રાજા જળરથાનેના રક્ષણને માટે તને બોલાવે, સોમ રાજા પડતોના રક્ષણને માટે તને બોલાવે, ઇન્દ્ર તને આ પ્રાજાનેની સુવ્યવસ્થાને માટે બોલાવે અધિદેવ તારો અદ્વી આપરાનો માગે સુગમ કરે પ્રત્યેક પ્રાજાને આદરથી તને બોલાવે અને મિત્રો દ્વેષમાં તારૂં બળ વધારે "

રાજ્ય પ્રમથમાં સમૃદ્ધ કિનારાનો પ્રમથ તથા પર્વત રથાનેનો પ્રમથ આ બે પ્રમથો આનાતશબ્દીય મહત્વના છે અને પ્રાજાનેના સુસંગ્રહનું કાર્ય રાષ્ટ્રની અન્તર્ગત વ્યવસ્થાને છે સમૃદ્ધમાં નૌકા, જળદુર્ગો કાપાદિની રક્ષાનો પ્રમથ કરવાનો હોય છે અને પર્વતો પર કિલ્લાઓ વગેરેનો પ્રમથ આવરણ હોય છે પ્રાજાની સુવ્યવસ્થાનો પ્રમથ તો રાજ્યશાસનનો એક મુખ્ય ભાગજ છે તેમાં તો જરાપણ શક છે જ નહિ આ સર્વ પ્રમથો માટે રાજાને રાજ્યાદીપર ફરીથી રથાપિત કરવામાં આવે એ તાત્પર્ય અદ્વી છે રાજાનાં શુ કર્તવ્યો છે તે વિષે પશુ અદ્વી સચિત કરવામાં આવ્યું છે સર્વ દેતાઓની સહાયતા પશુ આ રાજાને પ્રાપ્ત થાય અને આ પ્રમાણે દેવેલી સહાયતાથી જળવાન બનેતો પોતાના દેશનો રાજા સૂત્રને માટે અસલ થાયો એવી છત્તા પ્રાજાને અને તેમના નેતાઓના હૃદયમાં રહેલી નેષ્ટાઓ આ વિષયમાં આજળાને મત શુ કહે છે તે જુઓ—

ઇન્દ્રાદ્વૈ વિશ્વે દેવાઃ વિશિ તે સ્વેમ સર્વીષદ્વ ।

(સ ૩ મ. ૫)

" ઇન્દ્ર અગ્નિ અને બીજા સર્વ દેવો પ્રાજામાં તારૂં કલ્યાણ વધારે " અર્થાત્ આ દેવેલી કૃપાથી તારી પ્રાજાનું પશુ કલ્યાણ થાયો અને પ્રાજાના આનંદની સાથે તારૂં પશુ

કલ્યાણ થાયો અદી—

તે સ્વેમ વિશિ ।

(સ ૩ મ. ૫)

" તારૂં (રાજાનું) કલ્યાણ પ્રાજામાં વમે છે " અર્થાત્ પ્રાજાનેનોનું કલ્યાણ યાથીજ રાજાનું કલ્યાણ યાની સકરવા છે નહિ તે નહિ જ ને રાજા પ્રાજાના કલ્યાણમાં જ મારૂં કલ્યાણ છે એમ માનતો નથી તે રાજા જ નથી, પશુદેવના પશુકણ્ઠે છે—

વિશિ રાજા પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

(પશુ ૨૦૬)

" પ્રાજાના આશ્રયેજ રાજા સુપ્રતિષ્ઠિત થાય છે " એ પ્રાજા જ ન હોય તો રાજાનું અસ્તિત્વજ ક્યાં રહ્યું ? પરંતુ રાજા ન હોય તો પશુ પ્રાજા તો અવરમ રહી જ શકે છે, આથી જ કણ્ઠે છે કે રાજા પ્રાજાના આશ્રયે રહે છે, પરંતુ પ્રાજા રાજાના આશ્રય વિના પશુ રહી શકે છે આપ રાજાનું કલ્યાણ પ્રાજાના કલ્યાણમાં જ રહેતું છે " તે સ્વેમ વિશિ " આ અર્થવેદના મતને પાકે આ દૃષ્ટિથી મળ કરે આવા રાજાને પોતાની જ્વનના લોકો પોતાના રાજ્યમાં ફરીથી રથાપિત કરે આ વિષયમાં આ સંકતને ચતુર્થ મત જુઓ—

" સજાતારા દમ (રાજાત્) સમિ-સં-વિશ્વગમ્ ॥ (સ ૩ મ. ૪)

" સમતીય લોકો આ રાજાને (સમિ) મારે તારથી (સં) સારી રીતે (વિશ્વગમ્) પ્રવેશ કરાવે. " રાજા પોતાના દેશમાં આવે તો પોતાના સ્વભાવિય જા સાથે જ આવે, તેઓ તેની સુરક્ષાનો પ્રમથ કરે અને મારે જાણ ઉત્તમ વ્યવસ્થા રાખે, રાજાની સુરક્ષિતતાને માટે ઉત્તમ યત્ન કરવામાં આવે, સ્વભાવતીય લોકો જ (સજાતારા) રાજાના સાચા રક્ષક બની શકે છે વિભતીય લોકો કે વખતે દ્યો રહે તેને કેમ વિશ્વાસ સખો શક્ય નહિ તેથી જ રાજા પશુ સ્વભાવતીય લોકોપર જ અધિક વિશ્વાસ રાખે અને તેમને ચોખ્ખ સન્માન કરતો રહે નહિ તો કેટલાક રાજ્યો એવા પશુ હોય છે કે જેઓ પરદેશીઓ તથા અન્યભક્તિના લોકો પરજ અધિક વિશ્વાસ રાખે છે અને સ્વદેશીઓ તથા સ્વભક્તિનાજા લોકો પર અવિશ્વાસ કરે છે આ આત્મભક્તી વર્તનનું પરિણામ તેને આ તર્કમાં અમાન રીતે બેભાવરૂ જ પડે છે આ અર્થે જ આ મતભાગમાં સ્વભાવતીય લોકોને

વિશ્વાસમાં લેવાની સૂચના કરવામાં આવી છે, જે રાજનીતિમાં વિશેષ મહત્વની છે. ન્યાં સ્વમતીય લોકો સદાપતાને માટે તત્પર હોય ત્યાંજ રાજ વિશ્વાસપૂર્ક વેગથી જાય અને પોતાનું કાર્ય શરૂ કરે; આ વિષયમાં આ મંત્ર જુઓ—

इयेनः भूत्वा इमां विद्यां आपत ॥ (સ. ૩ મં. ૩)

“ રૂપેન પક્ષીની માફક વેગથી આ પ્રજામાં આવીને રહે ” અર્થાત્ ન્યાં પ્રજાજનોના ભદ્ર પુરુષો સદાપતા આપવાને તૈયાર હોય ત્યાં રાજએ ત્વરાથી પહેંચી જઈને પોતાનું પ્રજાપાલનનું કાર્ય કરવું જોઈએ—

चिरोधी भलुष्य

સમતીય લોકો પ્રાયઃ હરહંમેશ રાજની સદાપતાને માટે જ તૈયાર રહેશે કારણકે રાજનું જોરવ વધવાની સાથે તેમનો પણ વધ વધે જ છે તો પણ કેટલાક લોકો શત્રુપક્ષમાં જઈને મળે છે અને ઉત્તમ રાજને રાષ્ટ્રમાં ફરીથી સ્થાપિત કરવામાં વિરોધ કરે છે, એવી શક્યતા હોય શકે ત્યારે આવા માણસોનું શું કરવું જોઈએ, એ શંકા અહીં અવરજ થાય જ. આ શંકાને ઉત્તર આ સૂક્તના પદ મંત્રમાં આપેલો છે. જુઓ—

यः स जातः, यः च निष्ठया, ते ह्यं विषद्व ।

તં અપાર્જં કરવા, અથા હમં હદ અવગમય ॥

(સ. ૩ મં. ૬)

“ કોઈ સમતીય અથવા કોઈ વિજતીય અથવા વિદેશી મનુષ્ય તારા રાજ્યારોહણના શુભ પ્રસંગે વિરોધ ઉભો કરનારો હોય તો તેનો બહિષ્કાર કરીને પછીથી આ રાજને અહીં લઇ આવે, ”

સર્વની સંમતિથી જે રાજને રાજ્યગાદી આપવામાં આવી હોય અને તેની સામે કાવતરું કરનારો કોઈ મનુષ્ય હોય તો (અપાર્જં તં કરવા) તેને દૂર કરીને જ અન્ય શ્રેષ્ઠ લોકોએ પોતાનું પ્રચારત કર્તવ્ય કરવું જોઈએ. રાજ્યની અંતર્ગત વ્યવસ્થા કરવામાં તો આવા પ્રકારના કેટલાએ ઝગઝગ ચતા જ રહે છે, તેથી તેમને દૂર કરવાનો એક માત્ર ઉપાય અહિં દર્શાવ્યો છે, આ પ્રમાણે જ પાઠક અન્ય ઉપદ્રવ દૂર કરી શકે છે.

ચતુર્થ સૂક્ત

અહીં તૃતીય સૂક્તનો વિચાર સમાપ્ત થાય છે માટે હવે તેની સાથે સંબંધ ધરાવનાર ચતુર્થ સૂક્તનો વિચાર કરીએ.

તૃતીય સૂક્તનો સંબંધ બહાર રહેનારા રાજને ફરી વખત સ્વરાજ્યમાં લાવીને રાજ્ય પર સ્થાપિત કરવાના મદતપૂર્ણ કાર્યની સાથે છે, અને આ ચતુર્થ સૂક્તનો સંબંધ સર્વ સાધારણ રાજને અને વિશેષતઃ પ્રજાએ ચૂંટણી રાજને રાજ ગાદી પર બેસાડવાના કાર્યની સાથે છે તેથી આ ચતુર્થ સૂક્તનો સંબંધ એક રીતે તૃતીય સૂક્ત સાથે છે અને બીજી રીતે વિચાર કરીએ તો આ ચતુર્થ સૂક્ત તદ્દન સ્વતંત્ર પણ છે. રાજનો રાજ્યાભિષેક એ આ ચતુર્થ સૂક્તનો મુખ્ય વિષય છે. આ સૂક્તમાં પ્રજા દ્વારા રાજની ચૂંટણી કરવાનું વર્ણન એ મુખ્ય વિષય છે, તેનો જ પહેલાં વિચાર કરીએ—

રાજની ચૂંટણી

રાજનો પુત્ર હો અથવા તો કોઈ નવોજ વીર હો તેને પ્રજાની સંમતિથી જ રાજ્ય પ્રાપ્ત થતું હતું. શ્રી રામચંદ્ર જેવા સર્વ માન્ય પુરુષને પણ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રજાની અનુમતિ લેવી પડી હતી આ વાતનો વિચાર કરતાં પ્રજાની સમ્મતિ પ્રમળ સક્રિય ધરાવતી હતી તે સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. આ સૂક્તે આ વૈદિક પૃથાપર ધણે જ ઉત્તમ પ્રકાશ પાડ્યો છે. જુઓ—

प्रदिशः देवोः इमाः पञ्च विद्याः त्वां राज्याय वृणताम् ।

(સ. ૪ મં. ૨)

“ દિશા અને ઉપદિશાઓમાં રહેનારી આ દિવ્ય પાંચ પ્રકારની પ્રજા તને રાજ્યના આધિપત્યને માટે ચૂંટે. ” પ્રજા રાજ્યપ્રાપ્તિ અલાવવા માટે તારો સ્વીકાર કરે આમ કહેવાથી રાજગાદી પર રાજને રાખવો અથવા ન રાખવો એ અધિકાર પ્રજાને આધીન છે એ વાત અહીં એની મેળે જ સિદ્ધ થાય છે. અથર્વવેદમાં આ વાત ઉદ્ઘાટનારો અનેક સૂત્રો છે, તેમનો વિચાર યથાવકાશ તેમના મોગ્ય સ્થાને થશે જ. પાઠક પણ ન્યાં ન્યાં આવા ઉલ્લેખ આવતા હોય તેમને એકઠા કરીને સર્વને સાથે મેળવીને તેમનો એકત્રિત વિચાર કરશે તો તેમને વૈદિક રાજનીતિ સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. અત્યુ. આ પ્રમાણે રાજની ચૂંટણી કરી તેને રાજગાદી પર બેસાડી રાજ તરીકે સ્વીકારવાનો અધિકાર પ્રજાને જ એ વાત આ મંત્રભાગ દ્વારા સિદ્ધ થઈ ગઈ છે. હવે આ સૂક્તના આ ભાવને પાંચ અન્ય મંત્રભાગ અહીં જોઈએ—

हे राजन् ! सर्वाः प्रदिशः (प्रजाः) त्वा दयन्तु ।

(મં. ૧)

હયિનઃ સ જાતાઃ ત્વા અજ યન્તુ । (મ. ૩)
યદુષ્ઠા વિરૂપાઃ સર્વાઃ (પ્રજા) સંગત્ય તે ઘરીયઃ
સક્રન્ । (મં. ૭)

તાઃ સંવિદ્વાના સર્વાઃ (પ્રજા) ત્વા હ્યન્તુ
(મં. ૭)

“ હે રાજન્ ! સર્વ દિશાઓમાં રહેનારી સર્વ પ્રજા તને ખોલાવે. એટલાવારા સ્વભાવીય લોકો તારી સામે આવી જાય ધણીયું નિમિત્ત રૂપરાણી સર્વ પ્રજા એકત્ર થઈ સજ્જા રહીને તને શ્રેષ્ઠ બનાવે તે જાણનારી સર્વ પ્રજા તને જ ખોલાવે. ”

પ્રત્યાદિ મંત્રો પ્રજાની અનુભવિ રાજાને માટે અત્યાવશ્યક છે એ વાત સ્પષ્ટ દર્શાવે છે તેથી આ સક્રાંતો સ્પષ્ટ આશય આજ છે કે પ્રજાએ સ્વીકારેલા રાજા જ રાજગાદી પર બેસી શકે કોઈપણ પુરુષને જન્મથી જ રાજગાદીનો અધિકાર મળી શકતો નથી, પરંતુ જેનો પ્રજા સ્વીકાર કરે તે જ રાજપદને માટે યોગ્ય બની શકે છે આ સૂક્તના ઉપદેશમાં આ મહત્વપૂર્ણ વાત પાઠક અવશ્ય જાણે અને વૈદિક ધર્મ પ્રમાણે પ્રજાએ નિયુક્ત કરેલો અને પ્રજાની સમમતિ પામેલો જ રાજા હોઈ શકે તે વાત સ્પષ્ટપણે સમજાવી દેવા છે

પ્રજાનું પાલન

રાજ્યાભિષેક પછી જ પ્રજાથી ચૂંટાએલા અને વશબદેના રાજાને રાજગાદી પર અભિષેક કરવી વખતે જ જણાવવામાં આવે છે કે હવે તારૂં પ્રજા પાલનરૂપે કરતી છે. જુઓ—

- ૧ રાષ્ટ્રં ત્વા માગન્,
- ૨ વર્ચસા સદ્દ ઉદિદિ,
- ૩ વિદ્યાં પતિઃ પ્રાદ પકરાદ ત્વં વિરાજ,
- ૪ ઉપસદા મમસ્યા ચ રદ્દ મય ॥ (મ. ૧)

“ હે રાજન્ ! (૧) હવે તને રાજ્ય મળી ચૂક્યું છે, (૨) તારા તેજની સાથે તું ઉદયને (ઉત્થાનને) પ્રાપ્ત કર, (૩) પ્રજાના પાલનકર્તા મુખ્ય તું એક રાજા બનીને તું વિશેષ પ્રકાશમાન બન, (૪) તારા સર્વ પ્રજાઓની પાસે જ્યાં યોગ્ય અને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય એવો તું બન ! આ પ્રથમ મંત્રમાં તું “ પ્રજા-પતિ ” બન, એમ કહેવામાં આવ્યું છે ‘ પતિ ’ શબ્દનો જો કે રૂઢ અર્થ તો સ્વામી અથવા

માલિક એવો થાય છે તો પણ આ શબ્દ “ પા ” ધાતુથી બનેલો હોવાથી (પાતિ-રક્ષતિ) પાલન કરનારો એવા જ અર્થમાં ખાસ કરીને આ શબ્દ વપરાયેલો છે. જે પાલન કરે છે તે પતિ કહેવરાવવાને યોગ્ય છે તેથી પ્રજા પતિ (વિદ્યાં પતિઃ) એ શબ્દ પ્રજા પાલનરૂપી રાજાનું કર્તવ્ય છે એમ દર્શાવે છે. રાજા શબ્દ પણ વસ્તુના અનિર્વાચન રાજાને ઉદ્દેશીને વપરાયો નથી ‘ પતિ ’ (પિતૃયતિ) પ્રજાનું રંજન કરનારો એવો ઉત્તમ રાજા વાચ્ય છે. આ પ્રમાણે અહીં પ્રજા પ્રસાનરૂપે રાજાનું મુખ્ય કર્તવ્ય બતાવ્યું છે. આવા રાજાને જ પ્રજા પ્રેમથી (મમસ્યા) નમન કરે છે અર્થાત્ તેનો સત્કાર કરે છે. રાજા એવો હોવા જોઈએ કે જેને વખત પડે તો પ્રજા છૂટી (ઉપસદા) મળી શકે જેનું દર્શન હંમેશા પ્રજાને મળે એવો રાજા હોવા જોઈએ, જે રાજા હરહંમેશા મંત્રીઓ અને અમલદારોથી વિરળાએલો રહે અને તારા ઉઠેલી પ્રજાનું જે મોટું પણ્ય જોઈ શકે નહિ એને રાજા કહેવો યોગ્ય નથી, અને તે પ્રજા પાસેથી નમસ્કાર શી રીતે મેળવી શકે ! આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે પ્રજાની આદર અને નમન મેળવવાં હોય તો રાજાએ અવશ્ય પ્રજાને મળવું જોઈએ.

આ મંત્રમાં (રાષ્ટ્રં ત્વા માગન્) રાષ્ટ્ર તારી પાસે આવી ગયું છે આ વાક્યથી સ્પષ્ટ સમજાઈ રહ્યું છે કે રાષ્ટ્ર પોતાની ઇચ્છાથી, સમમતિથી તારી પાસે આવ્યું છે. અર્થાત્ રાષ્ટ્રની પાંચ પ્રકારની પ્રજાએ રાજા માટે તને ચૂંટી કાઢેલ છે, તેથી તેમની સમમતિથી જ આ રાષ્ટ્ર તને પ્રાપ્ત થયેલ છે તેથી તારા માટે એ ઉચિત છે કે તું રાષ્ટ્રનું પાલન એવી રીતે કર કે હંમેશા રાષ્ટ્રની સમમતિ અવિચ્છાદનમાં પણ તને અનુકૂળ જ રહે કરીપણ પ્રતિજ્ઞા ન બને, આ મંત્રનો પાઠક વિચાર કરશે તો જણાશે કે રાજા બનવા માટે પ્રજાની અનુકૂળ સમમતિની ફેરવી આપશકતા છે પ્રજાની અનુમતિ વિના રાજા રાજગાદી પર રહી જ શકે નહિ એ આશય અહીં સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા જાય છે.

ધનની વિભાગ

પ્રજાઓમાં ધનના જો વિષય વિકાસ થાય તો ફેરફાર લોકો પૂનઃ જનવાન બની જશે અને તેઓ નિર્ધન પડી પૂનઃ જનવાન થશે અને તેથી વિચારા નિર્ધન લોકો પાસે જશે તેથી રાજાના આપરણક કન્યોમાં એક એ કર્તવ્ય

પણ વેદે કહ્યું છે કે તે પ્રજાઓમાં યોગ્ય પ્રમાણથી વસુ વિભાજન કરે પ્રજામાં વિષમ રીતે ધન વહે માએકું ન રહે આ વિષયમાં વેદના ઠેકઠેકાણે આદેશ આપેલા છે.

૧ રાષ્ટ્રસ્ય વર્ધનં કક્કુદિ ધયસ્વ

તતઃ ઉપ્ર (મૂલ્યા) નઃ વસુન્નિ વિમજ્જ ॥ (મં.૨)

૨ અઘમનઃ વસુદેવાય વૃણુમ્ય

તતઃ ઉપ્ર (મૂલ્યા) ન વસુન્નિ વિમજ્જ ॥ (મં.૪)

“ (૧) રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યમય ઉચ્ચ સ્થાનપર ચઢીને, ઉપ્ર બનીને અમારે માટે ધનના ભાગ કરે (૨) ત્યાર પછી તારૂં પોતાનું મન ધનના હાન માટે અનુકૂળ બનાવ, ઉપ્ર બનીને અમારે માટે ધનનો વિભાજ કરીને વહેંચી દે ” આ બે મંત્ર ભાગમાં પહેલાં એમ કહ્યું છે કે, ‘ હે રાજા ! તું સર્વથી પહેલાં રાષ્ટ્રના અત્યંત ઉચ્ચ સ્થાનપર અર્થાત્ રાજ ગાદીપર આસન થા, ત્યાર પછી ઉપ્ર બન એટલે કે નરમ હૃદયવાળો ન બન અને પ્રજામાં ધનનો ભાગ કર ”

જો કે રાજા પ્રજાની અનુમતિથી જ રાજગાદીપર બેસે છે તો પણ ગાદીપર આસન થયા પછી તેણે ઉપ્ર બનવું જોઈએ જો ને નરમ હૃદયવાળો બનશે તો તેનાથી રાજાની કર્તવ્યો બરાબર રીતે પાર પાડી શકાય નહિ. ધર્માધર્મનો નિષ્કર્ષ કરીને અધર્માચરણ કરનારાને યોગ્ય શાસન કરવું એટલે ઉપ્ર બન્યા વિના તે યથ શકે નહિ તેથી રાજાને ઉપ્ર બન્યા સિવાય આશે નહિ, તે અત્યંત આવશ્યક છે ઉપ્ર બનીને અને પક્ષપાત સિવાય રાજાએ કર્તવ્ય કરવાં જોઈએ

ધનનું યોગ્ય વિભાજન કરવા માટે રાજાએ ન તો ધનના કોનો પક્ષ લેવો જોઈએ અથવા ન તો નિર્ધનોનો પક્ષ લેવો જોઈએ. રાષ્ટ્રમાં ધન વિષમ પ્રમાણમાં ન વહેવાય તેનું શક્ત રાખીને પોતાનું વસુ વિભાજનનું કર્તવ્ય પૂર્ણ કરવું જોઈએ આ ધણુ જ અધર્ષ છે પરંતુ રાજાની સુરિયતિને માટે અત્યંત આવશ્યક છે. ધનની વિષમતા, અધિકારની વિષમતા, યાનની વિષમતા અને જાતિની ઉચ્ચ નીચતા પ્રત્યાદિ અનેક વિષમતાઓ હોય છે, તેમાં ધન અને અધિકારની વિષમતા ધણી વિધાતક હોય છે આ વિષમતાને કારણે દુઃખાગ્રેષ્ટા મનુષ્યોની ઉન્નતિ થતી કહિને યથ જાય છે અને જે જાતો દુઃખાગ્રેષ્ટી છે તેમની લાધાનક રિયતિ થા છે એ દરકિન સદૃ જાણી છે તેથી વસુવિભાજ નામના રાજના કર્તવ્યમાં ધનવિષયક વિષમતા દૂર કરવાનો ઉપદેશ કરેલ છે તેનું મહત્વ પાઠક બરાબર સમજે

ગુણ સ કૃત્પ

પ્રજાજનોને શુભ સહવવાળી બનાવવી એ પણ રાજાનું એક મુખ્ય કર્તવ્ય છે તેનો પ્રારંભ રાષ્ટ્રની માતાઓ અને રાષ્ટ્રના સુપ્રનોથી થવી યોગ્ય છે આ વિષયમાં જુઓ—

જાયાઃ પુત્રાઃ સુમનસઃ મવન્તુ । (મં.૩)

હે રાજા ! તારા રાજ્યમાં શિક્ષણનો પ્રવંધ એવો કર કે જેથી, “ ઓઝો અને બાળકો ઉત્તમ વિચારવાળા બને ” જે રાષ્ટ્રની માતાઓ અને બાળકો સર્વ ઉત્તમ વિચારવાળા બનેલાં હોય તે રાષ્ટ્રની ગણના સ્વર્ગમાં જ યથ શકે છે, સુવિચારવાળી કન્યાઓ અને શુભ સહવવાળા કુમારો રાષ્ટ્રમાં વધે તો જ અહમયર્થનું વાયુમડગ બની શકે છે, અન્યથા જે થયતું સંબંધિત છે તે આજ કાલ પ્રત્યક્ષજ દેખાઈ રહ્યું છે રાષ્ટ્રમાં વિદ્યાના અધિકારી શિક્ષકો તેમજ અન્ય શાસનાધિકારીઓ બ્યારે ઉત્તમ અહમયારી થશે તેજ સમયે રાષ્ટ્રની સર્વ કન્યાઓ અને સર્વ કુમારો ઉત્તમ સહવવાળા બની શકે છે પાઠક આ વાતનો ખૂબ નિચાર કરે આ અપૂર્વ ઉપદેશ વેદે અહીં આપેલો છે જે પ્રાચીન સમયમાં ન્યવહારમાં આવેલ હતો પરંતુ હવે ફરી વખત તે જવદી વ્યવહારમાં આવશે એજ દેખાતું નથી, કારણ કે અર્થેદિક વાયુમડગ વધી રહ્યું છે તેથી વૈદિક ધર્મો બ્યારે માં એ ઉચિત છે કે તેઓ કુમારો અને કુમારીઓમાં પિત્ર નિચારતું વાયુમડગ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને આ આદર્શ પોતાના મનમાં સદા જગૃત રાખે

રાજાની રહેણી કરણી

રાજાનો વ્યવહાર તદ્દન સીધો સાદો હોવો જોઈએ કષારક સાધારણ મનુષ્યની જેમ વેરાંતર કરીને પોતાના રાજ્યમાં રાજાએ બમણ કરવું જોઈએ અને પ્રજાનું સુખ કુખ પ્રત્યક્ષ રીતે જોવું જોઈએ એવો આદેશ છે જુઓ—

इन्द्रेन्द्र ! मनुष्याः (वत्) परोक्षे,

वरुणे सविदाना सं महास्या ॥

स अयं त्वा इवे सद्यस्ये मद्धत्,

स उ देवान् यक्षत विशं कल्पयान् ॥ (મં. ૬)

“ હે રાજા ! સાધારણ લોકોની જેવો બનીને દૂર દૂર સુધી તું જનતામાં બમણ કર ત્યાંના ગ્રેષ્ઠ મનુષ્યોની સાથે હળી મળીને તેમની સાથે રિયતિને જાણી લે તેઓ તને પોતાને ઘેર બોલાવે અને યથ કરે, આ પ્રમાણે પ્રત્યેકની ઉન્નતિ કર

આ મન ધણી દષ્ટિ મિન્દુઓથી મનન કરતા જેવો છે. તેમાં સદૃષી પ્રથમ તો એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે કપારેક કપારેક રાત્રીએ પેનારને દરબારી છૂદ અને વેળન ઝોડી સામાન્ય મનુષ્ય જેવા બનીને, તેમના જેવા જ પહેરવેશ ધારણ કરીને નમરમાં બમણ કરવું અને પોતાની પ્રભાની રિધિની ફેરી છે તે પોતાની આંખે જોવી, જે પ્રભ કોઈ પણ જાતના કુખમાં, કષ્ટમાં છે કે સુખમાં છે પોતાના કર્મ આરીએ પ્રવૃત્તિ સાથે કેવો વ્યવહાર કરે છે ત્યાંના જે (ચરુણી-ચરી) આગળ પડતા લોકો દેવ અને જેઓ વધારે સમજવાળા ભુદિશાળી હોય તેમની સાથે હળીમગાને સર્વ પરિસ્થિતિને અસાગર જાણી લઈ એ વાત શોધી કાઢવી જોઈએ કે કદ જાતના સુધારા કરવાથી પ્રગટ સુખ વધશે તેવા સુધારા કરીને તેમનું સુખ નધારાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે જાતે જોશો રાજાને જણાવે જરૂર છે કે રાજ્યની વ્યવસ્થામાં ક્યાં દોષ છે અને ક્યાં શુભ છે.

ખીટ વાત આ મતમાં જે કહી છે તે એ છે કે પ્રજાના લોકો રાજાને વાર વાર પોતાને ઘેર બોલાવે, રાજા ત્યાં જાય તેમની સાથે મળીને વાત બીત કરે, બધા દલીલમીતે યથા યથા વહેરે કરે આ રીતે રાજા પ્રજાને સમર્થ બનાવે અને પ્રજાની ઉન્નતિ કરે આ સર્વ ઉપદેશ ઉત્તમ છે અને જેવી રીતે રાજાને તેવીજ રીતે રાજા પુરોગમે પણ દબેશાં મનન કરવા યોગ્ય છે

દુતનો સચાર

રાજા પોતે પોતાના રાજ્યમાં બમણ કરે અને સર્વ વ્યવસ્થા પોતે પોતાની નજરે બુદ્ધિ આ વિષયમાં ઉપર કહે વામાં આ મું જ છે પરંતુ એકલો રાજા આખા રાજ્યમાં ક્યાં સુધી જઈ શકે, અને કેટલું જોઈ શકે કે એટલે રાજાઓ ની બરી આજિા તો દુતો જ છે તેથી દુતોના સચાર બાબત માં ત્રીજા મતમાં કહેલ છે—

અગ્નિર દુત સચારતિ :

(મ ૩)

“મુલાન દુતો સચાર કરે.” રાષ્ટ્રમાં દુતોને બધી જાણ મોકલીને જે કાંઈ જણવા યોગ્ય વાતો હોય તે રાજા જાણી લે અને આ માહિતી પરથી પોતાની રાજ્ય વ્યવસ્થામાં જે કાંઈ ન્યૂનાધિક ફેરફાર કરવાનો હોય તે કરતો રહે અર્થાત્ દુતોનું અમલ એ શાસનનું એક આવરક બન છે, કારણ કે તેથી રાજાને શાસનની જામતરમાં પોતાની પ્રજાનાં સુખ દુઃખોની અસાગર જાણ થાય છે આ પ્રમાણે માહિતી પ્રાપ્ત કરીને પોતાનું શાસન અવારનવાર રાજા પ્રજાને અન્યતઃ સ્થિત થાય છે, તેમાં પ્રજા પણ આવા રાજાનો વિવિધ બેટો અને

ઉપદારો અપેક્ષા કરીને સહાર કરે છે આ જાણનાં બુદ્ધિ (૧) હયિનઃ સજાતાઃ સ્વા અચ્છ યન્તુ (મ ૩)

(૨) ઉગ્રાઃ વદું વર્ણિતિ પ્રતિ વદવાસે (મ ૩)

(૧) “દરિ લઈને લગભગિતા લોકો તારી રાત્રે ઉપ રિયન થાય (૨) ઉગ્ર બનીને નું ધણી બેટો મેળવી શકે” આ પ્રમાણે રાજા પ્રજાનો મહાસહાર પ્રાપ્ત કરી શકે તેમજ—

(૧) તે ધામા પૃથિવી કિયે સ્તામ્ (મ ૫)

(૨) ઉગ્રાઃ સુમનાઃ દદ દદામીં યદા (મ ૭)

“ (૧) હે રાજા તારે માટે ધાવા પૃથ્વી કલ્પાય પૂર્ણ બને અને (૨) ઉગ્ર તથા ઉત્તમ મનશાનો બનીને તું અહીં સો વરસ સુધી આ તારા રાજ્યને કાબૂમાં રાખ ” તેમ પ્રમાણે, સર્વ દેવોની સહાયતા આ રાજાને મળે (મ. ૪) આ પ્રકારની ઇચ્છા લોકો ત્યારે જ કરે જ્યારે રાજા પણ પ્રજાના સુખને વધારવા માટે તત્પર અને હતાયિત હોય જે રાજા પ્રજાના સુખની પરાધ કરતો નથી તેના હિતાદિનની ચિન્તા પ્રજા પણ કરતી નથી. તેથી આ વાં દરેક રાજાએ અસાગર લક્ષમાં રાખવી જોઈએ કે, અને જે આ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તે પ્રાપ્ત પાલન કરવા માટે છે અને નહિ કે મારા પોતાના સુખોપભોગ ભોગવવા માટે આ બાબત મનમાં રાખીને રાજા પોતાનું કર્તવ્ય યોગ્ય રીતે પાલન કરે

વરણ

અહીં એક વૈદિક વર્ણન ચોલીની વિશિષ્ટતા જણાવે છે તે અવશ્ય જોવા જેવી છે કદા, વરણ ધન્યવદિ જાણી દેવતા વાચક હોઈ શકે છે ખીજા કોષને તે લાગુ પડી શકતા નથી એમ સામાન્યન આમ જનતા જાણે છે પરંતુ ક્યારેક આ સમયે વિશેષ તરીકે પણ વપરાય છે અને ખીજાના કેટલાક શુભો દર્શાવે છે. અને કેટલીક વાર તે પોતેજ અર્થ પદાર્થ વાચક પણ નથી જાણે છે અહીં વરણ ચંદ્ર નહ વચનમાં વપરાયેલ છે તેથી ખાતરીથી તે વરણને ઉદ્દેશીને તે નથી જ વપરાયો કારણ કે જ્યારે તે વરણને ઉદ્દેશીને વપરાય છે ત્યારે એક વચનમાં જ વપરાય છે અહીં તે નહ વચનમાં હોવાને લીધે તે પ્રજા જોનોને ઉદ્દેશીને જ હોઈ શકે છે ‘સહજ, ચરણ, ઘર્ણ’, આ પ્રમાણે તે યોરે વર્ણોના ઉદ્દેશીને હોઈ શકે છે અથવા વર એટલે કે એકતા વાચક પણ હોઈ શકે છે અમારા મત પ્રમાણે ‘વર્ણ’ અર્થ લેવો અધિક યોગ્ય છે, તો પણ તેનો અધિક વિચાર પાંદે કરે.

વિજયી રાજા

કાંડ ૬, સૂકત ૯૮

(ગાયિકા:— અપર્વા । દેવતા— ઇન્દ્ર :)

ઇન્દ્રો જયાતિ ન પરાં જયાતા અધિરાજો રાજસુ રાજયાતૈ ।

ચર્કૃત્ય ઈંદ્ર્યો વન્દ્યશ્રોપસર્ચો નમસ્યો મવેહ

॥ ૧ ॥

ત્વમિન્દ્રાધિરાજઃ શ્રવણ્યસ્ત્વં મૂરભિર્મૂર્તિર્જનાનામ્ ।

ત્વં દૈવીર્વિશં હમા વિ રાજાયુષ્મત્ક્ષત્રમજરં તે અસ્તુ

॥ ૨ ॥

પ્રાચ્યાં વિશસ્ત્વમિન્દ્રાસિ રાજોતોર્દીચ્યા વિશો વૃષ્ણહન્દ્રહોસિ ।

યત્ર યન્તિ સ્ત્રોત્યાસ્તજિતં તે દક્ષિણતો વૃષ્ણમ એપિ હવ્યઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (ઇન્દ્ર: જયાતિ) શૂરવીર પુરૂષોનો હું મેંશ વિજય જ થાય છે, (ન: પરા: જયાતૈ) કદી પરાજય થતો નથી. (રાજસુ અધિરાજ: રાજયાતૈ) રાજાઓમાં જે સર્વથી શ્રેષ્ઠ અધિરાજ હોય છે, તેની પ્રશા વધે છે. હે રાજા ! તું (હહ) આ રાષ્ટ્રમાં (ચર્કૃત્ય: ઈંદ્ર્ય:) શત્રુઓનો નાશ કરનારો અને સ્તુતિને માટે યોગ્ય, (વન્દ્ય: ઉપસર્ગ: નમસ્ય: મવ) વન્દનીય, પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય અને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય થાય. (૧)

હે ઇન્દ્ર ! (ત્વં અધિરાજ:) તું રાજાધિરાજ અને (શ્રવણ્ય:) કીર્તિવાન થા. (ત્વં જનાનાં અભિ- મૂર્તિ: મૂ:) તું પ્રભુજનોની સમૃદ્ધિ વધારનારો થા. (ત્વં હમા: દૈવી: વિશ: વિરાજ) તું આ દૈવી પ્રભુઓ પર વિરાજમાન થા. (તે આયુષ્મત્ ક્ષત્રં અજરં અસ્તુ) તારું દીર્ઘ આયુષ્માન ક્ષાત્રતેજ જશરહિત થાય. (૨)

હે ઇન્દ્ર ! (ત્વં પ્રાચ્યા: વિશ: રાજા અસિ) તું પ્રાચી દિશાઓનો રાજા છે. હે ! (વૃષ્ણહન્) શત્રુ- નાશક ? (ઉત ઉદીચ્યા વિશ: શત્રુહા અસિ) અને તું ઉત્તર દિશાના શત્રુઓનો નાશ કરનારો છે. (યત્ર સ્ત્રોત્યા: યન્તિ) જ્યાં નદીઓ જાય છે ત્યાં સુધીના પ્રદેશને (તત્ર તે જિતં) તેં છવી લીધા છે. તેમજ (વૃષ્ણમ: હવ્ય: દક્ષિણત: એપિ) બળવાન અને આદરથી બોલવવા યોગ્ય બનીને હક્ષિણ દિશાથી તું જાય છે. (૩)

ભાવાર્થ— જે પુરૂષ શૂર હોય છે, તેમનો જય થાય છે, કદી પરાજય થતો નથી. જે રાજા સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને જે તેજ અધિક પ્રભાવશાળી, પ્રશંસનીય, વન્દનીય અને ઉપાસ્ય થાય છે. (૧)

ઉત્તમ રાજા કીર્તિવાળો અને પ્રભુની સમૃદ્ધિ વધારનારો થાય, પોતાની પ્રભુને દૈવી સંપત્તિથી સુખત બનાવે અને પોતાના રાષ્ટ્રનું ક્ષાત્ર તેજ વધારીને દીર્ઘ આયુષ્ય પાસુ વધારે. (૨)

આરે દિશાઓમાં શત્રુઓનો પરાજય કરીને રાજા વિજયી બને, બળવાન બને અને સર્વનો આદરપાત્ર બને. (૩)

રાજા વિજયી બનીને કદ રીતે મક્ક લાગી બને છે, તે વાત આમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દર્શાવી છે. આ સૂકતનો ભાવ આતિ સરળ અને સુબોધ છે. “ જૈર્વં અને બળ વધારીને અને પ્રભુની સમૃદ્ધિ વધારવાથી રાજા વિજયી બને છે. ” આ આ સૂકત- નો મુખ્ય આશય છે.

રાજાની સ્વરાજ્યપર ફરીવાર સ્થાપના

કાંડ ૩, સુકત ૩

(ત્રણેય- અર્થો । દેશ- શ્રમિ, નાનાદેવતા)

- અર્ચિકદત્સ્યુપા હૃદ મુવદ્યે વ્યવિસ્ય રોદસી ઉગ્ચી ।
 યુજન્તુ ત્વા મરુતો વિશ્વેવેદસ આમું નય નમસા રાતહૃવ્યમ્ ॥ ૧ ॥
- દુરે ચિત્સન્તંમરુપાસુ હન્દ્રમા ચ્યાવયન્તુ સરુયાય વિપમ્ ।
 યદ્દાયત્રીં વૃહતીમર્કમસ્મે સૌત્રામણ્યા વૃધૃપન્ત દેવાઃ ॥ ૨ ॥
- અન્યસ્ત્વા રાજા વરુણો હૃયતુ સોમસ્ત્વા હૃયતુ પર્વતશ્ચઃ ।
 હન્દ્રસ્ત્વા હૃયતુ વિદ્યમ્ઃ આમ્પઃ શ્યેનો મૂત્વા વિશઃ આ પંતેમાઃ ॥ ૩ ॥
- શ્યેનો હૃવ્યં નયત્વા પરસ્માદન્યક્ષેત્રે અપરુદ્ધં ચરન્તમ્ ।
 અશ્વિન્ના પન્થાં કૃણુતાં સુગં તે હમં સંજાતા અમિસંવિશધ્વમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (હૃદ સ્વ-પાઃ મુવત્) અહીં પોતાનું રક્ષણ કરનારો મનુષ્ય હોય એમ (અર્ચિકદત્) પોતાની પોતાની કહેવામાં આવ્યું છે. હે (અમે) શ્રમિ ! (ઉગ્ચી રોદસી વ્યવસ્વ) વિસ્તૃત ધાબા પૃથ્વીમાં તારું તેજ ફેલાવ. (વિશ્વેવેદસઃ મરુતઃ ત્વા યુજન્તુ) સર્વ નાણનારો મરુત તને યોગ્ય બનાવે. (રાત-હૃવ્યં મરુ) દુવનને યોગ્ય પદાર્થોને આપનારો આ પુરુષને (નમસા આનય) નમસ્કાર સહિત અહીં લાવ. (૧) (દુરે ચિત્ સન્તં વિપ્રં હન્દ્રે) દુર રહેનારા કાદ્યા પુરુષ ધન્દ્રને પણ (અરુપાસઃ સરુયાય આચ્યાવયન્તુ) તેજની લોક ભિત્રતાને માટે અહીં લઇ આવે. (યત્ દેવાઃ) કારણ કે સર્વ દેવ (સૌ-ત્રામણ્યા) સૌત્રામણિ દ્વારા (ગાયત્રીં વૃહતીં મર્ક મસ્મે વૃધૃપત) ગાયત્રી વૃહતી રૂપ પૂજા તેને માટે ધારણ કરે છે. (૨) (વરુણઃ રાજા) રાજા વરુણ (અન્દ્રપઃ ત્વા હૃયતુ) જળને માટે તને બોલાવે. (હન્દ્રઃ ત્વા આમ્પઃ વિદ્યમ્ઃ હૃયતુ) ધન્દ્ર તને તે પ્રભુઓને માટે બોલાવે (શ્યેનઃ મૂત્વા હમાઃ વિશઃ આપત) મુ' શ્યેન પક્ષીની જેમ વેગ ધારણ કરીને આ પ્રભુઓમાં આવી બા. (૩) (અન્ય-ક્ષેત્રે અપરુદ્ધં ચરન્તં હૃવ્યમ્) અન્ય દેશમાં છૂપાઇને રહેનારા બોલાવવા યોગ્ય રાજાને (શ્યેનઃ પરસ્માદ આનયતુ) શ્યેન પક્ષીની જેમ ઝડપથી બીજા દેશમાંથી લઇ આવે. (અશ્વિનો સુગં તે પન્થાં કૃણુતાં) અને અશ્વિનો સુખથી જવા યોગ્ય તારો માર્ગ બતાવે.

અનુવાદ— આ જળમાં મનુષ્ય પોતાનું રક્ષણ પોતે જ કરવું એક એમ આ વાત સર્વ રાત્રેએ પોતાની પોતાની કહી છે. મનુષ્ય અશ્વિની જેમ તેજસ્વી બને અને પોતાનો પ્રકાશ જળમાં સર્વત્ર ફેલાવે આપું નાણનારા રાજાને બધા બીજા રાક્ષાણી બનાવે અને તેને નમનપૂર્વક તેની ચામત્યાદી પર સ્થાપન કરે (૧) રાજા જેમ તેરછો દુર ગયા હોય તો પણ તેને પોતાના રાજ્યના હિતને માટે તેજસ્વી બીર પુરુષો ફરીથી લઇ આવે અને કંતામ રક્ષણ કરવાના યોગ્ય પ્રયત્નથી તેનો કંતામ સંકાર કરે. (૨) જળરથાનેની રક્ષાને માટે જળાધિપતિ, પવિત્રતાની રક્ષા માટે પવિત્રતા અધિકારી, જનોની રક્ષા માટે જન-ધિકારી અથવા નેતાઓ સમાઈને બોલાવે ત્યારે જ સમગ્ર પોતાની પ્રભુઓમાં શીખવાથી બળને વિરાજશે (૩) સંકેત સમયે રાજા અન્ય દેશમાં છૂપાઇને ભયે રહેના હોય તો પણ તેને ધારણ કરીથી પોતાની રાજમહાદી પર બેસાડે. એવ બલિન છે

હવ્યન્તુ ત્વા પ્રતિજનાઃ પ્રતિ મિત્રા અવૃપત ।

હન્દ્રામ્ની વિશ્વે દેવાસ્તે વિશિ ક્ષેમમદીધરન્

યસ્તે હવં વિવદત્સજાતો યશ્ચ નિષ્ઠયઃ ।

અપાશ્ચમિન્દ્ર તં કૃત્વાથેમમિહાર્વ ગમય

॥ ૫ ॥

॥ ૬ ॥

(સજાતાઃ : હમં અમિં સં વિશધ્વં) સભતીય લોકો તેને અંદર દાખલ કરાવે. (પ્રતિજનાઃ ત્વા હવ્યન્તુ) હરેક પ્રકારના લોકો તને બોલાવે. (મિત્રાઃ પ્રતિ અવૃપત) મિત્ર તારૂં બળ વધારે. (હન્દ્રામ્ની વિશ્વે દેવાઃ) ઇન્દ્રામ્ની અને બીજા સર્વ દેવો (વિશિ તે ક્ષેમં અદીધરન્) પ્રભુઓમાં તારે માટે ક્ષેમ ધારણ કરે. (૫) હે ! (હન્દ્ર) નરેન્દ્ર ! (યઃ સજાતઃ) જે સભતીય છે (ચ યઃ નિષ્ઠયઃ) અને જે વિભતીય છે. (તે હવં વિવદત્) તારા આદરણીયતાના વિષયમાં વિવાદ કરે, (ત મપાશ્ચં કૃત્વા) તેનો બહિષ્કાર કરીને (અય હમં હહ અવ ગમય) ત્યાર પછી તેને અહીં લાવે. (૬)

જાની લોકો તેના માર્ગ સુગમ અને અગત્ય બનાવે અને તેના ભતિના લોકો તેને પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરાવે. (૪) મિત્રો તે રાજની સહાયતા કરે, સર્વ દેવો પ્રભસદિવ તે રાજ્ય કલ્યાણ કરે. (૫) જો કોઈ બળવાળો અથવા પરતીય મનુષ્ય આ રાજ્ય રાજનો વિરોધ કરનારો હોય તો તેને રાજ્યની બહાર કાઢી મૂકવો જોઈએ અને પછી જ આદરસભરથી રાજનો પ્રેરણા પોતાના રાજ્યમાં કરાવવો જોઈએ (૬)

અહીં તૃતીય સૂક્તનો અર્થ અને બાવાર્થ પૂર્ણ થયો તેની સાથે ચતુર્થ સૂક્તનો અર્થ ત ધનિષ્ઠ સબધ છે, તેથી તેનો અર્થ અને બાવાર્થ જોયા પછી બંને સૂક્તોનો સાથે મેળવીને વિચાર કરીશુ

ક્ષત્રિયનો ધર્મ

કંડિ ૨, સૂક્ત ૫

(ઋષિઃ- સ્યુઃ ભાગવંશઃ । દેવતા- હન્દ્રઃ)

હન્દ્રં જુપસ્વ પ્ર વહા યાહિ શૂર હરિભ્યામ્ ।

પિવાં સુતસ્વ મતેરિહ મધોશ્ચકાનશ્ચારુમદાય

હન્દ્રં જટરં નવ્યો ન પૂણસ્વ મધોર્ધિવો ન ।

અસ્ય સુતસ્ય સ્વર્ણોપ ત્વા મદાઃ સુવાર્ચો અગુઃ

॥ ૧ ॥

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે શૂર ઇન્દ્ર ! (જુપસ્વ) તું પ્રસન્ન થા, (પ્રવહ) આગળ વધ. (હરિભ્યાં શા યાહિ) અપ્રવોળી સાથે તું અહીં આવ. (ચકાનઃ) તુલ્ય થઈને તું (મદાય) આનંદને માટે (હહ) અહીં (મતેઃ) બુદ્ધિમાન પુરુષોએ (સુતસ્ય મધોઃ ચારુઃ) નિથાવેલા મધુર સુંદર રસ (પિવ) પીઓ. (૧) હે ઇન્દ્ર ! (નવ્યઃ ન) પ્રથમ કરવા જેવો અને (સ્વઃ ન) સ્વર્ગીય આનંદના જેવો (મધોઃ જટરં પૂણસ્વ) આ મધુર રસથી તારૂં પેટ ભરી દે. / અસ્ય સુતસ્ય) આ નિથાવેલા રસનો (સ્વઃ નઃ) સ્વર્ગના આનંદ જેવો હુધ

બાવાર્થ— હે રાજા ! ॥ હ મેશા પ્રસન્ન અને આનંદિત રહે અને જનતિને માર્ગે આગળ વધ તારા હૃતમ થોડાઓથી યુક્ત એવા રથમાં બેસીને અહીં તહીં જા અને હ મેશા સંતોષિત રહીને તારા આનંદને વધારવાને માટે બુદ્ધિવર્ધક મધુર રસનું પાન કર (૧) હે શૂર હિર ! પ્રથમ થોડા અને હુધને વધારનારા મધુર રસથી તારૂં પેટ ભર એમ કરવાથી જ હૃતમ

૧૨ [અથર્વ અનુ. ભા. ૨]

દન્દ્રસ્તુરુપાણિમ્ત્રો વૃત્તં યો જ્ઞાનં યતીર્નં ।

વિમેદં પૂલં મૃગુર્નં સંસાં શત્રુન્મત્રે સોમસ્ય

॥ ૩ ॥

આ ત્વાં વિશન્તુ સુતાસં દન્દ્ર પૂણસ્વં કુક્ષીં શિદ્ધિ શંક ધિવેદ્યા નં ।

શ્રુધીં હવં ગિરોં મે જુપસ્વેન્દ્રં સ્વયુગિમર્મત્સેહ મહે રણાય

॥ ૪ ॥

દન્દ્રસ્ય નુ પ્રા વોંચં વીર્યોણિ યાનિં ચકારં પ્રયમાનિં વૃત્તીં ।

અહન્નહિમન્વપસ્તંતર્ત્તુ પ્ર વક્ષણાં અમિનત્વર્વતાનામ્

॥ ૫ ॥

અહન્નહિં પર્વતે શિશિયાણં ત્વષ્ટાસ્મે વર્જં સ્વર્યં તતક્ષ ।

વાત્રાં દ્યૌઃ ધેનવઃ સ્પન્દમાના અપઃ સમુદ્રમવં જગમુરાપઃ

॥ ૬ ॥

ઘૃપાયમાણો અઘૃણીતુ સોમં ત્રિકંદુકેપ્યપિચત્સુતસ્યં ।

આ સાયંકં મૃગવાંદત્ત વૃત્તમહેન્નેનં પ્રથમજામર્હીનામ્

॥ ૭ ॥

અને (સુવાચઃ મદ્રાઃ) ઉત્તમ વાણિની સાથેના આનંદ (ત્વા ઉપ અગુઃ) તારી પાસે પહોંચે છે. (૨)
(યતીર્નં ન) યત્ન કરનારા પુરૂષની જેમ (યઃ તુતાપાદ્ મિત્રઃ દન્દ્રઃ) થયુ પર જે ત્વરાથી હુમલો કરનાર
મિત્ર ધન્દ્રે (વૃત્તં જ્ઞાન) ઘેરો ધાલનારા શત્રુઓનો નાશ કર્યો હતો, તથા (મૃગુઃ ન) શાંદભૂમીની જેમ
જેણે (પૂલં વિમેદં) ઘાતુના બળને લેડી નાખ્યું અને (સોમસ્ય મદ્રે) સોમરસના આનંદમાં (શત્રુન્ સસેહ)
શત્રુઓનો પરાભવ કર્યો હતો. (૩) હે (શત્રુ દન્દ્ર) શકિતમાન પ્રભુ ધન્દ્ર ! (સુતાસં ત્વા મા
વિશન્તુ) નિશ્ચયેલો આ રસ તારામાં પ્રવેશ કરે. (કુક્ષીં પૂણસ્વ) બન્ને પડખાંઓને તું ભરી દે અને
(શિદ્ધિ) શબ્દ કરે. (ધિવા નઃ આ-હિ) તારી જીલ્હી તું અમારી પાસે આવ. અમારા (હવં શ્રુધિ)
પોકારો સાંભળ, (મે ગિરો જુપસ્વ) આજે બાપણ સ્વીકાર, અને (મહે) અહીં (મહે રણાય) મહાધુલને
માટે (સ્વાયુગિમઃ) તારી યોજનાઓ આથે (આમસ્વ) આનંદ પામ. (૪) (દન્દ્રસ્ય વીર્યોણિ નુ પ્રવોંચં)
ધન્દ્રનાં પરાક્રમેનું હું ચારી રીતે વર્ણન કરું છું. (યાનિં પ્રયમાનિ) જે પહેલી શ્રેણીનાં પરાક્રમે (વૃત્તી-
ચકાર) વજ્રધારી ધન્દ્રે કરેલાં હતાં. તેણે (અહિં અહન્) ન ઘટનારા શત્રુઓનો નાશ કર્યો, અને (અવ-
અનુ તતર્દં) પ્રવાહોને જીત્યા કરી દીધા. અને (પર્વતાનાં) પર્વતોને (વક્ષણાઃ પ્ર અમિનત્) ઉચ્ચાશિખરો
તોડી નાખ્યાં. (૫) (પર્વતે શિશિયાણં અહિં) પર્વતને આથથે રહેનારા હુરમનોનાં (અહન્) વધ કર્યો.
(અસ્મે) તેને માટે (ત્વષ્ટા સ્વર્યં વર્જં તતક્ષ) કારીગર લોકોએ ખૂબ જ ધારદાર અને પાણીવાળું યજ્ઞ
બનાવી આપ્યું હતું. (વાત્રાઃ ધેનવઃ દ્યૌઃ) શાંભરતી ગાયોની જેમ (સ્પન્દમાનાઃ આપઃ) વેગથી વહેતા
જળ પ્રવાહ (અજઃ સમુદ્રં અવજગમુઃ) સીધા સમુદ્ર સુધી જઈ પહોંચ્યા. (૬) (ઘૃપાયમાણઃ) બળવાન
વીર (સોમં અઘૃણીતુ) સોમરસને પ્રાપ્ત કર્યો. (સુતસ્ય ત્રિકંદુકેપ્ય અપિચત્) રસનું ત્રણ ઉચ્ચ સ્થાનોમાં
પાન કર્યું. (મૃગવાં સાયંકં વર્જં આ અદન્) ધન્દ્રે બાણરૂપી વજ્ર લીધું અને (અહીનાં પ્રયમજાં)
અહનું શત્રુઓની પહેલાં આ વીરને મારી નાખ્યો. (૭)

પ્રશંસાની વાણી ચારે તરફથી તારી પાસે પહોંચશે, અર્થાત્ સર્વ લોકો તારી પ્રશંસા કરશે. (૨) પુરૂષાણાં, ઉચ્ચની પુરૂષની
જેમ પ્રયત્નશીલ અને શીર્ષવેગથી સાથે શત્રુઓ પર હુમલો કરનારો યજ્ઞવીર પાતાના શત્રુઓનો નાશ જલ્દી જ કરે છે. જ્યો-
રીતે શાંદભૂમે અનેક પ્રકારનાં ધાન્યોને જાડે છે, તેજ પ્રમાણે આ યજ્ઞવીર શત્રુની સેનાને જાડ નાખે છે અને સોમરસનું
પાન કરતો કરતો આનંદિત અને ઉત્સાહિત થઈને શત્રુઓનો પરાજય કરે છે (૩) હે શકિતમાન યજ્ઞવીર ! સર્વ મધુર રસો
તને પ્રાપ્ત થાશે અને તેમનાથી ઘં તારું પેદા થશે, તે સાથે ઘં તારા અનર્થી સર્વ જનતાની મહાધુલો વિચાર કરે અને

તેમનો પોઠાર શ્રવણ કર તથા મહાન છવન કલદમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાને માટે નારી યોગ્ય શક્તિયોની સાથે આનંદથી તૈયાર રહે (૪) શર પુરુષોનાં પરાક્રમેાનું વર્ણન કરે છે, જે તેમણે કરેલાં હતાં. આગળ વધતા શત્રુઓનો તેણે નારા કર્યો અને પાણીના પ્રવાહ સર્વને માટે ખુલ્લા કરી દીધા, તેમજ પર્વતોના બાગ તોડીને જંગલો પલ્લુ સાફ કરી દીધાં (૫) પર્વતના ભાગો પર છપાઇને રહેનારા શત્રુઓના તેમણે વધ કર્યો, આવા શરવીરને માટે કારીગરોએ વિશેષ પ્રકારનાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર તૈયાર કરી દીધાં જેવી રીતે માથે ભાંમરની ભાંમરની પોતાનાં વાહરડાં પાસે બધ છે તેવી રીતે તે વીરે ખોલી નાખેલા બધા જગ પ્રવાહો સમૃદ્ધ સુધી જઇ પહોંચ્યા. (૬) પોતાનું બળ વધારનારે શરવીર ત્રણ વખત અને ત્રણ સ્થાનોમાં સોમરસનું પાન કરે છે. ધનવાન શરવીર પોતાનાં શસ્ત્ર દરદરેશ તૈયાર રાખે છે અને આગળ વધતા શત્રુના અગ્રગામી વીરનો શીઘ્ર નાશ કરે છે. (અને આ રીતે તે પોતાનો વિજય પ્રાપ્ત કરે છે.) (૭)

ક્ષત્રિયનો ધર્મ

ક્ષાત્રધર્મ

મણે ખરું ઇન્દ્રશક્રોત્તમો ક્ષત્રિય ધર્મ વર્ણવેલો હોય છે. ઇન્દ્ર શબ્દ મુખ્યતઃ શત્રુનો નાશ કરનારા શરવીરનો દ્યોતક છે અને તેનું વર્ણન શરવીરના ક્ષાત્રધર્મનું પ્રકાશક હોય છે. આ સૂક્તમાં પણ પાઠક તેજ વાત બરાબર જોઇ શકશે. આ સૂક્તમાં જે શબ્દો દ્વારા શરવીરનું વર્ણન કરીને ક્ષાત્રધર્મ પ્રગટ કર્યો છે તે શબ્દોના અર્થ જુઓ—

ક્ષત્રિયોના શુભ

૧ **ઇન્દ્રઃ** (**ઇન્દ્રન્દ્ર**)— શત્રુઓનો નાશ કરનારો, શત્રુ-સૈન્યનો નાશ કરનારો. (મં. ૧)

૨ **શૂરાઃ**— શરવીર (મં. ૧)

૩ **ચક્રાન્તઃ**— તમ, સંપૂર્ણ, તેજસ્વી, પ્રકાશમાન, શત્રુ-ઓનો પ્રતિકાર કરવામાં સમર્થ. (મં. ૧)

૪ **મિત્રઃ**— જનતાનો મિત્ર, જનતાનું દિન કરનારો સુખના જેવો પ્રકાશમાન. (મં. ૩)

૫ **યતીઃ**— પ્રવલશીલ, પુરુષાર્થી. (મં. ૩)

૬ **શત્રુઃ**— હાડિબૂળો, શેકનારો, શત્રુઓને ધુલવનારો. (મં. ૩)

૭ **તુરાપાદઃ**— ઝડપથી શત્રુ પર હુમલો લઇ જનારો. (મં. ૩)

૮ **શાસ્ત્રઃ**— સમર્થ, શક્તિશાળી, બળવાન. (મં. ૪)

૯ **વજ્રીઃ**— વજ્ર આદિ શસ્ત્રોથી યુક્ત. (મં. ૫)

૧૦ **વૃષાયમાણઃ**— પોતાનું બળ પ્રતિદિન વધારનારો પોતાની શક્તિ સર્વ પ્રકારે વધારનારો. (મં. ૭)

૧૧ **મધવા** (**મધન્વાન્**)— ધનવાન. (મં. ૭)

આ અગિયાર શબ્દો આ સૂક્તમાં શરવીર ક્ષત્રિયના વાચક છે. આ શબ્દોથી ક્ષત્રિયોના કર્તવ્યનો પણ ખોધ થાય છે, ક્ષત્રિયોમાં શૌર્ય, વીર્ય પરાક્રમ આદિ શુભો જેવી રીતે હોવાં જોઇએ તેવી જ રીતે ફરી ફરી પ્રવલ કરવાનો શુભ અને ઝડપથી શત્રુઓ પર હુમલો કરવાનો શુભ પણ અવશ્ય હોવો જોઇએ. શત્રુ કરતાં પોતાનું બળ વધારે રાખવાની તૈયારી પણ ક્ષત્રિયોએ કરી રાખવી જોઇએ, અને આ સર્વને માટે તેની પાસે વિપુલ ધન પણ હોવું જોઇએ, ઇત્યાદિ ક્ષાત્રધર્મનો ઉપદેશ પણ આપણને અહીં મળે છે. પાઠક આ દૃષ્ટિથી આ પદોનો વિશેષ વિચાર કરે. હવે વાક્યો દ્વારા ક્ષત્રિયોનાં જે કર્મોનું આ મંત્રોમાં વર્ણન થયું છે તેનો વિચાર કરીએ.

ક્ષત્રિયોનાં કર્તવ્યો

૧ **શૂર ! હરિઃક્યાં આવાહિ-** હે વીર ! ધોડાઓ ઉપર સવારી કર. ધોડા પર સવારી કરવાનો મહાવરો ક્ષત્રિયોએ રાખવો જોઇએ. (મં. ૧)

૨ **પ્ર વહઃ-** આગળ વધ. ક્ષત્રિયોની એવી તૈયારી હોવી જોઇએ કે તેઓ ઝડપથી આગળ વધી શકે. ચાલ કરવામાં લીલપ ન રાખે. (મં. ૨)

૩ **વૃષં જઘાન-** ઘેરો ધાલનારા અથવા બૂહ બાંધીને

૨૫ ઇ કરનારા યજુઓનો નાશ કરનાર્થાં ક્ષત્રિયો સમર્થ દે (મ ૩)

૨૬ ઘલ્લં વિમેદ- યજુઓના બળને તોડી નાંખે યજુ-ઓની સેનામાં બેઠે ઉત્પત્ત કરે, યજુની સેનાની સપ્તસક્તિ નષ્ટ કરે, તે યજુઓની સેનાને વેરરિખેર કરી નાંખે (મ ૩)

૨૭ ઘાશ્વત્વ મસદે- યજુઓનો પરાજય કરે યજુના મુખાને સદન કરે અર્થાત્ યજુઓનો દુર્મસો આવે તો તે પાછો ન હો (મ ૩)

૨૮ ઘિહ્વદિ (ઘા વિહ્વદિ)- ઉત્તમ રાજ્યશાસન કર રાજ્યશાસન કરતું એ પોતાનાં કર્તવ્ય છે એમ ક્ષત્રિયો સમજે (મ ૪)

૨૯ મહતે રણાય ર્વયુગ્મિ મસ્દ્વ- આગળ વધે ! મુઠ્ઠને માટે પોતાની યોજ્ઞક શક્તિઓ દ્વારા આનંદથી તૈયાર રહે યજુ બે લડતો રહે તો તેને પોતાની મુક્તિઓથી અને યોજ્ઞાથી ફર કરે (મ ૪)

૩૦ ઘર્હિ અઘન્- યજુઓનો નાશ કરે (મ ૫)

૩૧ પર્વતાના વક્ષણા અમિયન્- પર્વતો પર આવેલાં ગીચ જંગલોને કાપી નાખીને યજુઓને છુપાઇ રહેનાર્થાં રથોનો નાશ કરે અથવા ત્યાંથી વહેતી નદી અથવા પ્રવાહોને ખુલા કરી દે (મ ૫)

૩૨ અપઃ મનુ તતર્દ- પાણીના પ્રવહો યજુઓના કબજામાં હોય તો તેઓને બધા માટે જલદી છૂટા કરી દે (મ ૫)

૩૩ પર્વતે શિધિયાણ ઘર્હિ અઘન્- પહાડોનો આશ્રય લઇને લગભગ યજુઓનો નાશ કરે (મ ૬)

૩૪ ર્વયઃ ર્વયઃ વક્ષ તત્તક્ષ- તેને માટે પુઠારો તીક્ષ્ણ ઘરાઓ તૈયાર કરીને આપે અથવા રાજ્ય પોતાના કારીગરોને સજ્જાઓ તૈયાર કરવાના કામ પર નિયુક્ત કરે અને આવશ્યક શસ્ત્રાર્થ તૈયાર કરાવી લે (મ ૬)

૩૫ ર્વયઃ વક્ષ આ અદત્ત- બાણ અને વજ્ર જેવાં હથિયારો પોતાના હાથમાં રાખે (મ ૭)

૩૬ અર્હિના પ્રથમર્જાં વન મઘન્- આગળ વધતા યજુઓના મુખ્ય મુખ્ય વીરોનો એટલે કે સેનાનાપકનો નાશ કરે (મ ૭)

આ ૫ કોનો ક્ષત્રિયોનું કર્તવ્ય દર્શાવી રહ્યા છે તેમનો વધુ

પ્રવાસો કરવાની આશયકતા નથી જ કારણ કે આ વાક્યો પોતે જ ખૂબ સ્પષ્ટ છે અને યોગ મનનથી તેમનો આશય ખ્યાનમાં આવી શકે છે

હવે રાજ્યશાસન વિષયક કર્તવ્યો સૂચિત કરનાં વાક્યો જુઓ—

રાજ્યરક્ષણ

૧ મિત્ર - પ્રભનો મિત્ર બનીને રાજ્ય રાખ્ય કરે, કદી દુરમન બનીને રાજ્ય કરી શકે નહિ (મ ૩)

૨ હ્ય યુધિ, મિરઃ જુપદ્ય- તેમનો અવાજ સાંભળ એટલે કે તાણીનો સ્વીકાર કરે અર્થાત્ પ્રભ પોતાના સમિત પ્રભની ઇચ્છાઓનો આત્મ કરે (મ ૪)

૩ અપઃ અજ સમુદ્ર મયજામુ- સમુદ્ર મુખી વહે નારી નહેરો ખોદે અને તેમાંથી પાણી લઇ ખેતીને મદદ કરે (મ ૫)

આ પ્રમાણે પ્રભદિનને માટે જ જે રાજ્યશાસન ચલાવે છે તે રાજની પ્રભ પ્રથમ સા કરે છે આ વિષયમાં નીચે લખેલા ૩૦ ગોઠા જેવા છે—

પ્રભનો તરુથી સન્માન

૧ ર્વા મદા સુવાચઃ ઉપ અઘુ - તારી પાસે હજારો ઉત્તમ વાણી પહેલે છે, અર્થાત્ આનંદિત થએલી પ્રભ તેની ઉત્તમ વાણીથી તારી પ્રથમ સા કરે છે કૃતઘતાથી સ માન કરે છે આનંદન અપેક્ષુ કરે છે (મ ૨)

આનંદિત થયા પછી જ પ્રભ આ ઉત્તમ રાજની પ્રથમ સા કરે છે નહિ તો ત્રાસેલી પ્રભ નિન્દા અથવા રાજનો ક્રોધ કરતી રહેશે આ પ્રમાણે રાજના અથવા ક્ષત્રિયોના સર્વોચ્ચ કર્તવ્યો શુ છે ? એ બાબતમાં આ સૂક્તે ઉપદેશ આપે છે અર્હાં જે વાક્યો ઉદ્ધૃત કરેલ છે, તેમાં અર્થની મુખ્ય ધારાને માટે સન્દેશો અર્થોના પુરવવાયક પ્રયોગોમાં તપ્તી બેઠેને થોડો ફેરફાર કરેલો છે આ વાત સસ્ફુટત ૧૬મી સ્વયં બાણી સકરો આદ્ય પરિવર્તન આ પ્રકારના સ્વસ્થ કરેલમાં આવશ્યક જ કાચ છે તેથી જા વિવચના પૃષ્ઠે કાષ્ઠ ન લખનાં હવે ક્ષત્રિયના બકિતગત અચાર જોત વિવાસ વધેરે કેના હોનાં બોધ્યે તે વિવચના આ સકતો ઉપદેશ બોધ્યે—

જોગ

૧ સુતસ્ય મઘોઃ પ્રદાય વિશ્વ- સોમાદિ વનસ્પતિ

માંથી નીચેવેલા મધુર રસનું આન દને માટે પાન કર (મ ૧)

આ વિધાનમાં મધુર રસનું પાન કરવાનો ઉપદેશ છે. આજ મધુરક પ્રાથન છે વનરપતિઓમાં સોમ મુખ્ય છે તેને મહત્વ કરનાથી અન્ય આરોગ્ય અને હર્ષવર્ધક વનરપતિઓ એની મેળે જ તેમાં આવી જાય છે. આ સૂક્તના સાતમાં મ ત્રમાં સોમનું નામ છે અને તેજ આ મ ત્રની સ્થાને સ જ ધ ધરાવે છે આ સૂક્તમાં તેનો ઉદ્દેશ નીચે પ્રમાણે છે—

૧ સુતસ્ય મધો જઠર વૃણસ્વ । (મ. ૨)

૨ સુતાસ ત્યા હૃદી. આધિશન્તુ । (મ ૪)

૪ સુતસ્ય સોમં । વ્રકદ્રુકેષુ અપિયત્ । (મ ૭)

આ મ ત્રમાંગોનો પશુ તેજ ભાર છે, (૨) સોમરસથી પેટ ભરી દે (૩) સોમરસથી બને પગમાં ભરી દે (૪) નિચોવાયેલો સોમરસ ત્રણ વાસણો દ્વારા ત્રણ સ્થાનોમાં બેસીને ત્રણ વખત પીએ આ સોમરસ મધુર રસિયાળો, હર્ષ અને ઉત્સાહવર્ધક થાક દૂર કરનારો, દીર્ઘ આયુષ્ય આપનારો શુદ્ધિ પધાવનારો અને રોગનાં જ તુઓને શરીરમાંથી દૂર કરનારો છે એમ અને મધ

વેદમુદ્રાપિથી અગ્રણ્ય લોભ સોમ ને દારૂ માને છે તેઓ એટલી મોની ભૂલ કરે છે કે તેમના જેટલી ખીછ દોષ પશુ મોટી ભૂન હોઈ શકે નહિ સોમ, સુરા, વારણી, આસન, અરિષ્ટ, મધ અને દારૂ આ શબ્દો સમાન અર્થના નથી મધ અને દારૂ આ શબ્દો સમાન અર્થના થઈ ગયા છે અને સુરા શબ્દ પશુ તેમાં જ ભળી ગયો છે, આ વાત અમે જાણીએ છીએ તેથી અમે કહીએ છીએ કે આ શબ્દોનો અર્થ પાઠક અવશ્ય સ્મરણમાં રાખે

૧ સોમ- સોમવંદનીને રસ, જેદૂધ, મધુ (મધ) સાકર, બૂનેલો બનાજનો લોટ, દહીં છત્વાદિ અનેક પદાર્થોના મિશ્રણથી સુદર, સ્વાદિષ્ટ પેશ બનાવીને પીનામાં આવે છે અને ગાય વગેરે પશુઓને પશુ પીનાપ્રવસમાં આવે છે આ વનરપતિઓના માત્ર રસ જ હોય તેના શુભો ઉપર વધુ વિશ્વાસ છે

૧ સુરા- કોષ પશુ રસની વરાળ બનાવીને ફરીથી એને ઠંડી પાડીને રસ બનાવવામાં આવે તેને આ નામ આપવામાં આવે છે. (Distilled water) પાણીની વરાળ બનાવીને તેને ફરીથી ઠારીને પાણી બની જાય તેના પાણીનું આ નામ છે જીવજનનું પશુ આ નામ મોજ કારણથી છે કારણ કે

બૂમિ ઉપરના પાણીની વરાળ બનીને વાદળાં બને છે અને વરસાદ પડે છે કોષ પશુ રસની આ પ્રમાણે શુદ્ધિ થાય છે આ શુદ્ધ કરવાની રીત છે આજકાલ આ રીતે જ દારૂ બનાવાય છે, તેથી જ આ નામની ખરાબી થઈ છે, આ વાત સમગ્ર પ્રમાણે દંડ થઈ છે વાસ્તવમાં સ્ફૂટતો સુરાશબ્દ ઉત્કર્ષિપિથી પરિશુદ્ધ કરેલ રસનો વાયક છે

૨ ઘાઠળી, અમરઘાઠળી- આ શબ્દો પશુ ઉત્કર્ષ પ્રકારના રસોના અને જળના વાયક છે આ પેયોમાં માદકના અથવા દુર્ગંધ વાસ્તવમાં છે જ નહિ પરંતુ આજકાલ આ રીતે સુરા બનાવવામાં આવે છે. તેથી જ આ સર્વ નામો ખરાબ અર્થમાં આજકાલ વપરાય છે પ્રાચીન સમયમાં પશુ કનચિત્ ખરાબ અથવા કવચિત્ સારા અર્થમાં તેનો ઉપયોગ જોવામાં આવે છે

૪-૫ આસવ અને અરિષ્ટ— આ નામ ઓઠાધિ પેયોના હોય છે તેમાં થોડું સેકનવામાં આવે છે એટલે તેથી મધ ઉત્પન્ન થાય એ અપરિહાર છે, તો પશુ તેમાં મદ્યની માના ફક્ત એ દહા જેટલી જ હોય છે અને તેથી તેની ગણતરી દારૂ મા થતી નથી

અ એનેએ તેની તપાસ કરીને નિશ્ચિત કર્યું છે કે આ મધ છે નહિ તેથી જ દેશી વૈદ્યો આ આસવ અને અરિષ્ટ તૈયાર કરી શકે છે, નહિ તો સરકારી પ્રતિનિધ તેમને પશુ બંધન કરતાં માત્ર જ

૬-૭ મધ અને દારૂ માદક હોવાથી નિ સંદેહ ધણી જ દાનિકારક પેશ છે પાઠક આ વિવરણથી સમજી ગયા હશે કે સોમમાં દેવની કલ્પના અથવા મદ્યની કલ્પના જરા પશુ થઈ શકતી નથી ફિવસમાં ત્રણવાર રસ નિચોવાવામાં આવે છે અને તેની આકૃતિઓ આપ્યા પછી તે પીનામાં આવે છે સુરા, અપેરે અને સારંગે રસ નિચોવવામાં આવે છે અને પીવામાં આવે છે એ વર્ણન આ સૂક્તના સાતમાં મ ત્રમાં આવ્યું છે તેથી સોમરસને જો લોક સુરા (દારૂ) માને અને કહે તો તે દારૂના કેદમાં જ એમ કહે છે એમ કહીએ તો તે કોષ બોલુ નથી જ સૂક્તમાં ક્ષતિયોનું બોજન વનરપતિના રસમાંથી બનેનું છે એમ સ્પષ્ટ કહેલું છે એટલે આ વિધાન શાકાહારને પ્રોત્સાહક છે

જીવન સંગ્રામ

વેળા “ મહત્તે રણાય ” આ શબ્દો વાર વાર આવે છે

“ મહાન યુદ્ધ ” આથી રહ્યું છે, સાવધાન રહીને પોતાનું કર્તવ્ય કરવું જોઈએ, આ વેદનો ઉપદેશ છવન સમામર્થ મળી રહેતાં માનવીઓને પ્રયોગને માર્ગદર્શક છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય દ્વંદ્વેષી યુદ્ધભૂમિ પર ઉભો છે. કાંઈને કાંઈ પ્રકારના યુદ્ધમાં તે ભાગ લઈ રહ્યો છે. પછી તેની કલ્પના હોય અથવા ન હોય તેને યુદ્ધમાં રહેવું તો પડે જ છે, તો પછી એ ભાગીને ક્યાં જઈ શકે ? તેથી જ પોતાનું યુદ્ધ કેના પ્રકારનું છે અને તેમાં પોતાનો કેટલો સ અંશ છે તેમજ તેથી પોતાનું શું કર્તવ્ય

છે તે પ્રત્યેક માનવીએ જાણવું આરંભ્ય છે, અન્યથા તેનો જન્મ નિર્અર્થક થઈ જશે. પછી જોઈએ તો તે આદિસા જ્ઞાતિથી યુદ્ધ કરે કે દિસા જ્ઞાતિથી યુદ્ધ કરે પરંતુ યુદ્ધ વિના તેનો છુટકારો નથી, અને આ યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યા સિવાય તેની ઉત્તિ થઈ શકે નહિ. આ તો સર્વ સાધારણ મનુષ્યોની વાત થઈ શકે. આટે તો પૂછવું જ શું ? તેમનું છવન જ યુદ્ધરૂપ છે તેમને આટે તો યુદ્ધ અનિવાર્ય છે.

આ પ્રમાણે આ સકલ ક્ષાત્રધર્મીનો ઉપદેશ કરે છે.

પ્રભ-પાલક - સૂક્ત

કાંડે ૧, સૂક્ત ૨૧

(ઋષિ - અપર્ણા । વેદતા - રાગ)

સ્વસ્તિદા વિશાં પતિર્વૃષ્ટહા વિંમૂઘો વૃશી ।

વૃષેન્દ્રઃ પુરં પતુ નઃ સોમપા અમયકરઃ

॥ ૧ ॥

યિ ન હન્દુ મૂર્ધો જહિ નીચા યચ્છ પૂતન્યતઃ ।

અધમ ગમય તમો યો અસ્માં અમિદાસતિ

॥ ૨ ॥

વિ રક્ષો વિ મૂર્ધો જહિ વિ વૃત્રસ્ય હનૂં રજ ।

વિ મન્યુમિન્દ્ર વૃત્રહસ્ત્રમિત્રસ્યામિદાસનઃ

॥ ૩ ॥

અર્પેન્દ્ર દ્વિપતો મનોઽપુ જિજ્ઞાસતો વૃધમ્ ।

વિ મૃહચ્છ્રમ્ યચ્છ વરિયો યાવયા વૃધમ્

॥ ૪ ॥

અર્થ— (સ્વસ્તિ દા) મ ગણ આપનાર, (વિશા પતિ) પ્રભાઓનો પાલક, (વૃષ્ટહા) ઘેરા ઘાલ નાશ શત્રુઓનો નાશ કરનાર (વિ મૂઘ વૃશી) વિશેષ હિંસકોને વશમા રાખનાર, (વૃષા) બળવાન (સોમ-પા) સોમનું પાન કરનાર, (અમયકર) અલય આપનાર (હન્દ્ર-) પ્રભુ રાજા (ન) અમારી (પુરં પતુ) આગળ ચાલે, અમારો નેતા અને (૧) હે ઇન્દ્ર ! (નઃ મૂઘ) અમારા શત્રુઓને (વિવહિ) મારી નાખ (પૂતન્યત) સેવા દ્વારા અમારા પર હુમલો લાવનારાને (નીચા યચ્છ) નીચે જ અટકાવી દે (ય અસ્માન્ અમિદાસતિ) જેઓ અમને દાસ બનાવવા ચાહે છે, અથવા અમારો ઘાત કરવા ઇચ્છે છે તેમને (અધમ તમ ગમય) હીન અંશ કારમા પહોંચાડી દે (૨) (રક્ષ મૂઘ વિ વિજહિ) રાક્ષસો અને હિંસકોને મારી નાખ (વૃત્રસ્ય હનૂં રિજ) અમને ઘેરીને હુમલો કરનારા શત્રુના અને જડબાને તોડી

નાખ; હે ! (વૃત્તહન્ હન્દ્ર) શત્રુનાશક પ્રભો ! (અમિદાસતઃ અમિત્રસ્ય) અમારા નાશ કરનારા શત્રુઓનો (મન્યું વિરુજ) ઉત્સાહને તોડી દે. (૩) હે (હન્દ્ર) પ્રભો ! રાજન્ ! (દ્વિપતઃ મનઃ અપ) દેવ કરનારનું મન બદલાવી નાખ, (જિજ્યાસતઃ વર્ધ અપ) અમારા આયુષ્યનો નાશ કરનારાને દૂર કર, (મહત્ શર્મ વિયચ્છ) અમને મહાન સુખ આપ અને (વર્ધં વરીયઃ વાવય) વધને દૂર કર. (૪)

ભાષાર્થ— પ્રભુઓનું દિત અને મનન કરનારો પ્રભુઓનું ઉત્તમ પાલન કરનારો, ઘેરો ધાણીને નાશ કરનારા શત્રુને દૂર કરનારો, અવિષ, અમૃતપાન કરનારો, પ્રભને અભય દેનારો રાજા જ અમારો નેતા, સુખી, બને. (૧) હે રાજન્ ! પ્રભના શત્રુઓનો નાશ કર, લશ્કર લઈને દુશ્મનો કરનારા શત્રુઓને હાથો દે, જે આરક્ષક અને નાશ કરનારો બાદે છે તેને દૂર નહાડી દે. (૨) દ્વિસંક દૂર શત્રુઓને મારી નાખ, ઘેરો ધાણીને સત્તાવનારા દુશ્મને કાપી નાખ, સર્વ પ્રકારના શત્રુઓના ઉત્સાહનો નાશ કરી દે (૩) શત્રુઓના મનની અંદરનો વિચાર બદલી નાખ અર્થાત્ તેઓ દુશ્મનો કરવાનો વિચાર છોડી દે નાશ કરનારા બોને દૂર કરી દે, આરક્ષકને દૂર કર અને સર્વ પ્રભને સુખી કર (૪)

ક્ષાત્રધર્મ

આ “ અભય ગચ્ ” નું સૂત્ર છે. આ સૂક્તમાં ક્ષાત્રધર્મનો ઉપદેશ અને રાજાનાં કર્તવ્યોનું વર્ણન છે તેનું મનન પાઠક કરે. ઉત્તમ રાજાનાં શુભોનું પ્રથમ મંત્રમાં વર્ણન કર્યું છે આ મંત્રની કસોટીથી રાજા ઉત્તમ છે કે નહિ તેની પરીક્ષા થઇ શકે છે. અન્ય ત્રણ મંત્રોમાં વિવિધ પ્રકારના શત્રુઓનું વર્ણન છે અને તેનો પ્રતિકાર કરવાનો ઉપદેશ છે. સર્વ પ્રકારના અત્યાચાર શત્રુઓનો પ્રતિકાર કરીને પ્રભને અધિકમાં અધિક સુખી બનાવવી એ રાજાનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. આ સૂક્ત અતિ સરળ છે તેથી તેનું અધિક રપષ્ટિકરણ આવશ્યક નથી.

આશા—પાલક — સૂક્ત

કાંડ ૧, સૂક્ત ૩૧

(ઋષિ.- મણા । દેવતા- આશાપાલાઃ (વાસીળતિઃ) ।)

અર્ચનામાશાપાલેભ્યઃચતુર્ભ્યો અમૃતેભ્યઃ ।

હૃદ્યં મૃતસ્યાધ્યક્ષેભ્યો વિધેમં હવિષાં હૃદ્યં વૃષમ્

॥ ૧ ॥

ય આર્ચનામાશાપાલાશ્ચત્વારં સ્થનં દેવાઃ ।

તે નો નિર્કૃત્વાઃ પાશેભ્યઃ મુચ્ચત્તર્હસોઅંહસઃ

॥ ૨ ॥

અર્થ— (મૃતસ્ય અધ્યક્ષેભ્યઃ) જગતના અધ્યક્ષ (અમૃતેભ્યઃ) અમર (આશાનામ્ ચતુર્ભ્યઃ) આશાપાલેભ્યઃ) દિશાઓના ચાર દિશા પાલકોને માટે (વૃષ્યં) અથવા સર્વ (હવિષાં હૃદ્યં વિધેમ) હવિર્દ્રવ્યથી આ પ્રકારે અર્પણ કરીએ છીએ. (૧) હે (દેવાઃ) દેવો (યે આશાનાં ચત્વારઃ આશાપાલાઃ સ્થન) નમે જે દિશાઓના ચાર દિશા પાલકો છે (તે નઃ) તે તથા અમે સર્વને (નિર્કૃત્વાઃ પાશેભ્યઃ) અવનતિના પાશોથી

ભાષાર્થ— ચાર દિશાઓના ચાર અમર દિશાઓ છે, તેઓ આ બનાવેલા જગતના અધ્યક્ષ છે તેમની પૂજા અમે કરીએ છીએ. (૧) તે ચાર દિશાઓના ચાર દિશાપાલ છે, તેઓ અમને દરેક પાપથી બચાવે અને દુર્બલિથી અમારો પ્રયત્ન

અસામસ્ત્વા હવિષાં યજામ્યશ્લોણસ્ત્વા ઘૃતેનં જુહોમિ ।

ય આશાનામાશાણલસુરીયોં દેવઃ ॥ નંઃ મુમૂતમેહ વંક્ષત

॥ ૩ ॥

સ્વસ્તિ માત્ર જુત વિદે નોં અસ્તુ સ્વસ્તિ ગોમ્પોં જગતિ પુરુષેભ્યઃ ।

વિશ્વં મુમૂતં સુવિદંત્રેં નોં અસ્તુ જ્યોમેવ હંદોમ સૂર્યમ્

॥ ૪ ॥

તથા (અહસઃ અંહસઃ) પ્રત્યેક પાપથી (મુચ્ચતાં) છોડાઓ (૨) (અમામ) ન યાકેલો એવો હું (હવિષાં ત્વા યજામિ) હવિષ્કંબથી તારું યજન કરું છું (અ-શ્લોણ-ત્વા ઘૃતેનં જુહોમિ) લંગડો ન બનતા હું તને ધી અર્પણુ કરું છું આ (આશાના આશાપાલ સુરીયઃ દેવ) જે દિશાઓનાં દિગ્પાલ ચતુર્થ દેવ છે (સઃ નઃ સુમૂતં આવક્ષત્) તે અમને સર્વને ઉત્તમ પ્રકારે અહીં પહોંચાડે (૩) (નઃ માત્રે જુત વિદે સ્વસ્તિ અસ્તુ) અમારી સર્વની માતા માટે તથા અમારા સર્વના પિતાને માટે આનંદ થાઓ. તેમજ (ગોમ્પોં જગતિ પુરુષેભ્યઃ સ્વસ્તિ) ગાયોને માટે, ચાલતા ફરતા જીવોને માટે અને પુરુષોને માટે સુખ થાઓ (નઃ વિશ્વં મુમૂતં સુવિદંત્રેં અસ્તુ) અમારા સર્વને માટે સર્વ પ્રકારનું જૈશ્વર્થ અને ઉત્તમ જ્ઞાન હો. અને (સૂર્ય જ્યોક્ત્ એવ હંદોમ) સૂર્યને ધણા લાભા સમય સુધી ભેટા રહીએ અર્થાત્ અમે દીર્ઘાયુષી બનીએ (૪)

કરે (૨) હું ન યાકતા તેનો સત્કાર કરું છું, લગડો લંગડા જન્મા સિવાય હું તેને ધી આપુ છું જે આ ચાર દિક્પાલોના ચતુર્થ દેવ છે તેઓ સુખપૂર્વક ઉત્તમ અવસ્થા સુધી અમને પહોંચાડે (૩) અમારા માતા, પિતા, અમારા અન્ધ છાદિન, અમારા ગાય, ઘોડા આદિ પશુઓ, જે કોઈ અમારો પ્રાણી દોષ તે સર્વ આ પ્રકારે સુખી થાઓ. અમારા સર્વ પ્રકારે અમ્યુ ન થાઓ અને અમારે જ્ઞાન સર્વ પ્રકારે વધે તથા અમે દીર્ઘાયુ બનીએ (૪)

આશા-પાલક-સૂક્ત

દિક્પાલ

પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ અને ઉત્તર આ ચાર દિશાઓ છે તેમની રક્ષા કરનારા ચાર દિક્પાલો છે. તેઓ પોતપોતાની દિશાનું સંરક્ષણ કરી રક્ષા છે આ ત્રિશુના રક્ષક એટલા હોશિયાર અને દક્ષ છે કે તેમની બાજુ વચર કોઈ અનુભવ કોઈ પશુ પ્રકારનું ખરાબ કામ કરી શકતો નથી. પ્રત્યેક અનુભવ માટે એ ચોખ્ખો છે કે તે આ વાન લક્ષ્મી રાખે અને આ દેવી લોકપાલોની શિક્ષાને ચોખ્ખો અને એનું કોઈ કામ કે આચરણ ન કરે

રાત્રી પોતાની રાત્રીની અવસ્થા અને રાત્રીનું સુશાસન કરવા માટે પોતાના રાત્રીના ચાર વિજાગ કરીને તેના પર એક એક શાસક અધિકારીની નિમણુંક કરે તે અધિકારી દક્ષતાથી પોતાના વિજાગનું શોખ શાસન કરે. દુષ્ટ લોકોને દડ

આપે અને સજ્જન લોકોનું પ્રતિપાતન કરે તેમજ કાષ્ટપણ બન્યાએ અનાચાર ચલાવે આ રાષ્ટ્રનીતિનો પાલ આ સૂક્ત માં આપણને મળે છે.

વિશ્વની અદર રાષ્ટ્ર અને રાષ્ટ્રની અદર અકિતો દેહ હોય છે અને આ ત્રણે રક્ષણોમાં નિયમ એક સરખો જ હોય છે તેથી રાષ્ટ્રશાસનનો વિચાર કર્યા પછી જે અકિતોનું રાષ્ટ્ર બનેલું છે, તે વ્યક્તિઓની અદર ચાર દિશાઓમાં ચાર દિક્પાલ ક્યા રૂપમાં છે અને તેમનું શાસન આ આધ્યાત્મ જૂઞ્જામાં કેવી રીતે ચાલી રહેલું છે અને તેથી વૈષ્ણિક સદા ચારના વિષયમાં આપણે કેવો ભોધ લેવો જોઈએ તેનો વિચાર ઠલે કરવો જોઈએ

દેહમાં ચાર દિક્પાલ

૨૯માં મુખને “ પૂર્વ દાર ” કહે છે અને ચુદાને પશ્ચિમ

હાર કહે છે. આ બંને દારો એકબીજાની સાથે સંબંધિત પણ છે. પૂર્વદારથી અર્થાત્ સુખથી અન્ન, પાન, શરીરની અંદર દાખલ થાય છે. ત્યાંનું પોતાનું કાર્ય પતાવીને શરીરમાં મળાદિનારૂપમાં પરિવર્તન પામી પશ્ચિમદારથી અર્થાત્ યુદ્ધ-માર્થી બહાર નીકળે છે. અર્થાત્ પોષક અન્નનો પ્રવેશ પૂર્વદાર-થી આ શરીરમાં થાય છે અને મળ દૂર કરવાનું કાર્ય પશ્ચિમ દારથી થાય છે. આ બંને દાર શરીરના સ્વાસ્થ્ય માટે અત્યંત આવશ્યક છે. પરંતુ આ તો સ્થૂળ શરીરના સ્વાસ્થ્યની સાથેનો સંબંધ છે. આ ઉપરાંત બીજા બે દાર છે જેનો સંબંધ મનુષ્યની ઉન્નતિ અથવા અધોગતિની સાથે વ્યક્તિ છે. આ બંને દાર મનુષ્યના શરીરમાં જ છે અને જેમને “દક્ષિણ દાર” અને “ઉત્તર દાર” કહે છે.

“ઉત્તરદાર” મરતકમાં છે. જેનું નામ “વિદતિદાર” ઉપનિષદમાં આપેલું છે, આ દારથી શરીરમાં જીવાત્માનો પ્રવેશ થાય છે, અને જ્યારે આ દારથી પોતાના જ પ્રવલનથી જે વખતે જીવ બહાર નીકળે છે, તે સમયે તે જન્મમરણના દૂખમાંથી છૂટે છે અને શરીરના બંધનમાં પડતો નથી. નાન-પણમાં બાળકના મરતકમાં આ જગ્યાએ દાડકું હોતું નથી. તેનું નામ ઉત્તરદાર છે. આ દારથી જવાથી ઉચ્ચતર અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

આ દારનો સંબંધ મજ્જા કેન્દ્રની સાથે છે. આ મજ્જા કેન્દ્રની સાથે નીચેના ભાગમાં સંબંધ રાખનારું દાર શિશ્ન દાર છે, જેમાંથી વીર્યપાત થાય છે. તેના યોગ્ય નિયમે પાળવાથી સુયોગ્ય સંતતિ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ જો તેમાં નિયમનું પાલન ન થાય તો મનુષ્યની અધોગતિ થાય છે. આ બંને દારો મનુષ્યને ઉચ્ચ અથવા નીચ બનાવવા સમર્થ છે. અલગથી પાલન દ્વારા ઉત્તર માર્ગથી જવાનું જે ઉપનિષદે વર્ણન કર્યું છે તે આજ ઉત્તર માર્ગને સંચિત કરે છે. આનું જ નામ ઉત્તરાયણ (ઉત્તર+અયન) અર્થાત્ ઉત્તર માર્ગથી જેનું એવો થાય છે. તેની વિરૂદ્ધ “દક્ષિણાયન” અર્થાત્ દક્ષિણ માર્ગથી જનું એમ છે. તેના સંબંધથી ઉત્તમ ગૃહસ્થ ધર્મ પાલન કરવામાં આવે તો ઉન્નતિ શક્ય છે. પરંતુ અસંયમથી મનુષ્ય એટલો નીચે પડી જાય છે કે તેનું કોષ કંકાણું રહેતું નથી. આ બે માર્ગ મજ્જા તંત્રોની સાથે સંબંધ રાખનારા છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વદાર અને પશ્ચિમ દાર આ શરીરમાં

અન્નનસિકા સાથે સંબંધ દર્શાવે છે જ્યારે દક્ષિણ અને ઉત્તર દાર આ બંને દારો મજ્જાતંત્રોની સાથે સંબંધ રાખે છે. આ ચાર દારના ચાર સંરક્ષક દેવો હોય છે પરંતુ આ દેવો રાક્ષસોના કુમલા નીચે દયાએલા ન હોવા જોઈએ.

આશા અને દિશા

આ સૂક્તમાં દિશાવાચક “આશા” શબ્દ છે અને તેના પાલકનું નામ “આશાપાલ” તરીકે મંત્રોમાં આવેલ છે. “આશા” શબ્દના બે અર્થ છે. એક તો “દિશા” અને બીજો “આશા, મહત્વાકાંક્ષા, ઉમેદ,” મનુષ્યની જેવી આશા, ઇચ્છા, મહત્વાકાંક્ષા અને ઉમેદ હોય છે તેવા પ્રકારની તેની કાંચ કરવાની દિશા હોય છે. જ્યારે મનુષ્ય આશાહીન બની જાય છે, હતાશ થઈ જાય છે, નિરાશ થઈ જાય છે ત્યારે તે આ જગતથી દૂર જવાની અથવા મરી જવાની ઇચ્છા કરે છે. આ વિચાર જો પાકોના ચિત્તમાં સ્થિર થઈ જાય તો તેમને જીવિષ્ટ આવશે કે આ સૂક્ત મનુષ્યની સાથે કેટલો ધનિષ્ઠ સંબંધ રાખે છે.

જે સમયે “આશા” શબ્દનો અર્થ “આશા આકાંક્ષા,” વગેરે કરવામાં આવે તે સમયે આજ સૂક્ત મનુષ્યના અબુ-દયનો માર્ગ બતાવે છે. તેમજ જે સમયે આ “આશાના” શબ્દનો અર્થ “દિશા” કરવામાં આવે છે ત્યારે આજ સૂક્ત પાશ્વ જગત તથા રાષ્ટ્રના પ્રયત્નોના ભાવ દર્શાવે છે, સૂક્તની આ શબ્દ રચના વિશેષ ગંભીર છે અને તે વેદની અદ્વિત વર્ણન શૈલીનું સ્વરૂપ બનાવી રહી છે.

સૂક્તનો મનુષ્ય વાચક ભાવાર્થ

મનુષ્યની ચાર આશાઓ હોય છે, તેના ચાર અમર પાલક છે. આ જુતાધ્યક્ષની આપણે હવનથી પૂજા કરીએ છીએ. (૧) મનુષ્યની ચાર આશાઓના ચાર પાલક છે. તેઓ અમને પાપથી બચાવે અને દુષ્ટ સ્થિતિથી પણ બચાવે. (૨) ન યાકતા અને અંગેમાં નિર્બળ ન બનતાં હવિ અને ધૃતથી તેમને તમ કહે શું. આ ચાર આશાઓના પાલકોમાંના ચોથો પાલક જે છે તે અમને ઉત્તમ વ્યાનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં સહાયક બને. (૩) તેમની સહાયથી અમારાં માતા, પિતા, ઇષ્ટ, મિત્ર ગાય, યોદ્ધા ઇત્યાદિ સર્વ સુખી થાઓ. અમારો અબુદય થાઓ. અને અમે જ્ઞાની બનીને દીર્ઘાયુ બનીએ.

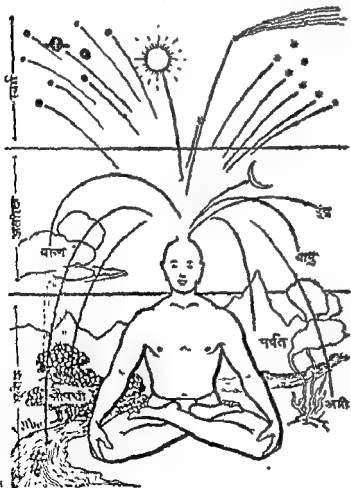
કેવળ એક “આશા” શબ્દનો અર્થ અગાધ લક્ષમાં “આવવાથી” વ્યક્તિ વિષયક ઉન્નતિના માર્ગ સંબંધે કેવો

તમ ઉપદેશ મળી શકે છે તે પાકુ લક્ષમાં લે આ ઉપદેશ મેટલો મદ્યતપ્તુષ્ણ છે કે તે પ્રમાણે ચાલતાથી મનુષ્ય ઔદિક મનુષ્ય તથા પારમાયિક નિઃશ્વેસ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ ક્રમ પર ધર્મ લખી શકાય તેમ છે પરન્તુ અહીં સંક્ષેપમાં જ તેનું વિવરણ કરીશું.

મનુષ્યમાં આરદ્રાગેની ચાર આશાઓ

મનુષ્યના શરીરમાં ચાર દાર છે, આ વાત આ પહેલાં પણ વિવી છે. આ ચાર દારને કારણે ચાર આશાઓ મનુષ્યના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, જે પ્રમાણે ધરના જોટલા દરવાજા હોય છે તેટલા દરવાજાઓમાંથી બહાર જવાની અને તે દિશાઓમાં કાપ કરવાની ઇચ્છા ધરના માલિકની થાય છે

વિદતિ-દારથી પ્રવેશ

તે જ પ્રમાણે આ શરીરરૂપી ધરના રવામી આત્મદેવની આશા-ઓ આ ધરના દારોમાંથી બહાર જવાનમાં જઈને ત્યાંની કાપક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવાની હોય છે વારતવમાં આ શરીરમાં અનેક દાર છે, તેમાં નવ મુખ્ય દાર છે. એમ અન્યત્ર કેટલેક રથબે કહેવામાં આવ્યું છે. જુઓ—

અષ્ટા ચક્રા નવદ્વારા દેવાનાં પૂરવોદ્યા :

તર્યાહિરણ્ય. કોશઃ સ્વર્ગાં ઉપોત્તિવાડડવુત્તઃ ॥

(અથર્વ ૧૦૨.૩૨)

“આદ્યકો અને નવદ્વારથી મુક્ત એવી દેવાની આ અયોધ્યા નામની નદરી છે. તેમાં મુવલું મય કોશ છે તે જ તેજસ્વી સ્વર્ગ છે.”

આ અથર્વશ્રુતિમાં શરીરનું અને હ્રદયશુદ્ધિનું વર્ણન કરતાં કરતાં કહ્યું છે કે આ શરીરમાં નવ દાર છે આ દાર છે એમાં કોઈ સંદેહ છે જ નહિ. બે નાક (નરકોશ), બે આંખો, બે કાન, એક મુખ પૂર્વ દાર, શુદ્ધ પશ્ચિમદાર, સિન્ધુ દક્ષિણદાર આ ત્રણેનો સમ્પર્ક આ મુક્તના પ્રચલિત મંત્રમાં છે, જે એક દાર છે તે આકે ચક્રવાળા પશ્વશની (કશીડ રજુ) ઉપર મસ્તિષ્કની પણ ઉપર ના બામમાં “ વિદતિ ” ના નામની પ્રસિદ્ધ છે. તેનું વર્ણન અથર્વવેદમાં આ પ્રકારે છે.

મૂર્ધાનમસ્ય સંસીદ્યાયર્થા હૃદયં ચ વત્ ।

મસ્તિષ્કાદુર્ય્યં પ્રેરયત્

પથમાનોડધિ સીર્ષતઃ ॥

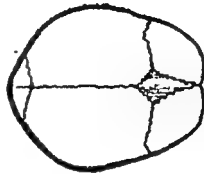
(અથર્વ ૧૦૨.૨૬)

“ મસ્તક અને હૃદયને સીરીને એટલે કે ઇન્દ્રિયાં લીન કરીને મસ્તકથી પણ ઉપર વચ્ચેના ભાગમાંથી પ્રાપ્ત કેશ છે.”

વિદતિ-દારથી પ્રવેશ

વિદતિ દારથી તેની દેવાની સાથે આત્માનો શરીરમાં પ્રવેશ

અંદર આપ્યા પછી આ દાર ખંધ થાય છે. ત્યાર પછી પ્રાણ સાધન દ્વારા પેતાની કચ્છથી આ દારથી પાછા જવાથી મુક્તિ, સાધારણ પ્રાણસ દેહ ત્યાગ કરતી વખતે દેહ અન્ય દારથી બહાર જાય છે પરંતુ માત્ર યોગીજ અચરવેદના દર્શવેલા માર્ગથી મસ્તિષ્કના ઉપરના ભાગના દારથી જાય છે અને મૃત થાય છે.

મસ્તકમાં
વિદિતિ દ્વાર

આ મંત્રમાં "મસ્તિષ્કાત્ ઉચ્ચઃ । અધિશીર્ષતઃ" વગેરે શબ્દો દ્વારા મસ્તકના ઉપરના ભાગથી ઉત્તરદારનું વર્ણન કર્યું છે. અર્થાત્ જો ચારદારનું વર્ણન આ મંત્રના વ્યાખ્યાન પ્રસંગે નિશ્ચિત કરેલ છે તેનું વેદમાં ખીજે ઠેકાણે પણ વ્યાખ્યાન વર્ણન આવેલું છે. નહિ દ્વારામાંથી ત્રણ અને આ મનુષ્ય-તંત્રનું એક એમ મળીને ચાર મંત્રની ચાર આશાઓ અથવા દિશાઓ છે. દેવે આ દિશાઓ જુઓ—

દ્વારે આશા
પશ્ચિમદાર = ગુહા = ની આશા વિસર્જન કરવું,
શરીર ધર્મ.
પૂર્વદાર = મુખ = ની આશા મધુર ભોજન કરવું,
અર્થપ્રાપ્તિ.
દક્ષિણદાર = સ્નિગ્ધ = ની આશા ભોજને ઉપભોગ કરવો,
કામ.
ઉત્તરદાર = વિદિતિ = ની આશા બંધનથી મુક્ત થવું,
મોક્ષ.

આરોગ્યનો આધાર

આમ પશ્ચિમ દારની જે આશા છે તે કેવળ "શરીર ધર્મ" પાલન કરવાની છે. તે પણ આ શૈલ ધર્મથી અર્થાત્ પવિત્ર બતાવાના કર્મથી શરીર શુદ્ધિ થવાથી શરીર સ્વાસ્થ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ખીજા અન્ય ભોમ તેને આશ્રયે છે એ વાત દરેક જાણી જાણી શકે છે આ દારનું કાર્ય બગડી જવાથી શરીર રોગી થાય છે અને અન્યદારોની આશાઓ પૂર્ણ થવામાં અસમર્થતા ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું જો ઉત્તમ પ્રકારે કાર્ય ચાલે તો ખીજા આશાઓ સફળ થવાની સંભાવના ધણી છે. તેથી એમ કહી શકાય કે આ પશ્ચિમ દારની આશા મનુષ્યના મનમાં "આરોગ્યની પ્રાપ્તિ" ના રૂપમાં રહે છે. આશાનું કાર્યક્ષેત્ર ધણું મોટું છે. મનુષ્ય આ વિષયમાં જોટલું કાર્ય કરશે તેટલી તે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરશે અને જો તે એવા

વ્યવહાર કરે કે જેથી પશ્ચિમ દારનો વ્યવહાર ખરાબ ન સાધે તો તે રોગી બનશે જ એમાં કાંઈ શંકાને સ્થાન નથી

પાન પાન

હવે પૂરું દારની આરા જુઓ, સરોષમાં આ વિષયમાં એટલું કહેવું બસ ધરો કે આ દારથી મનુષ્ય ઉત્તમ અને ઉત્તમ પાન કરવાની ઇચ્છા કરે છે મધુરતાની લગ્નની મનુષ્યને એટલી લાગે છે કે તે એટલું વધારે ખાય છે કે તે અશુભોને રોગી બની જાય છે તેથી આ વિષયમાં પ્રયત્ન પૂરું કે સયમ રાખવે જોઈએ રૂચિને ગુનામ અને છુદ્ધાને જે દાસ બને છે તેનું છૂત્રન કષ્ટપ્રદ થઈ જાય છે દરેક ઇન્દ્રિયની બાબતમાં આમજ મને છે આ પ્રમાણે હિન્દિય ભોગને માટે ધનની આવશ્યકતા છે આ હેતુ પ્રમાણે આ દારની આરા "અર્થ" પ્રાપ્તિ જ' હોઈ શકે, આ આરા અત્યંત પિક વધારવાથી કષ્ટ થશે જ્યારે સયમદાર આવાવરકતાને અનુસાર ભોગ ભોગવવાથી સુખની વૃદ્ધિ થશે, ઉત્તિ થશે મુખદારથી શબ્દ બોલવાનું પણ એક કામ થાય છે ઉત્તમ શબ્દ પ્રયોગથી જગતમાં શાંતિ ફેલાય છે, અને કુદ્યબો બોલવાથી અશાંતિ ફેલાય છે આ વિષયમાં પણ છુદ્ધાપર સયમ રાખવે આવશ્યક છે અન્યથા અનર્થ થવામાં જરા પણ વિલંબ થશે નહિ આ પ્રકારે આ દ્વિતીય દારની આરાનો સબધ મનુષ્યની ઉત્તિ સાથે છે

કામોપભોગ

મીઠું દક્ષિણ દાર છે આ સિને દાર જગતમાં ઉત્તમ પ્રજાનને અર્થાત મુપ્રજાનન કરવાની આવશ્યકતા છે પરંતુ જગતમાં તેના અસયમથી જે અનર્થ થઈ રહ્યા છે તે કાંઈથી અભવમા નથી તેના ઉપર સયમ મદા પ્રમાણથી જ મેગવી શકાય છે ઉત્તર રેતા બનવું એજ વેદિક ધર્મનું સાધ્ય છે તેના વિચારથી આ દારની આરાની જાણ થઈ જશે આ કેન્દ્ર અત્યંત મહત્વનું છે પરંતુ જનતાનું લક્ષ તેને જાણવા પ્રત્યે વધારે છે, અને સુધારવાના માર્ગ પ્રત્યે પ્રયત્નો લેવા જોઈ કરવામાં આવે છે

બધનનો નાર

હવે ચોથા વિદિત દારપર આપણે જાણીએ, આ વિદિત દાર છે આમાંથી છુદ્ધામાં શરીરમાં દાખલ થયે છે, પરંતુ તેમાંથી મદાર જગતે માર્ગ તેને ખજોતા નથી કુદ બૂમિમાં

પ્રવેશ કરવાનું તે જાણે છે, પરંતુ સુરક્ષિત પાછા કરવાની વિદ્યા તે જાણતો નથી ચક્રવૃક્ષમાં દાખલ થવાની વિદ્યા જાણનારો પરંતુ ચક્રવૃક્ષમાં લટીને કુદમાં વિન્ય પ્રાપ્ત કરીને અને સુરક્ષિત રીતે પાછા કરવાની વિદ્યા ન જાણનારો અભિનય કુમાર અભિનય-મુજેવે આત્મા છે જે તે સુરક્ષિત પાછા આવવાની વિદ્યા જાણશે તો તે વિન્ય-અનુન બની જશે પછી તેને કાંઈની ભીતિ ન રહે તે નિર્મય છે વિજ્યની બનવા માટે જ આ સર્વ ધર્મ માર્ગ છે જ્યારે આવેલા માર્ગે આ છુદ્ધામાં પાછો જવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકશે ત્યારે તેને કાંઈ બધન, કષ્ટ નહિ, પહેંચાડે પ્રત્યેક બધનને ફર કરવાની ઇચ્છામાં આ દાર કારણભૂત છે

આ પ્રમાણે ચાર દારની ચાર આરાઓ છે અને પ્રત્યેક મનુષ્ય આ આરાઓના કાર્યક્ષેત્રમાં ખરાબ અથવા સારું કાર્ય કરે છે અને તેથી નીચે પડે છે અથવા ઉચે ચડે છે આ આરાઓની કાર્યક્ષેત્રની કલ્પના પાકીને સારી રીતે જાણી શકે છે, તેથી આ સકતતા મનોને અર્થ સમજવામાં જરા પણ કઠિનતા જણાશે નહિ તેથી પ્રથમ આ ચાર દારનો વિચાર પાકે વાર વાર મન દાર કરે અને આ વાત સારી રીતે લક્ષમાં રાખે તત્પરવાત નિષ્ક્રિય રૂપિત થાય

અમર દિધાલ

આ સકતતા પ્રથમ મનના કયનમાં જણવાને કહેવામાં આવી છે— (૧) ચાર આરાઓના ચાર અમર આરા પાલક છે (૨) તેઓ જ ચાર ભૂતાધ્યક્ષ છે (૩) તેમની પૂજા આપણે હવત દારા કરીએ છીએ

મનુષ્યમાં ચાર આરાઓ કષ્ટ કષ્ટ છે તે આરાઓનું સ્વરૂપ કેવું છે અને તેમની સાથે મનુષ્યનું પતન અથવા ઉત્તરિતો કેવા પ્રકારનો સબધ છે એ સર્વ ઉપર દક્ષિણ છે જ ચાર આરાઓ મનુષ્યની અદર સનાતન છે (૧) શરીરધર્મનું લક્ષ રાખવું (૨) ભોગ પ્રાપ્ત કરવો (૩) કામનો ઉપભોગ કરવો, (૪) બધનથી છૂટકારો મેગવવો આ ચાર આપનાઓ અથવા કામનાઓ મનુષ્યમાં સદાએ જાગૃત રહે છે મુદર્માં તેમજ ભુદિચાળીમાં તે સમાન પ્રમાણમાં રહેલી છે પણ પદ્મીઓમાં જ્યારે અદર્શો રહેલી છે અર્થાત ભૂતમાનમાં તે હમીયા રહેલી છે તેથી તેમનો સનાતન અધિકાર પ્રાણી માનવર છે એમ માનોને કે તેનું ભૂતમાનની

અધ્યાત્મ છે તેમને અધ્યાત્મ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તેમની પ્રેરણાથી જ મનુષ્ય પ્રાણી સર્વ પોતપોતાના જાત વ્યવહાર ચલાવે છે ને આ આશાઓ પ્રાણીઓમાં નહિ હોય તો તેમનું દહન ચનન પણ જમ થઈ જશે મનુષ્યના સર્વ પ્રયત્નો તેમને આધીન થઈ રહેન છે તેથી જ આ ચાર આશાપાત્રક મનુષ્યના ચાર અધિકારી છે. તેની અધીનતામાં રહેતાં રહેતાં મનુષ્ય પોતાના વ્યવહાર કરે છે અને તેમાં સારાં યા માફા પરિણામો ભોગવે છે

હવનથી પૂજન

તેમનું પૂજન હવનથી જ થઈ રહ્યું છે પૂર્વદાર મુખ છે તેમાં અપાનાગતો દહન થાય છે. એકે કહે છે પ્રાણી કહે છે ને આ હવન નહોં કરતો હોય ? આજ પ્રમાણે દક્ષિણદાર સિમ્હ દેવના પૂજક સર્વ પ્રાણીઓ છે જ, એટલું નહોં પરંતુ આ કામદેવની અતિપૂજન કરવાથી જ લોકો પોતાનો ધાત કરી રહ્યા છે એટલી વાત સત્ય છે કે ઉત્તરદાર જેનું નામ વિદતિદાર છે તેના પૂજારીઓ અત્યંત અદ્ય પ્રમાણમાં છે અને પશ્ચિમ દારની પૂજા કરવાનું તો ઘણું યોગ્ય જણે છે પશ્ચિમદારની પૂજા યોગ્ય “ અપાનાયામ ” થી કરવામાં આવે છે જે પ્રકારે નાસિકાદારથી પ્રાણાયામ થાય છે તેમ પ્રકારે પશ્ચિમ ગુદાદારથી અપાનાયામ કરવામાં આવે છે એની ક્રિયા પણ ઘણું યોગ્ય લોકો જાણે છે. આ ક્રિયા યોગ્ય શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે અને તેનાથી નાભિથી નીચેના ભાગનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે ઉત્તરદાર વિદતિના ઉપાસક ખાસ યોગી હોય છે, તેઓ આ સ્થાનની ચાલના કરે છે. અને પોતાની મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે તેમની હવનથી પૂજા આમ છે.

૧ પૂર્વદાર - (મુખ) - અપા પાનાદિના દહનથી પૂજા

૨ દક્ષિણદાર - (સિમ્હ) - ભોગાદિ દ્વારા કામ દેવની પૂજા

૩ પશ્ચિમદાર - (ગુદા) - અપાનાયામ, અપાનનો પ્રાણથી હવન કરાને પૂજા તેના ઉત્તેજ્ય ભગવદ્ગીતામાં પણ છે -

અપાને જુહવતિ પ્રાણ પ્રાણેપ્વાન તથા પરે ।

(ભા ગી ૧૨૬)

૪ ઉત્તરદાર - (વિદતિ) મરિતકમાં મળત કેન્દ્રના સદુ સ્તારચક્રમાં ધ્યાનાદિથી પૂજા

અહીં પાઠક સમજી જશે કે પહેલી બે ઉપાસનાઓ જગતમાં અધિક છે બ્યારે બીજી બે ઘણીઓછી છે. પરંતુ

બીજી રૂપથી તો છે જ પ્રથમ મનમાં આરંભે ચારે અમર આશાપાલોની દહન દ્વારા પૂજા કરીશું ” એમ ૨૫૬ કહેત છે એ એટલા માટે કહ્યું છે કે પ્રત્યેક મનુષ્ય ચાર પાલકોની ઉપાસના દ્વારા પોતાનો ઉદ્ધાર કરે.

અહીં હવે નિયમન કેવી રીતે થાય ને પાઠકોએ જરા નર લક્ષમાં લેવું જોઈએ, આ નિયમન નીચે પ્રમાણે છે -

પૂર્વદાર ૦ મુખ

ઉત્તરદાર ૦ મસ્તકમાં વિદતિ

મુખ
અપસ્થિત

મુખ
અપસ્થિત

પશ્ચિમદાર ૦ ગુદા

દક્ષિણદાર ૦ સિમ્હ

પૂર્વ તથા પશ્ચિમદાર એ અમારા આત્મકોનાં વિશ્દ્ધ દિશાનાં મુખ છે મુખનો અતિરેક થવાથી ગુદાનું કાપું ખરાબ થાય છે અને ગુદાનું કાપું જરા નર રહેવાથી મુખની રૂચિ સારી રહે છે આ પ્રમાણે આ બંને દ્વારા એકબીજાનું નિયમન કરે છે ને સિમ્હ દેવે અતિરેક કયો તો મરિતક દલકું થઈ જાય, અને મનુષ્ય ભુદિના કાર્યો કરવામાં અસમર્થ બની જાય છે પાગન બની જાય છે નકામો બની જાય છે તેમજ મરિતકમાં સુરિચારોને સ્થિર કરવાથી તે સુવિચારો સિમ્હ દેવને સયમમાં રાખવામાં મદદરૂપ બને છે આ પ્રમાણે આ બંને પરસ્પર ઉપકારક પણ છે અને ધાતક પણ છે પાઠક ત્રિચાર કરીને જાણવાનો પ્રયત્ન કરે કે આ દેવ કઈ રીતે ઉપકારક થઈ શકશે અને કઈ રીતે ધાતક બની શકશે. તેમજ તેમની ઉપાસના કઈ રીતે કરવી જોઈએ અને તેમના પ્રકોપથી કેવી રીતે મક્કુ જોઈએ હવે બીજા મનનો ત્રિચાર કરીએ -

પાપમોચન

દ્વિતીય મનનો આશય આ છે - “ ચાર આશાઓના ચાર આશાપાત્રક દેવ છે તેઓ અમને પાપથી તથા અધોતિના પાશોથી બચાવે ”

પૂર્વોક્ત વર્ણનથી પાઠકોએ જાણી લીધું જ હશે કે આ ચાર દેવ અમને કઈ રીતે બચાવી શકશે અને કઈ રીતે નીચે પાડી શકશે જુઓ -

૧ પૂર્વદાર - મુખ - ૭ દાની યુનામીથી આનપાનમાં અતિરેક થવાથી પેટ જમડે અને તેથી સ્વાસ્થ્યનો નાશ થાય “ આજ જીવદાના સયમથી આરોગ્ય પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે

૨. પશ્ચિમદ્વાર-ગ્રહા- પૂર્વોક્ત સમગ્ર અથવા અંતઃકમ
થી જ સાત અથવા દાનિ મુલાનો સ્વાદ પમારે છે,

૩ દિશિ જુદાત—શિખ- સમયથી દ્વારા સ વમથી કમનિ,
સ વમપૂરક ગુરુથ મમના પાલનથી મુખન આમિ અને
અસ વમથી કા ।

૪ ધિસારહાર—વિદતિ-પૂર્વોક્ત સંયમ અથવા અસંયમ-
થી તેના સાગ અથવા દ્વારિ પ્રાપ્ત થવાનો ॥ ૧૫ ॥

ઉપરોક્ત કઠોરનું મનન કરવાથી આ આશાપાલકો કયા નિમિત્તથી પાપમાં ઊડીને શકે છે તેનું જાણ થઈ શકે છે, પાપથી દૂર કારણ મેળે રાશી જ મનુષ્ય નિઃકાંનિના પાપથી ઊગી શકે છે નિઃકાંનિનો અર્થ નાશ છે પાપ કરનારાઓને નિઃકાંનિ અર્થ નાશના પાપ બાધી રાખે છે. અને પુણ્યશાળીને તેમનાથી કાંઈ પણ કષ્ટ થવું નથી આ અત્રુનુ આ કથન થયું જ જોષમદ છે કે આ ચાર દ્વારની ચાર વ્યાસોએ મનુષ્યને પાપથી ઊગાડી શકે છે અને જ કનથી પશુ મૂળ કરી શકે છે પાક પોતપોતાની અવસ્થાનો સિચાર કરે અને આત્મ પરીક્ષા દ્વારા જાણવાનો પ્રયત્ન કરે કે તેમના શરીરમાં શું યશ રહ્યું છે તે જોઈ આશા પાલક તેમનાથી વિરક્ત કાઈ કરતો હોય, અથવા શુનો આધીન થયેલો હોય, તો સ્વાસ્થ્યનીથી પોતાના અવાવનો ધાન કરશે જેવડે આ પ્રકારે ધીમ મનને આમ સિચાર કરાશી આ જોષ મગી શકે છે હવે તૃતીય મ અંજલિ—

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ੬-੧

તુમીય મનના આશય એ છે કે—“ હું ન થાકતા તેમજ
અન્ય કુશળ ન મનતાં હવનથી તથા ધીથી તેની તુમિ કરે
હુ આ આર આશાપાત્રોમાં જે અમુક આશાપાત્રક દેવ છે
તે અમને સુખથી આ આનંદ રસાનમાં પહોંચાડે ”

આ મત્રમાં વર્ણવેલ " જુરીય દેવ " અર્થાત્ ગણેશ
દેવ વિદિતહારનો રક્ષક મોક્ષની આશાનો પાલક છે આ દેવ
ની કૃપાથી જ અન્ય સર્વ કાર્યોનું નિયમન થઇ શકે છે
આ દર્શિથી જ અન્ય સર્વ કાર્યો-વ્યવહારનું નિયમન થવું
નેહ્યમે વૈદિકધર્મનો સ પુણ્ય કાર્યો વ્યવહાર આ દર્શિનિ-કુ
થી જ રચાયેલો છે મોક્ષના માર્ગનો લક્ષ્યનિ-કુ રાખીને જ
જગતના સર્વ કાર્યો વ્યવહાર થઈ શકેછે તેનું જ નામ
ધર્મ છે મધનથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી એ અપ્રથમ સાધ્ય

અને તેથી જે ભેને સદાચકારી અને તેના અન્ય વ્યવહાર હોતા
ભોક્ષ્યે જગતના અન્ય વ્યવહારને જે અધિક મદદ
આપવામાં આવે અને મોક્ષાધર્મને મોટું મદદ આપવા તો
મનુષ્યમાં કોઈ જ રૂઢિ થવાથી હવે જારી અનર્થ થશે ત્યાં
પૂર્ણ જીવન અને ભોગપૂર્ણ જીવનનો એક અઢી રૂપડ થાય છે

મનમાં કંઈ ઊંઠે ન થાકતાં અને અવરવેણી વિરહ ન થતાં હોવા દેવોની પૂજા કરીશ આ કથનનો ભાવ રમ્ય છે કે મનુષ્ય અવલો કરીને પોતાનું શરીર મુદત બનાવે અને અનેક પ્રસાથ કરવાનો ઉત્સાહ મનમાં સ્થિર રહે

આ મારે દેવાની બાળાદિથી તથા પીથી તુમિ કરવી નોંપએ
જેના જે દવન છે તેને બાળુદુન તેનું પીં પજુ છે તે જે રીતે
જેને આપવું નોંપએ તે થયા યોગ્ય રીતે આપીને તેની તુમિ
કરવી નોંપએ, તે સિપપથી થાકી જ્યુ યોગ્ય નથી ન થાકતા
બધા તો ક' દાર્થી ન જતાં ત્યાં યોગ્ય પ્રાપ્ત કરવા નોંપએ
બંને યોગ્ય પ્રમાણમાં તેનો રતીકાર પજુ કરવે; નોંપએ બાળાનું
જનુ જ દસનાથી જગનને બ્યરદાર ચલાવે; એ ઉચિત છે
પરંતુ સર્વ બ્યરદાર સંચાલતાં સચિવતાં પજુ ચતુર્થ દેવની
કૃપા સ પાદન કરવાનો પ્રગથ તે બ્યવસ્થ સભાગી રાખવે;
જ નોંપએ કારણ કે તેની કૃપાથી જ આનંદ ઉત્તિત થય
આદિની અર્ધા પ્રાપ્તિ તો થા જ છે બંને સદ્ગતિ પજુ
શી થયે છે

ਦੀਰ੍ਹ ਆਖੁਯ

પૂર્વેકિત રીતે ત્રણ મનોનો વિચાર કર્યા પછી હવે ચતુર્થ
મન આ પ્રકારે આપણી સામે આવે છે " આ આશા-
પાપકોની સદાચાલી અને તથા અમારા માતા, પિતા, બેટ,
મિત્ર, ગાય, ઘેાડા વગેરે સર્વ સુખી રહે અમારે અવ્યય
શબ્દ અને અને યાત્રી બનીને નિઃશ્વેસના ભાગી બનીએ અને
દીર્ઘા આપ્ત કરીએ મનમાં આર વાતો કહેવામાં આવી છે,

१ स्वस्ति (सुप्रसास्ति)- सर्वानु उत्तम अस्तित्व
हे, अर्थात् आ लोकोनु ज्वन सुप्रसूतनु याओ

૨ સુમૂત (સુ+મૂતિ)-ઉત્તમ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાયો.
ઉત્તમ અભ્યુદયનું આ સુચક વિધાન છે

૩ સુવિદ્ય (સુ+વિદ્ય+જ) :- ઉત્તમ જ્ઞાન મળે
આત્મ જ્ઞાન જી સર્વ જ્ઞાનોમાં ઉત્તમ અને નિઃ શ્રેયસનો દેવ
છે. તે આમને પ્રાપ્ત થાઓ

૪ જ્યોત્- દીર્ઘકાળ પર્વત જીવન રહે. આ તો અબુ-
દય અને નિઃશ્વેપસથી સદૃશમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

વેદમંત્રોમાં વારંવાર "જ્યોત્ ચ સૂર્ય દશમ" અર્થાત્
"દીર્ઘકાળ સુધી અને સૂર્યને જેતા રહીએ." આ એક
કહેવત છે, તેનું તાત્પર્ય છે, "અમારું આયુષ્ય અતિ દીર્ઘ
હશે." એમ છે, પરંતુ અહીં વિશેષ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી
વાત તો એ છે કે ધણું જ દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં
સૂર્યની સાથે સંબંધ આવે છે. વેદમાં જ્યાં દીર્ઘ આયુષ્ય
પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે ત્યાં સૂર્યનો
સંબંધ અવશ્ય દર્શાવવામાં આવ્યો છે. તેથી જ લોકો દીર્ઘ
આયુ પ્રાપ્ત કરવા હચ્છતા હોય તેઓ સૂર્યની સાથે આયુષ્ય
વર્ધનનો સંબંધ છે એ વાત જરા પણ નહીં, ધ્રુવની કૃપા-
થી દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત થાય છે એ વિષયમાં અથર્વવેદમાં
અન્યત્ર કહ્યું છે—

યો વૈ તાં વ્રહ્મણો વેદામૃતેનાવૃતાં પુરમ્ ।
તસૈ વ્રહ્મ વ્રાહ્માઘ્ય ચક્ષુઃ પ્રાણં પ્રજાં વદુઃ ॥ ૨૧ ॥
ન વૈ તં ચક્ષુર્જઘ્રાતિ ન પ્રાણો જરસઃ પુરા
પુરં ચો વ્રહ્મણો વેદ યસ્યાઃ પુરુષ સ્વચ્ચતે ॥ ૨૦ ॥

(અર્થ ૧૨)

"જે નિઃશ્વેપૂર્વક ધ્રુવની અમૃતથી પરિપૂર્ણ નહીં
જાણે છે તેને સ્વયં ધ્રુવ અને ધ્રુવના સાથી અન્ય દેવ યક્ષ,
પ્રાણ અને પ્રજા આપે છે. (૨૬) અતિ વૃદ્ધવર્યા પહેલાં
તેના પ્રાણ અને યક્ષ તેને ઊઠતા નથી, જે ધ્રુવપુરીને જાણે
છે તે તે પુરીમાં રહેવાને કારણે તેને પુરૂષ કહે છે. (૩૦)"

ભાવ રમણ જે કે ધ્રુવની કૃપાથી દીર્ઘઆયુષ્ય, મુસંતાન,
અને આરોગ્યપૂર્ણ દંડિયોથી મુક્ત ઉત્તમ શરીર પ્રાપ્ત થાય
છે. આ ભાવ જ સંશ્લેષથી આ જાણીતા સકલતા મનુષ્ય
મંત્રમાં કહેલ છે. આ પ્રમાણે આ જ્ઞાની મનુષ્ય આ પર-
લોકમાં વચરતી થાય છે, એ જ આ સકલનો ઉપદેશ છે.

વિશેષ દૃષ્ટિ

આ સૂક્ત કેવળ જાણ દિશાઓ અને તેમના પાલકોનું જ
વર્ણન કરતું નથી. બાલ દિશાઓનું વર્ણન આ સૂક્તમાં છે.
પરંતુ દિશા શબ્દનો પ્રયોગ ન કરતાં "આશા" શબ્દનો
પ્રયોગ તેમાં એટલા માટે થયો કે મનુષ્ય પોતાની આશા-
ઓ અને તેમની પાલક શક્તિઓનો પોતાની અંદર અનુભવ
કરે અને તેમના સંવન, નિવન, અને યોગ્ય ઉપાસના
આદિથી પોતાનો અબુદય અને નિઃશ્વેપસ સિદ્ધ કરે.

આ સૂક્તનો શ્લેષાલ કાર ધણો જ મહત્વપૂર્ણ છે. અને
જે આ સૂક્તને કેવળ જાણ દિશાઓ માટે જ છે એમ સમજે
છે તેઓ તેના મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશથી વંચિત જ રહે છે. પાલક
આ દૃષ્ટિથી તેનું અધ્યયન કરે.

આ સૂક્તનો સંબંધ આયુષ્યગણ, અપરાજિત ગણ આદિ
અનેક ગણોની સાથે વિષયની અનુકૂળતા પ્રમાણે છે. આ
સૂક્ત પોતે જ વાસ્તોપતિ ગણ અથવા વસુ ગણનું છે. તેથી
"અહીંના નિવાસ" ની સાથે તેનો અપૂર્વ સંબંધ છે. આ
પ્રકારની દૃષ્ટિથી વિચાર કરવાથી પાલક તેથી ધણો જ ભોધ
પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તેને આચરણમાં ઉતારીને પોતાનો
અબુદય અને નિઃશ્વેપસ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

રાષ્ટ્ર-સંવર્ધન - સૂક્ત

કાંડ ૧, સૂક્ત ૨૯

(શ્લોક-- વસિષ્ઠઃ । દેવતા-- વ્રહ્મણસ્પતિઃ, અમીવર્તો મણિઃ)

અમીવર્તેન મણિના યેનેન્દ્રો અમિવાવૃષે ।
તેનાસ્માન્ વ્રહ્મણસ્પતેડમિ રાષ્ટ્રાય વર્ધય

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે (વ્રહ્મણસ્પતે) જ્ઞાની પુરૂષ ! (યેન ઇન્દ્રઃ અમિવાવૃષે) જેનાથી ઇન્દ્રનો વિજય થયો
હતો, (તેન અમિવર્તેન મણિના) તે વિજય કરનારા મણિથી (અસ્માન્) અમને (રાષ્ટ્રાય અમિવર્ધય)

ભાવાર્થ— હે રાષ્ટ્રના જ્ઞાની પુરૂષો ! જે રાજ ચિન્હરૂપી મણિને ધારણ કરીને ઇન્દ્ર વિજયી બન્યો હતો, તે મણિથી

અમિવૃત્ત્ય સપત્તાન્નમિ યા નો અરાતયઃ ।
 અમિ પૃત્તન્યન્તં તિષ્ઠામિ યો નો દુરસ્યતિ
 અમિ ત્વા દેવઃ સંવિતામિ સોમો અવીવૃધત્ ।
 અમિ ત્વા વિશ્વાં મૃતાન્પ્રભીવર્તો યથાસંસિ
 અમીવર્તો અમિમવઃ સંપત્નક્ષયણો મણિઃ ।
 રાદાય મહ્યં વધ્યતાં સપત્તેભ્યઃ પરામુવે
 ઉવ્રસો સૂર્યો અગાતુરિદં મામકં વચઃ ।
 યથાહં શંક્રુહોઽસાન્પસપ્તનઃ સંપત્નહા
 સપત્નક્ષયણો વૃષામિરાદ્રો વિપાસહિઃ ।
 યથાહમેપાં વીરાણાં વિરાજાન્તિ જનસ્ય ચ

॥ ૨ ॥

॥ ૩ ॥

॥ ૪ ॥

॥ ૫ ॥

॥ ૬ ॥

રાષ્ટ્રને માટે વધારી દો. (૧) (યાઃ નઃ અરાતયઃ) જે અમારા શત્રુઓ છે તેમને તથા અન્ય (સપત્તાન્)
 વૈરિયોને (અમિવૃત્ત્ય) પરાભૂત કરીને (યાઃ નઃ દુરસ્યતિ) તથા જે અમારાથી દુષ્ટતાનું આચરણ કરે છે
 તથા જે (પૃત્તન્યન્તં) સૈન્ય સહિત અમારા પર ચડાઈ કરે છે, તેની સાથે (અમિ અમિ તિષ્ઠ) યુદ્ધ કરવા
 માટે સ્થિર થઈ જાઓ. (૨) (સવિતા દેવઃ) સૂર્યદેવે તથા (સોમઃ) ચંદ્રમા દેવે પણ (ત્વા) તને
 (અમિ અમિ અવીવૃધત્) સર્વ પ્રકારે વધારેલ છે, (વિશ્વા મૃતાનિ) સર્વ ભૂતમાત્ર (ત્વા અમિ) તને
 વધારી રહ્યા છે, જેનાથી તું (અમિવર્તઃ અસતિ) શત્રુઓ હમાવનારા થયો છે. (૩) (અમિવર્તઃ) યજ્ઞ-
 યોગને ઘેરનારો, (અમિમવઃ) શત્રુનો પરાભવ કરનારો, (સપત્નક્ષયણઃ) પ્રતિ પક્ષીઓનો નાશ કરનારો,
 આ (મણિઃ) મહિ છે. આ (સપત્તેભ્યઃ પરામુવે) પ્રતિ પક્ષીઓનો પરાભવ કરવા માટે તેમજ
 (રાદાય) રાષ્ટ્રના અબ્યુદયને માટે (મહ્યં વધ્યતાં) મને બંધન કર્યાં બને. (૪) (અસૌ સૂર્યઃ ઉદગાત)
 આ સૂર્ય ઉદયને પ્રાપ્ત થયો છે. (હંદં મામકં વચઃ ઉત્) આ માફ વચન પણ પ્રગટ થયું છે, (યથા)
 જેનાથી (અહં શંક્રુહા) શત્રુનો નાશ કરનારો, (સપત્નહા) પ્રતિ પક્ષીઓનો ઘાત કરનારો બનીને હું
 (અસપત્નઃ અસાનિ) શત્રુ રહિત બનું. (૫) (યથા) જેનાથી (અહં) હું (સપત્નક્ષયણઃ) પ્રતિ પક્ષી-
 યોગનો નાશ કરનારો, (વૃષા) જળવાન અને (વિપાસહિઃ) વિજયી બનીને (અમિ રાદા) રાષ્ટ્રને
 અનુકૂળ બનીને તથા રાષ્ટ્રની સહાયતા પ્રાપ્ત કરીને (એપાં વીરાણાં) આ વીરોના (જનસ્ય ચ) અને
 સર્વ લોકોના (વિ રાજાનિ) વિશેષ પ્રકારે રક્ષન કરનારો રાજા થાઉં. (૬)

જો અમને રાષ્ટ્રના હિત માટે આગળ વધારો. (૧) જે અનુભવ શત્રુઓ છે અને જે પ્રતિપક્ષી છે તેમને પરાભવ કરવા માટે,
 તથા જે અમારી સાથે પરાભવ વર્તન બતાવે છે, અને જે ભરકારો મોઝલીને અમારા પર ચડાઈ કરે છે, તેમને ટેકાણે પાડવા માટે
 ચોતાની તૈયારીઓ કરીને આગળ વધો. (૨) સૂર્ય, ચંદ્ર ઇત્યાદિ દેવો તથા સર્વ ભૂત માત્ર તને સહાય કરીને આગળ વધારી
 રવાં છે, જેનાથી તું સર્વ શત્રુઓને ટાળી દેનારો બન્યો છે. (૩) શત્રુઓને ઘેરનારો, વૈરિઓનો પરાભવ કરનારો, પ્રતિપક્ષી
 યોગને દૂર કરનારો આ રાજ્યચિન્દરૂપી મહિ છે. તેથી પ્રતિપક્ષીઓનો પરાભવ કરવા માટે અને મારા રાષ્ટ્રનો અબ્યુદય કરવા
 માટે મારા પર આ મહિને બાધી દો. (૪) જેની રીતે આ સૂર્યનો ઉદય થયો છે તેવી જ રીતે આ મારું વચન નહોર થયું
 છે તેથી હવે તમે એક કરો કે જેથી હું શત્રુઓનો નાશ કરનારો અને પ્રતિપક્ષીઓને દૂર કરનારો બનીને શત્રુરહિત બની નહીં
 (૫) પ્રતિપક્ષીઓનો નાશ કરીને હું જળવાન બનીને વિજયી બનીને ચોતાના રાષ્ટ્રને અનુકૂળ કર્યા કરનાં કરના મારા વીરોનું
 તથા મારા રાષ્ટ્રના સર્વ લોકોનું હિત સમ્યક કરું. (૬)

રાષ્ટ્ર-સંવર્ધન-સૂક્ત

અનુસંધાન

આ સૂક્ત રાજપ્રકરણનું છે તેથી આ કાંડના અપરાજીત ગણના સર્વ સૂક્તોની સાથે તેનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે તેમજ આગળ ઉપર આવનારા રાજ પ્રકરણના સૂક્તોની સાથે પણ તેનો સંબંધ જોવા જેવો છે આ પહેલા અપરાજીત ગણના સૂક્ત ૨, ૧૯, ૨૦, ૨૧, એ આવેલા છે તે ઉપરાંત અભયગણ સાંપ્રતિક ગણના સૂક્તોની સાથે પણ આ સૂક્તોનો વિચાર કરવો જોઈએ

અભીવર્ત મણિ

જે પ્રકારે રાજાના ચિન્હ રાજદડ, હન,આમગ, વગેરે હોય છે તેજ પ્રકારે "અભીવર્ત મણિ" પણ એક રાજ ચિન્હજ છે તેને ધારણ કરતી વખતે આ સૂક્ત બોલાય છે દેશોના રાજા ધન્ધ છે તેનો પુરોહિત બૃહસ્પતિ બ્રહ્મણ્યપતિ છે આ પુરોહિત ધન્ધના શરીર પર આ અભીવર્ત મણિ બાધે છે અર્થાત રાજ પુરોહિતજ રાજાના શરીરપર આ રાજ ચિન્હ રૂપી મણિ બાધી કે આ સમય જોશથી રૂપદ્વ પ્રતીત ધાય છે કે આ સૂક્ત સવાદ રૂપ છે આ સવાદ આ પ્રકારે છે જુઓ —

આ મૂકતનો સવાદ

રાજા— હે પુરોહિતજ ! જે અભીવર્ત મણિ ધન્ધના શરીરપર દેવ મુરબૃહસ્પતિએ બાધી દીધો હતો અને જેથી ધન્ધ દિગ્વિજયી થયો હતો, તે રાજચિન્હ રૂપી મણિ મારા શરીરપર આપ ધારણ કરાવો જેથી હું રાષ્ટ્રનું સંવર્ધન કરવામાં સમર્થ બનું (૧)

પુરોહિત— હે રાજા ! જે અનુદાર શત્રુ છે અને જે પ્રતિપક્ષી છે તથા જેઓ આપણા રાષ્ટ્ર સાથે ખરાબ વર્તન ચલાવે છે, અને આપણા પર સૈન્યથી વ્યથા કરે છે તેમને પરાસ્ત કરવાની તૈયારી કરો (૨) સર્વ, ચંદ્ર તથા સર્વ જૂતમાન તમારી સહાયતા કરી રહ્યાં છે તેથી જ તમે શત્રુઓને હાર્યા શકો છો (૩)

રાજા— પુરોહિતજ ! આ રાજચિન્હ રૂપી મણિ શત્રુઓને ધેરા ધાલવામાં, વૈરીઓનો પરાજય કરવામાં અને પ્રતિ પક્ષીઓને પાછા હટાવવામાં સામર્થ્ય દેશો છે તેથી વિશે

૧૪ [અર્થર્થ અનુ ભા. ૨]

ધિયોનો પરાજય કરના માટે તમા રાષ્ટ્રનો અભ્યુદય કરવાના કાર્યમાં અને સમર્થ બનાવના માટે માત્ર શરીર પર આ મણિ બાધી દો (૪) જેવી રીતે મુશ્કેલી ઉદય થયો છે તેવી રીતે મારાથી શબ્દોનો પ્રકાશ ફેલાય છે, તેથી આપ એમ કરો કે જેથો હું શત્રુઓનો નાશ કરી શકું (૫) હું મળવાન બનીને પ્રતિપક્ષીઓને દૂર કરીશ અને વિજયી બનીને મારા રાષ્ટ્રને અનુકૂળ કાર્ય કરતાં કરતાં મારા વીરોનું તેમજ મારા રાષ્ટ્રનું દિન કરીશ (૬)

પાંદક આ સવાદ વિચાર પૂરક વાચ્યો તેા તેમના લક્ષમાં આ સૂક્તનો આશય મનુજ શીઘ્રનાથી આવી શકરી રાજા રાજ્ય ચિન્હ ધારણ કરે છે તે સમયે પુરોહિત રાજાને પ્રભુ-હિતની કેટલીક વાતો કરવાને કહે છે અને રાજા પણ રાષ્ટ્ર હિત કરવાની તે સમયે પ્રતિજ્ઞા લે છે પુરોહિત બ્રહ્મ શક્તિનો અને રાજા જ્ઞાન શક્તિનો પ્રતિનાધિ છે રાષ્ટ્રની બ્રહ્મશક્તિ પુરોહિતના મુખથી રાજા કર્તવ્યનો ઉપદેશ રાજાને કરે છે રાજાને રાજગાદિ પર રાખવો કે ન રાખવો તે રાષ્ટ્રની બ્રહ્મ શક્તિને આધીન હોવું જોઈએ અર્થાત બ્રહ્મ શક્તિને આધીન જ્ઞાનશક્તિ હોવી જોઈએ આ વાત અહીં રૂપદ્વ રીતે પ્રકાશિત થાય છે જ્ઞાની લોકો પર ચરવીર લોકોનો અધિકાર ન હોવો જોઈએ પરંતુ ચરવીર લોકો જ્ઞાની લોકોને આધીન રહી તેમનાં કાર્યો કરે. રાષ્ટ્રની (Civil and military) બ્રહ્મ તથા જ્ઞાનશક્તિ એકબીજાની સાથે કેવા વર્તાય કે તે આ સૂક્તમાં રૂપદ્વ અર્થે છે બ્રહ્મશક્તિ દ્વારા નક્ષી અર્થે રાજા જ રાજગાદી પર આવી શકે બીજો નહિ

રાજાના ગુણ

આ સૂક્તમાં રાજાના ગુણ દર્શાવેલા છે તે નીચેના શબ્દો દ્વારા પાંદક જોઈ શકે—

૧ અસ્માક રાષ્ટ્રવ્ય વામિવર્ધય—અમારી શક્તિ રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ માટે વૃદ્ધિ પામે અર્થાત રાજાના જે શક્તિ વધે છે તે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિને માટે જ કામમાં લેવાની જોઈએ આ બાર રાજાના મનામાં રહેલો જોઈએ પોતાની વૃદ્ધિ પામે ની તન, મન અને ધનની સર્વ શક્તિ પોતાના જોગ માટે નથી પરંતુ તે રાષ્ટ્રના બના માટે જ છે એ વાત જે રાજાના

ચિત્તામાં દમી ગઈ છે તે જ રાજા સાચો રાજા કહેવાય (મં. ૧)

૨ રાષ્ટ્રય સાતં વપ્તતાં સ્વપ્તેઽયમ્વદામુસો- રાષ્ટ્ર-
ની ઉત્પત્તિ અને વૈરિઓનો પરાજય કરવા માટે રાજચિન્દ્રશ્વ
મળિ ખાસ (રાજાના) સ્થિતિ પર બોધકામાં આવે, મળિ
તેમજ અન્ય રાજચિન્દ્રો જે રાજા ધ્યાન્ય કરે છે તે તેની
(પોતાની) મોઝા સ્થિતિ માટે ધ્યાન્ય કરતો નથી પરંતુ
તે કે. ૧. ૧ જે ઉદ્દેશને માટે છે (૧) રાષ્ટ્રની ઉત્પત્તિ યામ
અને (૨) જનતાના સ્વચ્છે દૂર કરવામાં આવે રાજાના
આ સહિત ઉત્પન્ન કરવા માટે જ તેવા સ્થિતિ પર આ રાજ-
ચિન્દ્રો ખાસ કરાવવામાં આવે છે (૩ ૪)

૩ અમિતાપ્દા- (અમિતા રાષ્ટ્રે વદ્ય)-જેની ચારે
પાશુ રાષ્ટ્ર છે એવા રાજા હોવા જોઈએ અર્થાત્ રાજા
પોતાના રાષ્ટ્રમાં રહે, રાષ્ટ્રની સાથે રહે, રાષ્ટ્રનો જનીને રહે
રાજાનું દિન એ રાષ્ટ્રનું જ દિન હોવું જોઈએ અને રાષ્ટ્ર-
દિન એ રાજાનું દિન હોવું જોઈએ અર્થાત્ જન્મેના દિન
સ અર્ધમાં જન્મ પશુ કરક ન હોવા જોઈએ. રાજાને માટે
રાષ્ટ્ર અનુકૂળ રહે અને રાષ્ટ્રને રાજા અનુકૂળ રહે રાષ્ટ્ર-
દિનનું ઉચ્ચ કેવળ પોતાની સામે રાખનારા રાજાનો બોધ આ
સામગ્રી થાય છે જે રાજાને માટે પોતાના પ્રાણ આપવા
માટે રાષ્ટ્ર તૈયાર થાય છે તે રાજા માટે આ ઉદ્દેશોપન
આપે છે આ સમય આરક્ષા રાજાનો વાચક છે (મં. ૬)

૪ સામુદ્ર - યનુઓનો નાશ કરનારો (મં. ૫)

૫ અવપરન - જુદા જુદા પ્રતિપક્ષીઓના વિરોધી
જોને નથી (મં. ૫)

૬ સ્વપ્ત-દ્વા - પ્રતિપક્ષીઓનો નાશ કરનારો અર્થાત્
પ્રતિપક્ષીઓનો પરાજય કરનારો. (મં. ૫) " સ્વપ્ત-
સ્વપ્ત " આ સમય પશુ એજ અર્થમાં (મં. ૬ માં)
આવેનો છે

૭ વૃષા- બાસન સર્વ પ્રકારના બુદ્ધિની રાજા સુકત
હોવા જોઈએ નહિ તે તે પાસત થશે, દારી જશે (મં. ૬)

૮ વિવાસદિ - યનુઓના દુષ્ણતા યવા છતાં તે સહન
કરનારો અને પોતાના રક્ષાનથી પાછો ન હકોનારો (મં. ૬)

૯ ધીરતાની જનસ્ય વ્ય વિરાજન્તિ- રાષ્ટ્રના ચરધીર
તમા રાષ્ટ્રની સર્વ જનતાને સમૃદ્ધ કરનારો (મં. ૬)

૧૦ પ્રતિપક્ષીઓને દગા રચા, વૈરિઓનો નાશ કરવો, સન્ય

સદિન મહાદ કરનારો પ્રતિકાર કરવો અને જે દુષ્ટ બચાર
કરે તેને રાષ્ટ્રો પાંચો ક્રયાદિ રાજાના કરાવો (મં. ૨)
માં કહેવા છે

આ સમય રાજાના કરાવો આ સુકતમાં કહેવામાં આવ્યા
છે અને તે સર્વ મનન કરવા જેવા છે આ માં કરાવો
એજ જવાબ દર્શાવે છે કે રાજા પોતાના ભોજને માટે રાજ
માદી પર બેસતો નથી ને રાજા સોજા આ સુકતનો અધિક
વિચાર કરશે અને પોતાના ચિત્તામાં તેનો બોધ દર્શાવશે તે
તે અનિ ઉત્તમ થશે

રાજચિન્દ્ર

જન, મામર, રાજકંડ, મળિ, રાજ, રાજના ધા, મુદ્રા,
સાંચી, કપડાં લતા, રાજસમાનો કાથ, દાથી યોગ્ય વગેરે
સર્વે જે રાજચિન્દ્ર રૂપે મળવામાં આવે છે, તે ધારણ કરના
થી જનતા પર વિશેષ પ્રભુત્વામાં પ્રભાવ પડે છે અને આ
પ્રભાવને કારણે રાજાની આસપાસ સક્રિય કેન્દ્રીયુત થાય છે
જો કે આ પ્રત્યેક ચિન્દ્રમાં મધ્ય વિશેષ પ્રકારની સક્રિય દોરતી
નથી, તે પશુ રાજચિન્દ્ર ધારણ કરનારા સાધારણ સિપાઈમાં
પશુ અન્ય સામાન્ય માણસો કરતાં કાંઈ વિશેષ સક્રિય હોય
જો એવા અનુષ્ઠાન પ્રત્યેક જણ કરે છે આ પ્રમાણે ઉત્તમ
ચિન્દ્રોને કારણે અનુષ્ઠાન રાજસમાનનો એક વિશેષ પ્રકાર
જનતા પર પડે છે આજ કારણને લીધે રાજા સક્રિયોનું
કેન્દ્ર અને છે જે સમગ્ર પેલા ચિન્દ્રોથી અને સપૂર્ણ કાંઈ
થી રાજા બહાર આવે છે તે સમયે તેનો મહાન પ્રભાવ
સામાન્ય જનતા પર પડે છે. આજ કારણને લીધે રાજામાં
સક્રિય એકાગ્રિત થાય છે આ સુકતના અર્થમાં " જનતા " આ
મણિ જ સુખાસ કરનારો, પ્રભાવ વધારનારો, રાષ્ટ્રોદિત
સાધ્ય કરનારો અને " વગેરે કહેવામાં આવે છે, તેનો
ભાવાર્થ પશુ ઉકત પ્રકારે જ સમજવા યોગ્ય છે સિપાઈની
સક્રિય તેના રાજચિન્દ્રોથી જ તેનામાં પ્રવેશ કરે છે અને
આ સક્રિય વાસ્તવિક રીતે નાક પરંતુ એક વિશેષ જાનનાથી
જ ઉત્પન્ન થાય છે જ્યાં જ રાજચિન્દ્રોની સક્રિય આ પ્રકારે
જાનનાત્મક છે અરુદ્ધ કહેવાપણે યનુનાં સફળો જોઈએ—
રાનુનાં લક્ષણો

આ સુકતમાં નીચે પ્રમાણે યનુનાં લક્ષણોનું વર્ણન કરવા
માં આવ્યું છે—

૧ ય દુરસ્વપતિ- જે દુષ્ટ બચાર કરે છે (મં. ૨)

૨ સપતન:- જિજ્ઞાસુ પક્ષનો મનુષ્ય, રાષ્ટ્રમાં જેટલા પક્ષો હશે તેટલા પક્ષવાળા આપસઆપસમાં એકબીજાના શત્રુ-ઓજ હશે. સપતન શબ્દ (Party politics) પક્ષોદ્દેશ રાજકારણ દર્શાવી રહ્યો છે.

૩ અરાતિ:- અનુદાર, જે મનમાં શ્રેષ્ઠભાવ રાખતો નથી.

૪ વૃત્તચત્- સૈન્યથી આગ્રહ કરનારો.

આ શબ્દોનો વિચાર કરવાથી શત્રુ કોણ છે તેની જાણ થવાનું થઈ શકે છે. તેમાં કેટલાક આંતર શત્રુ છે જ્યારે કેટલાક બાહ્ય શત્રુઓ છે.

સર્વની સહાયતા

તૃતીય મંત્રમાં કહ્યું છે કે, “ સૂર્ય, ચંદ્ર અને સર્વ જૂત-માત્ર જે રાજના સહાયક હોય છે, તેજ રાજ શત્રુઓને પરાજીત કરી શકે છે, ” (મં. ૩) આમાં સૂર્ય, ચંદ્ર ઇત્યાદિ શબ્દો બાહ્ય સહિની સહાયતા દર્શાવે છે, (Nature's help) નિઃસર્ગની સહાય એ રાજની શક્તિનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. રાષ્ટ્રની રચના જ એવી હોવી જોઈએ કે જ્યાં શત્રુઓનો પ્રવેશ સુગમતાથી ન થઈ શકે. આ પણ એક પ્રકારની શક્તિ જ છે.

બીજી શક્તિ (વિશ્વા મૂલાનિ) જૂતમાત્ર પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે. પંચ મહાભૂતો પાસેથી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની વાત પણ આમાંથી સુગમતાથી જણાઇ આવે છે, “ જૂત ” શબ્દનો બીજો અર્થ “ પ્રાણી, મનુષ્ય ” એવો થાય છે અને તે જણીતો છે. જે રાજને રાષ્ટ્રના સર્વ પ્રાણી અને સર્વ મનુષ્ય સહાયક હોય તેની શક્તિ વિશેષ હોય તેમાં સંદેહ હોઇ જ શકે નહિ. આ સર્વ જનતાની શુભ ઇચ્છાથી જ પ્રાપ્ત થનારી શક્તિ છે જે રાજએ પોતાની પાસે રાખવી જોઈએ કારણ કે તેના પર જ રાજનું ચિરસ્થાપિત અવ-લંબિત હોય છે.

વૈદિક રાજપ્રકરણના વિષયમાં આ સૂક્તમાં ઘણો સારો ઉપદેશ છે. જે પાઠક અધિક મનન કરશે તો તેમને રાજ-પ્રકરણના મહા ઉત્તમ નિર્દેશ આ સૂક્તમાંથી મળી શકશે.

કેવળ રાષ્ટ્રને માટે

આ સૂક્તમાં કેટલાક સામાન્ય નિર્દેશ પણ કરેલા છે, જેનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. તેનાથી પાઠકને આ વાતની જાણ થઈ જશે કે વેદના વિશેષ ઉપદેશથી પણ સામાન્ય

નિર્દેશ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રથમ મંત્રમાં કહ્યું છે—

અસ્માન્ રાષ્ટ્રાય અભિવર્ચય (મં. ૧)

તેનો અર્થ— “ અમને રાષ્ટ્રને માટે વધારો. ” અર્થાત્ અમારી ઉન્નતિ એટલા માટે કરો કે અમે રાષ્ટ્રહિત સાધ્ય કરવાને યોગ્ય બનીએ. અમારું શરીર સુદૃઢ હો. અમારું આયુષ્ય દીર્ઘ હો. અમારી ઇન્દ્રિયો વધુ કાર્યક્ષમ બને. અમારું મન મનશક્તિ યુક્ત હો. અમારી ભૂદિ જ્ઞાન પૂર્ણ હો. અમારામાં આત્મિક બળ વધે તેમજ અમારી કૌટુંબિક સામાજિક તેમજ અન્યાન્ય શક્તિઓ વૃદ્ધિ પામે. આ સર્વ શક્તિઓ એટલા માટે વધે કે જેના યોગથી અમારું રાષ્ટ્ર અબુદ્ધિથી યુક્ત બને. આ શક્તિઓની વૃદ્ધિ માત્ર એટલા માટે જ નથી કરવાની કે તેથી કેવળ વ્યક્તિત્વ જ સુખ વધે, કેવળ અધિક એક જાતના હાથમાં જ અધિકાર રહે. અથવા કેવળ એક જ કુળ પાસે બધો જ અધિકાર રહે. પરંતુ આ શક્તિઓ એટલા માટે વધારવી જોઈએ કે એના સંયોગથી રાષ્ટ્રની પ્રગતિ થાય રાષ્ટ્રની ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત થાય.

સામાન્ય અર્થ જોતી વખતે આ પ્રથમ મંત્રનો “ અસ્માન્ ” શબ્દ ધ્યાન મહત્વ ધરાવે છે. તેનો અર્થ થાય છે. “ અમે બધાને ” અર્થાત્ અમારી બધાની રાષ્ટ્ર-હિતને માટે સાથે મેળવીને વૃદ્ધિ કરો. તેનું સ્પષ્ટ તાત્પર્ય એજ છે કે કોઇ એક વ્યક્તિની ઉન્નતિ અથવા કોઇ એકની શક્તિનો વિકાસ અહીં જરૂરનો છે એમ કહ્યું નથી, પરંતુ સર્વની શક્તિનો વિકાસ અહીં જરૂરનો છે. રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ માટે એ પ્રગળજનારી શક્તિનો વિકાસ કરવો જોઈએ તેમજ દરેક પ્રગળજનાર કોઇ પણ પ્રકારના પક્ષપાત સિવાય વિકાસ થવો જોઈએ. અર્થાત્ કોઇ વિશેષ જાતિ યા સંઘના પક્ષપાત માટે અહીં જરા પણ અવકાશ હોવો જોઈએ નહિ.

જે કંઈ હું કહું છું તે રાષ્ટ્રને માટે સમર્પિત થાય તેજ જાણ દરેકના મનમાં રહેવો જોઈએ.

રાષ્ટ્રાય મહાં વર્ચયતાં ।

સપ્તમેઽયઃ પરામુષેઽ વ (મં. ૪)

“ મને રાષ્ટ્રને માટે બાંધી છે જેથી હું રાષ્ટ્રના શત્રુઓનો પરાજય કરી શકું ” આ જાણ મનમાં ધારણ કરવો જોઈએ. હું રાષ્ટ્રની સાથે બંધાયેલ જાઉં. મારો સંબંધ રાષ્ટ્રની સાથે એવો બંધાયેલ જાય કે તે કદી તૂટે નહીં. રાષ્ટ્રનું અને મારું

હિત એક જ બની જાય, કું રાષ્ટ્રને માટે જ ઇવિત રહે, આના જાન મનમાં છે, જે જેની સાથે બાધા જાય છે તે તેની સાથે જ રહે છે જો સ્વરાષ્ટ્રાભિમાનથી મનુષ્ય રાષ્ટ્રની સાથે એકવાર આ પ્રમાણે મજબૂત રીતે બાધા જાય તો પછી તે તેમાથી કદી પાછો ફરશે નહિ, છૂની રાકશે નહિ આ પ્રકારે મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રની સાથે બાધા જાય અને આ પરસ્પર સંબંધ જોડાને લીધે રાષ્ટ્રમાં અપૂર્વ સંઘર્ષકિન ઉત્પન્ન થાય એજ ઉદ્દેશ વેદમાં અભિષ્ટ છે

પ્રત્યેક મનુષ્ય "અમિરાષ્ટ્ર" (મ. ૬) અને અર્થાત્ રાષ્ટ્રહિત કરવાનું ધ્યેય પોતાની સામે રાખે તે મનુષ્ય ગમે ત્યાં જાય, ગમે તે કાર્ય કરે, તેની સામે પોતાના રાષ્ટ્રના અબ્યુદયનો જ વિચાર જાગ્યત રહેશે આ પ્રકારે જેના મનમાં રાષ્ટ્રનો વિચાર સદા સર્વદા જાગ્યત રહે છે, તેને જ વેદ "અમિરાષ્ટ્ર" કહે છે. (અમિત રાષ્ટ્ર) પોતાની ચારે બાજુ પોતાનું જ રાષ્ટ્ર છે એમ માનનાર પ્રત્યેક અવસ્થામાં પોતાની સામે પોતાના જ રાષ્ટ્રને જોનારો જે છે તેનું જ આ નામ છે

"રાષ્ટ્ર" નો અર્થ

વેદમાં રાષ્ટ્ર શબ્દ માત્ર દેશ અથવા દેવજન જનતા વાચક જ નથી દેવજન જમીનના એક વિભાગમાં રહેનારો મનુષ્ય-સમાજનો બોધ 'રાષ્ટ્ર' શબ્દથી વેદમાં થતો નથી આ

પ્રકારના રાષ્ટ્ર તો ભૂમિપર ધર્મી દરો પરંતુ વેદ જેને રાષ્ટ્ર કહે છે એવા રાષ્ટ્ર કેટલાં દરો તેનો વિચાર પાકીએ અવશ્ય કરવો જોઈએ વેદમાં રાષ્ટ્ર શબ્દ (રાજતે તત્ રાષ્ટ્ર) "જેયમકે છે તે રાષ્ટ્ર છે" એવા અર્થનો બોધ કરે છે જે મનુષ્યોના સમુદાય ભૂમડી પર પોતાના કમાએલા મથથી ચમકતો રહે છે અને અન્ય સર્વ લોહિની નજર પેળા તરફ આકર્ષે છે તેજ વેદની નજરે રાષ્ટ્ર છે અન્ય માનવી સમુદાય રાષ્ટ્ર નથી જ આનું રાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં મોકુ હો અથવા નાનું હો તે રાષ્ટ્ર જ કહેવાશે પરંતુ જે વિસ્તારમાં થઈ મોકુ હોય પરંતુ ધરની દૃષ્ટિએ જેનામાં જરા પણ ચમકારો ન હોય તો તે રાષ્ટ્ર નથી વૈદિક ધર્માંગિએ પોતાના પરિશ્રમથી પોતાના રાષ્ટ્રમાં એવા પ્રકારનું તેજ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ અને વધારુ જોઈએ ત્યારે જ તેમના દેશને વૈદિક રીતે રાષ્ટ્ર કહેવામાં આવશે વેદમાં રાષ્ટ્રવર્ધન વિધાના અનેક સૂકતો છે અને તેમને પરસ્પરનો નિકટનો સંબંધ પણ છે પાકે જે સમયે આ સૂકતોના વિચાર કરવા માડી ત્યારે આજુબાજુ પાછળના રાષ્ટ્રીય સૂકતોના જાણવો અવશ્ય વિચાર કરે અને સર્વ ઉપદેશનું એકત્રિત મનન કરે.

પાકે આ પ્રકારે મનેના સામાન્ય ઉપદેશોથી અધિક મનન કરીને બોધ પ્રાપ્ત કરે વેદમાં રાષ્ટ્રહિતનો ઉપદેશ કેટલા રચણરૂપમાં આપેલો છે તે પાકે આ રીતે જોઈ શકશે

સંરક્ષક ઠર

કાંકિ ક, સુકૃત રલ

(કાવિઃ- વદાલક । દેવતા- શિવેશ્વર અથવા કામ, ધૃમિ)

વદ્રાજાનો વિમર્જન્ત દ્રાપૂર્તસ્ય ષોઢશં ચમસ્યામી સંમાસર્વઃ ।

અવિસ્તસ્માત્ર મુઞ્જતિ દુત્તા શિતિપાત્સ્યથા

॥ ૧ ॥

અર્થ- (યત્) જે પ્રકારે (ચમસ્ય અમી રાજાન સમાસર્વ) નિયમથી આજનારા રાજાનું આ રાજ્ય કરનારા સત્કારુક (દ્રાપૂર્તસ્ય ષોઢશં વિમર્જન્તે) અદ્રાહિનો સોળમે ભાગ વિભકત કરે છે આ (દુત્તા) આપેલો ભાગ (અવિઃ) રક્ષક બનીને (શિતિ-પાત્) હિંસકોને નીચે પાડનાર (સ્વ-ધા) અને પોતાને ધારણ કરનારો બનીને (તસ્માત્ર પ્રમુજ્જતિ) તે અર્થથી છોડાવે છે. (૧)

બાધાધ- નિયમથી પ્રબળ પાલન કરનારા સભાના આ રાજસભાના સભાસદો વસ્તુતઃ સત્તા રાજ જ છે તેઓ પ્રબળ અથવા દે પ્રાપ્તિનો સોળમે ભાગ કરે છે. રાજાને અધ્યાત્મિક આ સોળમે ભાગ સર્વ રાષ્ટ્રનું સ રક્ષણ કરે છે પ્રબળ દુષ્ટા દનારા જે દોષ તેમને દંડ કરીને દબાવી દે છે, પ્રબળી પાતકક્રિત વધારે અને તેમને અર્થથી સુક્ર કરે છે (૧)

સર્વાન્કામાન્પૂરયત્પામર્વન્મવન્મર્વન્ ।

આકૂતિમોઽર્ચિર્વૃત્તઃ શિતિપાત્રોપ દરુપતિ

॥ ૨ ॥

યો દદાતિ શિતિપાદુર્માર્ચ લોકેન સંમિતમ્ ।

સ નાર્કમ્ભ્યારૌહતિ યત્ર શુલ્કો ન ક્રિયતે અબ્લેન વલીયસે

॥ ૩ ॥

પચ્ચાપૂર્ણ શિતિપાદુર્માર્ચ લોકેન સંમિતમ્ ।

પ્રદાતાર્પ જીવતિ પિતૃણા લોકેઽક્ષિતમ્

॥ ૪ ॥

પચ્ચાપૂર્ણ શિતિપાદુર્માર્ચ લોકેન સંમિતમ્

પ્રદાતાર્પ જીવતિ સૂર્યામાસયોરક્ષિતમ્

॥ ૫ ॥

અર્થ—આ (વૃત્તઃ) આપેલો ભાગ (આકૂતિ-પ્રઃ) સંકલ્પને પૂર્ણ કરનારો (શિતિ-પાત્ર) હિંસકોને દબાવી દેનારો, (અર્ચિઃ) સંરક્ષક કરનારો (આ-મર્વન્) ફેલાવનારો, (પ્રમર્વન્) પ્રભાવશાળી, (મર્વન્) અસ્તિત્વનો હેતુ હોવાથી (સર્વાન્ કામાન્ પૂરયતિ) સર્વ કામનાઓને પૂર્ણ કરે છે અને (ન ઉપદસ્યતિ) વિનાશ કરતો નથી. (૨)

(યઃ લોકેન સંમિત) જે સર્વ લોકો દ્વારા સન્માનિત (શિતિ-પાદં અર્ચિ દદાતિ) હિંસકોનો નાશ કરનારા સંરક્ષક ભાગને આપે છે. (સઃ નાર્ક અભ્યેતિ) તે દુઃખ રહિત સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે, (યત્ર અબ્લેન વલીયસે શુલ્કઃ ન ક્રિયતે) જ્યાં નિર્બંધ મનુષ્યને બળવાનને માટે ધન આપવું પડતું નથી. (૩)

(પચ્ચ-અ-પૂર્ણ) પાંચને ન સેડવનારો, અતઃપ્રેવ (લોકેન સંમિત) જનતા દ્વારા સંમત (શિતિ-પાદં અર્ચિ) હિંસકોને દબાવી દેનારો સંરક્ષક કરને (પ્રદાતા) આપનારો (પિતૃણાં લોકે અક્ષિત ઉપ-જીવતિ) પિતૃદેશમાં અક્ષય ઇવિત રહે છે. (૪)

(પચ્ચ-અ-પૂર્ણ) પાંચને ન સેડવનારો (લોકેન સંમિત) લોકો દ્વારા સન્માનિત (શિતિ-પાદં અર્ચિ) હિંસકોને નીચે ગબડાવી પાડનારા સંરક્ષક કર ભાગને (પ્રદાતા) આપનારો (સૂર્યા-સામયોઃ અક્ષિત ઉપજીવતિ) સૂર્ય અને ચંદ્રના સાન્નિધ્યમાં અક્ષય ઇવિત રહે છે. (૫)

ભાવાર્થ—આ આપેલો કર પ્રભાવ સર્વ અભ્યુદયના સંકલ્પને પૂર્ણ કરે છે, દુષ્ટોનું દમન કરે છે, સુદુઃ સન્નિધિ લોકોનું પાલન કરે છે. શત્રુનો વિસ્તાર કરે છે વીરોનો પ્રભાવ વધારે છે અને ન્યતિનું અસ્તિત્વ સ્થિર રાખે છે, સાથે સાથે સર્વ જનતાના મનોરથો પૂર્ણ કરે છે અને કાંઈપણ પ્રકારે પ્રભાવો નાશ કરતો નથી. (૨)

તે સર્વ લોકો રામને આ કર આપવાનું પચ્ચ કરે છે જે લોકો દુષ્ટોને દબાવીને સન્નિધિનો પ્રતિપાલ કરનારો આ કર રામને આપે છે તેઓ માને કે સુખપૂર્ણ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર પછી તે સ્થાનમાં કાંઈ બળવાન મનુષ્ય નિર્બંધ પાસેથી જબરજસ્તીથી ધન લેનારો રહેતો નથી અને કાંઈ નિર્બંધ મનુષ્ય પોતાની શકિત હીનતાને કારણે બળવાનને માટે ધન અર્પણ કરવું પડતું નથી. (૩)

આ કર પાંચ જગુને ન પાડનારો, દુષ્ટોને દબાવનારો અને સત્યુદયોનું પાલન કરનારો છે, તેથી સર્વ જનતા તેને રામને સમર્પણ કરે છે. જે લોકો આ કર આપે છે તેઓ તે સંરક્ષકોની રક્ષામાં સદૈવ સુરક્ષિત રહે છે. (૪)

આમ કહીને પાંચ જગુને નીચે ન પાડનારો, દુષ્ટોનું દમન કરનારો, સન્નિધિનું પાલન કરનારો છે તેથી સર્વ લોકો આનંદથી રામને તે આપે છે. જેઓ કર આપે છે તેઓ સુખ અને ચંદ્રમાના પ્રકાશમાં મુખથી રહે છે. (૫)

દેરેવ નોપં વસ્યતિ સમુદ્ર દેવ પર્વો મહત્ ।

દેવૌ સંવાસિનાંવિવ શિતિપાત્રોપં દસ્યતિ

॥ ૬ ॥

ક હૃદં કર્મા અવૃત્કામઃ કામાયાદાત્ ।

કામો વ્રાતા કામઃ પ્રતિગ્રહીતા કામઃ સમુદ્રમા વિવેશ ।

કામેન ત્વા પ્રતિ ગૃહ્ણામિ કામેતર્તે

॥ ૭ ॥

ભૂમિદ્વા પ્રતિ ગૃહ્ણાત્વન્તરિક્ષમિદં મહત્ ।

માહં પ્રાણેન માત્મના મા પ્રજયા પ્રતિગૃહ્ણા વિ રાધિધિ

॥ ૮ ॥

અર્થ— (હ્રા દેવ) ભૂમિની સમાન તથા (મહત્ પયઃ સમુદ્ર દેવ) મહાન જલનિધિ મહાસાગરની જેમ અને (સ-વાસિતૌ દેવૌ દેવ) સાથે સાથે નિવાસ કરનારા પ્રાણ રૂપ યે દેવોની સમાન (શિતિપાત્ર ન ઉપદસ્યતિ) હિંસકને દબાવનારો આ ભાગ વિનાશ કરતો નથી. (૬)

(કાઃ હૃદં કર્મ અદાત્) કેણે આ કેને આપેલ છે ? (કામઃ કામાય અદાત્) મનોરથે મનોરથને આપેલ છે, (કામઃ વ્રાતા) કામ જ દાતા છે (કામઃ પ્રતિ ગ્રહીતા) કામ જ 'પાછું' લેનારો છે, (કામઃ સમુદ્ર આવિવેશ) કામ જ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, (કામેન ત્વા પ્રતિ ગૃહ્ણામિ) ઇચ્છાથી જ તારો સ્વીકાર કરું છું. હે કામ ! (વ્રતત્તે) આ સર્વ તારું જ છે. (૭)

(ભૂમિઃ) પૃથ્વી અને (હૃદં મહત્ અન્તરિક્ષં) આ મહાન અંતરિક્ષ (હ્રવા પ્રતિ ગૃહ્ણાત્) તારો સ્વીકાર કરે (માહં પ્રતિ ગૃહ્ણા) હું ગ્રાસ કરીને (પ્રાણેન આત્મના, પ્રજયા) પ્રાણથી, આત્માથી અને પ્રજાથી (મા મા મા વિરાધિધિ) અલગ ન બનું. (૮)

ભાષાર્થ— હુએને દબાવવા માટે આપેલો આ કર ભૂમિની માફક આધાર દેનારો, સમુદ્રના જળની જેમ રાત્રિ દેનારો અને પ્રાણની માફક અર્ધનો રક્ષક અને છે અને કાઈનો વિનાશ થવા દેતો નથી. (૬)

આ કર પ્રાણ કેને આપે છે ? કામ જ કામેને આપે છે આ ગતવર્માં મનની ઇચ્છા જ દેનારી અને લેનારી છે આ કામના જ મનુષ્યને સમુદ્ર પર ભ્રમણ કરાવે છે આ કામથી જ મનુષ્ય યોગી મોરી અપતિઓ સ્વયં પોતાના માથા પર તાણી લે છે. આ સર્વ જગતનો વ્યવહાર કામનો સહિમા જ છે (૭)

આ પૃથ્વી પર અને આકાશમાં કામનાઓનો જ સંચાર થઈ રહ્યો છે આ કામેને વિસ્તાર કરના કરતા નુ પ્રાણ, આત્મા અને પ્રજાથી દુર ન બની ભડ (૮)

સંરક્ષક કર

રાજ્ય શાસન યજ્ઞાવવા માટે કર

પ્રાશિનો સોળમો ભાગ

રાજા રાજ્યનું શાસન કરે છે. આ મહત્વપૂર્ણ કાર્યને માટે પ્રજા તેને “ કર ” સમર્પણ કરે છે આ કરનું પ્રમાણ કેટલું હોય તેમણે, અર્થાત્ પ્રજા પોતાની પ્રાશિનો કેટલાંબે ભાગ રાજાને સમર્પિત કરે, અને સર્વ તે થઈ કયા કામોમાં ઉપયોગ કરે એ વિષયમાં આ રક્ષક પૂજાને ભેષ્ય છે.

પ્રજાની જે આવક હોય છે, તેનો સોળમો ભાગ રાજાને આપવામાં તે સજ્જમાના સજ્જસો જુદો કાંદે છે તે વર્ષન પહેલાજ સંજ્જમાં છે.

અમી સમાસદઃ ઇષ્ટાપૂર્ણસ્ય યોજદાં વિમજન્તે ॥

(મં. ૧)

“ રાજ સલાતા આ સલાસદો પ્રજાની આવકનો સોળમો ભાગ અલગ કરે છે. ” અને આ સોળમો ભાગ રાજને પ્રજા પાસેથી મળે છે. રાજને રાજ્ય ચલાવવા માટે આ કર પ્રજાએ આપવો પડે છે. ખેતરમાં જે ધાન્ય ઉત્પન્ન થાય તેનો સોળમો ભાગ રાજની આમ સલાતા સલાસદો લઈ લે અને તેના સંપ્રદ કરે. જે ઉત્પન્ન થાય તેનો સોળમો ભાગજ લેવાનો છે. અર્થાત્ સાધારણ ખેતી કરનારાઓ પાસેથી પ્રત્યેક ધાન્યના રૂપમાં આ કર લેવામાં આવશે. ધાન્ય ઉત્પન્ન કરનારાઓ પાસેથી ધનના રૂપે આ કર લેવાનો નથી. પરંતુ જે ધાન્ય અથવા પદાર્થ ઉત્પન્ન થશે તેનો સોળમો ભાગ લેવામાં આવે. જે પદાર્થનો ભાગ યદ્ય ન થકે તેની કિંમતનો સોળમો ભાગ લેવામાં આવે અને વૈશ્ય જે ધન કમાતા હોય તેમની પાસેથી તેમની કમાણીના તે ભાગ ધનના રૂપે લેવામાં આવે. કર લેવાની વ્યવસ્થા વેદની આ આગ્રા તદ્દન સુરપટ જણાય આવે છે અને આ કર પ્રજાને કદી પણ અસહ્ય થઇ શકતો નથી.

ઉત્પન્નનો સોળમો ભાગ લેવા માટે વેદની આગ્રા છે. પરંતુ સ્મૃતિ મંથિમાં જીરો ભાગ લેવા સુધી કરી વૃદ્ધિ કરવામાં આવી છે. અને આજકાલ તો કેટલાએ જણો વધારો થઇ ગયા છે. આ મંત્રમાં “ વિમજજન્તે ” ક્રિયા વર્તમાનકાળની છે. રાજસલાતા સલાસદો સ્વયં ઉત્પન્ન જોઇને તેનો સોળમો ભાગ અલગ કરે છે અર્થાત્ ખેતરમાં ધાન્ય તૈયાર થઇ જાય એટલે ધાન્યની રાશી પાસે જાય છે અને તેના સોળ ભાગ કરીને એક ભાગ રાજપ્રજા માટે લઈ લે છે. માત્ર અંદાજ કરીને લેતા નથી, પરંતુ પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિ જોઇને તેમથી ઉક્ત ભાગ લઈ લે છે. આ વૈધ વર્તમાન કાળવાચક “ સર્મી સમાસદઃ વિમજજન્તે ” એ વાક્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. કુકાળના દિવસોમાં ધાન્ય એટલું ઉત્પન્ન થાય તો કર પણ એટલો લેવાય છે. અને સુકાળમાં અધિક ઉત્પન્ન થયું હોય તો અધિક લેવાય છે. આજકાલની જેમ સુકાળ કે કુકાળમાં એક સરખા પ્રમાણે લેવાતું નથી. પાકક આ રીતે જુએ અને તેની વિશેષતાનો અનુભવ કરે.

પ્રાપ્તિમાં બે સાધન

આમદાનીના બે માર્ગ હોય છે. એક “ છુટ ” અને બીજો “ પૂર્ત ”. મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છાનુસાર અજીજ વ્યવહાર કરે છે અને તેથી કમાઈ કરે છે તેને “ છુટ ”

કમાણી કહે છે. તેમાં ઉદ્યોગ, ધંધા શિદ્ધ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે, તેમાં કર્તાની ઇચ્છા પર વ્યવહારની સત્તા નિર્ભર છે. બીજો માર્ગ છે “ પૂર્ત ” તેમાં રવામીની ઇચ્છા હોય અથવા ન હોય પરંતુ આવક તો આવતી જ રહે છે. જેવી રીતે બાગમાંથી ફળફળાવળની પેદાશ થવી, ખેતીમાંથી ધાન્ય મળવું. પહેલેથી મોટાં ચમોલાં વૃક્ષોમાંથી ફળો મળવા ઇ. યાદી આવતી પૂર્વ વ્યવસ્થાથી જે પ્રાપ્તિ થાય છે તેનું નામ “ પૂર્ત ” છે. જમીનદારને જે આવક થાય છે તે “ પૂર્ત ” છે. કારણ કે જમીનદાર ન પ્રયત્ન કરે તો પણ તે તેના બંડારની વૃદ્ધિ કરે છે, ઇષ્ટ જ વ્યવહારનું એવું નથી. તે ઇચ્છાપૂર્વક કામધંધો કરે છે અને સફળતા મળે તો પ્રાપ્તિ થાય છે, આ પ્રાપ્તિ પ્રયત્ન સાધ્ય છે. છુટ અને પૂર્તનો આ ભેદ છે. મનુષ્યના વ્યવહારના આ બે મુખ્ય ભેદ છે.

આજકાલ “ છુટ ”નો અર્થ “ વડમાળ ” અને “ પૂર્ત ” નો અર્થ સર્વ જનોપયોગી ફૂવા, તળાવ, વાવ, ધર્મશાળા વગેરે બનાવવાં એમ સમજે છે. આ શબ્દોમાં આ અર્થ છે ખરો પરંતુ આ કેવળ એક જ ભાગ છે. આ શબ્દોનો સંપૂર્ણ અર્થ કેવળ આજ નથી. આ સમયે વિચાર કરવાના સૂક્તમાં “ પ્રજાની આમદાનીથી સોળમો ભાગ કર રૂપે લેવામાં આવે છે ” એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ પ્રસંગે “ વડ અને ફૂવા ” નો સોળમો ભાગ રાજ લે છે એમ માનવું અયોગ્ય છે, તેથી ચારે વર્ણોના વ્યવહારની દૃષ્ટિથી થનારા અને જેનાથી રાજને સોળમો ભાગ કર રૂપે પ્રાપ્ત થઇ શકે છે એટલા માટે એવો અર્થ ઉપર લેવામાં આવ્યો છે. જો થઇ વગેરે અર્થ લેવામાં મળતું સૂક્તનું જે પુરુષ થશે તેનો થોડો ભાગ રાજના યશ સંવર્ધનને માટે તેને પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. પરંતુ તેથી સંપૂર્ણ રાજ્યશાસન ચાલી શકે નહિ, તેથી આવકનો અર્થ જ અહીં લેવો યોગ્ય છે.

ઉપરોક્ત પ્રકારની રીતિથી બે પ્રકારના વ્યવહારથી થનારી પ્રાપ્તિનો સોળમો ભાગ રાજના સલાસદો રાજ્યશાસન ચલાવવા માટે પ્રજા પાસેથી કરના રૂપમાં લે છે, એ પ્રથમ મંત્રના અર્થ ભાગનું કથન છે. અહીં રાજના પંચ લક્ષણ જેવાં જોઇએ.

રાજા કેવો હોવો જોઇએ

આ સૂક્તમાં રાજનું નામ “ યમ ” આવી ગયું છે. યમનો અર્થ “ પોતાને આધીન રાખનારો, નિયમપૂર્વક ચાલ-

નારો, ધર્મનું પાલન કરનારો " એવો થાય છે, " ધર્મ-ધર્મ " આ શબ્દથી પણ ધર્મની સાથે ધર્મનો સંબંધ રખા થાય છે. રાજ્ય અભ્યાસના ને ધર્મ નિષ્ઠા દેખે છે તે અનુસાર રાજ્યશાસન કરનારો રાજા એમ આ શબ્દથી અહીં સમાવ્ય છે, આથી રખા થાય છે કે અહીંના રાજા મન માની વાતો કરનારો નથી, પરંતુ રાજધર્મના નિયમોને અનુસાર તથા જનતાના પ્રતિનિધિઓની સંમતિ અનુસાર રાજ્ય અભ્યાસનારો હોય છે. આ રાજા રાજસભાના સદસ્યોના મતથી અને ધર્મ નિયમોથી બધાએથી છે, રજેઝાચારી નથી. વસ્તુનાં તેના રાજધર્મો—

ધર્મી સમાસવઃ રાજાનઃ । (મં. ૧)

" રાજસભાના આ સભાસદો જ રાજ્યશાસન કરનારા રાજા છે. " રાજા તો નામનો જ પ્રાપ્ત અધિકારી રહીને, તે સમાસદોની જ મતિથી ને નીતિ નિશ્ચિત થાય છે, તે અનુસાર રાજ્યશાસન ચલાવે છે. વેદની આ નિષ્ઠા બદલ રાજસભા અહીં નોડા થાય છે આ રાજાની સાજસભાના સદસ્યો પ્રજાની આમદાનીને મોજાઓ બાગ રાજ્યશાસનના બધાને માટે પ્રજાપાસેથી કરના રૂપમાં લે છે. તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે હવે જોઈએ. પ્રજાપાસેથી પ્રાપ્ત થનારો આ કર શુ રૂ કરે છે એ વિષયમાં આ સૂક્તનું વર્ણન થયું જ મતેર જ છે તેનો વિચાર કરવાથી આપણને સમજાય છે કે પ્રજાએ આપેલા આ કરનો રાજા કેવો ઉપયોગ કરે છે. જુઓ—

કરનો ઉપયોગ

રાજા જનતા પાસેથી ને કર લે છે, તેનો બધા કષ્ટ કષ્ટ વાતોમાં કરવામાં આવે તેનું વર્ણન નિમ્નલિખિત શબ્દોથી આ સૂક્તોમાં કર્યું છે " આ કર નીચે લખેલી બાબતો કરે છે " એવું વર્ણન આ સૂક્તમાં આપ્યું છે, આ સૂક્તનું કથન છે કે પ્રજા દ્વારા આપાએલ આ કર નિમ્નલિખિત બાબતો કરે છે—

૧ યવિઃ— (યવલિ હતિ યવિઃ)— રક્ષા કરે છે, જનતાની અથવા રાષ્ટ્રની રક્ષા કરે છે. પ્રજાપાસેથી લીધેલો કર જ પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે, (મં. ૧-૩-૫)

૨ રથધાઃ (રથસ્ય ધારણ)— પોતાની અર્થાત્ પ્રજાની ધારણા કરે છે. રાષ્ટ્રની ધારણા શકિત કરથી વધે છે.

કર લઈને રાજા એવો પ્રજામાં કરે છે કે જેનાથી પ્રજા સામર્થ્ય વધી જાય છે. (મં. ૧)

૩ વજ્રાપૂષાઃ— (વજ્રાપૂષાઃ—વૃષતઃ વિશીર્વઃ હતિ—વૃષાઃ—ન વૃષઃ અપૂષાઃ) વજ્રાનાં અપૂષઃ વજ્રાપૂષાઃ ને અવગ્ર અવગ્ર થાય છે અર્થાત્ જેના બાગ છૂટા થાય છે તેનું નામ " વૃષ " છે, અને જેના બાગ એકબીજા સાથે જોડાએલ એટલે કે સંધારિત છે તેને " અપૂષ " કહે છે. પાંચ પ્રકારના જોડાને સંધારિત-સંધારનાયુક્ત-બનાવેલ અર્થાત્ ધરરથર એકબીજાની સાથે મેળવીને રાખે છે, તેમાં પાંચ પ્રકારના લોકો—આદ્યજ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને દિવસી નો અલેદ સંધ બને છે તેમનું આ નામ છે રાજા પ્રજા પાસેથી કર લે છે અને પ્રજાની સંધક્રિયા વધારે છે, (મં. ૪-૫)

૪ અવગ્ર— હોતુ, અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવું. પ્રજાપાસેથી કર લઈને રાજા તેનો વિનિયોગ એવા કાર્યમાં કરે છે કે જેથી પ્રજાનું અસ્તિત્વ ચિરકાળ માટે ટકી રહે છે. (મં. ૨)

૫ મામવગ્ર— ધન, ઐશ્વર્ય સંપન્ન બનવું. રાજા કરનો એવો ઉપયોગ કરે છે કે જેથી પ્રજા પ્રતિદિન અધિકાધિક સંપત્તિવાન બનતી જાય છે (મં. ૨)

૬ પ્રમવગ્ર— પ્રભાવશાળી. પ્રજાપાસેથી કર લઈને રાજા તેનો ઉપયોગ એવા કાર્યમાં કરે છે કે પ્રજા પ્રતિદિન પ્રભાવશાળી બનતી જાય. સત્વચીત, પરાક્રમી અને પ્રભાવશાળી પ્રજા બને (મં. ૨)

૭ વ્યાકૃતિમઃ— (વ્યાકૃતિ) સંકલ્પોને (પ્ર) પૂર્ણ કરનારો કર છે. અર્થાત્ પ્રજા પાસેથી કર લઈને રાજા એવાં કાર્યો કરે છે કે જેનાથી પ્રજાની મનની શ્રેષ્ઠ કામનાઓ પરીપૂર્ણ થાય છે, અને પ્રજાની અખંડિત ઉન્નતિ થતી રહે છે. (મં. ૨)

૮ સર્વાન્ કામાન્ પૂરયાતિ— પ્રજાની સર્વ કામનાઓ સંતોષ અને સુખ થાય છે, કોષ પશુ પ્રારે પ્રજાની શ્રેષ્ઠ આકાંક્ષાઓ નિષ્ફળ થતી નથી. કર લઈને રાજા એવો પ્રયત્ન કરે છે કે પ્રજાની શ્રેષ્ઠ કામનાઓ પૂર્ણ રીતે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. (મં. ૨)

૯ યોઃ—વૃદ્ધાતિ સ્વ નાકં અચોતિ— ને (કર) આપે છે તે (જન્મ-મરણ) સમપૂર્ણ રથાનને પ્રાપ્ત કરે અર્થાત્ રાજાને કર આપનારા લોકો પોતાના દેશમાં સુખી રહે છે.

પ્રભ પાસેથી કર લઇને રાજ્ય એવા ઉત્તમ પ્રબંધથી રાજ્ય ચલાવે છે કે સર્વ પ્રભ સુખી થાય છે. (મં. ૩)

૧૦ પ્રદાતા પિતૃનાં લોકે બક્ષિતં ઉપજીવતિ- કર આપનારા લોકો સંરક્ષકો દ્વારા સુરક્ષિત બનેલા પ્રદેશમાં ચિરકાળ આનંદથી રહે છે. રાજ્ય પ્રભ પાસેથી કર લે અને તેમને અત્યંત સુરક્ષિત રાખે. સુરાજ્યનો પ્રબંધ કરવાથી લોકો સુરક્ષિત બનીને આનંદથી રહે છે. (મં. ૪)

૧૧ પ્રદાતા સૂર્યા-માસયોઃ બક્ષિતં ઉપજીવતિ- કર આપનારા લોકો જેવી રીતે (સૂર્ય) દિવસમાં તેવી રીતે (માસઃ ચંદ્રમાઃ) રાત્રીને સમયે પણ સુરક્ષિત થઇને આનંદથી રહે છે. કર લઇને રાજ્ય રાજ્યશાસનનો એવો યોગ્ય પ્રબંધ કરે કે જેનાથી પ્રભ દિવસે પણ સુરક્ષિત બને અને રાત્રીના સમયે પણ સુરક્ષિત થાય. (મં. ૫)

૧૨ દ્વા દ્વા ન ઉપદસ્યતિ- કર આપનારી પ્રભ પૃથ્વીની જેમ ધ્રુવ (સ્થિર) રહે છે અર્થાત્ તે પ્રજાનો નાશ કોઇ કરી શકતો નથી. (મં. ૬)

૧૩ મહત્વ પયઃ સમુદ્ર દ્વા ન ઉપદસ્યતિ- કર આપનારી પ્રભ ધણી ઉંડા જળથી ભરેલા મહાસાગરની જેમ સદા ગંભીર અને પ્રશાંત રહે છે. નાના ખાખોચિયાંની જેમ સૂકામ જઇને નાશને પ્રાપ્ત કરતી નથી. (મં. ૫)

૧૪ સવાસિનો દેવો દ્વા ન ઉપદસ્યતિ- સાથે સાથે રહેનારા બે દેવ, શ્વાસ અને ઉચ્ચ્વાસની જેમ આ કર સર્વ પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે અર્થાત્ જેવી રીતે પ્રાણુના વ્યાપારથી સર્વ શરીર સુરક્ષિત રહે છે તેવી રીતે પ્રભ પાસેથી મળનારો કર રાષ્ટ્રને સુરક્ષિત રાખી શકે છે. (મં. ૬)

૧૫ તસ્માત્ પ્રમુચ્યતિ- તે મહાભયથી મુક્ત કરે છે. આ આપેલા કર પ્રજાને મહાભયથી બચાવે છે. (મં. ૧)

૧૬ શિતિ-પાત્ (શીયતે હિતિ શિતિઃ હિંસનં, શિતિં પાતયતિ- “ શિતિ ” તે અર્થ હિંનાશ, તે નાશનો જે પાત એટલે કે પતન કરે છે અર્થાત્ નાશથી બચાવે છે, તેને “ શિતિ-પાત્ ” કહે છે. આમ કરીને પ્રજાનો વિનાશથી બચાવ કરે છે. (મં. ૧-૬)

૧૭ અવલેન ચલીયસે નુષ્કઃ ન ક્રિયતે- નિર્જળ મનુષ્ય પોતાની નિર્જળતાને કારણે પ્રજાને ધન આપતો નથી. અર્થાત્ આ કર નિર્જળ મનુષ્યનો બળવાન લોકોના અત્યાચારથી પૂર્ણ રીતે બચાવ કરી શકે છે. (મં. ૩)

પ્રભ પાસેથી કર લઇને રાજ્ય એ આદર્શ બાબતો કરવી

૧૫ [અથર્વ બનુ. બા. ૨]

જોઇએ. અહીં ઉપર આપેલાં સત્તર વાક્યો આ સૂક્તમાં વિશેષ મહત્વપૂર્ણ છે. પાઠક એનો વિચાર આ દૃષ્ટિથી અધિક કરે અને રાજ્યશાસનના સંબંધમાં યોગ્ય બોધ મળી લે. સાધારણ સચના કરતા માટે પૂર્વોક્ત વાક્યોથી થતો બોધ ફરીથી સંક્ષેપથી અહીં આપીએ છીએ—

(૧) રાજ્ય પોતાની પ્રભ પાસેથી કર લે અને તેનો ઉપયોગ પ્રજાનું યોગ્ય રીતે રક્ષણ કરવામાં, (૨) પ્રજાની સર્વ પ્રકારની ધારણા શક્તિ અને સામર્થ્ય વધારવામાં, (૩) શાંતી, શર, વ્યાપારી, કારીગર અને અન્ય લોકોની સંબંધ શક્તિ વધારવામાં, તેમને સ્વર્ગને સંબંધિત કરવામાં, (૪) પ્રજાને ઐશ્વર્ય સમ્પન્ન બનાવવામાં, કાર્યોમાં (૫) તેમનું રાષ્ટ્રીય તેમજ જાતીય અસ્તિત્વ સુરક્ષિત રાખવામાં, (૬) પ્રજાજનોને પ્રશાંતશાંતી બનાવવામાં, (૭) સર્વ રાષ્ટ્રમાં બધા લોકોની સર્વ આકાંક્ષાઓ સફળ બનાવવામાં સાધનો નિર્માણ કરવામાં, (૮) સર્વ જનોની શ્રેષ્ઠ કામનાઓની તુષ્ટિ કરવામાં સાધનો સંગ્રહિત કરવામાં, (૯) રાષ્ટ્રનાં દુઃખો દૂર કરવામાં, (૧૦) જેવી રીતે દિવસે-તેમજ ગરે પણ લોકો નિર્ભય બનીને બધે દૂરી દૂરી શકે એવી નિર્ભયતા સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રમાં સદૈવ સ્થિર રાખવાના કાર્યમાં, (૧૨-૧૪) જનતાને ભૂમિની જેમ સ્થિર, જળનિધિ સમુદ્રની જેમ ગંભીર અને પ્રાણીની જેમ જીવન યુક્ત કરવાના કાર્યોમાં, (૧૫-૧૬) ભય અને વિનાશથી પ્રજાને બચાવવાના પ્રયત્નોમાં તથા (૧૭) બળવાન મનુષ્ય નિર્જળોપર અત્યાચાર ન કરે, એવો સુપ્રબંધ સંપૂર્ણ રાજ્યભરમાં કરવાના કાર્યમાં કરે. ”

પ્રભ પાસેથી લીધેલા કરનો ઉપયોગ આ કાર્યમાં કરવો એ રાજાનું કર્તવ્ય છે. પૂર્વોક્ત વાક્યોથી આ જ ભાવ પ્રકટ થઇ શકે છે. પાઠકો વિચાર કરીને આ વાક્યોથી તેમજ આ અનુદોષથી અધિક બોધ પ્રાપ્ત કરે. જે રાજ્ય પ્રભ પાસેથી કર લેવા છતાં તેનો ઉપયોગ આવા કાર્યોમાં ન કરતાં એનાથી ભિન્ન રીતે માત્ર પોતાના જ સ્વાર્થ સાધવાના કાર્યોમાં કરશે તો તે રાજ્ય યથાવત્તા માટે અયોગ્ય ગણાશે આ સૂક્ત દ્વારા વેદાંતી આ વોષણુ છે એમ સમજી લેવું જોઇએ.

સ્વર્ગ જેવું રાજ્ય

જે રાજ્યમાં રાજ્ય પ્રભ પાસેથી કર લઇને પૂર્વોક્ત રીતે પ્રજાની ઉત્તમ રક્ષા કરે છે તે સ્વર્ગના જેવું જ રાજ્ય છે અને ન્યા કરથી પ્રાપ્ત થએલા ધનનો ઉપયોગ પ્રજાના બંધનો

વધારવામાં થાય છે તે નરકના જોડું રાજ્ય છે સ્વર્ગ રાજ્યના લક્ષણો આ સૂક્તમાં મળ્યા છે. હવે તે અર્થો જોઈએ.

૧ સ માર્ગ મર્યેતિ

૨ યત્ર શુશ્કો મ પ્રિયતે મથલેન ચલીયસે ।

(મં. ૩)

(૧) “ ૩૨ આપનારા મનુષ્યો સ્વર્ગ ધામમાં પહોંચે છે,
(૨) જ્યાં નિર્ગળ મનુષ્યને બળવાન મનુષ્ય માટે ધન આપવું પડતું નથી ” આ સૂક્તના જેવા રાજ્યના લક્ષણ છે જે રાજ્યમાં નિર્ગળ મનુષ્યને કેવળ નિર્ગળ હોવાને કારણે જ બળવાન મનુષ્યની સામે માથું નમાવી પોતાની પાસેનું ધન ઉપહારરૂપે આપવું પડતું નથી, તે સ્વર્ગ ધામ છે અને જે રાજ્યમાં બળવાન મનુષ્ય નિર્ગળો પર જીતે ત્યાં તેમ અત્યાચાર કરે છે અને જ્યાં નિર્ગળ મનુષ્ય કેવળ તે નિર્ગળ, બળહીન હોવાને કારણે દુષ્પાલ જાય છે, અને આ અત્યાચાર કરનારને કાંઈ પૂછતું પણું નથી તે રાજ્ય નરક છે, ‘ સર-કા ’ નો અર્થ “ હીન મનુષ્ય, નાનો મનુષ્ય નીચલી એક્ષી નો મનુષ્ય ” છે જે રાજ્યમાં હીન આવીનાવાળા મનુષ્યો હોય છે તે નરક રાજ્ય છે અને જ્યાં શ્રેષ્ઠ ભાવનાવાળા મનુષ્યો હોય છે તેને સ્વર્ગ રાજ્ય કહે છે

આલોક્યોનુ રાત્રનુ બગ, ક્ષત્રિયોનુ અધિકારનુ બળ, વૈશ્યોનું ધનનુ બળ, શૂનોનું કારીગરીનુ બળ અને નિષાદોનું કેવળ શારીરિક બળ હોય છે, આ લોકો જો સ્વાર્થી અને તે આ બળોથી મહોન્મત બનીને અન્યાય પર તેઓ અત્યાચાર કરે છે. આવા અત્યાચાર કાંઈ કાંઈના પર ન કરે અને સર્વને ધર્મના આશ્રયે મનુષ્યવતી ન્યાયતામાં સમાવતાં. દરજ્જે મળે એવા રાજ્ય વ્યવસ્થાનો પ્રમુખ શાખો એ રાજ્યનું પરમ ફત્વ છે. જ્યાં આવા ઉત્તમ પ્રમુખ હોય છે અને જે રાજ્યમાં શાસન વ્યવસ્થાના આશ્રયે નિર્ગળ મનુષ્ય પણ બળવાન મનુષ્યના અત્યાચારનો સામનો કરવા માટે, પોતાની રક્ષા કરવા માટે ઉભો રહી શકે છે, અને કેવળ નિર્ગળતાને કારણે દુષ્પાલ જતો નથી, તે રાજ્યશાસન પદ્ધતિ વેદની દષ્ટિએ અત્યંત ઉત્તમ છે તે જ “ વેદિક સુરાજ્ય ” છે.

કામનાનો પ્રસ્થાવ

પૂર્વોક્ત રીતે રાજ્ય વ્યવસ્થા કરવી કે ન કરવી અથવા અન્યાય વેદિક આજ્ઞાઓને અનુસાર અનુષ્ઠીની સંધારણા કરવાનો યત્ન કરવો કે ન કરવો એ સર્વ મનુષ્યની કામના,

કમળ, સંકલ્પ, આકાંક્ષા કલ્યાણના સર્વ બેસ છે. મનુષ્યમાં કમળ હોય છે તે જ પ્રમાણે મનુષ્ય યાત્રે છે અને મનુ તેવા જ વ્યવહાર કરે છે આ દર્શાવવા માટે ૩ મા અને ૮ મ નાં ઉપરેષ્ટ છે. તેનો પહેલો જ પ્રશ્નોત્તર જુઓ—

પ્રશ્ન- **ઈવં કા કર્મ જદાત્ ૧-** આ પ્રશ્ન ૩ માં આપે છે ।

ઉત્તર- **કામઃ કામાય જદાન્- કામ જ કામને મા આપે છે**

કામઃ વાતા, વામઃ પ્રતિપ્રહીતા- કામ ૧ દેનારો અને લેનારો છે

આ મતભાગ ધણી જ મહત્વપૂર્ણ ઉપરેષ્ટ આપનારો છે મનુષ્યના મનમાં જે કમળ હોય છે, જે મહત્વાકાંક્ષા હોય છે, જે કામનાઓ હોય છે તે જ મનુષ્યને વાતા બનાવે છે અને લેનારો જ બીજા મનુષ્ય દાન લેનારો બને છે. રામ રાજ્ય કરે છે, સિપાઈઓ યુદ્ધ કરે છે, નોકરો નોકરીએ કરે છે કાંઈ કાંઈને કાંઈ આપે છે અને બીજાને તે લે છે આ સર્વ વ્યવહારો મનમાંની કમળને કારણે થાય છે આનો કે કામજ સર્વ પાસે આ વ્યવહાર કરાવી રહ્યો છે, એટલે સુધી કે—

કામઃ સમુદ્ર આવિવેશ । (મં. ૭)

“ કામજ સમુદ્રમાં કુદી ગયો છે ” અર્થાત્ સમુદ્ર પર પણ આ કામનું રાજ્ય છે પૃથ્વીને છોડીને જે મનુષ્ય સમુદ્ર માં વહાણોમાં બેસીને બમણું કરવા માટે જાય છે તેઓ પણ કામની પ્રેરણાથી જ જાય છે અથવા કાંઈ વિમાન દ્વારા આકાશમાં ઉડે છે તેઓ પણ કામની પ્રેરણાથી જ ઉડી રહ્યા છે આ પ્રકારે આ જગતનો સર્વ વ્યવહાર કામનાની પ્રેરણાથી જ થઈ રહ્યો છે “ ભૂમિ અને અંતરિક્ષમાં પણ સર્વત્ર કામજ કામ અર્થાત્ કામનાનું રાજ્ય છે ” (મં. ૮) સર્વ તેની આજ્ઞા અનુસાર ફરી રહ્યા છે. જુઓ—

કામ । યત્ત્વેતે । (મં. ૭)

“ હે કામ । આ તારે જ મદારાજ્ય છે ” તારે જ શાસન બધા પર ચાલી રહ્યું છે કામનો સ્વીકાર કરનારા કામો લોકો જેની રીતે પોતાના મનની કામનાથી પ્રેરિત થાય છે, તેવી જ રીતે કામનો ત્યાગ કરનારા નિરક્ત લોકો પણ તે જ કામનાથી પ્રેરિત, પ્રવૃત્ત થાય છે, તાત્પર્ય કામનું સર્વતોપર શાસન છે

કામની મર્યાદા

કામના ખરાબ છે એમ કહેવાય છે. જો કામ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બધા પર શાસનાધિકાર ચાલે છે અને ભોગી તેમજ ત્યાગી બન્ને તેને આવીને રહે છે તો પછી કામનો સંયમ શી રીતે થઈ શકે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અષ્ટમ મંત્રના ઉત્તરાર્ધમાં આપેલ છે. આ મંત્ર ભાગમાં કયાં સુધી ના કામનો સ્વીકાર કરવો અને કયાંથી તેનો ત્યાગ કરવો આ મહત્વ પૂર્ણ વિષયનું વિવેચન કર્યું છે. હવે આ વિષય જોઈએ-

પ્રતિ ગૃહ્ય અહં આત્મના મા ચિરાધિયિ,
અહં પ્રાણેન મા ચિરાધિયિ,
અહં પ્રજયા મા ચિરાધિયિ । (મં. ૮)

“ કામ ! તારો સ્વીકાર કરીને હું મારી પોતાની આત્મ શક્તિને ખોઈ ન ખેંચું, હું મારી પ્રાણ શક્તિને ક્ષીણ ન કરું, અને હું મારા પ્રજનનને પણ હીન ન બનાવી દઉં. ” અહીં સુધી જેટલો કામ સ્વીકાર્ય છે તેટલો મનુષ્ય માટે લાભદાયી થઈ શકે છે, કામ વિષયનો અત્યાચાર અતિરેક પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયના કાર્યક્ષેત્રમાં થઈ શકે છે. પરંતુ તેનું વિશેષ કાર્ય-ક્ષેત્ર જનનેન્દ્રિયની સાથે સંબંધ રાખે છે. આ ઇન્દ્રિયથી વિશેષ અતિરેક કરવાથી આત્માનું બળ ઓછું થાય છે, શ્રાવણની મર્યાદા તથા પ્રાણની શક્તિ ક્ષીણ થાય છે અને સંતાન ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ પણ ન્યૂન થાય છે, અને આવા કામી પુરૂષનાં જે કોઈ સન્તાન ઉત્પન્ન થાય છે તે પણ ક્ષીણ, બળહીન અને દીન હોય છે. આ પ્રકારની કમતરતા અથવા હાનિ ન થાય એટલા માટે કામને સંયમ કરવો આવશ્યક છે. સંયમની મર્યાદા એ છે કે, “ તે મર્યાદા સુધી કામનો ઉપભોગ લેવામાં આવે કે જ્યાં સુધી પોતાની આત્માની શક્તિ, પ્રાણની શક્તિ અને પ્રજનનની શક્તિ

ક્ષીણ ન થઈ જાય, તેથી વધારે કામનો ઉપભોગ કરવાથી હાનિ છે. ”

આ મંત્રમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં કામનો ઉપભોગ કરવાની મર્યાદા રહી છે, જો કે ઉપરના ઉદાહરણમાં અભોક્ષ્ય એક ઇન્દ્રિયને લક્ષ્ય બનાવીને લખ્યું છે, તો પણ પાકક તેજ મર્યાદાને સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોના કાર્યક્ષેત્રમાં ધટાવીને યોગ્ય બોધ પ્રાપ્ત કરે.

કામનું આ સામાન્ય સંપૂર્ણ જગતમાં છે. વિશેષ કરીને માનવ પ્રાણીઓમાં આપણે વિચાર કરવાનો છે. આ રાજ્ય વ્યવસ્થાનો ઉપદેશ દેનારા આ સૂક્તમાં આ કામના વિષયના આ મંત્રો આપેલા છે અને કામની ધર્મમર્યાદા અને અધર્મ મર્યાદા પણ દર્શાવી છે; તેનો હેતુ એ છે કે રાજા પોતાના રાજ્યમાં એવો રાજ્ય પ્રબંધ કરે કે જેનાથી પ્રજાજન કામ વિષયની ધર્મ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરે અને આત્મા, પ્રાણ અને પ્રજનનની શક્તિથી સુક્ત બનીને બધાજ ઉત્તમ શક્તિથી સ્વર્ગ વૃક્ષ રાજ્યનો આનંદ પ્રાપ્ત કરે. પ્રજા પાસેથી લીધેલા કરનો આ વ્યવસ્થામાં વ્યય કરવો એ રાજાનું અવશ્યક કર્તવ્ય છે. કરથી આ કાર્ય થાય છે અને પ્રજા સુખી થાય છે, તેથીજ (લોકેન સંમિત મં. ૪, ૫) “ પ્રજા દ્વારા સ્વીકૃત અને સન્માનિત કર ” એ પ્રમાણે તેને માટે વિશેષણનો પ્રયોગ કરેલ છે.

જ્યાં પ્રજા પાસેથી પ્રાપ્ત કરેલા કરનો આ કાર્યોમાં ઉપયોગ થાય છે, ત્યાંની પ્રજા સુખી અને અભ્યુદય તથા નિઃશ્વેસને પ્રાપ્ત કરનારી હોય છે. વૈદિકધર્મો એવો પ્રબંધ કરે કે જેથી પોતાના દેશનો તથા અન્યાન્ય દેશોનો આ પ્રકારના વૈદિક આદર્શથી ચાલનાર અને ચલાવાયેલું રાજ્ય હો અને કોઈ પણ રાષ્ટ્ર સ્વરાજ્યના વૈદિક આદર્શથી દૂર ન રહે.

દુષ્ટોનો નાશ

અંક ૮, સૂકત ૩

(શ્લોક:- વાતનઃ । દેવતા- ધમિઃ)

રક્ષોહર્ણં વાજિનૃમા જિવર્મિ મિત્રં પ્રથિષ્ઠમુપં યામિ શર્મં ।
 શિશાનો અગ્નિઃ ક્રતુમિઃ સમિદ્ધઃ સ નો દિવા સ રિપઃ પાતુ નક્તમ ॥ ૧ ॥
 અયોદંદ્રો અર્ચિર્વા વાતુધાનાનુર્વં સ્પૃશ જાતવેદઃ સમિદ્ધઃ ।
 આ જિહ્વા મૂરદેવાગ્રમસ્વ ક્રવ્યાદો વૃદ્ધાર્પં ધત્સ્વાસન્ ॥ ૨ ॥
 ઉમોમયાવિચ્રુપં ધેહિ દંદ્રૌં હિંસઃ શિશાનોઽવરં પરં ચ ।
 ઉતાન્તરિક્ષે પરિં ચાહ્યગ્રે જમ્મૈઃ સં ધેંહ્યમિ વાતુધાનાન્ ॥ ૩ ॥
 અગ્ને ત્વચં વાતુધાનસ્ય મિન્ધિ હિંસાશનિર્હરંસા હન્વેનમ્ ।
 પ્ર પર્વાણિ જાનવેદઃ શૃણીહિ ક્રવ્યાત્કંવિષ્ણુર્વિ ચિંતોત્યેનમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (રક્ષો-હર્ણં વાજિનૃ પ્રથિષ્ઠં મિત્ર આ જિવર્મિ) રક્ષસોનો નાશ કરનારા બળવાન પ્રસિદ્ધ મિત્રને પ્રકાશિત કરૂં છું અને તેથી (શર્મ ઉપયોગિ) મુખ્ય પ્રાપ્ત કરૂં છું. (સઃ ક્રતુમિઃ સમિદ્ધઃ) તેમજ અગ્નીથી પ્રદીપ્ત થયે (શિશાનોઃ અગ્નિ) તીક્ષ્ણ અગ્નિ (સઃ નઃ દિવા નક્તં રિપઃ પાતુઃ) અમને દિવસરાત્રી શત્રુઓથી બચાવે. (૧)

હે (જાતવેદઃ) જાતવેદ અગ્નિ ! (સમિદ્ધઃ અયોદંદ્રઃ) પ્રદીપ્ત થઇને, લોખંડની ઢાઢોથી સુકત થઇને (અર્ચિર્વા વાતુ-ધાનાન્ ઉપસ્પૃશ) પોતાના પ્રકાશથી યાતના દેનારાઓને બાળ. તેમજ (મૂરદેવાન્ જિહ્વા આરમ્ભસ્વ) મૂઠ્ઠા લોકોને તારી છગ્ગાડપ જવાળાથી સરખા કરવાનો આરંભ કર, (વૃદ્ધાર્પં) બળ શુકત બનીને (ક્રવ્યાદઃ આસનિ અપિધ્વત્સ્વ) માંસ ખાનારા હિંસકોને તારા મુખમાં મૂકી દે. (૨)

હે (ઉમોમયાવિન્ અગ્ને) અગ્નેને બાણનારા અગ્નિ ! તું (હિંસઃ શિશાનોઃ) શત્રુઓની હિંસા કરનારા તીક્ષ્ણ બનીને (અવરં પરં ચ ઉમૌ) અમારાથી નિકૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ બંને પ્રકારના શત્રુઓને તારી (દંદ્રૌં વૈ ઉપધેહિ) ઢાઢોઆ રાખ, (ઉત અન્તરિક્ષે પરિયાહિ) અને અંતરિક્ષમાં તું સંચાર કર, અને ત્યાંથી (જમ્મૈઃ વાતુ-ધાનાન્ અમિસંધેહિ) તારા જડબાઓથી યાતના દેનારા શત્રુઓ પર ચડાઇ કર. (૩)

હે અગ્નિ ! (વાતુધાનસ્ય ત્વચ મિન્ધિ) કષ્ટ દેનારી ત્વચાને ઊંચલિત કર. (હિંસઃ-આશનઃ હરસા પુનં હન્તુ) હિંસક નિષ્વૃત્ત વેગથી તેનો નાશ કરે. હે (જાતવેદઃ) જાતવેદ ! શત્રુના (પર્વાણિ શૃણીહિ) પવેને કાપી નાખ. (ક્રવ્યાત્કંવિષ્ણુઃ ક્રવ્યાત્કંવિષ્ણુઃ) માંસ બસક કરે પ્રાણી આ હુકતને પકડી પકડીને ખાઇ ભાઇ. (૪)

વ્યાખ્યાન— દુષ્ટોનો નાશ કરનારો, બળવાન પ્રસિદ્ધ દિવસરાત્રી સહા પ્રસન્નથી છે તેનાથી મુખ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તે દત્તપ્રશસ્તન કરી કરનારો, તીક્ષ્ણ અથવા હ્રસ્વ, પ્રપલ્લ કરીને અમને દિવસરાત્રી શત્રુઓથી બચાવે (૧)

જ્ઞાતી પોતાના તેજથી દુષ્ટોને નિર્મળ કરે, મૂરોને પોતાની છગ્ગાડા કષ્ટદેશથી મુખારે. માંસ, બસક કરીને પોતાના મુખથી આરમ્ભાનિ કરે અર્થાત્ તેમને તેમની દુરાચારો બચાવે. (૨)

અગ્નેને બાણનારો તેવ બળવાન અને નિર્મળ હિંસકોને પોતાના કાળમાં રાખે. સર્વ રથાન પર સચાર કરીને કષ્ટ દેનારા હુકતને દબાવે (૩)

દુષ્ટોને મારીને તેમના ચાંમડાને ઊંચલિત કરે નિષ્કળીના આપલથી દુષ્ટોનો નાશ થયો દુષ્ટોના બેડકોને કાપે માંસ-બસક હિંસા અને કરેને પકડી પકડીને નાશ કરે. (૪)

યજ્ઞેદાનીં પદ્યસિ જાતવેદસ્તિષ્ઠન્તમગ્ર ઉત વા ચરન્તમ્ ।
 ઉતાન્તરિક્ષે પતન્તં યાતુધાનં તમસ્તાં વિધ્ય શર્વી શિશાનઃ ॥ ૫ ॥
 યજ્ઞૈરિપૂઃ સંનમમાનો અગ્રે વાચા શલ્યાં અશનીમિદિહાનઃ ।
 તામિર્વિધ્ય હૃદયે યાતુધાનાન્પ્રતીચો બાહુન્પ્રતિ મહ્નધ્યેપામ્ ॥ ૬ ॥
 ઉતારંધાન્સ્પૃણુહિ જાતવેદ ઉતારંમાણાં ઋષિર્ભિર્યાતુધાનાન્ ।
 અગ્રે પૂર્વાં નિ જહિ શોશુચાન આમાદઃ ક્ષિવકાસ્તમંદુન્ત્વેનીઃ ॥ ૭ ॥
 ઇહ પ્ર બ્રૂહિ યતમઃ સો અગ્રે યાતુધાનો ય ઇદં કૃણોતિ ।
 તમા રમસ્વ સમિધાં યવિષ્ઠ નુચક્ષસશ્ચક્ષુપે રન્ધયૈનમ્ ॥ ૮ ॥
 તીક્ષ્ણેનાગ્રે ચક્ષુપા રક્ષ યજ્ઞં પ્રાશ્નં વસુમ્ભ્યઃ પ્ર ણય પ્રવેતઃ ।
 હિંસં રક્ષાંસ્પૃમિ શોશુચાનં મા ત્વાં દમન્પ્યાતુધાનાં નુચક્ષઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ—હે (જાતવેદઃ) શાની અગ્નિ ! તું (યજ્ઞ દેદાનીં) જ્યા હવે (તિષ્ઠન્તં ચરન્તં ઉત અન્તરિક્ષે) પતન્તં યાતુધાનં પદ્યસિ) ઉભા રહેલા, બ્રમણ કરનારા અને અંતરિક્ષમાં સંચાર કરનારા યાતના દેનારા દુષ્ટને જુએ છે, તું (તં વિધ્ય) તે શત્રુને વધ કર. (૫)

હે અગ્નિ ! (યજ્ઞૈઃ) સત્કર્મો દ્વારા આગળ વધતા તું (રૂપઃ સંનમમાનઃ) પોતાના બાહુને ઠીક કરીને (વાચા) વાણીથી ઉપદેશ કરતો કરતો (શલ્યાન્ અશનીમિઃ દિહાનઃ) શલ્યોને વિજળીથી તીક્ષ્ણ કરતાં કરતાં (તામિઃ પ્રતીચઃ યાતુધાનાન્ હૃદયે વિધ્ય) તેનાથી શત્રુની સામે બનીને તે દુષ્ટોને હૃદય પર વિધી-
 ને (યવાં બાહુન્ પ્રતિ મિહ્ય) તેના બાહુઓને તોડી નાખ. (૬)

હે જાતવેદ ! (ઉત આરંધાન્ ઉત આરંમાણાન્) સત્કર્મોના આરંભ કરનારા અને કહેલા લોકોને (ઋષિમિઃ સ્પૃણુહિ) શસ્ત્રોથી સુરક્ષિત રાખ. હે અગ્નિ ! (યાતુધાનાન્ પૂર્વઃ શોશુચાનઃ નિજહિ) સહુથી પ્રથમ પ્રકાશિત બનીને દુષ્ટોના નાશ કર, (આમાદઃ ર્ણીઃ ક્ષિવકાઃ પર્ણં અદન્તુ) માંસ ખાનારા લાલ પક્ષી તેમને ખાઈ જાયો. (૭)

હે અગ્નિ ! (યઃ યાતુધાનઃ ઇદં કૃણોતિ) જે દુષ્ટ આ દુષ્ટ કાર્ય કરે છે (યતમઃ સઃ ઇહ પ્રબ્રૂહિ) તે ઠાણ છે તે અહીં કહી દે. (તં આરમસ્વ) તેને દંડ દેવાની શરૂઆત કર. (તં સમિધા આરમસ્વ) તેને લાકડાંઓથી બાળી નાખવાનો આરંભ કર ! (નુચક્ષસઃ ચક્ષુપે ઇનં રન્ધય) મનુષ્યોના હિતની દૃષ્ટિથી આ દુષ્ટનો નાશ કર. (૮)

હે અગ્નિ ! (તીક્ષ્ણેન ચક્ષુપા પ્રાશ્નં યજ્ઞં રક્ષ) તું તારી તીક્ષ્ણ આંખથી એક યજ્ઞની રક્ષા કર. છે (પ્ર-વેતઃ) શાની ! તું (વસુમ્ભ્યઃ પ્રણય) વસુઓને માટે તું તેને લઈ જા ! (નુ-ચક્ષઃ) લોકોના નિરીક્ષક (હિંસં રક્ષાંસિ અમિશોચત્) હિંસકોને અને રક્ષકોને ત્રાસ આપતાં આપતાં (ત્વા) તને (યાતુધાનાં મા દમન્) યાતના દેનારા ન દબાવે. (૯)

બાધાર્થ— જ્યાં કંઈ દેનારા હિંસક દુષ્ટો હોય ત્યાં તેમને દબાવી દેવામાં આવે. (૫)

સત્કર્મોથી આગળ વળી, પોતાના સત્કર્મો તૈયાર રાખી, વાણીથી ઉત્તમ ઉપદેશ કરી તમારા સમ્રોને વિજળી જેવાં તીક્ષ્ણ બનાવો, અને તેનાથી શત્રુઓના હૃદય વિધી નાખો તમા તેમના બાહુઓનું છેદન કરો (૬)

શુભ કર્મ કરનારાઓની રક્ષા પોતાના ગરજોથી કરો દુષ્ટોના નાશ કરો. માંસ ખાનારા પક્ષી દુષ્ટોનું માંસ ખાઓ (૭)
 જેનો દુષ્ટ છે તેમની દુષ્ટતા અહીં કહો, તેમને દંડ દે, જનતાનું દિન કરવાની દૃષ્ટિથી તેમનો નાશ કરો (૮)

નૃચક્ષા રક્ષઃ પરિં પદય વિશ્વ તસ્ય ગ્રીણિ પ્રતિં શૃણીત્યામ્ ।

તસ્યગ્નિ પૃથાહરૈસા શૃણીહિ ત્રેષા મૂલં યાતુધાનસ્ય વૃથ ॥ ૧૦ ॥

ત્રિપાંતુધાનઃ પ્રસિંતિં ત પદ્યતે યો અગ્નિ અનૃતેન હન્તિ ।

તર્મચિપાં સ્ફૂર્જયંઘ્રાતવેદઃ સમક્ષમેનં ગુંઠંતે નિ યુદ્ધગ્નિ ॥ ૧૧ ॥

યદગ્ને અથ મિથુના શપાતો યદ્વાચસ્તૂપં જનયન્ત રેમાઃ ।

મન્યોર્મનૈસઃ શરહ્યાઃ જાયંતે યા તયા વિધ્ય દૃદ્યે યાતુધાનાન્ ॥ ૧૨ ॥

પરાં શૃણીહિ તપસા યાતુધાનાન્પરામૈ રક્ષો હરૈસા શૃણીહિ ।

પરાચિપા મૂરંદેવાન્શૃણીહિ પરાંસુતૃપઃ શોશુચતઃ શૃણીહિ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! તું (નૃ-ચક્ષાઃ વિશ્વઃ રક્ષઃ પરિપદય) મનુષ્યોનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં સર્વ દિશાઓમાં રાક્ષસોને બે. (તસ્ય ગ્રીણિ મગ્ના પ્રતિ શૃણીહિ) તેમની પાંચળીઓને તારા બળથી તોડ. (યાતુધાનસ્ય મૂલં ત્રેષા વૃથ) યાતના દેનારાઓનાં મૂળ ત્રણ પ્રકારે કાપી નાખ. (૧૦)

હે અગ્નિ ! (યઃ અનૃતેન ક્રન્તં હન્તિ) જે અસત્યથી સત્યનો નાશ કરે છે, તે (યાતુધાનઃ તે પ્રસિંતિં ત્રિઃ પતુ) હુદ્દ તારા મનુષ્યનમાં ત્રણ પ્રકારે જન્માય. હે ભત્રવેહ ! (તં તર્મચિપા સ્ફૂર્જયન્) તેને પોતાના પ્રકાશથી પ્રભાવિત કરતો જોયો તું (પર્ન સમક્ષં ગુંઠંતે નિ યુદ્ધગ્નિ) તેને તારી સામે ઇશ્વરની સ્તુતિ કરનારાઓના હિતને માટે પ્રતિમનુષ્યમાં લે. (૧૧)

હે અગ્નિ ! (યત્ અથ મિથુના શપાતઃ) આજે જે જાતે જોકળીએ શાપ આપે છે (યત્ રેમાઃ યાચઃ તૃપં જનયન્ત) જેઓ આહોષ કરીને વાણીની કઠોરતા પ્રદર્શિત કરે છે. (યા મન્યોઃ મનસઃ શરહ્યા યાજતે) જે કોઈની મનથી શસ્ત્રરૂપ બને છે (તયા યાતુધાનાન્ દૃદ્યે વિધ્ય) તેનાથી ખીડા કરનારાઓને હુદ્દમાં વીંધી નાખ. (૧૨)

(યાતુધાનાન્ તપસા પરા શૃણીહિ) યાતના દેનારાઓને તારા તપથી દૂર કરીને તેમનો નાશ કર અને હે અગ્નિ ! (હરૈસા રક્ષઃ પરા શૃણીહિ) તારા બળથી તેમને દૂર કરીને તેમનો નાશ કર. (મૂરંદેવાન્ પરાચિપા પરા શૃણીહિ) મૂઠ લોકોને તારા તેજથી દૂર કરીને તેમનો નાશ કર. (અસુતૃપઃ શોશુચતઃ પરા શૃણીહિ) બીજાના પ્રાણો પર તૃપ્ત થનારા, શોક કરનારા કુટુંબોને પણ તું દૂર કરીને નાશ કર. (૧૩)

ભાવાર્થ— તારી દૃષ્ટિ-શક્તિ-સર્વજન સંરક્ષણ કર અને નિવાસકો પ્રતિ તેને લઈ જા દિસકોને તારા તેજથી દૂર કર અને એની રીતે રહે કે દુષ્ટો તને ન દળાવે. (૯)

જનનાની રક્ષા કરવા માટે યુગ સર્વ દિશાઓમાંથી કુટુંબોને સોંપી કાઢ, અને તેમના ત્રણ પ્રકારના પ્રયત્નો અટકાવી દે. કુટુંબોની પીડ તોડી નાખ અને તેમને જડમૂળથી કાપી દે. (૧૦)

જે અસત્યથી સત્યને દળાવે છે તે કુટુંબને જન્મનમાં નાખ તારા તેજથી તેને નિ-સત્ય કર અને ઇશ્વર ભાતની સંપૂર્ણ તેને બાવતો અટકાવી દે. (૧૧)

જે દુષ્ટા ધરપરને શાપ આપે છે અને આહોષ કરીને કઠોર ભાષણ બોલે છે, તેમના મનમાં કુદ્દભાવોથી જે ધાન પરિણામ આવે છે તેનાથી કુટુંબોમાં હૃદયો બળી જાય. (૧૨)

જે દુષ્ટ લોકોને કષ્ટ પહોંચાડે છે તેમને તારા તપ, બળ અને તેજથી દૂર કર અને તેમને નાશ કર મહોની વધાસના કરનારાઓને પણ દૂર કર. જે બીજાના પ્રાણ સહને તૃપ્ત થાય છે તેમને રક્ષાથી દૂર કરી દે. (૧૩)

પરાઘ વૃજિનં ઝૂળન્તુ પ્રત્યર્ગેનં ઝાપથાં યન્તુ સૃષ્ટાઃ ।

વાચાસ્તેનં શરવં ક્ષ્ણન્તુ મર્મન્વિશ્વસ્યૈતુ પ્રસિતિં યાતુધાનં :

॥ ૧૪ ॥

યઃ પૌરુષેયેણ ક્રુવિષાં સમઙ્કતે યો અઙ્ગ્યેન પશુનાં યાતુધાનં ।

યો અઙ્ગ્યાયાઃ ક્ષીરં ભરતિ ક્ષીરમગ્રે તેષાં શીર્ષાણિ હરસાપિ વૃશ્ચ

॥ ૧૫ ॥

વિપં ગવાં યાતુધાનાં ભરન્તામા વૃશ્ચન્તામદિતયે દુરેવાઃ ।

પરૈર્ણાન્વેવઃ સંવિતા દદાતુ પરાં માગમોપધીનાં જયન્તામ્

॥ ૧૬ ॥

સંવત્સરીણં પયં ડુશ્ચિયાંવાસ્તસ્ય માશીંચાતુધાનોં નૃચક્ષઃ ।

પીયૂષમગ્રે યતમસ્તિતૃપ્સાત્ પ્રત્યશ્ચંમચિષાં વિધ્ય મર્મણિ

॥ ૧૭ ॥

અર્થ—(દેવાઃ અઘ વૃજિનં પરા ઝૂળન્તુ) દેવ આજ પાપ કરનારા પાપીઓને ફર કરે. (સૃષ્ટાઃ શપથાઃ એન પ્રત્યક્ યન્તુ) તેણે આપેલી આળે તેના તરફ જ પાછી કરે; (વાચા સ્તેનં શરવઃ મર્મન્ ક્ષ્ણન્તુ) વાણીના ચોરીને શસ્ત્ર મર્મમાં કાપે. (યાતુધાનઃ વિશ્વસ્ય પ્રસિતિં યતુ) યાતના આપનારો દુષ્ટ સર્વના બંધનમાં બંધાય. (૧૪)

(યઃ પૌરુષેણ ક્રવિષા સમઙ્કતે) જે મનુષ્યના માંસથી પોતે પોતાને પુષ્ટ બતાવે છે (યઃ યાતુધાનઃ અઙ્ગ્યેન પશુના) અને જે દુષ્ટ અશ્વ ઇત્યાદિ પશુના માંસમાંથી પોતાને પુષ્ટ કરે છે, તે અગ્નિ । (યઃ અઙ્ગ્યાયાઃ ક્ષીરં ભરતિ) જે ગાયનું દૂધ ચોરીને લઇ જાય છે, (તેષાં શીર્ષાણિ હરસા અપિ વૃશ્ચ) તેમના માથાને તારા બળથી લાંગી નાખ. (૧૫)

(યાતુધાનાઃ ગવાં વિપં ભરન્તાં) જે દુષ્ટો ગાયોને વિષ આપે છે, અને (દુરેવાઃ અદિતયે આવૃશ્ચન્તાં) જે દુષ્ટો ગાયને કાપે છે, (સંવિતા દેવઃ પમાન્ પરા દદાતુ) સંવિતાદેવ તેમને ફર હકાવે. (ઓપધીનાં ભાગં પરાજયન્તાં) તેમને ઔષધિઓના ભાગ પણ આપવામાં ન આવે. (૧૬)

હે (નૃ-ચક્ષઃ) મનુષ્યોના નિરીક્ષક ! (ડુશ્ચિયાયાઃ સંવત્સરીણં પયઃ) ગાયનું આશુ વર્ષ પ્રાપ્ત થનારું જે દૂધ છે (તસ્ય યાતુધાનઃ મા આશીત્) તેનું પાન યાતના પહેલાંકરનારા દુષ્ટો ન કરે. હે અગ્નિ ! (યતમઃ પીયૂષં તિતૃપ્સાત્) તેઓમાંથી જે દુષ્ટ દૂધ રૂપી અમૃતને પી જશે, (તેં પ્રત્યશ્ચં અચિષા મર્મણિ વિધ્ય) તેને સર્વની સમક્ષ તારા તેજથી મર્મસ્થાનમાં વિધી નાખ. (૧૭)

કાવાર્થ— પાપી મનુષ્યો અને જાખને ફર કરવામાં આવે આજ દેનારા પાપીઓ પાસે જ તેમની દીધેલી આળે પાછી કરે । વાણીની ચોરી કરનારાઓનાં મર્મસ્થાન સંપ્રોષ્ઠી ઉપાસ જાય. જનતાને યાતના પહેલાંકરનારાઓને બંધનમાં રાખે. (૧૪)

મનુષ્યનું, પોશ્યો વગેરે પશુઓનું માંસ ખાધને જે દુષ્ટ પોતાનું સારીર પુષ્ટ કરે છે અને ગાયનું દૂધ ચોરી કરીને પીએ છે તેમનું માથું કાપી નાખ. (૧૫)

જે દુષ્ટ મનુષ્ય ગાયને કદ આપે છે અને ગાયોને કાપે છે, તેમને સમાજમાંથી ફર કરવામાં આવે અને તેમને પાન્યા-દિના ભાગ પણ ન આપવામાં આવે. (૧૬)

હે મનુષ્યોનું દિવ કરનારાઓ ! ગાયનું દૂધ દુષ્ટ મનુષ્ય ન પીએ જે દુષ્ટ ચોરી કરીને પી જશે તેને સારીરિક દડ આપવામાં આવે. (૧૭)

સનાદંત્રે મૃણસિ યાતુધાનાન્ન ત્વા રક્ષાંસિ પૃતનાસુ જિમ્બુઃ ।

સહમૂરાનનું દહ ક્રવ્યાદ્રો મા તેં હેત્વા મુક્ષત્ દૈર્ઘ્યાયાઃ

॥ ૧૮ ॥

ત્વં નોં અગ્રે અધરાદુંદુક્તસ્ત્વં પશ્ચાદ્વત રક્ષા પુરસ્તાત ।

પ્રતિ ત્વે તેં અજરામસ્તપિષ્ઠા અવશંસં શોઘ્યતો દહન્તુ

॥ ૧૯ ॥

પશ્ચાત્પુરસ્તાદધરાદુતોત્તરાત્કવિઃ કાવ્યેન પરિં પાહ્યગ્રે ।

સગ્ગા સરતાંપમજરો જરિમ્ણે અગ્રે મર્ત્યો અર્મર્ત્યસ્ત્યં નંઃ

॥ ૨૦ ॥

તદંગ્રે ચક્ષુઃ પ્રતિં ઘેહિ રેમે શંફારુજો યેન વશ્યસિ યાતુધાનાન્ ।

અર્થવર્વજ્યયોતિંયા દૈર્ઘ્યેન સત્યં ધૂર્વન્તમુચિત્તં ન્યોષિ

॥ ૨૧ ॥

અર્થ—હે અગ્નિ ! (યાતુધાનાન્ સનાત્ મૃણસિ) યાતના પહેલાંઆડનારા હુટોને હંમેશાં નાશ કરે છે. (રક્ષાંસિ ત્વા પૃતનાસુ ન જિમ્બુઃ) રાક્ષસો યુદ્ધમાં તને હતી થકતા નથી. (સહમૂરાન્ ક્રવ્યાદઃ અનુદહ) મૂઢેળી સાથે માંસ બક્ષકોને પણ બાળી નાખ. (તે દૈર્ઘ્યાયાઃ હેત્વાઃ) તેઓ તારા દિવ્ય શસ્ત્રોથી (મા મુક્ષત્) મુક્ત ન થાય. (૧૮)

હે અગ્નિ ! (ત્વં નઃ અધરાત્ ઉદ્ધુઃ પશ્ચાત્ ઉત્ પુરસ્તાત્ રક્ષ) તું અમારી ઉપરથી, નીચેથી, પાછળથી, આગળથી રક્ષા કર. (તે ત્વે શોઘ્યતઃ અજરાસઃ તપિષ્ઠાઃ) તેઓ અધા તેજસ્વી, અક્ષીણ બળીને તાપદાયક (અવશંસં પ્રતિં દહન્તુ) પાપીને બાળી દે. (૧૯)

હે અગ્નિ ! તું (કવિઃ કાવ્યેન) કવિ છે તેથી તારા કાવ્યથી (વશ્ચાત્પુરસ્તાત્ અધરાત્ ઉત્ ઉત્તરાત્ પરિપાહિ) પાછળથી, આગળથી, ઉપરથી, નીચેથી સર્વ રીતે રક્ષા કર. (ત્વં સગ્ગા સરતાં) તું મિત્ર છે તેથી મારા જેવા મિત્રની (અજરઃ જરિમ્ણે) તું જરાશંકિત છે તેથી મારા જેવા જરાશંકિતની અને (અમરઃ મર્ત્યાન્ નઃ પરિપાહિ) તું અમર છે તેથી અમે જે મરી જનારા છીએ તેમની રક્ષા કર. (૨૦)

હે અગ્નિ ! (યેન શંફારુજઃ યાતુધાનાન્ વશ્યસિ) જેનાથી તું લાતો દ્વારા ઠોકરો મારનારા હુટોનું નિરીક્ષક કરે છે. (તત્ત્ ચક્ષુઃ રેમે પ્રતિઘેહિ) તે આંખ ધ્રુમે પાડનારા અને ધાંધલ મગાનનારા પર શાખ. (અર્થવર્વન્ત્ દૈર્ઘ્યેન જ્યોતિંયા) અર્ધસક દિવ્ય તેજથી (સત્યં અચિત્તં ધૂર્વન્તં) સાત્ય અચેત નાશ કરનારાઓને (નિ ઓપ) બાળી દે. (૨૧)

ભાષાર્થ—તું હંમેશાં હુટોને નાશ કરે છે, તને રાક્ષસો હરાવી સજા નથી તું માસસક્ષક કૂર લોકોને બાળી નાખ તારા પાશથી તે હુટો ન કપી બધા (૧૮)

તું સર્વ બાળ્યથી અમારી રક્ષા કર તેજસ્વી લોકો પાપીઓને દહ આપે (૧૯)

તું કવિ, મિત્ર, જરાશંકિત અને અમર છે આત્મ તું અમારી રક્ષા કર. અમે તારા મિત્ર બનવા માગીએ છીએ અને જરાશંકિત બનીએ છીએ અને મરુણી પણ નરત છીએ તેથી તું અમારી સહાયતા કર. (૨૦)

જે હુટો લાતો મારીને અમારાં સરીર શ્દે છે તારા જે વિદ્રઢ કોશદલ મગાને છે તેમને તું ને તું તાત તેજથી અમારો નાશ કરનારાઓને નાશ કર. (૨૧)

પરિ ત્વાગ્ને પુરં વયં વિષ્ણુ સહસ્ર ધીમહિ ।

ધૂપદ્વર્ણં વિવેદિથે હન્તારં મઙ્ગુરાવતઃ

॥ ૨૨ ॥

વિપેણં મઙ્ગુરાવતઃ પ્રતિં સ્મ રક્ષસોં જહિ ।

અગ્ને તિગ્મેનં ણોચિપા તપુરગ્રામિરર્ચિમિઃ

॥ ૨૩ ॥

વિ ય્યોતિષા વૃહતા ભાત્યગ્રિરાવિર્વિશ્વાનિ કૃણુતે મહિત્વા ।

પ્રાદેવીર્માયાઃ સંહતે દુરેવાઃ શિશીતિ મૃદ્ગો રક્ષોંભ્યો વિનિશ્વે

॥ ૨૪ ॥

યે તે મૃદ્ગે અર્જે જાતવેદસ્તિગ્મહેતી બ્રહ્મસંસિતે ।

તામ્યાં વુર્હાદમમિદાસન્તં કિમીદિનં પ્રત્યશ્ચમર્ચિપાં જાતવેદો વિ નિશ્વ

॥ ૨૫ ॥

અગ્ની રક્ષાંસિ સેધતિ શુક્રશોચિરમર્ત્યઃ । શુચિઃ પાવક દૈવ્યઃ

॥ ૨૬ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! હે (સહસ્ર) બળવાન ! (વયં) અમે સર્વ (વિષ્ણુ પુર) જ્ઞાની અને પૂર્ણતા કરવાવાળા, (ધૂપદ્વર્ણ) ધર્મથી કરનારા અને (મંગુરાવતઃ હન્તારં) વિનાશકોનો નાશ કરનારા, (ત્વા દિવે દિવે પરિગ્રમહિ) તારૂં પ્રતિદિન ધ્યાન કરીએ છીએ. (૨૨)

હે અગ્નિ ! (તિગ્મેન ણોચિપા) તીક્ષ્ણ તેજથી સુકૃત (તપુઃ અગ્રામિઃ અર્ચિમિઃ) તપાવનારા તેજની દીપ્તિઓથી (વિપેણ મંગુરાવતઃ રક્ષસઃ પ્રતિ જહિસ્મ) વિપથી નાશ કરનારા રક્ષસોનો નાશ કર. (૨૩)

(અગ્નિઃ વૃહતા ય્યોતિષા વિભાતિ) અગ્નિ વિશેષ તેજથી પ્રકાશે છે. (મહિત્વા વિશ્વાનિ આવિઃ કૃણુતે) પોતાના સામર્થ્યથી સર્વ જગતને પ્રગટ કરે છે, (અદેવીઃ દુરેવાઃ માયાઃ પ્રસહતે) રક્ષસોની દુઃખદાયક કપટ ભળોને છતે છે. (મૃગૈ રક્ષોંભ્યઃ વિનિશ્વે શિશીતે) પોતાના બને શિંગડાં નાશ કરવાને માટે તીક્ષ્ણ કરે છે. (૨૪)

હે (જાતવેદઃ) વેદશ ! (યે તે અર્જે તિગ્મ-હેતી) જે તારા તીક્ષ્ણ હથિયારની જેમ (બ્રહ્મ સંસિતે મૃદ્ગે) જ્ઞાનથી તીક્ષ્ણ કરેલા શિંગડા છે, હે જાતવેદ ! (તામ્યાં) તે બને શિંગડાઓથી અને (અર્ચિપાં) પોતાના તેજથી (વુર્હાદ કિમીદિન અમિ દાસન્તં) હુલ્લુહલ બૂખ્યા અને બીજાનો નાશ કરનારા હુલ્લુહલ (પ્રત્યશ્ચ વિ નિશ્વ) સામેથી નાશ કર. (૨૫)

(શુક્ર-શોચિઃ અમર્ત્યઃ) શુદ્ધ પ્રકાશવાળા અમર (શુચિઃ પાવકઃ દૈવ્યઃ) પવિત્ર, શુદ્ધિ કરનારા સ્વત્વ અગ્નિ (રક્ષાંસિ સેધતિ) રક્ષસોનો નાશ કરે છે. (૨૬)

ભાષા— જ્ઞાની, મન કામના પૂર્ણ કરનારા, સત્વરે ધર્મથી કરનારા, દુષ્ટોનો નાશ કરનારા તારા જેવા બળવાન હેતુ અમે સર્વ પ્રતિદિન ધ્યાન કરીએ છીએ (૨૨)

વિષ આપીને જગતમાં નાશ કરનારા દુષ્ટોનો હ તારા તીક્ષ્ણ અને હમ તેજથી નાશ કર (૨૩)

અગ્નિ વિશેષ તેજથી પ્રકાશે છે અને પોતાના સામર્થ્યથી જગતને પ્રકાશિત કરે છે રક્ષસોની કપટ ભળ કરીને તેમના નાશને માટે તારા બે શિંગડાં તીક્ષ્ણ કર (૨૪)

તારાં શિંગડાં તીક્ષ્ણ હથિયાર જેવા છે અને તે જ્ઞાનથી તીક્ષ્ણ બનેલા છે, તેમનાથી અને તારા તેજથી દુષ્ટ હુલ્લુહલા પાતડી સત્ત્વોનો નાશ કર (૨૫)

શુદ્ધ, તેજસ્વી, અમર, પવિત્ર, શુદ્ધતા કરનારા પ્રકાશવાળા અગ્નિ રક્ષસોનો નાશ કરનારા છે (૨૬)

દુષ્ટોનો નાશ.

દુષ્ટોનાં લક્ષણ

આ સૂત્રમાં દુષ્ટ મનુષ્યોનો નાશ કરવાનો વિષય છે. તેથી દુષ્ટ જાણ છે તેનો નિષય પહેલાં કરવો જોઈએ. જે આ નિષય ન થયો તો કદાચ દુષ્ટ બની જશે અને સુષ્ટનો જ અત્તાનથી નાશ થઈ જશે તેથી વેદે આ સૂત્રમાં દુષ્ટોનાં લક્ષણ કહેલાં છે, તે જોઈએ.

૧ દુર્દાક્ષિઃ- (દુઃ+દાક્ષિઃ)- દુષ્ટ હૃદયવાળો, જેના અન્તાકરણમાં દુષ્ટ વિચારો રહે છે. જે દુષ્ટ ભાવ મનમાં ધારણ કરે છે, જે હૃદયમાં કાપાકાપી અને દિઃસાની કલ્પનાઓ જ ધારણ કરે છે. (મં. ૨૫)

૨ રક્ષઃ રાક્ષસઃ (રક્ષતિ)- જે રક્ષણ કરવાનું બદાનું (અવિચાર) બતાવીને ધાન કરે છે. જે બાજી દહિયે રક્ષણ કરવાનો ઢોંગ કરીને અન્તરથી તેનો નાશ કરી રહ્યો હોય છે. (૪)

૩ અસુ-ભુષઃ- જે અન્યના પ્રાણનું અવિદાન લઈને વૃષ્ટિ શાય છે જે અન્યનો નાશ કરીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધે છે, જે બીજાને ધાત કરીને પોતાની પુષ્ટિ કરે છે. (૧૩)

૪ ધૂર્વન્- જે બીજાની મારફાડ કરે છે અને નાશ કરે છે. (૨૧)

૫ મંદુરાવસુ- જે બીજાનું સત્યાનાથ કાઢે છે (૨૨)

૬ અમિદાસન્- જે બીજાનો વધ કરે છે, બીજાને બન્ધનમાં નાખે છે, બીજાને શુશામ બનાવે છે, અન્યને પારતંત્ર્યમાં રાખી પોતે પોતાના ભોગ વધારે છે. જે બીજાને દાસ બનાવે છે. (૨૫)

૭ દિઃસા- (૧) કાકઃ- (૧૪)- જે દિઃસા કરે છે, ધાતધાત કરે છે, બીજાનો નાશ કરે છે.

૮ રાક્ષા-રક્ષ- જે પોતાની ઘાતોના પ્રદારથી બીજાને મારે છે, બીજાના અવરથો ઘાતોથી અને આરથી તોડી નાખે છે. (૨૧)

૯ રિષઃ- દિસક, મારફાડ કરનારો, જે બીજાનું ઉચ્છેદન કરે છે. (૧)

૧૦ કન્યાસુ (૧) કાવિષ્ણુ- જામાસુ (૪)- જે

માંસ ખાય છે, જે કાચું ખાસ ખાય છે, જે લોહી પીએ છે જે બીજાના જીવન પર જીવતો રહે છે.

૧૧ વઃ પૌલપેયેણ અદ્યેન કાવિષા, યઃ પશુના સમંતે- જે મનુષ્ય અથ્થ અને અન્યાન્ય પશુઓના માંસથી પોતાના શરીરને પુષ્ટ કરે છે, જે પશુ પક્ષિઓના માંસથી પોતે પોતાને પુષ્ટ બનાવે છે. જે પોતાના પેટને માટે બીજાનો જીવ લે છે. (૧૫)

૧૨ દુરેવાઃ અદિતયે આશ્રયન્તા- જે દુષ્ટ ગાયને કાપે છે અથવા કપાવે છે. (અ-વિતિ) અર્થાત્ અદિસતીય ગાયનો પશુ જે વધ કરે છે. (૧૬)

૧૩ ગર્વા ધિવં મરન્તા- ગાયોને જે વિષ આપે છે અને વિષથી જે ગાયનો વધ કરે છે. (૧૬)

૧૪ કિમોદિન્- (કિં-દ્વાર્ના) હવે આજે શું ખાય ! કાલે તેનો વધ ક્યાં અને પેટ ભર્યું. આજે કોનો વધ કરીને પેટ ભરવું તેનો જે હમેશાં વિચાર કર્યાં કરે છે, જે કદી બીજાને ધાત કર્યાં વિના રહી શકતો નથી (૨૫)

૧૫ યાતુષાનઃ (યાતુ+શાનઃ)-યાતના પહેચિનારા, બીજાને સતાવનારા, બીજાને પીડા કરનારા, (૨)

૧૬ દુરેષઃ (દુ+ષયઃ)- દુષ્ટ માર્ગ પર ચાલનારા, અરામ કામમાં પ્રવૃત્ત થઈને, બીજાને કષ્ટ પહેચિયાડીને પોતાનું શુભ વધારવાનો પ્રયત્ન કરનારા. (૨૪)

૧૭ ગર્વેષીઃ માયાઃ- (અ+દિવ્ય+માયા-) જે શ્રાપ તથા કષ્ટ કરે છે, જે હેતરપિંડી કરીને બીજાને ભડી લે છે, હેતરપિંડીથી પોતાનું બેશ્વર વધારે છે (૨૪)

૧૮ લુપ્તિઃ- જે પાપ કરે છે, પાપ કર્યાં પ્રવૃત્ત થાય છે. (૧૪)

૧૯ વાચાસ્તેન (વાચા+સ્તેનઃ)- જે વાણીનો ચોર છે, જેની બાષા સત્ય હોતી નથી. જે એક બોલે છે અને બીજું જ કરે છે, જે વિશ્વાસ રાખ્યા પોતે નથી જ. (૧૪)

૨૦ મૂરદેવઃ (૨) સદ્મૂરઃ (૧૮) ધાત પાત કરનારો મૂક, ઘડીઓની સાથે રહેનારો, મહામૂર્ખ, મહા-ધાતકી, મહાહિસક. (૨)

૨૧ મિથુના શપાતાઃ- એક બીજાને ગાળો દે છે, પર-

સ્વર એક બીજા પ્રત્યે ખરાબ સંબંધોના પ્રયોગ કરે છે. અપ સંબંધ બોલે છે (૧૨)

આ બધા દુષ્ટો છે આ દુષ્ટના લક્ષણો છે પાઠક આ વચનોનો વિચાર કરે અને પોતાના સમાજમાં અથવા આ સમાજમાં આ લક્ષણોના કોણ કોણ છે તેનો નિશ્ચય કરે અને તે દુષ્ટોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે આ લક્ષણોના વિચાર કરવાથી પાઠક પ્રેમ સંજ્ઞાઓના લક્ષણો પણ જાણી શકે છે જેમકે 'જેઓ બીજાનો માતપાત કરતા નથી, જેઓ કોઈની હિંસા કરતા નથી, જેઓ અહિંસા ભાવથી વર્તે છે, જે હમેશા સત્ય બોલે છે કદી કપટ કરતા નથી, હૃદયમાં શુદ્ધ ભાવ ધારણ કરે છે, કદી કોઈનો નાશ કરીને પોતાનું પેટ ભરવા ઇચ્છતા નથી પરંતુ પોતાના પ્રયત્નોથી બીજાનું સુખ વધારવા ઇચ્છે જેઓ દુષ્ટ મનુષ્યોની સાથે કદી રહેતા નથી સુખથી કદી ખરાબ સંબંધો ઉત્પાદિત કરતા નથી જેઓ પાપ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી જેઓ માંસ કદી ખાતા નથી જેઓ બીજાને કદી મારપીટ કરતા નથી જેઓ બીજાને દાસભાવથી ઓળંગવાનો હમેશાં પ્રયત્ન કરે છે જેઓ બીજાની રક્ષા કરે છે " જેઓ આંખો શુદ્ધ સદાચાર રાખે છે તેઓ સંજ્ઞાન કહેવાય છે આના સંજ્ઞાનોને ઉપરીકત દુષ્ટ લોકો હમેશા કષ્ટ પહોંચાડે છે. તેથી દુષ્ટોને દૂર કરવા એ મર્મ છે. સંજ્ઞાનોનું રક્ષણ કરવું, દુષ્ટ દુર્જનોનો નાશ કરવો અને ધર્મની વ્યવસ્થા સ્થાપિત કરવી એ સર્વ શ્રેષ્ઠ પુણ્યોનું કર્તવ્ય છે જેઓ આ કર્તવ્ય આચરે છે તેઓજ આદરપાત્રને યોગ્ય પુરૂષ છે આજ મનુષ્યનો ધર્મ છે અત આ સૂક્ત દ્વારા કહ્યું છે કે આ દુષ્ટોનો નાશ કરવો જોઈએ, નાશ કરવો એટલે કે તેમનો દુષ્ટ ભાવ દૂર કરવો તેમના સ્વભાવમાં સુધારો કરવો તેમને દુષ્ટ વ્યવહારોથી પરાવૃત્ત કરી દેવા જોઈએ તેમને સમાજ અથવા સંપ્રદાયથી અલિપ્ત કરવા અને એટલાથી જ જો કામ ન જાને તો તેમનો નાશ કરવો આ સૂક્તનું આ કાર્ય છે, હવે આ દુષ્ટોનો નાશ કરનારો કેવો હોય તે વિવચનાં જુઓ—

દુષ્ટોનો નાશ કરનારો કેવો હોવા જોઈએ ?

પૂર્વોક્ત વિવરણમાં દુષ્ટોનાં લક્ષણ કહેતાં છે આ લક્ષણો થી દુષ્ટોની ઓળખાણ થઈ શકે છે આ લક્ષણોથી દુષ્ટોને જાણ્યા પછી તેમનો નાશ કરવાનું કાર્ય કોણ કરે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ દરેક મનુષ્યને દુષ્ટોનો નાશ કરવાનો અધિકાર

નથી આ કાર્ય વધારે જવાબદારીનું કાર્ય છે તેથી આ કાર્ય વિશેષ સાવધાનીથી થવું જોઈએ અને વિશેષ યોગ્યતાવાળા મનુષ્યને આધીન આ કાર્ય હોવું જોઈએ આ બાબતનો નિર્દેશ આ સૂક્તમાં છે, તેનો હવે વિચાર કરીએ છીએ—

૧ મિત્ર (મ. ૧), સસ્ત્ર (મ. ૨૦)— જે સર્વ મનુષ્યો પ્રત્યે મિત્રતાનું વર્તન રાખે છે જે સર્વનો સખા અર્થાત્ હિત ચાહનારો છે જનતાનું હિત સાધવામાં જે હમેશાં તત્પર રહે છે

૨ મિત્ર (મ. ૨૨), કષિ (મ. ૨૦)— જે વિશેષ પ્રાપ્ત અર્થાત્ જ્ઞાની છે જે કવિ છે અર્થાત્ કાવ્યકર્તા છે જે દૂર દૃષ્ટિવાળો છે, જે ધણી જ ઉદાત્તથી એટલે કે મહારાજા પૂરક પ્રત્યેક વાતનો વિચાર કરી શકે છે, જે પવિત્ર દૃષ્ટિ સાથે સર્વ બાબતોનો આમળ પાછળથી વિચાર કરવામાં ચતુર છે

૩ જાતવેદ. (જ્ઞાતવેદ.)— જે જ્ઞાની છે, જેણે અધ્યયન ઉત્તમ પ્રકારે પૂર્ણ કરેલ છે, જે બહુશ્રુત અને વેદ શાસ્ત્ર છે જેનામાં જ્ઞાનની દૃષ્ટિઉત્પત્તિ થયેલી છે (મ. ૩)

૪ અર્થવર્ણવ દિવ્યજ્યોતિઃ (મ. ૨૧)— જે (અર્થ) જે અ-ચ ચળ, સ્થિતપ્રજ્ઞ યોગીની જેમ દિવ્ય તેજથી યુક્ત છે. જેણે યોગ સાધનાદિ દ્વારા પોતાના મનને સ્થિર બનાવેલ છે, જે ચ ચળ વૃત્તિવાળો નથી જે શાન્તિ અને મહારાજાથી સર્વ વાતોનો વિચાર કરી શકે છે અને જે ઉતાવળ કરીને કાર્યને બગાડી દેતો નથી

૫ શુક્રશોચિ, શુભિ, પાવક (મ. ૨૬)— જે પવિત્ર તેજથી યુક્ત સ્વયં આચારથી શુદ્ધ અને પરિવ્રતા જાગૃતનારો છે, જે પોતે પવિત્ર વિચાર, પવિત્ર ઉચ્ચાર અને પવિત્ર આચારથી યુક્ત છે જેનું મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત દત્ત દિ અન્તરિન્દ્રિય તથા જેની જાણ હિન્દ્રિયો પરિવ્રત અને શુદ્ધ વ્યવહાર જ કરે છે

૬ દંત્ય (મ. ૨૬), પ્રધિષ્ઠ (મ. ૧)— દુર્લભ કારણથી જે પ્રથમનીય છે, સ્થિતિ કરવા યોગ્ય છે, સર્વ લોકો જેના પવિત્ર આચારની પ્રથા સા કરે છે

૭ વાજી (મ. ૧), સદસ્ય (મ. ૨૨)— જે બ્રહ્માણ છે, કર્તવ્ય કરવાનો નિશ્ચય થયા પછી જે નિશ્ચય પૂરક પોતાના સર્વ બળથી તેને નક્કી રાખે છે જે પ્રતિ

પક્ષીઓને પરાસ્ત કરી શકે છે, જે પોતાના બળથી પોતાનું કર્તવ્ય કરી શકે છે

૮ **બ્રહ્મ-સાશિન** (મ. ૨૫) - જ્ઞાનથી તીક્ષ્ણ, જ્ઞાનથી તેજસ્વી, જ્ઞાનથી સુસ કૃત, જ્ઞાનથી પ્રશંસા મુકત બનેલો

૯ **અજર, અમર્ય** (મ. ૨૦) - જરા રહિત અને મૃત્યુ રહિત બનેલો, ક્ષીણ ન થનારો, અને મૃત્યુથી ન ડરનારો, દેવોની જેમ જરા મૃત્યુને દૂર રાખનારો, દિવ્ય જીવન મુકત

૧૦ **વ્રત્તુમિ સમિદ્ધ** (મ. ૧) - વિવિધ સત્કર્મોથી પ્રદિપ્ત થયેલો, શ્રેષ્ઠ અને પ્રશસ્તતમ કર્મોથી પ્રકાશિત, સત્યમય પ્રશંસનીય, ઉત્તમ કર્મ કરનારો, જેનાથી ઉત્તમ કર્મો પણ થાય છે.

૧૧ **શિશાનઃ** (મ. ૧) - તીક્ષ્ણ, તેજસ્વી,

૧૨ **શર્ધા** (મ. ૫) - અત્યુચ્છેદનાશ કરનારો

૧૩ **પ્રતીષ્ઠા** (મ. ૬) - કુણોના સામનો કરનારો, અત્યુચ્છેદનાશ કરનારો

૧૪ **અમુરાપત હમ્તા** - (મ. ૨૨) પાતકોના નાશ કરનારો

૧૫ **રક્ષોદ્ધા** (મ. ૧) - રાક્ષસો, કૂરુકર્મ કરનારાઓનો નાશ કરનારો

૧૬ **વ્રત્તવાદ અપિષ્ટસ્વ** (મ. ૨) - માંસભક્ષક, ખીખના જીવન પર પોતાનું પોષણ કરનારાઓને દબાવો.

૧૭ **અર્ધિવા યાતુધાનાન્ક ઉપસ્પૃશ** (મ. ૨) - પોતાના નેજથી ખીખને પાતના પહેલાં જાગરાઓનો નાશ કરે

૧૮ **વિયા નક રિષઃ પાતુ** (મ. ૧) - દિવસ રાત પાતકોથી સમજીને પાતકો રક્ષણ કરે

૧૯ **નર્મ્મઃ યાતુધાનાન્ક સ્વોદિ** (મ. ૩) - હાથિયારોથી કુણોને દડા દે

આ પ્રમાણે આ સૂક્તમાં કુણોના નાશ કોણ કરે એ વિષયમાં કહ્યું છે. કુણોના નાશ કરનારો જ્ઞાની, શાંત, સમ-હૃદિવાળો, ગભીર, વિચરત જનતાનું હિત કરનારો, પવિત્ર વિચારવાળો એવા સુમેધ પ્રકૃત હોયો જોઈએ પ્રત્યેક મનુષ્ય આ પવિત્ર કાર્ય કરી શકે નહિ જેનાથી કહી અન્યાય ચલાવે સબર હોતો નથી, એવા સત્જનનો આધીન આ આધિકાર હોવા જોઈએ પાઠક રમરણમાં રાખે કે અથવા ક્રોધ ન્યાયાધીશ અથવા દડા વિધાન કરવાના કાર્ય માટે ક્રોધ મનુષ્યને

નિયુક્ત કરવો હોય તો તે સ્થાનને માટે આવા ગુણોથી મુક્ત પ્રકૃત નિયુક્ત કરવામાં આવે અને આ ગુણોથી મુક્ત મનુષ્ય જ તે સ્થાન પર જનને સારું કાર્ય કરી શકે આ દર્શિનનું થી આ સૂક્તના મ નો મહત્ત્વ ઉપરોક્ત છે, આવા સાત્વિક પ્રકૃતિથી કહી અન્યાય નહિ થાય, જે યોગ્ય દરો તેજ કાર્ય તે કરશે, અને સર્વ મનુષ્યોને તેના કાર્યથી સતોષ થશે

આ કુણોને જે દડા દેવા ચોખ્ખા છે, તે દડાના વિવિધ પ્રકાર પણ આ સૂક્તમાં લેખેલા છે, જે આ મત્રમાં રક્ષા આપેલ છે, તો પણ સુચોધતાને ખાતર અહીં તેનું વર્ણન કરીએ છીએ—

દંડનું વિધાન

અ.પાર મુધી જે નિરરજ્ય કહ્યું છે તેનાથી કુણોના લક્ષણ અને કુણોને દડા દેનારાની લક્ષણ આપવો નવરમાં કુણોને દડા દેનારાની લક્ષણોમાં પણ અત્તમાં કેટલાક લક્ષણો અર્થ છે કે જેનાથી દડા વિધાનનો પણ ખ્યાલ આવી શકે છે. હવે એજ દડા વિધાનનું વધુ વિવેચન કરીએ—

૧ **રક્ષો દ્વા** - આ સૂક્તથી રાક્ષસોને “વધ” દડા ચોખ્ખા છે એ સિદ્ધ થાય ॥ “દ્વા” ધાતુના બીજો અર્થ “ગતિ” છે આ અર્થને લેવામાં આવે તો રાક્ષસોને પોતાના સ્થાનમાંથી નસાવી મૂકવા અર્થાત “દેશમાંથી બહાર કાઢી મૂકવા” એવો અર્થ થાય ॥ “રક્ષસ્” (રક્ષન્તિ વસ્ત્વાં રક્ષાં) સમ્બંધે અર્થ જેનાથી સુરક્ષિત રહેવાની આવશ્યકતા હોય છે, જેનાથી જનતાને અચાર કરવામાં આવે છે આવા કુણોને આવા સ્થાનમાં રાખના અને તેમના પર એવો પહેરા રાખવો કે જેથી આ કુણો ખીખને પાતના પહેલાંથી શકે નહિ, વગેરે ભેદ આનાથી પ્રાપ્ત થાય છે (મ. ૧)

૨ **અવોદ્ધપ્ત** - સોખમી દાદો. આ મત્રમાં કુણોને રાખીને તેમનો નાશ કરવો ઉપરથી અને નીચેથી ખીખ કોણ કુણોના કરીને કાપે છે (મ. ૨)

૩ **વ્રત્તવાદ અપિષ્ટસ્વ** - ખીખના માંસ પર પોતાના શરીરને ઝુલ્લ કરનારાઓને બધ કરીને રાખ કેદમાં રાખ, (સ્વ આસ્ત્ર) જેની રીતે જોડાકો આપણા મુખમાં બધ કરી રાખીએ છીએ તેવી રીતે એ કુણોને રાખ (મ. ૨)

૪ **અવર પદં વ દષ્ટી ઉપચોદિ** - મને પ્રકારના કનિષ

અને શ્રેષ્ઠ શત્રુઓને પોતાની હાલોમાં બંધ રાખ. અર્થાત્ તેમને આમતેમ હાલવા ચાલવાનો પ્રતિબંધ કર.

૫ યાતુધાનાન્ જંમૈઃ સંઘેદિ- યાતના પહોંચ્યાનારાઓ પર જડ્યાની જેમ શત્રુઓની સાથે ચડાઈ કર. શત્રુઓ તેમનો નાશ કર. (મં. ૩)

૬ યાતુધાનસ્ય ત્વચં મિન્ધિઃ- યાતના દેનારા દુષ્ટોની ચામડી છિન્નચિન્ન કર, અર્થાત્ તેમને એટલો માર મારો કે તેમની ચામડી ફાટી જાય (મં. ૪)

૭ હિંસ્ર-મશનિઃ- એનું હરસા હન્ટુ- હિંસક વિજળી તેનો વધ વેગથી કરે, અર્થાત્ વિશુદ્ધતા પ્રયોગથી આ દુષ્ટોનો વધ કરવામાં આવે (મં. ૪)

૮ પર્વાણિ પ્રમટ્ટર્ણાદિ-દુષ્ટોની ભેડોને કાપી દો. (મં. ૪)

૯ કવિષ્ણુઃ કલ્પાદ્ એનં વિચિનોતુ- માંસ ભક્ષક સિંહ બળાદ ઇત્યાદિ પ્રાણીઓ દ્વારા દુષ્ટોના શરીરનો વધ કરવામાં આવે. (મં. ૪)

૧૦ યાતુધાનં વિષ્ય- યાતના પહોંચ્યાનારા દુષ્ટોને બાણ વગેરેથી વીધી નાખ. (મં. ૫) હૃદયે વિષ્ય- હૃદય પર બાણ માર. (મં. ૬)

૧૧ ઇર્ષાં વાહન્ પ્રતિભિધિ- દુષ્ટોના બાહુ કાપી નાખો. (મં. ૬)

૧૨ યાતુધાનાન્ ક્રાદિમિઃ સ્વૃણાદિ- યાતના પહોંચ્યાનારાઓનો શત્રુથી વધ કર. (મં. ૭)

૧૩ યાતુધાનાન્ નિજાદિ- ખીજને યાતના પહોંચ્યાનારાઓનો નાશ કર (આમાદઃ- એનાં અવન્ટુ) ખીજનું માંસ ખાધને પોતાને પુષ્ટ કરનારાઓને ગીધ ખાઈ જાય. (મં. ૭)

૧૪ રક્ષાપ્રતિષ્ટનીદિ-રાક્ષસોનો નાશ કર. (મં. ૧૦)

૧૫ વૃષ્ટીઃ હરસા ઘૃણાદિ- દુષ્ટોની પાંસળીઓ વેગથી તોડી નાખો. (યાતુધાનસ્ય મૂલં વૃક્ષ) યાતના દેનારાઓની દુષ્ટોની જડ કાપી નાખ. (મં. ૧૦)

૧૬ (યાતુધાનં વિયુદ્ધિ)- યાતના પહોંચ્યાનારાઓને કારાગૃહમાં રાખ. (મં. ૧૧)

૧૭ યાતુધાનાન્ હૃદયે વિષ્ય- યાતના દેનારા દુષ્ટોના હૃદયને વીધી નાખ. (મં. ૧૨)

૧૮ મસુતૃપઃ પરાઘૃણાદિ- ખીજના પ્રાણુ લઇને

પોતાની તુમિ કરનારા દુષ્ટોનો નાશ કર. તેમને દૂર કરીને તેમનો નાશ કર. (મં. ૧૩)

૧૯ મર્મન્ કચ્છન્તુ- દુષ્ટોના મર્મસ્થાન કાપવામાં આવે. (મં. ૧૪)

૨૦ યાતુધાનઃ પ્રસિર્તિ- એનું દુષ્ટ બંધન સ્થાન-કારાખાને પ્રાપ્ત કરે અર્થાત્ દુષ્ટોને કારાગૃહમાં રાખવામાં આવે. (મં. ૧૪)

૨૧ તેવાં શૌર્વાણિ વૃક્ષ- દુષ્ટોનાં માર્ગ કાપવામાં આવે. (મં. ૧૫)

૨૨ યાતુધાનઃ ઝક્ષિયાવાઃ સંઘઃસરીણં વયઃ માશીન્- દુષ્ટોને ગાયનુ દૂધ એક વર્ષ સુધી પીવા દેવામાં ન આવે. એક વર્ષ સુધી ગાયનુ દૂધ પીવા ન દેવું એ પણ એક પ્રકારનો દંડ જ છે. આજકાલ જેઓ ભેંસનું જ દૂધ પીએ છે તેમને તો સ્વશાવતા જ આ દંડ મળી રહ્યો છે. કારણ કે ધણીને ગાયનું દૂધ મળતું જ નથી. આજકાલ કેદીઓને ભેંસનું જ દૂધ આપવામાં આવે તો તેમને જરા પણ ખરાબ નહિ લાગે. પરંતુ વૈદિકકાળમાં ગાયનું દૂધ પીવા ન મળે એ પણ એક પ્રકારનો દંડ માનવામાં આવતો હતો. આ પરથી એમ જણાય છે કે કારાગૃહમાં રહેલા કેદીઓને પણ ગાયનુ દૂધ દરરોજ મળતુ હશે અને વિશેષ પ્રકારના કેદીઓ હશે તેમને જ વર્ષ સુધી ગાયનુ દૂધ ન દેવાનો દંડ થતો હતો. તેથી જ આજળ ઉપર આ મંત્રમાં કહ્યું છે કે — (યતમઃ પાયૂર્થં તિત્ત્વસાત્ તં મર્મણિ વિષ્ય) આ દુષ્ટોને ગાયનું દૂધ ન પીવાનો દંડ મળવા છતાં જે દુષ્ટ યોરી કરીને અથવા કોઈ ત્રીજી મુદ્દિથી ગાયનું દૂધ પીવાની એટા કરે તો તેના મર્મસ્થાનને વિંધી નાખ આ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિશેષ પ્રકારના ધોર અત્યાચારી કેદીઓને જ ગાયનું દૂધ ન પીવાનો દંડ થતો હતો. અને આવા કેદીઓ નિયમ તોડીને જો ગાયનું દૂધ પીએ તો તેમને કઠોર સજા કરવામાં આવી હતી. (મં. ૧૭) આ સજાની દૃષ્ટિથી પાકક આ મંત્રનો અવરમ વિચાર કરે.

૨૩ અથ શાંસં દદન્તુ- પાપીને બાળવામાં આવે. આ વધની સજા છે. અર્થો બાળી નાખીને વધ કરવાનું કહ્યું છે. (મં. ૧૮) આજ કાલ (ધૂર્વન્તં વ્યોપ) વિનાશ કરનારાઓનો વધ કર, નાશ કર, અથવા બાળીને નાશ કર, આ આદેશમાં છે.

૨૪ રક્ષસઃ પ્રતિજહિ- દુષ્ટ રક્ષસોનો નાશ કર.

(મં ૨૪)

૨૫ દુર્હર્ષઃ અધિદાસન્તં વિનિદ્ય-દુષ્ટહરણના અને
ખીત્તને શસ જનાનનાર દુષ્ટોનો નાશ કર. (મં. ૨૫)

આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારના દંડ (સજા)નું વિધાન આ
શ્લોકમાં છે, વિવિધ પ્રકારના અપરાધોના પ્રમાણમાં આ
વિવિધ દંડ દેવા ગોચર છે. જે શાની અને સમયને જાણનારો

નિદાન ન્યાયાધીશ દ્વી તેજ અપરાધોની ન્યુનાધિકતાના
પ્રમાણમાં ન્યુનાધિક દંડ આપી શકશે. કયા અપરાધનો કેવો
દંડ દેવા ગોચર છે, તેનો વિચાર કરનારો શાન અને જંબીર
સ્વભાવવાળો ન્યાયાધીશ હોય એ ગોચર છે. આ જાણનારો
વિચાર આજ વિવરાનુમાં આ પહેલાં થઇ ચૂક્યો છે, તેનો
હેતુ આથી દરે પાછાના અનર્માં સમજાઇ જ ગયો હશે. આ
દષ્ટિથી પાઠક આ શ્લોકનો વિચાર કરે અને ન્યાય સમાનું
કાર્ય કરવાની પ્રયાતે ભણે.

દુષ્ટ નાશન - સૂક્ત

કાંઠ ૧, સૂક્ત ૨૮

(કવિ:- વાતનઃ । દેવતા- અગ્નિઃ, યાતુધાનીઃ)

અપ પ્રાગદિવો અગ્ની રક્ષોહર્માશ્વચાતનઃ ।

॥ ૧ ॥

દહન્નપ દ્વણાધિનો યાતુધાનાન્કિમીદિનઃ

॥ ૨ ॥

પ્રતિ દહ યાતુધાનાન્પ્રતિ દેવ કિમીદિનઃ ।

પ્રતીવીઃ કૃષ્ણવર્ત્તે સં દંહ યાતુધાન્યઃ

॥ ૩ ॥

યા જ્ઞાપાપ કાપનેન્ પાપં મૂર્માદૃષે ।

યા રસસ્ય હરણાય જાતમરિમે તોકમન્તુ સા

પુષ્પમન્તુ યાતુધાનીઃ સ્વસારમુત નુપ્યમ્ર ।

અર્ધા મિથો વિકેશ્યોઽં વિ પ્રતો યાતુધાન્યોઽં વિ તૃણન્તામરુદ્યઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ- (અગ્ની-વાતનઃ) રેગોને ફર કરવારો અને (રક્ષોહર્) રક્ષસોનો નાશ કરનારો અગ્નિદેવ
(કિમીદિનઃ) હંમેશા જુગ્મ્યાઓને (યાતુધાનાન્) હં દશઓને તથા (દ્વણાધિનઃ) બેઉ બાણ બોલનારા
કપટીઓને (અપદહન્) બાણતાં બાણતાં (ટપપ્રગાત્) પાસે પહોંચેલ છે. (૧) હે અગ્નિદેવ ! (યાતુ-
ધાનાન્ પ્રતિ દહ) હં દશઓને બાણી દે તથા (કિમીદિનઃ પ્રતિ) હં હેમાં જુગ્મ્યા રહેનારાઓને પશુ બાણી
દે. હે (કૃષ્ણવર્ત્તે) કૃષ્ણ માર્ગવાળા અગ્નિદેવ ! (પ્રતીવીઃ યાતુધાન્યઃ) સાથે આવનારી છુટાક ઓઓને
પશુ (સંદહ) એમ જ બાણી દે. (૨) આ દુષ્ટ છુટાક ઓઓ (કાપનેન જ્ઞાપાપ) શાપથી જ શાપ આપે
છે, (યા અષ મૂર્માદૃષે) જે પ્રારંભથી જ પાપને સ્વીકારે છે; (યા રસસ્ય હરણાય) જે રસ પીવાને
મન (જાતં તોકં ઓરમે) જગેલા બાળકને ખાઈ જવાનો આરંભ કરે છે અને (સા અન્તુ) તે પુત્રને
ભય છે (૩) યાતુધાનીઃ) પાણી સી (પુત્રં અન્તુ) પુત્રને ખાઈ ભય છે (સ્વસારં ડત નુપ્યમ્ર) બહેનને
તથા પૌત્રીને ખાઈ ભય છે. (અષ) અને (વિકેશ્યઃ) બાળ પકડી પકડીને (મિથઃ ક્ષતો) અંદર અંદર

લહે છે. (અરાધ્યઃ યત્તુધાનીઃ) દાનના ભાવ રહિત ધાતકી સ્ત્રી (વિતુલ્યન્તાં) આપસમાં મારપીટ કરે છે. (૪)

બાવાર્થ— રોગ દૂર કરવામા સમર્થ અર્થાત્ ઉત્તમ વૈદ્ય, આસુર ભાવને દૂર કરનારો, અમિત્રા જેવો તેજસ્વી, ઉપદેશક સ્વાર્થી લક્ષાર તથા કપરીઓને દૂર કરતા કરતા આત્મય ચાર (૧) હે ઉપદેશક ! તુ વૃદ્ધાશ સ્વાર્થી દુષ્ટોનો નાશ કર, તથા સામે આવનારી દુષ્ટ સ્ત્રીઓના દુષ્ટતા પશુ દૂર કરી દે (૨) આ દુષ્ટોના લક્ષણો એ છે કે તેઓ અદર અદર ગણેા દેતા રહે છે તે દરેક કામ પાપી હેતુથી કરે છે. તેઓ એટલી બધી દૂર હોય છે કે રક્ત પીવાની ઇચ્છાથી નવા જન્મેલા બાળકને જ ચૂસી જવાને આરંભ કરે છે. (૩) તેમની સ્ત્રીઓ પોતાના પુત્રને ખાદ્ય ભય છે, બહેન તથા પોતીને પશુ ખાય છે, તથા એકબીજાના વાજ પકડી પકડીને અદર અદર જ લડતી રહે છે (૪)

દુષ્ટ-નાશન-સૂક્ત

પૂર્વાંખર સાંબધ !

ધર્મ પ્રચાર કરનારા અમિત્રેઃ કષ્ટરિતે બ્રાહ્મણ ઉપદેશક જ છે તથા તે કષ્ટ રિતે બાળે છે અર્થાત્ દુષ્ટોને સુધારે છે, ક્ષત્રિયો સિવાય નિયમ અતિ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે

સ રક્તમાં " વિદ્વષ " (વિશેષ પ્રકારથી બળેલો) આ શબ્દ " અતિ વિદ્વાન " ને માટે પ્રયોજ્ય છે અહીં અજ્ઞાનનું દહન, જલન વગેરેનો અર્થ જણી લેવો ઉચિત છે જેવી રીતે અસિ બોધને તથાવીને શુદ્ધ કરે છે તેવી રીતે ઉપદેશક દ્વારા પ્રેરિત જ્ઞાનાસિ અજ્ઞાની મનુષ્યોના અજ્ઞાનને બાળીને શુદ્ધ કરે છે આ કારણે " બ્રાહ્મણ " ને માટે વેદમાં " અસિ " શબ્દ આવે છે. બ્રાહ્મણ અને જ્ઞાનિયનાયક શબ્દો " અસિ અને હન્દ્ર " વેદમાં પ્રસિદ્ધ છે બ્રાહ્મણ ધર્મ અમિત્રેવતાના અને જ્ઞાનધર્મ ઇન્દ્ર દેવતાના સૂક્તોમાં પ્રગટ થાય છે ઇત્યાદિ બાબતો વિસ્તારથી જ અને ૮ મા સૂક્તની બ્યાખ્યાને વખતે સ્પષ્ટ કરી દાખેલ છે તેજ ધર્મ પ્રચારની બાબત આ સૂક્તમાં છે તેથી પાઠક પૂર્વોક્ત સૂક્તોની સાથે આ સૂક્તની સંબધ જુઓ

આ સૂક્તમાં (અર્મીવચ્ચાતનઃ) " રોગોનો દૂર કરનારો " આ શબ્દ વિશેષણ રૂપે આવેલ છે અહીં તે ચિકિત્સા દ્વારા

રોગને દૂર કરી રાક્ષસ વૈદ્યનો ભોખ કરે છે. ઉપદેશક જેવો શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ હોવો જોઈએ તેવો જ તે ઉત્તમ વૈદ્ય પશુ હોવો જોઈએ વૈદ્ય હોવાને ક્ષિપ્ત રોગોની ચિકિત્સા કરતાં કરતાં ધર્મનો પ્રચાર કરી શકે છે. ધર્મ પ્રચારના અન્ય શુભો સૂક્ત ૭, ૮ માં જુઓ—

દુર્જનોનાં લક્ષણો

આ સૂક્તમાં પૂર્વ કહેલાં દુર્જનોનાં લક્ષણો કરતા થોડાં વધારે કહેવામાં આવ્યાં છે આ લક્ષણો પશુ દુષ્ટોનાં લક્ષણોની પ્રતિ કરી રહ્યાં છે તેથી તેમને વિચાર અહીં કરીએ છીએ

૧ દ્વયાચિનઃ—મનમાં એક ભાવ અને બહાર ખીન્ને ભાવ રાખનારા, કપટ કરનારા (મ ૧) " કિમીદિચ્, યાતુ-ચાનઃ " આજે સુ ખાતુ, યાતના દેનાર, આ દુષ્ટોના વાચક શબ્દો છે આ સૂક્તમાં દુર્જનોના કેટલાક વ્યવહાર છે તે પશુ અહીં જોઈએ—

૨ શપ્તનેન શશ્વાપ— શપથી શાપ આપવો, ખરાબ શબ્દો બોલવા, ગાળો દેવી ઇ (મ. ૩)

૩ અર્ધ મૂર્ં આદ્યે— પ્રાર લમાં પાપનો ભાવ રાખે પ્રત્યેક કામ પાપદષ્ટિથી જ સર કરતુ

ઇ રસસ્ય દરણાય જાત તોર્ક ઝારમે- રકત પીવા માટે નવનન બાળકને ખાખ જાય છે

૫ ચાતુષાની પુત્ર સ્વમાર્ગ નપથ અર્ચિ- આ કુષ્ટ આસુરી સ્ત્રી બાળકો, બહેન, પૌત્રી વગેરેને ખાખ જાય છે

૬ વિવેક્ય મિથઃ વિપ્રતાં વિવ્રાજતાં- આપસમાં વાળ પકડીને પરસ્પર મારપીટ કરે છે

આ સર્વ દુષ્ટન સ્ત્રી પુત્રોના લક્ષણો છે બાલનઅર્ચને ખાનારા કેટલાએ લોકો અત્યારે પણ આદિકામાં છે, પરંતુ આપણા દેશમાં હવે એવા કોઇ નથી, જ્યાં કપાડાં આવા લોકો હોય ત્યાં ઉપદેશક શાળી જાય અને તેમને ઉપદેશ આપી ઉત્તમ મનુષ્ય બનાવે, શાળી બનાવે, તેમની કુછના દૂર કરી તેમને સ્વચ્છ બનાવી દે

આવા મનુષ્ય લોકો કુષ્ટ, કૂર, દિ સક મનુષ્યોમાં પણ જન્મને ધર્મેપદેશ આપીને તેમને સુધારવાનો વાત કરવાનો ઉપદેશ દોનાથી, એવા કેટલાક સુધરેલા સહેજ ઉપલી શ્રેણીના મનુષ્યોમાં ધર્મ જગૃતિ કરાવે. આશ્ચર્ય એની મેળે જ રચે થાય છે

કુષ્ટનો સુધાર

કુષ્ટ લોકોમાં કુષ્ટતા દોવાને લીધે જ તેમને અમભગ ગણવામાં આવે છે તેમની કુષ્ટતા ઉપદેશ વગેરે દ્વારા દૂર કરીને તેમને સ્વચ્છ બનાવવા એ બ્રાહ્મ માર્ગ છે અને તેમને ૬૩ હથે બીતિથી તેમની સુધારણા કરવાનો વાત કરવા એ ક્ષાત્રમાર્ગ છે વેદમાં અભિદેવતા દ્વારા બ્રાહ્મ માર્ગ અને ધર્મદેવતા દ્વારા ક્ષાત્રમાર્ગ કહાંબો છે બને જણા તપાવે છે તેમજ બાળે પણ છે પરંતુ એક ઉપદેશ દ્વારા તેમના અસાધને બાળે છે જ્યારે બીજી શબ્દ ૬૩ તેમજ એજ પ્રકારના બીજા ઉપાયોથી પીડીને તેમને સુધારે છે

સુધારણા તો બનેલી થાય જ છે પરંતુ શત્રુઓના ૬૩ દ્વારા તપાસના ઉપાય કરતાં બ્રાહ્મણના શાનામિદ્વારા તપાસના ઉપાય વધુ શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ છે અને તેમાં કષ્ટ પણ

નહી જોવાય છે

પાકે અગ્નિ શમ્દનો આગ અર્થ કરીને તેનાથી દુખોને બાળી દેવાનો ભાવ આ સૂક્તમાં છે એમ ન સમજે, કારણ કે આ સૂક્તનો સળથ આગના પાઠના અનેક સૂક્તો સાથે છે અને આસિના મુજોનું પ્રમાણ આપીને શાની ઉપદેશક જ અગ્નિ શમ્દથી આવા સૂક્તોમાં રચે છે ૩ એ સૂક્તોની સમજણ વખતે રચે દર્શાવે ન છે તે ઉપરાંત 'રોગ દૂર કરનારો અગ્નિ' એમ આ સૂક્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે બે તે લોકોને ખરેખર બાળી દે તો તેના રોગ મુક્ત કરવાના મુજોનો રોગ લાભ થઈ શકે ? તેથી અગ્નિનું બાળવું એટલે "શાનામિથી અસાધને બાળવું" એમ જ થાય છે કુષ્ટ મુજુ ધર્મેને દૂર કરવા અને ત્યાં એજ મુજુધર્મ રચાવેલ કરવા એજ અહીં આલ છે અને તેથી જ રોગમુક્ત કરનારો ઉત્તમ વૈદ જ ધર્મેપદેશનું કાર્ય કરે એવી સૂચના આ સૂક્તમાં આપણને મળે છે કારણ કે વૈદના ઉપદેશની અસર રોગીના મન પર નેહથી થાય છે તેટલી અસર વક્તાના ભાવમુથી ઓતાઓના ચિત્ત પર થતી નથી રોગીનું મન આદર હોય છે તેથી સાંભળેલી ઉત્તમ વાત તેના મનમાં ઠસી જાય છે અને તે કારણે તે જલદી સુધરી પણ જાય છે

આ સૂક્તના તૃતીય અને ચતુર્થ મંત્રમાં "અન્તુ શમ્દ છે જેનો અર્થ 'ખાખ જાય' એવા થય છે, પરંતુ "શશાય, આદ્યે" આ ક્રિયાઓના અનુસંધાનમાં "અન્તુ" નો જગ્યાએ અર્ચિ માનવુ વધારે સમુકિત છે કારણ કે અહીં ચાતુષાનીની રીતે દર્શાવી છે જેવી રીતે (શશાય) શાપ આપ્યા જ કરે છે (અથ આદ્યે) પાપ સ્વીકાર્ય કરે છે (તોર્ક અર્ચિ) બાળકને ખાખ જાય છે અર્થાત્ આ તેમના રીતરિવાજ એ પૂર્વાપર સળથથી આ અર્થ અહીં અલિપ્ત છે એમ અમને પ્રતીત થાય છે તો પણ પાકે અગ્નિ રોગ અને કોઈ બીજી વાત આ સૂક્તમાં જુએ તો અર્થ શોધવામાં બંધન વધારે સદાય થશે

શત્રુદમન

કાંડ ૮, સૂક્ત ૪

(અર્થ:- વાતના: । દેવતા- ઇન્દ્રાસોમી)

ઇન્દ્રાસોમા તપતં રક્ષં ઊજતં ન્યર્પયતં વૃષણા તમોવૃધઃ ।

પરાં શૃણીતમૃચિતો ન્યોર્પિતં હૃતં નુદેયાં નિ શિશીતમત્ત્રિણઃ

॥ ૧ ॥

ઇન્દ્રાસોમા સમઘર્શંસમઘ્યં૧ ધં તપુર્યયસ્તુ ચરુરગ્નિમાં દૈવ ।

બ્રહ્મદ્વિપેં ક્રવ્યાદેં ધોરચક્ષસે દ્વેપો ધત્તમનવાયં કિમીદિનેં

॥ ૨ ॥

ઇન્દ્રાસોમા દુષ્કૃતોં વયે અન્તરનારમ્મુને તમસિ પ્ર વિંધ્યતમ ।

યતો નૈપાં પુનરેકંશ્વનોવ્યત્તદ્વામસ્તુ સહસે મન્યુમચ્છવઃ

॥ ૩ ॥

ઇન્દ્રાસોમા વર્તયતં ત્રિયો વૃધં સં પૃથિવ્યા અઘર્શંસાય તર્હણમ્ ।

ઉત્તક્ષતં સ્વર્યં૧ પર્વતેશ્ચો યેન રક્ષોં વાવૃધાનં નિર્જૂર્વયઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ— હે (વૃષણા) બળવાન ઇન્દ્ર અને સોમ ! (રક્ષ: તપતં) રાક્ષસોને ત્રાસ દો, (ઊજતં) તેમને મારો. (તમો-વૃધ: નિ અર્પયન્ત) અધકાર વધારનારાઓને નીચે ધકેલી દો. (અ-ચિત: પરા શૃણીતં) અન્તાકરણ વિનાના હુકોનો નાશ કરો, (વિઓપતં, હૃતં,) તેમનો નાશ કરો, તેમનો વધ કરો, તેમને (નુદેયાં) કાઢી મૂકો, (અત્રિણ: નિશિશીતં) બીજાઓને ખાનાશઓને નિર્બળ કરો. (૧)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (અગ્નિમાન ચરુ: દૈવ) આગ પર ચઢાવેલ હાંડાની જેમ (અઘર્શંસં અઘં અમિ) પાપ કરનારા પાપીને સન્નિધિ (તપુ:સં ચયસ્તુ) તાપ-દુઃખ દેતા રહે. (બ્રહ્મદ્વિપે ક્રવ્યાદે) જ્ઞાનના શત્રુ, માંસભક્ષક, (ધોરચક્ષસે કિમીદિને) કૂર દહિવાળા હુકની સાથે (અનવાયં દ્વેપ: ધત્તં) નિરંતર દેવને ધારણ કરો. (૨)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (અનારમ્મુને વગ્રે તમસિ અન્તઃ) અગાધ આવરણ કરનાર અધકારના વચમાં (દુષ્કૃતઃ પ્રવિંધ્યતં) દુષ્કર્મ કરનારાઓને વિંધી નાખો. (યતઃ ઇપાં એકઃ ચન) જેથી તેઓમાંથી એક પણ (ન ઉત્ત અયત્) ન ઉઠી શકે, આ પ્રકારે (વાં મન્યુમત્ તત્ શવઃ) આપણું ઉત્સાહયુક્ત તે બળ (સહસે અસ્તુ) શત્રુ દમનને માટે હો. (૩)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! આપ બન્ને (અઘ-ર્શંસાય) પાપ કરનારા હુક મનુષ્યોને માટે (દિત્વ: પૃથિવ્યાઃ) ધુલોક અને પૃથ્વી લોકની વચ્ચે (તર્હણં વધં સંવર્તયતં) વિનાશક વધ કરનારા શત્રુને પ્રવૃત્ત કરો. (પર્વતે-શ્ચ: સ્વર્યં ઉત્ત તક્ષતં) પર્વત નિવાસી શત્રુઓને માટે અતિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર સિદ્ધ રાખો. (યેન વાવૃધાનં રક્ષઃ નિર્જૂર્વયઃ) જેથી આગળ વધનારા રાક્ષસોના તમે નાશ કરી શકશો. (૪)

ભાવાર્થ— હુકોને દડ આપો, તેમને તાડન કરો, અજ્ઞાન ફેલાવનારાઓને દૂર હટાવી દો, હુક હૃદયવાળાને સમાજમાંથી બહિષ્કૃત કરો, જરૂર પડે તો તેમનો વધ પણ કરો, નહિ તો તેમને બહાર કાઢી મૂકો જે બીજાઓને પાપ નબ છે તેમને નિર્બળ બનાવો (૧)

જે સદા પાપ કરે છે તેમને હમેસા કડીન સન્ન કરો, જ્ઞાનનો નાશ કરનાર માંસ-ભક્ષક, કૂર અને હિંસકોનો દ્વેષ કરો. (૨)
ગાઢ અધકારમાં રહેનારા, હુક ક્રમીઓને નિધી નાખો, એવી વ્યવસ્થા કરો કે તેઓમાંથી ફરી પાછો એક પણ કદ પડેય નર નરે બધી જ નહિ તમારું ઉત્સાહયુક્ત બળ આપણા નિજ્યને માટે જ ઉપયોગિ થાય, (૩)

હન્દ્રાસોમા ઘર્તયંતં ત્રિવસ્પર્યગ્નિત્તેભિર્ગુવમર્મહન્મમિઃ

તર્પુર્વધેમિરજેરમિરાત્રિણો નિ પશાંનિ વિધ્યતં યન્તુ નિસ્વરમ્

॥ ૭ ॥

હન્દ્રાસોમા પરિં યાં મૃતુ વિશ્વતં દ્યયં મતિઃ કુદ્યાશ્વેઽવ વાજિનાં ।

યાં યાં હોત્રાં પરિહિનોમિં મેધયેમા વહ્નાંણિ નૃપતીં દૈવ જિન્વતમ્

॥ ૬ ॥

પ્રતિં સ્મરેથાં તુજર્પઙ્ગિરેર્વેદંતં વ્રહ્મો રક્ષસોં મદ્ગુરાવતં ।

હન્દ્રાસોમા દુષ્કૃતે મા સુગં મૃદ્યો માં કૃદા ચિદ્મિદાસતિ દુનુઃ

॥ ૭ ॥

યો મા પાકેન્ત મનસા ચરન્તમમિચટે અનૃતેર્મિર્વર્ચામિઃ ।

આપં દૈવ કાશિના સંગ્રમીતા અસન્નસ્વાસંત હન્દ્ર વક્તા

॥ ૮ ॥

અર્થ—હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (યુવં) તમે બંને (અગ્નિત્તેભિઃ અદમહન્મમિઃ) અગ્નિમાં તપે અને પોલાદથી બનેલા (અજરેભિઃ તર્પુર્વધેમિ) કીણુ ન થનારા અને ત્રાસદાયક વધ કરનારા શત્રુઓથી (દિવ આત્રિણ પરિવર્તયતં) યુદ્ધોક્ષમાંથી શોષવિલાસવાળા હોડાને હરાવી દે અને (પશાંનિ નિ વિધ્યત) કંઠણ સ્થળમાં તેમને વિધી જેથી તેઓ (નિસ્વર યન્તુ) જરા પણ અવાજ કર્યા વગર નામી લય (૫)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (કુદ્યા વાજિના અશ્વા દૈવ) જેવી રીતે ચામડાના પટાને બળવાન ઘોડા સાથે સમઘ હોય છે તેવી રીતે (દ્યયં મતિ) આ અમારી બુદ્ધિ (વા પરિમૃતુ) તમને સર્વ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાયો (યા હોત્રા વા મેધયા પરિહિનોમિ) આ આબ્હાહન કરનારી વાણીને મારી બુદ્ધિની સહિત નમારા પ્રતિ પ્રેરિત કરૂ છું, અતઃ તમે બંને (નૃપતી દૈવ) રાજ્યોની મારફત (વહ્નાંણિ આ જિન્વત) આ સ્તુતિ વાક્યોને પ્રેમથી સ્વીકાર કરો. (૬)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (તુજર્પઙ્ગિ એવં પ્રતિસ્મરેથાં) અડધી વહનોથી હુડોની ગતિને પીછા પકડો (મદ્ગુરાવત દુદ્ધ રક્ષસ હત) વિનાશક અને દ્રોહ કરનારા રાક્ષસોને નાશ કરો. (દુષ્કૃતે સુગ મા મૃતુ) તે હુકમ કરનારાને સુખચેતથી કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય (ય દુદ્ધ કદાચિત્ત મા અભિદાસતિ) જે હુકમ કરી પણ મને કષ્ટ ન પહોંચાડે (૭)

હે ઇન્દ્ર ! (પાકેન્ત મનસા ચરન્ત મા) પરિપકવ શુદ્ધ મનથી આવ્યરણ કરનારા અને (યઃ અનૃતેભિઃ વર્ચામિ અમિચટે) જે અસત્ય વચનોથી ધિકારે છે (કાશિના સંગ્રમીતા આપ દૈવ) સુગ્રીમાં પકડેલા જળની જેમ (અસત વક્તા) અસત્ય વચન બોલનારા (અ-સન્ અસ્તુ) ન હોવા સમાન થાયો. (એટલે કે મૃત્યુવત્ બનેા) (૮)

કાવાર્થ—પાપ કરનારા હુકમી નિન્દા કરે અને વધ કરે, તેમને દૂર કરવાને આજે તમારા શત્રુો સિદ્ધ રાજા જેવી તમે તેમને નાશ કરી શકો. (૫)

અમિમા તપાવીને પોલ દળી બનાવેલા અતિ લીપ્સુ અને રાત્રીઓના નાશ કરવામાં સમર્થ રાત્રીથી તમારા હુકમ રાત્રીઓને વિધી નાખી કે જેવી તેઓ બુદ્ધિ થા યા વિના નાશને પ્રેરિત થાય (૫)

તમારામાં આ વિચાર-રાત્રી નાશ કરવાનો વિચાર-સ્થિર રહે જેથી જેવી રીતે રાજ્ય હોડાની બહિર્જનો પ્રશસા કરે તેવી રીતે તમારી પ્રશસા થશે. (૬)

વેળીલા વાહનોમાં બેસીને રાત્રીઓને પીછા પકડો સર્વ હુકમને પાકીને તેમને નાશ કરો, દુદ્ધ કમ કરનારા તમારા સમાજમાં સુખથી પ્રમથ ન કરી શકે, અને કષ્ટને કષ્ટ ન પહોંચાડે (૭)

શુદ્ધ મનથી કમ ન કરનારાઓ જેઓ કાલજી વિના જીવે છે, આજે દે છે, તે અસ થવાથી છવિત ન રહેનારા જેવા બની જાયો (૮)

યે પાકશંસં વિહરન્તુ એવૈયે વાં મદ્રં દૂપયન્તિ સ્વધાર્મિઃ ।

અહયે વા તાન્મદદાતુ સોમ આ વાં દધાતુ નિર્કતેરુપસ્યે

॥ ૧ ॥

યો નો રસં દિપ્સતિ પિત્વો અગ્રે અશ્વાનાં ગવાં યસ્તૂનામ્ ।

રિપુ સ્તેન સ્તેયકૃદ્ધ્રમેતુ નિ પ હીંયતાં તન્વાદૃ તનાં ચ

॥ ૧૦ ॥

પરઃ સો અસ્તુ તન્વાદૃ તનાં ચ તિસ્રઃ પૃથિવીરધો અસ્તુ વિશ્વાઃ ।

પ્રતિ શુષ્યતુ યશો અસ્ય દેવા યો મા દિવા દિપ્સતિ યશ્ચ નક્તમ્

॥ ૧૧ ॥

સુવિજ્ઞાનં ચિકિતુષે જનાય સત્ત્વાસંચ્ચ વચસી પસૃધાતે ।

તપોર્ધત્સરયં યંતરહર્જીપસ્તાદિસોમોઽવતિ હન્વાસંત

॥ ૧૨ ॥

અર્થ— (યે એવૈઃ પાકશંસં વિહરન્તે) જે વિશેષ ગતિ અને સાધનોથી પરિપક્વ બુદ્ધિવાળાને વિશેષ પ્રકારથી હરાવે છે. (યે વા મદ્રં સ્વધાર્મિઃ દૂપયન્તિ) જે સારા માણસોને અત્તથી દૂષિત કરે છે. (સોમઃ વા તાન્ અહયે દદાતુ) સોમ તે દુષ્ટોને સપને સોંપી દે અથવા (નિર્કતેઃ ઉપસ્યે વા આદધાતુ) વિનાશની નજીક તેમને પહોંચાડે. (૯)

હે અગ્નિ ! (યઃ નઃ પિત્વઃ રસં દિપ્સતિ) જે અમારા અંતરસને બગાડે છે, (યઃ અશ્વાનાં ગવાં તૂનાં) જે ઘોડાઓ, ગાયો અને અન્ય શરીરોનો નાશ કરે છે, તે (સ્તેયકૃત્ રિપુઃ સ્તેનઃ) ચોરી કરનારા શત્રુરૂપી ચોર (દ્ધ્રમેતુ) નાશને પ્રાપ્ત થાઓ. (સઃ તન્વા તનાં ચ નિહીંયતાં) તે શરીરથી અને પુત્રાદિથી હીન બને. (૧૦)

હે દેવ ! (યઃ મા દિવા) જે મને દિવસના સમયમાં (યઃ ચ નક્તમ્ દિપ્સતિ) અને જે રાત્રીને સમયે પીડાકારી છે, (ત્તા તન્વા તનાં ચ પરઃ અસ્તુ) તે પોતાના શરીરથી અને પુત્ર સાથે દૂર રહે, (વિશ્વાઃ તિસ્રઃ પૃથિવીઃ અઘઃ અસ્તુ) સર્વે ત્રણે ભૂમિમાગેથી નીચે રહે અને (અસ્ય યશઃ પ્રતિ શુષ્યતુ) તેનો યશઃ શુષ્ક બની જાય. (૧૧)

(ચિકિતુષે જનાય સુવિજ્ઞાનં) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યને માટે ઉત્તમ જ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું છે, કે (સત્ત્વ ચ અસત્ત્વ ચ) સત્ય અને અસત્ય (વચસી પસૃધાતે) બાષ્પણમાં સ્પર્ધા રહે છે. (તયોઃ યત્ સરયં) તેઓમાં જે સત્ય છે અને (યતરત્ ક્રઙ્ગીયઃ) જે સરળ છે. (તત્ત્વ ઇત્ત સોમઃ અવતિ) તેની સોમ રક્ષા કરે છે, અને (અસત્ત્વ હન્તિ) અસત્યનો વિનાશ કરે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ— જે દુષ્ટ પોતાના અનેક સાધનોથી સન્નિવોને લૂંટ છે, અને સારા મનુષ્યોના અંતરો બગાડે છે, તેઓ નાશને મટે ચોગ્ય છે. (૯)

જે અંતરસને બગાડે છે અને મનુષ્યોનો ધાત કરે છે, ચોરી કરે છે તે પોતાનાં બાળ-બચ્ચાંઓ સાથે નાશને પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૦)

જે દુષ્ટો દિવસ રાત્રી બંનેને પીડા પહોંચાડે છે તે પોતાના બાળ-બચ્ચાંઓ સાથે નાશને પ્રાપ્ત થાઓ અને તેમનો યશઃ ઓછો થાઓ. (૧૧)

સર્વ લોકોને આ સત્ય જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, સત્ય અને અસત્યની સ્પર્ધા આ જગતમાં કાયમને માટે ચાલી રહી છે, જે સત્ય છે અને સરળ છે તેની રક્ષા પરચેશ્વર કરે છે અને અસત્ય છે તેનો નાશ કરે છે. (૧૨)

દન્દ્રાસોમા ધર્ત્વપતં ત્રિવર્ણ્યમિત્તસેમિર્ધુવમશ્મહન્મમિઃ

તપુર્ધ્યધેમિરજેરંમિશ્ત્રિણો નિ પર્શાનિ વિધ્યતં યન્તુ નિશ્વરમ્ ॥ ૫ ॥

દન્દ્રાસોમા પરિં ઘાં મૃતુ વિશ્વતં હ્યં મતિઃ કદ્યાપ્યેવ ઘાજિનાં ।

યાં ઘા હોત્રા પરિહિનોમિ મેધયેમા વ્રહ્માણિ નૃપતીં હવ જિન્વતમ્ ॥ ૬ ॥

પ્રતિં સ્મરેથાં તુજયંદ્રિરેર્વૈર્તિં દ્રુહો રક્ષસોં મદગુરાવતં ।

દન્દ્રાસોમા દુષ્કૃતે મા સુગં મૂઘો મા કદા ચિદ્મિદાસંતિ દ્રુઃ ॥ ૭ ॥

યો મા પાકેન મનસા ચરન્તમમિચદે અનૃતેમિર્વચોમિઃ ।

આપં હવ કાશિના સંઘૃમીતા અસન્નસ્તઝાસંત દન્દ્ર વક્તા ॥ ૮ ॥

અર્થ—હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (યુધં) તમે બને (અમિતસેમિઃ અદમહન્મમિઃ) અગ્નિમાં તપે અને પોલાદથી બનેલા (અજરેમિઃ તપુર્ધ્યધેમિ) કીણુ ન થનારા અને ત્રાસદાયક વધ કરનારા શસ્ત્રોથી (દિવ સ્ત્રિણ પરિવર્તયતં) ધુલોકમાંથી શોભવિલાસવાળા હોકાને હલાવી દે અને (પર્શાનિ નિ વિધ્યત) કંઠજ સ્થગમા તેમને વિધેઃ જેથી તેઓ (નિશ્વર યન્તુ) જરા પણ અવાજ કર્યા વગર નામી જાય (૫)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (કદ્યા ઘાજિના અશ્વા હવ) જેવી રીતે આમડાના પટાને બળવાન ઘોડા સાથે સબધ હોય ॥ તેવી રીતે (હ્ય મતિ) આ અમારી બુદ્ધિ (વા પરિભૂત) તમને સર્વ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાઓ (યા હોત્રા વા મેધયા પરિહિનોમિ) આ આબ્હાહન કરનારી વાણીને મારી બુદ્ધિની સહિત નમારા પ્રતિ પ્રેરિત કરૂ છું, અતઃ તમે બને (નૃપતી હવ) રાજાઓની આક્રંક (વ્રહ્માણિ આ જિન્વત) આ શ્રુતિ વાક્યોના પ્રેમથી સ્વીકાર કરો (૬)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (તુજયંદ્રિ) એ પ્રતિસ્પરેષા (અકપી વહનોથી દુષ્ટોની મતિને પીછા પકડે (મગુરાવત દ્રુહ રક્ષસઃ હવ) વિનાશક અને દ્રોહ કરનારા રાક્ષસોના નાશ કરે (દુષ્કૃતે સુગ મા મૂઘ) તે દુષ્ટર્મ કરનારાને સુખચેતનથી ફરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય (ય કદાચિત્ મા અમિદાસંતિ) જે દુષ્ટ કરી પણ મને કંઈ ન પહોંચાડે (૭)

હે ઇન્દ્ર ! (પાકેન મનસા ચરન્ત મા) પરિપક્વ શુદ્ધ મનથી આવશરણ કરનારા અને (અઃ અનૃતેમિ વચોમિ અમિચદે) જે અસત્ય વચનોથી ધિકારે છે (કાશિના સંઘૃમીતા આપ હવ) સુક્રીમા પકડેલા જળની જેમ (અસત વક્તા) અસત્ય વચન બોલનારા (અ-સન્ન અસ્તુ) ન હોવા સમાન થાઓ (એટલે કે મૃત્યુવત્ બને) (૮)

કાવાર્થ—પાપ કરનારા દુષ્ટની નિન્દા કરે અને વધ કરે, તેમને દૂર કરવાને માટે તમારા શસ્ત્રો સિદ્ધિ રાખે જેથી તમે તેમને નાશ કરી શકો (૪)

અમિમા તપાવીને પોલાદથી બનાવેલા અતિ લીંણુ અને શત્રુઓના નાશ કરવામા સમર્થ શસ્ત્રોથી તમારા દુષ્ટ શત્રુઓને વિધી નાખે કે જેથી તેઓ બરો પાડવા વિના નાશને પ્રાપ્ત થાય (૫)

તમારામા આ વિચાર-શત્રુ નાશ કરવાનો નિવારન-ચિત્ત રહે જેથી જેવી રીતે સભ લોકોની બહિષ્કરે પ્રદાસા કરે ॥ તેવી રીતે તમારી પ્રદાસા થશે (૬)

વેળેલા વાહનોમા બેસીને શત્રુઓને પીછા પકડે સર્વ દુષ્ટને પકડીને તેમને નાશ કરે, દુષ્ટ કર્મ કરનારા તમારા સમાજમા મુખથી પ્રમુખ ન કરી શકે, અને કોઈને કંઈ ન પહોંચાડે (૭)

શુદ્ધ મનથી કાઈ ન કરનારાઓ જેઓ કાચુ વિના જીવે છે, જાગે. હે છે, તે અસ થવાની ઇચ્છા ન રહેનારા જેવા બની જાયો (૮)

યે પાકશંસં વિહરન્તુ એવ્યે વાં મદ્રં દૂપયન્તિ સ્વધાર્મિઃ ।

અહ્યે વા તાન્પ્રદદાતુ સોમ આ વાં દધાતુ નિર્ક્તેરુપસ્યે

॥ ૧ ॥

યો નો રસં દિપ્સતિ પિત્વો અગ્નિઃ અશ્વાનાં ગવાં યસ્તનૂનામ્ ।

રિપુ સ્તેન સ્તેયકૃદ્દમ્નંતુ નિ પ હીંયતાં તન્વાઽં તનાં ચ

॥ ૧૦ ॥

પરઃ સો અસ્તુ તન્વાઽં તનાં ચ તિસ્રઃ પૃથિવીરધો અસ્તુ વિશ્વાઃ ।

પ્રતિ શુષ્યતુ યશો અસ્ય દેવા યો મા દિવા દિપ્સતિ યશ્ચ નક્તમ્

॥ ૧૧ ॥

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સે જનાંય સઘાસંચ્ચ વચસી પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યંતરહર્જીયસ્તદિત્સોમૌઽવતિ હન્વપાસત્

॥ ૧૨ ॥

અર્થ— (યે એવઃ પાકશંસં વિહરન્તે) જે વિશેષ ગતિ અને સાધનોથી પરિપક્વબુદ્ધિવાળાને વિશેષ પ્રકારથી હરાવે છે (યે વા મદ્રં સ્વધાર્મિઃ દૂપયન્તિ) જે સારા માણસોને અશ્વથી દૂષિત કરે છે. (સોમઃ વા તાન્ અહ્યે દદાતુ) સોમ તે દુષ્ટોને સર્પને સોંપી દે બદલા (નિર્ક્તેઃ ઉપસ્યે વા આદધાતુ) વિનાશની નજીક તેમને પહોંચાડે. (૯)

હે અગ્નિ! (યઃ નઃ પિત્વઃ રસં દિપ્સતિ) જે અમારા અન્નરસને ખગાડે છે, (યઃ અશ્વાનાં ગવાં તનૂનાં) જે ઘોડાઓ, ગાયો અને અન્ય શરીરોનો નાશ કરે છે, તે (સ્તેયકૃન્ રિપુઃ સ્તેનઃ) ચોરી કરનારા શત્રુરૂપી ચોર (દમ્નંં એતુ) નાશને પ્રાપ્ત થાઓ. (સઃ તન્વા તનાં ચ નિહીયતાં) તે શરીરથી અને પુત્રાદિથી હીન બને. (૧૦)

હે દેવ! (યઃ મા દિવા) જે મને દિવસના સમયમાં (યઃ ચ નક્તમ્ દિપ્સતિ) અને જે રાત્રીને સમયે પીડાકારી છે, (સા તન્વા તનાં ચ પરઃ અસ્તુ) તે પોતાના શરીરથી અને યુત્ર સાથે દૂર રહે. (વિશ્વાઃ તિસ્રઃ પૃથિવીઃ અગ્નિઃ અસ્તુ) સર્વે ત્રણે ભૂમિમાગોથી નીચે રહે અને (અસ્ય યશઃ પ્રતિ શુષ્યતુ) તેનો યશ્ન શુષ્ક બની બાકી. (૧૧)

(ચિકિત્સે જનાંય સુવિજ્ઞાનં) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યને માટે ઉત્તમ જ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું છે, હે (સત્ત્વં ચ અસત્ત્વં ચ) સત્ય અને અસત્ય (વચસી પસ્પૃધાતે) બાપણોમાં સ્પર્ધા રહે છે. (તયોઃ યત્ સત્યં) તેઓમાં જે સત્ય છે અને (યતરત્ત્વં ક્રજીયઃ) જે સરળ છે. (તત્ત્વં હત્ત્વં સોમઃ અવતિ) તેની સોમ રક્ષા કરે છે, અને (અસત્ત્વં હન્તિ) અસત્યનો વિનાશ કરે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ— જે દુષ્ટ પોતાના અનેક સાધનોથી સન્નિબંધ થઈ છે, અને સારા મનુષ્યોના અન્નને ખગાડે છે, તેઓ નાશને માટે શોધે છે (૯)

જે અન્નરસને ખગાડે છે અને ચણીઓ પાલ કરે છે, ચોરી કરે છે તે પોતાના બાળ-અગ્નિઓ સાથે નાશને પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૦)

જે દુષ્ટો દિવસ રાત્ર બીજાઓને પીડા પહોંચાડે છે તે પોતાના બાળ-અગ્નિઓ સાથે નાશને પ્રાપ્ત થાઓ અને તેમને યશ્ન ઓગાળે. (૧૧)

સર્વ લોકોને આ સત્ય જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, સત્ય અને અસત્યની સ્પર્ધા આ જગતમાં કાયમને માટે ચાલી રહી છે, જે સત્ય છે અને સરળ છે તેની રક્ષા પરમેશ્વર કરે છે અને અસત્ય છે તેનો નાશ કરે છે. (૧૨)

ન વા ડુ સોમો ધૃજિનં હિનોતિ ન ક્ષત્રિયં મિથુયા ધારયન્તમ્ ।

હન્તિ રક્ષો હન્ત્યાસદ્વદન્તમુમાવિન્દ્રસ્ય પ્રસિતો જાયાતે

॥ ૧૩ ॥

યદિ વાહમનૃતદેવો અસ્મિ મોર્ધં વા વૃષો અપ્યુહે અગ્ને ।

કિમસ્મભ્યં જાતવેદો હૃણીષે દ્રોણવાર્ચસ્તે નિર્ઋયં સંચન્તામ્

॥ ૧૪ ॥

અથા મુરીય યદિં યાતુધાનો અસ્મિ યદ્વિ વાર્યસ્તતપ પૂરંપસ્ય ।

અથા સ ઘીરૈર્વિશમિર્વિ ચૂયા યો મા મોર્ધં યાતુધાનેત્યાહં

॥ ૧૫ ॥

યો માયાતું યાતુધાનેત્યાહં યો વા રક્ષાઃ કુર્ચિરસ્મીત્યાહં ।

હન્તુસ્તં હન્તુ મહતા વધેનુ વિશ્વસ્ય જન્તોરંધમસ્પદીષ્ટ

॥ ૧૬ ॥

અર્થ—(સોમઃ ધૃજિનં ન વા ડ હિનોતિ) સોમ પાપને કહી સહાય કરતો નથી. (મિથુયા ધારયન્તમ્ ક્ષત્રિયં ન) મિથ્યા બ્યવહાર કરનારા ક્ષત્રિયોને તે કહી સહાય કરતો નથી, (રક્ષઃ હન્તિ) તે રક્ષસોને મારે છે. (અસત્ વદન્તં હન્તિ) અસત્ય બોલનારાને મારી નાખે છે, આ બન્ને (હન્દ્રસ્ય પ્રસિતો જાયાતે) ઇન્દ્રના બંધનમાં રહે છે. (૧૩)

(યદિ વા અહં અનૃત-દેવઃ અસ્મિ) એ હું અસત્યનો ઉપાસક બનું (અપિ વા દેવાન્ મોર્ધં ડહે) અથવા દેવોની બંધે ઉપાસના કરું તો પણ (જાતવેદઃ અગ્ને) જાતવેદ અગ્ને! (અસ્મભ્યં હૃણીષે કિં) અમારા પર ગુસ્સે થયો છું? (દ્રોણવાચઃ તે નિર્ઋયં સંચન્તાં) દ્રોણબંધુ બાપણ કરનારા તો વિનાશને પ્રાપ્ત થશે. (૧૪)

(યદિ યાતુધાનઃ અસ્મિ) એ હું પીસા કરનારો હોઉં (યદિ વા પુરુષસ્ય આયુઃ તતપ) અને એ હું કૌણ મનુષ્યના આયુષ્યને તાપદાયક બનું તો (અથ મુરીય) આને જ મારું મૃત્યુ થાઓ. (અથા) અને (યા મા મોર્ધં યાતુધાનં ઇતિ માહ) એ મને નકામો ખોટી રીતે કુદ કહે છે (સા દશમિઃ વીરૈઃ વિ ચૂયાઃ) તે હશે વીરોથી વિયુક્ત અલગ થઈ જાય. (૧૫)

(યા માં અ-યાતુ યાતુધાનં ઇતિ માહ) એ મને યાતના ન દેનારાને કુદના નામથી સંબોધે છે. (યા વા) અને એ (રક્ષાઃ) પોતે રક્ષસ હોવા છતાં પણ (કુર્ચિઃ અસ્મિ ઇતિ માહ) હું શુદ્ધ છું એમ કહે છું (હન્દ્રઃ તં મહતા વધેનુ હન્તું) ઇન્દ્ર તેને મોટા વધકડથી મારી નાખે, અને તે (વિશ્વસ્ય જન્તોઃ અગમઃ પદીષ્ટ) સર્વ પ્રાણિયોથી નીચે દબાઈ જાય, ગબડી પડે. (૧૬)

જાનાર્થ—ને પાપ કરે છે, મિથ્યા બ્યવહાર કરે છે, એ અસત્ય બોલે છે અને એ મારકાર કરે છે તેને બંધમાં રાખવો એણે અથવા તેના વધ કરવો એણે. (૧૩)

એ અને અસત્ય બોલશું અથવા કપરપણું કૃત્યથી ભજવાતીની પૂજા કરીશું તો અપારી અધોગતિ થશે. દ્રોણજાત બાપણ કરનારા બધા નારાને પ્રાપ્ત થશે (૧૪)

એ હું કૌણને પીડાકારી થયો હોઉં અથવા કૌણના સ્વાસ્થ્યમાં અપાદ કર્યો હોય, તો મારું મૃત્યુ થઈ જાય એ મૃત્યુ કરી શું નથી તથાપિ એ મને કુદ કહેતો બોલાવે છે તેના દસ પ્રાણ ફર થઈ જાય (૧૫)

હું શુદ્ધચારવાળો હોવા છતાં અને કુદ તરીકે કહે છે અને એ દુરાચારી પોતે કુદ દોના છતાં પોતે પોતાને પવિત્ર ગણવે છે તેના વધ થાઓ અને તે મારું પ્રગરની અધોગતિને પ્રાપ્ત થાઓ (૧૬)

પ્ર યા જિગાતિ સ્વર્ગલેવ નક્તમપં દ્રુહસ્તન્વૈઽ ગૃહમાના ।

વવમનન્તમવ સા પંદીટ ગ્રાવાણો મ્નતુ રક્ષસં ઉપન્દેઃ ॥ ૧૭ ॥

વિ તિષ્ઠધ્વં મરુતો વિશ્વવીઽચ્છતં ગૃમાયતં રક્ષસઃ સં પિનદન ।

વયો યે મૃત્વા પતયન્તિ નક્તમિયં વા રિપોં દધિરે દેવે અધ્વરે ॥ ૧૮ ॥

પ્ર વર્તય વિવોદ્દમાનમિન્દ્ર સોમશિતં મધવન્તસં શિશાધિ ।

પ્રાક્તો અપ્રાક્તો અધરાદુવુક્તોઽમિ જંહિ રક્ષસઃ પર્વતેન ॥ ૧૯ ॥

એત લુ ત્વે પતયન્તિ સ્વયાંતવ્ હન્દ્રં દિપ્સન્તિ વિપ્સવોઽગ્ન્યમ્ ।

શિશીતે શ્રાકઃ પિશુનેભ્યો વધં નૂનં સૃજદૃશનિં યાતુમદ્યઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ— (યા નક્તં સ્વર્ગલા ક્ષવ) જે રાત્રીને સમયે ધ્રુવડાની જેમ (તન્વં ગૃહમાના) પોતાના શરીરને છૂપાવતા છૂપાવતા (પ્રજિગાતિ) બળ છે અને (દ્રુહઃ અપજિગાતિ) ડોહ કરીને બટકે છે (સા અનન્તં વયં પંદીટ) તે ઉંડા ખાડામાં ગબડી પડે અને (ગ્રાવાણઃ રક્ષસઃ ઉપન્દેઃ મ્નતુ) પથર રાક્ષસોને શબ્દોને સાથે મારે. (૧૭)

હે (મરુત) મરુતો ! (વિશ્વ વિ તિષ્ઠધ્વં) પ્રભાઓમાં વિશેષ પ્રકારે વાસ કરો. (ઇચ્છત) પોતાનું કાર્ય કરવાની ઇચ્છા કરો, (રક્ષસઃ ગૃમાયત) રાક્ષસોને પકડે અને તેમને (સંપિનદન) ફળી નાખો (વે વયઃ મૃત્વા) જેઓ પક્ષીઓના જેવા બનીને (નક્તમિયં પતયન્તિ) રાત્રિઓમાં ફરે છે (વે વા) અથવા જે ઓ (દેવે મધવરે રિપઃ દધિરે) યજ્ઞ દેવની બાબતમાં વિનાશના ભાવ ધારણ કરે છે. (૧૮)

હે (મધવન્ હન્દ્ર) ધનવાન ઇન્દ્ર ! (દિવઃ અદમાનં પ્રવર્તય) યુદ્ધોકથી અદમાત્રને ચલાવ અને (સોમશિતં સ શિશાધિ) સોમ દ્વારા તીક્ષ્ણ બનેલા શસ્ત્રોને નિયમથી પ્રેરિત કરો ! (પર્વતેન) પર્વતાશ્રથી (પ્રાક્તઃ અપ્રાક્ત અધરાત્ ઉદક્ત રક્ષસ) સામેથી, પાછળથી, નીચેથી અને ઉપરથી રાક્ષસોને (અમિજહિ) વિનાશ કર (૧૯)

(એતે ઉત્વે હવ યાતવઃ) આ અને પેલા કુતરાની જેમ વર્તન કરનારા હુદ્ (પતયન્તિ) હુમલો કરે (દિપ્સવ અદાભ્યં હન્દ્રં દિપ્સન્તિ) હિંસક શત્રુઓ ન હોવાનાના ઇન્દ્રને સત્તાવે છે, (શ્રાકઃ પિશુનેભ્યઃ વધં શિશીતે) ઇન્દ્ર આ નીચ હુદ્દોને વધદહડથી સળકારે છે (યાતુમદ્યઃ અશનિં નૂનં સૃજત) હુઃખ અને યાતના પહોંચાડ નારાઓને સળકારવા માટે વિશ્વળીને ઓકલે છે. (૨૦)

ભાષાર્થ— જે ધરડાની જેમ રાત્રીને સમયે છૂપાઈ છૂપાઈને હુદ્દ બાવથી સચ્ચાર કરે છે તે ઉંડા ખાડામાં પડે અને પથરોથી તેનો વધ કરવામાં આવે (૧૭)

પ્રભાઓમાં ખૂબ જ દક્ષાથી ચોરી પહેરે મોડાવે, હુદ્દોને ચોધી ચોધીને બહાર કાઢી મૂકવાની ઇચ્છા કરે. હુદ્દોને પકડીને તેમને ફળી નાખો (મારી નાખો) જે હુદ્દ લોકો રાતના સમયે સચ્ચાર કરે છે અને ઇશ્વર તથા યજ્ઞની બાબતમાં ખરાબ ભાવ મનમાં ગણે છે તેમનો નાશ કરવામાં આવે (૧૮)

તમારા તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોથી હુદ્દોનો સર્વ બાબુથી નાશ કરો (૧૯)

જેઓ કુતરાના જેવા હુદ્દ છે, જેઓ ખીજાની ઢિસા કરે છે તેમનો વધ કરવામાં આવે અથવા નાશ કરવામાં આવે (૨૦)

હન્દ્રોં યાતુનામમવતપરાશરો હવિર્મયીનામમ્યાદૈવિર્વાસતામ્ ।

અમીટું શક્રઃ પરશુરથા વર્તનં પાત્રેવ મિન્દન્તસત એતુ રક્ષસઃ ॥ ૨૧ ॥

ઉલૂકયાતું શુશુલૂકયાતું જહિ શ્વયાંતુમુત કોકયાતુમ્ ।

સુપર્ણયાતુમુત મૃગયાતું હપદેવ પ્ર મૃણ રક્ષાં હન્દ્ર

મા નો રક્ષાં અમિ નંટયાતુમાવપોચ્છન્તુ મિથુના યે કિંમીદિનઃ ।

પૃથિવી નઃ પાર્થિવાત્પાત્વંહસોડન્તરિક્ષં વિદ્યાત્પાત્વસ્માન્

હન્દ્રં જહિ પુમાંસં યાતુધાનેમુત ત્રિપં માયયા શાશ્વાનામ્ ।

વિગ્રીવાસો મૂરદેવાઃ ક્રદન્તુ મા તે હંશન્તસૂર્યમુચ્ચરન્તમ્

પ્રતિં ચક્ષુ વિ ચક્ષેન્દ્રશ્ચ સોમ જાગૃતમ્ ।

રક્ષોંમ્યો વૃધમસ્પતમશાનિં યાતુમદ્ભ્યઃ

॥ ૨૧ ॥

॥ ૨૨ ॥

॥ ૨૩ ॥

॥ ૨૪ ॥

॥ ૨૫ ॥

અર્થ— (હન્દ્રઃ) ઇન્દ્ર (હવિર્મયીનાં) હવિર્મ્યોના વિનાશક (અમિ આવિવાસતાં) સમીપમાં રહેલા (યાતુનાં) યાતના પહેંચાડનારા કુહોને (પરા-શરઃ અમવત્) ફર હઠાવીને નાશ કરનારા ધાય છે. (યથા વર્તનં પરશુઃ) જેવી રીતે વનમાં લોકાંચોને કુહાડા કાપે છે, તથા જેવી રીતે (પાત્રા હવ) ખાટીનાં વાસણોને ફેંકી નાખવામાં આવે છે તેવી રીતે (શક્રઃ) સમર્થ ઇન્દ્ર (સતઃ રક્ષસઃ મિન્દન્) ઉપરિથત રાક્ષસોને કાપતો કાપતો (હત્ ઠ અમિ એતુ) આગળ વધે. (૨૧)

હે ઇન્દ્ર ! (કોક યાતુ) અકલીઓની જેમ વ્યવહાર કરનારા અર્થાત્ કામી, (શુશુલૂકયાતું) વદની માફક વર્તન કરનારા અર્થાત્ કોષી, (મૃગયાતું) ગીધની જેમ વર્તન કરનારા અર્થાત્ લોભી, (ઉલૂકયાતું) ધુવડની જે વર્તન કરનારા અર્થાત્ મોહિત, (સુપર્ણયાતું) અડકની જેમ વર્તન કરનારા અર્થાત્ મૂઝડી (ઉત્ત શ્વયાતું) અને દૂતરાની જેમ અંદર અંદર અમડા કરનારા અર્થાત્ મરસરી લોકોને (જહિ) ભારી નાખ અને (હપદા હવ) જેવી રીતે પાંચરોથી પક્ષીઓને મારે છે તેવી રીતે (રક્ષઃ પ્રમૃણ) રાક્ષસોના નાશ કર. (૨૨)

(યાતુમાવત્ રક્ષઃ નઃ મા અમિન્દ્ર) યાતના ડેનારા રાક્ષસો અમારી પાસે ન આવે. (યે કિંમીદિનઃ) જે ભૂખ્યા છે અને જે (મિથુનાઃ અવ ઉચ્છન્તુ) ધાતક છે તેઓ ફર નાસી બાજો (પાર્થિવાત્ અંહસઃ) પૃથ્વી સબંધી જે પાપ છે તેનાથી (પૃથિવી નઃ પાતુ) પૃથ્વી અમારી રક્ષા કરે. તથા (વિદ્યાત્ અંહસઃ) ધુલોક સબંધી જે પાપ છે તેનાથી (અન્તરિક્ષં અસ્માન્ પાતુ) અન્તરિક્ષ અમને બચાવે. (૨૩)

હે ઇન્દ્ર ! (યાતુવાનં પુમાંસં) યાતના પહેંચાડનારા પુરૂષને તથા (માયયા શાશ્વાનાં ત્રિપં) કપટથી વ્યવહાર કરનારી સ્ત્રીને (જહિ) નાશ કર. (મૂર દેવાઃ વિગ્રીવાસઃ ક્રદન્તુ) મૂર્ખોના ઉપસડો ગરબન વગરના થઇને નાશને પ્રાપ્ત થાઓ. (તે ઉચ્ચરન્તં સૂર્ય મા હજન્) તેઓ ઉદય પામીને ઉપર આવનારા સૂર્યને જોઇ ન શકે. (૨૪)

હે સોમ ! (હન્દ્રઃ પ્રતિચક્ષુ) ઇન્દ્ર નિરીક્ષણ કરે (વિચક્ષુ) વિશેષ પ્રકારથી જુએ. તમે બને (જાગૃતં) જાગ્રત રહે (રક્ષોમ્યઃ યાતુમદ્ભ્યોઃ) રાક્ષસ અને પીડનારા આ સર્વને (વધં અશનિં) મૃત્યુ દંડ અને વજ્ર દંડ (અસ્યતં) અર્પણ કરે. (૨૫)

બાવાર્થ— યાતનો નાશ કરનારા, દંબન સાગથી બચાડનારા, બીજને સંભવનારા કુહોને ફેંકતો છે અને જેવી રીતે પરશુઓથી વનનો નાશ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે તેમનો નાશ કરવામાં આવે. (૨૧)

કામી, ક્રોધી, લોભી, અજ્ઞાની, ધમડી અને મત્સરી જા છે પ્રકારના દુષ્ટો છે તેમને નાશ કર (૨૨)

યાતના પદોચ્ચાડનારા અમારાથી દૂર થાઓ, હ મેરા બૂખ્યા દોષ એવા બ્યવહાર કરનારા દુષ્ટો દૂર નાસી જાઓ પૃથ્વી અને સ્વર્ગ સંબંધથી થનારા સર્વ પાપોથી અમે બની જઇએ (૨૩)

યાતના પદોચ્ચાડનારા પછી તે પુરૂષ હો અથવા સ્ત્રી હો તેમને નાશ કરો મૂડોના અનુયાયીઓની મરદન કાપી નાખવામા આવે આ દુષ્ટો સુર્યોદય થાય ત્યાં સુધી ખલુ જીવતા ન રહે (૨૪)

નિરીક્ષણ કરો અને સર્વનું અવલોકન કરો જાણવું રહેશે કે રાક્ષસ અર્થાત્ ધાનપાત કરનારો અને બીજાને સતાવનારો દોષ તેને વધેનો ફડ આપવામા આવે (૨૫)

રાત્રુદમન

દુષ્ટોનું દમન

દુષ્ટોનાં લક્ષણો

દુષ્ટ મનુષ્યોનું દમન કરવાનો વિષય આ સૂત્રમાં છે આજ વિષય આ પૂર્વેના સૂત્રમાં પણ હતો "યાતન" ઋષિના સૂત્રમાં પ્રાય આવાજ સત્રુદમનના વિષયો આવ્યા કરે છે "યાતન" શબ્દનો અર્થ "હાનવું, હાણી દેવું, બહાર કાઢી મૂકવું, દૂર કરવું, નાશ કરવું" વગેરે છે આ ઋષિના નામનો અર્થ જ તેના નામ પર મળતાં સુરોના તાત્પર્યમા દેખાઇ આવે છે, આ વાત વિશેષ રીતે વિચાર કરવા યોગ્ય છે સત્રુએને દૂર હાણવાનો ઉપદેશ કરનારા સૂત્રોના ઋષિઓના નામનો અર્થ પણ "સત્રુએને હાણવું" એવો થાય છે આવા અર્થનું આ એકજ સૂત્ર છે અથવા એકજ ઋષિ છે એમ નથી કેટલાંએ અન્ય સૂત્રોમાં આવી જ વાત જણાઇ આવે છે સગ્વેદમા (સ ૧૦ સ. ૧૮૬ તા.) "હલો યાતાયન" ઋષિ છે અને તેમાં શુદ્ધ વાક્ય જીવન દેનારા છે એમ આવેલું છે યાતાયન એટલે બારી અને બારીનો જાળ ધ શુદ્ધ હવા ઘરમાં દાખલ થાય તે સાથે છે આ પ્રમાણે કેટલાંએ ઋષિઓના નામ અને તેમના સૂત્રોનો આશ્રય પરસ્પર સમર્પિત છે આ વાત વિશેષ મનન કરવા યોગ્ય છે અસ્તુ આ સૂત્રમાં દુષ્ટોનું દમન કરનારા ઉપદેશ છે તેથી પ્રથમ દુષ્ટોનાં કેટલાક લક્ષણો અહીં જોઇએ પૂર્વ સૂત્રોના વિવરણ પ્રસંગે જે લક્ષણોના વિચાર કર્યો છે, તેને અહીં બેનગ્રણ્ય નહિ આ સૂત્રમાં જે નવાં લક્ષણો આવેલાં છે તેજ જોઇશું—

પૂર્વના સૂત્રમાં "રક્ષ, રાક્ષસઃ, મગુરાષત્, કલ્યાત્, કિમીદિન્, વાતુધાન, મૃત્વેષ" આ શબ્દો દુષ્ટતા વાચક આવી ગયા છે, તેથી પાકક તેનો અર્થ ત્યાં જ જોઇ લે જે લક્ષણો પૂર્વ સૂત્રમાં નથી આપ્યા અને આ સૂત્રમાં વિશેષ પ્રકારે કહેવામાં આવેલ છે તેમનોજ વિચાર હવે અહીં કરીએ છીએ—

૧ તમો કુલ્- અજ્ઞાનને વધારનારા, અજ્ઞાન ફેલાવનારા, જ્ઞાન પ્રસારનો પ્રતિબંધ કરનારા, જ્ઞાન દેનારાને કષ્ટ આપનારા અથવા તેમને અટકાવત કરનારા (મ ૧)

૨ અચિત્- જેમની પાસે ચિત્ત નથી, અર્થાત્ જેનાં અન્ટઃકરણ ઉત્તમ નથી, ગ્રેષ મનુષ્યના ચિત્તની જેમ જેનું ચિત્ત ઉત્તમ નથી, અથવા જેના મનમાં દુષ્ટતાના વિચારો ભરેલા છે. (Heartless) (મ ૧) પૂર્વ સૂત્રમાં તેનો ભાવ દર્શાવનારા "દુર્હાર્દ" શબ્દ છે

૩ અગ્નિ- (અગ્નિ રૂપિ) જે બીજાનો જીવ લઇ પોતાનું પોષણ કરે છે એટલે કે જે પરોપજીવી છે, પોતાના સ્વાર્થને માટે જે બીજાના ગળાપર છરી ચલાવે છે (મ ૧)

૪ અઘ્ર અઘ્રશસ - પાપ કર્મને માટે જેનું નામ વિખ્યાત થયું છે, જેનાં પાપ કર્મો માટે જ લોકોમાં જે ભયજીતા છે (મ ૨)

૫ વ્રહ્મહિન્- જ્ઞાનનો દ્વેષ કરનારો, જ્ઞાનનો પ્રતિબંધ

કરનારો, જાન પ્રમાણમાં દરકનો પેદા કરનારો (મં. ૨)
તમો ઘૃષ્ (મં. ૧) આ શબ્દ એમ અર્થનો સૂચક છે.

૬ દુષ્ટત્વ- દુષ્ટર્મ કરનારો, પાપી. (મં. ૩)

૭ મુદ્- દોઢ કરનારો, જે વિશ્વાસપાત્ર કરે છે, જે
કપટથી લૂંટણ કરે છે. જેઓ આત્માચારી છે. (મં. ૭)

૮ મનુતેમિઃ યચોમિઃ અમિચષ્ટ- જે અસત્ય બાણજી
કરે છે જુદી સાધી પૂરીને બીજાને દુઃખદાયક બને છે,
કટહારી બને છે (મં. ૮)

૯ અસતઃ વક્તા (મં. ૮), અસત્ વક્તૃ (મં. ૧૩)
- અસત્ય વચન બોલનારો.

૧૦ યે યૌઃ યિ-દુરત્તે- જેઓ વિવિધ સાધનોથી
અપના ધનાદિકને વિશેષ રીતે દરી લે છે. (મં. ૬)

૧૧ સ્વઘામિઃ મદ્રં વૃણયન્તિ- જે પોતાની યકિત
ઓથી બીજાને દુઃખ લગાડે છે, જેઓ અનાદિથી સન્નિવન
મનુષ્યોને દુષ્ટિ કરે છે, અશાન અથ પ્રયોગથી સન્નિવનોને
કટ પહેરાડે છે (મં. ૬)

૧૨ સ્તેનઃ, સ્તેનકૃત્- ચોર અને ચોરી કરનારા
અથવા ચોરાનું સંગ્રહ કરનારા મદાન ઇક્ર (મં. ૧૦)

૧૩ રિપુ- જેઓ યતુતા કરનારા છે, જળ કપટ કર-
નારા છે (મં. ૧૦)

૧૪ મિથુવા ધારયન્તિ મિથ્યા વ્યવહાર કરનારો,
મિથ્યાભાવ ધારણ કરનારો (૧૩)

૧૫ મનુત-વેયઃ- અસત્યનો ઉપાસક, દુએટા અસત્ય
વિચાર, અસત્ય બાણજી અને અસત્ય આચાર કરનારો
(મં. ૧૪)

૧૬ દેવાન્ મોર્ધ જહે (વહતિ)- જે દેવોને વ્યથા
ઉચ્ચતે કરે છે જે કપટથી દેવાઓના ઉત્તરો ઉચ્ચે છે,
જે પોતે ભક્તિરહિત હોના છતાં પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા
માટે દેવાઓના મહોત્સવ રચે છે. (મં. ૧૪)

૧૭ દ્રોહવાદ્- દોહ યુક્ત બાણજી કરનારો, કઠોર
બાણજી કરનારો, બીજાને દુઃખ દેવાને માટે કઠોર બાણજી
કરનારો (મં. ૧૪)

૧૮ રક્ષ શુચિઃ અસ્મિ દત્તિ આહ- જે પોતે રક્ષક
હોવા છતાં પોતે પોતાને શુદ્ધ અને પવિત્ર દર્શાવે છે (મં. ૧૬)

૧૯ અયાતું યાતુધાન દત્તવાહ- જે ભાગ અને સન્નિવન
ને દુષ્ટ અને દુર્જન કહે છે (મં. ૧૬)

૨૦ તથ્ય મુદમાના મક્તં પ્રાજિગાતિ- ધૂપાધને
ગતીને ગળને દુઃખનો કરે છે (મં. ૧૭)

૨૧ દિષ્ટુ- દિસક, પાતક. (મં. ૨૦)

૨૨ વિદ્વાનઃ ચાત્રી મુખથી કરનારો (મં. ૨૦)

૨૩ દવિર્મયિન્- દવિરો નાશ કરનારો. (મં. ૨૧)

૨૪ કૌકયાતુ- ચક્રાલોની જેવો કામવ્યવહાર કરનાર
અર્થાત્ અત્યંત કામ વ્યવહારમાં આસક્ત (મં. ૨૨)

૨૫ મુદુલૂકયાતુ- વશની માફ કરતા દર્શનારો,
કૃતાથી બીજાનો નાશ કરનારો મદા કર

૨૬ મૃધવાતુ- ગીધની જેમ બીજાનું કૃપન લઈને
ગૃમ ચપરાશ, લોખી, આને પૂર્વ સૂક્તમાં ' અસુ-વૃષ્ '
કહેવામાં આવેલ છે

૨૭ સુપર્ણયાતુ- મરગી જેમ બાલ ધર્મથી વ્યવહાર
કરનારો ગર્વિષ્, ધમકી.

૨૮ હત્ક્રવાતુ- ધુવડી જેમ દિવસના પ્રકાશથી કરી
જળને વ્યવહાર કરનારો, મદામૃ

૨૯ શ્વયાતુ- કુતરાની જેમ અંદર અંદર લગત કર
નારો, પોતાના જનનામાં સાથે લગનારો અને બીજાઓની
સામે પૂછી પટપટાનનાર એવા નીચ સ્વભાવનો (મં. ૨૨)

૩૦ માયયા શામવાના- કપટથી સર્વ વ્યવહાર કર
નારો, કપટી, જળ વાપરનારો (મં. ૨૪)

આટલી લક્ષણો દુષ્ટોનાં છે એમ આ સૂક્તમાં કહ્યું છે
પૂર્વ સૂક્તમાં ૨૧ અને આ સૂક્તમાં ૩૦ લક્ષણો દુષ્ટોનાં
કહેલ છે અને સૂક્તોનાં મળીને એકાવન લક્ષણ થયાં છે
આ એકાવન લક્ષણોથી દુષ્ટોને એકાગ્રી શકાય છે આ
દુષ્ટો અને રક્ષકોનાં લક્ષણ છે આ લક્ષણોની પુલના શ્રીમદ્
ભગવત્ગીતાના (ભ ૧૬ માં વર્ણવેલ) આસુરી સમ્પત્તિના
લક્ષણોની સાથે જોડી દેવાથી દુષ્ટોને નિશ્ચય કરવામાં યથુર્થ
સદાવતા થઈ શકે છે આ રક્ષકો કાષ્ઠ ભિખારીનીના
પ્રાણીઓ નથી, તેઓ માનવભતિયાજી દુષ્ટ સ્વભાવના સ્ત્રી
પુરુષ છે, આ હકીકત અહીં બૂલવી જોઈએ નહિ તેથી આ
રક્ષકોથી પોતાની રક્ષા કરવાનું તાત્પર્ય પોતાના સમાજના
અથવા માનવ જાતિના દુષ્ટ જનોથી રક્ષણ કરવું એમ છે
તેથી આ સૂક્તમાં કહ્યું છે—

પ્રતિચક્વ, ચિચક્વ, જામૃતમ્ । (મં. ૨૫)

“ પ્રત્યેક સ્થાનમાં જો, વિશેષ રીતે બારીકાપથી જો,

અને જાગૃત રહે " આ ત્રણ સ દેશ આત્મરક્ષાની દૃષ્ટિથી અત્યંત મહત્વના છે જેઓ આ જનતાની રક્ષા કરવાના કાર્યમાં નિયુક્ત થયેલા છે જેઓ પોતે સેવક બનીને જનતાનું રક્ષણ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ પ્રથમ જાગૃત રહે, ઉધે નહિ પોતાની રક્ષા જાગૃતા રહેવાથી જ થઈ શકે છે જેઓ ઉધે છે અથવા આજીવન અને સુસ્ત છે તેઓ પોતાનું રક્ષણ કરી શકતા નથી જાગૃત રહ્યા પછી (પ્રતિચક્ષ) પ્રત્યેક મનુષ્યનો બ્યવહાર જેવો જોઈએ, પોતાના અને પારકા મનુષ્યોના બ્યવહારની સારીરિતે પરીક્ષા કરવી જોઈએ, અને જેવું જોઈએ કે કોણ સહાયક છે અને કોણ ધાતક છે ? આ નિરીક્ષણ (વિચક્ષ) વિશે રીતે કરવું જોઈએ, બહુ જ ગંભીરતા પૂર્વક નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ કારણ કે કેટલાક શત્રુઓ એવા હોય છે કે જેઓ મિત્રતાને બહાને આપણી પાસે આવે છે અને પછી કપટથી વખત આવે આપણુ ગળુ કાપી નાખે છે, કે તેની આપણુને લાજુ સરખી પજુ થતી નથી તેથી પ્રત્યેક બાબતનો વિશેષ દક્ષતાથી નિચાર કરવો અને બારીક નિરીક્ષણ કરવું જરૂરી છે. સ્વરક્ષણ કરવા ઇચ્છનાર આ ત્રણ આદર્શોને સારી રીતે સ્મરણમાં રાખે આજ બાબતુ અધિક રુબ્દીકરણ કરનારી આદર્શો ૧૮ માં મત્રમાં નિમ્ન લિખિત પ્રકારે આપી ગઈ છે.

વિષ્ણુ વિ તિષ્ઠધ્વં, વિષ્ણુ હચ્છત, રક્ષસઃ શુભાયત, રક્ષસઃ સપિનદન. (મ ૧૮)

" પ્રજાજનોમાં વિશેષ પ્રકારે હાજર રહો, પ્રજાજનોમાં શાન્તિ, સુખ સ્થાપન કરવાની ઇચ્છા કરો, અને આ કાર્ય માટે રક્ષસોને શીધી કાઢો, તેમને પકડી રાખો અને તેમને ઢળી નાખો એટલે કે દબાવી દો " અહીં પ્રજાજનોમાં વિશેષ રીતે હાજર રહેવાની આદર્શ છે સાધારણ મનુષ્યો જેની રીતે રહે તેવી રીતે રહેવાની આદર્શ નથી અહીં વેદ રુબ્દ રીતે કહે છે કે અસાધારણ રીતે પ્રજાજનોમાં સર્વત્ર સચાર કરો, અને જાણી લો કે કોણ રક્ષસો છે અને કોણ દેવ છે. સજ્જનોનું રક્ષણ અને દુઃજનોના વિનાશ કરવા પહેલાં આ સજ્જન છે અને આ દુઃજન છે એનો નિર્ણય કરવો જોઈએ આ નિર્ણય વિશેષ પ્રકારના નિરીક્ષણ સિવાય થઈ શકે નહિ માટે આ આદર્શ કરવામાં આવી છે.

(વિષ્ણુ હચ્છત) પ્રજાજનોમાં શાન્તિ અને સુખ સ્થાપન કરવાની ઇચ્છા ધારણ કરો, આ ઇરાદાથી પ્રજાજનોમાં વિવિધ

૧૮ [અથર્વં ચતુ ભા. ૨]

પ્રકારે હાજર રહેવું જોઈએ, અને રક્ષસ કોણ છે તે બાબતની બરાબર જાણ થવી જોઈએ જેઓ રક્ષસો છે એવું નિશ્ચિત જ્ઞાન થઈ જાય તો તે રક્ષસોને (શુભાયત) પકડી રાખો, તેમને જનસમાજમાં ફરતા ન દ કરી દો, તેમની હાલચાલ પર નિયંત્રણ રાખો, અને તેમને (સપિનદન) ઢળી નાખો અર્થાત્ દબાવી દો અહીં ઢળી નાખો, એટલે કે લોટ કરી નાખો એવો અર્થ નથી પરંતુ તેમનું સગદન તોડી નાખો, તેમનું ઐક્ય દબાવવા ન દો. તેમને અવગ્રહ અવગ્રહ કરીને તેમનો નાશ કરો, તેમને અસફળ મનાઓ, આ વિધિમાં જુઓ—

રક્ષસ પ્રાક્તો અપાક્તો અધરાત્ ઉદક્ત જહિ. (મ ૧૯)

" આ દુષ્ટોને સામેથી, પાછળથી, નીચેથી, ઉપરથી અર્થાત્ સર્વ માણુથી પ્રતિમ ધર્માં રાખી તેમનો નાશ કરો " અહીં તેમના દેહના કટકા કરવા એવું તાત્પર્ય નથી, તેમનાં સરીરે જરૂર છવિન રહે, પરંતુ તેમની ગતિ (પ્રાક્ત) સામે થી અટકી જાય, (અપાક્ત) તેઓ પાછળ ન જઈ શકે (અધરાત્) તેઓ નીચે ન જઈ શકે અને (ઉદક્ત) ઉપર પજુ જઈ શકે નહિ અર્થાત્ ચારે બાજુથી તેમની હાનિ ચાલ બંદ થઈ જાય અને તેઓ એવા પ્રતિમ ધર્માં રહે કે તેઓ કોઈ પજુ પ્રકારની દુષ્ટતા કરી શકે નહિ આ પ્રકારે જ તેમની દુષ્ટતા નિષ્ફળ જાય તો ખાતે કે તેમનો પૂર્ણ નાશ થયો જ છે અર્થાત્ અહીં તેમને દુષ્ટ કર્મ કરતા અટકાવવા અથવા તેમની દુષ્ટતાનો નાશ કરવો એ અભિષ્ટ છે તેથી જ કહ્યું છે કે—

ઉર્મો પ્રસિત્તૌ શયાતે. (મ ૧૭)

" અને પ્રકારના દુષ્ટો બંધનમાં રહે " અર્થાત્ જેતમાં જઈને પડે, તેથી જેઓ આજળ, પાછળ, ઉપર નીચે કોઈ પજુ પ્રકારે હાલીચાલી શકે નહિ આ દુષ્ટ પુરોષો હોય કે સ્ત્રીઓ હોય, બંનેને સમાન રીતે પ્રતિમ ધર્માં રાખવાં જોઈએ આ બાબતમાં નીચે લખેલો મત્ર જોવા જવો છે—

પુમાસં યાતુધાનં જહિ. મરયવા શાશવાનં

સ્થિય જહિ. (મ ૨૪)

" પુરુષ દુષ્ટ હો અથવા સ્ત્રી કપટચારિણી હો, બંનેને એક જ રીતે નિષ્ફળ બનાવવા જોઈએ " સ્ત્રી છે માટે તેનું ક્ષમા કરવા લાકડે તે છે જ નહિ કારણ કે એક જો દુષ્ટ હોય

નો અનોકો અન્યને કદાચક બને છે. તેથી કાંઈ પણ દુષ્ટને કામા ચીની ન જોઈએ. સારું દુષ્ટ સોફા પોતાની દુષ્ટતા હોડે અને સંજ્ઞન બને, એવો પ્રગલ્ભ ચલે આરણ્યક છે. રાષ્ટ્રમાં આવી વ્યવસ્થા થવી જરૂરી છે—

દુષ્ટતે સુમં મા મૂલ્.

(મ. ૭)

“દુષ્ટને” કરનારા દુષ્ટ મનુષ્યો અહીં તરી એનપૂરક ન હૈયે ” તેમના ભમણ પર પ્રતિગલ્ભ હોયો જોઈએ જ્યારે તેઓ પોતાની દુષ્ટતા ત્યાગી દેશે ત્યારે તેમને સારું પ્રદેશમાં ભમણ કરવાનું સુગમ થઈ પડશે આ ઉપદેશથી જાણી આવે છે કે રાષ્ટ્રનો પ્રગલ્ભ કરનારાઓ પોતાના રાષ્ટ્રમાં અથવા કામનો પ્રગલ્ભતા ગામમાં દુષ્ટ મનુષ્યોની એક પૂર્ણ સંખ્યા બનાવે અને તેમના પર પૂરી ઓછી રાખે તેઓ ક્યાં રહે છે ? શું કરે છે ? તે બરાબર જુએ અને તેમને એવા દયાણુમાં રાખે કે તેઓ જરા પણ છુરાઈ કરી શકે નહિ સંજ્ઞનોના રદાણુ માટે દુષ્ટો પર આ રીતે દયાણુ રાખવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે તેથી જ કહ્યું છે કે—

દ્યવં મતિ વિશ્વતઃ પરિમૂલ્.

(મં. ૬)

“આ આત્મરક્ષા અને સંજ્ઞન રક્ષા કરવાની શ્રદ્ધિ મનુષ્યોના સાર્વજનિક અર્થાત્ નગરોના નાગરિકોમાં રિયર રહે ” કાંઈ પણ મનુષ્ય તેને જુએ નહિ, અને—

ઘા મન્મુસત્ શય. સહસે ઝરતુ.

(મ. ૩)

“તમારૂં ઉત્સાહ યુક્ત બળ તમારો વિજય અને રત્નના પરાજયને માટે સમર્પિત હોય ” કનુઓ તો તે સોફાજી છે કે જેનાં લક્ષણો આ સુકતમાં અને પૂર્વ સુકતમાં દુષ્ટની સચા સાથે કહેનામાં આવેલ છે આ દુષ્ટોને દૂર કરવામાં અને સંજ્ઞનોનું રક્ષણ કરવાના કાર્યમાં સર્વ ભગ કામમાં લગાડવું જોઈએ આમ કરવાનો ઉદ્દેશ શું છે તેની જાણ પાકીને આ સુકતના મનનથી થઈ શકે છે દુષ્ટોના સચાર કરવાના ગોળો પરમ પ્રધાન કરે આ પ્રધાન આરા સ્વરૂપના હોય શકે—

ગસત યક્તા મ-સન્ અસ્તુ.

(મ. ૮)

“અસત્ય ભાષણ કરનારી અર્થાત્ દુષ્ટ મનુષ્ય (મ-સન્) ન હોય એવો થાઓ ” ન હોય એનો ભાવાર્થ એટલો જ કે તે

દુષ્ટ મનુષ્ય પર પ્રતિગલ્ભ રાખવામાં આવે યા તો તેને કારાગૃહમાં રાખવામાં આવે, ઓછો પહેરા નીચે રાખવામાં આવે, તેની દુષ્ટતાના માર્ગ તેને માટે જરા પણ ખુલ્લા ન રહે, અથવા એની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે કે તે પોતાની દુષ્ટતાના કર્મ કાંઈ પણ પ્રકારે કરી ન શકે અહીં સુધી જે મનન કર્યું છે તેનો સળધ આ મત્ર બામ સાથે કેટલો છે તે પાકક જુએ અને તેને લક્ષમાં લઈને એ દુષ્ટોનો પ્રગલ્ભ કેમ થઈ શકે તેનો ભોધ પ્રાપ્ત કરે.

સત્યનો રક્ષક ઇંદ્રધ

આ સુકતમાં ક્રિષ્ક મહત્વપૂર્ણ વાત કહેનામાં આવી છે તે, “સત્યનો રક્ષક પરમેશ્વર છે ” ક્રિષ્ક કહેયું છે, સત્ય માર્ગ પર ચાલનારાની સન્નિધિ અનન્ત આપતિઓ આપીને ઉભી રહે તો પશુ હવે તે ડરશે નહિ, કારણ કે તે આ આદેશની પ્રમાણે જાણી ગયો હોય છે કે તેનો રક્ષક પરમેશ્વર છે જ્યારે સત્યનો સરક્ષક પરમેશ્વર છે તો તેને કારણે જ અન્ય કોણ હોઈ શકે ? આ નિષ્કર્ષમાં જુઓ—

સુવિદ્યાર્વં ચિકિત્સુવે જનાય સઘાસઘ ઘલસીં પર્યુષાને । સર્વોર્થસત્ય ઘસરદઙ્ગીવસત્ દિસોમોડવતિ હન્વાસત્ ॥ (મ. ૧૨)

“આ ઉત્તમ શાલ યાની બનાવવાની કળા કરનારા મનુષ્યના કિંત માટે કહેનામાં આવ્યું છે કે, સત્ય અને અસત્ય ભાષણની આ જગતમાં સ્પર્ધા ચાલી રહી છે તેઓમાં જે સત્ય અને સરળ હોય છે તેની પરમેશ્વર રક્ષા કરે છે, અને જે અસત્ય અને કુટિલ હોય તેને નાશ કરે છે ” અર્થાત્ સત્યનું પાલન કરનારા અને સરળ આચરણ કરનારા મનુષ્યની રક્ષા પરમેશ્વર પોતે જ કરે છે જ્યારે અસત્યમાંથી તથા કુટિલ વ્યવહાર કરનારોના નાશ કરે છે પ્રત્યેક મનુષ્ય ઇશ્વરના આ નિયમને લક્ષમાં રાખે અને પોતાનું આચરણ સીધું અને સત્યને અનુસાર રાખે જેઓ પોતાનું આચરણ આડુ રાખશે તેઓ કહી દોષિત થશે નહિ અને તેમને કષ્ટારની સજા કદી ખમીવી પડશે નહીં પરમેશ્વરનું રક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાનો આ એક ઉત્તમ ઉપાય છે આશા છે કે પાકકજી આ વેદના સદેશથી લાભ ઉગ્રવે અને પરમેશ્વરની રક્ષામાં સુરક્ષિત રહીને સત્ય અને સરળતાના માર્ગમાં બની પોતાને કૃતારૂપ બનાવે

જેઓ આતુ આચરણ કરશે અને સત્યપાલનમા સાવધાન રહેશે તેઓ કદી દુષ્ટ નહિ થશે પરંતુ દુષ્ટ તો તેઓ બનશે જે અસત્ય અને કુટિલ વ્યવહાર કરશે આના દુષ્ટોને સજા કરવાનું કાર્ય પરમેશ્વરનું જ છે તેમને વિવિધ પ્રકારની સજા કરવામાં આવે છે તે આ પ્રકારની છે—

વધ ૬૭

આના દુષ્ટોને વધ ૬૭ દેવાની આગતમાં નિમ્ન લિખિત મત્રભાગ પ્રમાણ છે—

અત્રિણાઃ હૃત મ્યોષત્,

અઘશંસં તર્હણ ઘર્ષં ઘર્તયતમ્ । (મ ૪)

દુઢ મંગુરાયત. રક્ષસઃ હૃતમ્ । (મ ૭)

રક્ષ હન્તિ । અસત્ વદન્તં હન્તિ । (મ. ૧૩)

તં મહતા ઘષેન હન્તુ । (મ ૧૬)

પિચ્ચુનેભ્યો ઘષ શિશીતે । (મ ૨૦)

રક્ષોઘ્નો ઘષ । (મ ૨૫)

“ બોગી, પાપી, દોહી, નાશ કરનારા, અસત્યભાષણ કરનારા, ચાડીચુમણી કરનારા, જેઓ રાક્ષસીવૃત્તિવાળા લોકો હશે તેઓ વધ ૬૭ને ખાટે યોગ્ય છે આ પ્રમાણે—

દુષ્ટતઃ અન્તરનારંમણે તમસિ ઘષે પ્રયિષ્યતમ્ ।

(મ. ૩)

સા અનન્તં ઘર્ષં અવ પરીષ્ટ । (મ. ૧૭)

અમિતતેભિઃ અદમહમ્ભિઃ તપુર્વઘેભિઃ અત્રિણાઃ વિષ્યતમ્ । (મ ૫)

“ દુષ્ટ કર્મ કરનારાઓને અધકારના સ્થાનમા રાખો અને તેમના પર શસ્ત્રના ધાર કરો, અગ્નિમાં તપાવેલાં પોલાદર્બ બનાવેનાં ધાતક શસ્ત્રોથી બોગી લોકોના વેધ કરો ’ વેધ કરવો એટલે કે તેમના શરીર પર શસ્ત્રોના ધાવ કરીને તેમને માયસ કરવા, ખાબુથી અથવા બદ્ધની ગોળીથી વેધ કરવો આના વેધ દરથી જ કરવામાં આવે છે આ પ્રમાણે—

યાતુમદ્રપઃ અદાનિ સ્વજત્ । (મ ૨૦)

યાતુમદ્રપઃ અદાનિ અસ્વતમ્ । (મ ૨૫)

મૂરદેષા વિધીવાસ શ્રદ્ધન્તુ । (મ ૨૪)

તાન્ નિર્જનૈઃ ઉપસ્થે આદ્યાતુ । (મ ૯)

દ્રોઘવાચ નિર્મઘં સચન્તામ્ । (મ. ૧૪)

“ નાસ ત્વાંનારાઓ પર વિજળી છેડવામાં આવે,

મૃદેના ઉપાસકોનું ગળુ કાપી નાખવામાં આવે, તેઓ નાશના દાર પર પહોંચે, દ્રોહચુકત ભાષણ કરનારા નાશને પ્રાપ્ત થાઓ ” આ પ્રમાણે ઘણું ખરૂં આ વધ ૬૭ જ છે તો પણ તેમાં અન્ય પ્રકારનો નાશ પણ સભવ છે. પત્યરાથી દુષ્ટોનો વધ કરવાનો પણ ઉદ્દેશ્ય છે—

ગ્રાવાણઃ રક્ષસઃ ઉપચ્ચેઃ મ્ત્નુ । (મ ૧૭)

હ્યવા દ્વ રક્ષ. મ્ત્નુ । (મ. ૨૨)

“ પત્યરાથી રાક્ષસોનો વધ કરવામાં આવે ” જે રાક્ષસો છે એવેા એકવાર નિશ્ચય થઈ જાય તો તેમને કોઈ એક જગ્યા પર ઉભા કરીને અથવા શ્વશ્નની સાથે દેરાથી બાંધીને દૂરથી તેને પત્યરા મારવાથી તેનો વધ થઈ જશે. આ પ્રકારની વધ પ્રથા અત્યારે પણ અફઘાનિસ્તાનમા ચાલે છે પાટકોએ વિચાર કરવો જોઈએ કે આ રીત અને આ મત્રમા કહેલી રીત એક જ છે કે બિન છે

દેશભાંધી હઠપાર કરવા

યાતૂનાં પરાશર અમયત્ । રક્ષસઃ મિન્દન્ પતુ ।

(મ ૨૧)

“ દુષ્ટ અને યાતના પહોંચાડનારાઓને દમવનારો વીર રાક્ષસોને મારતો મારતો આગમ વધે, ’ આવીરુ લક્ષણ છે, આ વીર ત્રાસ વર્તવનારાઓના દુષ્ટોને સહન કરી શકતો નથી અહીં ‘ પરાન્શર ’ શબ્દ એવી વિચિત્ર રીતે વપરાયો છે તે પાકક બુદ્ધિએ (પરા) દૂર લઈ જઈને (શર) નાશ કરનારો જે વીર છે તેને પરાશર કહે છે રાક્ષસોને સમાજભાંધી અને ગામભાંધી બહાર કાઢવા જોઈએ, તેઓ ગામમાં આવી ગામવાસીઓને ત્રાસ ન દે એ આગતમાં વેદની આજ્ઞા જુઓ—

અચિત્તઃ પરા શૃણીત ત્વદેષામ્ । (મ. ૧)

યતઃ પપા પુનઃ પક્ષઘ્ન ન ઉદયત્ । (મ ૩)

યાતુમાયત્ રક્ષ ન મા વમિન્દ્ । (મ ૨૩)

કિમીદિન મિથુના અપોઠ્ઠગ્તુ । (મ. ૨૩)

“ જેમનું હૃદય કરુણાથી ન થયો તેમને દૂર દમવનારામાં આવે, તેઓમાંથી એક પણ પાછો ન ફરે, મિથ્યાચારી સર્વ દૂર નાસો જાય ” આ સર્વ આજ્ઞાઓ દુષ્ટોને રાજ્યભાંધી બહાર કાઢી ચૂકવાનો ભાવ સૂચવે છે. આ પ્રમાણે દેશભાંધી કાઢી મૃદેના કોઈ પણ દુષ્ટ દરીથી દેશમાં અથવા ગામમાં ન

આવી શકે, આમ કરવાથી જ પ્રમ્ન સુખી રહી શકે છે.

દુષ્ટોને સનાવવા

દુષ્ટ દુષ્ટોને નાસ આપવાનો પશુ એક દડા આ સુકત મા કહેવ છે આ તપ વતુ એટલે શુ તેનો વિચાર કરવો જોઈએ આ વિધાનો મન આ પ્રમાણે છે—

રક્ષઃ તપત, વચ્ચત્ત । (મ. ૨)

અથશસ અથ તપુઃ યયસ્તુ । (મં ૨)

“ રાક્ષસો, દુષ્ટો, પાપરક્ષિત્વાગ્મોને ત્રાસ દે, તપાવે ” તેમને સ તપ કરે. કષ્ટ રીતે, કષ્ટ સાધનોથી તેમને સનાવવા જોઈએ તેનો અર્થો ઉલ્લેખ નથી તો પશુ સુકતનો વિચાર કરવાથી આપણને ગૌમ પ્રતીત થાય છે કે જ્યારે દુષ્ટને પોતાની કુષ્ટતાના કાર્યો દક્ષવવામા આવે અને ચારે બાજુથી તેમને શકવામા આવે ત્યારે તેમને સ તપ થશે અને આ પ્રકારે તેમને સ તપ આપવો એમ અર્થો અર્થ સમ રાકાય,

દુષ્ટોનો દ્વેષ

વસ્તુતઃ જોવામાં આવે તો કોઇ મનુષ્ય કદી પશુ કોઇનો દ્વેષ ન કરે પરસ્પર સહુ મિત્ર દૃષ્ટિથી એકબીજાને જુએ આ નિ સદેહ ધર્મ છે પરંતુ દુષ્ટ મનુષ્ય અને દુષ્ટાનો દ્વેષ કરવાની આજ્ઞા વેદ આપે છે. જો દ્વેષ કરવોજ હોય તો દુષ્ટ મનુષ્યોનો અને તમની દુષ્ટતાનો દ્વેષ કરવા યોગ્ય છે, જુઓ—

પ્રહરિષ્ટે ક્રવ્યાદે ચોરશ્વશ્લે કિમીદિને અનવાય દ્વેષો ઘત્તમ્ । (મ ૨)

“ જાનનો દ્વેષ કરનારો, મન ખાનારો, કૂર દૃષ્ટિ સહા-ભેગ વિચાર કરનારો દુષ્ટનો નિરતર દ્વેષ કરે ” જો દ્વેષ કરવોજ હોય તો તેમનો દ્વેષ કરો, અન્યથા, (મિત્રસ્વ સ્વજીવા સર્વાક્ષામહા યજુઃ) મિત્ર દૃષ્ટિથી સર્વ તરફ જુઓ અને કદી કોઇનો દ્વેષ ન કરો. દ્વેષ કરવોજ હોય તો કેવળ દુષ્ટોનો જ દ્વેષ કરવો જોઈએ પોતે શુદ્ધ આચરણવાળા બનીને દુષ્ટોનો દ્વેષ કરવા યોગ્ય ■ મનુષ્ય પોતે પાપથી બચવાને માટે આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરે—

પાર્થિવાત્ દિવ્યાત્ ચ અદશ ના વાતુ । (મ ૨૩)

“ ભૂમિના સ બધમાં તથા સર્વજના અપત્તમાં જે પાપ થશે, તેન થી અમને બચાવો ” આ પ્રકારે મનુષ્ય ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે પોતે પોતાને પાપથી બચાવે ખાવા જ મનુષ્યને અર્થાત્ ૨૨૧ પોતે પોતાને પાપથી બચાવનારને દુષ્ટનો

દ્વેષ કરવાનો અધિકાર છે જે પોતે જ પાપ કરે છે તેને દ્વેષ કરવાનો અધિકાર જ નથી

પાપની અધોગતિ

પાપી, દુષ્ટ મનુષ્યની અધોગતિ થાય છે તેમની અકીર્તિ થાય છે. તે બદનામ થાય છે આ નિયમમાં આ સુકતમાં નિમ્ન લિખિત મંત્રભાગ મળી આવે છે—

અસ્વ યજઃ પ્રતિ જ્ઞાપ્તુ ।

યા દિવાનક્ત દિપ્સતિ સ અથઃ અસ્તુ । (મ ૧૧)

સ્તેનક્રુસ્ સ્તમ રિપુઃ દર્શં પતુ ।

સ તજ્ઞા તન્ના શ્વ નિહીયતામ્ । (મ. ૧૦)

સ વશમિ ઘીર્તિ. વિચૂયા । (મ-૧૫)

વિશ્વસ્વ જન્તૌ અઘમ વક્ષોષ્ । (મ ૧૧)

“ આ દુષ્ટનો યજ્ઞ નષ્ટ થઇ બચ, જે દિવસ રાત દુષ્ટતા કરે છે તે નીચે પછ ય ચોર, લૂટારો, દુષ્ટ, સતુ તળ અને ધનથી હીન થાય, તોએ બાળખત્ત્યાઓથી હીન થઇ બચ, તેના હસે પ્રાણુ દૂર થાઓ. આવા દુષ્ટ સર્વ પ્રાણુઓ થી પશુ ખૂનજ નીને પટકાઇ પડે ” અર્થાત્ જે આ પ્રકારનો દુષ્ટ છે તે આ પરમેશ્વરીય નિયમથી અધોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે જ્યાં સુધી તે પોતાની કુષ્ટતા છોડતો નથી ત્યાં સુધી તેની ઉત્તતિની કોઇ આજ્ઞા છે નહિ ઉત્તતિની સમજા હોય તો કુષ્ટતા અવસ્થ છોડવીજ પડશે, એ વાત અર્થો સિદ્ધ થાય ■ સર્વ દુષ્ટ પ્રાણુસો માટે આ ઉત્તતિને માર્ગ ખુલેજા છે, અર્થાત્ ઉત્તતિ સાધ્ય કરવી એ તેમને આપીન ■ તેઓ જે પૂર્વેકીત રીતે, “ પાપથી બચવા માટે ” ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરશે તો નેમનામા દુષ્ટતા છોડવાનું બળ જરૂર આવી જશે જ તેના આ નિયમો છે—

અત્મ દંડ

શઃ અ-વાતુ યાતુધાન દત્ત્યાદ ।

યઃ રક્ષ શુચિઃ અસિમ દત્ત્યાદ । (મં ૧૬)

“ ભવાને જુશ કહેવો અને અપાવરને પવિત્ર સમજવો ”

એ દુષ્ટનું શક્ષ્ય છે જેઓ પોતાની ઉત્તતિ ચાહે છે તેઓ આવું ન કરે તેઓ તો બનાને બનો, જુરાને જુરો, રાક્ષસને રાક્ષસ, પવિત્રને પવિત્ર, અપવિત્રને અપવિત્ર કહેવાની ટેર પાડે કોનાથીય ન ગભરાતાં જેવી માન્યતા રાખવી અને આપણી માન્યતાને અનુરૂપ કહેવાથી આત્મિકબળ વધે

છે આ રીતે દરેક મનુષ્ય કહે કે—

यदि यातुघानोऽस्मि, यदि वा पुरुषस्य, आयु
ततप, अद्या मुदीय । (भ ૧૫)

“ જો હું કોઈને યાતના પહોંચાડનારો બનું અથવા કોઈ
મનુષ્યને હેરાન કરે તો હું આજે જ મરું જાઉં ” આ
પ્રમાણે ઉત્તન થનારો મનુષ્ય કહે અર્થાત્ જો પોતાના હાથે
કાંઈ પાપ અથવા દોષ થયો હોય તો તેના પ્રાપ્તિ કરવા

માટે મનુષ્યે તૈયાર રહેવું જોઈએ પોતાથી જો મહારોપ થયો
હોય તો તેણે મરવા માટે પણ તૈયાર થવું જોઈએ જેની
જેટલી આ પ્રકારની તૈયારી હોય તેની તેજા પ્રમાણમાં
ઉત્તિ થશે પાકું આ ઉત્તર થનારો માર્ગ પોતાના મનમાં
ધારણ કરે, આનો ધણેજ વિચાર કરે અને તેને પોતાના
જીવનમાં જ્યાં સુધી જતી થકે ત્યાં સુધી ઉતારવાનો પ્રયત્ન
કરે આ આત્મદંડના માર્ગથી મનુષ્ય શીઘ્ર ઉત્તર જતી
થકે છે

શત્રુ નિવારણ

કાંડ ૭, સૂકત ૧૨૨

(જાપ - અથર્વાક્રિતા । દેવતા - ઇન્દ્ર)

आ मन्द्रैरिन्द्र हरिर्मियाहि मयूररोमभिः ।

मा त्वा के चिद्वि यमन्वि न पाशिनोऽति धन्वेव तौ इहि

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે ઇન્દ્ર ! (મન્દ્રે મયૂરરોમભિ હારિભિઃ આયાહિ) સુદર મોરની પાખોની જેમ સુદર
પૂછડાવાળા ઘોડાઓ સાથે તું અહીં આવ (પાશિન વિન) જેવી રીતે પક્ષીઓને જાળમાં પકડે છે તે પ્રકારે
(ત્વા કેચિત્ મા વિ યમન્) તને કોઈ પકડે નહીં (ધન્વ દ્વ તાન્ અતિ ઇહિ) ચેતાળ પ્રદેશમાંથી જેમ
છડપથી પસાર થઈએ છીએ તેમ તેમનું અતિક્રમણ કર (૧)

બાવાર્થ— (ઇન્દ્ર = ઇન્દ્ર + ઇન્દ્ર) શત્રુનો નાશ કરનારા આ વીરનું નામ છે આવા વીર સુદર ઘોડાઓ પર અથવા
એવા ઘોડા જોડેલા રથ પર સવાર થઈને સ્થાન સ્થાનમાં જ્યાં તેમનો પ્રતિજ્ઞ કરનારો કોઈ ન હોય આજ વીર લોકો દુષ્ટોને
અપકારે અને તેમને દબાવીને તેમને આક્રમણ કરે

શત્રુઓનો નાશ

કાંડ ૭, સૂકત ૧૧૫

(જાપિ - મૃગ । દેવતા - ઇન્દ્રાગ્રી)

अग्र इन्द्रश्च द्वाशुषे हतो वृत्राण्यप्रति । उमा हि वृत्रहन्तमा

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! તું અને (ઇન્દ્ર ચ) ઇન્દ્ર મળીને (દ્વાશુષે) દાન આપનારને માટે (વૃત્રાણિ
અપ્રતિ હત) શત્રુઓને જરા પણ ભૂલ કર્યા વગર મારી નાખો કારણ કે (ઉમા) તમે જ ને (હિ
વૃત્રહન્તમા) શત્રુઓનો નાશ કરનારા છો (૧)

યે પશ્ચાજ્જુહતિ જાતવેદઃ પ્રતીચ્યા વિશોમિદાસંત્યસ્માન્ ।

વરુણમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૩ ॥

ય ઉત્તરતો જુહતિ જાતવેદુ ઉદીચ્યા વિશોમિદાસંત્યસ્માન્ ।

સોમમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૪ ॥

યેદંધસ્તાજ્જુહતિ જાતવેદો ધ્રુવાયાં વિશોમિદાસંત્યસ્માન્ ।

ભૂમિમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૫ ॥

યેદંતરિક્ષાજ્જુહતિ જાતવેદો વ્યધ્વાયાં વિશોમિદાસંત્યસ્માન્ ।

વાયુમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૬ ॥

ય ઉપરિષ્ટાજ્જુહતિ જાતવેદઃ ઋધ્યાયાં વિશોમિદાસંત્યસ્માન્ ।

સૂર્યમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૭ ॥

યે વિશામંતર્વેદોમ્યો જુહતિ જાતવેદુઃ સર્વાંમ્યો વિરમ્યોમિદાસંત્યસ્માન્ ।

બ્રહ્મર્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૮ ॥

અર્થ—હે સર્વંશ ! (યે વશ્વાત્ જુહતિ) જેઓ પાછળથી આહુતિ આપે છે અને (પ્રતીચ્યાઃ વિશઃ) અસ્માન્ અમિદાસન્તિ) પશ્ચિમ દિશાથી અમારો ઘાત કરવા ઇચ્છે છે (તે વરુણં ક્રત્વાં) વરુણને પ્રાપ્ત કરીને પરાભવ પામીને હુઃખ ભોગવે, હું તેમના પર હુમલો કરીને તેમનો નાશ કરું છું. (૩)

હે સર્વંશ ! (યે ઉત્તરતઃ જુહતિ) જેઓ ઉત્તર દિશામાંથી હવન કરે છે અને (ઉદીચ્યાઃ વિશઃ) ઉત્તર દિશાથી અમારો નાશ કરવા માગે છે તેઓ (સોમં ક્રત્વાં) સોમને પ્રાપ્ત કરીને પરાભવ પામીને હુઃખ ભોગવે, હું તેમના પર હુમલો કરીને તેમનો નાશ કરું છું. (૪)

હે સર્વંશ ! (યે ઇદંધસ્તાત્ જુહતિ) જે નીચેની બાલુઓથી આહુતિ આપે છે અને (ધ્રુવાયાં વિશઃ) આ ધ્રુવ દિશા તરફથી અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ (ભૂમિં ક્રત્વાં) ભૂમિને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૫)

હે સર્વંશ ! (યે અન્તરિક્ષાત્ જુહતિ) જેઓ અન્તરિક્ષમાંથી આહુતિ આપે છે અને (વ્યધ્વાયાં વિશઃ) વિશેષ માર્ગવાળી દિશામાંથી અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ (વાયું ક્રત્વાં) વાયુને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૬)

હે સર્વંશ ! (યે ઉપરિષ્ટાત્ જુહતિ) જેઓ ઉપરના ભાગમાંથી આહુતિ આપે છે અને આ ઋધ્યાયાં વિશઃ) ઉદ્ધવ દિશામાંથી અમારો નાશ કરે છે તેઓ (સૂર્યં ક્રત્વાં) સૂર્યને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૭)

હે સર્વંશ ! (યે વિશાં અન્તર્વેદોમ્યઃ જુહતિ) જેઓ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાંથી આહુતિ આપે છે અને (સર્વાંમ્યઃ વિરમ્યઃ) સર્વ દિશાઓમાંથી અમારો નાશ કરવાનો યત્ન કરે છે (તે બ્રહ્મ ક્રત્વાં) તેઓ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૮)

યામ્યામર્જયન્સ્વૃષ્ણ એ વાતાત્મ્યતર્કુર્વાનાનિ વિશ્વા ।

પ્રચર્વણી વૃષ્ણા વજ્રવાહુ અગ્નિમિન્દ્ર વૃત્રહ્ણા હૃદયેઽહમ્

॥ ૨ ॥

ઉપ ત્વા વૃવો અગ્રમીચમસેન વૃહસ્પતિઃ ।

ઇન્દ્ર ગીર્મિન આ વિંશ યજમાનાય સન્વતે

॥ ૩ ॥

અર્થ—(યામ્યા અગ્રે એ સ્વ અગ્રયન્) જે બનેની મહાયથી પહેલેથીજ સ્વર્ગલોકને છૂટી લીધે હતો (યો વિશ્વા ભુવનાનિ આસસ્યત) જે બને સર્વ ભૂવનોમા સ પૂર્ણ રીતે વ્યાપેલા છે (પ્ર-ચર્વણી) મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ, (વૃષ્ણા) બળવાન, (વજ્ર-વાહુ વજ્રવાહુ) શત્રુનો વધ કરનારા શસ્ત્રધારી (અગ્નિ ઇન્દ્ર અહં હુવે) અગ્નિ અને ઇન્દ્રને હું બોલાવું છું (૨)

હે ઇન્દ્ર! (વૃહસ્પતિ દેવઃ ત્વા ચમસેન ઉપ અગ્રમીત) જ્ઞાનપતિ દેવ તને અમર્યાથી દાન કરે છે (સન્વતે યજમાનાય) સોમયાજ્ઞ યજમાનને કારણે (નઃ ગીર્મિ આવિશ) અમે કરેલી સ્તુતિ સાથે અહીં પ્રવેશ કર. (૩)

શત્રુનો નાશ

કાંડ ૪, સૂક્ત ૪૦

(૪૧ - ગુપ્તઃ । દેવતા - અગ્ર, વૃહદેવ ય)

યે પુરસ્તાત્તુહ્નતિ જાતવેદઃ પ્રાચ્યાં વિશોભિદાસન્પ્રસ્માન્ ।

અગ્નિમૃત્વા તે પરાશ્ચો વ્યથન્તાં પ્રત્યર્ગેનાન્પ્રતિસરેળં હન્મિ

॥ ૧ ॥

યે દક્ષિણતો જુહ્નતિ જાતવેદો દક્ષિણાયા વિશોભિદાસન્પ્રસ્માન્ ।

યમમૃત્વા તે પરાશ્ચો વ્યથન્તાં પ્રત્યર્ગેનાન્પ્રતિસરેળં હન્મિ

॥ ૨ ॥

અર્થ—હે (જાતવેદઃ) સર્વજ્ઞ! (યે પુરસ્તાત્તુહ્નતિ) જે સન્ન્યુજ રહીને આહુતિ આપે છે અને (પ્રાચ્યાં વિશઃ અસ્માન્ અભિદાસન્તિ) પૂર્વ દિશામાંથી અમને હાસ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે (તે અગ્નિમૃત્વા પરાશ્ચ વ્યથન્તા) તેઓ અગ્નિને વશ થઈ પરાભવ પામીને હુમખને પ્રાપ્ત થાઓ (પનાન્) તેમનો પીછો કરીને અને તેમના પર હુમલો કરીને નાશ કરે છું (૧)

હે (જાતવેદ) સર્વજ્ઞ! (યે દક્ષિણત જુહ્નતિ) જે દક્ષિણ દિશામાંથી આહુતિ આપે છે અને (દક્ષિણાયા વિશઃ અસ્માન્ અભિદાસન્તિ) દક્ષિણ દિશામાંથી જે અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે (તે યમમૃત્વા પરાશ્ચ વ્યથન્તા) તેઓ યમને પ્રાપ્ત કરીને, હારી બંધને હું ખને પ્રાપ્ત થાઓ (પનાન્) તેમનો પીછો પકડીને અને તેમના પર હુમલો કરીને નાશ કરે છું (૨)

યે પશ્ચાજ્જુહતિ જાતવેદઃ પ્રતીચ્યા વિશોમિદાસંન્યસ્માન્ ।

વરુણમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૩ ॥

ય ઉત્તરતો જુહતિ જાતવેદઃ ઉદીચ્યા વિશોમિદાસંન્યસ્માન્ ।

સોમમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૪ ॥

યેદંધસ્તાજ્જુહતિ જાતવેદો ધ્રુવાયાં વિશોમિદાસંન્યસ્માન્ ।

ભૂમિમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૫ ॥

યેદંતરિક્ષાજ્જુહતિ જાતવેદો વ્યધ્વાયાં વિશોમિદાસંન્યસ્માન્ ।

વાયુમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૬ ॥

ય ઉપરિષ્ઠાજ્જુહતિ જાતવેદઃ ઋધ્વાયાં વિશોમિદાસંન્યસ્માન્ ।

સૂર્યમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૭ ॥

યે વિશામંતર્દેશોમ્યો જુહતિ જાતવેદઃ સર્વામ્યો વિરમ્યોમિદાસંન્યસ્માન્ ।

બ્રહ્મર્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ ॥ ૮ ॥

અર્થ—હે સર્વશ! (યે પશ્ચાત્ જુહતિ) જેઓ પાછળથી આહુતિ આપે છે અને (પ્રતીચ્યાઃ વિશઃ અસ્માન્ અમિદાસન્તિ) પશ્ચિમ દિશાથી અમારો ઘાત કરવા ઇચ્છે છે (તે વરુણં ક્રત્વાં) વરુણને પ્રાપ્ત કરીને પરાભવ પામીને હુઃખ ભોગવે, હું તેમના પર હુમલો કરીને તેમનો નાશ કરું છું. (૩)

હે સર્વશ! (યે ઉત્તરતઃ જુહતિ) જેઓ ઉત્તર દિશામાંથી હવન કરે છે અને (ઉદીચ્યાઃ વિશઃ) ઉત્તર દિશાથી અમારો નાશ કરવા માગે છે તેઓ (સોમં ક્રત્વાં) સોમને પ્રાપ્ત કરીને પરાભવ પામીને હુઃખ ભોગવે, હું તેમના પર હુમલો કરીને તેમનો નાશ કરું છું. (૪)

હે સર્વશ! (યે અદ્યસ્તાત્ જુહતિ) જે નીચેની બાલુઓથી આહુતિ આપે છે અને (ધ્રુવાયાં વિશઃ) આ હવન દિશા તરફથી અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ (ભૂમિં ક્રત્વાં) ભૂમિને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૫)

હે સર્વશ! (યે અન્તરિક્ષાત્ જુહતિ) જેઓ અન્તરિક્ષામાંથી આહુતિ આપે છે અને (વ્યધ્વાયાં વિશઃ) વિશેષ ભાગવાળી દિશામાંથી અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ (વાયું ક્રત્વાં) વાયુને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૬)

હે સર્વશ! (યે ઉપરિષ્ઠાત્ જુહતિ) જેઓ ઉપરના ભાગમાંથી આહુતિ આપે છે અને આ (ઋધ્વાયાં વિશઃ) ઉર્ધ્વ દિશામાંથી અમારો નાશ કરે છે તેઓ (સૂર્યં ક્રત્વાં) સૂર્યને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૭)

હે સર્વશ! (યે વિશાં અન્તર્દેશોમ્યઃ જુહતિ) જેઓ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાંથી આહુતિ આપે છે અને (સર્વામ્યઃ વિરમ્યઃ) સર્વ દિશાઓમાંથી અમારો નાશ કરવાનો યત્ન કરે છે (તે બ્રહ્મ ક્રત્વાં) તેઓ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૮)

રાત્રુનો નાશ.

રાત્રુનો નાશ

જે લોકો અમારા નાશ કરે છે, અમને દાસ બનાવે છે અથવા અન્ય પ્રકારથી અમને સત્તાવે છે, તેઓ બધા અમારા દુશ્મન છે. તેમનો પ્રતિકાર અવશ્ય કરવો જોઈએ. જેઓ અમારા શત્રુ છે તેઓ પાછળથી, આગળથી, જમણી પાછળથી અને ડાબી પાછળથી, નીચેથી અથવા ઉપરથી દુશ્મનો કરે છે અને અમારા નાશ કરે છે, કાષ્ટ કાષ્ટ વખતે શત્રુ આ પ્રકારે છુપાઈને શુભ પ્રયત્નોથી અમારા નાશ કરવા હુએ છે. કે સામાન્ય મનુષ્યો તો તેમના પ્રયત્નોને જાણી પણ ચક્રતા નથી. આવા શુભ શત્રુઓનો નાશ કરવો એ મહત્વ કપડું કાપ છે. આ સૂક્તમાં જે જે પ્રકારના શત્રુઓનું વર્ણન કરેલું છે તેઓ તો મહાન કર્મભાવનો દામ કરે છે અને તેમ કરીને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પછી શુભ રીતે ધાત કરે છે. આ શત્રુઓ (જુહતિ) હવન કરવાનો યત્ન કરે છે, યજ્ઞ-યાગ અને સત્ત કરવાનો દામ કરીને જનતાનું બંધુ કરવાનો જ પોતાનો પ્રયત્ન છે એમ દર્શાવી લોકોમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે અને પછી અંદરનાથી નાશ કરવાની તૈયારી કરે છે. હવનમાં એવા અવિધિ યુક્ત પદાર્થો અર્ધાવ્રત આદિ પ્રયુક્ત કરે છે કે જેથી દેશમાં રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેથી મનુષ્યોનો નાશ થઈ જાય છે. યજ્ઞો અને હવનનો દામ રચીને આવા અર્થદારક કાર્યો કરનારોઓના જે પ્રયત્નો હોય જે તેથી જનતાનો ઘણો નાશ થવા છે. વિધિપૂર્વક કરેલા પદ યાગ વે આરોગ્યની શ્રદ્ધિ કરનારા હોય છે પરંતુ આ પ્રમાણે વિધિહીન આહુતિઓ આપવાથી જનતાનો ઘાત થાય છે. દામ કરીને નાશ કરવાના આનાથી બીજા અનેક પ્રકાર છે. પાંચ તેમનો વિચાર અહીં કરે. કેટલાક શત્રુઓ એવા હોય છે કે જેઓ ઉપકાર કરવાનો ભાવ દર્શાવી ખરી રીતે અનર્થ અને અહિત જ કરે છે, તેમનો અહીં વિચાર કરવો જોઈએ. આવા શત્રુઓનો નાશ કરવો જુદાજ મુશ્કેલ હોય છે, પરંતુ તેમનો નાશ કરવો તો આવશ્યક છે જ કારણ ખુલ્લો દુશ્મનો કરનારા શત્રુઓ કરતાં આમ છુપાઈને નાશ કરનારા શત્રુ વધારે લાયકર અને ધાતક હોય છે. તેમનો નાશ કરવાના

કેટલાક ઉપાય આ સૂક્તમાં કહેલા છે. તેનો ભાવ સમજવા માટે નીચે દર્શાવેલ કાંટક જુઓ—

દિશા	દેવતા	શુભ	કર્મ
પ્રાચી	અગ્નિ	દાન, તેજ	અદાન નાશ
દક્ષિણ	યમ	નિયમન	કુટ્ટોને કંડ આપવો
પ્રતીચી	વરુણ	નિવારણ	શત્રુનું નિવારણ
ઉદીચી	સોમ	શાન્તિ	શાન્તિનો ઉપાય
ધ્રુવ	પૃથ્વી	આધાર	સજ્જનોનો આધાર આપવો.

અન્તરિક્ષ વાયુ બળ, જીવન બળનો ઉપયોગ ઉર્જા સ્વર્ગ પ્રકરણ પ્રેરણા કરવી.

દિશાઓના અનેક દેવતાઓના આ શુભ કર્મો ભેદથી મનુષ્યને જાણાવ્યોએ કે પોતાના શત્રુઓને દૂર કરવા માટે તેઓએ શું કરવું જોઈએ સર્વ પ્રથમ પોતાના લોકોનું અદાન દૂર કરવું જોઈએ, અને તેમને ઉત્તમ પ્રકારે દાન આપવું જોઈએ. દાન સંવર્ધનના કાર્યમાં જે વિધિકારક હોય તેમને કંડ દેવો જોઈએ અને રીંછી કદી પણ વિરોધ ન કરે એવો યોગ્ય સાસન પ્રત્યેષ કરવો જોઈએ આદ્ય કરવા છતાં જેઓ શત્રુતા રાખે તેમને સારીરીતે પ્રતિબંધ કરીને તેમનું નિવારણ કરવું જોઈએ. સર્વ પ્રથમ શાન્તિના ઉપાયથી ઉપ-શાન્ત પ્રતિબંધ કરવો જોઈએ, અને જે શાન્તિથી ઉપશાન્ત કાર્યમાં અસફળતા પ્રાપ્ત થાય તો પછી શક્તિનો ઉપયોગ કરીને પણ કુટ્ટોને દૂર કરવા જોઈએ સજ્જનોની રક્ષા અને કુજ્જનોનો નાશ કરીને જનતાને તેના અશુભમનો નિર્મોલકનો માથું ખુલ્લો કરી આપવો જોઈએ. આ પ્રકારે બપરસા કરવાથી જનતાની એકાં એકલી મહાશક્તિ પ્રકટી કે શત્રુઓ પોતે જ દૂર થઈ જશે અને પછી હરકત ઉત્પન્ન કરનારા શત્રુઓ તેમને સત્તાવવામાં અસમર્થ થઈ જશે. શત્રુ ગમે તે દિશામાંથી કુમરો કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો તે દિશામાં પોતાનું રક્ષણ કરવાનું સાધન પોતાની પાસે પહેલાથી જ તૈયાર હોવું જોઈએ શત્રુઓ બળપૂર્વક કુમરો કરે તો તેમનો બળથી

પ્રતિકા કરવો જોઈએ. તે જ પ્રમણે શનુઓ જે જે શસ્ત્રો લઈને આભાર પર હુમલો કરે તેનું નિવારણ કરવાનો પૂર્ણ પ્રમથ આપણી પાસે તૈયાર હોવો જોઈએ આ પ્રમાણે શનુઓને દૂર કરવાનો પ્રમથ થતો રહે તો જ જનતામાં શક્તિ, પ્રગતિ અને ઉન્નતિ થઈ શકે છે દેશ શનુરહિત થવાથી જ મનુષ્યોનો અભ્યુદય થતો અને તેમને નિત્યેયસ પ્રાપ્ત થવાનો વધારો સહન છે શનુઓના હુમલા વાર વાર થતા

રહે તો ઉન્નતિની સાધના તદ્દન અસહન છે

આ માટે કાયા વાયા મનથી તથા આપણી પાસેના અન્યાન સાધનોથી શનુઓને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ અને આપણુ આત્મિક, બૌદ્ધિક, માનસિક, શારીરિક તથા અન્ય સર્વ પ્રકારનાં બળ એટલા વધારના જોઈએ કે જેથી આપણી સામે શનુઓ ઉભા જ રહી શકે નહિ

શનુ-નાશન-સૂકત

કાંડ ૧, સૂકત ૧૬

(ઋષિ - મણા । દેવતા-ઈશ્વર, મણા)

મા નૌં વિદન્ વિવ્યાધિનો મો અમિઘ્યાધિનોં વિદન્ ।

॥ ૧ ॥

આરાચ્છરણ્યા અસ્માદ્વિપૂંચીરિન્દ્ર પાતય

વિવ્વચ્ચો અસ્મચ્છરવઃ પતન્તુ યે અસ્તા યે ચાસ્યાઃ ।

॥ ૨ ॥

દૈર્વાર્મનુષ્યેવલો મમામિત્રાન્ વિ વિધ્યત

યો નઃ સ્વો યો અરણઃ સજાત હુત નિષ્ણો યો અસ્મૌ અમિદાસંતિ ।

॥ ૩ ॥

રુદ્રઃ શરણ્યૈતાન્ મમામિત્રાન્ વિ વિધ્યતુ

યઃ સપત્નો યોઽસપત્નો યર્ષઃ ક્ષિપન્ છપાંતિ નઃ ।

॥ ૪ ॥

વૈવાસ્તં સર્વં ધૂર્વન્તુ મહા વર્મ મમાન્તરમ્

અર્થ— (વિ-વ્યાધિન) વિશેષ રીતે વિધનારા શનુ (ન મા વિદન્) અમારા સુધી પહોંચે નહિ (અમિઘ્યાધિન) ચારે તરફથી આરનારા અને કાપનારા શનુ (ન મો વિદન્) અમારા પયંત કદી પણ ન પહોંચે કે (રુદ્ર) પરમેશ્વર ! (વિપૂંચી શરણ્યા) બધી બાબુ ફેલાનારા બાબુ સમુદોને (અસ્મન્ આરાત્ પાતય) અમારાથી દૂર પાડ. (૧) (યે અસ્તા) જે ફેડેલા છે અને (યે ચ અસ્યા) અને જે ફેડવાના છે તે સર્વ (વિવ્વચ્ચ શરવઃ) ચારે તરફ ફેલાએલા બાબુ વગેરે શાસ્ત્રો (અસ્મત્ પતન્તુ) અમારાથી દૂર જઈને પડે (દૈર્વાર્મનુષ્યેવલો) હે મનુષ્યોના હિત્ય બાણો ! (મમામિત્રાન્) મારા શનુઓને (વિવિધ્યત) વિધી નાખો. (૨) (ય ન સ્વ) જે અમારા પોતાના અથવા (ય અરણ) જે ખીજ જાતિના હો અથવા જે (સ-જાત) સમાન હિત્ય જાતિના કુલીન (હુત) અથવા જે (નિષ્ણઃ) શિષ્ટ જાતિના અથવા વર્ણસહજ જાતિના હીન (અસ્માન્ અમિદાસંતિ) અમારા પર ચઢાઈ કરીને અમને દાસ બનાવવાના પ્રયત્નો કરે (પતાન્ મમામિત્રાન્) આ મારા શનુઓને (રુદ્ર) રક્ષાવનાર વીર (શરણ્યયા વિવિધ્યત)

ખાણેથી વિધી નાખે. (૩) (યઃ) જે (સપ્તમઃ) વિરોધી અને (યઃ સપ્તમઃ) જેઓ પ્રગટ રીતે વિરોધીઓ નથી (ચ યઃ દ્વિપત્) અને જે દેખ કરીને (ના જ્ઞાપાતિ) અમને શાપ આપે છે (તં) તેનો (સર્વે દેવાઃ) બધા દેવ (ધૂર્વેન્તુ) નાશ કરે (મમ અન્તરં વર્મ) મારું આંતરિક કવચ (ગ્રાણ) શ્રદ્ધાતાન જ છે. (૪)

ભાષાર્થ—અમારા નીચે પુરુષોનું શોષ એવું દેા કે અમારો નાશ કરવાની શક્તિ હવનારા સર્વ રાત્રુ અમારાથી હુરેમાં હુરે રહે અને અમારા મુખથી કદી ખત્ર પહેલેથી રહે નહિ. તેમનાં શત્રો ખત્ર અમારાથી હુરે રહે. (૧) બધાં શત્રો અમારાથી હુરે જઈને પડે, અને અમારા રાત્રુઓ પર જ બધાં શત્રો પડ્યાં રહે. (૨) અમારો કાલ ખત્ર અપવા રહે, અમારી બાજુઓ અપવા પડે, અમારા ધીન અને તે કેમ ન દેા જો તે અમને હાસ બતાવવા થાશે યા અમને નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરેા દેાય તો તેનો નાશ શત્રોથી કરેા એ શોધ છે. (૩) જે પ્રગટ અપવા અપ્રગટ રાત્રુ અમારો નાશ કરવા હજી અપવા અમને જુદાં વેળાં કરેા માંગેા દેાય તો સર્વ સત્ત્વનો તેને અમારાથી હુરે કરે મારું આંતરિક કવચ શાપતાન જ છે. (૪)

રાત્રુ-નાશન-સૂકત

આ " માત્રામિક ગણ " નું સૂકત છે. તેને કારણે " અપરાધન ગણ " ના સૂકતોની સાથે પણ તેનો સંબંધ છે. તેથી પાકક આ ગણના સૂકતની સાથે તેનો પચ વિચાર કરે.

આંતરિક કવચ

આ સૂકતમાં જે સર્વથી મહત્વની વાત કહેવામાં આવી છે તે આંતરિક કવચની છે. હેરાનું કવચ પર્વત, દુર્ગ અને સમુદ્ર હોય છે. તે દેવાને કારણે બહારના શત્રુઓ દેશમાં ધૂસી શકતા નથી. મામકનું કવચ કિંલ્લાઓ હોય છે તેથી શત્રુઓ ગામમાં ધૂસી જતા નથી. શરીરનાં કવચ લોખંડના અથવા તારનાં બનાવવામાં આવે છે તેથી શત્રુઓના શત્રો શરીર પર લાગતા નથી, અને શરીરનું રક્ષણ થાય છે. શરીરની બહાર આત્મા અને અંતાકરણ છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર મગીને અંતાકરણ બને છે. આત્મા સાથે આત્મા પણ વસે છે, આ " અન્તઃકરણ " ને માટે " અન્તઃકવચ " અવશ્ય હેાનું બોધ્યું, જે આ રાત્રુનાશન સૂકતે " પ્રજ્ઞા ઘર્મ મમાન્તરમ્ " શ્લોક દ્વારા દર્શાવ્યું છે. શાન રૂપ કવચ જ મારું આંતરિક " કવચ " છે. જેનો આત્મા અને અંતાકરણ શાન રૂપ કવચથી સંરક્ષાઓનાં છે, તેમને કાંઈ પણ રાત્રુનો ઠર રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી. તે અખતસર જ

બની જાય છે આ શાન રૂપ કવચ દર્શાવવામાં શાનનાયક " બ્રહ્મા " શ્લોક સૂકતમાં વાપર્યો છે. તેજ પરમેશ્વર અથવા બ્રહ્મનો વાચક છે અને તેથી આ બ્રહ્મ શ્લોકથી " પરમાત્મ વિષયક આસ્તિક્ય અને શુદ્ધિયુક્ત શાન " એટલો અર્થ આ શ્લોકથી સમજવા શોધ્ય છે.

આ સૂકતના બે વિભાગ

આ સૂકતના બે વિભાગ થાય છે. પ્રથમ વિભાગમાં પ્રારંભથી ચતુર્થ મંત્રના તૃતીય ચરણ સુધીના સર્વ મંત્રો આવે છે, અને દ્વિતીય વિભાગમાં ચતુર્થ મંત્રના ચતુર્થ ચરણનો જ સમાવેશ થાય છે. આ વિભાગોને જોઈને આ સૂકતનો વિચાર કરવાથી સ્વર્ગ બોધ મળે છે.

વૈદિક ધર્મનું સાધ્ય, શ્રાદ્ધ કવચ

" પરમાત્માની ભક્તિથી પરિપૂર્ણ સાધ્ય સનાતન શાન જ મારું કવચ છે " આ શ્રાદ્ધ કવચથી સુરક્ષિત થવાથી અને કાંઈ પણ શત્રુનો ભય રહે નહિ આ આત્મવિશ્વાસ અનુભવમાં ઉત્પન્ન કરેા એ વૈદિકધર્મનું સાધ્ય છે. આ શાવ અનુભવમાં સ્થાપિત કરવા માટે જ આ વૈદિકધર્મનું શિશુ છે. પરંતુ આ શાન સાધ્ય સમયસર શોધક જ પરિશુદ્ધ શ્રદ્ધાશ્રાવણોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનાથી પણ શોધ

સ તેમાં તેનો સાક્ષત્કાર થાય છે એ વાત આપણે ઇતિહાસમાં જોઈએ છીએ તેથી ને કે વેદનું આ સાધ્ય જ છે તો પણ સર્વ મનુષ્યોમાં આ સાધ્ય સાક્ષત્કારથી પ્રત્યક્ષ થતું કડીન છે એમાં પણ સંદેહ નથી તેથી આધારણ મનુષ્ય આત્મિક દિવ્યશક્તિને શરણુ જવાને બદલે મતભેદનો નિશ્ચય કરતી વખતે શારીરિક પાશથી શક્તિનો જ આશ્રય ગ્રહણ કરે છે તેથી અમારૂં કહેવું છે કે પ્રથમ વિકાસના મત્રો પાશથી શક્તિનો વિચાર કરતી વખતે સાધારણ મનુષ્યોને માર્ગ બતાવે છે અને દ્વિતીય વિકાસનો મત્ર લાગુ આત્મિક દિવ્ય શક્તિનું માનવાનું અતિમ ખેપ જતાવે છે

‘આત્મિક શક્તિ અથવા આત્મિક જ્ઞાન જ મારે સર્વ થી મહાન કવચ છે જેથી હું સર્વ પ્રકારના શત્રુઓથી સુરક્ષિત રહી શકું છું, મારામાં જે અહિંસાનો ભાવ પ્રભુશ્રીથી સ્થિર થાય તો જે જે મારી પાસે આપશે તેમનામાંથી પણ શત્રુતાનો ભાવ દૂર થઈ જશે”

આ પ્રમાણે વૈદિકધર્મનું શિક્ષણનું અતિમ સાધ્ય છે, આજ વાત મનુષ્યે અતે સ્વીકારવાની છે પરંતુ આ સ્વીકાર બાદ દુઃખાણથી થવો જોઈએ નહિ પરંતુ અત સ્ફુર્તિથી જ થવો જોઈએ, આપણો સ્વભાવ જ એવો બનાવવો જોઈએ આ ભાવનાથી મનુષ્યનું સર્વથી અધિક કલ્યાણ થાય છે

અન્ય કનથ, દ્વાનકનથ

શરીરનું, નગરનું તથા દેશનું અન્યાય કવચ ઉપરોક્ત નિશ્ચાસના અભાવે આવશ્યક જ છે સ્વસરક્ષણનાં શસ્ત્રો, વગેરે સર્વ આ અવસ્થામાં જ સદાયક છે અર્થાત્ જ્યાં સુધી જનતા પૂર્વાગત અધિકારને માટે ચોખ્ખો બને નહિ ત્યાં સુધી શરીરની ક્ષતિગ્રસ્ત રાષ્ટ્રનું સરક્ષણ આ શસ્ત્રોથી કરે આ દ્વાન સાધન છે જ્ઞાન કવચથી સુરક્ષિત થતું એ બ્રાહ્મ-સાધન છે અને લોખંજી કવચથી તથા

શસ્ત્રોથી સુરક્ષિત થતું એ દ્વાન સાધન છે બ્રાહ્મસાધન સ્વીકારવાને ચોખ્ખો જનતાની ઉત્પત્તિ ધર્મસાધનમાં જ કરવી જોઈએ અને જ્યાં સુધી એમની ઉત્પત્તિ થાય નહિ ત્યાં સુધી દ્વાન સાધનથી શત્રુઓનો પ્રતિકાર કરવો ચોખ્ખો છે દ્વાન સાધનોથી ધણાં યુદ્ધો થવાથી જ મનુષ્ય આ સાધનોની કૂરતા નો અનુભવ કરે છે અને બ્રાહ્મ સાધનનો સ્વીકાર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે

આ પ્રકારે યુદ્ધ પણ મનુષ્યને બ્રાહ્મસાધન સુધી પહોંચાડ નાઈ એક સાધન છે

દાસભાવનો નાશ

ત્રીતીય મત્રમાં કહ્યું છે કે, “જે પોતાના અથવા પરાયા અમને પોતાના દાસ બનાવવાનો યત્ન કરે છે તેમનો નાશ કરવો જોઈએ,” રાષ્ટ્રીય પારતત્વ શારીરિક દાસભાવનું ચોતક છે આ ઉપરાંત માનસિક, બૌદ્ધિક તથા વાચિક પારતત્વ પણ છે અને એ સર્વ કરતાં વધારે ઘાતક છે કોઈપણ પ્રકારનું પારતત્વ જે આપણું નિધાનક હોય તેનો સ્વીકાર કરવો મનુષ્યને નહિ, પરંતુ તે હા કારણોને દૂર કરવા જોઈએ આર્થો કદી દાસ બન્યા નથી સ્વાધીનતા જ મનુષ્યનું સાધ્ય છે જ્ઞાન અને પુરુષાર્થથી જ સ્વાધીનતા-અધનમુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, તેનો પણ આજ આશય છે મનુષ્યના સર્વ કુખો દાસત્વને કારણે જ છે તેથી કોઈ મનુષ્ય અથવા રાષ્ટ્ર બીજા મનુષ્યને અથવા રાષ્ટ્રને દાસત્વમાં દબાવવાનો પ્રયત્ન કરે નહિ અને કદાચ કોઈનાથી એવું થઈ જાય તો સર્વ મનુષ્યોએ તેનો વિરોધ કરવો જોઈએ

દાસભાવને દૂર કરવાનો ઉપદેશ પાઠક આ સૂક્તમાં વિશેષ ભાગથી જુએ અને તેને પોતાના જીવનમાં ધમકે પ્રાપ્ત આ સૂક્તનો આ પ્રકારે વિચાર કરવાથી ધણું જ ખેપ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

શનુદમન

કાંડ ૭, સૂક્ત ૯૦

(પ્રથિ:— અર્ચાં । દેવતા-દેવેઃ, દેવાઃ)

યર્ત્કિં ચાસૌ મનસા યચ્ચ વાચા યજ્ઞર્જુહોતિં હવિષા યજુષા ।

તન્મૃત્યુના નિર્ક્રંતિઃ સંવિદ્વાના પુરા સત્યાદાહૃતિં હન્વસ્ય ॥ ૧ ॥

યાતુધાના નિર્ક્રંતિરાદુ રક્ષસ્તે અસ્ય ઘનન્વનૃતિન સત્યમ્ ।

ઙ્ઙન્દ્રેપિતા દેવા આર્જ્યમસ્ય મમન્તુ મા તત્સં પાત્રિ યજુસૌ જુહોતિં ॥ ૨ ॥

અજિરાધિરાજૌ ઈયેનો સંપાતિનાવિવ ।

આર્જ્યં પૃતન્યતો હતાં યો નઃ કશ્ચામ્યધાપતિં ॥ ૩ ॥

અપાઞ્ચૌ તે ઉમૌ વાહૂ અપિં નહ્યામ્યાસ્યમ્ ।

અગ્નેર્વસ્યં મન્યુના તેનં તેઽવધિપં હવિઃ ॥ ૪ ॥

અપિં નહ્યામિ તે વાહૂ અપિં નહ્યામ્યાસ્યમ્ ।

અગ્નેર્ચોરસ્યં મન્યુના તેનં તેઽવધિપં હવિઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (અસૌ યત્ કિંચ મનસા) આ શનુઓ જે કાંઈ પણ મનથી અને (યત્ વ વાચા) જે કાંઈ વાણીથી કરે છે તથા જે કાંઈ (યજુષા હવિષા યજ્ઞોઃ જુહોતિ) યજ્ઞ, હવિ અને યજ્ઞોથી હવન કરે છે. (અસ્ય યત્ સંવિદ્વાના નિર્ક્રંતિઃ) તેનો તે ઉદેશ્ય બાણનારી સંહાર શક્તિ (સત્યાદા પુરા મૃત્યુના આહૃતિં હન્તુ) યત્નાની પૂર્ણતા થવા પહેલાં જ મૃત્યુથી તેની આહૃતિ નષ્ટ કરે. (૧)

(યાતુધાના રક્ષઃ નિર્ક્રંતિઃ) યાતના દેવારા, રાક્ષસ અને વિનાશ શક્તિ આ સર્વે (આત્ ઽ અસ્ય સત્યં અનૃતેન ઘનન્તુ) નિશ્ચય પૂર્વક આ હુહ શનુના સત્યનો પણ અનૃતથી ધાત કરે. (ઙ્ઙન્દ્ર-હવિતાઃ દેવાઃ) ઙ્ઙન્દ્ર દ્વારા પ્રેરિત દેવ (અસ્ય આર્જ્યં મમન્તુ) આ હુહ શનુના ધૃતનું મન્થન કરે અને (યત્ અસૌ જુહોતિ તત્ મા સંપાદિ) જે ઉદેશ્યથી આ હવન કરે છે તે તેનો ઉદેશ્ય સિદ્ધ ન થાય. (૨)

(અજિર-અધિરાજૌ સંપાતિનો- ઈયેનો દેવ) શીઘ્રગામી પક્ષીરાજ બાજ એક બીજા પર જેવી રીતે આઘાત કરે છે, તેવી રીતે (યઃ કઃ ચ નઃ આમિ અઘાપતિ) જે કોઈ અમને પાપથી કદ આપે છે તે (પૃતન્યતઃ આર્જ્યં હતાં) સેનાવાળા શનુના યોગે નારા કરે છે. (૩)

(તે ઉમૌ વાહૂ અપાઞ્ચૌ) તારા શનુના બંને બાહુ હું પાછળથી વાળીને બાંધુ છું તથા (આસ્યં અપિ નહ્યામિ) તારૂં બેઠું હું બાંધી દઉં છું. (અગ્નેઃ દેવસ્ય તેન મન્યુના) અગ્નિ દેવના તે કોષને (તે હવિઃ મવાધિપં) તારા હવિનો હું નાશ કરું છું. (૪)

(તે વાહૂ અપિ નહ્યામિ) હું શનુ ! તારા બંને બાહુઓને બાંધુ છું (આસ્યં અપિ નહ્યામિ) મોહાને પણ બાંધુ છું. (યોરસ્ય અગ્નેઃ તેન મન્યુના) અધાનક અગ્નિના એ કોષને (તે હવિઃ અવાધિપં) તારા હવિનો હું નાશ કરું છું (૫)

જે શનુ પોતાના (પૃતન્યતઃ) સૈન્યથી અમને સત્તાવે છે, અને (નઃ અઘાપતિ) અમને પાપી યુક્તિઓથી

વિવિધ કષ્ટ આપે છે, તે દુષ્ટ શત્રુના અન્ય સર્વ યશ્ઠાદિ પ્રપત્તિ પણ સફળ ન થાય. આના દુષ્ટ શત્રુ જે કાંઈ સત્ય કર્મ કરે છે તેનો ઉદ્દેશ્ય એટલો જ હોય છે કે તેથી તેમની સક્રિય વધે અને તે સક્રિયતા ઉપયોગી બનને દગાવવાની યુક્તિઓમાં તેઓ કરે. દુષ્ટો લોકો જે કાંઈ સત્કર્મ કરે છે, તે સત્કર્મના પ્રેમને કાંપિ કરતા નથી, પરંતુ પોતાની સક્રિય વધારવાને માટે કરે છે તેઓ મનમાં એજ ધન્યતા ધારણ કરે છે કે આ સક્રિયતા અને નિર્મળોને લુટીશુ અને આપણા ભોગ વધારીશુ. તેથી આ સક્રિયતા એવી આધારના કરી છે કે એવા દુષ્ટોની સ્વકર્મો પણ સફળ ન થાય અને તેમની સક્રિય ન વધે. દુષ્ટોની સક્રિય મદવાથી જગતમાં શાન્તિ રહી શકે છે.

શત્રુનો નાશ

કંઠ ૬, સુકત ૧૩૪

(શ્લોક - શુભા - દેવતા - વચ.)

અયં વજ્રસ્તર્પયતામૃતસ્યાવાંસ્ય શાટ્તમર્ષ હન્તુ જીવિતમ્ ।

ઋણાતું ધ્રીવાઃ પ્ર ઋણાતુણિહાં વૃત્રસ્યેવ શાચીપતિઃ ॥ ૧ ॥

અર્ધરોઽધર ઉત્તરેમ્યો શૂઢઃ પૃથિવ્યા મોત્સૃપત । વજ્રેણાવહતઃ શાયમ્ ॥ ૨ ॥

યો જિનાતિ તમન્નિવચ્છ યો જિનાતિ તમિત્રહિ ।

જિનતો વચ્છ ત્વં સીમન્તમન્વચ્છમર્તુ પાતય ॥ ૩ ॥

અર્થ— (અયં મૃતસ્ય વજ્રઃ તર્પયતાં) આ સત્યનું શસ્ત્ર તૃપ્તિ કરે, આ (અસ્ય રાષ્ટ્રં અવહન્તુ) તેના શત્રુથી વસાએલા રાષ્ટ્રને નાશ કરે અને (જીવિતં અપદન્તુ) શત્રુના જીવનને પણ નાશ કરે. (શાચીપતિઃ વૃત્રસ્યેવ) ધન્ન જેવી રીતે વૃત્રનો પરાભવ કરે છે તે પ્રમાણે આ શત્રુની (ધ્રીવાઃ ઋણાતુ) ગરહનોને કાપી નાખે અને (ઊણિહા પ્ર ઋણાતુ) તેમની ધમનીઓને કાપી નાખે. (૧)

(ઉત્તરેમ્યઃ અધરઃ અધરઃ) ઉત્તરેમ્યો વધારે નીચે અને નીચે અધરે (પૃથિવ્યાઃ શૂઢઃ) પૃથ્વીમાં છૂપાઈ રહે અને (મા ઉત્સૃપત) કઠી ઉપર ન આવે તથા (વજ્રેણ અવહતઃ શાયમ્) વજ્રથી હણાયને એક બાજુ પડ્યો રહે. (૨)

હે વજ્ર ! (યઃ જિનાતિ તં અન્નિવચ્છ) જે હાનિકારક છે તેમને શોધી કાઢો. (યઃ જિનાતિ તં ત્વં જાહિ) જે કશ્ત પહોચાડે છે તેને મારી નાખ ! (ત્વં જિનતઃ સીમન્ત અન્વચ્છમ્ અનુપાતય) હું-યે હંનાશના શિરને તું સીધે સીધુ નીચે પછાડી દે (૩)

લાવાર્થ— આ વજ્ર સત્યનું સરક્ષણ કરે છે અને અસ્થિનો નાશ કરે છે જે રાષ્ટ્રને નાશ કરવા આવે છે તે શત્રુના નાશ આ વજ્રથી થશે આ વજ્ર તેમને નાશ કરે એવા અર્થને દર્શાવે છે. (૧)

શત્રુઓનું અધ પતન થાશે, તેઓ પોતાનું માથું કઠી ઉપર ન ઉઠાવે અને અતમા વચ્ચે હણાય જઈ જાનીનપ પડે (૨) જે વિનાશારણ્ય બીજોનો નાશ કરે છે તેમનો નાશ કરવા થાય ॥ તે દુષ્ટનું અણ કાપવામાં આવે. (૩)

૫૪ આદિ શબ્દોનો ઉપયોગ

૫૪ આદિ શબ્દોનો ઉપયોગ જનનાની દાનિ કરવાના કુટોનો નાશ કરવાના કાર્યમાં કરવામાં આવે સત્યપદ સદાયના કરવામાં અને અસત્યપદનો દિરોધ કરવાના કાર્યમાં આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે અસત્યપદનાં એ સમય સમય પર પ્રત્યક્ષ બની જાય તો પશુ તે દિન પ્રતિદિન નીચે જ પડતા જાય છે. તેમનો પક્ષ એવો દોષ છે કે તે તેમને ઉપર આપના દેના નથી, જેને કરજે જનનાની દાનિ થાય છે બધા મગને તેમનો નાશ કરે.

શત્રુનો નાશ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૩૫

(ઋષિ- શુક્ર । દેવતા- વજ્ર)

યદુશ્રામિ ઘલેં કુર્વે દ્રવ્યં વજ્રમા દદે ।

સ્કન્ધાન્નમુખ્યં જ્ઞાતયન્વૃત્તસ્યેવ શાચીપતિઃ

॥ ૧ ॥

યત્પિયામિ સં પિવામિ સમુદ્ર દ્વ સંપિચઃ ।

પ્રાણાન્નમુખ્યં સંપાય સં પિવામો અમું વયમ્

॥ ૨ ॥

યદ્ગિરામિ સં ગિરામિ સમુદ્ર દ્વ સંગિરાઃ ।

પ્રાણાન્નમુખ્યં સંગીર્ણં સં ગિરામો અમું વયમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ—(યદુશ્રામિ ઘલેં કુર્વે) જે હું ખાઉં તેનાથી હું મારું બળ વધારું. (દ્રવ્યં વજ્ર માદદે) આ પ્રકારે હું વજ્ર હાથમાં લઉં છું અને (અમુખ્ય સ્કન્ધાન્ જ્ઞાતયન્) તે શત્રુઓના ખભા હું કાપું છું (શાચીપતિ કૃતસ્ય દ્વ) જેથી રીતે ધન્વન્ વૃત્તને મારી નાખે છે. (૧)

(યત્ પિવામિ સંપિચામિ) જે હું પીઉં છું તે સારી રીતે પી બડે છું (સમુદ્રઃ દ્વ સંપિચઃ) સમુદ્ર જેથી રીતે પીએ છે (અમુખ્ય પ્રાણાન્ સંપાય) તે શત્રુના પ્રાણોને પી લઇને (વયં અમું સં પિવામ) અને તેને પી જઇએ છીએ (૨)

(યદ્ ગિરામિ સંગિરામિ) જે હું ગળું છું તે હું જીવંત જીવંત નીચે ઉતારી દઉં છું. (સમુદ્રઃ દ્વ સંગિરાઃ) સમુદ્રની જેમ ગળી જાય છે. (અમુખ્ય પ્રાણાન્ સંગીર્ણં) તેના પ્રાણોને ગળી જઇને (વયં અમું સંગિરામ) અમે તેને ગળાવી નીચે ઉતારી દઇએ છીએ. (૩)

આવાર્થ— જે હું ખાઉં છું અને ગળાવી નીચે ઉતારું છું તેનું હું મારામાં બળ પેદા કરું છું જેથી રીતે સમુદ્ર નીચે અને વરસાદના જળને પીએ છું અને અપલાવે છે, તે પ્રકારે હું પશુ કાપેલા અને પીધેલા અવરસોને અપનાવું છું અને તેનાથી મારું બળ વધારું છું અને તે બળથી મુઠ્ઠા બનીને કાપમાં સત્ય પદના રક્ષણ મળે સત્ય લઉં છું અને કુટોનો નાશ કરું છું (૧-૩)

પોતાનું બળ વધારીને તે બળનો ઉપયોગ કુટોનું નાશ કરવાના કાર્યમાં કરવું જોઇએ.

શત્રુનો નાશ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૦૩

(ઋષિ:- ઋષ્યોચન. । દેવતા:- ઇન્દ્રાણી, યદુદેવનમ્)

સંદાનં વો વૃહસ્પતિઃ સંદાનં સવિતા કરત્ ।

॥ ૧ ॥

સંદાનં મિત્રો અર્યમા સંદાનં મર્ગો અશ્વિના

સં પરમાન્તસ્તર્મવમાનયો સં ઘ્યામિ મધ્યમાન્ ।

॥ ૨ ॥

ઇન્દ્રસ્તાન્પર્યંહાર્વામ્ના તાર્નયે સં ઘ્યા ત્વમ્ ।

અમી યે યુર્ધ્માયન્તિ કેતૂન્કૃત્વાર્નોક્રશઃ ।

ઇન્દ્રસ્તાન્પર્યંહાર્વામ્ના તાર્નયે સં ઘ્યા ત્વમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે શત્રુઓ ! (વૃહસ્પતિઃ ષઃ સંદાનં કરત્) વૃહસ્પતિ તમારું ખડક કરે, (સવિતા સંદાનં) સવિતા નાશ કરે, (મિત્રઃ સંદાનં અર્યમા સંદાનં) મિત્ર અને અર્યમા ઢૂકડા કરે, (મર્ગઃ અશ્વિના સંદાનં) ભગ અને અશ્વિની દેવ તમારો નાશ કરે. (૧)

શત્રુઓના (પરમાન્, અવમાન્ અયો મધ્યમાન્ સં સં ઘ્યામિ) દૂરના પાસેના અને વચ્ચેના સૈનિકોને હું કાપું છું, (ઇન્દ્રઃ તાન્ પરિ મહાઃ) ઇન્દ્ર તે સર્વનું નિવારણ કરે. હે અગ્નિ ! (ત્વમ્ તાન્ દામ્ના સં ઘ) તું તેમને પાશથી સ્વાધીન રાખ. (૨)

(કેતૂન્ કૃત્વા) ઝંડાઓને ઉઘડીને (અમી યે અર્નોક્રશઃ યુર્ધ્મ ઇયન્તિ) આજે પોતપોતાની ઢૂકડીઓ સાથે યુદ્ધને માટે આવેલા છે, (તાન્ ઇન્દ્રઃ પરિ મહાઃ) તેમનું ઇન્દ્ર નિવારણ કરે. હે અગ્નિ ! (ત્વં તાન્ દામ્ના સં ઘ) તું તેમને પાશથી બાંધી રાખ. (૩)

બાવાર્થ— જ્ઞાની, ધર, મિત્ર, ન્યાય કરનારા, પ્રવચાન, અધ્યાવાન આ બધા રાષ્ટ્રની રક્ષાને માટે પોતપોતાની શક્તિથી શત્રુઓના સહાર કરે કોઈ પણ દરી જીતે પાછળ ન રહે (૧)

શત્રુસેનામાં જે પાસેના, વચ્ચેના અને દૂરના સૈનિકો છે તેમનું નિવારણ કરવામાં આવે, અને જે પાસે ભગી આવે તેમને આપણે આધીન કરી લેવામાં આવે. (૨)

જે સૈનિકો ઝંડાને ઢાકીને નાના નાના વિભાગો સાથે ચેલવીને દુશ્મનો કરે છે તેમનો પણ પૂર્વોક્તરીતે નાશ કરવામાં આવે (૩)

શત્રુઓનું દમન

જે સમયે રાષ્ટ્ર રક્ષાને પ્રથમ ઉપરિચિત્ થાય તે સમયે (વૃહસ્પતિ) જ્ઞાની જન, (સવિતા) ધરવીર, (મિત્ર) મિત્ર સૈન્યના લોકો, (અર્ય-મા) ન્યાય કરનારાઓ, શ્રેષ્ઠ કોણ છે અને કોણ નથી તેમનું પ્રમાણ નિશ્ચિત કરનારા, (મર્ગઃ) ઐશ્વર્યવાન, (અશ્વિની) અશ્વચાળા, અર્થાત્ ધોણપર સારી કરનારા વીર, (ઇન્દ્ર) નરેન્દ્ર મંડલ, ધર, વીર, (અગ્નિઃ) પ્રકાશક વગેરે સર્વ પ્રકારના લોકો પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષાને માટે કટિબદ્ધ થઈને દરેક રીતે શત્રુનો નાશ કરે અને પોતાના રાષ્ટ્રનો બચાવ કરે. તેઓમાંથી કોઈ પણ પાછળ ન રહે પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર જે બની શકે તે પ્રત્યેક મનુષ્ય કરે અને પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષા કરે.

આ સૂક્તમાં જે દેવતા વાચક નામ આવી ગયાં છે તે દેવોની દિવ્ય રાષ્ટ્રના અનેક હોદ્દાઓ છે. દેવ રાષ્ટ્રમાં તેમનાં કાર્ય નિશ્ચિત કરેલાં છે, તેજ કાર્ય કરનારા માનવ રાષ્ટ્રના હોદ્દાઓ એજ પ્રકારના પોતપોતાનાં કાર્ય કરે અને પોતાના રાષ્ટ્રનું રક્ષણ કરે, એ આ સૂક્તનો આશય છે. જેની રીતે દેવો કાર્ય કરે છે તેની રીતે મનુષ્યો કાર્ય કરે અને દેવતા બની બચ.

શત્રુનો પરાજય

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૦૪

(નિઃ- પ્રશોચનઃ । દેવતા- હિન્દ્રામી મહાવેદવતાઃ)

આદાનેન સંદાનેનામિત્રાના ઘામસિ ।

અપાના યે ચૈવાં પ્રાણા અસુનાસૂન્તસમચ્છિદન્

॥ ૧ ॥

હૃદમાદાનમકરં તપસેન્દ્રેણ સંશિતમ્ ।

અમિત્રા યેડત્ર નઃ સન્તિ તાનગ્ર આ દ્યા ત્વમ્

॥ ૨ ॥

એનાંચતામિન્દ્રામી સોમો રાજાં ચ મેદિર્નાં ।

હન્દ્રાં મરુવાનાદાનમમિત્રેભ્યઃ કૃણોતુ નઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (આદાનેન સંદાનેન) પકડવાથી અને વશ કરવાથી (અમિત્રાન્ આ ઘામસિ) શત્રુઓને નાશ કરીએ છીએ. (અપાં યે ચ પ્રાણાઃ અપાનાઃ) તેના જે પ્રાણ અને અપાન છે તેને (અસૂન્ અસુનાં સં અચ્છિદન્) પ્રાણોને પ્રાણથી જ કાપી નાખું છું. (૧)

(હિન્દ્રેણ તપસા સંશિતં) હિન્દ્રે તપ દ્વારા તીક્ષ્ણ બનાવેલા (હૃદં આદાનં અકરં) આ પાશ મેં બનાવ્યા છે, (યે અત્ર નઃ અમિત્રાઃ સન્તિ) જે અહીં અમારા શત્રુઓ છે, હે અગ્નિ ! (તાન્ ત્વં આય) તેમને તું નાશ કર. (૨)

(હિન્દ્રામી વનાન્ આયતાં) હિન્દ્ર અને અગ્નિ તેનો નાશ કરે (સોમઃ રાજાં ચ મેદિર્નાં) સોમ અને રાજા પણ આનંદથી આ કાર્ય કરે (મરુવાન્ હન્દ્રઃ) મરુતની સાથે હિન્દ્ર (નઃ અમિત્રેભ્યઃ આદાનં કૃણોતુ) અમારા શત્રુઓને પકડી રાખે. (૩)

ભાષાર્થ— શત્રુઓને પકડી રાખીને તેમને પ્રતિબંધમાં રાખીને અમે તેમને નાશ કરીએ છીએ તેમના પ્રાણોનું બળ પણ અમે કોણ કરીએ છીએ. (૧)

તપ દ્વારા બનાવેલા આ પાશ છે, તેનાથી શત્રુઓને બંધી અને તેમને નાશ કર. (૨)

સર્વ દેવો શત્રુ નાશ કરવાનાં કાર્યમાં અમને સહાયતા કરે. (૩)

શત્રુઓને પકડવા

શત્રુઓને પકડીને તેમને અટકાવતરમાં રાખવા જોઇએ તેમની શત્રુતા જો અટકી ગઇ તો શત્રુ નષ્ટ થયા આ વાત રખે છે. આપણા તપના પ્રભાવથી શત્રુઓ અટકમાં રહે છે અને જો તપ ન થાય તો શત્રુઓ પ્રબળ બની જાય છે. આ વાતનો અર્થેક મનુષ્ય અનુભવ કરી શકે છે. બાકી આ બાબતમાં અધિક લખવું આવશ્યક નથી જ.

શનુના તેજનો નાશ

કાંડ ૭, સૂકત ૧૩

(શ્લોક - અથર્વા [દિવોવર્ષોદ્યુત્તમ] । દેવતા - સૂર્ય)

યથા સૂર્યો નક્ષત્રાણામુદ્યંસ્તેજાસ્વાદ્દે ।

एवा स्त्रीणां च पुंसां च द्विपतां वर्च आ ददे

॥ ૧ ॥

यावन्तो मा सुपत्नानामायन्तं प्रतिपश्यथ ।

उद्यन्तसूर्य इव सुप्ताना द्विपतां वर्च आ ददे

॥ ૨ ॥

અર્થ—(યથા ઉદ્યન્ સૂર્ય) જેવી રીતે ઉદ્ય પામતો સૂર્ય (નક્ષત્રાણા તેજાસિ આદ્દે) નાશ ઓના પ્રકાશને લઈ જાય છે, (એવા દ્વિપતા સ્ત્રીણા ચ પુંસાં ચ) તે પ્રમાણે દેવ કરનારી સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોનું (વર્ચ આદ્દે) તેજ હુ લઉં છું (૧)

(સપત્નાના યાવન્તઃ) શનુઓમા જેટલા જેટલા (મા આયન્તં પ્રતિપશ્યત) મને આવતો જુઓ છે, તે (સુપ્તાના દ્વિપતા વર્ચ આદ્દે) સૂતેલા શનુઓનું તેજ ખેંચી લઉં છું (સૂર્યઃ ઇવ) જેવી રીતે સૂર્ય ખેંચી લે છે. (૨)

ભાવાર્થ— શનુ સ્ત્રી દોષ અથવા પુરૂષ દોષ, તે યુતેયો દોષ અથવા જાનનો દોષ જે કોઈ શનુતા કરે છે તેનું તેજ ઘટાડવું તેમજ અર્થાત્ તેનાથી આપણું તેજ વધારવું તેમજ (૧-૨)

શનુઓનું તેજ ઘટાડવું

આ સૂકતમા શનુનું તેજ ઘટાડાનો ઉપાય કહેતો છે. પાઠક તેનું ઉત્તમ રીતે મનન કરે નક્કન અને સૂર્યની ઉપાસનાથી આ વિષય કહેતો છે. જેવી રીતે સૂર્યનો ઉદય થતા પહેલાં નક્ષત્રો અમકે છે પરંતુ સૂર્યનો ઉદય થવાની સાથે જ નક્ષત્રોનું તેજ ઓછું થઈ જાય. આમાં નક્ષત્રોનું તેજ ઘટાડવાને માટે સૂર્ય કોઈ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરતો નથી પરંતુ સૂર્ય પોતાનું તેજ વધારે છે જેથી નક્ષત્રોનું તેજ પોતાની પ્રેમે જ ધરે છે એજ પ્રકારે દેવ કરનારાઓનો વિચાર ન કરતાં પોતાનું તેજ વધારવાનો યત્ન કરવો જોઈએ, જેઓ શનુના તેજને ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરશે તેઓ કસાઈ જશે પરંતુ જેઓ સૂર્યની જેમ પોતાનું તેજ વધારવાનો પ્રયત્ન કરશે તેઓનો જરૂર અબ્યુદય થશે. શનુનો વિચાર કરતી વખતે " સૂર્ય અને નક્ષત્રોનો દૃશ્ય " પાઠક ધ્યાનમા રાખે આથી પાઠકને જ્યોત્ષ્ણ આવશે કે શનુનું તેજ ઘટાડવાને માટે આપણે શું કરવું જોઈએ ? શનુઓની સંકિતથી કેટલીએ ગણી અધિક સંકિત અમારે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ જેથી શનુની સંકિત રચય મળી જશે અને તે પોતે જ નીચે દર્શાવ્ય જશે.

શત્રુઓને દૂર કરવા

કાંદ ૬, શ્લોક ૯૭

(કવિ - અર્ચા । દેવતા - દેવા, મિત્રાવરુણ)

અભિમૂર્ચ્જો અમિમૂર્મિરમિમ્સા સોમો અમિમૂર્નિર્દઃ ।

અમ્પૃહં વિશ્વાઃ પૂતના પયાસાન્દિવેષા વિધેમામિહોત્રાઃ ક્વં હનિઃ ॥ ૧ ॥

સ્વધાસ્તુ મિત્રાવરુણા વિપશ્ચિતા પ્રજાવૈક્ષત્રં મધુનેહ પિન્વતમ્ ।

પાર્થેયાં દૂરં નિર્મિતિં પરાચૈઃ કૃતં ચિદેતઃ પ્ર મુમુક્સુસ્મત ॥ ૨ ॥

હમં ધીરમનુ હર્ષધ્રુમ્પ્રમિન્દ્રં સરાણો અન્ન સં રમધ્વમ્ ।

ગ્રામજિત ગોજિતં વઙ્ગચાહું જયન્તમમઃ પ્રમુણન્તમોજસા ॥ ૩ ॥

અર્થ— (યશા અમિમ્) યશ શત્રુઓનો પરાભવ કરે છે (અમિ અમિમ્) અમિ શત્રુઓનો ધરાભવ કરે છે, (સોમ અમિમ્) સોમ શત્રુઓનો પરાભવ કરે છે (અન્દ્રઃ અમિમ્) ઇન્દ્ર શત્રુઓનો પરાભવ કરે છે (યથા અહ વિશ્વા પૂતનાઃ અમિ અસાનિ) જેનાથી હું સર્વ સેનાઓનો પરાભવ કરું છું (પવા) એ પ્રભાએ અમે યજ્ઞ (અમિહોત્રાઃ) હવે હવિ વિધેમ) અમિહોત્ર કરનારા બળીને આ હવિર્બુ સમર્પણ કરીશું (૧)

હે (વિપશ્ચિતા મિત્રાવરુણા) શાંતી મિત્ર અને વરુણ! આપને માટે (સ્વધા અસ્તુ) આ અન્ન ભાગ છે. (પ્રજાવૈક્ષત્રં હ્રદ મધુના પિન્વતં) પ્રભુ શુકલ ક્ષત્રિયનું બળ અહીં એકત કરે (નિર્મિતિં પરાચૈઃ) દૂરે વાઘેલા) હુર્ગતિને દૂર કરીને દૂર જ નહ કરી દે અને (કૃત ચિત્ત પવ) કરેલા પાપોને પણ (અસન્ પ્રમુક્ત) અમારાથી દૂર કરે (૨)

હે (સસાય) મિત્રો! (કમ્પ્રામજિતં ગોજિતં વઙ્ગચાહૂ વીર) ઉગ્ર સ્વભાવવાળા, મામને છતનારા, ગાયોને છતનારા, અથવા ઇન્દ્રિઓને વશ કરનારા, વળ ખાસ કરનારા વીર, (ઓજસા અમ પ્રમુણન્તં) બળથી શત્રુઓના બળનો નાશ કરનારા અને (જયન્તં) વિજય કરનારા (અન્દ્રે અનુ સ રમધ્વં) ઇન્દ્રને અનુકૂળ પોતાના સર્વ વ્યવહાર કરે (૩)

કાવાર્થ— યશ અર્થાત્ પરાપકાર, અમિ, સોમહિ બ્રીપદિ, શસ્ત્રીર આ સર્વ પોતપોતાના શત્રુઓને દૂર કરે છે તેજ પ્રભાએ હુ પામ સૈન્યસહિત આક્રમણ કરનારા શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરીશ આ વિજયને અહિં હું આમસમર્પણ કરીશ, જેનું અમિહોત્રમા હવિર્દાન્ય ગોતે પોતાનું સમર્પણ કરે છે (૧)

આ શત્રુઓના સર્વ ક્ષત્રિયોને વલ્લભ શસ્ત્રીર ભાગ્યકો થાય, અને તેઓ સમૃદ્ધિમા એવે પ્રબંધ કરે કે એથી દુનિ નહ થઈ નય, અને સર્વ પાપ દૂર થાય (૨)

જે શત્રુના મામને છતનારા શસ્ત્રીર, સમ ખાસ કરનારા પોતાના બળથી શત્રુ સેનાનો નાશ કરે છે તે વિજય મા પામ કરનારા વીરને અનુકૂળ વઙ્ગચ આપણુ રાખે (૩)

રાત્રુઓને દૂર કરવા.

વિજયનાં સાધનો

આ સૂક્તમાં વિજયનાં કેટલાંક સાધનોનું વર્ણન કરેલ છે. પ્રથમ મંત્રમાં આ સાધનોની ગણના કરેલી છે. જુઓ—

૧ યજ્ઞઃ— યજ્ઞધી વિજય મળે છે. આ સર્વમાં મુખ્ય સાધન છે. યજ્ઞનો અર્થ “ સત્કાર, સંગઠન અને ઉપકાર ” છે. જેઓ સત્કાર કરવા યોગ્ય હોય તેમનો સત્કાર કરવો. પોતામાં સંગઠનથી બળ વધારવું અને દુર્બળો પર ઉપકાર કરવો આ યજ્ઞ છે. આ યજ્ઞથી વૈષક્રિતક, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય સર્વ શત્રુઓ દૂર થાય છે. આ યજ્ઞ અનેક પ્રકારના છે તે સર્વનું વર્ણન અહીં કરવાની આવશ્યકતા નથી. યજ્ઞ માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરે છે આ વાત અચવ. કાં. ૧૨૧૧૧ માં પણ કહેલી છે, તે વાત આ મંત્રમાં અહીં જોઈને પાઠકો તેની સાથે તુલના કરે.

૨ અગ્નિઃ— અગ્નિ શબ્દનો અર્થ જ્ઞાન, પ્રકાશ અને ઉજ્જ્વલતા એમ અહીં લેવો યોગ્ય છે. જ્ઞાનથી સર્વત્ર વિજય મળે છે. પ્રકાશ પણ વિજય અપાવનાર છે. અને ઉજ્જ્વલતા અર્થાત્ ગરમી મનુષ્યમાં રહે તો તે મનુષ્ય કાંઈને કાંઈ પરાક્રમ કરવા માટે સમર્થ થઈ શકે છે.

૩ સોમઃ— સોમ વગેરે ઔષધિઓ રોગ વગેરે શત્રુઓનો પરાભવ કરે છે.

૪ ઇન્દ્રઃ— ઇન્દ્રવીરો શત્રુસેનાનો પરાજય કરે છે.

યક્ષ કેવો હોવો જોઈએ ?

વિજય પ્રાપ્તિ માટે યજ્ઞ કેવો હોવો જોઈએ ? આ પ્રશ્ન-

ના ઉત્તરમાં પ્રથમ મંત્રમાં કહેલ છે કે જેવી રીતે અગ્નિદેવ- માં હવિ પોતાનું આત્મસમર્પણ કરે છે, અગ્નિદેવ કરનારા લોકો પોતાની આહુતિઓનું સમર્પણ કરે છે, જે પ્રમાણે (ન મમ) હવે આના પર મારો અધિકાર નથી એમ કહેતાં કહેતાં સમર્પણ કરે છે તે પ્રમાણે જ્યારે આત્મસમર્પણ થશે ત્યારે શત્રુ પર વિજય પ્રાપ્ત થશે. વિજય પ્રાપ્ત કરનારા પોતે પોતાનું સમર્પણ પૂર્ણ રીતે કરે આ યજ્ઞ છે અને આજ વિજય અપાવનાર છે.

વિજયને માટે (સ્વષ્ઠા વસ્તુ) પોતાનામાં ધારણશક્તિ જોઈએ. પોતામાં જેટલી વધારે ધારણશક્તિ હશે તેટલો વિજય પ્રાપ્તિનો નિશ્ચય અધિક હલ થશે.

સાથે સાથે ક્ષત્રિયોમાં વીર પુરુષ પણ ઉત્તમ પ્રકારના નિર્માણ થવા જોઈએ. તેમનાથી જ વિજય થાય છે અને આ કારણે માટે બધા લોકોનો પ્રયત્ન હોવો જોઈએ કે પોતાના રાષ્ટ્રની અંદર જે વિપત્તિ છે તે પૂર્ણરૂપથી દૂર થાય અને સર્વ લોકો વિપત્તિ અને કષ્ટમાંથી મુક્ત થઈને સમૃદ્ધિ તથા સુખ પ્રાપ્ત કરે.

સર્વ લોકો પોતાનું આચરણ ઇન્દ્રવીર, મતાધી અને પુરુષાર્થો મનુષ્યને અનુકૂળ રાખે અને કદી પણ પ્રતિકૂળ આચરણ ન કરે, કારણ કે નેતાને પ્રતિકૂળ આચરણ કરવાથી નાશ જ થશે અને લાભ થવાની આશા સરખી પણ નહીં રહેશે.

આ પ્રકારે આ સૂક્તનો વિચાર કરીને પાઠક બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આતન્વાના આપચ્છન્તોઽસ્થન્તો યે ચ ધાવથ ।

નિર્હંસ્તાઃ શત્રવઃ સ્થનેન્દ્રો યોઽય પરાંશરીત

॥ ૨ ॥

નિર્હંસ્તાઃ સન્તુ શત્રવોઽર્ધ્વં પાં મ્લાપયામસિ ।

અર્થપામિન્દુ ષેદાંસિ શતશો વિ મંજામદૈ

॥ ૩ ॥

હે (શત્રવઃ) શત્રુઓ ! (યે આતન્વાનાઃ) તમે ધનુષ્યને ખેંચતાં ખેંચતાં (આપચ્છન્તઃ અપચ્છન્ત) અને બાણ છોડતા છોડતા, દોડતા ચાલતા આવો છો, તમે (નિર્હંસ્તાઃ સ્થન) હસ્ત રહિત થઈ જાઓ. (હન્દ્રઃ શત્રવઃ પરાંશરીત) ઇન્દ્ર આજ તમને મારી નાખશે. (૨)

(શત્રવઃ નિર્હંસ્તાઃ સન્તુ) સર્વ શત્રુઓ હસ્ત રહિત થાઓ. (પાં મ્લાપયામસિ) તેમના અંગોને અમે નિર્બળ બનાવી દઇએ છીએ, અને (પાં વેદાંસિ શતશઃ વિમંજામદૈ) તેમના ધનોને અમે સેંકડો મંજારથી અંદર અંદર ચેંચી દઇએ છીએ. (૩)

શત્રુઓ પર વિજય

કાંડ ૬, સૂકત ૬૭

(ઋષિ- અપર્વા । દેવતા- ઇન્દ્રઃ)

પરિ વર્તમાનિ સર્વેતુ ઇન્દ્રઃ પૂષા ચ સચતુઃ ।

મુહ્યન્ત્વયામુઃ સેનાં અમિત્રાણાં પરસ્તરામ

॥ ૧ ॥

મૂઢા અમિત્રાશ્વરતાશીર્ષાણાં દ્વાહંયઃ ।

તેષાં વો અગ્નિમૂઢાનામિન્દ્રોં હન્તુ પરંવરમ્

॥ ૨ ॥

એષુ નહ્ય તૂષાજિર્મેં હરિણસ્યા મિથિ કૃધિ ।

પરાંહમિત્રુ એપ્ત્વર્વાચી ગૌર્યેપતુ

॥ ૩ ॥

અર્થ- (ઇન્દ્રઃ પૂષા ચ) ઇન્દ્ર અને પૂષા (સર્વેતુ વર્તમાનિ પારિ સચતુઃ) સર્વ માર્ગોમાં પ્રમણ કરે એથી (અમિત્રાણાં સેનાઃ પરસ્તરાં મુહ્યન્તુ) શત્રુ સેનાઓ દૂર સુધી ગભરાઇ જાય. (૧)

હે (અમિત્રાઃ) શત્રુઓ ! તમે (મૂઢાઃ) બ્રા-ત થઇને (અશીર્ષાણાં અશ્વઃ હ્રત ચરત) માથું તૂટેલા સાંપોની જેમ ચાલો. (અગ્નિ-મૂઢાનાં તેષાં વઃ) અમારા અમારાથી મોહિત થઇને તમારા સર્વના (પરંવરં ઇન્દ્રઃ હન્તુ) વશિષ્ઠ, વશિષ્ઠ વીરને ઇન્દ્ર મારી નાખે (૨)

(એષુ તૂષા હરિણસ્યા અગ્નિર્મેં આનહ્ય) આ અમારા વીરોમાં બળની સાથે હરણનું આમડું પહેરાવી દો. અમારા સંન્યથી શત્રુ સેનામાં (મિથિ કૃધિ) બધ ઉત્પન્ન કર. (અમિત્રઃ પરાંહુ એપતુ) શત્રુઓ દૂર નાસી જાય અને (ગૌઃ સર્વાંચી ઉપ એપતુ) તેમની ભૂમિ અથવા ગાયો અમારી પાસે આવી જાય. (૩)

આ ત્રણ સૂકતો શનુઓનો પરાજય કરવા માટેનાં છે શનુઓને મોહિત કરીને અથવા ગભરાવીને એવી રીતે નસાડી દેવા જોઈએ કે નેમાંથી કોઈ પણ બચે નહિ. તેઓમા જે શરતો હોય તેમને મારી નાખવા જોઈએ અને એવાં પરાક્રમો કરવાં જોઈએ કે જેથી શનુઓના મનમાં ડર (ભય) ઉત્પન્ન થઈ જાય, આ ત્રણે સૂકતો ધણી સરળ છે તેથી તેમનું અધિક વિવરણ કરવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી.

શનુઓને દખાવવા

કાંડ ૫, સૂકત ૮

(કાષિ- અથર્વા । દેવતા- નાનાદેવલં. ૧, ૨ ધમિ, ૩ વિદેદેવા, ૪ ઇન્દ્ર)

વૈકઙ્કતેનેધ્મેનં દેવેભ્ય આજ્યં વહ ।

અગ્રે તાં હ્ર માદય સર્વં આ યન્તુ મે હર્વમ્

॥ ૧ ॥

ઇન્દ્રા યાહિ મે હર્વમિદં કરિષ્યામિ તત્ત્વૃણુ ।

હમ એન્દ્રા અતિસરા આકૂતિં સં નમન્તુ મે ।

તેભિઃ શકેમ વીર્યં જાતવેદુસ્તનૂવશિન્

॥ ૨ ॥

યવુસાવમુતોં દેવા અદેવઃ સંશ્ચિકીર્ષતિ ।

મા તસ્યાગ્નિર્હવ્યં વાંક્ષીદ્ધર્વં દેવા અસ્ય મોષં ગુર્મમૈવ હવમેતનં

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! (વૈકઙ્કતેન ઇધ્મેન) શુભ વૃક્ષના ઇન્દ્રનાથી (દેવેભ્યઃ આજ્યં વહ) દેવોને માટે ધી પહોચાડ અને (તાન્ હ્ર માદય) તેમને અહીં પ્રસન્ન કર, તેઓ (સર્વે) બધા (મે હવ આયન્તુ) મારા યજ્ઞમાં આવે. (૧)

હે ઇન્દ્ર ! (મે હર્વં આયાહિ) મારા યજ્ઞમાં આવી પહોચ. (હર્વં કરિષ્યામિ તત્ત્વૃણુ) હું જે પ્રાર્થના કરું છું તે સાબળ. (હમે એન્દ્રા અતિસરાઃ) આ ઇન્દ્રના સમ ધી આગળ વધનાર પુરુષ (મે આકૂતિં સં નમન્તુ) મારા સંકલ્પને અનુકૂળ તે બને. હે (તનૂ-વશિન્ જાતવેદ) શરીરને વશમા રાખનાર જ્ઞાનવાન ! (તેભિઃ વીર્યં શકેમ) તે પ્રયત્નોથી અથે વીર્યની પ્રાપ્તિ કરી શકીએ. (૨)

હે (દેવાઃ) દેવો ! (અસૌ અ-દેવઃ સન્) તે દેવતા રહિત બનીને (અમુતઃ યત્ ચિકીર્ષતિ) ત્યાંથી જે કાંઈ તે ઘાત કરવા ઇચ્છે છે. (તસ્ય હવ્યં અગ્નિ મા વાંક્ષીત્) તેનો હવ્ય અગ્નિ ન પહોચાડે (દેવા અસ્ય હવ મા ઉપગુઃ) દેવ પણ તેના યજ્ઞમાં ન જાય. તેથી (સમ એવ હર્વં યતન) મારા જ યજ્ઞમાં આવે. (૩)

બાવાર્થ— આ યજ્ઞમાં અગ્નિ દેવોને માટે ધૂતની આદુતિઓ પહોચાડે અને અહીં દેવોને આમંત્રિત કરે, જેથી સર્વ દેવ સતોપથી મારા યજ્ઞમાં આવવા રહે (૧)

હે ઇન્દ્ર ! જ મારા યજ્ઞમા આવ અને જે હું પ્રાર્થના કરું છું તે શ્રવણ કર જે ઇન્દ્રના સંબંધમાં કાર્ય કરનારા છે તેઓ મારા અનુકૂળ કાર્ય કરે શરીરને વશ કરનાર દે જ્ઞાની ! તેનાથી અમને વીર્ય પ્રાપ્ત થાય (૨)

હે દેવા ! જે વસ્તુ પ્રયુક્તિ કાર્ય ન કરતાં પણ જે કાંઈ બીજું કર્યું કરવા ઇચ્છે છે તેની આદુતિઓ અગ્નિ પણ દેવોને ન પહોચાડે અને દેવો પણ તેના યજ્ઞમાં ન જાય. પરંતુ તેઓ મારા યજ્ઞમા આવે (૩)

અતિં ધાયતાતિસરાં હન્દ્રંસ્ય યવંસા હત ।

અવિં વૃકં દ્ય મધીત સ ષાં જીવન્મા મોચિ પ્રાણમસ્યાપિં નહત

॥ ૪ ॥

યમમી પુરાંદધિરે વ્રહ્માણમપમૃતયે ।

હન્ત્ર સ તેં અધરપદં તેં પ્રત્યસ્યામિ મૃત્યયેં

॥ ૫ ॥

યદિં પ્રેયુર્દેવપુરા મદ્મ ચર્માણિ ચક્રિરે ।

તનૂપાનેં પરિપાણં કૃષ્ણાના યદ્વેપોચિરે સધં તદ્દરસં કૃંધિ

॥ ૬ ॥

યાનસાર્યતિસરાંશ્ચકારં કૃણવંચ્ચ યાન્ ।

ત્વં તાન્નિન્દ્ર વૃત્રહન્ત્રપ્રતીચઃ પુનરા કૃંધિ યથામું તૃણહાં જનમ્

॥ ૭ ॥

યથેન્દ્ર ઉદ્ધાચનં લઙ્ઘ્યા ચક્રે અધરપદમ્ ।

કૃણવેંદ્રહમધરાંસ્તથામુંદંશ્વતીભ્યઃ સમામ્યઃ

॥ ૮ ॥

અર્થ—હે (અતિસરા) અગ્રગામી પુરુષો ! (અતિઘાવત) વેગથી દોડો. (હન્દ્રસ્ય વચસા હત) ઇન્દ્રના વચનથી મારો. (અવિં વૃકં દ્ય મધીત) જેવી રીતે વેદાને વડે મારી નાખે છે. તે પ્રમાણે શત્રુઓને વંદોળી નાખો. (સઃ જીવન્) તે શત્રુ છલ્લે, (યઃ મા મોચિ) તે તમારી ન્યાસેથી ન છૂટી જાય. (અસ્ય પ્રાણં અપિ નહત) તેના પ્રાણને પણ ખાંધી દો. (૪)

(અમી યં વ્રહ્માણં) આ જે જ્ઞાનીઓને (અપ મૃતયે પુરઃ દધિરે) અવનતિને માટે જ તેને અગ્રગ્રધરી દે છે. હે ઇન્દ્ર ! (સઃ તે અઘરપદં) તેઓ તારા પગની નીચે દોડા, (તેં મૃત્યયે પ્રત્યસ્યામિ) તેને મૃત્યુને માટે દે'કું' છું. (૫)

(યદિં દેવપુરાઃ પ્રેયુઃ) જે દેવોના નગર પર શત્રુઓએ ચડાઈ કરી દોડા અને તેમણે (વ્રણ વર્માણિ ચક્રિરે) જ્ઞાનને જ પોતાનું કવચ બનાવ્યું દોડા અને (તનૂપાનેં પરિપાણં કૃષ્ણાનાઃ) શરીરનું રક્ષણ કરવાનું સાધન પણ જે બનાવીને (યત્ ઉપકચિરે) જે કાંઈ કહે છે (સર્વે તત્ અરસં કૃધિ) તે સર્વ નીરસ બનાવો. (૬)

(અતૌ યાન્ અતિસરાન્ ચકાર) તેને જેણે આગળ વધનારો નેતા બનાવ્યો હતો. અને (ચ યાન્ કૃણવત્) જેને હમણા ઉત્પન્ન કર્યો છે. હે (વૃત્રહન્ત્ર) શત્રુનાશક ઇન્દ્ર ! (ત્વં તાન્ પુનઃ પ્રતીચઃ મારુધિ) હું ફરી વખત તેને પ્રતિગામી કર (યથા અમું જનં તૃણહાન્) જેનાથી તે જનસમૂહને અને મારી નાખીએ. (૭)

(યથા હન્દ્રઃ ઉદ્ધાચનં લઙ્ઘ્યા) જેવીરીતે ઇન્દ્રે બડબડનારા શત્રુઓને પકડીને તેમને (અઘરપદં ચક્રે) પગની નીચે દબાવી દીધા (તથા અહં) તે પ્રમાણે હું (શશ્વતીભ્યઃ સમામ્યઃ) સદાને માટે (અમૂન્ અઘરાન્ કૃણવે) આ શત્રુઓને નીચે દબાવું છું. (૮)

વાચકથ— હે અગ્રગામી પુરુષો ! વેગથી શત્રુઓ પર હુમલો કરો. ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી તેમનો વધ કરો જેવી રીતે વેદાઓને મારે છે, તે પ્રમાણે તમે શત્રુઓને મારી નાખો. શત્રુઓના પ્રાણ હો કાંઈ શત્રુ તમારા હાથમાંથી બચી ન જાય. (૪)

જે શત્રુઓ પોતાની અદરના વિદ્વાન પુરુષોને જન્મ અવનતિના કાર્યમાં જ લગાડી દે તેમની અવગતિ યાજ હું તો તેમને મૃત્યુને માટે સમર્પિત કરું છું. (૫)

જે દેવોના નગર પર શત્રુઓએ ચડાઈ કરી દોડા અને પોતાના શરીરની રક્તને માટે કવચાદિ દ્વારા સારી રીતે તેમની કરી દોડા, તેમજ પોતાનું સર્વ જ્ઞાન પણ આ પુરુષ કર્મમાં જ લગાડી દીધું દોડા એવા શત્રુના આ સર્વ પ્રશ્ન નિષ્ફળ થાશે. (૬)

અર્ચેનાનિન્દ્ર વૃત્તહન્નુગ્રો મર્મણિ વિધ્ય ।
અર્ચેવૈનાનુમિ તિષ્ઠન્દ્ર મેઘૃહં તવ ।
અનુ ત્વેન્દ્રા રંભામહે સ્યામ સુમતૌ તવ

॥ ૧ ॥

અર્થ—હે (વૃત્તહન્નુ દન્દ્ર) શત્રુનાશક ઇન્દ્ર ! (અન્ન ઉગ્રઃ એનાન્ મર્મણિ વિધ્ય) અહીં શૂર બનીને તેનાં મર્મસ્થાનોને છેદી નાખ. હે ઇન્દ્ર ! (અન્ન એવ એનાન્ અમિ તિષ્ઠ) અહીં જ તેમના પર ચઢાઇ કર. (અહં તવ મેદી) હું તારો મિત્ર બનીને રહું છું. હે ઇન્દ્ર ! (ત્વા અનુ આરંભામહે) તારે અનુકૂળ અમે કાર્યનો આરંભ કરીએ છીએ અને (તવ સુમતૌ સ્યામ) તારી સુખતિમાં અમે રહીએ. (૬)

બાધાર્થ—જો શત્રુ પોતાના પીરોને આગળ પાડીને હુમલો કરતા હોય, તો તે શત્રુના પ્રયત્નો ઉલટા યદ્ય જ્ય જેથી સર્વ શત્રુઓને અમે મારી નાખીએ (૭)

જે રીતે ઇન્દ્ર ધર્મથી શત્રુઓને યજ્ઞ નીચે દબાવી રાખે છે, તેવી રીતે હું હમેશા મારા શત્રુઓને નીચે દબાવી રાખુ છું. (૮)

હે પ્રભો ! હું ઉમ બનીને અહીં શત્રુઓનાં મર્મસ્થાનોને છેદી નાખ, આ શત્રુઓ પર ચઢાઇ કર. હું તારો મિત્ર બનીને તારે અનુકૂળ કાર્ય કરું છું અને તારી સુખજિમાં રિયાર રહુ છું. (૯)

શત્રુઓને દબાવવા

શત્રુનો નાશ

આ સકલમાં શત્રુનો નાશ કરવાનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેના પહેલાં બે મંત્રોમાં પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને બળ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે.

હુમ પ્રાર્થના

અમિમાં ઘીની આકૃતિએ આપીને યજ્ઞમાન પ્રાર્થના કરે છે કે— “ હું દેવતાઓના ઉદ્દેશથી આ આકૃતિએ યજ્ઞમાં આપી રહ્યો છું. આ આકૃતિએ દેવતાઓને પ્રાપ્ત થાઓ અને તેથી દેવતાઓ સન્નિવૃત્ત બનીને મારી પ્રાર્થના સાંભળે, પ્રભુની પશુ હું પ્રાર્થના કરું છું જે તે મારી પ્રાર્થના સાંભળે અને તેની સર્વ શક્તિઓ મારે અનુકૂળ થાઓ અને અમને પુષ્કળ બળ પ્રાપ્ત થાઓ (મં. ૧-૨)

નાસ્તિકોની અસંકેપતા

જે પુરૂષના મનમાં પરમાત્મા ભક્તિ હોતી નથી, તેને ૨૧ [અથર્વ અનુ. ભા. ૨]

નાસ્તિક અથવા ભક્તિહીન મનુષ્ય કહેવામાં આવે છે. યુદ્ધ ક્ષાદી નીકળે તો બંને પક્ષના લોકો પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે. સત્યપક્ષ જેવી રીતે પોતાના યજ્ઞને માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે, તેવી જ રીતે દુષ્ટપક્ષના લોકો પણ વિજયને માટે પ્રાર્થના કરે છે. આ પ્રમાણે બંને બાલુના સૈનિકો વિજય પ્રાપ્તિ માટે પ્રાર્થના કરવા માંડે અને યજ્ઞ યાગ કરવા માંડે તો પ્રભુ કયા પક્ષની સહાયતા કરે અને કયા પક્ષની નહિ કરે. આ વિષયમાં તૃતીય મંત્રનો ઉપદેશ લક્ષ્યપૂર્વક જોવા જેવો છે—

“ જે સમયે નાસ્તિક, ભક્તિહીન, દુષ્ટ મનુષ્ય પોતાના વિજયને માટે યજ્ઞ યાગ અથવા યજ્ઞ પ્રાર્થના વગેરે કરે છે તે સમયે અગ્નિ તેમની આકૃતિએ દેવતાઓ પ્રતિ પહોંચાડતો નથી, અને દેવતાઓ પણ તેના યજ્ઞમાં ભાગ નથી કારણ કે દેવતાઓ માત્ર આસ્તિક ભક્તોના યજ્ઞમાં જ જાય છે. ” (મં. ૩)

આ મંત્રથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે બંને પક્ષના લોકો જે પ્રાર્થના કરવા માંડે તો પણ ધાર્મિક લોકોની જ પ્રાર્થના

પરમેશ્વર સાંભળે છે દુષ્ટીની પ્રાર્થનાઓ કદી સાંભળતા નથી તેથી સત્યપક્ષના લોકો જ પ્રાર્થનાથી હૃષ્ટીય બન પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને તે બન બસત્ય પક્ષના લોકોને પ્રાપ્ત થતું નથી આ કારણને લીધે જ અન્તર્માં હ મેશા સત્યપક્ષનો જ વિશ્વ યાવ છે આ માટે ચોથા મ ત્રમાં કહ્યું છે કે " પ્રભુની આશાની અનુસાર શત્રુ પર દુષ્ટનો ક્રોધ, શત્રુઓને ખારી નાખો, ક્રોધ પણ શત્રુ તમારા દુષ્કર્મમાંથી છૂટતો ન બને " (મ ૪) આ બળ સત્યપક્ષને જ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ સત્યપક્ષ કદાચ અસકત જણાય તો પણ તે આદિમકમળી દૃષ્ટિએ શક્તિ શ પલ દોડાને લીધે અન્તર્માં વિજયી બને છે અસત્યપક્ષવાળાઓને પરમેશ્વરની શક્તિથી લાભ મળતો નથી આ વાત દર્શાવવાને માટે જ ૫ વચ્ચ અને ૫૪ મ નોનો ઉપદેશ છે

" જે લોકો અસત્યપક્ષનો આશ્રય લે છે અને પોતાના વિજયને માટે બાહ્યજીને પણ પોતાના અવનતિ ભર્મા માર્ગમાં ઉપાસન નિ કાર્યમાં રહે છે તેમને પરમેશ્વર અવનત કરે છે અને કદાચ મ યુ સુધી પણ પહોંચાડે છે જે દુષ્ટ લોકો દેવ જનોના નગરો પર હુમલો કરીને પોતાના વિજયને માટે ઉપાસનાદિ કર્મ કર્યા કરે છે અને સમજે છે કે આથી અમારી રક્ષા થશે અને અમે સુરક્ષિત થઈશું તેઓ ભ્રમમાં રહે છે, કારણ કે તેમના આ કર્મ પ્રયત્નો નિષ્ફળ જવાના જ છે " (મ ૫-૬)

અર્થાત્ અસત્યપક્ષનો વિજય કદી થશે નહિ હ મેશા સત્ય નો પક્ષ જ જય પ્રાપ્ત કરશે આ વૈદિક ધર્મનો ત્રિકાલો આધિત સિદ્ધાન્ત છે ક્રોધ તેને ફેરવી શકતો નથી

અન્તિમ ત્રણે મ ગ્રેમાં આજ વાત સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં આવી છે જે દુષ્ટ શત્રુ પોતાના સેનિકોને આશ્રય વધારીને જોતથી હુમલો કરે છે તેમનું તે કાર્ય અન્તર્માં તેમની વિરુદ્ધ થઈ જાય ૩ (મ ૭) અર્થાત્ બળના ગર્વથી શત્રુઓ સત્યપક્ષનો નાશ કરવા માટે જેમજેમ વધુ તેમનીઓ કરતા જાય છે તેમ તેમ તે અધિક નીચે પડતા જાય છે મોટા

મોટા રાજ્યો આજ દુષ્ટ બાનનાને લીધે નાશને પ્રાપ્ત થયેલ છે અને તે ફરી કદી ઉર્ધ્વા થયાં નથી આથી સાચુ યાત્ર મેશનું જે લોકોને માટે યોગ્ય છે તેઓ કદી અધર્મ મર્ગથી ચાલે નહિ અને અન્યના નાશથી પોતાની ઉન્નતિ સાધવાનો પ્રયત્ન કદી કરે નહિ કારણ કે આવી કાર્યોમાં કદી સફળતા મળતી નથી

" આવો ધર્મ હી અને બાળક કરનારો શત્રુ સમે આવે તો તેને નીચે દેવાવી દેવો જોઈએ આ હ મેશા પાસન કરવા યોગ્ય નિયમ છે " (મ ૮) અર્થાત્ સમજનોએ પણ શત્રુની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહિ

અનુનાશના ઉપાય

નવમ મ ત્રમાં શત્રુનો નાશ કરવાનો ઉપાય કહ્યો છે એ વાત હવે જોઈએ—

(૧) ઉમ્મ અન્ન મર્માણિ વિવ્રવ— યા મનીને અહીં શત્રુઓના મર્મસ્થાનોને રીધી નાખ (મ ૮)

(૧) મર્જીવ વનાન્ અમિતિષ્ઠ ૧— અહીં જ તે શત્રુઓનો સામનો કર એટલે કે તેમના પર વેમથી હુમલો ૩ (મ ૮)

(૧) અહ તય મેવી ૧ તય સુમતી વ્યામ્ ૧ તયા અવારવામહે — હું તારો મિત્ર બનીને રહીશ તારી સુમતિમાં રહીશ, અને તને અનુકૂળ આવશે એવી કાર્યો કરીશ (મ ૮)

પરમાત્માને અનુકૂળ કાર્ય કરવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ધર્માનુકૂળ વ્યવહાર કરવો જોઈએ આ પ્રકારે પાપો વ્યવહાર કરતા કરતા આદિમકળા વધારીને, પરમાત્માના ગ્રેમાં બનીને રહેવું અને શત્રુના દુષ્કર્મને ઉત્ક્રાંતિ દેવાનું સામર્થ્ય પણ પોતામાં હોવું જોઈએ અર્થાત્ પોતાના પાપને નિર્મળ ન બતાવવો જોઈએ આ પ્રમાણે આદિમક અને શારીરિક બળથી શુદ્ધ થવાથી સર્વ યુદ્ધોમાં અવરૂપ વિજય જ પ્રાપ્ત થાય છે

શત્રુઓને દૂર કરવા

કાંડે ૪, સૂકત ૩

(ઋષિ:- ભયર્વા । દેવતા:- હનુ, વ્યાઘ્ર)

ઉદિતઋષ્યો અક્રમન્વ્યાઘ્રઃ પુરુષો વૃકઃ ।

હિરુગ્ધિ યન્તિ સિન્ધવો હિરુદેવો વનસ્પતિર્હિરુદ્નમન્તુ શત્રવઃ ॥ ૧ ॥

પરેણૈતુ પથા વૃકઃ પરમેણોત તસ્કરઃ ।

પરેણ વૃત્વતી રજ્જુઃ પરેણાઘ્રાપુરંપતુ ॥ ૨ ॥

અદ્યૌ ચ તે મુર્ધ્ન ચ તે વ્યાઘ્ર જન્મયામસિ ।

આત્સર્વાન્વિશતિ નૃશ્ચાન્ ॥ ૩ ॥

ઘ્રાઘ્રં વૃત્વતાં વયં પ્રથમં જન્મયામસિ ।

આદુદૈનમથો અર્હિં યાતુધાનમથો વૃકમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (વ્યાઘ્ર, વૃકઃ, પુરુષઃ ત્રયઃ) વાઘ, વરૂ અને ચૌર મનુષ્ય, આ ત્રણે (ક્રમઃ ઉદ ક્રમન્) અહીંથી નાસી ગયા, (સિન્ધવઃ હિસક્ યન્તિ) નદીઓ નીચેની ગતિથી વહે છે, (દેવઃ વનસ્પતિઃ હિસક્) દિવ્ય વનસ્પતિ પશુ શેગોને નીચેની ગતિથી નસાડી મૂકે છે, એવી રીતે (શત્રવઃ હિસક્ નમન્તુ) શત્રુઓ નીચા નમીને ઝૂકી રહે. (૧)

(પરેણ પથા વૃકઃ પતુ) વરૂ દૂરના માર્ગથી જ ચાલ્યું બાધ, (ઉત પરમેણ તસ્કરઃ) અને તેનાથી પશુ દૂરના માર્ગે ચૌર ચાલ્યો બાધ. (પરેણ વૃત્વતી રજ્જુઃ) દૂરથી હાંતવાળી દોરડી એટલે સાપણ ચાલી બાધ, અને (અઘ્રાપુઃ પરેણ અર્પતુ) પાપી દૂરથી જ નાસી બાધ. (૨)

હે વ્યાઘ્ર ! (તે અદ્યૌ) તારી બંને આંખોને (ચ તે મુર્ધ્ન) તેમજ તારા મુખને (આત્ ચ સર્વાન્ વિશતિ નૃશ્ચાન્) અને તારા સર્વ બીસ નખોને (જન્મયામસિ) નાશ કરી દે છે. (૩)

(ઘ્રાઘ્રં વૃત્વતાં પ્રથમં વ્યાઘ્રં) હાંતવાળાઓમાં પહેલાં વાઘના (આત્ ઓ અર્હિં) અને સાપના, (અથો વૃકં) અને વરૂના (સ્તેનં અથો યાતુધાનં) ચૌર અથવા લૂંટારાના (વયં જન્મયામસિ) અમે નાશ કરીએ છીએ. (૪)

ભાવાર્થ— વાઘ, વરૂ, અને ચૌર અહીંથી નાસી બાધ એ રીતે નદીઓના પ્રવાહ નીચેની બાજુએ વહે છે, અને દિવ્ય વનસ્પતિઓથી શેગ દૂર નાસી બાધ છે તેજ રીતે શત્રુ અમારી પાસેથી દૂર નાસી બાધો. (૧)

વરૂ, ચૌર, સાપ વગેરે અને પાપી દુષ્ટ સર્વ અમારાથી દૂર નાસી બાધ (૨)

વાઘની આંખો, મોઢામાંના દાંત, અને તેના બીસ નખોનો અમે નાશ કરીએ છીએ (૩)

તીક્ષ્ણ હાંતવાળાઓમાં વાઘનો, વરૂનો અને સાપનો તથા દુષ્ટોમાં ચોર-લૂંટારાઓનો અમે નાશ કરીએ છીએ. (૪)

યો અથ સ્તેન આયતિ ત મંપિને અપાંયતિ ।

પથામંપથ્યમેતૈતિન્દ્રો વચ્ચેન દન્તુ તમ્

॥ ૫ ॥

મૂર્ણા મુગમ્વ દન્તા અપિંશીળી ટ પુટયઃ ।

તિષ્ઠેત્તે ગોધા મંયતુ નીચાર્વચ્છાપ્યુર્મગઃ

॥ ૬ ॥

યત્તમંવમ્સો ન વિ ધંસો વિ યંસો યદ્વ મંયમઃ ।

દન્ત્રજાઃ સોમ્રજા આયર્ષ્યમૈસિ યવાઘ્રગમ્નનમ્

॥ ૭ ॥

અર્થ— (અથ ય. સ્તેન આયતિ) આજ ને ચાર આવે, (સંવિષ્ટ સઃ મપ મયતિ) તેના ચૂરેચુરા થઇને તે દૂર દરી જાય, અને તે (યવા મપ ધ્વસેન યત્ત) મારંગના વિનાશથી અર્ધાત્ મારંગને ભૂલીને ચાલ્યો જાય અને (દન્ત્રઃ વચ્ચેન સં દન્તુ) ઇન્દ્ર વચ્ચી તેને મારી નાખે (૫)

(મુગમ્વ દન્તા મૂર્ણા) દિવે પશુઓના ઘાન તોડી નાખવામા આવ્યા, (અપિ પુટયઃ શીર્ણા ટ) અને તેની પાસગિઓ તૂટી ગઇ છે (તે ગોધા નિષ્ક્રમ્ય મયન્તુ) તારી ગુફા નીચે થઇ જાય અને (મુગ દાશપુ નીચા મયન્) દિવે પશુ આગળતો આવતો નીચે નાસી જાય (૬)

(યત્ત સયમઃ નઃ વિયમઃ) જેને સયમ કરેલ છે તેને વિશેષ દળાણમા ન રાખો પરંતુ (યત્ત ન વિયમ સંયમઃ) જેને વિશેષ દળાણમા રાખેલ નથી તેને વિશેષ પ્રકારના સંયમમા રાખો. આ (દન્ત્રજા સોમ્રજા) ઇન્દ્રથી અને સોમથી ભાગ્ય મળેલી (આયર્ષ્ય જમનં મસિ) અથર્વ વિદ્યાથી વાઘ આદિને દળાવવાનો આ ઉપાય છે (૭)

આપાદ— આજ ને ચાર અમારાપર દુશ્મનો કરશે તેનો પૂર્વ તારા વર્ધ, અને કાલ્ય તે બંધી જશે તો તે અમારા પોતાનો માન બની જશે, અને પછી ધરતી પર તે પોતાના મનોથી કાપી નાખશે (૫)

દિવે પશુઓના ઘાન તોડવામા આ પા અને પાસગિઓ કાપવામા આવી છે સર્વ દિવે પશુ નીચે નેહી કરીને ખાસી જાય (૬)

જેને વચન પ્રકારે કાનુમ રાખેલ છે તેને વધારે દળાણમા ન રાખો પરંતુ એનાપર કાનુ જમાવ્યો નથી તેને આવી રીતે દળાણમા રાખો આ ઇન્દ્ર મોઘ અને અવવાનો દુશ્મન દમન કરવાનો યજ્ઞ ઉપાય છે (૭)

શત્રુઓને દૂર કરવા

દુષ્ટોનુ' દમન કરવાનો ઉપાય

અથર્વવિદ્યાનો નિયમ

આ સંક્રમમાં દુષ્ટોનુ દમન કરવાનો ઉપાય કહેવામાં આવ્યો છે આ સંક્રમ ખૂબજ બ્યાપક અર્થવાળુ છે તેથી તે નીચળી વખતે આપણો દષ્ટિ કોણ આધ્યાત્મિક રાખવો જોઈએ તારે જ આથી યોગ્ય લાભ થઇ શકશે હવે આ દુષ્ટોના દમનનો ઉપાય જુઓ—

૧ યત્ત સ-યમ ન વિયમઃ,

૨ યત્ત ન વિયમ, સ યમા ॥ (૫ ૭)

" જેને સયમ કરેલ છે, તેને વિશેષ દળાવવામાં આવે પરંતુ જેનું નિયંત્રણ દમન ન કરેલ હોય તેનો સ અવરણ કરવામાં આવે " આ અથર્વવિદ્યાનો નિયમ છે—

આચર્ણ વ્યાઘ્રજમ્ભનમ્ । (૩ ૭)

“ આ અર્ચાનિધાના વ્યાધિદિકાનું દમન કરવાની વિધાના નિષેધ છે. ” તેમનું એ પ્રકારે પાલન કરી શકાય છે.

હન્દ્રજા સોમજા । (૩ ૭)

“ હન્દ્ર અર્થાત્ ધન્દ્રિયોનું અધિકતા જે મન અથવા અનન્ત કર્ણ યતુષ્ટય છે, તેનાથી ઉત્પન્ન થનારી (હન્દ્રજા.) અત શક્તિથી એક પ્રકારનું દમન થાય છે, અને (સોમજા) સોમ વગેરે ઔષધિઓની શક્તિથી એક દમન કરવામાં આવે છે. ” હુણોના દમનના આ બે માર્ગો છે

આ આખા સૂક્તમાં, “ (૧) વ્યાઘ્ર (વાધ), (૨) વૃકા (વૃ), (૩) અદિ (અર્), (૪) દત્તવર્તી રજ્જુ (દાંતવાળી કાપનારી દોરી અર્થાત્ સાપણ), (૫) તેમજ ખીજા દાંતવાળા, નખોવાળા હિંસ પશુઓ અને મોઘા (ઘે) ” આ દુષ્ટ પ્રાણીઓનાં નામે પશુ ગણાવના માં આવ્યા છે તેમજ “ સ્વકર, સ્તેન, પુરુષ (ચોર), અઘાયુ (પાપી), યાતુવાન (વૃદ્ધ), શત્રુઃ (દુશ્મન) ” આ દુષ્ટ પ્રાણીઓનાં નામે પશુ ગણાવ્યાં છે આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જેવી રીતે સમાજમાંથી દુષ્ટ મનુષ્યોને દૂર કરવાની આવશ્યકતા છે તેજ પ્રમાણે હિંસ પશુ વગેરેને પશુ દૂર કરીને સમાજને સુખી કરવો જોઈએ અર્થાત્ અન્ય દુષ્ટો જેમની ગણતરી કરવામાં આવી નથી તેવા દુષ્ટોને પશુ આજ વિધિથી દૂર કરવા જોઈએ અને સમાજમાંથી દાંડી કાઢીને સમાજને સુખી કરવો જોઈએ આજ આ સૂક્તનો આશય છે

વાધ, સાપ, અને સાંપણના દાંત પાકી નાખીને તેમને સૌમ્ય બનાવવાના ઉપાય ત્રીજા મંત્રમાં દર્શાવેલા છે આ ઉપાયો સર્વ પશુ જેઓ દાંત અને નખોથી દિંસા કરે છે તેમનું દમન કરવા માટે અમલમાં લાવી શકાય તેવા છે

સાપ, વાધ, વર વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ આવી જાય તો તેમને મારવા જોઈએ, તેમની ચાંસગિયે તોડવી જોઈએ તેઓના પ્રાણ જાય ત્યાં સુધી માર મારવો જોઈએ આ વાત મન ૩ થી ૬ સુધીના ચાર મંત્રોમાં દર્શાવવામાં આવી છે તેમજ આ ૧ ત્રીજા ચોર, લુટારા, ગ્રહ દુષ્ટ વગેરે સમાજને રિવાજક લોભી સમાજમાં આવીને જે ઉપદ્રવ મચાવવા માટે તેમને પશુ આ ઉપાયથી શાંત કરવા જોઈએ એમ કહ્યું છે.

આમ આ દાંત મારથી આ સર્વ દુષ્ટો અને હિંસકો

અને શત્રુઓને શાંત કરવા અથવા દૂર કરવા એમ આ સૂક્ત દ્વારા ઉપદેશ આપ્યો છે. પરંતુ વાધ સિંહ, ચોર, લુટારા તેઓ બહારનાજ સમાજમાં રહે છે એમ માનવું એમોની બૂન છે તેઓ જેવી રીતે બહાર છે તેવી જ રીતે મનુષ્યની અંદર પણ હોય છે. અને વાધ, વર, ચોર વગેરે બહારના શત્રુઓનું દમન કરવાને બદલે વસ્તુત મનુષ્યની અંદર રહેના સિંહ પશુઓ અને શત્રુઓને પણ દમાવવા જોઈએ એમ આ સૂક્તમાં ઉપદેશ કરવામાં આવેલ છે સાતમા મંત્રના “ સઘમ ” શબ્દથી આ વાત તદ્દન સ્પષ્ટ થઈ રહી છે.

મનુષ્યના આંતરિક સ્વેચ્છા કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર આ ૭ શત્રુઓ છે અને વેદમાં તેમને પશુ જ ગણેલા છે—

ઉલ્લૂકયાતું શુશુલૂકયાતુ જહિ શ્વયાતુસુત કોકયાતુમ્ । સુપર્ણયાતુસુત શૂબ્રયાતુ દ્વપદ્ય પ્રમુળ રક્ષ હન્દ્ર ॥ (ઋગ્વેદ ૭ । ૧૦૪ । ૨૨)

“(સુપર્ણ-યાતુ) ગરના જેવું ચાલ ચાલુ એટલે કે ધમક (શૂબ્રયાતુ)) ગીધના જેવો બ્યારહાર અર્થાત્ લોભ, (કોકયાતુ) ચક્રીઓના જેવો આચાર અર્થાત્ કામ (શ્વયાતુ) કુતરાના જેવો બ્યારહાર અર્થાત્ રવજનોથી મત્સર અથવા ક્રોધ (ઉલ્લૂક-યાતુ) પુત્રના જેવો વર્તન અર્થાત્ મૂઠતા (શુશુલૂક-યાતુ) વરના જેવી કૂતરા, આ ૭ પશુઓ મનુષ્યના અંત કર્ણમાં રહે છે, તેમનો નાશ એવી રીતે કરવો જોઈએ જેવી રીતે પત્થરોથી પક્ષીઓનો નાશ કરે છે કામ ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ મત્સર આ ૭ શત્રુ છે, આ પશુઓ છે તેમને દૂર કરવા જોઈએ તેમનો સઘમ કરવાનો ઉપાય આ સમમ મંત્રમાં કહેલ છે—

૧ જેમને સઘમના ગણેલ છે તેમનાપર વિશેષ દયાજી કરવું જોઈએ નહિ

૨ અને જેમનો સંમય થયો નથી તેમને સઘમ નીચે લાવવા જોઈએ

આ વાત બરોબર સમજાવવા માટે એક ઉદાહરણ લઈએ ગાડીના ઘેડાં પહેલા માં ૫ પશુઓજ હોય છે, પછીથી તેને શીખવવામાં આવે છે, શીખવ્યા પછી તેમને ગાડીમાં જોડવામાં આવે છે જે ઘેડાંઓ સારા નિયમવાળા, ચાનનારા, નમ્ર અને સુશીલ છે તેમને બિનાકારણુ વખારે દમાવવામાં આવે, સતાવ

અથવા પારકા પણ કેમ ન હોય (તાન્ દસ્વતી અરણી પ્રતીતી ણુ) તેમના પર દાંતવાળી સોટી ઉલટી ચાલે. હે અગ્નિ ! (ઇપાં વાસ્તુ મા મૂત) તેમનું કોઈ ઘર ન હોય અથવા (મા અપત્યં ડ) તેમને કોઈ સન્તાન ન હો. (૧)

હે (જાતવેદઃ) અગ્નિ ! (યઃ નઃ સુપ્તાન્ જાગ્રતઃ વા અભિદાસાત્) જે અમને સૂતા હોઈએ અથવા જાગતા હોઈએ ત્યારે નાશ કરે (યઃ તિષ્ઠતઃ વા ચરતઃ) જે સ્થિર રહેલ અથવા ચાલતાં ચાલતાં નાશ કરે. હે (જાતવેદઃ) અગ્નિ ! (વૈશ્વાનરેણ સયુજા સજોવાઃ) વિશ્વના નેતા તારા મિત્રની સાથે મળીને (તાન્ પ્રતીષઃ નિઃ દહ) તે પ્રતિકૂળ ચાલનારાઓને બ્હમ કર ! (૨)

ભાવાર્થ— જે પ્રપાદને અમારો નાશ કરે, અથવા પ્રગટ રૂપે અમને સતાવે, તે અમારો સંબંધી હો, મિત્ર હો અથવા પારકો માણસ હો, તે સતાવનારોનો નાશ કરવામાં આવે. (૧)

અમે સુતા હોઈએ, જાગતા હોઈએ, અથવા ચાલતા હોઈએ, અમે કોઈ પણ સ્થિતિમાં હોઈએ ત્યારે જે અમારો ધાત હરે છે તેનો પણ નાશ થાય. (૨)

અમને સતાવનારા શત્રુની ઉપેક્ષા ન કરવામાં આવે, એ આ સંક્રાન્તું તાત્પર્ય છે.

દુષ્ટોનું નિવારણ

કાંડ ૭, સૂક્ત ૬૫

(ઋષિઃ— ઓંગિરાઃ । દેવતા— મન્ત્રોક્તાઃ)

અપિ વૃશ્ચ પુરાણવદ્વ્રતતૈરિવ ગુપ્તિતમ્ । ઓર્જો વ્રાસ્યસ્ય દમ્ભય ॥ ૧ ॥

વયં તદ્વસ્ય સંમૃતં વસ્વિન્દ્રેણ વિ મંજામહૈ ।

મ્લાપયામિ ભ્રજઃ શિશ્રં વરુણસ્ય વ્રતેન તે ॥ ૨ ॥

યથા શેપો અપાયતૈ સ્ત્રીષુ ચાસદનાવયાઃ ।

અવસ્થસ્ય ક્રુદીર્વતઃ શાઙ્કુરસ્ય નિતોદિનઃ

યદાતંતમવ તત્તંનુ યદુત્તંતં નિ તત્તંનુ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (વ્રતતેઃ પુરાણવત્ ગુપ્તિતં હવ) લતાઓના જૂનાં સૂકાઓલાં ડાળખાંઓની જેમ (વ્રાસ્યસ્ય ઓર્જઃ અપિવૃશ્ચ દમ્ભય) હિંસકના બળને કાપેા અને દબાવેા. (૧)

(વયં અસ્ય તત્ત સંમૃતં વસુ) અમે તેના તે એકત્રિત ધનને (ઇન્દ્રેણ વિમંજામહૈ) પ્રભુની સાથે વહેંચી દઈએ છીએ. તથા (વરુણસ્ય વ્રતેન) વરુણ દેવેના વ્રતની સાથે (તે ભ્રજઃ શિશ્રં મ્લાપયામિ) તારા તેજના ઘમંડને દૂર કરી દઈ છું. (૨)

(અવસ્થસ્ય ક્રુદીર્વતઃ) નીચ ગાળેા દેનારા, (શાઙ્કુરસ્ય નિતોદિનઃ) કાંડા જેવેા વ્યવહાર કરનારા અને પીડા કરનારા દુષ્ટ મનુષ્યોનો (યત્ આતતં) જે ફેલાએલ દુષ્ટત્વ છે, (તત્ત અવ તનુ) તે બંધ થઈ

૧૫, નાથ થઈ બાપ, (તન્ ઉત્તતં તન્ નિતનુ) જે ઉપર ચઢેલ છે તે નીચે આવી પડે. (યથા શેષઃ સ્ત્રીપુ અપાયતિ) જે રીતે તેમનું કુટુંબ શ્રીઓની બાબતમાં ન થાય તે પ્રકારે તેમના મુખી જે કુટુંબ (અનાવયાઃ જાતનુ) પહેંચી શકે નહીં. (૪)

બાનાર્થ— તે ઉપર ૧ કુટુંબ અને ઉપરથી કલ્યાણ મનુષ્યનું બળ થયેલ છે. (૧)

કુટુંબ મનુષ્યનું ધન લઈને ઉપરના મુખ કાર્યમાં લગાડે છે. (૨)

પીડા જેનારા કુટુંબ મનુષ્યે શ્રીઓને કહી કુટુંબ ન પડેલાકે જોયો પ્રત્યક્ષ કરે. (૩)

આ સુત ૨૫૯ છે તેથી તેનું વિશેષ નિવચન કરવાની આવશ્યકતા નથી. કુટુંબના આદ્યમુખી શ્રીઓને જથ્થાથી જોઈએ, શ્રીઓ પાસે કોઈ કુટુંબ મનુષ્ય પડેલો જો નહિ.

યાતુધાન નાશનં

કાંડ ૧, સૂક્ત ૭

(ઋષિ - યાતન. ૧ દેવતા - અગ્નિ, (જાતવેદા) ૨ બ્રાહ્મણી)

સ્તુધાનમંય આ વંહ યાતુધાનં કિમીદિનમ્ ।

ત્વં હિ દેવ વન્વિતો હન્તા ક્ષ્વેદિમ્વિથ ॥ ૧ ॥

આજ્યસ્ય પરમેષ્ઠિન્ જાતવેદસ્તનૂવશિન્ ।

અગ્નેઃ ક્ષીલસ્ય પ્રાશાન યાતુધાનાન્ વિ લાપય ॥ ૨ ॥

વિ લપન્તુ યાતુધાનાં અત્રિણો યે કિમીદિનંઃ

અથેદમંઘ્રે નો હ્રવિરિન્દ્રશ્ચ પરિતિ હૃયંતમ્ ॥ ૩ ॥

અગ્નિઃ પૂર્વ આ રમતાં પ્રેન્દ્રોઃ સુદતુ વાહુમાન્ ।

ઋષીન્ સર્વો યાતુમાનપમસ્મીત્યેત્યં ॥ ૪ ॥

પશ્યામ તે ક્ષીર્યં જાતવેદઃ ય યોઃ જ્ઞહિ યાતુધાનાં ત્રૃચક્ષઃ ।

ત્વય્યા સર્વે પરિતપ્તાઃ પુરસ્તાત્ત આ ચન્તુ પ્રભુવાણા ઉપેદમ્ ॥ ૫ ॥

આ રમસ્વ જાતવેદોઽસ્માકાર્થાય જણિયે ।

હૃતો નો અગ્નેઃ મૃત્વા યાતુધાનાન્ વિ લાપય ॥ ૬ ॥

સ્વમંઘ્રે યાતુધાનાનુપચન્દ્રોઃ કુહા વંહ ।

અર્થેપામિન્દ્રો વજ્રેણાર્પિ શ્રીર્પાણિ વૃશ્ચતુ ॥ ૭ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! (સ્તુધાનં) સ્તુતિ કરનારશ્રીઓ (યાતુધાન કિમીદિનં) ઘાતક મનુષ્યોને પણ (આ વંહ) અહીં લઈ આવ. (હિ) કારણ કે હે દેવ ! (વન્દિત ત્વમ્) નમનને પ્રાપ્ત થએલો તું (દસ્યોઃ)

લૂંટારાને (હન્તા) મારી નાખનાર અથવા પકડી લેનાર (વશૂવિય) થયો છે. (૧) હે (પરમેષ્ઠિન્) એક સ્થાનમાં રહેનારા (જાતવેદઃ) જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનારા અને (તનૂ-વશિન્) શરીરને સંયમમાં રાખનારા અગ્નિ ! તું (તૌલસ્ય આજ્યસ્ય) તોળેલા ધી ઇત્યાદિનું (પ્રાશન) લેખન કર અને (યાતુધાનાન્) હુંટેને (વિ લાપય) વિલાપ કરાવ. (૨) (યે) જે (યાતુધાનાઃ) હુષ્ટ (અગ્નિણઃ) ભટકનારા અને (કિમીદિનઃ) ઘાતક છે તેઓ (વિલપન્તુ) વિલાપ કરે. (અય) અને હવે હે અગ્નિ ! (इदं हविः) આ હવિ તું અને (इन्द्रः च) ઇન્દ્ર (પ્રતિ હર્યતમ્ , સ્વીકાર કરે. (૩) (પૂર્વઃ અગ્નિઃ આરભતાં) પ્રથમ અગ્નિ આરંભ કરે ત્યાર પછી (બાહુમાન્ ઇન્દ્રઃ પ્ર નુદતુ) બાહુભળવાળો ઇન્દ્ર વિશેષ પ્રેરણા કરે, જેથી (સર્વઃ યાતુમાન્) બધા હુષ્ટ લોકો (एष्य) આવીને (ત્રવીતુ) ખોલે કે (અયં અસિ હતિ) આ હું છું. (૪) હે (જાતવેદઃ) જ્ઞાની ! (તે ઘીર્યં પશ્યામ) તારું પરાક્રમ જોઈએ. હે (નૃ-વક્ષઃ) મનુષ્યોના માર્ગ દર્શક ! (યાતુધાનાન્) હુંટેને (નઃ) અમારો હુકમ (પ્રવૃહિ) વિશેષ રૂપે કહી સંભળાવ. (ત્વયા) તારાથી (પુરસ્તાત્) પહેલાં (પરિતપ્તાઃ) તપેલા (તે સર્વે) તેઓ બધા (इदं ब्रुवाणाः) આમ કહેતા કહેતા (उप आयन्तु) અમારી પાસે આવી જાય. (૫) હે (જાતવેદઃ) જ્ઞાની ! (આરમસ્વ) આરંભ કર (અસ્માક+અર્ધાય) અમારા પ્રયેજન માટે તું (જક્ષિપે) ઉત્પન્ન થયો છે. હે અગ્નિ ! તું અમારા દૂત બનીને લૂંટારાઓને અને હુંટેને વિલાપ કરાવ. (૬) હે અગ્નિ ! તું (યાતુધાનાન્) હુંટેને (उपवृद्धान्) બાધીને (इह वा बहु) અહીં લઈ આવ. (अय) અને ઇન્દ્ર પોતાના વજ્રથી (एषां शीर्षाणि) તેમના મસ્તક (वृक्षतु) કાપી નાખે. (૭)

યાતુધાન નાશન

આનો ભાવાર્થ અમે પાછળથી લખીશું કારણ કે આ સૂક્તમાં કેટલાક શબ્દોના અર્થોનો વિચાર પહેલાં કરવો જોઈએ. આ સૂક્તના કેટલાક શબ્દો બ્રમ ઉત્પન્ન કરનારા છે અને ત્યાં સુધી તેમનો નિશ્ચય અર્થ જરાબર લક્ષમાં ન આવે ત્યાં સુધી આ સૂક્તનો ઉપદેશ સમગ્ર શકાશે નહિ. સર્વથી પહેલાં “ અગ્નિ ” કોણ છે તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ.

અગ્નિ કોણ છે ?

આ સૂક્તમાં અગ્નિપદનો શો અર્થ કરવો જોઈએ તેનો નિશ્ચય કરાવનારા શબ્દો આ રહ્યા. “ જાતવેદ , પરમેષ્ઠિન્ , તનૂવશિન્ , નૃ-વક્ષઃ , યન્દિતઃ , દૂતઃ , દેવઃ , અગ્નિઃ ” આ શબ્દોનો અર્થ જોયા પછી અગ્નિનું સ્વરૂપ સર્વ પ્રથમ આપણે જોઈશું—

(૧) જાતવેદઃ [જાતં યોતિ] જે ઉત્પન્ન થયેલી સંસ્થિતે સારી રીતે જણે છે. (જાત-વેદઃ) જેણે જ્ઞાન

પ્રાપ્ત કર્યું છે અર્થાત્ જ્ઞાની, સંસ્થિત વિદ્યા અને આત્મવિદ્યાને પ્રથમતઃ જાણનારો.

(૨) પરમેષ્ઠિન્ (પરમે પદે રહ્યાતા) પરમપદમાં રિશ્વર રહેલો અર્થાત્ સમાધિની અતિમ અવસ્થાને જે પ્રાપ્ત છે, જેણે આત્માનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તુષ્ટા-અતુષ્ટ અવસ્થાનો અનુભવ કરનારો.

(૩) તનૂવશિન્- (તનૂ- વશિન્) પોતાનું શરીર અને હન્દિયોને પોતાને સ્વાધીન રાખનારો, હન્દિયોનો સંયમ અને મનનિયંત્રક કરનારો, આસનાદિ યોગાસનોથી જેણે પોતાની કાયા સિદ્ધિ કરી છે. આજ મનુષ્ય “ પરમે-ષ્ઠિન્ ” થવા સંભવ છે.

(૪) નૃ-વક્ષઃ- “ વક્ષસ્ ” શબ્દ સ્પષ્ટ શબ્દોદ્ધારો ઉપદેશ આપવાનો ભાવ દર્શાવે છે. મનુષ્યને જે યોગ્ય ધર્મ અમરો ઉપદેશ આપે છે.

શાની ઉપદેશ

આ ચાર શબ્દો અમિના મુખ્યમ જનાવે છે આ ચારો નેશી ૨૫૨ જણા છે કે અહીંના અમિ એટલે 'ધર્મો-પદેશ' પતિ 'જ' છે સંદિ નિશા જાનનારો અખાત-શાભમાં પ્રવીણ, મેળાજવાસથી કરીર, હિન્દ્ર્ય અને મને કાણમાં શાખનારો, શ્રમાધિની સિદ્ધિ જેને પ્રાપ્ત છે તેજ આ શાભા પડિન "શુ-ચક્ષ" અર્થાત્ લોકોને ધર્મોપદેશ કરવાને માટે યોગ્ય છે ઉપદેશક બનતાં પહેલાં ઉપદેશકની તૈયારી કરી હોવી જોઈએ તેથી બોધ અહીં પ્રાપ્ત થાય છે આવા ઉપદેશકને હોય તોજ ધર્મનો જગત્ત્ર પ્રચાર થકા ભવ છે

(૫) ઘનિદત્ત - આવા પ્રકારના ઉપદેશકને જ બધા લોકો વફન કરી શકે છે

(૬) દૂત - જે સદેશ પહોંચાડે છે તે દૂત કહેવાય છે આ ઉપદેશક પતિ ધર્મનો જ દેશ આમ જનાતા સુધી પહોંચાડે છે માટે તે "ધર્મનો દૂત" છે દૂત શબ્દનો ખીલો આય 'નોકર, બૃત્ત' છે તે અર્થ બહીષ્કારકાચ નહિ ધર્મનો સદેશ રચો રચો પહોંચાડનારો આ દૂત ધર્મનો ઉપદેશક જ છે

(૭) દેવ પ્રકાશમાન, તેજસ્વી,

(૮) જ્ઞાતિ- પ્રકાશ આપીને અન્ધકારનો નાશ કરનારો જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધારીને અજ્ઞાનની અન્ધકારનો નાશ કરનારો ઉજ્જ્વલા (ગરમી) ઉત્પન્ન કરીને હલન ચલન કરનારો

આ બધા શબ્દો એ ૨૫ ઉપદેશકનું જ વર્ણન કરે છે આ પ્રકારે વેદમાં 'અમિ' શબ્દ શાની ઉપદેશક બતાવે વાચક જ બપારે "શુદ્ધ" શબ્દ ક્ષત્રિયનો વાચક છે

પ્રકાર ક્ષત્રિય

"અભિ પ્રિય" શબ્દ જાણ અને ક્ષત્રિયનો મોધ કરે છે વેદમાં આ બે શબ્દો ઘણે ઠેકાણે એકઠા આવેલા છે આમ જાવ 'સમિ હરદ્' 'એ બે શબ્દો વેદમાં ઘણે રચણે દર્શાવે છે અમિ શબ્દ બ્રાહ્મણનો અને ધર્મ શબ્દ ક્ષત્રિયનો વાચક છે અમિ શબ્દનો બ્રાહ્મણ અર્થ આપણે જોયો હતો ધર્મ શબ્દનો અર્થ જોઈએ—

ધર્મ કોણ છે ?

અર્થ જ શુનાયક એવો થાય છે

૧ શુદ્ધ- (શુદ્ધ) શુદ્ધિને ડિન લિખ કરનાર

૨ વાદુમાન - વાદુશો, બૂળશો, અર્થાત્ બાળ માટે સુઅસિદ્ધ દરેક મનુષ્ય બૂળશો તો હોય જ છે પરંતુ ક્ષત્રિયને જ "વાદુમાન" એવો માટે કહ્યો છે તેનાં કારણે જ વાદુશનાં હોય છે

૩ શુદ્ધ વર્ણ જાણીણ વૃક્ષાણુ - ક્ષત્રિયો તત્ત્વાર્થ જાણીનાં આર્થ કારણે ક્ષત્રિયના આ કાર્યનું વર્ણન આ સકતના અતિમ મનમાં કરેલું છે મુકમાં શુદ્ધિનાં શિર કંધનું કારણ તથા કુદેશ માં માર્ગ ઉપર કોઈ કાર્ય ક્ષત્રિયનું જ છે એ પ્રસિદ્ધ વાત છે

આથી સિદ્ધ થાય છે કે આ સકતમાં "શુદ્ધ" શબ્દ ક્ષત્રિયનો ભાવ મૂલ્ય છે અમિ શબ્દની શાભા ઉપદેશક અને ધર્મ શબ્દની શાસનનું કાર્ય કરનારો ક્ષત્રિય એવો અર્થ લીધા પછી આ સકતનો અર્થ જોવો જોઈએ—

ધર્મોપદેશનું ક્ષેત્ર

પાકે એમ ન સમજે કે વર્ણો ઉત્સવોમાં માન વ્યાખ્યાન આપતું એજ ધર્મોપદેશનું કાર્યક્ષેત્ર છે ત્યાં તો ધર્મિક લોકો જ આવે છે પ્રથમથી જ ને લોકોની જ્ઞાતિ અને પ્રવૃત્તિ ધર્મમાં રહેલી છે તેજ ધાર્મિક લોકો આવા ઉત્સવોમાં આવે છે અથવા આવા ધાર્મિક લોકોને ધર્મનો ઉપદેશ આપવો એવો અર્થ તે એ મરો કે ધોએતાં કપડાંઓને ફરી વખત મેંત્ર કીવે જ થાય વારત્રમાં મેંત્ર ધર્મનાં કપડાંઓને જ ધોતને રવચ કરવા જોઈએ, તેવીજ રીતે અધાર્મિક જ્ઞાતિના લોકોનેજ ઉપદેશ દ્વારા સુધરવા જોઈએ, આજ સમયે ધર્મ પ્રચાર છે આ દર્શાવવા માટે જ આ સકતમાં ધર્મ પ્રચાર કરવા મેળવ લોકોનું વર્ણન નિમન ત્રિખા શબ્દોથી કર્યું છે— "વાતુધાન, કિમ્મોદન, દક્ષુ, ભવિન્" હવે તેમનો અર્થ જોઈએ—

૧ વાતુ - વાતુ બાકનારાનું નામ છે જેને કપાંવ ધરવાર તથી પરંતુ જે ભવ પડાની જેમ અદ્વિતી ભવતો ફરે છે તેનું નામ "વાતુ" છે બાકનું એ અર્થ દર્શાવનારો "વા" ધતુ આમાં છે

૨ વાતુમાન - વાતુમાન, વાતુવાન શબ્દનો ભાવ "વાતુશો" છે અર્થાત્ જેની પાસે ઘણા વાતુ (બાક)

૩ યાતુમાનાન્- ધણા યાતુમાનોને પોતાના કાબૂમાં રાખનારો.

૪ યાતુધાન:- યાતુઓનું ધારણું, કારણ પોષણ કરનારો અર્થાત્ ભટકનાગઓને પોતાની પાસે રાખીને તેમનું પોષણ કરનારો. " યાતુધાન્ય " પણ આ ભાવવાચક જ છે

પાઠકોએ જાણીજી લીધું હશે કે આ શબ્દો વિશેષ વાતને વ્યક્ત કરી રહ્યા છે જેને મરખાર, અપુત્ર વગેરે હોય છે, અને જે કુટુંબમાં રહે છે તે એટલે ઉપદ્રવકારી હોતો નથી, જેટલો એક ધરખાર વગરનો ભટકતો હોય છે. તે હંમેશાં બૂખ્યો રહે છે કોઈ પણ પ્રકારનું મનનું સમાધાન તેને મળતું નથી, તેથી પ્રત્યેક જાતનો ઉપદ્રવ કરવા માટે તે તત્પર રહે છે. આ કારણે " યાતુ " શબ્દ ખરાબ વૃત્તિવાળો એમ અર્થમાં યાતુ થયો છે. દુષ્ટ, ડાકુ, ચોર, લૂંટારો, ખૂની ઇત્યાદિ આ શબ્દના અર્થ આગળ ઉપર બની ગયા, આ ચોર ડાકુ ન્યાં સુધી એકમા હોય છે ત્યાં સુધી તેઓ " યાતુ " કહેવાય છે પરંતુ એના બે ચાર ડાકુઓને ભેગા કરી પોતાના કાબૂમાં રાખીને લૂંટ કરનારો " યાતુ-માન, યાતુ-વાન, યાતુમત્ અર્થાત્ યાતુવાળો કે ડાકુઓને રાખનારો કહેવામાં આવે છે. પહેલાં કરતાં ખીન્ને સમાજને વધારે હાનિ પહોંચાડે છે. તેનું નામ " યાતુ-ધાન, યાતુ-ધાન્ય " છે. પાઠક આથી જાણી શકે છે કે આ વૈદિક શબ્દ જે વેદમાં કેટલાંક સ્થાનોમાં આવે છે તે બધા હીન અને દુષ્ટ લોકોના વાચક છે. હવે વધુ જુઓ—

૫ યમિન્-ઝમ્ત્રી (યત્તિ):- સતત ભટકતો રહે છે. આ શબ્દ પણ પહેલાં શબ્દોના જ ભાવ દર્શાવે છે. તેની ખીન્ને ભાવ (યત્તિ) ખાનારો, હંમેશા પોતાના ભોગ વિવાસને માટે ખીન્નનું મનું કાપનારો. જેઓ ચોડાક ધનને મટે ખૂન કરે છે, એમ પ્રકારના દુષ્ટ લોકોનો વાચક આ શબ્દ છે.

૬ કિમોદિન્- (કિં દુદાન્તી) દહે શુ ખાતુ, આવા પ્રકારની વૃત્તિવાળા બૂખ્યા અથવા પેટને માટે એટલે કે ખાવાને માટે જ ખીન્નઓનો યાતુધાન કરનારા દુષ્ટ લોકો.

૭ દમ્- (દમ્-ઉપશયે) યાતુધાન કરનારો, ખીન્નનો નાશ કરનારો, દર પ્રકારનો દુષ્ટ મનુષ્ય

આ સર્વ લોકો સમાજના નુખનો નાશ કરે છે, આ કારણે સમાજના લોકોને કષ્ટ થાય છે. જો આ લોકો ગામમાં

આવી ગયા તો ગામમાં, ચોરી, ડાકુગીરી, ખૂન, લૂંટ વગેરે થાય છે, સ્ત્રીઓ પર અત્યાચાર થાય છે. સમજીને અનેક પ્રકારના કષ્ટ થાય છે, એટલા માટેજ ધર્મોપદેશથી આ લોકોને સુધારવા જોઈએ, એવો આ સૂક્તનો આદેશ છે. જેઓ ધરખાર વગરના છે, જેઓ જંગલો અને વનમાં રહે છે, જેઓ ચોરી, ડાકુગીરી ઇત્યાદિ દુષ્ટ કર્મ કરે છે. તેમને ધર્મોપદેશ દ્વારા સુધારવા જોઈએ, અર્થાત્ જેઓ નાગરિક છે. જેઓ પહેલેથી જ ધર્મના પ્રેમી છે તેઓમા ધર્મની જાગૃતિ કરવી યોગ્ય છે પરંતુ જેમની પાસે ધર્મનો અવાજ પહોંચ્યો નથી અને જેઓનો જીવનક્રમ પણ ધર્મ ખાલ્ય માટેથીજ હંમેશા ચાલ્યા કરે છે, તેમનો સુધારો કરીને જ તેમને ઉત્તમ નાગરિક બનાવવા જોઈએ. ધર્મોપદેશક પોતાનું આ કાર્યક્ષેત્ર ખરાબ જુએ.

ધર્મોપદેશકના મુણ, સાસન કાર્યમાં નિયુક્ત ક્ષત્રિયના, મુણ અને જે લોકોમાં ધર્મ પ્રચારની અત્યંત આવશ્યકતા છે તેમનાં મુણકર્મ આ સૂક્તના આધારે આપણે જાણી, હવે આ શબ્દોથી દિસામે આ સૂક્ત જોતું જોઈએ.

દુષ્ટોની સુધારણા

પ્રથમ મન્- " હે ધર્મોપદેશક તમારી પ્રથ સા કરનારા દુષ્ટ ડાકુઓને અહીં લઈ આવ કારણ કે તને વંદન કર્યા પછી તું દરમુઓનો નાશક બને છે. " (૧)

આ પહેલાં મન્માં બે વિધાન છે—

(૧) સ્તુતિ કરનારા ડાકુને અહીં લઈ આવ અને

(૨) તેમની વંદના પ્રાપ્ત કરીને તેમનો નાશક બન

તેનું તાત્પર્ય આ છે:- ધર્મોપદેશક આવા દુષ્ટોમાં, ડાકુમાં, ખીરસાકાતરનારોઓમાં ધર્મોપદેશ કરવા માટે જાવ, તેમને સત્ત્વ ધર્મનો ઉપદેશ કરે ચોરી વગેરે પાપ કર્મ છે એ વાત તેમને સારી રીતે સમજાવે, તેમનાં દુષ્ટ કામોમાંથી તેમને પરાવૃત્ત કરે જ્યારે તેઓ સારી રીતે જનગૃહો કે ચોરી વગેરે ઉપદ્રવક વ્યવસાય ખરાબ છે અને માનવની રક્ષા કરનારો સત્ત્વ ધર્મ જિજ્ઞાસુ છે અને તે સત્ત્વધર્મ આ ધર્મોપદેશક પાસેથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, ત્યારે તેઓ તેની પાસે શ્રદ્ધા અને કાર્તિકથી આપશે અને તેમની પ્રથ સા કરશે અને તેમની સામે પોતાનાં ખરાબો નમાવશે અર્થાત્ તેમને પ્રણામ કરશે જ્યારે તેમનામાં એટલી શ્રદ્ધામયિ ન હોય ત્યારે તેમનું ડાકુપણ નાશ એટલે કે દાન એની મોજ

યજ્ઞ જશે એટલા માટે મન કહે છે કે “ ધર્મોપદેશક દુષ્ટ મનુષ્યોને પોતાના ઉપદેશદ્વારા, પોતાની પ્રથા કરનારા બનાવશે અર્થાત્ પોતાના અનુયાયી બનાવીને, પોતાના સમાજમાં ભેગવી દે અને તેમની પાસેથી નગન મેળવી તેમના ધાતક બને ”

“ જેમની પાસેથી નમસ્કાર પ્રાપ્ત કર્યો તેનોજ ધાત કરવો ” આ વિધાન પ્રથમ દૃષ્ટિએ ધણુ જ વિચિત્ર જેવું પ્રતીત થાય છે, પરંતુ અધાર્મિક દુષ્ટ મનુષ્યોનો સુધારો કરનારાઓનું એવું જ બને છે. જ્યારે દુષ્ટ મનુષ્ય ધાર્મિક બની જાય છે તે સમયે તે પેના ધર્મોપદેશકની સામે પોતાનું શિર ઝૂકાવી લેશે અને શિર ઝૂકવાની સાથે જ તે દુષ્ટ મનુષ્યના સ્વરૂપમાંથી બદલી જઈને (પારસ્તિક રીતે ચતુષ્ પાપીને) ધાર્મિક નવજનન પ્રાપ્ત કરાને હિસાબે આનો કે તે નવો જ મનુષ્ય બની જાય છે જો એક યજ્ઞ ધર્મોપદેશ સાંભળીને ધાર્મિક બની જાય નો સામાજિક દૃષ્ટિથી તેનો સાત્ત્વ અર્થ એજ છે કે એક યજ્ઞ મંત્રી જશે અને એક સાનો નવો ધાર્મિક મનુષ્ય પેદા થયો હવે બીજો મંત્ર લુએ—

(મિતાહારી બનો)

દ્વિતીય મંત્ર— “ દે પરમ શ્રેષ્ઠ અવરથામાં રહેનારા, શરીરને વશમાં રાખનારા યાત્રી ધર્મોપદેશક ! ધી વગેરે પદાર્થો તોળીને અર્થાત્ પ્રમાણમાં બંધાયું કર અને કુબેટાને વાપી દે. ” (૨)

આ દ્વિતીય મંત્રમાં બે આદેશ છે—

(૧) તોળીને માપીને ધી વગેરે ભોજન ખા અને

(૨) કુબેટાને રમાડ.

ધર્મોપદેશકોએ આ બંને વાતો ખ્યાનમાં લેવી જોઈએ. ધર્મોપદેશક જ્યારે બહાર પ્રવાસને માટે જાય છે ત્યારે ભક્ત લોકો તેમને માટે મેવા, મિઠાઇ, ધી, માખણ, કૃષ વગેરે પદાર્થો આપવડતા કરતાં વધારે લાખી આપે છે તથા જે નવા ધર્મમાં તેઓએ પ્રવેશ કર્યો હોય છે, તેમની ભક્તિની તીનતા અત્યંતિક દોવાને કારણે તેઓ એક ધર્મોપદેશકનો ધર્મો અધિક આદર કરે છે આવે સમયેએ વધુ સલામતીય જી કે જીવંતી લાસ્યમાં આવીને ઉપદેશક વધારે ખાવ અને હાથમાં બગાડ થરાને કારણે માર્ગ પડે, તેથી વેદે ઉપદેશ આપ્યો છે કે ધર્મોપદેશકોએ તોળીમાંથી જ ખાતું ભેંષએ આ ઉપદેશને કે મેઘા અમળ્ય કરવાનું દોરાર્થી તથા હવા

પાણીના હમેશાં પરિવર્તન થવાથી તેમની પાચકશક્તિમાં બગાડ થવાને સલામ છે જેથી જેટલી પાચકશક્તિ હોય છે તેના કરતાં પણ ઓછું ખાતું એ તેમને માટે યોગ્ય છે તેટલા માટે વેદ કહે છે કે “ ઉપદેશક તોળી માપીને જ ધી વગેરે પદાર્થો ખાવ અધિક ખાવ નહિ ”

મંત્રમાં ત્રીજાવાત “ કુબેટાને રમરાની ” છે જો ઉપદેશક પ્રમાણશી હશે, અને જો તેમના ઉપદેશથી શ્રોતા-જનોને પોતાના દુરાચારની જાણ થઈ જશે અને તેમના અતઃકરણમાં ભાવભાવના જાગૃત થઈ જશે તો તેમને રૂડી વર્ણમાં જરા પણ વાર લાગશે નહિ તથા તેમના પૂર્વના દુરાચારમય જીવનની બાબતમાં પૂર્ણ પશ્ચાત્તપ થવામાં પણ જરાએ સમસ્યા લાગશે નહિ આ પ્રમાણે બીજા મંત્રનો ભાવાર્થ જોવા પછી ત્રીજા મંત્રને જોઈએ—

કુષ્ઠ જીવનનો પશ્ચાત્તપ

તૃતીય મંત્ર— “ કુષ્ઠ લોકો રૂડી પડે, અને હવે ધર્મોપદેશક તારે માટે આ અમારું ધન છે, ક્ષત્રિય પણ તેનો રૂડીકાર કરે ” (૩)

સાચા ધર્મોપદેશકનો ધર્મોપદેશ સાંભળીને કુષ્ઠ લોકોને પોતાના કુબંધો માટે પશ્ચાત્તપ થાય અને તેઓ રૂડી પડે તેમજ જનના પણ ધર્મોપદેશક તથા તેમના સદાચર ક્ષત્રિયોને પણ યથાશક્તિ ધન દેતી રહે, જનતાની ધનની સદાચર જ ધર્મોપદેશનું કાર્ણ સર્ગ ખાતું રહે છે હવે ચતુર્થ મંત્ર લુએ—

ધર્મોપદેશક પોતાનું કાર્ણ સલાવે

ચતુર્થ મંત્ર— “ પ્રથમ ધર્મોપદેશક પોતાના કાર્ણને પ્રારંભ કરે પછીથી, ક્ષત્રિય તેમની સલામતા કરે, તેનું ધરિયામ એ આવે કે સર્વ કુટો આવશે, ” હું અહીં જી એમ જાહેર કરે. ” (૪)

ધર્મોપદેશકો દેશદેશાન્તરમાં જ્યાં જ્યાં તેઓ પહોંચી શકે ત્યાં તીવર બનીને જાય અને પોતાનું ધર્મ પ્રચારનું કાર્ણ જોરશોરથી આપણે રાખે કણમાં કણ પરિસ્થિતિમાં પણ ન ડરતા તેઓ પોતાનું કાર્ણ જોરશોરથી ખાતું રાખે પાછળ થી ક્ષત્રિયો પણ તેમની ઉચિત સલામતા કરે પરંતુ દીવજ્ય એવું ન બને કે ધર્મોપદેશક પ્રથમથી જ ક્ષત્રિયોની સલામતા પ્રાપ્ત કરીને તેમના જોરપર એટલે કે ક્ષત્રિયેના જોરપર ધર્મ પ્રચાર ચલાવે આ વાચ્ય નથી તેથી વેદનું એવું કહેતું છે કે ધર્મોપદેશક આદ્યજ્ઞ દ્વારા જનના જોરશોર પોતાના

ધર્મનો પ્રચાર કરે અનેક ધર્મ પ્રચારને પોતાનું આવશ્યક ધર્મ કામ માનીને પોતાનું કર્તવ્ય કરતા રહે આ ધર્મ પ્રચારનું પરિણામ એવું આવે કે સર્વ દુષ્ટ દુરાચારી મનુષ્ય પોતાનું આચરણ સુધારી લે અને ખુલ્લા દાંવે ઉપદેશકોની પાસે આવીને કહે કે, “ અમે હવે આપના શરણે આવી ગયા છીએ, ” આજ ધર્મ પ્રચારનું સાધ્ય છે, ધર્મ પ્રચારથી દુરાચારી ઠીક સુધારી જાય અને સારા ધાર્મિક બને, તેઓ પોતાના પ્રથમના દુરાચારની સ્મૃતિથી પશ્ચાત્તાપ કરે તથા જ્યારે દુરાચારનું તેમને સ્મરણ થાય ત્યારે તેમને રડવું આવે ક્ષત્રિયોની સહાયતાની ઇચ્છા કર્યા સિવાય કેવળ પોતાનું આ ધાર્મિક કર્તવ્ય છે એમ માનીને આદર્શનું નજીક આ કામ કરે, પાછળથી ક્ષત્રિયો તેમને યોગ્ય સહાયતા પહોંચાડે ક્ષત્રિયોના ભોરથી જે ધર્મ પ્રચાર થાય છે તે યોગ્ય નથી, પરંતુ બાહ્ય પોતાની સાત્વિક વૃત્તિથી જે હૃદય પવટો કરી દે છે તેજ સાચું ધર્મ પરિવર્તન છે આ પ્રકારે ચતુર્થ મંત્રનો આશય જોયા પછી હવે પાંચમે મંત્ર જોઈએ—

દુષ્ટાની પશ્ચાત્તાપથી શુદ્ધિ

૫મ મંત્ર— “ હે શાની ઉપદેશક ! અમે તમારે પ્રસન્ન નોંધશું, મનુષ્યોને સન્માન જતાવનારોએ ! દુષ્ટોને તમે આપશું ધર્મનો ઉપદેશ કરે તમારા પ્રયત્નથી પશ્ચાત્તાપ કરતા સર્વ દુષ્ટ લોકો અમારી પાસે આવે અને તેજ પ્રમાણે તેઓ બોલે ”

પૂર્વોક્ત પ્રકારનો સાચો ધર્મોપદેશક જ્યારે ધર્મોપદેશને માટે બહાર જવા નીકળે છે તે સમયે તેના ગૌરવ કરતાં લોકો કહે છે કે, હે ઉપદેશક ! હવે તું ઉપદેશ આપવાને માટે જઈ રહ્યો છે તો અમે પણ હવે જોઈશું કે તારા પરિશુદ્ધ ઉપદેશથી તું કેટલા લોકોને હૃદય પવટો કરાવી શકે છે. અને કેટલાને સત્ય ધર્મની દીક્ષા તું આપે છે આથી તારા પરાક્રમની જાણ અમને બરાબર થઈ જશે તમે સિધાવો, અમે તમારો ગૌરવ કરીએ છીએ, સત્ય ધર્મનો સંદેશ સર્વ જનતા સુધી પહોંચાડો તમારા ઉપદેશ રૂપી શાનામિથી તમ સચેલા અને પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત સચેલા લોકો અમારા સમાજમાં દાખલ થાય અને કહે કે, “ અમે હવે ધર્મમૃત પીધું છે, અને તેથી હવે અમે તમારા બની ગયા છીએ ”

“ તમ, સતમ, પરિતમ ” આ શબ્દો પશ્ચાત્તાપ સૂચક

છે તપ શબ્દ તમ બનીને એટલે કે તાપ સહન કરીને શુદ્ધ બનવું એમ સૂચવે છે. અગ્નિ સોનું, ચાંદી, ત્રાણ વગેરે ધાતુઓ શુદ્ધ કરે છે અર્થાત્ તેમની મલિનતાને દૂર કરે છે. આ પ્રકારે અહીંના અગ્નિ-જે શાની ધર્મોપદેશક છે તે પોતાના શાનામિમાં સર્વ દુષ્ટોને તપાવે છે અને તેમની મલિનતા બરાબર સાફ કરે છે શુદ્ધિની ખરી વિધિજ આ છે. જોગી છત્રનનો ત્યાગ કરીને તપના છત્રનનો પ્રારંભ કરવા તેનું નામજ ધાર્મિક બનવું એમ છે આ દૃષ્ટિથી આ મંત્રનો “ પરિ-તમ ” શબ્દ બહુ મહાભાવનો સૂચક છે. હવે છત્રા મંત્રનો બાનાથ જોઈએ

ધર્મનો દૂત

છત્રો મંત્ર— “ હે શાની પુરૂષ ! તારા કાર્મનો આરંભ કર, અમારા કાર્મને માટેજ તમને આગળ વધારેલા છે હે ઉપદેશક ! તું અમારો ધાર્મિક સંદેશ પહોંચાડનારો દૂત બનીને દુષ્ટોને પશ્ચાત્તાપથી રડાવી દે ” (૬)

ધર્મ પ્રચારને માટે બાહ્ય બનારા ઉપદેશકને લોકો કહે છે કે— “ હવે તમે તમારા ધર્મ પ્રચારના કાર્મનો આરંભ કરી દો જરા પણ રૂબ વચર, બીકે રાખ્યા નિના તમે દેશ દેશાંતરમાં જાઓ અને ત્યાં સત્યધર્મનો પ્રચાર કરો અમારા આ કાર્મને માટેજ તમને આમળ મોકલવામાં આવે છે અથવા આગળ ધધાવવામાં આવે છે અમારો ધાર્મિક સંદેશ જાતમાં ફેલાવવાનો છે આ સંદેશને પ્રતીક રથને પહોંચાડનારા તમો જ અમારા દૂત છો હવે આગળ જાઓ અને ધાર્મિક સંદેશને ચારે દશાએમાં ફેલાવી દો અને અત્યાર સુધી જે લોકો અધાર્મિક વૃત્તિથી રહેતા હતા તેમને તમારા સદુપદેશ દ્વારા શુદ્ધ કરો અને તેમને તેમના પૂર્વ દુરાચારનો પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થવા દો. તેમાંના હૃદયનો એવો પવટો થયો હો કે તેઓ પોતાના પૂર્વાચરણનું સ્મરણ કરીને રડવા લાગે ” આ પ્રકારે જ્યતનો સુધારો કરવાને માટે ધર્મોપદેશકને મોકલવામાં આવે છે.

હાકુઓને દંડ

આટલો ધર્મોપદેશ થયા છતાં પણ જે લોકો સુધારી નહિ અને પોતાનું દુરાચારી કામ ન છોડ્યાં ચાલુ રાખશે અથવા પૂર્વોક્ત પ્રકારના એક ધર્મોપદેશકોના પરાક્રમના પ્રયત્નો થયા છતાં પણ જે પોતાનું દુષ્ટ આચરણ છોડ્યા નથી અને જનતાને ચોરી, ગુપ્તગીરી વગેરેથી અત્યત કષ્ટ

પહેાંચાડે છે, તેમને ગોગા દડ દેવાનું કંઈ માન્યજનુ નથી, તે કાચું ફાનિયનું છે, આ ભાવ આગળના મનમાં કહેવો છે-

સમમત્ર - "હે ધર્મોપદેશક ! તમારા પ્રયત્નો થવા છતાં જે શુભ્યો અને દુષ્ટ લોકો પોતાના દુરાચારને છોડના નથી તેમને બાંધીને બાંધી લઈ આવ્યા અને ત્યાર પછી તેમનું માથું તલવારથી ફાંટીએ કાપી નાખે " (૭)

ઐશ ધર્મોપદેશક પોતાનો ધર્મોપદેશનો પ્રયત્ન કરે અને દુષ્ટોને પરિત્ર અને ધાર્મિક બનાવવાને યત્ન કરે જેઓ સદાચારી બની જશે, તેઓ આપણામાં કાળાં જશે પરંતુ જેઓ વારંવાર પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ પોતાનો દુષ્ટ આચાર માનુ રાખે તેમને સજા કરવી જરૂરી છે કારણ કે સર્વ ધાસન સરથા સમાજની કાંતિને માટે જ છે પરંતુ દુષ્ટોને પણ સુધરવાની પૂરેપૂરી તક આપવી જોઈએ જ્યારે વારંવાર પ્રયત્ન કરના છતાં પણ જેઓ સુધરશે નહિ તો ફાંટીએ આગળ વધે અને પોતાની કોર સજાનો તેમના પર અમલ કરે, ફાંટીએ તેમને બાંધીને એ બનામચારી દુષ્ટોમાં ફિર કાપી નાખે, આથી બીજાઓને પણ ઉપદેશ મળી શકે છે કે આમારે પણ ધાર્મિક બનવું જોઈએ તોજ બધી શકો નહિ તો અમારી પણ આજ અરસા થશે

આદેશજનુ અને ફાંટીયોના પ્રયત્નનુ પ્રમાણ

આ સૂક્તમાં આદેશજનુ પ્રયત્ન માટે ૭ મંત્રો છે અને એક જ મંત્રમાં ફાંટીયોનો કોર દડ આગળ ધરવાની સૂચના કરી છે, આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઓછામાં ઓછા ૭મણા પ્રયત્નો બાદ પણ પોતાના સુધરેલો કરે, આપણા પ્રયત્નો ક્યાં છતાં પણ ન સુધરે, ૭ વાર તક આપવા છતાં જે લોકો પોતાની દુષ્ટતા ન છોડે તેમના પર જ ફાંટીએ વળ પ્રહાર કરવા યોગ્ય છે કારણ કે જેઓને મનથી જ દુષ્ટતા કરવાની રેવ પડી ગઈ છે તેઓ માત્ર એક વખતના ઉપદેશથી પલટાઈ નામ અને સુધરી નામ એ સર્વ જ કદી ન બતકે અશક્ય જ ■
તેથી જુગાજુદા અવસરથી તેમને ઘણી તક આપવી જોઈએ એટલા પ્રયત્નો ક્યાં છતાં જે લોકો નહિ સુધરે તેમને કાં તો બધાનાં રાખવા જોઈએ અથવા તો તેમનો સિરઠેદ કરવો જોઈએ

આદેશ પણ મારી નાખે છે અને ફાંટિય પણ મારી નાખે છે પરંતુ તેમની મારી નાખવાની પદ્ધતિ અલગ છે તેમાં

મજા મોટે ભેદ છે પહેલા મનમાં બધાજની પદ્ધતિ દર્શાવે છે અને સાનમાં મંત્રમાં ફાંટીયોની પદ્ધતિ દર્શાવી છે ફાંટીયોની રીત તો એક જ છે કે તલવારથી માથું કાપી નાખે અથવા દુષ્ટોને કાગજદમાં બંધમાં રાખવા જોઈએ અથવા ની પદ્ધતિ આથી તદન અલગ છે, આદેશજનુ ઉપદેશ આપે છે ઉપદેશ દ્વારા ઓતાઓના હૃદયમાં પડેલા બાણ છે તેમ પોતાના અનુચારી બનાવી લે છે, તેમના મનની સર્વ દુષ્ટતા નાશ પામે છે બનેલો ઉદ્ધેશ દુષ્ટોની સખ્યા ધગડાવતો છે પરંતુ આદેશ દુષ્ટોને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે, હૃદય શુદ્ધ બનાવે છે અને દુષ્ટોની સખ્યા ઘટાડે છે અને ફાંટિય તેમને કબલ કરાંને તેમની સખ્યા ધગડે છે તેથી આદેશજનુ પ્રયત્નો ઐશ અને ફાંટિયોના બીજા ન ગરના હોય છે

તેમાં ન્યાયભાષા દળન, "દળન, પરિતાપ, વિદાય" દર્શાવેલ શબ્દો આવે છે ત્યાં સર્વ રચને તેમનો એક સરખો અર્થ લેવો જોઈએ નહિ તે શબ્દો આદેશજનુ માટે વપરાયા છે કે ફાંટિયોને માટે વપરાયા છે તે જોવું જોઈએ દળનથી શબ્દ ઓળી સેવા થતે છે આદેશજનુ ફાંટિય બને પોતપોતાના કસોથી દળન કરે છે ઉપર રાષ્ટ્ર દર્શાવ્યું છે કે આદેશજનુ નિચાર પરિવર્તન દ્વારા શત્રુનો નાશ કરે છે અને ફાંટિયો સિર-કેદ દ્વારા શત્રુઓને ઘટાડે છે તે જ પ્રમાણે "વિભાષ" પણ એ પ્રકારના છે ફાંટિયો શત્રુઓની કતલ કરે છે ત્યારે શત્રુના સાથીદારો વિલાપ કરે છે રડે છે અને હાથપીટ કરે છે તે જ પ્રકારે આદેશજનુ ધર્મોપદેશ દ્વારા જે સમયે ઓલા ઓલા હૃદયમાં અસ્થિતભાવ અને, ધર્મપ્રેમ ઉત્પન્ન કરીને પહેલાના દુરાચારનો પશ્ચાત્તાપ ઉત્પન્ન કરે છે તે સમયે પણ તે લોકો રડે છે અને અશ્રુ વહાવે છે આમ આ અશ્રુ વદા વશના જને પ્રકારમાં પણ મોટા નશાવન છે જે છટ પરિવર્તન આદેશજનુ કરી શકે છે તે ફાંટિય કદાપિ કરી શકતો નથી આ જ પ્રમાણે " પરિતાપ, સતાપ " વગેરે શબ્દોના અર્થ વિશે સમજવું જોઈએ

આ સૂત્રનો અર્થ કરવામાં વિદ્વાનોએ આ અદેશજનુ પ્રણાલિકાનો ભેદ ન સમજવાને કારણે આ શબ્દોના અર્થનો ઘણો અનર્થ કર્યો છે તેથી પછી આ ભેદને પહેલાં બરાબર સમજ લે અને પછી મનોનો ઉપદેશ અનુચારનો બન કરે આ વાત જો એકતાર બરાબર સમજાઈ નામ તો મનોનો આદેશ સમજવામાં કાંઈ પણ પ્રકારની કદીનતા

જાણશે નહિ. પરન્તુ ધ્રાહણ અને ક્ષત્રિયના ક્રમશઃ ક્રોધળ તેજ પ્રભાણુ આ બંને શત્રુઓને કષ્ટ રીતે રાખે છે, તપાવે અને તીક્ષ્ણ ભાગોના બેદ બે યોગ્ય રીતે સમભરશે નહિ તે છે, અને બાળે છે તે પાકક પોતાના વિચાર અને અર્થો દર્શાવ્યર્થનો અનર્થ જરૂર જણાઇ આવશે. તેથી દુષ્ટોની સંખ્યા વેલા માર્ગથી જરાજર સમજે અને આવા સંક્રાંતના તાત્પર્ય ધ્રાહણ કષ્ટ રીતે ધરાડે છે અને ક્ષત્રિય કષ્ટ રીતે ધરાડે છે, યથાયોગ્ય જાણે.

યાતુધાન નાશનં

કાંડ ૧, સૂકત ૮

(ઋષિઃ— વાતમઃ । દેવતા— અગ્નિઃ, વૃહસ્પતિઃ)

इदं हविर्यातुधानान् नदी केनमिवा बहत् ।

य इदं स्त्री पुमानर्करिह स स्तुवतां जनः ॥ १ ॥

अयं स्तुवान आगमद्विमं स्म प्रति हर्यत ।

बृहस्पते वशे लब्ध्वाग्नीषोमा वि विध्यतम् ॥ २ ॥

यातुधानस्य सोमप जहि प्रजा नयस्व च ।

नि स्तुवानस्य पातय परमक्षुतावरम् ॥ ३ ॥

यत्रैषामગ્રે જનિમાનિ વેત્ય ગુહાં સતામત્ત્રિણાં જાતવેદઃ ।

તાંસ્તવં વ્રહ્મણા વાઘૃધાનો જહ્યેપાં શતૃતર્હમગ્રે ॥ ૪ ॥

અર્થ— (નદીકેનં હવ) નદી જેથી રીતે શીથળે લઇ આવે છે તે પ્રકારે (इदं हविः) આ ઠાન (યાતુધાનાન્ આવંહત) દુષ્ટ લોકોને અહીં લઇ આવે. (યઃ પુમાન્) જે સ્ત્રી સ્વયંવા જે પુરુષ (इदं अकः) આ પાપ કરતાં રહે છે, (સઃ જનઃ) તે મનુષ્ય તારી (સ્તુવતાં) પ્રશંસા કરે. (૧) (સ્તુવાનઃ અયં) પ્રશંસા કરનારો આ ડાકુ (આગમત્) આવ્યો છે, (દ્વિમં) તેનું (સ્મ પ્રતિ હર્યત) અવશ્ય સ્વાગત કરે. હે (વૃહસ્પતે) જ્ઞાની ઉપદેશક ! તેને (વશે લઘ્વા) વશમાં શાખીને, હે (અગ્નિષોમૌ) અગ્નિ અને શોભા ! (વિ વિધ્યતં) તેનું તમે વિશેષ નિરીક્ષણ કરો. (૨) હે (સોમપ) સોમપાન કરનારાઓ ! (યાતુધાનસ્ય પ્રજાં) દુષ્ટનાં સંતાનો પ્રતિ (જહિ) પહોંચી બા, અને (ચ નયસ્વ) તેમને લઇ બા અર્થાત્ સ-માર્ગથી ચલાવ. તેમજ (સ્તુવાનસ્ય) પ્રશંસા કરનારાઓની (પરં ઠત અવરં) શ્રેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ (અગ્નિ) આંખો (નિપાતય) નીચે નમાવી દે. (૩) હે (અગ્રે જાતવેદઃ) તેજસ્વી અને જ્ઞાની પુરુષ ! (યત્ર ગુહા) જ્યાં કોઈ એક શુદ્ધમાં (ઇષાં) આ (અત્રિણાં સતાં) ભટકનારા સજ્જનોનાં (જનિમાનિ) કુટુંબો અને સંતાનોને (વેત્ય) તું જાણે છે. (તાન્ વ્રહ્મણા વાઘૃધાનઃ) તેમને જ્ઞાનથી વધારીને (ઇવાં જ્ઞાનર્હ જહિ ' તેમનાં સેકડો કપડોના નાશ કર. (૪)

યાતુધાન નાશન.

આ યજ્ઞન પાત્ર પૂર્વે યજ્ઞનેા ઉપરેષ જરા સવિધીય રીતે રાખે છે. દુટ લોકોને કમ રીતે સુધારવા જેવા છે તેનો વિચાર આ યજ્ઞમાં જેવા જેવા છે. આ યજ્ઞમાં આદ્યજ ઉપરેષનું એક વધારે વિધેયજ આવેલું છે. તે (યદુરવસિઃ) છે તેનો અર્થ જ્ઞાનપતિ પ્રસિદ્ધ છે. બુદ્ધરૂપિ એ રેવેનો ગુરુ અને તે આદ્યજ જ છે. આ વિધેયમાં કંઈકને રચાનજ નથી. "સોમ" શબ્દ તેનોજ વાચક તરીકે આ યજ્ઞમાં વપરા એક છે. "સોમોદરમાર્કઃ ક્ષાત્રજાનાં રાજા" આદ્યજનો આવેવાન સોમ છે તેજ પ્રમાણે બુદ્ધરૂપિ પણ એક જ્ઞાની આદ્યજ જ છે. પાકે આ શબ્દોનો પૂર્વે આવેલા યજ્ઞમાં આદ્યજ વાચક જે શબ્દો આવેલા છે તેમની સાથે મેળવી ભુએ અને પછી બધાનું સાથે મળન કરે તો તેમને જગાધ આવરો કે ધર્મોપદેશક આદ્યજ કયા ગુણોથી યુક્ત હોયો નોંધએ. દવે કમયા મન્ત્રોનો આવાથ ભુએ—

ધર્મોપદેશનું પરિભાષ

પ્રથમ મન્ત્ર— "ને રીતે નદી ફીણ લાવે છે તે પ્રકારે આ દાન દુટ લોકોને બીડી ધસી લાવે તેઓમાંથી અથવા પુણ્ય જે કોષ્ટ આ પ્રકારનું પાપ કરે છે તેજ માનવી સ્તુતિ કરનારો બને." (૧)

વૃદ્ધિ જળથી ભરેલી નદી જેવી રીતે પોતાના પ્રવાહની સાથે ફીણ ધસી લાવે છે, તે પ્રમાણે ધર્મ પ્રચારને માટે અર્થજ કરાએલું અમારું આ દાન દુટોને થીમ્મ અહો ધસી લાવે, અર્થાત્ આ દાનનો વિનિયોગ ધર્મ પ્રચારમાં થયને તે ધર્મ પ્રચારથી એટલું પ્રચારનું કાર્ય થાય કે જેથી સર્વ દુટ લોકો પોતાની દુટતા ઊઠીને ઉત્તમ નાગરિક બનવા માટે અમારી પાસે આવી જાય તેઓમાં ઓએ દોષ કે પ્રરોગ દોષ, જે કોષ્ટ તેમનામાં પાપાચરણ કરનાર દોષ તે ઉપરેષ શ્રવણ કરતાંની સાથે જ ધર્મોપદેશથી પ્રેરિત થયને તેમજ ધર્મમાં બળવાને ઉત્સુક બનીને ધર્મની પ્રચંસા કરે અને અધર્માચરણની નિંદા કરે પાકે લક્ષમાં હો કે હવેલા કાવ પરિવર્તનનું આ પદ્યનું લક્ષણ છે. ધર્મમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ધર્મ સંધના લોકો તેની સાથે કેવા પ્રકારનું વર્તન ગણાય તે વિષેનો ઉપરેષ બીજા મન્ત્રમાં ભુએ—

નવ પ્રવિદ્યકા આદર

દ્વિતીય મન્ત્ર— આ સ્તુતિ કરતો કરતો આવી ગયો છે,

તેનું સ્થાપન કરા, તે જ્ઞાની પુણ્ય ! તેને તમારા લક્ષમાં રાખીને, આદ્યજ અને તેમના મુખી તેના પર લક્ષ રાખે (૨) "

ઉપરેષ શ્રવણ કરીને ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષિત બનીને ધર્મની પ્રચંસા કરતો કરતો આ પુણ્ય આવેતો છે અર્થાત્ પદેશાને અધર્મિક દુરચારી કદ દનો તેનું લક્ષ્ય ધર્મ તરફ લાકું છે. અને તે પૂર્ણા હવેથી કહે છે કે ધર્મ માર્ગે આત્મનું જ ઉત્તમ છે, ધર્મની શ્રેષ્ઠતા તે જ્ઞાનગુણ લાગ્યો છે તેમજ અધર્માચરણથી મનુષ્યનું જે પતન થાય છે તે પણ તેના હવેમાં બરાબર ઉતરી ગયું છે. તે પતનમાંથી બચવા માટે દવે તે ધર્મસંધમાં પ્રવિદ્યકા કહે છે, અને એ જ ઉદ્દેશ્યથી તે ધર્મિક લોકોની પામે આવી ગયેલ છે. આવે વખતે ધર્મિક લોકોએ તેમનું સ્થાપન કરતું એ યોગ્ય છે, તેનો સ્વીકાર આદરપૂર્વક કરે અર્થાત્ તેને તેઓ અપનાવે, બુદ્ધરૂપિ અર્થાત્ જે જ્ઞાની આદ્યજ દોષ તેની પાસે તે રહે, તે જ્ઞાની આદ્યજે રેશા નિયમાનુસાર વર્તે તથા અન્ય સમયે તેનું નિરીક્ષણ ઉપરેષક બનવા આદ્યજોના નેના કરતા રહે અને વાર-વાર તેમને ધર્મસંધને બોધ કર્યા કરે.

આ પ્રમાણે તેની યોગ્યતા વધારવામાં આવે અને તેના ધર્મિકતાવને યોગ્ય અપવામાં આવે, નહિ તો ધર્મસંધમાં નવિન પ્રવેશ થએલ માનવી સત્સંગિઓની ઉદાક્ષીનતાને કારણે પોતે પણ ઉદાસ બનીને ચાલે જશે અને અધિક વિરોધી બનશે. આથી નવિન પ્રવેશ પામેલ મનુષ્યને અપનાવવાના વિષયમાં સત્સંગિઓને માથે આ એક મોટી જવાબદારી છે, આ વિષયમાં વેદની આર આગાઓ લક્ષમાં રાખવા જેની છે.

૧ આ નવિન દાખવ થએલો છે.

૨ તેનો યોગ્ય કરો.

૩ દાખવ ચલાવી સાથે જ જ્ઞાની તેને નિયમમાં ચાલવાનું વિદ્યણ આપે.

૪ અન્ય વિદ્યો તેનું નિરીક્ષન કરે.

આ મન્ત્રમાં "વિષદ્યત" શબ્દ છે તેનો જાણીતા અર્થ નિશાન તાકનું, નિશાન મારતું, પાતનું વગેરે છે. નિશાન તાકનું એટલે કે તેના પર નોંધેલ લક્ષ કાળજીપૂર્વક રાખવું. તેની ચોક્કસ પૂર્વક દેખરેખ રાખવી એવો અર્થ થાય છે.

તેની વિશેષ પ્રકારે કાળજી લેવી, તેનું જાણું કરવાનો હમિશા ચલન કરવો અસ્તુ હવે ત્રીજો મંત્ર લુઓ—

દુષ્ટોનાં સંતાનોનો સુધારો

તૃતીય મંત્ર— “ હે સોમપાન કરનારાઓ ! દુષ્ટ લોકોની પ્રાપ્તિને અર્થાત્ તેમનાં બાળબચ્ચાઓને પ્રાપ્ત કરો અને તેમને ઉત્તમ માર્ગે ચલાવો, જે તમારી પ્રશંસા કરે તેમની આંખો તમારા તરફના વિનયથી ઝૂકી રહે. ”

સોમપાન કરનારો અર્થાત્ ચરકર્તા બ્રાહ્મણ યજ્ઞદારા ધર્મ-પ્રચારનું મહાન કાર્ય કરે છે. દુષ્ટોને સુધારવાના મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્યમાં વિશેષ મહત્ત્વની વાત એ છે કે ધર્મ પ્રચાર કરનારાઓ મોટી ઉમરના વૃદ્ધ માણસો કરતાં નવયુવકોને સુધારવાનો પ્રયાત્ન અધિક કરે. નવયુવકોનો સંધ બનાવે, તેમનો આચાર સુધારે, સદાચાર પ્રત્યે તેમની રૂચિ વધારે અર્થાત્ પ્રત્યેક રીતે તેમને ધાર્મિક બનાવવાનો સર્વથી પ્રથમ ઉલ્લેખ કરે, કારણ કે ઉમરમાં વધેલા લોકો પોતાના દુરાચારમાં વધારે રીક્ષા થએલા હોય છે, અથવા તેમને તે જ આચાર વધુ પ્રિય અને લાલદામક જણાય છે, તેથી તેમનો હૃદય પહોંચા કરવો ધણી મુશ્કેલ છે. પરન્તુ નવયુવકનું મન કોમળ હોય છે. તેમનામાં કુસંસ્કારો હજી તેટલા દૃઢ થએલા હોતા નથી, તેથી નવયુવકોમાં સુધારણા જલદી થઈ શકે છે. તે ઉપરાંત જો નવયુવકો સુધારી જાય તો તેમની પછીની પેઢી ધણી જલદી સુધારી જાય, એટલા માટે નવયુવકોને સુધારવાના પ્રયત્નો વિશેષ રીતે કરવા જોઈએ. દુષ્ટોનાં બાળકોને એકત્રિત કરીને તેમને ધર્મનીતિ અર્થાત્ ધાર્મિક આચારનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. તેઓમાં તમારા ધર્મની પ્રશંસા જે કરે તેની આંખો પ્રથમ ઝૂકાવો અર્થાત્ તેમની આંખો અર્થથી જે ઉંચી થએલી છે તે નમ્રતાથી નીચે નમી જાઓ. અધાર્મિક દુષ્ટોની આંખો હમિશા લાલ અને મદોન્મત્ત હોય છે, અમરો વાંકી વળેલી અને ચડેલી હોય છે. બીજા માણસને જાણી લેવાની કળા તેમનામાં સદૃઢ જ હોય છે. આ વાંકી દષ્ટિનો આશય છે. નીચી દષ્ટિનો અર્થ ચાલચલણની નમ્રતા, શ્રદ્ધા, ભક્તિ, આત્મપરીક્ષા, આત્મસુધાર વગેરે છે. (માર્કિ નિપાત્તય) આંખો નીચે નમાવવી એ આ દષ્ટિમાં ભેદ છે.

સાધારણ મનુષ્યની દષ્ટિ જુદા પ્રકારની હોય છે. ચોરની નજર જુદા પ્રકારની હોય છે, સાધુની દષ્ટિ વિશિષ્ટ પ્રકારની હોય છે તેમજ તરણ અને વૃદ્ધની દષ્ટિમાં પણ ભેદ હોય છે. એટલા માટે વેદે કહ્યું છે કે “ તેમની નજર નીચે નમાવી દો. ” ધાર્મિક આચાર જીવનમાં ઉતરે તોજ દષ્ટિ નમ્ર બને છે અન્યથા નહિ. અસ્તુ. આ પ્રમાણે ત્રીજા મંત્રનો ભાવ જોવા પછી ચોથા મંત્રનો ભાવાર્થ લુઓ—

ધરોમાં પ્રચાર

ચતુર્થ મંત્ર— “ હે જ્ઞાની ઉપદેશક ! જ્યાં જ્યાં શુભ સ્થાનોમાં આ ભટકનારાઓમાં સહેજ ભલ્લા પુરુષોનાં કુટુંબ હોય ત્યાં પહોંચીને જ્ઞાની તેમનામાં વૃદ્ધિ કરીને, તેમને પડનારાં સંકરો કપાટોને દૂર કરો ” (૪)

ચોર, ઝડકુ ઇત્યાદિની સુધારણાનો વિચાર કરતી વખતે તેમને સંધર્માં ઉપદેશ કરવો એ સાધારણ વાત છે. તેના કરતાં વધારે પરિણામકારક વાત તો એ છે કે તેમના પરિવારોમાં જન્મને તેમને ધર્મોપદેશ કરવો જોઈએ. આમ કરવાથી તેમનામાં જે થોડા ધણા ભલ્લા માણસો (સ્વર્તાં અગ્નિર્ણા) હોય તેમના ધરોમાં પહેલાં જવું જોઈએ કારણ કે તેમનાં હૃદય થોડાં નરમ હોવાને કારણે તેમના પર બહુ જ ઝડપથી અસર થવા સંભવ છે. તેમના ધરોમાં જન્મને, તેમને, તેમની સ્ત્રીઓને, તેમનાં બાળબચ્ચાઓને પ્રથમ ધર્મોપદેશ કરવો જોઈએ. તેમની ઉત્પત્તિ (વ્રાહ્મણાઃ વાલ્મીકીનાઃ) જ્ઞાનદાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અર્થાત્ તેમને જ્ઞાન આપવું જોઈએ સાચું ધર્મજ્ઞાન આપવાથી જ તેમનો ઉદ્ધાર થઈ શકે છે. એકવાર ધર્મજ્ઞતામાં તેમની રૂચિ વધી મુક તો અધર્મથી થતાં સંકરો કપાટો દૂર થઈ જશે, અને તેમનું પશુ કંપણું થઈ જશે.

આ પ્રકારે આ બે સૂકતોનો ઉપદેશ વિશેષ મનન કરવા યોગ્ય છે. ધર્મ પ્રચાર કરનારા ઉપદેશક તથા ઉપદેશકને નિયુક્ત કરનારા સંજ્ઞાન આ વૈદિક આદેશોનું મનન કરે અને ઉચિત યોગ લાધને પોતાના આચરણમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરે.

શત્રુસેનાનું સંમોહન

કાંડ ૩, સૂકત ૧

(પ્રતિ:- અષ્વઃ । દેવતા- હેનામોહન, યદુદેવત્યમ્)

અગ્નિઃ શત્રુપ્રયેતુ વિદ્વાનપ્રતિવર્હન્નમિશસ્તિમરાતિમ્ ।

સ સેનાં મોહયતુ પરેણાં નિર્હસ્તાશ્ચ કૃણવજ્રાતવેદાઃ ॥ ૧ ॥

યુયમુગ્રા મરુત કૃદ્દશૌ સ્થામિ પ્રેત મૃણત્ સહધ્વમ્ ।

અમીમૃણન્વસવો નાથિતા હુમે અગ્નિર્હેપિં દૂતઃ પ્રત્યેતુ વિદ્વાન્ ॥ ૨ ॥

અમિત્રસેનાં મધવન્નસ્માન્ ઇન્દ્રપતીમમિ ।

પુષં તાનિન્દ્ર વૃત્રહન્નમિશ્ચ દહતં પ્રતિ ॥ ૩ ॥

પ્રસૂત ઇન્દ્ર પ્રવતા હરિશ્ચ્યાં પ તે વજ્રઃ પ્રમુણન્તેતુ શત્રૂન્ ।

જહિ પ્રતીચો અનૂચઃ પરાચો વિપ્વંકસત્યં કુંળુહિ ચિત્તમેપામ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ—(વિદ્વાન્ અગ્નિઃ) વિદ્વાન્ અગ્નિસમાન તેજસ્વી વીર (અમિશસ્તિ મરાતિ) મારકાંડ કરનાર શત્રુને (પ્રતિ દહન્) બાળતો બાળતો (નઃ શત્રુન્ પ્રયેતુ) અમારા શત્રુઓ પર ચડાઈ કરે. (સઃ જાતવેદાઃ) તે જ્ઞાની (પરેણાં સેનાં) શત્રુઓની સેનાને (મોહયતુ) મોહિત કરે. (ચ નિર્હસ્તાન્ કૃણવત્) અને તેને હસ્તરહિત બનાવે. (૧) હે (મર-ઉતઃ) મરવાને માટે તેમના વીરો! (કૃદ્દશૌ યુયં ઉગ્રાઃ સ્થ) આવા સમયમાં તમે મહાન વીર થાઓ, તેટલા માટે (અમિ-પ્ર-હત, મૃણત્, સહધ્વમ્) આગળ વધો, કાપો અને છતી લો. (હુમે નાથિતાઃ વસવઃ) આ બળવાન્ વસનારા વીરો (અમીમૃણન્) કાપતા રહ્યા છે. (પાં દૂતઃ વિદ્વાન્ અગ્નિઃ) તેના દાહક જ્ઞાની અગ્નિ જેવા તેજસ્વી વીર (પ્રત્યેતુ) વિશેષ ચડાઈ કરે. (૨) હે (મધવન્ વૃત્રહન્ ઇન્દ્ર) ધનવાન શત્રુનાશક સમ્રાટ તથા (ચ અગ્નિઃ) હે જ્ઞાની! (યુવં) તમે બને મળીને (અસ્માન્ શત્રુ-યતીં અમિત્ર-સેનાં) અમારી સાથે શત્રુતા કરનારી શત્રુ સેનાને (અમિ) પરાભૂત કરીને, (તાન્ પ્રતિ દહતં) તેમને બાળી નાખો. (૩) હે (ઇન્દ્ર) નરેન્દ્ર! (પ્રવતા તે હરિશ્ચ્યાં) વેગથી તારૂં હરણ જેવા વેગ દ્વારા (પ્રસૂતઃ વજ્ર-) ચલાવેલ વજ્ર (શત્રુન્ પ્રમુણન્ પ્ર-ણતુ) શત્રુઓને કાપતું આગળ વધો. (પ્રતીચઃ, અનૂચઃ, પરાચઃ) સન્મુખ, પાછળ અને દૂર નાસી જનારા શત્રુઓને (જહિ) મારી નાખ અને (પાં ચિત્તં) તે

બાવાર્થ— શત્રુનીમિત્રે ન્યુનારા વિદ્વાનો અને તેજસ્વી પુરુષો મારકાંડ કરનારી શત્રુસેનાને બાળીને શત્રુઓ પર ચડાઈ કરે તેનાસંમોહનની વિદ્યા બાળનારા જ્ઞાની શત્રુસેનાને મોહિત કરે અને તેમને હસ્તરહિત બેવા બનાવે (૧) મરવાને માટે સિદ્ધ યમેવા એ શૂરવીરો! આવા યુદ્ધ સમયમાં તમે મહાન વીર છો માટે આગળ વધો, શત્રુઓને કાપી નાખો અને તેમને છતી લો આ બળવાન્ વીર સેનાના દેશનિવાસી વીર શત્રુઓને કાપે છે, તેમનો સાથી તેજસ્વી જ્ઞાની વીર પણ શત્રુઓને બાળતો શત્રુપર ચડાઈ કરે. (૨) હે ધનવાન શત્રુનાશક નરેશ! તથા હે તેજસ્વી જ્ઞાની વીર! તમે બને મળીને અમારી શત્રુતા કરનારી શત્રુસેનાને પરાભૂત કરો અને તેને બાળી નાખો (૩) હે નરેશ! વેગથી ચલાવેલા તમારા શસ્ત્રોને સમુદાય શત્રુઓને કાપતો કાપતો આગળ વધો. સામેથી, પાછળથી અને ચારે બાજુથી નાસી જનારી શત્રુસેનાને મારી નાખીને

इन्द्र सेनां मोहयामित्राणाम् ।

अग्नेर्वातस्य धाज्या तान्विपूचो वि नाशय

॥ ५ ॥

इन्द्रः सेनां मोहयतु मरुतो मन्वोजसा ।

चक्षूंष्यग्निरा दत्तां पुनरेतु पराजिता

॥ ६ ॥

શત્રુઓના ચિત્તને (સત્યં વિપ્વક્ કૃણુહિ) સારી રીતે ચારે તરફ ભટકાવી દે. (૪) હે (ઇન્દ્ર) નરેશ ! (અમિત્રાણાં સેનાં મોહય) શત્રુઓની સેનાને ગભરાવે. (અગ્નિઃ વાતસ્ય ધ્રાજ્યા) અગ્નિના અને વાયુના પ્રયત્ન વેગથી (તાન્) તે શત્રુ સૈનિકોને (વિપૂચઃ વિનાશય) ચારે તરફ ભટકાવીને નાશ કરી નાખ. (૫) (ઇન્દ્રઃ સેનાં મોહયતુ) નરેશ શત્રુ સેનાને મોહિત કરે, (મરુન્નજસાઃ) મરુવા માટે સિદ્ધ થએલા વીરો (ઓજસા ધન્તુ) વેગથી ભારી નાખે. (અગ્નિઃ ચક્ષૂંષિ આદત્તાં) અગ્નિ અર્થાત્ પ્રકાશ તેમની આંખો લઈ લે. આ પ્રકારે શત્રુની (પરાજિતા) હારી ગએલી સેના (પુનઃ પતુ) ફરીથી પાછી હારી જાય. (૬)

તેમના ચિત્તમાં એવો ગભરાટ ઉત્પન્ન કરો કે જેથી તેઓ ચારે દિશાઓમાં ભાગી જાય (૪) હે નરેશ ! અન્યાઓની ગરમીથી અને વાયુઓના વેગથી શત્રુસેનાને એવી ગભરાએ કે તેઓ ચારે દિશાઓમાં ભાગી જાય અને આ રીતે તેમને નાશ કર (૫) નરેશ શત્રુના સૈન્યને ગભરાવે, શરવીર વેગથી શત્રુઓને નાશ કરે અને શત્રુસેનાને એવી ગભરાવે કે જેથી તેને કંઈ પણ દેખાય નહિ આ પ્રકારે શત્રુને પૂર્ણ પરાજય થઈને તેને પૂર્ણ નાશ થઈ જાય. (૬)

આ વિષયનું ખીલું સૂક્ત છે તેથી તે સૂક્તનો પણ અર્થ આપણે પહેલાં જોઈ લઈએ અને પછીથી બીજા સૂક્તોને મેળવીને વિચાર કરીશું. દ્વિતીય સૂક્ત આ છે—

શત્રુસેનાનું સંભોહન

કાંડે ૩, સૂક્ત ૨

(ન્ઠાથિઃ- ભયર્વા । દેવતા- યજ્ઞમોહન, મહુદેવલયમ્)

अग्निर्नो दूतः प्रत्येतुं विद्वान्प्रतिदहन्नाभिर्नास्तिमरातिम् ।

स चित्तानि मोहयतु परेषां निर्हस्तांश्च कृणवज्जातवेदाः

॥ १ ॥

अयमग्निर्भૂमुहयानि चित्तानि वो हृदि ।

वि वो धमत्वोक्तसु प्र वो धमतु सर्वतः

॥ २ ॥

इन्द्रं चित्तानि मोहयन्नुर्वाहाकृत्या चर ।

अग्नेर्वातस्य धाज्या तान्वિपूचो वि नाशय

॥ ३ ॥

व्याकृत्य एवમिनाथो चित्तानि मुहयत ।

अथो यद्रथेषां हृदि तदेषां परि निर्जोहि

॥ ४ ॥

અમીર્ષાં ચિત્તાર્નિ પ્રતિમોહયન્તી ગૃહાણાઙ્ગાન્યપ્યે પેરેંહિ ।

અમિ પ્રેદ્ધિ નિર્વેહ દ્વત્સુ શોકૈર્ગ્રામિત્રાંસ્તમંસા વિધ્ય શર્વૂન

॥ ૬ ॥

અસો યા સેનાં મરુતઃ પેરેંપામસ્માનેત્યગ્વોર્જસા સ્પર્ધમાના ।

તાં વિધ્યત તમસાપર્વતેનુ યથૈપામન્યો અન્યં ન જાનાત

॥ ૬ ॥

અર્થ—(નઃ કૃતઃ વિદ્વાન્ અગ્નિઃ) અમારા કૃત જ્ઞાની તેજસ્વી વીર (અમિશસ્તિ અર્પિતિ પ્રતિદદન્) મારકાક કરનારા શત્રુઓને બાળતો બાળતો (પ્રયેતુ) ચકાઈ કરે. (સઃ જાતવેદઃ પેરેપાં ચિત્તાનિ મોહયતુ) તે જ્ઞાની શત્રુઓના ચિત્તને મોહિત કરે અને તેમને (નિર્હસ્તાન્ ચ કુળવત્) હસ્તહીન જેવા બનાવે. (૧) (યાનિ વઃ દ્વદિ) જે તમારા હૃદયની સાથે સંબંધિત છે તેઓ (ચિત્તાનિ) ચિત્ત (અર્થ અગ્નિઃ અમુકુદત) આ તેજસ્વી વીર તેમને ગભરાવો મૂકે છે. તે (વઃ ઓક્તઃ વિષમતુ) તમને શત્રુઓને ધરમાંથી બહાર કાઢી મૂકે અને (વઃ સર્વેતઃ પ્રથમતુ) તમને શત્રુઓને સર્વ પ્રદેશોમાંથી હકાવી દે (૨) હે (દ્વન્) નરેશ! શત્રુના (ચિત્તાનિ મોહયન્) ચિત્તોને મોહયુક્ત કરતો કરતો છું (આકૂતયા અર્વાઙ્ ચર) શુભ સંકલ્પથી અમારી પાસે આવ. (અગ્નેઃ વાતસ્ય ધ્રાવયા) અગ્નિ અને વાયુના વેગથી (તાન્ વિપૂષઃ વિનાશય) તેમને ચારે બાજુથી નષ્ટ બ્રૂટ કરી દે. (૩) હે (પ્વાં) આ શત્રુઓને (આકૂતયઃ) સંકલ્પો! (વિ) તમે પરસ્પર વિરૂદ્ધ બની જાઓ. પશ્ચાત તમે (દ્વત) હકી જાઓ. (અયો ચિત્તાનિ) અને તેમનાં ચિત્તો (મુદ્ધત) મોહિત થાઓ. (અયો અઘ) હવે આને (યત્ત્વ પ્વાં દ્વદિ) તેના હૃદયમાં જે સંકલ્પ છે (પ્વાં યત્ત્વ પરિ નિર્જેહિ) તેમના એ સંકલ્પને પૂર્ણ પથે નાશ કર. (૪) હે! (અપ્વે) વ્યાધિ! (અમીર્ષાં ચિત્તં પ્રતિ મોહયન્તી) તેમના ચિત્તને મોહમાં નાખીને શત્રુસેનાના (ઙ્ગાનિ ગૃહાણ) અંગોને જકડી રાખો અને (પરા દ્વદિ) દૂર સુધી ચાલી જા. (અમિ પ્ર દ્વદિ) સર્વ પ્રકારે આગળ વધ. (દ્વત્સુ શોકૈઃ નિર્વેહ) હૃદયના શોક સાથે તેમને બાળી દે. તથા (ગ્રાહ્યા તમસા) જકડી રાખનારા શત્રુઓ અને મૂર્ખાવાળા શત્રુઓ (અમિત્રાન્ શત્રુન્ વિધ્ય) હુટ શત્રુઓને ત્રસ્ત કરી દે. (૫) હે (મરુતઃ) મરુત! માટે સિદ્ધ થએલા વીરો! (પેરેપાં અસૌ યા સેના) શત્રુઓની આજે સેના (સ્પર્ધમાના અસ્માન્ ઓજસા અમિ-આ પતિ) સ્પર્ધા કરતી કરતી વેગથી અમારા પર ચઢાઈ કરતી આવે છે, (તાં અપર્વતેન તમસા વિધ્યત) તેમને કર્મહીન કરનારા અધઃકારથી મોહિત કરી દો, (યયા) જેથી (પ્વાં અન્યઃ અન્યં ન જાનાત) તેઓ તેમને એકબીજાને પણ ઓળખી શકે નહિ. (૬)

ભાવાર્થ—અમારા જાની સ્વપ્ન સેવક થીતે પાત્રપાત કરનારી શત્રુસેના પર ચઢાઈ કરે, શત્રુઓને ગભરાઈમાં નાખી દે અને તેમને હસ્તહીન જેવા બનાવી દે. (૧) શત્રુઓના ચિત્તને મોહિત કરે, તેમને ધરમાંથી બહાર કાઢી મૂકે અને સર્વ દેસામાં તેમને હકાવીને બહાર કાઢી મૂકે (૨) હે રાજા! ય શત્રુસેનાના ચિત્તને મોહિત કરે અન્યથા અને વાયુઆસના વેગથી તેમને ચારે દિશામાં નાશાવી મૂકે અને થોડી સુધા સંકલ્પોથી શુભ બની વિજયપૂર્ણ બની અમારી પાસે આવ. (૩) શત્રુઓના સંકલ્પો અદર અદર એકબીજાના વિરોધી હોય, તેમના અતઃકલ્પમાં ગભરાઈ લેવાત થાઓ અને તેમના હૃદયમાં જે આજે સંકલ્પ છે તે આજની કલ્પ સુધી સ્થિર ન રહે (૪) વ્યાધિઓ તથા અન્ય ભયો પણ શત્રુના હૃદયને બળવિત કરી દે શત્રુઓના સેનિકાના અતઃ પ્રવેગે વ્યાધિઓથી જકડાઈ જાય. શત્રુ સેના સેનાથી અને નાના પ્રકારના ભયોથી ત્રસ્ત થઈ જાય અધિવા અને મૂર્ખાશિષ શત્રુઓને ગભરાવી મૂકે, આવા કલ્પહીન સમયે તેમના પર હુમલો કરે અને શત્રુના હૃદયને શોકથી અગ્નિથી દે. (૫) હે વીર પુરુષો! જે સેના અમારી સ્પર્ધા કરીને અમારા પર ચઢાઈ કરીને આવી શકે છે, તેને એવી મોહિત કરે કે તેઓ પુરુષાધીન બનીને મૂર્ખાવશ બની જાય અને તેઓ એક અબુલને બીજા અબુલથી એકબીજા મધુ ન શકે (૬)

શત્રુસેનાનું સંમોહન

સેનાનું સંમોહન

આ બે સૂકતો શત્રુસેનાના સંમોહનનો વિષય દર્શાવી રહ્યા છે જે શત્રુની સેના ભારતી અને કાપતી કાપતી આપણા રાષ્ટ્ર પર અથવા આપણા સૈનિકો પર ચડાઇ કરતી આવી રહી છે, તેને મોહિત કરીને, ગજરાવી હરાવીને તેને નસાડી મૂકવા જોઇએ એનું નામ છે “ સેના સંમોહન ”

કેટલાક લોકો એવી કલ્પના કરે છે કે આ શત્રુની સેનાનું સંમોહન મત્ર સામર્થ્યથી થાય છે પરંતુ વાસ્તવિક વત એવી નથી આ સંમોહન જોને કેવળ ગજરાટ જ છે. અર્થાત્ શત્રુસેનાપર એવો હુમલો કરવો કે શત્રુસૈનિકોને માટે કર્તવ્ય મૂઠ બની નાસી જવાનો જ એક માત્ર જીવનચર્યાનો માગે અનકિષ્ટ રહે

આ બંને સૂકતો રાજકીય છે અને એટલે જ વિષયોનું અહીં અધિક વિવરણ કરવાની પશુ પ્રાપ્ત આવશ્યકતા છે નહિ. તથાપિ આ સૂકતોમાં કેટલાક સજ્જો પ્રયોગ એવા કરવામાં આવ્યા છે કે જેનું વિશેષ રખડીકરણ કરવું અત્યંત આવશ્યક છે અન્યથા સદેહ ઉત્પન્ન થય એવો સંભવ છે આ સૂકતોમાં “ અમિ ઇન્દ્ર, મરુત ” ઇત્યાદિ સમ્બો છે, જેના અર્થ દેવતાના પ્રસંગે અમિ, વિદ્યુત વાયુ વગેરે પશુ કરવામાં આવે છે તેમજ અધ્ધાતમ પ્રસંગે વાણી, મન, અને પ્રાણ પશુ લેવામાં આવે છે, આ વિષયનું રખડીકરણ પૂર્વ કાલમાં આવી ગયું છે આ બંને પ્રસંગ આ બે સૂકતોમાં નથી આ સૂકતોના વિષય યુદ્ધ છે, શત્રુસેનાનો સંમોહનનો સંમય છે આપણી સેના અને શત્રુસેનાની લડાઇ થવાનો અવસર છે તેથી આ વિષય નથી તો અધ્ધાતમનો અથવા તો આધિદેવતાનો વિષય છે પ્રાણિયોના પરસ્પરના સંબંધનું વર્ણન આધિભૌતિક પ્રકરણમાં થયા કરે છે આ કારણથીજ આધિભૌતિક પ્રકરણને પ્રાણી સમષ્ટી વિષયનું પ્રકરણ કહેવામાં આવે છે અને આ પ્રકરણમાં ઉક્તસમ્બોના અર્થ પ્રાણિ વિષયના હોય છે અર્થાત્ અહીં મનુષ્ય પ્રાણિ વિષયક ભાવ સમજવો ઉચિત છે હવે એ સમ્બોના અર્થ જુઓ—

૧ ઇન્દ્ર

(ઇન્દ્ર) શત્રુસેનાનું મોહન કરનારો, એ તેનો ધાવર્થ

છે, પરંતુ આ સમ્બોને પ્રયોગ મુખી અથવા નેતા એ અર્થમાં થયો છે, જેવી રીતે—મૃગેન્દ્ર મૃગોના મુખી, સિંહ, ખગેન્દ્ર પક્ષિયોના મુખી મરુત, નરેન્દ્ર=મનુષ્યોમાં મુખ્ય રાજા, અથવા સમ્રાટ ઇ ઇન્દ્ર સમ્બોના આ અર્થ પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ પ્રોવા લોકો કેરા “ ઇન્દ્ર ” સમ્બોનો અર્થ “ રાજા ” કરતી વખતે ડરે છે તેમણે આ બે સૂકતોનું સારીરીતે મનન કરવું ઉચિત છે આ મનનથી તેમને જાણ થઇ જશે કે આના પ્રસંગોમાં મનુષ્ય વિષયમાં જ “ ઇન્દ્ર ” સમ્બોનો અર્થ લેવો યોગ્ય છે, આ વિષયને સારી રીતે સમજવા માટે આ બે સૂકતમાં એવા કેટલાક વાક્ય ઉદાહરણ મટે લખ્યાં છીએ—

૧ ઇન્દ્ર ! તે પ્રસન્ન યજ્ઞ શશૂન્ પ્રમૃણન્ વતુ ।
પ્રતોચા મનૂચ જહિ । યર્વાં ચિત્ત વિપ્વજ્

જણહિ ॥ (સ. ૧ મ. ૪)

૨ ઇન્દ્ર ! મમિત્રાણા સેનાં મોહય ।

અયોઃ ઘાતસ્ય પ્રાગ્ધ્યા વિપ્વજ્. તાન્ વિનાશય ।

(સ. ૧ મ. ૫)

૩ ઇન્દ્ર ! સેના મોહયતુ ॥ (સ. ૧ મ. ૬)

૪ ઇન્દ્ર ! વિત્તાનિમોહયન્ બાકૃત્યા અર્વાહચર ॥

(સ. ૨ મ. ૩)

“(૧) હે રાજન્ ! તારાથી ચનાવાએલું શસ્ત્ર શત્રુ-એને કાપતું આગળ ચાલે. સર્વ બાણના શત્રુઓને મારી નાખે આ શત્રુઓના નિવર્તને ચારે તરફ ભટકતું કર (૨) હે રાજન્, શત્રુની સેનાને મોહિત કરે અમિ અને વાયુના પ્રાદયથી શત્રુસેનાને ચારે બાણ નસાડી મૂક (૩) રાજા શત્રુસેનાને ગજરાવી દે (૪) હે રાજન્ ! શત્રુસેનાને મોહિત કરીને પોતાના શુભ સકલપથી અમારી પાસે આપ્યો આવ ”

આ પ્રમાણે આ મત્ર ઇન્દ્ર સમ્બો દ્વારા રાજાનું કર્તવ્ય દર્શાવી રહ્યો છે અહીં, “ રાજા નરેન્દ્ર, સમ્રાટ ” વગેરે પ્રકારના આ સમ્બોનો અર્થ છે અહીં ઇન્દ્ર સમ્બો દ્વારા શિરોમણી વીર રાજાનું વર્ણન કરી રહ્યો છે જે પોતે યુદ્ધ ભૂમિમાં ઉપસ્થિત રહીને પોતાની સેનાનું સચાલન કરે છે, અને જે માત્ર સેનાપતિ પર જ નિર્ભર રહેતો નથી આ

કન્દના અન્ય પર્વાય પણ આ સૂક્તોમાં આવી ગયા છે, તે હવે જોઇએ—

૧ મઘવન્

“(મઘ) ધન (ઘન) વાલો જેની પાસે ધન છે જે રાજા પોતાની પાસે ધનના સમઠ રાખે છે તેજ યુદ્ધમાં વિજય મેળવી શકે છે. યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે આ એક મહાન સાધન છે. ધનહીન રાજા જો યુદ્ધનો પ્રારંભ કરશે તો તેના હારી જવામાં કેટલું સંદેહ છેજ નહિ. આ શબ્દોથી બોધ થનારો આ અર્થ પાઠક જીએ અને રાજાનું બળ ધન કાષ્ઠમાં હોય છે એ વાત બાણી લે

૨ છુત્તહન્

“(છુત્ત) ઘેરો કાલનારો યતુ (હજુ) દનન કરનારો, અર્થાત્ જે યતુ ઘેરો પાલીને હુમલો કરે છે વ્યથા મારી શેકી રાખે છે તેને પોતાના કબજામાં પ્રબાવથી મારે છે તેનું આ નામ છે

આ પ્રકારે છન્દ વાચક શબ્દો અને તેના બાણીનું પરત્વેના મત્રો વીર રાજાનું કર્તવ્ય દર્શાવે છે. પાઠક આ વેદિક શૈલી બાણી લેશે તો તેને ધનુષ મનોના મહોર આશય આ રીતે સ્પષ્ટતા લક્ષમાં આવી શકે છે. છન્દની સાથે “ મઘતઃ ” પણ રહેજ છે હવે તેના વિષયમાં જોઇએ

■ મઘતઃ (મરતો)

(મઘ+કલ્) મરવાને માટે જે ઉત્તીને ઉશા થાય છે અર્થાત્ જે મરવાને માટે તત્પર થએલા છે યતુને; પરાભન કરવાને માટે જે પોતાના પ્રશ્નોની આકૃતિ આપવાને માટે જે ક્રિષ્ણક થએલા ■ તે વીરોનાં આ નામ છે. કન્દની સેના મા જે મરત નામના વીર છે તેમનું વર્ણન પણ આ જ અર્થની સાધકતા દર્શાવી રહેલ છે. આ શબ્દ સૈનિકોને ઉત્સાહ દર્શાવે છે આ પ્રકારના ઉત્સાહી વીર જે સેનામાં હશે તેના વિજય નિ સંદેહ થવાનો જ. આ શબ્દના પ્રબોધ જે મત્રોમાં ■ તેના ઉદાહરણ અહીં જોઇએ—

૧ હે મઘતઃ ! ફેરવે વૃષ્ટિ ઉમાઃ સ્વ । અભિમેલઃ
મૃગતઃ સહધવમ્ । (સ ૧ મ. ૨)

૧ મઘતઃ ઓજસા ઇન્દુ । (સ ૧ મ. ૬)

૧ હે મઘતઃ ! યા અસો પેરેણ સેના સ્પર્ધમાના
અસ્યન્ મગ્યેતિ, તાં અવયેતેન સમસા વિપ્વતઃ,
યથા વર્ણા મઃ યઃ અન્વંન જાવાલ્ । (સ ૨ મ. ૬)

(૧) હે મરવા માટેના તૈયાર વીરો ! આપ પ્રસન્નમાં તમે સર્વ ઉમ વીર બનો, તેથી આમળ વધી, કાપો, અને દુરમનને હરાવી દો (૨) વીરોશો બળપૂર્વક દુરમનને કાપે (૩) હે વીરો ! આ વૈરીની સેના જે અમારી સાથે સ્પર્ધા કરે છે અને દોડીને અમારા પર હુમલો કરી રહી છે તેને કમંદીન, મોહમય તમથી બેસી નાખો કે જેથી તેનો એક અતુલ્ય ખીજને જોળાખી શકે નહિ ”

આ મરતોના મત્રો સ્પષ્ટતાપૂર્વક સૈનિકોને તેનું કર્તવ્ય દર્શાવી રહ્યા છે. યુદ્ધમાં સેનાના વીરો કેનાં ઉમ કર્તવ્યો કરે તેનો ઉપદેશ અહીં આ પ્રકારે મળી રહ્યો છે તેનું મનન કરીને હ્યાન તેમનીયુક્ત વીર પુરોષોને પુષ્કળ ઉત્સાહ મળી શકે છે આ વાળી “ સસલઃ ” શબ્દ જોઇએ

૧ સસલ (વસુઓ)

વાસ કરનારાઓનું નામ “ વસુ ” છે જેઓ પોતાના રાષ્ટ્રમાં પોતાના અધિકારથી વસવા પડે છે યતુઓને હુમલા થતાં હતાં પણ જે પોતાના સ્થાનપરથી હમમખા છપ્પતા નથી તેઓ “ વસુ ” હોય છે આ વસુઓના વિષય માં જ અર્થવેદમાં જ અન્ય સ્થળે કહ્યું છે કે—

સલસલ ઇતિ યો નામધેય ઉમપદયા રાષ્ટ્રસુતો
હસ્યામ્ । (અથર્વ ૭૧૨-૬૧)

“ આપનું નામ સલસુ (સંવસલઃ) છે. આપ રેખાવ-માં આતિ ઉમ યો અને રાષ્ટ્રનું આશુપેય પણ કરનારા છે અને આપ રાષ્ટ્રની (સક્ષા) નેનો છે । ” આ મત્રમાં વસુ ઉમ રાષ્ટ્રસેવક છે એમ કહ્યું છે તેથી અહીં આ સકળ પુરુષ “ વસુ ” પદનો અર્થ “ ઉમરાષ્ટ્ર જૂલ ” અર્થાત્ “ યદવીર રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક ” કરીએ છીએ આ અર્થ લેવાથી પ્રચલિત સકળતા મ જ્ઞાનને અર્થ નિગમિતિત પ્રકારને થાય જીએ—

હમે નાપિતા સલસઃ અમોમુનઃ ।

વર્ણા દૂત અમિ વિદ્વાન્ પ્રત્યેતુ । (સ ૧ મ. ૨)

“ આ પ્રબાવશાળી રાષ્ટ્રરૂપ વૈરી મેનાને કાપે છે. તેનો વિદ્વાન્ દૂત અમિ દુરમન પર ચલાઈ કરે ” આ મત્રમાંથી આપણને બાણ થાય છે કે અહીંના “ અમિ ” શબ્દ પણ ઓખાના એક વસ્તુનો વાચક છે અર્થાત્ તે ઉપર રહેલ “ વસુ ” રાષ્ટ્ર સેવક છે તો “ અમિ ” પણ વસુઓમાંનો એક રાષ્ટ્રજૂલ અથવા રાષ્ટ્રનો દૂત છે. જે સમયત અર્થાત્

સમયને પીઝાનનારો અને ધણો ચતુર છે. ઇન્દ્ર અને અગ્નિમાં આ ભેદ છે પાક તેનું મનન કરે. ઇન્દ્ર પોતે સમ્રાટ અથવા રાજા છે. તે સ્વયં સેવક અથવા રાષ્ટ્રભૂત્ય નથી. અને અગ્નિ રાજા નથી પરન્તુ રાષ્ટ્રભૂત્ય છે અગ્નિ વિદ્વાન છે અને ઇન્દ્ર ધનવાન છે આ વિશેષણો દ્વારા સ્થિતિ ભેદ પાકક મનન પૂરક ભુએ અને વિચારે આ ભેદ જ વેદિક રાજ્ય પદ્ધતિનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરી આપે છે. આ પ્રકારે વસુ સમ્રાટનો અર્થ ભોવા પછી અને અગ્નિને તેમના એક જાણ્યા પછી દરે અગ્નિનો અર્થ નોંધ્યો—

૬ અગ્નિ (અગ્નિ)

વસુ સમ્રાટનો જે લક્ષણો પૂર્વે સમ્રાટના વર્ણન પ્રસંગમાં દર્શાવ્યા છે તે તેની સાથે પણ બરાબર મળી જાય છે. આ પ્રકારનો દેવ છે રાત્રુઓને ખાળે છે અને ઉપાસોને તેજ પ્રદાન કરે છે. આ (યિજ્ઞાન્) શાની છે. સમયતા છે. કર્તવ્ય અક્તવ્યને બરાબર સમજે છે. (જાત-વેદાન્ = જાતં ચોત્તિ) ઉપલબ્ધ થયેથી વસ્તુસ્થિતિને યથાવત્ જાળુનારો છે પાકક ભુએ કે આવા યોગ્ય રાષ્ટ્રભૂત્ય (દુત) રાષ્ટ્રનો દૂત કેટલો ઉપયોગી થઈ પડે છે આવા યુદ્ધના પ્રસંગમાં આ પ્રકારના રાષ્ટ્રદૂતની સેવાનો રાષ્ટ્રને કેટલો લાભ થઈ શકે છે.

અગ્નિ બ્રહ્મતેજ અને ઇન્દ્ર શાન્તતેજ બન્ધન કરે છે બ્યારે રાષ્ટ્ર પર આપતિ આવે છે તે સમયે આ બંને હળી મળીને રાષ્ટ્રકાય કરે એ બાનતની સચના આ સૂકતોમાં મળે છે આ વિષયનો મત ભુએ—

હે વૃષહન્ રન્દ્ર ! અગ્નિ ચ ચૂયં તાન્ પ્રતિ વહતમ્ । (સુ ૧ મં. ૩)

“ હે વીર રાજા ! તું શાની રાષ્ટ્રભૂત્ય બને મળીને રાત્રુને માળી નાખે ” અહીં મળીને કાર્ય કરવાનો ઉપદેશ છે. બ્રહ્મતેજ અને શાન્તતેજ બંને એકત્ર મળીને વૈરીનો નાશ કરે એવું કહી પણ ન બને કે દુરમન રાષ્ટ્રના દરવાજા ઠોકવા માટે અને આ બંને અદર અદર લડતા રહે આથી તો રાષ્ટ્રનો ધાત થાની સ્થિતિ નિર્માણ થશે આથી બ્રહ્મભુ અને ક્ષત્રિઓએ પોતાનું અભેદ એકત્ર જળવળી રાખવું નોંધ્યું, અને પોતાના રાષ્ટ્રની ઉન્નતિમાં જ પોતાની ઉન્નતિ છે એમ માનવું જોઈએ.

રાત્રુઓને ગભરાવવાની રીતો

દુરમનોને ગભરાવવા, તેમને મોહિત કરવા, તેમને ભ્રમિત

કરવા અને તેમને દરાવવા ઇત્યાદિના ઉપાય આ બે સૂકતોમાં કહેલા છે જેમાંથી દુમલા કરવાની વિધિઓ અર્થ પહેવાના સ્પષ્ટીકરણમાં આવી ગયેલ છે. દરે કેટલાંક વિશેષ સાધનોનો ઉલ્લેખ કરવાનો છે જે અહીં કરીશું—

૧ અગ્ન્યઅ અને વાયવ્યાઅના પ્રયોગથી વૈરીનો નાશ કરવાની પહેલી રીતે આ સૂકતોમાં કહી છે—

અગ્નેઃ યાતસ્ય ધ્રાજ્યા તાન્ વિનાશય ॥

(સુ. ૧ મં. ૫, સુ. ૨ મં. ૩)

“ અગ્નિના વેગથી અને વાયુના વેગથી તે રાત્રુઓનો નાશ કર. અહીં ધ્રાજી શબ્દ છે. અગ્નિનો (ધ્રાજી) મહાવેગ અને વાયુનો મહાવેગ, આ બન્નેના ધક્કાથી રાત્રુનો નાશ કરવાનું લખ્યું છે. ધ્રાણ શબ્દનો અર્થ કેવળ વેગ, ગતિ એટલો જ નથી જે વેગના ધક્કાથી મનુષ્યો ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, મનુષ્યો પોતાના સ્થાનપર સ્થિર રહી શક્તા નથી તે મહાવેગના પ્રયત્ન ધક્કાનો આશય આ “ ધ્રાણ ” શબ્દમાં રહેલો છે તેથી એમ જાણાય છે કે અહીંયા “ અગ્નેઃ ધ્રાજી, યાતસ્ય ધ્રાજી ” આ બન્ને શબ્દો ક્રમશઃ અગ્ન્યાઅ અને વાયવ્યાઅ અથવા એવાજ પ્રકારના શબ્દોના વિશેષવાચક હેતુ શકે આ પહેલાના સ્પષ્ટીકરણમાં અગ્નિ શબ્દને મનુષ્ય વાચક પણ મજાગ્યો છે પરન્તુ તે અર્થ અહીં બધેસતો આવી શકતો નથી. એકજ સૂકતમાં એકજ અગ્નિ શબ્દના બે પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ છે એ વાત અહીં સ્પષ્ટરૂપમાં રાખવી જરૂરી છે નહિ તો અર્થનો વિપરિત અર્થ થતાં વાર નહીં લાગે.

૨ તમસાઅ- તમસાઅનો પ્રયોગ આમાં છે એવું સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે—

તાં વિવ્યત તમસાપવતેન ચયૈવામ્વયો અર્થં ન જાનાન્ । (સુ. ૨ મં. ૫)

“ તે રાત્રુસેનાને પૂરપૂર્ણ ઢીન કરનારા તમસાઅના પ્રયોગથી વિદ્ધ કરો જેઓ તેમનો એક સૈનિક પોતાના બીજા સૈનિકને ઝોળાળી ન શકે ” આ મતમાં “ અપવતં તમઃ ” શબ્દનો પ્રયોગ છે. તમ શબ્દનો અર્થ છે અધ કાર અપવતનો અર્થ છે “ કમંઢીન, ” બન્નેનો સાથે મળીને અર્થ થાય છે, “ કમંઢીન કરનાર ” અર્થ “ આનાથી રાત્રુસેનાનો વેધ કરવાનો છે વેધ કરવા માટે શબ્દોત્તોની આવશ્યકતા છે જ, અન્યથા વેધ થઈ શકે નહિ એટલા માટે આ મતમાં

તમસાભિનો ઉદ્દેશ્ય છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. અંધકાર-રૂપી અભિના પ્રયોગથી જ સૈનિક એક બીજાને ઝોળખવામાં અસમર્થ થશે આ અર્થનો એક મંત્ર ભાગ પ્રથમ પુકતમાં છે.

અગ્નિઃ સ્વરૂપિ આદિત્તામ્ । સ. ૧ મં. ૬ ।

“ અગ્નિ યજુની અગ્નિ લઇ લે ” આ વાક્યનો આશય પણ તમાસાત્મ પ્રયોગનો જ છે કારણ કે અહીં દરેકની અગ્નિ કાઢી લેવાનો આશય નથી જ, પરંતુ તેને કાંઈ પણ દેખાય નહિ એવો આશય છે. તેમજ આગળ જુઓ —

અમિત્રાન્ શમ્બૂન્ તમસા વિષ્ય । (સ. ૨ મં. ૫)

“ યજુઓને અંધકારાભિથી વિધી નાખ. ” અહીં આ “ વિષ્ય ” શબ્દ પણ અજ્ઞ રૂપ તમ (અંધકાર) સૂચિત કરે છે. આ મંત્ર અન્યત્ર પણ આવી ગયો છે. તે પણ અહીં જુઓ—

અન્વેન તમસા અમિત્રાન્ સવન્તામ્ ॥

(ઋ. ૧૦૧ ૨૧૧૨; યજુ ૧૭૪૪, સામ ઉ. ૯૧૩૧૫, નિર. ૯૧ ૩૩)

સાં ગૂહત તમસાપમ્બતેન ચધામી અન્વો અન્વં ન જાનાત્ । (યજુ ૧૭૪૭)

“ યજુઓને અંધકારથી લાકી દો ” છત્પાદિ મંત્ર ભાગમાં પણ કાંઈને કાંઈ પ્રકારના અભિના ઉદ્દેશ્ય છે, નહિ તો વેધ કરવો અસંભવ છે.

૨ અવ્વા, પ્રાહી- સૂક્ત ૨ મં ૬ માં “ અવ્વા અને પ્રાહી ” આ બે રોગો દ્વારા યજુઓના ચિત્તને મોહિત કરવા અથવા તેમને તાસ પહેંચાડવો એવો ઉદ્દેશ્ય છે. “ પ્રાહી ” શબ્દનો અર્થ સંધિયા એવો આ અર્થવેદમાં આ પહેલાં અનેકવાર આવી ગયો છે. આ અર્થ જો અહીં લઈએ તો સંધિયા જેવા જકડી લેનારા રોગદ્વારા યજુને નરત કરવાની વાત વ્યક્ત થઇ શકે છે. અવ્વા શબ્દનો અર્થ રોગ વ્યાપ્તિ અથવા ભય છે. પરંતુ આ પુરૂં પ્રસંગ છે તેથી આ શબ્દોનો ખીન્નો કોઈ અર્થ પણ હોય એ સંભવ છે. યદ્યપિ બરા-

બર જાણી શકાયો નથી તો પણ “ પ્રાહી ” શબ્દનો અર્થ “ પાસ ” થાય એ સક્ય છે, જેથી યજુ પકડાઈ જાય અને તેને જકડીને ખાંધી શકાય. “ અવ-વે ” ધાતુથી જો “ અવ્વા ” શબ્દ બનાવવામાં આવે તો “ હે ” ધાતુનો અર્થ “ તન્તુ-સંતાન ” થવાને કારણે અવ્વા શબ્દનો અર્થ “ ભગ અથવા ભણો ” થવા સંભવ છે. મંત્રમાં—

અવ્વે! પરેદિ અમીવાં ચિત્તામે પ્રતિમોહયન્તો અજ્ઞાનિ ગૃહાણ ॥ (સ. ૨ મં. ૫)

“ હે અવ્વે ! આગળ વધ, તેમના ચિત્તને મોહિત કરીને તેમના અંગેને પકડી રાખ. ” આ અવ્વા અજ્ઞનું વર્ણન સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે આ નામનું કોઈક ભળના પ્રકારનું અજ્ઞ યજુપર ફેંકવામાં આવે છે જેમાં પકડાઈ જવાથી યજુ મોહિત થઇ જાય છે અને પછી તેમના શરીર પકડીને અથવા જકડીને બાંધવામાં આવે છે આ મંત્રમાં “ પરેદિ, અગ્નિ ગૃહાણ ” છત્પાદિ વર્ણન આ “ અવ્વા ” યજુપર ફેંકી શકાય એવું ભળનું અજ્ઞ છે એવો નિશ્ચિત અર્થ થઇ શકે છે. અર્થાત્ “ પ્રાહી અને અવ્વા ” આ બન્ને ભળના જેવા યજુને પકડવાના કોઈ સવિશેષ સાધન હોય શકે એવો અભિપ્રાય તર્ક છે. આ વિષયના અર્થને માટે અત્યાર સુધી કોઈ પ્રમાણ અમને મળ્યું નથી. શોધ કરનારા પાંદક આ વિષયની વિશેષ શોધ કરીને અર્થ નિશ્ચય કરવામાં સહાયતા આપે

મંત્રોની સમાનતા

આ બન્ને સૂકતોમાં મંત્રોની સમાનતા છે. બન્ને સૂકતોને પહેલેલે મંત્ર થોડા પાંદકોથી લગભગ એક સરખા જ છે. પ્રથમ સૂકતોના ૫ થી મંત્ર અને દ્વિતીય સૂકતોના ૩ નો મંત્ર લગભગ એક સરખા જ છે. પ્રથમાર્ધમાં થોડો પાંદક છે. આ સમાનતા પાંદક અવરખ જુઓ.

આ બન્ને સૂકતોના મનનથી મુદ્ વ્યવસ્થા થશે જ મોધ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, આશા છે કે આ દૃષ્ટિથી પાંદક આ સૂકતોનું અભ્યસન કરીને લાભ ગ્રાહ્યશે.

અસત્ય ભાષણાદિ પાપોથી છુટકારો

કાંડ ૧, સૂક્ત ૧૦

(ઋષિ:— અયર્વા । દેવતા— અદ્યુર, ૨-૪ વરુણ)

અયં દેવાનામસુરો વિ રાજતિ વજ્રા હિ સત્યા વરુણસ્ય રાજ્ઞઃ ।

તતસ્પરિ વ્રહ્મણા શાશ્વાદાન ડગ્રસ્ય મન્યોરુદિમં નંયામિ

॥ ૧ ॥

નમસ્તે રાજન્વરુણાસ્તુ મન્યવે વિશ્વં ત્યુગ્રિ નિચિકેપિં દુગ્ધમ્ ।

સહસ્રમન્યાન્મ સુવામિ સાકં જ્ઞાતં જીવાતિ શરદુસ્તવાયમ્

॥ ૨ ॥

યદુવધ્યાનૃતં જિહ્વા વૃજિને વહુ ।

રાજસ્ત્વા સત્યધર્મણો મુશ્વામિ વરુણાવુહમ્

॥ ૩ ॥

મુશ્વામિ ત્વા વૈશ્વાનરાર્દર્ણવાન્મહતસ્પરિ ।

સજ્ઞાતાનુગ્રેહા ધંદુ વ્રહ્મ ચાપં ચિકીહિ નઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ— (અયં) આ (દેવાનાં અસુરઃ) દેવોને પણ જીવન દેનારો ઇશ્વર (વિરાજતિ) પ્રકાશે છે. (હિ) કારણ કે (રાજ્ઞઃ વરુણસ્ય) રાજા વરુણદેવ અર્થાત્ ઇશ્વરની (વજ્રા) ઇચ્છા (સત્યા) સત્ય છે. (તત્ત્વ પરિ) એટલું થવા છતાં પણ (વ્રહ્મણા) જ્ઞાનથી (શાશ્વાદાનઃ) તીક્ષ્ણ બનેલા હું (ડગ્રસ્ય મન્યોઃ) પ્રથંક ઇશ્વરના કોપથી (હમં) આ મનુષ્યને (ડત્ત નયામિ) ઉપર ઉઠાડું છું. (૧) કે (વરુણ રાજન્) ઇશ્વર ! (તે મન્યવે) તારા કોપને (નમઃ અસ્તુ) નમસ્કાર હો ! કે (ડગ્ર) પ્રથંક ઇશ્વર ! તું (વિશ્વં દુગ્ધમં) સર્વ દ્રોહાદિ પાપોને (નિચિકેપિ) સારી રીતે બાળે છે. (સહસ્રે અન્યાન્) હજારો અન્યોને (સાકં) સાથે સાથે હું (પ્રસુવામિ) પ્રેરણા આપું છું. (અયં) આ મનુષ્ય (તવ) તારા બનીને જ (જ્ઞાતં શરદઃ) સો વર્ષ (જીવાતિ) સુધી જીવતા રહી શકે છે. (૨) કે મનુષ્ય ! (યત્) જે (અનૃતં વૃજિનં) અસત્ય અને પાપયુક્ત વચન (જિહ્વા) જીભથી (વહુ) ઉવચ્ચ (તં ધલુ અગ્રં) બોલે છે, તેથી તથા (સત્ય-ધર્મા) સાચા ન્યાયી (રાજ્ઞઃ વરુણાત્) રાજા વરુણદેવ ઇશ્વરથી (અહં) હું (ત્વા) તેમને (મુશ્વામિ) ઓઠાડું છું. (૩) કે મનુષ્ય ! (ત્વા) તને (મહતઃ વૈશ્વાનરાત્ અર્ણવાત્) મહાસાગરની સમાન ગંભીર વિશ્વનાયક દેવથી (પરિ મુશ્વામિ) ઓઠાડું છું. કે (ડગ્ર) વીર ! (વ્રહ્મ) અહીં સજ્ઞાતાન્) પોતાના બાળિ-વાળાને (આ વદ) સર્વ કહી દે, અને (નઃ) અમારાં (વ્રહ્મ) જ્ઞાન (અપ ચિકીહિ) તું બાળે. (૪)

ભાષાર્થ— આ સૂત્રાદિ દેવતાઓને સંહિત પ્રદાન કરનારો પ્રમુ ઇશ્વર સર્વ જગત્ પર વિરાજે છે, સર્વનો સાક્ષ તે જ છે, તેથી તેની ઇચ્છા જ સર્વદા સભ થાય છે. અર્થાત્ તેની ઇચ્છાને પ્રતિરૂપ કોઈ પણ જગ સમ્પત્તિ નથી તો પણ જ્ઞાનથી સત્ય માર્ગને બાળનારો હું આ પાપી મનુષ્યને નિઃસ્ખિન્નિત માર્ગથી તે ઇશ્વરના કોપથી ઓઠાડું છું (૧) કે ઇશ્વર ! તારા કોપથી સારે અમે નમ્ર બનીએ છીએ, તારી સાથે અમે અમારૂં શિર ઝુકાવીએ છીએ કારણ કે ઇ અમારા સર્વના પાપોને યથાવત્ બાળે છે. તેથી અમે અમારાં પાપોને તારી સમક્ષ ધૂપાવી રાકવા નથી હે પ્રભો ! આ વાત મેં હજારો મનુષ્યોની સમાજોમાં ઘોષિત કરી છે, તે સંદેહરહિત વાત છે કે હો તે મનુષ્ય તારો બકત બનશે તો જ તે રોડ વર્ષ જીવિત રહી શકશે, અન્યથા તેને કોણ બચાવી શકે ? (૨) કે પાપી મનુષ્ય ! ઇ તારી છીએ ધલુ અસત્ય અને ધલુ જ પાપી વચન બોલે છે. આ પાપથી બીજે કોઈ તને બચાવી શકશે નહિ. હું તને તેના સરલુમાં લઈ નહું છું અને તેની કૃપાથી હું તારો બચાવ કરી શકું છું. (૩) કે પાપી મનુષ્ય ! તને વિશ્વેશ્વરના કોપથી જ પ્રકારે ઓઠાડું છું કે વીર ! ઇ તારી બાળમાં સર્વ વાતો કહે અને અમારા જ્ઞાનને બાળીને અપનાવી લે. (૪)

અસત્ય ભાષણાદિ પાપોથી છુટકારો

પાપોથી મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ

જો કે આ ચક્રત અતિ સરળ છે તો પણ પાકાને વિશેષ સરળ બોધ મળે તેટલા માટે અહીં ચોક્કસ રૂપથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે

આ સંક્રમણ પાપથી છુટકારો મેળવવાનો નો માર્ગ મનાવ્યો છે તે નીચે દર્શાવ્યો છે—

એક શાસ્ત્ર કૃતિ

(૧) "દેવાર્તા મતુરો વિરાજતિ"—અર્થ ચંદ્રાદિ દેવોને વિવિધ શક્તિ દેનારા એક પ્રજા જ સર્વ જગતનો પરમ શાસક છે તેનાથી અધિક શક્તિશાળી બીજો કોઈ છે જ નહિ (મત્ર ૧)

૨ "રાજો વચ્ચન્દય વશાદિ સ્તયા"—તે પ્રજા કૃષ્ણનું સત્ય શાસન છે તેની કૃપાળુ સંવેદિ છે તેના અપૂર્વ શાસનનું કોઈ ઉલ્લેખ કરી શકતો નથી (મત્ર ૨)

૩ "વિશ્વ ભુવઃ નિશ્ચિકેવિ ભુવઃ"—હે પ્રજા કૃષ્ણ! તું અમારા સર્વનાં પાપોને વચાવત્ જાણે છે અર્થાત્ કોઈ મનુષ્ય પોતાનું પાપ તેનાથી છુપાવી શકતો નથી, કારણ કે તે સર્વ જ છે તેથી અમારા સર્વનાં અસત્ય તેમજ સારાં કર્યો તે વચાવત્ તેજ સમયે જાણી જાય છે (મત્ર ૩)

કૃષ્ણને સંવેદિ માનવો, સર્વથી સામર્થ્યશાળી છે તેનું સ્પષ્ટ રાખવું અને તેનાથી છુટ્તુ એવું કોઈ કામ મનુષ્ય કરી શકતો નથી, એ વાત નિશ્ચય રીતે સમજવી એ પાપથી બચવાનો માર્ગ આપે છે. આ પાપથી બચાવનારા આ ત્રણ મહત્વપૂર્ણ વિશ્વાસ આ ચક્રતમાં કહેલા છે. પાકક તેમનું યતન કરે અને તેમને પોતાના અત્યાચારથી વિચર કરે આજ ત્રણ જાન મનુષ્યનો પાપથી બચાવ કરી શકે છે.

જ્ઞાન અને લક્ષિત

મનુષ્યને પાપથી બચાવનાર જ્ઞાન અને લક્ષિત એ બે જ છે તેનું વર્ણન આ ચક્રતમાં નીચેની રીતે કરેલ છે—

(૧) "બ્રહ્માણા સાચાદાનઃ"—જ્ઞાનથી તીક્ષ્ણ બનેલો મનુષ્ય પાપથી બચી જાય છે, અને બીજાને પણ બચાવે છે. સંપૂર્ણ તથા આત્માના વિચારને "બ્રહ્મા" કહે

છે. આ બ્રહ્મા અર્થાત્ સર્વવિદ્યા અને આત્મવિદ્યાનું ઉત્તમ જ્ઞાન મનુષ્યને તેજ જનાવે છે. અર્થાત્ કુશાલ અને તેજસ્વી બનાવે છે. જે રીતે પાપદાર કામ મનુષ્ય નાશ કરે છે તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનનું કામ પણ અજ્ઞાન, પાપથી મનુષ્યોનો નાશ કરે છે. મનુષ્ય ની સાચી ઉત્તિનું આજ સાચું સાધન છે. (મત્ર ૧)

(૨) "નમસ્તે રાજન્ વરુણસ્તુ મન્યવે"—હે કૃષ્ણ! તારા કોષની સામે અમે નમન કરીએ છીએ, તારા શાસનની સામે અમે અભયું શિર ઝૂકીએ છીએ, અર્થાત્ અમે તારા શરણમાં આવીને રહીએ છીએ અને અમને પોતાને તારી કૃપાને સમર્પણ કરીએ છીએ, તૂળ જામણે તારાજ્ઞાન છે તારા સિવાય બીજા કોઈને શરણે જવા યોગ્ય છે જ નહિ એમ અમે સમજીએ છીએ (મત્ર ૨)

(૩) "શત ઝીવાતિ શતદસ્તવાય"—તે શો વરસ ઝરશે જે તારો બની જશે, જે પરમેશ્વરનો શક્, શક્ત બનીને રહેશે તેનો નાશ કોણ કરી શકશે? (મત્ર ૩)

પાકક આ ત્રણ મત્ર સાંભળી જ્ઞાન અને કૃપા જાણી પાપમાંથી મુક્તિ મેળવવાની શક્યતા જોઈ શકશે. સર્વવિદ્યાને જાણીને તત્ત્વજ્ઞ આચરણ કરે, આત્મવિદ્યાને જાણીને પરમશક્તિને સાર્વભૌમ સ્વરૂપથી જાણે, શક્તિથી નજ બનવું અને કૃપાળુ બનવું બનીને જ્ઞાન કામી તેના બનીને રહેવું એજ પાપમેચનનો સોધો અને નિશ્ચિત માર્ગ છે. પાકક આ ચક્રતમાં આ માર્ગ જણાવે જુએ. આ ચક્રતમાં જે આજે પાપમેચનની શક્યતા કહી છે તે જ્ઞાન માર્ગ છે, અને તેજ નિશ્ચિત અને સોધો માર્ગ છે.

પ્રાર્થના

પાપથી બચવાને મારે પ્રાર્થના ત્રણ અહીં કહેલું છે અને તે અહીં જોડા યોગ્ય છે.

(૧) "બ્રહ્મ મય ચિકીર્ષિ"—પૂર્વોક્ત જ્ઞાન મેળવીને પોતાનું ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે. તથા સર્વેષાં નો નિષ્કોષ ઉપર દર્શાવ્યા છે, તેમને જાણ્યું કે તે ઉત્તમ જ્ઞાન છે. જ્યારે આ જ્ઞાનથી પોતાના અવયવોની જાણ થશે, આપણા આચારનું જ્ઞાન થશે ત્યારે પશ્ચાત્તાપથી શુદ્ધિ મેળવવાનો માર્ગ છે અને તે આ પ્રકારે છે— (મત્ર. ૪)

(૧) “ સજાતાનુમેહા વદ ”— હે વીર ! તું તારી જાતવાળા સર્વ પુરોહીની સામે તારા સર્વ અપરાધ કહી દે. એ જ પ્રાયશ્ચિત છે. આપણી જાતિના સૌ પુરોહીની સામે પોતાના અપરાધ છૂપાવ્યા વગર કહેવાએ મહાન પ્રાયશ્ચિત છે. અને તેથી મનુષ્યની મનની શુદ્ધિ થાય છે. (મંત્ર. ૪)

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી અથવા જે સમયે પશ્ચાત્તાપ થાય તે સમયે પોતાના સર્વ અપરાધ પોતાની જાતિની સામે કહેરા એ ધણું જ ધીરજનું તથા મનની પવિત્રતાનું કાર્ય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય આ પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત કરી શકતો નથી. પ્રાયઃ મનુષ્ય પોતાના અપરાધો છૂપાવવાના પ્રયત્નો જ કરે છે પરંતુ જે લોકો પોતાના દોષોને જનતાની સામે ધરી દે છે તેઓ શુદ્ધ જાતિને શીઘ્ર મોટા મહાત્મા બની જાય છે.

આ સૂક્તમાં “ વરુણ ” આદિ શબ્દો દ્વારા પરમાત્માનું વર્ણન થયું છે. “ મુઞ્જામિ ” ઇત્યાદિ શબ્દોથી પાપીઓને પાપથી છોડવનારા મહોપદેશકનું વર્ણન છે. અને “ હમં ” વગેરે શબ્દોથી પાપી મનુષ્યોનું પણ વર્ણન થયું છે. ધર્મેષ્ઠેશક પાપીઓને પાપથી બચાવના ઉપદેશ પરમેશ્વરભક્તિના માર્ગ બતાવીને કરી રહ્યો છે. આ વાત આ સૂક્તોના

શબ્દોથી સ્પષ્ટ થાય છે. અર્થાત્ ધર્મેષ્ઠેશક આ જ માર્ગથી પોતે પાપથી બચે અને જીવને પાપથી બચાવે.

પાપી મનુષ્ય

પાપી મનુષ્ય હજારો પ્રકારના પાપ કરે છે પરંતુ આ સૂક્તોમાં ધણું જ યોગ્ય મુખ્ય પાપોના જ ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે પણ અહીં જોવા જેવો છે—

(૧) “ વિશ્વં દુગ્ધં ”— સર્વ દોહ અર્થાત્ સર્વ પ્રકારની હેતરપિંડી, હેતરપિંડી કરવી, કામા-વાચા-મનથી કોઇના વિશ્વાસધાન કરવો એ મહા ભારે પાપ છે. આમાં ખીન્ન ધણું પાપ આવી જાય છે. (મં. ૧)

(૨) “ યદુવક્ષ્યાનૃતં જિહ્વા વૃજિનં તદ્ ”— શબ્દોથી અસત્ય અને પાપક્ષવથી મુક્ત એવા વચન બોલવા એ પણ એક મોટું ભારે પાપકર્મ છે. (મં. ૩)

દોહ કરવો અને અસત્ય બોલવું, આ બંનેમાં પ્રાયઃ સર્વ પાપો સમાઈ જાય છે. આવા પાપી મનુષ્યોના સુધારા પૂર્વે કત રીતે જ થવા સંભવ છે. ધર્મેષ્ઠેશક તથા સાધારણ માણસ જો આ સૂક્તનો વિચાર કરશે તો તેને પાપ મોચનના વિષયમાં ધણો જ ચોગ્ય જોષ મળી શકે છે.

પાપથી બચાવવાની પ્રાર્થના

કંઠક ૧૧, સૂક્ત ૬

(ત્રિશ્વિઃ— શંતાતિઃ । દેવતા— વન્દમાઃ મન્ત્રોક્તાઃ)

અગ્નિં ભૂમો વનસ્પતીનોપધીરુત ધીરુષઃ ।

હન્ત્રં બૃહસ્પતિં સૂર્યં તે નૌ મુઞ્જન્ત્વંહસઃ

॥ ૧ ॥

ભૂમો રાજાનં વરુણં મિત્રં વિષ્ણુમથો મર્ગમ્ ।

અંશં વિવેસ્વન્તં ભૂમસ્તે નૌ મુઞ્જન્ત્વંહસઃ

॥ ૨ ॥

ભૂમો વેવં સંવિતારં ધાતારમુત પુષ્પમ્ ।

ત્વષ્ટારમગ્નિયં ભૂમસ્તે નૌ મુઞ્જન્ત્વંહસઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— અગ્નિ, વનસ્પતિ, ઔષધિ, (ધીરુષઃ) લતા, ઇન્દ્ર, બૃહસ્પતિ અને સૂર્યની (ભૂમઃ) અમે સહુ પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે (તે) તેઓ (નઃ અહસઃ) અમને સર્વને પાપથી (મુઞ્જન્તુ) બચાવે. (૧) રાજા, વરુણ, મિત્ર, (અથો) અને ભગ, અંશ, વિવસ્વાન (૨) સંવિતાદેવ, ધાતા, પુષા, (અગ્નિયં

મન્વર્વામરસોઽમો અશ્વિનાઽવત્ત્વણસ્પતિમ્ ।

અર્ધમા નામ યો વૈવસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૪ ॥

અહોરાત્રે દ્વં ઘ્રૂમઃ સૂર્યાચન્દ્રમસાંવુમા ।

વિશ્વાનાદિત્યાન્મસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૫ ॥

યાત ઘ્રૂમઃ પૂર્જન્યમન્તરિક્ષમથો દિશઃ ।

આશાશ્ચ સર્ગોઽમસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૬ ॥

મુચ્ચન્તુ મા શપથ્યાદિહોરાત્રે અર્થોઽપાઃ ।

સોમો મા વૈવો મુચ્ચતુ પમાદુચ્ચન્દમાઽતિ

॥ ૭ ॥

પાર્થિવા દિવ્યાઃ પશવં આરુણ્યાઽત્યત્તે યે મૃગાઃ ।

શકુન્તાન્પક્ષિણોઽમસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૮ ॥

મનાઽર્પાન્નિદં ઘ્રૂમોઽકુદ્રં પંશુપતિશ્ચ યઃ ।

દ્વપૂર્ણં દર્પાં સંવિદ્યા તા નંઃ સન્તુ સદા શિવાઃ

॥ ૯ ॥

દિવં ઘ્રૂમોઽનક્ષત્રાણિ મૂર્ધિ યક્ષાણિ પર્વતાન્ ।

સમુદ્રા નયોઽવેશન્તાસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૦ ॥

સમુર્પાન્વાઽદ્ધ ઘ્રૂમોઽપો વૈવોઃ પ્રજાર્પતિમ્ ।

પિતૃન્યમશ્રેઠાન્ઘ્રૂમસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૧ ॥

ત્વષ્ટાર) મુખ્ય ત્વષ્ટા (૩) ગ ધર્વ અને અપ્સરાગણ, અશ્વિની દેવ, પ્રદ્યુમ્નસ્પતિ, (ય અર્ધમા નામ દેવ) અને જે અર્ધમા નામના દેવ પશુ છે. (૪) અહોરાત્ર, સૂર્ય અને ચંદ્ર એ (ડમો) બન્ને (વિશ્વાન્ આદિ સ્યાન્) સર્વ આદિત્ય (૫) (યાત) વાયુ, પુર્જન્ય, અન્તરિક્ષ (અર્થો) અને દિશા (આશા) ઉપ દિશાની (ઘ્રૂમ) અમે સર્વ પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે (તે ન બંદહસ મુચ્ચન્તુ) તે સર્વ અમને પાપથી બચાવે (૬)

અહોરાત્ર અને ઉપાઓ (મા શપથ્યાન્ મુચ્ચન્તુ) અને પ્રતિજ્ઞાથી મુક્ત કરે, (ય ચદ્રમાઽતિ આદુઃ) જેને ચંદ્રમા કહેવામા આવે છે, તે સોમદેવ (મા મુચ્ચતુ) અને પાપથી મુક્ત કરે (૭)

(પાર્થિવા દિવ્યા પશવં) પૃથ્વી પરના પશુઓ અને આકાશમા રહેનારા પક્ષીઓ (ડત્ત યે આરુણ્યા મૃગા) અને અરુણમા રહેનારા પ્રાણીઓ છે, શકુન્ત પક્ષી છે, તે બની અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેઓ અમને પાપથી બચાવે (૮)

અપ અને શર્વ (ય પશુપતિઃ કુદ્રં) જે પશુપાલક રૂદ્ર છે, (યા દ્વપૂ) તેમના જે બાણ (સ વિદ્ય) અમે બાણીએ છીએ કે (તા) તેઓ (ન સદા શિવાઃ સન્તુ) અમારે માટે સદા કલ્યાણકારી થાઓ (૯)

(દિવં) સુર્ય, નક્ષત્ર, ભૂમિ, (યક્ષાણિ) યક્ષ, પર્વત, સચુદ્ર, નદીઓ, (વેશન્તા) જળાશય, (૧૦) અસર્વેગણ (આપ દેવી) જળ, પ્રજાપતિ, (યમમેશ્વાન્ પિતૃન્) પિતર અને તેમના અધિપતિ યમ (૧૧)

યે દેવા દિવિપદો અન્તરિક્ષસર્વશ્ચ યે ।

પૃથિવ્યાં શક્રા શ્રિતાસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૨ ॥

આદિત્યા રુદ્રા વસવો દિવિ દેવા અર્ધર્વાણઃ ।

અગ્નિરસો મનીપિણસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૩ ॥

યજ્ઞં વ્રૂમો યજમાન્મૃચઃ સાર્માનિ મેષજા ।

યજૂંપિ હોત્રા વ્રૂમસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૪ ॥

પચ્ચં રાજ્યાનિ ધીરુઘાં સોમંશ્રેષ્ઠાનિ વ્રૂમઃ ।

વૃર્મો મદ્ગો યવઃ સહસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૫ ॥

અરાયાન્બ્રૂમો રક્ષાંસિ સર્પાન્પુણ્યજનાન્પિતૃન્ ।

મૃત્યૂનેકશતં વ્રૂમસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૬ ॥

ઋતૂન્વ્રૂમઃ ઋતુપતીનાર્તવાનુત હાંપનાન્ ।

સમાઃ સંવત્સરાન્માસાંસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૭ ॥

પતઃ દેવા દક્ષિણતઃ પશ્ચાત્પ્રાચ્ચં ઉદેત ।

પુરસ્તાંદુત્તરાચ્છ્રુકા વિશ્વે દેવાઃ સમેત્ય તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૮ ॥

અર્થ—(યે દિવિપદઃ દેવા) જે ધ્રુવોકમા રહેનારા દેવ છે, (ચ યે અન્તરિક્ષસર્વઃ) અને અંતરિક્ષમાં રહેનારા છે. (યે શક્રાઃ) જે સમર્થદેવ (પૃથિવી શ્રિતાઃ) તથા જે પૃથ્વીને આશ્રય લઇને રહ્યા છે. (તે નઃ અંહસઃ મુચ્ચન્તુ) તે સર્વ અમને પાપથી બચાવે (૧૨)

આદિત્ય, રુદ્ર, વસુ, (દિવિ અર્ધર્વાણઃ દેવાઃ) ધ્રુવોકમા જે નિશ્ચળ દેવ છે. તથા (મનીપિણઃ અગ્નિઃ) મનનાશિલ અગ્નિરસ છે (તે નઃ અંહસઃ મુચ્ચન્તુ) તે અમને સર્વને પાપથી બચાવે. (૧૩)

યજ્ઞ, યજમાન, (યજ્ઞઃ) ઋગ્વેદ, સામ, (મેષજા) વેદગી સાથે (યજૂંપિ) યજુર્વેદ, (હોત્રાઃ) હોમહવન કર્મ (૧૪)

(ધીરુઘાં સોમંશ્રેષ્ઠાનિ પચ્ચરાજ્યાનિ) જેમા સોમ શ્રેષ્ઠ છે, એવી ઔષધિઓના પાંચ રાજ્ય, હર્ષ, (મદ્ગ) ભાંગ (યવઃ) જવ અને (સહઃ) બળશાળી ધાન્યને (વ્રૂમઃ) અમે કહીએ છીએ કે (તેઽ) તેઓ અમને સર્વને પાપથી બચાવે. (૧૫)

(અરાયાન્ રક્ષાંસિ) અરાજક રક્ષાસો, સાપ, પુણ્યજનો અને પિતૃઓ (એકશતં મૃત્યૂન્) એકસો મૃત્યુઓને, (૧૬)

ઋતુઓ, ઋતુઓના પતિઓ, (આર્તવાન્ હાંપનાન્) ઋતુઓથી બનતા અપને (સમાઃ સંવત્સરાન્ માસાન્) સમવર્ષ, સંવત્સર અને મહિનાઓ અમે કહીએ છીએ કે તેઓ અમને પાપથી બચાવે. (૧૭)

ઉ (દેવાઃ) દેવો ! (દક્ષિણતઃ પતઃ) દક્ષિણ દિશામાંથી આવે, પછીથી (પ્રાચ્ચઃ ઉદેત) પૂર્વ-દિશામાં ઉદયને પ્રાપ્ત થાઓ. (વિશ્વે શક્રાઃ દેવાઃ) સર્વ સમર્થદેવ (પુરસ્તાંદુત્તરાં સમેત્ય) સામે અને ઉત્તર દિશામાં એકત્ર બનીને (તે નઃ) તેઓ અમને સર્વને પાપથી બચાવે. (૧૮)

વિશ્વાન્વેવાનિદં ધ્રૂમઃ સત્યસંધાનૂતાવૃધઃ ।

વિશ્વામિઃ પર્ત્વીમિઃ સહ તે નૌ મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૯ ॥

સર્વાન્વેવાનિદં ધ્રૂમઃ સત્યસંધાનૂતાવૃધઃ ।

સર્વામિઃ પર્ત્વીમિઃ સહ તે નૌ મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૨૦ ॥

મૃતં ધ્રૂમો મૃતપતિં મૃતાનામૃત યો વૃણી ।

મૃતાન્તિ સર્વા સંગત્ય તે નૌ મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૨૧ ॥

યા દેવીઃ પચ્ચં પ્રવિદ્યો યે દેવા દ્વાવંશતંબઃ ।

સંવત્સરસ્ય યે દંદ્રાસ્તે નઃ સન્તુ સર્વા શિવાઃ

॥ ૨૨ ॥

યન્માતંત્રી રથક્રીતમમૃતં વેદં મેપુજમ્ ।

તાવિદ્વો અપ્સુ પ્રાવેશયત્તદાપોં દત્ત મેપુજમ્

॥ ૨૩ ॥

અર્થ— (સત્ય સંધાન) સત્ય પ્રતિષ્ઠા (ક્રતાવૃધઃ) સત્યને આગળ ધરાવનાર (વિશ્વાન્ દેવાન્) સર્વ દેવોને (ઇદં ધ્રૂમઃ) અમે કહીએ છીએ કે તેઓ (વિશ્વામિઃ પર્ત્વીમિઃ સહ) તેમની સર્વ પત્નિઓની સાથે આવીને (નાઃ) અમને બ્રહ્માને પાપથી બચાવે. (૧૯-૨૦)

(યઃ વૃણી) જે સર્વને વશ કરનાર છે તે (મૃતાનાં મૃતપતિઃ) ભૂતોના અધિપતિઓને તથા (મૃતં) ભૂતોને અમે (ધ્રૂમઃ) કહીએ છીએ કે (સર્વા મૃતાન્તિ સંગત્ય) સર્વ ભૂતો મળીને અમને સર્વને પાપથી બચાવે. (૨૧)

(યાઃ પચ્ચદેવીઃ પ્રવિદ્યઃ) જે પાંચ દિવ્ય દિશાઓ છે, (યે દ્વાવંશ ક્રતંતરઃ દેવાઃ) જે બાર અતુ દેવો છે. (યે સંવત્સરસ્ય દંદ્રાઃ) જે વર્ષની કાઠોની જેવા છે, (તે નઃ સર્વા શિવાઃ સન્તુ) તેઓ અમારે માટે સદા શુભ હો! (૨૨)

(માતાલિઃ) માતાલિ (ચત્ રથક્રીતં અમૃતં મેપજં વેદં) જે રથ દારૂ પ્રાપ્ત થનારું અમરપત્નું આપનાર ઔષધીને બધું છે (ઇન્દ્રઃ તત્ અપ્સુ પ્રાવેશયત્) ઇન્દ્રે તે ઔષધો જળમાં ઢાળવા કરેલ છે, હે (આપઃ) જળો! (તત્ મેપજં દત્ત) તે ઔષધીને અમને આપો. (૨૩)

ભાષા— આ સર્વ દેવતાઓની સદાપ્રતાપી મહાપ્રભાવ પાપથી બચી ભવ (૧-૨૩)

પાપથી બચાવવાની પ્રાર્થના

આ સૂક્તનો વિચાર

આ સૂક્તમાં અનવેદને પાપથી મુક્ત કરવા માટે અર્થાત્ તેમને નિષ્પાપ કરવા માટે દેવતાઓની પ્રાર્થના છે.

આ પ્રાર્થનાની વિશેષતા એ છે કે આ પ્રાર્થના સર્વ જનિક અર્થાત્ સાધિક સર્વ માણસો અંગાને કરી શકે તેવી

પ્રાર્થના છે, તેથી તેમાં “ તે સો મુચ્યન્તુ ગંદસ ” તેઓ

જ્યો સર્વ પ્રાર્થના કરનારાઓને પાપથી મુક્ત કરે, એવા જનુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. સાધિક પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ વેદિક

સારસ્વતમાં વિશેષ છે કારણ કે તેથી સંધ-શક્તિ વધે છે.

હવે આ સૂક્તમાં જે જે દેવતાઓના નામ નિર્દેશ આવેલ

છે તેમનું વર્ગીકરણ આ પ્રમાણે છે—

પૃથ્વીસ્થાનીય દેવતા

૧ અગ્નિ ૧	૨૬ હોત્રાઃ ૧૪
૨ વનસ્પતિ ૧	૨૭ વીરુધાં ૫ અ રાન્થાનિ ૧૫
૩ ઔષધિ ૧	૨૮ સોમ (વનસ્પતિ) ૧૫
૪ વીરુધાં ૧	૨૯ દર્ભા ૧૫
૫ અહોરાત્ર ૫ ૭,	૩૦ ભગ ૧૫
૬ શુપથ્ય ૭	૩૧ યવ ૧૫
૭ ઉષાઃ ૭	૩૨ સહ ૧૫
૮ પાર્થિવાઃ પશવા ૮	૩૩ અપરાય ૧૬
૯ આરણ્યા મૃગાઃ ૮	૩૪ રક્ષોસિ ૧૬
૧૦ ભૂમિ ૧૦	૩૫ સર્પ ૧૬
૧૧ વક્ષ ૧૦	૩૬ પુણ્યજન ૧૬
૧૨ પર્વત ૧૦	૩૭ મૃત્યુ (એકસાત મૃત્યવ) ૧૬
૧૩ સમુદ્ર ૧૦	૩૮ ઋતુ (દ્વાદશ) ૧૭, ૨૨
૧૪ નદી ૧૦	૩૯ ઋતુપતિ ૧૭
૧૫ વેશન્તાઃ ૧૦	૪૦ આર્તવ ૧૭
૧૬ પથિવ્યાશિકા મિત્રા ૧૨ ૪૧ હાવન ૧૭	
૧૭ વસત્ર (અષ્ટૌ) ૧૩ ૪૨ મઘાઃ ૧૭	
૧૮ અથર્વાણા ૧૩	૪૩ સ વત્સર ૧૭
૧૯ અગિરસઃ ૧૩	૪૪ માસાઃ ૧૭
૨૦ યજ્ઞ ૧૪	૪૫ વિત્રેદેવાઃ ૧૮, ૧૯
૨૧ યજ્ઞમાનાઃ ૧૪	૪૬ દેવપત્યા ૧૯
૨૨ ઋત્યા ૧૪	૪૭ ભૂત ૨૧
૨૩ સામાનિ ૧૪	૪૮ ભૂતાનાં ભૂતપતિ ૨૧
૨૪ ભેષજાનિ ૧૪	૪૯ ભેષજ ૨૩
૨૫ યજ્ઞ ૧૪	

અન્તરિક્ષ સ્થાનીય દેવતા

૧ ગધર્ ૪	૮ સર્વાઃ આશ્વાઃ ૭
૨ અપ્સરાઃ ૪	૯ સોમ ૭
૩ ચન્દ્રમાઃ ૫	૧૦ પક્ષિણ ૮
૪ વાયુ ૬	૧૧ સક્રન્તાઃ ૮
૫ પર્જન્ય ૬	૧૨ ભવ ૯
૬ અન્તરિક્ષ ૬	૧૩ શર્વ ૯
૭ દિશઃ ૬	૧૪ રૂદ્ર ૯

૧૫ પશુપતિઃ ૯
૧૬ ધ્રુવ ૯
૧૭ યમ ૧૧

૧૮ પિતર ૧૧, ૧૬
૧૯ અન્તરિક્ષદ દેવા ૧૨
૨૦ રૂદ્ર, (એકાદશ) ૧૩

દુસ્થાનીય દેવતા

૧ ઇન્દ્ર ૧	૧૩ ત્વષ્ટા ૩
૨ વૃહસ્પતિ ૧	૧૪ અશ્વિની ૪
૩ સૂર્ય ૧, ૫	૧૫ અહિભુસ્પતિ ૪
૪ રાજનવશ્યુઃ ૨	૧૬ અર્ધમા ૪
૫ મિત્ર ૨	૧૭ વિત્રે આદિત્યાઃ (દ્વાદશ) ૫, ૧૩
૬ વિષ્ણુ ૨	૧૮ દિવ્યાં પશવ (પક્ષિણ) ૮
૭ ભગ ૨	૧૯ દ્યુ ૧૦
૮ અસ્ર ૨	૨૦ નક્ષત્રાણિ ૧૦
૯ વિરત્યાન ૨	૨૧ સમર્પયા ૧૧
૧૦ સવિતાદેવ ૩	૨૨ દેવી, આપ ૧૧
૧૧ ધાતા ૩	૨૩ પ્રજાપતિ ૧૧
૧૨ પૃષ્ઠા ૩	૨૪ દિવિષદ દેવાઃ ૧૨, ૧૩,

અહીં ત્રણ વિભાગમાં (રથગોમાં) દેવતાઓને વહેચી દીધા છે. દેવતાના નામની સામે જે મ ત્રમાં તે દેવતા આવેલ છે તેના અ ક આપેલા છે. કેટલાએ દેવતાઓ અ તરિક્ષ સ્થાનમાં અથવા દુસ્થાનમાં રાખવા યોગ્ય હોવા છતાં પણ પૃથ્વી સ્થાનના માનવની સાથે તેમને સભ્ય અથવા માનવની લીધે તેમને પૃથ્વી સ્થાનમાં મૂકેન છે. આટલો જોડ વિચારની સરળતાને માટે કરેલ છે તે પાઠક લક્ષમાં રાખે.

પૃથ્વી સ્થાનમાં ૪૯
અન્તરિક્ષ સ્થાનમાં ૨૦
દુસ્થાનમાં ૨૪

એકદર દેવ આટલી દેવતાઓ થઈ.

આમાં ૮ વસુ, ૧૧ રૂદ્ર, ૧૨ આદિત્ય ૭ ઋષિગણ, ૧૦૦ મૃત્યુ ૧૨ માસ, ૨૧ ક્રતુ ૬, ઋતુપતિ, ૪ દિશા, ૪ ઉપદિશા આ ૧૮૪ દેવતાઓ અધિક થાય છે તેમથી ૧૨ ફરી વખત આવવાથી બાદ કરતાં રોપ ૧૭૨ રહી જાય છે આ સાથે પૂર્વોક્ત ૯૩ દેવતાઓ મેળવવાથી ૨૬૫ દેવતાઓ થાય છે.

આ દેવતાઓનો માનવોની સાથે કેવી રીતે સમ્બંધ આવે છે એ બોધને પાપથી બચવાનો યત્ન સાધક કરવો ઉચિત છે.

આમાંથી કેટલીએ દેવતાઓ પાપની સાધક પણ હોઈ શકે છે. જેથી રીતે જુમિ, જળ, વનરપતિ યજુષ્યથી આ સર્વ માટે મનુષ્યો યુદ્ધ કરતા આવ્યા છે, અંદર અંદર લગ્ના રચ્યા છે, જુમિ માટે કેટલાએ યુદ્ધો ખેલાયા છે અને કેટલીએ માનવ સંહાર થયો છે ને ઇનિદાસમાંથી જાણી શકાય તેમ છે. માનવમાં શક્તિ જાવ આને લીધે જ આવે છે, આ શક્તિ આપવીજ અમરતા જેવું છે. વ્યવહાર એવો કરવો જેમણે કે માનવોમાંથી શક્તિ જાવ હું મધ જન્ય અને તેમનામાં ફેરી જાય રિધર થાય, તેથી જ કહ્યું છે કે—

તે જા સમ્મુ સદા શિવામ્ । (૧૧૨૨)

“ આ સર્વ દેવતાઓ અમારે માટે શુભ માગ દર્શાવનારા થાઓ. ” આ પ્રાર્થનામાં અશુભગુણો દોવાની સંભારના સચિત કરેલ છે. મનને વશમાં રાખીને કાંઈ પણ પ્રકારની અશુભ વૃત્તિ મનમાં ન ઉઠે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, આ પ્રમાણે માનવી પાપથી બચી શકે છે. મન કીયું પેચું રજ્યું તો પાપ થશે. જો મન જગવાન હશે તો મનુષ્ય પાપથી દૂર રહી શકશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને માનવપાપથી અચવાનો પ્રયત્ન કરે અને પવિત્રતા બની શકેલી બને.

પાપ નાશન

કાંડ ૭, સૂકત ૧૧૫

(ઋષિ.— અથર્વાજિત્રા । દેવતા— ઇન્દ્રિય, વાતવેદાઃ)

પ પંતેતઃ પાપિ લક્ષ્મિ નચ્યેતઃ પ્રામુતઃ પત ।

અયસ્મયેનાદ્દેન દ્વિપતે ત્વા સંજાયસિ

॥ ૧ ॥

યા માં લુક્ષ્મીઃ પંતપાત્રુરજુષ્ટામિચસ્કન્દુ વન્દંતેવ વૃક્ષમ્ ।

અન્યદ્વાસ્મત્સંચિત્સ્તામિતો ધ્રા હિરણ્યહસ્તો વસુ નૌ રરાળઃ

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (પાપિ લક્ષ્મિ) પાપમય લક્ષ્મી ! (હૃતઃ પ્ર પત) અહીંથી દૂર જા. (હૃતઃ નચ્ય) અહીંથી દૂર ચાલી જા (પ્રામુતઃ પ્રવત) ત્યાંથી પણ હટી જા, (અયસ્મયેન અંદેન) લોખંડની ખીલાથી, (સ્વા દ્વિપતે આ સંજાયસિ) તને દેવ કરનારાઓ માટે રાખીએ છીએ. (૧)

(યા પતપાત્રુઃ અજુષ્ટા લક્ષ્મીઃ) જે નીચે પછાડનારી અને સેવન ન કરવા યોગ્ય લક્ષ્મી (મા અમિચસ્કન્દ) મારી પાસે આવી ગઈ છે, (વન્દના વૃક્ષોં દવ) જેવી રીતે વેલી વૃક્ષ પર ચઢે છે તેવી રીતે, હે (સંચિતઃ) સંચિતારેવ ! (તાં હૃતઃ અન્યત્ર અસ્મત્ ધ્રાઃ) તને અહીંથી અમારી પાસેથી ખીન સ્થાન પર રાખ, (હિરણ્યહસ્તઃ નઃ વસુ રરાળઃ) સુવર્ણના આ બૂવણો ધારણ કરનારો હું અમને ધન આપ. (૨)

ભાવાર્થ— જે પ્રકારના એકધર્મી પાપ માય છે, તે પ્રકારનું એકધર્મ મારી પાસે ન રહે તે તો બહુ જ અરાખ છે તેથી તે અમારા શત્રુઓની પાસે જઈને રિધર થાય (૧)

જે નીચે પછાડનારો એકધર્મ મારી પાસે આવી ગયું છે તે મારાથી દૂર થઈ જાય અને અમને શુભ એકધર્મ પ્રાપ્ત થાય. (૨)

એકશતં લક્ષ્મ્યોઽં મર્ત્યસ્ય સાકં તન્વા જનુપોઽધિ જાતાઃ ।

તાસાં પાપિષ્ઠા નિરિતઃ પ્ર હિંમઃ શિવા અસ્મભ્યં જાતવેદો નિ યંચ્છ ॥ ૩ ॥

एता एना व्याकरं खिले गा विष्ठिता इव ।

रमन्तां पुण्यां लक्ष्मीयाः पापीस्ता अनीनशम् ॥ ४ ॥

અર્થ— (મર્ત્યસ્ય તન્વા સાકં) મનુષ્યની શરીરની સાથે (જનુપ અધિ) જન્મતાની સાથે જ (એકશતં લક્ષ્મ્યં જાતાઃ) એકસોએક લક્ષ્મીઓ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ છે. (તાસાં પાપિષ્ઠાઃ જ્ઞતઃ નિઃ પ્રહિંમઃ) તેઓમાથી પાપી લક્ષ્મીઓને અહીંથી અથે દૂર કરીએ છીએ, હે (જાતવેદઃ) શાની દેવ ! (શિવાઃ અસ્મભ્યં નિ યંચ્છ) અને જે કલ્યાણુમય લક્ષ્મી છે તે અમને પ્રદાન કર. (૩)

(ખિલે વિષ્ટિતા ગાઃ ઇવ) ચરાણુવાળી જમીનપર બેઠેલી ગાયોની જેમ (એતાઃ એનાં વિ-આકરં) તે તે વૃત્તિઓને હું અલગ અલગ કરું છું (યાઃ પુણ્યાઃ લક્ષ્મીઃ રમન્તાં) જે પુણ્યકારક લક્ષ્મી છે તેઓ અહીં આનન્દપૂર્વક રહે (યાં પાપીઃ તા અનીનશ) અને જે પાપી વૃત્તિઓ છે તેમને હું નાશ કરું છું. (૪)

ભાવાર્થ— મનુષ્યને જન્મની સાથેજ એકસોએક શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તેઓમાથી કેટલીક પાપમય હોય છે અને કેટલીક પુણ્યયુક્ત હોય છે પાપી અમારી પાસેથી દૂર થાય અને શુભ અમારી પાસે આવી જાય (૩)

હું તેમને જુની જુની કરું છું. જે પુણ્યકારક છે તે ગરી પાસે રહે અને જે પાપી છે તે મારાથી દૂર થઈ જાય (૪)

મનુષ્યના જન્મની સાથેજ તેના શરીરમા સે કરો શક્તિઓ સ્વભાવતઃ રહેલીજ હોય છે. તેઓમા કેટલીક સારી હોય છે અને કેટલીક ખરામ પણ હોય છે જે શક્તિઓ અને વૃત્તિઓ સારી હોય તેમને પોતામા રાખીને તેમને વધારવી જોઈએ તથા જે ખરામ વર્તણૂક હોય તેમને દૂર કરવી જોઈએ (૩ & ૪)

ચરાણુવાળી જમીનપર ધણીએ ગાયો બેસે છે, તેમાની કેટલીએ સફેદ રંગની અને કેટલીએ કાળા રંગની હોય છે, તેમને જેમ આપણે ઓળખી શકીએ છીએ તેજ પ્રમાણે આપણી શક્તિઓ અને વૃત્તિઓ ઓળખવી જોઈએ અને શુભ જનિઓની જરૂર અને અશુભ, હીન હાનિકારક જનિઓનો નાશ કરવો જોઈએ (૩ & ૪)

“ લક્ષ્મી ” નો અર્થ છે “ ચિન્હ ” આપણી આ દર કયાં ખરામ ચિન્હો છે અને કયાં સારાં છે, તેની પરિક્ષા કરવી એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે મનુષ્યના વર્તનમા આ ચિન્હો જણાઈ આવે છે આનું પયસ્કરણ કરીને એવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ કે જેથી તેમાંથી શુભ લક્ષણોની જરૂર થાય અને અશુભ લક્ષણો ધટી જાય આમ કરવાથી મનુષ્યની ઉભવિત થાય છે

પાપથી બચવું

કાંકે ૬, સૂક્ત ૧૧૫

(ઋષિ - મદ્વા । દેવતા - વિષ્ણુદેવ.)

यद्विद्वांसो यदर्विद्वांस एनांसि चकुमा वयम् ।

युयं नस्तस्मान्मुञ्चत विश्वे देवाः सजोषसः ॥ १ ॥

यद्वि जाग्रद्यद्वि स्वप्नेन एनस्योऽर्करम् ।

मृतं मा तस्मान्द्रव्यं च द्रुपदादिव मुञ्चताम् ॥ २ ॥

૨૫ । અથર્વ્વે અન ભા ૩ ।

દ્રુપદાર્વિય મુમુચાનઃ સ્વિત્રઃ સ્નાત્વા મર્તાદિય ।

પૂતં પવિત્રેણવાગ્યં ચિવ્યં શુષ્મન્તુ મનસઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (યત્ પિદ્ધારાઃ યદ્ અવિદ્ધારાઃ) જ્યારે જાણતાં અથવા અજાણતાં (વયં ગનાંસિ ચક્રમ્) અરી પાપ કરીએ ત્યારે હે (વિશ્વેદેવાઃ) મર્ત દેવો ! (યૂયં સન્નોપસઃ તમ્માન્ નઃ મુચ્યત) આપ એકમત જાનીને તે પાપથી અમને મૂકત કરાવો. (૧)

(યદિ જાપ્રત્ યદિ સ્વપન્) જ્યારે જાગતાં જાગતાં અથવા ઉઘતાં ઉઘતાં હું (એનસ્યઃ એનઃ અકરં) પાપી હોઈને પણ એ વધુ પાપ કરું તો (દ્રુપદાન્ હવ) જેવી રીતે ખીલે બાંધેલા પશુઓને છોડીને મૂકવ કરે છે તે પ્રકારે (મૃતં મર્ત્યં ચ તરમાત્ મામુચ્ચતાં) જીવતાંજનું અથવા અવિધ્વજાળનું જે પાપ હોય તેનાથી મને મૂકત કરો. (૨)

(દ્રુપદાદ્ હવ મુમુચાનઃ) જેવી રીતે બાંધેલા ખીલેથી પશુ મુકત થાય છે અથવા (મર્તાન્ સ્વિત્રઃ સ્નાત્વા હવ) જેવી રીતે નદાપાથી મળથી મુકત થવાય છે, અથવા (પવિત્રેણ પૂતં આગ્યં હવ) જેવી રીતે મળજીથી ગાળેલું થી પવિત્ર થાય છે તે પ્રમાણે (ચિવ્યં મા એનસઃ શુષ્મન્તુ) સર્વ મને પાપથી પવિત્ર બનાવે. (૩)

ભાષ્યાર્થ— જાણતા અથવા અજાણતા જે પાપ અમારાથી થાય તેનાથી અમારો છટકાનો પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ (૧) જાણતા અથવા જ્ઞાતા જ્ઞાતા જે પાપ અમારો થાય, તે અજાણતાં હોય અથવા અજાણતાંજનું હોય તેનાથી છટકાનો પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. (૨)

જેવી રીતે સ્તંભથી પશુ મુકું થઈ જાય છે, સ્નાનથી કરીને મળ દૂર થાય છે અથવા ગાળવાથી થી પવિત્ર બને છે તેવી રીતે હું નિર્દોષ બની જાઉં. (૩)

પાપથી બચવું.

નિષ્પાપ થવાના ત્રણ પ્રકાર

શુદ્ધ થવાના ત્રણ પ્રકાર છે, અન્તા શુદ્ધિ, બાહ્ય-શુદ્ધિ અને સંજ્ઞા શુદ્ધિ. તેના ત્રણ ઉદાહરણ તુર્નીય મંત્રમાં આપેલાં છે તે જુઓ—

૧ અન્ત શુદ્ધિ— (પવિત્રેણ પૂતં આગ્યં હવ) જેવી રીતે મળજીથી ગાળવાથી થી શુદ્ધ થાય છે, થીને ગાળવાથી થીની અંદર રહેલો મળ દૂર થાય છે એ પ્રકારે મનુષ્યના અન્ત-કરણનો મળ દૂર કરવો જોઈએ. આ અન્ત શુદ્ધિ છે.

૨ બાહ્ય શુદ્ધિ— (મર્તાન્ સ્નાત્વા સ્વિત્ર હવ) જેવી રીતે કરીરપર લાગેલા મળથી સ્નાનથી શુદ્ધ થાય છે. આ

બાહ્ય શુદ્ધિ છે. મળ કરીરપર બહારથી જ લાગે છે તે પ્રમાણે બાહ્ય દોષોથી આવી શુદ્ધિ કરવી જોઈએ.

૩ સંજ્ઞાશુદ્ધિ— (દ્રુપદાન્ મુમુચાનઃ હવ) સ્તંભન, બંધનથી જેની રીતે પશુઓને છોડવામાં આવે છે અથવા જેની રીતે ગાયપરનું જળ પાકી ગયા પછી ગાયપરથી તે નીચે પડી જાય છે તે પ્રમાણે સંજ્ઞા થવા લોકથી મુકત થવું જોઈએ. આ સંજ્ઞા શુદ્ધિ છે.

આ પ્રકારે શુદ્ધ થવાના ત્રણ ભેદ છે મનુષ્યે પણ જે નિર્દોષતા પ્રાપ્ત કરવાની છે તે આ ત્રણ પ્રકારની છે. મનુષ્યે પોતાના સંજ્ઞા શુદ્ધ કરે અને પાપી સંજ્ઞા થને દૂર કરે

પોતાની બાહ્ય શુદ્ધતા કરે અને તે માટે પોતાની રહેણી કરણી પરિત્ર રાખે તેમજ પોતાની અત -શુદ્ધિ કરે અને તેને માટે પોતાના વિચારોને પરિત્ર કરે આ પ્રમાણે મનુષ્ય પરિશુદ્ધ થાય છે.

મનુષ્ય જાણતા છતાં અથવા અજાણતા, જાગતા અથવા

સૂતા સૂતા પાપ કરે છે આ સર્વ પાપોથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ પરમેશ્વરની કૃપા, જ્ઞાનીઓનો સત્સંગ અને આત્મ શુદ્ધિનો પ્રયત્ન કરવાથી પાપથી છૂટવાની શક્યતા છે.

આ સુકત વિશેષ મહત્વનું છે. પાપક તેનો અધિક વિચાર કરે અને સર્વ પ્રકારની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે

પાપ નાશન

કાંડ ૪, સૂકત ૩૩

(શ્રાવિ - વ્રજાં । દેવતા- વાલ્મીકીજન* જામિ)

અર્પ નઃ શોશુચવુઘમઝે શુશુઘ્યા રવિમ્ । અર્પ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૧ ॥
સુક્ષેત્રિયા સુગાતૃયા વસુયા ચં યજામહે । અપ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૨ ॥
પ્ર યન્દ્રન્દિષ્ટ ઇપાં પ્રાસ્માકાસશ્ચ સૂરયઃ । અર્પ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૩ ॥
પ્ર યત્તે અગ્ને સૂરયો જાયેમહિ પ્ર તે વયમ્ । અર્પ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૪ ॥
પ્ર યવુઘેઃ સહસ્વતો વિશ્વતો યન્તિ માનવઃ । અર્પ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૫ ॥
ત્વં હિ વિશ્વતોમુણ વિશ્વતઃ પરિમૂરસિં । અર્પ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૬ ॥

અર્થ— હે (અગ્ને) પ્રકાશકદેવ ! (ન અર્થ અપશોશુચત્) અમારૂં પાપ નિ શેષ દૂર થાય અને અમારી પાસે (રવિ શુશુઘિ ધન શુદ્ધ બનીને આવે (ન અર્થ અપ શોશુચત્) અમારૂં પાપ દૂર થાય. (૧)

(સુક્ષેત્રિયા સુગાતૃયા) ઉત્તમક્ષેત્રને માટે, ઉત્તમ ભૂમિને માટે (ચ વસુયા યજામહે) અને ધનને માટે અમે યજન કરીએ છીએ અમારૂં પાપ દૂર થાઓ. (૨)

(ઇપા યત્ત મન્દિષ્ટ પ્ર) તેની વચ્ચે જે પ્રકારે અત્યંત કડયાણુચુકત બનું (અસ્માકાસ સૂરય ચ) અને અમારા જ્ઞાનીજન પણ ઉત્તમ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે તેને માટે અમારૂં પાપ જેમ યજુ જોઈએ તેમ દૂર થાય. (૩)

હે (અગ્ને) તેજ્ઞસી દેવ ! (યત્ત તે સૂરય) જેવા તારા વિદ્વાન છે તેવા (તે વયં પ્રજાયેમહિ) તારા બનીને અમે શ્રેષ્ઠ બની જઈએ તેટલા માટે અમારૂં પાપ દૂર થાય (૪)

(યત્ત) જેવી રીતે (સહસ્વત અગ્ને) જળવાન અગ્નિના (માનવ વિશ્વત પ્રપન્તિ) કિરણો આરે બાણુ ફેલાય છે, તે પ્રકારે મારા કિરણો પણ ફેલાય તેટલા માટે અમારા પાપ દૂર થાય (૫)

હે (વિશ્વતો મુણ) સર્વ બાણુ યુગ્મ છે જેવા દેવ ! (ત્વ હિ વિશ્વત પરિમૂ અસિ) તું જ સર્વનો ઉપરી થનારો છે, તેવા જનવાને માટે અમારા પાપ દૂર થાય (૬)

દ્વિપો નો વિશ્વતોમુસ્વાતિં નૃવેર્ષ પારય । અર્ષ નઃ શોઘૃચવૃષ્મ્

॥ ૭ ॥

સ નઃ સિન્ધુમિવ નૃવાતિં પર્ણ સ્વસ્તયે । અર્ષ નઃ શોઘૃચવૃષ્મ્

॥ ૮ ॥

અર્થ—હે (વિશ્વતો મુશ) સર્વ બાણ્ય મુખ છે એવા દેવ । (નાવા દૃવ) નૌકાની જેમ (નઃ દ્વિપઃ અતિપારય) અમને શત્રુઓના સાગરથી પેલે પાર લઈ જા અને અમારા પાપ દૂર કર. (૭)

(સઃ) તે તું (નઃ અતિપર્ણ) અમને પેલે પાર લઈ જા (નાવા સિન્ધુ દૃવ) જેવી રીતે નૌકાથી સમુદ્રની પેલે પાર થવાય છે તેમ, અને (સ્વસ્તયે) કલ્યાણને માટે (નઃ સ્વર્ગમ્ અર્ષ શોઘૃચત્) અમારાં સર્વ પાપ દૂર થાયો. (૮)

પાપને દૂર કરવું (પાપથી મુક્ત થવું)

આ સૂક્તમાં પાપ દૂર કરવાથી જે અનેક લાભો થાય છે તેનું વર્ણન છે. પાપ દૂર થવાથી અને શુદ્ધ થવાથી (રાયે) ધન મળે છે, (સુક્ષેષ્ઠ) ઉત્તમ ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, (સુગાતુઃ) ઉત્તમ માર્ગ ઉઠાવે માટે ખૂંદો થાય છે, (પ્રતેવૃષઃ) કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે, (સૂરયઃ) વિદ્વાનોનો સંગ મળે છે (સૂરયઃ જાયેમાહિ) જ્ઞાન સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, (પ્રાનવઃ) વિશ્વતાઃ યાત્રેન) પ્રકાશ ચારે તરફ ફેલાય છે, (પરિમૂઃ) સર્વથી અધિક પ્રભાવ થાય છે, (અતિપારયતિ) સર્વ દુષ્ટો દૂર થઈ જાય છે, અને (સ્વસ્તિ) કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સર્વ લાભ પાપથી મુક્ત થવાથી થાય છે, જેટલા પ્રમાણમાં પાપ દૂર થશે અને પવિત્રતા થતી જશે એટલા પ્રમાણમાં ઉત્તમ લાભ થતા જશે. પાદક આ વાતનું બરાબર સમજી રાખે અને જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી પ્રયત્ન કરીને સ્વયંનિઃપાપ બનવાનો યત્ન કરે, તો ઉપરોક્ત લાભ એની મેળે જ નેતી પાસે આવીને આવી જશે.

પાપી વિચારોનો ત્યાગ કરો

કાંડ ૬, સૂક્ત ૨૬

(શ્રાવિઃ - શ્રદ્ધા । દેવતા - વાપ્મા)

અર્ષ મા પાપ્મન્સજ વૃશી સન્મૃદયાસિ નઃ ।

આ માં મદ્રસ્ય લોકે પાપ્મન્વેહાવિહુતમ્

॥ ૧ ॥

યો નઃ પાપ્મન્ન જહાસિ તમ્ ત્વા જહિમો વ્રયમ્ ।

પ્રથામનું વ્યાવર્તનેડન્યં પાપ્માનું પદ્યતામ્

॥ ૨ ॥

અર્થ—હે (પાપ્મન્) પાપી વિચાર । (મા અવસજ) અને છેડી દે. (વૃશી સન્ નઃ મૃદયાસિ) અમને વશમાં કરીને તું મુખ આપે છે એમ દેખાય છે. હે (પાપ્મન્) પાપી વિચાર (મદ્રસ્ય લોકે) કલ્યાણના સ્થાનમાં (મા અવિહુતે અવેહિ) અને અકુટિલ એવી સ્થિતિમાં રાખ. (૧)

હે (પાપ્મન્) પાપી વિચાર (યઃ નઃ ન જહાસિ) જો તું અમને છેડીશ નહિ (તં ત્વા ડ વયં જહિમ) તો અમે જ તને છેડી દઈશું. (પ્રથાં અનુ વ્યાવર્તને) આગેના અનુકૂળ વર્ણક ૫૨ (વાપ્મા અન્યં અનુ પદ્યતાં) પાપી વિચાર બીજાની પાસે આપ્યો જાય. (૨)

અન્યત્રાસ્મન્નુચ્યતુ સહસ્રાક્ષો અમર્ત્યઃ ।

યં દ્વેષામ તમ્ચ્છતુ યમ્ દ્વિષ્મસ્તમિજ્ઞાંહિ

॥ ૩ ॥

(સહસ્ર અક્ષ અમર્ત્યઃ) હજારો આંખોવાળો અને ન મરનારો આ પાપી વિચાર (અસ્મત્ અન્યત્ર નિ ઉચ્યતુ) અમારાથી લિપ્ત બીજા સ્થાનમાં ચાલ્યો જાય (ય દ્વેષામ તમ્ચ્છતુ) જેનો અમે દ્વેષ કરીએ છીએ, તેની પાસે જાય (યં ઇ દ્વિષ્મ ત્વં હત્વ જહિ) જેનો અમે દ્વેષ કરીએ છીએ તેનો નાશ કર (૩)

પાપી મન

પાપી મન હોવાથી સર્વ પ્રકારના કારારિક, ઇન્દ્રિયો સગધી તથા માનસિક વગેરે કષ્ટ થાય છે તેમજા માટે મનમાંથી પાપી સંકલ્પો સર્વથી પ્રથમ દૂર કરવા જોઈએ, મનશુદ્ધિ થાયતો સર્વ દુઃખો દૂર થઈ શકે છે

પાપી વિચાર મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, મનુષ્યને વશ કરે છે અને થોડા પ્રયત્નથી અધિક સુખ પ્રાપ્ત કરાવી દેવાના પ્રતોમનથી અર્થાત્ સુખ આપવાના પ્રતોમનથી ફસાવે છે તેવા માટે તેમનાથી બચતુ જોઈએ

જો પાપી વિચાર પોતેજ મનમાંથી દૂર ન થાય તો તેને પ્રયત્ન પૂર્વક દૂર કરવો જોઈએ આમ કરનાથીજ પ્રગતિના માર્ગની અનુકૂળતા થઈ શકે છે. તાત્પર્ય પાપી વિચાર દૂર કરીને ચિત્તને શુદ્ધ કરવાથીજ ઉત્તમતા સાચો માર્ગ ખૂલે તથા શકે છે

પાપી વિચાર હજારો આંખોવાળો છે, તેથી તે અમારી નમઝાઇ અને ન્યૂનતા બહુજ અડપથી બાંધી દે છે અને તે માર્ગથી તે અમારામાં દાખલ થાય છે શરીર ક્ષીણ થઈ જાય છે પણ તે પાપી વિચાર ક્ષીણ થતા નથી, તેમજા માટે તેને પ્રયત્નથી દૂર કરવો જોઈએ પાપી વિચારને દૂર કરનાથી આંતરિક પવિત્રતા થશે અને આ પવિત્રતાથી સર્વ કષ્ટો દૂર થશેજ આ આત્મશુદ્ધિ દ્વારા ઉત્તમ પ્રાપ્ત કરવાનો સીધો માર્ગ છે.

પાપ મોચન

કાંક ૪, સૂકત ૨૬

(શ્લોક - મૃગા ૧ દેવતા - વાગપુત્રી)

મન્વે વા યાવાપૃથિવી સુમોજસૌ સર્વેતમૌ યે અપ્રયેથામર્મિતા યોજનાનિ ।

પ્રતિષ્ઠે હ્યર્મવત્ વસૂનાં તે નૌ મુઞ્ચતમર્મહસઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ — હે વાવાપૃથિવી ! (સુમોજસૌ સર્વેતમૌ) તમે બન્ને ઉત્તમ ભોગ આપનારા અને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા છો, (વા મન્વે) તમારા બન્નેનું હું મનન કરું છું (યે અમિતા યોજનાનિ અપ્રયેથા) તમે બન્ને અપરિમિત યોજનાના અતર સુધી ફેલાયેલ છો, (હિ વસૂના પ્રતિષ્ઠે અમવતા) કારણ કે તમે બન્ને નિવાસ કરનારા પ્રાણી વગેરેને અધાર દેનારા છો, (તે ન મર્મહસ મુઞ્ચન્) તે તમે બન્ને અમને પાપથી બચાવો (૧)

પ્રતિષ્ઠે હ્યમવતં ધસૂનાં પ્રવૃદ્ધે દેવી સુમગે ઉચ્ચતી ।

ઘાવાપૃથિવી મવતં મે સ્યોને તે નો મુઞ્ચતમંહસઃ ॥ ૨ ॥

અસંતાપે સુતપસૌ હુવેહમૂર્વી ગંમીરિ કવિમિર્નમસ્યે ।

ઘાવાપૃથિવી મવતં મે સ્યોને તે નો મુઞ્ચતમંહસઃ ॥ ૩ ॥

યે અમૃતં વિમૃથો યે હર્વીપિ યે સ્તોત્યા વિમૃથો યે મનુષ્યાન્ ।

ઘાવાપૃથિવી મવતં મે સ્યોને તે નો મુઞ્ચતમંહસઃ ॥ ૪ ॥

યે હ્રિયિર્વા વિમૃથો યે વનસ્પતીન્વયોર્વા વિશ્વા મુવનાન્યન્તઃ ।

ઘાવાપૃથિવી મવતં મે સ્યોને તે નો મુઞ્ચતમંહસઃ ॥ ૫ ॥

યે કીલાલેન તર્પયંથો યે ઘૃતેન યામ્યામૃતે ન કિં ચન શંકનુવન્તિ ।

ઘાવાપૃથિવી મવતં મે સ્યોને તે નો મુઞ્ચતમંહસઃ ॥ ૬ ॥

યન્મેદમંમિશોચંતિ યેનપેન વા કૃતં પોરુપેષાન્ન દૈવાત્ ।

સ્તૌમિ ઘાવાપૃથિવી નાથિતો જોહવીમિ તે નો મુઞ્ચતમંહસઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ— તમે બન્ને (પ્રવૃદ્ધે સુમગે ઉચ્ચતી દેવી) ધણી જ વિશાળ, ઉત્તમ ઐશ્વર્યથી સુકત વિસ્તૃત દેવીઓ (ધસૂનાં પ્રતિષ્ઠે હિ અમવતં) નિવાસ કરનારાઓને આશ્રય આપનારી છો. આ (ઘાવાપૃથિવી મે સ્યોને મવતે) ઘાવાપૃથિવી મારે માટે સુખદાયી હોવો અને (તે નઃ અંહસઃ મુઞ્ચતં) તે બન્ને અમને પાપથી બચાવે. (૨)

(અહં) હું (સુતપસૌ અસંતાપે) ઉત્તમ તેજસ્વી પરંતુ અસંતાપ ન આપનારી (કવિમિઃ નમસ્યે હર્વી ગમીરે) કવિઓ દ્વારા નમન કરવા યોગ્ય ધણી જ નાળી પડોળી અને ધણી જ ગંભીર ઘાવાપૃથિવીની (હુવે) પ્રાર્થના કરું છું. આ (ઘાવા૦) મારે માટે સુખ દેનારી અને અમને અમને પાપથી બચાવે. (૩)

(યે અમૃતં યે હર્વીપિ વિમૃથઃ) તમે બન્ને અમૃતરૂપી જળ અને અન્ન ધારણ કરો છો, (યે મનુષ્યાન્ વિમૃથઃ) નદી વગેરે પ્રવાહોને અને મનુષ્યોને તમે ધારણ કરો છો, તે તમે (ઘાવા૦) ઘાવાપૃથિવી મારે માટે સુખ આપનારી અને અમને અમને પાપથી બચાવે. (૪)

(યે હ્રિયિર્વા યે વનસ્પતીન્ વિમૃથઃ) તમે બન્ને ગાયો અને વનસ્પતિઓને ધારણ કરો છો તથા પોષણ કરો છો; (યયોઃ વાં અન્તઃ વિશ્વા મુવનાનિ) તમે બન્ને વચ્ચે જે સર્વં ભુખેનો છે, તે (ઘાવા૦) ઘાવાપૃથિવી મારે માટે સુખદાયક હો અને તે અમને પાપથી બચાવે. (૫)

(યે કીલાલેન યે ઘૃતેન તર્પયંથઃ) તમે બન્ને અન્ન અને યેયથી સર્વને તૃપ્ત કરો છો (યામ્યામૃતે કિંચન ન શંકનુવન્તિ) તમે બન્ને વિના કેટલું પણ કાઈ કરી શકતું નથી, તે તમે (ઘાવા૦) ઘાવાપૃથિવી મારે માટે સુખદાયી બનો અને અમને પાપથી બચાવે. (૬)

(યેન યેન વા પોરુપેષાન્ન કૃતં) જે કોઈ કારણથી પુરૂષ પ્રયત્નથી કરેલ છે, (ન દૈવાત્) દેવની પ્રેરણાથી કરેલ નથી, (યત્ત્વં હં મે અમિશોચતિ) જે મને શોકમાં હુબાડે છે તે કશું દૂર કરવા મારે (ઘાવાપૃથિવી સ્તૌમિ) ઘાવાપૃથિવીની હું શ્લોક કરું છું અને (નાથિતઃ જોહવીમિ) હું તેનાથી સનાય બનીને પોકારું કે (તે નઃ અંહસઃ મુઞ્ચન્તુ) તે બન્ને અમે સર્વને પાપથી બચાવે (૭)

પાપ મોચન

ધાવાપૃથ્વી

આ સુકત મુજાર સુકતોમા પાપ મોચન વિષયનુ ચતુર્થ સુકત છે અને તેમાં ઘુનોક અને પૃથ્વી લોકના યોગથી સુકત થવાની આકાશ કરવામા આવી છે પૃથ્વીલોક તે છે જેનાપર આપણે રહીએ છીએ અને ઘુનોક તે છે જે તારાઓથી સુકત આકાશ છે અર્થાત્ આ સર્વ બ્રહ્માંડ તે બંને વચ્ચે સમાયેલ છે કોઈ પણ ચીજ તેની બહાર નથી જેટલી કોઈ શક્તિઓ છે તે આની વચ્ચે આવા ગમેલી છે આ સર્વ શક્તિઓની સહાયતાથી આપણે સુધારે કરીને પાપથી સુકત થનુ જોઈએ

આ ધાવાપૃથ્વી દેવતા (અમિતા યોજના) મ ત્ર ૧) અગણિત યોજનો વિસ્તૃત છે તેઓ કેટલાં વિસ્તૃત છે તેનુ ગણિત થઇ શકે તેમ નથી આકાશનો વિસ્તાર પૂરે પુરો જણાયો પણ નથી અને ગણાયો પણ નથી સંદેષમાં કહેનુ હોયતો એટનુ જ કરી શકાય કે આમને (પ્રત્યક્ષ કરુણી મં ૨) (હર્ષી ગમીરો) મ ૩) ધણી જ વિસ્તૃત અને મહાન ગભીર છે અર્થાત્ ધણી જ ગહન છે તથાપિ તેની ગહનતાનો કોઈ પાર પામી શકતુ નથી

આ બંને દરેક પદાર્થ માત્રને (પ્રતિષ્ઠે) આધાર આપે છે તેમની શક્તિઓનો વિચાર કરાયથી (સ્વેતસૌ) મનામાં એકપ્રકારની રક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી (કવિમિ નમસ્યે) કવિ લોકો તેના વિષે ધણી જ આદરભાવ ધારણ કરે છે તેઓમાં સુધારિ તેજસ્વી ગોળા (સુ-તપસૌ) ઉત્તમ પ્રકારે પ્રકાશિત થઇ રહ્યા છે તેપણુ તેઓ કાંઈને (જ-સન્તાપે)

સન્તાપ આપતા નથી તેથી ઉલટું સતત હૃદય બ્યારે તેના પ્રતિ દષ્ટિએ કરે છે ત્યારે તેના હૃદયનુ દુ ખ દર થાય છે અને ત્યાં શાન્તિનુ રાજ્ય હોય છે

આ બંને લોકો (સુ-મોજસો) ઉત્તમ મોજન આપે છે (કાંલાલેન તર્પયત) અનથી સત્પદ કરે છે અને બ્યારે તરસ લાગે છે ત્યારે (ઘૃતેન) જળથી શાન્તિ આપે છે કારણકે તેમની અંદર (અમૃત હર્ષોવિ વિઞ્નત) જળ અને અન્ન રહે છે તેમની અંદર (કલ્પિયા) ગાયો છે જેઓ ઉત્તમ દુધ આપે છે તેમજ ઉત્તમ વનસ્પતિઓ છે જે ઉત્તમ રસ આપે છે તેને લીધેજ આ બંનેને લીધે સર્વનુ પાનન પોષણ થય છે મનુષ્યોને જે સમયે શોક થાય ત્યારે તેઓ પૃથ્વી અથવા આકાશના ઉત્તમ દુધો જુએ અને તેઓમાં દિવ્યતાનો અનુભવ કરે તેથી તેમનો શોક પૂર્ણ પડે દર થઇ શકે છે ઘુનોક પિતા છે અને પૃથ્વી માતા છે માનો કે આ બંને મગીને એક કુટુંબનો પરિવારજ છે જુઓ તો ખરા કે આ પોતાની સર્વ શક્તિઓથી પરોપકાર કરી રહ્યા છે તેઓ પોતાના તેજથી અમને માર્ગ બતાવે છે અનથી અમને તુષિ આપે છે જળથી અમારી શાન્તિ વધારે છે અને બીજી અનેક રીતે અમારી સહાયતા કરે છે આજ પ્રમાણે આપણે પણ આપણી શક્તિઓના પરોપકાર માટે વ્યય કરવો જોઈએ આપણે આપણુ અત કરણુ તેમની મ ક્ષે નિરવૃત્ત અને ઉદાર બનાવનુ જોઈએ આપણુ જીવન જનતાની લાનાઇ માટે સમર્પણુ કરવુ જોઈએ અને સર્વ જગને એક કુટુંબ માની સર્વની સાથે તેમની માફક સમાન વ્યવહાર કરવો જોઈએ. આ છે પાપમોચનનો માર્ગ

પાપ મોચન

કાંકે ૪, સુકત ૨૩

(ઋષિ - મુગાર । દેવતા - પ્રવ્રતા બ્રાહ્મ)

અગ્રેર્મને પ્રથમસ્ય પ્રવેતસઃ પાન્ચજન્યસ્ય વહુધા યમિન્ધર્તે ।

વિશોવિશઃ પ્રવિજિવાંસમીમ્હે સ નૌ મુઞ્ચત્વર્હમઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (ય વહુધા ઇન્ધતે) જેને ઘણી રીતે પ્રકાશિત કરે છે, તે (પાન્ચ જન્યસ્ય પ્રવેતસ પ્રથમસ્ય અગ્રે) પાપ જનોમા નિવાસ કરનારો (વિશેષ જ્ઞાની અને સર્વમા પ્રથમથી વર્તમાનના પ્રકાશક દેવતાનુ) મન્વે) દુ મનન કરે છુ (વિજ વિશ પ્રવિજિવાસમ્ હમ્હે) પ્રત્યેક અજ્ઞાનમા પ્રવિષ્ટ થએલાને અમે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ (સ ન અહસ મુઞ્ચતુ) તે અમને પાપથી બચાવે (૧)

ભાવાર્થ— પાપે પ્રારાના અનુચિતો જે તેના અનુચિત છે અને વિવિધ પ્રકારે જે પ્રગટ થાય છે તે પ્રવેતના હૃદય

યથા હૃદયં વહસિ જાતવેદો યથા યજ્ઞં કૃત્વયસિ પ્રજાનન્ ।

एवा वैवेभ्यः सुमतिं न आ वह स नो मुञ्चत्वंहसः ॥ २ ॥

યામન્યામન્યુપયુક્તં વહિતું કર્મન્કર્મન્નામગમ્ ।

अग्निमीडे रक्षोहणं यज्ञवृधं घृताहुतं स नो मुञ्चत्वंहमः ॥ ३ ॥

સુજાતં જાતવેદસમગ્નિં વૈશ્વાનરં વિમુષ્ ।

हृदयवाहं हवामहे स नो मुञ्चत्वंहसः ॥ ४ ॥

યેન કર્પયો શ્વલમઘોતવન્યુજા યેનાસુરાણામયુવન્ત માયાઃ ।

येनाग्निना पणीभिन्द्रीं जिगाय स नो मुञ्चत्वंहसः ॥ ५ ॥

અર્થ—હૈ (જાતવેદઃ) ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થમાત્રને બાજુનારા ! (વયા હૃદયમ્ વહસિ) જેવી રીતે તું હૃદયને પહોંચાડે છે અને (પ્રજાનન્ વયા યજ્ઞં કૃત્વયસિ) બાજુના છતાં જે પ્રકારે તું યજ્ઞને બનાવે છે (एवं वैवेभ्यः सुमतिं न आ वह) તેજ પ્રકારે દેવો પાસેથી ઉત્તમ બુદ્ધિને અમારી પાસે લઇ આવ અને (सः नः अंहसः मुञ्चन्तु) તે તું અમને પાપથી બચાવે. (૨)

(यामन् यामन् उपयुक्तं) પ્રત્યેક સમયમાં ઉપયોગી (કર્મન્ કર્મન્ આમગં) પ્રત્યેક કર્મમાં બાજીનીય અને (वहिष्ठं) અત્યંત બળવાન (अग्निं ईडे) સર્વ પ્રકારક દેવની હું સ્તુતિ કરું છું. તે (रक्षोहणं यज्ञ-वृधं घृता-हुतं) રાક્ષસોના નાશક, યજ્ઞને વધારનારો યજ્ઞમાં ઘીની આહુતિઓ જેને માટે આપવામાં આવે છે (सः नः अंहसः मुञ्चन्तु) તે અમને પાપથી બચાવે. (૩)

(सुजातं जातवेदसं) ઉત્તમ પ્રસિદ્ધ, ઉત્પન્ન થયેલા વિશ્વને બાજુનારો (विभुं वैश्वानरं) સર્વ-આપક, વિશ્વનો નેતા અને (हृदयवाहं हवामहे) અમને આપનારા પ્રભુની અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે (सः नः अंहस मुञ्चन्तु) તે અમને પાપથી બચાવે. (૪)

(येन युजा क्रपयः बलं अघोतयन्) જેની સહાયતાથી ઋષિલોકો બળને પ્રકાશિત કરતા આવ્યા છે, (येन असुराणां मायाः अयुवन्त) જેની સહાયતાથી રાક્ષસોની કષ્ટ મુક્તિઓને દૂર કરી (येन अग्निना इन्द्रः पणीन् जिगाय) જે તેજસ્વી દેવનાની સહાયવાથી ઇન્દ્રે આશ્ચર્ય બ્યવહાર કરનારાઓને છાત્યા હતા, (सः नः अंहसः मुञ्चन्तु) તે અમને પાપથી બચાવે. (૫)

બાવાર્થ—જેવી રીતે હવનમાં નાખેલા હવનદ્રવ્યોને અગ્નિ સર્વ દેવોની પાસે પહોંચાડે છે તેજ પ્રકારે આ મદાન દેવ દિવ્ય બાષવાણની પાસે રહેનારી સુમતિ અમારા અંતઃકર્મમાં સ્થિર કરે અને અમને પાપથી બચાવે (૨)

પ્રત્યેક સમયે સહાયના આપનારો, દરેક કર્મમાં સેવા કરવા ચોક્કસ, બળવાન, પ્રકારક, દુષ્ટોને દૂર કરનારો, યજ્ઞની રક્ષિ કરનારો અને જેને માટે યજ્ઞમાં આહુતિઓ આપવામાં આવે છે તે ઇશ્વર અમને પાપથી બચાવે. (૩)

ઉત્તમ, પ્રસિદ્ધ, સર્વજ્ઞ, સર્વ-આપક, સર્વને ચલાવનારો, અત્યંત બળા જે એક ઇશ્વર છે તેની અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તે અમને પાપથી બચાવે (૪)

માયિ લોકો જેની પાસેથી બળ પ્રાપ્ત કરે છે તથા જેના આધારથી પ્રીતિ બ્યવહાર કરનારાઓને પરાજ આવે છે તે ઇશ્વર અમને પાપથી બચાવે (૫)

યેન દેવા અમતમન્વવિન્વ્યેનૌપધીર્મધુમતીરકૃણ્વન્ ।

યેન દેવાઃ સ્વરામરન્ત્સ નૌ મુચ્ચત્વંહસઃ

॥ ૬ ॥

યસ્યેદં પ્રદિશિ યદ્વિરોચતે યજ્ઞાતં જનિતૃવ્યં ચ કેવલમ્ ।

સ્તૌમ્યમિં નાથિતો જૌહવીમિ નૌ મુચ્ચત્વંહસઃ

॥ ૭ ॥

અર્થ— (યેન દેવાઃ અમૃતં અન્વવિન્દન્) જેની સહાયથી દેવાએ અમૃત પ્રાપ્ત કર્યું, (યેન ઔપધીઃ મધુમતીઃ અકૃણ્વન્) જેના યોગથી ઔપધિએને મધુર રસવાળી બનાવી છે, (યેન દેવાઃ સ્વઃ આમરન્ત) જેના આશ્રયે દેવતાએ આત્મિકબળ પ્રાપ્ત કરે છે (સઃ નઃ અંહસઃ મુચ્ચતુ) તે અમને પાપથી બચાવે (૬)

(યસ્ય પ્રદિશિ इदं કેવલં) જેના શાસનમાં આ વિશ્વ ખીલકોઈની અપેક્ષા ન કરતાં રહે છે. (યત્તુ વિરોચતે) એ અત્યારે પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. (યત્તુ જાતં જનિતૃવ્યં ચ કેવલં) જે પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલો હતો અને જે ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થશે. (નાથિતઃ અમિં સ્તૌમિ જૌહવીમિ) સનાથ બનીને હું તે તેજસ્વી દેવની કૃતિ અને યાદ કરું છું (સઃ નઃ અંહસઃ પાતુ) તે અમને પાપથી બચાવે. (૭)

ભાવાર્થ— જેની સહાયતાથી દેવતાએ અમરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, જેણે ઔપધિએને મધુર રસવાળી બનાવી છે, જેણે દેવતાઓમાં આત્મિકબળ બરી રીધું છે તે દેવ અમને પાપથી બચાવે. (૬)

જૂન, ભવિષ્ય અને વર્તમાન સમયમાં પ્રકાશિત થનારા આ સમગ્ર વિશ્વ જેના શાસનમાં રહેલું છે તેની હું સ્તુતિ અને પ્રાર્થના અને ઉપાસના કરીને યાચના કરું છું કે તે પરમેશ્વર અમને પાપથી બચાવે. (૭)

પાપ મોચન

પાપથી મુક્તિ

મનુષ્યમાં રહેલો પાપનો ભાવ છે જે તેની ઉત્તતિના પથમાં અડચણો ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી આ પાપ ભાવથી બચવાનો ઉપાય દરેકે કરવો જોઈએ. અહીં ૨૩-૨૬ આ સાત સૂકતો આજ ઉદ્દેશનાં આવેલાં છે. આ સાતે સૂકતોનો ઋષિ " મૃગાર " છે. આ ઋષિના નામનો અર્થ " આત્મશુદ્ધિ કરનારો " એવો થાય છે. આ ૨૩ મા સૂકતમાં અસિ નામથી સંભોધાએલા પરમેશ્વરની સહાયથી પાપ મુક્ત થવાનો ઉપદેશ છે. આ પૃથ્વીપર પહેલાં નંજરે પડનારી શક્તિ " અસિ " છે, " અસિમાં પ્રકાશકતાનો શુભ તથા ખીલ્લ અન્ય શુભો જે વિવિધતા છે, તે જે પરમેશ્વરે તેનામાં મૂકેલા છે તેજ સાચો અસિનો અસિ છે. આ દૃષ્ટિથીજ અહીં અસિ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, જે દેવ સર્વથી

પ્રથમ છે અર્થાત જેની પૂર્વે કોઈ દેવ થયેલ નથી, જે માની છે, જે પંચજનોના હૃદયોમાં નિવાસ કરે છે. દરેકની અંદર જેણે પ્રવેશ કરેલ છે. જે યજ્ઞને વધારનારો છે, પ્રત્યેક સમયે જેની સહાયથી અમારી સ્થિરતા થાય છે, પ્રત્યેક કામ જેની પૂર્ણને માટે કરવામાં આવે છે, જે દુષ્ટોને દૂર કરે છે, અને યજ્ઞદ્વારા જે સજ્જનોનું સંગઠન કરે છે, આ પ્રભાવો દુષ્ટોના બળને ધટાડીને સજ્જનોનું રક્ષણ કરે છે, જે સર્વને પ્રસિદ્ધ છે. સર્વને વ્યાપક બનીને જે સમગ્ર જગતનો ચાલક છે. જેને જેનું અજ્ઞ જોઈએ તેનું અજ્ઞ તેને માટે ઉત્તમ કરે છે. દુષ્ટરોને વ્યવહાર કરનારાઓનો જેની વ્યવસ્થાથી પરાલભ થાય છે, જે સર્વને અચૂતત્વ આપે છે, જેણે એવાધિઓમાં વિવિધ મધુર રસ મૂકેલા છે, જેનાથી આત્મિક બળ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જેનું શાસન સર્વ જૂન, ભવિષ્ય, વર્તમાન

આયુષ્મતામાયુષ્કૃતાં પ્રાણેન જીવ મા મૃયાઃ ।
 ર્વૃ૩૬ મયેણ પ્રાપ્મના વિ યદ્દમેણ મમાયુષા ॥ ૮ ॥
 પ્રાણેન પ્રાણતાં પ્રાણેદ્ય મર્વ મા મૃયાઃ ।
 ર્વૃ૩૬ સર્વેણ પ્રાપ્મના વિ યદ્દમેણ સમાયુષા ॥ ૯ ॥
 હદાયુષા સમાયુષોદોષધીનાં રસેન ।
 ર્વૃ૩૬ સર્વેણ પ્રાપ્મના વિ યદ્દમેણ સમાયુષા ॥ ૧૦ ॥
 આ યજન્મસ્ય પુષ્ટગોર્ધ્વામામૃતાં વયય
 ર્વૃ૩૬ સર્વેણ પ્રાપ્મના વિ યદ્દમેણ સમાયુષ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ— (આયુષ્મતાં આયુષ્કૃતાં પ્રાણેન જીવ) દીર્ઘાયુષ્વચાળ અને આયુષ્યની કૃદિ મેલ
 ને હોય છે તેમના પ્રાણની સાથે જીવતો રહે, (મા મૃયાઃ) મરી ન બ. તે જ પ્રમાણે હું પણ
 પ્રાણધી અને રોગોધી દૂર રહીને દીર્ઘાયુ બનું. (૮)

(પ્રાણતાં પ્રાણેન પ્રાણ) જીવિત રહેવારોગોના પ્રાણથી જીવિત રહે (હૃદય મર્વ) મહી જગત
 માળી બન અને (મા મૃયાઃ) મરી ન બ, તે જ પ્રમાણે હું સર્વ પ્રાણધી અને રોગોધી દૂર રહીને દીર્ઘ
 બનીશ. (૯)

(આયુષા ઉત્ત) આયુષ્યથી ઉત્તમ પ્રાપ્ત કરીને, (આયુષા સં) દીર્ઘાયુથી યુક્ત થાઓ. (મોઝ
 રસેન ઉત્ત) ઔષધિઓના રસથી ઉત્તતિ પ્રાપ્ત કર. તેથી રીતે હું પણ સર્વ પ્રાણધી અને રોગોધી
 બનીને દીર્ઘાયુ બનું. (૧૦)

(વય યજન્મસ્ય વૃદ્ધિ) અમે પૃથ્વીની વૃદ્ધિ (આ ઉત્ત યજન્મસ્ય) ઉત્તતિને પ્રાપ્ત કરીને
 (અમૃતાઃ) અમર બની જઈએ. એટલા માટે હું સર્વ પ્રાણ અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનું.
 બનું. (૧૧)

ભાષા— ૧૧ સાવળ દીર્ઘાયુ લોકોની જેવી પ્રભુ સક્રિય હોય છે અને સાધનોથી પેલાનું દીર્ઘાયુવર વધારવાનું
 પ્રાણ સક્રિય હોય છે તેથી જ પાપથી પ્રભુ સક્રિય બળવાન બનાવી મનુષ્ય કરે અને જલારી ન મે તે જ પ્રમાણે ।
 પ્રાણ અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનું (૮)

પ્રાણ પાણી કરવાસાથેની આદર જે પ્રભુ સક્રિય છે તેને બળવાન બનાવીને ઇચ્છા મોટા થા, નહીં તમા
 ન મહી બ દુ પણ પ્રાણ અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનીશ. (૯)

યોગના આયુષ્યથી ઉત્તમ પ્રાપ્ત કર અને તેમથી પણ દીર્ઘાયુ બન. ઔષધિઓનો રસ પીને વિશેષ
 મજબૂત બન । તે જ પ્રમાણે હું પણ પ્રાણ અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનું (૧૦)

પૃથ્વીની વૃદ્ધિ જેવી રીતે વૃક્ષાદિ વધીને ઉત્તમ અને છે, તેથી રીતે અને ઉત્તતિને પ્રાપ્ત કરીને અને મજબ
 પ્રાપ્ત કરીને હું પણ પ્રાણ અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનીશ (૧૧)

પાપની નિવૃત્તિ

પાપ નિવૃત્તિથી નીરોગતા અને દીર્ઘાયુ

આ સકતમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પાપોને દૂર કરવાથી
યુગ્ય અને દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને આ અનુબંધન
રીતે કરવું જોઈએ તેને ઉપાય પણ અહીં બતાવેલ છે.

૫ અને પુણ્ય શું છે, તેનો અહીં વિચાર કરવો
હક છે. પાપ અને પુણ્ય એ ધર્મશાસ્ત્રની સંજ્ઞાઓ છે.
ધર્મશાસ્ત્ર અન્યાન્ય શાસ્ત્રોના સારસ્વ શાસ્ત્ર છે. અન્યાન્ય
'લિખ ધર્મ' શાસ્ત્ર નથીજ, અન્યાન્ય શાસ્ત્ર એક એક
સંપ્રદાયમાં જ્ઞાન આપે છે. અને ધર્મશાસ્ત્ર સંપૂર્ણ
નિર્ણય કરીને માનવી ઉત્તરિના સિદ્ધાંત બનાવે છે,
ધર્મ શાસ્ત્રના વિધિનિયેષ સર્વ સામાન્ય હોય છે

અને અન્યાન્ય શાસ્ત્રોના વિધિનિયેષ ઉક્ત શાસ્ત્રના નિયમની
સાથે સમઘ હોવાને કારણે વિશેષ હોય છે.

પાપ અને પુણ્ય

પાપ પુણ્યનો વિષય આ પ્રમાણે છે. પુણ્ય શબ્દનો અર્થ
છે " પવિત્ર બનવું " અને " પાપ " શબ્દનો અર્થ છે
" પતનનો હેતુ. " અન્યાન્ય શાસ્ત્રોમાં જેથી દાનિ થાય છે
એમ લખેલું છે તે સર્વ વાતો ધર્મશાસ્ત્રમાં " પાપ " શબ્દથી દર્શાવવામાં આવેલ છે, અને જે વાતો ઉત્તરિકારક સમજવામાં આવે છે તેમને ધર્મશાસ્ત્રમાં પુણ્યકારક જણાવી છે. આ વાત વધુ સ્પષ્ટ કરવા માટે એક બે ઉદાહરણો લખને આ વિષયને વધુ વિશદ કરીએ—

વૈદ્યશાસ્ત્ર

૧ યકૃત અને પેટ બગડે છે લોહીમાં કમજોરી
અને તેને કારણે અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

૨ રવાથી વીર્યનાશ થવાને લીધે, મરિતજ નબળું
પડે અને અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. ૪.

અમરજીવ શાસ્ત્ર

૩ તીરિક સ્વચ્છતા જળવૃદ્ધિ, ધરમાં તથા
ના જળવવાથી રોગ થતા નથી અને
છે. ૪.

૪ રોગગ્રસ્તો અને અન્ય રોગનાં બીજો
ને તેને લીધે ગાળેલું પાણી પીવું આરોગ્ય

સમાજ શાસ્ત્ર

૫ નુબના વ્યવહાર ઉત્તમ માલે છે. ૫.
૬ દિ કરવાથી સ્વચ્છતા સ્થાપના નિયમના
થાય છે.

ધર્મશાસ્ત્ર

૧ મઘ પીવું એ પાપ છે.

૨ અભિચાર પાપ છે.

૩ સ્નાન કરવું પુણ્યકારક છે સ્વચ્છતા રાખવી એ પણ
પુણ્યકારક છે.

૪ પાણી ગાળીને પીવું એ પુણ્યકારક છે.

૫ સ્ત્રી પુણ્યકારક છે.

૬ ૧૦૦૦ દુઃખ કરવા એ પાપ છે

આયુષ્મતામાયુષ્કૃતાં પ્રાણેન જીવ મા મૃત્યાઃ ।

વ્યંહં સર્વેણ પ્રાપ્મન્તા વિ યદ્દમેણ સમાયુષા

॥ ૮ ॥

પ્રાણેન પ્રાણતાં પ્રાણેહિવ મર્વ મા મૃત્યાઃ ।

વ્યંહં સર્વેણ પ્રાપ્મન્તા વિ યદ્દમેણ સમાયુષા

॥ ૯ ॥

ઉદાયુષા સમાયુષોદોર્ધધીનાં રસેન ।

વ્યંહં સર્વેણ પ્રાપ્મન્તા વિ યદ્દમેણ સમાયુષા

॥ ૧૦ ॥

આ પુર્વન્યસ્ય વૃષ્ટ્યોદ્ધ્યામામૃતાં વયમ્

વ્યંહં સર્વેણ પ્રાપ્મન્તા વિ યદ્દમેણ સમાયુષા

॥ ૧૧ ॥

અર્થ— (આયુષ્મતાં આયુષ્કૃતાં પ્રાણેન જીવ) દીર્ઘાયુષ્યવાળા અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનારા જે હોય છે તેમના પ્રાણની સાથે જીવતો રહે, (મા મૃત્યાઃ) મરી ન જાય. તે જ પ્રમાણે હું પણ સર્વ પાપોથી અને રોગોથી દૂર રહીને દીર્ઘાયુ બનું. (૮)

(પ્રાણતાં પ્રાણેન પ્રાણ) જીવિત રહેનારાઓના પ્રાણથી જીવિત રહે (દ્વહિવ મર્વ) અહીં જ પ્રભાવ શાળી બન અને (મા મૃત્યાઃ) મરી ન જાય, તે જ પ્રમાણે હું સર્વ પાપોથી અને રોગોથી દૂર રહીને દીર્ઘાયુ બનીશ. (૯)

(આયુષા ઉન્) આયુષ્યથી ઉત્તર પ્રાપ્ત કરીને, (આયુષા સં) દીર્ઘાયુથી શુદ્ધ થાઓ. (ઓવધીનાં રસેન ઉત્) ઔષધિઓના રસથી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કર. તેથી રીતે હું પણ સર્વ પાપોથી અને રોગોથી દૂર બનીને દીર્ઘાયુ બનું. (૧૦)

(વય પર્વન્યસ્ય વૃષ્ટ્યા) અમે પર્વન્યની વૃદ્ધિથી (આ ઉન્ અસ્વામ) ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરીએ અને (અમૃતાઃ) અમર બની જઈએ. જોટલા માટે હું સર્વ પાપો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘઆયુથી શુદ્ધ બનું. (૧૧)

ભાષ્ય—સ્વભાવતા દીર્ઘાયુ હોવાની જેવી પ્રાણ શક્તિ હોય છે અને સાધનોથી પોતાનું દીર્ઘઆયુષ્ય બનાવનારી જેવી પ્રાણ શક્તિ હોય છે તેવી જ પોતાની પ્રાણ શક્તિ બળશુભ બનાવી મનુષ્ય જીવે અને જલદી ન મરે તે જ પ્રમાણે હું પણ પાપો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનું. (૮)

પ્રાણ પાશ્વ કરનારાઓની અદર જે પ્રાણ શક્તિ છે તેને બળવાન બનાવીને એ અહીં મોટો થા, નાની ઉંમરમાં જ ન મરી જા હું પણ પાપો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનીશ. (૯)

પોતાના આયુષ્યથી ઉત્તર પ્રાપ્ત કર અને તેનાથી યજ્ઞ દીર્ઘાયુ બન, ઔષધિઓના રસ પીને નિરોગી પુષ્ટ અને બળવાન બન ! તે જ પ્રમાણે હું પણ પાપો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનું. (૧૦)

પર્વન્યની વૃદ્ધિથી જેવી રીતે વૃક્ષાદિ વધીને ઉચ્ચ બને છે, તેવી રીતે અને ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરીશું અને અમરત્વ પણ પ્રાપ્ત કરીશું હું પણ પાપો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનીશ (૧૧)

પાપની નિવૃત્તિ

પાપ નિવૃત્તિથી નીરોગતા અને દીર્ઘાયુ

આ સૂક્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પાપોને દૂર કરવાથી આરોગ્ય અને દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને આ અનુબંધન કષ્ટ રીતે કરવું નેહએ તેનો ઉપાય પણ અહીં બતાવેલ છે.

પાપ અને પુણ્ય શું છે, તેનો અહીં વિચાર કરવો આવશ્યક છે. પાપ અને પુણ્ય એ ધર્મશાસ્ત્રની સંજ્ઞાઓ છે, અને ધર્મશાસ્ત્ર અન્યાન્ય શાસ્ત્રોના આરંભશાસ્ત્ર છે. અન્યાન્ય શાસ્ત્રોથી હિત ધર્મશાસ્ત્ર નથીજ, અન્યાન્ય શાસ્ત્ર એક એક વિષયના સંબંધમાં જ્ઞાન આપે છે, અને ધર્મશાસ્ત્ર સંપૂર્ણ શાસ્ત્રોનો નિર્ણય કરીને માનવી ઉત્તતિના સિદ્ધાંત બનાવે છે, માટેજ ધર્મશાસ્ત્રના વિધિનિષેધ સર્વ સામાન્ય હોય છે

અને અન્યાન્ય શાસ્ત્રોના વિધિનિષેધ ઉક્ત શાસ્ત્રના નિયમની સાથે સમર્થ હોવાને કારણે વિશેષ હોય છે.

પાપ અને પુણ્ય

પાપ પુણ્યનો વિષય આ પ્રમાણે છે. પુણ્યશબ્દનો અર્થ છે “ પવિત્ર બનવું ” અને “ પાપ ” શબ્દનો અર્થ છે “ પતનનોહેતુ. ” અન્યાન્ય શાસ્ત્રોમાં જેથી હિત થાય છે એમ લખેલું છે તે સર્વ વાતો ધર્મશાસ્ત્રમાં “ પાપ ” શબ્દથી દર્શાવવામાં આવેલ છે, અને જે વાતો ઉત્તતિકારક સમજવામાં આવે છે તેમને ધર્મશાસ્ત્રમાં પુણ્યકારક જણાવી છે. આ વાત વધુ સ્પષ્ટ કરવા માટે એક બે ઉદાહરણો લઈને આ વિષયને વધુ વિશદ કરીએ—

વૈદ્યશાસ્ત્ર

૧ મઘ પીવાથી યકૃત અને પેટ બગડે છે લોહીમાં કમઝોરી આવે છે અને તેને કારણે અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. વગેરે,

૨ વ્યભિચાર કરવાથી વીર્યનાશ થવાને લીધે, અસ્તિત્વક નબળું બની જાય છે અને અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. છ.

આરોગ્ય શાસ્ત્ર

૩ સ્નાનાદિથી શારીરિક સ્વચ્છતા જાળવવી, ધરમાં તથા બહાર સ્વચ્છતા જાળવવાથી રોગ જતા નથી અને આરોગ્ય વધે છે. છ.

૪ પાણી ગાળવાથી રોગજનકુઓ અને અન્ય રોગનાં બીજો દૂર થાય છે, અને તેને લીધે ખાળેલું પાણી પીવું આરોગ્ય કારક છે.

સમાજ શાસ્ત્ર

૫ સત્ય બોલવાથી મનુષ્યના વ્યવહાર ઉત્તમ થાય છે. છ.
૬ ચોરી, ખૂન ઇત્યાદિ કરવાથી સભ્યશાસનના નિયમના અનુસાર અમુક દંડ થાય છે.

ધર્મશાસ્ત્ર

૧ મઘ પીવું એ પાપ છે.

૨ વ્યભિચાર પાપ છે.

૩ સ્નાન કરવું પુણ્યકારક છે. સ્વચ્છતા રાખવી એ પણ પુણ્યકારક છે.

૪ પાણી ગાળીને પીવું એ પુણ્યકારક છે.

૫ સત્ય પુણ્યકારક છે.

૬ ચોરી, ખૂન ઇત્યાદિ દુષ્કર્મ કરવાં એ પાપ છે.

આત્મ રહે છે, અને (૨) વિવિધ વિદ્યાઓમાં જતા મળે
રાજાનું કિ રીતે એક બીજાથી ભવિષ્ય રહે છે " જળને
રાજા પાંચ તરફ ભાગી નથી તે પ્રમાણે એ લોકો
રાજાના પાંચ પ્રકાર થયા નથી તેઓ પાંચ રહિત જવી
નહી છે અને પાંચમાં કાં ભોગથી જવી નહી છે, તેમ પ્રમાણે
જેઓ ૫ કરીમાં રાજ પ્રતિપદક સકિત પુષ્કળ પ્રમાણમાં
દેવ છે તેઓ રાજ રથને માં રહેલા છતાં પશુ રાજોથી જવી
નહી છે આ રાજાનો નિયમ જોઈને પ્રત્યેકને માટે
ઉચિત છે કે ને પોતે નો રાજાવ ઉકાત પ્રકારનો બનાવે અને
પાંચ અને રાજોથી પોતાનો બચાવ કરીને દીર્ઘાયુ નીરોગ
અને બાકી તથા શુદ્ધશીશ અને આરિશ્વર્યાની બને

દાન

જનતાને નિષ્કાપ અને નીરોગ બનાવવા માટે મન-રાજ
મનુષ્યો પોતાના ધનનો થોડો ભાગ અવન રાખીને દાન આપે
જેની રીતે—

અષ્ટા કુદિએ વાહત મુનકિ । (૩. ૫)

' પિતા પુત્રીના દાપણ માટે યોગ્યપૂરક પોતાનું ધન
આપે છે ' આ ધન જમાણાના ધર્મમાં રહેવા છતાં એ ધનના
રૂપે હોવાથી ખુદ કાપ કરે છે તે પ્રકારે મન-રાજ મનુષ્ય
પોતાના ધનનો થોડો ભાગ જનતાને રાજ મુકત અને પાંચ
મુકત કરવા માટે અર્પણ કરે અને આગ એકનિત ધર્મોક્ત
ધનથી એવી રૂપાંતરે યોજનાપૂર્વક ચલાવવામાં આવે કે
જેથી જનતાની પાંચ પ્રકારથી અને રાજથી રક્ષા કરે આવા
પ્રમાણથી સ પુણ્ય રાષ્ટ્ર પ્રતિદિન અધિકારિક નિષ્કાપ,
નીરોગી, દીર્ઘજીવી, સ પત્ર, રવરથ અને સુખી બને

પોતાની ગતિમાંજ નિશ્ચર મૃદુલુ

લોકો એક બીજાની રૂપમાં કરે છે અને પોતાનું દુઃખ
વધારે છે તે તેઓ પોતાની ગતિમાં આનું રહે અને બીજાની
ગતિ સ બે ભય રૂપમાં ન કરે તે પશુ તેઓ પાંચથી અને
રાજથી ભયી કહે છે આ વિષયમાં એક ઉદાહરણ છે—

દદ વિશ્વ મુવન વિધાતિ । (૩. ૫)

" આ સર્વ પૃથ્વી સર્વ ચન્દ્ર ઈશ્વર વિદ્યાઓ પોતા પોતાની
વિવિધ ગતિમાં ચાલે છે " સુધની ઉજ્જ્વળતાની રૂપમાં કરીને
ચન્દ્ર પોતે ઉજ્જ્વળ બનેલા નથી, અને ચન્દ્રની રૂપમાં કરીને સર્વ
પોતે શીતળ બનાવેલી ઉજ્જ્વળ રાખાતો નથી આ પ્રકારે સર્વ

મદો પોતે પોતાની ગતિથી પોતા પોતાનું કાપ કરે છે વિવિધ
જુરતોની ગિરિધના ઉપરથી આપે છે કે વિવિધતાથી મુકત
આ સર્વ જુરતો એ પ્રકારે સમય જનતા આજ બનીને
જરૂર પશુ અગાધ વિદ્યા પરપર મેળથી રહે છે એની રીતે
મનુષ્યોએ પશુ વિવિધ મુલ્યમંથી મુકત હોવા છતાં સમય
રાષ્ટ્રના અવન જનીને રાષ્ટ્રીય અને સમય જનતાનું વિન
સાધવાની છુદ્ધિથી આપસમાં અવિરોધી બનાવી રહે તે ઉપર
આ પ્રકારે રહેલાથી અને પૂરેક પ્રમાણ ઉપરોત્તુ અવન
જન કરીને પોતે પોતાને પાપે અને રાજોથી ભયથી કહે છે
અન્યથા આપસમાં લાગતાં લાગતાં રાજના ભય મની પત્ર
પામતાને જાને અરસપરસ એક બીજાનું મધુ રીસી જ શરે
મરી જરી આવે નાક ન થાય એ માટે વેદ કહે છે કે તમની
પોતાની ગતિથી ચાલો અને પરપર સહાય મનીને પોતાની
ઉચિતનું સાધન બનાવો

પેદની પાચન શક્તિ

મનુષ્યના શરીરમાં રાજ બીજાને પ્રવેશ થવે છે જ્યારે
તેની પાચન શક્તિ બરેકથી હોય છે તેની ક્ષમ્યા આપન ને
માટે પશ્ચ મનમાં કમળ છે કે—

અગ્નિ માણાન્ સદ્ધાતિ । (૩. ૬)

' જરૂરિયાત-અગ્નિનું પચન કરાશે ઉદારથ અગ્નિ
આણેને સમય રીતે પાચણ કરે છે " પ્રાણનું સરક રીતે
પાચણ થાય એનું બીજું કાણ અન્ય સાધન નથી આજ
જે લોકો દીર્ઘજીવનની ઇચ્છા રાખતા છે તેઓ અન્યથ
તથા અન્યાન્ય યેમ સાધનો દ્વારા પોતાની પાચનશક્તિ
સરક રીતે પ્રતીપ્ત કરે, આજ કરવામાં શરીરમાં ને સુખરૂપે
આવશે તે રાજોને દુર રાખશે અને પાસે આવવા રહે નહી

બીજા વાત એ છે કે જરૂરિયાત બનાવણી મૃદુલ
અને અરિતકર્મો બ્રાહ્મણ થાય છે અરિતકર્મો નજરમાં
વિચારોમાં પરિવર્તન થાય છે અર્થાત મનુષ્ય પાંચ કર્મ
પ્રકાર થાય છે જે પાચકશક્તિ જરામર રહી તે રાજ જો
પ્રમાણ નહિ થાય આ માટે રાજોમાં જયવા માટે જો
પાપોથી છુટકારો મેળવવા માટે તથા દીર્ઘજીવનની પ્રતિષ્ઠા
માટે મનુષ્ય પોતાની પાચન શક્તિ ઉત્તમ રીતે પ્રતીપ્ત
રાખવી જોઈએ-આજ મનમાં આમજ કહી છે કે—

ચન્દ્રા માણેન સદિવ । (૩. ૬)

" ચન્દ્ર પ્રાણથી બનેલો છે " અર્થ ચન્દ્ર મનમાં

અર્થ છે. (૧) વનસ્પતિથી ઉત્પન્ન થયેલું અન્ન, (૨) વનસ્પતિઓના ફળોથી ઉત્પન્ન થતો રસ, (૩) અને મન, પ્રાણીની સાથે આ ત્રણેનો ધનિષ્ઠ સંબંધ છે. અહીં વનસ્પતિ-થી પ્રાપ્ત થનારા શાક ભોજન પ્રાણુ સ્થિર કરવાને માટે આવશ્યક છે એમ કહેવાથી માંસાદિ સેવન દિર્ઘજીવનને માટે અનિષ્ટ હોવાનો ઉપદેશ સ્વયં પ્રાપ્ત થાય જ છે. પાઠક તેનો અવશ્ય વિચાર કરે.

સૂર્યનું વીર્ય

સૂર્યમાં ધણી મહાન જીવન વિદ્યુત છે. તેને આપણામાં સંગૃહીત કરવાથી નીરોગતા અને દીર્ઘજીવન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આ વિષયમાં સંપત્તિ મંત્રનું કથન આ છે—

દેવાઃ ચિશ્વતો ધીર્યં પ્રાણેન સમૈરયન્ । (મં. ૭)

“ દેવો સર્વ પ્રકારનાં વીર્યોથી યુક્ત સૂર્યના પ્રાણીની સાથે સંબંધિત કરે છે. આ અનુશાનથી દેવો (નિર્જરા) જરા રહિત અને (સ-મરાઃ) મરણ રહિત બનેલા છે. તેથી જે લોકો પોતાના પ્રાણીની અંદર સૂર્યની જીવન વિદ્યુતને ધારણ કરશે તેઓ પણ ઉક્ત સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સૂર્ય પ્રકાશમાં બેસવાથી અથવા ઉભા રહીને દીર્ઘશ્વાસ દ્વારા સૂર્યની વિદ્યુત પ્રાણમાં આકર્ષવાથી આપણી અંદર સૂર્યનું વીર્ય દાખલ થઈ જાય છે. આજ પ્રમાણે ખુલ્લા શરીરે સૂર્યના પ્રકાશનું સ્નાન કરવાથી પણ આમડી દ્વારા સૌરવિદ્યુતનો પ્રવેશ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે વિવિધ યોજનાઓ દ્વારા સૌરવિદ્યુતથી લાભ ઉઠાવી શકાય છે. પાઠક આનો વિચાર કરીને તેથી લાભ ઉઠાવે.

દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કરનારાઓ

જે (આયુષ્મન્) દીર્ઘઆયુષ્યવાળા મનુષ્યો છે અર્થાત્ વિના પ્રયત્ન જેઓ દીર્ઘઆયુષ્યવાળા થયેલા છે, તથા જેઓ (આયુષ્કૃત) પ્રયત્નથી દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત કરનારાઓ છે, અર્થાત્ યોગાદિ અનુશાન દ્વારા જેમણે દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત કરેલ છે. (પ્રાણેતાં પ્રાણેન) પ્રાણીની પ્રજાગ શક્તિથી યુક્ત પુરુષોના પ્રાણ કેવી રીતે ચાલે છે તે સર્વનો વિચાર કરીને

મનુષ્ય દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય જાણી શકે છે. આમ ઉપરોક્ત મનુષ્યો પોતાના દૈનિક વ્યવહાર કેવી રીતે ચલાવે છે, કયા પ્રકારના વ્યવહારથી તેઓએ દીર્ઘઆયુષ્ય કમાવ્યું, તેનું જ્ઞાન મેળવીને, તેમનું ઉદાહરણ આપણી સન્મુખ રાખીને તદનુસાર આપણે આપણો વ્યવહાર કરવો જોઈએ. (દ્વદ્ધ ય્વ મવ) આ પ્રકારે આ ભૂલોકમાં દીર્ઘકાળ સુધી રહેવું જોઈએ અને (મા મૃયાઃ) શીઘ્ર મરી જવું ઉચિત નથી. આ ઉપદેશ મં. ૮ અને ૯ માં છે.

આપણા રાષ્ટ્રમાં તથા અન્ય દેશોમાં જ્યાં જ્યાં દીર્ઘાયુ, નીરોગી, બળવાન, નિષ્પાપ અને સમૃદ્ધીક લોકો હોય, તેમના જીવન ચરિત્ર જોઈને તેમના જીવનમાંથી ઉચિત ભોષ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. અને તેનાથી લાભ મેળવવો જોઈએ.

ઔષધિરસ

દશમાં મંત્રમાં ઔષધિઓના રસનું સેવન કરીને દીર્ઘાયુષ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ છે—

ઔષધોનાં રસેન આયુષા સંજત્ । (મં. ૧૦)

“ ઔષધિઓના રસથી અમે દીર્ઘાયુષ્યથી સંયુક્ત બનીશું ” આમાં દીર્ઘાયુષ્ય પ્રાપ્તિનો સંબંધ ઔષધિઓના રસના પ્રાશન સાથે દર્શાવેલો છે. આ સૂક્તના છઠ્ઠા મંત્રના વિધાન સાથે તેની વૃક્ષના કરવી જોઈએ.

અતિમ મંત્રમાં કહ્યું છે કે—“ જેવી રીતે વૃષ્ટિ ધરાથી વૃક્ષવનસ્પતિ ઇત્યાદિ ઉગે છે અને ઉત્પત્તિને પ્રાપ્ત કરે છે તેવીજ રીતે અમે પૂર્વોક્ત સાધનથી (ઘર્યં જમ્ભતાઃ ડદસ્યામ) અમર બનીને સર્વ પ્રકારની ઉત્પત્તિ પ્રાપ્ત કરીશું. ” (મં. ૧૧.)

આ સૂક્તમાં લખાયેલ અનુશાન જેઓ આચરશે તેઓને તે પ્રકારની સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે એ હકીકત સત્ય છે, એમાં કોઈ સંદેહ છે જ નહિ. વેદમાં કેમ પૂર્વકનાં જે અનુશાનો કહેલાં છે તેઓમાંનું આ એક છે. તેના મનનથી વેદની ઉપદેશ કરવાની શૈલીનું પણ આપણને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પાઠક તેનું મનન કરે અને તેથી લાભ ઉઠાવે.

પાપથી ખચાવ

કાંક ૭, સૂક્ત ૬૯

(કવિ:- યમા । દેવતા- મંત્રોષા, નિર્કર્તિઃ)

હવં યત્કૃષ્ણઃ શકુનિરભિનિપતન્નર્પીપતત્ ।

આપો મા તસ્માત્સર્વસ્માદુરિતાત્પાન્નવંહંસઃ

॥ ૧ ॥

હવં યત્કૃષ્ણઃ શકુનિર્યામંક્ષન્નિકર્તે તે મુરેન ।

અગ્નિમા તસ્માદેનંસો ગાર્હપત્યઃ પ્ર મુચ્યતુ

॥ ૨ ॥

અર્થ- (હવં યઃ કૃષ્ણઃ શકુનિઃ) આ જે કાળુ શકુન્ત પક્ષી (અભિનિપતન્ અર્પીપતત્) નીવે નમતું નમતું પડે છે, (તસ્માત્ સર્વસ્માત્ દુરિતાન્ અંહસઃ) તે સર્વ પતનના પાપથી (આપઃ મા પાન્તુ) જળ મારી રક્ષા કરે. (૧)

હે (નિર્કર્તે) હર્ષતિ ! (હવં યઃ કૃષ્ણઃ શકુનિઃ) આજે કાળુ શકુન્ત પક્ષી (તે મુરેન અનામૃક્ષત્) તારી પાસે મુખ પૂરું શાખીને પડે છે (ગાર્હપત્યઃ અગ્નિઃ) ગાહ્યત્ય અગ્નિ (તસ્માત્ જનસઃ) તે પાપથી (મા પ્રમુચ્યતુ) મને ઊઠાવે. (૨)

આ મંત્રને મંત્રોના પ્રથમ અરણ્ય મુખોધ (સમજવામાં અપદ્ય) છે. બીજા ચરણોમાં જળ અને અગ્નિ દેવ મૂકત કરીને પાપથી ખચાવે છે એ વાત સ્પષ્ટ કરેલી છે. પહેલા ચરણોમાં મનીષ યાપ છે કે શકુન્ત પક્ષીનું ઉડતું અથવા પક્ષી જતું એ શુભ અથવા અશુભ સંચક છે. પરન્તુ આ મંત્રો હજુ વધારે મનન અને ઝોધ જોળ માગે છે.

પાપથી મૂકિત

કાંક ૭, સૂક્ત ૪૩

(કવિ:- પ્રહલ્લઃ । દેવતા- લોમાકરો)

સોમારુદ્ધા વિ વૃહત્ વિપૂર્ણીમર્મીવા યા નો ગર્યમાવિવેશં ।

વાર્ધેયા દુર્ નિર્કર્તિ પરાચૈઃ કૃતં ચિદેનઃ પ્ર મુમુક્ષમસ્મત્

॥ ૧ ॥

અર્થ- હે સોમ અને રૂદ્ધ ! (યા અમીવા) જે રોગ (નઃ ગર્યં આવિવેશં) અમારા ઘરમાં પ્રવેશ એલ છે તે (વિપૂર્ણી વિરૂદ્ધતમ્) ફેલાવનારા રોગને દૂર કરે. (નિર્કર્તિ પરાચૈઃ દુર્ વાર્ધેયા) હર્ષતિને રોગ રીતથી દૂર જ રાક્ષી રાખો. (કૃતં ચિત્ત પનઃ) અમારાથી થએલ જે કાંઈ પાપ હોય તેનાથી અમને અસ્મત્ પ્રમુમુક્ષ) ઊઠાવો. (૧)

સોમારુદ્રા યુવમેતાન્યસ્મદ્વિશ્વાં તનૂપું મેષજાનિં ઘત્તમ્ ।

અવસ્યતં મુશ્વતં યજ્ઞો અસંતનૂપું ચન્દ્રં કૃતમેનો અસ્મત્

॥ ૨ ॥

અર્થ—હો સોમ અને રૂદ્ર ! (યુવં અસ્મત્ તનૂપું) તમે બન્ને અમારા શરીરમાં (પતાનિ વિશ્વા મેષજાનિ ઘત્તં) આ સર્વ ઔષધિઓને ધારણ કરો. (યત્ નઃ તનૂપુ વન્દ્દ એનઃ અસત્) અમારા શરીરથી જે કાંઈ પાપ થયેલ હોય તેનાથી (અવસ્યતં) અમારો બચાવ કરો. (અસ્મત્ કૃતં એનઃ મુમુક્તં) અમે કરેલા પાપથી અમારી મુક્તિ કરો. (૨)

" અમીચ " નામ તે રોગેનું છે જે આમ અર્થાત્ન પચેલા અન્યથી થાય છે. પેટમાં જે અનાજ જાય છે તે ત્યાં પચી ન જાય તો ત્યાંજ તેનું આમ બને છે અને તેથી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રોગને સોમ અને રૂદ્ર બે દેવો દવાવી દેવાને સમર્થ છે. સોમ શબ્દ વનરપતિ અને ઔષધિઓનો વાચક અર્થાત્ત યોગ્ય ઔષધિના સેવનથી આમનો દોષ દૂર થઈ શકે, આ એક ઉપદેશ આ મંત્ર આપે છે.

રૂદ્ર નામ પ્રાણુનું છે, જે જીવન શક્તિરૂપે શરીરમાં રહે છે. આ રૂદ્રની શક્તિ તમારા દોષ દૂર કરવાને સમર્થ છે. પ્રાણાયામથી એક તો લોહીની શુદ્ધિ થાય ॥ અને આંતરગ્રમાં હવાની યોગ્ય ગતિ થવાથી શ્વાસશુદ્ધિ થવાથી આમનો દોષ દૂર થાય છે.

શરીરની સર્વ દુર્ગતિ આમ વિહાર કારણેજ થાય છે. તેથી યોગ્ય ઔષધિ સેવનથી તથા પ્રાણાયામના અભ્યાસથી ઉક્ત દોષ શરીરમાંથી દૂર કરવા યોગ્ય છે. શરીરથી નિયમ વિરોધી કોઈ પાપ જન્યુકથી થઈ ગયું હશે તો પણ ઉપરોક્ત બંને દેવતાઓની સહાયતાથી તે દૂર થઈ શકે અને તેથી આવતી સર્વ વિપત્તિઓ દૂર થઈ જશે.

બીજા મંત્રમાં (વિશ્વાનિ મેષજાનિ) સમગ્ર ઔષધિઓ સોમ અને રૂદ્રથીજ પ્રાપ્ત થાય ॥ એમ કહ્યું છે. સોમ ઔષધિઓનો રાજાજ છે, તેથી તેના ધરમાં તો સર્વ ઔષધિઓ રહેજ છે. રૂદ્ર પણ જીવન શક્તિમય છે, તેથી જ્યાં જીવન શક્તિ હશે, ત્યાં રોગો કેવી રીતે આવી શકે ! આ પ્રાણુથી પણ સર્વ ઔષધિઓ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આથી પહેલાની જેમજ શરીરના સર્વ દોષ અને સર્વ પાપ દૂર થઈ જાય છે. તેથી સર્વ મનુષ્યો તેનાથી પોતાનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરે અને નીરાળી બને.

જ્ઞાનથી પાપને દૂર કરવું

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૧૩

(ઋષિઃ- ઋષર્કો । દેવતા- વૃષા)

ત્રિતે દેવા અમૃજતૈતદેનાંસ્થિત એનન્મનુષ્યેષુ મમૃજે ।

તત્તો યદિ ત્વા ગ્રાહિરાનશે તો તે દેવા વ્રત્તણા નાશયન્તુ

॥ ૧ ॥

અર્થ—(દેવાઃ એતત્ એનઃ ત્રિતે અમૃજત્) દેવોએ-ઇન્દ્રિયોએ-આ પાપ ત્રિતમાં-મનમાં-રાખ્યું અને તેથી (એતત્ મનુષ્યેષુ મમૃજે) તે મનુષ્યોમાં રાખ્યું છે (તતઃ યદિ ત્વા ગ્રાહિઃ આનશે) તેથી જે તને હાથીપટ્ટ અથવા એવાજ બીજા રોગોએ પકડી રાખ્યો હોય તો (દેવાઃ તે તાં વ્રત્તણા નાશયન્તુ) દેવો તારી તે પીડાને જ્ઞાનથી દૂર કરે. (૧)

વાવાર્થ— ઇન્દ્રિયોથી યજ્ઞેનાં પાપ મનમાં એકત્રિત થાય છે, અને મનમાં એકત્રિત થયેલાં પાપ મનુષ્યમાં વ્યક્ત થાય છે. તેથી જે તેનાથી વિવિધ રોગો ઉત્પન્ન થયા હોય તો તે જ્ઞાનથી દૂર કરી શકાય છે (૧)

મર્ગચીર્ધમાન્ પ્રિશાન્ પાપ્મચ્ચુત્તારાન્ગચ્છેત વા નીહારાન્ ।

નદીનાં ફેનોં અનુ તાન્ચિ નંદય ધૂણ્ણિ ધૂવન્દુરિતાનિ મૃશ્ય

॥ ૨ ॥

દ્વાદશધા નિહિતં ચિતસ્વાર્પમૃદં મનુષ્યેનુસારિં ।

તતો યદિ ત્વા ગ્રાહિરાનુશે તાં તેં મૈવા વ્રત્તણા નાશયન્તુ

॥ ૩ ॥

અર્થ—હે (પાપ્યન્) પાપી ! (મરીચીઃ ધૂમાન્ પ્રવિશ) સૂર્ય ઉરલોમાં અથવા ધૂમાડામાં ધૂસી જતા અથવા (ઉદારાન્ અનુ ગન્છ) ઉપર થઈ આવેલ આપમાં અનુકુળતાથી દાખલ થઈ જતા, (ઉત વા નિહારાન્) અથવા તો ધૂમસમાં લય પામી જતા, (નદીનાં તાન્ ફેનાન્ અનુવિનશ્ય) નદીના તે શીલમાં તું ધૂપાઈ જતા. હે પૂખા ! (ધૂણ્ણિ દુરિતાનિ મૃશ્ય) ગર્ભધાતકોમાં તે પાપોને રાખ. (૨)

(પ્રિતસ્ય અપમૃદં દ્વાદશધા નિહિતં) ત્રિનધી પોષેલું પાપ બાર પ્રકારે સંબેલું છે. આ (મનુષ્ય યનસારિ) મનુષ્યના પાપ છે. (તતઃ યદિ ત્વા ગ્રાહિઃ આનશે) તેથી કહાચ તને હાથીપગ વગેરે રોગો ધંચેલ હોય તો (દેવાઃ તે તાં વ્રત્તણા નાશયન્તુ) દેવ તારા એ રોગોને જ્ઞાન દ્વારા નષ્ટ કરે. (૩)

આપાર્થ—સૂર્યઉરો, અન્ધાર, પુગમ, અથવા બીજા કોઈ જગ સુધે પાપી ગયો તો તેનું પાપ ફર થઈ શકતું નથી. તેના જેવસા પાપ દેખ છે તે સર્વ ગર્ભધાતકોમાં રહે છે. (૨)

મનનું પાપ બાર પ્રકારનું સમજવામાં આવે છે અને તે મનુષ્યોમાં રહે છે. તેનાથી વિરિધ રોગ વાય છે જે હાન્યકરક ઉપાય કરવાથી ફર થાય છે (૩)

ધૂન્દિલો દ્વારા જે પાપ કરવામાં આવે છે તે સર્વ સંસ્કાર રૂપે મનમાં એકઠાં થએલાં હોય છે. તે પાપનાં પરિણામ મનુષ્ય શરીરમાં રોગોના રૂપમાં ભેગામાં આવે છે. આ પાપ કલિયુગ ધૂપાવી જ્ઞાનાં નથી. સર્વથી અધિક પાપ મનમાં થાત કરવાથી થાય છે. તેથી જે પાપને ફર કરવાં હોય તો જ્ઞાનની શક્તિ કરવી જોઈએ કારણ કે જ્ઞાનથી જ સર્વ પાપો ફર થાય છે.

શાપથી હાનિ

કૃદિ ય, સૂક્ત ઓ

(કાવિઃ- અથવા સ્વસ્તયવદામઃ । દેવતા- વસ્ત્રમા.)

ઉપ પ્રાગાત્સહસ્રાક્ષો યુક્તવા શપથો રથ્ય ૧-

ગ્રાસારંમન્વિચ્છન્મમ વૃક ક્વાર્કિમતો ગૃહમ્

॥ ૧ ॥

પરિં ણો વૃદ્ધિ શપથ દૃદમગ્રિરિંદા દર્હન્ ।

ગ્રાસારમત્રં નો જહિ દિવો વૃક્ષમિવાશાનિઃ

॥ ૨ ॥

અર્થ—(સહસ્રાક્ષઃ શપથઃ) હજાર આંખવાળો શાપ (રથ્ય યુક્તવા) પોતાને રથ બોડીને (મમ ગ્રાસારં અન્વિચ્છન્) મને શાપ આપનારાને ચોધતો ચોધતો (ઉપ પ્ર અગાત્) તેની નજીક આવે છે, (વૃકઃ અવિ-મતઃ ગૃદ્દિ હવ) જેવી રીતે વડુ વેટાવાળાના ઘરની નજીક આવે છે તેવી-રીતે. (૧)

હે (શપથ) હુદ્દ ભાવજી ! (નઃ પરિવૃદ્ધિ) અમને છેડી દે (દર્હન્ અગ્નિઃ દર્હન્ હવ) જેવી રીતે બળનારો અગ્નિ જગથાનને છેડી દે છે તેવી રીતે (મત્ર નઃ ગ્રાસારં જહિ) અહીં અમને શાપ દેનારાને નાશ કરે. (દિવઃ અશનિઃ વૃક્ષં હવ) જેવી રીતે આકાશની વિજળી વૃક્ષોને નાશ કરે છે તેવી રીતે. (૨)

યો નઃ શપાદ્શપતઃ શપતો યશ્ચ નઃ શપાત્ ।

શુને પેટ્ટમિવાવક્ષામ્ તં પ્રત્યસ્યામિ મૃત્યવે

॥ ૩ ॥

અર્થ—(અશપતઃ નઃ યઃ શપાત્) શાપ ન દેનારા જેઓ અમને શાપ આપે, (યઃ ચ શપતઃ નઃ શપાત્) અને જે શાપ દેનારા છે તેઓ અમને શાપ આપે (અવક્ષામ્ તં મૃત્યવે પ્રતિ અસ્યામિ) તે હીનને હું મૃત્યુને સ્વાધીન કરૂં છું. (પેટ્ટ શુને હ્ય) જેવી રીતે કુતરાની સાથે ટુકડો નાખવામાં આવે છે તેવી રીતે. (૩)

શાપથી હાનિ

શાપથી હાનિ

શાપ દેવાથી, કુટુબાથી કહેવાથી જે હાનિ થાય છે તેનું વર્ણન આ સૂક્તમાં કરેલું છે શાપહનર આખોવાળો એટલે કે મહા ક્રોધી અથવા મહાક્રોધથી ઉત્પન્ન થાય છે જે શાપ આપે છે, ક્રોધી વચ્ચે કહે છે, બીજાને ક્રોધથી ખરાબ થાપે સંભળાવે છે તેનો શાપ તેનાથી હનરગણો વધીને, નાશકારી બનીને તેને શોષતો તેના તરફ પાછો આવે છે જુઓ—

સહચ્રાક્ષા શપથ શપારં અન્નિવહઙ્ગન્ ઉપામાત્ ।
(મ. ૧)

“ હનર ગણો શાપ બની શાપ દેનારાને શોષતો તેની પાસે જાય છે. ” તેથી શાપ દેનારાની હાનિ હનર ગણી થાય છે તેથી ક્રોધ ક્રોધને શાપ ન આપે

શપથ ! મ. પરિવૃઢધિ । (મ. ૨)

“ શાપ અમારી પાસે ન આવે ” અર્થાત્ અમારા મુખથી કદી ખરાબ વચન ન નીકળે અને અન્ય ક્રોધ પણ અમને ઉદ્દેશીને ખરાબ વચન ન કહે—અર્થાત્ અમે કદી શુરાં વચનો

કહીએ પણ નહિ અને સાંભળીએ પણ નહિ

શપથ ! શપારં જાહિ । (મ. ૨)

“ શાપ, શાપ આપનારનોજ નાશ કરે. ” અર્થાત્ જેનું જે કટુવચન છે તેજ તેનો નાશ કરે છે તેટલા માટે ક્રોધ કટુવચન ન બોલે કટુવચનથી આપણો પોતાનોજ નાશ થાય છે આથી ક્રોધી મનુષ્ય પોતે પોતાને ધર્મીજ સારવાનીથી બચાવી લે

અવક્ષામ્ મૃત્યવે અસ્યામિ (મ. ૩)

“ શાપ દેનારા દીન મનુષ્યને જતલુ પ્રતિ મોકલવામાં આવે છે. ” અર્થાત્ શાપ દેસાથી આમુખ્યનો નાશ થાય છે, તેથી ક્રોધ ક્રોધને શાપ આપે પણ નહિ અને કટુવચન પણ કહે નહિ

“ સ્વસ્ત્યન ” અર્થાત્ (સ્વસ્તિ વચન) “ ઉત્તમ કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરીને જીવન વ્યતીત કરવું ” એઆ સૂક્તનો ઉદ્દેશ્ય છે. આ ઉદ્દેશ્યની સિદ્ધિને માટે મનુષ્ય માટે એજ યોગ્ય છે કે તે કદી કંઈ વેળુ ન બોલે આ નિયમનું પાલન કરતાં કરતાં મનુષ્ય ઉત્તમ બને અને પોતાનું જીવન કલ્યાણ યુક્ત બનાવે

પાપ ભોચન

કાંડ ૪, સુકન ૨૭

(ત્રિપિ - મુળાઃ । દેવતા - મરુતા)

મરુતાં મન્યે અધિં મે સુવન્તુ પ્રેમં યાજં યાજસાતે અવન્તુ ।	
આશૂર્નિધ સુયમાનદ્વ ઉતયે તે નૌ મુઠ્ઠચન્ત્વંહસઃ	॥ ૧ ॥
ઉત્તમક્ષિતં વ્યવંન્તિ યે સદા ય આસિઞ્ચન્તિ રસમોર્પધીપુ ।	
પુરો વધે મરુતઃ પૃથિમાતુંસ્તે નૌ મુઠ્ઠચન્ત્વંહસઃ	॥ ૨ ॥
પયો ધેનૂર્તા રસમોર્પધીર્તા જગમર્તા કવયો ય દ્વન્વથ ।	
શરમા મંવન્તુ મરુતૌ નઃ સ્યોનાસ્તે નૌ મુઠ્ઠચન્ત્વંહસઃ	॥ ૩ ॥
અપઃ સંમુદ્રાદિવમુદ્રંહન્તિ વિઃસ્પૃધિવીમમિ યે સુજન્તિ ।	
યે અન્ધિરીશાના મરુતશ્વરંન્તિ તે નૌ મુઠ્ઠચન્ત્વંહસઃ	॥ ૪ ॥
યે ક્રીડાલેન તર્પયન્તિ યે ધૂતેન યે વા વયો મેદસા સંસુજન્તિ ।	
યે અન્ધિરીશાના મરુતૌ વર્ષયન્તિ તે નૌ મુઠ્ઠચન્ત્વંહસઃ	॥ ૫ ॥

અર્થ — (મરુતાં મન્યે) મરુતોનું હું મનન કરું છું કે તેઓ (મે અધિ સુવન્તુ) મને ઉપદેશ આપે અને તેઓ (દમ યાજ યાજસાતે અવન્તુ) આ અન્તર્ણ અસ જ્ઞાનના પ્રસંગ માટે રક્ષણ કરે (સુયમાન્ આશૂન્ દવ) ઉત્તમ નિવભોથી ચાલનારા યોડાઓની જેમ તમને (ઉતયે અદ્યે) રક્ષણને માટે હું યોડાઉં છું (તે નઃ અહસ મુઠ્ઠચન્તુ) તેઓ અમને પાપથી બચાવે (૧)

(યે સદા અક્ષિતં ઠસ્તં વ્યવન્તિ) જે હંમેશા અક્ષય જળપ્રવાહોને ફેલાવે છે (યે ઓપધીપુ રસં આસિઞ્ચન્તિ) જેઓ ઓપધિઓમા રસનું સિંચન કરે છે તે પ્રભાણે (પૃથિમાતુ મરુતઃ પુરો વધે) અન્તરિક્ષ રૂપ માતાથી ઉત્પત્ત થયેલા મરુતોને હું સન્મુખ રાખું છું. તેઓ અમને પાપથી બચાવે (૨)

(ડેનૂતા પ્રય) ડેનૂતા પ્રયો (ડેનૂતા પ્રયો) ડેનૂતા પ્રયો (ડેનૂતા પ્રયો) ડેનૂતા પ્રયો (ડેનૂતા પ્રયો) અને યોડાઓના વેગને (યે કવય દ્વન્વથ) તથા કવિ હોવાથી ગ્રાહ કરે છે તે (મરુત ન શરમા સ્યોના અવન્તુ) મરુદ્ગણ અમને શકિત દેનારા અને સુખ દેનારા શાશ્વ અને અમને પાપથી બચાવે (૩)

(યે સમુદ્રાત આપ દિવં ઉદ્રહન્તિ) જે સમુદ્રના પાણીને ધુલોક મુધી પહોચાડે છે અને જે (દિવઃ પૃથિવી અભિસુજન્તિ) ધુલોકમાંથી પૃથ્વી પર ફરી વખત યોડાયે છે (યે દંશાનાઃ મરુતાઃ અન્ધિ ચરન્તિ) જે સમર્થ મરુતો જળની સાથે વિચરે છે તે અમને પાપથી બચાવે (૪)

(યે ક્રીડાલેન યે ધૂતેન તર્પયન્તિ) જે અન્ન અને પેશ સર્વની તૃપ્તિ કરે છે. (યે વા વય મેદસા સંસુજન્તિ) અને જે અન્નને સુષિરકર પદાર્થની સાથે ઉત્પત્ત કરે છે (યે દંશાના મરુત અન્ધિ વર્ષયન્તિ) જે સમર્થ મરુત જળની વૃદ્ધિ કરે છે, તેઓ અમને પાપથી બચાવે (૫)

યદીદિદં મરુતો મારુતેન યદિ દેવા દૈવ્યેનિહગારં ।

યુયમીશિધ્વે વસવસ્તસ્ય નિષ્કૃતેસ્તે નો મુશ્નન્ત્વંહસઃ

॥ ૬ ॥

તિગ્મમર્નોકં ચિદિતં સહસ્વન્મારુતં શર્ષઃ પૂર્તનાસુગ્રમ્ ।

સ્તૌર્મિ મરુતો નાચિતો જોહવીમિ તે નો મુશ્નન્ત્વંહસઃ

॥ ૭ ॥

અર્થ— હે (દેવાઃ મરુતઃ) દિવ્ય મરુતો ! (યદિ દ્વં મારુતેન) ને આ જગત વાયુથી યુક્ત બન્યું (યદિ દૈવ્યેન દૈવક આર) અને ને દિવ્ય શક્તિથી યુક્ત થયું તો હે (વસવઃ) નિવાસકો (વસનારાઓ) (તસ્ય નિષ્કૃતે યુયં ઇશિધ્વે) તેના ઉદ્ધારને માટે તમેજ સમર્થ છો, તે વખે અમને પાપથી બચાવો. (૬)

(મારુતં મર્નોકં શર્ષઃ) મરુતોનું સૈનિકબળ (પૂર્તનાસુ તિગ્મ) એનાઓમાં તીક્ષ્ણ અને (સહસ્વન્ ઉગ્રં ચિદિતં) બળયુક્ત પ્રચંડશક્તિવાળું સર્વને સારી રીતે બળીતું છે. તેટલા માટે હું (મરુતઃ સ્તૌર્મિ) મરુતોની પ્રશંસા કરું છું, અને (નાચિતઃ જોહવીમિ) તેનાથી સનાય બનીને તેમને બોલાવું છું, કે તેઓ અમને પાપથી બચાવે. (૭)

પાપ મોચન

મરુત દેવતા

વિશ્વમાં વાયુનું નામ મરુત છે, દેહમાં રહેલા પ્રાણને પણ મરુત કહેવાય છે. તેનું નામ મરુત એટલા માટે છે કે તે (મરુ+વત્) મરનારાઓને ઉપર ઉઠાવે છે. શરીર મરણ-પામનાર છે; તેને ઉઠાવીને ઉઠા કરનાર પ્રાણવાયુજ છે. મરનારને ઉઠાડવાને ચમત્કાર માત્ર પ્રાણજ કરી શકે છે. બીજા કાષ્ઠમાં આ સ્થિત છે નહિ. પશુઓમાં જેવી રીતે ધોડાઓ વેગવાન હોય છે તેવી રીતે દેવોમાં વાયુ વેગવાન હોય છે. તેને કારણેજ સર્વ પ્રકારનું (વાજં) બળ, અબ જીવન કલ્યાણ યથાયોગ્યરિતે પોતપોતાના સ્થાનમાં રહે છે. વાયુ માત્ર મનુષ્યનોજ પ્રાણ છે એમ નથી પરંતુ ઔષધિ વનસ્પતિ-ઓમાં પણ તેજ જીવનનો સંચાર કરે છે, અને વનસ્પતિ-ઓમાંથી જે રસ પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ આ પ્રાણનુંજ કાર્ય છે. વનસ્પતિઓમાં પૌષ્ટિક રસ, ગાયોમાં અમૃત જેવું દૂધ, આકાશમાં વાદળાઓમાં રહેલું નિદોષ જળ રાખનાર આ વિશ્વવ્યાપક પ્રાણજ છે.

આ વિશ્વપ્રાણજ સમુદ્રમાંથી જળને ઉપર લઇ લાય છે, ત્યાં તેના વાદળો બને છે અને જટિ કાચ કૃત્રીથી શુદ્ધજળ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, એજ તેનો ચમત્કાર છે. પૃથ્વીપરના

સર્વ જન અને પેશ તેને કારણેજ મળે છે પ્રત્યેક જન અને પેશમાં જે પૌષ્ટિક સત્વાર રહેલો છે તે આને કારણેજ છે. આ જીવનદાયક પ્રાણશક્તિ વાયુમાં છે. એથીજ વાયુને સર્વને નિવાસક કહ્યો હતો.

વીરોમાં જે તેજ, બળ, સામર્થ્ય અને વીર્ય હોય છે, તે સર્વ આને કારણેજ છે. આ મરુતોના અને પ્રાણના કાર્ય સર્વેએ જોવા જોઇએ. જોવાથી જાણ થઇ શકશે કે પાપમાં અચવાનો ઉપદેશ મરુત કેવી રીતે આપે છે.

જનમાં જુઓ તો જાણશે કે અન્ય સર્વ દેવ અસ્તને પામે છે પરંતુ વાયુરૂપી પ્રાણ દ્વંદ્વેષમાટે સમરસ રહીને સર્વને જીવન આપે છે આ પ્રમાણે શરીરમાં સર્વ અન્ય ઇન્દ્રિયો તથા અવયવો અજનો બોગ લે છે અને કાર્યો કરવાથી થાકી પણ જાય છે અને વિશ્રામ (આરામ) પણ લે છે. પરંતુ પ્રાણજ એક એવો છે કે જે સર્વ બોગ લેતો નથી, તેમજ આરામ પણ છત્છતો નથી, તેમજ કદી પણ થાકતો નથી. નિ સ્વાર્થ સેવા કરવાનો ઉપદેશ આથી પ્રાપ્ત થાય છે. જે જનનાની નિઃસ્વાર્થ સેવા કરશે તેઓ નિપાપ બની જશે.

વેદમાં “ મરુત ” દેવતા દ્વારા વીરનું વળું કરેલું જો મરી જાય છે છતાં પાછ ઉપર ઉઠે છે, આ અર્થ (મર+વત્

શબ્દમાં અપિ જીએ છે. શરીરમાં જોઈએ તો પ્રાણુ શરીરમાં દાખલ થાય છે, લાંબુ કાપ કરે છે, અર્થાત્ શરીરને માટે સ્વયં મરી જાય છે અને પાત્રીથી પાછો ઉભો થાય છે એ ભાવ અહીં પ્રત્યક્ષ છે. પ્રતિષ્ઠાજીમાં શરીરને માટે પ્રાણુ મરી જાય છે અને એટલા માટે જ શરીર જીવન રહે છે, પ્રાણુનો પરોપકાર શરીરપર થાય છે, તેટલા માટે શરીર જીવિત રહે છે અર્થાત્ આ પ્રાણુના યત્નથી શરીરની સ્થિતિ થાય છે.

આપણા સર્વ સમાજ અર્થાત્ રાષ્ટ્રમાં પણ આજ દેવું જોઈએ. રાષ્ટ્રની કલ્યાણને માટે જ્યારે અનેક વાર આત્મ-સમર્પણ રૂપ યત્ન કરે છે ત્યારે રાષ્ટ્ર યશસ્વી બને છે, જ્યારે રસાર્થો, સંપત્તિ મનુષ્યો રાષ્ટ્રમાં અધિક સંખ્યામાં થાય છે ત્યારે તે રાષ્ટ્રનું યતન થાય છે, મનુષ્ય આ આત્મસમર્પણથી જ નિષ્પાષ બને છે એ બોધ અહીં મળે છે.

પાપ ભોચન

કંઠક ૪, સૂક્ત ૨૮

(નામિઃ - યુગાતઃ । દેવતા - મહાશર્વ)

મયાશર્વો મન્વે વાં તસ્ય વિસં યયોર્વામિદં પ્રવિશિ યદ્વિરોચતે ।

યાવુસ્વેશાધિ દ્વિપદો યૌ ચતુષ્પદસ્તૌ નૌ મુશ્વતમંહસઃ

॥ ૧ ॥

યયોર્મયુધ્વ હુત યદુરે ચિયૌ વિવિતાવિપ્રમૃતામસિઘૌ ।

યાવુસ્વેશાધિ દ્વિપદો યૌ ચતુષ્પદસ્તૌ નૌ મુશ્વતમંહસઃ

॥ ૨ ॥

સહસ્રાક્ષૌ ધૃત્રહણા હુલેઽહં દુરેગન્વૃતી સ્તુવન્નેમ્યૌ ।

યાવુસ્વેશાધિ દ્વિપદો યૌ ચતુષ્પદસ્તૌ નૌ મુશ્વતમંહસઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (મય-શર્વો) જગત ઉત્પન્ન કરનાર અને જગતને જીત કરનાર । (વાં મન્વે) તમો બનેલું મનન કરે છે । (તસ્ય વિસં) તેને તમો બંને બાંધો છો । (યત્ત્વં પ્રવિશિ વિરોચતે) જે આ દિશાઓમાં અમકે છે તે સર્વ (યયોઃ વાં) તે તમારા બનેલું છે । (અસ્ય દિપદઃ યૌ દ્વિપદો) આ દિપાદ જગતના તમો બંને સ્વામી છો, (યૌ ચતુષ્પદઃ) જે ચતુષ્પાદના પણ સ્વામી છે । (તૌ નઃ અંહસઃ મુશ્વતં) તે તમો બંને અમને પાપથી બચાવો । (૧)

(યયોઃ અમ્યધ્વે હુત યત્ત્વં દુરે) આ સર્વ જે તમારા બનેલી નજીક પણ છે અને દૂર પણ છે અને (યૌ ચિત્ત્વં દુપ્રમૃતાં અસિઘૌ વિવિતૌ) બાહ્ય ધારણ કરનારાઓ જ્યારે બાહ્ય દેહે છે ત્યારે ચોક્કસ તમો બંને તે વખતે જીવાઓ છો એવા તમો બંને જે દિપાદ અને ચતુષ્પાદના સ્વામી છો તે તમો બંને અમને પાપથી બચાવો । (૨)

(સહસ્રાક્ષૌ ધૃત્રહણા) તમો બંને હજારો આંખોવાળા અને શત્રુ વિનાશક છો । (દુરે-ગન્વૃતી ઉમૌ) તથા દૂર સુધી ગમન કરનારા ઉમ છો । તમો બંને (અહં હુલે સ્તુવન્નેમ્યૌ) હું બોલાવું છું અને સ્તુતિ કરું છું, અને તમને પ્રાપ્ત કરું છું । તમો બંને જે દિપાદ અને ચતુષ્પાદના સ્વામી છો તે અમને પાપથી બચાવો । (૩)

યાવારેમાથેં વૃહ સાકમગ્રે પ્ર ચેદ્દસાદ્દમમિર્માં જનેપુ ।
 યાવસ્પેશાથે દ્વિપત્રો યૌ ચતુર્પ્પત્રસ્તૌ નૌ મુચ્ચતમંહંસઃ ॥ ૪ ॥
 યયૌર્વિધાન્નાપ્પચયતે કશ્ચન્નાન્તદેવેવિપૂત માનુષિપુ ।
 યાવસ્પેશાથે દ્વિપત્રો યૌ ચતુર્પ્પત્રસ્તૌ નૌ મુચ્ચતમંહંસઃ ॥ ૫ ॥
 યઃ કૃત્યાકૃન્મૂલકૃચાંતુધાનો નિ તરિર્મન્ધત્તં વજ્રમુગ્રૌ ।
 યાવસ્પેશાથે દ્વિપત્રો યૌ ચતુર્પ્પત્રસ્તૌ નૌ મુચ્ચતમંહંસઃ ॥ ૬ ॥
 અર્ધિ નૌ વ્રૂત્તં પૂતનામુગ્રૌ સં વજ્રેણ સૃજત્તં યઃ કિમીદી ।
 સ્તૌમિ મવાજ્ઞર્વૌ નાથિતો જોહવીમિ તૌ નૌ મુચ્ચતમંહંસઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ— (અગ્રે યૌ સાકં વૃહ આરેમાયે) પ્રથમ તમે બનેએ હળીમળીને જે ઘણું કાર્યો આશંખ્યાં અને (જનેપુ ચ અમિર્માં હત્ પ્ર અસાદ્દમ) લોકોમાં તેજ ઉત્પત્ત કર્યું. જે તમે બને દિપાદ અને ચતુર્પાદના સ્વામી છે. તે અમેને પાપથી બચાવો. (૪)

(યયૌઃ ઘઘાત્) જેનો વધ કરવાના સામર્થ્યથી (દેવેપુ ઉત્ માનુષેપુ અન્તઃ) દેવો અને મનુષ્યની અંદર (કશ્ચન ન અવપચતે) કોઈ પણ બધી શકતો નથી. અને જે દિપાદ અને ચતુર્પાદના સ્વામી છે. તે તમે બને અમને પાપથી બચાવો. (૫)

(યઃ કૃત્યાકૃન્) જે હિંસા કરનારો (યઃ યાતુધાનઃ મૂલ-કૃન્) જે યાતના વધારનારનું મૂળ છેકનારા છે (તસ્મિન્, ઉગ્રૌ, વજ્રં, નિઘત્તં) તેમનાપર હે ઉગ્ર વીરો ! તમારાં વજ્ર ચલાવો. જે તમે દિપાદ અને ચતુર્પાદના સ્વામી છે તે બને અમને પાપથી બચાવો. (૬)

હે (ઉગ્રૌ) ઉગ્રસ્વભાવવાળો ! (નઃ પૂતનામુ અધિવ્રૂત્તં) અમારા સમુહમાં, સેનાઓમાં યોગ્ય ઉપદેશ કરો. (યઃ કિમીદી) જે સ્વાર્થી હોય તેના પર (વજ્રેણ સંસૃજતં) વજ્ર પ્રહાર કરો. એટલા માટે જ (મવાજ્ઞર્વૌ) હું ભવ અને શવની (સ્તૌમિ) સ્તુતિ કરું છું. અને (નાથિતઃ જોહવીમિ) તેમનાથી સનાથ બનીને તેમને બોલાવું છું કે (તૌ નઃ અંહસઃ મુચ્ચતં) તે તમે બને અમને પાપથી બચાવો. (૭)

ભવ અને શવ

આ બંને શક્તિઓ છે, એક “ ભવ ” અર્થાત્ વધારનારી, વર્ધક શક્તિ છે અને બીજી “ શવ ” અર્થાત્ ધાતક શક્તિ છે. આ સમગ્ર જગતમાં એ બે શક્તિઓ કાર્ય કરી રહી છે, એકઠી વૃદ્ધિ યથ રહી છે અને બીજીથી નાશ યથ રહ્યો છે. બાળકમાં વિનાશક શક્તિનો લુપ્તો એણે હોય છે બ્યારે વર્ધક શક્તિનો લુપ્તો વધારે હોય છે, આ કારણને લીધે જ બાળક વધે છે. વૃદ્ધમાં આ વાત ઉલટી બની જાય છે તે કારણે વૃદ્ધ હીણ થાય છે. જગતમાં આ બંને પરમાત્મ શક્તિઓનું કાર્ય કેવી રીતે ચાલે છે તે વાત આ સૂક્તમાં સારી રીતે દર્શાવી છે. મનુષ્યમાં પણ આ બે શક્તિઓ છે. જે મનુષ્ય પાપથી બચવા ઇચ્છે તેને માટે એ યોગ્ય છે કે તે આ શક્તિઓનો એવો ઉપયોગ કરે જે જગતમાં તેથી મારફાડ ન વધે પરંતુ શાન્તિ અને સુખ વધે—આમ કરવાથી મનુષ્ય પાપથી બચી શકે છે.

મનુષ્યમાં “ ભવ ” શક્તિ છે જેનાથી તે સુખોપયોગના નાના પદાર્થો ઉત્પન્ન કરે છે અને મનુષ્યમાં બીજી પણ “ શવ ” શક્તિ છે જેનાથી તે ભાગ ફેડ કરીને વિધાતક કાર્ય પણ કરી શકે છે. જે મનુષ્ય પાપથી બચવા ઇચ્છે છે તેને માટે એજ યોગ્ય છે કે તે પોતાની ભવ શક્તિ જનકતાથીના સત્કાર્યોમાં ઉપયોગ કરે. અર્થાત્ જનતાનું જેનાથી હિત થયું

દોષ એના મુખ કાપે કરવામાં ઉકત શક્તિનો ઉપયોગ કરે. તેની પાસે બીજી શક્તિ શરૂ થઈને છે, તેનાથી ભાગદોડ માન-
કાં થઈ શકે છે એ વાત સત્ય છે. પરંતુ તેના પશુ ઉપયોગ જનનાની બચાવ માટે પણ થઈ શકે છે એ વાત પણ સત્ય છે.
જે માનવની ઉન્નતિના વિધાનક છે તેમને દૂર કરવામાં આ શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી આ વિષાતક શક્તિ પણ પરોપકાર
કરનારી બની શકે છે. આ પ્રમાણે આ શક્તિનો ઉપયોગ પણ પરોપકારમાં થશે ત્યારે અનુભવી બને શક્તિઓથી પરોપ-
કાર થવાથી તેનું સમય ઇચ્છન થઈ શકે બની જશે અને તેના પાપ નાશ પામશે, અને તે પુરુષાર્થ બનશે જશે. આ ઉપાય
જ્ઞાતમશુદ્ધિને માટે આવશ્યક છે એ આ સૂત્ર દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેથી પાકક આ શક્તિઓને પોતાની અંદર જુએ
અને તેમનાથી ઉકત પ્રકારનો વ્યવહાર કરીને પોતેજ પોતાને પાપથી બચાવે.

પાપ મોચન

કંઠિ ૪, સૂત્ર ૨૯

(ઋષિ-ગૃમ્હાર : દેવતા-મિત્રાવરુણ)

મન્યે વાં મિત્રાવરુણાવૃતાવૃષૌ સર્વેતસૌ દુઃકૃણો યૌ નુદેયે ।

પ્ર સત્યાવાનમવંથો મરેપુ તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૧ ॥

સર્વેતસૌ દુઃકૃણો યૌ નુદેયે પ્ર સત્યાવાનમવંથો મરેપુ ।

યૌ ગચ્છંથો નૃચક્ષસૌ વૃષુણા સુતં તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૨ ॥

યાવાઙ્ગિરસમવંથો યાવગસ્તિ મિત્રાવરુણા જમદગ્નિમત્રિમ્ ।

યૌ કશ્યપમવંથો યૌ વસિષ્ઠ તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૩ ॥

યૌ શ્યાવાશ્વમવંથો વદ્યશ્વ મિત્રાવરુણા પુરુમીદમત્રિમ્ ।

યૌ વિમદમવંથો સત્તર્વાગ્નિ તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ—હું (મિત્રા-વરુણૌ) મિત્ર અને વરુણ ! (વાં મન્યે) હું આપ બંનેનું મનન કરું છું, આપ બંને (વૃતાવૃષૌ સર્વેતસૌ) સત્યને વધારનારા અને રક્ષિતને આપનારા છે. (યૌ દુઃકૃણો નુદેયે) તમે બંને દ્રોહ કરનારાઓને હઠાવી દો છો, (મરેપુ સત્યાવાનં પ્ર અવથઃ) સ્પર્ધામાં સત્યપાલન કરનારાઓનું ઉત્તમ રક્ષણ કરો છો. (તૌ નઃ અંહસઃ મુચ્ચતં) તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૧)

(યૌ મરેપુ સત્યાવાનં અવથઃ) જે તમે બંને સ્પર્ધામાં સત્યપાલનને બચાવો છો (યૌ સર્વેતસૌ દુઃકૃણો નુદેયે) તમે બંને સર્વેત બનીને દ્રોહકારીને દૂર હઠાવો છો અને (યૌ નૃચક્ષસૌ) તમે બંને અનુભવીનું નિરીક્ષણ કરનારા છો. (વૃષુણા સુતં ગચ્છંથઃ) પોષક શક્તિની સાથે યજ્ઞને પ્રતિ પહોંચો છો તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૨)

(યાં મિત્રાવરુણૌ) જે બંને મિત્ર અને વરુણ (ઙ્ગિરસં, અગસ્તિ જમદગ્નિમ્ અત્રિં અવથઃ) અંગિરા, અગસ્તિ, જમદગ્નિ અને અત્રિની રક્ષા કરો છો (યૌ કશ્યપં અવથઃ યૌ વસિષ્ઠં) જે કશ્યપ અને વસિષ્ઠની રક્ષા કરે છે તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૩)

(યૌ મિત્રાવરુણૌ) જે બંને મિત્ર અને વરુણ (શ્યાવાશ્વં વદ્યશ્વં પુરુમીદં અત્રિં અવથઃ) શ્યાવાશ્વ, વદ્યશ્વ, પુરુમીદ અને અત્રિની રક્ષા કરો છો (યૌ વિમદં સત્તર્વાગ્નિં અવથઃ) જે વિમદ અને સત્તર્વાગ્નિની રક્ષા કરો છો, તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૪)

યૌ મરદ્વાજમવંથો યૌ ગવિધિરં વિશ્વામિત્રં વરુણ મિત્ર કુત્સમ્ ।

યૌ કક્ષીર્વન્તમવંથઃ પ્રોત કણ્વં તૌ નૌ મુશ્રતમંહંસઃ

॥ ૫ ॥

યૌ મેધાતિથિમવંથો યૌ ત્રિશોકં મિત્રાવરુણાવુશનાં કાવ્યં યૌ ।

યૌ ગોતમમવંથઃ પ્રોત મુદ્ગલં તૌ નૌ મુશ્રતમંહંસઃ

॥ ૬ ॥

યયો રથઃ સત્યવર્ત્મર્જુરશ્મિમિથુયા ચરન્તમભિયાતિં દૂપયન્ ।

સ્તૌમિ મિત્રાવરુણૌ નાથિતો જૌહવીમિ તૌ નૌ મુશ્રતમંહંસઃ

॥ ૭ ॥

અર્થ— (યૌ મિત્ર વરુણ) જે મિત્ર અને વરુણ (મરદ્વાજં ગવિધિરં વિશ્વામિત્રં કુત્સં અવથઃ) બારદ્વાજ, ગવિધિર, વિશ્વામિત્ર અને કુત્સની રક્ષા કરે છે (યૌ કક્ષીર્વંતં કણ્વં પ્ર અવથઃ) જે કક્ષીવાન અને કણ્વની રક્ષા કરે છે તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૫)

(યૌ મિત્રાવરુણૌ) જે બંને મિત્ર અને વરુણ (મેધાતિથિં, ત્રિશોકં, કાવ્યં ડગનાં અવથઃ) મેધાતિથિ, ત્રિશોક, કાવ્ય ઉશનાની રક્ષા કરે છે (યૌ ગોતમં ઉત મુદ્ગલં અવથઃ) જે ગોતમ અને મુદ્ગલની રક્ષા કરે છે તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૬)

(યયોઃ સત્યવર્ત્મા ક્રજુરશ્મિઃ રથઃ) જેનો સત્યમાર્ગવાળો સરળ કિરણવાળો રથ (મિથુયા ચરન્તં દૂપયન્ અભિયાતિ) મિથ્યાચારિને સતાપીને જે પોતાનું વર્તન શુદ્ધ રાખે છે, તે (મિત્રાવરુણૌ સ્તૌમિ) મિત્ર અને વરુણની હું સ્તુતિ કરું છું અને તેમની પાસેથી (નાથિતઃ જૌહવીમિ) સનાથ બનીને તેમને બોલાવું છું કે તેઓ બંને અમને પાપથી બચાવે. (૭)

પાપ મોચન

મિત્ર અને વરુણ

મૃગાર સૂકતોમાં આ સપ્તમ અથવા અન્તિમ સૂકત છે. ૨૩ થી ૨૯ આ સાત સૂકતો પાપમોચન વિષયના છે અને આ સાત સૂકતોના અપિ મૃગાર છે આ સૂકતો બાપાની દૃષ્ટિથી ધણાજ સરળ છે, પરંતુ પાપમોચનના અનુશાનની દૃષ્ટિથી ધણાજ ગંભીર છે. તેમના વિષય સારી રીતે સમજાય તેટલા માટે નીચે આપેલ કેટલુંક લુએ—

સૂકત	દેવતા	આપણા શરીરમાં શકિત	અનુષ્ઠાન વિધિ
૨૩	અગ્નિ	વાણી શકિત	વાણી સંયમ.
૨૪	ધન્વ	બળ	બળનો સદુપયોગ.
૨૫	વાયુ	ગ્રાહ્ય, નેત્ર	ગ્રાહ્યાપામ અને નેત્રની પવિત્રતા.
૨૬	ધાત્રા પૃથ્વી,	સ્થૂળ સુક્ષ્મ શકિતઓ	સત્કર્મમાં પોતાની શકિતઓનું સમર્પણ.
૨૭	મરૂત	ગ્રાહ્ય	ગ્રાહ્યાપામ.
૨૮	બાવાસર્વા, રૂદ્રઃ	વધક અને ધાતક શકિતઓ	આપણી આ શકિતઓનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરવો.
૨૯	મિત્રા વરુણૌ	મિત્રભાવ અને શ્રેષ્ઠભાવ.	બંનેના સદુપયોગ.

આ કોણકનું નિરીક્ષણ કરવાથી જણાઈ આવશે કે પાપ મેચનનું અનુજાન કમરતિ થઈ શકે આ અનુજાનનું તામિય સમજવા માટે એક ઉદાહરણ લઈએ એક મનુષ્ય એમ કહે છે કે “ સૂર્ય દેવ અમને માગે જતાવે. ” આ વાક્યથી સૂર્યનો માગે દેખાવાની સાથે સંબંધ છે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. પરંતુ જો કોઈ મનુષ્ય પોતાની આંખો બંધ કરી લે અને માગેની આંખો બાંધી જરાપણ નજર નાખે નહિ તો સૂર્ય કાગવાન હજારો કિરણોથી પ્રકાશિતો હોય તો પણ તેને માગે દેખાશે નહિ આથી અનુજાનનો માગે નિશ્ચિત થયો તે એ છે કે “ મનુષ્ય પોતાની અંદરની શક્તિઓને સન્માનનો બોધ થાય એવા યોગ્ય સરળ માગે પર રાખવાનો યત્ન કરે અને બાહ્ય શક્તિઓની સહાયતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરે ” એમ કરવાથી જ તેની કામના પૂર્ણ થઈ શકે છે.

કોઈ એક માણસને કોઈ એક સહેલાઈ જવાનું છે, તે રસ્તો જાણ્યા માગે છે. હવે જો તે પોતાની આંખો ખુલ્લી રાખીને, પૂરેપૂરી શક્તિ વાપરીને માગે જોવાનો પ્રયત્ન કરે તો જ તે સૂર્ય દેવતાના પ્રકાશથી અધિકમાં અધિક લાભ ઉઠાવી શકશે બાજુ પ્રકારે અન્યાય વિષયોના સમ્બંધમાં જણાવુ જોઈએ અર્થાત્ “ પાપ મેચન ” એ મૂખ્ય વિષય છે. અક્ત પોતે પોતાને પાપથી બચાવવા કહે છે, તેથી પૂર્વોક્ત ઉદાહરણના ન્યાયે તેણે પોતાની સર્વ શક્તિઓનો સમય કરીને તેમના સમય દ્વારા પોતાને પાપથી બચાવવાનો જીવિર પ્રયત્ન કરેલો જોઈએ, અને એ પ્રયત્ન કરતી વખતે બાહ્ય શક્તિઓની સહાય પ્રાપ્ત થાય એવી ઇચ્છા કરવી જોઈએ યાદ રાખવું જોઈએ કે બાહ્ય શક્તિઓ તો સ પૂર્ણ સહાય આપવાને માટે તૈયાર જ હોય છે જે ન્યૂનતા છે તે આપણા પ્રયત્નની છે. આજ બંધ કરનારો સૂર્યના પ્રકાશનો લાભ લઈ શકે નહિ તેથી ઉલટું આંખો ખુલ્લી રાખનાર જ તેનો લાભ ઉઠાવી શકે છે, અર્થાત્ આ પ્રયત્નોના માણસનો પ્રયત્ન હોવા જોઈએ આજ વાત વિશેષ સ્પષ્ટતામાં સમજા થાય છે ઉપરોક્ત સાત સંકેતોમાં જે સાત બાહ્ય શક્તિઓની પ્રાપ્તિ કરવામાં આવી છે અને તેમની સહાયતાની યાચના કરવામાં આવી છે તે પોતાના અનુજાનની તૈયારી સાથે જ કરેલ છે, તે પાઠકોએ અવરજ અવરજમાં રાખવું જોઈએ. નહિ તો અનુજાન સિદ્ધ થયા સુકત કોઈ પણ લાભ આપી શકે નહિ.

“ સૂર્ય અમને માગે જતાવે ” એમ કહેનારોએ

પોતાની આંખો ખુલ્લી રાખીને માગે જોવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. “ જળ અમારી તપા થાત કરે ” એમ કહેનારોએ પ્રથમ જળ પોતાના હાથમાં લઇને પીવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. “ અમ અમારા સરીરની શક્તિ વધારે ” એવી પ્રાર્થના કરનાર પહેલાં ઉત્તમ અમ તૈયાર કરે અને તેનું સેવન વિધિપૂર્વક કરે અને પછીથી કહે કે આ અમ મારા સરીરને પુષ્ટ કરે. ફરક પ્રાર્થના તેની પૂર્વે કરવા યોગ્ય અનુજાનની સુચના કરે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે પ્રત્યેક પ્રાર્થનાનો ઉચ્ચાર અનુજાનપૂર્વક થવો જોઈએ અનુજાન પૂર્વક કરેલી પ્રાર્થના જ સફળ થાય છે અર્થાત્ અનુજાન રહિત પ્રાર્થના નિષ્ફળ જાય છે વૈદિક પ્રાર્થનાઓથી મનુષ્યને જે ઉત્તરોનો માગે દેખાય છે તે આ રીતે અનુજાન પૂર્વક પ્રાર્થના કરવાથી જ થાય છે અન્યથા નહિ જ

અનુજાન આપણી અંદર રહેલા દેવતાઓ દ્વારા અર્થાત્ આપણી ઇન્દ્રિયો અને અવયવો દ્વારા કરવામાં આવે છે તેનો સમ્બંધ જે જે બાહ્ય દેવતાઓની સાથે છે તેમની સહાયને માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. અર્થાત્ કોઈ પ્રાર્થના અનુજાન વિના કરવામાં આવતી નથી. જેટલું અને તેટલું અનુજાન કરીને જ્યારે આપણી શક્તિ અમ્મ પ્રતીત થાય અને અધિક શક્તિની પ્રત્યક્ષ ઇત્તર થાય છે ત્યારે જ પ્રાર્થનાનો સમય થાય છે આ રીતે આ સતે સફળતાનું મનન કરવાથી પાપ મેચનના અનુજાનની રીતની યોગી મેચન જાણ થઈ જાય છે સરલરૂપથી કહીએ તો આ સુકતોથી બોધિત થવું અનુજાન આજ છે.

“ વાણીને પવિત્ર બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો અર્થાત્ મુખથી અપવિત્ર સ્પર્શનો ઉચ્ચાર ન કરવો, પોતાના બગાડો ઉપરોક્ત સ્પર્શમાં કરવો અને કરી પચ્ચ પરપીઠ ન કરવી, પોતાના પ્રાણોનું કુભાગિની આચાર્ય કરીને મનને શાંત અને સ્થિર બનાવવું નેનાદિ ઇન્દ્રિયોને શુભ કર્મોમાં નિયુક્ત કરવી અને તેમને દુષ્ટકર્મથી અને અશુભ પ્રવૃત્તિઓથી દૂર રાખવી, આપણામાં જે કોઈ સામર્થ્ય હોય તે સત્કર્મમાં ઉદ્યોગી, આપણામાં મૃત્તિથી દૂર રાખવું દસદસ પ્રાણોના અર્ચનું અને અશુભ પ્રવૃત્તિથી દૂર રાખવું દસદસ પ્રાણોના અવરહાર ઉપાગ ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. આપણી અંદર વધે અને ધાતક બને શક્તિઓ છે તેથી કોઈનો ધાનપાત ન કરવો, પરંતુ તે શક્તિઓને સન્માન પ્રદાન કરવી આપણી અંદર જે મિત્રભાવ છે અને વરિષ્ઠાનો જે ભાવ છે તેને મન્ય કાચની પ્રતિષ્ઠા શેકવો અને તેમને અમંગળ

કાંઈથી દૂર રાખવા આ અનુષ્ઠાનની વિધિનો સારાંશ છે તેમાં આપણી જે શક્તિ દ્વારા અનુષ્ઠાન કરનામા આવતું હોય, તેની સાથે સમ ધ રાખનાર બાજુ દેવતાની પ્રાર્થના અધિક શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી કરવી જોઈએ અર્થાત્ પોતાનું અનુષ્ઠાન અને પ્રાર્થના એકજ સ્ત્રોતનાં હોવાં જોઈએ પાણી પીતી રખતે અનનની પ્રાર્થના ન કરવી જોઈએ અને ભોજન કરતી વખતે અન્ય કોઈ દેવની પ્રાર્થના ન થવી જોઈએ પ્રાર્થનાથી આપણો સમ ધ રિશ્વની વિશાળ શક્તિઓની સાથે કરવામાં આવે છે આ એકતાનતાથી ધણી મોટો લાભ થાય છે

૨૯ મા સૂક્તમાં કહેનામાં આજુ છે કે જે (સત્યવાન્) સત્યનું પાલન કરનારો હોય છે તેને પરમાત્માની શક્તિઓની સહાયતા મળે છે (મ ૧-૨) આ મંત્રોમાં એટલું કહીને આગળ ઉપર સત્યપાલન કરનારા અને અનુષ્ઠાની મહત્ત્વમાં આને કેવી રીતે સહાય મળી તેમની નામાગણિ આપે છે તેથી આ નામ એક એક વિશિષ્ટ યુગ્મની સૂચના આપે છે તેથી આ નામનો વિચાર કરવાથી કયા અનુષ્ઠાની અનુષ્ઠાને ઇશ્વર ની સહાય મળી શકે છે તેનો બોધ થાય છે તેથી તેમનો મનેશ્વર્ય જોઈએ

- ૧ સત્યવાન્- સત્ય પ્રતિષ્ઠા સત્યનું પાલન કરનારો
- ૨ અગિરસ્- અગોમા જે જીવન રસ માં તેનું જાન ધરાવનાર
- ૩ ઇગસ્તિ- (ઇગ+સ્તિ) પાપને દૂર કરવામાં જે દત્તચિત્ત હોય છે તે
- ૪ જમદગ્નિ- (જમ+ગ્નિ) પ્રાણ આદિ અગ્નિ આને પ્રજ્વલિત કરનાર
- ૫ મગ્નિ- (મતિ) ભ્રમણ કરીને ઉદ્ધારને માટે મન કરનારો
- ૬ પદયપ- (પદય+પ) સદ્મદર્શી
- ૭ ઘસિષ્ઠ- સર્વ રથાને સુખ પૂર્વક નિરાસ કરાવનારો
- ૮ દયાવાશ્વ- (દયેગતી) ગતિશીલ, પ્રવલનશીલ
- ૯ વધ્યશ્વ- (વધિ) રતબ્ધ (અશ્વ) થી આગળ વાગે અર્થાત્ જેના ઇન્દ્રિય રૂપી ધોડાઓ ચચળ હોતા નથી
- ૧૦ પુરુષાદિ (પુરુ) ધર્મ (મીઠ) ધનાદિ સાધન સપત્ત

- ૧૧ વિમદ- (વિગત મદ) જેનામાંથી મદ, ગર્વ આલ્સો મળે છે એવો
- ૧૨ સત્સવધિ- જેણે પોતાના સાતે ઇન્દ્રિયોને રતબ્ધ કરી છે એવો
- ૧૩ મરદ્વાજ- (મરત્+વાજ) જે અત્યંત દાનકર છે
- ૧૪ ગવિષ્ઠિર- (ગવિ) વાણી વાણીમાં જે રિચર રહે છે અર્થાત્ જે પોતાના વચનની સત્યતા જાળવે છે
- ૧૫ વિશ્વા-મિત્ર- (વિશ્વસ્ય મિત્ર) સર્વનો મિત્ર, કોઈની દ્વેષ ન કરનારો
- ૧૬ કુલ્લ- દોષોની નિંદા કરનારો
- ૧૭ કર્ણીવાન્- (કર્ણી) ગતિશીલ, પ્રવલનશીલ
- ૧૮ કણ્વ- શબ્દ વિવામાં પ્રવિણ
- ૧૯ મેઘાતિથિ- (મેઘા) છુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરનારો
- ૨૦ ત્રિશોક- રથુદ્ધ, સદ્મન અને કારણ આ ત્રણ વિષયોના અચાનકો જેને શોક થય છે
- ૨૧ ઉશ્વાકાશ્ય- સયમી કનિ
- ૨૨ ગોતમ- (ગો) ગતિશીલ, પ્રવલનશીલ
- ૨૩ મુદ્ગલ- (મુદ્) આન દને ધારણ કરનારો, આન દ વૃત્તિથી રહેનારો

અધિઓના નામોનો મનેશ્વર્ય આ છે પાઠક જો આ શબ્દોનો અધિક અભ્યાસ કરશે તો ધણુ બોધ પ્રાપ્ત થશે આ અર્થથી જાણ થઈ શકે છે કે આત્મ-સુધારણાના પ્રયત્ન તેઓ કઈ રીતે કરનાર છે આ પ્રકારના પ્રયત્ન કરનારને પૂર્વેકિત દેવતાઓ સર્વ પ્રકારની સહાયતા કરે છે અને તેની ઉત્તિ કરવામાં મદદરૂપ બને છે જે લોકો તેમની જેમ પ્રયત્ન કરશે તેમને પણ તેજ પ્રકારે દેવતાઓ તરફથી સહાય પ્રાપ્ત થઈ શકશે પરંતુ જે લોકો પોતાની ઉત્તિ માટે દક્ષ રહેતા નથી, તેમને કોઈ પણ પ્રકારની સહાય મળતી નથી. આ વિષયમાં આ બે શબ્દો જુઓ—

- ૧ મુદ્ગલ- દોહ કરનારો, માતપત કરનારો, (મ. ૧-૨)
 - (૨) મિથુણા સરન્-મિથ્યા વ્યવહાર કરનારો (મ ૭)
- પાઠક અહીં તકામાં રાખે કે અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય દેવતાદિ દેવતાઓ દ્વેષા સહાય કરવાને તૈયાર જ હોય છે, પરંતુ તેમની પામેથી સહાયના પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન માણસે કરવો જોઈએ જો અનુષ્ઠ પ્રયત્ન નહિ કરે તો લાભ થશે અસ -

બાકી જે મનુષ્યો આત્મ સુધારણાના પ્રાણી કરે છે તેનાં પાદો આટલે ઉચિત છે તેઓ પોતાની તેઓને પૂર્વોક્ત અતિઓની જેમ ઇતિ પ્રાપ્ત થાય છે ઉચિત માટે અનુગ્રહ કરે, સન્માનથી ચાલે, પૂર્વોક્ત ન વિ અન્ય લોકો પ્રાપ્ત ન કરવાની કારણે પાપ પડે રહી જાય ॥ ઇચ્છના આદર્શ પોતાની સન્મુખ રાખે અને ઉદ્ગતિના પથ પર સીધા એક એક પગથિયું ઉપર ચડે કદી પશુ અવતરે ॥

દુઃખમોચન અને વિજય પ્રાપ્તિ

કાંડ ૧૬, સૂક્ત ૧

(જપિ - અર્ધર્વા । દવતા - પ્રજાપતિ)

અતિસૃષ્ટો અપાં વૃષમોઽતિસૃષ્ટા અગ્રયો વિન્ધ્યાઃ	॥ ૧ ॥
રુજન્પરિરુજન્મૃણન્પ્રમૃણન્	॥ ૨ ॥
શ્રોતો મનોહા સુનો નિર્દાહ આત્મદૂર્પિસ્તનૂર્દૂપિઃ	॥ ૩ ॥
દદ્યં તમતિ સૂજામિ તં મામ્યવનિક્ષિ	॥ ૪ ॥
તેનુ તમમ્યતિસૂજામો યોદ્ધસ્માન્દેદિ ચં વ્યં દ્વિષ્મઃ	॥ ૫ ॥
અપામગ્રમસિ સમુદ્ર લોઽમ્યવસૂજામિ	॥ ૬ ॥
યોદ્ધસ્વ્યઃ પ્રિરતિ ત સૂજામિ શ્રોક સ્વર્નિ તનૂર્દૂર્પિઃ	॥ ૭ ॥
યો વં આપોઽગ્નિરાગ્નિરેઽસ એપ યદ્ધો ધોર તત્તેતત્	॥ ૮ ॥

અર્થ— (૧) (અપા વૃષમ અતિસૃષ્ટ) જળની વર્ષા કરનાર મુકત થાઓ, (વિન્ધ્યા અગ્રય અતિસૃષ્ટા) દિવ્ય અગ્નિ મુકત કરવાના આબ્યા (૧) (રુજન્ પરિરુજન્) તોડતો, તોડતો સર્વ રીતે ફાડી નાખતો (મૃણન્ પ્રમૃણન્) ખારી નાખતો અને નાશ કરતો, (૨) (શ્રોક રજ્જઃ) ધાતક અને ખોદનારો (નિર્દાહ) દાહ કરનારો (મનો-હા) મનનો નાશ કરનારો (આત્મ દૂર્પિઃ) આત્માને દૂષણ દેનારો, અને (તનૂ દૂર્પિઃ) શરીરને દૂષિત કરનારો (૩) (દદ્યં તમતિ સૂજામિ) આ તરફથી હું તે શત્રુને દૂર કરું છું (તમા અમ્યવનિક્ષિ) તેને હું કદાપિ ફરીથી પ્રાપ્ત ન થાઉં (૪) (ચ અસ્માન્ દેદિ) જે અમારો દેવ કરે છે અને (ચ વ્યં દ્વિષ્મ) જેનો અમે દેવ કરીએ છીએ (ત તેન આમે અતિ સૂજામ) તેને તેના દારા અમે દૂર કરીએ છીએ (૫) (અપા અગ્ર અસિ) તું જળનો અથ્રભાગ છે (વ સમુદ્રં અમિઅવસૂજામિ) તમને હું સમુદ્ર તરફ ઠોડી મૂકું છું (૬) (ચ અસ્તુ અગ્નિ) જે જળમાં પશુ અગ્નિરૂપે છે (ત અતિ સૂજામિ) તેને હું મુકત કરું છું (શ્રોક સ્વર્નિ તનૂર્દૂર્પિઃ) ॥ તક, ખાઈ જનાર શરીરને દૂષિત કરનારને હું દૂર કરું છું (૭) (ચ અગ્નિ આપ વ આગ્નિવેદ) જે અગ્નિ આપ એટલે કે પાણીમાં પ્રવેશ પામ્યો છે (સ એપ) તે આ છે (યત્ત ષઃ ધોર તત્તેતત્) જે આપને મારે મહાભય કરે છે તે આ છે (૮)

ઇન્દ્રસ્ય વ ઇન્દ્રિયેણામિ પિંચેત્	॥ ૯ ॥
અરિપ્રા આપો અપં રિપમસ્મત્	॥ ૧૦ ॥
પ્રાસ્મદેનોં વહન્તુ પ્ર દુપ્યપ્યં વહન્તુ	॥ ૧૧ ॥
શિવેન મા ચક્ષુપા પશ્યતાપઃ શિવયાં તન્વોપં સ્પૃશત્ ત્વચં મે	॥ ૧૨ ॥
શિવાનગ્રીર્નપ્સુપદોં હવામહે મયિ ક્ષત્રં વર્ચ આ ધંત દેવીઃ	॥ ૧૩ ॥

[૨]

નિદુર્મર્ણ્યઃ કુર્જા મધુમતી વાક્	॥ ૧ ॥
મધુમતી સ્થ મધુમતીં વાચંમુદેયમ્	॥ ૨ ॥
ઉપહૂતો મે ગોપા ઉપહૂતો ગોપીથઃ	॥ ૩ ॥
સુશ્રુતૌ કર્ણૌ મદ્રશ્રુતૌ કર્ણૌ મદ્રં શ્લોકં શ્રૂયાસમ્	॥ ૪ ॥
સુશ્રુતિશ્ચ સૌર્ણશ્રુતિશ્ચ મા હાસિષ્ઠાં સૌર્ણં ચક્ષુરજંસં જ્યોતિઃ	॥ ૫ ॥
ઋષીણાં પ્રસ્તરોઽસિ નમોઽસ્તુ દેવાય પ્રસ્તરાય	॥ ૬ ॥

અર્થ— (ઇન્દ્રસ્ય ઇન્દ્રિયેણ વઃ અમિપિચેત્) ઇન્દ્રની ઇન્દ્રિયેથી આપનો અભિપ્રેક્ષ કરવામાં આવે. (૯) (અરિપ્રાઃ આપઃ) નિદોષિ પાણી છે તે (અસ્મત્ રિપં અપ) અમારામાંથી મળને દૂર કરે. (૧૦) (અસ્મત્ પનઃ પ્રવહન્તુ) અમારાથી પાપને દૂર કરે તથા (દુપ્યપ્યં પ્રવહન્તુ) દુષ્ટ સ્વપ્નના હેતુને પણ દૂર કરે. (૧૧) હે (આપઃ) જળો ! (મા શિવેન ચક્ષુપા પશ્યત્) અને કલ્યાણકારી દૃષ્ટિથી જુઓ. (મે ત્વચં શિવયા તન્વા અપસ્પૃશત) મારી ત્વચાને પોતાના શુભ શરીરથી સ્પર્શ કરે. (૧૨) (અપ્સુપદઃ શિવાન અમિન હવામહે) જળમાં સહેનારા શુભ કૃણ આપનાર અગ્નિને અને બોલાવીએ છીએ. (દેવીઃ) હે દિવ્ય જળો. (મયિ ક્ષત્રં વર્ચઃ આપત્) મારામાં ક્ષાત્રબળ અને તે જ ધારણ કરે. (૧૩)

[૨] (દુઃ અર્મર્ણ્યઃ નિઃ) દુર્ગતિ દૂર થાએ. (કુર્જા મધુમતી વાક્) બળશાળી મીઠી વાણી હો. (૧) વાણી (મધુમતી સ્થ) મીઠી હો. (મધુમતીં વાચંમુદેયં) મીઠ સાધા બોલુ (૨) (મે ગોપાઃ ઉપહૂતઃ) મારે ગોપાલ, ઇન્દ્રિયપાલ-બોલાવવામાં આવ્યો. (ગોપીથઃ ઉપહૂતઃ) વાણીને રક્ષક, ગોરક્ષક, અથવા ઇન્દ્રિયરક્ષક બોલાવવામાં આવ્યો છે. (૩) (સુ-શ્રુતૌ કર્ણૌ) મારા બંને કાન ઉત્તમજ્ઞાન સાંભળનારા બને. (મદ્રં શ્રુતૌ કર્ણૌ) કલ્યાણ વચન સાંભળનારા મારા કાન હો, (મદ્રં શ્લોકં શ્રૂયાસં) કલ્યાણમયી પ્રશંસા હું સાંભળ્યા જ કરું. (૪) (સુશ્રુતિઃ ચ ઉપશ્રુતિઃ ચ) ઉત્તમ શ્રવણશક્તિ અથવા દૂરથી સાંભળવાની શક્તિ, (માં મા હાસિષ્ઠાં) અને કદી પણ ન છોડે. (સૌર્ણં જ્યોતિઃ ચક્ષુઃ) ગરૂડના જેવી તેજસ્વી દૃષ્ટિ મારી પાસે (અવશં) સદાને માટે રહે. (૫) (ઋષીણાં પ્રસ્તરઃ અસિ) તું ઋષિઓનું ઢાંકણ છે (દેવાય પ્રસ્તરાય નમઃ અસ્તુ) દેવરૂપ પ્રસ્તર (ઢાંકણ) ને નમસ્કાર હો. (૬)

[૩]

મૂર્ધાહં રયીળાં મૂર્ધા સમાનાનાં મૂયાસમ્	॥ ૧ ॥
રુજશ્ચ મા વેનશ્ચ મા હાસિદાં મૂર્ધા ચ મા વિધર્મા ત્ર મા હાસિદામ્	॥ ૨ ॥
તુર્વશ્ચ મા ચમસશ્ચ મા હાસિદાં ઘર્તા ચ મા ધરુણશ્ચ મા હાસિદામ્	॥ ૩ ॥
વિમોરુશ્ચ માર્દર્પવિશ્ચ મા હાસિદામ્	
મા ગાતરિશ્ચા ચ મા હાસિદામ્	॥ ૪ ॥
બૃહસ્પતિર્મે આત્મા નુમળા નામ્ હૃદ્યઃ	॥ ૫ ॥
અસંતાપ મ્ હૃદયમુર્ધા ગવ્યૂતિઃ સમુદ્રો અસ્મિ વિધર્મણા	॥ ૬ ॥

[૪]

નામિરુહ રયીળાં નામિઃ સમાનાનાં મૂયાસમ્	॥ ૧ ॥
સ્વાસર્દસિ સૂપા અમૃતો મર્ચ્યેધ્વા	॥ ૨ ॥
મા માં પ્રાણો હાસિન્મો અપાનોઽવહાય પરો ગાત્ર	॥ ૩ ॥
સૂર્યો માર્દઃ પાર્શ્વણિઃ પૃથિવ્યા ઘાપુરન્તરિક્ષાદ્યમો	
મનુષ્યેભ્યઃ સરસ્વતી પાર્થિવેભ્યઃ	॥ ૪ ॥
પ્રાણાપાનો મા મા હાસિદં મા જને પ્ર મૈવિ	॥ ૫ ॥

અર્થ— [૩] (રયીળાં મૂર્ધા મૂયાસ) ધનોનો હું મસ્તકની જેમ ઉચ્ચે સ્વામી બનું તથા (સમાનાના મૂર્ધા મૂયાસ) સમાન માથુસોમા હું મૂખી બનું (૧) (રુજ વ વેન વ મા મા હાસિદા) તેજ અને કાન્તિ મને ન છેડે, (મૂર્ધા વ વિધર્મા વ મા મા હાસિદા) મસ્તક અને વિશેષ ધર્મ મને ન છેડે (૨) (તુર્વ. વ ચમસ વ મા મા હાસિદા) સૌથી કરવાના વાસણો અને અમથા મને ન છેડે (ઘર્તા વ ધરુણ વ મા મા હાસિદા) ધારક અને આધાર આપનાર મને ન છેડે (૩) (વિમોરુ વ માર્દર્પવિ વ મા મા હાસિદા) મુક્ત કરનાર અને છીનું શરૂ મને ન છેડે (અર્દ્રદાનુ વ ગાતરિશ્ચા વ મા મા હાસિદા) જળ આપનાર અને વધુ મને ન છેડે (૪) (બૃહસ્પતિ મે આત્મા) મારા આત્મા જ્ઞાનવાળો અને (નુમળા નામ હૃદ્ય) મધુષોમા મનન કરનારો હૃદયમાં રહેતારો છે (૫) (મે હૃદય અ-સંતાપ) મારું હૃદય સંતાપ રહિત છે (ગવ્યૂતિ. તુર્વા) મારી ગાયોનું દોણ મોટું છે ! (વિધર્મણા સમુદ્ર અસ્મિ) વિશેષ ધનોથી હું સમુદ્રની સમાન બનું (૬)

[૪] (અહં રયીળાં નામિ) હું ધનનું કેન્દ્ર અને (સમાનાના નામિ મૂયાસ) સમાન માથુસેનું પણ કેન્દ્ર બનું (૧) (મર્ચ્યેષુ અમૃત) મર્ચ્યોમા અમર (સુ-આસત્) ઉત્તમ રીતે બેસનારો અને (સુ ઉપા) ઉત્તમ તેજવાળો તું આત્મા (આસિ) છે (૨) (પ્રાણ મામા હાસિત્) પ્રાણ મને ન છેડે (અપાન અવહાય મા પરાગાત્ર) અપાન મને છેડીને દૂર સુધી વ્યાપ્યો ન બળ્ય (૩) (સૂર્ય અન્હઃ મા પાત્ર) સૂર્ય દિવસમા મારી રક્ષા કરે, (અગ્નિ પૃથિવ્યા) અગ્નિ પૃથ્વીથી (વાયુ અન્તરિક્ષાત્ર) વાયુ અન્તરિક્ષથી (વસ મનુષ્યેભ્ય) વસ મનુષ્યોથી અને (સરસ્વતી પાર્થિવેભ્ય) સરસ્વતી પૃથ્વીથી ઉત્પત્ત થતા પદાર્થોથી મારી રક્ષા કરે (૪) (પ્રાણાપાનો મા મા હાસિદા) પ્રાણ અને અપાન મને ન છેડે, (અને

સ્વસ્ત્યં દ્યોપસો દ્યોપસંચ સર્વે આપઃ સર્વગણો અશીય ॥ ૬ ॥
શક્ત્રૈ સ્થ પશવો મૌર્ષ સ્થેપુર્મિત્રાવરુણૌ મે પ્રાણાપાનાવગ્નિર્મે દક્ષં દધાતુ ॥ ૭ ॥

[૫]

વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રં ગ્રાહ્યાઃ પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ॥ ૧ ॥
અન્તકોઽસિ મૃત્યુરંસિ ॥ ૨ ॥
તં ત્વા સ્વપ્ન તથા સં વિદ્મ સ નઃ સ્વપ્ન દુષ્વપ્ન્યાત્પાહિ ॥ ૩ ॥
વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રં નિર્ઘૃત્યાઃ પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।
અન્તકોઽસિ ॥ ૪ ॥
વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રમભૂત્યાઃ પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।
અન્તકોઽસિ ॥ ૫ ॥
વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રં નિર્મૂત્યાઃ પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।
અન્તકોઽસિ ॥ ૬ ॥
વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રં પરામૂત્યાઃ પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।
અન્તકોઽસિ ॥ ૭ ॥
વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રં દેવજામીનાં પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।
અન્તકોઽસિ ॥ ૮ ॥

મા પ્રમંપિ) મતુષ્ઠૌમાં ધાતક ન હો. (૫) હે (આપઃ) બળ ! (અથ સ્વસિ) આજે કલ્યાણ હો. (ઉપસઃ) દ્યોપસઃ) દિવસો અને રાત્રીઓ. (સર્વઃ સર્વગણઃ) સર્વ અને સર્વ ગણોથી યુક્ત બનીને (અશીય) હુખને પ્રાપ્ત કરે (૬) (શક્ત્રૈઃ) સ્થ) આપ સામર્થ્યવાન હો. (પશવઃ) મા ઉપસ્થેપુ) પશુઓ મારી પાડે રહે. (મિત્રાવરુણૌ મે પ્રાણાપાના) મિત્ર તથા વરુણ અને પ્રાણ તથા અપાન તથા (અગ્નિઃ) મે દક્ષં દધાતુ) અગ્નિ અને બળ અર્પણ કરે. (૭)

[૫] (સ્વપ્ન ! તે જનિત્રં વિદ્મઃ) હે સ્વપ્ન ! તારી ઉત્પતિનું કારણ અને જાણીએ છીએ. તું (ગ્રાહ્યાઃ પુત્રઃ) તું વ્યાધિઓનો પુત્ર છે અને (યમસ્ય કર્ણઃ) યમનું સાધન છે. (૧) તું (અન્તકઃ) અન્ત લાવનારો છે અને (મૃત્યુઃ) તું મૃત્યુ પણ છે. (૨) હે સ્વપ્ન (તં ત્વા તથા સં વિદ્મ) એવા તને અમે જાણીને છીએ. હે સ્વપ્ન ! (સ નઃ સ્વપ્ન દુષ્વપ્ન્યાત્પાહિ) એ તું અમને દ્રુષ્ટ સ્વપ્નથી બચાવ. (૩) (સ્વપ્ન તે જનિત્રં વિદ્મ) હે સ્વપ્ન તારી ઉત્પતિનો હેતુ અમે જાણીએ છીએ (નિર્ઘૃત્યાઃ પુત્રઃ) તું (અસિ) દુર્ગતિનો. તું પુત્ર છે અને (યમસ્ય) યમનું સાધન છે. (૪) સ્વપ્નનો હેતુ અમે જાણીએ છીએ. તું (અભૂત્યાઃ પુત્રઃ) અભૂતિનો પુત્ર છે. (૫) તું (નિર્મૂત્યાઃ પુત્રઃ) નિર્મૂતિનો પુત્ર છે. નિર્ધનતાનો પુત્ર છે. (૬) તું (પરામૂત્યાઃ પુત્રઃ) પરાભવનો પુત્ર છે. (૭) તું (દેવજામીનાં પુત્રઃ) ઇન્દ્રિય વિકૃતિઓને,

અન્તકોઽસિ મૃત્યુરસિ

॥ ૧ ॥

તં ત્વાં સ્વપ્ન તથા સં વિદ્ય સ નઃ સ્વપ્ન દુષ્વપ્ન્યાત્પાદિ

॥ ૧૦ ॥

[૬]

અજૈષ્માઘાસનામાઘામુમાનાંગસો વયમ્

॥ ૧ ॥

ઉપો યસ્માદ્દુષ્વપ્ન્યાદમૈષ્માપ્ તદુંચ્છતુ

॥ ૨ ॥

દ્વિપતે તત્પરાં વહ શપતે તત્પરાં વહ

॥ ૩ ॥

યં દ્વિષ્મો યચ્ચં નો દ્વેષ્ટિ તસ્માં એનદ્રમયમઃ

॥ ૪ ॥

ઉપા દેવી વાચા સવિદ્વાના વાગ્દેહ્યુપ્ પસાં સંવિદ્વાના

॥ ૫ ॥

ઉપસ્પતિર્વાચસ્પતિના સંવિદ્વાનો વાચસ્પતિરુપસ્પતિના સંવિદ્વાન.

॥ ૬ ॥

તેષ્ઠઽમુષ્મૈ પરાં વહન્ત્વરાયાન્દુર્ણાન્નઃ સદાન્વાઃ

॥ ૭ ॥

કુમ્ભીકાં દુપીકાઃ પીયકાન્

॥ ૮ ॥

જાગ્રદુષ્વપ્ન્યં સ્વપ્નેદુષ્વપ્ન્યમ્

॥ ૯ ॥

પુત્ર છે (૮) (અન્તક અસિ મૃત્યુ અસિ) તુ અન્તક અને મૃત્યુ છે (૯) (સ્વપ્ન ત ત્વા તથા સવિદ્ય) હે સ્વપ્ન એવા તને અમે બાણીએ છીએ (સ નઃ સ્વપ્ન દુષ્વપ્ન્યાત્ પાદિ) એવો તુ અમને હુકમ સ્વપ્નથી બચાવ (૧૦)

[૬] (અથ અર્જનમ્) આજે અમે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે (અથ અસનામ્) અમે પ્રાપ્તવ્યને પ્રાપ્ત થયું છે (વય અનાગસ અમૂમ) અમે નિષ્પાપ થયા છીએ (૧) હે (ઉપ) ઉપ કાળા અમે (યસ્માદ્ દુષ્વપ્ન્યાત્ અર્જનમ્) જે હુકમ સ્વપ્નનો અમને બપ લાગે છે (તત્ અપ ઉચ્છતુ) તે અમારાથી દૂર થાઓ (૨) (તત્ દ્વિપતે પરાવહ) તે દેવ કરનારને દૂર લઇ બા (તત્ શપતે પરાવહ) તે શાપ દેનારાને દૂર લઇ બા (૩) (યં દ્વિષ્મ) જેનો અમે સર્વ દેવ કરીએ છીએ અને (યત્ ચ નઃ દ્વેષ્ટિ) જે અમારા સર્વનો દેવ કરે છે (તસ્મે એનદ્ર ગમયમઃ) તેની પાસે અમે તેમને લઇ જઇએ છીએ (૪) (ઉપા દેવી વાચા સવિદ્વાના) ઉપા દેવી વાણીથી સંમિલિત થાઓ અને (વાગ્ દેવી ઉપસા સવિદ્વાના) વાચાદેવી વાચાદેવીની સાથે સંમિલિત થાઓ (૫)

(ઉપસ્પતિ વાચસ્પતિના સવિદ્વાન) ઉપાનો પતિ વાણીના પતિની સાથે સંમિલિત થાઓ, અને (વાચસ્પતિ ઉપસ્પતિના સવિદ્વાનઃ) વાણીનો પતિ ઉપાના પતિની સાથે મળે (૬) (તે મરાયાન્ દુર્ણાન્નઃ સદાન્વા) તેઓ નિર્ધનતા હુક નામ વળા ફર અને અન્ય આપનિયો (અમુષ્મૈ પરાં વહન્તુ) તે શત્રુની પાસે લઇ જાય (૭) (કુમ્ભીકા દુપીકા પીયકાન્) ઘડાની જેમ વધનારા ઉદર રોગો શરીરના રોગ ઉત્પન્ન કરનારા રોગો અને પ્રાણુઘાતક રોગોની (૮) તથા (જાગ્રત્ દુષ્વપ્ન્યં) જાગ્રતિને સમયે આપનારે હુકમ સ્વપ્ન, અને (સ્વપ્ને દુષ્વપ્ન્ય) સ્વપ્નની વખતે આવેલ હુકમ સ્વપ્ન (૯)

અનાગમિણ્યતો વરાન્નવિત્તેઃ સંકલ્પાનમુચ્યા દ્રુહઃ પાશાન્ ॥ ૧૦ ॥
તદ્દમુષ્મા અગ્રે દેવાઃ પરાં વહન્તુ વધિર્યથાસદ્વિથુરો ન સાધુઃ ॥ ૧૧ ॥

[૭]

તેનૈનં વિધ્યામ્યમૂત્યૈનં વિધ્યામિ નિર્મૂત્યૈનં વિધ્યામિ
પરાંમૂત્યૈનં વિધ્યામિ ગ્રાહ્યૈનં વિધ્યામિ તમસૈનં વિધ્યામિ ॥ ૧ ॥
દેવાનામેનં ઘોરૈઃ ક્રૂરૈઃ પ્રૈષૈરમિપ્રેષ્યામિ ॥ ૨ ॥
વૈશ્વાનરસ્યૈનં દંટૂયોરપિ દધામિ ॥ ૩ ॥
પ્રવાનેવાવ સા મરત્ ॥ ૪ ॥
યોઽસ્માન્દેષ્ટિ તમાત્મા દ્વૈષ્ટુ યં વયં દ્વિષ્મઃ સ આત્માનં દ્વૈષ્ટુ ॥ ૫ ॥
નિર્દિષ્ણન્તં વિવો નિઃ પૃથિવ્યા નિરન્તરિક્ષાદ્ગજામ ॥ ૬ ॥
સુયાર્મશ્ચાક્ષુષ ॥ ૭ ॥
હૃતમહર્મામુષ્યાયણેઽમુષ્યાઃ પુત્રે દુષ્વળ્યં મૃજે ॥ ૮ ॥
યવુદોઅદો અમ્યર્ગચ્છન્યદ્વોપા યત્પૂર્વાં રાર્ત્તિમ્ ॥ ૯ ॥
યજ્ઞાગ્રદ્યત્સુતો યદીવા યજ્ઞર્ત્તમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (અનાગમિણ્યતઃ વરાન્) ન પ્રાપ્ત થનારા શ્રેષ્ઠ પદાર્થ, (અવિત્તેઃ સંકલ્પાન્) હરિદ્રતાને સંકલ્પ, (અમુચ્યાઃ દ્રુહઃ પાશાન્) ન છૂટનારા દ્રોહના પાશોને (૧૦) હે અશ્વિ ! તે સર્વ વિપત્તિઓને (તત્ અમુષ્મં) શત્રુની પાસે (દેવાઃ પરાં વહન્તુ) સર્વ દેવ લઈ જાય, (યથા) જેથી તે શત્રુ (વત્તિઃ) નિર્જળ (વિથુરઃ) વ્યથા યુક્ત અને (સાધુઃ ન અસત્) અરામ થાય. (૧૧) •

[૭] (તેન એનં વિધ્યામિ) તેનાથી હું તેને વેધ કરું છું (અમૂત્યાઃ, નિર્મૂત્યા ગ્રાહ્યા, એનં વિધ્યામિ) હું તેને, દાદિય અને રોગથી તેને વિદ્ધ કરું છું. (પરામૂત્યા ૦) પરાઅર્થથી તેને ખીડિત કરું છું. (તમસા એનં વિધ્યામિ) અજ્ઞાનથી હું તેને વેધ કરું છું (૧) (દેવાનાં ઘોરૈઃ ક્રૂરૈઃ પ્રૈષૈઃ) દેવોના ઘોર કર હુઃજેથી (એનં અમિપ્રેષ્યામિ) તેને હું હુઃખી કરું છું. (૨) (વૈશ્વાનરસ્ય દંટૂયોઃ) એનં અપિ દધામિ) વૈશ્વાનરની દાદોમાં હું તેને ધરી દઉં છું. (૩) (સા એવ અનેવ) તે આપત્તિ આ રીતે અથવા અન્ય રીતે આ શત્રુને (અવ મરત્) મળી જાય. (૪) (યઃ અસ્માન્ દેષ્ટિ) જે અમારો દેવ કરે છે (તં આત્મા દેષ્ટુ) તેનો આત્મા દેવ કરે. (યં વયં દ્વિષ્મઃ) જેનો અમે દેવ કરીએ (સઃ આત્માનં દેષ્ટુ) તે પોતાના આત્માનો દેવ કરે. (૫)

(દ્વિષન્તં) દેવ કરનારનો (દિવઃ અન્તરિક્ષાત્ પૃથિવ્યાઃ) ધ્રુવોક, અંતરિક્ષ અને પૃથ્વી પરથી (નિઃ મજામઃ) અમે સાચનો કરીએ છીએ. (૬) હે (સુયામન્ ચાક્ષુષ) ઉત્તમ નિરામક નિરીક્ષક ! (૭) (હંદં અહં) આ હું (અમુષ્યાયણે અમુષ્યાઃ પુત્રે) આ જોતના તેના પુત્ર તરફ (દુષ્વળ્યં મૃજે) હૃદ્ય સ્વપ્નને મોકલું છું. (૮) (યન્ અદઃ અદઃ) જે આ દોષ (અમિગચ્છન્) હું તેમાં પ્રાપ્ત કરું છું (યત્ દોપા યત્ પૂર્વારત્તિ) જે રાત્રીમાં અથવા પૂર્વ રાત્રીમાં (૯) (યત્ જાગ્રત્) જે જાગતાં જાગતાં (યત્

યદર્હરહરમિગચ્છામિ તસ્માદિનમર્થ દયે	॥ ૧૧ ॥
તં જંહિ તેનં મન્દસ્ય તસ્યં પૃથેરપિં શૃણોહિ	॥ ૧૨ ॥
સ મા જીવીતં પ્રાણો જંહાતુ	॥ ૧૩ ॥

[૮]

જિતસ્માકુમન્દ્રિત્રમસ્માકમૃતમસ્માકં તેજોસ્માકં વદ્યાસ્માક સ્વર્સ્માક	
યજોઽસ્માક પશ્વોઽસ્માક પ્રજા અસ્માક ધીરા અસ્માકમ્ ।	॥ ૧ ॥
તસ્માદ્યુષં નિર્મંજામોઽમુમામુગ્યાયણમમૃત્યાઃ પુત્રમસૌ યઃ ।	॥ ૨ ॥
સ ગ્રાહ્યાઃ પાશાન્મા મોચિ	॥ ૩ ॥
તસ્યેદં વર્ષસ્તેજઃ પ્રાણમાયુર્નિ વેંટયામીદર્મેનમધરાશ્વ પાદયામિ	॥ ૪ ॥
જિતમ્ ૧૦ ।૦। સ નિર્મત્યાઃ પાશાન્મા મોચિ ૧૦	॥ ૫ ॥
જિતમ્ ૧૦ ।૦। સોઽમૃત્યાઃ પાશાન્મા મોચિ ૧૦	॥ ૬ ॥
જિતમ્ ૧૦ ।૦। સ નિર્મૃત્યાઃ પાશાન્મા મોચિ ૧૦	॥ ૭ ॥
જિતમ્ ૧૦ ।૦। સ પરામૃત્યાઃ પાશાન્મા મોચિ ૧૦	॥ ૮ ॥

સુત) એ સુતા સુતા (યત દિવા યત નક્તં) એ દિવસમા તેમજ એ રાત્રીમા (૧૦) (યત મહ મહ અભિગચ્છામિ) એ પ્રતિદિન હું જોઉં છું (તસ્માત્ એન અવ દયે) તે રોષને કારણે હું તેને મારું છું (૧૧) (ત જંહિ) તેને મારી નાખ (તેન મન્દસ્વ) તેની સાથે થાઉં (તસ્ય પૃથે અપિ શૃણોહિ) તેની પાસથી (એ) તોડી નાખ (૧૨) (સ મા જીવીત) તે જીવે નહિ (ત પ્રાણ જંહાતુ) તેને પ્રાણ છોડી દે (૧૩)

[૮] (અસ્માક જિત) અમારો વિજય હો, (અસ્માકં ઉદ્રિન્ન) અમારો ઉદ્ધવ હો, (અસ્માકં મૃતં) અમારું સત્ય હો (અસ્માકં તેજ) અમારું તેજ વધે, (અસ્માક વદ્યા) અમારું જ્ઞાન વધે, (અસ્માક સ્વ) અમારો આત્મપ્રકાશ વધે (અસ્માકં યજા) અમારો યજ્ઞ સફળ હો (અસ્માક પશાવ) અમારી પાસે પશુઓ હોય, (અસ્માકં પ્રજા) અમારી પ્રજા-સંતાનની વૃદ્ધિ થાય, (અસ્માક ધીરા) અમારામા વીર પુરુષો હો (૧)

(તસ્માત્ અમુ નિર્મંજામ) આ અપરાધને કારણે અમે તે શત્રુ પર હુમલો કરીએ છીએ (અમુ અમુગ્યાયણ અમુગ્યા પુત્ર અસૌ ય) એ આ ગોત્રનો તેનો પુત્ર અમારો શત્રુ છે (૨) (સ ગ્રાહ્યા પાશાન્ મા મોચિ) તે રોષના પાશથી ન છૂટે (૩) (તસ્ય હૃદં વર્ષં તેજ પ્રાણ આયુઃ નિવેટયામિ) એ તેને હું તેના તે તેજ, બળ, પ્રાણ અને દીર્ઘાયુષ્મને હું ઘેરું છું અને (હૃદ એન અધરાશ્વ પાદયામિ) એ તેને હું નીચે પાડું છું (૪) (સ નિર્મૃત્યા પાશાન્ મા મોચિ) તે હુમ્મતિના પાશોથી છૂટવા ન પામે (૫) (સ અમૃત્યા પાશાન્ મા મોચિ) તે દારિદ્ર્યના પાશોથી ન છૂટે. (૬) (સ નિર્મૃત્યા પાશાન્ મા મોચિ) તે અશક્ત અવસ્થાના પાશથી ન છૂટે (૭) (સ પરામૃત્યા પાશાન્ મા મોચિ) તે પરાશક્તના પાશથી

जितम् ० ।०। स देवजामीनां पाशान्मा मोचि ।०	॥ ९ ॥
जितम् ० ।०। स बृहस्पतेः पाशान्मा मोचि ।०	॥ १० ॥
जितम् ० ।०। स प्रजापतेः पाशान्मा मोचि ।०	॥ ११ ॥
जितम् ० ।०। स ऋषीणां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १२ ॥
जितम् ० ।०। स अप्येयाणां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १३ ॥
जितम् ० ।०। स अङ्गिरसानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १४ ॥
जितम् ० ।०। स अथर्वणां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १५ ॥
जितम् ० ।०। स अथर्वणानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १६ ॥
जितम् ० ।०। स वनस्पतीनां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १७ ॥
जितम् ० ।०। स वानस्पत्यानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १८ ॥
जितम् ० ।०। स क्रतूनां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १९ ॥
जितम् ० ।०। स अतिवानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ २० ॥
जितम् ० ।०। स मासानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ २१ ॥
जितम् ० ।०। स सोऽर्धमासानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ २२ ॥
जितम् ० ।०। स सोऽहोरात्रयोः पाशान्मा मोचि ।०	॥ २३ ॥
जितम् ० ।०। स सोऽहोः संयतोः पाशान्मा मोचि ।०	॥ २४ ॥
जितम् ० ।०। स द्यावापृथिव्योः पाशान्मा मोचि ।०	॥ २५ ॥
जितम् ० ।०। स इन्द्राग्न्योः पाशान्मा मोचि ।०	॥ २६ ॥
जितम् ० ।०। स मित्रावरुणयोः पाशान्मा मोचि ।०	॥ २७ ॥
जितम् ० ।०। स राज्ञो वरुणस्य पाशान्मा मोचि ।०	॥ २८ ॥
जितम् ० ।०। स राज्ञो वरुणस्य पाशान्मा मोचि ।०	॥ २९ ॥

जितम्स्माकमुद्भिन्नमस्माकंमृतमस्माकं तेजोऽस्माकं ब्रह्मास्माकं स्वर्गस्माकं

यज्ञोऽस्माकं पशवोऽस्माकं प्रजा अस्माकं वीरा अस्माकं

तस्माद्वमुं निर्भजामोऽमुमांमुप्यायुणममुप्याः पुत्रमसौ यः

स मृत्योः पदवींशत्पाशान्मा मोचि

तस्येवं वर्चस्तेजः प्राणमायुर्नि वैश्यामीदमेनमधराञ्च पादयामि ॥ ३०-३३ ॥

न छूटे. (८) (सः देवजामीनां पाशात् मा मोचि) ते छन्दसि दोषेणा पाशेर्धो न छूटे. (८) (सः बृहस्पतेः...प्रजापतेः...ऋषीणां...अप्येयाणां...अङ्गिरसानां...अथर्वणां...अथर्वणानां...वनस्पतीनां...वानस्पत्यानां...क्रतूनां...अतिवानां...मासानां...अर्धमासानां...अहोरात्रयोः...अहः...संपत...द्यावापृथिव्योः...इन्द्राग्न्योः...मित्रावरुणयोः...वरुणस्य राज्ञः...मृत्योः पदवींशत् मा मोचि)

[૧]

જિતમસ્માકમુદ્ગિન્નમસ્માકમ્મ્યહિં વિશ્વાઃ પૃતના અરાતીઃ ॥ ૧ ॥

તદ્ગમિરાહ તદ્ સોમં આહ પુષા માં ધાતુકૃતસ્ય લોકે ॥ ૨ ॥

અગન્મ સ્વંઃ સ્વરિગન્મ સં સૂર્યસ્ય જ્યોતિષાગન્મ ॥ ૩ ॥

વસ્યોમૂષાય વસુમાન્યજો વસુ વંશિષીય વસુમાન્મૂયાસં વસુ મયિં ઘેહિ ॥ ૪ ॥

(૧૦-૩૨) તે બહરપતિ, પ્રજાપતિ, ઋષિ, ઋષિયોથી ઉત્પન્ન, અગિરસુ, અગિરસોથી ઉત્પન્ન, અથર્થ, અથર્થથી ઉત્પન્ન, વનસ્પતિ, વનસ્પતિઓથી ઉત્પન્ન, ઋતુ, ઋતુઓથી ઉત્પન્ન, મહોના, અર્ધમહોના, અહોરાત્ર, દિવસ, ધુ, પૃથ્વી, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, મિત્ર, વરુણ, રાજા વરુણ અને મૃત્યુના પાશોથી ન બચે. (૧૦-૩૨) (તસ્ય હૃદં વર્ચઃ) તેનાં આ તેજ, કાંતિ, પ્રાણ, આયુ ઇત્યાદિને હું 'ઘેડું' અને તેને નીચે પાડું છું. (૩૩)

[૬] (અસ્માકં જિતં) અમારો વિજય થાઓ. (અસ્માકં ઉદ્ગિન્નં) અમારો ઉદય થાઓ. (વિશ્વાઃ પૃતનાઃ અરાતીઃ) સર્વ શત્રુસેનાઓનો નિરોધ કર્યો છે. (૧) (અગ્નિઃ તત્ બ્રાહ્મ) અગ્નિએ આ કહેલ છે. (સોમઃ ઉ તત્ બ્રાહ્મ) સોમે આ કહેલ છે. (પુષા સુકૃતસ્ય લોકે મા ધાત) પુષા મને પુણ્ય લોકમાં પારણી કરે. (૨) અમે (સ્વઃ અગન્મ) આત્માની જ્યોતિને પ્રાપ્ત કરે છે. (સ્વઃ અગન્મ) અમે અમારા તેજને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. (સૂર્યસ્ય જ્યોતિષા સં અગન્મ) સૂર્યની જ્યોતિથી અમે સંયુક્ત બનીએ છીએ. (૩) (વસ્યઃ મૂષાય) ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિને માટે (વસુમાન્ મૂયાસં) ધન યુક્ત ભર્તૃ. (વસુમાન્ યજ્ઞઃ) ઐશ્વર્ય યજ્ઞ જ છે. (વસુ વંશિષીય) ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરે (મયિં વસુ ઘેહિ) મારામાં ધનની પારણી કરે. (૪)

દુઃખમોચન અને વિજય પ્રાપ્તિ

વિજયની પ્રાપ્તિ

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના વિજયને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. નાનામાં નાનું વ્યાજક પણ્ય પોતાનો પરાભવ સહન કરી શકતું નથી. પરાભવની શંકા સહેજ પણ આવે તો વ્યાજક પણ રક્ષા માંડે છે, મારવા માંડે છે, અને પરાજયથી દૂર રહેવાનો યત્ન કરે છે. તેજ પ્રમાણે મોટા માણસેમાં પણ પરાભવ સ્વીકારવાની મનોનૃતિ હોતી નથી. હંમેશાં પોતાનો વિજય જ યાચ, પોતાનો પક્ષ વધે, પોતાની કાંતિ ચારે દિશામાં ફેલાય એજ હ્રમજ મનુષ્ય હંમેશાં સેવા કરે છે. તેથી આવો વિજય મનુષ્યને ફેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેનો વિચાર કરવો

જોઈએ. આ વિજય સકલમાં ૬ પર્વાય મુકતોમાં વિજય પ્રાપ્તિ માટે આવશ્યક તત્વોનો વિચાર કરેલો છે, તેથી પોતાનો વિજય હ્રમજના પાઠકે તેનું મનન કરવું જોઈએ અને તેથી લાભ ઉઠાવવો જોઈએ.

વિજયના પ્રકાર

વિજયના ધણી પ્રકાર છે. પહેલો આધ્યાત્મિક વિજય, બીજો આધિભૌતિક ક્ષેત્રનો વિજય ॥ અને ત્રીજો આધિદૈવિક ક્ષેત્રનો સંબંધમાં વિજય છે. આ ત્રણ પ્રકારના મુખ્ય વિજય છે. તો પણ આ પ્રત્યેક ક્ષેત્રના વિજયોના પણ અનેક પ્રકાર છે, તે સર્વનો વિચાર જ્યાં કરી શકાય નહીં. તો પણ તેમનું

ચેહુ ધાણું સ્વરૂપ સુખોપતાને માટે જતાવતામાં આવે છે.

આધ્યાત્મિક વિજય

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં શરીર, ઇન્દ્રિયો, મન, પ્રાણ, શુદ્ધિ, અહંકાર, ચિત્ત, કામ, આત્મા, પ્રકૃતિ અને ઇતર સર્વ પ્રકારની વિકૃતિઓનો સમાવેશ થાય છે. તેમને નિર્દોષ રાખવા, તેમની પોતાની શક્તિઓથી તેમને પરિપૂર્ણ બનાવવા આ સર્વને આત્મોન્નતિમાં નિર્વિદ્યતાથી લગાડી દેવાથી આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રનો વિજય થાય છે. અહીં પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયની પ્રકૃતિ, તેની વિકૃતિ, તેમાં થનારા દોષ અને રોગ, તેમના શુભ વગેરે સર્વનો વિચાર કરવો પડે છે. માની જ લો ને કે સર્વ વૈષદ્યાંશ, આરોગ્ય શાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, ઇલાહિ શાસ્ત્રો આધ્યાત્મિક વિજયની સિદ્ધતા કરવાને માટે જ જાણે મનુષ્યોની પાસે આવી ગયાં છે. તેની સૂચના આપવાને માટે જ પ્રથમ પર્વાય સૂક્તમાં કહ્યું છે કે—

નિર્દાહઃ તનુદૃષિઃ મનોહા આત્મ-દ્રુષિઃ દ્વં
તં સતિચ્છામિ ।

“ શરીરની આગ, શરીરના સર્વ દોષ, મનના નાશકારી ભાવ અને આત્માનો ધાત કરનારા સર્વ વિચારો એ સર્વને હું દૂર કરું છું. આ ચારેમાં પ્રાયઃ આત્માનો પરાજય થવાનાં કારણો આવી ગયાં છે. વિવિધ રોગોને કારણે આપણા શરીરમાં દાહ, પીડા, કષ્ટ અથવા દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે જ વિવિધ રોગો થાય છે. મનના ખરાબ વિચારોથી મનની નિર્ગુણતા ઉત્પન્ન થાય છે અને આ બધાને લીધે આત્માનું અધઃપતન થાય છે. પાક આ ચાર શબ્દોના વિચાર કરે અને જાણી લે કે આ ચારને લીધે આત્મામાં કલેશ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. જો સારી રીતે મનન કરવામાં આવે અને આ ચારના ક્ષેત્રોની વ્યાપ્તિનો વિચાર કરવામાં આવે તો પાકોના મનમાં આ વાત બરાબર બંધ બેસતી આવશે કે મનુષ્યનાં વૈયક્તિક કલેશનાં આ ચાર મૂળિયાં છે. જો તેમની આજ્ઞામાં બરાબર પ્રતિજ્ઞ કરવામાં આવે તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં નિશ્ચયપૂર્વક વિજય પ્રાપ્ત થશે. પૂર્વોક્ત ચાર શબ્દોના પ્રતિ શબ્દે જાણવાથી જ વિજયના સાધનો જાણી શકાય છે.

શમઃ તનુશુદ્ધિઃ મનઃ શુદ્ધિઃ આત્મશુદ્ધિઃ ।

આ ચાર શબ્દો છે જેનાથી પૂર્વોક્ત ચાર દોષ દૂર થઈ

શકે છે. ઇન્દ્રિયદમન, ઇન્દ્રિયશમન, ઇલાહિ શરીરનો દાહ દૂર થાય છે અને શરીરમાં સર્વ શાંતિ થાય છે. તનુશુદ્ધિથી શરીરના સર્વ દોષ દૂર થાય છે, મનની પવિત્રતાથી મનનું બળ વધે છે અને આત્મશુદ્ધિથી આત્મોન્નતિ થાય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી જાણી જશે કે આધ્યાત્મોન્નતિના આ ચાર સાધન છે અને એટલા માટે જ પૂર્વોક્ત ચાર દોષોને દૂર કરવાની સૂચના પ્રથમ પર્વાય સૂક્તમાં કહેલ છે. શ્રીમદ્-ભગવદ્ગીતામાં આ ઉદ્દેશથી કહ્યું છે—

ધ્યાયતો વિષયાત્પુન્સઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।

સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽમિજાયતે ॥૬૧॥

ક્રોધાદ્રાગયતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિચંચાદ્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રમદયતિ ॥૬૨॥

રાગદ્વેષાધિયુક્તેસ્તુ વિષયાનિન્દ્રિયૈશ્ચરન્ ।

આત્મવશયેર્વિવેચાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥ ૬૩ ॥

પ્રસાદે સર્વદુઃખાનાં હાનિરત્સ્યોપજાયતે ।

પ્રસન્નચેતસો હ્યાશુ બુદ્ધિઃ પર્યવતિષ્ઠતે ॥ ૬૫ ॥

(ભ. ગી. ૨)

“ વિષયોના ચિન્તનથી આસક્તિ, આસક્તિથી કામના, કામનાથી ક્રોધ, ક્રોધથી મૂઢતા, મૂઢતાથી બુદ્ધિનાશ, અને બુદ્ધિનાશથી મનુષ્યનો સર્વનાશ થાય છે. પરંતુ જેનું મન તેના કામમાં છે અને જેની ઇન્દ્રિયો રાગદ્વેષ રહિત છે, તેઓ ઇન્દ્રિયોથી કામ કરાવતાં છતાં પણ પ્રસન્ન રહે છે. ચિત્ત પ્રસન્ન રહેવાથી સર્વ દુઃખો દૂર થાય છે અને તેની બુદ્ધિ પણ સ્થિર રહે છે. ” આ શ્લોકમાં આધ્યાત્મિક દુઃખોના કારણો કહેલા છે અને તેમને દૂર કરવાના ઉપાય પણ કહેલા છે. અતઃ આ શ્લોકો આત્મ વિજયના વિષયનો વિચાર કરવાને સમયે ખૂબ જ બોધપ્રદ થઈ શકે છે. અસ્તુ. આ પ્રકારના જે જે દોષ શરીર, ઇન્દ્રિયો, મન, શુદ્ધિ અને આત્મામાં હોય તેઓ શું કરે છે તે જોઈએ—

રુજન્, પ્રમુજન્, ક્રોકઃ સ્વનઃ । (પર્વાય સ. ૧૧૨-૩)

જ્યાં દોષ હોય છે ત્યાં તેઓ, “ તોડે છે, મરડે છે, કચરી નાખે છે, ફાટી નાખે છે, કાપે છે, ખેંચે છે, ખાડે કરે છે. ” આ પ્રમાણે અનેક રીતે નાશ કરે છે. પાક કામ અને ક્રોધની વખતે જો આત્મનિરીક્ષણ કરશે તો તેમને સ્પષ્ટ જાણશે કે આ કામ અને ક્રોધ મનુષ્યના શરીરમાં

કી રીતે તોડવાનું, મરડવાનું, ખોલવાનું અને નાશ કરવાનું કામ કરે છે કામથી તો શરીરનું આધાર રૂપી જે વીરું છે તેનોજ નાશ થાય છે કામથી લેહીમાં રહેલાં છત્રન મિનકુઓ નષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે સર્વ વિકાર તોડવાનું, મરડવાનું, અને નાશ કરવાનું કામ કરે છે એટલા માટે આધ્યાત્મિક ભૂમિશાળા આ સર્વ ચતુષ્કોને દૂર કરવા નોંધએ તેથી કહ્યું છે—

યં યયં દિપ્તિમ્મ સં આમિ અતિચ્છુજામિ । (મ. ૧૧૫)

છોકં યમિં તન્નુદ્ધિં અતિચ્છુજામિ । (મ. ૧૧૭)

જે રોગ દિ અને વિવિધ દોષોનો અમે દૂષ કરીએ છીએ અર્થાત્ તેમને આમરી પાસે રાખવા છુપાના નથી તેમને અમે દૂર કરીએ છીએ આત્મ, ખોરી કાદનાશ, શરીરમાં દેવ વખરનારા સર્વ દોષોને અમે દૂર કરીએ છીએ “આ દોષોને એટલા માટે દૂર કરવા નોંધએ કે જેથી અધ્યાત્મ ક્ષેત્રના સર્વ દોષ દૂર થઈ ભય અને પ્રસન્નતા વિરાજે, આ ત્રિપથમાં વધારે જીએ—

યત્ત ય ધોર તત્ (અતિચ્છુજામિ) । (મ. ૧૧૮)

અરિયાઃ ક્ષાય અસ્મત્પુન પ્રવશ્નુઃ । (મ. ૧૧૯-૧૨૦)

આપા શિવયા તથા મા વપસ્વસત્ । (મ. ૧૧૨)

ઇન્દ્રસ્થ ઇન્દ્રિયેણ અમિશિશ્ચત્ । (મ. ૧૧૬)

“આપની જાત જે ભય કર અને કાનિષ્ઠક દોષ દોષ તેમને કુ સર્વથી પ્રથમ દૂર કર છુ દોષ દૂર કરવાને માટે જળથી ચિકિત્સા કરવા યોગ્ય છે મુદ્ધ જળ આપણા શરીર-માંથી સર્વ દોષ અને સર્વ પાપને દૂર કરે છે જળ પોતાના મુદ્ધ ગ્રાહ્યથી આપણા શરીરને રપક્ષ કરે છન્દ અર્થાત્ આપણની કલિતથી અવિરલેક કરવામાં આવે. અહીં જળ ચિકિત્સાથી શરીરના સર્વ દોષ દૂર કરવાનો ઉપદેશ છે તે અત્યંત મહત્વનો છે, શરીરમાં જે કોષ દોષ હોય તેમને જળના વિવિધ પ્રયોગોથી દૂર કરવા અને જળચિકિત્સા કહેવામાં આવે છે શરીરને કદા પાણીનો રપક્ષ જ્યારે સુખ્ય થક સામે ત્યારે સમજ લેવું નોંધએ કે શરીર સ્વરથ છે, જ્યારે ક્ષીતજ જળનો રપક્ષ કુ ખદાયક જળગ્રાહ ત્યારે ભણી લેવું કે શરીરમાં કોષ દોષ ધુસી ગયેલ છે આ સર્વ દોષ જળ ચિકિત્સાથી દૂર કરવા નોંધએ, અને છન્દની કલિતના જળથી સ્નાન કરવું નોંધએ જે પ્રકારે જળના સ્નાનથી આજી શરીર બી ભય છે તેવી રીતે આપણની કલિતથી સર્વ શરીર

સ ચારિત યનુ નોંધએ. સર્વ શરીરમાં આત્મ કલિતને મુખથી રાગાર થવો નોંધએ, તેથી—

મયિ દ્વષં યચ્ચં માયસ । (મ. ૧૧૩)

“મનુષ્યમાં ક્ષાન જળ અને તેજસ્વિતા વધશે જળજ આ સર્વ કામ કરશે, જળ ચિકિત્સાથી જ વીરું વધશે, દેવ દૂર થશે અને શરીરની કલિત પણ વધશે, આ પ્રકારે શરીરનું ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થશે આ સ્વાસ્થ્ય મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય એટલા માટે—

મયાં યુષમ અતિમૃદા

વિરુપાઃ ક્ષયપાઃ અતિચ્છાઃ । (મ. ૧૧૧)

“જળની શુદ્ધિ કરનારા મેષ પોતાના સ્થાનથી મુકત થયા અર્થાત્ તેમનાથી શુદ્ધ થઈ મધ, દિવ્ય આમિ જે વિનળા છે તેઓ પણ ખુબી રીતે પ્રકાશિત થઈ રહી છે. ” અર્થાત્ વિશેષ પ્રમાણમાં શુદ્ધ થઈ ગયે છે, પરમેશ્વરી નિવૃત્તિથી જે શુદ્ધ થયા છે તેનો ઉપયોગ એ છે કે મનુષ્ય તેનાથી સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરે અને પોતાની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સિદ્ધ કરે અહીં આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને ઉપદેશ આપતાં આપણાં મેષના દર્શાવેલી સર્વ લોભને જળગ્રાહ્ય છે કે જેથી રીતે મેષ જળગ્રાહી બનાવેને માટે પૂર્ણપણે આત્મ સમર્પણ કરે છે તે પ્રમાણે પ્રત્યેક માણસે જળગ્રાહી બનાવેને માટે પૂર્ણપણે આત્મ સમર્પણને માટે આત્મ થઈ કરવો નોંધએ આત્મા વિચાર આ કોળના પ્રથમ પર્વાય સક્રિયા મુખના કહેલા છે પોતાની ઉન્નતિ છન્દનારા પાશ્વે એના ચત્રનથી પર્વાય બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

હિન્દ્રિય શુદ્ધિ

આત્મોભવિને માટે હિન્દ્રિયોની પવિત્રતાની અત્યંત આવશ્યકતા હોય છે પવિત્રતા સિવાય કોઈની ઉન્નતિ કદી પણ થવાની શક્યતા છે જ નહિ તેથી દ્વિતીય પર્વાય સક્રિયા પોતાની પવિત્રતાનો વિષય સંલેપમાં કહેવામાં આવ્યો છે સર્વથી પ્રથમ મનુષ્યોને એક અત્યંત ઉત્તમ ઉપદેશ આપેનો છે તે પાઠક નરાજર વાંચે અને લક્ષમાં રાખે—

દુ નન્મર્મણ્ય મિ । (મ. ૨૧૧)

“કુટ રીતની અતિ અર્થાત્ અસાધ્ય વર્તન, કુટ બ્યવહાર દૂર થય, કુટ બ્યવહાર આપણાથી તદન (નિશી રીતે) ડેર રહે ” આમારમાં કુટ ગતિ કરનારા કાવ ન રહે અને આપણા સમાજમાં દ્વારચારી મનુષ્ય પણ ન રહે આ પ્રમાણે

એક મનુષ્યના સુધરી જવાથી આખો સમાજ સુધરી જશે જે નિયમ એક મનુષ્યની સુધારણા માટે છે તેજ નિયમ આખા સમાજને સુધારના માટે છે વ્યક્તિની સુધારણા માટે કુટુમ્બીને દૂર કરવા જોઈએ, એજ રીતે સમાજના સુધાર માટે કુટુમ્બી યુક્ત મનુષ્યોને દૂર કરવા જોઈએ કુટુમ્બીને દૂર કરવા એનો અર્થ એ રાષ્ટ્ર કે સમાજમાંથી કુટુમ્બીનું આશ્રય રથાનજ નષ્ટ કરવું જોઈએ, એમને કે સાર્વજનિક ઉન્નતિનો નિયમ કુટુમ્બીને દૂર કરી, દુઃખની એજ છે આ પ્રમાણે સર્વસાધારણ ઉત્તરિનો ઉપદેશ આપ્યા પછી વિશેષ રૂપે કારણ કરવાના ઉદ્દેશથી કેટલીક ઇન્દ્રિયોનો નિર્દેશ કરીને આત્મ સુધારણાનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે—

उर्जा मधुमती वाक् । मधुमती वाक् उदेयम् ॥

(મં. ૨૧-૨)

" વાણી મધુર હો તેમજ નગ્નશાળી હો, મનુષ્યો મધુર અને બળયુક્ત વાણીથી એક બીજા સાથે વાતો કરે, " મનુષ્યોમાં જગદ અને ટટા થાય છે તેનું કારણ કટુ સ્વપ્રયોગ જ છે મનુષ્યના મનમાં વિષ ભરાયેલું હોય છે તે કટુ સ્વદેહ દ્વારા બહાર આવે છે, અને તેની આજીબાજી સર્વ રથાનમાં વિપયુક્ત વાણી ડગ ઉત્પન્ન કરે છે તેથી મનુષ્ય જો પોતાની અન્ત શુદ્ધિ કરશે તો તે કદાપિ કટુ સ્વદેહનો પ્રયોગ નહિ કરી શકે, તેનાથી યશોજ નહિ

મનુષ્ય એવા સ્વદ પ્રયોગ કરે કે તે મધુર હો, સન્નિવેશમાં મિત્રતા થાય અને ઉત્પન્ન થયેલી મિત્રતા સુદૃઢ બની જાય કેવળ સ્વદેહની મધુરતા જ બસ થવી નથી પરંતુ સ્વદેહમાં (સર્વ) બળ હોવું જોઈએ નહિતો કેટલાએ મનુષ્યો પોતાનાજ પુત્રને " યુવક " કહીને બોલાવે છે, બીજાને " તુ મરી જઈશ " એમ કહે છે " તુ તદ્દન દુઃખી છે " એમ કહે છે, આના સ્વદેહથી આપણી વાણી તો ચલિન બનેજ છે પરંતુ આ સ્વદેહ જે ને માણ્યો સાબળે તેમના મનમાં પણ નિર્ભગતાનું વાયુમડગ ઉત્પન્ન થાય છે એટલા માટે પ્રત્યેક માણસ માટે યોગ્ય છે કે તે ઉત્સાહપૂર્ણ બગ્નશાળી અને પ્રભાવપૂર્ણ સ્વદેહનો પ્રયોગ કરે પોતાના પુત્રને, " તુ ઇન્દ્ર છે " એમ કહે " તુ અમર થશે " એમ કહે " તુ સત્ય સ્વરૂપ છે, " " તુ સ્વયં આનંદન છે " એમ કહે આતુ બોલવાથી સર્વ સાંભળનારાના મનમાં ઉત્સાહનું વાયુમડગ ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યોનાં નામ

૩૦ [અથર્વ મનુ શા. ૨]

" કયરામાષ " રાખવાને બદલે " નિર્ભયગમ " " દિમ્ભનાસિદ " એવાં રાખનાં જોઈએ, જેથી એ નામના પ્રત્યેક ઉચ્ચારને સમયે આપણમાં શુભ વિચાર ઉત્પન્ન થાય પ્રત્યેક પાત્રક નિશ્ચયપૂર્વક એવા યન કરે કે પોતાની વાણીથી કદી પણ અશુભ વિચાર પ્રગટ થાય નહિ અને દમ્ભેશાં ઉત્સદમય વિચારો જ પ્રગટ થાય આ માટે મનુષ્યે શું કરવું જોઈએ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વ્ધી કેવળ એજ સ્વદેહ દ્વારા આવેલ છે " મો-વા અને મો-વીષ " આ બંને સ્વદેહ અત્યંત મહત્ત્વ પૂર્ણ છે મનુષ્યોનો સંપૂર્ણ સત્ય ધર્મ આ સ્વદેહમાં આવી ગયેલ છે " માત્ર " સ્વદેહનો અર્થ છે ઇન્દ્રિયોની રક્ષા અને " મોવીષ " નો અર્થ છે ઇન્દ્રિયોનું પાવન એકથી શકિત વધારવાનો ભોધ મળે છે જ્યારે બીજાથી ઇન્દ્રિયોના સંયમનો ભોધ મળે છે જેની રીતે માયોનો રખરાળો માયોને ઉત્તમ ધાસ વગેરે ખાવા આવે છે અને મજાનું અને પુષ્ટ બનાવે છે તેમજ તેમને આમતેમ રખડવા ન દેતાં પોતાના કમલમાં રાખે છે તેવી રીતે મનુષ્ય પોતાની ઇન્દ્રિયોની શકિત વધારે અને મનોનિમગ્ન દ્વારા તેમને કાણમાં પજી રાખે. મનુષ્યની ઉન્નતિ માટે આ પ્રકારનો ઇન્દ્રિય સંયમ અને મનોનિમગ્નની અત્યંત આવશ્યકતા છે પાત્રક આ સ્વદેહથી બચાવર ભોધ પ્રાપ્ત કરે જેઓ આવેલ સંયમ રાખનારા હોય તેઓ જ (સપહૂત) પામે ભોમ-વના જેવા હોય છે જે લોકો પોતાની ઇન્દ્રિયોને સ્વેચ્છે ચારી બનાવે છે તેઓ સમાજમાં આદરપૂર્વક ભોલાવવા યોગ્ય નથી જ પાત્રક તેનો વિચાર કરે અને આ વેદોપદેશથી પોતાનું વૈષકિત્ય અને સામાજિક આચરણ સુધારે આગમકાનની બાબતમાં મણે સુદર ઉપદેશ આવેલ છે

मद्रथुतो कर्णौ । सुधुतो कर्णौ । मद्र ऋको ध्रुवासम् सुधुतिः उपधुति च मामादासिष्ठाम् । (મં. ૨૪-૫)

" મારા કાન સારા ઉપદેશ સાંભળે, સારા ઉપદેશોથી મારા કાન પવિત્ર બનેના હો કદાચ કરનારી વાણી હુ સાંભળના કરે. ઉત્તમ ઉપદેશ સાંભળના અને દૂરથી સારા સ્વદેહ સાંભળનારી મારી શક્તિ કદી ફીલ્યું ન હો. " અહીં કાનોની સાથેકેતાનું સાધન દર્શાવ્યું છે ઇધરે મનુષ્યને કાન એવા માટે આપ્યા છે કે તેનાથી મનુષ્ય દમ્ભેશાં ઉત્તમ ઉપદેશ સાંભળે, કદી ખરાબ સ્વદ ન સાંભળે નગ્નદેહમાં પણ કદ્યું છે કે—

મદ્દં વર્ણોભિ ધ્યુવામ દેવા મદ્દં વદ્યેમાસામિયંજઞઃ

(૪. ૧૧૮૬૧૮)

" અને કોનોથી કદાણુપ્રરક ઉપદેશ સંભાળીએ અને આંખોથી કદાણુપ્રરક વસ્તુઓ જોઈએ " આ સર્વ ઉપદેશ એટલા માટે છે કે તેનાથી મનુષ્યની સુધારણા થઈ શકે, મનુષ્ય પવિત્ર બને અને ઉન્નત બને, આ પ્રમાણે જાનના વિષયમાં કદા પછી તેજની બાબતમાં પણ કહ્યું છે

સૌપર્ણં ચક્ષુઃ મજજ્ઞમ્ (૪. ૨૧૫)

" મગ્રી નેમ મારી તીલ્લુ દષ્ટિ હોય " અને તે ઉત્તમ અને કદાણુમયી વસ્તુઓ જુઓ આ પ્રકારે ઇન્દ્રિય શુદ્ધિને માટે આ પર્વાય સૂક્તમાં કહ્યું છે એમ કે—

ઋષીભાં મસ્તરઃ અસિઃ । દૈવ્યાય મસ્તરાય નમઃ ।

(૪. ૨૧૬)

" તું નપિઓનુ મસ્તર (લોકજી આચરણ) છે. આ દિવ્ય મસ્તરને માટે નમસ્કાર હો " નપિઓના આત્મા ધણી કહ્યું અને અગ્ર જેવા કહ્યું હોય છે આજ દિવ્ય અગ્ર છે તેની બાબતમાં પ્રયેક જણે પોતાના અત કરણમાં પૂજ્ય ભાવ ધારણ કરવે જોઈએ આ આત્માની ઉપાસનાથી સર્વત્ર દિત થવાનું છે, અહીં સુધીનો આ ઉપદેશ દ્વિતીય પર્વાય સૂક્તમાં કહેવું છે

આધિર્ભાતિક વિજ્યથ

પૂર્વોક્ત પ્રકારે મનુષ્યની આધ્યાત્મિક અને વૈષ્ણિક ઉન્નતિ થવા પછી તેણે પોતાનો આધિર્ભાતિક વિજ્ય સ પાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તેના વિચાર ૧૬ મા કાવડના તૃતીય પર્વાય સૂક્તમાં કરેલ છે, તે બ્રેહ્મકંડ ઉપદેશ પાઠક હવે જુઓ

અહ રયીભા મૂર્ધા મૂવાસ ।

સમાનાના મૂર્ધા મૂવાસમ્ । (૪. ૩૧૨)

અહ રયીભા નામિ મૂવાસ ।

સમાનાના નામિ મૂવાસમ્ । (૪. ૩૧૨-૨)

" હું ધનોને સ્વામી અને કેન્દ્ર બનું હું સમાન કક્ષાના લોકોનો મુખી અને તેમનું મધ્ય કેન્દ્ર બનું " પોતાની ચોખ્ખતા નેતા બનવાની હોવી જોઈએ પ્રયેક મનુષ્ય નેતા નથી બની ચક્રો તો જણ બહુશુચ સપ્તમ બનવાનો પ્રયેક મનુષ્ય પ્રયત્ન કરે તો તેના અવરણ સુધારો થઈ શકશે આ દષ્ટિથી આ પ્રકારની ઇચ્છા મનુષ્ય પોતાના મનમાં ધારણ કરે અને ધર્માનુકૂળ ઉ નિર્ધોને યત્ન કરે આવા નેતા બનવાને માટે ને શુચી બનું પોતામાં વધારવા જોઈએ તેની

ચયના આ ચક્રોની આગલા મોડોમાં આપેલ છે જુઓ—

રજઃ, વેન, મૂર્ધા, વિષર્મા ઉચા, ચમમ, વર્તા, ઘરણા । વિર્માન્કા, આર્દ્રપંચા, માદ્રદાતુ માતરિચ્ચા ધ મા, મા હાસિષ્ટામ્ ॥ (૪. ૩૧૨-૪)

" તેજસ્વિત્વા મદ્વાકાંક્ષા, મસ્તિકાની શક્તિ, વિશેષ શુચી ધર્મ, ચરણધન, ધારક શક્તિઓ, બંધનમુક્તિની ઇચ્છા, સિદ્ધ શક્તિ દાન કરવાની ઇચ્છા, અને પ્રાણ જી મારો ત્યાગ ન કરે " આ શુભો જો મનુષ્યમાં મહેશે અને જદિ પામશે તોજ તે મનુષ્યોનું કેન્દ્ર અથવા મુખી કહેવાશે આ શુભો વિશેષ મદ્વાનાના છે તેથી તેમનો અધિક વિચાર કરવો જોઈએ (રજઃ) તેજસ્વીતા, આત્મા શરીર, ઇન્દ્રિઓ, મન શક્તિ અને આત્માની તેજસ્વિતાનો અનતર્ભાવ થાય છે મનુષ્ય સર્વ પ્રકારે તેજસ્વી બને (વેનઃ) ઇચ્છા અર્થાત્ પોતાની વૈષ્ણિક, સામાજિક અને શાંપ્રિય મદ્વાત્ની ઇચ્છા. આ ઇચ્છાને લીધે મનુષ્ય પુરુષાર્થી થઈ શકે છે અને વિશેષ એટલું કરીને પોતાનો તેજઃ સમાજનો ઉદ્ધારક બની શકે છે (મૂર્ધા) શિર અર્થાત્ મસ્તિકા મનુષ્યની ચોખ્ખતા ઉચ્ચ અથવા નીચ હોવું જો તેની મસ્તિકાની શક્તિપર નિર્ભર રહે છે માટે મનુષ્ય માટે એ ઉચિત છે કે તે પોતાની મસ્તિકાની શક્તિને વધારે (વિષર્મા) વિશેષ ધર્મોથા સૂક્ત બનવું સાધારણ શુચી ધર્મો અને ધર્મથી સૂક્ત હોય તે મનુષ્ય સામાન્ય જ હોય શકે છે પરંતુ તેમાં જો વિશેષ ચોખ્ખતા સાવરી હોય તો, જો તે સમાજ અને રાષ્ટ્રનું કેન્દ્ર બનવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તો તે પોતાની અહર વિશેષ ધર્મોથી જદિ કરે સામાન્ય મનુષ્યની અહર ને ધર્મ હોતા નથી એવા નાના ધર્મો તપશ્ચર્યાથી પોતામાં વધારી શકે (ડહ્ણા ચમમ) આ ધર પાને છે આ ધરનાં સર્વ ઉપવક્ષણો છે સર્વ પ્રકાર ॥ ધર કરવાથી અને ધરમય ધરરૂપ જીવન હોવાથી જ મનુષ્યની ચોખ્ખતા વધે છે મનુષ્ય કદરૂપ હોવો જોઈએ શતક્રુ બનવું એ મનુષ્યનું ધોય હોવું જોઈએ (વર્તા) ધારણ કરનારો, સમાજનું ધારણ રાષ્ટ્રનું ધારણ ધર્મનું ધારણ કરવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે બીજા પ્રાણીઓને પોતાની શક્તિનો આધાર દેવો એનો અર્થજ ધર્મો બનવું એમ છે (ઘરણ) તેનો અર્થ પશુ ધારક જ છે મર્મા જમ અધિક છે પે તે રચર રચીને બીજાને કુખ સમુદ્ધી પાર થવામાં પોતાનો આધાર આપવાનું ધર્મ

કરું એ મનુષ્ય માટે યોગ્ય છે મનુ જે પોતામાં એટલી શક્તિ મેળવવી જ નોખેએ

(વિમોક્ત) વિમોચન કરનારો, મનુષ્યોને મુક્ત કરનારો મનુષ્યોને બન્ધનોથી મુક્ત કરનારો, મનુષ્યોને સ્વતંત્રતા અપાવનારો જે નેતા હશે તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ સમજવા યોગ્ય છે. આજ લોકોનું પરિચાણ, સમજાનોની રક્ષા, કુશ્મંતોનું નિર્દાસન, અને ધર્મની સ્થાપના કરવાનો અર્થ છે (માર્દ્ર-પધિઃ) પવિત્રો અર્થ છે તત્ત્વાર, ખડ્ગ અથવા શસ્ત્ર શત્રુના રક્તથી જેનું ખડ્ગ ભીનું હોય છે અથવા શત્રુનો નાશ કરવાથી જેનું શસ્ત્ર આર્દ્ર અથવા ભીનું થવાને ઉત્સુક છે તેને માટે આ નામ વપરાય છે ધર્મ યુદ્ધ કરવાને માટે જે તૈયાર થાય છે તેનું નામ આ છે (આર્દ્ર-વાનુઃ) આર્દ્રતા, સ્નેહથી આર્દ્ર-ભાનનું જે દાન કરે છે, જેનું મન સ્નેહથી હંમેશા આર્દ્ર રહે છે તેનું આ નામ છે. (માતરિ-શ્વા) પોતાની માતામાં જેનો આશ્રય છે એટલે કે જે માતૃમુકત છે માતૃભૂમિમાં એટલા માટે રહે છે કે પોતાના જીવન સમર્પણથી માતૃ-ભૂમિની સેવા થાય અને તેટલા માટે જ જે માતૃભૂમિમાં સચાર કરે છે.

આ બાર શબ્દો મનુષ્યનાં વિશેષ કર્તવ્ય દર્શાવે છે. મનુષ્યો આ કર્તવ્ય કરે આ કર્તવ્યો મનુષ્ય કદી પોતાથી દૂર ન કરે. આ કર્તવ્યોથી મનુષ્ય કદી પણ વિમુખ ન થાય આ ધર્મથી અને તેથી યોગિત થતાં કર્તવ્યોથી મુક્ત બનેલો પુરૂષ જ શ્રેષ્ઠ અને ઉચ્ચ હોય છે અહીં કોઈ નિર્મળ મનુષ્ય કહેશે કે અમે તો નિર્બળ છીએ, અમારાથી આ શુભ-ધર્મો ધારણ કરી શકાશે નહિ એટલા માટે આત્માનો સ્વભાવ કેવો છે એ વાત આ સૂક્તનો મન પોતેજ કહે છે

આત્મા વૃદ્ધરૂપતિ. જુમળઃ હૃદયઃ (મ ૩૧૫)

વિઘર્મણા સમુદ્ર. અસ્મિ (મ ૩૧૬)

મર્ચેયુ અમૃત સુખા (મ ૪૨)

‘ આત્મા જ્ઞાનમુક્ત છે, મનુષ્યના હૃદયમાં નિવાસ કરે છે મનુષ્યમાં મનન કરનારો છે. પોતાના વિશેષ ધર્મથી તે સમુદ્ર જેવો ફેલાયેલો મહીર છે. જે મરજીને આધિન છે એવા દેહમાં તે અમર છે તેમજ ઉત્તમ તેજથી મુક્ત છે ” આ આપણા આત્માના શુભ ધર્મ છે એમ જાણીને વિચારથી અને મનનથી આ શુભોને સાક્ષાત્કાર કરે. આ જ્ઞાનથી મનુષ્યની નિર્મળતા દૂર થશે અને આ પૂર્વોક્ત શુભોને

પોતામાં વધારવાને સમર્થ થશે. આ પ્રમાણે આત્મિક બળ પ્રાપ્ત થવાથી—

અસતાપં હૃદયં । ઉર્વો ગચ્ચૂતિ । (મ. ૩૧૬)

“હૃદય સંતાપ રહિત અર્થાત્ શાન્ત થશે અને ગો નામ ઇન્દ્રિયોની ગતિ ધણી જ વિસ્તૃત થાય છે પોતાની સર્વ શક્તિઓ વધે છે જીવન પ્રમાનશાળી બને છે આત્માની શાન્તિ તેના સર્વ બ્યવહારોમાં દેખાય છે, અને ગમે તેના પ્રસંગ માટે શાન્ત અને મહીર બની કાર્ય કરી શકે છે કદી પણ અશાંત થયો નથી. શરીરનો નાશ થવા છતાં પણ હુ અમર છુ એવા વિશ્વાસ એને નિડર બનાવે છે, અને મહાન સત્કર્મો તેની પાસે કરાવે છે. આવી સ્થિતિમાં સર્વ દેવો તેના રક્ષક બને છે.

સૂર્ય વાયુ સશ્ચિઃ યમઃ સારસ્વતી પાતુ ।

(મ. ૪૪)

“ સૂર્ય, વાયુ, અગ્નિ, યમ, સરસ્વતી તેની રક્ષા કરે છે ” સૂર્ય નેત્ર સ્થાનમાં, વાયુ ગ્રાણ સ્થાનમાં, અને વાયુના સ્થાનમાં, યમ શિશ્ન સ્થાનમાં, સરસ્વતી શુદ્ધિ સ્થાનમાં રહીને તેને દરેક પ્રકારની સહાયતા કરે છે અને પોતાની દિવ્ય શક્તિથી પવિત્ર કરે છે આત્મ શક્તિથી મુક્ત બનેના પુરૂષને આ પ્રમાણે સર્વ દેવ સહાયક બને છે આ નિયમ આ પહેલા પણ આવી ગએલ છે, અને વેદમાં વાર વાર કહેવામાં આવેલ છે એટલા માટે જે મનુષ્ય આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાનું જીવન યજ્ઞરૂપ બનાવે તેને સર્વ દેવતાઓની સહાય મળે છે, એ નિશ્ચય પાઠક મનમાં બરાબર ધારણ કરે. આવી મનુષ્ય નિર્ભય બનીને અવહાર કરે છે, અને એટલા માટેજ આ મનુષ્ય સર્વોત્તેજા બનવાને યોગ્ય થાય છે તે કહે છે કે—

પ્રાણઃ માં મા હાસીત્ ।

અપાન અવહાય મા પરાગાત્ । (મ. ૪૪૩)

“ આરા પ્રાણ અને અપાન બંને ઊંડીને દૂર ન જાય ”

આમ તે એટલા માટે કહે છે કે તેણે પોતાનું સર્વ જીવન ધ્યસ્ત્રની ભક્તિ અને સેવાને માટે સમર્પિત કરેલ હોય છે. તે પોતાના જીવનથી જનતાની સેવા કરવા ઇચ્છે છે પોતાનો પ્રાણ તે ધ્યસ્ત્રને માટે સમર્પિત કરવા ઇચ્છે છે અન્ય કાર્યનું તેને સ્મરણ પણ હોતું નથી તે જણે છે કે—

મિત્રાવરુણૌ મે પ્રાણાપાનો । શકરી આપ સ્વસ્તિ ।

(મ. ૪૪૭)

“ પોતાના પ્રાણ અને અપાન એ દબે પ્રત્યક્ષ મિત્ર બને
પરસ્પર દેવતા છે અને જળની આદરણી સામર્થ્ય આર કલ્યાણ
કરે છે ” આ યમ બે તે નિદ્રા છે અને અનુમત કરે છે
કે પોતાનો સર્વ દેહ અને જીવન દેવતામય બનેનું છે આ
સમયે તે કુષ્ટ કલ્પનાથી તદ્દન દૂર થઇ જાય છે સર્વ તેના
દેવતાત્વ રાક્ષસતા તલ્લિન બને છે, તે દરેક કાલે સદજગતિ
અને રીતથી કરે છે, તેને તેના કાલે કરાવે માટે કોઇ ખાસ
પ્રયાસ કરવો પડે નથી કારણ કે તે વિવેચક બને તો હોય
છે, આ સમયે તે અનુમત કરે છે કે—

જ્ઞાતિ મે વૃક્ષં । (૫ ૪૭)

“ અગ્નિ તેનામાં બળને ધારણ કરે છે ” અન્ય દેવતાઓ
અન્યાન્ય સામર્થ્ય ધારણ કરે છે તેનો આત્મા પ્રત્યક્ષ
પ્રત્યક્ષ શુભોર્થ પ્રમાણમાં બને તો હોય છે એવા
મહાત્માને ધન્ય છે તેજ પ્રમાણથી તેના બની શકે છે,
અને તેજ દેહ સમગ્ર કરવામાં સમર્થ બને છે તેજ માનવી
જમતને સાચો આર્ગ બની શકે છે સુખયુગમાં આરા
સપુરોષે ઉત્પત્ત થાય છે અને જનનામાં પ્રત્યક્ષ કાલે કરે છે
અને બધામાં પહોંને સગ ના લોકોને બધામાંથી મુક્તિ
મેળવનાનો આર્ગ દર્શાવે છે

ર-૨૫૧

આશા પાંચમા અને છઠ્ઠા એમ બે પાંચ સકલોમાં
સ્વપ્નનો વિવર કરેલામાં આ રીતે ને સકલોમાં કુષ્ટ રાગોના
ના જે કારણો બતાવ્યા છે તે આ છે—

પ્રાણાઃ નિર્મલ્યા નમૂયા નિર્મલ્યા
પરામૂલ્યા દેવકાગીમા વુગ દ્યમ્ ।

(૫૦ પાંચ-૮)

રોગ, અરાગ્ય રચીત, દારિદ્ર્ય, કુશંતિ, પરાભાવ અને
પ્રદ્રવ્ય દેવ આ કારણોને લીધે કુષ્ટ રાગો આવે છે આ
કુષ્ટ રાગો જ્યોત્સે કે યુત્તે સદેશજ આપે છે એથી કુષ્ટ
સ્વપ્ન પડતા માટે કે અનુબંધે માટે ચોખ્ખા છે કે તે પોતામાં
કહ્યું રોગપીડિત કુશંતિ યુત્ત છે તે શોધી કાઢે અને તેને દૂર
કરવાને યત્ન કરે કુષ્ટ રાગોના જે કારણો અહીં આપેલા
છે તેમનો પણ્ય ચોક્કસ વિચાર અહીં કરવા જેવો છે (પ્રાદી)
બાપાન કે રંગ ને શરીરમાં દાખલ થયા પછી સદેશ શરીરને
ઉડાના નથી અને કુ ખ દેતા દેતા આખરે અનુબંધના પ્રાણ
દરી લે છે આવા રોગો શરીરમાં હોવાથી અનુબંધે વાર વાર

કુષ્ટ રાગો આવે છે, તેથી જો આવા કુષ્ટ રોગોથી
અરાગ્ય રાગો આવતા હોય તો તેમને દૂર કરવા માટે
ચિકિત્સા દ્વારા રોગપીડિતને દૂર કરવા જોઈએ શરીરને
નિદ્રા અને નિદ્રાથી બચાવવું જોઈએ આ કાર્યને માટે આ
કાંડમાં પદ્ધતિ જોઈએ ઉપાદેશો રીતે (નિશ્ચંતિ)
નિશ્ચિતો અર્થ છે ઉત્પત્તિ, અવગુણ સમર્થતા અને સામર્થ્ય,
તેનાથી ઉદ્ધેશ અર્થ (નિર્મલ્યા) ને છે અત્યંત અધ પડ
શીજીના અને નિર્મળનાથી કુષ્ટ રાગ આવે છે તેમને દૂર
કરવા માટે જે ઉપાયો હોય તેમને કામમાં લેવા જોઈએ
(નમૂયા) એક દેહીન યુત્ત અને (નિર્મલ્યા) પ્રા-
સ કદમાં પડવું તથા (પરામૂલ્યા) પરાભાવ થવો, પરત
પરાધીન અને પરંચય યુત્ત આ કારણોને લીધે પણ્ય કુષ્ટ રાગો
આવે છે આ કારણોને દૂર કરવાનાં યુત્ત ઉપાયો છે
પ્રત્યક્ષે માટે મિત્ર બિન ઉપાયો છે તેથી તેમનું અવગન
ચોખ્ખા રીતે યુત્ત જોઈએ મુખ્ય ઉપાય રવાન બનવાથી સ્વાધીનતા
પ્રાપ્ત કરાવો છે (દેવકાગી) આપણા શરીરમાં દેવ
નામ ધીન્દ્યોત્તે છે તેમની વિવિધ શક્તિઓ ૮ તેમની
ન્યૂન શક્તિથી પણ્ય કુષ્ટ રાગ આવે છે આ કારણોને લીધે
સમગ્રદિથી પોતાની ધીન્દ્યોત્તે નિરોધ નિરાગી અને સ્વસ્થ
રાખવી અત્યંત આવશ્યક છે અર્થાત્ આ પ્રમાણે આપણી
જીવ અને આપણા રાષ્ટ્રમાં જે જે કુષ્ટ રાગોનાં કારણો
ઉત્પત્ત થયા હોય તેમને દૂર કરવાં એ અનુબંધોનું કાર્ય છે
અનુબંધની પરીક્ષા સ્વપ્નથી થાય છે અનુબંધે કેવા રાગો
આવે છે તેના પરથી તે સ્વસ્થ છે કે રોગી, સદાચારી છે કે
કુરાચારી, શુભ વિચારવળ છે કે અશુભ વિચારવળ છે
તેને નિશ્ચય થાય છે, અનુબંધને જો આવાં સ્વપ્ન આવે તો
સાર છે કે નહીં હાથર ઉપસના કરી રહી છું. નાથિ
આશ્રમમાં નિશ્ચિત વાર્તાના પ સામગી રહી છું સપુરોષે તો
સમાગમ થઈ રહી છે ” આવાં શુભ સ્વપ્ન આવે અથવા
નિશ્ચય સ્વપ્ન જ ન આવે તો સમગ્ર લેવું કે તેનું શરીર
સ્વસ્થ છે અથવા અરાગ્ય રાગો જ વે તો રાગસ્થમાં કાંઈ
કાંઈ જમણે છે એમ મની લેવું જોઈએ અને તેને સુધારવાના
અત્ન કરવા જોઈએ તેથી કહ્યું ૮ કે—

યસ્માત્ કુલ્લવ્યાવ અમૈતુ તત્ત્વ ભવજઞ્ઞવ્ । (૧૨)

“ જે કુષ્ટ રાગોથી અમને ભય ઉત્પત્ત થાય છે તે કુષ્ટ
સ્વપ્નમાં કારણે અમારાથી દૂર થાયો ” તે કારણો કોઈ બીજા

રથમે જાય, અમારી પાસે ન રહે આ પ્રકારે પોતેજ પોતાની નિર્દોષતા સિદ્ધ કરવાથીજ તેને નિર્દોષ મનુષ્ય કહી શકાય છે, કે—

અઘ અઙેન્મ, અઘ અસનામ, વયં અનામસ અમૂમ ।
(મ. ૬૧૧)

“ આને અમે વિજય પ્રાપ્ત કરેલ છે. જે અમારૂં પ્રાપ્ત્ય હવે તે આને અમે પ્રાપ્ત કર્યું છે, કારણ કે અમે નિષ્પાપ બની ચૂક્યા છીએ. ” નિષ્પાપ થવાથી જ સર્વ પ્રાપ્ત્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને વિજય પ્રાપ્ત થાય છે વિજય પ્રાપ્ત કરવાની આ કૃત્તી છે પાપથી જે ઉત્તરિ યાત્રા ભાસ થાય છે તે કેવળ ભાસ માત્ર છે તેમા ઉડી અવનતિનાં ખીન્ન રહેવા છે અતઃ પાદિકાએ એ રમરજીમા રાખવું જોઈએ કે વેદની આદ્યને અનુસાર નિષ્પાપ ધર્મચરણથી જે ઉત્તરિ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ અને તેજ ચિરસ્થાયી હોય છે

આગળના સપ્તમ સૂક્તમા દ્વેષોને દૂર કરવા અથવા નાશ કરવાનો નિયમ કહેવામા આવ્યો છે તે સૂક્ત ૨૫૬ હોવાથી તેનું વધારે ૨૫૬ીકરણ કરવાની આનંદ્યકતા નથી જ. અધ્યાત્મ ભૂમિકામા આ શત્રુ કૃતિયાર, રોગ ક્રત્યાદિ છે, આધિભૌતિક ભૂમિકામાં દુર્જન શત્રુ છે મનને રથાત્રીમા જે જે શત્રુઓ નિવાસ કરતા હોય તેમને દૂર કરવા જોઈએ, ત્યારેજ વિજય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

વિજય

આઠમા સૂક્તમાં પોતાના વિજય પ્રાપ્તિને એક મત્ર છે તે પ્રત્યેક વ્યક્તિ ધર્મવાળાએ કદરવ કરવા યોગ્ય છે. હવે તે મત્ર જોઈએ—

અસ્માકં જિત, ઝદ્ધિન્ન, ઋત, તેજઃ, વ્રહ્મ, સ્વ, યજ્ઞ, પશાવ, પ્રજા, વૌરા ॥ (મ. ૬૧૧)

આ મત્રનો પ્રત્યેક શબ્દ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ભાવથી યુક્ત હોવાથી અત્રી પ્રત્યેક શબ્દનો વિશેષ વિચાર કરીએ—

(જિત) આ સર્વ પ્રકારના શત્રુઓ પર વિજય મળવા માટેનો શબ્દ છે આધ્યાત્મિક આધિભૌતિક આધિદેવિક શત્રુઓ પર વિજય મેળવવો, એ વિજય પોતાની શક્તિ વધારવાથી જ થઈ શકે છે. (ઝદ્ધિન્ન) આ પોતાના સર્વ પ્રકારના અબુદયથી જ સાધ્ય થઈ શકે એવી વાત છે

પોતાની સંપત્તિ, પોતાનો શક્તિ વિકાસ, પોતામાં રહેલી શાન્તિ, પોતાની તેજો વૃદ્ધિ, ક્રત્યાદિથી એ સિદ્ધ થઈ શકે છે પ્રથમ વિજય શત્રુ પર સપાદન કરવો જોઈએ યદ આપણી આંતરિક સુરચિત્ત પર નિર્ભર રહેવો છે, (ઋત) ઋતનો અર્થ છે સાચો માર્ગ, સરળતા, યોગ્ય વ્યવહાર, જેમા વક્તા, વાકાપણ નથી એવું પ્રત્યેક વ્યવહારમાં આ પ્રકારની સરળતા રહેશે તોજ પૂર્વોક્ત વિજય સાધ્ય થશે. (તેજઃ) તેજસ્વિતા, પ્રભાવ, ઉમળા ક્રત્યાદિ ગુણો પશુ વિજયના સહકારી છે (વ્રહ્મ) સત્ય, ગાન, આત્મ સામર્થ્ય, વેદજ્ઞાન, આત્મ નિ સંતેજ ઋતની સાથે જ રહેશે. અનુત્તની માથે તો સંભવ હોવો સર્વા અસંભવ છે (સ્વ સ્વર્) આત્મનો પ્રકાર, પોતાનો યદ પોતાના પુણ્ય કર્મથી પ્રાપ્ત થનારો પુણ્ય લોક, (યજ્ઞ) દેવપૂજા, સંગીન કરણ અને દાનદ્વય શ્રેષ્ઠતમ કર્મ, યદથી જ સર્વની રચીતિ અને ઉત્તરિ થાય છે, (પશાવ) ગાયો, બળદો, ઘોડાઓ, ક્રત્યાદિ પશુઓ મનુષ્યનો રેલવ વધારે છે (પ્રજા) સંતતિ, પુત્રપુત્રી, વગેરે અથવા પ્રજનન, (વૌરા) વીર પુત્ર તથા વીર્યવાન લોકો અથવા શરવીર પાદક વિચાર કરશે તો તેમને જાણ્ય થશે કે આ સર્વ વિજયના સહચારી ગણ્ય છે, પાદકોને આથી સાનુરોધપૂર્વક પ્રાર્થના છે કે તેઓ આ મત્રને કદરવ કરે અને સાચું પ્રાપ્ત તેઓ આ મત્રથી ક્રત્યરની પ્રાર્થના કરે અને પોતાનો વૈરાગ્ય અને સામુદાયિક વિજય પ્રાપ્ત થાય એવી યોગ્ય પરિસ્થિતિ શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય એવી એ પ્રજ્ઞની પાસે પ્રાર્થના મનોભાવથી કરે,

આ અષ્ટમ પર્વાય સૂક્તમા આગળનું જે કથન છે તે શત્રુઓને કચડી નાખવા માટે પ્રેરસાદન દેનારા અર્ધવાદનો મત્ર છે, તેથી તે વિષયમાં વિશેષ લખવાની કોઈ આનંદ્યકતા નથી પાદક પોતેજ તે વાગ્યોને તેનો આશય સમજી શકે છે. તેના પછી છેલ્લા નામમા પર્વાય સૂક્તમા ચારજ વચન છે, પરંતુ તે નિત્ય રમરજીમાં રાખવા યોગ્ય મહત્વપૂર્ણ છે—

જિતં અસ્માક, ઝદ્ધિન્નં અસ્માક ચિન્મ્યા બરાતી પૂતના
(મ. ૬૧૨)

“ અમારો વિજય અમારો ઉદય અને અમારા શત્રુની સર્વ સેનાઓનો પૂર્ણ પરાભવ કરવાનું સામર્થ્ય પોતામાં વધારે છે ” તેમજ—

પૂવાદુત્તરય લોકે મા ધાતુ । (મ. ૬૧૨)

"ધર્મ મને પુણ્ય લોકમાં ધારણ કરે" એવો હું
સદાચારી, શુદ્ધ પવિત્ર અને શુદ્ધ બનેલો, તેમજ

સ્વાઃ સ્વગન્મ, સ્વર્ગસ્ય યજોતિષા સ્વગન્મ ॥ (મં. ૯૧૩)

"આત્માનું તેજ પ્રાપ્ત કરે, સ્વર્ગની જ્યોતિર્મા મળે." તથા

યસ્યો મૂયાય વસુમાન્ મૂયાસમ્ । વસુમાન્ વસા ।
વસુ વંશિષીય । (મં. ૯૧૪)

"મણી ધન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, હું પુષ્કળ ધનયુક્ત બનું,
કારણ કે ધનથી યજ કરી શકાય છે, તેથી યજમા અર્ચવાને
માટે મને ધન જોઈએ."

આ સર્વ ચારે ચાર મંત્રો એટલા ઉત્તમભાવથી પરિપૂર્ણ
છે અને એટલા સરળ અને સુબોધ છે કે એમ જ માનો ને
કે આ સામગ્રીઓ આ સાર જ છે, પાઠક જો તેનું મનન કરશે
તો તેમને પણ અત્યંત આનંદ થશે અને તેમના મનનથી
તેમનો આત્મા પણ ઉલ્લાસીત જ થશે.

આશા છે કે આ રીતે આ કાંમનું મનન કરીને આ કાંમો
જે ઉચ્ચભાવ છે તેને પોતાના ચિત્તમાં ફિથર કરે અને આ
વિશ્વવપ્ત્ય પર આધીને પોતાના સમાજનું, પોતાની જાતનું
અને પોતાના રાષ્ટ્રના વિશ્વ સંપાદનના કાર્યમાં સજાતા
પ્રાપ્ત કરી કૃતકૃત્ય બને.

પોતાના અભ્યુદય માટે પ્રાર્થના

કાંડ ૧૭, સૂક્ત ૧

(ઋષિ:— પ્રજા । દેવતા— આદિત્ય)

વિપાસહિં સહમાન્ સાસહાન્ સર્હૌયાંસમ્ ।

સહમાન્ સહોજિતં સ્વજિતં ગોજિતં સંઘનાજિતમ્ ।

ઈદ્યં નામં હુ ઇન્દ્રમાયુષ્માન્ મૂયાસમ્

॥ ૧ ॥

વિપાસહિં સહમાન્ સાસહાન્ સર્હૌયાંસમ્ ।

સહમાન્ સહોજિતં સ્વજિતં ગોજિતં સંઘનાજિતમ્ ।

ઈદ્યં નામં હુ ઇન્દ્રં પ્રિયો દેવાનાં મૂયાસમ્

॥ ૨ ॥

વિપાસહિં સહમાન્ સાસહાન્ સર્હૌયાંસમ્ ।

સહમાન્ સહોજિતં સ્વજિતં ગોજિતં સંઘનાજિતમ્ ।

ઈદ્યં નામં હુ ઇન્દ્રં પ્રિયઃ પ્રજાનાં મૂયાસમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ— (વિપાસહિં) અત્યંત સમર્થ, (સહમાને) અત્યંત બળવાન (સાસહાને) નિત્ય વિજયી
(સહિયાસં) શત્રુઓને દબાવનારો (સહમાને) મહાબલિષ્ઠ (સહોજિતં) બળથી ફિગ્વિજય કરનારો
(સ્વઃ જિતં) પોતાના સામર્થ્યથી જીતનારો (ગો-જિતં) ભૂમિ, ધંન્દ્યો અને ગાયોને જીતનારો
(સંઘનાજિતં) ધનને જીતીને પ્રાપ્ત કરનારો, (ઈદ્યં નામં ઇન્દ્રં) પ્રથમ સૈન્યિક યજ્ઞવાલ્કા પ્રબુદ્ધી હું (હું)
પ્રથમ કહે છું, જેનાથી હું (આયુષ્માન્ મૂયાસં) ઈર્ષાંયુ બનું. (૧) ૦૧૦૦ (દેવાનાં પ્રિયઃ
મૂયાસં) હું દેવોનો પ્રિય બનું. (૨) ૦૧૦૦ (પ્રજાનાં પ્રિયઃ) પ્રજાઓનો પ્રિય બનું. (૩)

વિપાસહિં સહમાનં સાસહાનં સર્હીયાંસમ્ ।

સહમાનં સહોજિતં સ્વર્જિતં સંધનાજિતમ્ ।

ઈંડચં નામં હ્વ ઇન્દ્રં પ્રિયઃ પંશુનાં મૂયાસમ્

॥ ૪ ॥

વિપાસહિં સહમાનં સાસહાનં સર્હીયાંસમ્ ।

સહમાનં સહોજિતં સ્વર્જિતં ગોજિતં સંધનાજિતમ્ ।

ઈંડચં નામં હ્વ ઇન્દ્રં પ્રિયઃ સંધાનાનાં મૂયાસમ્

॥ ૫ ॥

ઉદિહ્યુદિહિ સૂર્ય વર્ચસા મામ્બ્યુદિહિ ।

દ્વિપંશ્ચ મહ્યં રધ્યતુ મા ચાહં દ્વિપતે રંધં તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુમિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમન્

॥ ૬ ॥

ઉદિહ્યુદિહિ સૂર્ય વર્ચસા મામ્બ્યુદિહિ ।

યાંશ્ચ પદ્યામિ ચાંશ્ચ ન તેપું મા સુમતિં કૃધિ તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુમિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમન્

॥ ૭ ॥

મા ત્વાં દમન્તસલિલે અપ્સ્વંન્તર્યે પાશિનં ઉપતિષ્ઠન્યત્ર ।

હિત્વાજાસ્તિ વિવમારુક્ષ એતાં સ નોં મૃઢ સુમતૌ

તેં સ્યામ તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુમિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમન્

॥ ૮ ॥

૦૧૦૦ (પશુનાં પ્રિયઃ ૦) પશુઓને પ્રિય બનું (૪) ૦૧૦૦ (સમાનાનાં પ્રિય મૂયાસં) સમાન થોગ્યતાવાળા પુરૂષોને પશુ પ્રિય બનું. (૫)

હે (સૂર્ય) સૂર્ય ! (ઉદિહિ ઉદિહિ) તારો ઉદય થાઓ, તું ઉદયને પ્રાપ્ત કર. (વર્ચસા મા અમ્બ્યુદિહિ) તારા તેજથી ઉદિત થઇને તારો પ્રકાશ મારા પર ચારે બાજુથી રેલાવ, (દ્વિપન્ ચ મહ્યં રધ્યતુ) મારો દેવ કરનારા મારી સત્તા નીચે આવી જાય એટલે કે. મને વશ થઇ જાય, પરંતુ (અહં ચ દ્વિપતે મા રધમ્) મારો દેવ કરનારા શત્રુઓને હું કદી વશ ન થાઉં. હે (વિંળ્ણો) બ્યાપક ધર્મર (તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ) તારૂં બીરું અનેક પ્રકારનું છે. (ત્વાં નંઃ વિશ્વરૂપૈઃ પશુમિઃ પૃણીહિ) તું અમને અનેક રૂપવાળાં પશુઓથી પરિપૂર્ણ બનાવ. અને (પરમે વ્યોમન્) પરમ આકાશમાં (મા સુધાર્યાં ધેહિ) મને અમૃત પ્રાપ્ત થાઓ. (૬) (ઉદિહિ ૦) હે સૂર્ય ! ઉદયને પ્રાપ્ત હો ! ઉદયને પ્રાપ્ત હો અને (વર્ચસા ૦) તારા તેજથી મને પ્રકાશિત કર. (યાન્ ચ પદ્યામિ યાન્ ચ ન) જે પ્રાણીઓને હું જોઇ શકુ છું અને જે પ્રાણીઓ મને અદૃશ્ય છે, (તેપું મા સુમતિં કૃધિ) તેમની બાબતમાં મને સુમનિવાળો બનાવ (તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ) તારા બહુધા બીરું અનેક પ્રકારનું છે. (ત્વાં નંઃ વિશ્વરૂપૈઃ પશુમિઃ પૃણીહિ) તું અમને અનેક રૂપવાળાં પશુઓથી પરિપૂર્ણ બનાવ. અને (પરમે વ્યોમન્) પરમ આકાશમાં (મા સુધાર્યાં ધેહિ) મને અમૃત પ્રાપ્ત થાઓ. (૭) (સલિલે અપ્સુ અન્તઃ ચ પાશિનઃ) જળમાં જે પાશ ધારણ કરનારા (અગ્ર ઉપતિ ઇન્તિ) અહીં આવીને ઉપસ્થિત થાય છે તેઓ (ત્વા મા દમન્) તને હરાવી દે નહિ. (અજાસ્તિ હિત્વા એતાં દિવં આરુક્ષઃ) નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને ઘુલોડ પર આડેલા થા અને (સંઃ ન મૃઢ) તે તું અમને સુખી બનાવ. (તે સુમતૌ સ્યામ) અમે તારી સુમતિમાં સ્થિર થીઓ. (તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ) તારા બહુધા બીરું અનેક પ્રકારનું છે. (૮)

ત્વં નં દન્દ્ર મહતે સોમંગાયાદ્ધંધમિઃ

પરિ પાપ્તકૃમિસ્તવોદ્દિષ્ણોઃ મહુધા ધીર્યાગ્નિ ।

ત્વં નંઃ પૂણીહિ પુશુર્મિર્ધિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે ધ્યોમિન્ ॥ ૧૦ ॥

ત્વં નં દન્દ્રાતિર્મિઃ શિવામિઃ શંતમો મવ ।

આરોહંસ્ત્રિધિં ત્રિવો મૃણાનઃ સોમંપીતયે પ્રિયધામા

સ્વસ્તયે તવેદિષ્ણોઃ મહુધા ધીર્યાગ્નિ

ત્વં નંઃ પૂણીહિ પુશુર્મિર્ધિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે ધ્યોમિન્ ॥ ૧૦ ॥

ત્વમિન્દ્રાસિ વિશ્વજિત્સર્વધિત્વુરુદ્દતસ્ત્વમિન્દ્ર ।

ત્વમિન્દ્રેસં સુહવં સ્તોમમેરયસ્ય સ નો મૃત

સુમતી તે સ્થામ તવેદિષ્ણોઃ મહુધા ધીર્યાગ્નિ

ત્વં નંઃ પૂણીહિ પુશુર્મિર્ધિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે ધ્યોમિન્ ॥ ૧૧ ॥

અર્ધવો ત્રિવિ પૃથિવ્યામુતામિ ન તં આપુર્મહિમાનંમુતરિક્ષે ।

અર્ધવેન વ્રત્તણા વાવૃધાનઃ સ ત્વં નં દન્દ્ર ત્રિવિ

પંદ્રમં યચ્છ તવેદિષ્ણોઃ મહુધા ધીર્યાગ્નિ

ત્વં નંઃ પૂણીહિ પુશુર્મિર્ધિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે ધ્યોમિન્ ॥ ૧૨ ॥

યા તં દન્દ્ર તનૂરપ્સુ યા પૃથિવ્યાં યાન્તરઘૌ યા તં દન્દ્ર પર્વમાને સ્વર્ધિવિં ।

યવેન્દ્ર તન્વાદ્ધંન્તરિક્ષં ધ્યાપિથ તર્વા ન દન્દ્ર

તન્વાદ્ધંન્તરિક્ષં ધ્યાપિથ તર્વા ન દન્દ્ર

ત્વં નંઃ પૂણીહિ પુશુર્મિર્ધિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે ધ્યોમિન્ ॥ ૧૩ ॥

હે ઇન્દ્ર (ત્વં નંઃ મહતે સોમંગાય) તું અમને સર્વને મહત્ સોભાચ્ચને માટે (અદવ્યોમિઃ અવૃત્તમિઃ પરિપાહિ) દબાઈ ન જતાં પ્રકાશથી સર્વ બાબુઓથી અમને સુરક્ષિત રાખ. (તવ હત્ ૦૧૦) (૬) હે ઇન્દ્ર ! (ત્વં નંઃ શિવામિઃ કૃતિમિઃ શંતમા મવ) તું કલ્યાણપૂર્ણ રક્ષણની સાથે અમને ઉત્તમ કલ્યાણ આપનારો થા. (ત્રિવિવં આરોહન્) ધુલોડ પર આફેલ ધધને (ત્રિવિઃ મૃણાનઃ) પ્રકાશને આપતાં આપતાં (સોમંપીતયે સ્વસ્તયે પ્રિયધામા) સોમપાન અને કલ્યાણને માટે પ્રિય સ્થાન હો. (તવ હત્ ૦૧૦ વગેરે ઉપર પ્રમાણે) (૧૦)

[૧] હે ઇન્દ્ર ! તું (વિશ્વજિત્ સર્વવિત્) જગતને જીતનારો અને સર્વસં છે અને હે ઇન્દ્ર ! તું (પુરુહુતઃ) ધણે જ પ્રશસિત છે. હે ઇન્દ્ર ! (ત્વં) હમં સુહવં સ્તોમં પેરયસ્વ) તું આ ઉત્તમ પ્રાર્થનાના સ્તોત્રને પ્રેરિત કર. (સઃ નંઃ ૦ તવ હત્ ૦૧૦ ઉપર પ્રમાણે.) (૧૧) હે ઇન્દ્ર ! તું (ત્રિવિ ઉત્ત પૃથિવ્યાં અદવ્યઃ અસિ) ધુલોડમાં અને આ પૃથ્વી પર દબાએલો નથી. (અન્તરિક્ષે તે મહિમાનં ન આપુઃ) અન્તરિક્ષમાં તારા મહિમાને કોઈ પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. (અદવ્યેન વ્રત્તણા વાવૃધાનઃ સન્) ન દબાવનારા જાનથી આગળ વધેલાં (ત્રિવિ નંઃ ત્વં ધર્મ યચ્છ) ધુલોડમાં તું અમને મુખ પ્રદાન કર. (તવ હત્ ૦ ઉપર પ્રમાણે) (૧૨) હે ઇન્દ્ર ! (યા તે અપ્સુ તનૂઃ) તારા અંશ જે જળમાં છે. (યા પૃથિવ્યાં યા અમો

ત્વામિન્દ્ર વ્રહ્મણા વર્ધયન્તઃ સત્રં નિ પેદુર્ઋષયો

નાર્ધમાનાસ્તવેદ્વિષ્ણોઃ વહુધા વીર્યાણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુભિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૧૪ ॥

ત્વં તુતં ત્વં પર્યેપ્યુત્સં સહસ્રધારં વિદથ્યં સ્વવિદ્યું તવેદ્વિષ્ણોઃ વહુધા વીર્યાણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુભિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૧૫ ॥

ત્વં રક્ષસે પ્રદિગ્ધશ્વત્સસ્ત્વં શોચિષા નમસી વિ માસિ ।

ત્વમિમા વિશ્વા મૃચનાનું તિષ્ઠસ ક્રતસ્ય પન્થામન્વેપિ

વિદ્વાંસ્તવેદ્વિષ્ણોઃ વહુધા વીર્યાણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુભિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ - ॥ ૧૬ ॥

પશ્ચમિઃ પરાઙ્ તપસ્યેકયાર્ધાઙ્ગાસ્તિમેપિ મુદિન્ને

વાર્ધમાનાસ્તવેદ્વિષ્ણોઃ વહુધા વીર્યાણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુભિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૧૭ ॥

ત્વમિન્દ્રસ્ત્વં મહેન્દ્રસ્ત્વં લોકસ્ત્વં પ્રજાપતિઃ ।

તુભ્યં પુણો વિ તાંયતે તુભ્યં જુહતિ જુહંતસ્તવેદ્વિષ્ણોઃ વહુધા વીર્યાણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુભિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૧૮ ॥

અન્તઃ) જે પૃથ્વી પર તેમ જ જે અગ્નિમાં છે. હે ઇન્દ્ર ! (યા તે પવમાને સ્વ - વિદિ) અને પવિત્ર કરનારા પ્રકાશપૂર્ણ ધ્રુવોકમાં જે તારા અંશ છે, હે ઇન્દ્ર ! (યયા તન્વા અન્તરિક્ષં વ્યાપિથ) જે તનુ (શરીર) થી અન્તરિક્ષમાં વ્યાપી રહેલા છે (તયા તન્વા નઃ જ્ઞમે ચક્ષ) તે તનુથી અમને બધાને સુખ આપ (તવ હત્ ૦૦ ઉપર પ્રમાણે,) (૧૩) હે ઇન્દ્ર ! (ત્વાં વ્રહ્મણા વર્ધયન્તઃ) તારી મંત્રોથી સ્તુતિ કરીએ છીએ. (નાધમાનાઃ ક્રપયઃ સત્રં નિપેદુઃ) પ્રાર્થના કરનારા ઋષિઓ સત્ર નામના યજ્ઞ માટે બેસે છે (તવ હત્ ૦૦) (૧૪) હે વ્યાપક દેવ ! (ત્વં તુતંન્વિતં) તું ત્રણ સ્થાનોમાં પ્રાપ્ત (સહસ્રધારં વિદથ્યં સ્વવિદ્યં) સહસ્ર ધારાઓથી યુક્ત જ્ઞાનમય પ્રકાશપૂર્ણ સ્ત્રોતોને (પર્યેપિ) વ્યાપી રહ્યો છે. (તવ હત્ ૦૦) (૧૫) હે દેવ ! (ત્વં વતસઃ પ્રદિગ્ધઃ રક્ષસે) તું ચારે દિશાઓનું રક્ષણ કરે છે. (શોચિષા નમસી વિમાસિ) તારા તેજથી આકાશને પ્રકાશિત કરે છે. (ત્વં હમાઃ સુવના અનુતિષ્ઠસે) તું આ સર્વ ભૂવનોને અનુકૂળ બનીને રહે છે અને (વિદ્વાન્ ક્રતસ્ય પન્થાં અન્વેપિ) એમ બાળીને સત્યના માર્ગનું અનુસરણ કરે છે. (તવ હત્ ૦૦) (૧૬)

(પશ્ચમિઃ પરાઙ્ તપસિ) તું તારી પાંચ શક્તિઓની શક્તિ ઉપરાંત તપ તપે છે અને (એકયા અર્વાઙ્) એકની નજીક તપે છે અને (મુદિન્ને અશાન્તિં વાર્ધમાનઃ પપિ) ઉત્તમ દિવસમાં અપ્રશસ્તતાને દૂર હટાવીને આગળ આવે છે. (તવ હત્ ૦૦) (૧૭) હે દેવ ! (ત્વં હન્દ્રઃ) તું ઇન્દ્ર છે. (ત્વં મહેન્દ્રઃ) તું મહાન ઇન્દ્ર છે, (ત્વં લોકઃ) તું લોક-પ્રકાશપૂર્ણ છે (ત્વં પ્રજાપતિઃ) તું પ્રજાપાતક (યજ્ઞઃ તુભ્યં વિતાયતે) યજ્ઞ તારા માટે ફેલાવવામાં આવે છે અને (જુહતિઃ તુભ્યં જુહતિ)

અસંતિ સત્પતિઃ સતિ ભૂતં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

ભૂતં તુ મધ્ય આહિતં મધ્ય મુતે પતિષ્ઠિતં તવેદ્વિષ્ણો बहुधा वीर्याणि ।

ત્વં નઃ પૂર્ણાહિ પશુમિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાયા મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૧૯ ॥

શુક્રોઽસિ ભ્રાજોઽસિ ।

સ યથા ત્વં ભ્રાજતા ભ્રાજોઽસ્યેવાહં ભ્રાજતા ભ્રાજ્યાસમ્ ॥ ૨૦ ॥

[૨]

રુચિરસિ રોચોઽસિ । સ યથા ત્વં રુચ્યા રોચોઽસ્યેવાહં

પશુમિથ્થ્વા બ્રાહ્મણવર્ત્તસેનં ચ રુચિપીય ॥ ૨૧ ॥

ઉદયતે નમઃ ઉદાયતે નમઃ ઉદિતાયુ નમઃ ।

વિરાજે નમઃ સ્વરાજે નમઃ સમ્રાજે નમઃ ॥ ૨૨ ॥

અસ્તયતે નમોઽસ્તમેષ્યતે નમોઽસ્તમિતાયુ નમઃ

વિરાજે નમઃ સ્વરાજે નમઃ સમ્રાજે નમઃ ॥ ૨૩ ॥

ઉદગાદ્યમાવિસ્યો વિશ્વેન્ તપસા સહ ।

સપત્ન્યાનમ્ રન્ધયન્મા જાહ દ્વિષ્યતે રન્ધં તવેદ્વિષ્ણો बहुधा वीर्याणि ।

ત્વં નઃ પૂર્ણાહિ પશુમિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાયા મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૨૪ ॥

એ તારે માટે આહુતિઓ આપે છે (તવ હતુ ૧) (૧૮) (અસતિ સત્ પ્રતિષ્ઠિત) અસત્મા અર્થાત્ પ્રાકૃતિક વિશ્વમા સત્ અર્થાત્ આત્મા રહેલો છે (સતિ ભૂતં પ્રતિષ્ઠિત) સત્મા અર્થાત્ આત્મામા ઉત્પન્ન થયેલ જગત્ રહેલું છે (ભૂત હ મધ્યે આહિતં) ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાણીઓમા જે અગ્નિ છે (મધ્ય મુતે પ્રતિષ્ઠિત) ઉત્પન્ન થનારા પ્રાણીઓમા જે આગ્નિ છે (તવ હતુ ૧૦) (૧૯) (શુક્ર અસિ) તુ તેજસ્વી છે (ભ્રાજ અસિ) તુ પ્રકાશમય છે, (સ ત્વ) તે તુ (યથા ભ્રાજતા ભ્રાજઃ અસિ) જેવો તેજસ્વી છે (એ અહં ભ્રાજતા ભ્રાજ્યાસ , તેવો જ હું તેજથી પ્રકાશિત થાઉં . (૨૦)

[૨] (રુચિ અસિ) તુ પ્રકાશમાન છે (રોચ અસિ) તુ હૈદિયમાન છે (સ ત્વ યથા રુચ્યા રોચઃ અસિ) તે તુ જેવો તેજથી તેજસ્વી છે (એ અહ પશુમિ ચ બ્રહ્મણવર્ત્તસેનં ચ રુચિપીય) તેવી જ રીતે હું પશુઓ અને જ્ઞાનથી પ્રકાશિત બનું (૨૧) (ઉદયતે નમઃ) ઉદિત થનારને મારા નમસ્કાર (ઉદાયતે નમઃ) ઉપર આવનાર માટે નમસ્કાર , (ઉદિતાયુ નમઃ) જે ઉદિત થયેલ છે તેને નમસ્કાર , (વિરાજે નમઃ) વિશેષ પ્રકાશયુક્તને નમસ્કાર , (સ્વરાજે નમઃ) પોતાના તેજથી વ્યમકનારને નમસ્કાર , (સમ્રાજે નમઃ) ઉત્તમ પ્રકાશયુક્તને નમસ્કાર (૨૨) (અસ્તયતે નમઃ) અસ્ત પામવાના છે તેને નમસ્કાર , (અસ્તમેષ્યતે નમઃ) અસ્ત પામનારને નમસ્કાર , (અસ્તમિતાયુ નમઃ) જે અસ્ત પામવાનો છે તેને નમસ્કાર , (વિરાજે , સ્વરાજે , સમ્રાજે નમઃ) વિશેષ તેજયુક્ત ઉત્તમ પ્રકાશમાન અને પોતાના તેજથી પ્રકાશનારને નમસ્કાર હો ! (૨૩)

(અય આદિત્ય વિશ્વેન તપસા સહ ઉદગાત્) આ સૂર્ય સ પૂર્ણ તેજથી ઉદિત થયેલ છે
- (માતૃ સપત્ન્યાનમ્ રન્ધયન્) મારે માટે મારા શત્રુઓને વશ કરે છે (અહ ચ દ્વિષ્યતે મારુ) પરન્તુ હું
વશમા ન થાઉં (તવ હતુ વિષ્ણો बहुधा वीर्याणि) હે વ્યાપક દેવ ! તારા જ આ સર્વ પરાક્રમે છે (ત્વ

આદિત્ય નાવમારુક્ષઃ શતારિત્રાં સ્વસ્તયે ।

અહર્માર્ત્યપીપરો રાત્રિં સન્નાતિં પારય

॥ ૨૫ ॥

સૂર્ય નાવમારુક્ષઃ શતારિત્રાં સ્વસ્તયે ।

રાત્રિં માર્ત્યપીપરોઽહઃ સન્નાતિં પારય

॥ ૨૬ ॥

પ્રજાપતેરાવૃતો વ્રહ્મણા વર્મણાહં કશ્યપસ્ય જ્યોતિષા વર્ચસા ચ ।

જરદંષ્ટિઃ કૃતવીર્યો વિહાયાઃ સહસ્રાયુઃ મુકૃતશ્રેયમ્

॥ ૨૭ ॥

પરીવૃતો વ્રહ્મણા વર્મણાહં કશ્યપસ્ય જ્યોતિષા વર્ચસા ચ ।

મા મા પ્રાપન્નિપવો દૈવ્યા યા મા માનુષીરવસૃષ્ટા વધાય

॥ ૨૮ ॥

ઋતેન ગુપ્ત ઋતુભિશ્ચ સર્વેભૂતેન ગુપ્તો મય્યેન વ્રાહમ્ ।

મા મા પ્રાપ્ત્યાપ્મા મોત મૃત્યુરન્તર્દેહેઽહં સંલિલેન વાચઃ

॥ ૨૯ ॥

અગ્નિમીં ગોતા પરિપાતુ ધિશ્વતં વ્યુચ્ચન્ત્સૂર્યો નુદતાં મૃત્યુપાશાન્ ।

વ્યુચ્ચન્તીંરૂપસઃ પર્વતા ધ્રુવાઃ સહસ્રં પ્રાણા મય્યા યંતન્તામ્

॥ ૩૦ ॥

નઃ વિશ્વરૂપૈઃ પશુભિઃ વૃણીહિ) તું અમે સર્વને અનંતરૂપવાળાં પશુઓથી પરિપૂર્ણ બનાવ, અને (પરમેષ્વોમન્ સુધાયાં મા વેદિ) પરમ આકાશમાં વિદ્યમાન અમૃતમાં તું અમારી ધારણ કર. (૨૪) હે આદિત્ય ! (સ્વસ્તયે શતારિત્રાં નાવં આરુક્ષઃ) અમારા કલ્યાણ માટે સેકંડો હલેસાવાળી નોકા પર આરૂઢ થા. (મા અહઃ અતિ અપીપરઃ) મને દિવસને સમયે પાર કર અને (રાત્રિં સન્ના અતિપારય) રાત્રીને સમયે પણ સાથે રહીને પેલે પાર પહોંચાડ. (૨૫) હે સૂર્ય ! તું અમારે માટે (સ્વસ્તયે) અમારા કલ્યાણને માટે નોકા પર ચઢ અને અમને દિવસ અને રાત્રીને સમયે પાર કર. (૨૬) (અહં પ્રજાપતેઃ વ્રહ્મણા વર્મણા આવૃતઃ) હું પ્રજાપતિના જ્ઞાનરૂપ કવચને ધારણ કરીને (કશ્યપસ્ય જ્યોતિષા વર્ચસા ચ) અને સર્વદર્શક દેવના તેજ અને બળથી યુક્ત બનીને (જરદંષ્ટિઃ કૃતવીર્યઃ) વૃદ્ધાવસ્થા સુધી વીર્યવાન બનીને (વિહાયાઃ સહસ્રાયુઃ) વિવિધ કર્મોથી યુક્ત સહસ્રાયુ-પૂર્ણાયુ-બનીને (કશ્યપસ્ય જ્યોતિષા વર્ચસા ચ) સર્વદર્શક દેવના તેજથી બળથી યુક્ત બનીને (યાઃ દૈવીઃ માનુષીઃ) દેવઃ વધાય અવસૃષ્ટાઃ) જે દિવ્ય અને માનવી બાણ વધને માટે છોડવામા આવેલાં છે તે (મા મા પ્રાપન્) મને પ્રાપ્ત ન થાય, તેમનાથી મારો વધ ન થાય (૨૮) (ઋતેન ગુપ્તઃ) સત્ય દ્વારા રક્ષાએલા (સર્વેઃ ઋતુભિઃ ચ) સર્વ ઋતુઓ દ્વારા રક્ષાએલા (મૃતેન ચ મય્યેન ગુપ્તઃ અહં) ભૂત અને ભવિષ્ય દ્વારા સુરક્ષિત થએલો હું અહીં વિચરું. (પાપ્મા મા, ઉત મૃત્યુઃ મા મા પ્રાપત) પાપ અથવા મૃત્યુ મને પ્રાપ્ત ન થાઓ. (અહં વાચઃ સંલિલેન અન્તર્દેહે) હું મારી વાણીને મારા શબ્દોને પવિત્ર જીવનમાં ધારણ કરું છું. વાણીની પવિત્રતા પવિત્ર જીવનથી કરું છું. (૨૯) (ગોતા અગ્નિઃ વિશ્વતઃ ના પરિપાતુ) રક્ષક અગ્નિ બધી બાબતોથી મારું રક્ષણ કરે. (સદ્યઃ સૂર્યઃ મૃત્યુપાશાન્ નુદતાં) ઉદય પ્રાપ્ત કરનારો સૂર્ય મૃત્યુપાશોને દૂર કરે. (વ્યુચ્ચન્તીં રૂપસઃ) પ્રકાશયુક્ત ઉપાઓ અને (ધ્રુવાઃ પર્વતાઃ) સ્થિર પર્વતો (સહસ્રં પ્રાણાઃ મયિ આયતન્તાં) હજારો બળવાળા પ્રાણ મારામાં ફેલાયેલા રાખે. (૩૦)

પોતાના અભ્યુદય માટે પ્રાર્થના

સમસ્ત કામ્યકર્મ મનન

જે પાપો પોતાનો અભ્યુદય છૂટે છે તેઓ આ કામનું બરાબર મનન કરે વિશેષ પ્રથમ પાંચ મ મનુ જે એક મણ છે તેનું અત્યંત મનન કરે આ પાંચ મ ન જે મનુષ્ય વિશ્વ છૂટે છે તેનામાં કેસ શુભો દાસ જોઈએ અને કેસ કેસ શુભોની મદદ કરવી જોઈએ તે દશવે છે ઉત્તરિ છૂટે નાશ મનુષ્યે આ પ્રમાણે પોતાની છૂટે રાખવી જોઈએ—

લોક પ્રિય બનતુ

(સહ) દેવાતા, પ્રજાનાં, સમાનના, પદનાં
મિયા મ્યામ આયુષ્માન મ્યાસમ્ ॥ (મ ૧-૫)

“ હું દેવોનો પ્રજાઓનો, સમાન મનુષ્યોનો અને પશુઓનો પ્રિય બનું અને દીર્ઘાયુ તુ ” સર્વથી અત્યંતની વાત દીર્ઘાયુ બનવાની છે કારણ કે આયુષ્ય, આરોગ્ય અને બળ હોય તોજ સર્વ કાંઈ ધર્મ, કર્મ થતુ સભવિત છે તેથી ઉત્તરિથી મનુષ્ય માટે એજ ચોક્કસ છે તેઓ ધર્મનુસાર આચરણ કરીને પોતાનું આયુષ્ય દીર્ઘ બનાવે, નિરાગી રહેવાનો પ્રયત્ન કરે અને પોતાના બળને સ્થિર કરી સમય કરે

આટલુ થયા પછી દેવો, પ્રજા, સમાન લોકો અને પશુઓના પ્રિય બનવાની મહત્વાકાંક્ષા ધારણ કરવી જોઈએ, અને તેની સિદ્ધિ માટે મનુષ્યોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ‘ દેવ ’ તો અર્થ નેત્રી રીતે ‘ દેવતા ’ થાય છે તેવીજ રીતે બૂદ્ધે, ક્ષત્રેય ધર્મદેવ, અગ્નિ કર્મદેવ “ એમ આતુર પર્વના ચાર પ્રકારના શ્રેષ્ઠ પુરોહિત પાણ્ડે કહેવ મ છે ‘ આ માણસોના મનમાં તે મનુષ્ય માટે પ્રેમ રહે, એ પ્રેમ લોકો તે પુરુષને રાજે કહે કે કુશાલો મનુષ્ય હોય ઉત્તમ છે, તેનું પ્રિય થતુ જોઈએ પ્રજાજનન તે મનુષ્ય પર પ્રેમ રાખે, પ્રજાજનોનો તે પ્રેમપાત્ર બને, સર્વ જનતા તેના પર પ્રીતિ કરે અર્થાત્ તે લે કમિત્ર અને લે કમાન્ય બને, સમાન લોકમાં તે પ્રિય બને, અર્થાત્ શાન્તી લેખાનો પ્રેમ ॥ મેક્ષા શાન્તી પરજ વધારે હોય છે જેઓ વીર પુરુષ છે તેઓ વીર પુરુષે પરજ વધારે પ્રેમ રાખે તે સમાન લોકોના પ્રેમપાત્ર બનવા માટે તેમના કરતાં વિશેષ ઉત્તમ શુભો પોતામાં હોવા જોઈએ આ શુભો

તે મનુષ્ય સ પાલન કરે અને પોતાના સ્નેહાદીઓનો પ્રેમ પાત્ર બને પશુઓનો પ્રેમ પાત્ર પ્રાપ્ત કરે જ્યારે આ મનુષ્ય પશુઓનું પાલન કરશે અને તેમના પર પ્રેમ કરશે ત્યારે પશુઓ પોને જ તેમના પર પ્રેમ કરવા માં શે આ માટે તેમનામાં જનદયા વિશેષ પ્રમાણમાં હોવી જોઈએ આ નિવેચન પરથી પાણ્ડે જણાવી ચકશે કે દેવ, પ્રજા, સમાન લોકો અને પશુઓના પ્રિય બનવાનો આશય શુ છે આ પરથી એવો નિર્ણય તારવી ચકાવ કે જે માણસના પ્રેમ પાત્ર બનતુ હોય તેના પર પોનેજ પ્રેમ કરવો જોઈએ જો તે તેમના પર પ્રેમ કરવા માગે તો નિ સદેહ નેએ પશુ તેના પર જરૂર પ્રેમ કરવા માં શે.

વીરના શુભ

આ સૂક્તના પ્રથમ મ ત્રણે દસ શ્લોકો દ્વારા વીરોના શુભો વર્ણવ્યા છે ઉત્તરિથી મનુષ્યોએ આ શુભો પોતામાં વિકસાવવા જોઈએ જો પાંદો આ દસ શ્લોકોનું મનન કરીને જોશે તો તેમને વીરતાના દસ દૃષ્ટ શુભો કયા છે તેની બરાબર જાણ થશે જ—

(૧) શો-જિત્ ‘ શો ’ શબ્દનો અર્થ “ હિન્દ્રિયો અથવા ભૂમિ ” એવો થાય છે આ અર્થ સાને વિચાર કરવો જોઈએ. પહેલો અર્થ છે (શો-જિત્) હિન્દ્રિયોનો છત્તારો એવો થાય છે પોતાની હિન્દ્રિયો નો સમય કરનારો, મનોનિમગ્ન કરનારો, પોતાનો અત્મ સમય કરનારો સર્વ ઉત્તરિનો પ્રારભ “ આત્મ વિજય ” થીજ થાય છે આત્મ વિજય અન્ય સર્વ વિજયો કરતાં વધારે કઠિન છે તો પશુ જે મનુષ્ય આત્મ વિજય કરવાના સમર્થનો પ્રાપ્ત કરે છે અને આખરે તેને સિદ્ધ કરે છે તેને માટે અત્યંત વિશ્વ પછી તદ્દન સર્વેશ નવી જાણ છે અને પ્રાપ્ત થાય છે ભૂમિને વિજયી બનાવવી એનો બીજો અર્થ “ એ છે કે વીરનાથી પોતાની માતૃશ્રુતિનો વિજય કરવો એ તો જાણ છે મુખ્યતઃ અર્ધા આત્મ વિજય મુખ્ય છે કારણકે સર્વ વિજયનો પ્રારભ આત્મ વિજયથી જ થાય છે

(૨) સ્વ-જિત (સ્વ-જિત) આત્મ પ્રકાશને

પ્રાપ્ત કરવેા પોતાના તેજને વિજય પ્રાપ્ત કરવેા, આત્મ સન્માનનેા વિજય કરવેા, પોતાના આધ્યાત્મિક તેજનેા વિજય થાય એવાં યોગ્ય કાર્ય કરવાં આ પણ એક ઘણો મોટો વિજય અને વીરતા છે

(૩) સઘના-જિત્— ઉત્તમ ધનેાને જીતીને પ્રાપ્ત કરવાં આ પણ એક મહાન વીરતા છે જેની સાથે હોનાથી મનુષ્ય પોતાને ધન્ય કહેનારી શકે છે તેને ધન કહેવામાં આવે છે તેથી ધન શબ્દથી માન રૂપયા, આના, પાઈ સમજવુ એ કેવળ એક ભ્રમ છે આગેા પણ ધન છે, રાજ્ય અથવા સ્વાસ્થ્ય પણ ધન છે, મગ પણ ધન છે, વિદ્યા પણ ધન છે, પ્રતિષ્ઠા પણ ધન છે, સલામત પણ ધન છે. આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારનાં ધન છે તેમને પ્રાપ્ત કરવાં એ મનુષ્યોનુ આવશ્યક કર્તવ્ય છે

(૪) સહમાન-આત્મિક મળ, તેજ અને જીવનથી યુક્ત અને —

(૫) સહમાન-શારીરિક બળ અને શક્તિથી યુક્ત થવુ આ બંને સહો એકજ મ ત્રાપવશાએલ છે. તેથી તેમનેા બંનેનેા અર્થ ભિન્ન થાય છે. “સહસ્” શબ્દનેા અર્થ “બળ” છે અને તેના બીજા અર્થ, “શક્તિ વિજય, તેજ અને જીવન” છે તેમથી કેટલાક અર્થ એકના છે અને કેટલાક બીજાના છે એમ માનવુ અહીં યોગ્ય છે આ પ્રકારે અર્થ કરવાથી બંને શબ્દો પુનરુક્તિ દોષથીરહિત અને અનર્થક પ્રતીત થાય છે અર્થાત આ બંને બળ મનુષ્યોએ પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ, આ મગમાં સૈન્યનુ બળ પણ અન્તર્જાત થાય છે

(૬) સહો-જિત્-પોતાના બળથી શત્રુઓને જીતનારા મનુષ્ય પોતામાં અને રાષ્ટ્ર પણ પોતામાં એવુ બળ પ્રાપ્ત કરે કે જેનાથી તેઓ શત્રુઓના સહેલાઈથી પરાભવ કરી શકે

(૭) સહીયાન્ શત્રુઓના દુશ્મનો ગમે તેટલા વેગથી અને જીરસાથી આવે તો પણ તેથી જરા પણ ગભરાયા વગર તેનેા સામનો કરનારો શત્રુઓના આક્રમણથી જરા પણ કામ વગર પોતાના સ્થાન પર સ્થિર રહી પીડા ન કરનારો અને વિજયને પ્રાપ્ત કરનારો શત્રુઓના આક્રમણનેા પ્રતિકાર કરીને શત્રુઓને પરાસ્ત કરનારો

(૮) સાસહાન- શત્રુઓના ઉત્સાહવિપરી થનારા દુશ્મનાઓની ગભરાઈ ન જતાં તેમનેા સામનો કરી પોતાના

સ્થાનમાં સ્થિર રહી અને વિજયને પ્રાપ્ત કરીને પોતાના સ્થાનમાં સ્થિર રહીને પોતાના જ સ્થાનમાંથી શત્રુઓને પરાસ્ત કરીને તેમને પાછા મારી હાથે છે

(૯) વિપાસહિ- જેનો દુશ્મનો શત્રુઓ પર થાય તો શત્રુઓને નાસી જવુ પડે છે જેનુ આક્રમણ શત્રુઓને અસહ્ય થઈ પડે છે

(૧૦) ર્દ્ય નામ ર્દ્ય- પ્રથમ સતીય યશસ્વી (ર્દ્ય) શત્રુઓનેા પૂર્જનાસ કરનારો વીર પુરુષ

ઉપાસ્યના શુભ ઉપાસકમાં

આ દસ સહો અહીં સ્ત્ર દેવતાના વાચક છે આ દેવતા મનુષ્યોની ઉપાસ્ય દેવતા છે ઉપરાંત દેવતાના શુભ ઉપાસકોએ પોતામાં ધારણ કરવા જોઈએ એ ઉપાસનાનો નિયમ, છે આ નિયમને અનુસાર ઉપાસના કરનારા પાઠકો પોતાની અદર આવી વીરતાના શુભી શક્તિ કરે અને પોતાની ઉન્નતિ ના માર્ગ પર આગળ વધે અને સર્વ પ્રકારનો અબુધ્ધ્ય પ્રાપ્ત કરે પૂર્વેકિત શુભો જે મનુષ્યમાં નિકસે અને વૃદ્ધિ પામે તો મનુષ્યની અને રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ જરૂર થાય જ ઉપાસનાના મનો માત્ર મોટે ભાગે જ વધારી જ કાંઈ મનુષ્યની ઉન્નતિ થતી નથી પરંતુ તેમાં વળુવેન ઉપાસના શુભો પોતામાં ધારણ કરવાથી જ મનુષ્યની ઉન્નતિ થવાનો સંભાવ છે જે મનુષ્ય અથવા મનુષ્યોના સ્વધર્મ પ્રકારની વૈયક્તિક અથવા સામુદાયિક ઉપાસના કરે છે તેઓ જ પોતાનો સર્વ પ્રકારનો અબુધ્ધ્ય સિદ્ધ કરી શકે છે એ બાવતમાં કહ્યું છે કે—

અભ્યુદય

ઉદિહિ, ઉદિહિ, ચર્ચંસા અભ્યુદિહિ । (મ ૨)

“ ઉદયને પ્રાપ્ત થાય, અબુધ્ધ્યને પ્રાપ્ત કરો તેજની સાથે સર્વ પ્રકારના અબુધ્ધ્યને પ્રાપ્ત કરો ” આ મત્ર જે કે ઉપાસ્ય દેવ સર્વના સમધર્મ કહેન છે તથાપિ ઉપાસ્યના શુભ ઉપાસકે ધારણ કરવાના હોય છે. આ નિયમાનુસાર પ્રાયઃ ઘણાંબધાર મનો ઉપાસકને આદેશ દેનારાજ હોય છે તેજ પ્રમ છે આ મનો પણ ઉપાસકને અબુધ્ધ્યને આદેશ આપી રહ્યા છે, એ વાત પાઠકે અહીં જૂનવા જેવી નથી અબુધ્ધ્ય કયે માગે કરવેા જોઈએ, તેના સારાંશ આ બે મ ત્રોમાં છે—
દ્વિપન્ મહા રચ્યતુ । અહ દ્વિપતે મા રચમ્ (મ ૬)

“ મારો શત્રુ મારા તાબામાં, યશમાં આવી નય પરંતુ હું કદી મારા શત્રુના કબજામાં ન જાઉં. ” શત્રુઓ અનેક

પ્રકારના હોય છે, અને રજુચેત્રો પણ વિવિધ હોય છે. આ સર્વ રજુચેત્રોમાં તે એક જ વિષય છે કે પોતે (૨૫૫) ચતુરનો પરાખ ન કરવો પરંતુ ચતુરનોથી કદી પરાજીત થવું નહિ વિનય, ઉદય અને અભ્યુદયની આ કૃત્રી છે. જે લોકો અથવા જે રાષ્ટ્ર આ પ્રકારે પોતાની તૈયારી કરશે તેજ વિનયને પ્રાપ્ત કરી શકશે.

પરાક્રમે

તથ વદ્યુષા યીર્વાણિ । (મં. ૧)

“ તારાં યજ્ઞાં પરાક્રમે થતાં જોઈએ. ” ત્યારે જ વિજયની સંભાવના હોઈ શકે વિષ્ણુચર જે વ્યાપક પ્રકાર છે. એટલા માટે જ તેનો સર્વવિજય થાય છે, કારણ કે તેનાં પરાક્રમ અનંત હોય છે. અનેક પરાક્રમે ન હોય તે વિનય પ્રાપ્ત થવો અશક્ય છે. વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે અનેક રજુચેત્રોમાં ઉતરવું પડે અને ત્યાં મહાન પરાક્રમે કરવું પડે. તેથી—

સુમતિ ક્ષણિ । સુધર્મા યોદિ । (મં. ૧-૭)

“ તારામાં તું સુમિતિને ધારણ કર. ઉત્તમ ધારણમાં તને પોતાને તેમજ અન્ય સર્વને ધારણ કર. ” સુમતિ સિવાય અધ્યાત્મદોષનો વિનય મેળવી શકાશે નહિ. અને (સુ-ધર્મા) ઉત્તમ ધારણા સિવાય સમાજ અથવા સંપત્તિ વિનય થવો શક્ય નથી આ વિનય દ્વેષનાં પાનમાં રાખવો જોઈએ આ કાર્યને માટે ધણા કિલ્લ સુધી પ્રયત્નો થવા જોઈએ એ સચિત્ત કરવા માટે કહ્યું છે કે—

મહા સૌભાગ્ય

ત્વં મહત્તે સૌભાગ્ય અદ્યપ્તેભિઃ અવતુભિઃ પરિવાહિ ।

(મં. ૯)

“ તારે તારા પોતાના સૌભાગ્યને વધારવાને માટે જરાપણ થાક્યા વગર અને કોઈપ્રત્યાય ન દેવાયા વગર દિન પ્રતિદિન સુરક્ષિતતા રાખવાના પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. ” આદેશ ધણે જ ઉપસાદ વર્ધક છે, જે તેટલો શક્તિશાળી મનુષ્ય દેવાવવાનો પ્રયત્ન કરે પણ તેના દેખાણને વસ્ત્ર ન થતાં મૂકન રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પાશ્વરી શક્તિથી દેખાઈ ન જવાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ અન્યતઃ મહત્વની વાત છે. આત્માની શક્તિ એટલી અધી પ્રચંડ છે કે કદાચ ક્ષયમ જનની શક્તિ તેનો વિરોધ કરે તે પણ તે દેખાશે નહિ પરંતુ તેને માટે

મનનો નિશ્ચય હોવો જોઈએ “ મહા સૌભાગ્ય ” જે ઉપ-શક્તિ મંત્રમાં કહેવ છે તે ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વધુ ઉત્સાદ વધાવવાને માટે કહ્યું છે કે—

દયાપ્રતિજ્ઞા

શુચિદર્શો અદ્યપ્તઃ સતિ । તે મદિમાનં ન આપુઃ (મં. ૧૨)

“ પૃથ્વીપરનો તું ન દેખાઈ જનારો મહાશક્તિમાન આત્મા છે. તારી મદતા, મદિમા અન્ય ભૌતિક જગત પદાર્થોને પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. ” જગત પદાર્થો ગમે તેટલા સમર્થવાન અને પરંતુ તેમની શક્તિ આત્માના સામર્થ્યની બરાબર થઈ શકે નહિ આપણા આત્માની આ પ્રચંડ શક્તિ જાણવા માટે જ આ સર્વ બધાનુજાન છે. આપણા પરમ પિતાની પ્રચંડ શક્તિનું વર્ણન આ કારણેને લીધે જ ઉપાસના માટે ઉપા-સકોળી સન્મુખ વેદમંત્રો દ્વારા રાખવામાં આવે છે કે એક દિવસ તેઓ એક જાણુશે કે પોતાની અંદર પરમ પિતાનું વીર્ય છે. આ સત્યનો તેઓ અનુભવ કરે અને તેના શુભોને પોતામાં ધામજ કરવાનો પ્રયત્ન કરે. આ પ્રયત્નના શુભોની ધારણા કઈ રીતે થઈ શકે છે તે પણ આગળ કહ્યું છે—

અદ્યપ્તેન બ્રહ્મણા વાવૃણામ । (મં. ૧૨)

“ ન દેખાનારા જ્ઞાનથી આગળ વધનાર ” તું તારાં વદ્યુષા યીર્વાણિ । યજ્ઞાં પરાક્રમે કર અર્હો જે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રત્યેક વૈદિક ધર્મોએ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. મનુષ્યની ઉન્નતિ જ્ઞાનથી જ શક્ય છે એ વાત અર્હો રૂપે કહેલી છે, તેટલા માટે ઉન્નતિશીલ પાશ્વરી જ્ઞાન પ્રાપ્તિના યત્નમાં કટિબદ્ધ થાય અર્હોના જ્ઞાનનું મહત્વ વર્ણવાણુ છે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી—

સત્યનો આગ્રહ

વિદ્વાન્ કનસ્ય વર્ષાં અનુ યયિ । (મં. ૧૬)

“ વિદ્વાન જાણીને સત્યના આગ્રહને અનુકૂળ બનીને ચાલે છે. ” સત્યનું આગ્રહ પૂરું પાલન કરવું જોઈએ સત્ય જ મનુષ્યનો આર્ગ દર્શક અને બધાં જન્મધર્મોને દૂર કરનાર છે. સત્યના પાલનથી જ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ થાય છે. એજ પ્રમાણે—

અશક્તિ વાધમાનઃ શુચિને યયિ । (મં. ૧૦)

“ અશક્તિ નિર્દેશીય વસ્તુને દૂર કરવાથી તું ઉત્તમ

દિવસોના પ્રકાશપૂર્ણ જીવનમાં વર્તન કરનારો બનશે. " જે રીતે મનુષ્ય માટે સત્યનું પાલન કરવું અભિષ્ટ છે તેજ પ્રમાણે અપ્રસન્ન નિર્દોષ દુષ્ટ વ્યવહારને સાર્થક દૂર રાખવો એ અત્યંત ઇષ્ટ છે જ. નહિ તો મનુષ્યને ઉચ્ચ સ્થિતિ કરી પણ પ્રાપ્ત થઇ શકતી જ નથી. ઉત્તમ યુગ્મીની પોતામાં વૃદ્ધિ કરવી અને હીન દુર્ગુણોને પોતામાંથી બહાર કાઢવા એજ અબુદ્ધનું અનુશાન છે. મનુષ્ય પોતાના અબુદ્ધતાના માર્ગમાં કેટલો આત્મિક વર્ધો છે અથવા પાછો હાથો છે તેની પરીક્ષા પણ તેના શૂતકાળનાં તેમજ ભવિષ્ય કાળમાં થનારા વ્યવહારને જોવાથી થઇ શકે છે. એટલા માટે જ કહ્યું છે કે—

આત્મા અને સંસાર

અસતિ સત્ પ્રતિષ્ઠિતમ્. સતિ ભૂતં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।
ભૂતં મય્યે મય્યં ભૂતે ચ પ્રતિષ્ઠિતમ્ । [મં. ૧૯]

" અસતનામાં સત્ અને સતનામાં ભૂત સમાએસો છે. " આ પ્રથમ કથન છે. આ સંસાર નાશવંત હોવાથી અસત્ છે અને આત્મા ત્રિકાલાન્યથિત હોવાથી સત્ય છે. આ જન્મે પરસ્પર સંકળાએલા હોવાને લીધે કહેવામાં આવે છે કે તેઓ એક બીજામાં રિશર થએલા છે. આજ વિષય બીજા શબ્દોમાં આમ કહી શકાય— " સરીરમાં આત્મા અને આત્મામાં સરીર રિશર થએલ છે. " પ્રશીર્ણનપદ્ધતિ પણ આજ ભાવનો નિમ્ન સિધ્ધિત મંત્ર આવેલો છે—

યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાન્યાત્મભ્યેવાનુપદયતિ ।
સર્વભૂતેષુ ચાત્મનં તતો ન મિડુગુપ્સતે ॥

[વા. યજુ. ૪૦૧૬]

યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાન્યાત્મભ્યેવાનુપદયતિ ।
સર્વભૂતેષુ ચાત્મનં તતો ન વિચિકિત્સતિ ॥

[ઇય. ઉ. ૫; કાન્દ. યજુ. ૪૦૧૬]

તેમજ ભાગવતમાં પણ—

આત્માનં સર્વભૂતેષુ મગવન્તમવસ્થિતમ્ ।
અપદયત્ સર્વભૂતાનિ મગવત્સર્વિષાં ચાત્મનિ ॥

[શ્રી. ભાગવત કાન્દ. ૪૫૬-૬]

સર્વં ભૂતેષુ યઃ પદ્યેદ્મગવદ્ભાવમાત્મનઃ ।

ભૂતાનિ મગવત્યાત્મવેષેષ માગવતોત્તમઃ ।

[શ્રી. ભાગ. ૧૧૨૮૪૫]

આ સર્વ રથોમાં એજ કહેવામાં આવ્યું છે કે " આત્મા

(સત્) સર્વ ભૂતોમાં (અસતનામાં) છે અને સર્વ ભૂત (અસત) આત્મામાં છે. આ જે બળ છે અને તેનો અનુભવ કરે છે તે મહાન બલત કહેવાય છે, તેજ શ્રેષ્ઠ પુરુષ હોય છે. તેજ શોક અને મોહથી દૂર અસિધ રહીને પરમસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. આમાં સદુચી પ્રથમ પરીક્ષા પરમેશ્વરની સર્વ રથો ઉપરિચિતિનો અનુભવ થવો એ છે. આનો અનુભવ જ્યારે આવવા મારી કે સમજા લેવું કે ઉત્તિ થઇ ગઇ છે. અને એ કેવળ શબ્દોથી જ " પરમેશ્વર સર્વ વ્યાપક " છે એવું સામિક જ્ઞાન થયેલું હોય તો સમજવું નોંધએ કે હજી શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસનના અનુશાનની આવશ્યકતા છે.

ઉપરના મંત્રમાં બીજી પરીક્ષા એ કહેવામાં આવી છે કે (ભૂતં મય્યે, મય્યં ભૂતં આદિતં) જ્ઞાન ભવિષ્યમાં અને ભવિષ્ય જ્ઞાનમાં સમાએલ છે. તેનો અનુભવ લેવા માટે મનુષ્યે પોતાનો વિચાર પ્રથમ કરવો નોંધએ. મનુષ્યનો વર્તમાન અને ભવિષ્ય તેના શૂતકાળના કર્મમાં હોય છે અને તેના જ્ઞાન-કાળના કર્મની સાથે તેનો ભવિષ્ય કાળ સંકળાએલો હોય છે. ઉદાહરણાર્થે જુઓ—જો એક મનુષ્ય પ્રથમ આકુષ્ઠમાં ઉત્તમ અશ્વચર્યાના પાલન સાથે ધર્મનુશાનથી પોતાનું આયુષ્ય વ્યતીત કરે તો સમજવું નોંધએ કે તેનું યૌવન અને વાદ્યક્ય સુખથી વ્યતીત થશે, કારણ કે તેનો જ્ઞાનકાળ ભવિષ્ય કાળની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેજ પ્રમાણે રાષ્ટ્રની બાબતમાં જુઓ,—જો રાષ્ટ્રના શૂતકાળના લોકોએ ઉત્તમ પુરુષાર્થ કરેલ હોય તે રાષ્ટ્રને વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળ પણ આનંદમાં વ્યતીત થશે. અને જે રાષ્ટ્રના લોકોએ જ્ઞાન કાળમાં પારતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરેલ હશે તેમનો ભવિષ્યકાળ કષ્ટમાં વ્યતીત થશે. કારણ કે (ભૂતં મય્યે, મય્યં ભૂતં આદિતં) જ્ઞાન ભવિષ્યમાં જ્ઞાન આપે છે અને ભવિષ્ય કાળનો ઉગમ જ્ઞાન કાળમાં થાય છે. આ પ્રમાણે વેદનો ઉપદેશ જોવા બ્રહ્મિતને માટે ઉપયોગી છે તેટલો જ રાષ્ટ્રને માટે પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. આ સત્યનો અનુભવ કરીને તથા પોતાના જ્ઞાન, ભવિષ્ય અને વર્તમાનનો વિચાર કરીને મનુષ્ય પોતાના ભવિષ્યકાળમાં દુરુપ પ્રાપ્ત થાય તેવાં બી સત્રિત કાળમાં પોતાનાજ પ્રયત્નથી ન વાવે. પરન્તુ તેને માટે એ ઉચિત છે કે તે વર્તમાન સમયમાં એવાં સુલભ કાર્ય કરે કે જેનાં શુભ ફળ તેને ભવિષ્ય કાળમાં પ્રાપ્ત થઇ શકે. આજની અમારી વર્તમાન કાળની સ્થિતિ અમને જ્ઞાન કાળના કર્મથીજ પ્રાપ્ત થઇ છે.

આત્માને જાનના કાળે જ અને આત્માને જાનના કાળે
નિર્માણ કરી શકા છીએ. તેજ ઉદ્ધૃતી વેળાં કહ્યું છે કે—

ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન

પુરુષ એવેદ સર્વે યદ્ગતં યદ્યત્ત માદયમ્ ।

(યા. ૧-૧૬-૧૨)

ઉત્તામૃતત્વસ્વેદાનઃ ॥ (૧૧ પાનુ ૩-૧૨ ૧૨)

પુરુષ એવેદ સર્વે યદ્ગતં યદ્યત્ત માદયમ્ ।

ઉત્તામૃતત્વસ્વેદાનઃ ॥ (અર્થ ૧૬૧૧૪)

“વર્તમાન કાળમાં જે પુરુષ છે તેજ તેનું જુદામુદ્દ
અને ભવિષ્ય કાળનું રૂપ છે અને જાન્યત્વનો રાખી છે
અર્થાત્ કાળ પુરુષને વર્તમાન કાળ તેના ભવિષ્ય કાળનું
બીજા છે અને જુદામુદ્દ પરિણામ દર્શાવે છે મનુષ્યના તાજા
વ્યવસ્થાથી આદ્યકાળ સુધી સમય કે તેને પોતાનું જાણવું જેવી
રીતે બનીત કહ્યું હતું કે અને તેવાથી જ સમજ સારી કે
તેનું ભવિષ્ય કેવું હતું કે સમજ પુરુષોની બાનતમાં પશુ અજ
વાત સત્ય છે, તાજાની વર્તમાન કાળની પરિસ્થિતિમાં તેના
જુદામુદ્દ પુરુષાઈ અથવા પુરુષાઈનીવાનાં પરિણામ રૂપે
દેખાય છે અને તે વર્તમાન કાળમાં જે કરે છે તે પોતાના
પુરુષ વર્ણના જ પોતાના ભવિષ્યની ભવિષ્યનાનાં બી વારી
રહી છે કારણ કે પ્રત્યેક પુરુષ જુદાકાળનું પરિણામ અને
ભવિષ્ય કાળનું બીજા ધારણુ કરે છે આશા છે કે પાઠક આ રીતે
પોતાની પરીક્ષા કરે અને પછી તે પોતાની ઉન્નતિનો માર્ગ
છે કે અધીરતિનો છે તેને નિશ્ચય કરે અને જો અવનતિનો
માર્ગ હોય તો તેના તત્કાલ ત્યાગ કરે અને ઉન્નતિના માર્ગ
પર જ હો મેલાર રહે તેમજ મનમાં આ મહત્વાકાંક્ષા ધારણુ
કરે કે—

આત્મ તેજ

મહાજાતા ધ્યાયાસમ્ । (મ ૨૦)

“હું મારા તેજથી તેજસ્વી બનીશ ” અન્યના તેજથી
તેજસ્વી બનવામાં પરાધીનતા છે પ્રત્યેક પોતાના તેજથી
તેજસ્વી બનવું જોઈએ પ્રત્યેક પોતાના સામર્થ્યથીજ પોતાની
રક્ષા કરી જોઈએ પ્રત્યેક પોતાનાં જાનથી જ જાણવાન
બનવું જોઈએ પ્રત્યેક પોતાના જ ધનથી જોય વિશ્વાસ જોય
વર્તે શેષ્ય છે આજ પ્રમાણે અન્યાય આગેનામાં પશુ બાણ્ય
જોઈએ જેની રક્ષા બીજાના જાણી શકાય છે, જે પોતાના
જાનથી વિચાર કરી શકે તો નથી, જેની પાસે પોતાનું પોણ

કાળના આજરૂક પદાર્થ નથી તેની રિયન શેયનીય અને
છે, આ જ નામમાં પદક જોતજ પોતાનો વિચાર કરીને જાનું
સક્રમે તેથી જ પોતાના તેજથી જ પ્રમણિત બનવાનો ઉપ
દેશ આ મ ન દર્શાવેલ છે પાઠક તેના વિચાર કરે અને
પોતાના સામર્થ્યથી સમર્થ બનીને અદો તેજસ્વી, યશસ્વી,
કૌર્મિમાન અને રત્ન ન અર્થાત્ શુદ્ધ અને મુક્ત બનવાનો
પ્રયત્ન કરે એજ પ્રમાણે આજગ પાનુ કહ્યું છે કે—

મહા પ્રાપ્તવર્ણસન કથ્યા રોષઃ (મુદ્રા) રવિર્વિષ ।

(મ ૨૧)

“હું માન જાનના પ્રમત્તથી પ્રમાણિત અને પોતાના
તેજથી તેજસ્વી બનીને પ્રકાશિત બનું ” આ મ નમાં પશુ
તેજ જાનને બેરંગનીને કહેવ છે અને ઉન્નતિને માટે જાનની
આવશ્યકતા અત્યંત છે એ વાત ફરીથી રમજ રીતે કહેવ છે
આજગ ઉદયને પ્રાપ્ત થવાના, પ્રમાણિત થવાનાને નમરકાર
કરવાનું કહેવ છે અને જે આ પ્રકારે પ્રમાણિત બની ગમેજ
છે તે પોતાનો અનુક્રમ સમર્પત કરીને અસ્ત પામે છે, તેને
જણ નમરકાર કરવાનું કહ્યું છે અર્થાત્ અન્યને સન્નિધિ રાખવા
નું કહ્યું છે મનુષ્યનો આદર્શ સ્વર્ગ છે સ્વર્ગની જેમ મનુષ્ય
પોતાનો અવ્યુદય કરે, સ્વર્ગની જેમ આ જમતમાં પ્રકાશિત
બને અને પ્રદિશ રહીને સર્વને પ્રકાશનો માર્ગ બનાવી અન્ત
મા કુનકૃત્ય બનીને અસ્તને પ્રાપ્ત થાય આ પ્રમાણે અસ્ત
પામવું એ પશુ આદર્શ રૂપજ થાય છે આ પ્રમાણે બધા
મનુષ્યો સુદાન પોતાનો આદર્શમાને અને તેની પાસેથી આ
બોધ પ્રાપ્ત કરે આ દરિનિન્દુથી વિચાર કરીને સ્વર્ગને
પોતાનો આદર્શમાનીને રક્ષા આ મ ન સુધીનો ઉપદેશ મનન
દ્વારા પોતાના અનર્થ રિય કરે તેના પછી એક અત્યંત
મહત્વપૂર્ણ મત્તવાગ છે તે પ્રત્યેક મનુષ્યે નિર્ણય રમરજમાં
ધારણુ કરવા યોગ્ય છે હવે તે જુએ

પોતાનો યશ

મહા પ્રણાયામ યમંગા જ્યોતિષા ધર્ષસા ચ માહૃતઃ
જૃતધર્મો વિદ્યાયા જરદાદિ સદસ્યાયુઃ મુદ્ગ
ચરેયમ્ ॥ (મ ૨૭)

મહા પ્રણાયામ યમંગા જ્યોતિષા ધર્ષસા ચ પરિવૃતઃ
સનેન ગુપ્તા મૃતેન મયેન ચ મુત (ચરેયમ્) ॥
(મ ૨૮-૨૯)

પાપ્મા મા મા પ્રાપ્ત સ્યુઃ મા મા પ્રાપ્ત
મહા યાચ સલિલેન અન્તેદ્ધે । (મ. ૨૯)

“ જ્ઞાન, આત્મરક્ષાનું સામર્થ્ય, તેજ અને જગથી યુક્ત બનીને, પરાક્રમ કરતાં કરતાં વિવિધ પુરુષાર્થનું સાધન પ્રાપ્ત કરતાં, દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત કરીને સદાચારથી જ વ્યવહાર કરીશ જ્ઞાન, આત્મરક્ષાનું સામર્થ્ય, તેજ અને જગથી યુક્ત બનીને, સત્યથી હ મેશાં સુરક્ષિત બનીને, ભૂત ભવિષ્ય અને નર્મમાન કાગમાં થનારાં કર્મોથી સુરક્ષિત બનીને, હું સદાચારથી વ્યવહાર કરીશ પાપ ભારી પાસે ન આવે, પાપી ભારી પાસે ન આવે, મૃત્યુનો ભય મને ન અડે, હું ભારી વાણીને શુદ્ધ છાવનથી યુક્ત બનાવુ છું ”

આમાંથી પ્રત્યેક વાક્ય એમ્બુ ૨૫૮, એમ્બુ તેજસ્વી, એટલું બોધપ્રદ અને એમ્બુ માર્ગદર્શક છે કે તેનું અધિક ૨૫૬૮૨૨૭ કરવાની અહીં આવશ્યકતા જણાતી જ નથી

પાઠક તેને વારવાર પાઠ કરે, વારવાર મનન કરે અને પોતાના આત્મામાં વેદના આ તેજસ્વી વિચાર રિચર કરે. આ વિચારોની રિચરતાથીજ મનુષ્ય વિજયી થશે અને અમ્બુ ૬૧ પ્રાપ્ત કરશે અને અન્તર્માં મન્ય પણ બનશે જે પાઠક આ પ્રકારે આ કાવ્યનું મનન કરશે તેઓ પોતાની ઉન્નતિનું પયોગી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ કાંડના પ્રત્યેક મંત્રમાં યુક્ત જ્ઞાન ભરપૂર ભરેલું છે કેવળ બાહ્ય અર્થ જાણવાથી પાઠકોએ એમ માનવાનું નથી કે અમે મંત્રનો આશય સમજી શીયો છે મંત્રનો આશય તો આગળ પાઠગના શ્રાવણી સાથે અને વિધાનોની સાથે સચિત્ત લાગડીને મનન કરવાથી જ ખ્યાનમાં આવી શકશે આશા છે કે આ મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશના કાવ્યથી પાઠક વધારેમાં વધારે બોધ પ્રાપ્ત કરીને કૃતકૃત્ય અને ધન્ય બનશે.

પરાક્રમથી વિજય

કાંડ ૮, સૂક્ત ૮

(જાણે - મૃગાગિરાઃ । દેવતા- દન્દ્ર, વનસ્પતિ, પરસેના-દલન વ)

હન્દ્રો મન્થતુ મન્થિતા શુક્રઃ શૂરઃ પુરંદુરઃ ।

યથા હનામ્ સેના અમિત્રાણાં સહસ્રશઃ

॥ ૧ ॥

પૂતિરજ્જુરુપધ્માન્ની પૂતિ સેના કૃણોત્વમૂમ્ ।

ધૂમમગ્નિ પરાહૃશ્યામિત્રાં હૃત્સ્વા દ્વંધતાં મયમ્

॥ ૨ ॥

અર્થ— (પુરં-દુર શૂર શુક્ર મંથિતા હન્દ્રઃ) શત્રુના નગરોને તોડનારો શૂર સમર્થ શત્રુસૈન્યનું મન્થનકર્તા ઈન્દ્ર (મન્થતુ) શત્રુસેનાનું મન્થન કરે (યથા) જેની શક્તિથી (અમિત્રાણાં સહસ્રશઃ સેના) શત્રુઓના હબ્દરો સૈનિકોને (હનામ્) અમે ભારીએ (૧)

(ઉપધ્માની પૂતિ-રજ્જુ) સળગાવેલી દુર્ગંધયુક્ત દોરી, (અમૂ સેના પૂતિ કૃણોતુ) આ સેનાને દુર્ગંધયુક્ત બનાવે (ધૂમં અગ્નિ પરાહૃશ્ય) ધૂમાડો અને અગ્નિને હૃત્થી બોધને (અમિત્રાઃ હૃત્સુ મયં આદધતા) શત્રુઓના હૃદયમાં ભયને ધારણ કરે (૨)

ભાવાર્થ— શત્રુની શત્રુઓના ખીલાઓને તોડી નાખે અને શત્રુસૈન્યને વેરવિખેર કરી નાખે અમે પણ હબ્દરો શત્રુ વીરોને ભારી નાખીએ (૧)

શત્રુસેના પર હુમલો કરવા માટે સળગાવેલી દોરીવાળી વાં શત્રુસૈન્યમાં ખરાબ વાસવાળો ધૂમાડો ઉત્પન્ન કરે આ ધૂમાડોને અને જ્વાળાને બોધને શત્રુઓ ભયભીત બને (૨)

૩૨ [અર્થર્થ અનુ ભા ૨]

અમૂનંશત્થ નિઃ શૃણોહિ સાદ્રામૂનપદિરાજિરમ ।

તાજન્નદ્ધં દ્વ મજ્જન્તાં હન્ત્વેનાન્વધંકો વૃધંઃ ॥ ૩ ॥

પરુપાન્નમૂનપરુપાહ્લઃ કુળોત્તુ હન્ત્વેનાન્વધંકો વૃધંઃ ।

ક્ષિપં શૂર દ્વ મજ્જન્તાં વૃહજ્જાલેન્ સંદિતાઃ ॥ ૪ ॥

અન્તરિક્ષં જાલંમાસીજ્જાલવૂળ્હા વિશો મુહિઃ ।

તેનાંમિધાય વસ્યૂનાં શક્રઃ સેનામપાવપત્ત્

॥ ૫ ॥

વૃહાન્નિ જાલં વૃહતઃ શક્રસ્ય વાજિનીંવતઃ ।

તેન્ શાંત્રંનમિ સર્વાદ્યુદ્ધિજ્જ યથા ન મુચ્ચાતે કત્તમશ્વનેર્પામ્

॥ ૬ ॥

વૃહતે જાલં વૃહત ઇન્દ્ર શૂર સહસ્રાર્ધસ્ય શતર્ષીર્ણસ્ય ।

તેન્ શાન્તં સહસ્રંમયુતં ન્યવિર્બુદ્ધં જયાન્ શક્રો વસ્યૂનામમિધાય સેનયા

॥ ૭ ॥

અર્થ--દે (અશ્વ-સ્ય) યોદ્ધાપર ચડેલા વીર । (અમૂન નિઃ શૃણોહિ) તેમને કહીનારો । (સાદિ-ર) શત્રુઓને ખાઈ જનારા વીર । (અમૂન અર્જિરં લાદ) તેમને જલદીથી ખાઇ જાઓ. (તાજન્નદ્ધં) શીઘ્ર બળન કરનારાની જેમ (મજ્જન્તાં) લગ્ન કરવામાં આવે. અને (વધઃ વધૈઃ) પનાજ હન્તુ વધ કરનારો શસ્ત્રોથી તેમને મારે. (૩)

(પરુપ-આહ) કઠોર આબ્હાન કરનારા વીર । (અમૂન પરુપાન્ન કુળોત્તુ) તેમને કઠોર બનાવે (વધકઃ વધૈઃ) પનાજ હન્તુ । વધકર્તા શસ્ત્રોથી તેમનો વધ કરે. (વૃહત્-જાલેન્ સંદિતાઃ) ઘણી ભોટી બળથી બંધબેસા શત્રુ (શૂર દ્વ ક્ષિપ મજ્જન્તાં) બાણની માફક જલદી તૂટી જાય (૪)

(અન્તરિક્ષં જાલં આસીત) અન્તરિક્ષ બળ છે અને (મુહિઃ વિશઃ જાલવૂળ્હા) વિસ્તૃત દિશાઓ બળવાન કહે છે. (તેન્ વસ્યૂનાં સેનાં અમિધાય) તેથી શત્રુની સેનાને પકડીને (શક્રઃ અપ અવપત્ત) શસ્ત્રો તેમને નમાડી દે છે. (૫)

(વાજિનીંવતઃ વૃહત શક્રસ્ય) સેનાની સાથે ચડેનારા મહા ઇન્દ્રની (વૃહત્ હિ જાલં) ભોટી બળ છે. (તેન્ સર્વાન્ શત્રૂન્ અમિન્યુદ્ધજ) તેનાથી અર્ધ શત્રુઓને ચારે બાજુથી આવીને કર, (યથા દર્પાં કત્તમં) જન ન મુચ્ચાતે) જેથી તેઓમાનો એક પણ તેમાંથી છૂટી ન શકે (૬)

કે (શૂર ઇન્દ્ર) શૂર ઇન્દ્ર । (સહસ્રાર્ધસ્ય શતર્ષીર્ણસ્ય વૃહતઃ) મહત્વો જેની પૂલ કરે છે અને સેંકડો સામર્થ્યવાળા મહાન ઇન્દ્ર (વૃહત્ જાલં) આ તારી મહાન બળ છે. (તેન્ અમિધાય) તે બળથી તેમને ઘેરીને લથા (સેનયા) પોતાની સેના દ્વારા (શક્રઃ) ઇન્દ્ર (વસ્યૂનાં શાન્તં સહસ્રં અયુતં ન્યવિર્બુદ્ધ અમિધાય જયાન્) શત્રુઓના સેંકડો, હજારો, લાખો અને કરોડો સેનિકોને મારી નાખે છે. (૭)

અનુવાદ-- યોદ્ધાપરો શત્રુઓને મારે. આમણ વીર શત્રુઓને ખાઈ નધ, એકને કે તેના નાશ કરે અમારા વીર પોતાના શસ્ત્રોથી શત્રુઓના નાશ કરે (૩)

અમારા સેનાપતિ પોતાના બાણથી અમારા સેનિકોને ખીરજ દઇ કઠોર બનાવે અમારા વીર શત્રુઓના નાશ કરે. ભોટી બળમા શત્રુના સેનિકોને પકડીને તેમનો નાશ કરે (૪)

આ અન્તરિક્ષ પોતી બળ છે. તેના ચાલેલા એ આ ભોટી દિશાઓ છે આ બળથી શત્રુઓને પકડીને શસ્ત્રો તેમનો નાશ કરે. (૫)

અયં લોકો જાલમાસીચ્છકસ્ય મહતો મહાન્ ।

તેનાહમિન્દ્ર જાલેનામૂંસ્તમસામિ દંધામિ સર્વાન્

॥ ૮ ॥

સેદિરુગ્રા વ્યુદ્ધિર્નાર્તિશ્વાનપવાચના ।

શ્રમસ્તન્દ્રીશ્ચ મોહશ્ચ તૈરમૂનમિ દંધામિ સર્વાન્

॥ ૯ ॥

મૃત્યવેડમૂન્ય ચંચલામિ મૃત્યુપાશૈરમી સિતાઃ

મૃત્યોર્યે અંચલા દુતાસ્તેભ્યં एनान्પ્રતિં નયामિ વક્ષા

॥ ૧૦ ॥

નયંતામૂનમૃત્યુદૂતા યમદૂતા અપોમ્મત ।

પરઃ સહસ્રા હંન્વન્તાં તૂળેહૈનાનમૃત્યુર્મિ ભવસ્યં

॥ ૧૧ ॥

સાધ્યા એકં જાલવૃણ્ડમુદ્યત્યં યુન્ત્યોર્જસા ।

રુદ્રા એકં વસંત્વ એકમાદિત્યૈરેક ઉદ્યતઃ

॥ ૧૨ ॥

અર્થ — (મહતઃ શક્ત્ય) મહાન ઇન્દ્રનો (અયં મહાન્ લોક) આ મારો લોક (જાલ આસીત) બળ જ હતો. (તેન ઇન્દ્રજાલેન) તે ઇન્દ્રની બળથી (સર્વાન્ અમૂનતમસા અહં અભિદધામિ) આ સર્વ શત્રુઓના વીરોને અન્ધકારથી હું ઘેરું છું. (૮)

(ઉપ્રા સંદિઃ) ધણેજ થાક (વ્યુદ્ધિઃ) નિધનતા. (અનપવાચના આર્તિઃ ચ) વર્ણન ન કરી શકાય એવાં કષ્ટ, (શ્રમ) મહેનત, પરિશ્રમ, (તન્દ્રીઃ મોહઃ ચ) આળસ અને મોહ (તૈઃ અમૂન સર્વાન્ અભિદધામિ) તેનાથી આ સર્વ શત્રુઓને હું ઘેરું છું (૯)

(અમૂન મૃત્યવે પ્રયચ્છામિ) તે શત્રુઓને હું મૃત્યુને સોંપી દઉં છું, (મૃત્યુપાશૈઃ અમીઃ સિતાઃ) મૃત્યુના પાશથી તેઓને બાંધેલા છે (મૃત્યોઃ યે અચ-લાઃ દૂતા-) મૃત્યુના પાશથી મારી નાખનારા જે દૂતો છે (તેભ્યઃ एनान् વદધ્વા પ્રતિ નયામિ) તેનાથી તેમને બાંધીને લઈ બહાર છું (૧૦)

હે (મૃત્યુદૂતા) મૃત્યુના દૂતો ! (અમૂન નયત) તેમને લઈ ચાલો. હે (યમદૂતાઃ) યમના દૂતો ! (અપોમ્મત) તેમને અપાત કરે. (પરઃ સહસ્રાઃ હંન્વન્તાં) હજારોની ઉપર મારી નાખવામા આવે (एनान् ભવસ્ય સત્યં તૂળેદુ) તેમનો ઈશ્વરના અભિપ્રાય પ્રમાણે નાશ કરે. (૧૧)

(સાધ્યાઃ એકં જાલવૃણ્ડ ઉદ્યત્યં) સાધ્ય દેવ એક બાળના હડાને ઉઠાવીને (ઓજસા યન્તિ) બળની સાથે બળ છે. (રુદ્રા એકં) રૂદ્રદેવ એકને, (વસવ એકં) વસુ દેવ એકને પકડે છે અને (આદિત્યૈઃ એકઃ ઉદ્યતઃ) આદિત્ય દેવેએ એકને ઉઠાવી લીધેલ છે (૧૨)

સાધ્યાર્થ — સૈન્ય સાથે હુમલો કરનારા ઇન્દ્રની પાસે મોટી બળ છે તેનાથી શત્રુસૈન્યને બાંધવામા આવે અને તેમણી કોઈ બચી નહિ શકે. (૯)

અનેક પરાક્રમ કરનારા પૂજનીય ઇન્દ્રદેવની મહાબળ છે તે બળમા શત્રુઓના સૈનિકોને બાંધવામા આવે છે અને તેમના હૃલોદો અને લાખો સૈનિકો માર્યાં બળે. (૭)

મહાન ઇન્દ્રનો આ વિરૂપ લોક જ એક મોટી બળ છે આ ઇન્દ્રબળમા સર્વ શત્રુઓ અન્ધકારથી જ ઘાઈ બળ છે (૮) થાક, નિર્ધનતા, કષ્ટ, પરિશ્રમ, આળસ, અજ્ઞાન, ઇલાદિથી શત્રુઓને ઘેરીએ લીએ (૯)

તે શત્રુઓને મૃત્યુની પાસે મોકલુ છે. મૃત્યુના પાશથી તેઓને બાંધવામા આવ્યા છે. મૃત્યુના આ મારક દૂતો તેમની પાસે શત્રુઓને લઈ બહાર છું (૧૦)

મૃત્યુના દૂતો અમારા શત્રુઓને પકડે. યમદૂતા તેમની સમાધિ કરે આ પ્રમાણે હંન્વેશ શત્રુઓ માર્યાં બળ (૧૧)

ચિથ્વે દેવા ઉપરિષ્ઠાદુઃજન્તો યન્ત્વોર્જસા ।

મધ્યેન ઇન્તો યન્તુ સેનામદ્ગિરસો મહીમ્

॥ ૧૩ ॥

ધનસ્પતીન્વાનસ્પત્યાનોપેધીરુત વીરુધઃ ।

દ્વિપાચતુર્વાદિષ્ણામિ યથા સેનામમ્ હનન્

॥ ૧૪ ॥

ગન્ધર્વાક્ષરસઃ સર્વાન્દેવાન્પુષ્પજનાન્પિતૃન્

દુદાન્નદદાનિષ્ણામિ યથા સેનામમ્ હનન્

॥ ૧૫ ॥

દમ હ્રતા મૃત્યુપાશા યાનાકમ્ય ન મુચ્યસે ।

અમુષ્યા હન્તુ સેનાયા દ્વં કૂટં સહસ્રશઃ

॥ ૧૬ ॥

ધર્મઃ સમિન્દ્રો અગ્નિનાયં હોમઃ સહસ્રહઃ ।

મવશ્ચ વૃક્ષિવાહુશ્ચ શર્વે સેનામમ્ હંતમ્

॥ ૧૭ ॥

અર્થ— (વિશ્વે દેવાઃ ઉપરિષ્ઠાઃ દુઃજન્તાઃ) વિશ્વે દેવો ઉપરથી જ દુષ્ટોને દબાવીને (ઓજસા યન્તિ) બળ પૂર્વક આલે છે (અગિરસ મધ્યેન મહીં સેનાં ઇન્તાઃ) અગિરસ વચમાંથી મોટી સેનાને નાશ કરીને (યન્તુ) બળ. (૧૩)

(ધનસ્પતીન્ ધાનસ્પત્યાન્) વનરપતિ અને તેનાથી બનેલા પદાર્થો (ઓપધીઃ ઉત વીરુધઃ) ઔપધિ. ઓ. અને લતાઓ, (ચતુર્વાદ દ્વિપાત્) ચાર પગવાળા અને બે પગવાળા તેમને (ઇષ્ણામિ) હું પ્રેરિત કરું છું, (યથા અમ્ સેનાં હનન્) જેનાથી આ સેનાનો નાશ કરે છે. (૧૪)

(ગન્ધર્વાક્ષરસઃ સર્વાન્) ગંધર્વ, અક્ષર, સર્પ (દેવાન્ પુષ્પજનાન્ પિતૃન્) દેવ, પુણ્ય જન અને પિતૃઓ આ (દુદાન્ન અદદાન્ન ઇષ્ણામિ) ભેગેલા અને ન ભેગેલા બધાને હું પ્રેરું છું. (યથા અમ્ સેનાં હનન્) જેનાથી આ સેનાનો નાશ થાય ॥ (૧૫)

(દમે મૃત્યુપાશાઃ હ્રતાઃ) આ મૃત્યુના પાશ લગેલા છે. (યાન્ આકમ્ય ન મુચ્યસે) જેનું આક્રમણ કરીને હું છૂટી શકશે નહિ. (અમુષ્યા સેનાયાઃ) આ સેનાના (દ્વં કૂટં) આ કેન્દ્રને (સહસ્રશઃ હન્તુ) સહસ્ર પ્રકારે મારી નાખે. (૧૬)

(અયંધર્મઃ હોમઃ) આ પ્રદીપ હોમ (અગ્નિના સહસ્રહઃ સમિદ્) અગ્નિ દ્વારા હતાકે રીતે પ્રજ્વલિત બનેલો છે. (મવઃ વૃક્ષિવાહુઃ શર્વઃ) બવ અને વિચિત્ર બાહુવાળો શર્વ જે તમો બન્ને (અમ્ સેનાં હંતમ્) આ સેનાને મારે. (૧૭)

બાવાર્થ— સાધ્ય, ૩૬ વસુ અને અશ્વિત્ય તેઓ આ જગતના ચારે વાંસાઓને પકડીને વેમથી રોકે છે (૧૨)

વિશ્વેદેવો ઉપરથી દુષ્ટો કરે છે અને આગિરસોએ શત્રુસેનાના મધ્યસ્થસ્થા દુષ્ટોને વ્યથાઓ ॥ (૧૩)

વનરપતિ, વનરપતિથી બનેલા પદાર્થો, ઔપધિ, લતા, દ્વિપાદ અને ચતુર્પાદ ઇત્યાદિ સર્વે માણસ સદાયક થાઓ અને તેમની સદાયકતાથી હું શત્રુને નાશ કરું. (૧૪)

ગંધર્વ, અક્ષરઓ, સર્પ, દેવ, કુણ્ડળજન, ચિત્ત, પરિચિત્ત, અને અપરિચિત્ત અને સદાયકતા કરે જેની સદાયકતાથી હું શત્રુઓને નાશ કરું. (૧૫)

આ મૃત્યુપાશા લગાડેલા તેઓમાંથી કોઈ છૂટશે નહિ આ શત્રુસેનાનું આ કેન્દ્ર ભરે પ્રકારે હું નાશ કરીશ. (૧૬)

આ ચક્ર અગ્નિથી પ્રદીપ થયેલ છે આ ચક્રદ્વારા શત્રુસેના નાશ પામે (૧૭)

મૃત્યોરાપમા પંચન્તાં ક્ષુધં મૈદિં વધં મયમ્ ।

દન્દ્રંશ્ચાક્ષુજાલામ્યાં શર્વં સેનામમું હંતમ્

॥ ૧૮ ॥

પરાજિતાઃ પ્ર ત્રસતામિત્રા નુત્તા ધાવતુ વ્રહ્મણા ।

વૃહસ્પતિપ્રણુત્તાનાં મામીપાં મોચિ કશ્ચન

॥ ૧૯ ॥

અર્ધં પચન્તામેપામાયુધાનિ મા શક્નન્પ્રતિધામિપુંમ્ ।

અર્થૈપાં વહુ વિભ્યતામિર્ષવો બ્રન્તુ મર્મણિ

॥ ૨૦ ॥

સં ક્રૌંશતામેનાન્યાવાંપૃથિવી સમન્તરિક્ષં સહ દેવતામિઃ

મા જ્ઞાતારં મા પ્રતિષ્ઠાં વિદન્ત મિથો વિદ્ધિનાના ઉપં યન્તુ મૃત્યુમ્

॥ ૨૧ ॥

દિશશ્ચત્ત્રોડશ્વતર્યોં દેવરથસ્ય પુરોડાશાઃ શપ્તા અન્તરિક્ષમુદ્ધિઃ ।

દ્યાવાપૃથિવી પક્ષસી ક્રત્તવોડમીશવોડન્તર્દેશાઃ કિંકરા વાક્પરિરથ્યમ્

॥ ૨૨ ॥

અર્થ—(મૃત્યો આપં ક્ષુદં મૈદિં વધં મય) મૃત્યુથી કષ્ટ, ભૂખ, બધન, વધ અને ભયને (આપચન્તાં) પ્રાપ્ત થાઓ. ઉ શર્વં । (દન્દ્રઃ ચ) અને ઇન્દ્ર તમે બને (અમું સેનામમું હંતમ્) આ સેનાને મારો. (૧૮)

ઉ (અમિત્રાઃ) શત્રુઓ । તમે (પરાજિતાઃ પ્ર ત્રસત) પરાજિત બનીને ત્રસત થાઓ. (વ્રહ્મણા નુત્તા ધાવત) શાનથી પ્રેરિત થઇને નાચી જાઓ. (વૃહસ્પતિ-પ્રણુત્તાના અમીપાં) શાની દ્વારા પ્રેરિત થઇને તેઓઆથી (કશ્ચન મા મોચિ) કોઇ એક પણ ન બચે. (૧૯)

(ઇપાં આયુધાનિ અવપચન્તાં) તેમના શસ્ત્રાઓ નીચે પડી જાય, (પ્રતિષ્ઠાં હપું મા શક્નન્) પ્રતિ-પક્ષથી આવેલા બાણને તેઓ ન સહી શકે. (અર્ધં ઇપાં વહુ વિભ્યતા) હવે તેને ઘણીજ બીતિ લાગે. તેમના (મર્મણિ હવઃ બ્રન્તુ) મર્મસ્થાનોમા બાણ લાગે (૨૦)

(દ્યાવાપૃથિવી ઇનાન્ સંક્રોશન્તા) ધુલોક અને પૃથ્વી તેમની નિંદા કરે. (અન્તરિક્ષં દેવતામિઃ સહ સં) અતરિક્ષના દેવોની સાથે તેમની નિંદા કરે. (જ્ઞાતારં મા) તેઓ જ્ઞાની લોકોને પ્રાપ્ત ન કરે (મા પ્રતિષ્ઠા વિદન્ત) તેઓ પ્રતિષ્ઠાને પણ પ્રાપ્ત ન કરે. (મિથઃ વિદ્ધિનાઃ મૃત્યું ઉપયન્તુ) પરસ્પર મારી નાખતા સર્વ મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાઓ (૨૧)

(ચત્તસ્રં દિશ) ચાર દિશાઓ, (દેવરથસ્ય અશ્વતર્યઃ) દેવરથને ઘોડીઓ. જોડેલી છે (પુરોડાશાઃ શપ્તા) પુરોડાશ તેની બરીઓ છે (અન્તરિક્ષં ઉદ્ધિઃ) અન્તરિક્ષ ઉપરનો ભાગ છે (દ્યાવા પૃથિવી પક્ષસી) ધુલોક અને પૃથ્વી તેના બે પડખા છે. (ક્રત્તવઃ અર્મીશવઃ) ક્રતુ તેના દોરકા છે. (અન્તર્દેશા કિંકરા.) વચ્ચેના પ્રદેશો રથરક્ષક છે અને (વાક્ પરિરથ્ય) વાણી રથનો અન્ય ભાગ છે (૨૨)

ભાવાર્થ— મૃત્યુથી કષ્ટ, ક્ષુધા, બધન, વધ અને ભય શત્રુઓને પ્રાપ્ત થાઓ, અને આ પ્રમાણે ભયથીત બનેલા શત્રુઓને નાશ થાઓ (૧૮)

શત્રુ પરાજિત થાઓ તેઓ નાસી જાય અમારા જ્ઞાની વીરો દ્વારા પ્રેરિત થયેલા શત્રુ કોઇ પણ પ્રકારે બચી ન જાય (૧૯)

શત્રુઓના શરીરો નીચે પડી જાય, તે અમારા શસ્ત્રોને સહન ન કરી શકે તેઓ ઠરી જાય, અને તેમના મર્મસ્થાનો વિધાઇ જાય

સર્વ લોકો આ શત્રુઓની નિંદા કરે કોઇ પણ જ્ઞાની મનુષ્યની સદાય અમારા શત્રુઓને પ્રાપ્ત ન થાઓ, તેઓ કોઇ પણ રથને સ્થિર ન થઇ શકે તેઓ અદર અદર કટાઇને મરી જાય (૨૧)

સંયત્સરો રથઃ પરિવત્સરો રથોપસ્યો વિરાટીપાત્રી રથમુગમ્ ।

ઇન્દ્રઃ સમ્પ્રષાશ્ચન્દ્રમાઃ સારાંચિઃ

॥ ૨૩ ॥

હૃતો જંયંતો વિ જંય સં જંય જય સ્વાહા ।

દ્વમે જંયન્તુ પરામી જંયન્તાં સ્વાહૈર્મ્યો દુરાહામીર્મ્યઃ ।

નીલ્લોહિતેનામૂનમ્યવતનોમિ

॥ ૨૪ ॥

અર્થ— (સંયત્સરઃ રથઃ) ૧૧૧ રથ છે. (પરિવત્સરઃ રથોપસ્યઃ) પરિવત્સર રથમાં બેસવાની બેઠક છે. (વિરાટ્ રૂપા) વિરાટ ભેટવાનો વચ્ચેનો ફાટ છે. (અગ્નિઃ રથ-મુગમ્) અગ્નિ રથનું મુખ છે. (ઇન્દ્રઃ સમ્પ્રષાઃ) ઇન્દ્ર ઠાપી બાણ બેસનારા અને (ચન્દ્રમાઃ સારાંચિઃ) ચન્દ્ર સારાંચી છે. (૨૩)

(દત્તઃ જયઃ) અર્ધાંથી જય પ્રાપ્ત કર (દત્તઃ વિજયઃ) અર્ધાંથી વિજય થાઓ. (સંજય જય) સારી રીતે જય પ્રાપ્ત કર. (સ્વ-આહા) આત્મ સમર્પણ કર. (દ્વમે જયન્તુ) આ અમારા વીર જય પ્રાપ્ત કરે. (અમો પરાજયન્તાં) આ શત્રુ સંનિહા પરાજયને પ્રાપ્ત થાઓ. (સ્વાહા સ્વાહા) તેમને માટે શુભ વચ્ચે. (અમીર્મ્યઃ દુરાહા) આ શત્રુઓને માટે ખરાબ વચ્ચે. (નીલ્લોહિતેન અમૂનમિ અવતનોમિ) વાહણી રંગના અને લોખંડના રંગના-લોહીથી આ શત્રુઓને સર્વ પ્રકારે નીચે પાડી નાખું છું. (૨૪)

ભાષાર્થ— દેવરમ્બી પાંદ્રીમો ચારે દિશાઓ છે, તે રંગના વિવિધ બાજ પુરોહત, અન્નરિક્ષ, ધુટોક, પૃથ્વી, આ છે. ૭ મનુ પાંદ્રીમોની સમાપ્ત છે, વચ્ચેનું સ્થાન-અંતરિક્ષ નોકર છે અને વાળી જ મંથન સ્થાન છે. (૨૩)

સ્વ-વત્સર, પરિવત્સર, વિરાટ અગ્નિ ક્રમશઃ ૨૫, બેસવાનું સ્થાન, ફાટ અને રથમુખ છે. ઇન્દ્ર આ રથમાં ઠાપી બાણ ધરી છે અને ચન્દ્રમા સારાંચીભૂત કરે છે. (૨૩)

આ પ્રકારે જય પ્રાપ્ત કર, વિજય મ પાદન કર, આત્મસમર્પણથી જ જય મેળે છે. આ અમારા વીર જય પ્રાપ્ત કરે. શત્રુને પરાજય થાઓ આજ લોકોના શ્રમ આશિર્વાદ, શત્રુઓને સ્થપ સર્વ શત્રુઓનું નીચે પાતન હો. (૨૪)

પરાક્રમથી વિજય

યુદ્ધની નીતિ

યુદ્ધનીતિનું વર્ણન કરતાં યુક્તો વેદમાં અનેક છે પરંતુ આ યુદ્ધમાં “ભગ-યુદ્ધ” નું વર્ણન છે, આ આ યુદ્ધની વિશેષતા છે. ભગમાં શત્રુ સૈન્યને પકડીને સર્વ સૈનિકોને ભગમાં બાંધ્યા પછી ઉચિત સ્થાનથી તેમને વધ કરવો એનું નામ ભગ યુદ્ધ છે. પાંદ્રીકાંઠે ભગ તે ભેદજ દરે. ધાર્યું ખરું બાહલીઓ પકડનારા માછી લોકો સુતરની ભગ બનાવે છે અને તેમાં માછલાં પકડે છે. આ સુતરની ભગ યુદ્ધમાં ઉપયોગિ થતી નથી કારણ કે શત્રુના સંનિહા

કામ આ ભગમાં બંધાઈ જાય તે તેમનાં તીક્ષ્ણ કુશળી તે ભગને કાપી નાખે ને તેઓ પકાર નીકળી આવશે. તેથી યુદ્ધની ભગ એવી હેલવી ભોલો છે કે જે સહેલાઈથી કષાય જાય નહિ

આજ કાલ યુદ્ધમાં તારની ભગ અથવા કાંઠાવાળા તારની ભગ વપરાય છે. ધાર્યું ખરું કષય છે કે જે ઇન્દ્ર ભગનું વર્ણન આ યુદ્ધમાં કરવામાં આવ્યું છે તે આજ જ પ્રકારની લોકોના કાંઠાવાળા અથવા બીજા કાંઈ તારની ભગ બનાવેલી દરે ઇન્દ્રના શત્રુઓ સમક્ષ છે, તે બચાવ્ય અને

શસ્ત્રાન્ન સંપન્ન હોય છે, તેઓ સતતની જાળમાં બંધાઈ
નળ અને સહેજમાં મરી નળ એ શક્યતા બહુજ ઓછી છે.
આ સંકટમાં ઇન્દ્રે આવી જાળમાં હળારે અને લાખો
શત્રુઓને બાંધ્યા અને મારી નાખ્યા એવું વર્ણન છે, તેથી
આ જાળ લોકાની જ હોવી જોઈએ એ નિઃસંદેહ છે. તેનું
વર્ણન આ પ્રમાણે છે—

શુદ્ધજાલેન સંવિતાઃ ક્ષિપ્રં મજ્યન્તામ્ । (મં. ૪)

શકસ્ય અન્તરિક્ષં જાલં આસીત્ । મહીં વિશઃ
જાલદણ્ઢાઃ । તેન અભિધાયં દસ્યૂનાં સેનાં
અપાઘવત્ । (મં. ૫)

ધાજિનીયતઃ શકસ્ય શુદ્ધજાલમ્ । તેન સર્વાન્
શત્રુન્યુજ્ઞ, યથા દવાં કતમચ્ચનન સુચ્ચાતે ॥

(મં. ૬)

દે શૂર દન્દ્ર ! શતયોયંચ્ય તે શુદ્ધ જાલમ્ ।
તેન દસ્યૂનાં સહસ્રં અયુતં જઘાન ॥ (મં. ૭)

“ ઇન્દ્ર પોતેજ ધણે યુદ્ધવીર છે તેની પાસે સૈન્ય પણ
પુષ્કળ છે. તે પોતે સૈંકડો પ્રકારનાં પરાક્રમો કરે છે. તેની
પાસે એક ધણી મોટી ભારે જાળ છે. તેની જાળ અન્તરિક્ષ
જેટલી વિશાળ છે એમ જ માની લેને. ચારે દિશામાં આ
જાળના જાણે મોટા યાંબસાઓ ઉભા કર્યા છે. આ વિસ્તૃત
જાળમાં શત્રુઓનું સૈન્ય પકડાઈ ગયું છે અને એકવાર સૈન્ય
પકડાઈ ગયું પછી તેમાંથી એક પણ બચવાની શક્યતા છે
નહિ. આ રીતે આના પ્રકારનાં જાળ યુદ્ધમાં ઇન્દ્ર હળારે
અને લાખો શત્રુઓનો સંહાર કરે છે ” આ મંત્ર લાગમાં
આ વર્ણન ધણેજ અતોદર્ય છે અને તેથી જાળ યુદ્ધનું
મહત્ત્વ પણ પ્રગટ થાય છે. એક વાર શત્રુ જાળમાં બંધાઈ
નળ પછી તેમની હાલચાલ પણ બન્ધ થઈ નળ છે. આવી
રીતે જાળમાં બંધાએલા શત્રુઓનો વધ કરવો ધણેજ
સહેલો થઈ પડે છે, કારણ કે આવી જાળમાં શત્રુઓને એક
વાર પકડ્યા પછી પોતાનાં સૈનિકો પાસેથી જ તેમનો વધ
કરવો છે એમ આ સંકટમાં કહ્યું છે—

શક્તઃ સેનયા તેન (જાલેન વદ્ધં) દસ્યૂનાં
સહસ્ર જઘાન (મં. ૭)

“ ઇન્દ્ર પોતાની સેના દ્વારા તે જાળમાં બંધાએલા શત્રુના
હળારે સૈનિકોને મારે છે. ” આ વર્ણનથી રજત થાય છે કે
જાળમાં બંધાએલા શત્રુ સૈન્યનો વધ કરવો એ તદ્દન સહેલું

છે. આ જાળ પૃથ્વી પર ધણી મોટા વિસ્તારમાં ફેલાયેલી છે
એ બાજતમાં નિમ્નલિખિત મન્ત્ર જુઓ—

અયં મહાન્ લોકઃ શકસ્ય જાલં આસીત્ ।

તેન દન્દ્ર જાલેન સર્વાન્ તમસા વામિદધામિ ॥

(મં. ૮)

સાધ્યાઃ રુદ્રાઃ ઘસવઃ જાલદણ્ઢં ઉઘમ્ય

ઓજસા યન્તિ । આદિત્યે દકઃ (ઘણ્ઢઃ)

ઉઘતઃ ॥ (મં. ૧૨)

વિશ્વેદેવાઃ ઓજસા ઉપરિષ્ટાત્ પન્તુ । અંગિરસઃ

મચ્યેન સેનાં ધ્રન્તઃ યન્તુ ॥ (મં. ૧૩)

“ આ પૃથ્વી પર ઇન્દ્રની જાળ ફેલાયેલી છે. આ ઇન્દ્રની
જાળથી શત્રુઓને અંધારામાં ઘેરવામાં આવે છે. સાધ્ય,
રુદ્ર, વસુ, અને આદિત્ય આ સર્વ દેવો જાળનો એક એક
યાંબસો પકડીને વેગથી દોડે છે વિશ્વે દેવ અને અંગિરસ
પણ શત્રુ સેનાની વચમાંથી અને ઉપરથી હુમલો કરે છે. ”
આટલો મોટો વિસ્તાર આ જાળનો હોય છે. આ જાળથી
સર્વ પૃથ્વી અને અન્તરિક્ષ પણ જરાઈ નળ છે. અર્થાત્
શત્રુનું સર્વ સૈન્ય ચારે બાજુઓથી આ જાળ દ્વારા ઘેરાઈ
નળ છે આ મંત્રોથી એવું પ્રતીત થાય છે કે જે રીતે શત્રુનું
સૈન્ય ફરે છે તેજ પ્રકારે આ જાળ પણ ફરવામાં આવે છે.
એટલા મારે જ જાળના યાંબસો પકડીને વસુ, રુદ્ર, આદિત્ય
અને સાધ્ય વેગથી જમણ કરે છે વિશ્વે દેવ પોતાના સૈન્ય
સાથે ઉપલા ભાગપરથી હુમલો કરે ॥ અને અંગિરસોની સેના
વચ્ચેથી હુમલો કરે છે. આ પ્રકારે શત્રુ સૈન્યને યુદ્ધમાં
થયેલા સખીને વસુ, રુદ્ર અને આદિત્યો એવી રીતે
જાળના દંડઓને પકડીને દોડે છે કે જાળ એવી રીતે ફેલાઈ
જાય કે શત્રુઓ એમની મેળેજ જાળમાં આવીને ફસાઈ નળ.
આ યુદ્ધ કૌશલ્યની વાત છે અને જે લોકો યુદ્ધ કળા બરાબર
જાણે છે તેઓ જ આ વાત જાણી શકે છે. અહીં મન્ત્રો
દ્વારા આ વિષયને રજત કરેલ છે. આ મંત્રલાગને વિચાર
કરીને પાકડગણ પણ આ વિષયનું થોડું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે શકે
છે. અહીં સાધ્ય, વસુ, રુદ્ર, આદિત્ય, વિશ્વેદેવ અને
અંગિરસ આ સેના વિભાગ અને સેનાઅધેશનાં નામ છે
તેમનાં વિશેષ કાર્યો યુદ્ધ ભૂમિમાં હોય છે. તેથી આ ભિન્ન
ભિન્ન નામો હોય છે. આ સર્વનો મુખ્ય ઇન્દ્ર છે. તેનું કાર્ય,
(દન્દ્ર ન દ્વ) શત્રુઓનું વિધરણ કરવાનું છે. તેના આ
કાર્યનું વર્ણન પ્રથમ મન્ત્રમાં આ પ્રકારે કરેલ છે.

મનિયતા કારા કાચ મુરદરા હન્દ્રા મન્થતુ ।

(મ. ૧)

“યતુ સૈન્ય ય મન્થ કરનારો હન્દ્ર શર અને સમર્થ બનીને (મુર-દરા) યતુઓના ક્રોધતાઓનું બેદન કરે ” આમાં પ્રત્યેક હન્દ્ર હન્દ્ર યાવં દશાં છે યતુઓના ક્રોધતાઓને તોડનાનું કાવં હન્દ્ર કરે છે આ ક્રોધતાઓમાંથી યતુ સૈન્યને બહાર કાઢીને તેમને પોતાની જાગૃતિ બાંધીને મારી નાખે છે આ પ્રકારે આ જાગૃતિની નીતિ છે

આ પ્રકારનું જાગૃતિનું સમાન એ આપણી પાસે હોય તે યતુપર વિશ્વ પ્રાપ્ત કરાવના વિશ્વાસ પોતાના સૈનિકોમાં આવે છે, અને તેઓ કહી શકે ॥ ૬ —

અમિત્રાણા સહજશ સેના હતામ । (મ. ૧)

ઘઘકઃ ઘઘો ઘનામ્ હન્તુ । (મ. ૩, ૪)

અમૂન્ નિ નૃણીહિ । અમૂન્ અજિર યાદ । (મ. ૩)

મૂરયથે અમૂન્ મયચ્છામિ । અમી મૃત્યુપાસૈ સિતા । મૃત્યો યે અચલા દૃતા તેમ્ય ઘનાન્ ઘક્ષ્વા પ્રતિનયામિ ॥ (મ. ૧૦)

મૃત્યુદૃતાઃ અમૂન્ મયતઃ । યમદૃતા અપોમ્મત વરાઃ સહજા હન્ત્યન્તામ્ ॥ (મ. ૧૧)

યથા અમુ સેના હતામ્ । (મ. ૧૪, ૨૪)

ઊતા મૃત્યુપાશા ધાન્ આકમ્ય ન મુચ્યસે ।

અમુપ્યા સેનાયાઃ દ્વ કૃત સહજશ હન્તુ ।

(મ. ૧૬)

યતુના હજારો સૈનિકોને અમે મારી નાખીશું વધના સાધનોથી તેમને મારે આ યતુ સૈન્યોને જાડ મૂળથી મારી નાખો તેમને યતુને હથેલી કહે છુ આ યાદુના પાશથી બધાએલા છે આ યતુઓને બાંધીને હું તેમને યતુને હથેલી કહે છુ યમદૃતા તેમને લઇ જાય યમદૃતા તેમને ખેંચી કાઢે અને હજારોની સંખ્યામાં મારી નાખે આ સમસ્ત સેનાઓ નાશ કરવામાં આવે આ યાદુના પાશ ફેલાવેલા છે તેમાંથી તેઓ છૂટી શકશે નહિ અને આ યતુ સૈન્યના કેન્દ્રને પ્રાપ્ત કરીને તેના હજારો સૈનિકો મારી નાખવામાં આવે ”

આ પ્રકારનું વિશ્વાસ પૂર્ણ બાધણ ત્યારે જ થઇ શકે કે જ્યારે યતુને પકડીને તેના વધ કરવાનું નિશ્ચિત હોય જાગૃતિ પકડેલા યતુઓને વધ કરવો એ નિશ્ચિત અને સહેલું

છે અને એટલા માટે જ જાગૃતિ પૂર્ણ કરનારા શરણીઓ આ પ્રકારના નિશ્વાસનક વાક્યો બોલી શકે છે આજ પ્રકારના વાક્ય જીમ પશુ જુઓ—

પરાજિતા અમિત્રા પ્રસવતા, દ્રામણા ભુષા ધાવત । ઘટસ્પતિપ્રણુજ્ઞાના લમીપા કલ્પન મા મોચિ ॥ (મ. ૨૬)

“ પરાજિત થયેલા યતુઓ ત્રાસને પ્રાપ્ત થાયો, નસાડી મરેલા યતુઓ નાસના નાસના દોડી જાય, નાસી જતા આ યતુઓમાંથી પશુ મેઇ ન બચે ” આ શબ્દો યતુ પરાજયનો નિશ્ચય દર્શાવે છે જાગૃતિનું આ મહત્વ છે કે એકવાર તેમાં ફક્ત એવો યતુ બચેલા અસંભવ છે જાગૃતિ ફક્ત એકા યતુની રચના કેવી થાય છે તે જુઓ—

ધર્ષાં માયુધાનિ અવપચન્તામ્ । દપુ પ્રતિધા માં ચર્ચન્ । ઘપા યદુ વિષ્યતા દ્વય મર્મણિ પ્રન્તુ । (મ. ૨૦)

“ આ યતુઓનાં આયુધો નીચે પડી જાય અમારાં શત્રુઓના મારને તે સહન કરી શકે નહિ આ ધર્ષા ગભરાયેલા યતુઓના મર્મસ્થાનો પર અમારાં શસ્ત્રો આધાત કરે ” તેમજ વધુ જુઓ—

જ્ઞાતાર પ્રતિધાં મા વિદન્ત । મિયો વિગ્રાનાઃ

મૂરયુ ઘન્તુ । (મ. ૨૧)

યતુઓ લયજીન બનીને કપાય પશુ આશ્રય મેળવી શકે નહિ તેમને કોઇ ઉત્તમ સંવાદકાર ન મળે તે આપસમાં એકબીજાને વિદ્ય કરતા કરતા મૃત્યને વશ થાયો યતુઓની આ અવસ્થા ત્યારે થશે જ્યારે આપણા નિજમની નિશ્ચિતતા થકેન હોય

હન્દ્ર શર્ષે ચ મશુજાલાધર્ષા અમૂ સેનાં હતામ્ । (મ. ૧૮)

“ હન્દ્ર શર્ષ ” અમુ અને જાગૃતિ મનથી આ સેનાને મારી નાખે ” આ મંત્રમાં જાગૃતિનું જાગૃતિ દર્શાવી છે યતુ ના સમસ્ત સૈન્યને મારી નાખવાનું જાગૃતિનું જાગૃતિ છે જાગૃતિમાં જાગૃતિને યતુસેના પર કેટલી ભયાનક આપણે આવી પડે છે તેની કલ્પના આપણના મનમાં પડતી થઇ શકે—

મૃત્યોઃ વાર્યં લુપ્ત સોર્ધે ઘઘ મય અપચન્તામ્ । (મ. ૧૮)

જાળમાં પકડાએલ શત્રુઓ પર " યુધ્ધુની જેમ કંઈ, બૂખ, બંધન, વધ, અને ભય " આવી પડે છે. શત્રુનો એક પણ માણસ તેમાંથી બચી શકતો નથી શત્રુસેના પર આવી ભયાનક આપત્તિ આવે છે એટલા માટે જ આ જાળ યુદ્ધ શત્રુઓને માટે મહા ભયાનક હોય છે. આ મંત્રની સાથે ત્રીજેને મંત્ર પણ જુઓ—

સેવિઃ ઉપ્રા વ્યુદ્ધિઃ આર્તિઃ અનપવાચનાશ્રમઃ
તન્દ્રી મોહઃ ચ તૈઃ સમૂહ સર્વાન્ અમિદધામિ ।
(મં. ૬)

" બંધન, ઉપ્ર આપત્તિ, કહી શકાય નહિ તેવું કંઈ, શ્રમ, આશ્રય, મોહ આ સર્વથી અમણ શત્રુઓ જન્મર થઇ જાય. " આવી સિદ્ધિ મેળવવા માટે યુદ્ધમાં જાળપ્રયોગ નિઃસંદેહ ઉપકારક છે. જાળમાં બંધાએલો વીર ગમે તેટલો બળવાન હોવા છતાં કોઇ પણ જાતનો પ્રતિકાર કરવામાં અસમર્થ થઇ જાય છે. આ પ્રમાણે યુક્તિથી શત્રુઓને જાળમાં બાંધી દેવાથી તેમનો પૂર્ણ પશ્ચે નાશ થઇ જાય છે. આ યુદ્ધમાં એક દુર્ગંધાત્મના પ્રયોગનું વર્ણન કરેલ છે. તે પણ એક ઘણો ધીર ભયંકર પ્રયોગ છે. જુઓ—

દુર્ગંધયુક્ત ધૂમાડો

પૂતિરજ્જુઃ હવખ્માની અમૂ સેનાં પૂર્તિ છળોત્ત ।
(મં. ૨)

" દુર્ગંધયુક્ત દેરી પેટાવીને આ સેનામાં સર્વજન દુર્ગંધી ફેલાવી દે. " કેટલાંક વિશિષ્ટ રસાયણિક પદાર્થોમાં આ દેરડી પદાર્થો હોય છે. આ દેરડીને બાળીને-સળવાવાને તે શત્રુસેનામાં ફેંકવાથી શત્રુસેનામાં એવી દુર્ગંધી ફેલાય છે કે તેનાથી શત્રુસૈનિકો ત્રાસી જાય છે અને યુદ્ધ કરવામાં અસમર્થ બની જાય છે. આથી કેટલો ભય ઉત્પન્ન થાય છે તે જુઓ—

ધૂમમગ્નિં પરાદૃશ્ય અમિત્રા હૃત્સ્વાદધર્તાં મયં ॥
(મં. ૨)

" પૂર્વોક્ત ધૂમાડાવાળો અગ્નિ દૂરથી જોવાથી જ શત્રુના સર્વ લોકોના હૃદયમાં એક પ્રકારની એટલી બધી ભીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. " આટલું આ દુર્ગંધાત્મ મહાભયંકર છે. એક વાર આ (પૂતિરજ્જુ) દુર્ગંધીયુક્ત દેરડી બળવા માટે છે, અને દુર્ગંધ ફેલાવા માટે છે, એટલે સર્વ સૈનિકે કોઇપણ કાર્યને માટે તદ્દન નકામા બની જાય છે અને માનવા ભાગે છે કે હવે આપણો નાશ નજીક આવી ગયો છે. જો જાળ પ્રયોગ અને આ દુર્ગંધાત્મના પ્રયોગ એકી સાથે કરવામાં આવે તો શત્રુઓનો બહુજ શીઘ્રતાથી નાશ કરવાનું તદ્દન સહેલું જતી શકે છે. આ પ્રકારે આ બંને પ્રયોગ કરવાથી આપણો વિજય થાય જ છે. તેથી કહ્યું છે કે—

વિજય

હૃતો જય વિજય સંજય જય સ્વાહા ।
હમે જયન્તુ પરામી જયન્તાં સ્વાહૈશ્ચો દુરાહામીશ્ચ ॥
(મં. ૨૪)

" આ પૂર્વે કહેલ યુક્તિથી જય અને વિજય પ્રાપ્ત કરે, તેથી તમારો ઉત્તમ જય થાઓ. આ તમારા સૈનિકો વિજયી થાઓ. તમારા શત્રુઓ પરાજીત થાઓ. તમારું ઉત્તમ કલ્યાણ થાઓ. તમારા શત્રુઓનું અકલ્યાણ થાઓ. " આ પ્રમાણે અન્તર્માં આ જાળ યુદ્ધ કરનારાઓને શુભ આશિર્વાદ આપવામાં આવે છે.

આ પ્રકારે વેદમાં જાળયુદ્ધના વર્ણનને ઉપદેશ આપેલ છે. પાંદક તેનો વિચાર કરીને વેદની યુદ્ધ તીર્તિ બરાબર ભણી લે.

" ધ્રુવ જાળ " શબ્દ આધ્યાત્મિક બંધનનો ભાવ પણ દર્શાવે છે. આ દૃષ્ટિથી આ સૂક્તનો કોઇ બરાબર વિચાર કરે. આ વિષય અન્વેષણીય છે.

વિજયની પ્રાર્થના

કાંડ ૭, સુકત ૧૨૩

(શ્રવિ - અયવાંતિરા । દેવતા - ચન્દ્રમા, મહુદેવાય)

મર્માણિ તે વર્મણા છાદયામિ સોમસ્ત્વા રાજામૃતેનાનું વસ્તામ્ ।

હરોર્વરીયો વરુણસ્તે કૃણોતુ જયન્તં ત્વાનુ દ્રુવા મંદન્તુ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (તે મર્માણિ વર્મણા છાદયામિ) તારા મર્મસ્થાનોને હું કવચથી ઢાકું છું (સોમઃ રાજા ત્વા અમૃતેન અનુવસ્તા) સોમ રાજા તને અમૃતથી આશીર્વાદિત કરે (વરુણ તે હરો વરીય કૃણોતુ) વરુણ તારે માટે મહાનભા મહાન સ્થાન આપે (જયન્ત ત્વા દેવા અનુમદન્તુ) વિજય મેળવનારા હું, તને જોઇને સર્વ દેવો આનંદ કરે (૧)

સુદ્ધ માટે બહાર જતી વખતે વીર પુરુષો પોતાના શરીરપર કવચ ધારણ કરે આ પ્રકારે તૈયાર થઇને વીરો સમુદ્ધે પર દુશ્મનો કરવા માટે આવી નીકળે અને વિજય પ્રાપ્ત કરે મનમાં નિશ્ચય રાખે કે, સત્પક્ષમાં રહીને લડનારા વીરોને સર્વ દેવો સહાય કરે છે અને તેના વિજયથી આનંદિત થાય અને જેના વિજયથી દેવોને થયે આનંદ થાય એવાજ વીર પુરુષો આપણામાં વધારવા જોઇએ

વિજય સુકત

કાંડ ૧, સુકત ૨

(શ્રવિ - અયવાં । દેવતા - વર્ણવ)

વિક્રા શરસ્ય પિતર પર્જન્યં મૂરિંઘાયસમ્ ।

॥ ૧ ॥

વિક્રો વ્યસ્ય માતર પૃથિવીં મૂરિંવર્પસમ્

જ્યાકિ પરિ ણો નમાશ્માનં તન્વં કૃષિ ।

॥ ૨ ॥

વીરુર્વરીયોડરાતીરણ દ્રેગ્રાસ્યા કૃષિ

અર્થ— (શરસ્ય) શરને, બાણનો પિતા (મૂરિ-ઘાયસ પર્જન્ય) ઘણા પ્રકારે ધારણ પોષણ કરનારા પર્જન્ય છે તે (વિક્ર) અગ્ને બાણોએ ઊભે તથા (મસ્ય) તેની માતા (મૂરિ-વર્પસ) ઘણા પ્રકારની ક્રુશળતાઓથી સુકત પુરુષી છે તેની અમને (મુવિમ) સારી રીતે બાણ છે (૧) છે (જ્યાકે) માતા (ન) અમે સર્વ પુત્રોને (પરિનમ) બળવાન બનાવ અર્થાત્ અમારા (તન્વ) શરીરને (અશ્માન) પશ્ચરની માફક સુદૃઢ (કૃષિ) બનાવ (વીરુઃ) બળવાન બનીને (અ-રાતી) અહાનગી ભાવનાને તથા (દ્રેવાસિ) દેવોને અર્થાત્ સર્વ સમુદ્ધોને (વરીયા) પૂર્ણ રીતે (અપકૃષિ) દૂર કર (૨)

ભાષા— ધારણ અને પોષણ હવેમ પ્રકારે કરનારી પિતા પર્જન્ય છે ક્રુશળતાથી અનેક કામ કરનારી માતા પુરુષી આ અમનેના સુયોગથી બધું કામ બળવાન પુત્ર છે પણ થાય છે (૧) માતા પુત્રના શરીરપર એક પરિભ્રમ હવેમ ૧૧ જેનાથી તે બળવાન બનીને સમુદ્ધોને પૂર્ણરિતે પરાજય કરવામાં સમર્થ બને (૨)

વૃક્ષં યદ્વાવઃ પરિપસ્વજ્ઞાના અનુસ્ફુરં શરમર્ચન્ત્યમુમ્ ।

શરમસ્મદ્યોવય દિદ્યુમિન્દ્ર

॥ ૩ ॥

યથા યાં ચં પૃથિવીં ચાન્તસ્તિષ્ઠતિ તેજનમ્

એવા રોગં ચાસ્રાવં ચાન્તસ્તિષ્ઠતુ મુક્ત્વ ઇત્

॥ ૪ ॥

અર્થ— (યત્) જે સીતે (વૃક્ષં) વૃક્ષની સાથે (પરિપસ્વજ્ઞાનાઃ) લપટાએલી અથવા બંધાએલી (ગાવઃ) ગાયો પોતાના (ક્ષમું શરં) તેજસ્વી પુત્ર શરને (અનુસ્ફુરં) સ્ફૂર્તિથી પ્રેમથી (અર્ચન્તિ) આહે છે, તેજ પ્રકારે હે ઇન્દ્ર ! (અસ્મત્) અમારાથી (દિદ્યું શરુ) તેજ પુત્ર બાણને (યાવય) આગળ દૂર વધાર. (૩) જે સીતે (યાં) ઘુસેાક અને પૃથ્વીની (અન્તઃ) વચ્ચે (તેજનં) તેજ (તિષ્ઠતિ) રહે છે (એવ) તે પ્રકારે આ (મુક્ત્વ) યુજ (રોગં ચ આસ્રાવં ચ) રોગ અને સાવની (અન્તઃ) વચ્ચે (ઇત્ તિષ્ઠતુ) નિશ્ચયથી રહે. (૪)

ભાવાર્થ—જે રીતે વૃક્ષની સાથે બંધાએલ ગાયો પોતાના વાહરડાને વેગથી પ્રાપ્ત કરવા હચ્છે તે પ્રકારે હે ઇન્દ્ર ! તેજ શર અમારાથી આગળ વધે. (૩) જેની રીતે ઘુસેાક અને પૃથ્વીની વચ્ચે પ્રકાશ હેાય છે તેવી રીતે રોગ અને સાવ-ધાવની વચ્ચે આ બાણ અટકી રહે. (૪)

વિજય સૂકત

શુર-શિષ્ય-તાણેલા ધનુષ્યના બંને છેડા જે રીતે દોરીથી તણાએલા રહે છે તે રીતે વિદ્યારૂપી દોરીથી સમાજના શુર-શિષ્યરૂપી બંને છેડા એકબીજા સાથે સંપૂર્ણપણે સંબંધિત રહે. કહી પણ તેમનામાં કીકાપણું ન આવી જાય.

આ આયુ' સૂકત શિષ્યના યુધ્ધ દ્વારા ઉચ્ચારિત હોય એમ લાગે ॥ એ પરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે શુરને લાવવાનો, રાખવાનો, ધરવાદિનો પ્રયત્ન તથા વ્યયની જવાબદારી શિષ્યો અથવા શિષ્યોના સંરક્ષકોપર જ પૂર્ણપણે રહેલી છે.

અનુસંધાન

આ પ્રથમ સૂકતમાં “ મેધાજનન ” અર્થાત્ જીવિના સંવર્ધન કરવાના મૂળભૂત નિયમ બતાવેલા છે. શુર, શિષ્ય, વિદ્યાલાય ધરવાદિનો પ્રયત્ન કેવા રીતે કરવો જોઈએ શુર કેવી રીતે બાણવા, શિષ્ય કઈ રીતે બાણ અને બન્ને મળીને રાષ્ટ્રની

*

ઉત્તિ કઈ રીતે કરે તેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

ત્યાર પછી વિદ્યાના અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે જેમાં અપરાજિત ગણનું સૂકત “ વિદ્યા શરસ્ય પિતરં ” આ છે. અથર્વ વેદમાં આ બીજું સૂકત છે. તૃતીય સૂકત પણ આજ વાક્યથી શરૂ થાય છે. આ બન્ને સૂકતનો હવે વિચાર કરીએ.

આ ભાવાર્થ પણ પરિપૂર્ણ નથી કારણ કે આ મંત્રોનો આગળ પાછળનો સબંધ જોઈને જે ભાવ વ્યક્ત થાય છે તે જમણા પછી જ મંત્રોનો સાચો ભાવાર્થ જાણીએ જોઈએ. તે ભાવ જાણવા માટે આગળનું સ્પષ્ટીકરણ જીએ—

(૧) વૈયકિતક વિજય

આ સૂકતમાં પ્રથમ વૈયકિતક વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ આ પ્રમાણે છે—

૧ ઉત્તમ આતાપિતાથી જન્મ પ્રાપ્ત થાઓ (મં. ૧)

- ૨ શરીર બજાવના બનાવનામાં આવે (મં. ૨)
 ૩ રોચાદિ યજુઓને દૂર રાખવામાં આવે (મં. ૨)
 ૪ શરીરમાં સૂતિ સાવવામાં આવે (મં. ૩)
 ૫ જગના પોતાનું તેજ દેશાવધાનો પ્રાપ્ત કરવામાં આવે.
 (મં. ૪)
 ૬ સંકોપનાથી મેળોને દૂર કાપવામાં આવે. (મં. ૪)

પાંચ રિતારપૂર્વક આ મંત્રો વિચાર કરી તો તેમને ઉપરોક્ત ૭ બાર વેપનિક ઉત્પત્તિના સાધનો પૂર્વોક્ત ચારે મંત્રોના પ્રમાણે છૂપાએલ માથમ પડશે. તેનો રિતો વિચાર કરવા માટે અદી મંત્રોના શબ્દોના અર્થ અને રચણાંજલિ આપવામાં આવે છે

(૧) પિતાના મુખ્ય ધર્મ-કર્મ

પૂર્વોક્ત મંત્રોમાં પિતાના મુખ્યધર્મ દર્શાવનારા આ શબ્દો આવેલા છે “ પિતા, પશ્ય, ભૂરિધાવસ, વસ, વૌ ” તેમના અર્થ બરાબર સમજાવવા માટે પિતાના મુખ્ય-ધર્મ કર્મોનો સોષબરાબર યથા ક્રમે છે તેથી તેનો આશય બુદ્ધિ—

- ૧ વિતા- (માતા) વસ, સંભાળ રાખનાર,
 ૨ પશ્ય- (પૂર્વિ-અગ્નિ) પૂર્વ કરનાર, પૂર્વોક્ત કરનાર, ન્યૂનતાને દૂર કરનાર.
 ૩ ભૂરિધાવસ- (ભૂરિ) પુષ્કળ રીતે (ધાવસ) ધાતવ્ય પોષણ કરનાર દાતા, ઉદાર ચરિત
 ૪ વૌ- આધાર, પોતે તરફ સદન કરીને બીજાને ધ્યા આપનાર
 ૫ વૌ- પ્રકાશ આપનાર, અધિકારનો નાશ કરનાર
 મુખ્ય આ પાંચ શબ્દો છે જે ઉકળ મંત્રોમાં પિતાના મુખ્યધર્મ કર્મોના ઉત્તેજ કરે છે તેમનો આશય આ છે,
 “ પિતા એવો હોય કે જે પોતાના પુત્રાદિહોત્ર યથાતથા પાતલ પોષણ કરે તેમનામાં જે જે આત્મિક હોય તે દૂર કરે અને તેમને પૂર્ણ બનાવે, અર્થાત્ પોતાનાં સતોગોને ઉચ્ચગુણોથી પૂર્ણ રીતે મુકત બનાવવામાં પોતાની પ્રસક્તિ કરે તેમનું દરેક પ્રકારે પોષણ કરે અને તેમને હૃદયસ્થ તથા બળવાન બનાવે. તે પોતે કષ્ટ સદન કરીને પણ પોતાના સતાનોની ઉત્પત્તિ કરે તથા પોતાના પુત્રો અને પુત્રીઓને ઉત્તમ શાન આપીને તેમને ઉત્તમ નામરિક બનાવે ”

(૩) માતાના મુખ્ય-ધર્મ-કર્મ

“ માતા, વૃધિર્વા, ભૂરિધાવસ, વ્યાકા, વૌ ” આ

પાંચ શબ્દો પૂર્વોક્ત મંત્રોમાં માતાના મુખ્યધર્મો પ્રગટ છે. દવે તેમનો અર્થ બુદ્ધિ—

૧ માતા- બાળકનું દિલ કરનારી.

૨ વૃધિર્વા- ક્ષમાશીલ, સદનશીલ, પુત્રોની ઉત્પત્તિ માટે આશરણ કષ્ટ સદન કરનારી.

૩ ભૂરિધાવસ- (ભૂરિ) બદ્ધ કુશળ, (ધાવસ) કુશળતાથી કર્મ કરવામાં તત્પર કર્મમાં અત્યંત કુશળ, સ કર્મ કરવામાં દક્ષ, પરિવારની ઉત્પત્તિને માટે ઉત્તમ કર્મ કરનારી.

■ વ્યા, વ્યાકા- (વ્યા-અવા) જવનું કાપન કરનારી માતા, પૃથ્વી, દેવી, બળદાનિતી,

૫ વૌ- પ્રગતિશીલ, કુશલ દિક્ષારા પુત્રોને પુષ્ટ બનાવનારી, કિરણ, સ્વર્ગ, રતન, વાણી, સરસ્વતી, માતા, જીવ, તેજ, આકાશ, સર્વ, અવ દિના શુભ યજ્ઞોર્થી મુકત

માતાના મુખ્યધર્મો આ શબ્દો દ્વારા વ્યક્ત થયેલા છે અર્થાત્— “ બાળકઆર્જનું દિલ કરનારી, ક્ષમાશીલ, પુત્રોની ઉત્પત્તિને માટે કરવા પોષક કર્મોમાં સદા દક્ષ રહેનારી, પશ્ચીમ કુશળતાથી પોતાના કુટુંબની ઉત્પત્તિ કરવામાં સમર્થ, બળદાનિતી, તાપની જેમ કુટુંબાર્જ દ્વારા બાળકોને પુષ્ટ કરનારી, કિરણોની માફક પ્રકાશ આપનારી, સ્વર્ગની જેમ સુખદાનિતી, રતનની જેમ ધરતી શીલા વધારનારી, શુભ આપણ કરવામાં તત્પર વિદુષી, જળની જેમ સાતિ વધારનારી, નેત્રની જેમ માર્ગ દર્શાવનારી, આકાશની જેમ સર્વને આશ્રય દેનારી, સ્પર્શની જેમ અજ્ઞાનાન્ધકાર દૂર કરનારી માતા હોવી જોઈએ ”

પિતાના મુખ્ય ધર્મ કર્મ પ્રથમ બતાવ્યા, અને અદી માતાના મુખ્ય ધર્મ બતાવ્યા છે. આ આદર્શ માતા પિતા છે નેમનાથી જે પુત્રો ઉત્પન્ન થશે અને પાપન પોષણ કરીને મોટા બનાવવામાં આવે તે પરંપરા સત્યો વીર પુત્ર જ થશે, તથા પુત્રી પણ તે પ્રકારે વીર બનશે એમાં શુ સંદેહ હોય !

(૪) પુત્રના મુખ્ય ધર્મ-કર્મ

પૂર્વોક્ત મંત્રોમાં પુત્રના મુખ્ય ધર્મ કર્મ દર્શાવનારા આ શબ્દો છે “ શર, અક્ષમ તસુ, ધૃતિ, વ્રાસુ, શર, વિદુ, તેજન, મુક્ષ ” તેના અર્થ આ છે—

૧ શર- (ઝળપતિ) જે સત્ત્વનો નાશ કરી શકે છે

- ૧ બ્રહ્મા-તત્ત્વ- પત્થરની જેમ સુદૃઢ શરીરવાળો
- ૨ વીંછુ- ખસિય, ઘેર, મગવાન
- ૩ શ્વમુ- જીદિમાન, કૂચળ કારીગર, તેજસ્વી,
- ૪ શય- ચતુનો નાશ કરનારો,
- ૬ વિષુ- તેજસ્વી,
- ૭ તેજન- પ્રકાશમાન, પ્રકાશવાળો
- ૮ સુજ- (સુજાતિ માર્જયતિ) શુદ્ધતા અને પવિત્રતા કરનારો

પુત્ર એવો હોય કે જે “ ચતુનો નાશ કરવામાં સમર્થ” હોય, સુદૃઢ શરીરવાળો હોય, શય, જીદિમાન, કૂચળ કારીગર, તેજસ્વી, મશ્વરવી અને પવિત્ર આચારવાળો હોય ” માતા પિતા માટે એ યોગ્ય છે કે તેઓ એવો યાત્ર કરે કે પુત્રમાં આ શુદ્ધ ધર્મ અને કર્મ વધે અને આ શુદ્ધ દ્વારા કુળનો યશ્ હતાવે

આ વાત રપૃષ્ઠ છે કે પૂવૈકિત શુભ ધર્મ કરોયી સુકત માનાપિતા હશે તો તેમના પુત્રો અને પુત્રીઓમાં આ શુદ્ધધર્મ ઉતરી શકે છે

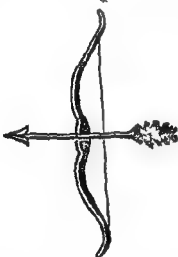
(૫) એક અદ્ભુત અલંકાર

પિતા

માતા

પુત્ર

પાણ્ય

ધનુષ્ય

જ્યા

આ સુકતમાં પાણ્ય ધનુષ્ય અને દોરીના અલંકારથી એક અદ્ભુત પાત્ર રચાઈ રહ્યું છે. ધનુષ્યની સખન કામગી જેના પર દોરી અલંકારમાં આવે છે તેને પુરૂષ સમજી દોરી માતા રૂપે છે, અને પુત્ર પાણ્ય રૂપે પિતાનું જગ અને માતાની પ્રેરણાથી સુકત બનેલો પુત્ર સંસારમાં

ફેલાય છે તે સંસારમાં દાખલ થઈને પોતાના ચતુષ્કોણ નાશ કરીને યશ્નો લાગી બને છે. આ અલંકારનો પાઠક બરાબર વિચાર કરશે તો તેમને યશ્નો બોધ પ્રાપ્ત થઈ શકશે પુત્રની ઉત્પત્તિમાં પિતાનો દિસ્સો કેવો હોય છે તેની બરાબર કલ્પના આ અલંકારથી પાઠકના મનમાં આવી શકશે

દોરી વગર એકલુ ધનુષ્ય જેમ ચતુનાશ કરવામાં અસમર્થ છે તેમ સ્ત્રી વિના પુરૂષ અસમર્થ છે તથા જે રીતે ધનુષ્ય વગર એકલો દોરી કામ કરના અસમર્થ થાય છે, તેમ પુરૂષ વિના એકલો સ્ત્રી પણ કામ કરવાને અસમર્થ હોય છે માતા પિતાની યોગ્ય પ્રેરણા અને યોગ્ય શિક્ષણ દ્વારા સુશિક્ષિત બનેલો પુત્ર જ જયવર્ધન થઈ શકે અને આ અલંકાર શુદ્ધરૂપે માટે લખેલ જ બોધપ્રદ બની રહે છે

વિતાના સ્વચક ‘ પર્જન્ય, વૃક્ષ ’ ક્ષત્રિય ક્ષત્રિય તથા માતાના સ્વચક ‘ પૃથ્વી ’ ક્ષત્રિય ક્ષત્રિય તેમજ ઋતુચક્રિય અને જલચક્રિય હોવાની સૂચના કરી રહેલ છે (આ વિષય પરત્વે સ્વધ્યાય મન દ્વારા પ્રકાશિત ‘ જલચક્ર ’ નામના પુસ્તકમાં અથવા ‘ વૈદ્ય જલચક્ર ’ સુકતની વ્યાખ્યામાં જુદી, પર્જન્ય અને વૃક્ષના જલચક્ર વિષે પ્રકરણ જરૂર બોધ લેવું)

(૬) કુટુંબનો વિજય

અકિતની ઉત્પત્તિના વિષયમાં પ્રથમ જ દર્શાવ્યું છે કે વૈષકિતક વિજયની સૂચનાઓ આ સૂત્રમાં કયા રૂપમાં છે કુટુંબનો અથવા પરિવારનો વિજયનો. સખ ધ પૂવૈકિત અલંકાર તથા રચાઈ રહ્યું બેઠાથી બિનકુન રચાઈ સમજી કુટુંબનો વિજય માતા પિતાના ઉત્તમ કલ્પ પાનથી અને સખન નિર્માણ કરવાથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

(મ ૧) જેવી રીતે, “ અનેક પ્રકારે પોષણ કરનાર પિતા પર્જન્ય નસુ મામી બનીને વર્ષા ઋતુમાં પોતાનું જળ રૂપી વીર્યનું સિંચન ઉત્તમ ઉપજાઈ જમીનમાં કરે અને શર રૂપી નિજની સતાનની ઉત્પત્તિ કરે છે ” તદ્વાત માતા પિતા નસુમાં બનીને વીર પુત્ર ઉત્પન્ન કરે

(મ ૨) “ હે જનનું સાધન આપનારી મતા તારા પુત્રનું શરીર પથ્થર જેવું સુદૃઢ બનાવ જેથી પુત્ર બળવાળો બનીને પોતાના ચતુષ્કોણે દર દહાવી શકે

(મ ૩) - જેવી રીતે વૃક્ષ સાથે બધાએની ગાયો

પોતાના પ્રભાવશાળી વાહરણને આદે છે, " (તેવીજ રીતે પિતાની સાથે રહેલી માતા પોતાને માટે તેજસ્વી પુત્રની દ્રષ્ટિ કરે.) અથવા- " (જુદા) ધનુષ્યની સાથે રહેનારી ફોડી તેજસ્વી થઈ (ખાણ) અત્યંત વેગથી છેડી શકે છે, " (તેજ પ્રમાણે પતિની ઉપાસના કરનારી પત્ની પીર પુત્ર ઉત્પન્ન થવાની જ અર્થસાધક કરે.) " હે (દ્રુદ) પરમાત્મા! અમારાથી તેજસ્વી (દારા) ખાણના જેવો તેજસ્વી પુત્ર આપણ વધે અથવા ઉત્પન્ન થાય " (માતા પિતા પરમાત્માની ઐશી પ્રાર્થના જ કરે કે દેવદત્ત, અમારા પુત્ર એવો હોય કે જે દૂર દૂર જઈને જન્મતાં જન્મ પ્રાપ્ત કરે.)

(મ ૪) - " જે રીતે (પિતા) ઘુસેક અને (માતા) પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં વિચુન આદિ તેજસ્વી પદાર્થ (પુત્રપથી) રહે છે " (તેવી રીતે માતા પિતાના મધ્યમાં તેજસ્વી સુદર બાળક અંકે છે) " જેવી રીતે મુજ્જ સર શેખ અને આવાન કાવની વચ્ચે રહે છે, " અથવા તેને દૂર કરે છે તેવીજ રીતે (આ પવિત્રતા બાળવનારો પુત્ર શેખ અને બાની વચ્ચે રહીને પણ પોતે પોતાનો જન્મ કરે અને કુળનો પણ ઉદાર કરે)

આ ભાવ પહેલા કરતાં વધુ વિસ્તૃત છે. અને તેમાં સ્પષ્ટિ કરણ અર્થે પૂર્ણપર સ્વભાવ રાખનારાં અધિક વાક્યો જોડી દેવામાં આયા છે, કે જેથી પાંડોને બધું થાય કે આ સકત કુટુંબના વિજયનો ઉપદેશ કેવી રીતે આપી રહેલ છે ભવિષ્ય અથવા રાષ્ટ્રના વિજયનો પાયો આવા પ્રકારની કુટુંબની સુધિનિપર તથા સુપ્રભ નિર્માણ પરજ આધાર રાખે છે જે કોઈ રાષ્ટ્રની ઉત્તતિ દ્રષ્ટે છે તેઓ પોતાની ઉત્તતિને પાયો આ પ્રકારે કુટુંબમાં અજીવન બનાવે અદર્શ કુટુંબ વ્યવસ્થા જ સર્વ વિજયનું મુખ્ય સાધન છે.

(૭) પુત્રપિતર સમ્બન્ધ

પ્રથમ સકતમાં વિદ્યા કોષવવાનો ઉપદેશ આપેલ છે આ બીજા સકતથી શિક્ષણનો પાર જ થાય છે વિદ્યાનો પ્રારંભ બિનકુલ સાધારણ વિપરીત જ કરવામાં આવ્યો છે ઘાસની ઉત્પત્તિની બીના તો પ્રત્યેક રચાનના મનુષ્યો જરાજર બળે છે જ. " મેષધી પાણી વસે છે અને પૃથ્વીમાંથી ઘાસ ફગી નીકળે છે તેથી ઘાસનો પિતા મેષ અને માતા ભૂમિ છે. " આટલો જ વિવેચ આ સકતમાં પ્ર કર્યો આપેલ છે. આટલી સામાન્ય બાબતપરથી ઉપદેશ આપતાં " પિતા-માતા-પુત્ર "

રૂપી કુટુંબની ઉત્તતિનું શિક્ષણ કેવી રીતે વેદે આપેલું છે તે પાંદક અર્થે જોઈ શકાય છે. ઘાસમાં થઈ અથવા મુજ્જ નામનું એક ઘાસ થાય છે. આ બાણ જેવું ઘાસ પોતે જ સત્ત્વરે વધ કરવાને સમર્થ થવું નથી, કારણ કે તે ધણું કેમળ હોય છે. પરંતુ બધારે તેને લોખંડનું ફણું લગાડવામાં આવે છે અને પાછળ પોંજી લગાડવામાં આવે છે ત્યારે તેજ કેમળ ઘાસની લાકડી ધનુષ્યપર ચડીને ફોડીથી બનિ પ્રાપ્ત કરીને ચતુર્થ નો નાશ કરવામાં સમર્થ બને છે એ જ પ્રમાણે કેમળ બળકે ગ્રામ્યદર્માં કહીત તપરવા કરતો કરતો, બલચર્મ રૂપી કહીત વજીથી પુકત બનીને ઉત્તતિના નિવર્તે પાણીને પોતાની ગતિને એક માર્ગ પર કેન્દ્રિત કરતાં કરતાં પોતાના, ભવિષ્ય, તથા રાષ્ટ્રના ચતુર્થોને નસાડી દેવામાં સમર્થ બને છે.

પહેલા સકતના તુર્ણીય મંત્રમાં ધનુષ્યની ઉપમા આપીને દર્શાવ્યું છે કે, " ગ્રા અને શિખરથી ધનુષ્યના બે છેડા વિદ્યા-રૂપી ફોડીથી તાણીને બંધાયેલ છે " પ્રથમ સકતમાં આ બલકાર શિખ ઉપદેશ આપેલ છે, અને આ સકતનો ધનુષ્યનો દર્શાવ શિખ ઉપદેશ આપેલ છે. દર્શાવમાં ઓદશીય વાત જોવાની હોય છે તેથી એક જ દર્શાવથી શિખ ઉપદેશ આપવો એ કેશ દેવ છે નહિ પ્રથમ સકતના દર્શાવમાં પણ ફોડીને વિદ્યા, માતા, અર્ધાત્મ સરસ્વતી ફોડીને ફોડીનું રચાન આપેલ છે તે માતૃભૂમિ સાદર્ય છે.

જ અલમાં ગ્રા સાથે બંધાયેલી થાય પણ પોતાના વાહરણની મદદ કરતો હોય છે, માથનું વાહરણ પર સત્ત્વથી વધારે પ્રેમ હોય છે એવો જ પ્રેમ માતાના હૃદયમાં પોતાનાં બાળકો પ્રત્યે હોવો જોઈએ. પોતાનો બાળક અતિ તેજસ્વી બને, ધણું જ વજરવી હોય એ જ ભાવના માતા પોતાના મનમાં ધારણ કરે અને આ ભાવનાથી જ જો કેશ માતા પોતાના બાળકને દૃઢ પાવ, તો ઉકત યજ્ઞે પુત્રોમાં નિ સ દેહ ઉતારશે જ આ વિષયમાં તુર્ણીય મંત્ર મન કરવા જેવો છે

(૮) કુટુંબને આદર્શ

ચતુર્થ મંત્રમાં આદર્શ કુટુંબને નમૂનો સમુખ રાખવામાં આવ્યો છે ઘુસેક પિતા, ભૂમિ માતા, અને તેમની વચ્ચેનો તેજસ્વી ઘેલેક તેમનો પુત્ર છે પોતાના ધરમાં પણ આજ આદર્શ હોવો જોઈએ આકાશ અને પૃથ્વીની વચ્ચે જેવી રીતે સ્પર્શ હોય છે તેવી જ રીતે પિતા અને માતાની વચ્ચે, બાળક ચરકે છે કેટલો ઉચ્ચ આદર્શ છે! દરેક મૃદ રૂપી તેનું સ્મરણ રાખે

(૯) ઔષધિ પ્રયોગ

મુંજ ધાંસ પોતાના રસ વગેરેથી અનેક રોગો અને અનેક સાવેને અટકાવે છે, કારણ કે મુંજ શોષક, શુદ્ધતા અને નિમજ્જતા ઉત્પન્ન કરનાર છે. આથી રપટ થાય છે કે જો શોષકતા અને પવિત્રતાનો ગુણ જો આપણામાં વધારવામાં આવે તો રોગાદિ દૂર થઈ જાય, દરેકે આ સૂચના અપનાવવા ચોખ્ખા છે.

મુંજ અથવા શર ઔષધિનો પ્રયોગ કરીને સાવના રોગ તથા મુત્રપાત વગેરે રોગ દૂર થઈ શકે છે. આ વિષયનો સુચક ઉપદેશ આ સૂક્તના અન્તમાં છે. વૈદ્ય ભેદિા તેનો બરાબર વિચાર કરે.

(૧૦) રાષ્ટ્રનો વિજય

વ્યક્તિ, કુટુંબ, જાતિ, દેશ, તથા રાષ્ટ્રના વિજય પૂર્ણ અભ્યુદયના નિયમોમાં સમાવતા હોય છે. પાહો આ વાતને ધણી સારી રીતે જાણે છે જ, વ્યક્તિનું કાર્યક્ષેત્ર નાનું અને રાષ્ટ્રનું વિસ્તૃત હોય છે. નાનાપણું અને વિસ્તૃતપણું એ વાતને જો અલગ કરવામાં આવે તો બન્ને સ્થાનોમાં નિયમોની એક રૂપતાનો અનુભવ આવી શકે.

કુટુંબનું જ વિસ્તૃતરૂપ રાષ્ટ્ર છે. એમ માની લેવું અને પૂર્વ સ્થાનમાં એક ઘર અથવા એક પરિવારના વિષયમાં જે ઉપદેશ દર્શાવવામાં આવેલ છે તેજ વિસ્તૃત રૂપે રાષ્ટ્રમાં જોશે તો પાહોને રાષ્ટ્રીય ઉત્કર્ષનો વિષય પૂર્વોક્ત રીતે જ બરાબર જણાઈ આવશે.

ઘરમાં પિતા શાસક હોય છે, રાષ્ટ્રમાં રાજા શાસક હોય

છે. ઘરમાં માતા પ્રમંથ કરનારી હોય છે, રાષ્ટ્રમાં પ્રજા દ્વારા ચુંટાએલ રાષ્ટ્ર સભા પ્રમંથ કરનારી છે. ઘરમાં પુત્રને વીર બનાવવામાં આવે છે અને રાષ્ટ્રમાં બાલયમુખ્યોમાં વીરતા વધારવામાં આવે છે. આ પ્રમાણેનું સામ્ય જોઈને પાહો જાણી શકશે કે આ સૂક્ત રાષ્ટ્રીય વિજયનો ઉપદેશ કેવી રીતે આપે છે. પૂર્વોક્ત સ્થાનમાં વર્ણવાએલા પિતા, માતા, અને પુત્રના ગુણ ધર્મ કર્મ આમ રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં અતિ વિરતાતર પૂર્વે જોવાથી આ સૂક્તની વાત પાહોને અતિ સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ જશે. આ જાતને બ્યાનમાં ધારણ કરવાથી આ સૂક્તનો રાષ્ટ્રીય ભાવ નીચે લખ્યા પ્રમાણે થશે—

પ્રજાનું ઉત્તમ પાલન પોષણ અને પૂર્ણતા કરનારો રાજા જ શરવીરનો સાચો પિતા અને તેની માતા બધું કરેાની પ્રેરણા આપનારી માતૃભૂમિ જ છે. (૧) હે માતૃભૂમિ! અમારા સર્વનાં શરીરો અતિ સુદૃઢ બને, જેથી અમે સર્વ ઉત્તમ રીતે બળવાન બનીને અમારા શત્રુઓને ભગાડી દઈ શકીએ. (૨) જેવી રીતે માય પોતાના વાહરણનું હિત હંમેશાં આહે છે તેવી રીતે હે ધર્મ! માતૃભૂમિના પ્રેમથી ઉત્તેજિત બનેલા વીરો આગળ વધે. (૩) જેવી રીતે આકાશ અને ભૂમિની વચ્ચે તેજોગેળા હોય છે તેવી રીતે રાજા અને પ્રજાની વચ્ચે વીરો ચમકતા રહે તથા તેઓ પવિત્રતાને જાળવીને રોગાદિ ભયથી દૂર થાય. (૪) "

સાધારણ રીતે આ આશય અતિ સંક્ષિપ્તમાં આપેલ છે. પાહો આ પ્રમાણે વિચાર કરે અને વેદના આશયને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે.

વિજય—પ્રાપ્તિ

કંઠ ૨, સૂક્ત ૨૭

(અર્થ:— કૃષિજ્ઞાન : વેદાન્ત-૧-૧ વચસ્પતિ, ૬ શ્લોક, ૭ દ્વન્દ્વ :)

નેચ્છન્તુઃ પ્રાશં જયાતિ સહમાનામિમૂરંસિ ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યરસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૧ ॥

અર્થ—(શત્રુઃ પ્રાશં ન હત્ત જયાતિ) પ્રતિપક્ષી નિઃશયપૂર્વકે મારા આ પ્રશ્નપર વિજય પ્રાપ્ત નહિ કરી શકે. કારણ કે તું (સહમાના અમિમૂઃ અસિ) જ્યવંત અને પ્રભાવશાળી છે. (પ્રાશં પ્રતિપ્રાશઃ

ભાવાર્થ—મારા પ્રશ્નોથી પ્રતિક્ષીઓના પરાજય થશે કારણ કે મારી સંપત્તિ જ્યવંતી અને પ્રભાવશાળી છે, તેથી

સુપૂર્ણસ્વાર્વાવિન્દતસૂકરસ્ત્વાસનદ્રુસા ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યુસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૨ ॥

ઇન્દ્રો હ ચક્રે ત્વા ચાહાયસુરેમ્ય સ્તરીતવે ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યુસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૩ ॥

પ્રાટામિન્દ્રો ઘ્યાશ્રાદસુરેમ્ય સ્તરીતવે ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યુસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૪ ॥

તપ્પાતં શત્રૂન્તસાક્ષુ ઇન્દ્રઃ સાલાયુકાં હંય ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યુસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૫ ॥

રુદ્ર જલાપમેપજ નીલીશિણ્વઃ કર્મકૃત્ ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યુસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૬ ॥

તસ્ય પ્રાશં ત્વં જહ્નિ યો ન ઇન્દ્રામિદ્રાસતિ ।

અધિ નો બુદ્ધિ શક્તિભિઃ પ્રાશિ મામુત્તરં કૃધિ ।

॥ ૭ ॥

અહિ) પ્રત્યેક પ્રશ્નપર પ્રતિવાદીને છતીલે. (ઓપધે ! અરસાન્ કુણુ) હે ઔપધિ ! તું પ્રતિપક્ષીઓને નીરસ કર (૧) (સુપૂર્ણઃ સ્વા અનુ અવિન્દત્) ગરૂડે તને પકડેલ છે અને (સૂકરઃ સ્વા નસા અલનન્) સુવરે તને નાભથી ખેડેલ છે. (૨) (ઇન્દ્રઃ અસુરેમ્યઃ સ્તરીતવે સ્વા વાહી હ ચક્રે) ઇન્દ્રે અસુરોથી પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે તને બાહુપર ધારણ કરેલ હતો. (૩) (અસુરેમ્યઃ સ્તરીતવે) અસુરોથી અથવા માટે. (ઇન્દ્રઃ પ્રાટાં ઘ્યાશ્રાત્) ઇન્દ્રે આ પ્રાટા વનસ્પતિ ખાધી હતી. ના (૪). (અહં તપા વાપૂન્ સાક્ષે) હું તે વનસ્પતિથી શત્રુઓને પરાસ્ત કરું છું. (ઇન્દ્રઃ સાલાયુકાન્ હવ) જેવી રીતે ઇન્દ્ર વરૂઓને અને દ્વિસ પશુઓને દૂર કરે છે તેવી રીતે તારા (૫) હે (જલાપ-મેવજ) જળથી ચિકિત્સા કરનાર (નીલ શિણ્વઃ) વાહની શિખાવાળા (કર્મકૃત્ રુદ્ર) પુરુષાર્થી ઇન્દ્ર. (પ્રાશં પ્રતિપ્રાશઃ) પ્રત્યેક પ્રશ્ન માટે પ્રતિવાદીને (જહિ) છતી લે. (ઓપધે અરસાન્ કુણુ) હે ઔપધિ તું પ્રતિપક્ષીઓને શુષ્ક બનાવી દે. (૬) હે ઇન્દ્ર ! (યા ના અમિદ્રાસતિ) જે અમને હાસ બનાવવા ઇચ્છે છે (તસ્ય પ્રાશં ત્વં જહ્નિ) તેના પ્રશ્નને તું છતી લે. (શક્તિભિઃ નઃ અધિરૂદ્ધિ) શક્તિઓ સાથે તું અમને કહે અને (પ્રાશિ માં ઉત્તરં કૃધિ) પ્રશ્નો અને તેના પ્રતિપ્રશ્નોમાં તું મને અધિક ઉત્તમ બનાવ. (૭)

પ્રત્યેક પ્રશ્નથી પ્રતિ પક્ષીઓને પરાજય થશે ઔપધિ પણ પ્રતિપક્ષીઓને શુષ્ક બનાવે. (૬) આ વનસ્પતિ ગરૂડ વડી પ્રાશ કરે છે અને સુવર તેને ખેડે છે. (૨) ઇન્દ્રે અસુરોને હરાવવા માટે આ વનસ્પતિ પોતાના શરીર પર ધારણ કરી હતી. (૩) તેમજ તેણે તેનું સેવન પણ કર્યું હતું. (૪) તેનાથી શત્રુઓને નસાકી હતું છું (૫) હે જળચિકિત્સક નીલ શિખાવાળી ઉત્તમ પુરુષાર્થી રુદ્ર દેવ ! પ્રતિ પ્રશ્નથી પ્રતિવાદીને પરાસ્ત કરી દે, અને હે ઔપધિ ! તું પ્રતિ પક્ષીને શુષ્ક બનાવી દે. (૬) હે ઇન્દ્ર ! અમને હાસ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમને પ્રતિ પ્રશ્નમાં છતી લે, પ્રતિ પ્રશ્નમાં અમને વિજય કર અને શત્રુઓની સાથે તું અમને આ કહે (૫)

વિજય પ્રાપ્તિ

વિજયનાં ક્ષેત્રો

એક પ્રકારનો વિજય વાદવિવાદમાં થાય છે, બીજો યુદ્ધમાં થાય છે. આ બંને વિજયની પ્રાપ્તિ માટે ભિન્નભિન્ન શક્તિ-બળોની આવશ્યકતા રહે છે.

વાદી અને પ્રતિવાદી

પ્રથમ પૂછનાર “ પ્રાશ ” અર્થાત્ વાદી કહેવાય છે. અને તેના પ્રતિપક્ષીને “ પ્રતિ પ્રાશ ” કહેવાય છે. “ વાદી અને પ્રતિવાદી ” આ બે શબ્દોના સમાન અર્થવાળા જ આ “ પ્રાશ અને પ્રતિપ્રાશ ” શબ્દો છે. પાંક તેમાંના સમાનાર્થ જુઓ. પ્રથમ મંત્ર અને આગળ પશુ કેટલાએ મંત્રોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પ્રતિપક્ષી અથવા ઉત્તરદાતા પોતાના પક્ષનું સંપૂર્ણ રાજ ધરાવે છે, એ લક્ષમાં હોવા છતાં પ્રજાકર્તા એવી કૃષ્ણતાથી પ્રજા પૂછે કે યોદ્ધા જ પ્રજાના પ્રતિપક્ષીનું મોટું શત્રુ પરી ન્યાય. ધણી ચતુર લોકો એવા હોય છે કે તેઓ એક બે પ્રજાને પૂછે છે, કે તે પ્રજાને ઉત્તર આપતાં આપતાં પ્રતિપક્ષી પોતે જ પરાયત યજ્ઞ ન્યાય છે. પોતાના વિષયમાં એટલું જાણ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ અને પ્રથમ પૂછવામાં પોતાનું કૌશલ્ય એટલું વધારવું જોઈએ કે જેથી સદૃશમાજ નાદવિવાદમાં વિજય પ્રાપ્ત યજ્ઞ શક્તિ. આ સૂક્તના મંત્રભાગમાં આવી તૈયારીઓ કરવાનાં સૂચનો કેટલીએ વાર કરવામાં આવ્યાં છે. વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો આત્મ વિશ્વાસ પોતામાં હોય અને કોઈ પશુ પ્રકારનો સંદેહ ન રહે. આ વાદવિવાદના વિજયના વિષયમાં કહેવાયું.

યુદ્ધમાં વિજય

હવે બીજો વિજય યુદ્ધમાં શત્રુઓપર પ્રાપ્ત કરવાનો છે. તેમાં પશુ પોતાની પૂર્વ તૈયારીઓ કરવાની આવશ્યકતા છે જ. આ તૈયારી એવી હોવી જોઈએ કે જેથી પોતાનો વિજય નિશ્ચયપૂર્વક થાય જ, તેના માટે કોઈ સંકોચ સ્થાન રહે જ નહિ.

બન્ને યુદ્ધમાં પૂર્વ તૈયારીઓ અત્યંત આવશ્યક છે અને જેટલી પૂર્વ તૈયારી અધિક હશે તેટલીજ વિજયની સ્થિતિ વધારે હશે.

પાટા ઔપધિ

આ સૂક્તમાં વિજયને માટે એક ઔપધિ પ્રયોજ લખેલી

૩૪ [અથર્વ બ્રહ્મ. ભા. ૨]

છે. આ ઔપધિનું નામ “ પાટા અથવા પાદ ” (મં. ૪)

છે. આ ઔપધિના ગુણ નીચે પ્રમાણે છે.

તિષ્ઠતા ગુરુભણા વાતપિત્તજ્વરધી ।

મમસંધાનકરી પિત્તવાહાતિસારશૂલમી જ ।

રાજ. નિ. વ. ૬

શ્રેયસી મુલવાચિકા । કફકળ્મશજાવહા ।

ભાવ. પ્ર.

“ આ પાટા અથવા પાદ વનસ્પતિ ટુરી, ગુરુ, ઉષ્ણ છે, વાત પિત્ત જ્વર નાશક, વૃદ્ધ લાગને જોડનારી, પિત્ત, દાહ અતિસારનો નાશ કરનારી છે. આ શ્રેય કરનારી મુખમાં યોડીનો દોષ દૂર કરનારી, તથા કપડની પીડાને મટાડનાર છે. ” લાવામાં આ પાદ વનસ્પતિને “ ચક્રપાદ, આકનામી, નિમ્બપા, ” કહેવામાં આવે છે.

વાદવિવાદ કરતી વખતે આ વસ્તી મોઢામાં રાખવાથી અથવા ગળાપર બાંધવાથી યોસતી વખતે કપડ ઉતમ રહે છે, અને વધારે યોસવાથી ચનારાં કપ યંતાં નથી. આ વાત ભાવ પ્રકાશાદ મન્થોમાં પશુ કહેલ છે. કંઈમાં કંઈ થવાથી અથવા અન્ય પ્રકારે શબ્દોના ઉચ્ચાર યોગ્ય ન થતા હોય અથવા યોસતી વખતે કપ યંતુ હોય તે સર્વ આ પ્રયોગથી દૂર થાય છે. એટલા માટે જ આ ઔપધિ વાદવિવાદમાં વિજય પ્રાપ્ત થવાનું વર્ણન આ સૂક્તમાં કરેલ છે. તેમજ તેનામાં ઉત્તેજકતાનો ગુણ હોવાથી થાક પશુ લાગતો નથી. તેથી પશુ વિજય થવામાં સહાયતા મળે છે.

યુદ્ધમાં પશુ આ વનસ્પતિ બહુ જ ઉપયોગી છે કારણ કે તેનાથી વૃદ્ધા અવયવો દૂરીથી જોડાય ન્યાય છે. ધા જલદી ભરાઈ જઈ રૂઝાઈ ન્યાય છે. મહાભારતમાં પશુ તેમાંના શરવીર યુદ્ધ પછી એક પ્રકારની વનસ્પતિનું સેવન કરતાં હતા અથવા શરીરપર યોગ્ય એ વાત જોવા મળે છે. અને તેથી જ રાત પુરી થતાં જ શરવીરો પાછા યુદ્ધને માટે તૈયાર થઈ જતા. નહિ તો આગે દિવસે ધાયલ યજ્ઞોનો વીર બીજા દિવસે લડવાને માટે તૈયાર કેવી રીતે થઈ શકતો એ સંકાતો નિરાકરણ આ મંત્રથી વેદે દર્શાવ્યું છે. મહાભારતમાં ઔપધિનાં નામ કયાંય આપેલાં નથી, માત્ર ઔપધિ, જડી-શુદ્ધી સેવન કરવામાં આવતી એટલો જ ઉલ્લેખ કરેલ છે.

આ સૂક્તમાં " પાદા " નામ આપેલ છે. યાત્રી વૈદો તેનું અન્વેષણ કરે કે આ વનસ્પતિ કઈ છે અને તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવામાં આવતો હતો.

આ ઔષધિ પોતાની પાસે રાખતી, ખાદ્યપર યા અગ્નિમાં લટકાવતી, મોઢામાં રાખતી અથવા પેટમાં સેવન કરતી એ લાભકારી છે. જુઓ—

૧ હન્દ્રઃ પાદૌ ચક્રે । (મં. ૩)

૨ હન્દ્રઃ પાદૌ વપાજ્ઞાત્ । (મં. ૪)

આ મંત્ર વાગમાં આ વનસ્પતિને સ્તરીરપર ધારણ કરવાની તેમજ પેટમાં સેવનની વાત લખેલી છે. જે યાત્રી વૈદ આ વનસ્પતિની યોગ્ય ક્ષેપ કરે અને સેવન વિધિનો નિશ્ચય કરે તો સમાજ પર ધણી ઉપકાર થવા મળ્યો. જાતીય યુદ્ધ સમયે વીર લોકો તેનો ઉપયોગ કરતા હતા અને લાભ ઉઠાવતા હતા. ખાણેથી કાપલ ઘસેલા વીરો અને ઘોડાઓ સાથે એનું સેવન કરવાથી ફરી બીજો દિવસ યુદ્ધ કરવાને સમર્થ થઈ જતા હતા, જે આ કેવળ કવિ કંઈપણ ન હોય અને આ મંત્રમાં પણ તેજ વાત આપણે જોઈએ છીએ તો તેનું અન્વેષણ શોધખોળ થવી જરૂરી છે.

શક્તિની સાથે વક્તૃત્વ

સમગ્ર મંત્રમાં એક વાત વિશેષ મહત્વની કહી છે. જુઓ—

શક્તિમિઃ સચિદ્રુદિ । (મં. ૭)

" અનેક શક્તિયોને પોતાની સાથે રાખીનેજ જે બોલવું હોય તે બોલવું જોઈએ. " પોતામાં શક્તિ ન હોય અને ખૂબ બોલે બોલે કરવું અથવા મહાન વક્તૃત્વ કરવું તેનો કોઈ અર્થ નથી. આવા શક્તિહીન વક્તૃત્વથી કોઈ પણ કાર્ય અથવા હેતુ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. તેથી પોતાની પાસે અથવા પોતાની પાછળ કાર્ય કારિણી શક્તિ હટલી તો તેનો વિચાર કરીને જ જે કંઈ બોલવું અથવા કરવું હોય તે કરવું એ યોગ્ય છે. પોતાની શક્તિથી વધારે પ્રયત્નથી થયેલ વક્તૃત્વ નતો શત્રુપર પ્રભાવ પાડે છે અથવા નતો પોતાનું જળ વધારી શકે છે. તેથી આ મહત્વપૂર્ણ સૂચના પાઠક અવરજ રમરજુમાં રાખે. તથા—

યઃ નઃ અમિદાસતિ તં જહિ । (મં. ૭)

" જે અમને દાસ બનાવવા માટે છે તેને છતી દે. " આ ઉપદેશ પણ પૂર્વોક્ત આદેશના અનુસાધનમાં અમલમાં મૂકવામાં આવે તો ખૂબજ લાભકારી થઈ શકે છે. પોતાનું જળ વધારવું, એટલું જ બોલવું કે નેટલું કરીને બતાવી શકાય, એટલું કાર્ય કર્યા પછી પોતાને દાસ બનાવનારનો પ્રભાવ કરવો જોઈએ. આમ પોતાની શક્તિ વધારીને પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તીર્ણ બનાવવું એ યોગ્ય માર્ગ છે.

કોષ્ટકને શુદ્ધામ બનાવવાનો નિષેધ

વેદમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે કોષ્ટકને શુદ્ધામ બનાવવાનો પૂર્ણ રીતે અને તીવ્ર નિષેધ રક્ષાન રક્ષાનપર કરેલો છે. એટલી દૃઢ સુધી તે તીવ્ર છે કે " અભિદાસ " નો અર્થ " વિનાશ " માન્ય છે. પૂર્ણ નાશ થયેલ અથવા શુદ્ધામ થયું એ વેદની દૃષ્ટિએ એકજ વાત છે. કોઈ પણ રથોર્થિમાં વેદ દાસ-શુદ્ધામ-બનવાનું પસંદ કરના નથી. પાઠક આ વાતનું મનન કરે અને પોતામાં કમંઈમંઈ વીરવૃત્તિ વધારવાનો પ્રયત્ન કરે.

જળ ચિકિત્સક

છતાં મંત્રમાં જળચિકિત્સક, નીલસિખાવાળા પુરુષાર્થી રૂપનું વર્ણન છે. " જલ્લાય એવજ " શબ્દ જળચિકિત્સાનો કાવ્ય જતાવે છે. જળાષ્ટનો અર્થ જળ જ છે. નીલ સખર્ગીનો અર્થ વાદળી સિખાવાળો છે. આ હીકન તર્કનું મુરતિ અને આશર્યપૂર્ણ મંતુષ્યનો બોધ કરે છે. વૃક્ષની સિખા શ્વેત હોય છે. તર્કજ્ઞની જ વાદળી અથવા કળી હોય છે. " કર્મદ્રુત્ " શબ્દ પુરુષાર્થી વાચક છે. પોતાના ચિકિત્સા કાર્યમાં કુશળ. " દદ્ " શબ્દનો અર્થ જ (રુદ્ધન્) રક્ષાનર, રોગોને દૂર કરનાર છે. આ સર્વ શબ્દો ઉત્તમ ચિકિત્સકનો કાવ્ય દર્શાવે છે. આ ચિકિત્સકનું નામ અહીં એટલા આદર આપ્યું છે કે આ યુદ્ધમાં કાવ્યક વીરોને આરોગ્ય આપ કરવાનો સંબંધ એની સાથે છે. તેમજ પાદા ઔષધિનો પણ ઉપયોગ કરવાનો છે. તેથી જ સંપિદ વૈદની આવશ્યકતા છે. આ સૂક્ત જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવનો વિષય છે. એટલા માટે વૈદોએ જ તેની પ્રત્યક્ષ કરવાનો યત્ન કરવો જોઈએ, નહિ તો એ વિદ્યા માત્ર શબ્દોમાં અને પુસ્તકમાં જ રહી જશે.

વિજય પ્રાપ્તિ

કાંડ ૫, સૂક્ત ૩

(ઋષિ - યૌદ્ધિવોડયર્વા । દેવતા- ઋષિ । વિશેષદેવાઃ)

મમાગ્નિ વર્ચો વિહવેષ્વસ્તુ વયં ત્વેન્ધાનાસ્તુર્ન્યુપુષેમ ।

મહ્યં નમન્તાં પ્રદિશશ્વતેસ્રસ્ત્વયાધ્યક્ષેણ પૂર્તના જયેમ ॥ ૧ ॥

અગ્ને મન્યું પ્રતિનુદન્પરેણાં ત્વં નૌ ગોપાઃ પરિં પાહિ વિશ્વતઃ ।

અપાઞ્ચો યન્તુ નિવતાં દુરસ્ત્વયોડમેર્ણૌ ચિત્તં પ્રવુઘાં વિ નૈશત્ ॥ ૨ ॥

મમ દેવા વિહવે સન્તુ સર્વે હન્દ્રવન્તો મરુતો વિષ્ણુરગ્નિઃ ।

મમાન્તરિક્ષમુરુલોકમસ્તુ મહ્યં વાતઃ પવતાં કામાયુસ્મૈ ॥ ૩ ॥

મહ્યં યજન્તાં મમ યાનીટાકૃતિઃ સત્ત્યા મનસો મે અસ્તુ ।

एनो मा नि गां कतमच्चनाहं विश्वे देवा अग्नि रक्षन्तु मेह ॥ ૪ ॥

અર્થ— હે ઋષિ (વિહવેષુ મમ વર્ચઃ અસ્તુ) સર્વં યુદ્ધોભાં માઝ્ તેજ પ્રકાશિત યાએ. (વયં ત્વા હન્ધાનાઃ તત્ત્વં પુષેમ) અગ્ને તને પ્રદિશ કરતાં કરતાં અમારા શરીરને પુષ્ટ બનાવીએ. (વતસઃ પ્રદિશઃ મહ્યં નમન્તાં) આરે દિશાઓ મારી સન્ન્યુષ નમી જાય. (ત્વયા અધ્યક્ષેણ પૂર્તનાઃ જયેમ) તું જે અમારા અધ્યક્ષ ■ તેની સાથે રહીને સ્વપ્રાપ્તિમાં વિજય પ્રાપ્ત કરીએ. (૧)

હે ઋષિ ! (પરેણાં મન્યું પ્રતિનુદન્) યજુઓના ક્રોધને દૂર કરતાં કરતાં (ત્વં ગોપાઃ સન્) તું રક્ષક બનીને (નઃ વિશ્વતઃ પરિપાહિ) અમારું સર્વં જાળુએથી પાલન કર. (દુરસ્ત્વયઃ પરાઞ્ચઃ નિવતાઃ યન્તુ) દુઃખ આપનાર, દૂર કાઢી મૂકવા લાયક નીચ લોકો દૂર ચાલ્યા જાય. (વૈર્ણાં પ્રવુઘાં ચિત્તં અમા વિનૈશત્) આ દુષ્ટ લોકો સાચી યાય તો પશુ તેમનું ચિત્ત સાથે સાથે જ નષ્ટ થઈ જાય. (૨)

(સર્વે દેવાઃ હન્દ્રવન્તઃ મરુતઃ વિષ્ણુઃ અગ્નિઃ) સર્વં દેવો અર્થાત્ ઇન્દ્રની સાથે મરુત વિષ્ણુ અને અગ્નિ (વિહવે મમ સન્તુ) યુદ્ધમાં મારા પક્ષમાં રહે. (મમ અન્તરિક્ષં ઋરુલોકં અસ્તુ) માઝ્ અંતરિક્ષ વિશેષ વિસ્તૃત થાય, (વાતઃ મહ્યમ્ અસ્મૈ કામાય પ્રવતાં) વાયુ મારે માટે આ કાર્યને માટે વહેતો રહે. (૩)

(મમ યાનિ ઇટાં મહ્યં યજન્તાં) મારે માટે જે અભિષ્ટ હોય તે મને પ્રાપ્ત થાઓ. (મે મનસઃ આકૃતિઃ સત્ત્યા અસ્તુ) મારા મનના સંકલ્પ સત્ય થાઓ. (અહં કતમચ્ચન ઇનઃ મા નિ ગાં) હું કોઈ પશુ પ્રકારનું પાપ ન કરું. (વિશ્વે દેવાઃ હહ મા અમિરક્ષન્તુ) સર્વં દેવ અહીં મારી રક્ષા કરે. (૪)

અર્થ— હે ઋષિ ! સર્વં પ્રકારની સ્પર્ધાઓમાં માઝ્ તેજ પ્રકાશિત થાય. તને અમારામાં પ્રકાશિત કરીને અમે અમારા શરીરને પુષ્ટ અને બળવાન બનાવીશું. મારી સાથે બધી દિશા અને ઉપદિશાઓમાં રહેનારા લોકો નમ્ર અને તારા અધ્યક્ષપણા નીચે અમે સર્વં પ્રકારની સ્પર્ધાઓમાં વિજયી બનીએ. (૧)

હે દેવ ! યજુઓના ક્રોધ દૂર કરીને તું અમારી સર્વં પ્રકારે રક્ષા કર. દુઃખ દેનારા નીચ લોકો અમારાથી દૂર થઈ જાય તો તે યજુ હુદ્ધિમય હોય તો તેમની દુષ્ટ હુદ્ધિ પશુ સાથે નષ્ટ થઈ જાય. (૨)

સ્પર્ધાના સમયે સર્વં દેવોની સહાયતા અમને પ્રાપ્ત થાઓ ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ, અગ્નિ, મરુત્ અન્ધાન્ધ દેવો આરતરકતા પ્રમાણે અનુકૂળ થાયે. (૩)

મારી સર્વં કામનાઓ પૂર્ણપણે સિદ્ધ થાઓ મારા મનના સંકલ્પ સત્ય થાઓ. મારાથી કોઈ પાપ કર્મ ન થાઓ અને મારી રક્ષા સર્વં દેવો કરે. (૪)

માયે દેવા દ્રવિણમા યંજન્તાં મપ્પાશીરંસ્તુ મયિ દેવહૂતિઃ ।

દૈવા હોતારા સનિપત્ત એતદરિષ્ટાઃ સ્વામ તન્વાસુવિરાઃ

॥ ૫ ॥

દેવીઃ પદુર્વોક્તુ નંઃ કૃણોત વિશ્વે દેવાસ ક્વ માદ્યધ્વમ્ ।

મા નોં ચિદદમિમા મો અશસ્તિર્મા નોં વિવદ્વજિતા દ્વેપ્યા યા

॥ ૬ ॥

તિસ્રો દેવીર્મહિ નઃ શર્મં યચ્છત પ્રજાયેં નસ્તન્વેદ્ યચં પુષ્ટમ્ ।

મા હાસ્માહિ પ્રજયા મા તન્મમિર્મા રધામ દ્વિપતે સોમ રાજન્

॥ ૭ ॥

ઊરુચ્ચર્ચા નો મહિપઃ શર્મં યચ્છત્વસ્મિન્હર્વે પુરુક્ષુઃ પુરુક્ષુઃ ।

સ નોં પ્રજાયેં હર્વશ્વ મુદેન્તુ મા નોં રીરિપો મા પરાં વાઃ

॥ ૮ ॥

અર્થ—(દેવાઃ મયિ દ્રવિણં આવજન્તાં) દેવ આરે માટે ધન આપે. (મયિ આશીઃ મયિ દેવહૂતિઃ અસ્તુ) મને આશિર્વાદ મળે અને દેવોને આબ્હાન કરવાની શક્તિ રહે. (દૈવા હોતારાઃ નાઃ પતત્ સનિપત્) દિવ્ય હોતાગણુ અમને આ આપે. અમે (તન્વાઃ અરિષ્ટાઃ સુવિરાઃ સ્વામ) આશ શરીરથી હું નીરંગી બનું અને ઉત્તમ વીર બનું. (૫)

(દેવીઃ પદુર્વોક્તુઃ) આ છ દિવ્ય મહાન દિશાઓ. (નાઃ ઉરુ કૃણોત) અમારે માટે વિશાળ સ્થાન ઉત્પન્ન કરે. હે (વિશ્વે દેવાસઃ) સર્વ દેવો! (ક્વ માદ્યધ્વં) અહીં અમને આનંદિત બનાવો. (અમિમાઃ નઃ મા વિદત્) નિસ્તેજતા અમને કહી પણ પ્રાપ્ત ન થાઓ. (અશસ્તિઃ મા ડ) અગ્રીતિ ન આપે. (યા દ્વેપ્યા વૃજિતા નઃ મા વિદત્) જે દ્રેષ કરવા યોગ્ય પાપ છે તે અમારી યાસે ન આવે. (૬)

હે (તિસ્રઃ દેવીઃ) ત્રણ દેવીઓ! (નાઃ મહિ શર્મં યચ્છત) અમને ધૂણ સુખ પ્રદાન કરે. (યત્ ચ પુષ્ટં ના તન્વે પ્રજાયે) જે કાંઈ પોષક પદાર્થો હોય તે અમારા શરીરને માટે અને પ્રજાને ને માટે આપો. (પ્રજયા મા હાસ્માહિ) અમે સંતતિ વશરના ન થઈએ અને (મા તન્મમિઃ) અમારાં શરીર પણ કૃશ ન બને. હે (રાજન્ સોમ) રણ સોમ! (દ્વિપતે મા રધામ) યજુને કારણે અમે પીડિત ન થઈએ (૭)

(ઊરુચ્ચર્ચાઃ પુરુક્ષુઃ મહિપઃ અસ્મિન્ હવે ના પુરુક્ષુ શર્મં યચ્છતુ) વિશાળ શક્તિ ધાળી પ્રશંસા પામેલ દેવ આ યજ્ઞમાં અમને પુષ્કળ અન્ન સુકેત સુખ આપે. હે (હર્વશ્વ ઇન્દ્ર) રથ હરણ કરનાર કિરણવાળા દેવ! પ્રભો! (નાઃ પ્રજાયેં મુદ્) અમારો પ્રભને માટે સુખ આપો. (નાઃ મા રીરિપ) અમારો નાશ ન કર. (મા પરાં વાઃ) અમારો ત્યાગ ન કર. (૮)

બાવાર્થ—સર્વ દેવ અને ધન્ય બનાવે, તેમના આશિર્વાદ આશ પર લેવા. દેવોની ઉપાસના કરવાની તિથિ. આશ અને આશિર્વાદ આ તિથિ દેવોની કૃપાથી અમને પ્રાપ્ત થાઓ અને શરીરે નારાગ્ર અને સ્વસ્થ બનીને, ઉત્તમ વીર બનીએ (૫)

દિવ્ય દિશાઓ અમારે માટે વિસ્તૃત સ્થાન આપે. સર્વ દેવો અમને આનંદિત કરે નિસ્તેજતા, અગ્રીતિ તથા પ્રહિન પાતક અમારાથી દૂર રહે. (૬)

ત્રણ દેવીઓ અમને પુષ્કળ સુખ આપો અમારાં શરીર અને અમારી પ્રજા પુષ્ટિને પ્રાપ્ત થાઓ. અમારાં શરીર અને અમારી પ્રજા નષ્ટ ન થાઓ અને સંતુલાથી અમે પીડિત ન થઈએ. (૭)

વિશાળ શક્તિવાળો કૃષ્ણ અમને ઉત્તમ સુખ આપો. અમારી પ્રજા સુખી રહે. કહી પણ અમારો નાશ ન થાઓ અને અમે કદી વિચાલ ન બનીએ (૮)

ધાતા વિધાતા સુવર્નસ્ય યસ્પતિર્વૈવઃ સંવિતામિમાતિપાહઃ ।

આદિત્યા રુદ્રા અશ્વિનોમા દેવાઃ પાન્તુ યજમાનં નિર્ઋયાત્

॥ ૯ ॥

યે નઃ સપ્તા અપ તે મંવન્તિવન્દ્રાગ્નિમ્યામવં વાધામહે एनान्

આદિત્યા રુદ્રા ઉપરિસ્પૃશોં ન ઉગ્રં ચેતારંમધિરાજમકત

॥ ૧૦ ॥

અર્વાશ્ચ મિન્દ્રંમમુતોં હવામહે યો ગોજિદ્વંનજિર્વશ્વજિદ્યઃ ।

હમં નોં યજં વિહવે ઝૃણોત્વસ્માકંમમૂર્હૃયશ્ચ મેદી

॥ ૧૧ ॥

અર્થ— (ધાતા વિધાતા) ધારક અને નિર્માણ કરનાર (યઃ સુવર્નસ્ય પતિઃ આમિમાતિપાહઃ સંવિતા દેવઃ) જે હુવનનો પાલક, સંચાલક; ધમંડી શત્રુઓને છતનારો દેવ છે. (આદિત્યાઃ રુદ્રાઃ) આદિત્ય અને રૂદ્ર તેમજ (ઉમા અશ્વિના) બન્ને અશ્વિની કુમાર આ સર્વ દેવ (નિર્ઋયાત્ યજમાનં પાન્તુ) વિનાશથી યજ્ઞમનને બચાવે. (૯)

(યે નઃ સપ્તાઃ તે અપ મવન્તુ) જે અમારા વેરી છે તેઓ દૂર થઈ બાપ. (વન્દ્રાગ્નિમ્યાં एनान્ અવ વાધામહે) ઇન્દ્ર અને અગ્નિની સહાયથી તેમનો અગ્નિ પ્રતિબંધ કરીએ છીએ. (આદિત્યાઃ રુદ્રાઃ ઉપરિસ્પૃશઃ) આદિત્ય, રૂદ્ર અને ઉપરના ભાગને સ્પર્શ કરનારા સર્વ દેવો (ન ઉગ્રં ચેતારં અધિરાગ્યં અકત્) અમારે માટે ઉગ્ર ચેતના આપનારા મુખ્ય અધિરાગ્નને બનાવીએ છીએ. (૧૦)

(યા ગોજિત્, ધનજિત્ યઃ અશ્વજિત્) જે ગાયો, ધન અને યોદ્ધાઓને છતનારો છે. તે (અર્વાશ્ચ મિન્દ્રં અમુતઃ હવામહે) અમારી પાસેના ઇન્દ્રની ત્યાંથી સ્તુતિ કરે છે. (નઃ વિહવે હમં યજં ઝૃણોતુ) વિશેષ સ્પર્ધાથી કરેલા અમારા આ યજ્ઞને સાંભળે. હે (હૃયશ્ચ) રક્ષ હરણ કરનારા કિરણોવાળા દેવ ! (અસ્માકં મેદી અમૂઃ) તું અમારો સ્નેહી બન. (૧૧)

ભાષાર્થ— ઇશ્વર તથા સવિતા વગેરે સર્વ અન્ત દેવ અમને પાપથી બચાવે (૯)

જે અમારા વેરી, દુશ્મન છે તેઓ અમારાથી દૂર થાય, તેવા મઠિ જ અમે શત્રુઓને શાંતિ બીએ તેમજ આદિત્ય, વગેરે સર્વ દેવ અમારે મઠિ ઉત્તમ તેજસ્વી અને સુહૃદ્ભાવ એવા શાન્ત બાપે (૧૦)

જે ગાયો, યોદ્ધા, ઇત્યાદિ વિવિધ ધનોને આપનારો છે તે પ્રજ્ઞની અમે અમારા અન્ત કશ્ચથી સ્તુતિ કરીએ છીએ. હે પ્રભો ! આ અમારી પ્રાર્થના સાંભળીને દરેક સ્પર્ધામાં અમારી સહાય કર અને અમારો સ્નેહી બન. (૧૧)

વિજયની પ્રાપ્તિ

પોતાના વિજયની પ્રાર્થના

આ સકલમાં પોતાના વિજયને માટે ઇશ્વરની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરેલ છે મનુષ્ય ધર્મ બંધે એક વા બીજી સ્પર્ધામાં હારેલાં લાગેલો રહે છે. આ જીવન જ એક પ્રકારની સ્પર્ધા છે. આ સ્પર્ધામાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા દરેક મનુષ્યમાં રહેલ છે. પરંતુ તે વિજયને પ્રાપ્ત

કરવા માટે કયા પ્રકારના મનમાં વિચાર ધારણ કરવા જોઈએ, શુદ્ધિમાં કયા કયા સંકલ્પ સ્થિર કરવા જોઈએ, અને શરીરથી કયાં કયાં કરવા જોઈએ તેના વિચાર મનુષ્ય કરતો નથી. મન, શુદ્ધિ, ચિત્ત ઇત્યાદિ અન્તઃ શક્તિઓ તથા શરીરમાં બાહ્ય શક્તિઓના ઉત્તમ સંલગ્ન અને ઉત્તમ પ્રભાવથી જ મનુષ્યનો વિજય થઈ શકે છે. આથી

રક્ષા થાય છે કે વિજય પ્રાપ્ત થવો અથવા ન થવો તે પોતાની શક્તિ પર જ નિર્ધાર છે. શુદ્ધિ મન અને ચિત્તમાં જે વિચારો જાગૃત રહેશે, તેમનું જ પરિણામ જ્ય અથવા પરાજયમાં આવશે તેનો પરસ્પર સંબંધ એવો છે કે મનના શુભાશુભ વિચારો પ્રમાણે શરીરમાં પણ શુભાશુભ કાર્યો થાય છે, અને તેમનું અંતિમ પરિણામ પરમેશ્વરીય નિધમાનુસાર વિજય અથવા પરાજયમાં પરિણમે છે તેટલા માટે વિજયી વિચારો મનમાં દ્વંદ્વો દર્શાવેલાં કરવા ભેદમાં જેથી વિજય પ્રાપ્તિની શક્યતા વધારે થાય આ સૂત્રમાં વિજયી વિચારો આપેલા છે, જે મનમાં ધારણ કરવાથી અનુષ્ઠનો નિઃસંદેહ વિજય થશે જ હવે આ વિચારો શું છે તે આ રીતે ભેદમાં—

વિજયી વિચાર

વિજયી વિચાર દ્વંદ્વો મનમાં ધારણ કરવા ભેદમાં કીન અને શુદ્ધ વિચાર કરી પણ મનમાં આવવા દેવા ન ભેદમાં આ સૂત્રમાં પ્રારંભથી અત સુધી વિજયી વિચારો દર્શાવેલા છે તેથી આ સૂત્રના મનમાં ધારણના મનમાં વિજયી વિચારો રિધર રહી શકે છે, અને તેમનો વિજય નિઃસંદેહ થઈ શકે છે હવે આ વિજયી વિચાર ભેદમાં—

૧ વિદ્યેષુ મમ યત્નઃ સન્તુ । (મ ૧)

૨ પુત્તાઃ જયેમ । (મ ૧)

“ શુદ્ધમાં મારે તેજ પ્રકાશિત થાય, અને શુદ્ધમાં શત્રુઓની સેનાઓને અમે પરાજીત કરીશું ” એ મનને નિશ્ચય દેવા ભેદમાં મનમાં એવો વિચાર રાખવો ભેદમાં કે હું શત્રુનો પરાજય અવશ્ય જ કરીશ અને વિજય સ પાઠન કરીશ

૩ યમાન અવ યાદામહે । (મ ૧)

“ આ શત્રુઓને અમે પૂર્ણપણે પ્રતિબંધ કરીએ ” અર્થાત્ અમે તે માર્ગે જ શત્રુઓ આવવા શરૂ થાય તે અમે તેમને રોકી રાખીશું અને આગળ વધવા નહિ દઈએ આ મન બાંધથી આપણી શુદ્ધ વિજયની તૈયારીઓ કરી દેવા ભેદમાં તે આગળની ક્રિયાઓ મળી શકે છે પ્રત્યેક માર્ગથી આવતા શત્રુઓને રોકી રાખવાની તૈયારીઓ આપણી દેવી ભેદમાં પોતાના શત્રુઓને આ પ્રકારે રોકી રાખવાને માટે જેટલી નૈપારી માણસે રાખવી ભેદમાં તેટલી દરેક અનુષ્ઠ રાખે અને શત્રુની પોતાનો જવાન કરે જેની જેટલી તૈયારી રહેશે તેજ

શુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી શકશે આ પ્રમાણે વિજયની આગળનાં બંધિત હોય કે રાષ્ટ્ર હોય બન્નેનાં કાર્યકરનાં અથવા મોટાં હોનાં છતાં બન્ને સરખા જ છે અને શત્રુઓને રોકી રાખવાને માટે બન્નેએ પ્રત્યેક રીતે તૈયારી રાખવી આવશ્યક છે આ પ્રકારે પૂર્વ તૈયારીથી વિજય પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ તે ઠીક થકશે કે—

૪ ચત્તસ્રઃ પ્રવિદ્યાઃ મર્દાં નમન્તામ્ । (મ ૧)

“ ચારે દિશાઓમાં રહેનારા લોકો મારી સામે નમ્ર બનીને રહે ” એટલે કે અમારા પર કુભયો કરવાની શક્તિ અને પ્રજા તેમનામાં અવશ્ય ન રહે, આ પ્રમાણે—

૫ મમ અન્તરિક્ષ ડરલોક સન્તુ । (મ ૨)

“ મારું અન્તરિક્ષ રિધત રથાનવાણુ થાય ” પ્રત્યેક અનુષ્ઠન અન્તરિક્ષ તેની કૃત્ય શક્તિ અનુસાર નાનું અથવા મોટું રહે છે જે પ્રજા પુરુષાર્થો હોય છે તેમને મારે આ સ પૂર્ણ વિજય જેવું રિધાન અન્તરિક્ષ હોય છે અને આગળ તથા અધઃપાતકી લોકોને મારે અતીવ નાનું અન્તરિક્ષ હોય છે પોતાના અધિકાર તળે જેટલું અન્તરિક્ષ આવેલ છે અને પોતાનું સાક્ષન જેટલા પર ચાલે છે તે ભેદથી માણસ પોતાની યોગ્યતાનો નિશ્ચય કરી શકે છે માની લેને કે આ એક પરીક્ષા માટે ઉત્તમ કસોટી જ છે પછી આ પાંચ વાક્યોને સમજ્ય એકબીજાની સાથે જસનર જેશે તો તેમને વિજય પ્રાપ્ત કરવા આગળમાં થલો જ બોધ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે આ વિજયને માટે પોતાના શત્રુઓને દૂર કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે, આ આગળનાં નિર્દેશિત અર્થોએ

શત્રુઓને દૂર કરવા

શત્રુઓને દૂર કરવા, તેમનો નાશ કરવો તેમનો પગાળો પણ આપણે ન લેવો, શત્રુઓને રણની રાખવા અને તેમને કિલા ન થઈ દેવા, આમ કરવું એ વિજયને માટે અત્યંત આવશ્યક છે આ વિષયમાં આ મન બાંધ ભુજો—

૬ સપર્યા અપ મયન્તુ । (મ ૧૦)

૭ દુરદયઃ નિવતા અપાઙ્ગઃ યન્તુ । (મ ૨)

“ વેરી લોકો દૂર થાય, તથા દુષ્ટ લોકો નીચ ગતિથી અધ પામને માર્ગે જાય ” અર્થાત્ તેઓ પોતા માણુ ઉંડુ ન કરે તેમ જ વધારે ભુજો—

૮ મમિદા અપાસ્તિઃ દેવ્યાઃ શુજિતા મા નો વિદ્યુઃ ।

(મ ૧)

“ નિરતેજતા, અકીર્તિ અને દ્વેષ કરવા યોગ્ય કુટિલતા અમારી પાસે ન આવે. ” એટલે કે આ આનંદિક શત્રુઓ દૂર રહે. આપ્રાંથી કોઇ પણ શત્રુ પોતાનું માથું ઉંચું ન કરી શકે, આ મંત્રભાગોમાં વ્યક્તિના અનર્તજન અને બાલ, તથા સમાજના પણ અનર્તજન અને બાલ સર્વ શત્રુઓ દૂર કરવાની સૂચનાઓ મળે છે. સાચો વિજય પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્ય માટે એ ઉચિત છે કે તે આ સર્વ શત્રુઓને પ્રવલ પૂર્વક દૂર કરે અને પોતાના અબુદ્ધયનો માર્ગ ખુલ્લો કરે.

કામનાઓની તૃપ્તિ

પોતાનો વિજય થાય અને શત્રુઓનો નાશ થાય એ સર્વ પોતાની કામનાઓની તૃપ્તિને માટે જ છે. મનુષ્યના અનર્ત કરણમાં કેટલીક વિશિષ્ટ પ્રકારની કામનાઓ હોય છે, જે તેમની પૂર્તિ થઇ જાય તો તેને પોતાના જીવનની સાચીકતા થઇ ગઇ છે એમ ભાગવા મારે છે, નહિ તો તે પોતાના જીવનને નિરર્થક સમજે છે. આ બાબતમાં મનુષ્યની ઇચ્છાઓ કેવા પ્રકારની હોય છે તે જુઓ—

૧ મહાં મર્મં કામાય ઘાતઃ પયતામ્ । (મં. ૩)

૧૦ યાનિ મમ ઇષ્ટાનિ મહાં વ્યજન્તામ્ । (મં. ૪)

૧૧ મે મનસઃ આકૃતિઃ સત્યા અસ્તુ । (મં. ૪)

૧૨ દેવા માયિ દ્રવિયં, માદ્યાઃ દેવહૃતિઃ ચ આ વ્યજન્તામ્ । (મં. ૬)

૧૩ તિલ્લો દેવીઃ નઃ મહિ વાર્મં વચ્છત । (મં. ૭)

૧૪ નઃ પ્રજાયે મૃદ્ધ । (મં. ૮)

“ મારી આ કામનાને અનુકૂળ વાણ અથવા પ્રાણ ચાલે, જે મારા મતેરથો છે તેઓ પરિપૂર્ણ થાય. મારા મનના સર્વ સંકલ્પો સત્ય થાયો. સર્વ દેવો મને ધન, આશીર્વાદ, અને દેવ ભક્તિ આપો. ત્રણ દેવીઓ એટલે કે માતૃ-ભૂમિ માતૃમાપા, અને માતૃસભ્યતા અને પુત્રકળ સુખ આપે, ઇશ્વર અમારી પ્રભને સુખી બનાવે. ” આ પ્રકારની કામના ધણું ખર્ચ દરેક મનુષ્યમાં ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં રહેલી હોય છે. મનુષ્યનું સુખ અથવા દુઃખ આ સર્વ કામનાની ન્યૂનાધિક પૂર્ણતા પર અવલંબે છે. તેથી મનુષ્ય માટે એ યોગ્ય છે કે તે પોતાની કામનાઓ શુદ્ધ જ રાખે, અને તેનામાં કોઇ અશુભ વાસના ન રહે, એવી મનની ઉચ્ચ અવસ્થા બનાવી દે ઉત્તરિને માટે તેની ધણીજ આવશ્યકતા છે. આ પ્રમાણે ભાવનાની શુદ્ધિ માટે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવી આવશ્યક છે, આ હેતુથી જ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

ઇશ્વર ઉપાસના

૧૫ દ્વન્દ્વં દવામહે । (મં. ૧૧)

“ પ્રશ્નની પ્રાર્થના અને ઉપાસના અમે કરીએ. ” ઇશ્વર સર્વ શ્રેષ્ઠ યુગ્મોથી વિશુદ્ધિત છે. તેથી તેના શુભોનું મનન કરવાથી મનુષ્યના મનની બાવના શુદ્ધ થાય છે, કામનાઓ નિર્દોષ થાય છે અને સંકલ્પો શુદ્ધ બને છે, આજ વાત નિમ્નલિખિત મંત્ર ભાગમાં કહેલ છે—

નિમ્નપાપ થતું

૧૬ અહં કતમચ્ચન યતઃ મા નિગામ્ । (મં. ૪)

“ હું કોઇ પણ પ્રકારનું નાનું અથવા મોટું પાપ કરીશ નહિ અથવા પાપની જાવામાં પણ જામ્યા નહિ. ” મંત્રમાં કહ્યું છે કે, “ પાપની જાવામાં પણ જામ્યા નહિ. ” પોતે પાપ કરતું એ અને પાપની પાસે જતું એ અલગ વસ્તુ છે. પોતે પાપ કરવા કરતાં પાપની નજીક જતુ વધારે સહેલું છે. મનુષ્ય પહેલાં પાપ કર્મનું વર્ણન સાંભળે છે ત્યાર પછી ખીભાએ કરેલું પાપ કર્મ જુએ છે, અને ત્યાર પછી પોતે તે આચરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે. આ પાપની પરંપરા છે. એટલા માટે જ મંત્ર ભાગમાં ઉપદેશ આપવામાં આવે છે કે પાપ કર્મની નજીક પણ મનુષ્ય ન જાય. પાકે આ અમૂલ્ય ઉપદેશનું મહત્વ જાણે અને તદનુસાર પોતાનું આચરણ સુધારીને ઉત્તરિના માર્ગપર આગળ વધે આ પ્રકારે નિમ્નપાપ બનીને ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે કે—

ઇશ પ્રાર્થના

૧૭ હમં યદં નિદ્યે દ્રાણોતુ । (મં. ૧૧)

“ આ ઉપાસનારૂપી સ્તુતિ પ્રાર્થનામય યજ્ઞને ઇશ્વર સાંભળે ” અર્થાત્ હું જે પ્રાર્થના કરું છું તેને પરમેશ્વર સાંભળે. અહીં પાકક લક્ષમાં રાખે કે પરમેશ્વર તેનીજ પ્રાર્થના સાંભળે છે જેઓ પૂર્વેકિત પ્રકારે નિમ્નપાપ બનીને શુદ્ધાચારી બનીને ઉત્તરિને માર્ગે જવા છત્વતા હોય. આવા પ્રકારના મનુષ્યને દેવતાઓની સહાય અવરય મળે છે. દેવતાઓની સહાયતા તેઓજ અધિકારી છે. આવે વખતે ઉપાસકોનો વિશ્વાસ કેવો હોય ॥ તે વાત નિમ્નલિખિત મંત્રભાગમાં જુઓ. જોકે દરેક મનુષ્ય યશસ્વી બનવા માટે દેવતાઓની સહાય માટે છે અને પ્રાર્થના પણ કરે ॥ તો પણ પૂર્વેકિત પ્રકારે શુદ્ધ અને પવિત્ર બનેલ મનુષ્યને જ તે સહાયતા મળે છે.

દેવોની સંપ્રદાય

૬૪૪ અર્ચ

પણ ખરે સઠસમયમાં મનુષ્યમાત્ર દેવતાઓની સદાય
છેલે છે જ નો પૂર્વિકા પ્રકારે આત્મશુદ્ધિ કરીને દેવતા
ઓની સદા મનુષ્ય સ્વરૂપે તેા નિભાવેલે તેને તે મારફત મળી
જ રમણે છે આત્મામાં આ સત્ત્વ કાળ જોવા જેવું છે—

૧૮ વિદ્યે સર્વે દેવા યમ વચ્ચુઃ । (મં. ૩)

૧૯ દદ વિષ્ણુ દેવાઃ સા મભિગદ્માનુ । (મં. ૪)

૨૦ વિધિયે દેવાતાઃ દદ માતૃવચ્ચમ્ । (મં. ૫)

૨૧ પાતા વિપાતા મુષમરય વરપતિઃ સર્વે ચ
દેવા મિર્જાયાત્ પામુઃ । (મં. ૭)

૨૨ મહિમન્ દદે પુરુહતઃ મદિય પુરુશુ દાર્મ
યદાતુઃ । (મં. ૮)

૨૩ સમ્માર્ક મેદી મમ્ । (મં. ૧૧)

૨૪ દેર્ધાઃ વદ સર્ધાઃ મઃ ઉદ જ્ઞાનઃ । (મં. ૧૨)

૨૫ વરેર્ધામણું મસિનુદ્વન્મ વિષ્મતઃ પરિપાદિઃ । (મં. ૧૩)

“યુદને સમયે સર્વ દેવો મારા સદાયક યાગો સર્વ
દેવો મારી રક્ષા કરે. સર્વ દેવો ભદ્રી મારો આનંદ વધારો
ધાના, વિધાતા, શુભનપતિ અને અન્ય દેવ કુ બધી અમારી
રક્ષા કરે. આ યદને સમયે મળે જ પ્રસન્નિ સમય પ્રમુ
ખળુ જ બોજપૂર્ણ સુખ અમને આપે પ્રમુ અમારા સદાયક
યાગો વિષ્ણુ જ દિશાઓ અમારે માટે યજ્ઞ વિરુદ્ધ કાળકે
ખાલે સત્ત્વોના કોષને દૂર કરી સર્વ પ્રકારે અમારી રક્ષા
કરે.”

સત્ત્વોને જ કરવાના વિવિધતા આ ક્રમિકાઓ મનુષ્યના
મનમાં ક્રમેશ્વર રહે છે વિશ્વ આત્મ કરવાના મનુષ્યે પણ
પોતાના મનમાં આજ ક્રમિકાઓ ધારણ કરી જોઈએ પૂર્વો
કત વાક્યોમાંથી અનિતમ વાક્યમાં, “સત્ત્વોને કોષ દૂર
કરવાની પ્રાર્થના” છે આ પ્રાર્થના વિશેષ મહત્વની છે
“સત્ત્વોને કોષ દૂર કરી તેમની શુદ્ધિ કર” આ આશય આ
પ્રાર્થનામાં છે સત્ત્વોના નાશ કરવા કરતાં તેની શુદ્ધિ અને
કોષ જમીને જો તે કલો મનુષ્ય થાય તો તે યજ્ઞ જ સાંકે છે
આ દષ્ટિબિન્દુ પ્રમાણે આ ઉપદેશ મનન કરવા યોગ્ય છે
વેદિક ધર્માંગિને માટે એ ઉચિત છે કે તેઓએ પ્રથમ સત્ત્વના
દોષ દૂર કરીને તેને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈ જો તેમ
ન જ અને તો તેમને જ્ઞાન કરે અથવા નાશ કરે આ નીતિનો
ઉત્તમ નિયમ આ વેદમન દ્વારા દર્શાવેલ છે

પોતાના ક્રમ પ્રમુખની ઉત્તમતાથી વિશ્વ યજ્ઞ કરે છે.
અને શાન્તિશાસનની અવસ્થામાં પોતાની ધર્મ છે, તે માટે
પોતાના શાંતિ કરવાના મુખ્ય પ્રયત્ન કરે. આ પ્રયત્નને જોવા
તમારું હૃદય મનુષ્યે તમારું મનુષ્ય મનુષ્ય કરે તેવા જેવું છે—

૧૬ દેવાઃ જેતાર ઉર્ધ્વ ઇધિરાજ મમતઃ । (મં. ૧૦)

“સર્વ દેવો અમારે માટે નેત્રના આધાર અને શરીર
શાંતિ પાનાવે.” અર્થાત્ અમારો તબક્કો એવો દોષ કે તે
પ્રમાણ નેત્રના અને નવજન્મ સમારિત કરે અને રવય
મત્તાથી, તેમજ અને શરીર અને શરીરમાં તેમજિતનાની
જામની કરનાર કાળ છે પ્રભુ તેમ જ નાર શાંતિ કરી
પણ શાંતિ દી પૂર ન ભેમે. આ ઉપદેશ અદર્શ પ્રાપ્ત થવે
વિશ્વ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રાર્થના આમળ વધનારાઓ માટે આ
ઉપદેશનું મહત્વ સદેવમાં સમજાવી આપી રહે છે

માર્ગિકા બધા

વિશ્વ પ્રાપ્તિને માટે શારીરિક જાગી શુદ્ધિ અને માન
સિક તેમજ નૌદિક શક્તિનો વિકાસ કરવે. અત્યંત આવ
ચક છે આ વિવિધતા નિર્માણિત મનના આજીવન—

૨૬ સર્વે પુષ્પે । (મં. ૧૧)

૨૮ તથા મરિચા સુધીતા ક્વામ । (મં. ૧૨)

૨૯ નઃ તથે પ્રજાયે પુષ્પઃ । (મં. ૧૩)

૩૦ તન્મુખિ પ્રજયા મા દાસિયમ્ । (મં. ૧૪)

૩૧ ન મા રોદિયઃ । (મં. ૧૫)

“અમારા શરીરના બળને વધારીશુ અને તેને પ્રજા કરીશુ
શરીરથી દુર્બળ ન થઈએ અને ઉત્તમ વીર બનીશુ અમારો
શરીર અને સત્તાનો પ્રજા થાશે. અમારા શરીર અને સત્તા
નો દીન અને દીન ન અને અમે દુર્બળ ન બનીએ.” આ
પ્રયત્નને શારીરિક બળ અને પ્રજા વધારવાની સ્થના આપ
નારા મન જાગ આ સત્તામાં આદ્ય છે પાક આ સર્વ
મન જાગેનું કમપૂર્વક મનન કરશે તો તેમના આનંદમાં
આ વાન જરૂર આવશે કે આ સત્તામાં વિશ્વ પ્રાપ્તિની
સાધનો કેવી પ્રકારની કહેવામાં આવ્યા છે અચિત્, સમાજ
અને સમૂહના વિશ્વના સાધનોને આ સત્તામાં કહેશે ઉપ
દેશ જો પાકે પણ મનમાં ધારણ કરશે અને આ ઉપદેશને
અનુકૂળ પોતાનું આચરણ સમજશે વિશ્વના પ્રાર્થના તેમને
માટે ખુલી જશે અને તે વાન રહિત પણ ખુલી જશે

વિજયી સ્ત્રીનું પરાક્રમ

કાંડ ૧, સૂક્ત ૨૭

(ત્રાપિ- અર્ધા । દેવતા- ઇન્દ્રાણી :)

અમૂઃ પારે પૃઢાકૃષ્ણિપ્તા નિર્જરાયવઃ ।

તાસાં જરાયુર્ભિર્વ્યમક્ષ્યાદ્ધર્ષિ વ્યયામસ્યધાયોઃ પરિપન્થિનઃ

॥ ૧ ॥

વિપૃચ્યેતુ ક્રન્તતી પિનાકમિવ વિઘ્નતી ।

વિષ્વક્ષ્પુનર્મુવા મનોઽસંમૃદ્ધા અધાયવઃ

॥ ૨ ॥

ન વહવઃ સમશક્તાર્મકા અભિ દાંધૃપુઃ ।

વેળોરદ્વાં દ્વાભિતોઽસંમૃદ્ધા અધાયવઃ

॥ ૩ ॥

પ્રેતૈ પાઢૌ પ્ર સ્ફુરતં વહેનં પૂળતો ગૃહાન્ ।

હન્દ્રાણ્યેતિ પ્રથમાજીતામૃપિતા પુરઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ— (અમૂઃ પારે) પેલે પારથી (નિર્જરાયવઃ) પાણીના પ્રવાહમાંથી નીકળેલી (ત્રિ-સપ્તાઃ) ત્રણ ગણી સાત (પૃઢાકૃઃ) સાપણીની માફક સેનાઓ છે (તાસાં) તેમની (જરાયુર્ભિઃ) ઠાંકણાંઓથી (વર્ષ) અમે (અથ-આયાંઃ પરિપન્થિનઃ) પાપી હુલ શત્રુઓની (અર્ધા) બન્ને આંખો (અપિ વ્યયા-મસિ) ઠાંકી દઇએ છીએ. (૧) (પિનાકં દિવ વિઘ્નતી) ધનુષ્ય ધારણ કરનારી અને શત્રુઓને (ક્રન્તતી) કાપી નાખનારી વીર સેના (વિપુચી છતુ) ચારે તરફ આગળ વધે, જેથી (પુનર્મુવાઃ) તે તરફથી એકત્રિત થએલી શત્રુઓનાનું (મનઃ વિષ્વક્ષ્) આમ તેમ છૂટું પડી ન્ય અને તેથી (અધાયવઃ) પાપી શત્રુ (અસ-મૃદ્ધાઃ) નિર્ધન બની ન્ય. (૨) (વહવઃ ન સમશક્તૈઃ) ધણા શત્રુઓ પણ તેની સામે ટકી શકતા નથી. ત્યાર પછી (અર્મકાઃ) જે બાળકો છે તેઓ (ન અભિ દાંધૃપુઃ) ધીરજ રાખી શકતા નથી. (વેળોઃ અદ્વાઃ દિવ) વાંસના અંકુરોની જેમ (અભિતઃ) ચારે બાજુથી (અધાયવઃ) પાપી લોકો (અસમૃદ્ધાઃ) નિર્ધન બને. (૩) હે (પાઢૌ) બન્ને પગો! (પ્રેતૈ) આગળ વધો. (પ્રસ્ફુરતં) ધણી જ સ્ફૂર્તિ રાખો. (પૂળતઃ) ગૃહાન્ વહતં) સંતોષ આપનાર ઘર તરફ અમને લઇ જાઓ. (અજીતા) અછતા (છતાયા વગરની) (અ-મૃપિતા) દ્વંડાયા વગરની અને (પ્રથમા) પ્રમુખ બનેલી (હન્દ્રાણી) મહારાણી (પુરઃ) સર્વની આગળ વધે. (૪)

ભાવાર્થ— કાચીમાથી બહાર આવેલી સાપણીની જેમ ત્રણ સેનાઓ ત્રણ ગુણ સાત એટલે કે એકવીસ વિભાગમાં વિભક્ત બનીને સુદૃઢ મઠે સિદ્ધ થએલ છે તેમની હાલચાલથી અમે સર્વ પાપી દુષ્ટોની આખો ખંધ કરી દઇએ છીએ (૧) શત્રોને ધારણ કરનારી અને શત્રુઓને કાપી નાખનારી વીરોની સેના ચારે દિશામાં આગળ વધે, જેથી શત્રુ સેનાનું મન અસ્થિર બની ન્ય અને સર્વ પાપી શત્રુઓ નિર્ધન બની ન્ય (૨) આવી શત્રુઓની સેના સમમે ધણા શત્રુઓ ને ઉઘા રહી શકતા નથી તેા નિર્ભય બાળકો તેા કેવી રીતે હવાં રહી રાકે કે વાસના કામળ અને અસક્ત અકરોની જેમ ચારે બાજુથી પાપી શત્રુ ધનહીન બનીને નાશને પ્રાપ્ત થશે (૩) વિજયી, અપરાધી અને ત લુટાએલી એવી વીર સ્ત્રી મહારાણી સુખી બનીને આગળ વધે, બાકીના લોકો તેની પાછળ ચાલે હરેક શત્રુઓના પગ આગળ વધે, શરીરમાં સ્ફૂર્તિ વધે અને સર્વ લોકો સંતોષ વધારનારાના પરી સુખી પડેાવી ન્ય. (૪)

વિજયી સ્ત્રીનું પરાક્રમ

છન્દાણી

" છન્દ " શબ્દ રામનો વાયક છે જેમકે, નરેન્દ (મનુષ્યનો રાજા) શ્યેન્દ (પશુઓનો રાજા) ખ્યેન્દ (પક્ષીઓનો રાજા) વગેરે. કેટલાક છન્દ શબ્દ જ રામનો વાયક છે અને " છન્દાણી શબ્દ છન્દની રાણી, રામની રાણી, મહારાણી " રાણીનો વાયક છે. આ છન્દાણી સેનાની પ્રેરક દેવી છે. આ વાત તેતિરિય સંહિતામાં કહેલ છે. જુઓ—

છન્દાણી વૈ સ્વેમાયૈ દેવતા । તૈ. સં. ૨.૨૨.૮૧

" છન્દાણી સેન્યની દેવતા છે. " કારણકે તેની પ્રેરણાથી સૈનિકો પોતાનું પરાક્રમ ખતાવે છે અને વિજય પ્રાપ્ત કરે છે.

વીર સ્ત્રી

" છન્દાણી અર્થાત રાણી સેનાની પ્રમુખ બનીને સેનાને પ્રોત્સાહન આપતી આગળ વધે, દરેકના પગ આગળ વધે, દરેકનું મન ઉત્સાહથી ધ્રુજા રહે. સતોષ વધારવારા સામ્રાજ્યોને ઘેર જ લોકો ભય. " પરંતુ જો લોકો સંતોષને અટકાવે, ઉત્સાહનો માથા કરવારા અને મનની આકાંક્ષાનો કાત કરવારા હોય તેમની પાસે કોઈ ન ભય. કારણકે આવા લોકો પોતાના જીન કાવોથી મનુષ્યને નિરૂત્સાહિત જ બનાવી દે છે. આ ૪ થા મંત્રનો કાવ વિચાર કરવા જેવો છે.

જે રાષ્ટ્રની સ્ત્રીઓ પણ આવી ધ્રુજ અને દક્ષ દેવે તે રાષ્ટ્ર દુર્ભેદા વિજયી જ થશે એમાં સંદેહ હોઈ જ શકે નહિ જે દેશમાં સ્ત્રીઓ સેનાને દારી લઈ જઈ શકે તે દેશના પ્રરથો કેટલા ધ્રુજ અને દેવા બહાદુર દરે ! શું આવી વીર રમણી-ઓને કોઈ પણ દીન મનવાળા પુરુષો ધમકાવી, દબાવી શકે ખરા ? તેમજ આવી વીર સ્ત્રીઓની કોઈ પણ રથેયે કોઈ પણ ખેંદજન્યતી (માનદાન) કરી શકે ખરા ! તેથી આત્મ સન્માન સુરક્ષિત રાખવાના કષ્ટક્રમે ખરે તે આજ યોગ્ય છે તેઓ પોતે તે સરવીર મદં બને અને પોતાની સ્ત્રીઓને પણ એવું શિક્ષણ આપે કે તેઓ પણ સરવીર બનીને પોતાના સન્માનનું રક્ષણ કરી શકે.

" હાથમાં શસ્ત્ર ધારણ કરતી, સતુઓને કાપતી કાપતી

આગળ વધતી, જેનો વેગ જોઈને સતુઓનું મન ઉત્સાહરહિત બની ભય અને સતુઓ નિર્ધન અર્થાત પરાસ્ત થઈ ભય. " આ બીજા મંત્રનો કાવ પણ એવા મંત્રની સાથે ભેદ જેવો છે. કારણકે આ મંત્ર પણ વીર સ્ત્રીનું પરાક્રમ જ દર્શાવે છે. આ સેનાનું વજુન કરીને વીર સ્ત્રીનું પણ વજુન કરે છે. (મંત્ર ૨)

વીર સ્ત્રીઓને કાચળીમાંથી બહાર નીકળેલી સર્પિણીની ઉપમા આ સૂક્તમાં આપેલ છે. સ્વભાવના કાપણુ મણીજ તેજ દેખ છે. અને મણીજ સુનંધી સતુઓપર દુર્ભેદા કરે છે. પરંતુ બપોરે તે કાચળીમાંથી બહાર આવે છે ત્યારે અતિ તેજસ્વી અને અતિ ચપલ દેખ છે કારણકે તે વખતે તે નવ જીવન રક્ષણ શુક્ત દેખ છે. વીર સ્ત્રી આવીજ હોય છે. સ્ત્રી સ્વભાવતા ચપલ જ હોય છે. પરંતુ જો વખતે કોઈ કામ માટે અથવા સંપૂર્ણ આપલિથી પ્રેરાધને, આત્મસન્માનની રક્ષા માટે કોઈ વીર સ્ત્રી પોતાના અન્તર્ગદર્શી કાચળીને ઉતારીને બહાર મેદાને પડે છે ત્યારે તેની તેજસ્વીતાનું કેટલું વજુન સ્પષ્ટ થકે ! એ સમયે જો ખરેખર કાપણુની જેમ મગકતી, વિજળીની જેમ તેજસ્વી બનીને વીર સેના મણીને ઉત્સાહિત બનાવે છે. તે સમયને ઉત્સાહ વીર પ્રરથ જ કાપનાથી ભરેલી શકે છે. " તેના તેજની સતુની આંખો જ ઝાંખી પડી ભય છે, અંભણ ભય છે, અને તેના સર્વ સતુઓ નિરૂત્સાહ બની ભય છે. (મંત્ર ૧)

આવી વીરગીતાઓ સમયે છે ત્યાં તેવા લોકોની સામે મહાન સતુઓ પણ ઉભા રહી શક્ત નથી તે પછી અલ્પ શક્તિવાળા, કમજોર મનુષ્યોની તે વાત જ શું કરવી ? લાંસના તણુબલાની જેમ તેઓતો તારા પામે છે. " (મં. ૩)

આ સૂક્તમાં કેટલાક સતુ વાયક શબ્દો આવેલા છે તેમનો વિચાર કરવો જરૂરી છે—

શત્રુ વાયક શબ્દો

૧ અઘાચુઃ—જીવનજાર પાપ કરનારો

૨ પરિપન્થિન્—ખરાબ રસ્તે ચાલનારો, કુમાર્તો.

આ પાપી લોકો છે અને તેમના ખરાબ આચરણને કારણે

જ તેમનું શત્રુત્વ કરવા જેવું છે. " અસમૃદ્ધાઃ અઘાયવાઃ " આ શબ્દ પ્રયોગ આ સૂક્તમાં બે વાર આપી ગયો છે. " પાપી સમૃદ્ધિથી રહિત હોય છે. " એ તેનો ભાવ છે. પાપથી કદી વૃદ્ધિ નહિ થાય. પાપથી મનુષ્યનું પતન જ થતું જાય છે. આ ભાવ તેમાં જેવા જેવા છે. જે મનુષ્યો પાપ કર્મ દ્વારા ધનાઢ્ય બનવા સાથે છે તેઓએ આ મંત્ર અવશ્ય જોવા જેવો છે. આ મંત્ર ઉપદેશ આપે છે કે " પાપી કદી પણ ઉત્તમ બની શકશે નહિ. " જે કોઈ પણ કારણે અથવા રિયતિમાં તે ધનવાન બન્યો તો તેનું તે ધન નાશનું મૂળજ જરૂર બનશે, એમાં સંદેહ રાખવા જેવું નથી. તાત્પર્ય પરિણામની દૃષ્ટિએ એટલું જ સ્પષ્ટ મમજનું જોઈએ કે પાપી ભોળા અવશ્ય નાશને પ્રાપ્ત થાય છે.

ત્રણ ગણા સાત

સેનાના એકવીસ વિભાગ હોય છે. રથયોધી, અજયોધી, અશ્વયોધી, પદાતી, દુર્ગયોધી, જળયોધી તથા કૂટયોધી આ સાત પ્રકારના સૈનિકો હોય છે. પ્રત્યેકમાં અધિકારી, પ્રમુક્ષ મુદકારી અને સદાયક આ ત્રણ ભેદોથી ત્રણ ગણા સાત સૈનિકો હોય છે.

નિર્જીરાશુ

" જરાશુ શબ્દ પાતળી ભળી વાયક છે. પરંતુ અહીં તે

શ્લેષામાં વપરાયેલ છે. અહીં તેનો અર્થ (જરા+આશુ) વૃદ્ધાવસ્થા અથવા જીર્ણતા, યાક અને આયુષ્ય, (નિર્જરા+આશુઃ) જેઓ જીર્ણતા, યાક, વૃદ્ધાવસ્થા, અથવા આયુષ્યની પરવા ન કરનારા હોય છે અર્થાત્ જેઓ પોતાના જીવન મરણની પરવા કર્યા વગર લે છે, જે પોતાની અવસ્થા તેમજ સુખ દુઃખની પરવા કર્યા વગર પોતાના ધર્મને માટે લડતા રહે છે તેમને " નિર્જરાશુ " અર્થાત્ " જરા અને આશુના વિચારોથી મુક્ત " કહે છે. જીવનની આશા છોડીને લડનારા સૈનિકો.

આ સૂક્તના મંત્ર વીર ઓ વિધેના તેમજ સેના વિધેના અર્થ દર્શાવે છે. તેથી આ મંત્રો વિશેષ મનન પૂર્વક વાંચવા જેવા છે. તેમજ આમાં કેટલાક શબ્દો દેવનો અર્થ પણ દર્શાવનારા છે જેવાકે ઉપર દર્શાવેલ છે. આમ જ વાતો નો વિચાર કરીને પાઠક જો આ સૂક્તનો અભ્યાસ કરશે તો તેમને લજ્જા ભાષ મળી શકશે.

આશા છે કે આ પ્રમાણે પાઠક પોતાના શબ્દોમાં વીર સ્ત્રીઓ તથા વીર પુરુષો ઉત્પન્ન કરશે અને પોતાનો યશ્વધારવાનો પરમ પુરુષાર્થ કરશે.

આ સૂક્ત " સ્વસ્ત્યવન ગણ " નું છે એટલા માટે આ ગણના અન્ય સૂક્તોની સાથે પાઠક એનો વિચાર કરે.

કર્મ અને વિજય

કાંડે ૭, સૂક્ત ૫૦

(ઋષિઃ- અગ્નિરાઃ । દેવતા- ઇન્દ્રઃ)

યથા વૃક્ષમશનિર્વિશ્વાહા હન્યન્પ્રતિ । એવાહમદ્ય કિંતવાનુક્ષેર્વધ્યાસમપ્રતિ ॥ ૧ ॥

તુરાણામતુરાણાં વિશામર્વર્જુપીણામ્ ।

સમૈતુ વિશ્વતો મર્ગો અન્તર્હસ્તં કૃતં મમ

॥ ૨ ॥

અર્થ— (યથા અશનિઃ) જે પ્રમાણે વિદ્યુત્ (વૃક્ષં વિશ્વાહા અપ્રતિ હન્તિ) વૃક્ષને હાંમેશાં અવર્ષનીયરીતે નાશ કરે છે, (એવ અહં અદ્ય અક્ષૈઃ કિંતવાન્) તેવી રીતે હું આજે પાશોની સાથે જીગારીઓને (અપ્રતિ વધ્યાસં) અમાપ રીતે મારીશ. (૧)

(તુરાણાં અતુરાણાં) ઝડપ કરનારી તથા મન્દ અથવા સુસ્ત અને (અવર્જુપીણાં વિશાં) હુલતાને ન અટકાવનારી પ્રજાઓનું (મર્ગઃ વિશ્વતઃ સમૈતુ) એર્થર્થ સર્વ તરફથી એકત્રિત થાય અને તે (મમ અન્તર્હસ્તં કૃતં) મારા હાથ નીચે હોય એવા બની જાય. (૨)

ભાવાર્થ— જેવી રીતે વિજીતીથી વૃદ્ધોનો નાશ થાય ॥ તેવી રીતે હું પાશોની સાથે જીગારીઓનો નાશ કરે છું. (૧)

કોઈ પણ કાર્યને ત્વરાથી સમાપ્ત કરનારા અથવા તુરંતથી સમાપ્ત કરનારા અથવા હુલતાઓને દૂર ન કરનાર પ્રજાઓ હોય ॥ તે સર્વનું ધન એક સ્થળે એકત્રિત થાય અને તેઓ મારા હાથમાં રહે તેમનું ધન જલ્દી મારા હાથમાં રહે. (૨)

દેહેં અગ્નિં સ્વાર્ણસું નમોઽભિરિહ પ્રસન્નો વિ ચંચત્કૃતં તં ।

રથૈરિવ પ્ર ભરે વાજયદ્ગિઃ પ્રદક્ષિણં મરુતાં સ્તોમમૃધ્યામ્

॥ ૩ ॥

વયં જયેમ ત્વયા યુગા વૃતમસ્માકમંગમૃદ્વા ભરેભરે ।

અસ્મભ્યમિન્દ્ર વરીયઃ સુગં કૃધિ પ્ર શર્દૂળાં મઘવન્વૃષ્ણ્યાં રુજ

॥ ૪ ॥

અજૈવં ત્વા સંલિસિતમજૈવમત સંકર્ધમ્ ।

અવિં વૃક્ષો યથા મર્થત્રેવા મંથામિ તે કૃતમ્

॥ ૫ ॥

ઉત પ્રહામતિંદીવા જયતિ કૃતમિવ શ્વઘ્નો પિ ચિનોતિ કાલે ।

યો દેવકામો ન ધનં રુણદ્વિ સમિતં શયઃ સૃજતિ સ્વધામિઃ

॥ ૬ ॥

અર્થ— (સ્વાર્ણસું અગ્નિ નમોઽભિઃ દેહે) પોતાના જ ધનથી યુદ્ધત પ્રકાશમાન દેવની નમસ્કર દ્વારા હું પૂજા કરૂ છું (દેહ પ્રસન્ન નઃ કૃતં વિચયત્) અહીં રહેલો આ દેવ અમારા ઠેટલા કબોને સંસ્પૃશ્વિત કરે જેવી રીતે (વાજયદ્ગિ રથૈરિવ પ્રભરે) અશ્વથી ભરેલા રથોથી રથાગને ભરી દે છે ત્યાર પછી હું (મરુતાં પ્રદક્ષિણં સ્તોમ મૃધ્યા) મરુતોનું શ્રેષ્ઠસ્તોત્ર સિદ્ધ કરૂ છું (૩)

(વય ત્વયા યુગા વૃતં જયેમ) અમે તારી સહાયથી ઘેરે ધાલનારા શત્રુઓને છતીશું. (ભરે ભરે અસ્માકં મંથા ઉદ અવ) પ્રત્યેક યુદ્ધમાં અમારા કાર્યભાગની ઉત્કૃષ્ટ રક્ષા કર. હે ઇન્દ્ર ! (અસ્મભ્યં વરીય સુગ કૃધિ) ઉપરના ઉચ્ચસ્થાને સુખથી જઈ ચકાવ એમ અમારે માટે યોગ્ય બનાવ હે (મઘવન્) ધનવાન ઇન્દ્ર ! (શર્દૂળા વૃષ્ણ્યા પ્રુજ) શત્રુઓના બળને તોડી નાખ. (૪)

(સ લિસિત ત્વા અજૈવ) દરેક રીતે નખ મારનારા તારા જેવા શત્રુને હું છતી લઉં છું (ઉત સંકર્ધમ અજૈવ) અને અવરોધ કરનારા તારા જેવા શત્રુઓને પણ હું છતી છું (યથા મર્થ ત્રેવા મંથામિ) જેવી રીતે ઘેટાઓને વડૂ ચૂંથી નાખે છે, તેવી રીતે (યથા તે કૃતં મંથામિ) તારા કરેલા શત્રુ જેવા કાષ્ટોને હું વઘોળી નાખુ છું (૫)

(ઉત અતિંદીવા પ્રહા જયતિ) અને અત્યંત વિજયને ઇન્દ્રનારા વીર પ્રહાર કરનારાને પણ છતી લે છે. (શ્વઘ્નો [સ્વ-ઘ્નો] કાલે કૃતં ઇવ વિચિનોતિ) પોતાના ધનનો નાશ કરનારા મૂઠ વખત પ્રમાણે પોતાના કરેલા કબોને જ (વશેષ રીતે આસ કરે છે. (ય દેવકામ ધનં ન રુણદ્વિ) જે દેવની વૃષ્ટિની ઇચ્છા કરનારા ધનને દેવળ પોતા માટે જ સમરી રાખે છે (તે દેવ રાયઃ સ્વધામિ સંસૃજતિ) તેને સર્વ ધન પોતાની ધારકશક્તિઓથી ઉત્તમ પ્રકારે ભેડાઈ જાય છે (૬)

ભાષા—હું હશ્વરની ભક્તિ અને ઉપાસના કરૂ છું આ દેવ અમારા કબોનું તિરિણ્ણ કરે અને જે પ્રકારે આકાશમાં ભરીને ધન એકત્રિત કરવામાં આવે છે તેવી રીતે અમારા સર્વ સંકર્ષોના ફળ એકત્રિત થાય તેમનો ઉપયોગ કરતા કરતા અને ઉત્તમ સ્તોત્રોનું ગાન કરવા કરતા આનંદથી રહીએ. (૩)

હશ્વરની મદદથી અમે સર્વ શત્રુઓને છતી લઇશું હશ્વરની હથેલી દરેક યુદ્ધમાં અમારા પ્રયત્ને સુરક્ષિત રહેા દેવ ! નામારા શત્રુઓનું બળ એકત્ર કરો અને અમને ઉચ્ચ સ્થાન સુખથી પ્રાપ્ત થાઓ. (૪)

પીઠાધારી અને અવરોધકારી શત્રુઓને હું છતી કરૂ જેવી રીતે વડૂ વઘોળે દરેકની આરી નાખે છે તેવી રીતે હું શત્રુઓના કરેલા ઉત્તમોત્તમ પ્રયત્નોને નિ સર્વ બગાડુ છું (૫)

વિજયની ઉચ્ચ સાધનાતો વીર ધાતક શત્રુઓને પતુ છતી લે છે આત્મધાન કરનારા મૂઠ અત્યુપ પોતાના કરેલા કબોના ફળ મોત્તવે છે જે અત્યુપ દેવ કાષ્ટને માટે પાતાનું ધન સમર્પણ કરે છે અને એવે વખતે પોતા પાસે સ બરી રાખતો નથી તેને વિશેષ ધન પ્રાપ્ત થાય છે (૬)

ગોમિષ્ટરેમાર્મતિ દુરેવાં યવેન વા ક્ષુર્ધં પુરુહૂત વિશ્વે ।

વયં રાજસુ પ્રથમા ધનાન્યરિંદાસો વૃજનીર્મિર્જયેમ

॥ ૭ ॥

કૃતં મે દક્ષિણે હસ્તે જયો મે સવ્ય આહિતઃ ।

ગોજિદ્નૂયાસમશ્વજિદ્નંજયો હિરણ્યજિત્

॥ ૮ ॥

અક્ષાઃ ફલવર્તી વૃત્ત ગાં ક્ષીરિર્ણામિવ ।

સં માં કૃતસ્ય ધારયા ધનુઃ સ્નાત્રેવ નદ્યત

॥ ૯ ॥

અર્થ—(દુરેવાં અમતિ ગોમિઃ તરમ) દુર્ગનિરૂપ કુમતિને ગાયોની મદદથી પાર કરીશું. હે પુરુહૂત) ધણાઓથી વખણાએલા દેવ ! (વિશ્વે યવેન વા ક્ષુર્ધં) અને અમે બધા અમારી ભૂખને જવથી પુરી કરીશું. (વયં રાજસુ પ્રથમાઃ અરિષ્ટાસઃ) અમે સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને ઉત્કૃષ્ટ બનીને વિનાશને પ્રાપ્ત ન થતાં (વૃજનીર્મિઃ ધનાનિ જયેમ) પોતાની શકિતઓથી ધનને છતીશું. (૭)

(કૃતં મે દક્ષિણે હસ્તે) પુરૂષાર્થ મારા જમણા હાથમાં છે અને (મે સવ્યે જય. આહિતઃ) મારા ડાબા હાથમાં વિજય રહેલો છે. તેથી હું (અતઃ ગોજિત્ અશ્વજિત્) ગાયો અને ઘોડાઓનો વિજેતા, (હિરણ્યજિત્ ધનંજયઃ ભૂયાસં) સુવર્ણ અને ધનનો વિજેતા બનું. (૮)

હે (અક્ષાઃ) જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન ! (ક્ષીરિર્ણાં ગાં હવ) દૂધવાળી ગાયોની જેમ (ફલવર્તીં વૃત્ત) ફળવતી વિભીષણા અમને આપો. (સ્નાત્રે ધનુઃ હવ) જેવી રીતે તાંતથી ધનુષ્યને ભેડવામાં આવે છે, તેવી રીતે (મા કૃતસ્ય ધારયા સંનદ્યત) અને કૃતકર્મની ધારણાઓના પ્રવાહથી સુકત કર. (૯)

બાવાર્થ—દુર્ગને અને કુમતિને ગાયોની રક્ષા કરીને દડાની દણ્ડું તેજ પ્રમાણે જવ ખાઇને ભૂખને મીઠાથી દણ્ડું. અમે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ રાજા બનીશું અને નિજ શકિતઓથી યથેષ્ઠ ધન કમાઇશું. (૭)

મારા જમણા હાથમાં પુરૂષાર્થ છે અને ડાબા હાથમાં વિજય છે તેથી અમે ગાયો, ઘોડા, સુવર્ણ અને અન્ય ધન પ્રાપ્ત કરીશું. (૮)

જ્ઞાન વિજ્ઞાન મારી આપો અને અમે તેમનાથી પુષ્કળ દૂધ આપનારી ગાયોની જેમ ફળ અપનાર વિજયેષ્ઠા અમારામાં સિધ્ધ રહે જેવી રીતે દેહીથી ધનુષ્યના બળે હડા ભેડાએલા રહે છે, તેવી રીતે મારા પુરૂષાર્થ અને ફળની સાથે આધી દે, ફળથી સુકત બનાવે. (૯)

કુર્મ અને વિજય

પુરૂષાર્થ અને વિજય

આ સંક્રાંતિ સમય મન દરેક મનુષ્યે હમેશા ખ્યાનમાં રાખના યોગ્ય છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે છે—

કૃતં મે દક્ષિણે હસ્તે જયો મે સવ્ય આહિતઃ ।

ગોજિદ્ ભૂયાસમશ્વજિદ્નંજયો હિરણ્યજિત્ ॥

(મ. ૮)

“પુરૂષાર્થ” અર્થતઃ મારા જમણા હાથમાં છે અને વિજય

મારા ડાબા હાથમાં છે તેથી હું ગાયો, ઘોડા, ધન અને સુવર્ણને છતીને પ્રાપ્ત કરનાર બનીશ. ”

મનુષ્યે પોતાના મનમાં આવાજ વિચારો ધારણ કરવા બોધએ અને તેણે એવા પ્રયત્ન કરવા બોધએ કે પોતાના અપભ્રંશને ધીમે ધીમે દૂર કરીને વિજય યથ જન્ય. પોતાનો

વિજય કોષ ખદારના સાધનોથી કે અધનોથી થતો નથી
ખરું તો પોતાના અંદરના બળથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેટલા
માટે પોતાની અંદર એટલું બળ વધે અને પોતાનો વિજય
થાય એટલા માટે પ્રયાન કરવા એ મનુષ્યનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

“ કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિ ” એ ચાર પ્રકારના
મનુષ્યનાં કર્મ હોય છે તેમનાં લક્ષણો આ છે—

કલિઃ શ્યાનો મયાતિ સંજિહાનસ્તુ દ્વાપરઃ ।

ઉત્તિષ્ટંત્રેતા મયાતિ કૃતં સંપદ્યતે ચરત્ ।

(મે. થા ૭૧૧)

“ ઉંઘી જવું એ કલિ છે, નિદ્રાનો ત્યાગ એ દ્વાપર છે,
ઉઠીને તૈયાર થવું એ ત્રેતા કહેવાય છે અને કામ કરવું કૃત
કહેવાય છે. ” અર્થાત્ સુસ્તિથી કળિયુગ થાય છે અને શુભ
પુરુષાર્થથી કૃતયુગ થાય છે તેમની વચ્ચેની સ્થિતિ તે દ્વાપર
અને ત્રેતા યુગની છે. કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિ એ ચાર
નામ પુરુષાર્થના ચાર દર્શના સ્વરૂપ છે જે પુરુષ પ્રવર્ત
કરીને પોતાના હાથમાં કૃત નામનો પુરુષાર્થ લે છે તે બીજા
દાસે નિશ્ચય પૂર્વક વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે “ કૃત ” પુરુષાર્થ
એક મહાન જળ પ્રવાહની પ્રવાહ ધારા છે તે ધારા દ્વારા
જિ સહેલ વિજય પાડીશોડી કે છે—

કૃતસ્ય ધાર્યા મા સં નહ્યત્ । (મ. ૬)

“ કૃત નામની શ્રેષ્ઠ પ્રવાહ ધારા દ્વારા જે ઉદિષ્ટ સ્થાનપર
પહોંચી જાઉં ” કૃત નામના પુરુષાર્થનું લક્ષણ શું છે,
કૃતની સાથે “ સત્ય, અદિસા, અખળ પુરુષાર્થ શક્તિ, ઉચ્ચ
સરળતા, ધૈર્ય, પ્રત્યાદિ સાત્વિક ગુણો હ મેઘાં એકત્રિત
રહેલા હોય છે. સત્યયુગ કૃતયુગને જ કહે છે સત્યયુગના
મનુષ્યોના જે ગુણ પુરાણોમાં વર્ણવેલા છે તેવાજ સાત્વિક
ગુણ ગુણ આ કૃત નામના પુરુષાર્થની સાથે હ મેઘાં રહે છે
એજ અહીં સજામતુ નોષ્ટ્રમે ત્યારે જ કૃત પુરુષાર્થનું
મહત્વ પાડીશોડી સામે મૂકી શકાય

“ કલિ ” એ કોષ પુરુષાર્થ નથી જ. આ ચાર પુરુષાર્થ
હીનતાને દોષ છે, જ્યાં બિવકુલ પુરુષાર્થ નથી ત્યાં કલિ
રહે છે. અંદર અંદરના ક્રમ, અનાચાર, અધર્મ, અનિતિ,
અધાનતા વગેરેનું આવરણ કલિની લાગે હોય ॥ તેનાથી
મનુષ્યોની અપોગતિ થાય છે. તેથી જ મનુષ્યોએ તેનાથી
બચી જવું આવશ્યક ॥ વચ્ચેના બે પુરુષાર્થ આ બે
સ્થિતિઓની વચ્ચે આવેલા છે

ભુગારીઓને દૂર કરે

આપણા સમાજમાંથી ભુગારીઓને દૂર કરવાની બાબતમાં
આ સૂક્તનો પહેલોજ મંત્ર ધણો બોધપ્રદ છે. ભુગારી—

યયા વૃક્ષમસાનિર્વિશ્વાદા દન્ત્યમસિ ।

યયા હમઘ કિતવાનસ્વૈવધ્યાસમપ્રતિ ॥ (મં. ૧)

જેની રીતે આકાશની વિજળી જુએનો નાશ કરે ॥ તેની
રીતે જે પાસાઓની સાથે ભુગારીઓને આપણા સમાજમાંથી
દૂર કરે છું, અર્થાત્ સમાજમાં એક પછી ભુગારીને રહેના
દરજા નહિ. સમાજના ભુગારીઓને સમાજમાંથી દૂર કરવા
એજ તેમનો વધ કરવા બરાબર છે. વધ માત્ર સરીર નાશ
કરાયો જ થાય છે અને બીજા કોષ રીતે થતો નથી એમ છે
જ નહિ, સમાજમાં જ્યાં સુધી ભુગારીઓ રહેશે ત્યાં સુધી
સમાજમાં પુરુષાર્થનું સામર્થ્ય વધશે નહિ, કારણ કે ચોક્કાજ
પ્રવર્તની પુરુષ ધનના બનવાનો આવ ભુગારોને લીધેજ
વધે છે, તેથી સમાજ પુરુષાર્થને એટલા માટે સમાજમાં
ભુગાર ન રહે એવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ત્રણ પ્રકારના લોકો

સમાજમાં ત્રણ પ્રકારના લોકો હોય છે “ સુર, અસુર,
અને અવર્જ્ય ” અર્થાત્ અપર્યા કામ કરનારા; પ્રત્યેક કામ
માં અત્યંત સીમતા કરનાર અપર્યા ઉતાવળથી કામ કરીને
કામને બગાડી નાખનાર જેઓ હોય છે તેઓને પુરુષાર્થ
નહિ જ કહી શકાય તેઓ પુરુષાર્થ માટે યોગ્ય નથી જ,
કારણ કે તેઓ હાથમાં લીધેનું કામ ઉતાવળને લીધેજ ખરાબ
કરે છે. બીજો પ્રકાર “ અસુર ” અર્થાત્ દ્વિધિસ, અથવા
સુસ્ત આ લોકો પોતાના આજ્ઞાસને લીધે કામને ખરાબ કરે
છે તેથી તેઓ પુરુષાર્થને માટે નહિમા હોય છે ત્રીજો પ્રકાર
“ અવર્જ્ય ” અર્થાત્ દૂર કરવા યોગ્ય બાબતોને પછી જેઓ
જા કરી શકતા નથી જેઓ કુદરતને પછી પોતાની પાસે
રાખે છે આવા લોકો પછી પુરુષાર્થ કરીને ફરી પોતાની
ઉન્નતિ કરી શકતા નથી આ ત્રણ પ્રકારના લોકો હમેશાં
હીન અવસ્થામાં જ રહેશે, તેમની ઉન્નતિની કોઈ આશા છે
જ નહિ તેટલા માટે મ ત્રણ કહું ॥ કે—

તુરાણમતુરાણાં વિશામઘર્જુવેળામ્ ।

સમૈતુ વિશ્વતો યગો અન્તઃસ્ત કૃતં મમ ॥ (મં. ૨)

“ ઉતાવળ કરનારા, સુસ્તી રાખનારા અને કુદરતોને
દૂર ન કરનારા, આ જે ત્રણ પ્રકારના લોકો છે તેઓ પોતાની

ઉત્તરિ સાધી યજ્ઞતા નથી, તેઓ દ્વિભેદાં કુર્ભાગ્નિમાર્ગ રહેશે, તેથી તેમની પાસે રહેનારૂં ધન મારા હાથમાં રહેવા જેવું જ છે અને તે મારા હાથમાં આવી જાય કારણ કે હું પુરુષાર્થ કરું છું. ” તેનો આશય એ છે કે પૂર્વોક્ત ત્રણ દેવવાળા લોકો દ્વિભેદાં કુર્ભાગ્નિમાર્ગ રહેશે, અને વિશ્વના ધનનો જે ભાગ તેમને પ્રાપ્ત થવાનો હતો તે તેમનો ભાગ પુરુષાર્થ લોકોના હાથમાં જાય છે. ઉદાહરણ્યાર્થે માની લે કે જગતમાં ૧૦૦ રા. છે, અને જગતમાં દસ જ માણસો છે. તેમાં પાંચ પુરુષાર્થી છે અને પાંચ પૂર્વોક્ત ત્રણ દેવથી યુક્ત છે. તે તેમાંથી એક થશે કે ઉક્ત ધન પાંચ પુરુષાર્થી લોકોમાં વહેંચાઈ જશે. અને પાંચ લોકો કુર્ભાગ્નિમાર્ગ સંજ્ઞા રહેશે. આ મંત્રનો આ દૃષ્ટિથી પાઠક વિચાર કરે એ યોગ્ય છે. એક જ મામડામાં કેટલાક લોકો પુરુષાર્થી ધન કમાય છે અને બાકીના લોકો કેટલાક નિર્ધન અવસ્થામાં રહે છે, તેનું કારણ આ મંત્રમાં ઉત્તમ રીતે કહેલ છે.

તૃતીય મંત્રમાં કહેલ છે કે પ્રકાશિત દેવની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ અને તેનાથી પશ્ચાત્ત ધન અમને મળી શકે છે. ચતુર્થ મંત્રમાં જ આ આશય સ્પષ્ટ થયેલ છે —

યયં જયમ ત્વયા યુજા । (મં. ૮)

” અમે તારી (ઇશ્વરની) સાથે રહેવાથી વિજય પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. ” ઇશ્વરની સાથે રહેવાથી અર્થાત્ ઇશ્વરના ભક્ત બનવાથી વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. આ વિજય સાચો વિજય હોય છે. ઇશ્વરના સાચા પરમ ભક્ત થવાથી મોટી શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, આ વિષયમાં પંચમ મંત્રનું કથન આ છે કે —

અજૈવં ત્વા મલિક્ષિતમજૈવમુત સંરુધમ્ । (મં. ૫)

” નખેરિયા મારનારા અર્થાત્ વિવિધ પ્રકારે કુઃખ દેનારા અને અટકાયત કરનારા તારા જેવા યજ્ઞને હું છતી લઉં છું. ” અર્થાત્ હું ઇશ્વર ભક્ત હોવાને કારણે હવે મારે માટે સત્ય માર્ગથી વ્યાજબ વધવાને માટે કાંઈ કરું નહિ. હું મારા પુરુષાર્થથી મારી પોતાની ઉત્તરિ નિઃસંદેહ સિદ્ધ કરીશ. પુરુષાર્થની સિદ્ધતા કરવાના વિષયમાં એક નિયમ છે. તે એ છે કે ધાર્મિક દૃષ્ટિથી નિર્દોષ પુરુષાર્થ અને પ્રયત્ન કરનારો જ છત મેળવે છે, અન્યમાં તેનો વિજય જ થાય છે. અધાર્મિકનો થોડો વખત કદાચ વિજય થતો દેખાય તો પણ તેનો નાશ નિશ્ચયી થાય જ છે, આ બાબતમાં યજ્ઞ

મંત્રની યોગ્યતા નિચાર કરવા યોગ્ય છે —

ઉત પ્રદામતિદીવા જયતિ ।

કૃતમિવ શ્વશ્નિ વિચિનોતિ કાલે ॥ (મં. ૬)

” નિઃસંદેહ આવાતસત્ય છે કે (અતિદીવા) અત્યંત વિકટ નિજ્ય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળો પુરુષાર્થી મનુષ્ય (પ્રદાં જયતિ) પ્રદાર કરનારને છત છે, અને (શ્વ-શ્નિ, સ્વ-શ્નિ) પોતાનો આત્મધાત કરનારો મનુષ્ય (કાલે) સમયે પોતાના કૃત કર્મના ફળ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ મંત્રમાં બે શબ્દો વિશેષ મહત્વના છે. તેમનો વિચાર કરવો અત્યંત આવશ્યક છે.

૧ શ્વ-શ્નિ : (સ્વ-શ્નિ) આત્મ ધાત કરનારો મનુષ્ય, જે મનુષ્ય પોતાનો નાશ થાય એવાં કુકર્મો કરતો રહે છે, જેનાથી પોતાની અધોગતિ થાય છે એવાં કુકર્મો ને કરે છે તે આત્મ ધાતકો છે. આત્મધાતકી લોકોની અધોગતિ થાય છે એ વિષયનું વર્ણન ઇશોરપતિષ્ઠ (ઘા. યજુઃ ૪૦૧) માં છે, ત્યાં પાઠક આ વર્ણન અવશ્ય જુએ.

૨ અતિદીવા : આ શબ્દમાં “ દિવ્ ” માત્ર “ વિજ-ગીયા, બ્યવહાર, સ્થિતિ, મોદ, ગતિ, ” ઇત્યાદિ અર્થમાં છે, તેથી “ દીવા ” શબ્દનો અર્થ — “ વિજગીયા અર્થાત્ જ્યની ઇચ્છા કરનારો, બ્યવહાર ઉત્તમ રીતે કરનારો, સ્થિતિ ઇશ્વર ભક્તિ કરનારો, આનંદ વધારનારો કાર્યો કરનારો, પ્રગતિ કરનારો, ” આ પ્રકારનો થાય છે. “ અતિદીવા ” શબ્દનો અર્થ “ અત્યંત વિજય માટે પુરુષાર્થ કરનારો ” ઇત્યાદિ પ્રકારનો થાય છે. આ પ્રકારનો વિજય કરનારો પોતાના યજ્ઞને અવશ્ય છતી લે છે. આ અર્થે પ્રમાણે પાઠક આ મંત્રનો ઉચિત વિચાર કરે.

દેવ કામ મનુષ્ય

કેટલાક મનુષ્યો દેવ કામ કરનારાં હોય છે. અને કેટલાક અસુર કામ કરનારાં હોય છે. દેવાના જેવી જેમની ઇચ્છા હોય છે તેમને દેવ કામી (કામ = ઇચ્છા) મનુષ્ય કહેવાય અને જેમની રાક્ષસોના જેવી કામના હોય તેઓ અસુર કામી મનુષ્ય સમજવા જેવા છે. આ લોકો શું કરે છે તેનું વર્ણન આ મંત્રમાં કરેલ છે, હવે તે જોઈએ. આ મંત્રમાં શબ્દો નિમ્ન પ્રકારે લખવાથી જાનેનાં લક્ષણો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

દેવકામઃ ઘનં ન રુણસિ ।

(અસુરકામઃ) ઘનં રુણસિ । (મં. ૬)

“દેવ કામનાવાળો મનુષ્ય પોતાના ધનને પોતાની પાસે જ અટકાવી રાખતો નથી, પરંતુ આસુરી કામનાવાળો મનુષ્ય પોતાનું ધન પોતાની પાસે અટકાવી રાખે છે.” આ મત ભાગ આ બન્નેના વ્યવહારનું સ્વરૂપ જલુજ સારી રીતે દર્શાવે છે. કબૂત્ર લોકો ધનનો સંભ્રમ કરી રાખે છે, તેને વ્યવહારમાં લાગી તેની હેરફેર થવા દેતા નથી, અથવા પોતાના સ્વાર્થોગોને માટે રાખી મૂકે છે તેથી તે રાક્ષસી કામનાઓ છે. પરંતુ જે મનુષ્યો દેવી પ્રરતિના હોય છે, તેઓ ધનને પોતાની પાસે કદી અટકાવી રાખતા નથી, પરંતુ પોતાના સંસ્કારને સર્વ આમ જનતાની જવાબને માટે સમર્પિત કરે છે પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિઓ તેજ કાર્યમાં લગાડે છે, તેથી જ આ લોકો ઉત્તમતા ભાગીદાર ગણાય છે આ વાત આ મતના અર્થમાં કહેલ છે—

સ રાયઃ સ્વધાર્મિઃ સ્વરૂઝતિ । (મ. ૬)

“તેમને સર્વ પ્રકારનાં ધન પોતાની સંસ્કારક શક્તિ-ઓની સાથે પ્રાપ્ત થાય છે. જે પોતાનું ધન દેવ કાર્યમાં વાપરે છે તેજ વિશેષ ધન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તેજ મોટા નિજ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે

અહીં દેવ કાર્યોને કહેવું એટલે વિચાર કરવો જોઈએ “સાધુ જનોનું પરિનાશ કરેતુ, કુટુંબો કરનારાઓનો નાશ કરવો અને ધર્મ મર્ધાણી સ્થાપના કરવી” આ ત્રિવિધ કાર્ય દેવ કાર્ય કહેવાય છે અર્થાત્ આની વિરુદ્ધના જે કાર્યો હશે તે રાક્ષસી અથવા આસુરી કાર્ય સમજવા જોઈએ આ દેવ કાર્ય જે કરે છે અને આ દેવ કાર્યમાં પોતાની શક્તિ અને ધન જે ખર્ચે છે તે દેવ કામ મનુષ્ય સમજવો જોઈએ આથી વિરુદ્ધ કાર્ય કરનારા મનુષ્ય આસુરી કામનાવાળો કહેવાય છે અને તે અવનતિને પ્રાપ્ત કરે છે

ગોરક્ષા

સાતમા મતમાં ગોરક્ષાનું મહત્વ વર્ણવે છે જે કુર્ષતિથી બચવાનો કોઈ સાચો માર્ગ હોય તો તે એક માત્ર ગોરક્ષાનો જ છે એવો—

સુરેષા ગમતિ ગોમિઃ સ્તરેમ । (મ. ૭)

“પરણ્ય અવસ્થાની જે શુદ્ધ હીન સ્થિતિ છે તે જ્યો ગાયોના રક્ષણથી દૂર કરીશ” અર્થાત્ ગાયોની સહાયથી જ્યો અમારી દુરવસ્થા હાલી દઈશ. દેશમાં ઉત્તમ પ્રકારે ગોરક્ષ થાય અને વિપુલ પ્રમાણમાં ફરેકને દૂધ મળે તો દેશની દુરાવસ્થા નિર્ધારિત થઈ જાય, મનુષ્યને સુધારવાનો આ એક માત્ર ઉપાય છે—

“વિમ્વે વયેન શ્રુષ્વં (સ્તરેમ) । (મ. ૭)

“જ્યો બાળ જયથી અમારી બૂખ દૂર કરીશ” અર્થાત્ જય દત્તવાદિ ધાન્યનું કાફળ કરીને જ અમે અમારી બૂખનું ચાખન કરીશ અહીં માંસ વગેરે પદાર્થોનો બૂખની નિવૃત્તિ માટે ક્યાંય ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી આ વાત વિશે કામનામાં રાખવા જેવી છે ગાયનું દૂધ પીતુ અને જય, ધર્મ, યોગ્યા વગેરે ધાન્યનું સર્વન કરતુ આ બે રીતો છે જેથી મનુષ્યનું જીવન ઉત્તમ બને છે અને અત્યંત મુખી યજ્ઞશકાય છે હવે અન્તિમ મતના ઉપદેશ જોઈએ—

અક્ષાઃ ફલધર્તૌ દુવ દત્ત । (મ. ૮)

“હે યાન, વિદ્યાન, ફળ આપે એવા વિજ્ય અપને આપો” અહીં અક્ષ શબ્દ છે આ શબ્દનો કોષાર્થ “પર” નીચે પ્રત છે — “માટીની વચ્ચી ધરી, આધર સ્તંભ રથ, માટી, ચક્ર નાજનાની વચ્ચી દાંડી, તોલવાના વજનો, (કર્ક) બિલાઈ, રક્ષાનું રક્ષ, રક્ષા, ઇન્દ્રાક્ષ, સર્પ ગરુડ, અગ્રમા, યાન, સત્યયાન, વિદ્યાન, તારકયાન, અગ્રયાન, કાયદા (Law) કાયદાની કારવાણ, વિધિનિયમ, અમારા મત પ્રમાણે અહીં આ “અક્ષ” શબ્દ છેલ્લા આદ્ય અને નવા અર્થને વ્યક્ત કરે છે અને એટલા માટે જ તેનો અર્થ યાન વિદ્યાન એવા કરેલો છે

જો અથવા ફીલાની ઉત્પત્તિ એકજ વિષ્ણુ ધાત્રથી થવાને કારણે “અતિ દીવા” શબ્દનો જે અર્થ દર્શાવેલો છે તેજ “દુવ” નો અર્થ અહીં છે “ચિત્તિર્નિવા” એ અર્થ અહીં લેવા વધારે યોગ્ય છે “યાન વિદ્યાનથી અપને ફળ શુક્ત વિજ્ય પ્રાપ્ત થાઓ” એ આ મતભાગનો આશય છે યાન વિદ્યાનથીજ સફળ વિજ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

નૅમ (સ્ત્રીરિંગા ચાં દુવ) હ મેદા ગાય દૂધ આપે છે તેમ વિજ્ય એવા હોવાને જોઈએ જે વિજ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી તેનાં મધુર ફળ ભવિષ્યમાં મળતાં રહે અને તેથી અમારું અધાપતન ચલુ કદી ન થાય એ આશય અહીં

ફલસ્ય ધારયા યા સંનહત્ । (મ. ૮)

મારો કરેલો પુરુષાર્થશુક્ત કાર્યોની ખાસ પ્રવાહ હારા હું સરળતાથી ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત કરે વચ્ચે કોઈ પચુ પ્રકારની અટકાવન રહે નહિ જેઓ યાન વિદ્યાનશુક્ત બનીને આ પ્રમાણે પરમ પુરુષાર્થ કરશે તેઓજ નિઃસ દેહ યજ્ઞના આગિદાર બનશે

પુરુષાર્થથી વિજ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર આ સૂક્તોનો આ પ્રકારે વિચાર કરવો જોઈએ અને યોગ્ય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ

વર્ચઃ પ્રાપ્તિ સૂક્ત

કાંડ ૩, સૂક્ત ૨૨

(ઋષિ - વામિનઃ । દેવતા- વર્ચઃ, વૃહસ્પતિઃ, વિશેદેવાઃ)

હસ્તિવર્ચસં પ્રંથતાં વૃહદ્યજ્ઞો અદિત્યા યત્તન્વિઃ સંવમૂવ ।

તત્સર્વં સમંદુર્ગમિતદ્વિશ્વે દેવા અદિતિઃ સજોષાઃ

॥ ૧ ॥

મિત્રશ્ચ વરુણશ્ચેન્દ્રો રુદ્રશ્ચ ચેતતુ । દેવાસો વિશ્વધાવસસ્તે માંઞ્ઞન્તુ વર્ચસા ॥ ૨ ॥

યેન હસ્તી વર્ચસા સંવમૂવ યેન રાજા મનુષ્યેષ્વિપ્સ્વંન્તઃ

યેન દેવા દેવતામગ્રં આપન્તેન મામગ્ર વર્ચસાગ્રે વર્ચસ્વિનં કૃણ

॥ ૩ ॥

યત્તે વર્ચો જાતયેદો વૃહદ્ધ્રુવત્યાહુતેઃ ।

યાવત્સૂર્યસ્ય વર્ચ આસુરસ્ય ચ હસ્તિનઃ ।

તાવન્મે અશ્વિના વર્ચ આ ધંતાં પુષ્કરસ્રજા

॥ ૪ ॥

અર્થ— (યત્ અદિત્યાઃ તન્વિઃ) જે આદિતિના શરીરથી (સવમૂવ) ઉત્પન્ન થયે છે તે (હસ્તિવર્ચસં વૃહત્ યજઃ) હાથીના બળના જેવો મહાન યજ્ઞ (પ્રયજ્ઞ) પ્રસરે. (તત્ એતત્) તે આ યજ્ઞ (સર્વે સજોષાઃ વિશ્વે દેવાઃ અદિતિઃ) સર્વ એક થિત બનેલા દેવા અને આદિતિ (માંઞ્ઞં સ બદુઃ) મને આપે છે. (૧)

(મિત્રઃ ચ વરુણઃ ચ ઇન્દ્રઃ ચ રુદ્રઃ ચ) મિત્ર, વરુણ, ઇન્દ્ર અને રુદ્ર (ચેતતુ) ઉત્સાહ આપે (તે વિશ્વધાવસઃ દેવાઃ) તે વિશ્વના ધારક દેવ (વર્ચસા મા ઞ્ઞન્તુ) તેજથી મને યુક્ત કરે. (૨)

(યેન વર્ચસા હસ્તી સંવમૂવ) જે તેજથી હાથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. અને (યેન મનુષ્યેષુ અપ્તુ ચ અન્તઃ રાજા સં વમૂવ) જેના તેજથી મનુષ્યોમા અને પાણીમા રાજા થયેલ છે, અને (યેન દેવાઃ અગ્રે દેવતાં આપન્) જે તેજથી દેવોએ પહેલાં દેવત્વ પ્રાપ્ત કર્યું, (તેન વર્ચસા) તે તેજથી, હે અશ્વિ ! (માં અગ્ર વર્ચસ્વિનં કૃણુ) મને આજે તેજસ્વી બતાવ. (૩)

હે (જાતયેદોઃ) જાતવેદ ! (તે યત્ વર્ચઃ આહુતેઃ વૃહત્ ભવતિ) આહુતિયોથી તારૂં તેજ જે પધે છે (યાવત્ સૂર્યસ્ય, આસુરસ્ય, હસ્તિનઃ ચ વર્ચઃ) અને સૂર્યનું તેમજ આસુરી હાથીનું (મેધનું) જે બળ અને તેજ હોય છે, હે (પુષ્કરસ્રજો અશ્વિનો) પુષ્પમાળા ધારણ કરનાર અશ્વિનો દેવો ! (તાવત્ વર્ચઃ મ આપતાં) તેટલું તેજ મારે માટે ધારણ કરે. (૪)

ભાવાર્થ— પ્રકૃતિના અદર જે અર્ચ બળ છે, જે બળ હાથી ઇત્યાદિ પશુઓમા ઉતરી આવે છે તે બળ મારામા આવે. સર્વ દેવતાઓ એક મત યજ્ઞને મને બળ આપે (૧)

મિત્ર, વરુણ, ઇન્દ્ર અને રુદ્ર આ વિશ્વના ધારક દેવ મને ઉત્સાહ આપે, જ્ઞાન આપે અને મને તેજથી યુક્ત કરે (૨) જે બળથી હાથી સર્વ પશુઓમા બળવાન થયેલ છે, જે બળથી મનુષ્યોમા રાજા બળવાન બને છે અને શ્રમિ તથા જળ પર પણ ચીતાનું રાસન ચલાવે છે, જે બળથી પહેલાં દેવોએ દેવત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હતું, તે હે તેજના દેવ ! તે બળ મને આજે પ્રાપ્ત થયો. (૩)

ઉત્પન્ન થયેલાને બળનારા હે દેવ ! અશ્વિમા આહુતિઓ આપવાથી જે તેજ વધે છે, જે તેજ અર્ચમા છે, જે અસુરોમા તથા હાથીઓમા અને મેધોમા છે, હે અશ્વિનો દેવો ! તે તેજ મને આપો. (૪)

૩૬ [અથર્વ યજુ. બા. ૨]

યાવન્તત્ર પ્રવિદ્યધ્વજુર્ણવાસમશ્રુતિ ।
 તાર્યત્તમેત્તિન્દ્રિયં મયિ તદ્દંસ્તિતર્પણમ
 હસ્તી મુગાણી મુપદ્વામતિષ્ઠાર્ણચમૂય દિ ।
 તમ્ય મગેન્ વર્ચમામિ વિશ્વામિ મામહમ

॥ ૫ ॥

॥ ૬ ॥

અર્થ—(યાવન્ પત્તત્રઃ પ્રવિદ્ય) નેટલી દૂર આરે દિશાઓ છે (યાવન્ વજ્રુઃ સમશ્રુત) નેટ
 દૂર મૂખી દિશ દેલાય છે, (તાર્યત્ત મયિ તત્ત દસ્તિતર્પણમં દન્દ્રિયં) નેટલું આશમા તે દાયિયોના જે
 ઇન્દ્રિયોનું બળ (સં પેતુ) એકદુ યાઉને મળે (૫)

(દિ સપદ્વા મુગાણી) જેથી રીતે ધારી રીતે બેસનારા વજ્રુઓમા (હસ્તી મતિષ્ઠાવાન્ વમૂય) દાય
 ધવો જ પ્રતિધ વાન્ થએલો છે, (તમ્ય મગેન્ વર્ચસા) તેના અર્થ અને તેજની સાથે (અહં માં અમિ
 વિશ્વામિ) હું અને પોતાને અભિપેક્ષે કહું છું. (૬)

ભાષા— આર દિશાઓ નેટલી દૂર મૂખી દેશાંબી છે, નેટરે મૂખી દૂર આરી નજર બળ છે, તેણે દૂર મૂખી માતૃ
 સામ્યની પ્રમાણ દેખા (૫)

જેની રીતે દાયી વજ્રુઓમા પડેજ બળવાન છે, તેડું બળ અને એવર્ધનું પ્રાપ્ત કરે છે (૬)

વર્ચઃ પ્રાપ્તિ સૂક્ત

શાકાહારથી બળ વૃદ્ધિ

શરીરનું બળ તેજ, આરોગ્ય, વીર્ય વગેરે વધારવાના
 સબધો ઉપદેશ આપનાર આ સૂક્ત છે. પ્રજીવિઓમાં દાયી
 નું શરીર (દસ્તિતર્પણ ન ૧) ધતું મોડું અને બળ
 વાન હોય છે. દાયી શાકાહારી પ્રાણી છે તેનો આદર્શ વેરે
 અહીં લીધો છે. સિલ અને સાપનો આદર્શ લીધો નથી. આથી
 સ્મિન યાય છે કે મનુષ્ય શાક ભોજુ હોવા છતાં પોતાનું
 બળ વધારે અને બળવાન અને શાકાહાર કરનારી વેદની
 આદા આ સૂક્ત દ્વારા અપ્રવક્ષતાથી વ્યક્ત થયેલી છે એ
 વાત પછે અહીં રમરજીમાં રાખે

બળ પ્રાપ્તિની રીત

‘ અદિતિ ’ પ્રકૃતિનું નામ છે તે મૂળ પ્રકૃતિમાં ધતુંજ
 બળ હોય છે, આ બળને લીધેજ પ્રકૃતિને “ અદિતિ ”
 અર્થાત “ અ-દી-ત ” કહે છે. આ પ્રકૃતિના જ સ્થૂં ચદ
 વગેરે દેવો પુત્રો છે એમના માટે જ આ પ્રકૃતિને દેવોની

માતા સ્થાપિ દેવોની માતા કહેવામાં આવે છે. મૂળ પ્રકૃતિનું
 જ બળ વિવિધ દેવોમાં વિવિધ રીતે પ્રગ્ન થએલ છે.
 સર્વમાં તેજ, વાયુમાં જીવન, જળમાં શીતળતા, વગેરે ગુણો,
 આ દેવોની માતા અદિતિ તરફથી જ તેમને મળેલા છે તેથી
 પ્રથમ મનમાં કહ્યું છે કે, “ આ સર્વ દેવો દ્વારા મને
 પ્રકૃતિનું એ અમર્ષાદ બળ પ્રાપ્ત થાએ (મ. ૧) ”
 ખરેખર મનુષ્યને જે બળ પ્રાપ્ત થાય છે તે પૃથ્વી, તેજ,
 આપ, વાયુ પ્રભૃતિ દેવોની સહાયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે,
 બીજી કોઈ રીતે પ્રાપ્ત થતું નથી. આ બળ પ્રાપ્ત કરવાની
 પદ્ધતિ રીત હોય છે. આ દેવોની સાથે સમધ વધારવાથી
 અપજ્યા શરીરનું બળ વધવા માડે છે. પ્રાણીમાં તરડ,
 વાયુમાં બળજી કરડું, અથવા રમત રમીને, તાકમાં શરીરને
 તપાવવાથી અર્થાત શરીરની આમગીની સાથે આ દેવો સાથેનો
 સમધ વધારવાથી બળ વધે છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે
 તદન નાના મકાનમાં ગૌષાક રહેવાથી બળ વધે છે

બીજો મંત્ર કહે છે કે, “ (મિત્ર) સ્વર્ (વરુણ) પ્રવાહોની સાથે યોગ્ય પ્રમાણમાં થતા દે, આમ કરવાથી બળ દે, (દન્દ્ર) નિષ્કૃત (રુદ્ર) અગ્નિ અથવા વાયુ એ વિશ્વધારક દેવો મારી શકિત વધારે, ” (મ. ૨) બે તેમના રસપૂર્ણ અમૃત પ્રવાહ રૂપી છાનથી આપણો સમઘ છૂટી મન્ય તે દેવો અમારી શકિત શી રીતે વધારી ચકરો ? આથી મળ વધારનારાઓ માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ પોતાના શરીરની આમંત્રિને સંબંધ આ દેવોના અમૃત કરશે.

જ્ઞાન અને શૌર્યની તેજસ્વિતા

કાંડ ૩, સૂક્ત ૧૯

(ઋષિઃ- યજ્ઞિઃ । દેવતા- વિશ્વેદેવા, વન્દ્રમા, ઇન્દ્ર,)

સંશિતં મ દ્વં વ્રણ સંશિતં વીર્યં ચલમ્ ।

સંશિતં ક્ષત્રમજરંમસ્તુ જિષ્ણુર્યેપામસ્મિ પુરોહિતઃ

॥ ૧ ॥

સમુહમેવાં રાદ્રં સ્વામિ સમોર્જો વીર્યં ચલમ્ ।

વૃશ્વામિ કાઠૂણાં વાહનનેનં હવિષાહમ્

॥ ૨ ॥

નીચેઃ પંચન્તામધેરે ભવન્તુ ચે નઃ સૂરિ મઘવાનં પૂતન્યાન્ ।

ક્ષિણામિ વ્રહ્મણામિત્રાનુજ્ઞયામિ સ્વાનુહમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ— (મે દ્વં વ્રણ સંશિતં) મારૂં આ જ્ઞાન તેજસ્વી બન્યું છે અને મારૂં આ (વીર્યં ચલં સંશિતં) વીર્ય અને બળ તેજસ્વી બન્યું છે (સંશિત ક્ષત્રમજરંમસ્તુ) તેનું તેજસ્વી બનેલું ક્ષાત્રબળ કદી ક્ષીણ ન થાય, (ચેવા જિષ્ણુ. પુરોહિત અસ્મિ) જેનો હું વિજયી પુરોહિત છું (૧)

(અહ વવાં રાદ્રં સંસ્વામિ) હું એમના રાષ્ટ્રને તેજસ્વી બનાવું છું. એમનું (ઓર્જઃ વીર્યં ચલં સંસ્વામિ) બળ, વીર્ય અને સૈન્ય તેજસ્વી બનાવું છું. અને (અનેનં હવિષા) આ હવનથી (કાઠૂણા વાહનુ વૃશ્વામિ) શત્રુઓના બાહુઓને હું કાપુ છું. (૨)

તે શત્રુઓ (નીચેઃ પંચન્તામ્) નીચે પછડાય, (અધરે ભવન્તુ) તેઓ અવનત થાય, (ચે ન મઘવાનં સૂરિ પૂતન્યાન્) જે અમારા ધનવાન અને વિદ્વાન પર સેનાથી ચડાઈ કરે (અહં વ્રહ્મણા અમિત્રાન્ ક્ષિણામિ) હું મારા જ્ઞાનથી શત્રુઓને ક્ષીણ બનાવું છું અને (સ્વાનુ હવિષામિ) પોતાના લોકોને ઉપર ઉઠાવું છું (૩)

ભાવનાર્થ— હું જે રાષ્ટ્રનો પુરોહિત છું તે રાષ્ટ્રનું જ્ઞાન એ તેજસ્વી બનાવ્યું છે અને શૌર્ય, વીર્ય પણ અધિક તીવ્ર બનાવ્યું છે જેથી રાષ્ટ્રનું ક્ષાત્રતેજ કદી પણ ક્ષીણ થાય નહિ (૧)

હું આ રાષ્ટ્રનું તેજ વધારું છું અને તેનું સારીકિ બળ, પ્રક્રમ અને ઉત્સાહ પણ વધારું છું તેનાથી હું શત્રુઓના બાહુઓને કાપુ છું (૨)

જે શત્રુઓ અમારા ધનિકો તથા અમારા જ્ઞાનીઓ પર સૈન્યની સાથે હુમલો કરે છે તેઓ અનોખતિને પ્રાપ્ત થશે કારણ કે હું મારા જ્ઞાનથી શત્રુઓનો નાશ કરું છું અને તેથી અમારા લોકોને ઉત્તમ બનાવું છું (૩)

તીક્ષ્ણીયાંસઃ પરશોરઘ્નસ્તીક્ષ્ણતરા ઉત ।

દન્દ્રસ્ય વજ્રાતીક્ષ્ણીયાંસો યેષામસ્મિં પુરોહિતઃ

॥ ૪ ॥

પ્રથમદમાયુધા સં સ્યામ્યેષાં રાદ્રં મુર્ધારં વર્ધયામિ ।

एषां क्षत्रमजरमस्तु जिष्ण्वेष्टेषां चित्तं विश्वेऽवन्तु देवाः

॥ ૫ ॥

उद्धर्पन्तां मघवन्वार्जितान्युद्धीराणां जयतामेतु घोषः ।

पृथग्घोषोऽलुलपः केतुमन्त उद्धीरताम्

वेद्या दन्द्रज्येष्ठा मरुतो यन्तु सेनया

॥ ૬ ॥

पेता जयता नर उग्रो वः सन्तु ग्राहवः

तीक्ष्णैर्वयोऽलधन्यनो हतोऽग्रपुधा अलानुग्रवाहवः

॥ ૭ ॥

અર્થ — (પરશોર તીક્ષ્ણીયાંસઃ) કુદારીથી અધિક તીક્ષ્ણ, (ઉગ અગ્ને. તીક્ષ્ણતરાઃ) અને અગ્નિથી પણ અધિક તીક્ષ્ણ, (દન્દ્રસ્ય વજ્રાત તીક્ષ્ણીયાંસઃ) ઇન્દ્રના વજ્રથી પણ અધિક તીક્ષ્ણ તેમનાં અસ્ત્રો યાઓ. (યેષાં પુરોહિતઃ અસ્મિ) જેમનો હું પુરોહિત છું (૪)

(અહં ઇષાં આયુષા સંવયામિ) હું એમના આયુષ્યને ઉત્તમ રીતે તીક્ષ્ણ બનાવું છું (ઇષાં રાદ્રં મુર્ધારં વર્ધયામિ) એમનું રાદ્ર ઉત્તમ વીરતાથી સુકત બનાવીને તેને વધાઈ છું. (વિશ્વેદેવાઃ ઇષાં ચિત્તં અવન્તુ) મર્વ દેવ એમના ચિત્તને ઉત્સાહયુક્ત બનાવે. (૫)

હે (મઘવન્) ધનવાન ! એમનું (વાર્જિનાનિ ઉદ્ધર્પન્તાં) બળ ઉત્તેજિત યાઓ. (જયતાં વીરીણાં ઘોષઃ ઉત પતુ) વિજય મેળવનારા વીરોના સઘ શબ્દનો ઘોષ (પૃથક્ ટવ્ ઈરતામ્) છુટો છુટો હોયે ચડે. (દન્દ્રજ્યેષ્ઠા મરુતાઃ દેવાઃ) ઇન્દ્રના પ્રમુખપદ નીચે મરુત દેવ (સેનયા યન્તુ) પેતાની સેના સાથે ચાલે. (૬)

હે (નરઃ) લોકો ! (પ્ર હત આગ્રણ યાલો (જયત) છોતો, (વઃ ગ્રાહવઃ ઉગ્રાઃ સન્તુ) તમારા બાહુ શૌર્યથી સુકત યાઓ. હે (તીક્ષ્ણેવઃ) તીક્ષ્ણ બાણવાળા વીરો ! હે (ઉગ્રાયુધાઃ ઉગ્રગ્રાહવાઃ) ઉગ્ર આયુધવાળા અને બળયુક્ત બૂલઓવાળા (અ-લધન્યન-અવલન હત) નિર્બળ ધનુષ્યવાળા નિર્બળ શત્રુઓને મારો. (૭)

ભાષ્યાર્થ — ને રાદ્રનો હું પુરોહિત છું તે ઇન્દ્રના સંસ્થાને પરચી પણ અધિક તીક્ષ્ણ અગ્નિથી પણ અધિક દાહક અને ઇન્દ્રના વજ્રથી પણ અધિક સદાશ રો બનાવ્યા છે. (૪)

૧. એમના સંસ્થાનેને અધિક તીક્ષ્ણ બનાવું છું તેના રાદ્રમાં ઉત્તમ વીર ઉત્તેજ કરીને આગ્રણ વધાવું છું. એમના શૌર્યને કદી શીતુ ન થનાર અને સઘ વિજયી બનાવું છું સર્વ દેવાઓ એમના ચિત્તને અધિક ઉત્સાહયુક્ત કરે. (૫)

૨. પ્રેતો ! એમનું બળ ઉત્સાહથી 'મર્વ' યાઓ, એમના વિજયી વીરોના જયજયકારના પેદારથી આપ્ત આકાશ ભરાઈ જાય. પૃથગ્ ઇન્દ્રને વિજય મેળવનારા તેમના વીરોના સન્દો અવગ્ર અવગ્ર સમશબ્દ. ને પ્રમાણે ઇન્દ્રના પ્રમુખ પદ નીચે મરુતોની સેના વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, તેજ પ્રમાણે એમની સેના પણ વિજય મેળવે. (૬)

૩. વીરો ! આગ્રણ વગર અને વિજય પ્રાપ્ત કરે તમારા બાહુ પ્રતાપયુક્ત બનાવો તીક્ષ્ણ યાઓ, પ્રતાપી સંસ્થાને અને સમર્થ બાદ્યોને ખાણ કરીને તમારા શત્રુઓને નિર્બળ બનાવીને તેમને કાપી નાખો. (૭)

અર્ધસૃષ્ટા પરાં પત શરણ્યે વ્રજસંશિતે ।

જયમિત્રાન્ન પંથસ્વ જુહોષાં વરંવરં મામીપાં મોચિ કશ્ચન

॥ ૮ ॥

અર્થ—હે (વ્રજ સંશિતે શરણ્યે) જ્ઞાનદ્વારા તેજસ્વી બનાવેલ શસ્ત્ર ! (અવસૃષ્ટા પરાપત) તને મુક્ત કરેલ છે તું દૂર સુધી જા, અને (અમિત્રાન્ન જય) શત્રુઓને જીતી લે (પ્ર પંથસ્વ) આગળ વધ (પપા વરંવરં જહિ) આ શત્રુઓના પ્રમુખ વીરોને મારી નાખ. (અમીપા કશ્ચન મા મોચિ) એઓમાથી કોઈ પણ ન બચી જાય. (૮)

ભાવાર્થ—જ્ઞાનથી તેજસ્વી બનેલા શસ્ત્રો જ્યારે વીરોની પ્રેરનાથી છાડવામાં આવે છે ત્યારે તે દૂર સુધી જઈને શત્રુઓ પર પડે છે અને શત્રુઓના નાશ કરે છે. તે વીરો ! શત્રુઓ પર ચડાઈ કરો અને શત્રુઓના મુખ્ય મુખ્ય વીરોને નુકસાન મારી નાખો તેમની એવી કતલ કરો કે તેઓમાથી કોઈ પણ બચી જાય નહિ (૮)

જ્ઞાન અને શૌર્યની તેજસ્વિતા

રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિમાં પુરોહિતનું કર્તવ્ય

રાષ્ટ્રમા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને નિપાદ આ પાંચ વર્ગ હોય છે તેમા બ્રાહ્મણોનું કર્તવ્ય પુરોહિતનું કાર્ય કરવાનું છે. પૂર્ણહિન કરનારને પુરોહિત નામ આપવામાં આવે છે. યજ્ઞમાનનું પુરેપુરું હિન કરવાનું કાર્ય કરનારો પુરોહિન હોયો જોઈએ જ્યારે સમગ્ર રાષ્ટ્રનો નિચાર કરવાનો હોય છે ત્યારે સમગ્ર રાષ્ટ્ર યજ્ઞમાનને સ્થાને છે અને સર્વ બ્રાહ્મણ જાતિ પુરોહિતના સ્થાનપર જાય છે આથી સ પૂર્ણ રાષ્ટ્રનું પૂર્ણહિત કરવાનો ભાર સમગ્ર પુરોહિત વર્ગ પર આવી જાય છે જ્ઞાનની જ્યોતિ સર્વ રાષ્ટ્રમાં પ્રજ્વલિત કરીને તે જ્ઞાન દ્વારા રાષ્ટ્રનો અભ્યુદય અને નિ શ્રેયસ સિદ્ધ કરવાનું પુરોહિતનું કર્તવ્ય છે આ કર્તવ્ય આ સૂક્તમા ૨૫૯ શ્લોકમાં વર્ણન કરેલ છે રાષ્ટ્રના બ્રાહ્મણો આ સૂક્તનું મનન કરે અને પોતાનું કર્તવ્ય જાણીને તેને બરાબર નભાવે

આ સૂક્તના નામિ રસિજ છે, અને વસિહ નામ બ્રહ્મનિહ બ્રાહ્મણનું મુદ્રેસિદ્ધ છે આ દૃષ્ટિથી પણ આ સૂક્તનું મનન બ્રાહ્મણે એ કરવું જોઈએ હવે સૂક્તનો આશય જોઈએ—

બ્રાહ્મતેજની જ્યોતિ

રાષ્ટ્રમા બ્રાહ્મતેજની જ્યોતિ વધારવી અને તે જ્યોતિ દ્વારા રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ કરવાનું કાર્ય સર્વથી મહત્વનું અને

અત્યંત આવશ્યક છે આ રિપયમા આ સૂક્તનું કથન આ પ્રમાણે છે—

મે દ્વ વ્રજ સંશિતમ્ । (મ ૧)

વ્રજણા અમિત્રાન્ન સ્થિનામિ । (મ ૩)

વ્રજયામિ સ્વાન્ અહમ્ । (મ ૩)

અવસૃષ્ટા પરાપત શરણ્યે વ્રજસંશિતે । (મ ૮)

જય અમિત્રાન્ । (મ ૮)

“ મારા પ્રયત્નમાં આ રાષ્ટ્રનું જ્ઞાનતેજ ચમકે છે જ્ઞાનના પ્રનાયથી શત્રુઓનો નાશ કરે છું, અને તે જ્ઞાનથી હું મારા રાષ્ટ્રના લોકોની ઉન્નતિ કરે છું જ્ઞાન દ્વારા ઉત્તેજીત થયેલુ શસ્ત્ર દૂર સુધી પરિજામકારક અને છે તેનાથી શત્રુઓને જીતી લે. ”

આ મત ભાગ રાષ્ટ્રમા બ્રહ્મતેજના કાર્યનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. જ્ઞાન રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિમા ધણો મોટો ભાગ ભજવે છે જગતમાં ધણાં રાષ્ટ્રો છે પરંતુ તેઓમા તેજ રાષ્ટ્ર અત્યંત ભાગમાં હોય છે જે જ્ઞાનથી વિશેષ સમ્પન્ન છે જે જ્ઞાન ન હોય તો અભ્યુદય અશક્ય છે જે ઉન્નતિનું વિરોધક કોઈ તત્ત્વ હોય તો તે એક માત્ર અજ્ઞાન જ છે અજ્ઞાનથી બંધન થાય જ્યારે જ્ઞાનથી બંધનથી મુક્તિ મળે છે બંધનોના નાશ થાય છે તેથી રાષ્ટ્રમાં જે બ્રાહ્મણો હોય તેમનું એ કર્તવ્ય છે કે તેઓ પોતે તો જ્ઞાન સમ્પન્ન અને જ પરંતુ પોતાના

રાષ્ટ્રના કાકા લોકોને પણ જ્ઞાન સંપન્ન બનાવે. દશવિદ્યો, ધૈર્યો અને શુરોને પણ જ્ઞાન હોવું આશ્ચર્ય છે. તેમના બ્યસાપોને ઉત્તમ રીતે નિભાવવા માટે યાત્રાની પરમ આચરણના છે.

યાત્રાથી સત્ત્વ જોયું છે અને પોતાના દિલકારી મિત્ર કેળુ છે તેનો નિશ્ચય થાય છે. પોતાના યાત્રાથી રાષ્ટ્રના સત્ત્વોને જળજવા અને તેમને દૂર કરવા માટે યાત્રાથીજ ઉપાય યોજના કરવી જોઈએ આ ઉપાય યોજના કરવાનું કાવં બાહ્યોને પરમ કર્તવ્ય છે સત્ત્વોપર ક્યારે દુશ્મનો કરશે, સત્ત્વોના સાંભાઓ કેવા પ્રકારનાં છે, તેમનાથી આપણા સંભાઓ અધિક પ્રભાવશાળી શી રીતે બનાવવા, સત્ત્વનાં સંભાઓ જેટલો દૂર સુધી પોતાનો પ્રભાવ પાડે તેનાથી આપણાં અસ્ત્રો વધારે દૂર સુધી ફેરી રીતે પ્રભાવ પાડે વગેરે વાનો યાત્રાથી જ સિદ્ધ થઈ શકે છે આપણા રાષ્ટ્રમાં આ બાબતની સિદ્ધતા કરવાનું બાહ્યોને કર્તવ્ય છે. અર્ધાંત્ર બાહ્યો પોતાના યાત્રાથી તેનો વિચાર કરે અને પોતાના રાષ્ટ્રમાં જેવી ગ્રેરણા કરે જેથી રાષ્ટ્રની અંદર ઉત્તમ પરિવર્તન થઈ જાય, આ બાબત નિમ્નલિખિત મંત્રમાં કહેલો છે.

અવચ્છાદા પરાવત દારવ્યે પ્રલસંચિતે । (મં. ૮)

“યાત્રાથી તીક્ષ્ણ બનેલાં સંભાઓ સત્ત્વો પર પડે.” તેમાં યાત્રાથી ઉત્તેજિત ગ્રેરિત અને તીક્ષ્ણ બનેલાં સંભાઓ અધિક પ્રભાવશાળી હોવાનું વર્ણન છે અન્ય દેશોનાં સંભાઓ જોઈને, તેમનો વેગ જાણીને, તેમના પરિણામો અનુભવ કરીને જ્યારે તેમનાથી વધારે વેગ વાળાં અને અધિક પ્રભાવ શાળી સંભાઓ પોતાના રશના વીરોને આપવામાં આવે તો અન્ય પરિસ્થિતિ સમાન દેશનાં જનાં પોતાનો જય નિશ્ચયથી યશ જ તેમાં કેહવું પણ જાતનો સંદેહ નથી જ.

પુરોહિતની પ્રતિષ્ઠા

“જે રાષ્ટ્રનો હું પુરોહિત છું તે રાષ્ટ્રનું જ્ઞાન, વીર્ય, જળ પરાક્રમ સૌંદર્ય, ધૈર્ય, વિજયી ઉત્સાહ કદી ફોજી ન થાય.” (મં. ૧)

“જે રાષ્ટ્રનો હું પુરોહિત છું તે રાષ્ટ્રનું પરિક્રમ, ઉત્સાહ, વીર્ય અને જળ હું વધારું છું અને સત્ત્વોનું જળ ધટાડું છું.” (મં. ૨)

“જે સત્ત્વો અમારા પૈસાદાર વૈરમ અને યાત્રી બાહ્યોના પર અર્ધાંત્ર અમારા દેશનાં યુદ્ધ ન કરનારા લોકોપર, સૈન્યની

સાથે દુશ્મનો કરશે તેમનો હું મામ જ્ઞાનથી તાથ કરીશ, અને મારા રાષ્ટ્રના લોકોને મામ જ્ઞાનનાં જળમાં ઉપર ઉછાડું છું.” (મં. ૩)

“જેનો હું પુરોહિત છું તેનાં સંભાઓ હું અધિક તેજ બનાવું છું.” (મં. ૪)

“તેમનાં સંભાઓ હું અધિક કારદાર તીક્ષ્ણ બનાવું છું. ઉત્તમ વીરોની સંખ્યા આ રાષ્ટ્રમાં વધારીને આ રાષ્ટ્રની ઉમ્મીને કદી છું અને તેનું સૌંદર્ય વધારું છું.” (મં. ૫)

આ મંત્ર આમ પુરોહિતનાં રાષ્ટ્રીય કર્તવ્યોનું જ્ઞાન અસંદિગ્ધ સમ્બો દ્વારા આપે છે. પુરોહિતનાં આ કર્તવ્યો છે. પુરોહિત દશવિદ્યોને જ્ઞાતવિદ્યા થીખવે, વૈરપોને વેપાર વજીજ કરવાનું જ્ઞાન આપે અને શુદ્ધદિને કારિમીરી કળાનું વિદ્યાજ આપે અને બાહ્યોને આ પ્રકારના વિશિષ્ટ યાત્રાથી મુક્ત કરે. આ પ્રમાણે ચારે વજોને તેજસ્વી બનાવીને સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર પોતાની જ્ઞાન શક્તિથી કરે. જે પુરોહિત આ કર્તવ્યો પાર પાડશે તેઓ જ વેદની દૃષ્ટિએ સાચા પુરોહિત છે. જે પડિતો પુરોહિતનું કાવં કરી રહ્યા છે તેઓ આ સૂત્રને વિચાર કરે અને પોતાનાં કર્તવ્યનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે.

યુદ્ધની નીતિ

જ, સાત અને આઠમા મંત્રમાં યુદ્ધ નીતિનો ઉપદેશ આ પ્રમાણે કરેલ છે. “વીરના કાક્ષા પોતાપોતાના જળ ઉદ્ધારને યુદ્ધનીતિ જ્ઞાનાગારા અને આનાં પૂરક વિજય સૂચક સંજોનો ધોષ કરવા કરતા સત્ત્વ સેનાપર કુમરો કરે અને વિજય પ્રાપ્ત કરે. જે રીતે ધન્વના પ્રસુખપદ તળે મરૂનોત જણ સત્ત્વોપર કુમરો કરીને વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, તેજ પ્રાપ્ત પોતાના રાજના તથા સેનાપતિના આધિપત્યમાં રહીને અમારા વીરો સત્ત્વોપર કુમરો કરે અને વિજય પ્રાપ્ત કરે.” (મં. ૬)

“વીરો! આજળ વધો, તમારા જાદુ પ્રભાવશાળી થાઓ. તમારાં સંજો સત્ત્વોનાં સંજો કરતાં વધારે તીક્ષ્ણ હો તમારાં શક્તિ રાષ્ટ્રની શક્તિ કરતાં અધિક પરાક્રમ પ્રકાશિત કરવેથી થાઓ આ પ્રમાણે યુદ્ધ કરનાં કરતાં તમારા નિર્ભજ સત્ત્વોને મારી નાખો.” (મં. ૭)

“યાત્રાથી ઉત્તેજિત થાઓ તમારાં સંજો સત્ત્વોનો તાથ કરે, એવાં તીક્ષ્ણ સંજોથી તું સત્ત્વોનો વિનાશ કરે.” (મં. ૮)

આ ત્રણ મંત્રોમાં આટલો ઉપદેશ આપીને પછી આફમા મંત્રના અન્તમાં અત્યંત મહત્વની યુદ્ધનીતિ કહી છે જે શબ્દો બોવા બેવા છે—

(૧) જહોવાં વરં વરં,

(૨) મા ડમોપાં મોચિ કચ્ચન ॥ (મં. ૮)

“ આ શત્રુઓના મુખ્ય મુખ્ય પ્રમુખ વીરોને મારી નાખો અને તેઓમાંથી કોઇ બચે નહિ તેની કાળજી રાખો. ” આ બે ઉપદેશ યુદ્ધના વિષયમાં અત્યંત મહત્વના છે. શત્રુસેનાની ટુકડીઓના જે સંચાલક અને પ્રમુખ વીર હોય તેમનો વધ કરવો જોઇએ. પ્રમુખ સંચાલકોમાંથી કોઇ પણ ન બચે આવી તેવારી હોય અને આવી પરિસ્થિતિ થાય તો શત્રુની

સેના ધણીજ સહેલાઇથી દારી જશે. આ યુદ્ધનીતિ ધણીજ મનન કરવા યોગ્ય છે.

પોતાની સેનામાં એવા વીર રાખવા જોઇએ કે જે શત્રુઓના વીરોને ચૂંટી ચૂંટીને મારી નાખવામાં તત્પર હોય. જ્યારે આ વીરોનો વધ થાય અને શત્રુસેનાના પ્રમુખ વીરોનો વધ થાય ત્યાર પછી અન્ય સેનાપર કુમરો કરવાથી તે શત્રુસैन्यને પરાભવ થવામાં જરાપણુ ટીક થશે નહિ.

જે પાછા રાષ્ટ્રદિતની દૃષ્ટિથી પોતાનું કર્તવ્ય વિચારે છે અને કરે છે તેઓ આ સૂક્તનું મનન અધિક કરે અને રાષ્ટ્ર વિષયક પોતાનું કર્તવ્ય જાણી લે અને તેને આચરણમાં ચૂકીને પોતાના રાષ્ટ્રનો અભ્યુદય કરે.

તેજસ્વીપણું અને તે સાથે અભ્યુદય

કંઠક ૩, સૂક્ત ૨૦

(ઋષિઃ—વસિષ્ઠઃ । દેવતા—અગ્નિઃ, વસ્ત્રોક્તદેવતા)

અયં તે યોનિર્ઋત્વિયો યતો જાતો અરોચથાઃ ।

તં જ્ઞાનન્નમ્ આ રોહાર્ધા નો વર્ધયા ર્યમિ

॥ ૧ ॥

અગ્રે અચ્છાં વવૃહ નઃ પ્રત્યઙ્ નઃ સુમનાં મવ ।

પ ણો યચ્છ વિજ્ઞાં પતે ધનુદા અંસિ નૃસ્ત્વમ

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! (અયં તે ઋત્વિયઃ યોનિઃ) આ તારૂં ઋતુઓની સાથે સંબંધ રાખનારું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. (યતઃ જાતઃ અરોચથાઃ) જેનાથી પ્રગટ થઇને તું પ્રકાશિત થયો છે. (તં જ્ઞાનન્ આરોહ) તેને જાણીને તું ઉપર ચઢ, (અગ્ર નઃ ર્યમિ વર્ધય) અને અમારે માટે ધનને વધાર. (૧)

હે અગ્નિ ! (વૃહ નઃ અચ્છ વદ) અહીં અમારી સાથે સારી રીતે વાત કર અને (પ્રત્યઙ્ ન સુમનાઃ મવ) અમારી સામે આવીને અમારે માટે ઉત્તમ લાગણીવાળો થા. હે (વિજ્ઞાંપતે) પ્રભુઓના સ્વામી ! (નઃ પ્રયચ્છ) અમને દાન આપ, કારણ કે (ત્વં નઃ ધનુદાઃ અંસિ) તું અમારો ધન દાતા છે. (૨)

ભાવાર્થ— હે અગ્નિ ! ઋતુઓની સાથે સંબંધ રાખનારું આ તારૂં ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. જ્યાંથી તારો જન્મ થતાની સાથેજ તું પ્રકાશિત થયો. પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનને જાણતાં જ ઉત્તમ બન અને અમારા ધનની વૃદ્ધિ કર (૧)

હે અગ્નિ ! અહીં સ્પષ્ટ વાણીથી બોલ, અમારી સમક્ષ ઉપસ્થિત થઇને તું અમારી પ્રત્યે ઉત્તમ લાગણીવાળો થા, તે પ્રભુઓના પાલક । તું અમને ધન આપનારો છે તેથી તું અમને ધન આપ (૨)

પ ણોં યચ્છત્વર્ચમા પ મગા પ્ર ઘૃહસ્પતિઃ ।

પ દેવીઃ પ્રોત સૂતૃતાં રયિં દેવી દધાતુ મે

॥ ૩ ॥

સોમં રાજાન્તમર્વસેડશિં શીર્મિર્હવામહે ।

આશ્રિત્યં વિષ્ણું સૂર્યં વ્રાજાણં ચ વૃહસ્પતિમ્

॥ ૪ ॥

ત્યં નોં અગ્રે અગ્નિર્મિત્રાય યજ્ઞં ચં વર્ધય ।

ત્યં નોં દેવ દાતૃવે રયિં દાનાય ચોદય

॥ ૫ ॥

ઇન્દ્રવાયુ ઉમાવિહ સુહેદ હવામહે ।

યથાં નુઃ સર્વે ઇજ્જનઃ સંગત્યાં સુમન્તા અસદ્દાન્કામશ્ચ નો મુર્વત

॥ ૬ ॥

અર્યમણં વૃહસ્પતિમિન્દ્રં દાનાય ચોદય ।

યાતં વિષ્ણું સરસ્વતીં સવિતારં ચ વાજિર્નમ્

॥ ૭ ॥

અર્થ— (અર્યમા નઃ પ્રયચ્છતુ) આર્યમા દેવ અમને આપે, (અગઃ વૃહસ્પતિઃ પ્ર પ્રયચ્છતુ) અગ અને બૃહસ્પતિ પણ અમને આપે (દેવીઃ પ્ર) દેવીઓ અમને ધન આપે. (ઊત સૂતૃતા દેવી મે રયિં પ્રદધાતુ) અને સરણ સ્વભાવવાળી દેવી અને ધન આપે. (૩)

રાજાસોમ, અગ્નિ, આદિત્ય, વિષ્ણુ, સૂર્ય, બ્રહ્મા અને બૃહસ્પતિને (અવસે શીર્મિઃ હવામહે) અમારી રક્ષા માટે બોલાવીએ છીએ (૪)

હે અગ્નિ ! (ત્વં અગ્નિમિઃ) તું અગ્નિની સાથે (નઃ પ્રણ યજ્ઞં ચ વર્ધય) અમારું જ્ઞાન અને યજ્ઞ વધાર ! હે દેવ ! (ત્વં નઃ દાતૃવે દાનાય રયિં ચોદય) અમારા હાની પુરોષ દાન આપે એ માટે તેમને ધન આપ. (૫)

(ઊર્મા ઇન્દ્રવાયુ) ઇન્દ્ર અને વાયુ બન્ને (સુ-હવૌ) ઉત્તમ બોલાવાવા જેવા છે તેથી (હહ હવામહે) તેમને અહીં બોલાવીએ છીએ (યથા નઃ સર્વે ઇજ્જનઃ) જેથી અમારા બધા લોકો (સંગત્યાં સુમન્તાઃ અસત્) સંગતિમાં ઉત્તમ મન વાળા થાય. (ચ નઃ) અને અમારા લોકો (દાનકામ ભુવન્) દાન કેવાની ઇચ્છા કરનારા થાઓ. (૬)

અર્થમા, બૃહસ્પતિ, ઇન્દ્ર, વાયુ, વિષ્ણુ. સરસ્વતી અને (વાજિર્નમ સવિતારં) વેગવાન સવિતાને (દાનાય ચોદય) અમને દાન આપવાને માટે પ્રેરિત કર. (૭)

બાવાર્થ— આર્યમા, અગ, બૃહસ્પતિ, દેવીઓ તથા યાજ્ઞેવી એ સર્વ અમને ધન આપે (૩)

રાજા સોમ, અગ્નિ, આદિત્ય, વિષ્ણુ, સૂર્ય, બ્રહ્મા અને બૃહસ્પતિની અમે પ્રાર્થના કરીએ કે તેઓ અમારી મોક્ષ રીતે રક્ષા કરે (૪)

હે અગ્નિ ! તુ અનેક અગ્નિઓની સાથે અમારું જ્ઞાન અને અમારી કર્મ શક્તિ વધાર, હે દેવ ! દાન આપનાર દાતાઓને તેઓ પુષ્કળ દાન આપે એટલા માટે ધન આપ. (૫)

અમે ઇન્દ્ર અને વાયુ એ બન્નેની પ્રાર્થના કરીએ છીએ જેથી અમારા બધા લોકો સંજાનની ભાવના સાથે સશક્ત અને અને ઉત્તમ મનવાળા બને અને દાન કેવાની ઇચ્છાવાળા થાય (૬)

અર્થમા, બૃહસ્પતિ, ઇન્દ્ર, વાયુ, વિષ્ણુ, સરસ્વતી અને બળવાન સવિતા એ બધા દાન આપવા માટે અમને પુષ્કળ બોધ આપે (૭)

વાજસ્ય નુ પ્રસવે સં વંમૂવિમેમા ચ વિશ્વા મુવનાન્યન્તઃ ।

ઉતાદિંસન્તં દાપયતુ પ્રજાનન્ રયિં ચં નઃ સર્વંધીરં નિ ચંચ્છ ॥ ૮ ॥

દુહાં મે પઞ્ચ પ્રદિશોં દુહ્નમૂર્વોયંથાબલમ્ ।

પ્રાયેં સર્વા આકૂતીર્મનસા હૃદયેન ચ ॥ ૯ ॥

ગોસનિં વાચંમુદેયં વર્ચસા મામ્યુદિહિ ।

આ રુન્ધાં સર્વતોં વાયુસ્વષ્ટા પોર્ષં દધાતુ મે ॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (વાજસ્ય પ્રસવે સંવમૂવિમ) બળની ઉત્પત્તિમાંજ અમે સંગઠિત થએલ છીએ. (ચ હમા વિશ્વા મુવનાનિ અન્તઃ) અને આ બધા ભુવનો તેની વચમાં છે. (પ્રજાનન્) બહુનારો (અદિતસન્તં ઉત દાપયતુ) દાન ન આપનારાઓને નિશ્ચયપૂર્વક દાન આપના માટે પ્રેરણા આપે (ચ નઃ સર્વં-ધીરં રયિં નિચ્છ) અને અમને સર્વ પ્રકારના વીરભાવથી યુક્ત એવું ધન આપે (૮)

(ડર્ષોઃ પઞ્ચ પ્રદિશઃ) આ મોટી પાંચ દિશાઓ, (યથા વર્લં મે દુહાં) યથા શક્તિ મને બળ આપે (મનસા હૃદયેન ચ) મનથી અને હૃદયથી (સર્વાઃ આકૂતીઃ પ્રાપયેયમ્) સર્વ સંકલ્પોને પૂર્ણ કરી શકું. (૯)

(ગોસનિં વાચં ઉદેયં) ઇન્દ્રિયોને પ્રસન્ન કરનારી વાણી હું બોલું (વર્ચસા માં અમ્યુદિહિ) તેજની સાથે મને પ્રકાશિત કર, વાયુઃ સર્વતઃ આ રુન્ધામ્) પ્રાણ મને સર્વ તરફથી ઘેરી રહે. (ત્વષ્ટા મે પોર્ષં દધાતુ) ત્વષ્ટા મને પુષ્ટિ આપતો રહે. (૧૦)

બાધાર્થ— બળ ઉત્પન્ન કરવા માટે સઘ સ્થાપીએ છીએ જેવી રીતે આ સર્વ ભુવનો અદર્શી સઘટિત થએલ છે તેવી રીતે-આ વાત બાહ્યને બહુનારો કંબુસને પણ દાન આપવાની પ્રેરણા આપે અને અમને પૂરેપૂરા વીરભાવથી યુક્ત ધન આપે (૮)

આ મહાન્ વિદિતાર્થ પાંચ દિશાઓ અમને યથા શક્તિ પોષક રસ આપે જેથી અમે મનથી અને હૃદયથી બળવાન બનીને અમારા સર્વ સંકલ્પોને પૂર્ણ કરીશું (૯)

પ્રસન્નતાને વધારનારી વાણી હું બોલીશ. તેજથી યુક્ત એવા અબ્યુદય મને પ્રાપ્ત કરે સર્વ બાહ્યથી મારા પ્રાણ ઉત્સાહિત કરે અને જગદયતિના દેવ મને સર્વ પ્રકારે પુષ્ટ બનાવે. (૧૦)

તેજસ્વીપણું અને તે સાથે અબ્યુદય

અશ્વિનો આદર્શ

આ સૂક્તમાં અશ્વિના આદર્શથી મનુષ્યના અબ્યુદયને સાધવાના માર્ગનો ઉત્તમ ઉપદેશ આપેલ છે. આ સૂક્તનું ધ્યેય વાક્ય છે—

વર્ચસા મા અમ્યુદિહિ । (મં. ૧૦)

૩૭ [અર્થર્વ અનુ. શા. ૨]

“ તેજની સાથે સર્વ પ્રકારે મારો ઉદય કર ” આ હરેક મનુષ્યની ઇચ્છા હોવી જોઈએ. આ સાધ્ય સિદ્ધ કરવાના સાધનનો આવશ્યક માર્ગ આ સૂક્તમાં ઉત્તમ પ્રકારે કહેલ છે. તેનો વિચાર કરવા પહેલા અશ્વિના આદર્શથી જે વાત બતાવી છે તે આપણે જોઈએ.

" યથાં ને અગ્નિ યોગાં આયે છે તે સાક્ર આર્ચાથી ઉત્પન્ન થાય છે. સાક્રાં પોતે પ્રકાશિત હોતાં નથી પરન્તુ તેઓઆર્ચા ઉપન યજ્ઞેસ અગ્નિ (જાતાઃ યજ્ઞેસચા ૧) (મં. ૧) ઉત્પન્ન થવાની સાથેજ પ્રકાશિત થાય છે ત્યાર પછી તેને દાન કુટુંબોં રથપિત કરે છે, ત્યાં તે (રોહ ૧ મં. ૧) પોતાની યેજ્ઞ રથે છે અને જીવંતને પણ પ્રકાશિત કરે છે તે મમથે તેની ચારે બાજુ અતિવિશ્વ લોહાં (ગર્મિર્મિ દયામંહ ૧) (મં. ૪) મન પાક કરે છે અને દાન કરે છે. આ વખતે આ અગ્નિની સાથે (આગ્નિઃ સત્તિમિ) (મં. ૫) અનેક કુટુંબોં અનેક અગ્નિ પ્રજવલિત થાય છે અને તેથી (દ્યલ્લ યજ્ઞં ચ વર્ષય ૧ મં. ૫) જ્ઞાન અને યજ્ઞની શક્તિ થાય છે યજ્ઞમાં સર્વ લોહાં (જનાસ્વંગાર્યાં સુમના) (મં. ૬) મળતે ઉત્તમ વિચાર પૂર્વક કાર્ય કરે છે તથા (પ્રલથે સ્વંમૂલિમ ૧ મં. ૮) અંશુર્થ પ્રાપ્તિને માટે એક મળતે કાર્ય કરે છે, અને આ પ્રકારના યજ્ઞથી તેજસ્વી બની પોતાનો અબુદ્ધ સિદ્ધ કરે છે "

સારાંશમાં આ યજ્ઞ પ્રક્રિયા છે આમાં સાક્રાઆર્ચાથી ઉત્પન્ન થયેલી એક નાની અગ્નિની ચિનગારીનો યજ્ઞ કેટલો જલ્દિ પામે છે અને આ અગ્નિ અનેક અનુબ્યોની ઉત્પત્તિ કરવામાં કેટલો સમર્થ થાય છે એ વાત પાક લુએ જો અગ્નિની એક એક નાની શી ચિનગારી તેજની સાથે વધી જનાથી આટલા અબુદ્ધને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તો અનુબ્યમાં રહેલી ચૈતન્યની ચિનગારી આ અગ્નિ પ્રકાશને મોઝે આગળ વધે તો તે કેટલો અબુદ્ધ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેનો વિચાર પાક પોતેજ કરી શકે છે, આનો ઉપદેશ પૂર્વોક્ત અગ્નિના દષ્ટાન્તથી આ સૂક્તમાં દર્શાવેલ છે

ઉત્પત્તિ સ્થાનનું સ્મરણ

સર્વથી પ્રથમ પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનનું સ્મરણ કરવાનો ઉપદેશ પ્રથમ મંત્રમાં આપેલ છે. " આતર ઉત્પત્તિસ્થાન ઓ આ ઉત્પન્ન થવાની સાથે તું પ્રકાશે છે, એ જાણીને તું પોતેજ આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરે અને અમારી શ્રેણી વધારે " (મં. ૧) આ ઉપદેશ મન કરવા જેવો છે. ઉત્પત્તિ સ્થાન અનેક પ્રકારનાં છે પોતાનું કુળ, પોતાની જાતિ, પોતાનો ડેચ, આ સર્વ રચણ દષ્ટિએ દેખાતાં ઉત્પત્તિ સ્થાન છે આ ઉત્પત્તિસ્થાનનું સ્મરણ કરીને પોતાની

ઉત્પત્તિ કરી જોઈએ. બીજી ઉત્પત્તિ સ્થાન આપેલ મંત્ર છે જે પ્રકૃતિનાતા અને પરમ પિતાની સાથે સંબંધ રાખે છે. આપણી આધ્યાત્મિક ઉત્પત્તિને માટે મનન કરવા જેવું છે ઉત્પત્તિ સ્થાનનો વિચાર કરવાથી, " દુઃ કલાધી અગ્નિ યુઃ અને આરે કલાં પલોઽયજ્ઞુ ઓ " તેનો વિચાર કરવો સુનમ ધર્મ જન્ય છે જે કેાઇ રથને ઉત્પત્તિ ધર્મ કે ત્યાંથી પોતાની સક્રિય પ્રકારણુ વધુ અને જીવંત પ્રકાશિત કરવા જોઈએ

(રુદ્ર મઠ્ઠા વદ) અહીં બધાની સાથે સરળ બાણ કર, (પ્રવદ્ધ સુમના મય) પ્રયેકની સથે ઉત્તમ અને ખાસથી જાતી કર, તારી પમે જે દોષ તે જીવંતની અસાધ માટે (પ્રવદ્ધ) મન કર, આદિતીય મનના તથા ઉપદેશ વાક્યશક્તિ, મન શુદ્ધિ અને અંશુ શુદ્ધિ ને માટે અત્યંત ઉત્તમ છે આ આર્ચાથી જ તેજની પરિવ્રતા થઈ શકે છે

આશ્વજના એ મંત્રમાં કહ્યું શકિતઓ દ્વારા આપણને સદાય મળે છે તેનો ઉદ્દેશ્ય છે

સદુથી પ્રથમ (દ્વિર્ગો) દેરીઓ બચવા માતાઓની સદાય મળે છે એની કૃપા વિના અનુબ્યનો ઉદ્ધાર થવો અશક્ય છે, તત્પમાન (સુત્તા વર્ષો) સરળ વાણીથી સદાય પ્રાપ્ત થય છે ખાસી પાસે સરળ ભાવથી વાત કરવાની શક્તિ ન હોય તો તેની ઉત્પત્તિ થવી અસભવ છે ત્યારપછી (યર્ચંમન્-આર્ચંમન્) શ્રેષ્ઠ મનથી જે સદાય મળે છે તે તો અપૂર્વ છે ત્યાર પછી (વૃહસ્પતિ) ઘાની અને (દ્રઘ્ના) બ્રહ્મ ઘાની સદાય આપે છે. તેમાંજે બ્રહ્મા તો અતિમ મજ્જ સુધી પહોંચારી દે છે આ સર્વ ઉત્પત્તિના ઉપાય થોડા (રાજા અથવે) રાજાની રક્ષામાજ સદાયક મળી શકે છે, સુરાન્ય અર્થાત્ રાજ્યનો સુવંદ્ય હોય તોજ સર્વ પ્રકારની ઉત્પત્તિ સંભવની છે, અન્યથા અશક્ય છે. તેની સાથે સાથે (સોમ વાદિત્ય સૂર્ય) વનરપતિઓ અને સર્વને સક્રિય આપનારો સર્વપ્રકાર એ જગ અને આરોગ્ય વર્ધક હોવાથી સદાયક છે અને અતમાં રિશોર મહત્વની સદાય (વિષ્ણુ) સર્વ વ્યાપક દેવતાની છે, જે સર્વોપરિ હોવાથી સર્વનો પરિચાલક અને સર્વનો ચાલક છે, અને તેની સદાય સર્વને માટે અત્યંત આશરણ છે જનમથી મળીને શક્તિ સુધી તમા પ્રકારની સદાયતાઓ મળવાજ કરે

છે અને તેમની સહાયતા સ્વીકારતો મનુષ્ય પોતાના પરમ ઉત્પત્તિ સ્થાનથી અહીં આવીને ફરી પાછો તે ત્યાજ પદોએ છે આ શ્રમોથી સૂચિત ધનારા અન્યાય અર્થોના વિચાર કરીને પાકું અધિક ભોષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સમૂહ્ય સમુદ્યાન

આ સૂક્તમાં એકતાનો પાઠ સ્પષ્ટ શ્રમો દ્વારા આપવામાં આવ્યો છે (વાજસ્ય નુ પ્રસવે સંતમૂલિમ) (મ ૮) " બાળની ઉત્પત્તિને માટે અમે અમારી સંઘટના એક્ય કરીએ છીએ " સમૂહ્ય-સમુદ્યાન વિના શક્તિ મળી શકતી નથી તેથી પોતાની સહકારિતા કરીને શક્તિ વધારવાનો ઉપદેશ અહીં આપ્યો છે (સર્વે જનઃ સમત્યાં સુમના ઇસત્ મં ૬) " સર્વ લોકો જ્યારે સહકાર્ય કરવા માટે ત્યારે પરસ્પર ઉત્તમ મનની સાથે વ્યવહાર કરે. " જે આમ ન કરે તો સઘ શક્તિ વધી શકતી નથી આ ઉત્તમ માનસિક સુખાનનો વ્યવહાર સિદ્ધ થવાને માટે (બ્રહ્મ યજ્ઞ ચ વર્ણય । મ. ૬) દાન અને આત્મ સમર્પણનો ભાવ વધારે સઘ શક્તિને માટે તેમની વ્યવસ્થાત આવશ્યકતા છે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ નો વ્યક્તિત્વ અને સાધિક થવી નોંધએ એટલા માટે પ્રથમ વૈયક્તિક ઉત્પત્તિ નો ઉપદેશ આપીને પછીથી સાધિક ઉત્પત્તિનો નિર્દેશ કર્યો છે આ પ્રકારે જાને માગોથી ઉત્પત્તિ થાય તોજ પૂર્ણ ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે

" વાજસ્ય પ્રસવે સવમૂલિમ " (મ. ૮) આ મન્ત્ર અનેક દષ્ટિ બિન્દુઓથી મનન કરવા યોગ્ય છે અહીં " વાજ. " શબ્દોનો અર્થ ભુએ- " યુદ્ધમાં જ્ય અન્ન, જળ, શક્તિ, બાળ મન, મતિ, વાણીનુ મળ, " આ અર્થ ધ્યાનમાં લેવાથી આ મન્ત્ર ભાગનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે " અમે યુદ્ધમ ત્રિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે સમઠન કરીએ છીએ, અન્ન, જળ, ખાદ્ય, પેન અને ધનાદિ એવર્થોપ ભોગના પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવા માટે આપસઆપસમાં એકતા કરીએ છીએ પોતાની વાણીનુ બળ વધારવા માટે અર્થાત્ અમારા મતનો પ્રભાવ વધારવા માટે અમારી સંઘટના કરીએ છીએ, અમે એક મત બનીને જે શ્રમો મોલીશુ તે અધિક પ્રભાવ શાગી બનશે તેમજ અમારી પ્રગતિ અને ઉત્પત્તિનો વેગ વધારવા માટે પણ અમે અમારું સહકાર્ય, સહકારી ભાવના વધારીએ છીએ " પાકું આ મન્ત્રનો

વિચાર કરતી વખતે આ અર્થોનુ અવશ્ય મનન કરે

ઉત્પત્તિને માટે ક જૂસપણાનો ભાવ ધાતક છે એટલા માટે જ કહ્યું છે કે (ઇન્દ્રિસ્તન્ત દાપયતુ । મ ૮) " ક જૂસને પણ, જે દાન નથી આપતો તેને પણ દાન આપવાની વૃત્તિ તરફ ઝુકાવો. " કારણ કે ઉદારતાથી જ સંઘટના થાય છે, અને અનુદારતાથી ભેદીથી થઈ જાય છે. આપણી પાસે ધન તો હોયજ નોંધએ પરંતુ તે (સર્વર્વારં રવિં નિયજ્ઞ મ ૮) " સ પૂર્ણ વીરતાના શુભ સાથે ધન નોંધએ । " બીજે રસ્તે કમાએલું ધન કાષ ઉઘાવી લાઇ જાય, લૂટી જાય, એટલા માટે વીરતાની સાથે ધન કમાવવાનો ઉપદેશ અહીં કરેલ છે

આ પ્રમાણે જ ઉત્પત્તિ થએલો માણસ જ કહી શકે કે, " પાંચે દિશાઓ મને યથા શક્તિ બળ પ્રદાન કરે અને મનથી તથા હૃદયથી જે સ કષ્ટ હું કરે તે પૂર્ણ થઈ જાય. " (મ ૯) તેના એ સ કષ્ટો નિ સ દેહ પૂર્ણ થઈ જાય છે

પ્રત્યેકના મનમાં અનેક પ્રકારના શ્વ કષ્ટો ઉઠે છે, પરન્તુ કદલાના સ કષ્ટો સિદ્ધ થાય છે સ કષ્ટો ત્યારે સિદ્ધ થાય જ્યારે તેમની પાછળ પ્રમળ શક્તિ હોય, નહિતો શ્વ કષ્ટોની સિદ્ધતા થવી અસભવ છે. આ સૂક્તમાં શ્વ કષ્ટોની પાછળ શક્તિ ઉત્પન્ન કરવાની બાબતમાં બહુ મોટું આંદોલન રહ્યું કર્યું છે, તેનો વિચાર પાકું અવશ્ય કરે સૂક્તના પ્રારંભથી જ આ વિષય લેવામાં આવ્યો છે

" પોતાની ઉત્પત્તિ સ્થાનનો વિચાર કર, પોતાની ઉત્પત્તિ સાધવા માટે કમર કસીને તૈયાર થા (મ ૧) સીધુ સરળ ભાવણ કરવું મનના ભાવ ઉત્તમ બનાવવા, (મ ૨) જ્ઞાન અને ત્યાગની ભાવના વધારવી, (મ. ૫) પ્રાપ્ત ધનનો ઉપયોગ પરાપકારમાં કરવો, (મ ૫) સર્વ મનુષ્યો ઉત્તમ વિચાર ધારણ કરે, એકતા વધારે અને પરાપકાર કરવામાં પ્રવૃત્ત બને (મ ૬) સામર્થ્ય વધારવા માટે અ દર અ દર સ મઠન સાધે (મ ૮) પોતાની અ દર જે સુકુચિત વિચાર હોય તેમને પણ ઉદાર બનાવવા. (મ ૮) આ સર્વ પૂર્વ તૈયારીઓ પછી જ સર્વ માનસિક સ કષ્ટોની સિદ્ધિ થવાનો સભવ છે " શ્વ કષ્ટોની પહેલાં આટલી સહાયક શક્તિ ઉત્પન્ન થવી નોંધએ ત્યારે સ કષ્ટો સિદ્ધ થાય આ વિચાર કરીને પાકું આ શક્તિ એને ઉત્પન્ન કરવાના કાર્યમાં લાગી જાય ત્યાર પછી " સર્વ

આનમાં તેને પ્રબુદ્ધિતનો સાક્ષાત્કાર થાય છે એ સ્પષ્ટ થયેલો
માર્ગ તેને પુષ્ટિ મળે છે. તે દર્શેણ પ્રસન્નતા વધારનારી
ભાષા બોલે છે. એટલે જ તે તેજસ્વિતાની સાથે અબુદ્ધ પ્રતિ
કરે છે. " (મં. ૧૦)

આ દશમા મંત્રમાં " શોસનિં વાચં ઉદયં " આ
વાક્ય છે ' શો ' નો અર્થ છે ધ્વનિયો, ગાય, બ્રૂમિ,
અકાશ, સ્વર્ગસ્થા, પાણી " આ અર્થે લેતાં, " ધ્વનિયોની
પ્રસન્નતા વાણીની પ્રસન્નતા, અકાશનો વિસ્તાર, માતૃભૂમિનું
સ્થાન વગેરેની સિદ્ધતા થયે એવી ભાષા હું બોલું છું " આ
અર્થે તેથી વ્યક્ત થાય છે આગળ " તેજસ્વિતાની સાથે
અબુદ્ધ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે તેની સાથે આ

" પ્રમન્નતા વધારનારી વાણીથી બોલવું " એ કેવળ આવ
શ્યક છે તે પાઠક અહીં અવશ્ય લેખ શકશે આ પ્રમાણે આ
સૂક્તના વાક્યોનો પરસ્પર સબધ જોઈને એ પાઠક આ
મનન કરશે તો તેમને વિશેષ એક પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

આ સૂક્તનું સંક્ષેપમાં આ વિવેચન છે, પાઠક જેટલો
વધુ વિચાર કરે તેટલો અધિક બોધ તેઓ પ્રાપ્ત કરી શકશે
અધિક વિચાર કરવા માટે આશર્યક સંકેત આ સ્થાન પર
આપેલ છે તેથી આ લેખને અધિક પદ્ધતિવાની આવશ્યકતા
નથી. અગ્રિમા વર્ણનને બદલે કરવા સામાન્ય સૂચનો
મતુષ્યની ઉન્નતિનાં કેશ નિર્દેશક મને છે તેનો અનુભવ
પાઠક અહીં કરે વેદની આ એક અપૂર્વ રીતી છે

તેજસ્વિતાની પ્રાપ્તિ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૩૮

(ગદ્ય - ભવર્ગ વર્ચસ્વામી । વૈભા - તિવિ વૃહસ્પતિ)

મિહે વ્યાગ્ર ઉત યા પૃથાકૌ તિવિર્ગમી માંજાને મૂર્ચે યા ।

હન્દ્રં યા વૈવી સુમર્ગા જ્ઞાન સા ન પેતુ વર્ચસા સંવિદ્વાના ॥ ૧ ॥

યા હસ્તિનિં દ્વીપિનિ યા હિરણ્યે તિવિર્ગમ્સુ મોપુ યા પુરુષેપુ ।

હન્દ્રં યા વૈવી સુમર્ગા જ્ઞાન સા ન પેતુ વર્ચસા સંવિદ્વાના ॥ ૨ ॥

રથે અક્ષેષ્ટ્વપમસ્ય વાજે વાર્તે પર્જન્યે વરુણસ્ય શુષ્મે ।

હન્દ્રં યા વૈવી સુમર્ગા જ્ઞાન સા ન પેતુ વર્ચસા સંવિદ્વાના ॥ ૩ ॥

અર્થ— (યા તિવિ) જે તેજ / મિહે, વ્યાગ્ર, ઉત પૃથાકૌ) મિહ, વાગ, અને સાપરા છે અને
(યા વાગી, વાણે, સૂર્ચ) જે તેજ અગ્નિ, અક્ષ અને સૂર્યમાં છે, (યા સુમર્ગાં રેવી હન્દ્રં જ્ઞાન) જે
ભાગ્ય યુક્ત રેવી તેજ ઇન્દ્રને અર્થાત્ રાજાને ઉત્પન્ન કરે છે (વર્ચસા સંવિદ્વાના સા ન પેતુ) અતઃ અને
બાળથી યુક્ત બનીને તે તેજ અમને પ્રાપ્ત થાય (૧)

(યા તિવિ) જે તેજ (હસ્તિનિં દ્વીપિનિ) હાથી અને વાઘમાં છે (યા હિરણ્યે, અપ્સુ, મોપુ,
પુરુષેપુ) જે તેજ સોનું, પાણી, ગાયો અને મનુષ્યોમાં હોય છે, જે ભાગ્ય યુક્ત તેજથી રાજા ઉત્પન્ન થાય
છે તે તેજ અમને પ્રાપ્ત થાઓ (૨)

જે તેજ (રથે અક્ષેષ્ટ્વપમસ્ય વાજે) રથ, અક્ષ, અને બગદના બગમા છે અને (વાર્તે પર્જન્યે
વરુણસ્ય શુષ્મે) વાયુ, પર્જન્ય અને વરુણના સામર્થ્યમાં છે અને જેનાથી રાજા ઉત્પન્ન થાય છે તે તેજ
અમને પ્રાપ્ત થાઓ. (૩)

રાજન્યે દુન્દુભાવાયતાયામશ્વસ્ય વાજે પુરુપસ્ય માયી ।

દન્દું વા વેવી સુભર્ગા જુગાન સા ન એતુ વર્ચસા સંવિક્રાના

॥ ૪ ॥

જે તેજ (રાજન્યે આયતાયાં દુન્દુભા) ક્ષત્રિયમાં અને જેવેલા નગરામાં હોય છે, અને (અશ્વસ્ય વાજે, પુરુપસ્ય માયી) ઘોડાના બળમાં અને મનુષ્યના પિતૃમાં જે બળ હોય છે, જેથી રાજા ઉત્પન્ન થાય છે તે તેજ અને પ્રાપ્ત થાયો. (૪)

તેજસ્વિતાની પ્રાપ્તિ

તેજનાં સ્થાન

આ સૂક્તમાં તેજ ક્યાં ક્યા રહે છે તેનું ઉત્તમ વર્ણન છે. મનુષ્યે તેમને યશ્ન બનાવવા જોઈએ અને તેમની પ્રાપ્તિ તેમનો બોધપાઠ શીખવો જોઈએ—

૧ સિંહાઃ— સિંહમાં તેજ છે એટલા માટે જ તેને વનનો રાજા કહે છે સિંહની ઉમતા જોઈને સાધારણ મનુષ્ય તેની સામે ઉભો રહી શકતો નથી.

૨ દયાદ્યાઃ— વાધ પશુ ધણે તેજસ્વી હોય છે, તેની ઉમતા પ્રસિદ્ધ છે. આ કારણે લીધેજ અધિક તેજસ્વી મનુષ્યને “ નરસિંહ નરબ્યાધ ” કહે છે, કારણ કે આ પશુ અન્ય પશુઓ કરતા ધણા તેજસ્વી હોય છે.

૩ વૃદાકુઃ— સાપ પશુ ધણે તેજસ્વી હોય છે, અપગ અને ઉમ હોય છે.

૪ આગ્નિઃ— આગ્નિનું તેજ, ઉષ્ણત્વ અને પ્રકાશ બધા જ બળે છે.

૫ દાદ્યાણ - બાહ્યભાગમાં જ્ઞાન અને વિદ્યાનું ગુણ રહેલું છે
૬ સૂર્યઃ— સૂર્ય તો બધા જ તેજનું કેન્દ્ર જ છે. તેના જોડે તેજસ્વી પદાર્થ બીજાં નથી

૭ હસ્તિ— હાથીમાં અધીરતાનું તેજ છે. તેની શોભા મહોત્સવોમાં દેખાય છે તેની રૂઢિત પશુ ધણી જ હોય છે—

૮ દૌર્ણી— આ નામ તરસ અથવા વાધનું છે આ ધાતુ જ ઉમ અને તેજસ્વી હોય છે.

૯ હિરણ્યઃ— સોનાનું તેજ તો બધા બળે છે

૧૦ વાપઃ— જળ પશુ તેજસ્વી હોય છે, “ તેનામાં જીવન

નથી અર્થાત્ પાણી નથી ” એમ ભાષામાં રૂઢ પ્રયોગ છે જ, જળમાં તેજ હોવાને લીધે જીવનને માટે પશુ આ શબ્દ યોગ્ય છે.

૧૧ ગૌઃ— ગાયમાં પશુ તેજ છે. પાઠક ભે સગી શિથિલતા અને ગાયની અપગતાનો વિચાર કરશે તો તેમને ગાયના તેજ, ની બાધ યદ્ જશે.

૧૨ પુરુષઃ— મનુષ્યમાં પશુ તેજ હોય છે.

૧૩ વૃષભઃ— તેમના તેજનો અનુભવ બધાને જ થયેલ છે મનુષ્યોમાં જે શ્રેષ્ઠ છે તેમને “ નરવૃષ ” અર્થાત્ “ મનુષ્યોમાં બગદ ” એમ કહે છે બગદ ધણે જ બળવાન અને તેજસ્વી હોય છે

૧૪ વાયુઃ પર્જન્યઃ— જો કે વાયુ અદૃશ્ય છે તથાપિ તે પ્રાણના રૂપમાં સરીરમાં તેજ સ્થાપિત કરે છે, પ્રાણ વિના મનુષ્ય નિરતેજ બને છે. પર્જન્ય પાણી દ્વારા સર્જન જીવન આપે છે

૧૫ ક્ષત્રિયઃ— ક્ષત્રિયમાં અન્ય મનુષ્ય કરતા વધુ ઉમતા અને તેજ હોય છે તેથી જ ક્ષત્રિય રાજ્યનું શાસન કરી શકે છે.

૧૬ દુન્દુભી, અશ્વઃ— ઢોલ વાગતાની સાથે જ મનુષ્યમાં પુષ્કળ ઉત્સાહ વધે છે અને ઘોડો પશુ ધણે જ પ્રભાવદાયી હોય છે.

પાઠક વિચાર કરશે તો તેમને જણાઈ આવશે કે આ બધામાં અન્ય અલગ પ્રકારનું તેજ હોય છે અને આ સર્વ પ્રકારનાં તેજ મનુષ્યોમાં સ્થિર હોવા જોઈએ, ચિન્તન ચિન્તન તેજની કલ્પના માટે ભુઓ—સૂર્ય, ચન્દ્ર, વિદ્યુત, અગ્નિ આ

બધામાં તેજ છે પરન્તુ તે પરસ્પર જિનન છે. પ્રત્યેક પદાર્થના તેજમાં જિનનતા છે. વાષનું તેજ અને ગ્રાણનું તેજ પરસ્પર જિનન છે, મનુષ્યે વિચાર કરીને તેમના તેજને પોતામાં ધારણ કરવાના પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

અગ્નિમાં તેજ છે, તેની ગતિ ઉચ્ચદિશા તરફ જ થાય છે. તે પોતે બળીને બીજાને પ્રકાશિત કરે છે. તે દ્વંદ્વેશાં ઉચ્ચ રિયનિમાં જ રહે છે. તે જ પ્રમાણે મનુષ્યે પોતામાં તેજ વધારવું જોઈએ. અર્થાત્ મનુષ્ય તેજસ્વી બને, ઉચ્ચસ્થિતિ તરફ પોતાની પ્રગતિ કરે, પોતે કષ્ટ સહન કરે અને અન્યને પ્રકાશિત કરે, અને દ્વંદ્વેશાં ઉચ્ચ બની રહે. અગ્નિના તેજથી

મનુષ્ય આ ઉપદેશ લઇ શકે છે. આજ પ્રકારે બીજાં સર્વ તેજોના વિષયમાં જાણવું જોઈએ. પાઠક આ પ્રકારે વિચાર કરીને દરેકની તેજસ્વિતાથી મેળવવા જેવો બોધ મેળવે અને સ્વયં તેજસ્વી બને.

આ જગતમાં પ્રત્યેક પદાર્થ મનુષ્યને બોધ આપવા માટે તત્પર છે, પરન્તુ મનુષ્યે તે બોધ મેળવવા તૈયાર થવું જોઈએ. જો પાઠક આ સૂક્તનો અધિક વિચાર કરશે તો તેમને આ સૂક્તથી ઘણું જ બોધ મળી શકશે. બોધ લેવાના દિષ્ટિબિન્દુ થી આ સૂક્ત ધણું જ મદત્વપૂર્ણ છે.

અભ્યુદયની દિશા

કાંક ૩, સૂક્ત ૨૭

(ઋષિ:— ળવર્મા । દેવતા— ળામ્યસદૃઃ)

પ્રાચી વિગુઞ્ઞિરધિપતિરસિતો રક્ષિતાદિત્વા રૂપવઃ ।

તેભ્યો નમોઽધિપતિભ્યો નમો રક્ષિતૃભ્યો નમ રૂપૃભ્યો નમં દમ્યો અસ્તુ ।

વોષ્ટસ્માન્ત્રેષ્ટિ યં વર્ષ દ્વિપ્મસ્તં વો જર્મં દમ્મઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (પ્રાચી દિક્) ઉદયની દિશાના (અગ્નિઃ અધિપતિઃ) તેજસ્વી સ્વામી, (અ-સિતઃ રક્ષિતા) બંધન રહિત દક્ષ અને (આદિત્વાઃ રૂપવઃ) પ્રકાશ રૂપ શસ્ત્ર છે. (તેભ્યઃ) તે (અધિપતિભ્યઃ) તેજસ્વી સ્વામીઓને પણ (નમઃ) માફ નમન હો. તે (રક્ષિતૃભ્યઃ નમઃ) બંધનરહિત સંરક્ષકોને માટે પણ અમે આદર રાખીએ છીએ. (રૂપૃભ્યઃ નમઃ) પ્રકાશનાં શસ્ત્રોની સામે પણ અમે નમ્ર બનીએ. (વો) જે એકલી (અસ્માન્) અમે સર્વ અસ્તિકોનો (દ્રેષ્ટિ) દેશ કરે છે અને (યં) જે એકલા હુઇનો (વર્ષ) અમે સર્વ ધાર્મિક પુરુષ (દ્વિપ્મઃ) દેશ કરીએ છીએ (તં) તે હુઇને અમે સર્વ (વો) આપ સર્વ સન્નિવોના (જર્મં) ન્યાયના જડબામાં (દમ્મઃ) ધરી દઇએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ— પ્રાચી દિશા અભ્યુદય, ઉદય અને ઉત્તરની સૂચક છે, ગર્હ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર વગેરે સર્વ દિગ્ધ પદાર્થોના ઉદય અને ઉત્તરિ આ દિશામાંથી જ થાય છે અને ઉદય થયા પછી તેમને 'પૂર્વ' પ્રકાશની અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે આ બેરબર પ્રગતિની દિશા ॥ જે પ્રકારે આ ઉદયની દિશામાંથી સર્વનો ઉદય અને વર્ધન થઇ રહ્યું છે તેજ રીતે અમે સર્વ મનુષ્યોનો અભ્યુદય અને સવર્ધન થવું જોઈએ. આ પૂર્વ દિશા સર્વ મનુષ્યોને ઉદય પ્રાપ્ત કરવાની સૂચના આપે છે. આ સૂચના પ્રમાણે આપણે સર્વેએ મળીને અભ્યુદયની તૈયારી કરી જોઈએ. આ સૂચના અને શિશુને જડણ કરીને ન, મારો પોતાનો તેમજ જનતાનો અભ્યુદય સાધ્ય કરવાનો અનરૂપ પ્રયત્ન કરીશ. ઉદયની દિશાનો (અગ્નિઃ) અગ્નિ, જ્ઞાની અને વાતના અધિપતિ છે. ઉદયનો માર્ગ જ્ઞાન ઉપદેશો દ્વારા જ જ્ઞાન થઇ શકે છે એટલે અમે સર્વ લોકો જ્ઞાનીઓ પાસે જઈને પૂજન સન્નિવ રહિને તેમને ઉપદેશ મેળવ કરીએ ત્વે ઉદયવાનો વખત નથી. ઉડે, નવનિને મળેના સમયનો પ્રારભ થઇ ચૂકો છે. ચાત્ર, તેજસ્વી જ્ઞાનયુક્ત ગુરુ પાસે જઇએ અને તેમની પાસેથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરીએ આ ઉદયની દિશાને (અ-સિત) બંધનોથી

દક્ષિણા દિગ્નિદ્રોઽધિપતિસ્તિરશ્રિરાજી રક્ષિતા પિતરૂ દ્વપવઃ ।

તેમ્યો નમોઽધિપતિમ્યો નમો રક્ષિતૃમ્યો નમ દ્વપુમ્યો નમ એમ્યો અસ્તુ ।

ચોંદ્રેસ્માન્દેદ્દિયં ચંચં દ્વિપ્મસ્તં ચો જમ્મે દધ્મઃ

॥ ૨ ॥

અર્થ-- (દક્ષિણા દિક્) દક્ષિણાની દિશાના (હન્દ્રઃ અધિપતિઃ) શત્રુનાશક શૂર સ્વામી, (તિરાશ્ચિ-રાજી રક્ષિતા) મર્ધાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરનારો સંરક્ષક અને (પિતરૂ દ્વપવઃ) પિતૃશકિતઓ અર્થાત્ પ્રજનનની શકિતઓ શસ્ત્ર છે. અમે સર્વ તે શત્રુ નિવારક શૂર અધિપતિઓનો, પોતાની મર્ધાદાનું કદી અતિક્રમણ ન કરનાર સંરક્ષકોનો તથા સુપ્રજન-નિર્માણને માટે સમર્થ પિતૃશકિતઓનો પણ અમે આદર કરીએ છીએ, જે અમારો આસ્તિકોનો વિરોધ કરે છે અને જેનો અમે બધા આસ્તિક વિરોધ કરીએ છીએ તેને અમે સર્વ આપના જેવા સ્વામી અને સંરક્ષકોના ન્યાયના જડબામાં ધરી દઇએ છીએ. (૨)

દૂર રહેનારો, સ્વતંત્રતાના વિચાર ધારણ કરનારો રક્ષક બની શકે છે. જ્ઞાનીની સાથે રહેવાથી જ્ઞાન, અને સ્વતંત્રતાના રક્ષકની સાથે રહીને સ્વાતંત્ર્યની પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે. સ્વતંત્રતા સિવાય ઉત્તતિ યદ્ય શક્યો નહિ. એટલા માટે સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરવું આવશ્યક છે. આ સંરક્ષણના શસ્ત્રાસ્ત્ર (શાસ્ત્રિયાઃ) પ્રકારનાં હિરણ્યો છે પ્રકારની સાથે જ સ્વાતંત્ર્ય વસે છે વિગેષતઃ જ્ઞાનના પ્રકારથી સ્વાતંત્ર્યનું સંવર્ધન થવું જોઇએ. પ્રકાર જેવી રીતે અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે તેવી જ રીતે જ્ઞાનનો સંવર્ધન અજ્ઞાનને ધેરી વળનારા અધિકારમય પ્રતિમંત્રોને દૂર કરે છે અભ્યુદય પ્રાપ્ત કરવા માટે સ્વસંરક્ષણ થવું અત્યાવશ્યક છે અને પ્રતિમંત્રોને હઠાવવાથી જ સ્વ-સંરક્ષણની શકિત આપણામાં વધે છે તેજસ્વિતા, જ્ઞાન, વક્તૃત્વ, આત્મસંમાન વગેરે આત્મેય શુભોના આધિપત્યથી જ અભ્યુદય સાધી શકાય છે, એટલા માટે તેજસ્વી અધિપતિઓ, સ્વતંત્રતાના સંરક્ષકો અને પ્રતિમંત્ર નિવારક પ્રકારમય શક્તિઓનો અમે આદર કરીએ છીએ તેનાથી વિપરિત શુભો જેનામાં છે તેમનો અમે કદી આદર નહિ કરીએ

જે એકદો દુષ્ટ મનુષ્ય સર્વ આસ્તિક અને ધાર્મિક બદ્ધ પુરોહિતો કંઈ પહેચાડે છે, તેમની પ્રગતિ અને ઉત્તતિમાં વિઘ્ન કરે છે, તેમજ તે દુષ્ટ છે એ વિષે સર્વ સમાચારી બદ્ધ પુરોહિતો પુરેપુરે સમતિ છે, અર્થાત્ જે ખરેખર દુષ્ટ છે, તેને શિક્ષા કરવાનું કંઈ પણ અમે અમારા હાથમાં લેતા નથી ઇચ્છતા, પરંતુ હવે તેજસ્વી સ્વામીઓ ! અને સ્વાતંત્ર્ય અર્પનારા સંરક્ષકો ! આપના ન્યાયના જડબામાં અમે સર્વ તેને સાખી દઇએ છીએ જે દૃઢ આપણી પૂર્ણ સમ્મતિથી યોગ્ય હશે તે આપજ તેને આપો સમાજની શાંતિ માટે પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે એ ઉચિત છે કે તે સાચા અપરાધીને પણ શિક્ષા કરવાનો અધિકાર પોતાના હાથમાં ન લે પણ તે અપરાધીને અધિપતિઓ અને સંરક્ષકોની ન્યાય સત્તામાં ઠેકા કરે તથા પૂર્વોક્ત પ્રકારના અધિપતિ અને સંરક્ષકોનો અમે હંમેશા આદર કરીએ. અર્થાત્ પ્રત્યેક મનુષ્ય સાચ અને ન્યાયનો વિજય કરવા માટે હંમેશા માટે તત્પર રહે (૧)

દક્ષિણદિશા દક્ષિણમયો માર્ગ બતાવે છે દક્ષિણ, ચાતુર્થ, કૌશલ્ય, કર્મની પ્રવિણતા, શૌર્ય, ધૈર્ય, વીર્ય, ઇત્યાદિ શુભ શુભોની મુલ્યક આ દિશા છે એટલા માટે જ જમણું અંગ દક્ષિણમાં કહેવાય છે અને સરળમાર્ગ અર્થાત્ દક્ષિણ માર્ગ આ દક્ષિણ દિશાથી બતાવવામાં આવે છે અર્થાત્ દક્ષિણ દિશાથી સરળપણના માર્ગની સૂચના મળે છે શત્રુઓનું નિવારણ કરે, પોતાની નિયમોની મર્ધાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરે અને ઉત્તમ પ્રજા નિર્માણ કરવાની શકિત ધારણ કરનારા કર્મસાઃ આ માર્ગના અધિપતિ, સંરક્ષક અને સહાયક છે તેમનો આદર અને સન્માન કરવો યોગ્ય છે. પોતાની ઉત્તતિનું સાધન કરવાને માટે (હન્દ્ર-દ્ર) શત્રુઓનું વિદારણ કરવાની આવશ્યકતા છે જ શત્રુઓનો પરાજય કરવાથી જ આપણે માર્ગ નિર્મીટક બની શકે છે શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ કરવાથી આપણું બળ વધે છે અને શત્રુઓનું દમન કરવાથી પુરુષાર્થથી આપણામાં ઉત્સાહ રિપર રહે છે તેથી મારા તથા સમાજના શત્રુઓનું રામન કરવાના હવાણનું આવલંબન કરવું મારે માટે આવશ્યક છે ઉત્સાહ રિપર રહે છે તેથી મારા તથા સમાજના શત્રુઓનું ઉલ્લંઘન ન કરનારા સંરક્ષકોની આવશ્યકતા છે જ કોઈ સંરક્ષક પોતાની મર્ધાદાનું સમાજની શાંતિ માટે પોતાની મર્ધાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરનારા સંરક્ષકોની આવશ્યકતા છે જ કોઈ સંરક્ષક પોતાની મર્ધાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને અત્યાચાર ન કરે. હું પણ મારા નિયમોનું અને મર્ધાદાનું ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ સમાજની સુસ્થિતિને માટે ઉત્તમ પિતૃશકિત અર્થાત્ સુપ્રજન નિર્માણ કરવાની શકિતની અત્યાવશ્યકતા છે નુપ્રજન નિર્માણથી સમાજ અમર રહી શકે છે એટલા માટે દરેક પુરુષે પોતામાં ઉત્તમ પુણ્યત્વ અને દરેક સ્ત્રીએ પોતામાં ઉત્તમ સૌતલ વિકસાવવું જોઇએ તાત્પર્ય ઉકત પ્રમાણ શત્રુનિવારક અધિપતિ, નિયમલુપ્ત જ્યેષ્ઠ કરનારા સંરક્ષક અને ઉત્તમ પિતૃઓ જ્યાં હોય છે ત્યાં જ દક્ષિણમયો

પ્રતીચી દિગ્વરુણોઽધિપતિઃ પૃથ્વીકુ રક્ષિતાશ્ચનિર્ણવ ।

તેમ્યો નમોઽધિપતિમ્યો નમો રક્ષિતૃમ્યો નમ હૃપ્તમ્યો નમ ઇમ્યો અસ્તુ ।

યોઽસ્માન્દેહિ યં વ્યં દ્વિપ્યસ્તં વો જમ્મેં દધ્મા

॥ ૩ ॥

ઉદીચી દિગ્સોમોઽધિપતિઃ સ્વજો રક્ષિતાશ્ચનિર્ણવઃ ।

તેમ્યો નમોઽધિપતિમ્યો નમો રક્ષિતૃમ્યો નમ હૃપ્તમ્યો નમ ઇમ્યો અસ્તુ ।

યોઽસ્માન્દેહિ યં વ્યં દ્વિપ્યસ્તં વો જમ્મેં દધ્મા

॥ ૪ ॥

અર્થ— (પ્રતીચી દિક) પશ્ચિમ દિશાને સ્વામિ (વરુણઃ અધિપતિઃ) અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ અધિપતિ,

(પૃથ્વી-આ-કુ રક્ષિતા) સ્પર્ધામાં ઉત્તરાર્ધ ધારણ કરનારા સંરક્ષક અને (અન્ન હવણઃ) અન્ન ઇપુ (બાણ) છે તે શ્રેષ્ઠ અધિપતિઓ માટે, તે ઉત્તરાર્ધ સંરક્ષકોને માટે તથા તે અભિષેક અન્તરને માટે અમે આદર રાખીએ છીએ, જે સર્વના સાથે લલકરે છે, એટલા માટે સર્વ ભદ્ર પ્રરૂપે જેને આહવા નથી એવાને ઉક્ત અધિકારીઓ અને સંરક્ષકોના ન્યાયના જડબામાં અમે ધરી હૃદયે છીએ. (૩)

(ઉદીચી દિક) ઉત્તર દિશાને (સોમ અધિપતિ) સાત અધિપતિ, (સ્વ-જ રક્ષિતા) સ્વયં સિદ્ધ રક્ષક અને (અગ્નિ-હવણ) વિદ્યુત્ તેજ ઇપુ છે તે સાત અધિપતિઓ, સ્વયં સિદ્ધ સંરક્ષકો અને તેજસ્વી ઇપુઓને માટે અમારા વંદન હો. જે સર્વને દ્રેષ કરે છે અને જેને બધા દ્રેષ કરે છે તેને ઉક્ત અધિકારીઓ અને સંરક્ષકોના ન્યાયના જડબામાં અમે ધરી હૃદયે છીએ. (૪)

બ્યવહાર હોય છે આ પ્રમાણની બ્યવસ્થા સુદૃઢ કરવાના પ્રયત્ને. હું જાણ કરીશ, જે સર્વને હાનિ પહોંચાડે છે અને જેને સમાજ ખરાબ કહે છે તેને હાનિ અધિકારી, સંરક્ષક અને પિતૃઓના ન્યાયબ્યવસ્થા અમે સર્વ પદોષાદીઓ છીએ તેઓ જ તેના દોષોના થયા થોડા નિચાર કરે દરેક મનુષ્ય મઠિ ઉચિત છે કે તે સારી મારી આરે અને સમાજની ઉન્નતિ સારે પોતાની ઉન્નતિ ઉત્તમ પ્રકારે સાધ્ય કરે (૨)

પશ્ચિમ દિશા વિશાળની દિશા છે, કારણ કે સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે સર્વ દિવ્ય ભ્યોતિઓ આ પશ્ચિમ દિશામાં જાળને આશ્રમ કરે છે, ગુપ્ત થઈ નહીં છે અને જાળને પોતાના દૈનિક કાર્યો સમાપ્ત કરીને ત્યાર પછી વિશાળ હેવાની સૂચનાઓ આપે છે પૂર્વ દિશા દ્વારા પ્રવૃત્તિ રૂપ પ્રજ્ઞાઈની સૂચના મળી ગઈ હતી. હવે પશ્ચિમ દિશાથી ગુપ્ત સ્થાનમાં પ્રવેશ કરવાની, આ વિશ્રાંતિ અને શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાની અર્થાત્ નિવૃત્તિરૂપ પ્રજ્ઞાઈ સાધ્ય કરવાની સૂચના મળે છે શ્રેષ્ઠ, ઉત્તરાર્ધ મહાત્મા પ્રરૂપ આ માર્ગના કમલ અધિપતિ અને સંરક્ષક છે વિશાળ અને આશ્રમનું મુખ્ય સાધન અહીં અમર છે શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તરાર્ધ અધિપતિ અને સહકારી બધાએ સત્કાર કરવો ઉચિત છે તેમજ અમર પ્રત્યે સન્માનની ઉપધી જેવું થોડું છે જે સર્વના માર્ગમાં વિષ્ણુ કરે છે તેથી જેને કોઈ પાસે રાખવા હચ્છા નથી તેને અધિપતિઓ અને સંરક્ષકોની ન્યાય સજાને આધીન કરવા થોડું સમાજના હિતને માટે બધાને માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ ન્યાયપ્રસાર જ પોતાને સર્વ વર્તાવ કરે અને કોઈને ઉપદેશ ન કરે (૩)

ઉત્તર દિશા ઉચ્ચતર વિષલિની સૂચના આપે છે દરેક મનુષ્યે પોતાની રિયલિટી ઉચ્ચતર બનાવવાને પ્રયત્ન દરેક વખતે કરવો જોઈએ આ ઉચ્ચતર માર્ગમાં સાત સ્વચાલનું આધિપત્ય છે, આગરનો ત્યાગ કરીને સદા સિદ્ધ અને ઉપર રહીને ધર્મપૂર્વક આ પથપર ચાલનારાનું સંરક્ષણ થાય છે જ્યાંક ઉદાર તેજસ્વી સ્વચાલ દ્વારા આ આશ્રમની સર્વ આપત્તિઓ દૂર થાય છે તેથી મું આ મૂલોને ધારણ કરીશ અને સાંત સ્વચાલ ધારણ કરનારા અધિપતિ, સદા સિદ્ધ અને ઉપકૃત સંરક્ષક જે દમેશા સન્માનને થોડું સાથે સાથે સર્વોપયોગી બ્યાપક તેજસ્વિતાનો આદર થવા એ જન્મ થોડું જ છે. જે સર્વની હાનિ કરે છે અને જેને સર્વ સન્માનનો નિષાદર કરે છે તેને હાનિ અધિપતિઓ અને સંરક્ષકોની સન્મુખ ઉભા કરવામાં અને લોકો પાસે જ તેને દિશા ન કરે અધિપતિ નિષ્પ્રસાદપણે તેના ન્યાય કરે સમાજની ઉચ્ચતર અવસ્થા બનાવવા માટે ઉક્ત પ્રકારનો સ્વચાલ બનાવવાની અર્થે અધ્યવસ્થા છે. (૪)

ધ્રુવા દિગ્વિષ્ણુરધિપતિઃ કલ્માપર્ગીવો રક્ષિતા વીરુધ્વ ઇપવઃ ।

તેમ્યો નમોઽધિપતિમ્યો નમો રક્ષિતૃમ્યો નમ ઇપુંમ્યો નમં એમ્યો અસ્તુ ।

યોઽસ્માન્દ્વેદિયં વયં દ્વિષ્મસ્તં વો જમ્મે દધ્મઃ

॥ ૫ ॥

ઊર્ધ્વા દિગ્બૃહસ્પતિરધિપતિઃ શ્વિત્રો રક્ષિતા વર્ષમિપવઃ ।

તેમ્યો નમોઽધિપતિમ્યો નમો રક્ષિતૃમ્યો નમ ઇપુંમ્યો નમં એમ્યો અસ્તુ ।

યોઽસ્માન્દ્વેદિયં વયં દ્વિષ્મસ્તં વો જમ્મે દધ્મઃ

॥ ૬ ॥

અર્થ— (ધ્રુવા દિક્) સ્થિર દિશાના (વિષ્ણુઃ અધિપતિઃ) પ્રવેશ કરતાં અધિપતિ; (કલ્માપ-
કર્માસ-ગ્રીવઃ રક્ષિતા) કર્મ કરતાં સંરક્ષક અને (વીરુધ્વઃ ઇપવઃ) વનસ્પતિઓ ઇપુ છે. આ સર્વ અધિ-
પતિઓ અને રક્ષકોને માટેજ અમારો આદર ભાવ છે. (૫)

(ઊર્ધ્વા દિક્) ઉર્ધ્વ દિશાના (બૃહસ્પતિઃ અધિપતિઃ) આત્મજ્ઞાની સ્વામી છે. (શ્વિત્રઃ રક્ષિતા)
પવિત્ર સંરક્ષક છે અને (વર્ષ ઇપવઃ) અમૃત જળ ઇપુ છે. આત્મજ્ઞાની સ્વામીઓને તથા પવિત્ર સંરક્ષકોનું
જ બધાએ સન્માન કરવું જોઈએ. શુદ્ધ અમૃતજળનું પણ બધાએ સન્માન કરવું જોઈએ. (૬)

ભાવાર્થ— મુવદિશા સ્થીરતા, દહના, આધાર ઇત્યાદિ ગુણ ગુણીની સૂચક છે. ચંચળતા દૂર કરવી અને સ્થીરતાને
સિદ્ધ કરવા મદિજ બનાવ ધર્મોના નિર્વેશ દોષ છે ઉદયમી અને પુરુષાર્થી પુરુષ અર્હતિના અધિપતિ અને સંરક્ષક છે કારણ કે
કર્મધીજ જગતની સ્થિતિ રહે છે, તેથી કર્મ વિના કોઇની પણ સ્થીરતા કે દૃઢતા થઇ શકતી નથી આ દૃઢતાના માર્ગના ઉદયમી
અને પુરુષાર્થી લોકો જ સચાલક છે એજ એનું કારણ છે. ઔપધિ અને વનસ્પતિઓ દોષ નિવારણ કરીને સદાય કરે
જે દોષોના દૂર કરનારાઓ છે તે બધા આ માર્ગના સદાયક છે. ઉદયમી અને પુરુષાર્થી અધિપતિ અને સંરક્ષકોનું સન્માન
બધાએ કરવું જોઈએ ઇ (૫)

ઉર્ધ્વ દિશા આત્મિક ઉચ્ચતાનો માર્ગ સૂચવે છે સાચો આત્મજ્ઞાની આપત પુરુષ જ આ માર્ગનો અધિપતિ અને
માર્ગદર્શક છે જે અત્તરનાં પવિત્ર દોષ તેજ અર્હતિના સંરક્ષક બની શકે છે આત્માનો અનુસર અને પવિત્રતાનું અર્હ
સ્વામિય છે. આત્મિક ઉચ્ચતાનું અવગળન કરતી વખતે આત્મજ્ઞાની આસ પુરુષના આધિપત્યમાં તથા પવિત્ર સદાચારી સત્પુરુષના
સંરક્ષણમાં રટીને આ માર્ગનું આક્રમણ કરવાથી છૂટ સિદ્ધિઓની તૃષ્ણિ યાચ છે આત્મિક જળને રસારસાદ લેવાને આજ
એક યોગ માર્ગ છે. હ આ માર્ગનું અવગળન અવરજ કરીશ જ અને બીજાના માર્ગને પણ યથા સમિત સુગમ કરીશ હ
હ મેરણ ઉકત પ્રકારના આત્મજ્ઞાની અને શુદ્ધ સદાચારી સત્પુરુષોના સન્માન કરીશ. (૬)

અભ્યુદયની દિશા

દિશાઓના વર્ણનથી માનવી ઉત્તરિતનું તત્ત્વજ્ઞાન

ઉત્તરિનાં છ કેન્દ્ર

ઉર્ધ્વા આ છ દિશાઓ ક્રમશઃ (૧) પ્રગતિ, (૨) દક્ષિતા,

આ સકતમાં મ ત્રોમાં માનવી ઉત્તરિનાં છ કેન્દ્ર (૩) વિજ્ઞાન, (૪) ઉચ્ચતા, (૫) સ્થીરતા, અને
દિશાઓ દ્વારા સચિત કરેલ છે. (૧) પ્રાચી, (૨) દક્ષિણ (૬) આત્મિક ઉત્તરિનાં ભાવ દર્શાવે છે, એમ જે
(૩) પ્રતીચી, (૪) ઉદીચી, (૫) ધ્રુવા, (૬) ઉપરોક્ત છ મ ત્રો દ્વારા સચિત કરેલ છે તે વિશેષ વિચાર
૩૮ [અથર્વ બ્રહ્મ. ભા. ૨]

કરના યોગ્ય છે ઉપાસક આ દિશાઓમાં થનારી નૈસર્ગિક ધનતાઓને નિચારની દૃષ્ટિથી જુએ આ સંજીવિ પ્રિવિધ ધનતાઓ દ્વારા સર્વ વ્યવસ્થા પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે એવી ભાવના મનમાં સ્થાયી કરીને ઉપાસકેએ સંજીવિ તરફ જોતું આનંદમય છે આ તટિમાં જડ ભાવ નથી પરંતુ પરમાત્માની ચૈતન્ય શક્તિથી આ સંજીવિ જોતપ્રોત છે એવી ભાવના મનમાં સ્થાયી કરવી જોઈએ, કારણ કે “ આ સમગ્ર સંજીવિ પૃથ્વી પરમેશ્વર દ્વારા જ ઉદયને પ્રાપ્ત થયેલ છે અને તે સ પૃથ્વી પરમેશ્વરની શક્તિ જ આ સંજીવિ દ્વારા દેખાઈ રહી છે ” આ પ્રમાણે સ્થાયી નિચારથી જો ઉપાસક ઉપરોક્ત ૭ દિશાઓ દ્વારા પોતાની ઉન્નતિના ૭ કેન્દ્રોના સર્વ ધર્મા ઉપદેશ પ્રદશ્ય કરશે તો વ્યક્તિ અને સમાજની ઉન્નતિનું સ્થાયી અને નિશ્ચિત માર્ગનું જ્ઞાન તેને મળી શકે છે

આ કેન્દ્રોનું ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન મળે તેટલા માટે પૂર્વોક્ત વેદિક મુકતોમાં કહેલ દિશાઓના જ્ઞાન માર્ગો કોષ્ટક અર્થી આપેલ ૩ અને તેનું સ્પષ્ટિકરણ ખજુ કાવ્યની દૃષ્ટિએ સંક્ષિપ્તરીતે કરીએ છીએ

[દિશાકોષ્ટક (૧) [અર્થર્થ. ૩. ૩૦૭-૬]

વિદ્યા:	અધિપતિ	રક્ષિતા	દ્વય
પાત્ની	અગ્નિ	અસિતા	આદિત્ય
દક્ષિણા	દુન્દ્ર	તિરચ્છિરાજી	વિતર:
પ્રતીર્ષી	ધરણા	પૃથ્વીકુ:	અગ્નિ
અધિર્ષી	સૌમ્ય	સ્વરૂપ	અગ્નિ
મુષા	વિષ્ણુ	કર્મમાપ્રિય	ધીરુધ
ઉર્ધ્વા	મૃદસ્પતિ	ત્રિવજ	ધર્મ

આ મુકતોના મત્રોને અજ્ઞાત કરનારી આ કોષ્ટકની સિદ્ધિ મળી શકે છે હવે વેદમાં આનંદ સ્થાનોમાં આવેલા દિશા નિયમક ઉદ્દેશ્યોની વિચાર કરવાનો છે આ બાબતમાં નીચે લખેલા મત્રો જુઓ—

યેડસ્યાં સ્થ પ્રાચ્યો વિદિશિ હેતયો નામ દેવાસ્તેવો યો મગ્નિરિપયઃ । તે નો મૃદલ તે નોડધિયુત તેમયો યો નમસ્તેમ્યો ય સ્વાદા ॥ ૧ ॥
યેડસ્યાં સ્થ વક્ષિણાર્વા દિદયવિષ્યયો નામ દેવાસ્તેવો યઃ કામ દયયઃ । તે નો ॥ ૧ ॥ યેડસ્યાં સ્થ પ્રતીર્ષ્યા વિદિશિ ધેરાજા નામ દેવાસ્તેવો ય

ભાવ દયયઃ । તે નો ॥ ૬ ॥ યેડસ્યાં સ્થોર્ધિર્વા વિદિશિ પ્રધિવ્યન્તો નામ દેવાસ્તેવો યો યાત દયયઃ । તે નો ॥ ૮ ॥ યેડસ્યાં સ્થ મુષાર્વા વિદિશિ નિલિપ્યા નામ દેવાસ્તેવો ॥ યોપયો રિપયઃ । તે નો ॥ ૫ ॥ યેડસ્યાં સ્થોર્ધાર્વા વિદયવસન્તો નામ દેવાસ્તેવો યો મૃદસ્પતિ રિપયઃ । તે નો ॥ ૬ ॥ (અર્થ. ૩. ૩૦૭-૧)

“ પ્રાચી વગેરે દિશાઓમાં હેતિ ઇત્યાદિ દેવા છે અને અગ્નિ વગેરે યજુ છે આ સર્વ (ન :) અમને બધાને (મૃદલ) મુખી કરે, તે અમને બધાને (અધિયુત) ઉપદેશ આપે તે સર્વને અજ્ઞાત નમસ્કાર છે તેમને મારે અજ્ઞાત આ સમર્પણ છે ” આ અર્થ મત્રોને ૩ નામ છે હવે તેનું નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે કોષ્ટક બનાવીએ—

દિશા કોષ્ટક “ ૨ ” [અર્થ. ૩. ૩૦૭-૧-૬]

વિદ્યા	દેવા:	દ્વય
પ્રાચી	હેતય:	અગ્નિ
વક્ષિણા	અધિવ્યય:	કામ:
પ્રતીર્ષી	ધેરાજા	આપ:
ઉર્ધ્વા	પ્રધિવ્યન્ત	યાત
મુષા	નિલિપ્યા	યોપયો:
અધિર્ષી	મૃદસ્પતિ	મૃદસ્પતિ:

પહેલા કોષ્ટકની આ બીજા કોષ્ટકની સારી સમજા કરીએ પહેલા કોષ્ટકમાં “ પ્રાચી અને ઊર્ધ્વા ” ના “ અગ્નિ અને મૃદ-સ્પતિ ” અધિપતિ છે, તેઓ જ અહીં યજુ બનેલા છે “ મુષા ” દિશાના યજુ પહેલા કોષ્ટકમાં “ વિક્ષિ ” છે અને અહીં “ યોપયો ” ॥ આ બંને ક્રમોના અર્થ એક જ છે “ પ્રતીર્ષી ” દિશાના યજુ બંને કોષ્ટકમાં “ કામ અને આપ ” છે આનંદપ્રાપ્તિ પરસ્પરનો નિકટ સંબંધ છે. “ દક્ષિણ ” દિશાના યજુ બંને કોષ્ટકમાં “ વિતર: અને કામ ” છે કામના ઉપભોગથી જ વિગ્નના પ્રાપ્ત થઈ છે “ ઉર્ધ્વા ” દિશાના યજુ “ યાત અને અગ્નિ ” છે અગ્નિનો અર્થ વિગ્ન છે અને તેનું સ્થાન મધ્યસ્થાન અર્થાત્ વચ્ચનું સ્થાન માનવામાં આવે છે. આથી પાછાંને અજ્ઞાત આવશે કે કેવળ “ પ્રાચી અને ઉર્ધ્વા ” દિશાઓના યજુ બદલાયેલા છે, એટલું જ નહિ પરંતુ પહેલા કોષ્ટકમાં જે અધિપતિ હતા તે જ બીજા કોષ્ટકમાં યજુ

બનેના છે અન્ય દિશાઓના ક્રમ સમાન અથવા ૫૨૨૫૨ સમઘ રાખનારા છે અથવાં વેદના ત્રીજા કાંડના ૨૬ અને ૨૭ સૂકતોના કથનમાં એટલે બેદ છે આ બેદથી એટલુ ૨૫૪ થાય છે કે છઠ્ઠુ, અધિપતિ પ્રત્યાદિ શબ્દો વાસ્તવિક નહિ ૫૨૨૫ અને કારિકા ૬૬ ને નીચેના મ ન જુઓ—

પ્રાચીમારોહ ગાયત્રી ત્યાવતુ રથંતર સામ ।
ત્રિવૃત્તસ્તોમો વસન્ત ક્રતુર્વ્રજ દ્રવિણમ્ ॥ ૧૦ ॥
દક્ષિણમારોહ ત્રિષ્ટુપ્ત્યાવતુ વૃહસ્તમા
પચ્ચરશ્વ સ્તોમો પ્રાપ્તક્રતુ શરં દ્રવિણમ્ ॥ ૧૧ ॥

દિશા કોષ્ટક (૩) [યજુ. ૧૦।૧૦-૧૪]

દિશા	રક્ષક હાન્દ	સામ	સ્તોમ	ક્રતુઃ	દ્રવિણ ધનં
પ્રાચી	ગાયત્રી	રથંતર	ત્રિવૃત્	વસન્તઃ	વ્રજ
દક્ષિણ	ત્રિષ્ટુપ્	વૃહત્	પંચદશઃ	પ્રાપ્ત	શર
પ્રતીચી	જગતી	ધૈરુપ	સસદશ	વર્ષા	વિદ્
ઉદીચી	અનુષ્ટુપ્	ધૈરાજ	પ્રકાવિંશઃ	શરદ્	ફલં
ધ્રુવા ઉર્ધ્વા	પંકિ.	શાકરં ચૈવતં	ત્રિવયગ્રચ્ચિંશી	હેમન્ત શિશિર	વર્ષઃ

આ કોષ્ટકમાં પાંદક દિશાઓના ધનોનું અવસ્થા મન કરે (૧) આવીદિશાનું ધન (વ્રજ) જ્ઞાન છે (૨) દક્ષિણ દિશાનું ધન (શર) શૌર્ય છે (૩) ઉદીચી દિશાનું ધન કૃષિ પરિણામ સામ વગેરે છે. (૪) ધ્રુવા ઉર્ધ્વ દિશાનું ધન શક્તિ, બળ, વગેરે છે. જ્ઞાન, શૌર્ય, પુરુષાર્થ, પ્રપત્ન, સામ અને વીર્ય તેજ તે ઉપરોક્ત દિશાઓનું ધન છે તેમની તુલના પ્રથમ કોષ્ટકની સાથે કરવાથી અર્થનો બોધ મળી જાય. ગૌરવ પ્રતીન ધરો પાંદકોએ આદ્યો ભગ્ની લીધુ હશે કે ઉક્ત શુભો વિશેષ વર્ણોના હોવાથી ઉક્ત દિશાઓનો સમઘ ઉક્ત વર્ણો સાથે છે. આહારોનું જ્ઞાન, શક્તિઓનું શૌર્ય, વૈશ્યો નો પુરુષાર્થ, શુદ્રોનો હુન્નર ઉલોમનો લાભ અને જનતાનું વીર્ય તેજ સર્વ રાષ્ટ્રના ઉદ્ધારનો હેતુ છે તેમજ પ્રત્યેક વ્યક્તિના જ્ઞાન, શૌર્ય, પુરુષાર્થ, કૃષિ પ્રાપ્તિ સુધી પ્રયત્ન કરનારા શુભ અને વીર્ય તેજ ભેદજે આ પ્રમાણે વ્યક્તિમાં અને રાષ્ટ્રમાં ઉપરોક્ત શુભોનો સમઘ છે આ સમઘને સમજી શકી રાખીને પાંદક નીચેના મ નો જુઓ—

માઘ્યા દિશિ શિરો મજસ્ય ઘોદિ ।
દક્ષિણાયાં દિશિ દક્ષિણ ઘોદિ પાર્શ્વમ્ ॥ ૭ ॥

પ્રતીચીમારોહ જગતી ત્યાવતુ ધૈરુપ સામ
સસદશ સ્તોમો વર્ષાક્રતુર્વિદ્ દ્રવિણમ્ ॥ ૧૦ ॥
ઉદીચીમારોહાનુષ્ટુપ્ત્યાવતુ ધૈરાજ
સામકવિંશ સ્તોમઃ શરદતુ ફલં દ્રવિણમ્ ॥ ૧૧ ॥
ઉર્ધ્વામારોહ પંકિસ્ત્યાવતુ પ્રાપ્તવરૈવતે સામની
ત્રિવયચ્ચિંશી સ્તોમો હેમન્તશિશિરાવૃત્ વર્ષો
દ્રવિણમ્ ॥ ૧૪ ॥ (યજુ. અ. ૧૦)
પ્રાચીપ્રત્યાદિદિશાઓમાં (વ્રજ દ્રવિણ) જ્ઞાન વગેરે ધન છે
આ મ નોનું સ્પષ્ટિકરણ નીચેના કોષ્ટકથી થઈ શકે છે

પ્રતીચ્યાં દિશિ મસદમસ્ય ઘોદિ ।
ઉત્તરચ્યાં વિદ્યુત્તર ઘોદિ પાર્શ્વમ્ ।
ઉર્ધ્વાયાં વિદ્યજસ્યાનૂર્ધ્વ ઘોદિ ।
દિશિ ધ્રુવાયાં ઘોદિ પાજસ્યમ્ ॥ ૮ ॥
(અથર્વ ૪।૧૪)

“ પ્રાચી દિશામાં (વજસ્ય) અજના છડનું શિર મુકા તથા અન્ય દિશાઓમાં અન્ય અવસ્થા રાખો । ”
આ મ નોમાં અવસ્થાનો સમઘ દિશાઓની સાથે દર્શાવેલો છે નીચેના કોષ્ટકથી તેનો ભેદ સ્પષ્ટ થશે—

દિશા કોષ્ટક (૪) (અથર્વ. ૪।૧૬-૮)

પ્રાચી	શિર	મસ્તક
દક્ષિણા	દક્ષિણં પાર્શ્વં	જમણીબગલ
પ્રતીચી	મસદં	શુભેભાગ
ઉદીચી	ઉત્તરં પાર્શ્વં	ડાબી બગલ
ધ્રુવા	પાજસ્યં	પેટ
ઉર્ધ્વા	આનૂર્ધ્વં	પીઠાં હાડકાં

આ કોષ્ટકની સાથે પૂર્વોક્ત ત્રીજા કોષ્ટકની તુલના કરી જ્ઞાન, શૌર્ય, પુરુષાર્થ, અને કૃષિનો સમઘ માથુ, બાહ

મખામાં અને નીચેના જાગના સાથે અહીં આવેલ છે
રાત્રી રોગ, પુરુષાર્થ ૧૫૫ મુજબ પ્રમાણે પ્રત્યેક વ્યક્તિના
છે અને વર્ણરૂપ પ્રમાણે પ્રાણજ્ઞ જ્ઞાતિ વેરેયોમાં અર્થાત્
રાષ્ટ્ર-પુરુષના અવયવોમાં છે આ પ્રમાણે વર્ણોનો સમૂહ
દિશાઓની સાથે રૂપ છે આ સમૂહ ધ્યાનમાં રાખીને,
વિચાર કરીને હવે નીચેના મત્રા જુઓ—

પ્રાર્ચી પ્રાર્ચી પ્રદિશમારમેધામેત લોક અદ્
ધાનાઃ સચગ્તે । યદ્વાં પવ્ય પરિવિષ્મગ્ની
તસ્ય ગુપ્તયે દ્વપતી સધયેયામ્ । ૭ ॥

દક્ષિણા દિશામમિ નક્ષમાર્ણી પર્યાવર્તેધામમિ
વાગ્મેતેત્ત્વઃ તદ્વિમન્વા યમઃ પિતૃભિઃ સવિદાનઃ
પચાય શર્મં યદુલ્ નિયન્ઠાત્ ॥ ૮ ॥

પ્રતીર્ચી દિશામિયમિદ્રર યસ્યા સોમો બધિવા
મૃદિતા ચ । તસ્યા ધ્રેયેષા સુદૃત સચયા
મધા પચાન્ મિથુના સમવાયા ॥ ૯ ॥

ઉત્તર દાઘ પ્રજયાત્તરાવદિશામુદીર્ચી ક્ષણઘ્ન
નો અમ્ ॥ પાત્ છદ્ પુરુષો પમૂય વિશ્વૈ
વિશ્વામૈઃ સદ્ સમયેમ ॥ ૧૦ ॥

ધ્રેયેય વિરાગમમા અસ્થસ્થે દિશા પુત્રેઽથ ઊત
મદ્યમસ્તુ । સા નો દેવ્યદિતે વિશ્વવારદ્યે દ્યૈ
ગોપા અમિ રક્ષ પચ્મ ॥ ૧૧ ॥ અથર્વ ૧૨।૩

(૧) પ્રાર્ચી પૂર્વ દિશા પ્રગતિની દિશા છે તેના
(આરમેધ) ઉત્સાહની સાથે પુરુષાર્થનો આરભ કરે
(વત લોક) આ ઉત્તરના દેશમાં (અદ્ધાના)
અદ્ધા ધારણ કરનારાના પદોથી એ છે જે (વૌ) તમે બે ને
અમિમાં પ્રવેશ કરીને (પક્) પાકિત બનાવે હશે, તસ્ય

ગુપ્તયે) તેની રક્ષા માટે (દ્વપતી) આ પુરુષ (સધયેયા)
અપલ્ન કરે (૨ , આ દક્ષિણ દિશામાં જ્યારે તમે (અમિ
નક્ષમાર્ણી) સર્વ ગાભુથી પ્રગતિ કરતા કરતા આ (પાત્ર)
ગેઝ અથવા સરશ્શક કમનું (અમિ પર્યાવર્તેયા)
સર્વ પ્રકારે વાર વાર અનુશાન કરીશુ ત્યારે આપની (પચાય)
પરિપક્વતાને માટે (પિતૃભિઃ) રક્ષકોની સાથે (સવિ
દાનઃ યમઃ) જાતી નિષામક (યદુલ્ શર્મ) મલું સુખ
આપશે (૩) (પ્રતીર્ચી) પશ્ચિમ દિશા એ ખરેખર
(ઘર) જેઠ દિશા છે, જેમાં (સોમ) વિદ્યા અને શાંત
અધિપતિ અને (મૃદિતા) સુખ દેનાર છે આ દિશાનો
આશ્રય કરે સુકૃત કરીને પરિપક્વતાને (સચયા) પ્રસ
કરે આ (મિથુના) સ્ત્રી અને પુરુષ મળીને (સમવાયા)
સુસતાન ઉત્પન્ન કરે (૪) ઉત્તર દિશા (પ્રજયા)
વિવિધ શાળી સંક્રિપ્ત દિશા છે એટલા માટે અખતે બધાને
આ ઉત્તર દિશા (અઘ્ર) અમ બામમાં લઇ બેસ (પાક્)
પાંચ વર્ગો-રાષ્ટ્રના વિશ ગો-નો (છદ્) છદ્ એજ આ
પુરુષ થાય છે આ બધા અગેલી સાથે અને સર્વ (સ
અયેમ) મળીને રહીએ (૫) આ ધ્રુવ દિશા (વિરાટ)
મહી મોટી છે તેથી તેને નખન હો તે માટે તેમજ
ખાળ અગ્નિએ માટે (દિશા) કલ્યાણકારી બનેા હે
(અ દિતે દેવિ) સ્વતંત્રતા દેવી । (વિશ્વ વારે)
સર્વ આપતિઓનું નિવારણ કરનારી દેવી । ॥ (ગોપા)
અમ શ સર્વનું રક્ષણ કરતા કરતા અમ રી પરિપક્વતાને
સુરક્ષિત રાખ

આ મત્રોમાં દિશાઓની ખીણ કેટલીક વધારાની વાતો
દર્શાવી છે એના સ્વયં મુખ્ય સંબંધોનું નીચે આપેલું રાષ્ટ્રક
અને છે

દિશા રાષ્ટ્રક (૫) (અથર્વ ૧૨।૩૭-૧૧)

દિશા:	કર્મ	સાધન	સાધક	ફિયા
પ્રાર્ચી	આરમ	અદ્ધાના	દ્વપતી	સધયેયા
દક્ષિણા	પર્યાવર્તન	નક્ષમાર્ણ	યમ સવિદાન	નિયન્ઠાત્
પ્રતીર્ચી	આશ્રય	સુકૃત	મિથુના	સમવાયા
ઉદીર્ચી	પ્ર-જયા	પાત્ છદ્	પુરુષ	સદ સમયેમ
ધ્રુવા	વિ-રાટ	દિશા	વિશ્વવાર અદિતિ:	રક્ષ

આ કોષ્ટકથી સાધરણ રીતે જાણ થઇ જશે કે દિશાઓના ઉપરોક્ત નામ કઇ વાતોનાં સૂચક છે. અને આ સૂચક નામોમાં કેવું ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન ભરેલું છે. આ મંત્રોનું અધ્યયન કરવાથી ત્રીએતી બાબતો જાણી શકાય.

૧ પ્રાચી દિશા- (પ્ર-અંચ=આગળ વધવું. ઉન્નતિ કરવી, આગળના ભાગમાં જવું) આ મૂળ અર્થ " પ્રાંચ " થાતો છે, જેથી " પ્રાચી " શબ્દ બન્યો છે. " પ્રવીદિશા " નો અર્થ ઉન્નતિની દિશા, જુદીનો માર્ગ એમ થાય છે.

ઉત્તરિને માટે વિવિધ ક્રમોના પ્રારંભ કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા હોય છે. પુરુષાર્થના પ્રારંભ વગર ઉત્તરિની આશા કરવી વ્યર્થ છે. ઉત્સાહથી પુરુષાર્થ કરવાને માટે શ્રદ્ધા જોઇએ. શ્રદ્ધાવિના ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થતો નથી. જગતમાં સૌ પુરુષ મળીને જ વિવિધ પુરુષાર્થોનું સાધન કરે છે. તેમના પરસ્પર દળીમળીને (સંપીને) રહેવાથી જ આ સંસારમાં સર્વ લાગોના પરિપક્વતા અને (મુક્તિ) સંરક્ષણ થઇ શકે છે. આ પ્રમાણે પ્રાચી દિશાથી ઉપદેશ મળે છે.

૨ દક્ષિણ દિશા- " દક્ષિણ " શબ્દનો અર્થ દક્ષ, સારી રીતે, યોગ્ય, પ્રસૂદ્ધ સરળ, આનું વજેર છે. " દક્ષિણ દિશા " શબ્દનો મૂળ અર્થ સરળ માર્ગ, સાચો માર્ગ એવો થાય છે. પાછળથી તેનો અર્થ " જગણી બાજુની દિશા " થઇ ગયો છે.

ઉત્તરિને માટે સીધા અને સાચા માર્ગથી ચાલવું જોઇએ. અને (નક્ષમાળ) મતિ અથવા હાલચાલ અથવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, નહિ તો સિદ્ધિ મળવી અસંભવ છે. એક વાર પ્રયત્ન કરવાથી સિદ્ધિ ન મળે તો વારંવાર પુરુષાર્થ કરવો આવશ્યક છે જ. તેની આ સૂચના (પર્યાવર્તેષાં, પરિ-આ-વર્તેષાં) વારંવાર પ્રયત્ન કરે. આ શબ્દો દ્વારા મંત્રમાં આવેલ છે. " યમ " શબ્દ નિયમોનો સૂચક. " ચિત્ત " શબ્દ જનન શક્તિ અને સંરક્ષણનો સૂચક, તથા " સંવિદ્વાન " શબ્દ જ્ઞાનનો સૂચક છે. નિયમ, સ્વસંરક્ષણ અને જ્ઞાનથી જ શર્મ અર્થાત્ સુખ થાય છે. આ દક્ષિણ દિશાના મંત્રથી જોઇ મળે છે.

(૩) પ્રતીચી દિશા- અર્થ અંદર દાખલ થવું, અંતર્મુખ થવું. પ્રતીચી દિશા શાંતિની દિશા, અંદર મૂળ સ્થાનપર આવવાની દિશા, સ્વસ્થાનપર આવવાનો માર્ગ.

અંતર્મુખ થવાનો માર્ગ, એ આ શબ્દનો મૂળ અર્થ છે. " પૂર્વદિશા " ને આગળ વધવાનો માર્ગ રૂપે કહી છે. અને પશ્ચિમ દિશાને ફરીથી પાછા ફરીને પોતાના અસત્ સ્થાનપર આવીને વિશ્રામ લેવાની દિશા કહી છે—

પ્રતીચી	પ્રાચી
(પ્રતી-અંચ)	(પ્ર+અંચ)
પ્રતિ-ગતિ	પ્ર+ગતિ
પ્રતિ+ગમન	પ્ર+ગમન
નિ+વૃત્તિ	પ્ર+વૃત્તિ

દિશાઓના નામોથી જે ભાવ વ્યક્ત થાય છે તેની જાણ આ કોષ્ટકથી થઇ શકે છે. વૈદિક શબ્દોનું આ પ્રમાણે મહત્વ જાણવું જોઇએ.

નિવૃત્તિ, વિશ્રાંતિ, અથવા સ્વસ્થતાનું સ્થાન જ શ્રેષ્ઠ (સર્વ) હોય છે. શાંતિથી ભિન્ન બીજી શ્રેષ્ઠતા કઇ હોઇ શકે ! સોમ એ શાંતિની દેવતા છે. સૂર્યના પ્રખર પ્રગટ ફિરજોના તાપથી સંતૃપ્ત મનુષ્ય ચંદ્ર (સોમ) ના શિતળ પ્રકાશથી ઠંડવો શાન્ત, સંતુષ્ટ અને આનંદિત થાય છે. સંકૃત અર્થાત્ પાર્શ્વિક પુણ્ય ક્રમોના માર્ગ જ આ શાન્તિને પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે, છત્યાદિભાવ આ મંત્રમાં જ્ઞાત થાય છે.

(૪) ઉત્તર દિશા- (ઉત્-તર) અધિક ઉત્પત્તર, અધિક શ્રેષ્ઠ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ એવો એનો મૂળ અર્થ છે. મનુષ્યોની ઉત્પત્તર અવસ્થા પ્રાપ્ત થવા માટે રાષ્ટ્રની ભક્તિ કારણ રૂપ અને છે; કારણ કે—

મદ્રમિચ્છન્ત ક્ષપયઃ સ્વર્વિદસ્ત્વો દોક્ષામુપ
સેકુરગ્રે ॥ તતો રાષ્ટ્રં ચલમોજશ્ચ જાતં તદસ્મં
દેવા હપસંનમન્તુ ॥ (અથર્વ ૧૬૪.૧૧)

" સર્વનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાવાળા શાંતી ઋષિ મુનિ-ઓએ તપ કર્યું અને દક્ષતાથી મત કર્યું. તેથી રાષ્ટ્ર બળ અને જોજ ઉત્પન્ન થયું. તેટલા માટે સર્વ દેવો તે રાષ્ટ્રીયતાની સન્મુખ નમ્રતા ધારણ કરે. " રાષ્ટ્રીયતાની સાથે લોકકલ્યાણની ભાવના આ પ્રકારે વેદોમાં વલુવાયેલી છે. લોકકલ્યાણ એજ લોકોની ઉત્પત્તર રચિત છે. રાષ્ટ્રીય ભાવનામાં (નઃ યગ્રે કુળવન્) " સર્વના અમ્ભાગમાં થવાને માટે અમારે પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે. " રાષ્ટ્ર (પાંક) પાંચ વિભાગોમાં વિભકત છે, આદાણ, દાત્રિય, વૈશ્ય શ્રદ અને નિષાદ,

અપના જાની, શ્વ, આપારી, કારીગર અને સાધારણ આપ જનતા મળીને રાષ્ટ્રના પાંચ અંગવેલો અને છે આ પાંચ પ્રકારના જનોની કલ્યાણ કરવાની (કંઠ) પ્રમથ કમ્પણ જેનામાં હોય છે તે જ સાચો “ પુરુષ ” કહેવાય પુરુ તેને કહેવાય જે (પુરિ) નગરીમાં (સસાતિ) નિવાસ કરે છે નાગરિકજન જે “ લોકરચણ ” કરે છે, તે જ સાચો પુરુષ છે. સર્વ અંગોથી તે પૂર્ણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટિને માટે (સમયેમ) સર્વ મળીને એકત્રિત થવાની આનરપકતા છે આ બોધ ઉત્તર દિશાના મ ત્રીજા યાત્રીથી પ્રાપ્ત થાય છે

(૫) ધ્રુવા દિક્-રિશરતાનો ધર્મ અહીં દર્શાવેલો છે મનુષ્યના વ્યવહારમાં અચળતા ઠીક ન કહેવાય રિશરતા, દૃઢતા, નિશ્ચિતતા આ સર્વ ઉત્કૃષ્ટતાના સાધક છે સર્વનું (જિવા) કલ્યાણ આ મુજોથી જ થાય છે રિશરતાનો માર્ગ એ જ ખરો યોગ માર્ગ છે તેમાં જ અચળતાને દૂર કરીને રિશરતાની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી સર્વનું દિન સાધી શકાય છે આજ (સ દિતિ) અવિનાશની દેવતા અથવા રનાત્યની દેવતા છે રિશરતા વિના સ્વત્રાતાની પ્રાપ્તિ શક્ય શકતી નથી (જો-વા) ઇન્દ્રિયોનું સરક્ષણ અર્થાત્ સમય આ માર્ગમાં અત્યંત આનરપક છે આ પ્રમાણે દ્રુવ દિશાના મ ત્રીજો બોધ પ્રાપ્ત થાય છે

મ ત્રીજી યાત્રા યોગના કેટલી અર્થ પૂર્ણ છે એનો વિચાર પાડક અહીં કરી શકે છે અસ્તુ દિશાની માન્યતા નકરવેદ માં ઉલ્લેખ નથી તેથી હવે આ સર્વ વિચારણા એકીકરણ કરવું જોઈએ તે પહેલાં નીચેના મ ત્રીજો બોધ—

પ્રાચ્યે ત્વા દિશેઽન્નયેઽધિપતયેઽસ્તિતાય રક્ષિત્વ આદિત્યાયેપુમતે । પત પરિદગ્ધસ્ત નો ગોપાયતામસાકર્મતે । દિષ્ટ નો અથ જરસે નિ નેપજ્જરા મૃત્યવે પરિ જો દદારવથ વક્ષેન સદ્ સમયેમ ॥ ૫૫ ॥ દક્ષિણાયે ત્વા દિશા ઇન્દ્રાયાધિપતયે તિરશ્ચિરાજયે રક્ષિત્રે યમાયે-પુમતે ॥ પતં ॥ ૫૬ ॥ પ્રતીન્યે ત્વા દિશેઽધિ પાયાધિપતયે પૃથ્વિયે રક્ષિત્રેઽન્નાયેપુમતે । પતં ॥ ૫૭ ॥ વદીચ્યે ત્વા દિશે સોમાયાધિ પતયે સ્વજાય રક્ષિત્રેઽન્નાયે ઇપુમત્યે ॥ પતં ॥ ૫૮ ॥ મુચાયે ત્વા દિશે વિષ્ણવેઽધિપતયે કસમાવગ્રીવાપ રક્ષિત્ર ઓગધીરય ઇપુમતીમ્પા :

॥ પતં ॥ ૫૯ ॥ ઉચ્ચાયે ત્વા દિશે વૃહસ્પતયે ઽધિપતયે શ્ચિત્રાય રક્ષિત્રે વર્ણેપુમતે ॥ પતં ॥ ૬૦ ॥

(અર્થ ૧૨૩)

“ પ્રાચી દિશા, અગ્નિ અધિપતિ, અસિન રક્ષિતા અને ઇન્દ્રાના આદિપતને માટે (પતં) આ દાન (પરિદગ્ધ) આપીએ છીએ (સમયેમ) આ-પતો) અપારા કૃષ્ણ ભારથી અપારા સર્વનું (ન ગોપાયતાં) સરક્ષણ કરે (અથ) અહીં (ન) અમને સર્વને (દિષ્ટ) ધર્મની સારી પ્રેરણા (જરસે) જદ અસ્થા સુધી (નિ નેવત્) લઇ જાય (જરા) જદ અસ્થા મૃત્યુને (ના મૃત્યવે પરિદગ્ધાતુ) અમને મધાને મૃત્યુને પ્રતિ આપે (અથ) અને (વક્ષેન) પરિપત્નનાની સાથે (સમયેમ) સંજીવિ અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટિને પ્રાપ્ત થઇ જાય આ પ્રથમ મ ત્રીજો અર્થ છે. શેષ મ ત્રીજા ભાર પશુ એકમાત્ર સુગમ છે

આ મ ત્રીજા [૧] દાન, [૨] સ્વસ રક્ષણ, [૩] કુટુંબાને દૂર કરવા [૪] ધર્મની પ્રેરણાની સાથે પૂર્ણ વૃદ્ધ અવસ્થાનો અનુભવ થીંધા પછી અર્થાત્ દીર્ઘ આયુષની સમાપ્તિ પછી મરણની કલ્પના, અને [૫] પરિપત્ન (સુદિવાન સન્નજનો) ની સાથે અર્થાત્ સત્સભા રહેવાનો ઉપદેશ છે પ્રાચી અહીં સુધી દિશા માટેનાં જે કોઈકા અને મ ત્રીજો આપેલા છે તે સર્વને એકીકરણપૂર્વક વિચાર કરવાથી આ મ ત્રીજો અધિક ગોષ થવા જાય છે

પ્રાચો દિગક્ષિરધિપતિરસિતો રક્ષિતાઽઽદિત્યા ઇવય । તેમ્વો જ્ઞનોઽધિપતિમ્વો જ્ઞનો રક્ષિત્વમ્વો નમ ઇપુમ્વો નમ વમ્વો અસ્તુ । યોઽસ્માન્ દેધિ યં વય દિષ્મસ્ત વો જગ્મે દપમા ॥

અર્થ ૧ ૩૨૭૧

આ મ ત્રીજો હવે વિચાર કરાવેલો છે. આનો વિચાર થવાથી અન્ય સર્વ મ ત્રીજો વિચાર થઇ શકે છે ઉપર નર્મ દિશાઓનું બીજું કોઈક આપેલું છે ત્યાં દર્શાવ્યું છે કે અગ્નિ પતિ, ઇન્દ્ર, રક્ષિતા, આદિ સમગ્ર અથ કારિક છે તેથી તેમનો અર્થ કાંઈ કલ્પનાથી જ પડારવો જોઈએ

(૧) અધિપતિ, રક્ષિતા, ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રાદિ સમગ્ર અસ-કારિક છે કારણ કે વર્ષા વીરૂધા વગેરેને પશુ પાણ્ય કહેવ છે વસ્તુનાં તે જાણ્ય નથી જ અને થીંધે કવિની અસ કારક દષ્ટિથી તેને અર્થ કરવો ઉચિત ॥

(૨) મંત્રના પ્રથમ પાદમાં અધિપતિ, રક્ષિતા આ શબ્દો એક વચનમાં છે પરંતુ દ્વિતીય ચરણમાં આજ શબ્દોનું બહુવચન લેવામાં આવ્યું છે. એક વચનના શબ્દો પરમેશ્વરને લાગુ પાડી શકાય પરંતુ “ અધિપતિમ્વઃ રક્ષિતૃમ્વઃ ” બહુ વચનમાં હોવાને કારણે તે પરમેશ્વરને લાગુ પાડી શકાય નહિ. આદરપૂર્વક બહુવચન વાપર્યું છે એમ કહીએ તો પૂર્વ ચરણમાં એક વચન આવેલું છે એટલે તે પણ નિરર્થક છે. વેદમાં કોઈ પણ સ્થળે એક જ મંત્રમાં પરમેશ્વર વાચક શબ્દો એક વચન અને બહુવચનમાં આવેલ નથી. આથી અહીં આ શબ્દોના અર્થ કેવળ પરમેશ્વર માટે વપરાયેલા છે કે એમ એ શંકા છે.

(૩) પ્રત્યેક દિશાનો અધિપતિ રક્ષિતા અને ઇંડુ ભિન્ન છે. જો એ પરમેશ્વર વાચક શબ્દો હોય તો ભિન્નતાનો કોઈ અર્થ કાઢી શકાય નહિ.

(૪) તૃતીય ચરણમાં “ જો અમારા સર્વનો દેવ કરે છે અને જેનો અમે સર્વ દેવ કરીએ છીએ તેને (ઘા જમ્મે) અમે આપ સર્વના એક જડખામાં ધરી દઈએ. છીએ. એ આશયના શબ્દો આવી ગયા છે. આ મંત્રનો ભાગ કેવળ સામાજિક સ્વરૂપ પર કહેલ છે એમ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. કુદરતે શિક્ષા કરવાનો આ વિષય છે અને શિક્ષા કરનારો એકલો નથી પરંતુ (ઘા.) અનેક છે. (ઘા. જમ્મે) ” તમે ધણાઓના જડખામાં અમે બધા મળીને તે કુદરતે આપીએ છીએ ” તમે જેમ કહો છો તેમ તેને સજ કરો સજ કરવાનો અધિકાર અમે અમારા હાથમાં લેતા નથી, આપ સર્વને તેને સજ કરવાનો અધિકાર છે. આ આશય ઉક્ત મંત્ર ભાગમાં સ્પષ્ટ છે. તેમાં ન્યાયની બ્યવસ્થા સ્પષ્ટતાથી લખેલી છે.

(બ) અનેક સજનોએ સાથે મળીને ન્યાય કરવો જોઈએ.

(આ) કેમને માટે એ ઉચિત નથી કે તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મનમાનીની સજ કરે. તે અધિકાર ન્યાય સભાનો જ છે.

(ળ) બહુપક્ષથી દેવ કરવો જોઈએ નહિ. દેવ કરવો એ ખરાબ છે. સ્વસંમતિ પ્રગટ કરવી એ દેવ નથી જ.

(ઈ) બહુ પક્ષપ્રત્યે પણ એ ઉચિત નથી કે તેઓ પોતાની સંમતિથી કેમને દંડ આપે. બહુપક્ષ અને અલ્પ

પક્ષના મનભેદ હોવા છતાં ન્યાય સભા દ્વારા ચોખ્ખો ચોખ્ખો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. અને ન્યાય સભાનો નિશ્ચય બધાએ માન્ય રાખવો જોઈએ.

હત્યાદિ વાતો ઉક્ત મંત્ર ભાગથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે. અહીં પરમેશ્વરના જડખામાં નાખવાની કલ્પના નથી એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. હવે અહીં “ જંમ ” શબ્દનો અર્થ જોવો ચોખ્ખો છે—

(જંમ)—શબ્દનો અર્થ દાંત, દાંથીનો દાંત, મોઢું, જડખું, વજ દંડ વગેરે થાય છે. મંત્રમાં “ ઘા જમ્મે ” અર્થાત્ “ અનેક લોકોનું એ જડખું ” એમ કહ્યું છે. પ્રત્યેક પ્રાણીને માટે એક જ જડખું હોવું શક્ય છે. પરંતુ અહીં અનેક મનુષ્યોના સાથે મળીને એક જડખું કહેલું છે. વાસ્તવિક રીતે અનેક મનુષ્યોનું એક જડખું હોઈ જ શકે નહિ પરંતુ અહીં કહેલ છે. તેથી આ જડખું વાસ્તવિક નથી જ, કેવળ કાલ્પનિક છે. નિમ્ન કોષ્ટકથી બ્યક્તિગત અને સામાજિક જડખાની કલ્પના આવી શકે છે—

બ્યક્તિગત જડખું	સમાજનું જડખું
જન્મ	ન્યાયાલય
મુખ	મુખ્ય
ચાનેન્દ્રિય ગંધક	ચાનીજન-પંચ
દાંત-દ્વિજ	ત્રૈવલ્લિક-દ્વિજ
દંતપંક્તિ	દ્વિજ-સભા
ચર્વણ, ચર્વિત ચર્વણ	વિધવ-ચર્ચા
અજ-ચર્વણ	પ્રમાણ-વિચાર

સિદ્ધ, બ્યાદિ હત્યાદિ પશુ પોતાના ભક્ષ્યને પોતાના જડખામાં રાખીને ખાય છે. શત્રુને પોતાના જડખામાં રાખીને ખાવાની કલ્પના નીચ પ્રાણીઓમાં છે. કોઈ મનુષ્ય ગડાદાર બનીને પોતાના શત્રુને કરડા દોરે છે. પરંતુ વિચારી મનુષ્ય આવી પશુશક્તિને દબાવીને પોતે પોતાને સમાજનું એક અંગ સમજીને, પોતાના શત્રુને પણ સમાજનું એક અંગ માને છે. આ કારણથી તે પોતે શત્રુને એકલે હાથે સજ કરવાને પ્રવૃત્ત ન થતાં, ન્યાય સભાનું શરણ લે છે. કારણ કે તે સમાજનું જડખું છે. આ ન્યાયાલયમાં દિવેની સજા ભરાય છે. અને તે બુદ્ધિજન, પ્રતિકૂળ વાતોનું વારંવાર મનન કરીને કુદરતે દંડ આપે છે, અને સજાનને સ્વાતંત્ર્ય અર્પણ કરે છે. આ સમાજનું જડખું-અર્થાત્ ન્યાય સભાનો-ભાવ

‘જ’બ’ સંપદનો કરવો ઉચિત છે. આજ અનેક અનુગોનુએક જગતું દોષ છે.

તે યોં જમેં જમ્મઃ ।

(તં) તે કુટુંબે અને સર્વ (યઃ) આપના અનેકના (જમેં) એક જગતમાં-અર્થાત્ ન્યાયસમાર્થ- (જમ્મઃ) ધારણ કરીએ છીએ. અર્થાત્ આપને આધીન કરીએ છીએ. ન્યાય સમાનું ઉપરીપણું અરી દર્શાવ્યું છે.

અર્થાત્ (યઃ) સંપદ પૂરોક્ત ‘ અધિતિષ્ઠઃ, રક્ષિત્વ-જયઃ ’ એ સંપદોને સુચિત કરે છે. સમાજના અથવા સંપ્રદાય અધિપતિ અને રક્ષક ‘ યઃ ’ સંપદથી ઓળખાવ છે. સર્વનો દેવ કરનારા કુટુંબે આ પંચના આધીન કરાવે નેત્રએ, એ આ મંત્રનો રચય આશય છે. તેથી “ અધિપતિ ” આદિ સંપદોનું અનુવચન મંત્રમાં આવી ગયું છે. અને આ કારણને લીધે જ બહુ વચન યોગ્ય અને અર્થને અનુકૂળ છે.

સચ્ચને પંચને આધીન કરવાની શક્તિથી સચ્ચને પોતેજ દિશા કરવાની અને ન્યાયને પોતાના હાથમાં લેવાની પંચની શક્તિ ઓછી થાય છે, અને પંચે માફત ન્યાય પ્રાપ્ત કરવાની સાત્વિક પ્રશ્નિ બધે છે, આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સમાજના હિતને માટે આચર્યક છે.

આ ઉદ્દેશથી પોતે પોતાને સમાજનો એક અવયવ સમાજના સાત્વિક ભાવ વધતો જાય છે. હું જનતાનો એક અંશ છું, જનતાને અને મારો અલગ સંબંધ છે આ ભાવના અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે, અને આ ઉચ્ચ ભાવનાનું વીજ કેટલી ઉત્તમતાથી અંતઃ કરણમાં મૂકવામાં આવ્યું છે. આ વૈદિક ધર્મનું મહત્ત્વ છે.

“ સેષ્યો નમો. ” આ બે પદ પ્રત્યેક મંત્રમાં છે. આ બે પદ જ મંત્રોમાં વારંવાર કહેલા છે. વારંવાર મંત્રોનો જે પાઠ કરવામાં આવે છે તેને “ અભવાસ ” કહે છે. વિશેષ મહત્વપૂર્ણ મંત્રોના આ પ્રમાણે વારંવાર અનુવાદ વેદમાં કરવામાં આવ્યો છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે આ મંત્રોનો ભાવ મુખ્ય છે, અને તેમને અનુકૂળ શૈવ મંત્ર ભાગનો અર્થ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ આ સૂક્તનો અર્થ સાવ જનિક છે.

[૧]

(૧ પ્રાચી દિશા) પ્રતિનિધિ દિશા, (૨ અગ્નિઃ અધિ-પતિઃ) તેજસ્વી સ્વામી, (૩ અસ્થિતા રક્ષિતા) સ્વતંત્ર

સંરક્ષક અને (૪ આ-દિત્યા જયઃ) સ્વતંત્રતાપૂર્ણ વક્રત્વ, આ ચાર વાતો આવેલી છે.

પ્રત્યેક દિશા વિશેષ મંત્રોની મુખ્ય સમજનામાં આવે છે અને તે વિચિત્ર મંત્રોના સાધક ત્રણ ગુણ છે. પ્રત્યેક દિશાની સાથે આ ગુણ નિમ્ન છે. પૂર્વ દિશાના અનુસંધાને પ્રતિનિધિ મંત્રોનો ઉપદેશ કર્યો છે. તેજસ્વિતા, સ્વતંત્રતા અને વક્રત્વ આ ત્રણ ગુણ ઉત્તમિના સાધક છે. અર્થાત્ પતિથી રચય સિદ્ધ થાય છે કે નિરતેજ નિર્વૈય રાજ પરાધીન રક્ષક, અને અસ્વતંત્ર વક્રતા કોષ્ટ પણ પ્રકારે ઉત્તમ સાધ્ય કરી શકો નથી. આ પ્રમાણે અન્ય દિશાઓનો વિચાર કરીને ભોવ મેળવવા ઉચિત છે.

[૧] પ્રતિનિધિ નિમ્ન મંત્ર, [૨] તેજસ્વી સ્વામી, [૩] સ્વપાદીનતાની ધારણા કરનારો રક્ષક અને [૪] સ્વતંત્રતાપૂર્ણ વક્રત્વ, આ ચાર વાતો માનવી ઉત્તમિને માટે આચર્યક છે, આવા પ્રકારના સ્વામી, સંરક્ષક, અને વક્રતાઓનો સત્કાર થવો ઉચિત છે. જે અમારો દેવ કરે છે અને જેનો દેવ અમે કરીએ છીએ તેને આપ અધિપતિઓની સમાને આધીન અમે બધા કરી દઇએ છીએ. આ મંત્રનો સિધ્ધો આશય છે. અનુષ્ઠની ભલામણે ઉપદેશ અર્પ્ય છે, આ પ્રકારે અર્થનું મન કરવું ઉચિત છે. હવે મુખ્ય સંપદોના મૂળ અર્થનું મન કરીએ છીએ—

(૧) “ જાવેન ” સંપદ વૈદિક વાક્યમાં પ્રાકાશ્ય અને વક્રત્વનો પ્રતિનિધિ છે. દિશા કોષ્ટકમાં ભુમિ. તેમાં પ્રાચી દિશાનો “ અક્ષ ” અર્થાત્ ગાન જ ધન કહેલ છે.

(૨) “ અ-સ્થિત ” સંપદનો અર્થ બંધન રહિત, સ્વતંત્ર, સ્વપાદીન એવો થાય છે. “ સ્થિ-ચંચલ ” આ ધાતુથી “ સ્થિત ” સંપદ જાણે છે, જેનો અર્થ “ પર-સ્વાધીન ” છે. “ અ-સ્થિત ” અખર્ષ, સ્વતંત્ર.

(૩) “ આદિત્ય ” સંપદ “ અ-લોહનોય ” અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે. “ હો-અવલોહને ” ધાતુથી “ દિતિ ” સંપદ બનેલ છે જેનો અર્થ “ અગ્નિ ” છે. “ અ-દિતિ ” નો અર્થ “ અ-લોહિત ” છે. અસ્થિતિનો ભાવ આદિય છે. અર્થ ૩-નીય, અચર્ચ્ય, બંધન રહિત, સ્વતંત્રતાનો ભાવ, ન્યાય પ્રમાણનું બંધન છે નહિ.

(૪) “ જય ” “ જય-ગતી ” ધાતુથી આ સંપદ બને છે. તેથી “ અગ્નિ, હાલચાલ, ” એ ભાવ આ સંપદમાં મુખ્ય

છે ત્યાર પછી તેનો અર્થ દાહચાલનો યત્ન કરવો, વજ્રુત્ત કરવું, ઘોષણા કરવી, ઉત્તતિ કરવી એ થઈ ગયો છે આ ધાતુના અર્થનો ભાવ 'દ્વપચ' શબ્દમાં છે. આ પ્રમાણે પ્રથમ મંત્રનો આશય છે હવે બીજો મંત્ર જોઈએ

[૨]

[૧] 'દક્ષિણા દિક્' દક્ષતાની દિશા [૨] 'દન્દ્' અધિપતિ ' શત્રુ નિવારક સ્વામી [૩] 'તિરશ્ચિરાજી રક્ષિતા' હારમાં ચાલનારો સ રક્ષક અને [૪] 'પિતર દ્વપચ' વીરવાન દાહચાલ કરનાર આ ચાર વાતો ઉત્તતિની સાધક છે. આ પ્રકારના સ્વામી, રક્ષક, અને પાલકોનો સંકાર હો એ આસ્તિકોનો દા. કરે છે અને જોના આસ્તિક દેવ કરે છે તેને અમે સર્વ આપ અધિપતિઓની સહાને આધીન કરીએ છીએ

[૫] 'દન્દ્' - (દન્ શબ્દ દ્વાવચિતા) (૧૦૮) શત્રુનું નિવારણ કરનારો વિજયી

[૬] 'તિરશ્ચિરાજી' - (તિર) વચ્ચેથી, (અચ્) જલ (રાજી) કીમી, મધોદા, પોતાની મધોદાનું ઉદ્ધવન ન કરનારો

[૭] 'પિતા' ' પાતીતિ પિતા ' - સ રક્ષક પિતા છે વીર ધારણ કરીને ઉત્તમ સન્તાન ઉત્પન્ન કરનારો વીરવાન પુરુષ પિતા હોય છે

[૩]

આ ભાવ દ્વિતીય મંત્રનો છે હવે તૃતીય મંત્ર જોઈએ
[૧] (પ્રતીતી દિન્) અત્યુષ્ઠ થવાની દિશા - [૨] (ઘરણાઃ અધિપતિ.) સર્વ સમ્મત સ્વામી, [૩] (પૃથ્વાકુ રક્ષિતા) સ્પર્ધામાં ઉત્સાહી રક્ષક અને [૪] (વજ્ર દ્વપચ) અગ્નની વૃદ્ધિ આ ચાર વાતો અબુધ્ધની સાધક છે.

[૪]

[૧] (ઝદ્ધીર્વા દિન્) ઉત્તર દિશા, ઉચ્ચતર બનવાની દિશા, [૨] 'સોમ' (અધિપતિઃ) શાંત સ્વામી, [૩] (સ્વ-જ. રક્ષિતા) સ્વયં સિદ્ધ સ રક્ષક અને [૪] (અદ્વાનિ. દ્વપચ) તેજસ્વી પ્રગતિ, આ ચાર વાતો ઉત્તતિની છે

[૫]

[૧] (ધ્રુવા દિક્) સ્થિર દિશા, [૨] (વિષ્ણુ ૩૯ [અથર્વ અનુ ભા. ૨]

અધિપતિ) કાયક્ષમ સ્વામી, [૩] (કલ્માપગ્રીવઃ રક્ષિતા) કર્મ કર્તા સ રક્ષક અને [૪] (ધીરુઘઃ દ્વપચ) ઔપધિઓની વૃદ્ધિ. આ ચાર વાતો ઉત્તર્પને માટે છે [૬]

[૧] (ઉર્વા દિક્) ઉચ્ચ દિશા [૨] (વૃહસ્પતિ અધિપતિ) ચાની સ્વામી [૩] (શ્રિયત્ર રક્ષિતા) શુદ્ધ સ રક્ષક [૪] (વર્ષ દ્વપચ) શૃષ્ટિની ગતિ આ ચાર વાતો ઉત્તતિ કરનારી છે

હવે આ શબ્દોથી મંત્રન કરીશું શબ્દોના મૂળ ધાતુથી નીચે આપેલા છે—

[૧] 'વરુણ - વર-વુ- વરતુ ' પસદ કરવું જે પસદ કરવામાં આવે છે તેને વરણ કહેવામાં આવે છે સર્વ સમ્મત, સર્વ યદ

[૨] 'પૃથ્વાકુ' - (પૃથ્-વા-કુઃ) પૃથો અથ શુદ્ધ સ આમ, સ્પર્ધા, સ્પર્ધા વખતે ઉત્સાહના શબ્દ બોલનારો 'પૃથ્વાકુ' કહેવાય છે કુ=શબ્દ

[૩] 'સોમ' - શાંતિનો મુખ્ય યદ્ર અથવા સોમ છે તેનો બીજો અર્થ 'સન્ડમા' અર્થાત્ વિદ્યાની સાથે રહેનારો અર્થાત્ ચાની છે 'સુ-પ્રસવપેશ્વર્યયો.' આ ધાતુથી 'સોમ' શબ્દ બને છે, જેનો અર્થ 'ઉત્પાદક, પ્રેરક અને ઔષર્વાવાન' એવો થાય છે

[૪] 'સ્વજ' (સ્વ+જ) પોતાની શક્તિથી રહેનારો, જેને બીજાની શક્તિનું અવલબન કરવાની આનુશ્વકતા નથી સ્વાવલબનશીન, જેનો પણ પોતાની મેળે ચારે દિશાઓમાં ફેલાય છે

[૫] 'અદ્વાનિ' - આ વિદ્યુતનુ નામ છે તેજસ્વિ તાનો બોધ આ શબ્દથી થાય છે 'અદ્' ધાતુનો અર્થ 'વ્યાપ્તુ' છે વ્યાપક શક્તિનું નામ અદ્વાનિ છે

[૬] 'વિષ્ણુઃ' સર્વ વ્યાપક કર્તા ઉદગમી

[૭] "કલ્માપ-ગ્રીવ" "કલ્મન્" નો અર્થ "કર્મન્" અર્થાત્ કર્મ, કાય, ઉલ્લોગ છે "કલ્માપ" (કલ્મ-સ) કર્મ દ્વારા અનિષ્ટ, ખરાબીનો નાશ કરનાર, (કર્મણા અનિષ્ટ સ્વતિ ક્વતિ કર્મણ વર્માવ વય કલ્માપઃ) "પુરુષાથેથી કુષ્ટતાને દૂર કરીને સુષ્ટુતાને નજીક લાવનાર અને આ પ્રકારે પુરુષાથેના ભાવ દેખાઈ

મળામાં ધારણ કરનારો, " 'કર્માવ-ગ્રીય' અથવા 'કર્મા-સ્ત-ગ્રીય' કહેવાય છે.

[૮] " મુદ્ધરપતિઃ " - મદાનુશાનનો સ્વામી, શાની, રણ્ણિ અથવા અહિતનું અધિપતિ.

[૯] " ધિવ્રઃ " - શુદ્ધ, પવિત્ર સ્વેન.

આ પ્રમાણે મુખ્ય શબ્દોના અર્થ છે, પાઠક તેમના પર અધિક વિચાર કરીને લાભ ઉઠાવે.

પૂર્વ, દક્ષિણ પશ્ચિમ, ઉત્તર, દ્યુવ અને ઉષ્ન આ છ દિશાઓ ક્રમશઃ પ્રગતિ, ચાતુર્ય, શાંતિ, ઉન્નતિ, રિચરતા અને શ્રેયતા આ છ ગુણોની સૂચક છે આ છ ગુણોનો સાધક " શુભ ચતુષ્ટય " દ્વારા પૂર્વોક્ત મંત્રોમાં વર્ણવાયેલ છે.

(૧) દિશા (૨) અધિપતિ (૩) રક્ષક અને (૪) ધ્યુ આ ચાર શબ્દો વિશેષ સાંકેતિક છે, અને આ શબ્દોમાં અસાધારણ વિશિષ્ટ શબ્દ અર્થ રહેલો છે. આ વાતનો ખ્યાલ પાઠકોના મનમાં પૂર્ણ રીતે પડેલો જ હશે. વારંવાર મનન કરીને તેના શુદ્ધ તત્વનું શાન પ્રાપ્ત કરવું એ આપણા સર્વનું કર્તવ્ય છે.

આ મંત્રોમાં " હ્રુ " શબ્દ વિશ્વકાય અર્થમાં પ્રયોજવામાં આવ્યો છે. તેનો કોષ બીજી ભાષામાં અર્થ કરવો મુશ્કેલી છે. કોષ એક જ પદ્ધતિ શબ્દોનો ભાવ પ્રગટ થઈ શકે જ નહિ. તેથી આ મંત્રોને વિશેષ વિચાર પૂર્વક મનન કરવા જોઈએ.

ઉત્તમ અધિપતિ અને શ્રેષ્ઠ સંરક્ષકોનો સન્માન થવાથી જનસમાજની સ્થિતિ સારી રહે છે, અને શાન્ત્યશાસન સારી રીતે ચાલે છે. અધિપતિ મુખ્ય છે અને સંરક્ષક તેમને આધીન રહીને કામ કરનારા હોય છે. અધિપતિ અને સંરક્ષકોની બાજુમાં જનતામાં નિરાદર હોવા નહિ જોઈએ. અધિપતિ અને સંરક્ષકોના ગુણ, જેનું આ મંત્રોમાં વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આવા પુરો જર્વાઈ જોઈ ત્યાં તરજ જનતાનો પૂજ્યભાવ આવસ્ય રહેશે જ. દુષ્ટને સજ્જ કરવાનો અધિકાર તેમને જ છે. કોષ પણ મનુષ્યને માટે એ ચોક્કસ નથી કે ન્યાય પોતાના હાથમાં લઈ તે પોતે જ કોષને સજ્જ કરે. આથી અશાંતિ અને અરાજકતા ફેલાય છે. એટલા માટે પ્રત્યેક મંત્રમાં કહ્યું છે કે " અમે શ્રેષ્ઠ અને ચોક્કસ અધિપતિઓનો આદર કરીશું અને દુષ્ટનું શાસન કરવાને માટે તેને તેમને

સ્વાધીન કરીએ છીએ. " સર્વ લોકોમાં આ ભાવનાના સંસ્કાર જાગૃત થાય એ માતૃજ આવાસ્ય છે,

મનથી સાર્વજનિક સ્થળોનું નિરીક્ષણ કરવું અને માનવી દિન સાધના કરવાનો વિચાર કરવો એ આ મંત્રોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. આ મંત્રોમાં જનતાની ઉન્નતિના વિચારની સૂચના મળે છે. વૈદિક ધર્મમાં બ્યક્તિ અને સમાજ બન્નેની એકત્ર સુધારણા લખી છે. એકથી માત્ર વ્યક્તિની સુધારણા અથવા એકલા માત્ર સમાજની સુધારણા કહી નથી. બન્નેની સાથે કહેલ છે. વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ બન્ને સાથે મળીને ઉન્નતિ થાય છે. પ્રત્યેક મંત્રની પ્રથમ પંક્તિમાં સામાન્ય સિદ્ધાંત કહેલા છે. અને દ્વિતીય મંત્રમાં તે સિદ્ધાંતોને જનતામાં ધરાવી બતાવ્યા છે. આ દૃષ્ટિનિ-દુષ્ટી પાઠક આ મંત્રોનો અધિક વિચાર કરે.

દિશાઓનું તત્ત્વજ્ઞાન વૈદિક દૃષ્ટિ

વૈદિક તત્ત્વજ્ઞાન એટલું વિસ્તૃત, બ્યાપક અને સર્વગ્રામી છે, કે તેનો ઉપદેશ કેવળ વેદના પ્રત્યેક સ્કત દ્વારા થઈ શકી નથી, પરન્તુ વેદના સ્કતો પાઠકોમાં એ દિવ્ય દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છે કે જે દૃષ્ટિથી રહાય મારગી અને વિશેષ ભાવનાથી નીરખવાથી અનેક ગુણો વૈદિક ધર્મોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અમુક નિશ્ચિત પ્રકારનો દૃષ્ટિકોણ ઉત્પન્ન કરવો એ જ વેદને અભિલ છે. જે પાઠકોમાં આ દૃષ્ટિકોણ ઉત્પન્ન ન થાય તો વૈદિક મંત્રોનો અર્થ જ સમજવો અસંભવ થઈ પડે. વેદમંત્રોની રચના, તથા તેમને સમજવાની રીત, વૈદિક ઉપદેશની પદ્ધતિ તથા વૈદિક દૃષ્ટિ એટલી તો વિશ્વકાય અને બ્યાજકાસની સ્થિતિથી બિન્ન છે કે એ દૃષ્ટિ આપણામાં ઉત્પન્ન કરવા માટે જ પહેલાં તો ભારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે બ્યાજકાસની જનસમાજની રૂઠી જ એવી મુદ્દ મુદ્દ છે. બ્યાજકાસની જ રૂઠીનું અવલંબન કરવાને કારણે તે પશ્ચિમ આનંદિક અવસ્થા અને તે દિવ્યદૃષ્ટિ અમારામાં રૂઠી નથી, જે પ્રાચીન આર્યોમાં વૈદિકધર્મને કારણે હતી.

કોષપણ નિરસ અને શુષ્ક હૃદયમાં કાબ્યની ભાષા પ્રભાવ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. કાબ્યનો રસ જ્યજ્ઞવા માટે પાઠકોના તથા શ્રોતાઓના હૃદય વિશેષ સંસ્કારી હોવા જોઈએ. કવિની દૃષ્ટિથી જ કાબ્યનો રસ મદ્યુજ કરવો જોઈએ. અન્યથા જે કવિની દૃષ્ટિ નહીં હોય તો કોષ પણ કાબ્ય પાઠકોના હૃદયમાં

પ્રેમનો ભાવ ઉત્પન્ન કરી જ શકતું નથી. ઉચ્ચ કવિતા જંગલી મનુષ્યોના હૃદય પર કોષ્ટક પરિણામ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. આજ તેનો હેતુ છે. જેની રીતે વીણુની એક તાર છેવાથી તે સ્વરની સાથે મળેલી બીજી તાર એની મેળે જ અવાજ, સ્વર પૂરાવે છે, પરન્તુ જે તાર તેના સ્વર સાથે મળેલ હોતી નથી તે કદી અજાતી નથી જ. કાવ્યનો આસ્વાદ લેવા માટેનો પણ આજ નિયમ છે. જે હૃદય કવિના હૃદય જેવાં ઉચ્ચ હોય છે તે જ તે કાવ્યશ્રવણથી હાલી ઉઠે છે પરન્તુ જે હૃદયો ભિન્ન પ્રકારની ભાવનાનાં અનેકાં છે તેમના પર તેની કાંઈ જ અસર થતી નથી. વેદ “ દેવોતું કાવ્ય ” હોવાથી તેને સમજવા માટે અને તેનો વાસ્તવિક આનંદ લેવાને માટે પણ વિશેષ ઉચ્ચ કોટીના હૃદયોની જરૂર છે.

અર્ધા એ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે એ એમ જ હોય તો વેદ સામાન્ય મનુષ્યોને માટે નકામા છે. પરન્તુ વાસ્તવિક હકીકત એવી નથી. પરમેશ્વરની સૃષ્ટિ જેમ સર્વ મનુષ્યો માટે છે તેમ જ પરમેશ્વરના વેદ પણ સર્વ મનુષ્યોને માટે જ છે. પરન્તુ પોતાની યોગ્યતા અને પાત્રતા તથા સ્થિતિ અનુસાર દરેક મનુષ્ય વેદનો સાલ ઉઠાવી શકે છે.

જે પ્રમાણે સાધારણ માણસ જળથી તૃપ્ત થાત કરે છે અને અમિથી થીત નિવારણ કરે છે અને એ પદાર્થોના ઉપયોગ કરે છે અને સમજે છે કે સૃષ્ટિના જે ઉપભોગ કર્યો છે, તે પ્રમાણે સાધારણ મનુષ્ય વેદનો રચૂળ અર્થ સમજે છે અને તેથી તે એમ જ માને છે કે “ જે ” વેદનો અર્થ જાણી લીધો છે. ” જેવી રીતે- “ અગ્નિર્હૃદ ” નો અર્થ “ હું અગ્નિની પ્રદાંસા કરું છું ” એટલું તે જાણે છે.

જેની રીતે મહાન ઉચ્ચકોટીના વૈજ્ઞાનિક અને યંત્ર કલા નિષ્ણો તે જ જળ અને અગ્નિને યંત્રમાં એકત્ર પૂરી રાખીને તેમના યોગથી મોટા મોટા યંત્રો ચલાવે છે અને માને છે કે અમે સૃષ્ટિનો ઉપભોગ લીધો છે, તદ્વત જ મહાન યોગી અને આત્મજ્ઞની પુરૂષ તે જ વેદમંત્રોને કાવ્યની દષ્ટિથી અવલોકન કરે છે અને પરમાત્મ તત્વના સિદ્ધાંતો જાણે છે. જેની રીતે- “ અગ્નિર્હૃદ ” નો અર્થ આ લોકો સમજે છે કે “ હું એ તેજસ્વી આત્માની પ્રદાંસા કરું છું. ”

જેની રીતે સૃષ્ટિના ઉપભોગ અને જાણ લઈ રહ્યા છે તેવી જ રીતે વેદનો અર્થ જાને સમજી રહેલ છે. પરન્તુ એકની સામાન્ય માથાના જડ દષ્ટિ છે અને બીજાની અસાધા-

રણ અથવા કાવ્ય દષ્ટિ છે. વેદ દિવ્ય કાવ્ય હોવાથી આ પ્રકારની અસાધારણ કાવ્ય દષ્ટિથી જ તેનો આશય જાણે ઉચિત છે. જો કે દરેકને આ દષ્ટિ સાધ્ય થઈ શકતી નથી, તો પણ જેને તે સાધ્ય થએલ છે તેમની સહાયથી અન્યને માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ પોતાની ગતિ આ બુમિકા પ્રત્યે કરે. આચાર્યે દર્શવિદ્યા માં એ ચાલતું એ જ તેનું તાર્પણ છે.

વેદનો અર્થ સમજવાને માટે માત્ર વેદના મંત્રોને જ વિશેષ દષ્ટિથી જાણવી અને વિશેષ પદ્ધતિથી તેના અર્થ જાણવાની આવશ્યકતા છે. પરન્તુ સૃષ્ટિ પ્રત્યે પણ વિશેષ આત્મિક ભાવનાથી જાણવી અત્યંત આવશ્યકતા છે. સર્વ સાધારણ લોકોને સૃષ્ટિ પ્રત્યે જડ દષ્ટિથી જાણવાનો આજકાલ મહાવરો પડી ગયો છે. આજ દેવ ધણી ધાતક છે, જ્યાં સુધી જનતામાં જડ દષ્ટિ રહેશે ત્યાં સુધી તેમનામાં વૈદિક દષ્ટિનો અભાવ જ રહેશે. “ જે સ્થિતિમાં સર્વ જૂત માત્ર આત્મરૂપ બની જાય, તે સ્થિતિમાં એકત્વનું સર્વ સ્થળે દર્શન થવાથી શોક મોહ થતો નથી. ” (ય. ૪.૦૧૭) આ દષ્ટિ છે કે જે વડે સૃષ્ટિ પ્રત્યે જેનું જોડાણ. પરમાત્મ શક્તિનો જે વિકાસ આ પ્રકૃતિમાં થઈ ગયો છે, તે જ ખરી દષ્ટિ છે. આ દષ્ટિને “ આત્મરૂપ દષ્ટિ ” કહે છે.

જડ દષ્ટિના લોકો પોતાના શરીર પ્રત્યે પણ જડત્વના ભાવથી જ જુએ છે અને કેવળ હાડકાં, મજ્જા અને માંસને જ જુએ છે. આ જડ પદાર્થો સિવાય બીજા કંઈ પદાર્થો આ શરીરમાં તેમને દેખાતો નથી. પરન્તુ બીજા કેટલાક સુવિદ્ય લોકો છે કે જેઓ આ શરીર પ્રત્યે ચૈતન્યની નજરે જુએ છે અને શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાં આત્માની શક્તિનો વિકાસ અને આભાસ જુએ છે. આ બીજી દષ્ટિ વેદને ગમે છે. આ દષ્ટિનિવૃત્તિ જ સૃષ્ટિનું નિરીક્ષણ કરવાનો તથા વેદનો અભ્યાસ કરવાનો યત્ન કરેલા જોડાણ. આ વિચારનું વિશેષ સ્પષ્ટિકરણ કરવા માટે આ દિશાઓના લેખનો વિષય લીધો છે. આશા છે કે પાઠક આ લેખને ઉક્ત ભાવના સાથે વાંચે.

“ પ્રાચીનદિશા ” પૂર્વ દિશાની વિભૂતિ

પૂર્વદિશા માટે વેદમાં ખાસ કરીને “ પ્રાચીં દિવ્ ” શબ્દ આવે છે. તેનો મૂળ અર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) પ્રાચી- (પ્રસ્થંચ) અને અર્થ “ આધિક્ય, પ્રકર્ષ, આગળ, સન્ન્યુષ ” એવો છે. (અંચ) નો અર્થ

‘ ગતિ પૂરતી ’ અર્થાત્ જનું આગળ વધતું, આગતું, દાખલ થ કરવી, સત્કાર અને પૂજન કરવી. “ પ્રાચી શબ્દનો અર્થ આગળ વધતું, ઉત્તર કરવી. આગળગતી જઈ પહોંચતું. પ્રગતિ માટે સાધન એક જ કરતું, ઉદ્યમે પ્રાપ્ત થતું, અવપુલ્ય સંપાદન કરવો, ઉપર ચડતું, ધવાદિ પ્રકાર થાય છે.

(૨) વિક્ = દિશાનો અર્થ, સીધી તાંકું, સ્થિતિમાન, આઠા, નિશાન, સીધો રસ્તો, રાજ્ય માર્ગ ધવાદિ થાય છે,

ઉપરના બન્ને અર્થોને એકત્રિત કરવાથી “ પ્રાચી વિક્ ” નો અર્થ - [૧] આગળ વધવાની દિશા, [૨] ઉદ્યમે માર્ગ, [૩] અવપુલ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો. [૪] સત્કાર અને પૂજનો પંથ, [૫] ઉત્તરિની દાલચાલ, [૬] ઉચ્ચ ગતિનો કોપી માર્ગ, ધવાદિ પ્રકાર થાય છે, પ્રાચી દિશાનો પૂર્વ અર્થ અટલી અથવા ઉત્તરિની દિશા, અવપુલ્યનો માર્ગ, વૃદ્ધિનો રસ્તો છે.

આ અર્થને મનમાં ધારણ કરીને પાઠક પૂર્વ દિશા પ્રત્યે પ્રભાતમાં ભુજ્યે. વિચારપૂર્વક જોવાથી પાઠકોને જાણ થઈ જશે કે વેદમાં પૂર્વદિશાનું નામ “ પ્રાચી વિક્ ” શા માટે રાખવામાં આવ્યું છે. વિચારક દૃષ્ટિથી રાત્રિને સમયે પણ પૂર્વ દિશા તરફ પાઠક જોતા જાય, પૂર્વ દિશાની અપૂર્વતા સારાં અને રાત્રે જ જાણી શકાય છે. દિવસને વખતે સૂવના પ્રચંડ પ્રકાશને કારણે આ દિશાનું મહત્ત્વ લક્ષમાં આવી શકતું નથી એટલા માટે સારાં અને રાત્રે જ પૂર્વ દિશાના મહત્ત્વનું ચિન્તન કરવું જોઈએ.

તાંકિક લોકો દિશાઓને જક કહે છે તેમને તેમ કહેવા દો. કારણ કે તેમની દૃષ્ટિ સિલ દોષ છે. વેદ વાચતી વખતે આપણે સર્વત્ર પૂર્ણ ચૈતન્યની દૃષ્ટિથી જ જોવું જોઈએ. જેવી રીતે પૂર્વ દિશામાં, તેવી જ રીતે અન્ય દિશાઓમાં ચૈતન્યનો વિકાસ થઈ રહ્યો છે, એવી શુદ્ધ કલ્પના કરવી જોઈએ. પ્રત્યેક દિશા જીવિત અને જાગ્રત છે તથા વિશેષ પ્રકારની શક્તિને પ્રકાશિત કરે છે એવી કલ્પના કરવી જોઈએ જે તેમને એક ક્ષણને માટે અગર તમે દેવતાને રૂપે માની લો તો આપણા પ્રસ્તુત કાર્યને માટે મહાજ લાભદાયક ગણાયે.

પ્રભાત કાળમાં પૂર્વ દિશા પ્રત્યે મોઢું કરીને ઉઠા રહો. કેટલાએ તારા મોંને ઉદય થઈ રહી છે તો કેટલાએ તારાઓને ઉદય થઈ ગયો છે એમ આપ જોશો, અનેક

તારાઓને જન્મ દેનારી, તેમને ઉદય કરનારી આ પૂર્વ દિશા છે તેજસ્વીનાનો પ્રકાશ આ દિશામાંથીજ આવી રહ્યો છે. પ્રતિદાન આ દિશાની પ્રતિમા વધી રહી છે કારણ કે તેજસ્વ સર્વ નારાયણના ઉદયનો દર્શક સમય થઈ ગયો છે. ભુજ્યે યોગ્ય વખતમાં સદસરિમ સર્વ મગધન ઉદયને પ્રાપ્ત થશે અને સર્વપૂર્ણ જગતને નવજનની સંચારિત કરશે. તમે જુઓ અંધકારનો નાશ થશે અને સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થશે પ્રકાશ ચારે તરફ ચમકવા લાગે છે. ભુજ્યે દર્શક સર્વનો ઉદય થઈ ગયો છે. આ સર્વમિત્ર કેટલું મનોરમ, રમણીય, રહસ્ય આધાર, આનંદને વધારનાર, તેમને અપૂર્ણ કરનાર તથા સદસ્ય મુક્ત યુગ્મી શુકન છે ! શું તમે તેને જાક કંઈ શોધો છો ? ના, એ અમારા પ્રાણને પ્રાણ છે. તે રચાય જન્મને જીવન દાતા છે. તેના અસ્તિત્વથી જ જાણે જીવિત રહી શકીએ છીએ. જો તે ન હોય તો અમારું શરીર થાય. આપે આ સર્વ નારાયણ અમારા જીવનનો આધાર, પરમેશ્વરના અદિતીય તેમનો આ સર્વ નિઃસંદેહ દેખાતો પુજ્ય છે. તેની કલ્પનાથી આ પરમાત્માની અદિતીય, તેજસ્વીનાની કલ્પના કરી શકાય છે, આવી ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી તેનું નિરીક્ષણ કરો. ઉદય થવાની સાથે જ તેનું તેજ વધવા લાગે છે. તાત્પર્ય આ પૂર્વ દિશા દરેકને ઉદ્યમા માર્ગની સુચના આપી રહી છે અવપુલ્યનો માર્ગ કસોળી રહી છે. પોતાની તેજસ્વિતા વધારવાનો ઉપદેશ આપી રહી છે. વેદ કહે છે કે આ “ ઉદયની દિશા ” છે, સર્વનો ઉદય અદિતીય જ થઈ રહ્યો છે. હે મનુષ્ય ! તમે પ્રતિદિન તેનું ધ્યાન કરો અને પોતાના ઉદયનો માર્ગ નિર્ધારો.

સર્વ, ચંદ્ર અને તારાઓનો ઉદય જોઈને આપ આપના ઉદયની માર્ગની સુચના નિઃસંદેહ મેળવી શકો છો, જે એક વખત અસ્ત પામેલ સર્વ પુરુષાર્થથી ફરી વખત પોતાની પરિપૂર્ણ તેજસ્વીતાની સાથે ઉદયને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, જે ક્ષણરોગને કારણે અત્યંત ક્ષીણતાને પહોંચેલો ચંદ્ર પ્રતિદિન ધીમે ધીમે પ્રપલ્લ કરતાં કરતાં ફરી વખત પૂર્ણિમાને દિવસે પોતાના પૂર્ણ વૈભવથી આજ પૂર્વ દિશામાંથી ઉદય પામે છે. એજ પ્રમાણે સર્વ તારાઓ એકવાર અસ્ત થયા પછી ફરી વખત પૂર્વવત્ ઉદયને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તો શું મનુષ્ય ગમે તેટલી અવનતિને પહોંચી ગયેલ દોષા છતાં પોતાની ઉત્તરિ ફરી વખત નદિ સાધી શકે ! જે મનુષ્યના હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ આદર્શ બેઠેલો છે, જે મનુષ્યના શરીરમાં સર્વ સર્વ,

ચંદ્ર ઇત્યાદિ દેવતાઓએ પ્રત્યક્ષ જન્મ લીધેલો છે, એવો મનુષ્ય જેનામાં ૩૩ કરોડ દેવતાઓનું વાસ્તવ્ય છે, જે ૩૩ કરોડ દેવતાઓનો સત્ત્વર છે, તે પુરુષાર્થ કરવાથી નીચ સ્થિતિમાં કેમ રહી શકે ? અબ્યુદય પર તેનો માત્ર પરિપૂર્ણ અધિકાર જ છે એમ નથી પરંતુ સ્વાવલંબનથી અને પુરુષાર્થથી ગમે તેવો અબ્યુદય તે નિસદેહ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. વ્યક્તિશઃ અને સમૂહશઃ અર્થાત્ પોતાનો અને જાતિનો, પોતાનો અને રાષ્ટ્રનો આ દૃઢ ભાવનાથી ઉદય થઈ શકે છે. પૂર્વ દિશાના અવલોકનથી મનમાં આવા વિચાર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

પશ્ચિમ દિશાની વિભૂતિ

દિશાઓની વિભૂતિઓનું વર્ણન કરતાં ઉપર પૂર્વ દિશાની વૈદિક કલ્પના બતાવી છે હવે આ લેખમાં પશ્ચિમ દિશાની કલ્પના દર્શાવી છે. વૈદિક ક્રમ જોવાથી પૂર્વ દિશાના વર્ણન પછી દક્ષિણ દિશાનું વર્ણન આવવું જોઈએ, અને એ વૈદિક દૃષ્ટિથી બરાબર પણ છે કારણ કે ઉદયના માર્ગની સાથે સાથે દક્ષિણનો માર્ગ પણ હોવાજ નોંધે એ અબ્યુદય અને દક્ષિણનું સાહચર્ય સનાતન છે. ઉદયની ધ્વજાની સાથે, દક્ષિણનું અવલંબન કરવું પણ આવશ્યક છે જ, તેમાં સદેહને સ્થાન નથી જ. તે પણ પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાઓની વિભૂતિઓનો પરસ્પર સાપેક્ષતાનો સબંધ રાખે છે, તેથી વૈદિક કલ્પનાની સ્પષ્ટતા યવાની ધ્વજાને લીધે પૂર્વદિશાનું વર્ણન થયા પછી પશ્ચિમ દિશાનું વર્ણન કરવાનો સકલ્પ કરેલ છે. આ સાપેક્ષતાનો સબંધ જોઈએ—

પૂર્વ	પશ્ચિમ
ઉદય	અસ્ત (અસ્ત યુદ્ધ)
જન્મ	મૃત્યુ (સ્વ-રૂપ પ્રાપ્તિ)
પ્રકાશનો આરંભ	અંધ કારનો આરંભ
મૃત્યુ	નિઃશ્વતિ
પુરુષાર્થ	વિશ્વાસિ
પ્રાચી	પ્રતીચી
મનઃસ્થિતિ	અતિમનઃસ્થિતિ
દાસ્યતા	શાસિ
ભ્રમણ	સુસુપ્તિ
દિવસ	રાત્રી,

આ બે દિશાઓનો પરસ્પર સાપેક્ષ સબંધ જોવાથી

વૈદિક કલ્પનાની અધિક સ્પષ્ટતા થઈ જશે. તેથી ક્રમ પ્રાપ્ત દક્ષિણ દિશાનો વિચાર ન કરતાં પશ્ચિમ દિશાનો જ અહીં વિચાર પ્રથમ કરવાનો છે.

પશ્ચિમ શાન્તિની દિશા છે આ શાન્તિની દિશાનો જલાધિપતિ વરુણ સ્વામી છે, કારણ કે જળનો ગુણ જ શાન્તિ છે અને તે વરુણને આધીન છે એટલા માટે જ તેને વર અથવા ત્રેલ કહેવામાં આવે છે અથવા ' વર ' શબ્દનો ગૌણ અર્થ લઈએ તો તે ઉદક વાયક છે જેની પાસે ' વર ' અર્થાત્ પાણી છે તે વરુણ કહેવાય છે જ્યાંધિપતિનો સબંધ અનની સાથે હોય એ સ્વભાવિક જ છે જળ વિના અનની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી અનનુ ભોજન કરવાથી અને જળનું પાન કરવાથી ક્ષુધાશાન્તિ અને તૃપ્તિશાન્તિ થાય છે, અર્થાત્ ખાન પાનને કારણે પ્રાણીઓમાં પરિપૂર્ણ શાન્તિ રહેવાથી ઉત્સાહ વધે છે આ પ્રમાણે આ દિશાની સાથે જનતાનો શાન્તિનો સબંધ છે.

હવે પશ્ચિમ દિશાની વિભૂતિ જોઈએ—વ્યક્તિના દેહમાં ગુણ લાગ, આયુષ્યમાં તારૂંપ્યની અવસ્થા, દિવસમાં સાય કાળને સમય દિવસને પુરૂષમાનીએ અને તે પોતાની સ્ત્રી રાત્રીને મળવા જાય છે આજ દિવસ અને રાત્રીનું મિથુન છે આ પ્રમણે સ્ત્રી અને પુરુષનું મિથુન અને છે તેમજ માટે પશ્ચિમ દિશા તારૂંપ્યાવસ્થા છે ચોવીસ કલાકનો અહોરાત્ર અથવા પૂર્ણ દિવસ થાય છે. તેમાં ૧૨ કલાક વ્યતીત થાય છે તે આયુષ્યની મધ્યમાં અથવા તારૂંપ્યાવસ્થા છે આ સમયે સૂર્ય વિશ્રામ માટે પશ્ચિમ દિશામાં જાય છે. પ્રાણુઓમાં વર્ષા પ્રસૂ, મહિનાઓમાં શ્રાવણ ભાદ્રપદ, કાળમાં પર્વત્યકાળ, વર્ષામાં વૈશ્વવર્ણ્ય, આશ્વિને માં ગૃહસ્થાશ્રમ, પુરુષાર્થમાં કામ, યુગમાં દ્વાપર યુગ, અવસ્થાઓમાં સુષુપ્તિ ઇત્યાદિ પશ્ચિમ દિશાની વિભૂતિઓ છે. તેનો વિચાર અને મનન કરીને એ ગણતરીમાં ન્યૂનાધિક કરવું ઉચિત છે. સાધારણ રીતે અહીં દ્રુકમાં તેના રૂપનું વર્ણન કરેલ છે.

પશ્ચિમ દિશાને આમ આપણે અમૂર્ત અને વ્યાપક માની લઈએ એક વિશેષભાવ આ શબ્દથી લક્ષમાં લેવા જેવો છે સાધારણ લોકો પશ્ચિમ દિશા એટલે સૂર્યાસ્ત યવાની દિશા સમજે છે પરંતુ તેનાથી કેટલાએ ગણે ઉચ્ચ અને વ્યાપક અમૂર્તતા ૧ વેદમાં છે, જેનું માન થયા સિવાય દિશા બોધક. વૈદિક મનોના સમૂહનો આશય જ સમજી શકાશે નહિ.

‘પ્રતિનિધિ’ ધાતુથી ‘પ્રતીતી’ શબ્દ ગળો છે તેનો પ્રાત્યર્થ પાણુ દાનુ, નિવૃત્ત યજુ, અતર્કુષ્ઠ યજુ, વિશ્રામની તૈયારી કરવી, પ્રત્યાપ્તિ થાય છે. દિવસ આખો પ્રવૃત્તિ રૂપ કાર્ય કરીને અર્થ વિશ્રામ કરવાની તૈયારી કરીને પશ્ચિમ દિશાનો આશ્રય લે છે. રાત્રી લોકે સમગ્ર જગતને દિવસભર પ્રકાશ આપ્યા પછી વિશ્રાંતિ માટે પોતાને ઘેર આવે છે અને રાત્રીની સાથે સંલગ્ન બને છે આ હેતુથી જ રાત્રીને “રમયિતી” અર્થાત્ રમણ કરનારી કહેવામાં આવે છે. પુરુષ પણુ આ પ્રમાણે આખા દિવસનો વ્યવહાર પૂરો કરીને યાદી ગળ્ય છે ત્યારે ઘેર આવીને પોતાની પત્ની સાથે રહીને શાન્તિ મેળવે છે સ્વર્ગ તપે છે એટલે એ તપસ્વી છે તેનું આ તપ બ્રહ્મચર્યનું છે આ બ્રહ્મચર્ય પછી તે રાત્રીની સાથે સંલગ્ન થવાથી તે શુદ્ધસ્ત્રી મને છે આજ તેનું પશ્ચિમ દિશાનું કાર્ય છે આ બાબત બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં નિયમો અને મંત્રોને કારણે તપ કરનારો, બ્રહ્મચારી પણુ શુદ્ધસ્ત્રાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાની સાથે જ શાંત બની ગળ્ય છે આ વ્યકિતનું પશ્ચિમ દિશાનું કાર્ય છે વર્ણોમાં આત્મચુરણું વખનિયમોથી તપ કરે છે આ બ્રહ્મચર્ય વર્ણ તપશ્ચર્યા માટે જ ॥ પરંતુ વૈશ્ય વર્ણે શાંતિથી વરમા રહે છે. વૈશ્ય ક્રમાય છે, આનંદ મેળવે છે આ વર્ણને બ્રહ્મચર્યની જેમ તપશ્ચર્યાનું કટ નથી કે શૂનિયમની જેમ યુદ્ધની ચિંતા નથી. શાંતિ સાથે શુદ્ધસામ્ય મેળવતો હોવાને લીધે આ વૈશ્ય વર્ણે યાગુરવર્ષમાં શાંતિ અને વિશ્રામનું અત્યંત પશ્ચિમ દિશાનું સ્થાન છે નરુઓમાં વસત અને ઝીંબ ઉપજાવતી તપનારી છે પરંતુ વર્ણોનકરુમાં સર્વેન શીતજગતની વૃષ્ટિ થવાથી નદી, મહાનદ, તળાવો, કૂવાઓ પાણીથી છનકાઈ જાય ॥ અને સર્વેન જોરૂનો ખેતીનું કાર્ય શરૂ કરે છે અને સમસ્ત બુદ્ધિ દરીયાની બની ગળ્ય લીધી છમ દેખાય છે સુદર અને શાંત દેખાય છે તેથી વર્ણ નરુને નરુઓમાં પશ્ચિમ દિશાની વિશ્રાંતિ માત્રી છે આ દૃષ્ટિથી જ અન્યન જોવાને પ્રયત્ન કરશે તો સર્વેન પશ્ચિમ દિશાની વિશ્રાંતિ જરૂર જણાઈ આવશે જ આ પ્રકારની ભાવના પશ્ચિમ દિશાના વૈદિક સંજોગો છે વૈશ્યજ તેની યથાવત્ કવચના કરતાં આ રહે તોજ મ જોનો આશય હૃદયમાં વિકસિત થઈ શકે છે

વિશ્રાંતિઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે ક્રમ પ્રમાણે આ લેખમાં ઉત્તર દિશાનો વિચાર કરવાનો છે અને તે દિશાની વિશ્રાંતિઓના રસરસનું અનુભવન કરવાનું છે. પશ્ચિમ દિશાની પછી ક્રમ પ્રાપ્ત “ઉત્તર” દિશા છે. ઉત્તર દિશાનો ભાવ નીચે પ્રમાણે જોવામાં આવે છે

ઉત્તર	ઉદીચી,
ઉત્ત-તર	ઉત્ત-અચ્ય
ઉચ્ચ-તર	ઉચ્ચ-ગતિ

(ઉત્ત) ઉચ્ચાતી (તર) અધિક ને ભાવ છે તે ઉત્તર અથવા ઉચ્ચતર શબ્દથી દર્શાવી શકાય છે ઉચ્ચાતી દિશા, અધિક ઉચ્ચતાના ભાવની દિશા એ આ સંજોગો આશય છે ને પ્રમાણે પ્રથમ બે લેખોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે “પ્રાચી અને પ્રતીચી” દિશા ક્રમશઃ “પ્રગતિ અને વિશ્રામ” ની સૂચક દિશાઓ છે તે પ્રમાણે આ “ઉદીચી” દિશા ઉચ્ચગતિની સૂચક છે “બ્યકિતના શરીરમાં આ ઉત્તર દિશા “જાળી બચક” ની સાથે સંબંધ ધરાવે છે

શરીરમાં જાળી બચક ઉત્તર દિશા છે તેમાં પણુ હૃદય મૂખ્ય છે તેનો અધિપતિ આત્મા છે અશુદ્ધ માત્ર પુરો હૃદયમાં રહે છે એ ઉપનિષદોનું વર્ણન અહીં જોવા જેવું છે તેનો તક્ષિતા “સ્વજ” છે “સ્વ-જ” શબ્દ સ્વતંત્રથી ઉત્પન્ન થવાની શક્તિનો ભોધક છે આત્માવતી સ્વક્રીય શક્તિથી અહીંનું રક્ષણ થાય છે બાહ્ય શક્તિથી અહીં કાર્ય થવાની શક્યતા છે જ નહિ આત્માની નિજ શક્તિને પ્રમાણ જ હોવો આશય છે આત્માના પ્રેમથી તથા પરમાત્માની શક્તિથી હૃદય શુભ મ મેલતમ થવાની સંભવતા અહીં રપણ થઈ રહી છે.

ઉત્તર રાષ્ટ્ર પ્રજયોત્સરાવિદિશામુદીચીં કૃણ વનો ભમ્રમ્ । પાંક હંર પુરુષો ચમૂષ વિશ્વોર્વિશ્વાનોઃ સહ સમયેમ ॥ ૨૦ ॥

“ઉત્તર રાષ્ટ્ર પ્રજયા ઉત્તરાયિત્” ઉત્તર દિશા દેશમાં વિજયની રાષ્ટ્રીય દિશા છે તેથી (ન) અમને બધે (મગ્ર) આગળના ભાગમાં આગવાની મુશ્કેલી ધારણ કરીને આ ઉચ્ચતર દિશાથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ (પાક) પશ્ચિમોર્વિશ્વા વિભક્ત (પુરુષ) નામરિકે જન જ તેનો છંદ છે તેથી સર્વે અથેની સાથે અમે સર્વે (સદ સમયેમ)

ઉત્તર દિશાની વિશ્રાંતિ પ્રથમના બે લેખોમાં “પૂર્વ” અને પશ્ચિમ “દિશાઓની

મળાને રહીએ અર્થાત્ એકતાથી પુરુષાર્થ કરીએ ”

રાષ્ટ્રમાં ઉચ્ચ થયાની ભાવનાજ ઉત્તર અર્થાત્ ઉચ્ચતર દિશા છે આ દિશાના પ્રગતિના સાધન અને અબુમુદયના માર્ગનું અન્ય બન કરનારા રાષ્ટ્રના પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આ ભાવના હોવી જોઈએ કે હું (ઝામ્ર) અપ્રભાગમાં પુરુષાર્થ કરતો કરતો પહોંચી જઈશ હું કરી પાછળ નહિ પડી રહું રાષ્ટ્રમાં પાંચ વર્ણ હોય છે જ્ઞાનને લીધે બ્રાહ્મણોનો સ્વેત વર્ણ, ક્ષાત્રધર્મને કારણે રક્તેશ્વ પ્રધાનપદે હોવાથી ક્ષત્રિયો નો રક્તવર્ણ, બ્રેહ્માં બ્રેમ કાર્ય કરનારા, ધન સમ્રઠ કરનારા વૈશ્યોનો પીત વર્ણ કરીગરોનો અર્થાત્ સમ્રાટોનો નીલવર્ણ અને અસમ્રાટ જ ગણીઓનો કૃષ્ણ વર્ણ હોય છે સર્વ જનતા આ પાંચવર્ણોમાં વહે આએત છે તેથી પચ જનોના રાષ્ટ્રનું વૈદિકનામ ' પાંચ-જન્ય ' ■ " પાંચ-જન્યનો મહાનાદ " જ જનતાનો સાવજનિક મત ગણાય છે જે પુરી અર્થાત્ નગરીમાં વસે છે તેનું નામ પુરૂષ અર્થાત્ નગરિક હોય છે (પુરિ-વસ પુર-વસ પુર-ઉપ પુરુષ) આ પુરૂષો અર્થાત્ નાગરિકો પહેલાં આર વર્ણ છે અને પાંચો વિવાદ વર્ણ નાગરિકોથી ભિન્ન છે, કારણ કે તે જ ગણમાં રહે છે જ જન નિનાસી પણ રાષ્ટ્રનો અવધન તો છે જ, જેવી રીતે નાગરિકો હોય છે આથી ' પાંચ-જન્ય ' રાષ્ટ્રમાં સર્વ લોકો આવી જાય છે જેવી રીતે વૈદિક પાંચ જન્યની

કલ્પનામાં બધા જ પાંચે પ્રકારના જનોનો અન્તર્ભાવ થાય છે તે જ પ્રકારના પાંચ જન્ય રાષ્ટ્ર નો અર્થ અને આશય દર્શાવનારા સબ્દ બીજી કેષ અન્ય ભાષામાં છે જ નહિ આથી જણ થાય છે કે વૈદિક રાષ્ટ્રીયતાની કલ્પના કેટલી ઉચ્ચ અને કેટલી વ્યાપક છે સર્વ અન્યવો અને અગોની સાથે જ્યારે પ્રેમરૂપ એકતાનો ભાવ જન્મે છે ત્યારે જ રાષ્ટ્રીય એમ્તાની અદભૂત શક્તિ નિર્માણ થાય છે, જેથી રાષ્ટ્રને ઉચ્ચતર દિશાના અબુમુદય માર્ગથી જવું સુગમ થાય છે આ પ્રકારે ઉત્તર દિશાની વિશૂતિ છે

જગતની જે ઉત્તર દિશા છે તે સર્વ લોકો જાણે છે આ ઉત્તર દિશા વ્યક્તિના શરીરમાં ડાબી મગન છે રાષ્ટ્રમાં ઉત્તર દિશા ધનોત્પાદક કારીગર વર્ગ છે સ્વપુત્રોમાં ઉત્તર દિશા શરદ રૂપ છે મહિનાઓમાં આશ્વિન, કાર્તિક માસ છે વર્ણો મા સમ્રાટોનો કારીગર વર્ગ છે, જ હોમાં અનુષ્ટુપ જ હ, ભાવનાઓમાં ઉચ્ચતર થયાની મહત્વાકાંક્ષા છે આ પ્રમાણે આ ઉત્તર દિશાની વિશૂતિઓ છે આ દૃષ્ટિ બિન્દુ પ્રમાણે ઉત્તર દિશાની વિશૂતિ જોઇને પાઠક બોધ લાઇ શકે છે

પાઠક અન્ય દિશાઓના વિષયમાં આ પ્રકારે વિચાર કરીને જોણે અને આજ રીતે આ બે સૂત્રોનું મનન કરીને બોધ પ્રાપ્ત કરે

રક્ષાની પ્રાર્થના

કાંડ ૬, સૂકત ૩

(ઋષિ - અષ્વર્વા । દેવતા - નાનાદેવતા)

પાત નં હિન્દ્રાપૂર્ણાદિતિઃ પાન્તુ મરુતઃ ।

અપા નપાત્સિન્ધવઃ સ્પન્ત પાતન પાતું નો વિષ્ણુરુત ઘૌઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (હિન્દ્રાપૂર્ણો ન પાત) ઇન્દ્ર અને પૂષા આ બન્ને દેવ અમારી રક્ષા કરે, (અદિતિ મરુત પાન્તુ) અદિતિ અને મરુતદેવ અમારી રક્ષા કરે (અપા-ન-પાત સપ્ત સિન્ધવ પાતન) મેઘોને ન પાડનાર પન્ન્ય દેવ અને સાત મંચુદ્ર અમારી રક્ષા કરે. (વિષ્ણુ રુત ઘૌઃ નઃ પાતુ) વ્યાપક દેવ અને દુલોક અમને બચાવે (૧)

પાતાં નો ઘાવાપૃથિવી અમિદ્યે પાતુ ગ્રાવા પાતુ સોમો નો અંહસઃ ।

પાતુ નો દેવી સુમગ્ના સરસ્વતી પાત્વમ્નિઃ જિવા યે ઈસ્ય પાયવઃ

॥ ૨ ॥

પાતાં નો દેવાશ્વિનાં ગુમસ્પતીં ઉપાસાનક્રોત નં ઝરુપ્પતામ્ ।

અપાં નપાદર્મિહુતો ગયસ્ય ચિદેવં ત્વદર્વર્ધયં સર્વતાતયે

॥ ૩ ॥

અર્થ—(ઘાવાપૃથિવી અમિદ્યે નઃ પાતાં) ઘુલોક અને પૃથ્વીલોક અલીટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય એટલા માટે અમારી રક્ષા કરે. (ગ્રાવા સોમઃ નઃ અંહસઃ પાતુ) પત્થર અને સોમ ઔષધિ અમને પાપથી બચાવે, (સુમગ્ના સરસ્વતી દેવી નઃ પાતુ) ઉત્તમ ઐશ્વર્યવાળી વિદ્યાદેવી અમારી રક્ષા કરે. (અમ્નિઃ પાતુ) અમિ અમારી રક્ષા કરે અને (યે ઈસ્ય પાયવઃ) જે તેના રક્ષક શુભ છે, તેઓ પણ અમારી રક્ષા કરે. (૨)

(ગુમસ્પતી અશ્વિનો દેવી નઃ પાતાં) ઉત્તમ પાલક અશ્વિની દેવ અમારી રક્ષા કરે. (ઉત ક્રૂપા-સાનક્રોત નઃ ઝરુપ્પતાં) તેમ જ ઉષા અને શત્રી અમારી રક્ષા કરે. (અપાં નપાતુ દ્યવઃ દેવ) જળને નીચે ન પાડનારા હે ત્વષ્ટાદેવ ! (ગયસ્ય અમિહુતો ચિત્) ઘરની દુરાવસ્થાથી પણ દૂર કરીને (સર્વ તાતયે વર્ધય) સર્વ પ્રકારના વિસ્તારને માટે આમારી વૃદ્ધિ કરે. (૩)

રક્ષાની પ્રાર્થના

દેવો દ્વારા અમારી રક્ષા

આ સુકતમાં કેટલાએ દેવોનાં નામોનો ઉલ્લેખ કરીને અમારી રક્ષા થવાની પ્રાર્થના કરેલી છે. તેમાં પૃથ્વીપર વસનારા દેવ આ છે.

૧ પૃથિવી- ભૂમિ જેનાપર સર્વ માનવ ભતિ રહે છે.

૧ સપ્ત રિભ્યઃ- સાત સપ્ત જેનામાં પાણી ભર્યું પડ્યું છે.

૧ અમ્નિઃ- અહ્ય પાયવઃ જ્ઞઃ અમ્નિ અને તેની સર્વ રક્ષક શક્તિઓ.

૪ સોમઃ-સોમ વગેરે સર્વ વનસ્પતિઓ અને ઔષધિઓ.

૫ ગ્રાવાઃ- પત્થર તથા અન્ય-અન્ય ખનિજ પદાર્થ.

આ પાંચ દેવ પૃથ્વી રચાનીય છે. તેઓ પોતાની શક્તિઓથી અમારી રક્ષા કરે. તેમનામાં અન્દર વિવિધ શક્તિઓ છે, તેથી એ શક્તિઓથી અનુભવેનું સુખ વધે એવા ઉપાયનું વલંબન કરેલું નોંધએ. ઉદાહરણાર્થે અમિનો ઉપયોગ

રક્ષેદ કરવાના વગેરે કાર્યોમાં કરવાથી લાભ અને શ્રદ્ધાદિને બાળો નાખવામાં કરવાથી હાનિ થાય છે. આજ પ્રમાણે અન્ય-અન્ય દેવતાઓના વિષયમાં જાણતું નોંધએ. હવે અન્તરિક્ષમાં વસનારા દેવોના વિષયમાં નોંધએ—

૬ દ્યૌઃ-જે પર્વતો આપે છે વિષુવત્ત સંચાર કરે છે, જ સક્રાન્તઃ- સર્વ પ્રકારના વાયુ, જે પ્રાણાદિરૂપે સર્વની રક્ષા કરે છે.

૮ અપાં નપાતુઃ- જળને મેથોમાં ધારણ કરનારા દેવ.

૯ ત્વષ્ટા- જે બાજવા ફેંસવાનું કાર્ય કરે છે અને જે રૂપોને બનાવે છે.

આ દેવો જાણુ વિવિધ શક્તિઓ દ્વારા મનુષ્યોની રક્ષા કરે છે. તેથી તેમની શક્તિઓથી અનુભવે લાભ થાય અને કદી પણ ગુન્હાન ન થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી નોંધએ.

હવે ઘરનાનીય દેવતાઓ વિશે નોંધએ.

૧૦ સૌઃ- ઘુલોક નર્મ સર્વ તેજ ધારી સુધાર્દિ ગોક્ષે રહે છે.

૧૧ પૂર્વા- સર્વ ને પોતાના કિરણોથી સર્વને પોષણ આપે છે.

આ દેવો ઘણાકમાં રહેતા હોવા છતાં મનુષ્યની રક્ષા કરી રહ્યા છે એજ પ્રમાણે અન્ય દેવોના વિષયમાં પણ જુઓ—

૧૨ અગ્નિનૌ- શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ, પ્રાણ અને અપાન, તારક (જર્મરિ) મારક (સુર્કરિ) શક્તિ, તે આ પ્રાણ શક્તિ છે.

૧૩ ઉપાસાનક્તા- ઉપા અને રાત્રી, આ કાળ છે.

૧૪ સરસ્વતી- વિદ્યા દેવી, જ્ઞાન દેવતા, શાસ્ત્ર વિદ્યા, સમ્પત્તા,

૧૫ અદિતિઃ- અપરિણિત મૂળ શક્તિ, અને

૧૬ ત્રિષ્ટુપ્ત- સર્વવ્યાપક ઇશ્વર.

આ સર્વ દેવો અને દેવતાઓ મનુષ્યની રક્ષા કરે. મનુષ્યોએ તેમની સાથે એનું વર્તન રાખવું જોઈએ કે જેથી તેમની શક્તિ તેમની સહાયક અને અને કદી પણ વિરોધક ન બને.

તેઓમાં સર્વ શક્તિ એક અદ્વિતીય સર્વવ્યાપક દેવથી જ આવે છે. તો પણ મનુષ્યોનો તેમની સામે અશ્રગ અશ્રગ સંબંધ આવે છે અને તેથી મનુષ્યના વિવિધ કાર્યો પણ સિદ્ધ થાય છે. અને તેમના વિરોધ થવાથી મનુષ્યની ધણી હાનિ પણ થઈ શકે છે. તેથી તેમની સહાયતાની યાચના અહીં કરી છે.

બે ઉદ્દેશ્ય

માનવી ઉત્પત્તિના બે ઉદ્દેશ્ય છે. (૧) (ગયત્ર્ય અભિ-ચ્છુતી)- ધરતી કુટિલતા, હાનિ વગેરે દૂર કરવી, અને (૨) સર્વ-તાતર્યે વર્ણય= સર્વ પ્રકારનો વિસ્તાર થવા માટે વિસ્તાર પામવો. ઉક્ત દેવતાઓની શક્તિઓથી આ બે ઉદ્દેશ્ય સિદ્ધ થાય એવા વ્યવહાર કરવો જોઈએ પૂર્વોક્ત દેવ આપણા શરીરમાં અંશરૂપે છે તેમની શક્તિઓની ઉપત્તિ કરીને પણ મનુષ્યને ઘણો લાભ થઈ શકે છે આ સૂક્તનો વિચાર કરવાથી આ રીતે ઘણો લાભ થઈ શકે છે.

આગળનું સૂક્ત પણ એજ વિષયનું છે તે હવે જોઈએ—

રક્ષાની પ્રાર્થના

કાંડ ૬, સૂક્ત ૪

(ઋષિઃ- અથર્વા । દેવતા- નાનાદેવતાઃ)

ત્વષ્ટાં મૈ દૈવ્યં વચઃ પર્જન્યો વ્રજાણસ્પતિઃ ।

પુત્રૈર્ધર્મતૃભિરદિતિર્નુ પાતુ નો દુષ્ટરં ત્રાયમાણં સહઃ

॥ ૧ ॥

અંજો મગો વરુણો મિત્રો અર્યમાદિતિઃ પાન્તુ મરુતઃ ।

અપુ તસ્ય દ્વેષો ગમેદમિહુતો યાવયચ્છત્રુમન્તિતમ

॥ ૨ ॥

અર્થ— (ત્વષ્ટા) સર્વનું નિર્માણ કરનાર, પર્જન્ય, વ્રજાણસ્પતિ, અને (પુત્રૈઃ આત્મભિઃ અદિતિઃ) પુત્ર અને ભાઈઓ સાથે અદિતિ દેવી, (મૈ દૈવ્યં વચઃ) મારા દેવોના સંબોધનો સાંભળે અને (નઃ દુષ્ટરં ત્રાયમાણં સહઃ પાતુ) અમારા સર્વનું અજેય અને પાલન કરનારા ગળની રક્ષા કરે. (૧)

અંશ, ભગ, વરુણ, મિત્ર, અર્થમા, અદિતિ, અને મરુતદેવ આ સર્વ દેવો મારી (પાન્તુ) રક્ષા કરે. (તસ્ય અમિહુતઃ દ્વેષઃ અપગમેત્) તે શત્રુનો કુટિલ દ્વેષ દૂર થાય, (અન્તિતં શત્રું યાવયત્) તેઓ સર્વ પાસે આવેલા આ શત્રુઓને દૂર નસાડી દે. (૨)

ધિયે સમંધિના પ્રાવંતં ન ઉરુપ્પા નં ઉરુજ્જાનપ્રયુચ્છન્ ।

દ્યૌઃસ્પિતપ્રીવયં દુચ્છુના યા

॥ ૩ ॥

હે (કાશ્ચિનો) અશ્ચિનો દેવો ! (ધિયે નઃ સં પ્રાવંતં) બુદ્ધિને માટે અમારી ઉત્તમ રક્ષા કરો ।
(ઉરુ- ઝમન્) વિશેષ અતિવાણા । (અપ્રયુચ્છન્) જૂલ ન કરનારો તું (નઃ ઉરુપ્પ) અમારા સર્વની રક્ષા
કર. હે (દ્યૌઃ પિતઃ) ધુલોકના પાલક ! (યા દુચ્છુના યાવય) જે દુર્ગત છે, તેને દૂર કર. (૩)

રક્ષાની પ્રાર્થના

આ સૂક્તમાં પહેલાના સૂક્તમાં કહેલા જે દેવાનાં નામ આપી ગયાં છે તે આ છે- " સ્વણ, અદિતિ, ઇરુતા " જે દેવાનાં નામ પૂર્વ સૂક્તમાં નથી આપ્યાં તે આ છે- " પર્જન્ય, વ્રહ્મણસ્પતિ, ભગ, ઇરુ, મિત્ર, અર્ચમા દ્યૌસ્પિતા " પહેલા સૂક્તના અનુસંધાનમાંજ આ સૂક્તનો અર્થ જોવા જોઈએ

- ૧ પર્જન્ય = મેષ, જળ દેનારો દેવ,
- ૨ વ્રહ્મણસ્પતિ = જ્ઞાનનો સ્વામી, જ્ઞાન આપનારો,
- ૩ ભગ = પ્રકાશ આપનારો
- ૪ ભગ = ભાગ્યવાન, ભાગ્ય આપનાર,
- ૫ ઇરુ = યરિષ્ઠ દેવ, સર્વથી એવ દેવ,
- ૬ મિત્ર - સર્વનો હિતકારી,
- ૭ અર્ચ-મા = ધૈર્ય કાણુ છે તેનો નિશ્ચય કરનારો
- ૮ દ્યૌસ્પિતા = ધુલોકનો પાલક દેવ
- ૯ પુત્રે ભ્રાતૃભિઃ સદ્ અદિતિ = પુત્ર અને ભાઈઓ સાથે અદિતિ દેવી

અર્થાત મૂળ સૂક્તનું નામ અદિતિ છે તેનાથી જ સ્પષ્ટિ તેમના ગોળાઓ ઉદયન થએલા છે, તેથી તેઓ તેના પુત્રો છે. તથા તેમના જેમ જે જીવ ગોળા છે તે તેમના ભાઈઓ । અર્થાત મૂળ સૂક્ત અથવા પ્રકૃતિ અને તેનાથી ઉત્પન્ન થએલા સર્વ પદાર્થો આ મંત્રનાથી લેવા યોગ્ય છે. આ સર્વ દેવી સૂક્તોઓના સમૂહ અમારા બધાની રક્ષા કરે.

રક્ષાનું કાર્ય

રક્ષણ કરવાનું તાત્પર્ય શું છે તે આ સૂક્તમાં દર્શાવ્યું છે,

તેથી તેનાં સમગ્ર વાક્યો જુઓ. રક્ષણને માટે આપણી બુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવી જોઈએ, એ દર્શાવવા માટે કહ્યું છે—

૧ ધિયે નઃ સં પ્રાવંતં - " ઉત્તમ બુદ્ધિને વિસ્તાર થવા માટે અમારા સર્વની ઉત્તમ પ્રકારે તૈયારી રક્ષા કરો " અનુબંધને બુદ્ધિની જ વિશેષ આવશ્યકતા છે. અનુબંધની રક્ષા પણ એટલા માટે જ થતી જોઈએ કે તેની બુદ્ધિ વિશેષ શુદ્ધ, પવિત્ર, નિર્દોષ અને કુશાગ્ર થાય અને કદી પણ હીન ન બને. (મં ૩)

૨ મે દૈર્ઘ્યં યત્ - આરંભાયણુ દિવ્ય હો અર્થાત તેમાં દેવેના ગુણોનું પર્ણન હોય શુદ્ધ ભાવ હોય અને કદી હીન ભાવ ન હોય વાણીની આ પ્રકારની શુદ્ધિ થવાથી જ ઉપર વર્ણવેલી બુદ્ધિની ઉન્નતિ થઈ શકે છે. આ સૂક્તમાં એક વાણીનો ઉત્સેષ કરીને સર્વ અન્ય ધન્દિયોની પ્રવૃત્તિ શુદ્ધ કરવાનો ઉપદેશ સૂચિત કરેલ છે. જે નિયમથી વાણીની શુદ્ધિ થઈ શકે છે તેજ નિયમથી તેજ, કણુ, ઇન્દ્રિયો અન્યાન્ય ધન્દિયોની પણ શુદ્ધિ થાય છે. ધન્દિયોને શુભ કર્મોમાં સદાનિમગ્ન રાખવાથીજ સર્વ ધન્દિયોની પણ શુદ્ધિ થઈ શકે છે આ નિયમ સર્વ ધન્દિયોને માટે એક સરખોજ છે આપણી ધન્દિયોમાં " દિવ્ય ભાગ્ય " સ્થીર કરવો જોઈએ, એ આ વિષયનું તાત્પર્ય છે. આ પ્રકારે સર્વ ધન્દિયો શુદ્ધ થવાથી બુદ્ધિ પણ આ કારણથીજ શુદ્ધ થાય છે અને વિકસિત થાય છે (મં. ૧)

૩ દ્યૌઃ અવગમેત્ - દેવ ભાવ, નિદા કરવાનો રતનાવ સંકલ્પ કરવાનો હેતુ અતઃ કરણ્યમાંથી દૂર થઈ જાય, આ

પતિત્ર બનવાનો માર્ગ છે. દ્રેષ ભાવ મનમાંથી પૂર્ણ પછે
હર યથ જ્ય તો મન શુદ્ધ થઇ જાય જ. (મં. ૨)

૪ હુસ્તુના યાચય- સર્વ દુર્ગતિને દૂર કર । પોતાની
દુઃસ્થિતિ છીન કર્મોમાં પ્રવૃત્ત રહેવાથી જ સર્વ પ્રકારની
દુર્ગતિ થાય છે. તેથી પૂર્વોક્ત પ્રકારે આત્મશુદ્ધિ થઇ ત્ય
તો દુર્ગતિ આપણી પાસે કદાપિ પણ આવશે જ નહિ,
(મં, ૩)

૫ શશું યાચય- શત્રુઓને દૂર નસાડી દો, આપણી
અંદર કામ, ક્રોધ વગેરે શત્રુઓ છે. જે કામો ક્રોધો છે
તેઓ સમાજના શત્રુ છે, તેઓ રાષ્ટ્રના પણ શત્રુઓ છે, આ
સર્વ શત્રુઓને દૂર કરવા જોઇએ. પૂર્વે વધુવેશ પ્રકારે આત્મ
શુદ્ધિ કરવાથી સર્વ આંતરિક શત્રુ દૂર થઇ જાય છે.
સામાજિક અને અન્ય રાષ્ટ્રીય શત્રુ દૂર કરવાને માટે પણ
આજ ઉપાય છે કે ત્યાંની શુદ્ધિ, સફાઇ કરવી જોઇએ આ
કાર્યને માટે આપણામાં બળ જોઇએ, તેના ઉપદેશ આ
પ્રકારે કરેલ છે—

૬ નઃ દુષ્ટરં વ્રાયમાર્ણં સહઃ- શત્રુઓ જેને સહેલાઇ
થી પાર કરી શકે નહિ અને જેનાથી અમારું રક્ષણ થાય છે
એવા પ્રકારનું અમારામાં બળ હો. બળનાં બે લક્ષણો અહીં
કહેલાં છે. તે બળ એવું હોવું જોઇએ કે જેનું (હુન્નતરં)
ઉદ્ભવન શત્રુ કરી શકે નહિ. જ્યારે શત્રુઓ આક્રમણ કરે
ત્યારે તે પૂર્ણ પછે પરાસ્ત થાય, એવું આપણું બળ હોવું
જોઇએ. આ પ્રમાણે તે બળથી દરેક કઠિન પ્રસંગમાં અમારી
રક્ષા થાય, એવું અમારું બળ હોવું જોઇએ આ પ્રકારનું બળ
વધી જવાથી સર્વ શત્રુઓ એની મેળે જ દૂર થઇ જાય.

આ પ્રકારનું બળ વધારવાનું કાર્ય અભ્યાસરૂપિતનું છે.
અભ્યાસરૂપિત એ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના દેવ છે, તે પોતાના
જ્ઞાનના દાનથી પૂર્વે કહેલ બળ મનુષ્યોમાં વધારે છે. એટલા
માટે તેની ઉપાસના અને સ્મૃતિ પ્રાર્થના મનુષ્યોએ કરવી
જોઇએ. ઉપાસનાને સમયે આ પ્રકારે મનન કરવાથી અને
શ્રદ્ધા ભક્તિયુક્ત અન્તાકરણથી ઉપાસના કરવાથી આ સર્વ
ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

આપણી રક્ષા

કાંડ ૬, સૂક્ત ૫૩

(ઋષિઃ- વૃહસ્પતિઃ । વેવતા- નાનાદેવતાઃ)

ઘૌર્ધ્રં મ દ્વદં પૃથિવી ચ પ્રચેતસૌ શુકો બુહન્દક્ષિણયા પિપર્તુ ।

અન્નં સ્વધા ચિકિત્તાં સોમો અગ્નિર્વાયુર્નઃ પાતુ સવિતા મર્ગશ્ચ

॥ ૧ ॥

અર્થ- (પ્ર-ચેતસૌ ઘૌઃ ચ પૃથિવી ચ) ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા યુલોક અને બૂલોક (વૃહન્ શક્તઃ
દક્ષિણયા) મહા સામર્થ્યવાન સૂર્ય દક્ષિણાની સાથે (મે દ્વદં પિપર્તુ) મારી અને આ બધારી રક્ષા કરે.
(સોમઃ અગ્નિઃ) સોમાદિ વનસ્પતિ અને અગ્નિ એ (સ્વધા અનુચિકિત્તાં) પોતાની ધારણ શક્તિનું જ્ઞાન
અતુલ્લભતાથી આપે. (વાયુઃ સવિતા મર્ગઃ ચ નઃ પાતુ) વાયુ, સવિતા અને ભગ એ અમારા સર્વની રક્ષા
કરે. (૧)

ભાવાર્થ- યુલોકનો મહા શક્તિશાળી ભાગ્યવાન સૂર્ય, અન્તાદેવતાઓ વાયુ અને ભૂવાઓ અગ્નિ, સોમ, વગેરે અમારી
રક્ષા કરે. અને અમને અતુલ્લભ થાય (૧)

પુનઃ પ્રાણઃ પુનઃગત્મા ન ગેતુ પુનઃશ્ચક્ષુઃ પુનઃગર્જન્ ગેતુઃ ।

પ્રેન્નાત્તરો નો અર્ધસ્પસ્તનૂપા અન્તર્ગતિષ્ઠાતિ દુરિતાનિ વિશ્વા

॥ ૨ ॥

સં વર્ષંતા વર્ષંતા સં તન્મિરર્ગન્મહિ મર્નંતા મં દિવેન ।

સ્વર્ણ નો અઘ્ર વર્ષાવઃ કૃણોત્વનું નો માર્દુ તન્વોર્ધ પદ્ધિરિષ્ટમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ— (પ્રાણઃ ના પુનઃ ગતુઃ) પ્રાણ પ્રાણ અગારી પાને આવે, (ગત્મા ન પુનઃ ગતુઃ) અર્થાત્ અગારી પાને ફરીથી આવે (પુનઃ-ચક્ષુઃ પુનઃ અસુ ન ગતુઃ) ફરીથી ચક્ષુ અને ફરીથી પ્રાણ અગારી પાને આવે । (ન-દરણઃ તન્ વાઃ વર્ષાનરઃ) ન દબાનારો શરીરનો રક્ષક સ્વર્ણનો નેતા આત્મા (ન વિશ્વા દુરિતાનિ) અગારી અર્ધ પાંખોને જાળુના છતાં (અન્તર્ ગતિષ્ઠિતિ) અન્તર પડે છે (૨)

(વર્ષંતા વર્ષંતા સં) તેજ અને પ્રક્રિયારૂઢ દ્રવ્યથી અગ્રિ યુગ્મન યજ્ઞએ । (તન્મિ ર્ગા) ઉત્તમ શરીરથી અગ્રિ યુક્ત યજ્ઞએ । (દિવેન મનસા સ અગમદિ) કલ્યાણમય વિચારયુક્ત મનથી અગ્રિ યુક્ત યજ્ઞએ । (સ્વર્ણ ના અઘ્ર વર્ષાવઃ કૃણોતુ) અઘ્ર કારીગર પરમાત્મા અમને અહીં ઉત્તમ બનાવે । (તન્ વાઃ તન્વ વિરિષ્ટ) જે અગારી શરીરમાં કદ અપનાવે ભાગ હોય (માર્દુ માર્દ) તેને અનુકૂળતાથી શુદ્ધ કરે । (૩)

આપાદ્ય— આપાદ્ય આપાદ્ય, યજુ અર્ધિ સર્વ સંક્રિયો પુરોહિત પ્રમદે અમને ફરીથી પ્રાપ્ત થાવો અમે પુષાદને માથે કરી શકતા નથી કારણ કે જાગી આપાદ્ય અગારીમાં દબેલા અમને પડે છે । (૨)

અમને પ્રક્રિયારૂઢ અગ્ર, તેજ ઉત્તમ શરીર, ઉત્તમ કલ્યાણમય વિચાર કરનાર મન પ્રાપ્ત થાવો અગારી શરીરમાં જે કાર્ત્ત્વિનિરક્ષક પદાર્થ દાખલ થયેલ તેવો તે પરમધર્મથી ચોખ્ખોથી દૂર થઈ જાય અને અગારી શુદ્ધિ થાય । (૩)

આપાદ્ય રક્ષા

આ સક્રિય આપાદ્ય સર્વ પ્રકારે રક્ષા થાય એ જાણવની ઉત્તમ પ્રથના છે દ્વિતીય પ્રથના કહ્યું છે કે—

માત્રમા પ્રાણઃ અશુઃ, ચક્ષુઃ ન પુનઃ ગતુઃ । (મ ૨)

" આત્મા પ્રાણ અર્ધિ, વગેરે સર્વ સંક્રિયો ફરીથી અગારી પાસે આવે " અર્થાત્ પોતાદિને લીધે ક્રીડાપર જે વિવિધ આપાદિઓ આવે છે તેમાંથી અશુ વગેરે અન્ય ધન્ધલો રોગને લીધે રિક્ત થઈ જાય છે બધીક વાર તે ધન્ધલ તદ્દન નાશ પામે જે આત્મા અને પ્રાણ પશુ ચાલવા નહીં । એટલે કે તે માણસ શરીર જાય છે અર્થાત્ અગારી શરીર એટલું રોગી બની જાય છે કે અનુષ્ઠ વર્ષો પશુ જાય છે આટલી રોગ થતા જતાં પશુ આત્મા, પ્રાણ, ચક્ષુ શ્રોત્ર, વગેરે સર્વ સંક્રિયો ફરીથી અગારી શરીરમાં પૂર્વવત્ ઉત્તમ અવસ્થામાં આપીને વસે અર્થાત્ રોગ વગેરે આપાદિ આવવા છતાં પશુ પૂર્વવત્ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાયો આ

આરોગ્ય કદ રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેનો વિચાર પડેલા મર્મમાં દર્શાવે છે

(યો વૃદ્ધચક્ષુઃ મય સચિતા) છુતોકનો મદા સાર્થર્થજી શી શુદ્ધ કરનારો સર્વ, (યાચુ) અન્તરિક્ષનો વાયુ અને (વૃષ્ટિવર્ષા અગ્રિ સોમ) પૃથ્વીપરનો અગ્રિ અને મોખાદિ વનરપતિઓ । (અનુ સ્વષ્ઠા ચિકિત્સા, વાતુ, પિપ્પલું) અનુકૂળતાથી પેતાની ધારકશક્તિ આવે, અગારી રક્ષા કરે અને પૂર્ણતા કરે । (મ ૧)

સુલોકમાં જે સર્વ છે તે પોતાના પ્રગાથિત કિરણોથી સર્વનો શુદ્ધ કરે છે સર્વ જગત્તે છે અને સર્વના શુદ્ધ કરીને પૂર્ણ કરે છે અન્તરિક્ષમાં જે વાયુ છે તે સર્વના પ્રાણ બનાવે સર્વને જીવન આપે છે પરિત્ર અને પુષ્ટ બનાવે છે અને દીર્ઘ અયુષ્ય આવે છે પૃથ્વીપરની સોમ વગેરે વનરપતિઓ રોગ દૂર કરીને સર્વનું આરોગ્ય વધારે છે અને

સર્વને દિવાળી બનાવે છે. અર્થાત્ આત્મા, પ્રાણ અને મનુષ્ય ફરી ફરીમાં સ્થિર થવાની કાંચે (૧) સર્વ પ્રકાર, (૨) વાયુ અને (૩) વનસ્પતિઓ અગ્નિ સદાય કરવા માટે છે. તેમના સ્થા-પોઝ સેવનથી આસન મનુષ્ય બનેલો મનુષ્ય પણ ફરી સ્વસ્થ નિરોગી બની શકે છે, તેથી—

વવસા વર્ચસા, દિવેલ મનસા સં જગન્મહિ ।

(મં. ૩)

“ દુઃખાદિ, અભયન, તેજસ્વિતા, અને શુભ વિચારવાળું મન પ્રાપ્ત થાય શકે છે. ” આરોગ્ય આદનારા મનુષ્યને માટે ઉચિત છે કે તે પોતાના મનને શુભ મંત્રોગ વિચારોથી સુક્ર કરે કારણ કે વિચારો શુદ્ધ રહે તો દુષ્ટપણું, શુરાઈ, નકક બાવી શકતી નથી. સ્વભાવ તેજસ્વી બનાવે, અને શુદ્ધ દુઃખાદાર કરીને ઉત્તમ આરોગ્યનું સાધન બનાવે. આટલું કર્યા પછી પણ જે કોઈ રોગખીજ વા દોષ કરીરમાં છુટી ગયો હોય તેને દૂર કરવા માટે આવી પ્રાર્થના કરે—

વષ્ટા ના સ્વઃ વય્ વિરિષ્ટં માર્ષું । (મં. ૩)

“ હવે અમારા કરીરના રોગાદિને દૂર કરીને અમારા ઉદ્ધતા કરે. ” કારણ કે મનુષ્યોને પ્રવત્ત થવા હતા પણ

કેટલીક અશુદ્ધિઓ થઈ જાય છે અને દોષ છુટી જાય છે. હવેની પ્રાર્થના કરવાથી તે સર્વ દોષ દૂર થઈ જાય છે. કારણ કે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવાથી મનમાં એક પ્રકારનું આદ્યુત દેવી જગ પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી સર્વ દોષ અને રોગખીજ તથા અન્ય વિપત્તિઓ દૂર થઈ જાય છે, અને મનુષ્ય નિર્દોષ થઈ જાય છે. કેટલે એમ ન સમજે કે પ્રત્યેકથી જુગાપીને મનુષ્ય દેશ પણ દેશ અથવા પાપ કરી શકે છે. એ કદાપિ બની શકતું નથી, કારણ કે—

સંધ્યાનરઃ, અદ્યચઃ, મનુષ્યાઃ, વિશ્વા દુર્ભિમાગિ
અન્તઃ સિદ્ધાન્તિ । (મં. ૨)

“ સર્વ જગતના નેતા, કદી ન દગાનારો, કરીરની રક્ષા કરતો કરતો અને અમારા સર્વ પાપોનું નિર્મિત્ર કરતો કરતો અમારામાં રહે છે, જ્યારે તે જગતની રક્ષાને અંદર રહે છે ત્યારે નેતાથી જુગાપીને કોઈ પણ પાપ કેમ કરી શકાય ? અર્થાત્ તે અર્થ અગત્ય છે. આમાં સર્વ સાદા અને માફી કરીને ને જોઈ છે, એટલા માટે મેં પ્રાર્થના કરી જેથી જેથી આત્મિક જગ પ્રાપ્ત થઈ શકે,

આ રીતેથી મનુષ્ય નીરોગી બની શકે છે અને પોતાની ઉર્જાનું સાધન બનાવી શકે છે,

પોતાની રક્ષા

કાંદ ૬, સૂક્ત ૧૦૭

(ગાંધીઃ- કાર્યાગિઃ । રેવના- વિધાનિય)

વિશ્વજિત્રાપમાણાર્થે મા પરિં વૈદિ ।

આર્યમાણે દ્વિપાચ્ચ સર્વે નો રક્ષ ચતુર્ણાદ્યર્થે નુઃ રમ્ય ।

આર્યમાણે વિશ્વજિતે મા પરિં વૈદિ ।

વિશ્વજિત્ર દ્વિપાચ્ચ સર્વે નો રક્ષ ચતુર્ણાદ્યર્થે નુઃ રમ્ય

॥ ૧ ॥

॥ ૨ ॥

વિશ્વજિત્કલ્યાણર્થે મા પરિં દેહિ ।

કલ્યાણિ દ્વિપાચ્ચ સર્વે નો રક્ષ ચતુષ્પાદ્યર્થ નઃ સ્વમ્

॥ ૩ ॥

કલ્યાણિ સર્વવિદે મા પરિં દેહિ ।

સર્વવિદે દ્વિપાચ્ચ સર્વે નો રક્ષ ચતુષ્પાદ્યર્થ નઃ સ્વમ્

॥ ૪ ॥

અર્થ — હે (વિશ્વજિત) જગદગ્રેષ્ઠ ! (મા કલ્યાણર્થ પરિદેહિ) મને કલ્યાણ કરનારી શક્તિને આધીન કર । હે કલ્યાણી ! આરૂં ધન, દ્વિપાદ અને ચતુષ્પાદ સર્વની રક્ષા કર. (૩)

હે કલ્યાણી ! (મા સર્વ-વિદે પરિદેહિ) મને સર્વજ્ઞની ખાને પહોચાડ. હે સર્વજ્ઞ ! આરૂં ધન, દ્વિપાદ અને ચતુષ્પાદની રક્ષા કર. (૪)

વાચક — જગતને પાપની ઈન્દ્રા કરનારા રક્ષાને સ્વાધીન રક્ષાણીય વસ્તુ માન્ય કરે. તે રક્ષક સર્વની યથાધિકાર રક્ષા કરે રક્ષક તે એક પગાને વિશેષ વિશ્વધીની પાસે આપે અને તે વિશેષ વિશ્વધી યાત્રી થાય રક્ષા કરે આ સર્વ રક્ષા સર્વના કરવાનું માત્ર હો. અર્થાત્ સર્વની સ્વાધી સર્વનું યથારોગ્ય ઉત્તમ કલ્યાણ હો કલ્યાણ ધાય એના અર્થ એ છે કે અર્થ વિશેષ જ્ઞાનીની પાસે રહે કારણ કે સર્વ પ્રાર્થનુ મધ્યમ જ્ઞાનથી જ થાય છે (૧-૪)

આ સૂક્તથી નીચેના ભેષ પ્રાપ્ત થાય છે — (૧) દરેક પોતાની અન્દર રક્ષા કરવાની શક્તિ પધારવી જોઇએ (૨) હું વિજય પ્રાપ્ત કરીશ જ એની અદ્વિતીય શક્તિ પધારવી જોઇએ (૩) સર્વને અધિકથી અધિક કલ્યાણ કરાવે માટે ચત્ત કરવો જોઇએ (૪) જ્ઞાનીની સમિતિમાં બધાએ રહેવું જોઇએ જેથી અત્યેકને સાચુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.

રક્ષાની આર્થના

કાંકે ૭, સૂક્ત ૫૧

(ક્રાંતિ - અક્ષિત્રા । દેવતા - ઇન્દ્ર, વૃહસ્પતિ)

વૃહસ્પતિર્નિઃ પરિં પાતુ પુષ્પાદુતોત્તસ્માદર્ધરાદણ્યોઃ ।

• ઇન્દ્રઃ પુરતાદુત મધ્યુતો નઃ સપ્તા મલિમ્યાં ધરિયઃ કુળોતુ

॥ ૧ ॥

અર્થ — (વૃહસ્પતિ ન પશ્યત, ઉત ઉત્તરસ્માન્) જ્ઞાનનો સ્વાધી અમને પાછળથી, ઉત્તર દિશા-આધી, (અધરાત્ અણ્યોઃ પાતુ) નીચેના ભાગથી પાપી પુરુષથી બચાવે. (સપ્તા ઇન્દ્રઃ) મિત્ર પ્રભુ (પુરસ્તાત્ ઉત મધ્યત) આગળથી અને વચ્ચેથી (મલિમ્યાં ધરીયઃ ન કુળોતુ) મિત્રોમાં શ્રેષ્ઠ અમને બચાવે. (૧)

વાચક — જ્ઞાન આપનાર પાછળથી, ઉપરથી, અને નીચેથી બધાનું બદારથી અમારી રક્ષા કરે અને મિત્ર અમારી રક્ષા કરે મુખથી (આગળથી) અને વચ્ચેથી રક્ષાનથી કરે (૧)

જ્ઞાન દેવારે અને સહાયક મિત્ર એ જન્મે રક્ષા કરે છે એક બદારથી રક્ષા કરે છે અને એક બદારથી રક્ષા કરે છે. પરમાત્મા જ્ઞાન આપીને બદારથી અને મિત્ર બનીને બદારથી અને સર્વ બાહ્યથી અમારી રક્ષા કરે છે પાદક આ રક્ષાનું અનુભવ કરે અને તે પરમાત્માને પોતાનો સાચો મિત્ર ખાને

સુરક્ષિતતાની પ્રાર્થના

કાંડ ૫, સૂકત ૨૪

(ઋષિઃ- વયશી । દેવતા- બ્રહ્મકર્મામા, નાનાદેવતાઃ)

સવિતા પ્રસવાનામધિપતિઃ સ માવતુ ।

અસ્મિન્બ્રહ્મણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧ ॥

અગ્નિર્વનસ્પર્તાનામધિપતિઃ સ માવતુ ।

અસ્મિન્બ્રહ્મણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૨ ॥

દ્યાવાપૃથિવી દાતૃણામધિપત્ની તે માવતામ્ ।

અસ્મિન્બ્રહ્મણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૩ ॥

વરુણોઽપામધિપતિઃ સ માવતુ ।

અસ્મિન્બ્રહ્મણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૪ ॥

મિત્રાવરુણૌ વૃષ્ટ્યાધિપતી તૌ માવતામ્ ।

અસ્મિન્બ્રહ્મણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૫ ॥

અર્થ— (અસ્મિન્ બ્રહ્મણિ) આ બ્રહ્મણશ્ચમાં, (અસ્મિન્ કર્મણિ) આ કર્મમાં (અસ્યાં પુરોધાર્યાં) આ પુરોહિતના અતુલાનમાં, (અસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યાં) આ પ્રતિષ્ઠામાં (અસ્યાં ચિત્ત્યાં) આ ચિન્તનમાં, (અસ્યાં આકૂત્યાં) આ અકલ્પમાં (અસ્યાં આશિપિ) આ આશીર્વાદમાં (અસ્યાં દેવહૂત્યાં) આ દેવોની પ્રાર્થનામાં, (સ્વ-આ-હા) આત્મ સર્વસ્વનું સમપર્ણ કરું છું. આ સમયે (સઃ પ્રસવાનામ્ અધિપતિઃ સવિતા મા અવતુ) તે સર્વ ચેતનાઓનો અધિપતિ પ્રેરક પરમેશ્વર મારી રક્ષા કરે. (૧) (સઃ વનસ્પતી-નાં અધિપતિઃ અગ્નિઃ મા અવતુ) તે વનસ્પતિઓનો અધિપતિ અગ્નિ મારી રક્ષા કરે. (૨) (તે દાતૃણાં અધિપત્ની દ્યાવાપૃથિવી મા અવતાં) તે દાતાઓનો અધિપતિ દ્યાવાપૃથ્વી મારી રક્ષા કરે. (૩) (સઃ અપાં અધિપતિઃ વરુણઃ મા અવતુ) તે જળનો અધિપતિ વરુણ મારી રક્ષા કરે. (૪) (તૌ વૃષ્ટ્યા અધિ-પતી મિત્રાવરુણૌ મા અવતાં) તે બન્ને વૃષ્ટિના અધિપતિ મિત્ર અને વરુણ મારી રક્ષા કરે. (૫)

मरुतः पर्वतानामधिपतयस्ते मावन्तु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायामस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ ६ ॥

सोमो वीरुधामधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायामस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ ७ ॥

वायुरन्तरिक्षस्याधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायामस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ ८ ॥

सूर्यश्चक्षुषामधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायामस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ ९ ॥

चन्द्रमा नक्षत्राणामधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायामस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ १० ॥

इन्द्रो विषोऽधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायामस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ ११ ॥

मरुतां पिता पञ्चानामधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायामस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ १२ ॥

अर्थ— (ते पर्वतानां अधिपतयः मरुतः सा अवन्तु) ते पर्वतानां अधिपति भूते। भारी रक्षा
५३. (६) (सः वीरुधां अधिपतिः सोमः सा अवतु) ते औषधिज्योऽथो अधिपति सोम भारी रक्षा
५३. (७) (सा अन्तरिक्षस्य अधिपतिः वायुः सा अवतु) ते अन्तरिक्षेनो अधिपति वायु भारी रक्षा
५३. (८) (सचक्षुषां अधिपतिः सूर्यः सा अवतु) ते नेत्रेनो अधिपति सूर्य भारी रक्षा कदे. (९) (सः
नक्षत्राणां अधिपतिः चन्द्रमाः सा अवतु) ते नक्षत्रेनो अधिपति चन्द्र भारी रक्षा कदे. (१०) (सः
देवः अधिपतिः इन्द्रः सा अवतु) ते बुद्धेः अधिपति इन्द्र भारी रक्षा कदे. (११) (सः पञ्चानां
अधिपतिः मरुतां पिता सा अवतु) ते पृथुज्योऽथो अधिपति भूतिपिता भारी रक्षा कदे. (१२)

મૃત્યુઃ પ્રજાનામધિપતિઃ સ માવતુ ।

અસ્મિન્નગ્રહણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧૩ ॥

યમઃ પિતૃણામધિપતિઃ સ માવતુ ।

અસ્મિન્નગ્રહણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧૪ ॥

પિતરઃ પરે તે માવન્તુ ।

અસ્મિન્નગ્રહણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧૫ ॥

તતા અવરે તે માવન્તુ ।

અસ્મિન્નગ્રહણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧૬ ॥

તતસ્તતામહાસ્તે માવન્તુ ।

અસ્મિન્નગ્રહણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧૭ ॥

અર્થ—(સઃ પ્રજાનાં અધિપતિઃ મૃત્યુઃ મા અવતુ) તે પ્રજાઓનો અધિપતિ મૃત્યુ ભારી રક્ષા કરે. (૧૩) (સઃ પિતૃણાં અધિપતિઃ યમઃ મા અવતુ) તે પિતૃઓનો અધિપતિ યમ ભારી રક્ષા કરે. (૧૪) (તે પરે પિતરઃ મા અવન્તુ) તે પૂર્વના પિતરે ભારી રક્ષા કરે. (૧૫) (તે અવરે તતાઃ મા અવન્તુ) તે પાછળના પિતામહ ભારી રક્ષા કરે. (૧૬) (તે તતઃ તતામહાઃ મા અવન્તુ) અમારા વડા હાહા (પ્ર પિતામહ) ભારી રક્ષા કરે. (૧૭)

પોતાની સુરક્ષિતતા

ગોનોપદેશનું કર્મ, અન્યાન્ય પુરુષાર્થ, વજન યાજન, સર્વની સ્થીરતા અને સદ્ગતા વધારનારું કર્મ, ચિત્તથી ચિંતન મનન ઇત્યાદિ કર્મ, સંકલ્પ, આશીર્વાદ દેવો અને લેવો, ઇશ્વરની સ્તુતિ આર્યના આદિ કર્મ તથા જે જે કર્તવ્ય કર્મ મનુષ્ય કરે છે, તેમાં સર્વ દેવતાઓ અને તે દેવતાઓનો પ્રેરક પરમાત્મા ભારી રક્ષા કરે. આ આર્યનાં આ સુકૃતમાં છે. આ આશય સ્પષ્ટ છે તેથી અધિક સ્પષ્ટિકરણની આવશ્યકતા નથી.

પોતાની રક્ષા માટે પ્રાર્થના

છંદ ૬, સૂકત ૪૭

(અગ્નિ - અગ્નિદા પ્રતિષ્ઠા : ૧ અગ્નિ, ૨ વિશ્વેદેવા, ૩ મુષન્તા)

અગ્નિઃ પ્રાતઃસવને પાત્વસ્માન્વૈશ્વાનરો વિશ્વઃકૃદ્વિશ્વઃશમૂઃ ।

સ નઃ પાવકો દ્રવિણે દધાત્વાયુષ્મન્તઃ સહર્મક્ષાઃ સ્યામ ॥ ૧ ॥

વિશ્વં વૃવા મરુત દન્દ્રો અસ્માન્સ્મિન્દ્વિતીયે સર્વને ન જાઠુઃ ।

આયુષ્મન્તઃ પ્રિયમેષાં વર્દન્તો વ્યયં વૃવાનાં સુમતૌ સ્યામ ॥ ૨ ॥

હવં તૃતીયં સર્વનં કવીનામૃતેન ચે ચમસમૈરપન્ત ।

તે સૌધન્વનાઃ સ્વરાનજાનાઃ સ્વિદિ નો અમિ વસ્યો નયન્તુ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(વૈશ્વાનર) વિશ્વનો આલક (વિશ્વઃકૃત) વિશ્વનો સર્વગહાર, (વિશ્વશમૂ) વિશ્વને શાન્તિ આપનાર (અગ્નિ) પ્રકાશદેવ (પ્રાતઃ સવને અસ્માન્ પાતુ) પ્રાતઃ કાળના યજ્ઞમા અમારી રક્ષા કરે (સ પાવક ન દ્રવિણે દધાતુ) તે પવિત્ર કરનારો અમને સર્વને ધનની વચ્ચે રાખે, અને તેથી અમે (આયુષ્મન્ત સહર્મક્ષા સ્યામ) દીર્ઘઆયુષ્યવાળા અને સાથે યોજન કરનારા થઈએ. (૧)

(વિશ્વેદેવા મરુત દન્દ્ર) સર્વ દેવ, મરુત અને ઇન્દ્ર એ સર્વ (અસ્માન્ અસ્મિન્ દ્વિતીયે સવને ન જાઠુઃ) આ દ્વિતીય યજ્ઞમા અમને તે દેવ ન કરે (આયુષ્મન્ત) દીર્ઘઆયુવાળા અને (પ્રિય વર્દન્ત) પ્રિય યોજનારા બનીને, (વ્યય વૃવા દેવાના સુમતૌ સ્યામ) અમે એ દેવાની સુમતિમાં રહીએ અર્થાત્ તેમના ઉત્તમ આશીર્વાદ અમને મળે (૨)

(ચે ચમસ ચૈરપન્ત) એ અમસને—અમથાને—હવનને માટે પ્રેરિત કરે છે (કવીનામૃતેન) તે કવિઓના સત્ય પાલનથી, (હવ તૃતીય સવન) આ ત્રીજો યજ્ઞમા થાય છે. (તે સૌધન્વના સ્વ આનજાના) તે ઉત્તમ ધનુષ્ય ધારણ કરનારા વીર આત્માનું તેજ પ્રાપ્ત કરતા કરતા (ન સ્વિદિ વસ્ય અમિનયન્તુ) અમારા ઉત્તમ યજ્ઞને ઉત્તમ કૃણ પ્રતિ લઈ લાવ. (૩)

ધ્યેયરના ગુણ

આ સૂકતના પ્રથમ અર્થમાં ધ્યેયરના ગુણ યોષક શબ્દો છે જે વિચાર કરવા જેવા છે

૧ વૈશ્વાનર - સર્વ વિશ્વનો આલક, જે સર્વ વિશ્વમાં રહીને વિશ્વને આયગ વધારે છે.

૨ વિશ્વઃકૃત - સર્વ વિશ્વને બનાવનાર, જન્મતું નિર્માણ કરનાર,

૩ વિશ્વ-શા-મૂ-જેનાથી વિશ્વને સુખ અને શાન્તિ મળે છે,

૪ સ્વાગ્ના - પ્રકાશ દેનારો, ચેતના દેનારો દેવ

આ સર્વ શબ્દો અને વિશેષત મહેવા ગણ શબ્દો સર્વના નિર્માતા એક પ્રભુના ચોતક ॥ આ ઇશ્વર અમારી સર્વની રક્ષા કરે તેની કૃપાથી અમારું આયુષ્ય વધે, અને અમારી ત્રાગણ કામના સિદ્ધ થાય, અમે અહર અહર (પ્રિય વર્દન્તઃ) પ્રિય સંભાળણ કરીએ અને એનું આયરણ કરીએ કે જેથી (વ્યય વૃવાનાં સુમતૌ સ્યામ) અમે દેવાના ઉત્તમ આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરીએ અમારી બાળનમાં દેવાની ઉત્તમ શુદ્ધિ રચી રાખીએ અને (સ્વ. આનજાનાઃ) આમારો આત્મા પ્રકાશિત થાય.

આ સૂકતનો ઉત્તમ ઉપદેશ પાક નિત્ય રમરણુમા રાખે

અમારી રક્ષા

કાંડે ૬, સૂકત ૭૬

(ઋષિ:- અયર્વા । દેવતા- સંસ્કાન:)

અયં નો નમસસ્પતિઃ સંસ્કાનો અમિ રક્ષતુ । અસમાતિ ગૃહેષુ નઃ ॥ ૧ ॥

ત્વં નો નમસસ્પતૃ ઋજૈ ગૃહેષુ ધારય । આ પુષ્ટમેત્વા વસું ॥ ૨ ॥

દેવં સંસ્કાન સહસ્રપોપસ્યેશિષે ।

તસ્ય નો રાસ્વ તસ્ય નો ધેહિ તસ્ય તે મક્તિર્વાસઃ સ્યામ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (અયં સંસ્કાનઃ નમસઃ પતિઃ) આ વૃદ્ધિ કરનાર આકાશ પાલકદેવ (નઃ અભિરક્ષતુ) અમારી રક્ષા કરે. તેમજ (નઃ ગૃહેષુ અસમાતિ) અમારા ઘરોમાં અસામાન્ય ધન રહે. (૧)

હે (નમસઃ પતે) આકાશના સ્વામી દેવ ! તું (ત્વં નઃ ગૃહેષુ) અમારા ઘરોમાં (નઃ ઋજૈ ધારય) અમને પ્રભૂત અન્ન આપ. અને (પુષ્ટં વસુ આણતુ) પુષ્ટિકારક ધન પણ અમારી પાસે આવે. (૨)

હે (દેવ સંસ્કાનઃ) વૃદ્ધિ કરનારા દેવ ! તું (સહસ્રપોપસ્ય ઈશિષે) હજારો પુષ્ટિઓનો સ્વામી હો. તેથી (તસ્ય નઃ રાસ્વ) તે પુષ્ટિઓ અમને આપો. (તસ્ય નો ધેહિ) તે અમને આપે. (તસ્ય તે મક્તિર્વાસઃ સ્યામ) તેવો તું, તારા અમે ભાગીદાર બનીએ. (૩)

ભાવાર્થ— હે વૃદ્ધિ કરનારા ઈશ્વર ! અમારી રક્ષા કર અને અમારા ઘરોમાં ધન સમૃદ્ધિ પ્રદાન કર (૧)
હે ઈશ્વર ! આ અમારા ઘરોમાં ધન, ભગ, અને પુષ્ટિ આપ. (૨)
હે વૃદ્ધિ કરનારા દેવ ! તારી પાસે હજારો પોષક શક્તિઓ છે, તેમાંથી થોડીક અમને આપ તારા પોષણ સામર્થ્યના ભાગીદાર અમે બનીએ (૩)

ધર્મરના ભક્ત

પરમેશ્વર સર્વનો પોષણ કરતાં છે, તે સર્વને ધન, જ્યેષ્ઠ્ય, અન્ન તેજ અને પુષ્ટિ આપે છે, તેટલા માટે તે દેવ અમને પોષણનાં સાધન આપે, અને તેમનો યોગ ઉપયોગ કરીને અમે સર્વ હૃદયુષ્ટ અને ધનધાન્ય સ પલ શક્ય.

બળ પ્રાપ્ત કરવું

કાંડે ૬, સૂકત ૧૦૧

(ઋષિ:-અયર્વાજિત્રાઃ । દેવતા-મદ્રાજપતિઃ)

આ વૃષ્ણાયસ્વ શ્વસિહિ વર્ધસ્વ પ્રથર્થસ્વ ચ ।

યથાક્લં વર્ધતાં શોપસ્તેને યોપિતમિર્ઝાહિ ॥ ૧ ॥

અર્થ— (આ વૃષ્ણાયસ્વ) તું બળવાન બન, (શ્વસિહિ) ઉત્તમ પ્રાણ ધારણ કર, (વર્ધસ્વ પ્રથર્થસ્વ ચ) વધ અને તારા અંગોને વિસ્તૃત કર. (યથા શોપઃ અક્લં વર્ધતામ્) જેથી પ્રજનન અંગ પુષ્ટ થાઓ અને તું (તેન યોપિતં હત્ જહિ) તેનાથી તું જીને પ્રાપ્ત થા (૧)

ભાવાર્થ— હે મનુષ્ય ! આ બળવાન બન, પ્રાણવું બળ વધાર, શરીર પુષ્ટ કર, અને જૂન બળવાન તથા ઉત્સાદયુક્ત બનાવ આ પ્રમાણે સર્વ શરીર ઉત્તમ પુષ્ટ થયા પછી જીને પ્રાપ્ત કર (૧)

અર્થાત્ અમારી ઇન્દ્રિયોમાં તે દૈવી શક્તિ ઉત્તમ પ્રકારે કામ કરવામાં સમર્થ થાય

સમ ત્રપિ શબ્દ મનુષ્યના શરીરની ઇન્દ્રિયોનો વાચક છે. એ નેત્રો, બે કાન, બે નાક, એક મોંઢું (વાગિન્દ્રિય) આ

સાત ત્રપિ છે અથવા-ત્વચા, નેત્ર, કાન, શ્રવણ, નાક, મન, અને શુદ્ધિ આપણુ સમ ત્રપિ છે. તેમનામાં દૈવી શક્તિ છે. એમ જ્ઞાત્રીને તેમને દેવતાશ્રય બતાવવાનો યત્ન મનુષ્ય કરે અને સર્વ પ્રકારે સમર્થ થઈને કૃતકૃત્ય બને.

આત્મબળ

કાંડ ૫, સૂક્ત ૧૬

(ત્રપિ:- વિદ્યામિત્રા : દેવતા- એકવૃષ)

યદ્યેકવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૧ ॥ યદિ દ્વિવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૨ ॥
યદિ ત્રિવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૩ ॥ યદિ ચતુર્વૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૪ ॥
યદિ પચ્ચવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૫ ॥ યદિ ષટ્વૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૬ ॥
યદિ સપ્તવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૭ ॥ યદિ અષ્ટવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૮ ॥
યદિ નવવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૯ ॥ યદિ દશવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૧૦ ॥
યદ્યેકાદશોઽસિ સોઽપંદકોઽસિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ— (યદિ એકવૃષઃ, દ્વિવૃષઃ, ત્રિવૃષઃ, ચતુર્વૃષઃ, પચ્ચવૃષઃ, ષટ્વૃષઃ, સપ્તવૃષઃ, અષ્ટવૃષઃ, નવવૃષઃ, દશવૃષઃ, અસિ) એ તું એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ શક્તિઓથી યુક્ત છે: તો (સૂજ) બળ ઉત્પન્ન કર, નહિ તો (અરસઃ અસિ) તું નિઃસશ્વ જ રહેશે. તેમ જ એ તું (એકાદશા અસિ) અગિઆરમાં છે, તો (અપંદક અસિ) તું પ્રાકૃતિક જીવનરસથી રહિત છે. (૧-૧૧)

મનુષ્યમાં દસ ઇન્દ્રિય શક્તિઓ છે. પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયમાં ઘણી મોટી વૃષશક્તિ, અથવા અન્ય શક્તિ પશુ રહેલી છે. શરીરમાં રહેનારો આત્મા આ સર્વ શક્તિઓથી યુક્ત રહે છે. આત્મા શરીરમાં આવ્યા પછી તેને માટે જોગ્ય છે કે તે પોતાનું બળ વધારે, એ તે બળ વધારશે નહિ તો જરૂર નિઃસશ્વ તેનું બળ ઘટી જશે બળ ઘટે નહિ એટલા માટે તે બળ વધારવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખે એ ઉચિત છે. જે સમયે આ અગિઆરમાં શુદ્ધ આત્મા અર્થાત્ દેહથી વિરહિત આત્મા બને તે સમયે તેની પાસે આ પ્રાકૃતિક શક્તિઓ દોઢી નથી આ સમયે તે દેવજ આરિમક શક્તિથી જ યુક્ત રહે છે અને તે આખું શક્તિ હોમ છે. તેથી તે વખતે વધપાટ કામ પણ ચાલુ શકતી નથી.

સત્યનો વિજય

કાંઠે ૫, સૂક્ત ૧૫

(ઋષિઃ- વિશ્વામિત્રઃ । દેવતા- વનસ્પતિઃ)

एका च मे दशं च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ १ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

द्वे च मे विशतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ २ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

तिस्रश्च मे त्रिंशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ३ ॥

भृतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

चतस्रश्च मे चत्वारिंशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ४ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

पञ्च च मे पञ्चाशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ५ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

षट् च मे षष्टिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ६ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

सप्त च मे सप्ततिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ७ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

अष्ट च मेऽशीतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ८ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

नव च मे नवतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ९ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

दशं च मे शतं च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ १० ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

અર્થ— હે (ઋતાવરિ ઋતજાતે ઓપધે) સત્ય પાલક અને સત્યથી ઉત્પન્ન થએલ ઔષધિ તું (મધુલા) મધુરતા ઉત્પન્ન કરનારી થઈને (મે મધુ કરઃ) મારે માટે સર્વત્ર મધુરતા ઉત્પન્ન કર. (મે एका च दश च अपवृत्तारः) મારે માટે એક અથવા દશ નિંદા કરનારા કેમ ન હોય ! આ પ્રકારે (द्वे विशतिः च) બે અને વીસ, (तिस्रः त्रिंशत् च) ત્રણ અને ત્રીસ (चतस्रः चत्वारिंशत् च) ચાર અને ચાલીસ, (पञ्च पञ्चाशत्) પાંચ અને પચાસ, (षट् षष्टिः च) છ અને સાઠ (सप्त सप्ततिः च) સાત અને સીત્તર (अष्ट अशीतिः च) આઠ અને એ઼સી (नव नवतिः च) નવ અને નેહું (दश शतं च) દશ અને સો

येन कृशं घ्राजयन्ति येन हिन्वन्त्यातुरम् ।

तेनास्य ब्रह्मणस्पते धनुर्विवा तानया पसः ।

॥ २ ॥

आहं तनोमि ते पसो अघि ज्यामिव धन्वनि ।

क्रमस्वशी इव रोहितमनवग्लायता सदा ।

॥ ૩ ॥

અર્થ—હે (બ્રહ્મણસ્પતે) શાની । (યેન કૃશં ઘ્રાજયન્તિ) જેથી દુબળા, ક્ષીણ મનુષ્યને પુષ્ટ બનાવે છે, (યેન આતુરં હિન્વન્તિ) જેથી રોગીને સમર્થ બનાવે છે. (તેન) તે ઉપાયથી (અસ્ય પસઃ ઘનુઃ) આ તાનય) તેનું અંગ ધનુષ્યની જેમ ફેલે. (૨)

(અહં તે પસઃ તનોમિ) હું તારી ઇન્દ્રિયોને ફેલાવું છું. (ઘન્વનિ અઘિ જ્યામ્ હવ) જેવી રીતે ધનુષ્ય ૫૨ દોરીને તાણી બાંધે છે. (ક્રશઃ રોહિતમ્ હવ) જેવી રીતે રીંછ હરણ ૫૨ તરાપ મારે છે, તેવી રીતે (અનવગ્લાયતા સદા ક્રમસ્વ) ન યાકતાં આક્રમણ કરે. (૩) (બુધો અર્થવં. ૪૧૪૭)

આવાર્થ— હે શાની પુત્ર । જે ઉપાયથી ક્ષીણ મનુષ્યને પુષ્ટ કરે છે અને રોગીને નિરોગી બનાવે છે તે ઉપાયથી તમારા અંગ રોગી અને નિર્જળ લોકો નીરોગ અને બળવાન બને (૨)

ધનુષ્યની દોરીની જેમ શરીરમાં બળ અને યોગ્યપણું આપી ભય અને એવું બળ પ્રાપ્ત કરે કે જેમ રીંછ હરણ ૫૨ હુમલો કરે છે તેમ ન યાકતાં હુમલો કરે. (૩)

આર પ્રકારનું બળ

આ સૂક્તમાં આર પ્રકારનું બળ કહેલું છે. દરેક આ આર પ્રકારનું બળ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. (૧) આ છુપાયેલું-આ વીર્યનું બળ છે. શરીર વીર્યવાન હોય. (૨) સ્વાસિદિ-આયુનું બળ વધે, અમનું સહેજ કાચું કરતાં સ્વાસ લાભવાન જોઈએ. (૩) ઘર્ષસ્વ-શરીરની લંબાઈ પહોળાઈ ધર્માત્મ હોય. મનુષ્ય ખૂબ જ પુષ્ટ, ઉત્સાદયુક્ત દેખાવો જોઈએ, અને (૪) પ્રચયસ્વ-દરેક અવયવ શરીર રીતે પુષ્ટ બનેલો હોય. આ આર પ્રકારના બળનું વર્ણન છે. મનુષ્યે આ આર પ્રકારનાં બળ પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ. વીર્ય, આયુ, શરીરની શક્તિ અને પુષ્ટી આ આર પ્રકાર છે. દરેક મનુષ્યે પોતાનું શરીર આ ચતુર્વિધ બળોથી યુક્ત કરવું જોઈએ.

કોઈ પણ મનુષ્ય એ તે કારણે રોગી અથવા દુબળો બની જાય. હેમ-તો તેને આટે તે ચોગ છે કે તે સુખોગ વેદ પાસેથી ચિકિત્સા કરાવીને નીરોગ અને હૃદયુષ્ટ બને. ઉત્તમ હૃદયુષ્ટ નીરોગી અને બળવાન મનુષ્ય જ રત્નોથી સંગોગ કરે. બીજા અસક્ત મનુષ્ય આથી દૂર રહે. તેમજ મનુષ્ય બળવાન બનીને હાથેથી પરાક્રમ કરે.

પોતાની શક્તિનો વિસ્તાર

કાંડ ૬, સૂક્ત ૪૧

(ઋષિ- વ્રહ્મા । સંપત્તા- ચન્દ્રમાસ વસુદેવત્યમ)

मनसे चेतसे धिय आकूतय उत चित्तये ।

मत्तये श्रुताय चक्षसे विधेम हविषा वयम्

॥ ૧ ॥

અર્થ— (મનસે, ચેતસે, ધિયે) મન, ચિત્ત બુદ્ધિ, (આકૂતયે ચિત્તયે) સંકલ્પ, સ્મૃતિ, (મત્તયે) શ્રુતાય, ઉત્ત ચક્ષસે) અભિ, શ્રવણ અને દર્શનશક્તિની વૃદ્ધિને આટે (વયં હવિષા વિધેમ) અમે હવિષથી યશ કરીએ છીએ. (૧)

અપાનાયં વ્યાનાયં પ્રાણાય મૂર્ધિધાયસે ।

સરસ્વત્યા ડરુવ્યચં વિધેમં હવિષાં વયમ્

॥ ૨ ॥

મા નોં હાસિપુર્કર્ણયો દૈવ્યા યે તનૂપા યે નસ્તન્વસ્તિનૂજાઃ ।

અમર્ત્યા મર્ત્યાં અમિ નઃ સચ્ચમાયુર્ધત્ત પ્રતરં જીવસે નઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ—અપાન, વ્યાન, (મૂર્ધિ-ધાયસે પ્રાણાય) ઘણા પ્રકારે ધારણ કરનારા પ્રાણ અને (ડરુવ્યચે સરસ્વત્યૈ) ઘણી જ વિસ્તૃત પ્રભાવશાળી વિદ્યાદેવીની વૃદ્ધિને માટે (વયં હવિષા વિધેમ) અમે હવિષી યજ્ઞ કરીએ છીએ. (૨)

(યે તનૂપાઃ) જે શરીરની રક્ષા કરનારા છે, તેઓ (યે નઃ તન્વઃ તનૂ-જાઃ) જે અમારા શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેઓ (દૈવ્યાઃ ક્રપયઃ) દિવ્ય નષિ (નઃ મા હાસિપુઃ) અમને ન ડાકે, આ (અમર્ત્યાઃ મર્ત્યાં નઃ અમિસચ્ચવં) અમરદેવ અમે મર્ત્યોની સાથે મળીને રહે. (નઃ પ્રતરં આયુઃ જીવસે ઘત્ત) અમે ઉદ્ધૃષ્ટ આયુષ્ય દીર્ઘ જીવનને માટે ધારણ કરીએ. (૩)

પોતાની શક્તિનો વિસ્તાર

આપણી શક્તિઓ

મન, ચિત્ત, ધારણાવાળી શુદ્ધિ, સંકલ્પશક્તિ, સ્મૃતિ, મતિ, શ્રવણ શક્તિ, દષ્ટિ પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, વિદ્યા-ચાન વિચાર ઇત્યાદિ અનંત શક્તિઓ મનુષ્યની અંદર છે. તેમના વિકાસ કરવો જોઈએ, મનુષ્યનો વિકાસ ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે તેની આ શક્તિઓની શુદ્ધિ થાય અને તે શક્તિઓ પ્રશસ્તતમ સત્કર્મમાં લાગી જાય, પ્રથમ મંત્રમાં અન્તાકરણની શક્તિઓ વર્ણવી છે અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો-નો પણ ઉલ્લેખ છે. દ્વિતીય મંત્રમાં પ્રાણુતું વર્ણન છે અને વિદ્યાનો ઉલ્લેખ છે, ત્રીજે આ મંત્રમાં કર્મેન્દ્રિયો અને અનંક શક્તિઓનો ઉલ્લેખ નથી, તથાપિ ઉપર દર્શાવેલ ઈન્દ્રિય શક્તિઓના અનુસંધાનમાં અન્ય કર્મેન્દ્રિયો અવધવો અને શક્તિઓને પણ પ્રદણ કરવી ઉચિત છે. અર્થાત્ પોતાની અંદરની સંપૂર્ણ શક્તિઓનો ઉત્કર્ષ કરવાનો યત્ન કરવો જોઈએ.

નષિ

આ સકલ ત્રીજા મંત્રમાં નષિઓનો ચોક્કસ નિર્દેશ કરેલ છે. તેથી નષિઓનો આશ્રમ કર્યા છે તેની સારી રીતે જાણ થઈ શકે છે. જુઓ—

તનૂજાઃ તનૂપાઃ દૈવ્યાઃ ક્રપયઃ । (મં. ૩)

“ શરીરમાં ઉત્પન્ન થતી શરીરની રક્ષા કરનારા આ ઈન્દ્રિયરૂપી નષિ અહીં છે. ” અને આ શરીર જ તેમનો આશ્રમ છે. આ આશ્રમમાં તેઓ રહે છે અને અહીંનું સર્વ કાર્ય કરે છે તે ઈન્દ્રિય શક્તિઓ—

અમર્ત્યાઃ દૈવ્યાઃ ક્રપયઃ । (મં. ૩)

“ આ ઈન્દ્રિયરૂપી નષિ દેવી શક્તિથી મુક્ત છે. અને તેમનામાં જે શક્તિ છે તે અમર શક્તિ છે. ” આ દેવી શક્તિઓ શરીરમાં વિકસિત થાય અને આ વિકસિત શક્તિઓની સાથે મનુષ્ય દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રાપ્ત કરે. આ વિષયમાં ઉપદેશ જુઓ—

અમર્ત્યાઃ દૈવ્યાઃ ક્રપયઃ નઃ મર્ત્યાં અમિસચ્ચવમ્ । (મં. ૩)

“ આ અમર શક્તિથી મુક્ત દિવ્ય નષિ અર્થાત્ ઈન્દ્રિય શક્તિઓ અમે મર્ત્ય માનવીને ચારે બાજુથી પ્રાપ્ત થાએ. ” અને—

પ્રતરં આયુઃ જીવસે નઃ ઘત્ત । (મં. ૩)

“ ઉત્તમ આયુષ્ય, દીર્ઘ જીવનને માટે અમને પ્રાપ્ત થાએ. ”

અર્થાત્ અમારી ઇન્દ્રિયોમાં તે દેવી શક્તિ ઉત્તમ પ્રકારે કામ સાત ઋષિ છે અથવા-તપસ્યા, નેત્ર, કાન, શ્રવણ, નાક, મન, કર્ણમાં સમર્થ થાય અને ભુદ્ધિ આપણ સસ ઋષિ છે. તેમનામાં દેવી શક્તિ છે, એમ જાણીને તેમને દેવતારૂપ બનાવવાનો યત્ન મનુષ્ય કરે એ નેત્રો, બે કાન, બે નાક, એક મોઢું (વાગિન્દ્રિય) આ અને સર્વ પ્રકારે સમર્થ થઈને દૂતકૃત્ય બને.

આત્મભળ

કાંઠિ ૫, સૂક્ત ૧૬

(ઋષિ:- વિશ્વામિત્ર : દેવતા- વૃષભ :)

યદ્યેકવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૧ ॥ યદિ દ્વિવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૨ ॥
 યદિ ત્રિવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૩ ॥ યદિ ચતુર્વૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૪ ॥
 યદિ પચ્ચવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૫ ॥ યદિ પઢ્વૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૬ ॥
 યદિ સપ્તવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૭ ॥ યદ્યદ્યવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૮ ॥
 યદિ નવવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૯ ॥ યદિ દશવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૧૦ ॥
 યદ્યેકાવૃષોડસિ સોડપોદકોડસિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ— (યદિ એકવૃષઃ, દ્વિવૃષઃ, ત્રિવૃષઃ, ચતુર્વૃષઃ, પચ્ચવૃષઃ, પઢ્વૃષઃ, સપ્તવૃષઃ, અષ્ટવૃષઃ, નવ વૃષઃ, દશવૃષઃ, અસિ) એ તું એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ શક્તિઓથી યુક્ત છે: તો (સૂજ) બળ ઉત્પન્ન કરે, નહિ તો (અરસઃ અસિ) તું નિઃશરણ જ રહેશે. તેમ જ એ તું (પદાદશા- અસિ) અગિઆરમે છે, તો (અષ્ટાદશ અસિ) તું આઠતિક શુભનરસથી રહિત છે. (૧-૧૧)

મનુષ્યમાં કસ ઇન્દ્રિય શક્તિઓ છે. પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયમાં ધણી મોટી વૃણશક્તિ, અથવા અર્થ શક્તિ પણ રહેલી છે. શરીરમાં રહેનારો આત્મા આ સર્વ શક્તિઓથી યુક્ત રહે છે. આત્મા શરીરમાં આવ્યા પછી તેને મારે ચેતન છે કે તે ચેતાતું બળ વધારે. એ તે બળ વધારશે નહિ તો અર નિ સંદેહ તેનું બળ ધટી જશે. બળ ધટે નહિ એટલા માટે તે બળ વધારવાનો પ્રયત્ન આશુ રાખે એ ઉચિત છે. એ સમયે આ અગિઆરમે શુદ્ધ આત્મા બધાં દેહથી વિરહિત આત્મા બને છે તે સમયે તેની પાસે આ પ્રાકૃતિક શક્તિઓ હોતી નથી આ સમયે તે કેવળ આત્મિક શક્તિથી જ યુક્ત રહે છે અને તે અખંડ શક્તિ હોય છે. તેથી તે વખતે વધઘટ કામ પણ થઈ શકતી નથી.

સત્યનો વિજય

કાંડ ૫, સૂક્ત ૧૫

(શ્લોક:- વિદ્યામિત્રઃ । દેવતા- વનસ્પતિઃ)

एका च मे दशं च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
ઋતજાત઼ ઋતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૧ ॥
द्वे च मे विंशतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
ઋતજાત઼ ઋતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૨ ॥
तिस्रश्च मे त्रिंशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
ઋતજાત઼ ઋતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૩ ॥
चतस्रश्च मे चत्वारिंशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
ઋતજાત઼ ઋતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૪ ॥
पञ्च च मे पञ्चाशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
ઋતજાત઼ ઋતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૫ ॥
षट् च मे षष्टिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
ઋતજાત઼ ઋતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૬ ॥
सप्त च मे सप्ततिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
ઋતજાત઼ ઋતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૭ ॥
अष्ट च मे अशीतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
ઋતજાત઼ ઋતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૮ ॥
नव च मे नवतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
ઋતજાત઼ ઋતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૯ ॥
दश च मे शतं च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
ઋતજાત઼ ઋતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૧૦ ॥

અર્થ— હે (ઋતાવરિ ઋતજાતે ઓપધે) સત્ય પાલક અને સત્યથી ઉત્પન્ન થયેલ ઔષધિ તું (મધુલા) મધુરતા ઉત્પન્ન કરનારી થઈને (મે મધુ કરઃ) મારે માટે સર્વત્ર મધુરતા ઉત્પન્ન કર. (મે एका च दश च अपवृत्तारः) મારે માટે એક અથવા દશ નિંદા કરનારા કેમ ન હોય ! આ પ્રકારે (द्वे विंशतिः च) બે અને વીસ, (तिस्रः त्रिंशत् च) ત્રણ અને ત્રીસ (चतस्रः चत्वारिंशत् च) ચાર અને ચાલીસ, (पञ्च पञ्चाशन्) પાંચ અને પચાસ, (षट् षष्टिः च) છ અને સાઠ (सप्त सप्ततिः च) સાત અને સીસેર (अष्ट अशीतिः च) આઠ અને એ઼સી (नव नवतिः च) નવ અને નેધું (दश शतं च) દશ અને સો

શતં ચ મે સહસ્રં ચાપવત્કારં ઓપધે ।

ક્ષતંજાતુ ક્ષતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ

॥ ૧૧ ॥

(શતં ચ સહસ્રં ચ) એ અને હજાર (અપવત્કારઃ) નિદક ઉભા કેમ ન હોય, અને મને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરતા કેમ ન હોય, હું સત્યમાર્ગથી જ તેમનો પ્રતિકાર કરીશ. તેથી સર્વત્ર માટે માટે મધુરતા ફેલાય. (૧-૧૧)

સત્યથી યશ

આ સુકતમાં ખતારી, ક્ષતગ્નના, ઓપધિનું નામ છે. એ કષ્ટ ઓપધિ છે તેની જાણ થઈ નથી, પરંતુ આ સુકતમાં એમ જણાય છે કે અહીં કષ્ટ ઓપધિ પ્રયોગ દર્શાવ્યો નથી. પરંતુ જે નિદક શત્રુઓ છે તેમને સત્ય પાલન વ્યતે સત્ય વ્યવહારથી જ સાચે માર્ગે લાવી સત્યનું મહત્ત્વ સિદ્ધ કરવું એમ દર્શાવ્યું છે. સત્ય પાલન કરનારને માટે સર્વ દિશાઓ મધુરતા યુક્ત બની જાય છે. અર્થાત્ તેનો કષ્ટ વિરોધી રહેતો નથી. સત્યપાલન કરનારો અનુપ્ય શત્રુ રહિત બની જાય છે. માટે કે, " સત્યપાલનનું મત " જ સર્વ દોષોને ધોષ નાખનાર દોષોપધિ, અપધા ઓપધિ છે. આ સુકતમાં કૃદલેક દેહાણુ સંખ્યાનો શો વાપ છે તે સમજ સહતો નથી.

બળ સંવર્ધન

કાંડ ૪, સુકત ૪

(ત્રયિઃ- ભવર્ષા । વેકતા- વનસ્વતિઃ)

યાં ત્વાં ગન્ધર્વો અર્ચનદ્રુર્ણાય મૃતમ્રજે ।

તાં ત્વાં વૃયં સ્વનામ્સ્યોર્ષધિં શેપહર્ષણીમ્

॥ ૧ ॥

ઉદુપા ઉદુ સૂર્ય ઉદ્વિંસ માંમકં વર્ચઃ ।

ઉદૈજતુ પ્રજાવંતિર્વિષા શુષ્મેળ ઘાજિના

॥ ૨ ॥

અર્થ— (યાં ત્વા) જે તને (ગન્ધર્વઃ મૃત-મ્રજે વૃહણાય અસ્વત્) ગન્ધર્વએ શક્તિહિન વૃદ્ધને માટે ખેડેલ છે (તાં ત્વા શેપહર્ષણી ઓર્ષધિં) તે તારી ઇન્દ્રિયોનું સામાર્થ્ય વધારનારી ઓપધિને (વૃયં સ્વનામાસિ) અમે ખેડીએ છીએ. (૧)

(ઘાજિના શુષ્મેળ) શક્તિ અને બળના પ્રભાવથી, (ઉપાઃ ઉદૈજતુ) ઉપાની વેલી ઉઠી ધાય, અને આ પ્રકારે (વૃષા પ્રજાવતિઃ ઉન પજતુ) બળવાન પ્રભાવતિ ઉઠે થકે. (૨)

ભાવાર્થ—નાશ્ય મનુષ્ય શક્તિહીન થઈ જાય તો તેને કૃત્રી શક્તિ આપવાને માટે વેલ ઇન્દ્રિય શક્તિઓ વધારનારી ઓપધિઓ વાપે (૧)

જે પ્રકારે કયા પ્રકારે છે, સૂર્ય ઉદય થયા પછી વમકવા માટે છે અને વત્તાના સંપ્તો થયા બાદ છે, તે પ્રમાણે આ ઓપધિના સેવનથી સંતાનનો વિના કૃત્રીથી જન્મવાન બને (૨)

યથા સ્મ તે વિરોહંતોઽમિતંતમિવાનંતિ ।

તતંસ્તે શુષ્મવત્તરમિયં કૃણોત્વોપધિઃ

॥ ૩ ॥

ઉચ્છુષ્મૌપધીનાં સારં કૃપમાણામ્ ।

સં પુંસામિન્દ્ર વૃષ્ણયંમસ્મિન્વેહિ તનૂવશિન્

॥ ૪ ॥

અપાં રસઃ પ્રથમજોઽથો વનસ્પર્તીનામ્ ।

ઉત સોમસ્ય ખ્રાતાંસ્પુતાર્શમસિ વૃષ્ણયંમ્

॥ ૫ ॥

અઘ્યાઘ્રે અઘ્ય સંવિત્સઘ્ય દેવિ સરસ્વતિ ।

અઘ્યાસ્પ ઋક્ષણસ્પત્ને ધનુર્નિવા તાનયા પર્સઃ

॥ ૬ ॥

આહં તંનોમિ તે પસો અધિ ज्याમિંવ ધન્વન્તિ ।

ક્રમસ્વર્શં હવ રોહિતમનવગ્લાયતા સદાં

॥ ૭ ॥

અર્થ— (યથા સ્મ તે વિરોહત) જે પ્રકારે તારી વૃદ્ધિ થવાને સમયે (અમિ તત્તં દ્વ અનતિ) તસ થવાથી શ્વાસ ચઢે છે (તતઃ તે શુષ્મવત્તરં) તે રીતે તને વધારે બળવાન (ઇયં ઔપધિઃ કૃણોતુ) આ ઔપધિ બનાવે. (૩)

(કૃપમાણા ઔપધીના શુષ્માસારા ઉત્) કૃપાશક નામની ઔપધિયેના બળવર્ધક સાર બળ વધારે. હે (તનૂવશિન્ હન્દ્ર) શરીરને વશ રાખનારા ઇન્દ્ર ! (પુંસા વૃષ્ણયં અસ્મિન્ વેહિ) પુરુષોનું બળ તેમા સમ્યક રીતે ધારણ કરો. (૪)

(વનસ્પર્તીના અપા પ્રથમજ રસ.) વનસ્પર્તીના બળાશને પ્રથમ ઉત્પન્ન થનારો રસ (અથ ઉત સોમસ્ય ખ્રાતા અસિ) અને સોમનો રસ ભાષી જેમ પોષણકર્તા છે (ઉત આર્શં વૃષ્ણયં અસિ) અને ઉપર ઉઠાવનાર તથા બળ વધારનારો છે. (૫)

હે અમિ ! (અઘ્ય) આજ, હે સંવિતા ! (અઘ્ય) આજ, હે સરસ્વતી દેવી ! (અઘ્ય) આજ, હે બ્રહ્મણ-સ્પતિ ! (અઘ્ય) આજે (અસ્ય પસ ધતુ હવ આ તાનય) તેની ઇન્દ્રિયોને ધનુષ્યની જેમ ફેલાવ (૬)

(અહ તે પસ તનોમિ) હું તારી ઇન્દ્રિયોની વૃદ્ધિ કરૂ છું (ધન્વનિ અધિજ્યા હવ) જેવી રીતે ધનુષ્યપર દેવીને તાણે છે (રસ રોહિતં હવ) જેવી રીતે હિંસક પશુ હરણપર તરાપ મારે છે તે રીતે તું (અનવગ્લાયતા સદા ક્રમસ્વ) ન ચાકતા શત્રુ પર આક્રમણ કર (૭)

બાવાર્થ— આ ઔપધિથી શરીર વધારે બળવાન બનશે અને ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓ વધી જશે (૩)

જે સમય ઔપધિને આ શક્તિવર્ધક અર્થે શરીરને સ્વાધીન રાખનારો મનુષ્ય બળવાન પુરુષની જેમ શક્તિવર્ધક આ અર્થે ઔપધિને ધારણ કરીને (સેવન કરીને) બળવાન બને (૪)

આ ઔપધિયેના સત્વરસ સોમવ્યતીની જેમ આ વ્યતીનો રસ તે સર્વ શક્તિ વધારનાર છે (૫)

દે દેવો ! આજે તેની સર્વ ઇન્દ્રિયોની શક્તિ વધારી દો (૬)

તેની ઇન્દ્રિયોને હું યુષ્ઠ બળવાન બનાવું છું જેવી રીતે હિંસક પશુને પકડે છે તેવી રીતે ન ચાકતા પશુ છે (૭)

અર્થસ્વાશ્વતરસ્યાજસ્ય પેત્રસ્ય ચ ।

અર્થ ક્રણમસ્ય યે વાજાસ્તાનસ્મિન્ધેહિ તનૂવશિન્

॥ ૮ ॥

અર્થ— (અર્થસ્ય અશ્વતરસ્ય અજસ્ય પેત્રસ્ય ચ) ઘોડાનું, ખરચરનું, અને ઘેડાનું (અજ ક્રણમસ્ય) અને બળદનું (યે વાજાઃ) જે બળ છે, એ (તનૂ-વશિન્) ચરીરને વશમાં રાખનાર તું (તાન્ અસ્મિન્ ધેહિ) તે બળોને તેમાં ધારણ કરે (૮)

વાક્યાર્થ— ઘોડા, ખરચર, ઘેડા અને બળદમાં જે શક્તિઓ છે તે સર્વ શક્તિઓ દે શરીરને સ્વાધીન રાખનારા મનુષ્ય ' ઇ શરીરમાં ધારણ કરે (૮)

બળ વર્ધન

હિન્દુઓ બળ વધારનારી વનસ્પતિઓનું આ સંકતમાં વર્ણન છે. ખાસ કરીને પુરૂષની જનનેન્દ્રિયની શક્તિ ફરી પૂર્વવત્ સ્થિત કરવા માટે ક્રણમક ઔષધિઓના રસનું સેવન કરવાનો ઉપદેશ તેમાં દેવે ન છે. ક્રણમક ઔષધિ અને ક્રણક ઔષધિ દ્વિભાવવાના દ્વિઅર્પક ઉત્પન્ન થય છે, જેની રીતે સોમદાસ્તી ત્યાં થાય છે, તેથી ક્રણમકને સોમનો લાભ મળે. ૫ માં કહેલ છે આ ક્રણમક ઔષધિ વીર્ય વર્ધક છે, વાજકરણને માટે અત્યંત ઉપયોગી છે. આ વિષયમાં કમો વધુ લખવા ધર્યો નથી, સુચોચ વેદ આ ઔષધિ પ્રયોગના વિષયમાં અધિક વિચાર કરે. આ ઔષધિ વીર્ય વર્ધનને માટે અત્યંત અુચારી ઔષધિ છે એમ આ સંકતથી પ્રતીત થાય છે.

ક્ષાત્રબળ સંવર્ધન

કાંડ ૪, સૂકત ૨૨

(ક્ષત્રિ - કષિત્ર, અર્ધવૃં । દેવતા - હિન્દ)

દુમમિન્દ્ર વર્ધય ક્ષત્રિયં મ દુમં વિશામંઋવં કૃણુ ત્વમ્ ।

॥ ૧ ॥

નિરુમિદ્વાનક્ષુદ્રાસ્ય સર્વાસ્તાત્રન્ધયાસ્મા અહમુત્તરેપ્

એમં મંજુ ગ્રામે અશ્વેપુ ગોપુ નિર્દે મંજુ ચો અમિત્રો અસ્ય ।

॥ ૨ ॥

વર્ષમં ક્ષત્રાણામયમસ્તુ રાજેન્દ્ર શત્રુ રન્ધય સર્વમસ્મે

અર્થ— હે ઇન્દ્ર ! તું (મે દુમ ક્ષત્રિયં વર્ધય) ખાસ આ ક્ષત્રિયોને વધાર અને (મે દુમં વિશાં ઋવં કૃણુ) આ મારા ક્ષત્રિયને પ્રભાઓમાં અદ્વિતીય બનાવવાનું તું બનાવ (અસ્ય સર્વાન્ અમિત્રાન્ નિરુદ્ધુહિ) તે સર્વ શત્રુઓને નિર્બળ કર અને (અહં-ઉત્તરેપ્) હું એકલા એક આ પ્રકારની સ્પર્ધામાં (તાન્ સર્વાન્) તે સર્વ શત્રુઓને (અસ્મં રન્ધય) તેને માટે નાશ કર. (૧)

(દુમ ગ્રામે અશ્વેપુ ગોપુ ગ્રામજ) આ ક્ષત્રિયને આ ગ્રામમાં તથા ઘોડાઓમાં અને ગાયોમાં ચોચ બાગ આપ (ય અસ્ય અમિત્ર ત વિ મંજુ) જે તેનો શત્રુ છે તેને કોઈ ભાગ ન આપે. (અયં રાજા ક્ષત્રાણા વર્ષમં મસ્તુ) આ નાશ સાત્ર અુચોની મૂર્તિ બને. હે ઇન્દ્ર ! (અસ્મે સર્વે શત્રુ રન્ધય) તેને માટે સર્વ શત્રુઓને નાશ કર. (૨)

વાક્યાર્થ— હે પ્રભો ! આ મારા શત્રુમાં જે ક્ષત્રિય છે તેમના શત્રુત્વને વધાર અને આ રાત્રને સર્વ પ્રભાઓમાં અદ્વિતીય બનાવવા બનાવ, અમારા આ રાજાના સર્વ શત્રુઓ નિર્બળ થઈ જાય અને સર્વ સ્પર્ધાઓમાં તેને માટે કોઈ પ્રતિપક્ષ ન રહે (૧)

પ્રત્યેક ગ્રામમાં, ઘોડાઓમાં અને ગાયોમાંથી આ રાત્રને ચોચ બાગ પ્રદાન થાય તેના શત્રુ નિર્બળ બની જાય, આ રાત્ર સર્વ પ્રકારની ક્ષાત્ર શક્તિઓની મૂર્તિ બને અને તેના સર્વ શત્રુઓ દૂર થઈ જાય (૨)

અયમસ્તુ ધનપતિર્ધનાનામયં વિશાં વિશ્વતિસ્તુ રાજાં ।

અસ્મિન્નિન્દ્ર મહિ વર્ચાસિ ધેહ્યવર્ચસં કૃણુહિ શત્રુમસ્ય ॥ ૩ ॥

અસ્મૈ દ્યાવાપૃથ્વી ભૂરિં વામં દુહાથાં ધર્મદુષે દ્વ ધેનૂ ।

અયં રાજાં પ્રિય ઇન્દ્રસ્ય મૃયાત્પ્રિયો ગવામોર્ષધીનાં પશુનામ્ ॥ ૪ ॥

યુનર્જિમ ત ઉત્તરાવન્તમિન્દ્રં યેન જયન્તિ ન પરાજયન્તે ।

યાસ્ત્વા કરંદેકવૃષં જનાનામુત રાજામુત્તમં માનવાનામ્ ॥ ૫ ॥

ઉત્તરસ્ત્વમધરે તે સપત્ના યે કે ચં રાજન્પ્રતિશત્રવસ્તે ।

એકવૃષ ઇન્દ્રસસ્વા જિગીવાં ઇન્દ્રયતામા મંરા ભોર્જનાનિ ॥ ૬ ॥

અર્થ—(અયં ધનાનાં ધનપતિઃ અસ્તુ) આ સર્વ ધનેાને સ્વામી થાય, (અયં રાજા વિશાં વિશ્વતિઃ અસ્તુ) આ રાજા પ્રભુઓને પાલક થાય, હે ઇન્દ્ર ! (અસ્મિન્ મહિ વર્ચાસિ ધેહિ) તેમા મહા તેઓને સ્થાપન કરે ! (અસ્ય શત્રુ ભવર્ચસં કૃણુહિ) તેના શત્રુઓને નિસ્તેજ કરે. (૩)

હે દ્યાવાપૃથ્વી ! (ધર્મદુષે ધેનૂ દ્વ) દોહતી વખતે ગરમાગરમ દૂધ દેનારી બે ગાયોની બેમ (અસ્મૈ ભૂરિં વામં દુહાથાં) તેને પુષ્કળ ધન વગેરે પ્રદાન કરે (અયં રાજા ઇન્દ્રસ્ય પ્રિયઃ મૃયાત્) આ રાજા ઇન્દ્રનો પ્રિય થાય. (૪)

(તે ઉત્તરાવન્તં ઇન્દ્રં યુનર્જિમ) તારી સાથે શ્રેષ્ઠ શુભવાળા પ્રભુને હું સંયુક્ત કરું છું. (યેન જયન્તિ) જેનાથી વિજય થાય છે અને કદી (નઃ પરાજયન્તે) પરાજય થતો નથી. (યઃ ત્વા જનાનાં એકવૃષં) જે તેને મનુષ્યોમાં અદિતીય બળવાન અને (ઉત્ત માનવાનાં રાજાં ઉત્તમ કરત) મનુષ્યોના રાજ્યોમાં ઉત્તમ બનાવે. (૫)

હે રાજા ! (ત્વં ઉત્તરઃ) તું અધિક ઉચ્ચતર થા, (તે સપત્ના) તારા દુશ્મનો અને (યે કે ચ તે પ્રતિ-શત્રવઃ) જે દોષ તારા શત્રુઓ હોય, તેઓ (અધરે) નીચે પડે. તુ (એક વૃષઃ) અદિતીય બળવાન, (ઇન્દ્રસસ્વા) પ્રભુના મિત્ર (જિગીવાન્) જ્યથાળી બનીને (શત્રુવતાં ભોજનાનિ આમર) શત્રુ જેવું આચરણ કરનારાઓનું ભોજનનું સાધન અહીં લાવ. (૬)

બાવાર્થ— આ રાજાને સર્વ પ્રકારનું ધન પ્રાપ્ત થાઓ આ રાજા સર્વ પ્રેમ જીનોને ઉત્તમ પાલક અને આ રાજામાં સર્વ પ્રકારનું તેજ વગેરે અને તેના સર્વ શત્રુઓ ક્ષીણ પડે. (૩)

આ બંને દ્યાવાપૃથ્વીના લોકોને સર્વ પ્રકારનું ધન આપે આ રાજા સર્વનો પ્રિય બને. કશ્વર, મનુષ્ય, પશુપક્ષી, અને એવયિથિને વિશે મનુ તે પ્રેમ રાખે (૪)

આ રાજા ઇન્દ્રની સાથે યોગનો આત્મિક સબંધ બેઠે, જેથી તેનો દુશ્મણ જ્ય થાય અને પરાજય કદી ન થાય. આ રાજા આ પ્રમાણે મનુષ્યોમાં, અદિતીય બળવાન અને મનુષ્યોના સર્વ રાજ્યોમાં શ્રેષ્ઠ થાય (૫)

આ રાજા ઉચ્ચ બને અને તેના સર્વ શત્રુ નીચે પડે. તે અદિતીય બળવાન, ઇન્દ્રની વડતા અને વિજયી બનીને શત્રુને પરામર કરીને તેને મોટું લૂંટણાવાનું પદાર્થ પ્રાપ્ત થાઓ (૬)

સિંહપ્રતીકો વિશે અન્નિ સર્વો વ્યાવ્રતીકોડે વાધમ્વ શઙ્કુ ।

एकवृष इन्द्रसखा जिगीवान् छत्रपतामा सिंघा भोजनानि

॥ ૭ ॥

અર્થ—(સિંહ-પ્રતીક સર્વો વિશે અન્નિ) સિંહ સમાન પ્રભાવશાળી બનીને સર્વ પ્રભાવો પામેથી લોક પ્રાપ્ત કરે (વ્યાવ્ર-પ્રતીક શઙ્કુ મવ વાધમ્વ) વ્યાવ્રની જેમ બળવાન બનીને તારા શત્રુઓને હરાવી દે (एकवृष इन्द्र सखा जिगीवान्) અદિતીય બળવાન, પ્રભુનો મિત્ર, અને વિજયી બનીને (शङ्कुयता भोजनानि आसिद) શત્રુના જેવો વ્યવહાર કરનારાઓના ભોજનના સાધન હીનવીને લઇ આવે (૭)

ભાવાર્થ—સિંહ અને વ્યાવ્રની જેમ પ્રભાવી બનીને સર્વ પ્રભાવો પામેથી લોક પ્રાપ્ત કરે, અને શત્રુઓને હરાવી દે અદિતીય બળવાન, પ્રભુનો ભક્ત અને વિજયી બનીને શત્રુનો પરાજય કરીને તેમનું ધન પોતાના સમ્યક્માં લઈ આવે (૭)

દ્વાત્રબળ સંવર્ધન

૨૫૧

‘ અહ-ઉત્તરેણુ ’ આ શબ્દ પ્રથમ મ વર્મા છે આ ૨૫૧માં વાચક છે ‘ હું સર્વથી ઉચ્ચ બનું ’ એ હજાર પ્રત્યેક મનવીમાં રહે છે જ હું સર્વથી આગળ વધું, હું સર્વથી અધિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે, હું સર્વથી અધિક યશ્ન ધન અને પ્રભુત્વ વગેરે પ્રાપ્ત કરીને સર્વથી અધિક પ્રભાવી, મહાસ્વી અને સમર્થ બનું આ હજાર દરેકમાં હોય જ છે સર્વ ભાવનાથી આ હજારનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરીને મનુષ્ય ઉચ્ચ બની શકે છે આ પ્રકારે ઉચ્ચ થવાને માટે પોતાના શત્રુઓ કરતાં પોતાનું બળ વધારવું જોઈએ શત્રુએ જેટલી વિદ્યા, મળ કલા, અને હુનર પ્રાપ્ત કરેલ હોય તેના કરતાં પોતાની વિદ્યા, બળ કલા અને હુનર વધારે હોય તે જ મનુષ્યની ઉન્નતિ થઇ શકે છે ઉન્નતિનો બીજો કાષ્ઠ માર્ગ છે જ નહિ

આ સૂક્તમાં સામાન્યતા ફક્તિયોનો યશ્ન વધારવાનો ઉપદેશ છે અને વિશેષતઃ રાજાનું બળ વધારવાનો ઉપદેશ આપેલ છે સર્વ જન્મમાં પોતાનું રાષ્ટ્ર અમરથાનમાં રહેવા યોગ્ય ઉત્તમ કરવું એ પ્રત્યેક રાજાનું આશર્યક કર્તવ્ય છે દરેક કાર્ય જનમાં જેને શત્રુઓ હોય તેમને નીચે પાડીને પોતાના રાષ્ટ્રના વીરોને ઉત્તમ કરવાથી ઉત્તમ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે

દરેક મનુષ્યની એવી હજાર હોવી જોઈએ કે મારા રાષ્ટ્રની

ફાવિય વીરો યજ્ઞ જ વિજયી હોય, કેમકે પશુ રાષ્ટ્રની પાછળ જમારે રાષ્ટ્ર ન રહે હું સર્વથી આગળ વધીશ, મારે રાષ્ટ્ર સર્વ રાષ્ટ્રોમાં અમરથાને રહેશે તેની સિદ્ધિને માટે દરેક પ્રયત્ન કરશ જોઈએ પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના શત્રુ અને કર્મની વૃદ્ધિની ચંચકા કરીને જે તે પોતાને અને પોતાના રાષ્ટ્રને ઉચ્ચ સ્થાનમાં લઇ જવાનો પ્રયત્ન કરે આ ભાવ ‘ અહ-ઉત્તરેણુ ’ એ પદમાં છે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં જેનું જ્ઞાન તેજ રહે છે તેવી જ રીતે પ્રત્યેક રાષ્ટ્રમાં પણ રહે છે આ શત્રુનો ઉત્કર્ષ કરવો જોઈએ, આ શત્રુના ઉત્કર્ષથી જ શત્રુઓ ઝાંઝ થઇ શકે છે

રાજા એ પોતાના રાષ્ટ્રમાં શિક્ષણનો એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જેથી સર્વ પ્રભાવો ઉદ્દેશથી પ્રેરિત બનીને સર્વ શત્રુઓનો પરાજય કરવામાં સમર્થ થાય દરેક કાર્ય જનમાં કેમકે પશુ પ્રકારની અસમર્થતા ન થાય ‘ વિદ્યાં एकवृष कृणु स्व ’ (મ ૧) પ્રભાવોમાં અદિતીય બળ ઉત્પન્ન કરનારા તું થા, આ શબ્દ તાર્કય આ મતમાં છે આ વિજયની ચાવી છે રાજાનું પ્રધાન કર્તવ્ય જ આ છે કે તે પ્રભાવો અદિતીય નગની શક્તિ કરે આ બળતા મારે પ્રકાર છે જ્ઞાન બળ વીરો બળ ધન બળ અને કલા બળ, આ મારે પ્રકારનું બળ પોતાના રાષ્ટ્રમાં વધારીને પોતાના રાષ્ટ્રને સર્વ જન્મમાં અમરથાને ભાવી રાખે

સ્થાન પર સ્થાપિત કરેલું જોઈએ ત્યારે જ સર્વ શત્રુઓ હીન થાય છે અહીં ખીમઓને નીચે પાડનારો ઉપદેશ નથી પરંતુ પોતાના શત્રુનો ઉદ્ધાર કરવાનો ઉચ્ચ ઉપદેશ આપે છે ખીમઓની પશુ ઉત્પત્તિ થાય અને અમે પશુ ઉત્પત્તિ થઈએ ઉત્પત્તિમાં સ્પર્ધા થતી જોઈએ નીચે ગુલામી પાડવાની સ્પર્ધા ન થતી જોઈએ મનુષ્ય પદ 'મહ-હસ્તરેષુ'

છે, નહિ કે 'મહ-નીલેષુ' પાંક આ દિવ્ય ઉપદેશનું આવશ્યક મનન કરે.

આ સૂક્ત અત્યંત સરળ છે, અને મનનો અર્થ અને ભાવાર્થ વાંચનાથી સર્વ આશય મનમાં સાદૃશ્ય થાય છે, તેથી તેનું સ્પષ્ટિકરણ કરના માટે અધિક લખવાની આવશ્યકતા નથી જ

સત્યનું બળ

કાંડ ૪, સૂક્ત ૩૬

(ઋષિ - વાતસાની દેવતા - વલ્યૌજા અગ્નિ.)

તાન્સસ્ત્યૌજાઃ પ્ર દેહત્વમિવૈશ્વાનરો વૃષા ।

યો નૌ દુરસ્વાદિપ્સાચ્ચાથો યો નૌ અરાતિયાત્

॥ ૧ ॥

યો નૌ દિપ્સદિપ્સતો દિપ્સતો યશ્ચ દિપ્સતિ ।

વૈશ્વાનરસ્ય વૈદ્યૌરમેરપિ દધામિ તમ્

॥ ૨ ॥

ય આગરે મુગધન્તે પ્રતિક્રોશેડમાવાસ્યે ।

ઋવાદૌ અન્યાન્દિપ્સતઃ સર્વાસ્તાન્સહસા સહે

॥ ૩ ॥

અર્થ— (સત્ય-ઓજા વૈશ્વા-નર) સત્યબળવાન વિશ્વનો નેતા (વૃષા અગ્નિ) બળવાન તેજસ્વી હેવ (તાન પ્રદહતુ) તેને ભરખ કરી નાખે, (ય ન દુરસ્વાત્) જે અમને ખરાબ સ્થીતિમાં દે'કે, (ચ દિપ્સાત્) નાશ કરે (અથો ય ન અરાતિયાત્) અને જે અમારી સાથે થતુના જેવો વર્તાવ કરે (૧)

(ય અદિપ્સાત્ ન દિપ્સાત્) જે નિરપરાધી અમારો બધાનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે, અથવા (ય ચ દિપ્સત દિપ્સતિ) જે નાશ કરનારને પશુ પોતે જ હુ ખી કરે છે, (વૈશ્વા-નરસ્ય અમેઃ વૈદ્યૌ) વિશ્વાચાલક તેજસ્વી દેવેની બન્ને દાંડોમાં (ત અપિ દધામિ) તેને હું ધકેલુ છું (૨)

અર્થ— (યે આગરે) જે ઘરમાં (પ્રતિ ક્રોશે અમાવાસ્યે) કલહ કકાસ વખતે અથવા અમાસની શરૂઆત (મુગધન્તે) શોધતા કરે છે (અન્યાન્ દિપ્સત ઋવાદ તાન્ સર્વાન્) બીજાના ધાતક અને માસ ભક્ષણ કરનાર તે સર્વને (સહસા સહે) મારા બળથી પરાભૂત કરુ છું (૩)

શાવાર્થ— જે લોકોની દુરાવસ્થામાં તેમનો ત્યાગ કરે છે, મનુષ્યોના નાશ કરે છે અને શત્રુતા કરે છે તેમને સહ બળ વાગે વિશ્વ વક હેવ બાળીને ભરખ કરે (૧)

જે હુષ્કાળે નિરપરાધિઓપર હુમલો કરે છે અથવા અમારો શોરક અન્યાય થવાથી જે પોતાના દાંડમાં અધિકાર સહને અમારો નાશ કરે છે, તેમને વિશ્વચાલક તેજસ્વી દેવની દાંડોમાં હુ ધરી દઉં છું (૨)

જે ઘરમાં કલ્યાણ કકાસ વખતે અથવા અમાસની અધારી શરૂ થાય તો શોધી શોધી લોકોને સખાવે છે તે સવને હું મારે જે નાના બળથી મરકાડુ (૩)

સર્હે વિજ્ઞાચાન્તસહસૈષાં દ્રવિણં વદે ।

સર્વાન્નુરુદ્યતો હંન્મિ સં મ્ આકૃતિર્કધ્યતામ્

॥ ૪ ॥

યે દેવાસ્તેન હાસન્તે સૂર્યેણ મિમેતે જવમ્ ।

નદીપુ પર્વતેષુ યે સં તૈઃ વશુભિર્વિદે

॥ ૫ ॥

તર્પનો અસ્મિ વિજ્ઞાચાન્તે દયાપ્રો ગોમતામિવ ।

શ્વાનંઃ સિંહમિવ દુષ્ટા તે ન વિન્દન્તે ન્પચ્ચૈનમ્

॥ ૬ ॥

ન વિજ્ઞાચૈઃ સં શક્નોમિ ન સ્તેનૈર્ન વંતર્મુમિઃ ।

વિજ્ઞાચાસ્તસ્માન્નરયન્તિ યમહં ગ્રામમાવિશે

॥ ૭ ॥

યં ગ્રામમાવિશતે હૃદમુગ્રં સહો મમ ।

વિજ્ઞાચાસ્તસ્માન્નરયન્તિ ન પાપમુગ્રં જાનતે

॥ ૮ ॥

અર્થ— (વિજ્ઞાચાન્ત સહસા સર્હે) લોકી પીનારાઓને હું બળથી પસબજ કરું છું. (પર્વાં દ્રવિણં વદે) તેમનું ધન લઇ લઉં છું. (નુરુદ્યતાં સર્વાં હન્મિ) હું અવસ્થા સુધી પહોંચાડનારા સર્વ દુષ્ટોને નાશ કરું છું. (મં આકૃતિઃ સરુધ્યતાં) મારા આ સંસ્કૃત સફળ થઇ જાશે. (૪)

(યે દેવાઃ તેન હાસન્તે) જે દિવ્યજનો તેની સાથે આનંદ કરે છે, (સૂર્યેણ જવં મિમેતે) અને સૂર્યના વેગથી જે સરખામણી કરે છે. તેનાથી અને (નદીપુ પર્વતેષુ યે તૈઃ વશુભિઃ) નદીઓ અને પર્વતોમાં રહેનારાં વશુઓની સાથે પણ હું (સંવિદે) અગ્રું છું. (૫)

જેવી રીતે (ગોમતાં દયાપ્રઃ હૃવ) ગાયોનું પાલન કરનારાઓને વ્યાધનો બધ હોય છે તેવી રીતે હું (વિજ્ઞાચાન્ત તપનઃ અસ્મિ) લોકી પીનારાઓને તપાવનારો છું. (સિંહં દુષ્ટા શ્વાનં હૃવ) સિંહને ભેડી જેવી રીતે દુષ્ટરાઓ ગભરાય છે તે પ્રમાણે મારા પ્રભાવથી (તે ન્પચ્ચૈનં ન વિન્દન્તે) તે હું લોકી પોતાના સંસ્કૃત સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (૬)

(યં ગ્રામં મહં આવિશે) જે ગામમાં હું પ્રવેશ કરું છું. તે ગામમાં (વિજ્ઞાચૈઃ ન સં શક્નોમિ) લોકી પીનારાઓની સાથે હું મિત્રતા કરી શકતો નથી. (ન સ્તેનૈઃ) તેમ જ ચોરાની સાથે પણ અને (ન વંતર્મુમિઃ) જંગલી કાકુઓની સાથે પણ હું મિત્રતા કરી શકતો નથી, તેથી (તસ્માત્ વિજ્ઞાચાઃ નરયન્તિ) તે ગામમાંથી લોકી પીનારા લોકો નાશને પ્રાપ્ત થાશે. (૭)

(મમ હૃદં ઉગ્રં સહઃ) મારું આ હૃદયબળ (યં ગ્રામં આવિશતે) જે ગામમાં પ્રવેશ કરે (તસ્માત્ વિજ્ઞાચાઃ નરયન્તિ) તેનાથી રક્ત પીનારાઓ નાશ પામે છે, અને (પાપં જ ઉપજાનતે) પાપને પણ ભણવા નથી. (૮)

અનુવાદ—૩૩૪ પીનારા દુષ્ટોને હું હર કરું છું, અને તેમનું ધન હરી લઉં છું. હું આપનારાને દુષ્ટોને હું નરુદ્યતામી નાશ કરું છું. આ મારી ઇચ્છા સફળ થશે. (૪)

જે સમજાને હ મિત્રતા પોતાના જિનનદમાં મરેન રહે છે અને સૂર્યની ગતિથી પોતાની બનિને મરે છે, તેમની સાથે મિત્રતા કરું છું, ચોરાનું જ નહિ પશુ નદીઓમાં રહેનારા માનસાહિ વધા પર્વતો પર રહેનારાં વનુષ્માહ પ્રાપ્તિયોની સ્થળે પણ હું મારી મિત્રતાથી પહોંચાડું છું. (૫)

ગાયો જેવી રીતે ગાયોને જો, તેવી રીતે રક્તપીનારાઓ હું લોકી મારાથી ગભરાય છે. જે પ્રકારે સિંહની સામે પ્રવેશ કરી શકતો નથી તેવી રીતે મારી સમુગ્ર તે દુષ્ટા સુચર્ન આન પ્રાપ્ત પીનારાઓ નથી. (૬)

હું જે ગામમાં પહોંચું છું ત્યાંથી રક્તિ કરી શકું છું. (૭)

ये मां क्रोधयन्ति लपिता हस्तिनं मशकां इव ।

તાનહં મન્યે દુર્હિતાન્ જને અલ્પશયૂનિવ

आमि तं निर्व्रतिर्धत्तामश्वमिवाश्वामिधान्या ।

મત્વો યો મહ્યં ક્રુધ્યંતિ સ ડ પાશાન્ન મુચ્યતે

॥ ૯ ॥

॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (હસ્તિનં મશકાં ઇવ) હાથીને જે પ્રકારે મચ્છર તે પ્રકારે (ये मां लपिताः क्रोधयन्ति) જે લોકો બહુ બહુ કરીને ગુસ્સે કરે છે, (तान् अल्पशयून् इव) તેમને છુદ્દજનુની જેમ (अहं जने दुर्हितान् मन्ये) તેમને હું લોકોમાં દુઃખ વધારનારા મારું છું. (૯)

(तं निर्व्रतिः अभिघ्नतां) તેમને દુર્ગતિ આપત યાઓ. (अश्वमिधान्या अश्वं इव) ઘોડાને બાંધવાને માટે દોરી જેમ ઘોડાને બાંધે જ છે. (यः मत्वाः मह्यं क्रुध्यति) જે મલિન પુરૂષ મને ક્રોધિત કરે છે. (सः उ पाशात् न मुच्यते) તે પાશથી છૂટતા નથી. (૧૦)

ભાષા— માં હસ્તેશ્વર જે ગામમાં ચમકે છે ત્યાંથી માંસવંશી મનુષ્યો નષ્ટ થાય છે, અથવા તેઓ ક્રાંતિ ત્યાં રહે તે તેઓ પોતાના પાંચ વિચારને છોડી દે છે. (૯)

જે દુર્જન પોતાના દુશ્મન દ્વારા મને ક્રોધિત કરે છે તેઓ નાશ પામે છે, કારણ કે હું બહુ ઓછું કરું કે તેમને ઘેરે જ નવાને મ્હ પહોંચે છે (૯)

જે મલિન બાધાસ્વાળા મનુષ્ય હોય છે તેઓ દુર્ગતિને બિ સરેહ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેઓ બંધનમાં ફસી જાય છે (૧૦)

સત્યનું બળ

સત્યનું બળ

સત્યનું બળ કેટલું મહાન હોય છે તેનું પ્રતીકરણ વર્ણન આ સંક્રાંતિમાં કરવામાં આવ્યું છે સાતમા અને આઠમા મંત્રમાં હતું છે કે— “ જે ગામમાં સત્યના બળથી બળવાન બનેલો મનુષ્ય પહોંચે છે, તે ગામમાંથી ચેર, ગરૂ, લૂટારા અને દુષ્ટ લોકો અને બીજાં લોકો ચૂસનારા લોકો દૂર થઈ જાય છે. જે ગામમાં સત્યનિષ્ઠ મનુષ્યો વસે છે તે ગામમાં દુષ્ટ મનુષ્યો રહેતાં નથી જે ગ્રામજનોઓમાં સત્યનું બળ હોય છે તે ગામમાંથી દુષ્ટ મનુષ્ય દૂર થઈ જાય છે અથવા ત્યાં રહે તે પશુ તેઓ પોતાના પાંચ વિચારોને ત્યાંથી દે છે. (મં ૭-૮) ”

ગામમાં માન એક જ મનુષ્ય આ પ્રકારનો સત્યનિષ્ઠ થયો તો તે સમસ્ત ગામ સુધરી જાય છે એક મનુષ્ય સત્યનિષ્ઠ હોવાથી અર્થાત ગ્રામજનોમાં તેના ક્રિયાસ્પદ નષ્ટ થઈ જાય

તો તે મનુષ્ય સત્યના બળથી સર્વ ગામના મનુષ્યોની ઉકત પ્રકારે સુચારુ કરી શકે છે.

પાઠક અહીં અનુભવ કરી શકશે કે સત્યનું બળ કેટલું મહાન છે અને મનુષ્યની ઉન્નતિ આ સત્યનિષ્ઠને લીધે જ છે પોતાના ગાયમાં જે ચેર, ગરૂ, અને લૂટારાઓ વસતાં હોય તો સમગ્ર લેવું કે આપણામાં એટલી સત્યનિષ્ઠા હજી વિકાસ પામી નથી જેટલી વિકસી નોંધ્યે. આપણા ગામની પરીક્ષા સાથે આપણી પોતાની પશુ પરીક્ષા થઈ જાય છે, અને આપણી ઉન્નતિની સાથે સાથે ગામની પણ ઉન્નતિ થઈ શકે છે. આ પ્રભાવે વ્યક્તિનો સમાજ પર અને સમાજનો વ્યક્તિ પર પ્રભાવ પડે છે.

અર્થિક, સાંસ્કૃતિક, આસ્થિક, સામાજિક અને અપરિમિત, તથા ચૈત્ય, સત્ય, તપ, સ્વાધ્યાય, અને ઇશ્વર પ્રતિપાદન આ ગ્રામનિયમો અને એક જ ગ્રામજનોમાં તમામ જાય અને રિયર

યદ નય તો તેના અંતઃકરણની પવિત્રતાને લીધે તે ગાય સુખી નય છે. માટે જ આ માનવું જાણ પોતાની અંદર જેટલું પધારે વિદ્યાસ પામે તેવો પ્રવલ દરેક માણને કરવો જોઈએ.

દુષ્ટ મનુષ્ય

આ શકતમાં દુષ્ટ મનુષ્યનાં કેટલાંક લક્ષણો આપેલાં છે તેનો દ્રવ્ય આપણે વિચાર કરીએ.

(૧) દુરસ્વાત્- બીજાઓને જે ખરાબ સ્થિતિમાં રહે છે, નાખે છે. (મં. ૧)

(૨) વિપ્લાત્- બીજાઓની દાવા અથવા નાશ બે છે. (મં. ૧, ૨)

(૩) અદાર્તાવાત્- જે સત્તા કરે છે અથવા નિંદા અને દેવ કરે છે, જે સત્તા જેનું આચરણ કરે છે (મં. ૧)

(૪) અવિપ્લવઃ વિપ્લવઃ- બીજાને કદી પણ કદ ન પડેલાંનારા સખજનોને જે કલેષ, પરિતાપ લાગે અને છે. (મં. ૨)

(૫) વિપ્લવઃ વિપ્લવઃ- થોડું કદ પડેલાંનાં જ ન્યાય પોતાના હાથમાં લઈને તેને અપરિમિત ગુહસાન પહેંચાડે છે. (મં. ૨)

(૬) આગ્રે વિપ્લવઃ- જે ધરમાં ધૂસીને વિનાશકારણ મારજૂ અને દાવા કરે છે.

(૭) પ્રલિપ્તો વિપ્લવઃ- થોડી વાતથીન વાતો શસ્ત્રે થઈ જઈને જે બીજાને મારપીટ કરે છે. (મં. ૩)

(૮) અમાવાસ્થ્યે મુગવન્તે- અમાસની રાત્રે જે શેષી શેષીને લુંટકાટ અને ઝડપી કરે છે. (મં. ૩)

(૯) વિદ્વાદાઃ- કાષ્ટું માંસ અને થોડી ખાનારા, પીનારા દૂર મનુષ્ય. (મં. ૪, ૬, ૭)

(૧૦) સ્તેનઃ- ચોર, લૂંટારા, ઝડૂ, વગેરે (મં. ૭)

(૧૧) ઘનગુઃ- જમીની થોડાં જેઓ ગામમાં વસનારા થોડાંને કદ પડેલાંનારા લોકો. (મં. ૭)

(૧૨) જને હુર્જિતાન્- લોકોનું અદિત કરનારા (મં. ૮)

(૧૩) અલ્પ-ગાપ્ત- રાત્રીમાં થોડી ઉંઘ લેનારા એટલે કે બાકીની રાત્રે બીજાને ત્યાં લુંટકાટ કરનારા ઝડૂ (મં. ૯)

(૧૪) મર્યા- અહિન આચારવાળા, ગંદા લક્ષણોવાળા. (મં. ૧૦)

દુષ્ટ માણસોનાં આ ચોદ લક્ષણો આ સૂક્તમાં આપેલ છે.

આનો વિચાર કરાને આપણા ગામમાં કયો મનુષ્ય કેવો પ્રકારનો દુષ્ટ છે તે સમજી શકાય છે, અને કાંતો તેમને મુકારણ ને અને કાંતો તેમને દૂર કરાને આપણા ગામનો મુકારણ કરી શકાય છે. આક્રમક મનુષ્યો છે કે- " સત્વિનઃ મનુષ્ય જો ગામમાં વસે તો દેવ તો તેના પ્રભાવથી, સત્વના બગથી કાંતો દુષ્ટ મનુષ્ય દૂર થઈ જાય છે અથવા તો પોતાની દુષ્ટતા છોડીને તે સમજન ભાતીને રહે છે. આજ ગામ સુધા- રજાની રીત છે. પાક આ પ્રમાણે વિચાર કરાને તે પ્રમાણે પોતાના રથનાની મુકારણ કરી શકે છે.

વૈશાનરનું જગ્યું

દુષ્ટ મનુષ્ય અથવા અપરાધી મનુષ્યને આપણે પોતે જ સજા કરવી જોઈએ નહિ, પરંતુ " વૈશાનરના જગ્યામાં " તેને ધરી દેવા જોઈએ, એ ઉપદેશ આ સૂક્તના બીજા મંત્રમાં આપેલ છે. આ " વૈશાનરનું જગ્યું " શું બીજું છે તેનો વિચાર અવરથ કરવો જોઈએ. " વિશ્વ " શબ્દનો અર્થ " સર્વ " છે, " નર " શબ્દ મનુષ્ય વાચક છે અર્થાત " વિશાનર " શબ્દ મનુષ્યનો સમુદાય વાચક છે. સમસ્ત માનવોના એકરૂપ સંઘની કલ્પના " વૈશાનર " શબ્દથી લઈ શકાય છે. તેમનું જગ્યું અથવા ન્યાયાલય અથવા પંચના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે ન્યાયાલયની સન્મુખ તે અપરાધીને ઉભો કરવો જોઈએ. (આ કદાચ અથવા કદ અથવા જગ્યું એ બાળકમાં અથવા વેદ કાંડ ૩ સૂક ૨૬, ૨૭ની વ્યાખ્યાને વખતે વિસ્તારપૂર્વક લખેલ છે, તે લેખ પાકે અહીં અવરથ વાંચી નય)

કેવળ પશુ મનુષ્ય પોતાના હાથમાં શાસનાધિકાર ન લે પરંતુ પોતાના પતિના શાસનાધિકારથીજ સંતુષ્ટ રહે, આ અર્થ તે સમ્બતાનો આદેશ, આવા સૂક્તમાં વેદે આપેલ છે. ગ્રામ, નગર, અને રાષ્ટ્રમાં શાન્તિ રાખવા માટે આ નિયમનું પાલન અત્યંત આવશ્યક છે અને જે લોકો આ નિયમની વિરૂદ્ધ વર્તા ન્યાયને પોતાના હાથમાં લે છે તેઓ સમ્યક કહેવાતા નથી.

પૂર્વોક્ત પ્રકારના દુષ્ટ મનુષ્યોને સમાજમંથિ દૂર કરવા જોઈએ કારણ કે તેઓ (વિદ્વાદાઃ) પોતાના સ્વાયતિ માટે બીજાનું ખૂન લોપીયુસનારા દિવસ દોષ છે. " વેદિક ધર્મ " અન્તિમ કક્ષાની અદિસા સ્થાપના માટે છે, તેથી દિવસોના દિવસોના દૂર કરવાનો ઉપાય અનેકરીતે યજુર્વેદમાં આપેલ છે. એ હેતુથી તે આ સૂક્તના પાંચમા

મંત્રમાં નદીઓ અને પર્વતોમાં નિવાસ કરનારા હિંસક પ્રાણી અને પશુઓ સાથે (સં વિદે) સંવેદના, સહ ક્ષમણી રચાપવાની મુશ્કેલી આપવામાં આવી છે. સંવેદનાનો અર્થ “ જેવી રીતે આપણને દુઃખ થાય છે તેવી રીતે તેમને પણ સુખ દુઃખ થાય છે એ ભાવની મનમાં જગતિ રહેવી જોઈએ. ”

યે નદીષુ પર્વતેષુ (વદ્વાઃ સન્તિ) સંઃ
પશુમિઃ સંવિદે ॥ (મં. ૫)

“ જે નદીઓ અને પર્વતોમાં જીવજન્તુઓ રહે છે તેમને હું મારી સહાયતા પહોંચાડું છું. ” આ અહિંસાની પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યેક માનવીએ કરવી જોઈએ. “ મારા તરફથી કોઈ પણ જીવજન્તુને કોઈ પણ પ્રકારનું ભય કે તકસાન થશે નહિ. ” આવો સંકલ્પ કરવો જોઈએ. આ પ્રકારે અહિંસા અને નિર્ભયતા આપણા અન્તાકરણમાં સ્થીર થવી જોઈએ. જે આવો ભાવ ઉત્પન્ન થાય તો જ પછી સર્વ ઉત્તતિઓની શક્યતા છે. આપણા હૃદયની આટલી તૈયારી થયા પછી—

યે દેવાઃ તેન દ્વાસન્તે, સૂર્યેણ જવં મિમતે ।

(મં. ૫)

“ જે દેવ તે આત્માનન્દથી હંમેશાં હસતો હોય છે અને પોતાની ઉત્તતિને વેગ સ્પર્શની અતિથી માપે છે ” તેમની સાથે સંગતિ, મૈત્રી, આત્મભાવ રાખવો જોઈએ. જ્યારે પ્રથમ એક વાર આપણા પોતાના જ મનમાં અહિંસા સ્થીર થઈ જશે તો પછી એવા શ્રેષ્ઠ સમજાનોની સંગતિથી વધારે લાભ થશે જ. અર્થાત્ મુધારણાના બે ઉપાય છે. એક આપણા પોતાના અન્તાકરણને પવિત્ર બનાવવું, બીજું એ કે દિવ્ય જનોની સાથે મિત્રતા રાખવી, આ પ્રકારે અચૂક મનુષ્ય ઉત્તતિને માર્ગે ઉપર ચઢી શકે છે.

આવો શ્રેષ્ઠ સત્યનિષ્ઠ મહાત્મા જે ગામમાં પહોંચે છે તે ગામમાં દુષ્ટ મનુષ્ય રહી શકતો જ નથી, અને કદાચ રહે તો તે પોતાની દુષ્ટતાનો ત્યાગ કરીને જ રહે છે. આ સમયે અને અષ્ટમ મંત્રનું કથન વિચારશીલ પાઠકોએ મનન કરવા યોગ્ય છે. આ કરોડીપર પોતાને કસી જોઈને પછી જ મનુષ્યે પોતાની ઉત્તતિને માર્ગ કાપવો જોઈએ.

આત્મ શુદ્ધિ માટે પ્રાર્થના

કાંડે ૬, સૂકેત ૧૯

(ઋષિઃ— શન્તાતિઃ । દેવતાઃ— ચન્દ્રમાઃ, નાનાદેવતાઃ)

પુનન્તુ મા દેવજનાઃ પુનન્તુ મનવો ધિયા ।

પુનન્તુ વિશ્વાં મૂતાનિ પર્વમાનઃ પુનાતુ મા

પર્વમાનઃ પુનાતુ મા ક્રત્વે દક્ષાય જીવસે ।

અયો અરિષ્ટતાતયે

॥ ૧ ॥

॥ ૨ ॥

અર્થ— (દેવજનાઃ મા પુનન્તુ) દિવ્યજનો અને શુદ્ધ કરે. (મનવઃ ધિયા પુનન્તુ) મનનશીલ મનુષ્યો પોતાની શુદ્ધિથી અને પવિત્ર બનાવે. (વિશ્વાં મૂતાનિ પુનન્તુ) વિશ્વનાં સર્વ ભૂતો અને પવિત્ર બનાવે, અને (પર્વમાનઃ મા પુનાતુ) પવિત્ર કરનાર દેવ અને પવિત્ર કરે. (૧)

(ક્રત્વે દક્ષાય જીવસે) કર્મ, બળ અને દીર્ઘઆયુષ્યને માટે (અયો અરિષ્ટતાતયે) અને કલ્યાણના વિસ્તારને માટે (પર્વમાનઃ મા પુનાતુ) પવિત્ર કરનારો દેવ અને પવિત્ર કરે. (૨)

હમામ્યાં દેવ સવિતઃ પવિત્રેણ સુવેનં ચ ।

અસ્માન્પુનીહિ ચક્ષસે

॥ ૩ ॥

અર્થ—હે (દેવ સવિતઃ) સર્વના ઉત્પાદક દેવ । (ચક્ષસે) તારાં દર્શન થવા માટે (હમામ્યાં) પવિત્રેણ
બંને પવિત્ર વિચાર અને (સુવેનં ચ) યજ્ઞથી (અસ્માન્ પુનીહિ) અમને સર્વને પવિત્ર કર. (૩)

પોતાની કાવ્ય સંકલિત, આરિરીક તથા માનસિક સંકલિત અને દીર્ઘાયુ વધારવાને માટે અને ક્ષમામુની પ્રાપ્તિને માટે
વિચાર તેમજ આચારની પવિત્રતાથી પોતે પોતાની પવિત્રતાની શક્તિ દરેક મનુષ્યે કદી યોગ્ય છે, તે કાવ્યને માટે આ
ઉત્તમ મનુ-પ્રાર્થના છે જે મનોમાત્રથી આ પ્રાર્થના કરશે, તેની પવિત્રતા જરૂર શક્તિ પામશે, તેમાં કોઈ સંદેહ નથી.

હું ઉત્તમ બનીશ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૫

(જામિ—હાલક । દેવતા—વરસતિ)

ઉત્તમો અસ્પોર્વધીનાં તર્વ વૃક્ષા ઉપસ્તયઃ ।

ઉપસ્તિરંસ્તુ સોઽસ્માકં યો અસ્માં અમિદાસતિ

॥ ૧ ॥

સર્વવ્યુશ્વાસંવન્ધુશ્ચ યો અસ્માં અમિદાસતિ ।

તેષાં સા વૃક્ષાણામિવાહં મૃયાસમુત્તમઃ

॥ ૨ ॥

યથા સોમ ઓર્વધીનામુત્તમો હવિર્વા કૃતઃ ।

ત્વલાશાં વૃક્ષાણામિવાહં મૃયાસમુત્તમઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (ઓર્વધીનાં ઉત્તમઃ અસિ) તું ઔષધિઓમાં ઉત્તમ છે. (વૃક્ષાઃ તવ ઉપસ્તયઃ) અન્ય વૃક્ષ
તારા નજીક છે. (અતઃ યઃ અસ્માન્ અમિદાસતિ) જે અમને દાસ બનાવીને અમારો નાશ કરવાની ઇચ્છા
કરનારા, (સઃ અસ્માકં ઉપસ્તિઃ અસ્તુ) તે અમારા અનુગામી બને. (૧)

(સર્વવ્યુઃ ચ અસવન્ધુઃ ચ) બધાવાળો અથવા બધુરહિત, (યઃ અસ્માન્ અમિદાસતિ) જે અમારો
નાશ કરે છે (વૃક્ષાનાં સા દવ) વૃક્ષોમાં જે પ્રકારે તે ઉત્તમ છે તે પ્રકારે (અહં તેષાં ઉત્તમઃ મૃયાસં) હું
તેમનાથી ઉત્તમ થઈશ. (૨)

(યથા સોમઃ હવિર્વા ઓર્વધીનાં ઉત્તમઃ કૃતઃ) જે રીતે સોમ હવિર્વા પદાર્થો અને ઔષધિઓમાં
ઉત્તમ બનાવેલ છે અને (વૃક્ષાણાં ત્વલાશા દવ) વૃક્ષોમાં જેવી રીતે ત્વલાશ વૃક્ષ ઉત્તમ હોય છે તે પ્રકારે
(અહં ઉત્તમઃ મૃયાસં) હું ઉત્તમ બનીશ. (૩)

હું શ્રેષ્ઠ બનીશ

“ હું ઉત્તમ બનીશ, હું શ્રેષ્ઠ બનીશ ” આ મહત્વાકાંક્ષા મનુષ્યમાં હોતી જોઇએ. મનુષ્યનો અબુદ્ધ અને નિઃપ્રેયસ
આ કન્યાપર જ નિર્ભર છે, એટલે નીચે દખાવવાથી પણ આપણી શીતિ ઉચ્ચ બની શકે છે, પરંતુ અહીં કહ્યું છે

કે એવો પ્રયત્ન કરો કે તમો બીજાઓથી શ્રેષ્ઠ બની શકો. બીજાઓને નીચે પહોંચાડવાના નથી પરંતુ આપણી યોગ્યતાપર આપણે બધાથી ઉચ્ચ બનવાનું છે.

यः अस्मान् अभिदासति सः अस्माकं उपस्तिः अस्तु । (મં. ૧)

“ જે અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તે અમારી સામે ઉપસ્થિત થાય અને અમને વશ થાય ” તેમજ

तेषां अहं उत्तमः भूयासम् । (મં. ૨)

“ તેથી હું સર્વથી ઉત્તમ બનીશ ” હું મારી યોગ્યતા એટલી વધારીશ કે જેથી મારા સર્વ શત્રુ મારે આશ્રયે રહેનારા બને. ”

પોતાની ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છા દરેક મનુષ્ય પોતાના મનમાં ધારણ કરે અને જગતમાં જે ઉન્નતિનાં સાધનના નિયમો છે તેમને જાણીને સર્વથી શ્રેષ્ઠ બને

આ સૂક્તમાં આવેલા, “ ઉત્તમ તલાશા ” એ ઓષધિઓનાં જ નામો હોવાં એમણે. પરંતુ તે ઓષધિઓને આજકાલ શોધ કરેલ નથી. “ સોમ ” પણ આજકાલ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી

સર્વથી શ્રેષ્ઠ બન

કંઠિક ૬, સૂકત ૯૬

(જાગ્રિ - અર્ચના - દેવતા - એકવૃષ -)

वृषेन्द्रस्य वृषां दिवो वृषां पृथिव्या अयम् ।

वृषा विश्वस्य भूतस्य त्वमेकवृषो भव

॥ ૧ ॥

समुद्र ईशे स्रवतामग्निः पृथिव्या वशी ।

चन्द्रमा नक्षत्राणामीशे त्वमेकवृषो भव

॥ ૨ ॥

सप्तर्ष्यस्यसुराणां ककुभेननुष्याणाम् ।

देवानामर्धमागंसि त्वमेकवृषो भव

॥ ૩ ॥

અર્થ— (વૃષેન્દ્રસ્ય વૃષા) ઇન્દ્રના બળથી સમર્થ, (દિવઃ વૃષા) ઘુલોડથી પણ શ્રેષ્ઠ, (અયં પૃથિવ્યાઃ વૃષા) આ પૃથ્વીથી પણ શ્રેષ્ઠ, (વિશ્વસ્ય ભૂતસ્ય વૃષા) સર્વભૂતોથી તું શ્રેષ્ઠ થા અને તું (ત્વં એકવૃષઃ ભવ) એકલો જ સર્વથી શ્રેષ્ઠ બન (૧)

(સ્રવતાં સમુદ્રઃ ઈશો) વહેનારા ઝરણાઓમા સમુદ્ર સર્વથી મુખ્ય છે. (પૃથિવ્યાઃ અગ્નિઃ વશી) પૃથ્વીને વશમાં રાખનાર અગ્નિ છે. (નક્ષત્રાણા ચન્દ્રમા ઈશો) નક્ષત્રોનો સ્વામી ચન્દ્ર છે, આ રીતે (ત્વં એકવૃષઃ ભવ) તું અદ્વિતીય સર્વથી શ્રેષ્ઠ બન. (૨)

(અસુરાર્ણાં સપ્તર્ષ્યા અસિ) તું અસુરોમા સમ્રાટ છે (મનુષ્યાણાં કકુબ્ધ) મનુષ્યોમાં પણ મુખ્ય છે. અને (દેવાનાં અર્ધમાગંસિ) દેવોનો અર્ધભાગ તું છે એવો તું (એકવૃષ ભવ) સર્વથી શ્રેષ્ઠ બન. (૩)

ભાષાધર્મ— સર્વ, ઘુલોડ, પૃથ્વી, સર્વ પ્રાણી તેમનામા જે સમિત છે તેનાથી શ્રેષ્ઠ બનવાનો પ્રયત્ન કરો જે પ્રકારે સર્વ સોતોમા સમુદ્ર શ્રેષ્ઠ, પ્રબળ છે, પૃથ્વીને વશ કરનાર અગ્નિ સમર્થ છે, અને નક્ષત્રોમા ચન્દ્રમા શ્રેષ્ઠ છે તે પ્રકારે સર્વ મનુષ્યમા તું સમર્થ અને શ્રેષ્ઠ બન અસુર વૃત્તિવાળાઓપર જલ તું સ્વામીત્વ ભોજન અને મનુ યોધા પણ તું શ્રેષ્ઠ થા, તથા દેવોના અર્ધા આસન પર બેસવાની યોગ્યતાપામે તું થા (૧-૩)

સર્વથી ક્ષેપ બનવું

પોતાનું સામર્થ્ય વધારીને સર્વથી ક્ષેપ થવાની પરમ પ્રાર્થના કરેલા તે પ્રત્યેક મનુષ્યની કક્ષા છે, કર્તવ્ય છે, તેની જ પ્રથા સા થાય છે. અને જે ક્ષેપ નથી તે દર્શના પાછળ રહી જાય છે. આ રમરજીમાં રાખીને પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે એ ઉચિત છે કે પોતાના પ્રયત્નથી અંતર્યામી પ્રાપ્ત કરે અને સર્વથી ક્ષેપ બને

યશસ્વી બનવું

કાંકે ૬, સૂકત ૩૯

(જાણિ-અવધાં વર્ણસાગા । દલતા- રિવિધિઃ વૃદ્ધસ્થિઃ)

યશોં હવિર્વિધતામિન્દ્રજૂતં સહસ્રવીર્યં સુમૃતં સહેસ્કૃતમ્ ।

પ્રસર્જાણમનુ કૃપિર્ધાય ચર્ધસે હવિર્ધાન્તં મા વર્ધય જ્યેષ્ઠતાતયે

॥ ૧ ॥

અચ્છાં ન્ હન્દ્રેં યશસં યશોમિર્યદ્વાસ્વિનં નમસાના વિધેમ ।

સ નોં રાસ્વ શૂદ્રમિન્દ્રજૂતં તસ્ય તે રાતૌ યશસઃ સ્યામ

॥ ૨ ॥

યશા દન્દ્રોં યશા અગ્નિયશાઃ સોમો અજાયત ।

યશા વિશ્વસ્ય મૃતસ્વાહર્માસિ યશસ્તમઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (હન્દ્રજૂતં સહસ્રવીર્યં સુમૃતં) ઇશ્વર પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલ, સહસ્રવીર્યોથી સુકૃત, ઉચ્ચત્તમ કારપૂર, (સહસ્કૃતં હવિઃ યશઃ વર્ધતા) બળથી પ્રાપ્ત કરેલો યશ રૂપ આરો યશ વૃદ્ધિ પામે. તેથી (કૃપિર્ધાય જ્યેષ્ઠતાતયે) ખૂબજ ક્ષેપતાને પ્રસરાવનાર (ચક્ષુસે) દષ્ટિ પ્રાપ્ત થવાને માટે (પ્રસર્જાણં હવિર્ધાન્તં મા અનુવર્ધય) પ્રગતિ કરનાર હું જે અજાયક છું તેમને અનુકૂળતાથી આગળ વધાર. (૧)

(યશોમિઃ યશસં યશસ્વિનં હન્દ્ર) અનેક યશોથી સુકૃત હોવાને કારણે યશસ્વી પ્રભુને (નમસાનાઃ ન અચ્છ વિધેમ) અમારા ઉદયના ઉત્પત્તિ તેને નમસ્કાર કરીને ઉત્તમ પ્રકારે તેની પૂજા કરીએ છીએ. (સઃ હન્દ્રજૂતં રાદ્રં નઃ રાસ્વ) તે પ્રભુએ આપેલ શબ્દ અને તેજ હું અમને આપ. (તસ્ય તે રાતૌ યશસઃ સ્યામ) તે તારા ધનથી અમે યશસ્વી થઈશું. (૨)

(હન્દ્રઃ યશાઃ) પ્રભુ યશસ્વી છે. (સોમઃ યશાઃ અજાયત) સોમ પણ યશસ્વી થયેલ છે. (વિશ્વસ્ય મૃતસ્ય યશાઃ) સમસ્ત બૃત્તમાત્રના યશથી (અહ યશસ્તમઃ અસ્મિ) હું યશસ્વી બન્યો છું. (૩)

યશસ્વી બનવું

હજારો સામર્થ્ય

(સહસ્કૃતં) પોતાના બળથી જ પ્રાપ્ત કરવું નોંધએ.

૧ મનુષ્યે હજારો પ્રકારનાં સામર્થ્ય (સહસ્રવીર્યં) પ્રાપ્ત કરી નોંધએ કારણકે મનુષ્યની ઉન્નતિ સામર્થ્યથી જ થાય છે. સામર્થ્ય ધીન મનુષ્ય નાકામે જાય છે. આ સામર્થ્ય

બીજાના બળથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉચ્ચતા તેનું બળનાશ પામતા પાછળથી તે ઉચ્ચતા ધનુ નાશ પામે છે, તેથી, આપણે પોતાનું જ બળ વધારીને તેથી વધુની વૃદ્ધિ કરવી નોંધએ.

આ યશ, (હાલિ: યશ:) હવનના જેવો, યજ્ઞરૂપી યશ છે. અર્થાત્ સર્વની ભગાધને માટે આત્મસમર્પણ કરવાથી પ્રાપ્ત થનારો છે. જ્યારે કોઇ પણ અનુભવ સમસ્ત જનતાના ભગા માટે પોતાના સર્વસ્વનું અલિદાન અથવા ત્યાગ કરે છે ત્યારે તેને (હન્દ્રજૂતં યશ:) પ્રભૂ પાસેથી આ યશ પ્રાપ્ત થાય છે.

યશતું રચરૂપ

દીર્ઘાય જ્યેષ્ઠતાતયે ચક્ષસે । (મં. ૧)

“ દીર્ઘ દષ્ટિ અને શ્રેષ્ઠતાથી યશ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ” સંકુચિત દષ્ટિથી યશને દ્વાનિ પહોંચે છે. અને લઘુતા એ કશીયુત્પન્ની હોતક છે. આ કારણે યશની સાથે દીર્ઘદષ્ટિ અને શ્રેષ્ઠતા અવશ્ય રહેવી જોઇએ. અર્થાત્ તેજ યશ પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ જેની સાથે દીર્ઘદષ્ટિ અને શ્રેષ્ઠતા સંકળાયેલાં હોય.

પ્રભુની ભક્તિ

યશ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રભુની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઇએ—

યશસ્વિત્ત્વં હન્દ્રં નમસ્તાનાઃ વિધેમ । (મં. ૨)

“ યશસ્વી પ્રભુને નમસ્કાર કરતાં કરતાં અમે તેની ભક્તિ કરીએ. ” જે લોકો પ્રભુની ભક્તિ કરે છે તેમનાં અન્તઃકરણ શુદ્ધ અને પવિત્ર હોય છે, અને તેઓ યશના ભાગીદાર હોય છે. તેથી પ્રાર્થના કરવી જોઇએ કે—

નઃ રાષ્ટ્રં રાસ્વ (મં. ૨)

“ હે પ્રભો ! અમને રાષ્ટ્ર અને તેજ આપ. ” અમને એવું રાષ્ટ્ર આપ કે જે અમારો યશ વધારવામાં અમને સહાયક બને.

આ જગતમાં ધન્દ, અગ્નિ, સોમ, વૃત્ર માત્ર એ સર્વ પોતા પોતાના યજ્ઞથી યશસ્વી થયેલ છે. તે સર્વનું તેજ પ્રાપ્ત કરીને હું યશસ્વી બનીશ, આ ઇચ્છા મનમાં હોવી જોઇએ. જુઓ—

અહં યશસ્તમઃ અસ્મિ । (મં. ૩)

“ હું યશસ્વી બનીશ ” અર્થાત્ જે પ્રકારે આ મર્વ પોત પોતાના યજ્ઞથી યશસ્વી થયેલ છે તે પ્રકારે હું પણ મારા પોતાના તેજથી તેજસ્વી બનીશ, આ પ્રકારની ઇચ્છા દરેક અનુભવ પોતાના મનમાં ધારણ કરે અને પોતાના પ્રયત્નથી ઉચ્ચ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે અને આરે પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરે.

યશની ઇચ્છા

કર્ક ૬, સૂકત ૫૮

(શ્રવિ:—અથર્વા વશસ્કામઃ । દેવતા—વૃદ્ધર્ષાતઃ, ધન્વ્યોક્તાઃ)

યશસં મેન્દ્રો મધર્વાન્કૃણોતુ યશસં યાર્વાપૃથિવી ઉમે દુમે ।

યશમં મા દેવઃ સંવિતા કૃણોતુ પ્રિયો દાતુર્દક્ષિણાયા હહ સ્યામ્

॥ ૧ ॥

અર્થ— (મધવાન હન્દ્રઃ મા યશસં કૃણોતુ) અહિઆવાન પ્રભુ મને યશસ્વી બનાવે. (ઉમે દુમે યાર્વાપૃથિવી મા યશસં) આ બન્ને યાર્વાપૃથિવી અને યશસ્વી બનાવે. (સંવિતા દેવઃ મા યશસં કૃણોતુ) ભગવાન સંવિતા મને યશસ્વી બનાવે. (અહં દક્ષિણાયાઃ દાતુઃ પ્રિયઃ સ્યામ્) અને હું દક્ષિણા આપનારનો પ્રિય બની જાઉં (૧)

ભાગવાદ— ધૃતીઃ, બૃહતઃ, સપ્ત, ઇન્દ્ર, વમેરે સર્વ દેવતાઓ અને સાથ કરે જેથી હું યશસ્વી બનું (૧)

યથેન્દ્રો યાવાપૃથિવ્યોર્ધિશ્ચાન્વયાપ્ ઓપંધીપુ યશસ્વતીઃ ।

एवा विभ्वेषु देवेषु ध्रुवं सर्वेषु यशसः स्याम

॥ ૨ ॥

यशा इन्द्रो यशा अग्निर्यशाः सोमो अजायत ।

यशा विश्वस्य भूतस्याहमस्मि यशस्तमः

॥ ૩ ॥

અર્થ— (યયા ઇન્દ્ર યાવા-પૃથિવ્યો યશસ્વાન્) જે રીતે ઇન્દ્ર ધ્રુવો અને પૃથ્વી લોકની વચ્ચે યશસ્વી થયેલ છે. (યયા આપઃ ઓપંધીપુ યશસ્વતીઃ) જેવી રીતે રસ અંબધિયોમા રસયુક્ત છે. (એવા વિશ્વેષુ દેવેષુ) તે જે પ્રમાણે મર્વ દેવોમાં અને વિપ્રવમાં અને (સર્વેષુ ધ્રુવ યશસઃ સ્યામ) સર્વમા અમે યશસ્વી છાનીએ. (૨)

(ઇન્દ્રઃ યશાઃ) ઇન્દ્ર યશસ્વી છે (અગ્નિઃ યશાઃ) અગ્નિ યશસ્વી છે (સોમઃ યશાઃ અજાયત) સોમ યશસ્વી છે. (વિશ્વસ્ય ભૂતસ્ય યશાઃ) મર્વ ભૂતમાત્રના યશસ્વી, (અહં યશસ્તમ અસ્મિ) હું અધિક યશવાળો છું. (૩)

ભાષ્યાર્થ—આ ત્રિયોગમા સુરો તેજસ્વી છે સર્વે ભાગધિઓમાં રસ ભાગ મુખ્ય છે. એ પ્રમાણે સર્વે મનુષ્યોના હૃદયે ભવ (૨) ઇન્દ્ર, અગ્નિ, અથવા સોમ નંવા, યશસ્વી યયા છે તે પ્રકારે દુ અધિક દેવ યશવાળો ભવ (૩)

મનુષ્ય એવુ કાર્વ કરે જોયા તેનો ઉત્તમ યજ્ઞ દેતાય મનુષ્ય પોતાની મામે સર્વ, ઇન્દ્ર, અગ્નિ અને સોમનો આદર્શ રાખે સર્વે સર્વને પ્રકાશ આપે છે, ઇન્દ્ર એના આપે છે અગ્નિ ઉષ્ણના આપે છે, સોમ રોમ દૂર કરે છે, એ પ્રમાણે મનુષ્ય પશુ પક્ષીપ્રકાર કરે અને યજ્ઞરી ગને સુચારિ સર્વ દેવ રક્ષાઈ જોડીને પક્ષીપ્રકારમાં પોતે પોતાને લગાડી રહે છે. તેમના યજ્ઞન ખીજ આ પક્ષીપ્રકારમાં છે જે મનુષ્ય આ પ્રકારે નિસ્વાર્થ જનસેવા કરશે તે પશુ તેમની પ્રમાણે જ પ્રકરન યજ્ઞથી યુક્ત થશે

યજ્ઞની પ્રાર્થના

કાંડ ૬, સુક્ત ૬૬

(ઋષિ - ધર્મર્વા । દેવતા - યજ્ઞસ્વતિઃ । અધિતો)

મિરાઘર્ગરાટેપુ હિરણ્યે ગોપુ યજ્ઞસઃ ।

સુરાયાં સિચ્યમાનાયાં કીલાલે મધુ સન્મયિ

॥ ૧ ॥

અશ્વિના સારુણેણ મા મર્ધનાદક્તં શ્મસ્પતી ।

યથા મર્ગસ્વતીં વાચમ્વાવદાન્નિ જનાં અનુ

॥ ૨ ॥

અર્થ— (મિરૌ) પર્વત પર (અગરારટેપુ) ચક્રચંદ્રમા (હિરણ્યે ગોપુ યજ્ઞ) સુવર્ણ અને ગાયોમા જે યજ્ઞ છે, તથા (સિચ્યમાનાયા સુરાયા) વહેનારી પર્ગન્ય ધારાઓમા તથા (કીલાલે મધુ) જે અન્નમા મધુરતા છે, (સન્મયિ) તે આરામા હોય. (૧)

(શ્મસ્પતી અશ્વિનો) કલ્યાણ કરનારા બન્ને અશ્વિનો દેવ, (સારુણેણ મધુના મા મંકતે) સારવાળી મધુરતાથી અને યુક્ત બનાવે. (યથા મર્ગસ્વતીં વાચ) જેથી વાચવાળી વાણીને (જનાન્ અનુ આવદાન્નિ) લોકોમાં હું બોલું. (૨)

મયિ વર્ચો અથો યજ્ઞોઽથો યજ્ઞસ્ય યત્પયઃ ।

તન્મયિ પ્રજાપતિર્દિવિ દ્યૌર્મિવ દંદહતુ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (મયિ વર્ચઃ) મારામાં તેજ હો, (અથો યજ્ઞઃ) અને મારામાં યજ્ઞ, (અથો યજ્ઞસ્ય યત્પયઃ) અને યજ્ઞનો જે સાર છે. (પ્રજાપતિઃ તત્ત મયિ દંદહતુ) પ્રભુપાલક દેવ તે મારામાં દંડ કરે. (દિવિ દ્યૌર્મિવ) જેવી રીતે દુલોકમાં પ્રકાશ થાય છે. (૩)

૫૬૫૫૨ તપસ્યા કરનારા મુનિઓમાં, યજ્ઞ યંત્ર મલાવનારા, અથવા રથપર ચઢનારા વીરોનો જે યજ્ઞ છે, ઉત્તમ યજ્ઞિ, જળ અને શ્રેષ્ઠ શુદ્ધ અન્નના વિષયમાં જે પ્રશંસા થાય છે, તે પ્રકારની પ્રશંસા મારા વિષયમાં થતી રહે. અર્થાત્ હું પણ તેમની જેમ અન્યના ઉપયોગી કાર્યોમાં અને પોતાને સમર્પિત કરું અને યજ્ઞસ્વી થાઉં. મારા પ્રાણ અને બળ ઉકત પ્રકારે શ્રેષ્ઠ કાર્યોમાં સમર્પિત થાઓ. મારી વાણીમાં જેવો જુસ્સો અને કડવાણુ હો કે જનતાનું ભાગ્ય વધે, આ પ્રકારે આત્મયજ્ઞ કરવાથી, મારામાં તેજસ્વિતા અને મારો યજ્ઞ વધે, આકાશમાં રહેલા સૂર્યની જેમ મારો યજ્ઞ વધે.

આ સંકલ્પમાં આત્મયજ્ઞ દ્વારા યજ્ઞ અને તેજ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ આપેલ છે.

નિર્ભયતા માટે પ્રાર્થના

કાંડ ૬, સૂક્ત ૪૦

(ઋષિઃ— ભર્ગવો । દેવતાઃ— મન્વંજોષાઃ)

અમયં દ્યાવાપૃથિવી હ્રાસ્તુ નોઽમયં સોમઃ સવિતા નઃ કૃણોતુ ।

અમયં નોઽસ્તુર્વંતરિક્ષં સતઃક્રપીણાં ચ હવિષામયં નો અસ્તુ

॥ ૧ ॥

અસ્મે ગ્રામાય પ્રવિજ્ઞાશ્રતંત્રં ઝર્જં મુમૂતં સ્વસ્તિ સવિતા નઃ કૃણોતુ ।

અજાન્વિન્દ્રો અમયં નઃ કૃણોત્વન્યત્ર રાજાંમામિ યાતુ મન્યુઃ

॥ ૨ ॥

અનમિત્રં નો અધરાત્નમિત્રં નં ઉત્તરાત્ ।

હન્દ્રાનમિત્રં નઃ પશ્વાત્નમિત્રં પુરસ્કૃધિ

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે દ્યાવા પૃથિવી ! (હ્રા નઃ અમયં અસ્તુ) અહીં અમારે માટે અભય થાય. (સોમઃ સવિતા નઃ અમયં કૃણોતુ) સોમ અને સવિતા અમારે માટે નિર્ભયતા ઉત્પન્ન કરે. (ઝર્જં અન્તરિક્ષં નઃ અમયં અસ્તુ) આ મહાન અન્તરિક્ષ અમારે માટે અભયદાયી થાઓ. અને (સતઃક્રપીણાં ચ હવિષા નઃ અમયં અસ્તુ) સત્તત્ત્ર ઋષિઓના હૃદયથી અમારે માટે અભય પ્રાપ્ત થાય. (૧)

(સવિતા) સર્વની ઉત્પત્તિ કરનારો દેવ (અસ્મે નઃ ગ્રામાય) આ અમારા નગરને માટે (ચતસ્રઃ પ્રદિશઃ) ચારે દિશાઓમાં (ઝર્જં મુમૂતં સ્વસ્તિ કૃણોતુ) બળ, એવંચ અને કડવાણુ કરે. (હન્દ્રઃ નઃ અશત્રુ અમયં કૃણોતુ) પ્રભુ અમને સર્વને શત્રુ વગરના અભય બનાવે. (રાજાં મન્યુઃ અન્યત્ર અભિયાતુ) રાજાનો ક્રોધ બીજાઓ પ્રત્યે આલેખી બાંધ, (૨)

હે (હન્દ્રઃ) પ્રભુ ! (ન અધરાત્નમિત્રં) અમારા નીચેના શત્રુઓ દૂર થાય, (નઃ ઉત્તરાત્ અનમિત્રં) અમારે માટે ઉપરના ભાગમાં પણ નિર્વેરતા ઉત્પન્ન થાય, અને (નઃ પુરઃ અનમિત્રં કૃધિ) અમારી સામે નિર્વેરતા ઉત્પન્ન કરે. (૩)

ભૂમિ, અન્તરિક્ષા, ધુતીકા, મેઘ, સવિતા, સમન્તપિ, દિશા, ઇન્દ્ર, રાજા આ સર્વથી અમને સર્વને અમરતા આપે. આ પ્રાર્થના આ મુકનમાં આપેલ છે. અમર પ્રાર્થનાને માટે આ પ્રાર્થના ઉત્તમ મુકત છે.

આ સર્વ દેવો આપણા શરીરમાં પશુ રહે છે. સપ્ત ઇન્દ્રિયોના રૂપમાં તેઓ આપણા શરીરમાં વારતામ કરે છે. સુષ્પે આંખમાં રહેલ છે. ચન્દ્ર મનમાં રહેલ છે દિશાઓએ કાનમાં રથાન લીધું છે ઇન્દ્ર મનમાં રહે છે. ભૂમિ સ્થૂળ શરીરમાં જડ ભાગમાં છે અન્તરિક્ષાનું હૃદય બન્યું છે. ધુતીકાનું મસ્તક બનેલું છે. આ પ્રકારે અમારા શરીરમાં અંશરૂપે રહેલા આ દેવો અમારા શરીરમાં નિર્ભયતા ઉત્પન્ન કરે અર્થાત્ સુરૂપી રોગો અને કુવિચારોને છૂટ કરીને અમને આત્મિક કામોમાં નિર્ભય બનાવે આ ત્યારે જ બની શકે જ્યારે અમારી અંદરના આ દેવતાના અશો સમૂહોના વશમાં ન હોય, અર્થાત્ સર્વ ઇન્દ્રિયો સ્વસ્થમાં પ્રવૃત્ત હોય, અને સમર્થપર ચાલતી હોય આ પ્રભાણે વિચાર કરવાથી વિભય બનવાનો આત્મ નશ્વરી શકાય છે પાદક સ્મરણમાં રાખે કે નિર્ભયતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે આત્મિક પરિવર્તન અને મુક્તિ દોરવી આવશ્યક છે નિર્ભયતા અંદરખાને સંકલ્પી શકે. બહારથી નહિ જ.

કલ્યાણ પ્રાપ્તિની પ્રાર્થના

કાંડ ૬, સૂકત ૪૮

(કાષિ - ભગિા પ્રાવેત્તવા । વેવતા - મગ્ગોક્ષા)

इयेनोऽसि गायत्रच्छन्दा अनु त्वा रंभे ।

स्वस्ति मा सं वेहास्य यज्ञस्योद्वचि स्वाहा ।

॥ ૧ ॥

अमुरासि जगच्छन्दा अनु त्वा रंभे ।

स्वस्ति मा सं वेहास्य यज्ञस्योद्वचि स्वाहा ।

॥ ૨ ॥

वृषासि त्रिष्टुच्छन्दा अनु त्वा रंभे ।

स्वस्ति मा सं वेहास्य यज्ञस्योद्वचि स्वाहा ।

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે દેવ ! (ગાયત્ર-છન્દા ઇયેનઃ અસિ) સર્વના પ્રાણ રક્ષણ કરવાનો છન્દ ધારણ કરનારો, શ્વેત પક્ષીની ગતિ જેવી ગતિ ધારણ કરનાર તું છે. તેથી (ત્વા અનુ અરમ્ભે) તારે માટે અમે સત્કાર્યનો પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (જગત્ છન્દાઃ ત્રિષ્ટુ અસિ) જગતની ભલામણો છન્દ ધારણ કરનારો તું ધણોજ કર્મ કરાણ છે. તેથી (અનુ) તારે માટે અમે યજ્ઞનો આરંભ કરીએ છીએ. (ત્રિષ્ટુ છન્દાઃ વૃષા અસિ) ત્રણ-અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવત સંબંધી-સાધ્ય સાધનનો છન્દ ધારણ કરનારો તું મહાબળવાન બળદની જેમ સામર્થ્યશાળી થાઓ, તેથી (અસ્ય યજ્ઞસ્ય ઉદ્વચિ) આ યજ્ઞની સમાપ્તિ સુધી (માં સ્વસ્તિ સંવદ) મને સુખથી આગળ લઈ ચાલ, (સ્વ-આ-હૌ) હું મારી શકિતનો સર્વની ભલામણ માટે ત્યાગ કરું છું. (૧-૩)

કલ્યાણને માટે યત્ન

કાંડ ૬, સૂકત ૯૯

(ઋષિ.—મગધિરા । દેવતા—વનસ્પતિ, સોમ સવિતા વ)

અભિ ત્વેન્દ્ર વરિમતઃ પુરા ત્વાંહૂરણાન્નૃવે ।

હૃયામ્પુગ્રં ચેતારં પુરુર્ણામાનમેક્રજમ્

॥ ૧ ॥

યો અચ સેન્યો વધો જિર્ધાસન્ન હરીરતે ।

હન્દ્રસ્ય તત્ર વાહુ સમન્તં પરિ દક્ષઃ

॥ ૨ ॥

પરિ દક્ષ હન્દ્રસ્ય વાહુ સમન્તં ત્રાતુચ્ચાર્યતાં નઃ ।

દેવં સવિતુઃ સોમં રાજન્સુમનસં મા કૃણુ સ્વસ્તયે

॥ ૩ ॥

અર્થ—હે ઇન્દ્ર ! (પુરા અંહૂરણાત્) પાપ કર્મ થવા પહેલાજ (વરિમત ત્વા અભિ હુવે) તારા શ્રેષ્ઠકર્મને કારણે તનેજ સર્વ પ્રકારે આજ્ઞા કરીએ છીએ તથા (ઉગ્ર ચેતારં) શૂરવીર ચેતન હાતા (પુર્ણામાનમેક્રજમ્) એકલો જ છતાં અનેક વરોધી થ પણ એવા પુરૂષની અમે પ્રથ સા કરીએ છીએ. (૧)

(ય અચ સેન્ય વધ.) આજે જે સૈન્યોના શત્રો અમને ખરવા માટે (ઉત હરીરતે) ઉત્ક્રાંધ છે. (તન હન્દ્રસ્ય વાહુ સમન્તં પરિદક્ષ) ત્યા પ્રભુના બાહુ ચારે બાજુ અમે ધરી હઈએ છીએ (૨)

(હન્દ્રસ્ય વાહુ સમન્તં પરિદક્ષઃ) પ્રભુના બાહુ અમે ચારે બાજુ ધરીએ છીએ (ત્રાતુઃ ન ત્રાયતા) તે રક્ષકના બાહુ અમારી રક્ષા કરે હે ! (સોમ રાજન્ દેવ સવિતઃ) સોમ રાજા દેવ ! પ્રભુ ! (સ્વસ્તયે મા સુમનસં કૃણુ) કલ્યાણને માટે મને ઉત્તમ મનવાળો બનાવ (૩)

ભાવાર્થ—તેનાથી પાપ કર્મ થતું નથી અને જે શ્રેષ્ઠ કર્મ કરે છે તેના પ્રથ સા કરવા નોંધએ એવી રીતે જે શૂરવીર, જનતાને ચેતના આપનાર અને અનેક પ્રકારે યશ પ્રાપ્ત કરનાર છે તેના હૃદયમાં કરવા યોગ્ય છે (૧)

જે વખતે સૈન્યોના સામસામે ડુમ્મનો થાય છે અને અનેક શૂરવીરો રાક્ષસી એક બીજાને કાપે છે તે વખતે તે પ્રભુના હાથજ રક્ષા કરે છે (૨)

આજે તેમજ અન્ય કહીને પ્રસન્નતા પ્રભુના હાથજ અમારી રક્ષા કરે મનુષ્ય એ ખરેખર પોતે કલ્યાણનું સાધન કરવા ઇચ્છે છે હોય તો તે યોગ્ય મન થઈ વિચારથી પરિશુ રાખે (૩)

કલ્યાણનું મુખ્ય સાધન

મા સકતર્મા કલ્યાણનું જે મુખ્ય સાધન કહ્યું છે તે એવા જેનું છે—

સ્વસ્તયે સુમનસમ્ । (મ ૩)

“ કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉત્તમ મન હોવું નોંધએ ” મનુષ્યનું મન જે ખરેખર ઉત્તમ શુભ સંકલ્પોથી પુરક હોય તો જ મનુષ્યનું ખરેખર કલ્યાણ થઈ શકે છે મનમાં હેય હોય તો જરૂર કષ્ટ થાય જ તેજ પ્રમાણે ગમે તેટલી ધરોહી આવી નામ તે સમયે પ્રભુનો હાથ આપણા માથા પર છે એવા વિશ્વાસ હોવો નોંધએ આ વિષયમાં જુઓ—

સેન્ય વધ જિર્ધાસન્ન હરીરતે તત્ર હન્દ્રસ્ય વાહુ સમન્તં ન ત્રાયતામ્ ॥ (મ ૩)

“ જ્યારે સેનાના હાથ વધની ઇચ્છાથી ઉત્ક્રાંધ ત્યારે પ્રભુના હાથ ચારે તરફથી અમારી રક્ષા કરે ” પ્રભુના

૪૪ [અધર્વ્વ અનુ ભા. ૨]

કામ સર્વ પ્રકારે અમારી રક્ષા કરી રહેલ છે એ વિશ્વાસ મનુષ્યને પ્રાપ્તી જ શાન્તિ અને ઉત્સાહ વધારે છે આ ઉપરાંત મનુષ્યે પણ તેના સંપ્રદાયા સંપત્તિને પ્રેમથી (૧) પાપ ન કરે, (૨) શ્રેષ્ઠ કર્મ કરે, (૩) ઉમળકાને જનનાને શ્રેષ્ઠ કર્મ કરવાની પ્રેરણા આપવી આ પણ કર્મ કરવાથી જ મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ અને સફરસી બને છે પાકક આ સંકનનું ખૂબ મનન કરે કારણકે આ સંકન નાણું દોરતો છતાં પણ પછો ઉપદેશ આપે છે અને મનુષ્યને શ્રેષ્ઠ બનવાની પ્રેરણા આપે છે

આપણી પવિત્રતા

કંઠ ૬, ચૂકત ૬૨

(શ્રાપિ-અર્ધર્ષા । દેવતા-૨૨ । માન્વોક્તાઃ)

વૈશ્વાનરો રશ્મિર્ભિર્નઃ પુનાતુ વાતઃ પ્રાણેર્નેષિરો નમોમિઃ ।

દ્યાર્વાપૃથિરી પર્યસા પર્યસ્તરી ક્રતાવરી યજિર્વે નઃ પુનીતામ્ ॥ ૧ ॥

વૈશ્વાનરી મુનુતામા રમધ્વં વસ્યા આશાસ્ત્ર્યો ક્રીતપૃષ્ઠાઃ ।

તર્યા ગુણન્તઃ સધમાદેષુ વય સ્વામ પતયો રયીણામ્ ॥ ૨ ॥

વૈશ્વાનરી પર્યેસ આરમધ્વં શુદ્ધા મવન્તઃ શુચયઃ પાવુકાઃ ।

હ્રેઠેષા સધમાર્વં મવન્તો જ્યોરૂપદયેમ સૂર્યમુચ્ચરન્તમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(વૈશ્વાનર રશ્મિમિ ન પુનાતુ) સર્વ મનુષ્યોમા રહેનારો અગ્નિ પોતાના કિરણોથી અમારી શુદ્ધિ કરે (વાત પ્રાણેન) વાયુ પ્રાણ રૂપે અમારી પવિત્રતા કરે, (દ્યૌર્ નમોમિ) જળ પોતાના વિવિધ રસોથી અમારી શુદ્ધતા કરે (પર્યસ્તરી ક્રતાવરી) રસવાળા, જળયુક્ત, (યજિર્વે દ્યાર્વાપૃથિરી) પૃથ્વીય ધુએક અને બૂલેક (પર્યસા ન પુનીતા) પોતાના પોષક રસથી અમને પવિત્ર બનાવે (૧)

(સૃજતા વૈશ્વાનરી આરમધ્વ) સત્ય અને સર્વ મનુષ્યો દ્વારા પ્રેરિત ઇશ્વર સ્તુતિનો પ્રારભ કરે (વીતપૃષ્ઠા આશા વસ્યા તન્વ) જેને પીકડેના આગ નથી એવી દિશાઓ કે જેની વાણીઓને શરીર છે (સધ માદેષુ) સર્વ મળીને આનંદિત થવાને સમયે (તર્યા ગુણન્ત વય) તેમની સાથે ભોક્તા ભોક્તા અમે સર્વ (રયીણા પતય સ્વામ) ધનના સ્વામી બનીએ (૨)

(શુચય શુદ્ધા પાવુકા મવન્ત) શુદ્ધ, પવિત્ર અને ઘીબને પવિત્ર કરનારા બનીને (વૈશ્વાનરી વર્ચેસ આરમધ્વ) સર્વ મનુષ્યોએ કરેલી ઇશ્વરસ્તુતિરૂપ વાણીને તેજસ્વિતા માટે ઉચ્ચારવાનો પ્રારભ કરે (હ્રેઠે દૃષ્ટ્વા સધમાદ મવન્ત) અહીં સ્તુતિરૂપી વાણીથી આનંદિત થતા થતા (જ્યોરૂ ઉચ્ચરન્ત સૂર્ય વદયેમ) ધણા ચિરકાળ પર્યંત ઉચ્ચે ઉઠેલા સૂર્યને અમે ભોક્તા રહીશું (૩)

ભાવ,ર્થ—અગ્નિ વાણી રૂપે વાયુ પ્રાણરૂપે જળ વિવિધ રસના રૂપે તથા ધુએક અને પૃથ્વી દોઢ પોતપોતાની શક્તિઓથી અમને શુદ્ધતા કરે આપણે આ દેવતાઓ અમારા શરીરમા આવીને વસેલી છે અને તેમજ અહીં આ રૂપ લીધેલા છે, તેમનાથી અમારી પવિત્રતા થાય (૧)

સર્વ મનુષ્યો સત્ય બોલે અને હૃદયના ઝલ્લાન ગાય આ પ્રકારની વાણી માટે અગ્રચાહ સ્વામ છે અમે ઉપેક્ષા સ્તુતિના વચનોથી ધન પ્રાપ્ત કરીએ (૨)

અને આનંદ બાદ શુદ્ધ રહીએ અમારા સાથીએને પવિત્ર બનાવીએ શુભવાણી બોલીએ અને સાથે મળીને આનંદિત બનીને રીધે આનુષ્ઠને પ્રથમ કરીએ (૩)

આપણા શરીરમાં સર્વ દેવતાઓ અંશરૂપી રહે છે. અહીં અગ્નિએ વાણીનું રૂપ લીધું છે. વાયુએ પ્રાણનું રૂપ લીધું છે, જળે રસનું રૂપ લીધું છે. ધુલોક મસ્તકમાં રહેલ છે. પથ્થરે સ્થાને પૃથ્વી છે. આ પ્રમાણે અન્ય દેવતાઓ અન્ય અવયવોમાં રહેલી છે. આ સર્વ દેવતાઓ અનૃતથી મુક્ત ન થતાં દ્વંદ્વેશ સત્યમાં સ્થીર રહી અમારી પવિત્રતા કરે. સત્ય વાણી, સત્ય વિચાર અને સત્ય આચારને માટે જેટલું જોઈએ તેટલું વિશાળ કાર્યક્ષેત્ર છે. આ સત્યમાં સ્થીર રહેનારા આપસઆપસમાં મળીને સહકાર કરતાં કરતાં સત્યથી પવિત્ર બનીને ધર્મ માર્ગે ધન કમાય અને ધનવાન બને. શરીરને શુદ્ધ બનાવીએ અન્તઃકરણને પવિત્ર રાખીએ અને આપણા વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચારથી અન્યને શુદ્ધ બનાવીને પોતાના ઉદ્ધારનો માર્ગ આક્રમણ કરીએ. સત્યથી નિર્ભય બનાવનારા અને સત્યનિષ્ઠ તથા ધર્મરત શબ્દોનું ચિંતન કરતાં કરતાં પોતાને પવિત્ર બનાવનારા લોકો નિઃસંદેહ દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત કરે છે અને પૂણી આયુષ્યની સમાપ્તિ કુધી આનંદથી રહે છે. આ માટે મનુષ્ય પોતાની પવિત્રતાનું સાધન બનાવે અને કૃતકૃત્ય બને.

ઉત્તમ માર્ગનું આક્રમણ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૫૫

(ઋષિ:- પ્રજ્ઞા । દેવતા- ૧ વિષ્ણુદેવા, ૨-૩ દ્વા:)

યે પૃથ્વીનાં બ્રહ્મો દેવયાનાં અન્તરા દ્યાવાપૃથિવી સંચરન્તિ ।

તેષામર્જ્યાનિં યત્તમો વહાન્તિ તસ્મેં મા દેવાઃ પરિં ધત્તેહ સર્વેં

॥ ૧ ॥

શ્રીષ્મો હૈમન્તઃ શિશિરો વસન્તઃ શરદ્ધર્ષાઃ સ્વિતે નોં દ્વાત ।

આ નો ગોપુ મજ્જતા પ્રજાર્યાં નિવાત શરણે સ્યામ

॥ ૨ ॥

અર્થ— (યે દેવયાનાઃ) બ્રહ્મ: પૃથ્વીનાઃ) જે દેવોના આવવા જવાના ધણુ માર્ગો (દ્યાવાપૃથિવી અન્તરા સંચરન્તિ) ધુલોક અને બૂલોકની વચ્ચે જે આલતા રહે છે. (તેષાં યત્તમઃ અર્જ્યાનિં વહાતિ) તેઓમાંથી જે માર્ગ સમૃદ્ધિ લાવે છે. હે (સર્વેં દેવાઃ) સર્વ દેવો ! (શ્વ તસ્મેં મા પરિધત) અહીં તે માર્ગ માટે અને સર્વ પ્રકારે ધારણ કરો. (૧)

વસન્ત, શ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ, હૈમન્ત અને શિશિર આ સર્વ ઋતુઓ. (નઃ સ્વિતે દ્વાત) અમને ઉત્તમ અવસ્થામાં લાવી રાખે. (નઃ ગોપુ પ્રજાર્યાં આ મજ્જત) અમને ગાયોમાં અને પ્રજાઓમાં સુખના ભાગીદાર બનાવે. (વઃ શ્વ નિવાતે શરણે સ્યામ) તમારી સાથે નિશ્ચયપૂર્વક અમે વાવાઝોડાના ઉપદ્રવ રહિત ઘરમાં રહીએ. (૨)

ભાષાંતર— ઉત્તમ વિદ્વાન સન્માનોના આવવા જવાના અથવા વ્યવહાર કરવાના જે અનેક માર્ગ છે, તેમાં જે નિર્દોષ માર્ગ દોષ, તેના પર માલકું કબિલ છે (૧)

જેવું આચરણ કરવું જોઈએ કે જેથી જમે ઋતુઓમાં ઉત્તમ સુખનો લાભ પામ, ગાયો અને પ્રજાઓથી દિનનું સાધન પામ, અને ઘરમાં શાંત દોષ ન રહે (૨)

દ્વાપરસાર્પ પરિવત્સરાય સંવત્સરાય કૃણુતા વૃદ્ધત્તમઃ ।

તેષાં વયં મુમતૌ યજિયાન્નામાર્ષિ મદ્રે સમિનસે સ્યામ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (દ્વાપરસાર્પ પરિવત્સરાય, સંવત્સરાય) ક્રમશઃ પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય વર્ષેનિ માટે (વૃદ્ધત્તમઃ કૃણુતા) પુણ્ય પ્રમાણમાં અત્ય ઉત્પન્ન કરે. (તેષાં યજિયાનાં મુમતૌ) તે યજ કરતાંઓની ઉત્તમ બુદ્ધિમાં તથા (સમિનસે મદ્રે અર્ષિ સ્યામ) ઉત્તમ મનમાં તથા કદયાણુમાં અર્ષે હમેશાં રહીએ. (૩)

બાપાર્થ—દરેક વર્ષે ઉત્તમ અથ પુણ્ય પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરે અને તેમણે પોતાનું જીવન વજ્રમય બનાવ્યું છે તેમના ઉત્તમ મન સરકારપુર્ણ મન અને બુદ્ધિમાં ઉ રહી રા, અર્ષાન્ તારા વિષયમાં તેમની જ મન ઉત્તમ રહે એવું આચારણુ ॥ (૩)

“ સંવત્સર, પરિવત્સર, પદાપત્સ, અનુવત્સર, અને ઇન્દ્રસર ” આ સંવત્સરોનાં પાંચ નામ ક્રમશઃ પ્રથમથી લઈને પ્રત્યેક પંચમુખતા છે. તેજ પ્રકારે “ કૃત, વૈશા, હાપર અને કર્તિ ” એ ચાર યુગનાં નામ છે.

સગજનોના વ્યવહાર કરવાના જે શુભ માર્ગો છે તેઓમાંથી જે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે તેનાપર આશ્રય લેઈએ. આપણું આચારણુ તે શુદ્ધ હોય તો સર્વ અનુબોધી સાત જ થાય છે. અને આપણી અંદર જે કાંઈ દેવ થાય તો હાનિ થાય છે. પ્રત્યેક એવું આચારણુ કરવું જોઈએ કે જેથી સગજનો પ્રસન્ન થાય. દરેક વર્ષે બેનીમાંથી એટલું અથ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ કે આપણે માટે પરિપૂર્ણ થઈ શકે.

અન્તર્બાહ્ય શુદ્ધતા

કાંડ ૬, સૂકત ૫૧

(ઋષિઃ—કન્કાતિઃ । દેવતા—આપ, ૩ વર્ણઃ)

વાયોઃ પૂતઃ પવિત્રેણ પ્રત્યક્ષ સોમો અતિ દ્રુતઃ ।

હન્દ્રસ્ય યુજ્યઃ સસાં

॥ ૧ ॥

આપો અસ્માન્માતરઃ સૂદયન્તુ ધૃતેન નો ધૃતત્વઃ પુનન્તુ ।

વિશ્વં હિ રિપં પ્રવહન્તિ દેવીરુદિવામ્ન્યઃ શુચિરા પૂત ઈમિ

॥ ૨ ॥

યર્કિં ચેદં વરુણ દૈવ્યે જનૈઃમિદ્રોહં મનુષ્યાઃશ્ચરન્તિ ।

અર્ચિત્યા ચેત્તત્ત ધર્મો યુગોપિમ મા નસ્તસ્માદેનસો દેવ રીરિપઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (વાયોઃ પવિત્રેણ પૂતઃ) વાયુના પવિત્ર કરવાના શુભથી પવિત્ર થએલો (પ્રત્યક્ષ અતિ દ્રુતઃ સોમઃ) પ્રત્યક્ષ માળેલો ચોમ (હન્દ્રસ્ય યુજ્યઃ સસાં) ઇન્દ્રશક્તિનો ચોમ મિત્ર છે. (૧)

(માતરઃ આપઃ અસ્માન્ સૂદયન્તુ) માતા સમાન હિતકારી જળ અમને શુદ્ધ કરે. (ધૃતત્વઃ નઃ ધૃતેન પુનન્તુ) પવિત્ર કરનાર જળ અમને જળદ્વારા પવિત્ર બનાવે. (દેવીઃ હિ વિશ્વં રિપં પ્રવહન્તિ) દિવ્ય જળ સર્વ દેવો વહેડાવી દે છે. (આમ્યઃ ઉત્ત્વ શુચિઃ પૂતઃ આ ઈમિ) તેનાથી જ શુદ્ધ અને પવિત્ર બનીને આગળ આગું છું. (૨)

હે વરુણ ! (મનુષ્યાઃ યત્ કિંચ દ્વં અમિદ્રોહં) સાધારણ મનુષ્ય જે કાંઈ પણ દુરાચાર (દેવ્યે જનૈ ચરન્તિ) દિવ્ય જનોની બાબતમાં કરે છે (ચ દ્વન્ અર્ચિત્યા તત્ત ધર્મ યુગોપિમ) અને જોએ, અજાણપણે તારા બનાવેલા નિયમો, ધર્મોને તોડે છે, હે દેવ ! (નઃ તસ્માત્ત પનસઃ મા રીરિપઃ) અમને સર્વને તેમની ખાસથી નફ ન કર. (૩)

સોમનું મહાત્મ્ય

પ્રથમ મંત્રમાં સોમનું વર્ણન છે. આ સોમ પહેલાં એક વાસણમાં ગાળવામાં આવે છે પછીથી તેને દવામાં ખૂંટી રાખીને એક વાસણમાંથી બીજા વાસણમાં ખસવામાં આવે છે. બ્યારે આ પ્રમાણે આ સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તેનામાં રહેલી ઇન્દ્ર શક્તિને વધારનાર બને છે. અર્થાત્ તેને પીવાથી શરીરની ઇન્દ્ર શક્તિ વધે છે.

જળનું મહાત્મ્ય

બીજા મંત્રમાં જળનું મહાત્મ્ય કહેવ છે. જળ પ્રાણીઓને શાન્તિ અર્પે છે. પવિત્ર બનાવે છે. શરીરના સર્વ રોગોને દૂર કરે છે, અને અન્તર્બાહ્ય શુદ્ધિ કરીને અતિમહત્વનું આરોગ્ય અર્પે છે.

દ્રોહ ન કરવો જોઈએ

ત્રીજા મંત્રમાં કહ્યું છે કે, કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈને દ્રોહ અથવા અપરાધ ન કરે, અન્યથા તેને કાંઈ દ્રોહ થઈ ગયો હોય તો તેને માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને ક્ષમા માગવી જોઈએ.

આ ત્રણે મંત્રોમાં શુદ્ધિ દ્વારા શક્તિ વૃદ્ધિ કરવાનો ઉપદેશ છે. સોમ શુદ્ધ થવાથી તે ઇન્દ્ર શક્તિની સહાય કરે છે, જળ શુદ્ધતા કરીને આરોગ્ય અર્પે છે અને અદિત્યા વૃત્તિથી આત્મશુદ્ધિ થવાથી આત્મિક બળ વધે છે. ત્રણ મંત્રોના આશ્રય સક્ષમાં લેવા જેવો છે. શુદ્ધિદ્વારા બળની વૃદ્ધિ થાય છે એ સર્વનું તાત્પર્ય છે.

પુષ્ટિ માટે પ્રાર્થના

કાંડે ૭, સૂક્ત ૫૦

(ઋષિ:- બરણી । દેવતા:- મંત્રોક્તા)

શકામહં સુહવાં સુદૃતીં હૃવે જુળોતું નઃ સુમગ્નાં વોધંતુ ત્મનાં ।

સીઘૃત્વપઃ સૂચ્યાચ્છિદ્યમાનયા દદાતુ વીરં જાતદાયમુઠ્ઠ્યમિ

॥ ૧ ॥

યાસ્તેં રાકે સુમતયઃ સુપેશસો યામિવદાસિ દાગુપે વસૂનિ ।

તામિર્તો અથ સુમનાં ઉપાગાહિં સહસ્રાપોષં સુમગે રાણા

॥ ૨ ॥

અર્થ— (અહ સુહવા સુદૃતી રાકાં હૃવે) ઉત્તમ બોલાવવા યોગ્ય અને સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પૂર્ણ અન્દ્રમાના જેવી આદ્યહાદ્યામિની દેવીને અગ્રે બોલાવીએ છીએ. (જુળોતું) તે આમારે અવાજ સાંભળે અને (સુમગ્ના નઃ ત્મનાં વોધંતુ) તે ઉત્તમ ઐશ્વર્યવાળી દેવી અમને પોતાની શક્તિથી ભગૃત કરે. (સીઘૃત્વમાનયા સૂચ્યા અપઃ સીઘૃતુ) કદી ન દટનારી સોયથી તે પોતાના કપડાં સીવવાનું કામ કરે અને (યાસ્તેં રાકે) શક્તિયુક્ત દેવી (સુમતયઃ) તે અમને દાન દેનારા સેંકડો પ્રશંસનીય વીર પુત્રોનું પ્રદાન કરે. (૧)

હે (રાકે) શેખા આપનારી દેવી ! (યા સુપેશસઃ સુમતયઃ) જે તારી ઉત્તમ સુંદર સુમતિ છે (યામિઃ દાગુપે વસૂનિ દદાસિ) જેથી તું દાતાઓને ધન આપે છે. હે (સુમગે) ઉત્તમ ઐશ્વર્યથી સુકત દેવી (તામિઃ રાણા સુમનાઃ) તે શક્તિઓથી શેખનારી ઉત્તમ મનવાળી દેવી (અથ નઃ સહસ્રાપોષં ઉપાગાહિ) આજે અમને હજારો પુષ્ટિને નણકના સ્થળમાં લાવી દે. (૨)

પૂર્ણ અન્દ્રમાં સુકત રાકાં હોય છે. ઇશ્વરના તેમજી જેટલી પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન થાય છે, તેના કરતાં કેટલાએ ગણી વધારે પ્રસન્નતા તેનાથી મળે છે. આ અનુમાન પરથી તેના અનુભવનું અનુમાન પાકક કરી શકે છે. આ સૂક્તમાં પૂજ્ય

મન્દ્રપ્રમાના વધુનને બહારને આધ્યાત્મિક પરમાત્માની શક્તિનું વર્ણન કરેલ છે. આપરમાત્રમ સક્રિય અમને જ્ઞાન આપે
અજ્ઞાનમાંથી જાગ્રત કરીને પ્રજ્ઞાદ બનાવે. અને જ્ઞાન દ્વારા અમારી ઉન્નતિ કરે. આ પ્રમાણે પુણી અને ઉત્તમ વીર સંતો
આપે અને અમને સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ આપે.

સુખની પ્રાર્થના

કાંડ ૭, સૂક્ત ૪૯

(ઋષિ:-અથર્વા । દેવતા:- દેવપત્નીઓ)

ધ્રેવાનાં પક્ષીરુજાતીરંવન્તુ નઃ પ્રાવંન્તુ નસ્તુજયે વાજસાતયે ।

યાઃ પાર્થિવાસો યા અપામપિં ઘટે તા નોં દેવીઃ સુહવાઃ શર્મં યચ્છન્તુ ॥ ૧ ॥

ઉત ઙ્મા વર્ષન્તુ ધ્રેવપત્નીરિન્દ્રાણ્યગ્નિગ્નિચ્ચિત્તિ રાદ્ ।

આ રોદસી યરુણાની ણુણોતુ વ્યન્તુ દેવીર્યં ક્રતુર્જનીનામ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ— (ઉશતીઃ દેવાનાં પત્નીઃ નઃ અવન્તુ) અમારી ઇચ્છા ધરાવનારી દેવીની પત્નીઓ અમારી રક્ષા કરે. તેઓ (તુજયે વાજસાતયે નઃ પ્રાવન્તુ) સંતાન અને અગ્નિની વિપુલતાને માટે અમારી રક્ષા કરે. (યાઃ પાર્થિવાસઃ) જે પૃથ્વી પર સ્થિત અને (યાઃ અપાં ઘટે અપિ) જે કાર્યોની નિયમ વ્યવસ્થામાં સ્થિત છે. (તાઃ સુહવાઃ દેવીઃ) તે ઉત્તમ પ્રશસિત દેવીઓ. (નઃ શર્મં યચ્છન્તુ) અમને સુખ આપે. (૧)

(ઉત દેવપત્નીઃ ઙ્માઃ વ્યન્તુ) અને દેવીની પત્નીઓ યો દેવીઓ અમારા હિતની ઇચ્છા કરે. (હન્દ્રાણી) ઇન્દ્રની પત્ની, (અગ્નાયી) અગ્નિની પત્ની, (અશ્વિની રાદ્) અશ્વિની દેવીની પત્ની રાણી, (રોદસી) રૂદ્રની પત્ની, (યરુણાની) જળ દેવ વરુણની પત્ની (આણુણોતુ) અમારા અવાજ સાંભળે (જનીનાં યઃ ક્રતુઃ) સીઓને જે રુપકાળ છે તે સમયે (દેવીઃ વ્યન્તુ) આ દેવીઓ અમારું હિત કરે. (૨)

દેવતાઓની શક્તિઓ દેવીની પત્નીઓ છે. અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી, વાયુ, ઇન્દ્રાદિ અનેક દેવ છે. તેમની શક્તિઓ પણ વિવિધ છે. આજ તેમની પત્નીઓ છે. પત્ની પાલન કરનારી હોય છે. અગ્નિની શક્તિ અગ્નિનું પાલન કરે છે, વાયુ શક્તિ વાયુનું પાલન કરે છે આ પ્રકારે અન્યાન્ય દેવીની શક્તિઓ અન્ય દેવોને તેમના સ્વરૂપમાં રાખે છે. જેટલા દેવો છે તેટલી તેમની પત્નીઓ છે. આ સર્વ દેવ શક્તિઓ સર્વ અનુષ્ઠાને સુખ અને શાન્તિ પ્રદાન કરે.

ઉત્તમ જ્ઞાન

કાંડ ૭, સૂક્ત ૫૪

(ઋષિ:- અથર્વા । દેવતા:- સોવનસ્વં, અશ્વિની)

સંજ્ઞાનં નઃ સ્વેમિઃ સંજ્ઞાનમરંણમિઃ ।

સંજ્ઞાનમશ્વિના યુવમિહાસ્માસુ નિ યચ્છતમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ— હે (અશ્વિની) અશ્વિની દેવો. ! (નઃ સ્વેમિઃ સંજ્ઞાનં) અમને સ્વજનનોની સાથે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાયો. તથા (અરણેમિઃ સંજ્ઞાનં) હલકી પ્રેણીના જે લોકો છે તેમની સાથે પણ અમને ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાયો. (હહ) આ સંસારમાં (યુવં અસ્માસુ સંજ્ઞાનં નિયચ્છતં) તમો બલે અમે સર્વમાં ઉત્તમ જ્ઞાન રિશ્વર કરો. (૧)

સં જાનામૈહ મનસા સં ચિકિત્વા મા યુષ્મહિ મનસા દૈવ્યેન ।

મા ઘોષા ઉત્તર્યુર્વહુલે વિનિર્હતે મેષુઃ પન્તદિન્દ્રસ્યાહન્યાગતે

॥ ૨ ॥

અર્થ—(મનસા સંજાનામૈહ) અમે મનથી ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ. (ચિકિત્વા સં) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને એકમતથી રહીએ. (મા યુષ્મહિ) પરસ્પર વિરોધ ન કરીએ. (દૈવ્યેન મનસા) દિવ્ય મનથી અમે શુકત બનીએ. (વહુલે વિનિર્હતે ઘોષા મા ઉત્ સ્થુઃ) ઘણાઓનો વધ થયા પછી હુઃખના શબ્દો ઉત્પન્ન ન થાય. (આગતે અહનિ) ભવિષ્યમાં (દિન્દ્રસ્ય હુષુ મા પન્ત) ઇન્દ્રનું બાણ અમારા પર ન પડે (૨)

બંધનથી મુક્તિ

કાંડે ૧, સૂકત ૧૨૧

(જ્ઞાન - શૈલિષ્વ । દેવતા - મનોજા)

વિપાણા પાશાન્તિવા વ્યધ્યસ્મદ્ય ઉત્તમા અંધમા વારુણા યે ।

દુષ્વન્ન્યં દુરિતં નિ પ્વાસ્મદ્યં ગચ્છેમ સુકૃતસ્ય લોકમ્

॥ ૧ ॥

યદ્વારુણિ વ્યધ્યસે યચ્ચ રજ્જ્વાં યન્દૂમ્યાં વ્યધ્યસે યર્ચ વાચા ।

અયં તસ્માદ્ગાર્હપત્યો નો અગ્નિરુદિન્નપાતિ સુકૃતસ્ય લોકમ્

॥ ૨ ॥

ઉર્દગાતાં મગવતી વિચૃતૌ નામ તારકે ।

પ્રેહામૃતસ્ય યચ્છતાં પ્રૈતુ વદ્ધકમોચનમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ—(યે અધમા ઉત્તમા યે વારુણાઃ) વરુણ દેવતા જે અધમ અને ઉત્તમ પાશ છે તે (પાશાન્ વિપાણા અસ્મત્ અગ્નિ વિધ્ય) પાશોને તોડીને અમને તે પાશોથી મુક્ત કર. (દુષ્વન્ન્યં દુરિતં અસ્મત્ નિષ્વ) ખરાબ સ્વપ્નો અને પાપને અમારાથી દૂર કર (અયં સુકૃતસ્ય લોકં ગચ્છેમ) અમે હવે અમે પુણ્ય લોકમાં જઈએ (૧)

(યત્ વારુણિ યત્ ચ રજ્જ્વાં વ્યધ્યસે) જે લાકડાના સાબલા સાથે ઢોરીથી બધાઈ બધ છે અને (યત્ દૂમ્યાં) જે ભૂમિમાં અને (યત્ ચ વાચા વ્યધ્યસે) જે વાણીથી બધાઈ બધ છે (તસ્માત્) તે બંધનમાંથી (અયં ગાર્હપત્યઃ અગ્નિ) આ ગાર્હપત્ય અગ્નિ (ન. સુકૃતસ્ય લોકં) હવે તત્ત્વ મળાસિ) અમને સુકૃતના લોકમાં લઈ બધ છે (૨)

(મગવતી વિચૃતૌ નામ તારકે) ભાગ્યવાન શુકત કરનારી, અને તારનારી જે દેવતાઓ (ઉર્દગાતાં) ઉદયને પ્રાપ્ત થએલ છે તે બંને (અમૃતસ્ય પ્રયચ્છતાં) અમૃતનો ભાગ આપે એથી આ શુભ (વદ્ધક-મોચન પ્રૈતુ) બદ્ધ અવસ્થામાંથી શુકત થવાના સાધનો પ્રાપ્ત કરે. (૩)

ભાવાર્થ— નાગેનું સ્થાન, અર્ધનું સ્થાન અને ઉત્તમ સ્થાન એના પર બંધનના પાશ ॥ તેમને દૂર કરવાના પ્રયત્નો કરે એનું પાપ સંકિત અને અમે તેનું વિન્દ એટલે ઉત્તમ સ્વપ્ન આવડુ તેનો અનુભવ કરે આ પ્રમાણે નિર્દોષ બનીને પુણ્ય લોકને પ્રાપ્ત થાય (૧)

જે અનેક પ્રકારના બંધનો ॥ તે સર્વ ઇચ્છાથી કૃપાથી છૂટી બધ અને અમને પુણ્ય લોક પ્રાપ્ત થાય (૨)

બંધનથી મુક્તિ અપાવનારી અને રક્ષા કરનારી જે સંકિતઓ અમને અમૃતનો ભાગ આપે, એથી અમે બંધનથી મુક્ત બનીને પુણ્ય સ્થાન બની જઈએ. (૩)

વિ જિહીવ્ય લોકં કૃણુ વન્ધાન્મૃદ્ધાસિ વન્દ્વકમ્ ।

યોન્યાં હવ પ્રચ્યુતો ગર્ભઃ પથઃ સર્વો અનુ ક્ષિય

॥ ૪ ॥

અર્થ— (વિજિહીવ્ય) વિશેષ પ્રગતિ કર, (લોકં કૃણુ) તારે માટે યોગ્ય સ્થાન બનાવ, (યોન્યાઃ પ્રચ્યુતઃ ગર્ભઃ હવ) યોનિમાંથી બહાર આવેલા બાળકની જેમ (વન્ધાત્ વન્ધકં મુદ્ધાસિ) બંધનમાંથી બંધનનું કારણ દૂર કર. (સર્વો પથઃ અનુક્ષિય) સર્વે આગેમાં અનુકૂળતાથી વસ. (૪)

ભાવાર્થ— વિશેષ પ્રગતિ કર, પુરુષ સ્થાન પ્રાપ્ત કર, બંધનથી મુક્ત થા, જેવી રીતે પૂર્ણ સ્થિતિએ પહેલેથી બાળક માતાના ઉદરથી મૂકાશે તેવોથી બહાર આવે છે તેવી રીતે આ જગતમાં અનુકૂળ પરિસ્થિતિમાં વિરાજ, (૪)

સર્વ પ્રકારની બંધનોથી મુક્ત થવું જોઈએ. અને પૂર્ણસ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, તેની સિદ્ધતા માટે મનુષ્ય પાપથી મુક્ત બને, કદી પાપનો વિચાર સરખો પથ ન કરે. વિચાર શુદ્ધ થવાથી સ્વમો પથ ઉત્તમ આવવા મળે છે, અને કદી અશાશ્વત્વનો અર્થ નહિ.

પાપથી મુક્ત મેળવવાથી બંધનો દૂર થઈ શકે છે અને તે લોકોને ઉત્તમ લોક પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પુરુષથી જ બંધન દૂર કરવાની શક્તિ અને આત્મરક્ષા કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, અને તેનાથી જ આગળપર અશ્રુતનો લાભ થઈ શકે છે અને પૂર્ણપણે બંધન દૂર થઈને પૂર્ણસ્વાધીનતાનો લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

અદક્ષા માટે હે મનુષ્ય ! તું વિશેષ પ્રયત્નથી ઉભવિતો લાભ કરીને, પુરુષવાન બન, બંધનથી મુક્ત બનીને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યને પ્રાપ્ત કર અને જગતમાં અનુકૂળ પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને આનંદની સાથે વિરાજમાન થઈ જા.

બંધનથી મુક્તિ

કંડ ૭, સૂક્ત ૭૭

(ઋષિઃ- અગિરા । દેવતા- મરુતઃ)

સાંતપના હૃદં હૃવિર્મર્કતસ્તર્જુજુષ્ણન । અસ્માકોતી રિંશાદસઃ

॥ ૧ ॥

યો નો મર્તો મરુતો દુર્હણાયુસ્તિરશ્ચિત્તાનિ વસવો જિધાંસતિ ।

દુહઃ પાશાન્પતિ મુદ્ધાતાં સસ્તાપિષ્ઠન તપસા હન્તન્તા તમ્

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (સાં તપનાઃ મરુતઃ = મર-ઉત) શત્રુઓને સારી રીતે ત્રાસ આપનારા, મરવાને માટે તૈયાર વીરો ! (હૃદં તત્ હૃવિઃ જુજુષ્ણન) આ હૃવિ અજ્ઞ સેવન કરો. હે (રિંશા-મદસઃ) શત્રુઓનો નાશ કરનારાઓ ! (અસ્માકા ડતી) અમારી રક્ષા કરો. (૧)

હે (વસવઃ મરુતઃ) નિવાસક મરુતો ! (યઃ નઃ મર્તઃ દુર્હણાયુઃ) અમારામાંથી જે મનુષ્ય દુષ્કાવથી મુક્ત બનીને (ચિત્તાનિ તિરઃ જિધાંસતિ) અમારાં ચિત્તને છૂંધી રીતે નાશ કરવા ઇચ્છે છે. (સઃ દુહઃ પાશાન્ પ્રતિમુદ્ધતા) તેના પર દ્રોહીના પાશ છેડો અને (તં સ્તાપિષ્ઠન તપસા હન્તન્તા) તેને તાપદાયક તાપથી મારી નાખે (૨)

ભાવાર્થ— શત્રુઓને તપાવનારા વીર અને આવેલા અજ્ઞ બાળો સ્વીકાર કરીને શત્રુઓનો નાશ કર, અમારી રક્ષા કર (૧)

અમારામાંથી કોઈ દુષ્ટ મનુષ્ય જે છૂંધાઈને અમારાં બંધન નાશ કરવા ઇચ્છે તેને જરામાં યાંત્રી મારી નાખો (૨)

સંવત્સરીના મરુતઃ સ્વર્કાં લુરુક્ષવાઃ સર્ગણા માનુષાસઃ ।

તે અસ્મત્પાઙાન્ન મુંઝવેન્વેનસઃ સાંતપના મંતસરા માદયિષ્ણવઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (સંવત્સરીનાઃ સુ-ઝર્કાઃ) વર્ષ સુધી પ્રકાશનારે (સર્ગણાઃ લુરુક્ષવાઃ) સેતા સમૂહની સાથે મોટાં મોટાં ઘરોમાં રહેનારા, (માનુષાસઃ) માનવી વીર (સાંતપનાઃ માદયિષ્ણવઃ મંતસરાઃ) શત્રુને સંતાપ દેનારા, હુધ્ર વધારનારા પ્રસન્ન (તે મર-ુતઃ) તે મરણ પર્વત લડનારા વીર (એનસઃ પાશાન્ અસ્મત્ પ્રમુઞ્ચન્તુ) પાપના પાશોમાંથી અમારી મુકતતા કરે. (૩)

આવાર્થ—વર્ષ સુધી રહેનાર, તેજસ્વી, અનુવાસીઓની સાથે મોટા ઘરોમાં રહેનાર, શત્રુઓને ત્રાસ દેનારા માનવી વીર પાશથી અમને બચાવે. (૩)

આ મુકતતા ક્ષત્રિય વર્ષ દર્શાવે છે. ક્ષત્રિય શત્રુઓને તાપદાયક ચરવીર હોવા બેઠએ, સ્વજનોની રક્ષા કરે, આપણાં બે કોઈ કુટુમ્બ આશ્રય હોય તો તેને સમ પશુ કરે, જમને નિભય જનાને અને પાપથી લોકોને દૂર રાખે.

બંધ મુકતતા

કંઠ ૭, સૂકત ૭૮

(ઋષિઃ- જમર્વા । દેવતા- બ્રહ્મા)

વિ તે મુશ્ચામિ રજાનાં વિ ચોક્ત્રં વિ નિયોજનમ્ ।

॥ ૧ ॥

इहैव त्वमजस्र पृथग्मे

अस्मै क्षत्राणि धारयन्तमग्ने युनक्तिं त्वा ब्रह्मणा दैव्येन ।

॥ ૨ ॥

હિન્દિદ્ધાસ્મભ્યં દ્રવિણેહ મદં પ્રેમં વૌંચો હવિર્દાં દેવતાસુ

અર્થ— હે અગ્નિ ! (તે રજાનાં વિમુશ્ચામિ) તારા હોરકને (બંધનને) ખુદ્દું કરે' છું. તારા (ચોક્ત્રં વિ) બંધનને પશુ છોડું છું. (નિયોજનં વિ) તને તાર્ણીને બાંધનારા બંધનને પશુ હું છોડું છું. (इह एव त्वं अजस्रः पृथि) અહીં જ તું અહિંસાપુરુષ જનીને રહે. (૧)

હે અગ્નિ ! (अस्मै क्षत्राणि धारयन्तं त्वा) તેને માટે ક્ષાત્રધર્મને ધારણ કરનાર તને (दैव्येन ब्रह्मणा) દિવ્યજ્ઞાનની સાથે (युनक्तिं) મુકત બનાવું છું. (अस्मभ्यं ॥ દ્રવિણા દીદિદિ) અમારે માટે અહીં ધન આપ. (इमं देवतासु हविर्दां प्रोचः) તેની બાબતમાં દેવતાઓમાં હવિ સમર્પણ કરનારા બનાવીને તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. (૨)

આવાર્થ— પ્રથમ, મધ્યમ, અને અધ્યમ આમ ત્રણ પ્રકારનાં બંધનો બેઠીને હું તને મુકત કરું છું. આ પ્રમાણે હું

સેન જનીને અહીં આપ. (૧)

વીરના પાત્ર કર, દિવ્યજ્ઞાનથી મુકત બને, પાન સમર્પણ કર, દેવતાઓને હવિ અર્પણ કર, તેનીજ તારો મારા વધારે. (૨)

ત્રણ બંધન

બંધન ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે. એક મનનું બંધન, બીજું અને ત્રીજું બંધન વાણીનું અને નીચેનું બંધન દેહનું.

આ ત્રણ બંધનોથી મુખ્ય બંધાઓ છે. અર્થાત્ જન્મ ક્ષય છે. તેથી તેમનાથી મુક્તતા મેળવવી બેઠએ. આ બંધનો બારે મુકી જાય છે ત્યારે જ તે મુક્ત થાય છે. ત્યાં સુધી તે બંધનમાં છે, બદલ્યોત્તિમાં છે અમે કહેવાય છે.

અધર્માથી છૂટાને માટે શ્રી અર્ધાનુપુર શર્ધ કરવાનું સામધ્ય અવસ્થા દેવનું ભોધને તેના વિના કોઈ મનુષ્ય બધેમુકત થવાનો બાળ પશુ કરી શકતો નથી ત્યાર પછી તેને જ્ઞાન થતું ભોધને જ્ઞાન વિના બધેમધર્મથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી જ્ઞાનનો અર્થ (મોક્ષે ધર્મશાંતિ) બધેમધુકત થવાનો ઉપાય બધેમધુકત પ્રશ્નશર્ધ દ્વારા ધન પગેર પ્રશ્ન કરવું અને તે પ્રાપ્ત ધન પશ્ચરને અર્પણ કરવું એ શુદ્ધિ થઈ, આ બન્ને કાર્યો મનુ કરતા યોગ્ય છે આથી મનુચર્ધ બધેમધુકત દર શાય છે વિશેષ કરીને પોતાના મનનું સમર્પણ અર્ધાનુપુર, (દેવતાસુ દર્ધિદો) દેવતાઓને સમર્પણ કરવાથી મનુષ્ય બધેમધુકત થાય છે

આ સુકત યોગ્ય અસ્પષ્ટ છે તે પશુ ઉપર પ્રભાવે તેનો વિચાર કરવાથી તેનો ભાવ સમજી શકાય છે.

કોધનું શમન

કાંડ ૧, મૂકત ૪૩

(જાવે - શ્રીમદ્ગણા વરવર વિતીવીદરણકામઃ । દેવતા-મનુષ્યમનમ્)

અર્ધ વુર્મો વિમંન્યુકઃ સ્વાય ચારણાય ચ ।

મન્યોવિમંન્યુકસ્તુય મન્યુશમન ઉચ્યતે

॥ ૧ ॥

અર્ધ યો મૂર્તિમૂલઃ સમુદર્મવતિઠતિ ।

વુર્મઃ પૃથિવ્યા ઉત્થિતો મન્યુશમન ઉચ્યતે

॥ ૨ ॥

ચિ તે હનુશ્યા શરણિ વિ તે મુરયા નયામસિ ।

યથાશ્વજો ન વાર્ધિષો મમ ચિત્તમુપાર્પસિ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (અર્ધ વર્મ સ્વાય ચારણાય ચ વિમન્યુક) આ હર્ધ પોતાને માટે અને બધેમધુકત માટે પશુ કોધને દૂર કરનાર છે અને (અર્ધ મન્યો વિમન્યુકસ્ય) આ કોધીને કોધને માટે દૂર કરનાર છે અને (મન્યુ-શમન ઉચ્યતે) કોધને શાન્ત કરનાર કહેવામાં આવે છે (૧)

(ય અર્ધ મૂર્તિમૂલ) જે આ પશુ મૂર્તિવાળો (સમુદર્મવતિઠતિ) સમુદર્મની નજીક કોધ છે (પૃથિવ્યાઃ ઉત્થિત વર્મ) ભૂમિમાધી ઉગેલ હર્ધ (મન્યુ-શમન ઉચ્યતે) કોધને શાન્ત કરનાર કહેવામાં આવે છે (૨)

(તે હનુશ્યા શરણિ વિ) તારી કુત (હાલી) ને આશ્રયે શહેનાશ કોધના ચિન્હને દૂર કરે છે (મુરયા વિનયામસિ) તારા મુખમાં જે કોધ છે તેને પશુ હુ દૂર કરે છુ (યથા મમ ચિત્ત ઉપાર્પસિ) જેથી તું મારા ચિત્તને અનુકૂળ બનશે અને (અવશ ન અવાદિષ) પરવશ બનીને કોધી બાષણ ન કરે (૩)

દર્શ

અહીં આ સુકતમાં હર્ધને કોષ શાન્ત કરનાર કહેવામાં આવે છે આ શોધનો વિષય છે વૈદિકીય મન્યોમ હર્ધના આવા કોષ ગુણને ઉદ્દેશ્ય નથી જો વૈદ લોકો તેનો અધિક વિચાર કરશે અને સમુદર્મ ઉગનારા હર્ધનામન ધારના મૂર્તિવાળાના રસમાં આ ગુણ છે કે કેમ અથવા કઈ વનસ્પતિમાં આ ગુણ છે તેનો નિર્ધાર કરશે તે કોધી મનુષ્યને શાન્ત સ્વભાવવાળા બનાવવાનો ઉપાય શોધી શકાય

કોશીતકી સુત્ર (કો. સુ-૪૧૨) માં “ અર્ચ્યં દર્શનં દત્ત્વોપધિવત્ ” એમ કહેય છે. આથી જાણ્યું થાય છે કે સમુદ્રને કાઢે ઉચનારા દર્શનનાં મૂળ કાઢીને તેને આધારપૂરે અથવા શરીરપર ધારણ કરનારું અથવા રસનું સેવન કરવાનું વિધાન આ સૂત્રમાં છે. સભન છે કે દર્શનનાં મૂળમાં ભસ્તકને શાન્ત કરીને તે દ્વારા કોષને દૂર કરવામાં સહાયકતા થવાનો શુભ ધર્મ હોય આ સારું વિધિપૂર્વક કરી જોનાં યોગ્ય વાત છે જે કરી શકે તેના છે તેમણે વૈદ્યની સલાહ પ્રમાણે પ્રયોગ કરીને અનુભવ કરી જોવો અને પછી પોતાનો અનુભવ જન કરવાણુ અર્થે પ્રસિદ્ધ કરવો.

સિદ્ધિની પ્રાર્થના

કાંકે ૭, સૂકત ૪૬

(ઋષિઃ- જમ્બી । દેવતા - મન્ત્રોજ)

સિનીવાલિ પૃથુટુકે યા દેવાનામસિ સ્વસા ।

જુપસ્વ હવ્યમાહુતં પ્રજાં દેવિ દિવિદ્વિ નઃ

॥ ૧ ॥

યા સુવાહુઃ સ્વહુગુરિઃ સુપ્રમા વહુસૂવરી ।

તસ્યૈ વિરપત્ન્યૈ હવિઃ સિનીવાલ્યૈ જુંહોતન

॥ ૨ ॥

યા વિરપત્નીન્દ્રમસિ પ્રતીચીં સહસ્રસ્તુકામિયન્તીં દેવી ।

વિષ્ણોઃ પત્નિઃ તુમ્યૈ રાતા હવીપિ પતિં દેવિ રાધસે ચોદયસ્વ

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે (સિનીવાલી પૃથુ-ટુકે) અગ્રયુક્ત અને ઘણાઓથી પ્રશસિત દેવી ! (યા દેવાના સ્વસા અસિ) જે તું દેવોની ભગિની છે હે દેવી ! તું (આહુતં હવ્ય જુપસ્વ) હવનમાં નાખેલ આહુતિ યોનો સ્વીકાર કર, અને (ના પ્રજા દિવિદ્વિ) અમને ઉત્તમ સન્તાન આપ (૧)

(યા સુવાહુઃ સ્વહુગુરિઃ) જે ઉત્તમ બાહુવાળી અને ઉત્તમ આગળિઓ વાળી (સુપ્રમા વહુ-સૂવરી) જે ઉત્તમ અગવાળી અને ઉત્તમ સન્તાન ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ છે (તસ્યૈ વિરપત્ન્યૈ સિનીવાલ્યૈ) તે પ્રજાપાલક અગ્રયુક્ત દેવતાને માટે (હવિઃ જુંહોતન) હવિ પ્રદાન કરો (૨)

(યા વિરપત્નીન્દ્રમસિ પ્રતીચી અસિ) જે પ્રજાનું પાલન કરનારી તું પ્રભુની સન્મુખ રહે છે. તથા (સહસ્ર-સ્તુકા દેવી અમિયન્તી) હજારો કવિઓ દ્વારા પ્રશસિત તું દેવી આગળ વધે છે હે (વિષ્ણોઃ પત્નિ) વિષ્ણુની પત્ની ! હે દેવી ! (તુમ્યૈ હવીપિ રાતા) તારે માટે હું હવન અર્પણ કરૂ છું. અમારી (રાધસે પતિં ચોદયસ્વ) સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા માટે તું તારા પતિને પ્રેરિત કર. (૩)

આ સૂત્રમાં “ વિષ્ણુ ” અર્થાત્ વ્યાપક દેવનો પત્ની અર્થાત્ તેની શક્તિની પ્રાર્થના છે. આ વ્યાપક પ્રથરની શક્તિ સપ્ત૧૧ણે અન્ય દેવતાઓમાં રસીને કારણે કરે છે સારું જગનનું પાવન આ શક્તિદાસ જ થાય છે દર્શનને જ્ઞાતી માનસે આ શક્તિનો અનુભવ કરે છે, તેથી તેઓ તેની વિરિધ પ્રકારે રજુતિ કરે છે. આ શક્તિ પોતાના પતિ સારું વ્યાપક ધધરને પ્રેરિત કરે અને તે અમને સારું પ્રકારની સિદ્ધિ આપે

યુદ્ધનું સાધન રથ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૨૫

(ત્રાપિઃ- અર્થર્થ । દેવતાઃ- વનસ્પતિઃ)

યનસ્પતે વીર્યવિદ્ગો હિ મૂયા અસ્મત્સલા પ્રતરણઃ સુવીરઃ ।

ગોમિઃ સંનદ્ધો અસિ વીર્યસ્વાસ્થાતા તે જયતુ જેત્વાનિ

॥ ૧ ॥

દિવસ્પૃથિવ્યાઃ પર્યોજ ઉન્નૃતં વનસ્પતિંમ્યુઃ પર્યામૃતં સહઃ ।

અપામોજમાનં પરિ ગોમિરાવૃત્તમિન્દ્રસ્ય વર્જં હવિષા રથં યજ

॥ ૨ ॥

દ્વન્દ્વસ્યોજો મરુતામનીકં મિત્રસ્ય ગર્મો વરુણસ્ય નામિઃ ।

સ હમાં નો હવ્યદાતિં જુપાણો દેવ રથ પ્રતિં હવ્યા ગૃમાય

॥ ૩ ॥

અર્થ - હે (વનસ્પતે) વૃક્ષાંથી બનેલા રથ ! (વીરુ+અંગઃ હિ મૂયાઃ) તું સુદઃ અવયવોથી તારાક અને ઉત્તમ વીરોથી યુક્ત બન. તું (અસ્મત્સલા પ્રતરણઃ સુવીરઃ) અમારો મિત્ર, તારક અને ઉત્તમ વીરોથી યુક્ત છે. તું (ગોમિઃ સંનદ્ધઃ અસિ) ગાયના અર્ધથી બનાવેલ દોરડાઓથી ખૂબ કસીને બંધાયેલ છે. તું (વીર્યસ્વ) અમને સુદઃ કર અને (તે આસ્થાતા જેત્વાનિ જયતુ) તારાપર આરોહણ કરનારો વીર વિજય પ્રાપ્ત કરે. (૧)

(દિવઃ પૃથિવ્યાઃ ઓજઃ પરિ ઉન્નૃતં) દુષોઃ અને પૃથ્વી લોકનું બળ આ રથ રૂપે પ્રાપ્ત કરેલ છે અને (વનસ્પતિમ્યુઃ સહઃ પર્યામૃતં) વૃક્ષોથી આ સામર્થ્ય સંપ્રદિત કરેલ છે. (અપાં આત્માનં ગોમિઃ પરિ આવૃતં) જળથી બનેલ આત્મા રૂપ વૃક્ષોથી ઉત્પન્ન થયેલ, ગાયના આમડાથી બંધાયેલ (દ્વન્દ્વસ્ય વર્જં રથં) ઇંદ્રના વજ્રના જેવા સુદઃ રથને (હવિષા યજ) અલથી યુક્ત કર. (૨)

હે ! (દેવ-રથ) દિવ્ય રથ ! તું (દ્વન્દ્વસ્ય ઓજઃ) ઇન્દ્રનું બળ છે. તું (મરુતાં અનીકં) મરુતોના સેના સમૃદ્ધ (મિત્રસ્ય ગર્મો) મિત્રોના અર્ધ અને (વરુણસ્ય નામિઃ) વરુણની નામિ છે. (સઃ રથઃ) તે તું (નઃ હમાં હવ્યદાતિં જુપાણઃ) અમારા આ અગ્રહાનનું સેવન કરતાં કરતાં (હવ્યા પ્રતિ ગૃમાય) હવનીય અગ્રને શહેણ કર. (૩)

જાણાર્થ - રથ પુરુષના લાકડામાંથી બને છે, આ રથ અમારો સ્વાનો મિત્ર છે કારણ કે તે યુદ્ધની આપત્તિમાંથી આપણને પાર ઉતારે છે. આ રથ ગાયોના આમડાના દોરડાંથી અજબુત બંધાયેલ છે આ સુદઃ રથથી અમારો વિજય નક્કી થશે જ. (૧)

પૃથ્વી અને પુરોહિત બળ અને વૃક્ષોનું સામર્થ્ય આ રથમાં ક્ષિપ્રિત થયેલ છે જળથી પુરો ઉત્પન્ન થાય છે અને વૃક્ષોથી રથ બને છે તેનાથી જળનો આત્મા રહેલો છે તેને યોગ્યતા દોરડાઓથી બાંધીને અજબુત બનાવેલ છે હવે તે ઇન્દ્રના વજ્રના જેવા રથ છે આ રથમાં અગ્રહિ પદાર્થો અરુપર રાખે (૨)

આ રથ ઇન્દ્રનું બળ, મરુતોની સેના, મિત્રોના અર્ધ અને વરુણની નામિ છે. અર્થાત્ દેવોના સત્વરણ આ રથ છે. આ રથ અમારા હવ્યનું સેવન કરે અર્થાત્ આ રથમાં રહેનારા વીરો અમારા અલથી પુષ્ટ અને સન્નુષ્ટ થાય (૩)

યુદ્ધનું અતિ મહત્વનું સાધન રથ છે. વીરપુરુષો તેનાપર આરોહ કરીને વિજય ક્રમાવે છે આ રથ દેશના લોકોમાંથી બને છે, અને ગાયના આમડાના દોરડાંથી બાંધીને સુદઃ બનાવાય છે પૃથ્વીપર આ રથ એક ધણી મોટી ક્ષિપ્રિત છે માની લોને કે તેમાં દેવોની તાકત બરેલી છે. તેથી રથને સારી રથીતમાં રાખવો જોઈએ અને રથના સર્વ કર્મચારીઓને યથાધિક્ય અમથી પુષ્ટ કરવા જોઈએ.

புது

ॐ नमः

કાંડ ૬, સૂકત ૧૨૬

(ऋषिः-अथर्व । देवता- इन्द्रुभिः)

उप श्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रा तै वन्वतां विष्ठितं जगत् ।

11 2 11

स दुन्दुभे सज्जुरिन्द्रेण देवैर्दूराद्वीयो अपं सेध शत्रून्

आ कन्दय बलमोजो न आ धा अमि हन कुरिता बाधमानः ।

11 2 10

अप्यं सेधं वृत्तुमै वृत्तुनामित इन्द्रस्य माधुर्यं चीडयस्व

प्राप्तं जयाभीष्टमे जयन्तु केतुमहन्तुभिर्वावदीतु ।

11 3 11

समश्वर्षणाः पतन्तु नो नरोऽस्माकमिन्द्र रथिनो जयन्तु

અર્થ—હે (દુનુમે) નગારા । હું (પૃથિવી ઉપશ્વાસય) પૃથ્વી પર (ઉત ઘાં) તેમજ ઘુલોકમાં
પણ જીવન ઉત્પન્ન કર (પુરુષા વિદિતં જગત્ ત વચતાં) ઘણા પ્રકારે ત્રિશેષ સ્વરૂપમાં સ્થિત જગત્
તારા આશ્રયે રહે. (સઃ હન્તેજ દેવૈઃ સજઃ) તે હું ઇન્દ્રની આથે અને દેવોની આથે રહેનારા (દૂતા
દર્શયાઃ) દર્શથી પણ દર (શત્રુન્ અપ સેધ) શત્રુઓનો નાશ કર. (૧)

દર્શયઃ) દ્વરથી પશુ દ્વર (શત્રૂન અપ સેવ) શત્રુઓના નાશ કરે. (૧)
 હે (દુન્દુભે) નગારા ! (આક્રન્દય) શત્રુ સેનાને રક્ષવ. (નઃ ઓજઃ વલં આઘાઃ) અમારામાં
 વીર્ય અને બળ ધારણ કર, (દુરિતા યાગમાના, અભિ સ્તન) પાપોને અટકાવીને તું ગજના કર.
 (દુન્દુભા હતઃ અપસેવ) હઃખ દેનારી શત્રુસેનાને અહીંથી નસાડી દે. તું (હન્દ્રસ્ય મુષ્ટિઃ અસિ) ધન્વની
 મુષ્ટિ છે. તું (વીહયસ્વ) સુદૃઢ રહે. (૨)
 (હમે અભિ જયન્તુ) આ વીરો વિજય કરે.

યદિ ધે. ડું. (વીઢયસ્થ) સુદૃઢ રહે. (૨)
 હે ઇન્દ્ર ! (અમું પ્રજય) આ થયુસેનાનો પરાજય કરે, (હમે અમિ જયન્તુ) આ વીરો વિજય કરે.
 (કેતુમત્ કુન્દુમિઃ વાવદીતુ) નીચેથી ધડાએકું નગારેં ધલો મોટે અવાજ કરે. (ના નરઃ અશ્વપર્ણાઃ
 સંપતન્તુ) અમારા થોડે સ્વારે હુમલો કરે અને (અસ્માકં રથિનઃ જયન્તુ) અમારા રથવાળા વીરો વિજય
 પ્રાપ્ત કરે. (૩)

માત્ર કહે. (૩)

ભાવાર્થ— દુરુખોને અવાજ થવાથી લોકોમાં એ પ્રકારનું નવ ચેતન્ય ઉત્પન્ન થાય છે એટલા માટે મુદ્રામાં વીરને ઉત્સાહ ચક્રાવલને ઉપયોગ કહે છે. તેનામાં દિવ્ય શક્તિ છે એટલે તે શત્રુઓને દુશ્મની નસાવી દે છે. (૨)

ઉત્સાહ ચક્રાવલને ઉપયોગ કહે છે. તેનામાં દિવ્ય શક્તિ છે એટલે તે શત્રુઓને દુશ્મની નસાવી દે છે. (૨)

ખાવાપી- દુનુબીનો આવજ વળાવેલો હોય તો એથી તે સત્તુઓને ફરવામાં નસાડા દે છે. (૧)
 ઉત્સાહ યશાવતને ઉપયોગ કરે છે. તેનામાં દિવ્ય સક્ષિત છે એથી તે સત્તુઓને ફરવામાં નસાડા દે છે. (૨)
 દુનુબીનો ભવાઈ રાખે સાંભળીને સત્તુઓના જમરાઈ ભવ છે અને આપણા સેવ્યમાં જળ અને પીપા ઉત્પન્ન થાય છે.
 આપણા સેવ્યના ઘાસ દર રાખે છે અને સત્તુઓ નાસી ભવ છે અર્થાત્ દુનુબી એક પ્રકારનું જળદાયક છે. તેમાંથી
 દુનુબી અને જળ આપે. (૨) - તેના અમારા સેવ્યનો વિજય થાય, આપણા રાષ્ટ્રીય અંડા સાથે દુનુબી ધણે

આ દુનિયા શત્રુસેનાના પરાજય કરે, અને અમારા સૈન્યનો વિજય થાય. આપણા તાબીય જંડા સાથે દુનિયા ધણો મેરડા નાં કરે. આ અથગ સાંભળીને અમારા યોદ્ધાવાદી શત્રુ સૈન્યપર વચાળ કરે અને અમારા રથવાળા વીરો વિજયને પ્રાપ્ત કરે. (૩)

મુદબ્બીમિપર નગરાના અવાજથી સૈન્યમાં ખૂબ જ ઉત્સાહ આવે છે અને જુરતમાં પણ ઉત્સાહ જણાવે છે. આ સાથે રજાઓની અર્થાત્ કુ-દુભી હોય છે. આ એક વિજય પ્રાપ્તિનું સાબન છે. આ દશિમિ-દુધી નેતાં આ કુ-દુભીનું કાવ્ય ખૂબ જ મનોરંજક અને જોષપ્રદ છે.

હુન્દુલીના ઘોષ

કાંડ ૫, સુકત ૨૦

(શ્રુતિ:- યજ્ઞા । દેવતા- વાનસ્પત્યોઃ હુંદુભિઃ)

હુન્દુલીનો હુન્દુભિઃ સંત્વનાપન્વાનસ્પત્યઃ સંમૃત હુન્દુલીનામિઃ ।	
વાચં કુણુશનો દુમયન્સપત્તાર્ત્તિસંહ દ્વ જ્યેષ્ઠામિ સંસ્તનીહિ	॥ ૧ ॥
સિંહ દ્વાસ્તાનીવ દ્રવ્યો વિવંદ્વોઽમિકન્દન્નૃપમો વાસિતામિવ ।	
વૃણ ત્વં વર્ધયસ્તે સપત્નાં એન્દ્રસ્તે શુભો અમિમાતિપાહઃ	॥ ૨ ॥
વૃષેવ યુથે સહસા વિદ્વાનો ગ્યન્દ્રમિ ર્વ સંધનાજિત્ ।	
શુચા વિધ્ય હર્દયં પેરેપાં હિત્વા ગ્રામાન્પ્રચ્યુતા યન્તુ શર્ચવઃ	॥ ૩ ॥
સંજયન્વૃત્તના કુર્ધ્વમાયુર્ગદ્યાં ગૃહ્ણાનો વહુધા વિ ચંદય ।	
દેવીં વાચં હુન્દુમ આ ગુરસ્વ વેધાઃ શાત્રુણામુપં ભસ્વ વેદઃ	॥ ૪ ॥
હુન્દુમેવાંસં પ્રયેતાં વદન્તીમાશુવૃતી નાથિતા ગોપબુદ્ધા ।	
માર્તી પુત્રં ધાવતુ હસ્તગૃહ્યામિત્રી પ્રીતા સંધેરે વધાનામ્	॥ ૫ ॥

અર્થ— (હુન્દુલીનો હુન્દુભિઃ સંત્વનાપન્વાનસ્પત્યઃ) જે અવાજ ઉઠે છે અને જે બળ વધારે છે, તે પ્રકારે (વાનસ્પત્યઃ હુન્દુભિઃ) વનસ્પતિમાથી બનેલ હુન્દુભિ (હુન્દુલીનામિઃ સંમૃતઃ) ગોચર્મથી રેહિત (વાચં કુણુશનો) આવાજ (શબ્દો) કરતા કરતા (સપત્નાં દમયન્) શત્રુઓને હાવાવતો હાવાવતો અને (સિંહ દ્વ જ્યેષ્ઠ) સિંહની જેમ વિજય ધમ્મતો આ ડોલ, (અમિસંસ્તનીહિ) ગરજતો રહે. (૧)

પ્ર' (દ્રવ્યઃ વિવંદ્વઃ) વૃક્ષમાથી ઉત્પન્ન થએલ અને વિશેષ રીતે બાંધવામાં આવેલ (સિંહ દ્વ અસ્તાનીવ) સિંહની જેમ ગર્જના કરતો ડોલ છે. (વાસિતાં વૃષભઃ અમિકન્દન્નૃપમો) ગાયને માટે જેમ બળદ માન્ય છે (વેવૃષા) પ્ર બળવાન છે. (તે સપત્નાઃ વદ્રયઃ) તારા શત્રુઓ નિર્બળ બનેલા છે, અને (તે એન્દ્રઃ શુભઃ અમિમાતિપાહઃ) તારા પ્રભાવશુકલ બળ શત્રુનાશક છે. (૨)

(યુથે ગ્યન્દ્ર વૃષા દ્વ) ગાયોના સમુદ્ધમાં રહેનાર ગાયોની ધ્રુવ કરનાર સાંઠના જેવો પ્ર' (સહસા સંધનાજિત્) બળથી વિજય પ્રાપ્ત કરનાર, અને (વિદ્વાનઃ) બાણતો જેવો (અમિદ્વ) ગર્જના કર. (પેરેપાં હર્દય શુચા વિધ્ય) શત્રુઓના હૃદય શોડધી યુક્ત કર. (શર્ચવઃ ગ્રામાન્ હિત્વા પ્રચ્યુતાઃ યન્તુ) શત્રુઓ ગામોને છેડી દધને પડતા આગ્રહતા નાસી બંધ. (૩)

હુન્દુભિઃ । (ઉર્ધ્વ-માયુઃ પુત્રનાઃ સંજયન્) ખૂબ ઓટો નાદ કરનારો, શત્રુની ચેનાને પરાજીત કરતો કરતો (ગૃહ્ણાઃ ગુણાનઃ વહુધા વિચંદય) ગ્રહણ કરવા ચેત્થને લેનારા પ્ર' ધણ પ્રકારે ભો. (દેવીં વાચં આગુરસ્વ) દિવ્ય નાદનો ઉચ્ચાર કર. (વેધાઃ શાત્રુણાં વેદઃ આમરસ્વ) વિધાતા બનીને શત્રુઓનું ધન લાવીને ભરી દે. (૪)

પૂર્વો હુન્દુમે પ્ર વદાસિ વાચં ભૂમ્યાઃ પૃષ્ઠે વંટુ રોચમાનઃ ।

અમિત્રસેનાર્મમિજશ્ચમાનો દ્યુમદ્રંદ હુન્દુમે સુનૃતાવત્

॥ ૬ ॥

અન્તરેમે નર્મસી ઘોષો અસ્તુ પૃથક્તે ધ્વનયો વન્તુ શીર્મમ્ ।

અમિ ક્રંન્દ સ્તનયોત્તિપાનઃ શ્લોકકૃત્તિમિત્રૃયાય સ્વર્ધા

॥ ૭ ॥

ધીમિઃ કૃતઃ પ્ર વદાતિ વાચમુદ્ગર્ણય સત્વનામાયુધાનિ ।

હન્દ્રમેદી સત્વનો નિ હૈયસ્વ મિત્રૈરમિત્રાં અવં જહ્ધર્નીહિ

॥ ૮ ॥

સંક્રન્દનઃ પ્રવદો ધૃષ્ણપેણઃ પ્રવેદુકદ્વંદુષા ગ્રામધોષી ।

શ્રેયો વન્વાનો વ્યુનાનિ વિદ્વાન્કીર્તિ વ્રુમ્ણો વિ હર દિરાજે

॥ ૯ ॥

શ્રેયઃ કેતો વસુજિત્સર્હીયાન્સંગ્રામજિત્સંશિતો વ્રહ્મણાસિ ।

અંશૂર્નિવુ ગ્રાવાધિપવ્ણે અદ્વિર્ગન્ધ્યન્દુમેઽધિ નૃત્ય વેદઃ

॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (હુન્દુમેઃ પ્રવત્તી) હુન્દુભીના ૨૫૮ ભોલ (વાચં આશ્રુવર્તી, ઘોષવુદ્ધા) શબ્દ સાંકળનારી અને ગર્જનાથી ભગી ઉઠેલી (મીતા નાયિતા અમિત્રી નારી) કરી ગએલી, હુમ્મી, શત્રુની બી (સમરે વધાનાં પુત્ર) યુદ્ધમાં મરી ગએલા વીરના પુત્રોને (હસ્ત ગૃહ્ય ઘાણતુ) હાથ પકડીને નાસી ભાષ. (૫)

-હે હુન્દુભિ ! (પૂર્વઃ વાચં પ્રવદાસિ) સર્વથી પ્રથમ તું શબ્દોત્તર કરે છે. (ભૂમ્યાઃ પૃષ્ઠે રોચમાનઃ વદ) ભૂમિના પૃષ્ઠપર પ્રકાશતો એવો તું શબ્દ કર. હે દેહ ! (અમિત્રસેનાં અમિજજમાનઃ) શત્રુસેનાનો નાશ કરતો તું (દ્યુમત્ સુનૃતાવત્ વદ) પ્રકાશની રીતે સત્ય શબ્દનો ઉચાર કર. (૬)

(હમે નર્મસી અન્તરા ઘોષઃ અસ્તુ) આ ઘુલક અને પૃથ્વીની વચ્ચે તારો શબ્દ ઘોષ યાઓ. (તે ધ્વનયઃ શીર્મ પૃથક્ વન્તુ) તારો ધ્વનિ શીર્મ ચારે દિશાઓમાં ફેલાય. (ઊત્તિપાનઃ શ્લોકકૃત્) વૃદ્ધિ પામનાર અને યશ મેળવનાર (મિત્રૈરમિત્રાં અવ જહ્ધર્નીહિ) મિત્ર હિતને માટે સંપન્ન થતો (અમિક્રન્દ, સ્તનય) અવાજ કર અને ગર્જના કર. (૭)

(ધીમિઃ કૃતઃ વાચં પ્રવદાતિ) બુદ્ધિથી બનાવેલ દેહ અવાજ કરે છે. (સત્વનાં આયુધાનિ વ્રહ્મણ્ય) વીરોના આયુધોને ઉચ્ચે ઉઠાવ, (હન્દ્રમેદી સત્વનઃ નિહયસ્વ) શૂરવીરોને આનન્દ આપનારો તું વીરોને ભોલાય. (મિત્રૈઃ અમિત્રાન્ અવ જહ્ધર્નીહિ) મિત્રો દ્વારા શત્રુઓને મારી નાખ. (૮)

(સંક્રન્દનઃ પ્રવદઃ) શબ્દોત્તર કરનારો અને ઘોષણા કરનારો (ધૃષ્ણુ-સેનઃ પ્રવેદુકદ્વં) વિજયી સેનાથી યુદ્ધ કર, ચેતના દેનારો (વદુષા ગ્રામ-ધોષી) અનેક પ્રકારે ગ્રામમાં ઘોષણા કરનારો, (શ્રેયઃ વન્વાનઃ) કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવનારો (વ્યુનાનિ વિદ્વાન્) સર્વ ઘોષણાનાં કાર્યો ભણનારો તું દેહ ! (દિ-રાજે) બે રાજાઓની વચ્ચે થનારા યુદ્ધમાં (વ્રુમ્ણઃ કીર્તિ વિહર) ઘણાં મનુષ્યો માટે કીર્તિ પ્રાપ્ત કર. (૯)

હે (હુન્દુમે) દેહ ! તું (શ્રેયઃ કેતઃ વસુજિન્) શ્રેય કરનારો, ધન જીતનારો, (સહીયાન્ સંગ્રામ-જિન્) બળવાન યુદ્ધોને જીતનારો (વ્રહ્મણા સંશિતઃ અસિ) જ્ઞાનથી તને તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. (અધિપવ્ણે અદ્વિઃ ગ્રાવા અંશૂન્ હવ) સોમરસ કાઢી વખતે જે પ્રકારે પત્થરો સોમપર નાથે છે, તે પ્રમાણે તું (ગન્ધ્યન્ વેદઃ અધિનૃત્ય) ભૂમિને જીતવાની ઇચ્છા કરનાર તું શત્રુઓના ધન પર નાથ. (૧૦)

શુદ્ધપાણીપાટંમિમાતિષાહો ગવેપણા સહમાન ઉદ્વિત ।

વાગ્વીય મન્ત્રં પ્ર મંસ્ત્વ વાચં સાંઘાંમજિત્યાયેષમુદ્દેવેદ

॥ ૧૧ ॥

અચ્યુતચ્યુત્સમદો ગમિષ્ઠો મૃષ્ઠો જેતાં પુરણતાયોઘ્વઃ ।

હન્દ્રેણ ગુત્તો વિદયાં નિચિકર્પન્નદ્યુતનો દ્વિપતાં યાદિ શીમમ્

॥ ૧૨ ॥

(શાષ્ટાશ્વ નીપાહ) શત્રુઓને છતનારો, નિત્ય વિજયી, (અમિમાતિપાહઃ ગવેપણઃ) વૈરિયોને વધ શાખનાર, ચોધ કરનારો (સહમાનઃ ઉદ્વિત) બળવાન અને ઉભેડી નાખનાર તું ડોક, (વાચં પ્રમસ્ત્વ) તારા નાહને સર્વત્ર ફરી દે. (વાગ્વી મંત્રં હવ) જેવી રીતે વકતા શ્રોતાઓમાં ઉપદેશને ભરી દે છે. (સંપ્રામ-જિત્યાય દદ્વ હવં ઉત્ત વદ) સંઘામને છતવા માટે અહિં અન્નની બાળતમાં મહાન ઘોષણા કર. (૧૧)

(અચ્યુત-ચ્યુત) ન પછડાએલા શત્રુઓને નીચે પછાડનાર (સ-મદઃ ગમિષ્ઠઃ) આનંદ યુક્ત, યાત્રા કરનારો, (મૃષ્ઠઃ જેતા) યુદ્ધોને છતનાર, (પુર-ણતા અયોઘ્વઃ) આગળવધનાર અને યુદ્ધ કરવામાં અતિ કઠિન, (હન્દ્રેણ ગુત્તઃ) ધન્ડ દ્વારા રક્ષિત, (વિદયા નિચિકર્પન્ન) યુદ્ધ ક્રમેની બહુનારો, (દ્વિપતાં દદ્વ-દ્યોતન.) શત્રુઓના હૃદયને ગભરાવનારો, તું ડોક (શીમં યાદિ) શીમ શત્રુઓપર અડાઇ કર. (૧૨)

નગારા

આ બન્ને સૂક્તો નગારાતું વર્ણન કરે છે. આ વર્ણન ૨૫૯ અને ૨૬૦ રીતે સમગ્ર શકાય એવાં હોવાથી તેનો હાવાર્થ અને વિવરણ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા નથી જ.

આયોનિઃ દ્યુજ-બારાશ મંત્રમાં સર્વ વિન્દ્યુકત કેતુવં વર્ણન છે. આ વર્ણન જેવાથી આયોનિઃ દ્યુજ સર્વ વિન્દ્યુકત હતો એ વાત ૨૫૯ થાય છે.

કુન્દુલીની ઘોષ

કાંડ ૫, સૂક્ત ૨૧

(ઋષિઃ- ઋણા । દેવતા- વાસ્તવ્યો ડુંદુભિઃ)

વિહંદયં વૈમનસ્યં વદામિત્રેણ દુન્દુમે ।

વિદ્વેપં કરમશં મયમિત્રેણ નિ દૈધ્મસ્યંવૈનાન્દુન્દુમે જહિ

॥ ૧ ॥

ઉદ્વેપમાના મનસા ચક્ષુણ હૃદયેન ચ ।

ધાવન્તુ વિમ્યંતોઽમિત્રાઃ પ્રજાસેનાજ્યં હુતે

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (દુન્દુમે) ડોક ! તું (અમિત્રેણ વિહંદયં વૈમનસ્યં વદ) શત્રુઓમાં હૃદયની વ્યાકુળતા અને મનની ઉદાસીનતા કરી દે, (વિદ્વેપં કરમશં મયં અમિત્રેણ નિદૈધ્મસિ) દેવ, અદેખાઇ, ઝગડા, બય, સર્વ શત્રુઓમાં ભૂડી દે. હે કુન્દુલી ! (પનાન્ શવજહિ) તેમને કાઢી નાખ. (૧)

(આજ્યે હુતે) ધીની આહુતિ આપે એટલા થોડા સમયમાં (અમિત્રાઃ પ્રજાસેન) શત્રુઓ ગભરાટથી (મનસા, ચક્ષુણ, હૃદયેન ચ વિમ્યંતઃ) મન, આંખ અને હૃદયથી ડરતાં ડરતાં (ધાવન્તુ) ભાગી જાય, નાસી જાય. (૨)

વાનસ્પત્યા સંમૃત હસિયામિર્વિશ્વગોઝ્યઃ ।

પ્રજાસમગ્રિત્રેભ્યો વ્રદાજ્યેનામિધારિતઃ

॥ ૩ ॥

યથા મૃગાઃ સંવિજન્ત આરુણ્યાઃ પુરુષાદર્ષિ ।

एवा त्वं दुन्दुभेऽमित्रान्नामि क्रन्वु प्र त्रासयार्थो चित्तानि मोहय

॥ ૪ ॥

यथा वृकादजावयो धावन्ति बहु बिभ्र्यतीः ।

एवा त्वं दुन्दुभेऽमित्रान्नामि क्रन्वु प्र त्रासयार्थो चित्तानि मोहय

॥ ૫ ॥

यथा श्येनात्પત્ત્રિણઃ સંવિજન્તે અહર્દિવિ સિંહસ્ય સ્તનયોર્યથા ।

एवा त्वं दुन्दुभेऽमित्रान्नामि क्रन्वु प्र त्रासयार्थो चित्तानि मोहय

॥ ૬ ॥

પરામિત્રાન્દુન્દુમિના હરિણસ્યાજિનેન ચ ।

सर्वे देवा अतिव्रसन्त्ये संग्रामस्येति

॥ ૭ ॥

વૈરિન્દ્રઃ પ્રક્રીઢંતે પદ્મોપૈશ્છાપયાં સહ ।

सैर्मित्रास्त्रसन्तु नोऽभी ये यन्मर्वनीकुशः

॥ ૮ ॥

જ્યા-ઘોષા દુન્દુભયોઽમિ કોશન્તુ યા વિશઃ ।

सेनाः पराजिता यतीर्मित्राणामनीकुशः

॥ ૯ ॥

અર્થ— (વાનસ્પત્યાઃ હસિયામિઃ સંમૃતઃ) વનસ્પતિમાંથી અર્થાત્ લાકડામાંથી ઉત્પન્ન થએલ ટાલ જેના પર ચામડાની દોરીઓ બાધેલી છે, (વિશ્વ-ગોઝ્યઃ) સર્વ પ્રકારની ભૂમિનો રક્ષક અને (આજ્યેન અમિધારિતઃ) ધૃતથી સંશિલ તુ (અમિત્રેભ્યઃ પ્રજાતં વદ) શત્રુઓને માટે હથેલી ઘોષણા કર. (૩)

(યથા આરુણ્યાઃ મૃગાઃ પુરુષાત્ અધિ સંવિજન્તે) જે રીતે વનનાં મૃગ પશુ મનુષ્યોથી ડરીને નાસી ભાગે છે, (એવા ત્વં અમિત્રાન્ અમિક્રન્દ) તે પ્રમાણે તું શત્રુઓ પર ગર્જના કર. (પ્રજાસય) તેમને ડરાવી દે અને (અથો ચિત્તાનિ મોહય) તેમનાં ચિત્તોને મોહિત કર. (૪)

(યથા વૃકાદવયઃ વૃકાત્ बहु बिभ्र्यतीः धावन्ति) જે પ્રમાણે વૃકાં બકરાં વઢધી ડરીને નાસી ભાગે છે અને (યથા શ્યેનાત્પત્ત્રિણઃ સિંહસ્ય અહર્-દિવિ) જે રીતે ગર્જના કરનારા સિંહથી તેઓ પ્રતિદિન હરે છે તે પ્રમાણે છે દુન્દુભિ । તું શત્રુઓ પર ગર્જના કર, તેમને ડરાવી દે, અને તેમનાં ચિત્તોને મોહિત કર. (૫-૬)

(યે સંગ્રામસ્ય ઈશતે) જે યુદ્ધના સ્વામી હોય છે તેઓ (સર્વે દેવાઃ) બધા દેવો (હરિણસ્ય અમિનેન દુન્દુમિના ચ) હરણના ચામડામાંથી બનાવેલા નગારાથી જ (અમિત્રાન્ પરા અતિવ્રસન્) બધા શત્રુઓને ધણા જ ડરાવી દે છે. (૭)

(હન્દ્રઃ યે પદ-ઘોષે) ઇન્દ્ર જે પગલાંના પડઘાઓથી અને (છાયયા સહ) છાયારૂપ સેનાની સાથે (પ્રક્રીઢંતે) યુદ્ધની કીડ કરે છે, (તેઃ નઃ અયોઃ અમિત્રાઃ ત્રસન્તુ) તેનાથી અમારા એ શત્રુઓને ત્રાસ થાય કે જે શત્રુઓ (યે અનીકુશઃ યન્તિ) સેનાની હરોળો સાથે હુમલો કરે છે. (૮)

(જ્યા-ઘોષાઃ દુન્દુભયાઃ) ધનુષ્યની દોરીના ટકારની સાથે ટાલ (યાઃ વિશાઃ અમિ કોશન્તુ) જે દિશાઓ છે તેઓમાં અપાજ પ્રસારે જેથી (અમિત્રાણાં અનોકુશઃ પરાજિતાઃ યતી) શત્રુઓની સંધિન અનેલી છતાં પરાજીત થએલી સેના નાસી ભાગે. (૯)

આદિત્ય ચક્ષુરા વૃક્ષ મરીચયોડનુ ધાવત ।

પ્રત્સદ્ગિનીરા સજન્તુ વિગંતે વાહુવીર્યે

॥ ૧૦ ॥

યૂયમગ્રા મંરુતઃ પૃથિમાતર દન્દ્રેણ યુજા પ્ર મૃંણીત શર્ચૂન્ ।

સોમો રાજા વરુણો રાજા મહાવૈવ હૃત મૃત્યુર્નિઃ

॥ ૧૧ ॥

પૃતા વૈવસેનાઃ સૂર્યકેતવઃ સર્વેતસઃ । અમિત્રાંજો જયન્તુ સ્વાહા

॥ ૧૨ ॥

અર્થ— દે (આદિત્ય) સૂર્ય । (ચક્ષુઃ આદત્સ્વ) શત્રુની દષ્ટિ દૂરી લે. (મરીચયા અનુધાવત) પ્રકાશના કિરણો અમારી અતુદ્રૂણતા પ્રભાણે ઢોડે, (વાહુવીર્યે વિગંતે) બાહુ વીર્ય (બાહુનું બળ) બોધું થવાથી (પત્ સદ્ગિનીઃ આ સજન્તુ) પત્નને બાંધવાની રસતીથી શત્રુઓના પત્ન બાંધવામાં આવે. (૧૦)

(પ્રથિ-માતરઃ યુગ્રાઃ મંરુતઃ) દે ભૂમિને માતા માનનારા, શૂર મરવાને માટે સિદ્ધ થએલા વીરો ! (દન્દ્રેણ યુજા વામૂન્ પ્રમૃંણીત) ઇન્દ્ર અર્થાત્ શૂર મેનાપતિની સાથે રહીને શત્રુઓને મારી નાખે. સોમ, વરુણ, મહાદેવ, મૃત્યુ, અને ઇન્દ્ર એ સર્વ શૂરવીરોને સહાય કરનારા હોય છે. (૧૧)

(પૃતા વૈવસેનાઃ સૂર્ય-કેતવઃ) સૂર્યનો દેવજ લઇને આવનારી આ દિવ્ય સેનાઓ (સર્વેતસઃ) ઉત્તમ બિન્દાથી યુક્ત બનીને (નઃ અમિત્રાન્ જયન્તુ) અમારા શત્રુઓનો પરાજય કરે. વિજયને માટે અમારું (સ્વ-આ-હા) આત્મસમર્પણ થાઓ. (૧૨)

નગારાં

આ જાને સંકેતો નગારાનું વર્ણન કરે છે. આ વર્ણન સ્પષ્ટ અને સરળ રીતે સમજી શકાય એવાં હોવાથી તેનો જાવાર્થ અને વિવરણ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા નથી જ.

આયોનિઃ દ્યુજ-આરમા મત્રાં સૂર્ય ચિન્દ્રયુક્ત કેવુન્ વર્ણન છે. આ વર્ણન એવાથી આયોનિઃ દ્યુજ સૂર્ય ચિન્દ્રયુક્ત હતો એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

રાજની સ્થિતતા

કાંડ ૬, સૂક્ટ ૮૭

(ઋષિ - અથર્વા । દેવતા - યુવા)

આ ત્વાહાર્પમન્તરેમૂર્ધ્વસ્તિષ્ઠાર્વિચાચલત ।

વિશંસ્ત્વા સર્વા વાન્દ્રન્તુ મા ત્વદ્વાપ્તમાર્થિ અશત

॥ ૧ ॥

અર્થ— (ત્વા આહાર્પ) તને અહીં રાજગાદી પર લઈ આવું છું. (અન્તઃ મૂઃ) અમારામાં બધામાં ૧૧વીને બેસ. (યુવાઃ અર્વિચાચલત સ્તિષ્ઠ) સ્થિર અને અવિચળ બનીને અહીં રહે. (સર્વાઃ વિશઃ ત્વા ાચ્છન્તુ) સર્વ પ્રજાજનો તને યાહે. (રાટ્ ત્વત મા અર્ધિઅશત) રાટ્ તારાથી ઘટ ન થાય. (૧)

જાવાર્થ— તે રાજા ! તને અહીં સર્વ લોકોએ ચૂંટીને આ રાજગાદી પર લાવ્યા છીએ. હવે આ રાજસભામાં ૧૧ માણસે સ્થિર બનીને અહીં રાખે કર. એ અર્થથી અહીં દે. સર્વ દિશાઓમાં રહેનારા તારા પ્રજાજનો તારા વિષયમાં સતોષ ધરે. તારાથી આ રાજ્યની અગતિ ન થાય ! (૧)

इहैवैधि मापं चोष्टाः पर्वत इवाविचाचलत् ।

इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठेह राष्ट्रमु धारय

॥ २ ॥

इन्द्र एतमदाधरत् ध्रुवं ध्रुवेण हविषा ।

तस्मै सोमो अर्धि ब्रवतुयं च ब्रह्माणस्पतिः ।

॥ ૩ ॥

અર્થ— (इह एव एधि) અહીં આપ. (मा अपचोष्टाः) કહી નીચે પડ નહિ (पर्वतः इव) સવિચાચલત્) પર્વતની જેમ અવિચળ અને (इन्द्रः इव ध्रुवः) ઇન્દ્રની જેમ સ્થિર થઇને (इह तिष्ठ) અહીં રહે અને (राष्ट्रं उ धारय) રાષ્ટ્રનું પાલન કર. (૨)

(इन्द्रः ध्रुवेण हविषा) ઇન્દ્ર સ્થિર સમર્પણથી (एतं ध्रुवं अदाधरत्) તેને સ્થિર રૂપથી ધારણ કરે છે. (तस्मै सोमः) તેને સોમ દેવતાએ અને (अयं च ब्रह्माणस्पतिः) આ રાજાના સ્વામીએ (અધિવ્રવત) ઉપદેશ આપેલ. (૩)

ભાવ—આ રાજ્યપર સ્થિર રહે. અહીંથી નીચે પડી ન જાય સ્થિર બનવું અર્થાત્ કાંઈક તારા સ્થાનપરથી પડતું ન થાય, અને રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કર. (૨)

ઇન્દ્રે પણ આત્મસમર્પણથી સ્થિર રાજ્યને પ્રાપ્ત કર્યું હતું અને તેને રાજાની બ્રહ્મરૂપતિએ ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો હતો તે પ્રમાણે હું પણ આત્મસમર્પણથી સ્થિર બની આ રાજ્યનું રાસન કર અને અહીંના જાની યોગે જે પ્રમાણે સત્તાદ આપે તે પ્રમાણે આ રાષ્ટ્રનું રાસન કર. (૩)

રાજાની સ્થિરતા

રાજા રાજ્યગદીપર સ્થિર સી રીતે થઇ શકે છે તે વાતનો ઉપદેશ અત્યુત્તમ રીતે આ સૂક્તમાં આપેલ છે. (૧) રાજા સર્વ પ્રજાજનો દ્વારા ચૂંટાવેા જોઇએ (૨) રાજાએ એવી રીતે રાજ્યશાસન ચલાવવું જોઇએ કે જેથી સર્વ લોકો પ્રસન્ન થાય અને ઉત્તતિ પ્રાપ્ત કરે. (૩) રાજામાં ચચાઈ જતી હોવી ન જોઇએ. (૪) પ્રજાના અનને આકર્ષિત કરનારો રાજા હોવો જોઇએ (૫) તેના રાજ્ય શાસનથી રાષ્ટ્રની અવનતિ ન થાય (૬) રાજા રાષ્ટ્રના વિદ્વાનોની સંમતિથી રાજ્ય શાસન ચલાવે. આ પ્રમાણે રાજા પોનાનો બચકાર ચલાવશે તે રાજગાદીપર સ્થિર રહી શકશે. નહિતો તેને રાજગાદીપરથી ઉઘાડી મૂકવામાં આવશે. આ ઉપદેશથી એ પણ જાણી શકાય છે કે કયા કુશલો રાજામાં હોય તેો રાજા રાષ્ટ્રમાંથી બહુ યત્ન જુઓ—

(૧) પ્રજાની અનુમતિ વગર જે રાજગાદીપર બેસે છે. (૨) જે પ્રજાની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી શકે નથી. (૩) જે ચચાઈ જતો હોય છે (૪) જેનું પ્રજા અહિન ચાહે છે (૫) જેના રાજ્ય શાસનથી રાષ્ટ્રની અધોગતિ થાય છે. (૬) જે રાજ્યના વિદ્વાનોની સમતિ વિરૂદ્ધ રાજ્ય શાસન ચલાવે છે આ પ્રમાણે જે રાજ્ય ચલાવે છે તે રાજા રાજ્યથી વંચિત થાય તેનું રાજ્ય નાશ પામે છે.

પ્રત્યેક પ્રજાજન અને પ્રત્યેક રાજા આ સૂક્તોનો વિચાર કરે. આ સૂક્તના મનનથી પ્રજાને પણ જાણ થશે કે કયો રાજા ઉત્તમ છે અને કયો રાજા અધમ છે કોને રાજગાદીપર સ્થિર રાખવો જોઇએ અને કોને ઉઘાડી મૂકવો જોઇએ રાજાને પણ જાણ થઇ શકે કે કઈ રીતે રાજ્યની સ્થિરતા થશે અને કયા કારણોને લીધે રાજ્યની પડતી થશે રાજા અને પ્રજા બન્નેને આ સૂક્તથી ઉત્તમ જોડ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે.

શૂરવીર

કાંડ ૭, સુક્રેત ૬૪

(શ્રાવિઃ-માર્ગચઃ વ્યયપાઃ । દેવતા-અગ્નિ)

અયમગ્નિઃસત્પતિર્વૃન્દ્રવૃષ્ણો રથીર્ય પ્રતીનંજયત્પુરોહિતઃ ।

નામા પૃથિવ્યાં નિહિતો વવિંદ્યતદધસ્પદં કૃણુતાં ચે વૃતન્યવઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (અયં અગ્નિઃ) આ અગ્નિ જેવો તેજસ્વી પુરુષ (સત્પતિઃ વૃન્દ્રવૃષ્ણઃ) સત્જનનોને પાલક મહા બળવાન (પુરઃ-હિતઃ) સર્વનો અચ્છાળી (રથી હવ પત્તીન્ બજયત્) મહારથી જેવી રીતે પાલક સૈનિકોને છત્રે છે તેવી રીતે છત્રે છે. (પૃથિવ્યાં નામા નિહિતઃ) ભૂમિ પર કેન્દ્રમાં વાખેલ છે. (વવિન્દ્યત્) તે પ્રકાશે છે, તે (ચે વૃતન્યવઃ અધસ્પદં કૃણુતાં) જે સેના લઇને અડાઈ કરે છે તેને પગની નીચે દબાવી દે. (૧)

આવાર્થ— આ તેજસ્વી પુરુષ સત્જનનોનું પાલન કરે બળવાન બને, બનેલો અચ્છાળી બને, શત્રુઓને પરાભવ કરે, મહારથી બને, પુરવીના કેન્દ્ર સ્થાનપર આડક થાય, તેજથી પ્રકાશિત થાય, અને સૈન્ય લઇને અડાઈ કરનારાઓને પગ નીચે દબાવી દે. (૧)

અનુપ્થ આ પ્રમાણે પોતાના શુભ કર્મ પ્રકાશિત કરે અને પોતાના શત્રુના કેન્દ્રમાં વિરાજમાન રહે

વીર પુરુષ

કાંડ ૩, સુક્રેત ૬

(શ્રાવિઃ-બળદ્વાનં પુરુષ । દેવતા-કનસ્વત્ત્રીવત્સા)

પુમાન્પુંસઃ પરિજાતોઽશ્વતથઃ સ્તદિરાદર્થિ ।

સ હન્તુ શત્રૂન્મામકાન્યાનહં દ્વેષ્મિ ચે ચ મામ્

॥ ૧ ॥

તાન્શત્થ નિઃ કૃણીહિ શત્રૂન્વૈવાપદોધતઃ ।

હન્વેણ શૂઞ્ણા મેદી મિત્રેણ વરુણેન ચ

॥ ૨ ॥

અર્થ— જેવી રીતે (સ્તદિરાત્ અગ્નિ અશ્વતથઃ) ખાખરાના વૃક્ષની ઉપર અશ્વતથ વૃક્ષ હોય છે તેવી રીતે (પુંસઃ પુમાન્ પરિજાતઃ) વીર પુરુષથી જ વીર પુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે (સઃ મામકાન્ શત્રુન્) તે આરા શત્રુઓનો વધ કરે. (ચાન્ અહં દ્વેષ્મિ, ચે ચ મામ્) જેઓના હું દેશ કરું છું અને જેઓ તે દેશ કરે ॥ (૧) હું (અશ્વ-તથ) અશ્વની જેમ બળવાન વીર ! (તાન્ વૈવાપદોધતઃ શત્રુન્) તે વિવિધ ભાષા નાખનારા દ્રોહી શત્રુઓને (નિઃ કૃણીહિ) મારી નાખ અને (શૂઞ્ણા હન્વેણ મિત્રેણ વરુણેન

આવાર્થ— ખાખરાના વૃક્ષપર અશ્વતથ વૃક્ષ ઉગે છે અને તેનાપર જ ચઢીને વધે છે, તે પ્રમાણે વીરપુરુષથી જ વીર નો ઉત્પન્ન થાય છે, અને વીરોની સાથે તે આગળ વધે છે, આવા વીરો અમારા દુરમનોને હાલી દે (૧) હું વીર !

યથાશ્વત્થ નિરમ્બોડન્તર્મહત્વર્ણવે ।

एवा तान्सर्वान्निर्मङ्गुग्धि यानहं द्वेष्मि ये च माम्

॥ ૩ ॥

यः सहमानश्चरसि सासहान इव ऋषभः ।

तेनाश्वत્थ त्वया वयं सपत्नान्तसहिषीमहि

॥ ૪ ॥

सिनात्येनाश्रिकतिर्मृत्योः पाशैस्मोक्यैः ।

अश्वत્थ शत्रून्मामकान्ययानहं द्वेष्मि ये च माम्

॥ ૫ ॥

यથાશ્વત્થ વાનસ્પત્યાનારોહન્કૃણુપેડધરાન્ ।

एवा मे शत्रोर्मूर्धानं त्रिष्वग्निमन्त्रि सहस्व च

॥ ૬ ॥

તેડધરાશ્ચઃ પ્ર પૂવન્તાં છિન્ના નૌરિંધુ વન્ધનાત્ ।

न वैवाद्यप्रणुत्तानां पुनरस्ति निवर्तनम्

॥ ૭ ॥

પ્રેળાશ્રુવે મનસા પ્ર ચિત્તેનોત્ત વહાળા ।

प्रेणान्वुक्षस्य शाखयाश्वतथस्यं नुदामहे

॥ ૮ ॥

ચ મેરી) વૃત્તનો નાશ કરનાર ઇન્દ્ર, મિત્ર અને વરુણથી મિત્રતા કર. (૨) હે અશ્વત્થ ! (યથા મહતિ અર્ણવે નિરમ્બ :) જેવી રીતે મહાસયુદ્ધમાં તું હેઠલ કરે છે, (એવ) તે પ્રભાણે (તાનુ સર્વાનુ નિર્મઙ્ગુગ્ધિ) તે સર્વને છિન્ન બિન્ન કરી દે (યાનુ અહ દ્વેષ્મિ યે ચ માં) જેમને હું દેવ કહું છું અને જેઓ મારાં દેવ કરે છે. (૩) હે અશ્વત્થ ! (યઃ સહમાનઃ સાસહાનઃ) તું જે શત્રુઓને દળાવનારો બળવાન (ઋષભઃ ઇવ) બળદની જેમ બળવાન બનીને (ચરસિ) વિચરે છે, (તેન ત્વયા વયં સપત્નાનુ સહિષીમહિ) તેણે તું તારી સાથે અથે શત્રુઓને પરાજીત કરીછું. (૪) હે અશ્વત્થ ! (નિર્ક્રતિઃ મૃત્યોઃ અમોક્યૈઃ પાશૈઃ) જનાનુ મામકાનુ શત્રૂનુ સિનાતુ) આપણે, અત્યુના ન તુદનારા પાશોથી તે મારા શત્રુઓને બાંધી દે જેમને હું દેવ કહું છું અને જેઓ મારાં દેવ કરે છે. (૫) હે અશ્વત્થ ! (યથા આરોહનુ વાનસ્પત્યાનુ અધરાનુ કૃણુવે) જેવી રીતે તું ઉપર રહીને અન્ય વૃક્ષોને નીચે કરે છે, (એવા) તે પ્રકારે (મે શત્રોઃ સૂધર્માં વિષ્વક્ મિન્ધિ) મારા શત્રુઓનાં માથા તોડી નાખ અને (સહસ્વ ચ) તેમને જીતી લે. (૬) (વન્ધનાતુ છિન્ના નૌઃ જ્વા) બન્ધનથી છૂટી થએલી હોડીની જેમ (તે અધરાશ્ચઃ પ્રપૂવતાં) તેઓ અધોગતિને માર્ગે વહેતાં પડેલાં વાલયા બાપ. (વૈવાદ્ય-પ્રણુત્તાનાં પુનઃ નિવર્તન વ અસ્તિ) વિશેષ પ્રકારની બાધા કરનારાઓઃ ફરીથી બાધા કરતા નથી. (૭) (એનાનુ મનસા પ્રનુદે) આ શત્રુઓને હું મનમાંથી હઠાવી દઉં છું. (ચિત્તેન ઉત્ત મલળા પ્ર) હું ચિત્તથી અને જાનથી હઠાવું છું. (અશ્વત્થસ્ય વૃક્ષસ્ય શાલયા) અશ્વત્થ વૃક્ષની ડાળીઓ પરથી (એનાનુ પ્ર નુદામહે) તેમને અથે હઠાવી દઇએ છીએ. (૮)

ઈ શત્રુ નાશ કરનારા વીરોની સાથે મળીને વિશેષ બાધા કરનારા શત્રુઓને મારી નાખ (૨) દે શત્રુ ! જે પ્રકારે નોકાથી મહાસયુદ્ધને જેવે પાર ભય સમય છે તેવી રીતે હું તે સર્વ શત્રુઓનું હેઠલ કરીને પાર થઈ જા. (૩) હે બળવાન ! હું અશ્વિ દોષ ને, શત્રુઓને દળાવીને મર્ત્ય સંચાર કરે છે, જેમ તારી સહાયતાથી અથે અમારા સર્વ શત્રુઓને પરાજીત કરી રહ્યો છીએ (૪) હે શક્તિમાન ! મારા હૃદયને આપણેએના પળોથી બંધાયેલ અર્થાનુ તેઓ આપણેએના આત્મીય. (૫) જેવી રીતે પોપલાનું દક્ષ બીજ વૃક્ષોપર જમે છે અને તેમને નીચે દળાવી દે છે તેવી રીતે વીરયુદ્ધે મારા શત્રુઓને નીચે દળાવી દે અને તેમના માથાં તોડી નાખે (૬) વિશેષ બાધા કરનારા શત્રુ અનોખાંને પ્રાપ્ત થાય અને વડુ અને વધુ નીચે પડતા નથી આ પમાણે એક વાર નીચે પડેલા કરી પડુ ફરી વખત ઉપર ઉભા થતા નથી (૭) એમથી, ચિન્તા અને મારા માનથી હું શત્રુઓને ફર કહું છું. (૮)

વીર-પુરુષ

અર્થતથની અન્યોક્તિ

આ સકલ અર્થતથની અન્યોક્તિમાં છે અન્યોક્તિ
અસ કાર પાઠક સારી રીતે જાણે છે એકનો પ્રત્યક્ષ ઉદ્દેશ્ય
કરીને ખીખની નાનપમાં કહેતું તેનું નામ અન્યોક્તિ છે એ
પ્રમાણે અહીં અર્થતથજ્ઞનું વર્ણન કરતાં કરતાં વીરપુરુષનું
વર્ણન કર્યું છે એથી એને અર્થતથ અન્યોક્તિ કહી શકાય

“ અર્થતથ ” શબ્દના અર્થ પશુ યાપ છે- (૧)
પીપળાનું ઝાડ, (અશ્વ-શ્વ) અર્થતથ જેમ ખીખની
ખનીને રહેનારો વીર, (૩) (અશ્વ-શ્વ) એ આવાની
કાલ સુધી ટકશે કે કેમ તે નિર્ણય પૂરક કહી શકાય નહિ
એટલેકે નમર, (૪) સ્વર્, (૫) અર્થતથ નક્ષત્ર, આ
પ્રમાણે આ શબ્દના અનેક અર્થ યાપ છે અહીં પહેલા બે
અર્થ લેવાના છે

અર્થતથ અથવા પીપળાનું ઝાડ ખીખ ઝાડપર ઉમેર્યું
જણાય છે “ યથા અશ્વત્થ ધાનશ્વત્થાન્ ઝારોદિન્
અથરાન્ કૃણુયે ” (મં ૬) “ આ દિશાએ કાંબળી દરિયા
આ અસ કાર આમ થઈ શકે કે આ અર્થતથજ્ઞ મહો મોરો
વીર છે જે અન્ય જ્ઞાને પોતાના પતનથી દુઃખી કે છે અને
અન્ય જ્ઞાનો માથાપર પોતાના પત રાખીને ઉભો થઈ જાય
છે જેવી રીતે વીરપુરુષ અન્યોક્તિ માથાએ પોતાના પત
નીચે રાખીને ઉભો રહે છે તે પ્રમાણે માનો પીપળાનું આ
કૃત્ય છે, આમ અર્થતથ જ્ઞાની અન્યોક્તિથી આ સકલમાં
શરપુરુષનું વર્ણન કર્યું છે પાઠક આ દૃષ્ટિથી આ સકલ વાંચે.

અનુપરિચિત સંસ્કાર

આ સકલના પહેલા જ મત્રમાં કહ્યું છે કે “ પુલ્ક
પુમાન્ પરિજાતઃ ” વીર પુરુષથી જ વીર સત્તાન ઉત્પન્ન
થાય છે વીરના કુળમાં જ વીર ઉત્પન્ન થાય છે આનો
કહેવો અર્થ એવો નથી કે અન્ય કુળમાં વીર પુરુષો
ઉત્પન્ન થયા જ નથી પરંતુ અહીં વીર સત્તાન ઉત્પન્ન થવાને
મટે અનુકૂળ વાતાવરણ કયાં રહેતું છે તેજ દર્શાવ્યું છે
નાનપણમાં જ વીરનાની વાતો સંભવશાથી વીરના સત્તાનો
વીરતાપુરુષ થય એ જ્ઞાન રાશાધિક છે, એજ અહીં
કહેવાનું તાત્પર્ય છે

આ વીર સંસ્કારના અન્યોક્તિને દર્શાવી કે એમ જ સર્વ
મત્રોમાં કહેતું છે અને મત્રોનો આ આશય સત્તા હોવાથી
તેનું અધિક રસપ્રદ કરવાની કોષ આશયશાળી નથી.

શત્રુઓનાં સંક્ષેપ

આ સકલમાં “ વં-રાજ ” (વિરોધ જાપા કરવી)
આ પશુ એક વેરી હોવાનું સંક્ષેપ કહેતું છે (મ ૨ ૪)
વૈયક્તિક, સામાજિક ધાર્મિક, રાજકીય ક્ષત્રિય અનેક પ્રકાર
નાં શત્રુઓ હોય શકે છે અને આ તેઓમાં આ શત્રુ વિરોધ
પ્રકારની આગલો પશુ ઉભી કરે છે આ અનુભવ પાકેને
પશુ છે, આ સર્વ શત્રુઓ દૂર કરવા જેમણે અને જનતાનું
સુખ વધારવું જેમણે આ આ સકલના ઉપદેશનો સાર છે
શત્રુઓને દૂર કરવાનો ઉપાય આ પ્રમાણે છે—

મનસા, ચિત્તેન ઉત્ત પ્રજ્ઞા પન્નાન્ પ્રજ્ઞે (મ ૮)

“ મન, ચિત્ત અને જ્ઞાનથી શત્રુઓને દૂર કરવાના ઉપાય
રિચારવા જેમણે ” અને એ ઉપાયાનું મનન કરવું જેમણે
જનથી શત્રુતાશરૂં મનન કરવું જેમણે, ચિત્તથી આ વાતનું
ચિત્ત કરવું જેમણે અને પોતાનું જ્ઞાન વધારીને તે જ્ઞાનથી
જેવી પોષના કરવી જેમણે કે જેથી શત્રુઓને જાણીયાં નાશ
થઈ જાય તાત્પર્ય દરેક પ્રકારની યુક્તિપ્રયુક્તિથી શત્રુઓને
દૂર કરવા જેમણે

તેમને નીચે પાડવાના માર્ગ

જે લોકો વિરોધ કરેકો ઉભી કરે છે, જેઓ જનતાને
સુખાવે છે, જેઓ લોકોને ઉત્પન્ન કરે છે તેઓ પોતાના
કર્તવ્યથી જ નીચે પડે છે પોતાનાં જનન કૃત્યોને લીધે
તેઓ પોતે જ અપોષિતાના માર્ગે નીચે પડે છે આ વિષય
માં સાતમાં ગરુડ કથન દરેક મનુષ્ય માટે મનન કરવા યોગ્ય છે.

અન્ધનાન્ કિણ્ના જી રથ, ને અથરાન્ પ્રજ્ઞવાન્નામ્ ।
વિવાચ પ્રજ્ઞાન્ના પુલ્ક નિવર્તન નાસ્તિ ॥ (મ ૭)

“ અન્ધનાની નોકા જેવી રીતે મૂકત થાય છે અને પાણીના
પ્રવાહમાં વહી જાય છે, તે રીતે જનતાને રિષે કષ્ટ આપનાર
કુટ લોકો અપોષિતાના માર્ગે નીચે પડ્યા જાય છે તેમના
ઉભા થવાની કોષ આશા હોતી નથી કુટ લોકો જનતાને

અપ્પણ્ણાં નામે છે અને તેને લીધે પતન પામે છે તેઓ કહી ઉભે આવી શકતા નથી ”

આ મત્ર પાઠકોને સાવધાન કર્યા છે કે તેઓ પોતાના આરિઅનુ અવલોકન કરે અને વિચારે કે આપણા તરફથી તો કોઈને કષ્ટ થતું નથીને ? કારણ કે જેઓ બીજાને કષ્ટ પહોંચાડે છે તેમની ઉત્તરિની કોષ આશા હોતી નથી એક મોક્ષ બીજા માણસને સતાવે, એક જાત બીજા જાતને સતાવે, એક રાષ્ટ્ર બીજા રાષ્ટ્રને સતાવે તો તે સતાવનારા અન્ય રીતે પતન પામે જ છે અને પછી તે પતનમાંથી તેના ઉદ્ધારની કોષ આશા હોતી નથી જે રાષ્ટ્ર બીજા દેશને શુભાભિમા રાખે છે તે આજ પ્રમાણે પતનને પામે છે. સામાજિકતા ગર્વથી પણ આ પ્રકારનું પતન થાય છે. કોઈને દયાથી પૂર્વક એક સ્થળમાં પૂરી રાખવા હોય તો તે કોઈના વ્યક્તિ તો ત્યાં દબાઈ રહે જ છે પરન્તુ તેને કોઈના પાદને પણ તેજ જગ્યામાં ઓંધાઈ રહેતું પડે છે આ પ્રમાણે બીજા વ્યક્તિ પાઠકોના લક્ષમાં આવશે જ. તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે કોઈ પણ એક જાતિ બીજા જાતિ પર અત્યાચાર કરે છે ત્યારે તેનું પતન થાય છે અને અધીગતિને

માર્ગે જતી જ જાય છે, અને જ્યાં સુધી તે પોતાના અત્યાચાર બંધ કરતી નથી ત્યાં સુધી તેના ઉદ્ધારનો કોષ માર્ગ હોઈ શકતો નથી. આજ બાજીને કોષ પણ બીજા પર અત્યાચાર ન કરે બીજા પર અત્યાચાર ન કરવાથી જ ઉત્તરિનો માર્ગ ખુલી શકે છે

વિજયની તૈયારી

આ સંકતમાં “ સહમાન, સાસહાન ” (મં. ૪) આ બે શબ્દો છે બીજે સ્થળે “ સહમાન, અસહ ” આ શબ્દો છે. જે વિજયની તૈયારી સૂચક છે—

૧ સહમાન—શત્રુઓના હુમલો થયા છતાં જે પોતાનું સ્થાન છોડતો નથી.

૨ અસહ, સાસહાન—તેના હુમલા શત્રુઓ પર થવાથી શત્રુ તેની સામે ટકી શકતો નથી.

વિજય પ્રાપ્ત કરવા હોય તો આવી તૈયારીઓ કરવી જોઈએ ત્યારે જ વિજય થશે.

પાઠક આ સંકતને આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરે. અને શત્રુઓને દૂર નસાડી મૂકવા માટે યોગ્ય યોધ પ્રાપ્ત કરે

અર્થવેદનો મુખોધ અનુવાદ

માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસનના

સુભાષિતો

અર્થવ. ૧૨૧૨

૧ સ્તવ્યં વૃદ્ધઃ પ્રાતેં હર્ષં લીક્ષા તપોઃ પ્રશ્ન યજઃ
પૃથિવીં ધારયન્તિ । (મ. ૧)- સત્ય, બુદ્ધિભાવ, સર-
ળતા, ઉમતા, દક્ષતા, તપ, કષ્ટ સહન કરવાની શક્તિ, યજન
અને યજ્ઞ એ ગુણ માતૃભૂમિનું ધારણ કરે છે. (યજ સભ્યનો
નો સત્કાર કરવો, અહર અહરનું સંગઠન, અને નિર્ગળને
દાન આપવું એનું નામ યજ છે)

૧ સ્ત્રામેઃ ભૂતસ્ય મન્યસ્ય પત્નીઃ હર્ષં લોકં પૃથિવીં
ન જ્ઞાતુઃ । (મ. ૧)- તે માતૃભૂમિ અમારા ભૂતકાળની
તથા ભવિષ્ય કાળની સર્વ પરિસ્થિતિનું સ રક્ષણ કરનારી છે
વે નિશ્ચૂત કાયકોત્ર અમને આપે

૧ જસલાધ ધવ્યતોઃ માનવાનાં વસ્ય ઉદ્ભવ પ્રથત
સમંયદુઃ । (મ. ૨)- જે અમારી માતૃભૂમિમાં રહેનારાં
માનવો વચ્ચે ઉચ્ચતા અને નીચતા મણી છે છતાં પણ
સાથે સાથે સમતા પણ પ્રગળ છે

૪ પૃથિવીં ન પ્રથતાં રાધવતા નઃ । (૧)- અમારી
માતૃભૂમિ અમારે વશ સારી રીતે ફેલાવે

૫ યસ્યાં સ્વઃ કૃણ્ય સંયમુદુઃ । (૩-૪)- અમારી
માતૃભૂમિમાં જેવો પ્રુષ્ઠ અજ સમટનાથી વિપજ કરે છે.

૬ સા નો ભૂમિઃ પૂર્વપથે દધાતુઃ । (૩)- તે અમારી
માતૃભૂમિ અમને અપૂર્વ જ્ઞાનપાન આપે

૭ સા નો ભૂમિઃ મોલ્વવણે દધાતુઃ । (૪)- તે
અમારી માતૃભૂમિ અમને આયોમા તથા અજમા ધારણ કરે.

૮ યસ્યાં પૂર્વે પૂર્વજનાં વિચકિરે । (૫)- જે માતૃ-
ભૂમિમાં અમારા પ્રાચીન પૂર્વજો વિશેષ પરાક્રમ કરતા રહે

૯ યસ્યાં દેવા મહુરાનમ્યર્ષતયમ્ । (૫)- જે
માતૃભૂમિમાં દેવોએ અસુરોનો પરાભવ કરીને તેમને નસાડી
દીધા

૧૦ યામશ્વાનાં વાસતશ્ચ વિષ્ટા મર્ગં યર્ચઃ પૃથિવીં
નો દધાતુઃ । (૫)- અમારી માતૃભૂમિ આપો, ધોડાઓ
અને કામડાને રહેવા માટે રચાત આપે છે તે અમને કામ
અને તેજ આપે

૧૧ વિશ્વેમરાં વસુધાનીં પ્રતિષ્ઠા દિરણ્યવક્ષા
જગતો નિવેશનીં પ્રવિણે નો દધાતુઃ । (૧) સર્વનું
ભરણ પોષણ કરનારી, ધનની ખાણ જેવી સર્વને આધાર
આપનારી, સોનાને પોતામાં સંગ્રહિત કરનારી, હાલ આવ
કરનારા પ્રણીઓને આશ્ર આપનારી અમારી માતૃભૂમિ
અમને ધનમાં રાખે

૧૨ યાં રક્ષન્ત્યસ્વપ્નાં વિશ્વદામીં દેવા ભૂમિં
પૃથિવીંમમસાદમ્ સ્તા નાં મધુ મિયં દુર્હાં. મયો વસતુ
યર્ચસા । (૭)- આજસ ન કરનારા દેવો તેમજ પ્રમાદ
ન કરતા અમારી માતૃભૂમિની રક્ષા કરે છે તે અમને પ્રિય
મધ આપે અને તેજથી અમને યુક્ત કરે

૧૩ યાં માયામિરન્વચરન્ મનોવિષઃ । (૮)- યાની
લોકો કુશળતાથી જે માતૃભૂમિની મેકા કરે છે.

૧૪ સા નો ભૂમિઃ ત્યયિં શલ રાષ્ટ્રે દધાતુત્તમે
(૮)- તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં તેજ
અને બળ ધારણ કરે

૧૫ યસ્યાં ગાવાઃ પરિચરાઃ સમાનો રહોરાજ્ઞે

અપ્રમાદં દશયન્તિ (૯)- માતૃભૂમિના સેવકો જલપ્રવાહો-
ની જેમ અપ્રેરાય ભ્રમણ કરીને લોકોની સેવા કરી રહ્યા છે.

૧૬ સા નો ભૂમિઃ સૂરિધારા પયોદુદામયો વક્તુ
વર્ચસા (૯)- તે અમારી માતૃભૂમિ અમારે માટે દૂધની
અને કાષ્ટાઓ આપે અને અમને તેમથી સુકત બનાવે.

૧૭ યામગ્નિતાવમિમાતાં વિષ્ણુર્યસ્યાં વિચક્રમે,
રન્દ્રો યાં ચાક્ર આત્મનેડનમિત્રાં શાચીપતિઃ । સા નો
સૂરિયંચુજતાં માતા પુત્રાય મે પયઃ (૧૦)- અગ્નિનો
દેવો જેને માપી લીધી, વિષ્ણુએ જેના પર શરદ્રક કર્યો,
શકિતશાળી ઇન્દ્રે જેને શત્રુરોધિત કરી એ અમારી માતૃભૂમિ
અમને તેના પુત્રોને માટે દૂધ આપે.

૧૮ ગિરયસ્તે પર્વતા હિમવન્તોડરણ્યં તે પૃથિયિ
સ્વોનમસ્તુ (૧૧)- હે માતૃભૂમિ ! તારા પર્વત,
હિમશિખર અને અરણ્યો અમને સુખ આપનારા થાઓ.

૧૯ વર્જીતોડહતો અશ્વતોડઅય્યાં પૃથિધીમહમ્
(૧૧)- અજ્ઞેય, જેને માર લાગ્યો નથી એવો, જેના પર
થા પડ્યા નથી એવો હું આ મારી માતૃભૂમિમાં અધ્યાક્ષ
બનીને રહું.

૨૦ યાસ્ત ડર્જસ્તન્વઃ સંયમુષુઃ તાસુ નો યોદ્ધિ,
અમિ નઃ પવસ્વ (૧૨)- તારા પર જે તેજસ્વી વીરો ઉત્પન્ન
થયા છે તેમનામાં અમને ધારણ કર અને અમારું રક્ષણ કર !

૨૧ માતા ભૂમિઃ પુત્રો અહં પૃથિધ્યાઃ (૧૨)- આ
મારી માતૃભૂમિ છે, અને હું આ માતૃભૂમિનો પુત્ર છું.

૨૨ સા નો ભૂમિર્યંધયદ્ યર્ચમાના (૧૩)- તે
અમારી માતૃભૂમિ વૃદ્ધિ પામતી પામતી અમારું સંવર્ધન કરે.

૨૩ યો નોદેપત્ પૃથિયિ, યા પૃતમ્યાત્, યોડમિદા
સામનસા, યો વચ્ચેન, તે નો ભૂમિ રમ્યય પૂર્વેકૃત્વરિ
(૧૪)- હે માતૃભૂમિ ! જે અમારો દેવ કરે છે, જે અમારા
પર શરદ્રક મોકલે છે, જે મનથી અમને દાસ બનાવવા છાંછે
જે એ વધથી અમારો નાશ કરવા છાંછે છે, હે અપૂર્વ કાવ
કરવાવાળી માતૃભૂમિ ! તેમની નાશ કર.

૨૪ ત્વજગતાસ્ત્વાયિ વચન્તિ મર્ત્યસ્ત્વિં વિમર્ષિ
દિપરસ્ત્વં ચતુષ્પદઃ (૧૫)- તારાથી જન્મેલા આ
માનવીઓ તારામાં જ મંચાર કરે છે. તું જ દિપાદ અને
ચતુષ્પાદને ધારણ કરે છે, તેમનું પેલણ કરે છે.

૪૭ [અર્થઘટ્ટન. ભા. ૨]

૨૫ તવેમ પૃથિયિ પશ્ચમાનાવા વેમ્યો જ્યોતિરમૃતં
મર્હ્યમ્યઃ ડચન્ત્સૂર્યો રદિમભિરાતનોતિ (૧૫)- તાર
જ આ પાંચ પ્રકારના માનવ છે, જેને માટે સૂર્યઉદયા
પશ્ચિમ પછી તેના કિરણોથી તેજ અને અમૃત આપે છે.

૨૬ તા નઃ પ્રજાઃ સં દુહતાં સમગ્રા વાચો મધુ
પૃથિયિ યોદ્ધિ મહામ્ (૧૬)- હે અમારી માતૃભૂમિ !
આ અમારી સર્વ પ્રજાઓ અંદર અંદર મળીને મધુરભાષણ
કરે અને મારી સાથે મધુ મધુર ભાષણ કરે.

૨૭ પૃથિયર્થો ધર્મણા ધૃતાં શિયાં સ્વોનામનુચરેમ
વિશ્વહા (૧૭)- ધર્મથી ધારણ યજેલી આ અમારી
માતૃભૂમિની સેવા અમે સદા સર્વદા કરીએ છીએ.

૨૮ મહાસ્ત્વેન્દ્રો રક્ષત્યપ્રમાદં (૧૮)- મહાન ઇન્દ્ર
પ્રભાદ કર્યા વગર તારું રક્ષણ કરે.

૨૯ સા નો ભૂમે પ્રરોચય (૧૮)- હે માતૃભૂમિ !
અમને તેજસ્વી બનાવ !

૩૦ મા નો દિક્ષિત કશ્ચન (૧૮) (૨૩-૨૪-૨૫)-
અમારો કોઇ દેવ ન કરે.

૩૧ પૃથિધ્યાલેલતઃ સિવર્થીમન્તં સંશિન્તં મા કળોતુ
(૨૧)- પૃથિવી પર અમિ છે તે મને તેજસ્વી અને પ્રસિદ્ધ
બનાવે (મસિત-દ્વઃ) (વામ અર્થે જતું વામ માર્ગે
બનારો અમિ)

૩૨ સૂમ્યાં મનુષ્યા જીવન્તિ સ્વધયાજ્ઞેન મર્ત્યાઃ
(૨૨) ભૂમિ પર માનવ પોતાની ધારણા શકિત વધારનારા
અન્યથી શ્રવિત રહે છે.

૩૩ સૂમ્યાં દેવેમ્યો વદતિ યદ્દં હવ્યં સંરક્તમ્,
(૨૨)- માતૃભૂમિ પર દેવોને માટે અર્ચકૃત દાન સામગ્રી-
થી યદ્દં કરે છે.

૩૪ સા નો ભૂમિઃ યાગમાપુર્વદ્યાતુ, જરદાધિ મા
પૃથિયર્થો કળોતુ (૨૨)- તે અમારી માતૃભૂમિ અમને
પ્રાણ અને આયુષ્ય આપે. અને જલપ્રવાસ સુધી રહેવા
યોગ્ય તે અમને બનાવે

૩૫ તેન મા સુરાર્મિ કળુ (૨૩:૨૪)- તેનાથી મને
સુખધન કરે.

૩૬ તસ્યે હિરણ્યવદ્સે પૃથિધ્યા અકરં નમ
(૨૬)- તે પોતાના વક્ષસ્પર્શ પર મેનું પારણ કરનારી
માતૃભૂમિને હું નમન કરું છું.

૬૭ પૃથિવીં વિશ્વઘાપસં ધૃતામચ્છા યદામસિ
(૨૭)- સર્વને ધારણ કરનારી માતૃશ્રુતિના વિશ્વમાં અમે
સારું જ બોલીશું.

૬૮ મા વ્યધિન્મદિ મૃત્યામ્ (૨૮)- માતૃશ્રુતિ પર
અમે દુઃખ નહિ ઉત્પન્ન કરીએ.

૬૯ રયામિ નિ વીદેમ મૂમે (૨૯)- હે માતૃશ્રુતિ !
તારો આશ્રય હું લઉં.

૭૦ ગુર્યા ન આપા તન્વે શરન્તુ (૩૦)- અમારા
ચરીર માટે શુદ્ધ જળ વહેતું રહે.

૭૧ યો નઃ સેતુરમિયે તં નિદ્ધમાઃ (૩૧)- જે અમને
હાથ પહોંચાડે છે તેને અપિપ્પા-દુઃખમાં રાખે છે.

૭૨ પથિત્રેણ પૃથિધિ મોતપુનામિ (૩૨)- હે
માતૃશ્રુતિ ! પવિત્રતાથી હું મને પોતાને પવિત્ર બનાવું છું.

૭૩ યાઃ પ્રદિશઃ સ્વોનાસ્તા મહાં ચરતે મયન્તુ
(૩૩)- સર્વ દિશાઓ આલના વખતે મારું દિત કરનારી બનો.

૭૪ મા નિપસં મુવમે શિધિવાણઃ (૩૪)- જ્યાં
અમે રહીએ ત્યાં અમારું પાન ન હો.

૭૫ સ્વસ્તિ મૂમે નો મય (૩૫)- હે માતૃશ્રુતિ !
અમારે માટે હું કલ્યાણ કરનારી હો.

૭૬ મા ચિદન્ પરિપથિનાઃ (૩૬)- શત્રુઓ મને
ન લાગે.

૭૭ યરીયા યાવયા વધમ્ (૩૭)- અમારા શ્રેષ્ઠ વીર
લેખિ અમારા શત્રુઓના વધ કરવા માટે લખ.

૭૮ મે ચક્ષુઃ મા મેઘ ઉત્તરાનુત્તરાં સમામ્ ।
(૩૮)- મારી આંખો મને ઉત્તરોત્તર આબુધમાં (૫૨
પશુમાં) પ્રકાશ આપતી રહે.

૭૯ ક્ષતયસ્તે વિદિતા દાવનીરહોરાત્રે પૃથિધિ
નો દુહાતામ્ (૩૯)- હે માતૃશ્રુતિ ! તારા પર આપનાર
સર્વ જંતુ અને દિવસ રાત મારે માટે સુખકારક પદાર્થ આપે,

૫૦ યસ્યાં પૂર્વે મૂતકૃત કપયો ના ઉદાનુચુઃ
સસ સ્ત્રેણ વેપસા યથેન તપસા સદ્ધ (૪૦)- જે
માતૃશ્રુતિમાં પ્રચીન સમયમાં અદ્ભુત કૃષ્ણ કરનારા અગ્નિ-
ઓ તપ, યજ્ઞ, સતકારા સ્થિતિ ગાતા હતા.

૫૧ સા નો અમિરાદિશતુ યજ્ઞનં કામયામહે
(૪૦)- તે માતૃશ્રુતિ જે ધન અમે ઇચ્છીએ તે ધન અમને
આપે.

૫૨ યસ્યાં ગાયન્તિ મૃત્યન્તિ મૃત્યાં મર્ત્યાઃ (૪૧)-
જે માતૃશ્રુતિમાં માનવો આનન્દથી નામે ગાય છે.

૫૩ યુધ્યન્તે યસ્યાં આક્રન્તો યસ્યાં વદતિ કુન્તુમિ
જે માતૃશ્રુતિમાં વીર પુરોા યુદ્ધ કરે છે, અને ન્હાં રીલ
વાગે છે.

૫૪ સા નો મૂમિઃ પ્રણુદતાં સપ્તાન્, અસપ્તં
મા પૃથિવીં કુળોતુ (૪૨)- તે અમારી માતૃશ્રુતિ શત્રુ
ઓને દૂર કરે અને મને શત્રુરહિત કરે.

૫૫ યસ્યામશ્રં પીદિયયી યસ્યામિમાઃ પશ્ચ કુલ્લઃ
(૪૩)- જે માતૃશ્રુતિમાં મોખા અને જળ ગાય છે અને
તેમાં પાંચ પ્રકારના લેખા રહે છે.

૫૬ યસ્યાઃ પુરો દેવકૃતઃ ક્ષેત્રે યસ્યાઃ વિકૃત્વં
(૪૪)- જે માતૃશ્રુતિમાં દેવો દારા બનાવેલ નમ્ર છે અને
નેના લેનમાં વીરપુરુષો વધુ પરાક્રમ કરે છે.

૫૭ પ્રજાપતિઃ પૃથિવીં વિશ્વગર્માં બાશામાશાં
રણ્યાં નઃ કુળોતુ (૪૫)- પ્રજાપતિ સર્વને ગર્ભમાં
ધારણ કરનારી અમારી માતૃશ્રુતિને પ્રત્યેક કિલ્લામાં રમણીય
બનાવે.

૫૮ મિથિ વિશ્વતી વહુયા યુદ્ધા યન્તુ માર્ણે હિરણ્યં
પૃથિવીં દવાતુ મે (૪૬)- અમારી માતૃશ્રુતિ અનેક
પ્રકારના અભના પોતામાં ધારણ કરે છે તે અમને રત્નો અને
સુવર્ણને આપે.

૫૯ જનં વિશ્વતી વહુયા વિશ્વાલસં નાના ધર્માર્ણ
પૃથિવીં ચચૌકનમ્ । (૪૭)- અમારી માતૃશ્રુતિ અનેક
આપા બોલનારા અને અનેક ધર્મ માનનારા લોકોને એક
ધરના માથુસોની જેમ સમાનરીતે ધારણ કરે છે.

૬૦ સદ્ધર્ણ દારા દ્રધિણસ્વ મે દુહાં મુષેવ યેનુર-
નપસ્કુરમ્ (૪૮)- ન હાલનારી ગાયની જેમ આ
અમારી માતૃશ્રુતિ ધનની હમીરી ધારણો આપે,

૬૧ યસ્તે સર્પો વૃષ્ઠિકઃ તન્નઃ સર્પન્ મોષ સુપ્ત
(૪૯)- જે સપ, લિંછી વગેરે ધરતીની સપાટી પર જ
તેઓ મારી પાસે ન આવે.

૬૨ યદિલ્લધં તેન નો મુદ્ધ (૫૦, ૫૦)- જે કલ્યાણ-
કારી છે તેનાથી અમને સુખી બનાવ.

૬૩ યે તે પન્થાનો વહુવો જનાયના, રથસ્વ વર્તમા-
નસદ્ય ચાતવે, યૈઃ સંચરન્ત્યુભયે મદ્રપાપાન્તસ્તં
પન્થાનં જયેમાનમિત્રં અતસ્કરમ્ (૫૧)- તારા ઉપર

લોકોને જવા આવવાના અને રથના માર્ગ છે, જેના પર-
પાપી અને નિષ્પાપ લોકો જાય છે, તે માર્ગને અમે શત્રુ
દેવ અને ચોર રહિત બનાવી પ્રાપ્ત કરીએ અને વિજયી
ભીએ.

૬૪ રક્ષો અપ યાધયાસ્ત્વ (૪૯)- અમારાથી
રાક્ષસોને દૂર રાખો.

૬૫ પિશાચાન્તર્વા રક્ષોસિ ત્વનસદ્ભૂમે યાઘય
૫૦) હે માતૃભૂમિ ! સર્વ પિશાચો અને રાક્ષસોને અમારા-
ની દૂર કર.

૬૬ સા નો દધાતુ મદ્રયા પ્રિયે ધામાનિ ધામાનિ
(૫૨)- તે માતૃભૂમિ અમને અમારા પ્રિય ધરમાં કલ્યાણ-
ની સાથે રાખે.

૬૭ અહમસિ સહમાન ઉત્તરો નામ મૂમ્યામ્ ।
અમીવાહસિ ચિશ્વાપાહાશામાશાં ધિવાસિઃ (૫૪)
- હું વિજયી, અને ઉચ્ચતર શ્રેષ્ઠ બનીને માતૃભૂમિમાં રહું
હું. હું વિજયી, ચારે બાજુથી વિજયી અને સર્વ શત્રુઓના
પરાભવ કરું હું.

૬૮ વે પ્રામા યદરપયં યાઃ સમા અધિ મૂમ્યામ્ યે
સંપ્રામાઃ સમિતયસ્તેષુ ચારુ વદેમ તે (૫૬)- જે
મામ, જે અરણ્ય, જે સહાયો, અમારી માતૃભૂમિમાં છે,
જે યુદ્ધો થાય છે, તેમાં તારા વિષયમાં અમે ઉત્તમ જ બોલીશું.

૬૯ યદ્વદામિ મણુમત્તદ્વદામિ (૫૮)- જે બોલીશ
તે હું મધુર જ બોલીશ.

૭૦ સિવવીમાનસ્તિ જૂતિમાન અવાન્યાન્ હમિમ
દોષતઃ (૫૮)- હું તેજસ્વી છું, શાની છું. જેઓ ધાત-
પાન કરે છે તેમના હું નાશ કરું છું.

૭૧ યત્ ત ઋનં તત્ત આપૂરયાતિ પ્રજાપતિઃ પ્રથ-
મજા ક્વનસ્ય (૬૧)- જે તારામાં ન્યૂનતા હશે તે પ્રજા
પાતક, સત્યનો પ્રથમ પ્રવર્તક તે ન્યૂનને પૂર્ણ કરશે.

૭૨ ઉપસ્થાસ્તે અનમોવા અયદમા અસમ્યં સન્તુ
શૃષિવિ પ્રવૃત્તાઃ (૬૨)- તારાથી ઉત્પન્ન થએલા અમે
લોકો નીરાશ, આરોગ્યસંપન્ન બનીને, હે માતૃભૂમિ ! તારી
પામે ઉપરિચિત રહીશું.

૭૩ દોષં નઃ આયુઃ (૬૨)- અમારી આવરદા દોષ
થાઓ.

૭૪ પ્રતિષ્ઠ્યમાના ઘયં તુમ્યં ચલિહતઃ સ્યામ

(૬૨)- શાની બનીને અમે તારે માટે બલિ લાવનારા થઈએ.

૭૫ મૂમે માતર્નિધોદિ મા મદ્રયા સુપ્રતિષ્ઠિતમ્
(૬૩)- હે માતૃભૂમિ ! અને કલ્યાણયુક્ત ઉત્તમરોતે
પ્રતિષ્ઠિત રાખો.

૭૬ સંવિદાના દિવા કવે શિર્યાં મા ઘોદિ મૂલ્યામ્
(૬૩)- હે શાની ! મને હંમેશા જ્ઞાનયુક્ત, સર્વ વાતોને
સમજનાર બનાવો અને ઐશ્વર્યમાં પણ અમને વધુ ઐશ્વર્ય-
યુક્ત બનાવો.

વિરાટ. કાં. ૮૧૦

૧ ચિરાહ્વા હદમમ આસાત્, તસ્યા જાતાયા
સર્વમવિમેદ્દ્યયમેવેદં માવિધ્યતીતિ (૧)-રાજા હતા
નહિ, એવી રાજા વગરની સ્થિતિ પહેલાં હતી, આમ થવાથી
બધાને એ બધ થયો કે આ રાજ્ય વિહીન અવસ્થા હંમેશાને
માટે રહેશે શું !

૨ સોડકામત્ સા ગાર્હપત્યે ન્યકામત્ (૨)- તે
પ્રજાશક્તિ ઉત્ક્રાંત થઈ, આગળ વધી, અને ગૃહપતિ સંસ્થા-
માં પરિણત થઈ.

૩ સોડકામત્ સા સમાર્વાં ન્યકામત્ (૮)-તે
પ્રજા શક્તિ ઉત્ક્રાંત થઈ અને આમ સમામાં પરિણત થઈ.

૪ સોડકામત્ સા સમિતૌ ન્યકામત્ (૧૦)-તે
પ્રજા શક્તિ ઉત્ક્રાંત થઈ અને તે રાષ્ટ્ર સમિતિમાં પરિણત થઈ.

૫ સોડકામત્ સામન્ત્રણે ન્યકામત્ (૧૨)-તે
પ્રજા શક્તિ ઉત્ક્રાંત થઈ અને તે મંત્રી મંડળમાં પરિણત થઈ.

રાષ્ટ્રી દેવી. કાં ૪૩૦

૧ અહં રાષ્ટ્રી સંગમનો વસુનાં ચિકિતુયી પ્રથમા
ચક્ષિયાનામ્ (૧)-હું રાષ્ટ્રીય શક્તિ છું. ધનને હું એકત્રિત
કરું છું. હું શાની છું અને પૂજનીયોમાં પ્રથમ પૂજનીય છું.

૨ તાં મા દેવા વ્યદયુઃ પુરુષા મૂરિસ્થાત્રાં મૂર્યચિ
શયન્તઃ (૨)-પુરુષો કિત્તાહ વધારનારા દેવ, સર્વ રથો
રિથર થએલ મારી રાષ્ટ્ર શક્તિને વિશેષ પ્રકારથી આપણામાં
ધારણ કરે છે.

૩ અહમેવ સ્વયમિદં વદામિ જુષ્ટં દેવાનામુત
માનુષાનામ્ (૩)-માનવોમાં અને દેવોમાં આદરણીય તે
છે એમ હું પોતે કહું છું.

૪ યં કામયેતં તં ઉમં કૃણોમિ, તં પ્રહાણં, તં પ્રાપિં

તે સુમેધામ્ (૩)-તું સ્મૃત્સકિત જેને ઉપર ઉચ્ચકાની ઇચ્છા કરે છે, તેને તું ઉચ્ચીર બનાવું છે, તેને આદ્યજ, તેને ત્રણ અને તેને ઉત્તમ મેધાવાનું બનાવું છે.

૫ મયા સૌડતમત્તિ, ચો વિપદયાતિ, યા પ્રાણિનિ, ય ઇ ઇળોગ્યુત્તમ્ (૪)-મારી કૃપાથી જ તે અબ ખાય છે, જે જુએ છે, જે જીવંત રહે છે, અને જે અમારે બાપજી સંભળે છે.

૬ અમન્તયો માં ન ઉપક્ષયન્તિ શ્રુધિ, શ્રુત, અન્તેયે તે વદામિ (૪)-મારું (સ્મૃત્સકિતનું) જે અપમાન કરે છે તેઓ વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે, હે વિદ્વાન પુરૂષ આ સંભળા અહા રાખવા જેવું બાપજી તું તને કહું છે.

૭ અહં ચદ્રાપ ઘનુરાતનોમિ પ્રલાદિયે શરવે દન્તવા ડ-(૫)-તું ફરીરોને ધનુષ્ય તાણીને બાપું છે જે તેનાથી માનનો દેવ કરનારા ફુલોનો નાશ કરે.

૮ અહં જનાય સમદં દુઃખોમિ અહં ધાવાપુષિધી ભાવિષ્ણ (૫)-તું લોકોને ખાટું દેવાના પદાર્થ બાપું છે, તું શુદ્ધીથી પુરૂષ સંધી ફેલાવ રહી છે.

૯ અહં સુષે પિતરમસ્ય મૂયન્ (૭)-તું આ સ્મૃત્ પરે સ્મૃત્નો રક્ષક નિર્માણ કરે છે.

સામ્યસક્તાની અનુભવિ (ધં ૭૧૨)

૧ સમા ચ મા સમિતિશ્રાવર્તા પ્રજાપતેર્હુદિતરી સંવિદાને (૧)-સમા અને સમિતિ એ રાખની બે પુત્રીઓ છે, તેઓ રાખની સુરક્ષા કરે.

૨ યેના સંગચ્છા ડપ મા સ શિક્ષાત્ (૧)-જે સજાસદને હું મળું તે મને મેઝ્ય સલાહ આપે.

૩ ચાક્ષ વદાનિ પિતરઃ સંગતેષુ (૧)-હે સરથો! તું સજામાં ઉત્તમ બાપજો કરીશ.

૪ ચે તે કે જ સમાસદઃ તે મે સન્તુ સવાલસઃ (૨)-તારા જે સજાસદો છે તે મારી સાથે સમભાવથી બાપજી કરનારા થાઓ.

૫ વિષા તે વ્યમે નામ નરિષ્ઠા નામ વા અસિ (૨)-હે સજા! તારું નામ અમે જાણીએ છીએ, અહિંસક એ તારું નામ છે.

૬ યવામહં ચમાસીતાનાં ચર્ચો વિશાનમા દદે (૩)-આ સજાસદો ધારેથી તું તેજ અને માન પ્રાપ્ત કરે છે.

૭ અસ્વાઃ સર્વસ્વાઃ સંસદો મામિન્દ્ર મગિનં કૃણુ (૩)-આ સર્વ સજાઓ મને-રાખને-હે ઇન્દ્ર-ભાગીદાર બનાવ.

ધં. ૭૧૬

૧ વાઘર્તાં દેવો મમયં નઃ કૃણોતુ (૧)-શત્રુઓને બાધા પદોઆપે, અમને અભય બનાવો.

૨ સુધૌર્યસ્ય પતયઃ સ્વામ (૧)-ઉત્તમ વીરતાના અમે સ્વામી બનીને રહીએ.

ધં. ૭૧૭

૧ અસ્મદ્વારાધિદેવઃ સનુનયુવોતુ (૧)-અમારે દૂષ કરનારાઓ અમારા શત્રુઓ દૂર થાઓ.

૨ ઘયં મદ્રે સૌમનસે સ્વામ (૧)-અમે કદંબજી-હારક ઉત્તમ મનની સ્થીતિમાં રહીએ.

ધં. ૭૧૮

૧ દન્વેણ મનુના વયમમિન્દ્રયામ વૃતત્વતઃ પ્રત્નો કુત્રાણ્યમતિ (૧)-ઉત્સાહથી ઇન્દ્રની સાથે રહીને અમે સિન્ધસદિન યદા કરનારા શત્રુઓને છળીએ અને ઘેરનારા શત્રુઓને મારી નાખીએ

ધં. ૭૧૯

૧ શ્વષ્ટત્ વૈદિવીદ (૧)-ક્ષત્રિયોનું બાજુપાપજી કરીને અહો પ્રકાશિત થા.

(૨) વિશ્વા અમીષા પ્રમુચ્ચન્ (૧)-સર્વ રાજોને દૂર કર.

(૩) માતૃવીરિષ્ટ શિવામિષ્ટ પરિપાદિ નો મયમ્ (૧)-માનવાની કલ્યાણારી સંપદનાથી અમારા ધરતી સુરક્ષા કર.

(૪) અપાત્રદો જ્ઞવમિન્દ્રયન્તં (૨)-શત્રુઓના સંભાવનો દૂર કરો.

(૫) ડકં દેવેયો અહનોર લોકમ્ (૨)-દિવ્યજનો માટે નિસ્તુન સ્થાન બનાવો.

(૬) શુષં સંશાય પશિમિન્દ્રતિગમં, વિ શત્રુન્ નાદિ, વિ મુષો ગુદસ્વ (૩)-બાપુ અને વજને તીલ્લુ કરે, શત્રુઓનું તાન કર, અને દિંસરોને દૂર કર.

(ધં. ૬૧૮)

(૧) મુયો રાજા પિ-

રાખ સ્થીર થાઓ.

(૧) રાષ્ટ્રં ધારયતાં ધ્રુવમ્ (૨)-રાષ્ટ્રવું સ્થીરતા પૂરક ધારણ કરે.

પ્રજાજનો રાજાના સ્થાનપર તું રહે એમ ધરે.

(કાં. ૩૫)

(૩) ધ્રુવોઽચ્યુતઃ પ્રમુળીહિ શત્રુન, શત્રુયતોઽઘરાન પાતયસ્ય (૪)-નીચે ન પડતાં સ્થીર થયને ધ્રુવોએનો નાશ કર અને શત્રુના કરનારા કુષ્ટોને નીચે પછડી દે.

(૧) વહોં વહેન પ્રમુળન્તસપન્નાન્ (૧)- પોતાના બળથી જે શત્રુઓના નાશ કરે છે તે જ બળવાન હોય છે.

(૨) મયિ ધારયતાદ્રયમ્ (૨)- મારામાં ધનની ધારણા કરે.

(૪) ધ્રુવાય તે સમિતિઃ કલ્પતામિહ (૩)-તારી સ્થીરતા માટે રાષ્ટ્ર સમિતિ સમર્થ થાઓ.

(૩) મહં રાષ્ટ્રાધ્યામીવર્મે નિજો મૃયાસતુષ્કમઃ (૨)- હું રાષ્ટ્રના હિતકારી પુરુષોમાં ઉત્તમ અને નિજ બનીને રહું.

(કાં. ૬૫૪)

(૧) અસ્ય ક્ષત્રં ધિયં મહોં વૃષ્ટિરિવ વર્ધયા વૃષ્મ (૧)-જેવી રીતે જૃષ્ટિ ધાસઆરાને વધારે છે તેવી રીતે આ રાજાનું ક્ષાત્રતેજ, ધન અને બૂમિતિ વધારે.

(૪) તમસ્મધ્યં સહાયુગા દેયા દ્વદ્વત્ત અર્તયે (૩)- દિધ આયુષ્ય સહિત અરણ્યપોષણુર્થે દેવ તેને અમને આપી દે.

(૨) હમં રાષ્ટ્રસ્યામીવર્મે કળુતં પુજ્ઞ ડચ્ચરમ્ (૨)-આ રાજાને રાષ્ટ્રના અુખ્ય પુરુષોમાં એવ્ય બનાવીને અધિક શ્રેષ્ઠ બનાવે.

(૫) તં પ્રિયાસં વહુ રોચમાબો દીર્ઘાપુત્વાય શત શારદાય, (૪)- હું ધણે તેમની બનીને અધા વણુ'ને દીર્ઘાપુ પ્રાપ્ત થાવ તે માટે તેમનું પ્રિય કરું છું.

(૩) સવંધુહ્યાસવંધુહ્ય ચોઅસ્માન્ અભિદાસતિ સર્વોં રમ્પચામસિ (૩)- અમારો ક્ષાત્રા અથરા જે કોઇ પરાયો માણસ અમને હાસ બનાવવા ધરે છે તેઓ સર્વનો અમે નાશ કરીએ છીએ.

(૬) ચે ધીવાનો રચકારાઃ કર્મારા ચે મતીપિનાઃ ડપસ્તીન્ પર્ણ મહાં ત્વં સર્વાન્ કળુયમિતો જગાન્ (૬)- જે શુદ્ધિમાન છે, જે રથધાર છે, જે તારી હુદાર છે, હે પશુ'મણિ ! તે સર્વને તું આરી સમીપ ઉપરિથન કર.

(કાં. ૪૮)

(૧) યો જૂતેષુ પય વાદઘાતિ, સ મૂતાનામ- ષિપતિર્ચંમૂઘ (૧)-જે પ્રાણીઓને દૂધ વગેરે ઉપયોગના પદાર્થો આપે છે તે જૂતેઓ અષિપતિ થાય છે.

(૭) ચે રાજાનો રાજકૃતઃ સુતા પ્રામપ્યશ્ચ ચે ડપસ્તીન્ પર્ણ મહાં ત્વં સર્વાન્ કળુ, અભિનો જગાન્ (૭)- જે સરહાર, રાજાને બનાવનારા, ધન, અને મામનેના છે, તેમને તું આરી પાસે ઉપરિથત કર,

(૨) સ રાજા રાષ્ટ્રમ્નુ મન્યતામિદમ્ (૧)-તે રાજા આ રાષ્ટ્રને અનુમેહન આપે.

(કાં. ૩૬૪)

(૧) અભિમેહિ, માપ્યેવ, ડપશ્ચેતા સપત્નહા (૨)-આગળ વધ, પાછળ ન પડ, ઉભીર, ચેતના આપનાર, અને શત્રુનો નાશ કરનારો બન.

(૧) જ્ઞા ત્વા મન્ રાષ્ટ્રં ચટ પ્રર્થયાંદિદિ (૧) - તારી પાસે આ રાષ્ટ્ર આવી અર્થ છે, તેમજ તું દરવને પ્રાપ્ત થા.

(૪) આનિષ્ઠ મિત્રવર્ચન (૨)-હે મિત્રોને વધારનાર ! તારા સ્થાનપર સ્થીર રહે.

(૫) ધિયં ઘસાનશ્ચરતિ સ્વરોચિઃ (૩)- સમ્પત્તિને પ્રાપ્ત કરીને પોતાના તેજથી તે સંચાર કરે છે.

(૬) ચિક્રમસ્વ વિદ્યો મહીઃ (૪)- મહાન દિશા- એમાં પરાક્રમ કર.

(૭) વિદાસ્ત્વા સર્વાં જાન્ઠન્તુ (૪)- સર્વ

(૫) ત્યાં વિદોઃ કૃણતા રાજ્યાય ત્યા હમાઃ પ્રવિદ્યાઃ વજ્ર વેધો (૨)-આ સર્વ દિક્ષાઓમાં રહેનારી પાંચ પ્રકારની પ્રજાઓ તને રાજ્ય માટે પસંદ કરે

(૬) યર્મનં રાષ્ટ્રસ્ય કયુદિધ્યસ્ય તતો ન ઉમો વિમજા વસુતિ (૨)- રાષ્ટ્રના ઉચ્ચસ્થાન પર આરંભ થતો, ચરતીર બનીને, ધનોનો બાગ કર

(૭) જ્યાંયા પુત્રાઃ સુમનસો મયન્તુ વદુઃ યલ્લિ પ્રતિ પદ્યાસ ઉમા (૩) પત્ની અને પુત્ર ઉત્તમ મનવાળા હો. ઉચ્ચતીર બનીને તું મદાન કરાશર મેળવીશ

૮ પદ્યા રેવતીર્વદુષા વિશ્વરુપા સર્વાંસગત્ય, ધરીયસ્તે વ્યક્ત (૭)-સ-માગંધી ચાલનારી, ધનવાળી અનેક સ્વરૂપવાળી સર્વ પ્રજાઓ મળીને તારે માટે એક, સ્થાન બનાવી રહી છે

૯ તાંસ્ત્યા સર્વાઃ સધિવાના ર્હ્યયન્તુ (૭)-ત સર્વ પ્રજાઓ એકમતે તારી પ્રજા સા કરે

૧૦ દશમીનુવાઃ સુમના વશેદ (૭)-સો વર્ષ સુધી આયુષ્ય મેળવીને ઉત્તમ મનવાળો થઈને બહોળ તારા પોતાના વંશમાં તું રહે

મ. ૬૧૯૮

૧ હમ્દો જયાતિ ન પરાજયાતે (૧)-ધન્વ વિભ્ય મામ કરે છે, કદી પરાજીત થતો નથી.

૨ અધિરાજો રાજસુ રાજયાતે (૧)-તું રાજાઓમાં અધિરાજ બનીને અધિક તેજસ્વી અને છે

૩ ચર્હસ્ય ર્હ્ય વન્દ્યક્ષોવસ્યો નમસ્વો મયેદ (૧)-શત્રુઓનો નાશ કરનારો, અત્યંત સ્થૂતિ કરવા યોગ્ય, વન્દન કરવા યોગ્ય, પ્રભુમ કરવા યોગ્ય, તેમજ ખાસે જવા યોગ્ય બનીને બહોળ રહે

૪ ધ્રુવસ્પુસ્થ મૂરમિસ્તિર્જાનાનામ્- (૨) તું કીર્તિમાન અને સેનાને સચક્ર કરનારો બન

૫ વધર્વેવિવિદા હમા વિરાજ (૨)- હ આ દિવ્ય પ્રજાઓના પર વિરાજમાન થા

૬ માયુષ્યઃ ક્ષત્ર બજર તે અસ્તુ (૨)-તું દીર્ઘાયુતી બન, તારે જ્ઞાનતેજઃ ૬ મેઘા મુવાન રહે

મ. ૩૭૮

૧ હ્યન્તુ ત્યા પ્રતિજના પ્રતિમિત્રા અવૃપત (૫)-અત્યંત પ્રકારના લેખિ સદાપને માટે તને બોલાવે, મિત્રો તારે બન વધારે.

૨ વિશ્વે દેવાસ્તે વિશિ દોમમદીઘરન્ (૫)- શર્ રેવો તારી પ્રજાનું ક્ષેમ મારણ કરે

મ. ૩૮૫

૧ મહર્ષિર્હિ વર્ષતે દિશિયાણ ત્વષ્ટાડસ્મૈ વજ સ્વર્યે તતક્ષ (૧)- વર્ષત પર રહેનારા સર્વને તેજે મરો તેને માટે તીક્ષ્ણ વજ ત્વષ્ટાએ મનાયુ હતું

મ. ૩૮૨

૧ સ્વસ્તિવા વિદ્યાં વલિ (૧)-પ્રજાને સુખ આપનારો રાજા થાઓ

૨ નીંચા યચ્છ વૃતત્યત (૧)- સૈન્યથી આક્રમણ કરનારા શત્રુને નીચે પાડ

૩ મધમ ગમયા તમો યો વસ્મૌ અમિદાસતિ (૨)-જ્યેઓ અમને દાસ બનાવવા આદે છે તેમને ધીર અપ કરમાં પહોંચાડો છે

૪ વિ રસો વિ મૃધો જહિ (૩)-શક્ષિ અને કુળોનો વધ કર

૫ અપેન્દ્ર ક્ષિપતે મનોડવ જિગ્યાસતો વધમ્ (૪)-દેવ કરનારનું મન દેવથી દૂર કર અને અમારા આયુષ્યનો નાશ કરનારને દૂર કર

૬ વિ મહાકલ્મં ચક્ષ (૪)-મદાન સુખ અમને કે ૭ ઘરિયો વાઘયા વધમ્ (૪)-વધ કરનારને દૂર કર

મ. ૧૪૩૨

૧ સ્વસ્તિ માત્ર ઉત વિરે નો અસ્તુ સ્વસ્તિ ગોચ્ચો જગતે પુરુષેચ્ચ (૪)-અમારા માતા પિતાનું કષ્ટાણુ થાઓ ગાયો, ગાધી અને પુરુષોને માટે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાઓ

૨ વિશ્વ સુમૂત સુધિદ્ર નો અસ્તુ (૪)- સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ સ્થિતિ અમને પ્રાપ્ત થાઓ

૩ જ્યોગેચ દ્યોમ સૂર્યમ્-અર્ધને શણા લાંબા સમય સુધી બોતા રહીએ દીર્ઘ જીવન પ્રાપ્ત થાઓ

કાં. ૧૧૨૯

૧ અસ્માન્ ઘણપત્તેઽમિ રાષ્ટ્રાય વર્ધય (૧)-
હે અણ્ણપત્તે ! અમને રાષ્ટ્રને માટે વધારો, અમારી
શક્તિ કરો.

૨ અમિવૃત્ય સપત્નનામિ વા નો અરાતયઃ, અમિ
પૃતન્યન્તે તિષ્ઠ અમિ યો નો દુરસ્યતિ (૨)-શત્રુઓને
પરાજીત કર, દુષ્ટોને દૂર કર, સૈન્ય સાથે યદાર્થ કરનારનો
સામનો કર, અમને જે દુઃખ દે છે તેમનો સામનો કર.

૩ રાષ્ટ્રાય મહાં ઘર્યતાં સપત્નેભ્યઃ પરામુખે (૪)-
રાષ્ટ્રના હિતને માટે અને શત્રુઓનો પરાભવ કરવા માટે તે
અધિને મારા શરીરપર બાધો.

૪ યયાહં શત્રુહોઽસાનિ અસપ્તનહા (૫)-હું
શત્રુઓનો પરાભવ કરીને, શત્રુઓનો વધ કરીને, શત્રુ રહિત
બની જાઉં.

૫ સપત્નક્ષયણો વૃવાઽભિરાષ્ટ્રો વિપાસહિઃ યયા-
દમેયો ધીરાણાં ચિરાજાનિ જનસ્ય ચ (૬)-
શત્રુઓનો નાશ કરનારો, બળવાન, પોતાના રાષ્ટ્રનું હિત
કર્તા, શત્રુનો પરાભવ કરનારો બનીને આ વીરોમાં અને
લોકોમાં હું વિરાજીશ.

કાં. ૩૧૨૯

૧ યસ્ રાજાનો વિમજન્ત ઇષ્ટાપૂર્તસ્ય પોઙ્ગશં
યમસ્યામો સમાસદઃ (૧)-નિયમાનુસાર ચાલનારા આ
રાજાની સલાહના આ સલાહકરો આવકનો સોળગો ભાગ કર
રૂપે લે છે.

૨ અવિસ્તસ્માત્ પ્રમુલ્લતિ દન્તઃ શિતિપાત્ સ્વઘા.
(૧)-આ કર પ્રભાનું રક્ષણ કરે છે. વિનાશથી બચાવે છે,
અને પોતાની ધારણા શક્તિ વધારે છે.

૩ યો વદાતિ શિતિપાદં અયિ લોકેન સંમિતમ્,
સ નાકં અમ્યારોહતિ, યન્ન શુલ્કો ન કિયતે
અયલેન ઘલીયસે (૩)-જે આ રક્ષક અને લોક સંમત
કરને આપે છે તે સ્વર્ગમાં જાય છે, બધાં નિર્જાને, બળવાન
માટે કંઈ પણ આપતું પડતું નથી.

કાં. ૮૧૩

૧ સ નો દિવા સ રિયઃ પાતુ નકમ્ (૧)-તે
અમને દિવસના અને રાત્રીના શત્રુઓથી બચાવે.

૨ પરા શૃણોહિ તપસા યાતુધાનાન્ પરાગ્ને રક્ષસો
હરસા શૃણોહિ (૧૩)-માત્રના પહેલાંકારને તારા તાપથી
નષ્ટ કર. હે અગ્નિ ! તારી ઉષ્ણતાથી રક્ષસોનો નાશ કર.

૩ યઃ પૌરુષેયેણ ક્રવિવા સમદ્યુક્તે યો અશ્વચેન
પશુના યાતુધાનઃ । યો આન્ધ્યાયા મરતિ ક્ષારમશ્ને
તેવાં શીર્ષાણિ હરસાપિ યૃશ્ચ (૧૫)-જે મનુષ્યોનું
માંસ ખાય છે, જે ધોડાઓનું માંસ ખાય છે, જે ગાયનું દૂધ
ભરીને લઈ જાય છે, તે દુષ્ટોનાં માથાં બળપૂર્વક કાપી નાખો.

કાં. ૮૧૪

૧ સપત્ રક્ષ સ્વર્જતં, ન્યર્ધયતં, વૃષણા તમોવૃધાઃ
(૧)-હે બળવાન વીરો ! રક્ષસોને તપાવો મારી નાખો,
અન્યકાર વધારનારા દુષ્ટોને નીચે પછાડી દો.

૨ પરા શૃણોતમચિતો ન્યોપતં હતં તુદેધોં નિ
શિશાતિમત્રિણઃ (૧)-જે દુષ્ટો અન્તઃકરણ રહીત છે
તેમનો નાશ કરો. તેમને નષ્ટ કરો, મારો, ભગાડી દો, ખીજીને
ખાઈ જનારને નિર્જાળ બનાવો.

૩ ક્ષણદિવે ક્રવ્યાદે, ચોરવહુપે દ્રેપો ઘસમનધાયં
કિમીદિને (૨)-રાત્રીના દ્રેપ કરનારા, કાચું માંસ
ખાનારા, દૂર દષ્ટિવાળા પાલિકા લોકોની સાથે દ્રેપ ધારણ
કરવો બેઠો.

૪ દુષ્કૃતો યમે અન્તરવારમ્મણે તમસિ પ્ર વિષયતં
(૩)-દુષ્કર્મ કરનારાઓને અમાધ અન્યકારમાં વીધી દો.

૫ યતો નૈર્વા પુનરેકશ્ચનો વ્યત્ (૩)-દુષ્ટ
લોકોમાંથી એક પણ ફરીવાર ન ઉઠી શકે એમ કરો.

૬ અઘઘંસાય તર્હંયં (૪)-પાપોને માટે વિનાશક
શબ દેહો.

૭ તદ્દામસ્તુ સહસે મન્યુમચ્છયઃ (૭)-તે આપનું
ઉત્સાહકૃત નશ્વ શત્રુઓને માટે જ હો.

૮ યેન રક્ષો વાવૃધાનં નિર્જૂર્વયઃ (૪)-જેથી
વૃદ્ધિ પામતા રક્ષસોનો નાશ થાય એમ કરો.

૯ હતં દ્રુહો રક્ષસો મહુરાયતઃ (૭)-દોષકારી
અને વિનાશક રક્ષસોને મારો.

૧૦ યો મા પાકેન મનસા ચરન્તં અમિચપે અન્તે.
મિર્વંચોમિઃ (૮)-હું જે પશિવ મનથી વણું છું તેની મારી
અસત વચનોથી નેઓ નિન્દા કરે છે તેમને દૂર કરો.

૧૧ સુધિજ્ઞાનં વિવિતુષે જનાય સવ્યાસજ્ઞ
વચસી વસ્પૃષાતે । તયોયંત્ સત્ય યતરદ્વર્જીયસ્તદિવ
સોમોડવતિ હન્યાસત્ (૧૨) - યાન પ્રાપ્ત કરનારા
મનુષ્યને કહેવામાં આવે છે કે સત્ય અને અસત્ય આપણો
વચ્ચે સ્પર્ધા થાય છે. તેઓમાં જે સત્ય અને સચળ છે તેની
રક્ષા સોમ કરે છે અને અસત્યનો નાશ કરે છે.

૧૨ ન યા ઝ સોમો યુજિનં દિનોતે (૧૩) - સોમ
કપડીઓને સ્પર્શ કરતો નથી

૧૩ ન ક્ષત્રિય મિથુયા ધારયન્ત (૧૩) - મિથ્યા
ધારણા કરનારા ક્ષત્રિયોને સોમ સ્પર્શ કરતો નથી.

૧૪ હમ્તિ રક્ષો, હન્યાસત્ વદન્તમ્ (૧૪) -
રાક્ષસો અને અસત્ય બોધનારાઓને તે મારી નાખે છે,

૧૫ યદિ વાહમનૃતદેવો અસ્મિ, મોષ યા દેવો
અપ્યુર્હ અસ્મે કિમસ્મયં જાનયેદો હર્ષોયે (૧૫) -
જો હું અસત્યની ઉપાસના કરું, જો હું દેવોની વ્યર્થ પ્રાર્થના
કરું તો હે અસ્મિ! તોનું મુ મારાપર કેવું કરીશ?

૧૬ મ્રોઘવાચસ્તે નિર્ઘર્થ સવન્તામ્ (૧૬) -
શ્રોતૃકૃત આપા બોલનારા વિનાશને પ્રાપ્ત થાઓ.

૧૭ અથા મુરીય યદિ યાતુધાનોડસ્મિ (૧૭) -
જો હું ખીખને યાતના પહેંચાડતો હોઉં તો હું આજે જ
મરી જાઉં

૧૮ અથા સ વીરેર્દશમિ વિ વૃયા વો મા મોધં
યાતુધાનેરયાહ (૧૮) - જે અને વ્યર્થ યાતના પહેંચાડ-
નારા કહે છે તેનાથી દસેક વીરો છૂટા પડી જાય

૧૯ યો માયાતુ યાતુધાનેત્યાહ, યો યા રક્ષ-
શુચિરસ્મીરયાહ, હન્દસ્તં હન્તુ મહતા વધેજ,
વિશ્વસ્ય જન્તોરચમસ્પદીષ (૧૯) - જે અને અદિ સકને
હીંમત કહે છે, જે રક્ષાસ હોવા છતાં ખોલે પોતાને શુદ્ધ
કહે છે, છન્દ તેને મોટા ક્ષત્રી મારી નાખે બધા પ્રાણી-
ઓમાં તે નીચે પડકાઈ પડે

૨૦ વૃમાયત રક્ષસ સપિનદન (૨૦) - રક્ષસોને
પકડે અને તેમને પીસી નાખે

૨૧ પ્રાકતો અપાકતો અચરાદુદકતોડમિ જદિ
રક્ષસ પર્યતેન (૨૧) - સામેથી, પાછળથી, નીચેથી અને
ઉપરથી રક્ષસોને પવિત્રઓથી મારે

૨૨ હન્દ્ર જદિ પુર્માંસ યાતુધાનં ડત રિય માયવા
શામશાનામ્ । વિર્ષોયાસો મૂરદેશા કદન્તુ, મા તે
દશન્ત્સ્યમુષ્ચરન્તમ્ (૨૨) - હે છન્દ ! યાતના
પહેંચાડનારાનો નાશ કર, તથા કપટપુત્ર વ્યવહાર કરનારી
સ્ત્રીને પણ નષ્ટ કર મૂર્ખાના ઉપાસનામાં માથા કાપનામાં
આવે અને તેઓ ઉદય પામેના સકને પણ ન નોતરે

કાં. ૧૧૧૮

૧૩ર્ધર્મનુચ્ચેવયો મમામિત્રાન્ વિરિષ્યત (૨૩) -
દૈવી અને માનવી દ્વારા છેલ્લા આજો મારા મનુષ્યોને વધે

૨ યો નઃ સ્વો યો અરણા સજાત ડત નિષ્ઠય યો
અસ્માનભિદાસતિ રુદ્રઃ શરણ્યંતાન્ વિ વિષ્યતુ
(૨૪) - જે સ્વકીય અથવા પરકીય, સામનીય અથવા નીચ
જાતિના અમને ઘસ જનારનારી છન્દ્ર કરે છે તેમને રક્ષ
પોતાના જાલોથી મારે અને મનુષ્યોને વધે

૩ યા સપત્નો યોડસપત્નો યશ્ચ દ્વિપચ્છપાતિ ન
દેવાસ્ત સર્વે ધૂર્વંતુ ઘણ ધર્મ મમારુતમ્ (૨૫) - જે
સપત્ન અને અસપત્ન મનુષ્યો અમારો દુષ્ટ કરે છે, અમને
શાપ આપે છે, સર્વ દેવો તેમનો નાશ કરે, માફ આનંદની
કવચ જાન છે

કાં. ૧૧૧૩૫

૧ યદશ્મિ વલ કુર્વં રત્યં વજ્રમાવદે રુક્ષધાન
મુષ્ય શાતયન્ (૨૬) - હું જે આઉ છું તેનાથી માર પોતાનું
બળ વધાર છું. આ પ્રમાણે હાથમાં હું વજ્ર ધારણ કર છું,
અને મનુષ્યોના બ ભાઓને કાપુ છું

કાં. ૭૧૨૪

૧ સ્ત્રીનાં સ પૂંસા જ દ્વિપતા યર્થ માદ્વે (૨૭) -
દુષ્ટ કરનાર સ્ત્રી હોવા પ્રુણ હો હું તેમનું તેજ દરણ કર છું.

કાં ૬૧૮૭

૧ હમ વીરમનુ હર્વેચ્ચમુખ હન્દ્રે સત્રાયો અનુસં-
રમ્પવમ્ પ્રામજિત, મોજિતં વજ્રયાદુ જયન્તમમ
પ્રમુજન્તમોઝસા - હે મિત્રો, ઉચ સ્વસ્થાવાગા વીરો,
પ્રામના વિજેતા આવીના વિજેતા, વજ્રના જેવા આદુવાળા
વિજયી, અને ઝડપથી મનુષ્યોને મારી નાખનારા છન્દ્રને
અનુકૂળ વ્યવહાર કરો

કાં. ૬૧૬૬

૧ નિર્હસ્તાઃ સન્તુ રાત્રવોડ્ઝેવાશ્લાપયામસિ (૨૮)

શુભો હાથ વગરના થાઓ, તેમના અંગેને નિર્મળ
જનાનીએ છીએ.

ક્રી. ૬૧૨૭

१ मुहान्वय्यामूः सेना अमित्राणां परस्तराम् (१)
-शत्रुनी सेना मोहित यधने इर नासी जग.

૧ મૂળા અમિષાધરતાશોષણ દ્વાહ્યઃ (૧)-
શત્રુઓ ગાંડા જેવા બનીને ભટકતા રહે. આથી વચરના સાપ
જેવા શત્રુઓ બને.

३ तेषां षोऽश्विर्मूढानामिन्द्रो हन्तु धरंवरम् (२)
-तो धान्त यमेवा शत्रु सैनिकाना श्रेष्ठ श्रेष्ठ सैनिकाने धन्
भारी नाजे.

દિ. ૪૧૩

१ परेणैतु पया वृकः परमेणोत तस्करः, परेण
दायतो रज्जुः, परेणाद्यायुरर्पतु । (२) - प३ दूर आस्था-
न्य, योद दूर आस्था न्य, आपथ्य दूर आगी न्य, अने
प्रापी पथ्य दूर नासी न्य.

31. 9/20

१ मोजो दाख्यस्य दम्भय (१)- हिंसकता अणवो
नाश कर.

ક્રિ. ૧૧૭

૧ વિલપન્તુ વાતુધાના અસ્ત્રિણો યે કિમીદિનઃ
(૩) - ૪૪, વાતના પહોંચાનારા, ખાઉધરા, હંદારા ૨૩ છે.

૨ પ્રચીત સર્વો યાતુમાન્યમસ્મીત્યેત્ય (૪)- સર્વ
કુળે પામે આવીને કષ્ટ કરે કે. " અમે તેજ છીએ. "

३ यातुघानान् वि लापय (५)- इष्टीने रश्मयो.

૪ વાતુષાનાનુપવચ્ચાં હદા ઘઠ, મયૈયામિન્દ્રો
યજ્ઞેનાપિ શીર્ષાણિ વૃક્ષતુ (૩) - દુષ્ટને બાંધીને અહીં
લાઠ આપો. અને કુદ્દ પગથી તેમના માથાં તોડી નાખે.

ક્રિ. ૩૧૨

१ विद्वान्प्रतिद्वन्द्वमिशस्तिमरातिम् (१) -
अभारा विद्वान् पीर भारद्वाज इरनारा शत्रुघ्नेषाणी नाणे.

૧ સ સેનાં મોહયતુ પરેષાં નિર્હસ્તાંઽઽ રુણવજ્રા-
તયેવાઃ (૧) - તે ઝમ્મિ યજુની સેનાને મોહિત કરે અને
તેને હસ્ત રહીત બનાવે.

૪૮ [અથર્વ અનુ. ભા. ૨]

३ ते वज्रः प्रमृणन्नेतु शत्रून् (४)- तार्त्तं वज्र
शत्रून्नेति भार्त्तं भार्त्तं आगण वधे.

४ इन्द्र सेनां मोहयामित्राणाम् (५)- हे ४-५ ।
यत्रयोनी सेनाओने मोहित कर.

51. 315

૧ અસૌ યા સેના મહતઃ ગરેપાં અસ્માનૈત્યશ્વો-
જસા સ્પર્ધમાના । તાં વિશ્વત તમસાપયતેન .
યયૈયામન્યો અન્ય ન જાનાત્ (૧)- હે મહતો ! આ
શ્વસેના જે સ્પર્ધા કરતી આશારા પર ચલી આવે છે, તેમને
તમસસ્વરૂપી વિષે, જેથી તે સૈનિકામાં એક બીજાને ભણી
શકે નહિ.

ક્રાં. ૧૯૩૦

१ शतं जीघाति शरदस्तथायम् (२)- आ ता रै
मनुष्य सो वर्ष ७१तो रहे.

ક્રાં. ૭૧૨૦

૧ રમન્તાં પુણ્યા લક્ષ્મીયાઃ પાપોસ્તા ઝનનિશમ્
(૪) ને પુણ્યકારક લક્ષ્મીએ છે તે અર્ધા આનંદથી રહે,
ને પાપી ભાવનાઓ છે તે નષ્ટ થક મળે.

કાં. ૬૧૨૩૫

१ यद्विद्वांसो यद्विद्वांसो एनांसि चक्षुःमा ययम्,
यूयं नस्तस्मात्मुञ्चत विश्वे देवाः सजोपसः (१)-
नक्षुतां छां अथवा न नक्षुतां मे अग्ने पाप हरीये, ने।
हे विश्वे देवा । तमो मेक अनशी तो पापयी अमने मुक्त करे।

૨. યદિ જાપ્રત યદિ સ્વપ્નેન પનાસ્થોડકરમ્,
મૂત્રં મા તસ્માત્ મય્યં ચ દ્રુપદાદિષુ મુશ્ચતામ્ (૨)-
ને જાપ્રત અથવા ઉપના પાપી ખાતીને દ્રુ ને કાઉ પાપ
કરે તો પશુઓને ખાસેથી જેમ છોડે છે તેમ જૂન અથવા
હાલિધ્યન જે પાપ છે તેનાથી મને મુક્ત કરો.

૩ દ્રુપદાદિષુ મુમુક્ષુનાઃ, સ્વિષ્ણાઃ સ્નાત્યા મલાદિય,
પૂર્ત પવિત્રેષ્ણેવાજ્યં વિશ્વે ગુમ્મન્તુ મૈનસઃ (૩) -
ખીલેથી નેમ ધયુજોને ઊરે છે, સ્નાનથી નેમ મળને દૂર
કરે છે, ગાયત્રીથી નેમ વી મુદ્દ કરે છે તે પ્રમાણે સર્વ દેવ
મને પાપથી મુક્ત કરે.

hi. 4133

१ अथ नः शोशुचदधम् (१-५)- व्यभारायी पाप
६३ २६.

કાં. ૬૧૬

૧ વશી સન્મુદયાસિ નઃ (૧) - વશર્થ રહેનારી તું અમને સુખી કરે છે.

કાં. ૨૬૨

૧ ઝર્જામધુમતી વાક્ (૧) - જળ વધારનારી અધુર વાણી છે.

૨ મધુમતી વાચસુદેયમ્ (૨) - હું અધુર બાળક કરીશ.

૩ સુધુતી કર્ણી, મદ્રધુતી કર્ણી, મદ્રં ત્કોકં ધુવાસમ્ (૪) - મારા અને કોનો કરી વાતો સંભળે, મારા અને કોનો કલ્યાણકારી બાળકો સંભળે, કલ્યાણ કરનાર કાવ્ય હું સંભળાશીશ.

૪ મૂર્ષાહં રવીણાં, મૂર્ષાં સમાનાનાં મૂયાસમ્ (૩૧) - હું ધનતુ ઉચ્ચ સ્થાન બદલું, સમાન લોકોમાં પ્રાપ્તિ બની જાઉં.

૫ ઘસંતાપં મે હૃદયમ્ (૩૬) - મારે હૃદય શાન્ત રહે.

૬ મા માં પ્રાણો હાસીન્મો ઘપાનોડવહાય પરા વાક્ (૪૩) - પ્રાણુ અને અપાન અને હોડીને ન આસ્થા બધ.

૭ મર્જેન્માધાસનામાદ્યાભૂમાનાગસો વધમ્ (૬૧) - આને અમે વિજય પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. આને પ્રાપ્તબને પ્રાપ્ત કરેલ છે. અમે નિષ્પાપ થયા છીએ.

૮ જિતમસ્માકમુદ્ધિજમસ્માકમૃતમસ્માકં તેજોડસ્માકં મ્હાસ્માકં સ્વરસ્માકં યજોડસ્માકં વશયોડસ્માકં પ્રજા અસ્માકં ધોરા અસ્માકમ્ (૮૧) - વિજય, ઉદય, સરજતા, તેજ, શાન, આત્મતેજ, યજ, પશુ, પ્રજા, ધીર એ અમારા થાઓ.

કાં. ૧૭૧

૧ વિપાસદિં સહમાનં સાસદાનં સહૌયાંસમ્, સહમાનં સહોજિતં સ્વજિતં યોજિતં, સંઘનાજિતં । દંત્વં નામ હ હન્દ્રમાયુન્માન્મૂયાસમ્ (૧) - અત્યંત સામાર્થ્યવાન, બળવાન, વિજયી, સત્ત્વને દાખવનાર, ઓજસ્વી, દિગ્વિજયી, યોતાના સામર્થ્યથી જીતનારી, જીમિને જીતનારી, ધનને જીતનારી, પ્રશંસનીય સન્દર્ભી હું પ્રાર્થના કરું છું. તેથી હું દીર્ઘાયુ બનીશ.

૨ પ્રિયો દેવાનો મૂયાસમ્ (૨) - દેવોનો પ્રિય બનું.

૩ પ્રિયા પ્રજાનાં મૂયાસમ્ (૩) - પ્રાનઓનો પ્રિય બનું.

૪ પ્રિયા સમાનાનાં મૂયાસમ્ (૪) - સમાન મનુષ્યોનો હું પ્રિય બનું.

૫ દિપંચ મદં રચ્યતુ મા વાદં દિપતેરધમ્ (૧) - દેવ કરનાર મારા વશર્થ થઈ જાય, અને હું કદી પણ યજુના વશર્થ ન થાઉં.

૬ સુધાર્યાં મા છેદિ પરમે ઘ્યોમન્ (૧૯) - પરમ આકાશમાં અમૃતમાં અને રાખ.

૭ ઝતિમિઃશિવામિઃ શંતમો મઘ (૧૦) - કલ્યાણ કરનારા રક્ષણથી અત્યંત સુખ આપનારો બનું.

૮ રુચિરસિ રોહોડસિ (૨૧) - તું તેજસ્વી અને પ્રકાશમાન થા.

૯ શુકોડસિ ઝાજોડસિ (૨૦) - તું વીરવાન થા, તું તેજસ્વી થા.

કાં. ૮૧૮

૧ યથા હતામ સેતા અમિત્રાણાં સદ્વચ્ચશઃ (૧) - યજુના હજારો સેનિકાને અમે મારીશું.

૨ અમિત્રા હૃત્સ્વા દધતાં ધયમ્ (૨) - યજુઓ હૃત્પર્થ અમારો બધ ધારણ કરે.

૩ હન્ત્વેનાન્વધકો વધૈઃ (૩-૪) - વધકર્તા કબોથી એ દુષ્ટોને મારે.

૪ તેન શશ્વતમિ સર્વાદયુજા યથા ન સુચ્યતૈ કતમઙ્ગૈવામ્ (૧) - સર્વ યજુઓને સર્વ જાણુથી આધીન કર અને તેઓમાંથી કોઇ નાસી ન જાય તેમ કર.

૫ નયતામૂન્મૃત્યુદૂતા યમદૂતા મપોમ્મત । પરાઃ સ્વદ્વ્રા હન્વન્તાં લુપ્ત્વેન્દેનાન્મત્યં મયસ્ય (૧૧) - હે યજુ દૂતો અને વધદૂતો તેમને લપ્ત આલો, હજારોથી અધિક પ્રાણી બધ. તેમનો ઉધરના તત સુખ જ નાશ કરો.

૬ મામોર્ષાં મોચિ કઙ્ગન (૧૯) - આ યજુઓમાંથી કોઇ છૂટી ન જાય.

૭ અવ પચન્તામેધામાયુધાનિ મા શકન્મતિધામિઃ પુમ્ । મર્ષેનાં વહુ વિચ્યતામિયવો મન્તુ મર્મિણિ

(૨૦)- તેમનાં આયુષો નીચે પડી જાય, પ્રતિપક્ષીનાં બાણ-
ને સહેવામાં તેઓ સમર્થ ન થાય, હવે ધણુ જ ભયભિત
બનેલા એ શત્રુઓના મર્મસ્થાનોને અમારાં બાણ વિધી નાખે.

૮ જ્યોતે જયેતો વિ જય સં જય જય (૨૪)- અહીં-
થી હવે જય પ્રાપ્ત થાઓ, અહીંથી વિજય થાઓ, તેમને
સારી રીતે જય મળે.

૯ હમે જયન્તુ પરામી જયન્તાં (૨૪)- તેમને જય
મળે, તે શત્રુઓનો પરાભવ થાઓ.

૧૦ સ્વાહૈશ્ચો દુરાહામીશ્ચઃ (૨૪)- તેમને માટે
શુભવચન, શત્રુઓને માટે શાપ. સ્વાહા-શુભાશીર્વાદ, દુરાહ
શાપ, અરામ શબ્દો.

કાં. ૫૭૩

૧ મહાં નમન્તાં પ્રદિશશ્વતસ્ત્વયાધ્યક્ષેણ પૂત-
ના જયેમ (૧)- મારા તરફ આરે દિશાઓ નમ્ર થાઓ,
તારા જેવા અધ્યક્ષની સાથે રહીને અમે શત્રુસેનાને છતીશું.

૨ અરિષ્ટાઃ સ્યામ તન્વા સુધીરાઃ (૫)- અમે ઉત્તમ
વીર બનીને યદીરથી સુરક્ષિત રહીશું.

૩ મા નો વિવદ્વિજિના દ્રેષ્યા યા (૬)- કુદ શત્રુ-
ઓ અમને ન જાણે.

૪ મા નો રિરિયો માપરા દાઃ (૮)- અમારો નાશ
ન થાઓ અમારો ત્યાગ ન કરો.

૫ યે નઃ સપત્નાં અપ તે મવન્તુ (૧૦)-અમારા જે
શત્રુઓ હોય તે અપા દૂર થાઓ.

કાં. ૧૨૭

૧ અસમૃદ્ધા અઘાયવઃ (૨-૩) પાપી સમૃદ્ધ ન હો.

કાં. ૬૫૦

૧ છતં મે દક્ષિણે હસ્તે જયો મે સવ્ય આહિતઃ
(૮)- કર્તાવ્ય મારા જમણા હાથમાં હો અને જય મારા
જાણા હાથમાં હો.

૧ ગોજિદ્રુયાસમશ્વાજિદ્ગ્નંજયો દિરણ્યજિત્ (૮)
- ગાયો અને ધોણઓને છતનારો, ધન અને સુવસ્ત્રોને છત-
નારો હું બનીશ.

કાં. ૩૨૨

૧ યેન દેવા દેવતામમ આયન્તેન મામઘ યર્ચસાન્ને

યર્ચસ્વિનં કુણુ (૩)- જે તેજથી દેવો દેવત્વને પ્રાપ્ત
થયા તે તેજથી આજે મને તેજસ્વી બનાવ.

કાં. ૩૨૬

૧ સંચિતં મ હદં વ્રહ્મ સંચિતં ધૌયં યલમ્ સંચિતં
ક્ષત્રમજરમસ્તુ જિણ્ણયેવામસ્મિ પુરોહિતઃ (૧)-
મારું આ જ્ઞાન તેજસ્વી છે, મારું આ બળ તેજસ્વી છે. આ
મારું તેજસ્વી ક્ષાત્ર તેજ ક્ષીણુ ન થાઓ જેનો હું પુરોહિત છું.

૨ સમહમેવાં રાષ્ટ્રં સ્યામિ મમોજો ધૌયં યલમ્ ।
વૃક્ષામિ શત્રૂનાં વાહન (૨)- હું તેવું રાષ્ટ્ર તેજસ્વી
બનાવું છું. હું તેનું સામર્થ્ય વીધું અને બળને તેજસ્વી બનાવું
છું અને શત્રુઓના બાહુઓને કાપું છું.

૩ નીચૈઃ પચન્તામચરે મવન્તુ યે નઃ સુરિં મઘ-
વાનં પૂતન્યાન્ । (૩)- જેઓ અમારા જ્ઞાની અને ધનિકો
પર સૈન્ય મોકલે છે તેઓ નીચે પડ.

૪ ક્ષિણામિ મહાણામિત્રાનુજ્ઞયામિ સ્થાનહમ્ (૩)
શત્રુઓને ક્ષીણુ કર છું અને સ્વકીયોને હું જ્ઞાનથી ઉત્તમ
બનાવું છું.

૫ તીક્ષ્ણીયાંસ પરશોરમેસ્તીક્ષ્ણતરા ઉત । રુદ્ર-
સ્ય વજ્રાત્તીક્ષ્ણીયાંસો યેવામસિ પુરોહિતઃ (૪)-
કુદારીથી, અગ્નિથી, ઇન્દ્રના વજ્રથી પણ અધિક તીક્ષ્ણ તેમનાં
શસ્ત્રો હું બનાવું છું, જેમના હું પુરોહિત છું.

૬ વવામહમાયુધા સં સ્વામ્યેવાં રાષ્ટ્રં સુધીરં
વર્ધયામિ । (૫)- તેમનાં આયુષો હું તીક્ષ્ણ કરું છું અને
તેમનાં રાષ્ટ્રમને ઉત્તમ વીરોથી યુક્ત કરીને વધારું છું.

૭ વર્ષાં ક્ષત્રમજરમસ્તુ જિણ્ણવેવાં ચિત્તં વિશ્વેડ-
વન્તુ દેવાઃ (૫)- તેમનું ક્ષાત્રતેજ ક્ષીણુ ન થાય, જયવાણું
થાય, તેમનું ચિત્ત સર્વ દેવો સુરક્ષિત રાખે.

૮ ઉદ્ધર્ષન્તાં મઘવન્વાજિનાન્યુદ્ધોદારાણાં જયતામેતુ
ધોષઃ । (૬)- તેમનું સૈન્ય ઉત્તેજિત થાઓ, છતનારા વીરો-
ને ધોષ થઈ ચડે.

૯ પુથઘોયા ઉદ્ધલયઃ કેતુમન્ત ઉદીરતામ્ (૬)
- પાજ લક્ષ્મને ચાલનારા સૈન્યનો ધોષ ઉપાર ચડે.

૧૦ પ્રેતા જયતા નર ઉપ્રા યઃ સન્તુ વાહવઃ (૭)
- આગળ વધો, વિજય મેળવો. દે ઉમતીરે । આપના બાદ
છતનારા અને ઉમ થાઓ.

૧૧ તીર્થણેવયોડયલધન્વનો હતોપ્રાયુષા અયલા-
નુપ્રવાદયઃ (૭)- તીર્થણ પ્રાયુષાણા, ઉપ્ર આયુષાણા,
ઉપ્ર પ્રાયુષાણા તીર્થે નિર્ગળ ધનુષ્યવાના, નિર્ગળ સન્નુસૈનિકા-
ને મારે

૧૨ જહોપા પરવર મામીયાં મોચિ કથન (૮)-
અનુસેનામાંથી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ સૈનિકાને મારી નાખો, કાઢને પણ
ન છોડો.

છાં. ૩૬૦

૧ નો ઘર્ધયા રયિમ્ (૧)- અમારૂં ધન વધારે

૨ પ્ર જો યચ્છ ધિદાં પલે ધનદા અસિ નસ્યમ્
(૨)- હે પ્રભુઓના રનામિત્તુ અમને ધન આપો તમે
અમારા ધનદાતા છે

૩ સ્વૃતા રયિ દેર્વા દધાતુ મે (૩)- સત્ત્વ સરગ
સ્વભાવવાળી દેરી અને ધન આપે.

૪ સર્વે દ્વજન સગત્યા સુમના અસદાનકામચ્ચ
નો ધુવ્ (૬)- સર્વે અનુબોધ સગતિમાં ઉત્તમ મનવાળા
શાઓ અને દાન દેનારા શાઓ

૫ રયિ ચ ન સર્વધીર નિ યચ્છ (૮)- સર્વ પુત્ર
પૌત્રથી યુક્ત ધન અમને આપો

૬ માપેર્વ સર્વા લાક્ષ્મીર્મનસા દ્વદ્યેન ચ (૯)
- મનથી અને હૃદયથી સર્વે સ કષ્ટોને અમે પ્રાપ્ત કરીએ

છાં. ૩૬૩

૧ પુન પ્રાણ પુનરત્મા ન પેતુ પુનક્ષત્ર પુનર
તુર્ને પેતુ (૨)- પ્રાણ આત્મા, અત્રુ અને જીવનશક્તિ
ફરીથી મને પ્રાપ્ત થાય

૨ સ ઘર્ધસા પયસા સ તત્તુમિરમમ્મહિ મનસા
ચ ચિવેન (૩)- તેજ, દૂધ શરીર, સ્વિયસ કષ્ટપ્રયુક્ત
મનથી અમે યુક્ત થઈએ

છાં. ૩૬૪

૧ અમર્તા મર્તા અમિ ના સચ્ચ્વમાયુર્ધત્ત પ્રતર
જીવસે ન (૩)- સર્વ દેવો અનુષ્ઠોતી સાથે રહે, દીર્ઘ
જીવન મારે આપુ ખાતરુ કરે

છાં. ૩૬૨

૧ હમમિન્દ્ર ઘર્ધય કશ્ચિય સ્ત હમ વિશામેકવૃષ
વૃણુ ત્યમ્ (૧)- હે ઇન્દ્ર ! આ મારા સન્નિધિને આજણ

વધારે તેને સર્વ પ્રભુઓમાં બ્રહ્માવાન બનાવે.

૨ નિરમિત્રાનકશુલ્કસ્ય સર્વોસ્તાન્નઘયાસા અહ
મુત્તરેષુ (૧)- તેના સર્વ અનુષ્ઠોતે નિર્જળ કર અને
તેમને તેની સ્પર્ધામાં નષ્ટ કર

૩ ઘર્ષમ ક્ષત્રાણામયમસ્તુ રાજેન્દ્ર શત્રુ ત્વય
સર્વમસ્મૈ (૨)- ક્ષત્રિયોમાં આ રાજા ઉચ્ચ હો અને હે
ઇન્દ્ર ! તેના સર્વ અનુષ્ઠોતે નાશ કર

૪ અયમસ્તુ ધનપતિર્ધનામાય ધિદાં ધિદપતિ
સ્તુ રાજા (૩)- તે ધનોને ધનપતિ હો આ રાજા
પ્રભુઓના સ્વામી હો

૫ અસિન્નિન્દ્ર મહિ ધર્વોસિ યેદાધર્વસ વૃણુહિ
શત્રુમસ્ય (૩)- હે ઇન્દ્ર ! તેનામાં મહાતેજ ધારણ કર,
અને તેના અનુષ્ઠોતે નિસ્તેજ કર.

૬ યેન જયન્તિ ન પરાજયન્તે (૫)- જેનાથી હ મેકાં
જીતજ મળે છે, કદી પરાજય થતો જ નથી

૭ યસ્ત્યા કાર્દેકવૃષ જનાનામુત રાજામુત્તમં
માનવાનામ્ (૫)- જે તને સર્વ માનવોમાં ઉત્તમ
બળવાન અને માનવોના રાજાઓમાં ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ બનાવે છે

૮ ઉત્તરસ્યમચરે તે સપ્તા યે કે ચ રાજન્વતિ
શત્રવસ્તે (૬)- હો ઉચ્ચ હો, તારા અનુષ્ઠો નીચે
પટકાય, જે કાષ્ઠ તારા અનુષ્ઠો દેવ તે નીચે પટકાઈ પડે

૯ સિંહમતીકો વિશ્વો અદિ સર્વા શ્વામમતીકોડ્ય
યાઘસ્ય શત્રૂન્ (૭)- સિંહની જેમ પ્રભુ પાસેથી સર્વ
ભોગ પ્રાપ્ત કર આ શ્વામી જેમ સર્વ અનુષ્ઠોને હરાવ
કરતા બન

૧૦ વૈકવૃષ હન્દ્રસલ્લા ઝિગીર્વૌ સજ્જતામા
સિદ્ધા મોજનાનિ (૭)- એક માત્ર તું બળવાન બન,
વિજયી થા, તારી સાથે અનુભૂત કરનારનું મોખન છોડવી લે.

છાં. ૩૬૬

૧ પુનન્ત મા દેવજના પુનન્તુ મનયો ધિયા પુનન્તુ
વિમ્યા ભૂતાનિ પદમાજા પુનાતુ મા (૧ - દિવ્યજનો
અને પવિત્ર બનાવે મનઃશીલ લોકો મારી પવિત્રતા કરે
વિશ્વનાં સર્વ જીવો મારી પવિત્રતા સાચવે વાણ મારી
પવિત્રતા સાચવે

કાં. ૬૧૬૫

૧ સવન્ધુધાસવન્ધુધ યો મહર્માં મામિદાસાતે
તેર્વાં સા વૃષાણામિદાદં મૂયાસમુત્તમા (૨) - અમારા
આપમેં અથવા યજુઓ જેઓ અમારો નાશ કરે છે, તે
સર્વે જ્ઞેમાં જેમ તે ઉત્તમ છે તેમ તેઓ સર્વેમાં ટું ઉત્તમ બનું.

કાં. ૬૧૬૭

૧ અનમિત્રં નો મધરાત્ અનમિત્રં ન ઉત્તરાત્
દગ્ધાનમિત્રં નઃ પશ્યાદનમિત્રં પુરસ્થિ (૩) - નિમિત્તી
ઉપરથી, પાછળથી અને આગળથી અમને યજુરદિન બનાવો.

કાં. ૭૫૨

૧ સં જાનામદૈ મનસા, સં ચિકિત્વા મા સુપ્મહિ
મનસા દૈવ્યેન (૨) - મનથી અમે ઉત્તમ યાત્ર પ્રાપ્ત
કરીએ. યા ન પ્રાપ્ત કરીને એક મનના બનીને રહીએ. દિવ્ય
મનથી યુક્ત બનીને અમે અરસપરસ એક બીજાનો દેશ ન
કરીએ.

કાં. ૫૧૨૦

૧ યજુવાપર્નાપાદભિમાતિપાદો મયેષણઃ સદમાન
વદિવ્ય વાગ્યોય મંત્ર પ્ર મરચ્ય વાચં સ્ત્રાપ્રામજિત્યાય

દ્યપમુદ્ વદેદ (૧) - યજુને છતનારો, નિત્યવિગ્રથી,
ધેરીઓને પણ રાખનારો, યજુની શોધ કરનારો, બળવાન
અને યજુને ઉપેક્ષો નાખનારો, તું તારા યજુને અધે બરી દે
જેની રીતે ઉપદેશક શ્રોતાઓમાં ઉપદેશ ભરે છે. સંપ્રામ
છતના માટે અત્ર અને બળની બાળતમાં ધોપણ કર.

કાં. ૫૧૨૧

૧ યિદ્દવં વૈમનસ્યં યદામિત્રેષુ દુગ્ધુમે, યિત્રેષં
કદમશં મય મિત્રેષુ નિદ્યમસિ (૧) - યજુઓમાં
મનની બાકુળતા, મનની ઉદાસિનતા ઉત્પન્ન કર, વિદેય, અમણ
અને ભવ યજુઓમાં ઉત્પન્ન કર.

૧ યતા દ્યસેનાઃ સૂર્યેતયઃ સચેતસઃ અમિત્રાન્
નો જયમ્તુ (૧૨) - આ દેવ સેનાઓ સુર્યાચંદ્રનો ખજા
લખને એકમનથી યજુઓને છતે.

(કાં. ૬૧૮૭)

૧ મા ત્વાદ્વાપમંતરમૂર્ધ્યસ્તિષ્ઠ મધિચાચલત્,
વિશસ્ત્રા સર્વા વાચ્છન્તુ મા ત્વદ્વાપ્દમપિ શ્રુતાત્
(૧) - તને અન્ધર લાવવામાં આગે છે, અન્ધર કાખસ
મા, સ્થાંર રહે મંત્રજ ન બન, સર્વ પ્રભાવન તારી કબજા
કરે. તારાથી રાહુ બધ ન બને.

અથર્વવેદનો સુખોધ અનુવાદ (બીજો ભાગ)

માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન

કાંડ-સૂક્ત-વિષય-મંત્રસંખ્યા-ઋષિ-દેવતાઓની

અનુક્રમણિકા

કાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૧૨	૧	૧ માતૃભૂમિનું વેદિકગીત	૬૩	અથર્વા	ભૂમિ	૧
૮	૧૦	૨ વિરાટ	૧૩	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૧
		૩ વિરાટ	૧૦	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૨
		૪ વિરાટ	૮	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૩
		૫ વિરાટ	૧૬	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૪
		૬ વિરાટ	૧૬	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૬
		૭ વિરાટ	૪	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૭
૪	૩૦	૮ રાષ્ટ્રી દેવી	૮	અથર્વા	સર્વદેવા સર્વાત્મિકા સર્વ દેવમયી વાહ	૫૩
૭	૧૨	૯ રાષ્ટ્રસભાની અનુમતિ	૪	શોનક	સભા, પિતૃષ્ઠ મન	૫૨
૭	૭૧	૧૦ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અથર્વા	અન્દમાઃ	૬૩
૭	૯૧	૧૧ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અથર્વા	અન્દમાઃ	૬૪
૭	૯૩	૧૨ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	ભુવ્નુમિરા	ઈન્દ્ર	૬૪
૭	૮૪	૧૩ રાજાનું કર્તવ્ય	૩	ભુવ્નુ	જાતવેદા, અગ્નિ ઇન્દ્ર	૬૫
૭	૮૫	૧૪ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અથર્વા	તાક્ષમઃ	૬૬
૭	૮૬	૧૫ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અથર્વા	ઈન્દ્ર	૬૭
૬	૮૮	૧૬ રાજાની સિધ્ધતા	૩	અથર્વા	કુવઃ	૬૮
૬	૫૪	૧૭ રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યની શક્તિ	૩	સભા	અગ્નિયૌમા	૬૯
૪	૮	૧૮ રાજાનો રાજ્યાભિષેક	૭	અથર્વા અગ્નિરા	અન્દમાઃ આપઃ રાજ્યાભિષેક	૭૦

ક્રોડ	સૂકત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	મુદ્ધિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૬	૧૮	૨૨ વિઞ્ઞી રાજ	૩	અથર્વા	ઇન્દ્ર:	૮૭
૩	૩	૨૩ રાજની સ્વરાજ્ય પર ફરીવાર સ્થાપના	૬	અથર્વા	અગ્નિ: નાના દેવતા:	૮૮
૨	૫	૨૪ ક્ષત્રિયનો ધર્મ	૭	ભૂયુ: આથર્વા:	ઇન્દ્ર:	૮૯
૧	૨૧	૨૫ મળપાલક સૂકત	૮	અથર્વા	ઇન્દ્ર:	૯૦
૧	૩૧	૨૬ આરાપાલક સૂકત	૮	અથર્વા	આરાપાલક: વારતોષપતિ	૯૫
૧	૨૯	૨૭ રાષ્ટ્ર સંવર્ધન સૂકત	૬	વસિષ્ઠ:	અહરણુરપતિ: અભિવર્તો	૧૦૩
૩	૨૨	૨૮ સંરક્ષક કર	૮	ઉદાલક:	મહિ: શિતિપાદ અગ્નિ:	૧૦૮
૮	૩	૨૯ દુષ્ટોનો નાશ	૬૬	આતન:	કામ: ભૂમિ:	૧૧૬
૧	૧૮	૩૦ દુષ્ટનાશન સૂકત:	૬	આતન:	અગ્નિ: યાગુધાની:	૧૨૬
૮	૮	૩૧ શત્રુ દમન	૬૬	આતન:	ઇન્દ્રાસોમી	૧૨૯
૭	૧૨૨	૩૨ શત્રુનિવારણ	૧	અથર્વાઅગ્નિ:	ઇન્દ્ર:	૧૩૧
૭	૧૧૫	૩૩ શત્રુઓનો નાશ	૩	ભૂયુ:	ઇન્દ્રાસોમી	૧૩૨
૮	૮૦	૩૪ શત્રુનો નાશ	૮	શુક:	અહિ: બહુદૈવત્ય	૧૩૬
૧	૧૨	૩૫ શત્રુનાશન સૂકત	૮	અથર્વા	ઇન્દ્રાસોમી	૧૩૮
૭	૭૦	૩૬ શત્રુદમન	૫	અથર્વા	સ્વેન: દેવા:	૧૪૨
૬	૧૩૮	૩૭ શત્રુનો નાશ	૩	શુક:	વજ્ર:	૧૪૨
૬	૧૩૫	૩૮ શત્રુનો નાશ	૩	શુક:	વજ્ર:	૧૫૦
૬	૧૦૩	૩૯ શત્રુનો નાશ	૩	ઉદાલક:	ઇન્દ્રાસોમી બહુદૈવત્ય	૧૫૧
૬	૧૦૮	૪૦ શત્રુનો પરાજય	૩	મરોચન:	ઇન્દ્રાસોમી	૧૫૨
૭	૧૩	૪૧ શત્રુના તેજનો નાશ	૨	અથર્વા	સુધ:	૧૫૩
૬	૯૭	૪૨ શત્રુઓને દૂર કરવા	૩	અથર્વા	દેવ: મિત્રાવરુણ:	૧૫૪
૬	૭૫	૪૩ શત્રુઓને દૂર કરવા	૩	કામ:	ઇન્દ્ર: મંત્રોક્તા:	૧૫૬
૬	૬૫	૪૪ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	અન્દ્ર: ઇન્દ્ર: પરાજય:	૧૫૭
૬	૬૬	૪૫ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	ઇન્દ્ર:	૧૫૭
૬	૬૭	૪૬ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	ઇન્દ્ર:	૧૫૮
૫	૮	૪૭ શત્રુઓને દગાવવા	૨	અથર્વા	નાના દેવત્ય	૧૫૯
૮	૩	૪૮ શત્રુઓને દૂર કરવા	૭	અથર્વા	રૂદ્ર: વ્યાધ:	૧૬૩
૭	૧૦૮	૪૯ દુષ્ટોનો સંહાર	૨	ભૂયુ:	અગ્નિ:	૧૬૬
૭	૯૫	૫૦ દુષ્ટોનું નિવારણ	૩	અગ્નિ:	મન્ત્રોક્તા:	૧૬૭
૧	૭	૫૧ યાગુધાન નાશન	૭	આતન:	અગ્નિ: ઇન્દ્ર:	૧૬૮
૧	૮	૫૨ યાગુધાન નાશન	૮	આતન:	અગ્નિ: બહુદૈવત્ય:	૧૭૫
૩	૧	૫૩ શત્રુસેનાનું સંયોદન	૬	અથર્વા	સેના સંયોદન બહુદૈવત્ય	૧૭૮

અયર્વેદનો સુબોધ અનુવાદ (બીજો ભાગ)

માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન

કાંડ—સૂક્ત—વિષય—મંત્રસંખ્યા—ઋષિ—દેવતાઓની

અનુક્રમણિકા.

કાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૧૨	૧	૧ માતૃભૂમિનું વૈદિકગીત	૧૩	અયર્વા	ભૂમિ	૧
૮	૧૦	૨ વિરાદ્	૧૩	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૧
		૩ વિરાદ્	૧૦	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૧
		૪ વિરાદ્	૮	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૩
		૫ વિરાદ્	૧૬	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૪
		૬ વિરાદ્	૧૬	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૬
		૭ વિરાદ્	૪	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૭
૪	૩૦	૮ રાષ્ટ્રી દેવી	૮	અયર્વા	સર્વદેવા સર્વદેવિઃ સર્વ દેવમયી વાક્	૫૩
૭	૧૨	૯ રાષ્ટ્રસભાની અનુમતિ	૪	શૌનક	સભા, પિતરા ઇન્દ્ર મનઃ	૫૨
૭	૯૧	૧૦ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અયર્વા	ચન્દ્રમા	૬૩
૭	૯૨	૧૧ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અયર્વા	ચન્દ્રમા	૬૪
૭	૯૩	૧૨ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	ભૂમિચંદ્રિરા	ઇન્દ્ર	૬૪
૭	૮૪	૧૩ રાજાનું કર્તવ્ય	૩	ભૂમિ	જાતવૈદા, અગ્નિઃ ઇન્દ્ર	૬૫
૭	૮૫	૧૪ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અયર્વા	તાક્ષિઃ	૬૬
૭	૮૬	૧૫ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અયર્વા	ઇન્દ્ર	૬૭
૬	૮૮	૧૬ રાજાની રિયરતા	૩	અયર્વા	ક્રુવઃ	૬૮
૬	૫૪	૧૭ રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યની કલ્પ	૩	બદા	અગ્નિયોમૈ	૬૯
૪	૮	૧૮ રાજાનો રાજ્યાભિષેક	૭	અયર્વા અગ્નિરા	ચન્દ્રમા આપઃ રાજ્યાભિષેકઃ	૭૦
૩	૧	૧૯ રાજા અને રાજાને બનાવનારા	૮	અયર્વા	સોમઃ	૭૩
૬	૧૨૮	૨૦ રાજાની ચુંટણી	૪	અયર્વા અગ્નિરા	સોમઃ ચક્રધૂમઃ	૭૬
૩	૪	૨૧ રાજાની ચુંટણી	૭	અયર્વા	ઇન્દ્ર	૭૮

ક્રાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૬	૧૮	૨૨ વિજયી રાજ્ય	૩	અથર્વા	ઇન્દ્રઃ	૮૭
૩	૩	૨૩ રાજની સ્વરાજ્ય પર કરીયાર સ્થાપના	૬	અથર્વા	અગ્નિઃ નાના દેવતાઃ	૮૮
૨	૫	૨૪ ક્ષત્રિયનો ધર્મ	૭	ભુગુઃ આથર્વાજુઃ	ઇન્દ્રઃ	૮૯
૧	૧૧	૨૫ મળપાલક સૂક્ત	૪	અથર્વા	ઇન્દ્રઃ	૯૪
૧	૩૧	૨૬ આશાપાલક સૂક્ત	૪	અહ્યા	આશાપાલાઃ વારતોષપતિ	૯૫
૧	૨૭	૨૭ રાષ્ટ્ર સંવર્ધન સૂક્ત	૬	વસિષ્ઠઃ	અહ્યાજુરપતિઃ અભિવર્તો	૧૦૩
૩	૨૨	૨૮ સંરક્ષક કર	૮	ઉદાસકઃ	સિતિપાદ અગ્નિઃ કામઃ, ભૂમિઃ	૧૦૮
૮	૩	૨૯ કુણોનો નાશ	૨૬	ચાતનઃ	અગ્નિઃ	૧૧૬
૧	૨૮	૩૦ કુણનાશન સૂક્તઃ	૪	ચાતનઃ	અગ્નિઃ યાતુધાની	૧૨૬
૮	૪	૩૧ શત્રુ દમન	૨૬	ચાતનઃ	ઇન્દ્રાસોમી	૧૨૯
૭	૧૨૨	૩૨ શત્રુનિવારણ	૧	અથર્વાઅગ્નિરાઃ	ઇન્દ્રઃ	૧૪૧
૭	૧૧૫	૩૩ શત્રુઓનો નાશ	૨	ભુગુઃ	ઇન્દ્રામી	૧૪૨
૪	૪૦	૩૪ શત્રુનો નાશ	૮	શુકઃ	અહ્યાઃ બહુ દેવત્ય	૧૪૨
૧	૧૨	૩૫ શત્રુનાશન સૂક્ત	૪	અહ્યા	ધૃતિરઃ અહ્યા	૧૪૫
૭	૭૦	૩૬ શત્રુદમન	૫	અથર્વા	સ્થેનઃ, દેવાઃ	૧૪૮
૬	૧૩૪	૩૭ શત્રુનો નાશ	૩	શુકઃ	વજ્રઃ	૧૪૯
૬	૧૩૫	૩૮ શત્રુનો નાશ	૩	શુકઃ	વજ્રઃ	૧૫૦
૬	૧૦૩	૩૯ શત્રુનો નાશ	૩	હિરણ્યમનઃ	ઇન્દ્રામી બહુદેવતમ્	૧૫૧
૬	૧૦૪	૪૦ શત્રુનો પરાજય	૩	મરોચનઃ	ઇન્દ્રામી	૧૫૨
૭	૧૩	૪૧ શત્રુના તોજનો નાશ	૨	અથર્વા	સપ્તઃ	૧૫૩
૬	૭૭	૪૨ શત્રુઓને દૂર કરવા	૩	અથર્વા	દેવઃ મિત્રાવશ્યૌ	૧૫૪
૬	૭૫	૪૩ શત્રુઓને દૂર કરવા	૩	કાન્ધઃ	ઇન્દ્રઃ મંત્રોક્તાઃ	૧૫૬
૬	૬૫	૪૪ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	ચન્દ્રઃ ઇન્દ્રઃ પરાશરઃ	૧૫૭
૬	૬૬	૪૫ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	ઇન્દ્રઃ	૧૫૭
૬	૬૭	૪૬ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	ઇન્દ્રઃ	૧૫૮
૫	૮	૪૭ શત્રુઓને દગાલવા	૨	અથર્વા	નાના દેવત્ય	૧૫૯
૪	૩	૪૮ શત્રુઓને દૂર કરવા	૭	અથર્વા	રૂઢઃ વ્યાધઃ	૧૬૩
૭	૧૦૮	૪૯ કુણોનો સંહાર	૨	ભુગુઃ	અગ્નિઃ	૧૬૬
૭	૨૫	૫૦ કુણોનું નિવારણ	૩	અગ્નિરાઃ	મન્ત્રોક્તાઃ	૧૬૭
૧	૭	૫૧ યાતુધાન નાશનમ્	૭	ચાતનઃ	અગ્નિઃ ઇન્દ્રઃ	૧૬૮
૧	૮	૫૨ યાતુધાન નાશનમ્	૪	ચાતનઃ	અગ્નિઃ બૃહસ્પતિઃ	૧૭૫
૩	૧	૫૩ શત્રુસેનાનું સંમોહન	૬	અથર્વા	સેના સંમોહન બહુદેવતમ્	૧૭૮

ક્રાંદ	સૂકત	વિષય	મંત્રમંજ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૩	૧	૫૪ જ્ઞાનેનાનું સંમોહન	૬	અથર્વા	મેના ॥ મોહન' બદ્ધદેવતમ	૧૭૧
૨	૧૦	૫૫ અસત્ય શાપભાદિ પાપોથી છુટકારો	૪	અથર્વા	અમુરઃ વરુણઃ	૧૮૫
૧૧	૬	૫૬ પાપથી અચાનકની આર્થના	૧૩	સંતાનિઃ	ચન્દ્રમાઃ મંત્રીક્રાઃ	૧૮૭
૭	૧૧૫	૫૭ પાપનાશન	૪	અથર્વાઅગિરાઃ	સવિત્રઃ જનવેદઃ	૧૯૨
૬	૧૧૫	૫૮ પાપથી અચનુ	૪	અઘ્ના	વિશ્વેદેવઃ	૧૯૩
૪	૬૩	૫૯ પાપનાશન	૮	અઘ્ના	પાપનાશના અભિઃ	૧૯૫
૬	૨૬	૬૦ પાપી વિચારોનો ત્યાગ કરો	૩	અઘ્ના	પાપમા	૧૯૬
૪	૨૬	૬૧ પાપમોચન	૭	મૃગારઃ	શાવાપૃથિવી	૧૯૭
૪	૨૬	૬૨ પાપમોચન	૭	મૃગારઃ	મર્યેના અભિઃ	૧૯૯
૩	૩૨	૬૩ પાપની નિરતિ	૧૧	અઘ્ના	પાપમહા	૨૦૩
૭	૬૪	૬૪ પાપથી અચાન	૨	મમઃ	મંત્રીક્રા નિન્કતિઃ	૨૧૦
૭	૪૩	૬૫ પાપથી મૂકિત	૨	મરુદેવ	સોમાદેવ	૨૧૦
૬	૧૧૩	૬૬ શાપથી પાપને દૂર કરવું	૩	અથર્વા	પૃથા	૨૧૧
૪	૧૭	૬૭ શાપથી દાનિ	૩	અથર્વા	ચન્દ્રમાઃ	૨૧૨
સ્વસ્ત્યવનકામાઃ						
૪	૨૭	૬૮ પાપમોચન	૭	મૃગારઃ	મરુત	૨૧૪
૪	૨૮	૬૯ પાપમોચન	૭	મૃગારઃ	ભવાશ્વૈ	૨૧૬
૪	૨૯	૭૦ પાપમોચન	૭	મૃગારઃ	મિત્રાવરુણૈ	૨૧૮
૧૬	૧	૭૧ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૧૩	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૨
		૭૨ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૬	અથર્વા	અભપતિઃ	૨૨૩
		૭૩ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૬	અથર્વા	અભપતિઃ	૨૨૪
		૭૪ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૭	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૪
		૭૫ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૧૦	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૫
		૭૬ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૧૧	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૬
		૭૭ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૧૩	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૭
		૭૮ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૧૩	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૮
		૭૯ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૪	અથર્વા	અભપતિઃ	૨૩૦
૧૭	૧	૮૦ પોતાના અભ્યુદય માટે આર્થના	૩૦	અઘ્ના	આદિત્ય	૨૩૮
૮	૮	૮૧ પરાક્રમથી વિજય	૧૪	ભૃગુદગિરા	કન્દઃ વનસ્પતિઃ	૨૪૭
					પરમેશ્વર દનન	
૭	૧૨૩	૮૨ વિજયની આર્થના	૧	અથર્વાકૃતિરાઃ	ચન્દ્રમાઃ	૨૫૮
૧	૨	૮૩ વિજય સૂકત	૪	અથર્વા	વર્ષન્ય	૨૫૮
૨	૨૭	૮૪ વિજય આપિ	૭	કૃષિ જલઃ	વનસ્પતિઃ ૩૬ કન્દઃ	૨૬૩
૫	૩	૮૫ વિજય આપિ	૧૧	બૃહદિવોઅથર્વા	અભિઃ વિશ્વેદેવઃ	૨૬૭
૧	૨૭	૮૬ વિજયી સીનું સરાક્રમ	૪	અથર્વા	કન્દાણી	૨૭૩

ક્રાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	રૂપિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૭	૫૦	૮૭ ઈમં અને વિશ્વમ	૬	અગ્નિરા:	ઈન્દ્ર:	૨૭૫
૧	૨૨	૮૮ વર્યઃ પ્રાપ્તિ સક્રત	૬	વસિષ્ઠ:	વર્યઃ બૃહસ્પતિ: વિશ્વેદેવા:	૨૮૨
૩	૧૭	૮૯ શાન અને શોષની તેજસ્વિતા	૮	વસિષ્ઠ:	વિશ્વેદેવા: ચન્દ્રમા: ઈન્દ્ર:	૨૮૩
૩	૨૦	૯૦ તેજસ્વીપતુ અને તે સાથે અબુદ્ય	૧૦	વસિષ્ઠ:	અગ્નિ: મન્ત્રોક્ત દેવતા	૨૮૭
૬	૩૮	૯૧ તેજસ્વીતાની પ્રાપ્તિ	૪	અથર્વા	ત્રિપિ: બૃહસ્પતિ:	૨૯૨
				વર્યરકામ:		
૩	૨૭	૯૨ અબુદ્યની દિક્ષા	૬	અથર્વા	અન્વાદવા:	૨૯૪
૬	૩	૯૩ રક્ષાની પ્રાર્થના	૩	અથર્વા	નાના દેવતા:	૩૧૧
૬	૪	૯૪ રક્ષાની પ્રાર્થના	૩	અથર્વા	નાના દેવતા:	૩૧૩
૬	૫૩	૯૫ આપણી રક્ષા	૩	બૃહસ્પુક:	નાના દેવતા:	૩૧૫
૬	૧૦૭	૯૬ પોતાની રક્ષા	૪	ચન્તાતિ:	વિશ્વેદેવા:	૩૧૭
૭	૫૧	૯૭ રક્ષાની પ્રાર્થના	૧	અગ્નિરા:	ઈન્દ્ર:ચદ્રસ્પતિ:	૩૧૮
૫	૨૪	૯૮ મુરશિનતાની પ્રાર્થના	૧૭	અથર્વા	ધક્ષકર્માત્મા, નાના દેવતા:	૩૧૯
૬	૪૭	૯૯ પોતાની રક્ષા માટે પ્રાર્થના	૩	અગ્નિરા:	અગ્નિ વિશ્વેદેવા:	૩૨૨
				પ્રાચેતસ:		
૬	૭૭	૧૦૦ અમારી રક્ષા	૩	અથર્વા	સંસ્કાર:	૩૨૩
૬	૧૦૧	૧૦૧ બગ પ્રાપ્ત કરું	૩	અથર્વા	ધક્ષકર્માત્મા:	૩૨૩
				અગ્નિરા:		
૬	૪૧	૧૦૨ પોતાની શક્તિનો વિસ્તાર	૩	ધક્ષા	ચન્દ્રમા: બૃહ્દેવત્યમ્	૩૨૪
૫	૧૬	૧૦૩ આત્મબળ	૧૧	વિશ્વામિત્ર:	એક વૃષ:	૩૨૬
૫	૧૫	૧૦૪ સ્થાનો વિશ્વમ	૧૧	વિશ્વામિત્ર:	વનસ્પતિ:	૩૨૭
૪	૪	૧૦૫ બગ સંવર્ધન	૮	અથર્વા	વનસ્પતિ:	૩૨૮
૪	૨૨	૧૦૬ ક્ષાત્રબળ સંવર્ધન	૭	વસિષ્ઠ: અથર્વા	ઈન્દ્ર:	૩૩૦
૪	૩૬	૧૦૭ સ્થાયું બળ	૧૦	ચાતન:	સત્યોગ્ન અગ્નિ:	૩૩૩
૬	૧૨	૧૦૮ આત્મશુદ્ધિ માટે પ્રાર્થના	૩	ચન્તાતિ:	ચન્દ્રમા: નાના દેવતા:	૩૩૭
૬	૧૫	૧૦૯ દુ ઉત્તમ બળીશ	૩	ધક્ષા	વનસ્પતિ:	૩૩૮
૬	૮૬	૧૧૦ સર્વો ઔષ્ઠ બળ	૩	અથર્વા	એકવૃષ:	૩૩૯
૬	૩૭	૧૧૧ યજ્ઞસ્વી બળતું	૩	અથર્વા	ત્રિપિ: બૃહસ્પતિ:	૩૪૦
				વર્યરકામ:		
૬	૫૮	૧૧૨ યજ્ઞની ઇચ્છા	૩	અથર્વા	બૃહસ્પતિ: મન્ત્રોક્તા:	૩૪૧
				યજ્ઞરકામ:		
૬	૬૭	૧૧૩ યજ્ઞની પ્રાર્થના	૩	અથર્વા	બૃહસ્પતિ: અશ્વિનો	૩૪૨
૬	૪૦	૧૧૪ નિર્ણયતા માટે પ્રાર્થના	૩	અથર્વા	મન્ત્રોક્તા:	૩૪૩
૬	૪૮	૧૧૫ કલ્યાણ પ્રાપ્તિની પ્રાર્થના	૩	અગ્નિરા:	મન્ત્રોક્તા:	૩૪૪
				પ્રાચેતસ:		

ક્રાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૬	૯૯	૧૧૬ કલ્યાણને માટે યત્ન	૩	ભઞ્ગુગિરાઃ	વાનરપતિઃ સોમઃ સવિતા	૩૪૫
૬	૬૨	૧૧૭ આપણી પવિત્રતા	૩	અથર્વા	૩દા મનોકતાઃ	૩૪૬
૬	૫૫	૧૧૮ ઉત્તમ આર્તનું આક્રમણ	૩	બલ્હા	વિશ્વેદેવાઃ ૩દઃ	૩૪૭
૬	૫૧	૧૧૯ અન્તર્ધાતુ શુદ્ધતા	૩	અન્તાતિઃ	આપઃ વરુણઃ	૩૪૮
૭	૫૦	૧૨૦ ધૃષ્ટિ માટે પ્રાર્થના	૪	અથર્વા	મનોકતાઃ	૩૪૯
૭	૪૯	૧૨૧ સુખની પ્રાર્થના	૪	અથર્વા	દેવધર્મ્યૈઃ	૩૫૦
૭	૫૪	૧૨૨ ઉત્તમ જ્ઞાન	૪	અથર્વા	સામનસ્ય અશ્વિનો	૩૫૧
૬	૧૧૧	૧૨૩ બંધનથી મુક્તિ	૪	કૌસિકઃ	મનોકતાઃ	૩૫૨
૭	૭૭	૧૨૪ બંધનથી મુક્તિ	૩	અગિરાઃ	મરુતઃ	૩૫૩
૭	૭૮	૧૨૫ બંધ મુક્તતા	૨	અથર્વા	અગ્નિઃ	૩૫૪
૬	૪૩	૧૨૬ ક્રોધનું સમન	૩	ભૂગ્નગિરાઃ	મનુષ્યમનુષ્ય	૩૫૫
૭	૪૬	૧૨૭ સિદ્ધિની પ્રાર્થના	૩	અથર્વા	મનોકતાઃ	૩૫૬
૬	૧૧૫	૧૨૮ મુદ્ધનું સાધન રથ	૩	અથર્વા	વાનરપતિઃ	૩૫૭
૬	૧૧૬	૧૨૯ કુંકુભિ	૩	અથર્વા	કુંકુભિઃ	૩૫૮
૫	૬૦	૧૩૦ કુંકુભિનો ધોષ	૧૨	બલ્હા	વાનરપત્યૈઃ કુંકુભિઃ	૩૫૯
૫	૬૧	૧૩૧ કુંકુભિનો ધોષ	૧૨	બલ્હા	કુંકુભિઃ વાનરપત્યૈઃ	૩૬૦
૬	૮૭	૧૩૨ રાગની સ્થિતતા	૩	અથર્વા	કુન્દઃ	૩૬૧
૭	૬૩	૧૩૩ શરવીર	૧	ભારીયઃ	અગ્નિઃ	૩૬૨
૩	૬	૧૩૪ વીર પ્રરથઃ	૮	જમદગ્નીજપુરુષઃ	વાનરપત્યૈશ્વર્યઃ	૩૬૩

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ (બીજો ભાગ)

માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
માતૃભૂમિનું વૈદિકગીત (કા. ૧૨, સ. ૧)	૧	જનસામાનો અધિકાર	૬૦
માતૃભૂમિનું વૈદિકગીત	૨૦	રાજના પિતૃઓ	૬૧
સકેતનો ઉપયોગ	૨૨	રાજના શિક્ષક	૬૨
માતૃભૂમિની કલ્પના	૨૨	સભાસદ સત્યવાદી હોવો જોઈએ.	૬૨
અધ્યાત્મતાન અને રાષ્ટ્રભક્તિ	૨૫	તેજ પ્રદાતા અને વિદ્યાન પ્રદાતા.	૬૨
અધ્યાત્મતાન	૨૭	રાજનું ભાગ્ય	૬૨
અકાશમાન	૨૭	દત્તચિત્ર સભાસદ	૬૨
અધિઓનું મધ્ય	૩૬	નરિષ્ઠ સભા	૬૩
દેવોનું મધ્ય	૩૭	રાજનું કર્તવ્ય. (કા. ૭, સ. ૧૧)	૬૩
વિદ્વાનોનું મધ્ય	૩૯	રાજનું કર્તવ્ય (કા. ૭, સ. ૧૨)	૬૪
મંત્રોની સંગતિ	૩૯	રાજનું કર્તવ્ય (કા. ૭, સ. ૧૩)	૬૪
વિશદ (કા. ૮, સ. ૧૦)	૪૧	રાજનું કર્તવ્ય (કા. ૭, સ. ૮૪)	૬૫
કામધેનુનું દૂધ	૪૮	રાજ શું કામ કરે	૬૬
વિશદ દિવ્ય કામધેનુ	૪૯	રાજનું કર્તવ્ય (કા. ૭, સ. ૮૫)	૬૬
રાષ્ટ્રીય ઉપદેશ	૫૦	રાજનું કર્તવ્ય (કા. ૭, સ. ૮૬)	૬૭
રાષ્ટ્રી દેવી (કા. ૩, સ. ૩૦)	૫૩	રાજની સ્થિરતા (કા. ૬, સ. ૮૮)	૬૮
રાષ્ટ્રી દેવી	૫૪	સ્થિરતા માટે	૬૮
અધ્યાત્મ વર્ણનનું મનન	૫૫	રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ (કા. ૬, સ. ૫૪)	૬૯
આધિકૃતિક ભાવાર્થ	૫૫	રાજનો રાજ્યાધિપતિ (કા. ૪, સ. ૮)	૭૦
રાષ્ટ્રીય અર્થનું મનન	૫૬	રાજ્યાધિપતિ	૭૨
રાષ્ટ્ર સભાની અનુમતિ (કા. ૭, સ. ૧૨)	૫૯	સમુદ સુધી રાજ્યવિસ્તાર	૭૨
રાજ્ય શાસનમાં લોક સલાહ	૬૦	કોણ રાજ બની શકે છે	૭૨
મામ સભા	૬૦	રાજા અને રાજાને બનાવનારા (કા. ૩, સ. ૫)	૭૩
રાષ્ટ્ર સભા	૬૦		

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પશુમણિ	૭૫	આશા અને દિશા	૯૭
રાષ્ટ્રના પોતાના બનવું	૭૫	સકતનો મનુષ્ય વાયક ભાવાર્થ	૧૭
રાજાને બનાવનારા	૭૬	મનુષ્યમાં ચારદારોની ચાર આશાઓ	૯૮
રાજાની ચૂંટણી (કા. ૬, સ. ૧૧૮)	૭૬	આશાઓના આધાર	૯૯
મળ પોતાનો રાજા ચૂટે	૭૭	ખાનપાન	૧૦૦
રાજાની ચૂંટણી (કા. ૬, સ. ૪)	૭૮	કોષોપયોગ	૧૦૦
પૂર્વ સમર્થ	૮૦	જામનના નાશ	૧૦૦
સૌજામણિ પામ	૮૧	અમર દિપ્તિ	૧૦૦
વિરોધી મનુષ્ય	૮૩	હવનથી પૂજન	૧૦૧
અત્યંત સકત	૮૩	પાપમોચન	૧૦૧
રાજાની ચૂંટણી	૮૩	અત્યંત દિવ	૧૦૧
મળનું પાલન	૮૪	દીર્ઘઆયુષ્ય	૧૦૨
ધનના વિકાસ	૮૪	વિરોધદિ	૧૦૩
રાજાની રહેણી કરણી	૮૫	રાષ્ટ્ર-સંવર્ધન-સ્તૂતિ (કા. ૧, સ. ૧૧)	૧૦૩
દુલનો સંચાર	૮૬	અભિવર્તમણિ	૧૦૫
વરણ	૮૬	આ સકતનો સંવાદ	૧૦૫
વિરોધી રાજા (કા. ૬, સ. ૯૮)	૮૭	રાજાના શુભ	૧૦૫
રાજાની સ્વરાજ્યપર ફર્માવાર સ્થાપના		રાજાચિન્હ	૧૦૬
(કા. ૬, સ. ૧) ૮૮		કનુનાં ભણ્ણો	૧૦૬
દાનિયનો પર્મ (કા. ૬, સ. ૫)	૮૯	સર્વની સદાપતા	૧૦૭
દાનપર્મ	૯૧	કેવળ રાષ્ટ્રને આટે	૧૦૭
દાનિયોના શુભ	૯૧	રાષ્ટ્રનો અર્થ	૧૦૮
દાનિયોનાં કલંબો	૯૧	સંદર્શક કરે (કા. ૬, સ. ૧૧)	૧૦૮
રાજ્યદાસન	૯૧	રાજ્યદાસન મહાવશા આટે	૧૧૦
મળમાં તરથી સન્માન	૯૧	પ્રાપ્તિનો સોળમે ભાગ	૧૧૦
ભોજ.	૯૧	પ્રાપ્તિનાં બે સ્થાપન	૧૧૧
સોમ અને મલ	૯૧	રાજા કેવો દોવો ભોળો	૧૧૧
જીવન સંભાળ	૯૧	કરોઃ ઉપયોગ	૧૧૧
મળપાસક સુખ (કા. ૧, સ. ૧૧)	૯૫	રાજાં ભેનું રાજ્ય	૧૧૧
દાનપર્મ	૯૫	કામનાનો પ્રભાવ	૧૧૪
આશા-પાસક-સુખ (કા. ૧, સ. ૧૧)	૯૫	કામની મર્ષા	૧૧૫
દિપ્તિ	૯૬	દુલોનો નાશ (કા. ૮, સ. ૧)	૧૧૬
દેહમાં માર દિપ્તિ	૯૬	દુલોનાં ભણ્ણ	૧૧૨
		દુલોનો વાચ કરનારો કેવો દોવો ભોળો	૧૧૩

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
ઈંડું વિધાન	૧૪૪	શત્રુઓને દૂર કરવા (કા. ૬, સ. ૧૭)	૧૫૪
દુષ્ટતાશાન-સૂક્ત (કા. ૧, સ. ૨૮)	૧૪૬	વિજયનાં સાધનો	૧૫૫
પૂર્નાપર સખંધ	૧૪૭	યમ કેવો હોવો જોઈએ ?	૧૫૫
દુષ્ટોનાં લક્ષણો	૧૪૭	શત્રુઓને દૂર કરવા (કા. ૬, સ. ૭૫)	૧૫૬
દુષ્ટોનો સુધાર	૧૨૮	શત્રુઓને નસાડી દેવા	૧૫૬
શત્રુદમન (કા. ૮, સ. ૪)	૧૨૯	શત્રુઓપર વિજય (કા. ૬, સ. ૬૫)	૧૫૭
દુષ્ટોનું દમન	૧૩૫	શત્રુઓપર વિજય (કા. ૬, સ. ૬૬)	૧૫૭
દુષ્ટોનાં લક્ષણો	૧૩૫	શત્રુઓપર વિજય (કા. ૬, સ. ૬૭)	૧૫૮
સત્યનો રક્ષક કૃત્યર	૧૩૮	શત્રુઓને દબાવવા (કા. ૫, સ. ૮)	૧૫૯
દેશમાંથી હાપાર કરવા	૧૩૯	શત્રુનો નાશ	૧૬૧
દુષ્ટોને સતાવવા	૧૪૦	ક્રંધ પ્રાર્થના	૧૬૧
દુષ્ટોનો દેશ	૧૪૦	નાસ્તિકોની અસહનતા	૧૬૧
પાપની અધિગતિ	૧૪૦	શત્રુનાશના ઉપાય	૧૬૨
આત્મ દંડ	૧૪૦	શત્રુઓને દૂર કરવા (કા. ૪, સ. ૩)	૧૬૩
શત્રુ નિવારણ (કા. ૭, સ. ૧૨૨)	૧૪૧	દુષ્ટોનું દમન કરવાનો ઉપાય	૧૬૪
શત્રુઓનો નાશ (કા. ૭, સ. ૧૧૫)	૧૪૧	અથર્વ વિદ્યાનો નિયમ	૧૬૪
શત્રુનો નાશ (કા. ૪, સ. ૪૦)	૧૪૨	દુષ્ટોનો સંહાર (કા. ૭, સ. ૧૦૮)	૧૬૬
શત્રુનો નાશ	૧૪૪	દુષ્ટોનું નિવારણ (કા. ૭, સ. ૯૫)	૧૬૭
શત્રુ-નાશન-સૂક્ત (કા. ૧ સ. ૧૯)	૧૪૫	યાતુધાન નાશન (કા. ૧ સ. ૭)	૧૬૮
આન્તરિક કવચ	૧૪૬	અસિ કોણુ છે ?	૧૬૯
વૈદિક ધર્મનું સાધ્ય બ્રાહ્મ કવચ	૧૪૬	રાત્રી ઉપદેશક	૧૭૦
અન્ય કવચ જ્ઞાનકવચ	૧૪૭	બ્રહ્મ સૂત્રિય	૧૭૦
દાસભાવનો નાશ	૧૪૭	ક્રન્દ કોણુ છે ?	૧૭૦
શત્રુ દમન (કા. ૭, સ. ૭૦)	૧૪૮	ધર્મોપદેશનું ક્ષેત્ર	૧૭૦
શત્રુનો નાશ (કા. ૬, સ. ૬૩૪)	૧૪૯	દુષ્ટોની સુધારણા	૧૭૧
શત્રુનો નાશ (કા. ૬, સ. ૧૨૫)	૧૫૦	ગિતાદારી બનો	૧૭૨
શત્રુનો નાશ (કા. ૬ સ. ૧૦૩)	૧૫૧	દુષ્ટ જીવનનો પશ્ચાત્તાપ	૧૭૨
શત્રુઓનું દમન	૧૫૧	ધર્મોપદેશક ચોતાનું કાર્ય ચલાવે	૧૭૨
શત્રુનો પરાજય (કા. ૬, સ. ૧૦૪)	૧૫૨	દુષ્ટોની પશ્ચાત્તાપથી શુદ્ધિ	૧૭૩
શત્રુઓને પકડવા	૧૫૨	ધર્મનો ફલ	૧૭૩
શત્રુના તેજનો નાશ (કા. ૭, સ. ૧૩)	૧૫૩	શત્રુઓને દંડ	૧૬૩
શત્રુઓનું તેજ ધટાવવું	૧૫૩	બ્રાહ્મણ અને દાંત્રિયોના અપલનું પ્રમાણ	૧૭૪

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પાતુધાન નાશન (કા. ૧ સ્. ૮)	૧૭૫	પાપી મન	૧૭૭
ધર્મોપદેશનું પરિણામ	૧૭૬	પાપમોચન (કા. ૭, સ્. ૧૬)	૧૭૭
નવ પ્રવિષ્ટા આદર	૧૭૭	ઘાવા પૃથ્વી	૧૭૯
દુષ્ટોનાં સંતાનોનો સુધારો	૧૭૭	પાપમોચન (કા. ૭, સ્. ૧૭)	૧૭૯
ધર્મમાં પ્રચાર	૧૭૭	પાપથી મુક્તિ	૧૮૨
શત્રુસેનાનું સમોદન (કા. ૧, સ્. ૧)	૧૭૮	પાપની નિવૃત્તિ (કા. ૧, સ્. ૧૧)	૧૮૨
શત્રુસેનાનું સમોદન (કા. ૧, સ્. ૨)	૧૭૯	પાપનિવૃત્તિથી નીરાશીતા અને દીપ્તિ	૧૮૫
સેનાનું સમોદન	૧૮૧	પાપીને દૂર કરવા	૧૮૬
ધન	૧૮૧	દેવેનું ઉદાહરણ	૧૮૬
મધવન	૧૮૧	અમિતે આદર	૧૮૬
દમન	૧૮૧	પવિત્રતાનું મહત્વ	૧૮૭
મરૂતો	૧૮૧	સ્થાન ત્યાગથી બચવું	૧૮૭
વધુઓ	૧૮૧	સ્વભાવથી બચવું	૧૮૭
અમિ	૧૮૨	દાન	૧૮૮
શત્રુઓને મહારાવવાની રીતો	૧૮૩	પોતાની ગતિમાં જ સ્થિર રહેવું	૧૮૮
મત્રેની સમાનતા	૧૮૩	પેટની પાચન શક્તિ	૧૮૮
અસત્ય ભાષણાદિ પાપથી છુટકારો	૧૮૫	સૂત્રનું વર્ણન	૧૮૯
(કા. ૧, સ્. ૧૦)		દીપ્તિ પ્રાપ્ત કરનારાઓ	૧૮૯
પાપથી મુક્તિ મેળવવાનો આગ	૧૮૬	ઐશ્વર્ય રસ	૧૮૯
દાન અને ભક્તિ	૧૮૬	પાપથી બચાવ (કા. ૭, સ્. ૧૭)	૧૯૦
પ્રાયશ્ચિત્ત	૧૮૬	પાપથી મુક્તિ (કા. ૭, સ્. ૧૭)	૧૯૦
પાપી મનુષ્ય	૧૮૭	જ્ઞાનથી પાપને દૂર કરવું (કા. ૧, સ્. ૧૧૧)	૧૯૧
ઐશ્વર્ય સાક્ષ્ય પ્રધર	૧૮૬	શાપથી છૂટા (કા. ૭, સ્. ૧૭)	૧૯૨
પાપથી બચાવવાની પ્રાર્થના (કા. ૧૧, સ્. ૬)	૧૮૭	પાપમોચન (કા. ૭, સ્. ૧૭)	૧૯૨
પૃથ્વી સ્થાનીય દેવતા	૧૮૮	મરૂત દેવતા	૧૯૫
અન્તરિક્ષ સ્થાનીય દેવતા	૧૮૮	પાપ મોચન (કા. ૭, સ્. ૧૮)	૧૯૬
સુરસાનીય દેવતા	૧૮૮	ભવ અને ચર્ચ	૧૯૭
પાપ નાશન (કા. ૭, સ્. ૧૧૫)	૧૮૯	પાપ મોચન (કા. ૭, સ્. ૧૯)	૧૯૮
પાપથી બચવું (કા. ૬, સ્. ૧૧૫)	૧૮૯	મિત્ર અને વશ	૧૯૯
નિષ્પાપ યવાના ત્રણ પ્રકાર	૧૯૦	દુઃખ મોચન અને વિગ્રહ પ્રાપ્તિ	૧૯૯
પાપ નાશન (કા. ૭ સ્. ૧૧૬)	૧૯૫	(કા. ૧૬, સ્. ૧)	
પાપને દૂર કરવું	૧૯૬	વિજયની પ્રાપ્તિ	૧૯૦
પાપી વિચારોનો ત્યાગ કરો (કા. ૬, સ્. ૧૬)	૧૯૬	વિજયના પ્રકાર	૧૯૦

વિવધ	પૃષ્ઠ	વિવધ	પૃષ્ઠ
ધર્મીય શુદ્ધિ	૨૩૨	વિજય-પ્રાપ્તિ (કાં. ૨, સ. ૧૭)	૨૬૩
આધિકૃતિક વિજય	૨૩૪	વિજયનાં શ્લોકો	૨૬૫
સ્વપ્ન	૨૩૬	વાદી અને પ્રતિવાદી	૨૬૫
વિજય	૨૩૭	મુદ્દમા વિજય	૨૬૫
પોતાના અભ્યુદય માટે પ્રાર્થના	૨૩૮	પાટા ઓપધિ	૨૬૫
(કાં. ૧૭, સ. ૧)		શક્તિની સાથે વક્તવ્ય	૨૬૬
લોકપ્રિય બનવું	૨૪૪	કાષ્ઠને મુક્તિ આપનારો નિર્ધેષ	૨૬૬
વીરના શુભ	૨૪૪	જળ ચિકિત્સક	૨૬૬
ઉપાસના શુભ ઉપાસકમાં	૨૪૫	વિજય પ્રાપ્તિ (કાં. ૫, સ. ૩)	૨૬૭
અભ્યુદય	૨૪૫	પોતાના વિજયની પ્રાર્થના	૨૬૭
પરાક્રમ	૨૪૬	વિજયી વિચાર	૨૭૦
મહાસૈન્ય	૨૪૬	શત્રુઓને દૂર કરવા	૨૭૦
દયાધન જીવું	૨૪૬	કામનાઓની તૃપ્તિ	૨૭૧
સત્યનો ભાગ	૨૪૬	ધર્મ ઉપાસના	૨૭૧
આત્મા અને સંસાર	૨૪૭	નિર્વાપ થવું	૨૭૧
શૂન, અવિધ્ય, વર્તમાન	૨૪૮	ધર્મ પ્રાર્થના	૨૭૧
આત્મતેજ	૨૪૮	દેવોની સહાયતા	૨૭૨
પોતાનો યશ	૨૪૯	રાજ્યભંધ	૨૭૨
પરાક્રમથી વિજય (કાં. ૮, સ. ૮)	૨૪૯	સારીરિક જળ	૨૭૨
શુદ્ધી નીતિ	૨૫૪	વિજયી સ્ત્રીનું પરાક્રમ (કાં. ૧, સ. ૨૭)	૨૭૩
દર્શનશુદ્ધિ ધૂમકેડો	૨૫૭	ધર્મશ્રી	૨૭૪
વિજય	૨૫૭	વીર સ્ત્રી	૨૭૪
વિજયની પ્રાર્થના (કાં. ૭, સ. ૧૨૩)	૨૫૮	શત્રુવાચક શબ્દો	૨૭૪
વિજયસુકત (કાં. ૧, સ. ૧)	૨૫૮	તથા મથા સાત	૨૭૫
અનુસંધાન	૨૫૯	નિર્જરામ્ય	૨૭૫
વૈયકિતિક વિજય	૨૫૯	કર્મ અને વિજય (કાં. ૭, સ. ૫૦)	૨૭૫
પિતાના શુભ-ધર્મ-કર્મ	૨૬૦	પુરુષાર્થ અને વિજય	૨૭૭
માતાના શુભ-ધર્મ-કર્મ	૨૬૦	ભુગારીઓને દૂર કરો	૨૭૮
લોક અદ્ભુત અભાંકાર	૨૬૧	તથા પ્રકારના લોકો	૨૭૮
કુટુંબનો વિજય	૨૬૧	દેવ કામ મનુષ્ય	૨૭૯
પૂર્વાપર સમ્યક્ષ	૨૬૨	ગોરક્ષા	૨૮૦
કુટુંબનો આદર્શ	૨૬૨	વર્ચસ્વ પ્રાપ્તિ સુકત (કાં. ૩, સ. ૨૨)	૨૮૧
ઓલધિ પ્રયોગ	૨૬૩	સાક્ષાદર્શી જળવૃદ્ધિ	૨૮૧
રાષ્ટ્રનો વિજય	૨૬૩	જળપ્રાપ્તિની રીત	૨૮૨

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
નિર્મયતા માટે પ્રાર્થના (કાં. ૬, સૂ. ૪૦)	૩૪૩	કેધતું શમન (કાં. ૬, સૂ. ૪૩,)	૩૫૪
કલ્યાણ પ્રાર્થિતી પ્રાર્થના (કાં. ૬, સૂ. ૪૮)	૩૪૪	દર્શ	૩૫૪
કલ્યાણને માટે યત્ન (કાં. ૬ સૂ. ૯૯)	૩૪૫	(સાંદ્રની પ્રાર્થના (કાં. ૬, સૂ. ૪૬)	૩૫૫
કલ્યાણનું સુખ સાધન	૩૪૫	ચુદ્ધતું સાધન રથ (કાં. ૬, સૂ. ૧૨૫)	૩૫૬
આપણી પવિત્રતા (કાં. ૬, સૂ. ૬૨)	૩૪૬	દુઃકુલિ (કાં. ૬, સૂ. ૧૨૬)	૩૫૭
ઉત્તમ આર્ગતું આક્રમણ (કાં. ૬, સૂ. ૫૧)	૩૪૭	દુઃકુલિનો ઘોષ (કાં. ૫, સૂ. ૧૦)	૩૫૮
અન્તર્યામી શુદ્ધતા (કાં. ૬, સૂ. ૫૧)	૩૪૮	નગારા	૩૬૦
સોમનું મહાત્મ્ય	૩૪૯	દુઃકુલિનો ઘોષ (કાં. ૫, સૂ. ૧૧)	૩૬૦
જળનું મહાત્મ્ય	૩૪૯	નગારા	૩૬૨
દ્રોહ ન કરવો જોઈએ	૩૪૯	રાજાની સ્થિરતા (કાં. ૬, સૂ. ૮૭)	૩૬૨
પુષ્ટિ માટે પ્રાર્થના (કાં. ૭, સૂ. ૫૦)	૩૪૯	રાજાની સ્થિરતા	૩૬૩
સુખની પ્રાર્થના (કાં. ૭, સૂ. ૪૯)	૩૫૦	શૂરવીર (કાં. ૭, સૂ. ૬૪)	૩૬૪
ઉત્તમ જ્ઞાન (કાં. ૭, સૂ. ૫૪)	૩૫૦	વીર પુરૂષ (કાં. ૩, સૂ. ૬)	૩૬૪
અધનથી મુક્તિ (કાં. ૬ સૂ. ૧૧૧)	૩૫૧	અધનથી અન્યોક્તિ	૩૬૬
અધનથી મુક્તિ (કાં. ૭, સૂ. ૭૭)	૩૫૨	અનુવંશિક સંસ્કાર	૩૬૬
અધ મુક્તતા (કાં. ૭, સૂ. ૭૮)	૩૫૩	શત્રુઓના લક્ષણ	૩૬૬
તથા અધન	૩૫૩	તેમને નામે પાઠના આર્ગ	૩૬૬
		વિજયની તૈયારી	૩૬૭

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ (ખીજો ભાગ)

‘ માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન ’

કાંડકમાનુસાર સૂક્તોની અનુક્રમણિકા

કાંડ	સૂક્ત	મંત્ર	પૃષ્ઠ	કાંડ	સૂક્ત	મંત્ર	પૃષ્ઠ
૧	૨	છ	૧૫૮	૫	૮	૭	૭૦
	૭	૭	૧૬૮		૧૧	૭	૧૧૦
	૮	છ	૧૭૫		૧૩	૭	૧૧૮
	૧૦	છ	૧૮૫		૧૬	૭	૧૧૭
	૧૧	છ	૧૪૫		૧૭	૭	૨૧૪
	૨૧	છ	૧૭૪		૧૮	૭	૧૧૬
	૨૭	છ	૧૬૭		૧૯	૭	૨૧૮
	૨૮	છ	૧૨૬		૨૦	૮	૫૩
	૨૯	દ	૧૦૧		૨૩	૮	૧૬૫
	૩૧	છ	૧૫		૨૬	૧૦	૧૧૩
૨	૫	૭	૮૨	૬	૨	૧૧	૨૬૭
	૧૭	૭	૧૬૩		૮	૧	૧૫૧
૩	૧	જા	૧૭૮		૧૫	૧૧	૨૨૭
	૨	જા	૧૭૧		૧૬	૧૧	૨૧૬
	૩	જા	૮૮		૨૦	૧૨	૩૫૮
	૪	૭	૭૮		૨૧	૧૨	૩૬૦
	૫	૮	૭૩		૨૪	૧૭	૩૧૬
	૬	૮	૩૬૪		૩	૩	૩૧૧
	૧૧	૮	૨૮૩		૪	૩	૩૧૩
	૨૦	૧૦	૨૮૭		૧૫	૩	૩૨૮
	૨૨	દ	૨૮૧		૧૬	૩	૩૧૭
	૨૭	દ	૨૧૪		૨૬	૩	૨૧૬
૪	૧૬	૮	૧૦૮	૭	૩૮	૪	૧૧૧
	૨૧	૧૧	૨૦૨		૩૯	૪	૧૪૦
	૩	૭	૧૬૩		૪૦	૪	૧૪૩
	૪	૮	૧૧૮		૪૧	૩	૨૨૪

ક્રાંદ	સૂક્ત	મંત્ર	પૃષ્ઠ	ક્રાંદ	સૂક્ત	મંત્ર	પૃષ્ઠ
૬	૪૩	૨	૩૫૪	૭	૫૦	૨	૩૪૭
	૪૭	૨	૩૫૨		૫૧	૨	૩૧૮
	૪૮	૨	૩૪૪		૫૪	૨	૩૫૦
	૫૧	૨	૩૪૮		૬૪	૨	૨૧૦
	૫૩	૨	૩૪૫		૭૦	૫	૧૪૮
	૫૬	૨	૩૪૭		૭૭	૨	૩૫૨
	૫૫	૨	૩૪૭		૭૮	૨	૩૫૩
	૫૮	૨	૩૪૧		૮૩	૨	૬૫
	૬૨	૨	૩૪૬		૮૫	૨, ૨, ૨	૬૬
	૬૫	૨	૨૫૭		૮૬	૨, ૨, ૨	૬૭
	૬૬	૨	૨૫૭		૯૧	૨, ૨, ૨	૬૮
	૬૭	૨	૨૫૮		૯૨	૨, ૨, ૨	૬૯
	૬૯	૨	૨૬૦		૯૫	૨, ૨, ૨	૭૦
	૭૫	૨	૨૫૬		૧૦૮	૨	૨૬૧
	૭૭	૨	૨૫૨		૧૧૫	૨	૨૬૨
	૮૩	૨	૨૫૨		૧૧૫	૨	૨૬૩
	૮૭	૨	૨૫૨		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૯૮	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૦૮	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૦૯	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૧૦	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૧૧	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૧૨	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૧૩	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૧૪	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૧૫	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૧૬	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૧૭	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૧૮	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૧૯	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૨૦	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૨૧	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૨૨	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૨૩	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૨૪	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૨૫	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૨૬	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૨૭	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૨૮	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૨૯	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૩૦	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૩૧	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૩૨	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૩૩	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૩૪	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૩૫	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૩૬	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૩૭	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૩૮	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૩૯	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩
	૧૪૦	૨	૨૫૪		૧૨૦	૨	૨૬૩

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ (બીજો ભાગ)

‘ માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન ’

વર્ણાનુક્રમ મંત્ર-સૂચી

મંત્ર	પુટ	મંત્ર	પુટ	મંત્ર	પુટ
અગમ્મ સ્વ. સ્વરાગમ્મ	૨૩૦	અદૌ યદેવિ પ્રથમાના	૧૮	અભિમૂર્યતો અભિમૂરમિ	૧૫૪
અપ દન્દ્રધ વાગુવે દતો	૧૪૧	અઘામે અપ સવિતરય	૩૦૭	અભિવર્નન પ્રાણના યેનૈન્દ્રી	૧૦૩
અમિર્મૈ મોતઃ પરિવાદુ	૨૪૩	અઘા મુર્યયં વદિ યાનુષાનો	૧૩૧	અભિવૃણ સ્વઃનામધિ	૧૦૪
અમિર્વનસ્પતીનામધિપતિ	૩૧૧	અઘરાડપર સ્તરૈન્ધ્યો મૃદઃ	૧૪૭	અમિ ર્વેદઃ કોરમત પુરા	૩૪૫
અમિઃ પ્રાતઃ સ્વને વાતુ	૩૦૨	અધિ નો મૂત વૃત્તાસૃષી	૨૧૭	અમિ ર્વા વર્ષવાસિચનાવો	૭૧
અમિને દાન્ત્રપ્રસેષુ વિદ્વાન્	૧૭૮	અગમિત્ર મો અપરાશનમિત્ર	૩૪૩	અર્ધીવતો અભિમવ સ્વરન	૧૦૪
અમિનો દતઃ પ્રસેનુ વિદ્વાન્	૧૭૯	અનામસિપ્તો વરામૈવતે	૨૦૭	અમુ પારે પુદાકાગ્રિપતઃ	૧૭૩
અમિ પ્રુઠો ધનસ્વતીન્	૧૮૭	અનાપૃષ્ઠો જાતવેદા અપલો	૬૫	અમુનશ્વર્ય મિ દ્યુતીદિ	૨૫૦
અમિર્મૃદ્વામોષધીયુ	૭	અન્તઘ્રોડસિ મૃતુરગિ	૨૧૫	અમિત્રસેનો મયશ્વન્સાન	૧૭૮
અમિરાસા ધૃષિમ્પયિત	૮	અન્તઘ્રોડમિ મૃતુરગિ	૨૨૬	અમી યે યુષમાચન્તિ	૧૫૧
અમિર્દેવ આ તપતિ	૮	અન્તરિદિ જાન્માર્માજાલ	૨૫૦	અર્ધીર્ધા પિત્તાને પ્રતિમોદ્યન્તી	૧૮૦
અમિ પ્રાણાન્દ્યં વ્ષપાતિ	૨૦૩	અન્તેમિ નમસી વાધો અતુ	૩૫૭	અયમિરમુદ્ગદ્યપામિ	૧૭૯
અમિ પૂર્વ આ રમતો	૧૬૮	અન્યત્રાસ્મન્નુચ્યન્તુ મહલાલી	૧૭૭	અયમમિઃ સરપતિર્કૃદ્ગુણો	૩૬૪
અમ્મ રક્ષાસિ સેધતિ	૧૨૧	અપર્ધાં તિ ઇમી વાદુ	૧૪૮	અયમસ્તુ ધનપતિર્ધેનામામયં	૩૩૧
અમે અચ્છા વેદેહ ન	૧૮૭	અવન્દ્રે દિપતો મનોડપિ	૭૪	અર્ધોષમિન્દ્રમ્સુવો હવામદે	૨૬૮
અમે સ્વજ યાતુપાનસ્ય	૧૧૬	અપ ન કૌશુલદધમમે	૧૭૫	અર્ચમળ કુદરપતિમિન્દ્ર	૨૮૮
અમે મન્તુ પ્રતિનુદન્વર્ષો સ્વ	૨૬૭	અપાનાય વ્યાનાય પ્રાણાય	૩૨૫	અથ તે યોનિર્કૃતિયો યતો	૨૮૭
અમમન્ત્રે પ્રથમસ્ય પ્રવેદવ	૧૭૭	અપામપ્રમાદિ સમુદ	૨૨૨	અર્ધં દર્મો વિગન્તુકઃ	૧૫૪
અધિદત્સલ્પા દદ્ધ મુવન્	૮૮	અર્ધાં રસ પ્રથમર્ધોડયી	૩૨૭	અર્ધં દેનામમુરો વિ રાગતે	૧૮૫
અઘા ત્વા યન્તુ ર્શિનઃ	૭૯	અધિ નદ્યામિ તે વાદુ	૧૪૮	અર્ધો દ્યૌઃ અર્ધિયા વાતુમાનાય	૧૧૬
અઘા ન દન્દ્ર યદાધં	૧૪૦	અધિ વૃષ પુરાણવંદ્યતેરિય	૧૬૭	અર્ધં નો નમસસ્પતિ	૩૨૩
અચ્યુન દ્યુસ્તમદો ગમિટી	૧૬૦	અધો વામદેવ્યં યજ્ઞ	૪૩	અર્ધં મો ભૂરિમૂલ સમુદમ્	૩૫૪
અઝિરાધિરાત્રો ધ્વેનો	૧૪૮	અધો વામદેવ્યેન યદે	૪૧	અથ લોઘો જાલ માલીત્	૨૫૧
અઝિદ ત્વા સલિપિતમ્	૨૭૬	અપ સમુગાદિસમુદ્રવન્તિ	૧૧૪	અર્ધં વજ્રદત્તેર્યેયતામૃતસ્ય	૧૪૨
અઝિશ્વાસનામાવામુમા	૨૨૬	અર્ધ્યં વાધાપૃથિવી ર્હાસ્તુ	૩૪૩	અથ સ્તુવાન આગમદિમે	૧૭૧
અતિ ધાવતાતિસરા દન્દ્રસ્ય	૧૬૦	અર્ધ્યસ્ત્વા રાત્રા વહનો વ્દ્યસુ	૮૮	અથ વયતામેષમાયુવાનિ	૨૫૩
અતિ સુદ્રો અર્ધાં વૃધમોડતિષઠા	૨૨૨	અધિવા દેશઃ સલિતામિ	૧૦૪	અથ મન્તુરગાયત્રસ વાદુ	૧૫૭
અઝિનાનિત્ર વૃધદન્તુમો	૧૬૧	અમિ તે નિર્ઘૃતિર્ધૃતામધ્ય	૩૨૫	અર્ધ મા વાપ્મન્તુન વદો	૧૭૬
અદ્યધો રિવિ ધૃષિવામુનાસિ	૨૪૦	અમિ પ્રેદિ માપ વેન હપ્રયેતા	૭૧	અવઘટા પરા પત	૨૮૫

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
अरायान्द्रो रक्षसि सपान्	१८९	आतिष्ठते परि विष्टे अभूयं	७१	इन्द्राक्षर प्रथमं	१५७
अरिश्र आगे अय	२२३	आदानेन संदानेन	१५२	इन्द्र सेना मोहयामिनामाम्	१७९
अंशो भगो वरुणो मित्रो	३१३	आदित्य चतुरा दस्व	३६२	इन्द्र क्षत्रमभि वाममोजो	६५
अष्ट च मे अशतिष्ठ मे	३०७	आदित्य नावमारुक्षः	२४३	इन्द्र सेना मोहयन्तु मरुतो	१७९
अश्व इव रजो दुधुवे वि	१८	आदित्या रुद्रा वसवो दिवि	१८९	इन्द्रः सुनमा स्वर्वा भवोभिः	६३
अश्वस्याश्वतरस्व	३३०	आ पर्वनस्य वृष्टयोदस्था	२०४	इन्द्रासोमा तपते रक्ष	१२९
अश्विना त्वामि मित्रावरुणोभा	७९	आ प्र इव परमस्याः परावतः	७९	इन्द्रासोमा दुष्टतो वधे	१२९
अश्विना वारधेण मा	३४२	आपो अस्मान्मातरः सृष्टयन्तु	३४८	इन्द्रासोमा समघांसमभ्यध	१२९
असति सप्तमिष्ठिते सति	२४२	आ मन्त्रैरिन्द्र हरेमिवाहि	१४१	इन्द्रासोमा परिवो मृतु विधत्	१३०
अस्मै अश्वमयीपोमावस	६९	आ मारुक्षत्पर्णमणिर्मथा	७४	इन्द्रासोमा वर्तयते दिवस्पथमि	१३०
अस्त्रामस्तवा हविषा यजामि	९६	आयमगन्पर्णमणिर्बली वलेन	७३	इन्द्रासोमा वर्तयते दिवो	१२९
असौ या सेना मरुतः	१८०	आयुष्मतामायुष्कृता प्राणेन	२०४	इन्द्रा वाहि मे हवमिदं	१५९
असंतिपु सुतपसो हुवेऽहमुर्वा	१९८	आरभस्व आत्वेदः अस्माकार्याय	१६८	इन्त्रेण मन्त्रुना वयमभि	६४
असंतापं मे हृदयमुर्वा	२१४	आ वृषायस्व वसिहि	३२३	इन्त्रेण मन्त्रुना परोहि	७२
अ संवाधं बभूवो	२	आह तनोमि ते पसो	३२४	इन्द्रो जयाति न परा जयाता	८७
अस्त्ययते नमोऽस्त्यमेधते नमः	३४२	आह तनोमि ते पसो अग्नि	३२९	इन्द्रो दिवोऽपिपतिः	३२०
अस्ते प्रमाव्य प्रदिशश्चतस्र	३४३	आशानामारापालेभ्य	९५	इन्द्र वायू उभाविह सुहवेह	२८८
अस्मै वावाशुविधो भूरिवाम	३३१	इतो जयेतो वि अय सं	२५४	इन्द्रस्यौजो मरुतामनीकं मित्रस्य	२५६
अस्मै खात्राय चारयन्तममे	३५३	इदा वत्सराय परिवत्सराय	२४८	इन्द्रो मन्त्रयु मन्त्रिता शक्रः	२४९
अहवहि पर्वते शिथियाण	९०	इद तमग्निं सृजामि तं	२२२	इन्द्रो वात्सनामनवत्सराशरो	१३४
अहमस्मि सहमान उत्तरो	१७	इद नृतीयं सर्वनं कवीनाम्	३०२	इन्द्रो ह चक्र त्वा	२६४
अहमेव स्वयमिदं वदामि	५३	इदं तयुक्त्वा उत्तरमिन्द्रं	६९	शिव नोप दस्मति समुद्र	११०
अहमेव वात इव प्र	५४	इदमहमायुष्यायणे मुन्याः	२२७	इदं प्र मुहि यतमः सो अग्ने	११७
अहोरात्राभ्यां नक्षत्रेभ्यः	७७	इदं हविर्वातुधानान् नदी	१७५	इदं वैपि मापान्योष्टाः	३६३
अहोरात्रे इदं ब्रूमः सूर्याचन्द्रमसौ	१८८	इदं वात्स्यायः शक्रुभिः	२१०	इदं अग्निं स्थवसु नमः	२७६
अहं राष्ट्रे सौगमनी वसूनां	५३	इदं वात्स्यायः शक्रुभिः	२१०	उदस्वच। नोमहिः। शर्म	२७८
अहं रदाय चतुरा तनोमि	५३	इमं तता सृत्पुषां ।	२५९	उद्वृत्तमोपधीनां वार	३२९
अहं रदेभिर्बसुभिश्च	५३	इममिन्द्रं वर्धय शत्रियं म	३३०	उबैषोवां दुन्दुभिः सत्यनायव्	३५८
अहं सुवे पितरमस्य	५४	इमं वीरमनु हर्षयस्वमयम्	१५४	उर्ध्वं एहि स्वध एहि	४३
अहं सोममादनसं विमर्ष्येहं	५४	इदमादानमकरं तपसेन्द्रेण	१५१	उत आ अयन्तु देव परमीः	३५०
अश्वो य ते मुखं य ते	१६३	इन्द्र एतमदीवरद् ध्रुवं	३६३	उत्तमो अस्त्योपधीनां तप	३३८
अथाः पलवतीं दत्त नां	२७७	इन्द्र विष्णुभि मोहयन्	१७९	उत प्रहार्पितरीना जयति	३७६
आ कन्द्य वलमोजो न आ	३५७	इन्द्र उरु नस्यो न पुणस्व	८९	उत्तरस्वयमधरे ते सपत्ना	३३१
आयस्य परमेष्ठिन् जातवेदः	१६८	इन्द्र उहि पुर्वासं यातुघानमुन	१३४	उत्तममिधितं अयन्ति ये सदा	२१४
आनन्वाना आपच्छन्तोऽस्त्यन्तो	१५८	इन्द्र लुपस्त प्र वहा वाहि	८९	उदगातां भगवती विवृती	३५१
आ त्वा गन्तारं सह	७८	इन्द्रस्वरापाग्मिनो वृत्रे	९०	उदगादयमादित्यो विधेन	३४२
आ त्वा विद्यन्तु युतास इन्द्र	९०	इन्द्रस्य ॥ प्रा वोर्ध्वं वीर्याणि	९०	उदगो सूर्यो अगादुदिदं	१८४
आ त्वा हार्यमन्तरभूः	३६२	इन्द्रस्य व इतिर्येनाभि	२२३		

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
उदायुषा यमायुषो दोषधीनां	२०४	एषामहं समासी नानां बर्षो	५९	परा शुण्धिं तरषा यातृषानात्	११८
उदीची दिक्षोमोऽधिपतिः	२०५	एषामहमायुषा सं क्याम्मेवां	२८४	परी नो वृष्टिं धपय	११९
उदितप्रयो अक्षमन्वाद्य	२०६	ऐनाम्यतामिन्नामी सोमो	१५९	परी दध इन्द्रस्य बाहु	३४९
उदिशुदिदि स्यं बर्षा	२०७	ऐषु नष्टा वृषाभिर्न हरिणस्या	१५८	परी बर्मानि धर्वत इन्द्र	१५८
उदिदुमुदिदि स्यं बर्षा...	२०८	ओषधीरिवासी रयन्तर्	४३	परिभूतो ब्रह्मणा वर्मगाहं	२३१
उदीराणा उदाधीनासिष्ठन्त	१०	ओषधीरव रयन्तरेण देवा	४३	परि त्वामि पुरं वयं विप्र	१११
उदुवा उदु स्यं उदिद	२२८	क इद कस्या अक्षरकम	११०	परवानमृत्युवशाद् कृणोतु	२५०
उदर्यन्ता मयवन्वाभिता	२८४	कस्यानि सर्वविदे मा	३१८	परं नो युषा वृकः	१३३
उद्यते नम उदायते नम	२४१	कुन्मीका दुरीका	२२६	पर सो अस्तु तन्वातना च	१११
उप एषा देवो अमसीधमधेन	१४२	कृत मे दक्षिणे हस्ते जयो	२७७	पयमान पुनतु मा	३३७
उप प्रागासहस्राक्षो युक्ता	२१२	गन्धर्वाधरतो धूमो अधिना	१८८	पयमान ते वीर्यं जातवेद	१२८
उप प्रागाहो अमी	१२६	गन्धर्वाधरध सर्पांश्च	२५१	पषात्तरुस्तान्परातुतात्तराद्	१२०
उभौमवाविन्नुपधेदि द्यौः	११६	गिरयस्ते पर्वता हिमवन्तो	५	वायामिन्द्रो व्याध्राद्	२६४
उद्वेगमाना मनसा चपुषा	३६०	मिरावरगरादेषु हिरण्ये	३४९	वात न इन्द्रावृषणादिति	३११
उपस्यास्ते अनमीवा	१९	प्राप्तस्ते भूमे वर्षाणि	१९	वाता नो देवाधिना धूमस्पती	३११
उपस्थास्य पुषिधीमूत यां	३५७	प्रीत्यो हेमन्त शिशिरो वसन्त	३४७	वाता नो वातापुषिषी	३१९
उपहृतो मे गोपा उपहृतो	२२३	गोभिर्होमामिति दुरीता	२७७	पाथिवा दिव्या पशव	१८८
उभाम्ना देव सवितः	३३८	गोषनि बाधमुदय वर्षाणा	२८९	पिशरं परे ते मानन्तु	३११
उल्लङ्घ्यात्तु छुल्लङ्घ्यात्तु अहि	१३४	गृहमेघो गृधपति	४१	पूतिरन्जुस्त्वप्यमानी पूतिं	२४९
उर्वथ मा वमस्तव मा	२२३	क्षतस्य मे वरवारिणाश्च मे	३२७	पुनमपु यातृषानी स्वराष्ट्रम्	१२६
उवसतिर्विवस्वतिना हविदाना	२२६	वन्द्रमा नक्षत्राणामधिपति	३३०	पुनन्तु मा देववना पुन-पु	३३७
उवा देवो वाचा हविदाना	२२६	अन विप्रती बहूषा	१५	पुन प्राण पुनरात्मा न	३१६
उवो वसादुद्रुच्यन्वाद्	२२६	आमदुद्रुच्यन्वा स्वप्ने	२२६	पुमान्पुष परिजातोऽश्वः च	३६४
ऊर्वा दिग्बृहस्पतिरधिपति	२९७	अिनमरमाकमुन्निषाद्	२३०	पूरो दुन्द्रुमे प्र वदासि वाच	३५९
अस्तन्मम नक्षत्रपतीन्	१८९	अयादि वरिषा नमास्तान	३५८	प्रजावनेरातुतो ब्रह्मणा वर्मगाह	१४३
अग्निं पुन नक्षत्रिभ्य सर्वै	२४३	अश्वमेधा दुन्द्रुमयोऽभि क्रोशन्तु	३६१	प्र नो यच्छन्वर्षां प्र भवाः	१८८
अक्षुषि अगच्छन्वा	३४४	एषश्च मे पशुनाश्च मे	३२७	प्रति चक्ष्व नि चक्ष्वेन्द्रश्च	११८
अधीनां प्रच्छरोऽभि नमोऽस्तु	२२३	पश्व राज्यानि वीर्या	१८९	प्रति दह वातुवाताम्रपति	१२६
एकशतं लक्ष्म्यो मर्त्यस्य साक	१९३	पशभिः पशून् तपरयेकना	२४१	प्रतीची दिग्बर्षाऽधिपति	३९६
एका च मे दश च	३९७	पश्यापूष धितिपदादमविं	१०९	प्र पतेत पापि लक्ष्मि	१९२
एत उ स्ये पतयन्ति श्रयातव	१३३	पश्यापूष धितिपदादमविं	१०९	प्रवते अम सूरयो जयेमहि	१९५
एत देवा दक्षिणत	१८९	पशोऽभि तपुषान अयोनि	७४	प्र यदमे सहरषतो विप्रतो	१९५
एता एता व्याकर सिते मा	१९३	पश्या रेवतीर्बहूषा विरुषा	७९	प्र यदुन्निष्ठ एतां	१९५
एता देवेतेना सर्वैकेतव	३६२	पयो धेनुनां रसमेषधीनां	२१४	प्रति स्मरेयां दुप्रयङ्गिः	१३०
एतु तिष्ठता परावत एतु	१५६	परमां त परावतमिन्द्रो	१५६	प्रतिष्ठे ह्यभयत वधूनां	१९८
एता व्याध परिस्वस्त्राना	७९	पराभिता प्र नक्षत्राभिना	२५३	प्रमूत इन्द्र प्रवता हरिभ्यां	१७८
एत मत्र प्राप्ते अक्षेपु गोड	३३०	पराव देवा वृजिन शृणन्तु	११९	प्र धर्षय दिवा दमानमिन्द्र	१३३
एता नवाव धा गरत्	२२७	पराभितान्दुन्नुभिना हरिणस्य	३६१	प्र या विगाति सर्वमेव	१३३

मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ
प्राची दिग्भिरधिपति	२९४	तामुपाह्वयत	४१	त्वां विशा दृणतो राज्याय	७८
प्राच्या दिशस्वमिन्द्राग्नि	८७	ता नः प्रजा स दुहता	७	त्वामिन्द्र वृक्षणा वर्धयतः	४४१
प्राणापानो मा मा	४२४	तां द्विर्मुषस्थाघोर्का	४४	नातारमिन्द्रमवितारमिन्द्र	६७
प्राणेन प्राणता प्राणैव	१०४	तां मायामधुरा उप	४४	त्रायमाणे विश्रजिते मा	३१७
प्राणेन विश्रजितो यीर्ष देवा	१०३	तां स्वर्घा पितर उप	४५	त्रायन्नुधानः प्रक्षितित	११८
प्राप्नु जवाममे जयन्तु वेदुः	३५७	तां पूच्यो वैन्वोऽघोर्का	४५	त्रय देवा अमृजतेतदेव	२११
प्रास्तेनो बहन्तु प्र	१०३	तां बृहस्पतिराक्षिरघोऽघोर्का	४५	धर्म समक्षिना प्रावत न	४५२
प्रेत पार्श्वे प्र स्फुरत बहन्त	२७३	तां देव सविता घोका	४६	धाता विधाता भुवनस्वय	२६८
प्रेता जयता नर उमा व	१८४	तां बभ्रुचि सौर्व कर्चसो	४६	धिये समक्षिना प्रावत न	११४
प्रेणान्तुदे मनसा प्रक्षितन	३६१	तां रजतनामि कावराऽघोर्का	४७	धामि कृत प्र वक्षति वाचम्	३५९
तस्या हन्तो वाच आसीत्	४३	तां तरोषाधमतरजनात्प	४७	ध्रुव त राजा वरुण	६८
तस्मात् बन्धनदीनां	४३	तां भूतराप् ऐरावतोऽघोर्का	४७	धुरा दिग्विष्णुरधिपति	२७७
तपस्या एष विदुष	४७	तां देवमनुष्याऽ अनुबन्धियमेव	४७	धुरा यौधुवा पूषिर्वा	६८
तद्विष सर्वा उप जावन्तुपुत्रावनायो	४७	तिग्ममनीक विदित	२१५	धुराऽच्युतः प्र मृगीहि	६८
तस्यालक्ष्यो वैशाल्यो वाच	४७	तिष्ठा द्वाभान् न धर्म	२६८	ज्व प्रत्याह वा-मनसा रवा	४७
तस्या कुबेरो वैश्वरूपो वाच	४७	तिष्ठत्य मे प्रिणच मे	३२७	न बहव समशकन्नाभेका	२७३
तस्यविजयय सौर्वकर्चसो	४६	तीक्ष्णप्राय वज्रुषा रक्ष यज्ञ	११७	न पिशाचै स शकनामि न	३३४
तस्या हन्तो वाच आसीत्	४६	तास्तीयास परतोरम	२८४	नमस्ते राजन्वृक्षान्स्तुप यवे	१८५
तद्भद्रा व तपश्च सतःश्रय	४५	तुराणामतुराणां विनाम	२७५	नव च मे नवतिष्ठ म	३७७
तस्या सोमो राजा व स	४५	त कृषि च सस्य च	४५	नवा उ सोमो भुजिन	१३२
तस्या मर्त्यैवस्वतो वच	४५	तन तमभ्यतिष्ठामी	२२१	नयताम् मृत्युदृता	२५१
तस्या यमो राजा वच	४५	ते स्याम लवेक्षिण्यो	२३१	नाभिरह रयीणां नाभिः	४२४
तस्या विराचन प्राडादेर्वच	४४	ते नैन विद्याम्यभूलेन	२२७	निधि बिभ्रतो बहुधा	१४
तस्यामन्तुप्राय उमययुक्व	४४	तेऽस्म्युपे परा बहन्तु	४२६	निर्दिष्टत दिशो नि दृष्टिष्य	२२७
तस्माद्देव्योऽर्धमाघ	४४	तऽधरात्र प्र प्लवन्ता	३३५	निर्दुर्मय ऊर्जा	४०३
तस्माद्देव्योऽर्धमाघ	४४	त पुष्पा ग-व गचर्वा	४६	निरसु नुद ओकस सपत्नी	१५६
तदमे चपु प्रतिषेधि रेमे	१२०	त वा स्वप्न तथा सान्नय	२१६	निर्हस्त शत्रुरभिशङ्कस्तु	१५७
तस्य प्राश स्व अहि	२६४	त वा अन्न तथा घ	२१५	निर्हस्ता सन्त सप्तयोऽत्रिया	१५८
तसाह बन्तुऽन्ताह हः	२६४	त जहि तेन म-दस्वतस्य	२१८	निर्हस्तेभ्यो निर्हस्त य	१५७
तदमिराह तदु साम आह	२३०	त्वमिन्द्राग्निरात्र श्रवन्तुस्व	८७	नाथै वयन्तामपरे अब तु ये	२८३
तदनुभा अमे देवा परा	२२७	त्वमिन्द्रस्व भदेन्द्रस्व	२४२	नृचसा रस परि पश्य	११८
तत्तत्तामदाश्च मावन्त	३२१	त्वमिन्द्राग्नि विश्रजित्सर्व	२४०	नेच्छन्तु प्राश जयाति	१६३
तता अवर ते मावन्तु	३२१	त्व रक्षस प्रदिशतस्रस्त	२४१	दश च मे शत च मे	३२७
तपना अग्नि पिशाचाना	३३४	त्व तत स्व पर्येषुय	२४१	दक्षिणा दिगिन्द्रोऽधिपति	२२५
तापययीषा प्र बह्व्यामः	३३३	त्व न इन्द्रातिमि शिवाभि	२४०	द्वादशादि निहित त्रितस्य	२१७
तानय य नि दृष्टिहि	३६४	त्व न इन्द्र बहते धीमगाय	२४०	वावापृथिवी दानृणामपिपनी	३२९
तानन्तको मास्योऽघोर्का	४५	त्व नो नमसास्वत ऊर्ज	३२३	वीथ न इद प्रायवी	१७
तान्ना देवा उप जीवति	४६	त्व नो अम आभिर्मिन्द्रा	४८८	वीथ न इद वृथिवी च	३२५

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
रियरपुथिम्मा पथोत्र उदयत	४५६	मया घोऽन्नमति यो	५३	यते भूमे विरानामि	१०
दिव भूमौ नक्षत्राणि भूमि	१८८	मयि देवा शत्रुणामा वज्रन्तो	४६८	यते मन्थं पृथिवि वरच	५
दिशम्यतोऽप्यतथैवेवमस्त	४५३	मयि ऋतो अथो अयोऽयो	४४३	यते यथो ज्ञानवेदो वृहद्	४८३
द्विपते तत्परा वद धपते	४२६	मयि धानं पण्यमे मयि	७३	यत्पिथामि रा पिथामि	४५०
द्विपो ना विप्रतो मुधाति	१३६	मरीचीधूमात्र विज्ञातु	४१३	यत्प्रत्याहन्ति विपमेव	४७
हुन्दमेर्धाचं प्रयतो वर-तीम	३५८	मरुतं परेनानामधिपतय	३३०	यत्प्रयमो न वि यमो	१६४
हुड्रा मे पय प्रदिशो	१८९	मरुतो पिता पशुनामधिपान	३२०	यत्प्रिरामि त्र गिरामि	१५७
हुवदस्विन मुमुक्षान स्विन	१२४	मरुतो मये अधि मे मुवन्तु	४१४	यत्प्रेदानीं पृथगि ज्ञातवद	११७
पूरे धातु-तमध्यास इन्द्र मा	८८	मरुतं विप्रतो गुरु	१६	यत्प्रेयामम त्रिमनामि कथ	१७१
देव धरपान सद्यस	३३३	मरुतपथरथ मरुती वसुविष	७	यथा मृगा मरिज्जत आरुषा	३६१
देवानो पत्नारुहोतीरन्तु न	३५०	मरुतो वज्रतो मरुयानीष्टाकृति	४३७	यथ धरय निरमनोऽन्त	३६५
देवानामिने पोरै हूँः	३२७	मा मां प्राणो हारो-मा अपाना	३४४	यथाधरय धाररयस्यान्	३६५
देव मे विशातिव म	३२७	मा त्वा दमन्त्यजिते अस्त	३३७	यथा योक् पृथिवी व	३५७
देवा यदुर्वीरु न कृणोत	३६८	मा ना रक्षो अभि यज्यातु	१३४	यथा दृष्टापजावयो घावन्ति	३६१
वृहस्पतिर्न परि पातु	३१८	मा ना विदन् विर्यायिना	१४५	यथा वृत्रमघनिर्विघ्नाहा	३७५
वृहस्पतिर्न आरामा वृमणा	३२४	मा नो हासिपुर्वयो देव्या	३२५	यथा योम औपवीनामुतमो	३३८
वृहस्प रथन्तर च द्वी	४३	मा न यथा मा पुर	११	यथा स्य ते विरोहत	३२७
वृहद्विजाल वृहता वज्रस्य	३५०	मित्रव वरुण मेदो रथव	३८१	यथा सूर्यो नक्षत्राणासुप	१५३
वृहता जालं वृहता इन्द्र	३५०	मित्रावरुणो वृष्टपाधिपती	३१२	यथा क्षयो अनायाते औपु	१६७
भूमौ देवं सवितारं धातारम्	१८७	मुच-नु मा धपय्यात्	१८८	यथा येनानापतन्निग सविजते	३६३
भूमौ राजानं वरुण मित्र	१८७	मुयामि त्वा वैश्वानरात्	१८५	यत्वेन्न उदाचनं नम्या	१६०
अवाधोर्वाविद भूमौ वरं	१८८	मूया अमित्राधरतातीर्षाण	१५८	यत्वेन्द्रो धावापुथिम्मायैवास्वान्	१४१
अवाधोर्वा मन्वे वा तस्य	११६	मूर्धोह रथीणां मूर्धो	३२४	यदम अथ मिथुना क्षपातो	११८
अद्वादो नो मन्थयिने	७७	मूर्धो न माया कुचरो गिरिष्ठा	६५	यददो अदो अन्त्यागच्छन्त्य	३२७
अग्निम्य पात्रं विहित	१९	यत्नवज्रसूत्र यच्छामि	३५१	यदध्रामि बले कुर्वे इय	१५०
भूरा भूमा भूतपति	१९०	यत्पु प्रजानामधिपति	३२१	यदस्यवसुतो देवा अदेव	१५९
भूता भूतपु पय आ दधति	७०	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदहरहरमिणरज्याम	३२८
भूमिर्वा पति गृहाणु	११०	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदध्रवृषाडधि	३२६
भूम मातामि धीह मा	१९	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदजानो विमज्जत इष्टापूर्तस्य	१०८
भूम्यो देवभ्यो ददति	८	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदि अतृपुपाडधि	३२६
भूर्णा मृगस्य दन्ता आपकीर्णो	१६४	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदि जातपदि स्वपन्नेन	१९३
मधुमती स मधुमती	३२३	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदि दशवृषाडधि	३२६
मनस्ये वेतधे धिय	३२४	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदादिद मरुतो मारुतेन	३१५
मन्व वा धावापुथिबी मुमोजौ	१९७	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदि द्विष्टोऽधि	३२६
मन्वे वा मिश्रावहणावृतवृषी	३१८	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदि त्रिष्टोऽधि	३२६
मम देवा विदव सन्तु सर्व	३६७	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदि नव वृषाडधि	३२६
ममाम वचो अहनेभ्वरु	३६७	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदि पथवृषाडधि	३२६
ममोनि ते वर्मणा छादयामि	३५८	यत्प्रेरायमा पयन्तो ह्युष	३५३	यदि त्रेयुदवपुरा मद्र	१६०

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
यदि वाहमनृतदेवो अहिम	१३३	यस्यां सरोहविभानि	१३	यूयमुष्मा महतः प्राप्तिमातर्	३६२
यदि सप्त वृषोऽधि	३२६	यस्यां समुद्र उत गिन्नु	२	ये अमृतं विभूयो ये हवींषि	१९८
यदि षट्पूषोऽधि	३२६	यस्याः पुरो देवकृताः	१४	ये उरिषा विभूयो ये	१९८
यदुक्तामृतं त्रिदया	१८५	ययो रयः सयवर्म	२१९	ये कीलानेन तपयन्ति ये घृतेन	१९४
यच्छानः पयोवर्षे	१९	ययो रश्म्यन्त उत यद्भूते विद्यौ	२१६	ये कीलानेन तपयथो ये घृतेन	१९८
यद्वामि मधुनाद्वामि	१८	ययोर्विधापापपयते उद्यन	४१७	ये गन्धर्वाः अप्सरसः	१६
यदाहनि सप्येय यस्त्वरज्जवा	१५१	यज्ञां दक्षिणयो वावतेयो	४२	ये प्रामा यदरण्या याः	१८
यदिद्विषो यद्विद्विष	१९३	यसैरिषूः संनममानो अग्ने	११७	ये ते आरण्याः पशवो	१६
यदो मनः परागतं यद	५९	यज्ञं हूयो गजमानमृचः	१८९	ये ते घ्न्यानो यद्वा अनायना	१५
यन्त्यस्य देवा देवहृति	४१	या आपो दिग्धाः पयसा	७१	ये ते शत्रू अग्ने आतवेदः	१२१
यद्येकपूषोऽधि घृजरासो	३२६	यार्णवेऽधि शलिलमम	११	ये दक्षिणतो जुहुति आतवेदो	१४२
यद्येकादशोऽधि	३२६	यात इन्द्र तनूध्रु या	२४०	ये दिशामन्तर्देवोभ्यो जुहुति आतवेदः	१४३
यन्त्यस्य सप्तो सप्त्यो	४२	यातुषानस्य सोमस आदि	१७५		
यन्त्यस्य सप्तितं मामिष्यो	४२	यातुषाना निर्गतिः सौवदाना	१४८	ये देवा दिविपदो अन्तरिक्ष	१८९
यन्त्यस्यामन्त्रमम	४२	या देवोः पय प्रदियो ये	१९०	ये देवास्तेन हास्यते सुषेण	३३४
यसमी पुरोदधिरे	१६०	यागतावतिमुरोधकार	१६०	येपस्त्राज्जुह्वति आतवेदो	१४३
यन्मातली रमकितममृत	१९०	याप सपं विजमाना	१२	ये धीवानो रघवाराः कर्माता	७४
यन्मदममिषोच्चति येनयेन	१९८	याभ्याममन्त्रस्वाम एव	१४२	येन ऋषयो बलमद्योतयन्मुखा	२००
यमः पिपुषामपिपतिः	३२१	यामक्षिणाप्रमिमता	४	येन कृषो वाजयन्ति येन	३३४
यद्यसं मेग्गो मध्यामृचोतु	३४१	यामन्यामन्त्रपुष्कं वहिष्ठं	२००	येन देवा अमृतमन्विषन्	२०१
यथा इन्द्रो यथा अग्निः	३४०	यामन्यैरुहविषा विष्वक्मान्	१९	येन हवीं वर्यसा संघभूव	२८१
यथा इन्द्रो यथा अग्निः	३४२	या मा लक्ष्मीः पतगालुरज्जवा	१९२	येनः सपस्या अप ते	२६८
यसो हविर्वर्धतामिन्द्रजुतं	३४०	यावत्सततः प्रदिशव्यसुः	१८२	येन्तरिक्षाज्जुह्वति आतवेदो	१४३
यस्ते गन्धः पुरुषेषु	९	याकागिरसमवचो यावगति	११८	ये घ्न्यानो बहवो देवयाना	३४७
यस्ते गन्धः पुरुषेषु	९	यावतोऽधि विपस्यामि	११	ये पथाज्जुह्वति आतवेदः	१४३
यस्ते गन्धः पृथिवि	९	यावन्ता मा सपत्यानाम्	१५३	ये पादसंघं विहरन्त एवैयं	१३१
यस्ते सप्तो बुधिकः	१५	या कोरमाथ बह साकममे	२१७	ये पुरस्ताज्जुह्वति आतवेदः	१४३
यस्ते हव्यं विवदस्त्रातो	८२	या विश्वरनोदमसि प्रतीवी	३५५	ये मा क्रोधयन्ति लपिता	३३५
यस्यामन्त्रं अदिहयवौ	१४	या वाचाप शपनेन यार्ण	१२६	ये राजानो राजकृतः सुता	७४
यस्यामापः परिचराः	४	या युवाहुः सख्युरिः सुपुमा	३५५	यैरिन्द्रः प्रकीरते पदोपैः	३६१
यस्याथतसः प्रदिशः	२	यास्ते प्राचीः प्रदियो या	११	रूपे अक्षेष्टृवमसा वाने वाते	२९२
यस्येदं प्रदिशि यद्विरोचते	२०१	यास्ति राके सुमलयः सुषेसखो	३४९	रक्षादर्थं बाजिनया जिघर्षि	११६
यस्या गापन्ति तृणानि	१४	या हस्तिनि क्षीपिनि या हिरण्ये	२९२	राकापदं सुहवा सुपुतो हुवे	३४९
यस्या कृष्णमरणं च	१७	यां त्वा गन्धर्वो अखनत्	३२८	राजयेन्नुन्मुमादायतायामधस्य	२९३
यस्या पूर्वं पूर्वजनः	३	या द्विपादः पक्षिणः	१६	रक्षिरमि रोचोषि	२४२
यस्या पूर्वं भूतं कृत	१३	या रक्षन्त्यसम्रा	३	रक्षन्परिरक्षन्मृण्	२२२
यस्या वेदि परिगृह्णन्ति	५	युनाजित त उषरावन्तामिन्द्रं	३३१	रक्षय मा वेनस्य मा हाक्षिष्टा	२२४
यस्यो वृथा वानपस्या	१०	यूयमुष्मा महत ईदृशो रयामि	१७८	रद अलापमेषज नोत	२६४

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
सचेतसौ बृहन्नो यो सुदेधे	२१८	सुपर्णस्वाग्विन्द	२६४	सोदकामस्ता घमाया	४९
सस्यं बृहदतमुप	१	सुयामं ब्राह्मण	२७७	सोदकामस्तामन्त्रणे	४९
॥ नः सिन्धुमिव नावाति	१९६	सुधृतिथ ओपधृतिथ मा	२९३	सोदकामस्तासुरानामच्छताम्	४४
सनादमे मृगयि यातुधानान्	१२०	सुधृतो कर्णो मद्रधृतो	२९३	सोदकामस्तैतरजनानामच्छताम्	४७
सपत्नक्षयणो यथाभिप्राष्टौ	१०४	सुविज्ञानं विदितुपे जनाव	१३१	सोदकामस्ता वनस्पतीनामच्छता	४३
सप्त च मे सप्ततिथ मे	३९७	सुसेत्रिया सुगुप्तया वसुया	१७५	सोदकामस्ता समितौ	४९
सप्तर्षीन्वा इदं ब्रूमाऽशौ	१८८	स्यं नावमाक्षः	२४३	सोदकामस्ताहवनीये	४१
सवन्धुवासवन्धुश्च यो	६९	सूर्यश्लुषामधिपतिः	३९०	संकन्दनः प्रवदो धृष्णुवेणः	३५९
सवन्धुवासवन्धुश्च यो	३३८	सूर्यो मान्धः पाशमिः	२२४	सं क्रोशतामिनान्वाकापुषिषी	२५३
सभा च मा समितिश्चावता	५९	सेदिह्या व्युद्धिर्शार्तिश्वा	२५१	संजयन्ततना कर्त्तमागुः	३५८
स मा जीर्वातं प्राणो जहातु	२२८	श्रेयः केतो वसुभित्सदीयान्	३५९	सं जानामहै मनसा सं चिक्रिया	३५१
समहमेवो राहूँ स्यामि	२८३	सोमस्य पर्णः सह उग्रम्	७४	संशानं नः स्वेभिः संशान	३५०
सम्राजस्यसुराणां ककुब्	३५९	सोमं राजानमवसेऽमि	२८८	सं दामं वो बृहस्पतिः	१५१
समुद्र ईशे श्ववतामभिः	३३९	सोमाद्वाः जुषमेतान्मस्मत्	२११	सं परमान्तमवमानयो	१५१
सर्वाङ्गमान् पूरयस्यामवन्	१०९	सोमाद्वा वि बृहवं विपूर्वाय	२१०	सं नक्षत्रा पयसा सं	३१६
सर्पान् देवानिदं ब्रूमः	१९०	सोमो वीरधामधिपतिः	३२०	संवरसरीणं पय वक्षिष्यावाः	११९
सविता प्रसवानामधिपतिः	३१९	सोदकामस्ता	४१	संवरसरीणा महतः स्वर्द्धा	३५३
स सुश्रमा स्वर्वा इन्द्रो	६४	सोदकामस्तान्तरिक्षे चतुर्वा	४२	संवरसरो रयः परिवस्सः	२५४
सदस्त्राक्षो वृत्रहणा हुवऽहं	२१६	सोदकामस्ता गन्धर्वाश्चरस	४६	संशिते म इदं ब्रह्म संशिते	२८३
सहै विशावान्सहसेवा	३३४	सोदकामस्ता दक्षिणाग्नौ	४२	संशतपना इदं हविर्मरुतः	३५२
सा नो भूमिरा दिशतु	१३	सोदकामस्ता देवानामच्छता	४४	स्वचास्तु मिश्रावणा विपथिता	१५४
शाश्वः एकं जाल दण्डम्	२५१	सोदकामस्ता देवानामच्छता	४६	स्वस्तिदा विशो पतिः	९४
सिनावेनाजिर्केतिर्मूलोः	३६५	सोदकामस्ता पितृनामच्छता	४४	स्वस्ति मात्र उत पित्रे	९६
सिनीषालि पृषुपुके या	३५५	सोदकामस्ता पितृनामच्छता सितः	४५	स्वस्त्य सोपसो दीपसश्च सर्वे	२२५
सिंह इवास्तानीद् हुवयो	३५८	सोदकामस्ता मनुष्यान्	४४	स्वापदक्षि स्या अक्षतो	२७४
सिंह प्रतीक्षो विक्षो अदि	३३१	सोदकामस्ता मनुष्यान्	४५	स्तुवानमम आ बह्यातुधानं	१६८
सिंहि व्याघ्र उत या पृथाही	२९२	सोदकामस्ता सप्तर्षीनामच्छता	४५	स्तुतिवर्चसं प्रयतो बृहन्नो	२८१
सुजातं जातवेदमग्नि	२००	सोदकामस्ता सर्पानामच्छता	४७	हस्ती मृगाणां सुपदाम्	२८९

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૮ યોગ્યાઃ દય યજુતો ગર્મઃ વયઃ સર્વો અનુક્ષિય (૧૧૨૧૧૪)- જેવી રીતે પૂર્ણ રીતિએ પદોચિતો ગર્મ માતાના ઉદરથી છુટકારો મેળવીને બહાર આવે છે તેવી રીતે આ જગતમાં અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ૩૫૧		જિત્વ વિદ્વાનઃ અમિરય (૫૧૨૦૧૩)- ગાયોના સમુદ્ધમાં રહેનારા ગાયોની છમ્મલ કરનારા સ્ત્રીના જેવો તું બળથી વિજય પ્રાપ્ત કરનાર અને જનજીતો એવો ગર્જના કર ૩૫૮	
૧૯ સિંહ દય જેવન્ અમિસંસ્તનીહિ (૫૧૨૦૧૧)- સિંહની જેમ વિજય છમ્મલો આ દોષ ગરજતો રહે ૩૫૮		૩૧ અધિવયને અદ્ધિ પ્રાયા યંદાન્ દય ગદયન્ વેદઃ અધિવૃત્તય । (૫૧૨૦૧૦) સોમરસ હરતી વખતે જે પ્રમાણે પત્થરો સોમપર નામે છે તે પ્રમાણે તું બૂમિને જીતવાની છમ્મલ કરનાર રુદ્ર એના ધનપર નામ ૩૫૯	
૨૦ યાસેતાં કૃતમઃ અધિવન્દન્ દય દય કૃયા । (૫૧૨૦૧૨)- ગાયને આટે જેમ બળદ ભાંભરે છે તેમ તું બળવાન બન અને અવાજ કર. ૩૫૮		૩૧ યાવ પ્રમરસ્ય યાગ્ધી યંત્ર દય (૫૧૨૦૧૧)- જેવી રીતે તે વક્ત્રા શ્રોતાઓમાં ઉપદેશને બરી રહે તેવી રીતે તારા નાદને સર્વને બરી રહે. ૩૬૦	
૩૧ વ્યૂષે ગદયન્ કૃયા દય સદસા સઘના			

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ (ભાગ બીજો)

‘ માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન ’

ઉપ. મા. સૂ. ચિ.

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ વસ્વામ પરિચરાઃ આપઃ સમાનોઃ (૧૨૧૧૬)- જે ભૂમિમાં સર્વ આત્મ ભગવ્ય કરનારા સંન્યાસીઓ જળની જેમ સમદષ્ટિ થાઓ.		હાંડાની જેમ પાપ કરનારા પાપીને સન્નુપ તાપ-કૃપ દેતા રહે.	૧૩૭
૨ સા ના માતા મૂમિઃ પુત્રાય વયઃ પુત્રાય મે વિવૃજતામ્ (૧૨૧૧૧૦)- તે માતા સમાન આમારી માતૃભૂમિ જેવી રીતે પુત્રને દુષ આપે છે તેવી જ રીતે અમે સર્વ પુત્રોને ખાનપાનની વસ્તુઓ પ્રદાન કરે.	૪	૮ યા નવતં રગંલા દ્ય તવં ગૃહમાના પ્રજિગાતિ ધ્રુઃ અપ્રજિગાતિ સા મનન્તં ઘર્મં પદોષ્ટ (૮૪૪૧૭)- જે રાત્રીને સમયે ધ્રુવજી જેમ પેતાના ઘરીરને છૂપાવતા ભય છે અને દોહ કરીને ભટકે છે તે ઉંડા ખાંડમાં ગમડી પડે.	૧૩૮
૩ સતા વ મા સમિતિધાવતં પ્રજાપતે- હૃદિતરૌ સંવિદાને (૭૧૨૧૧)- આમસભા અને રાષ્ટ્રસમિતિ રાષ્ટ્રમાં હોવી જ જોઈએ અને રાજ્યને તેમનું પુત્રીની જેમ પાવન કરવું જોઈએ	૪	૯ યયા ઘર્મં વસ્તુઃ પાત્રા દ્ય શક્તઃ સતઃ રક્તઃ મિન્દુઃ (૮૪૪૨૧)- જેવી રીતે વનમાં કુદાગે લાકડાંઓને કાપે છે, તથા જેવી રીતે ખાદીનાં વાસજોને ફેલી નાખવામાં આવે છે તેવી રીતે સમર્થ ધ્વ રક્ષણને કાપે.	૧૩૯
૪ અસ્ય દાત્રં મહોં ધિયં ઘર્ષય વૃષ્ટિઃ તુળં દ્ય (૬૧૪૪૧)- આ રાજના રાજ્યને તથા ખંડાન સંપત્તિને વધાર જેવી રીતે વરસાદધાત્મી વૃદ્ધિ કરે છે.	૫૨	૧૦ મન્દ્રેઃ મયૂરોમમિઃ હરિમિઃ આવાદિ (૭૧૨૨૧)- હે ધ્વઃ ! સુંદર મેરની પાંખોની જેમ સુંદર પૂંછડાનાળા ઘોડાઓ સાથે તું અહીં આવ.	૧૪૦
૫ સુ-ભુવઃ સમુદ્રં ન અપ્સુ વન્ત તસ્વિર્વાસં દ્રીપિતં મર્મૃગ્યન્તે (૪૮૧૭)- જેવી રીતે ઉત્તમ ભૂમિ બાગ સમુદ્રને શોભિત કરે છે તેવી રીતે જળમાં રહેનારા દ્રીપાધિપતિ રાજાને સર્વ પ્રજાઓ વિશ્વ-વિત કરે.	૬૭	૧૧ પારિનાઃ ધિં ન ત્વા કેવિવ મા વિ યમન્ (૭૧૨૨૧)- જેવી રીતે પક્ષીઓને ભજમાં પડે છે તે પ્રકારે તને કાઈ પડે નહિ	૧૪૧
૬ દરા દ્ય ન ઉષદ્વસતિ (૭૧૨૬૬)- કર આપનારી પ્રજા પૃથ્વીની જેમ ધ્રુવ (સ્થીર) રહે છે.	૭૨	૧૨ શિલે વિષ્ટિનાઃ ગાઃ દ્ય યતાઃ યનાઃ વિ-માક્ષરં (૭૧૧૫૪)- અરાધ્યવાળી જમીન પર ખેડેલી આંબેલી જેમ તે તે શ્રુતિઓને હું અલગ અલગ કરું છું.	૧૪૨
૭ અગ્નિમાન્ ચક્રઃ દ્ય અઘરાંસં અઘં અમિ તપુઃ સ યવસ્તુ (૮૪૪૨)- આગ પર ચઢાવેલ	૧૧૦	૧૩ દુષદાદ્ દ્ય મુસુચાન્તઃ મલાત્ સ્વિષ્ઠા સ્નાત્વા દ્ય, પવિત્રેણ પૂતં આર્યં દ્ય વિશ્વે	૧૪૩

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
મા પનસઃ શુન્મન્તુ (૧૧૧૫૧૩) - જેવી રીતે અધિકા ખીચેથી પશુ મુક્ત થાય છે અથવા જેવી રીતે ન્દાવાથી મગથી મુક્ત થાય છે, અથવા મળણીથી ગાળેયુ ધી પવિત્ર થાય છે તે પ્રમાણે સર્વ મને પાપથી પવિત્ર બનાવે.		(૧૫૫૦૧૨) - જે પ્રમાણે વિદ્યુત વૃક્ષને હંમેશાં અવલુનીય રીતે નાશ કરે છે, તેવી રીતે હું આજે પાશોની સાથે બુઝારીઓને મારીશ.	૨૭૫
૧૪ સઃ નઃ સિન્ધુમિવ નાવાતિ પર્વા સ્વસ્ત્યે (૧૧૩૩૮) - જેવી રીતે ગેઝાથી સમુદ્રની પેલેપાર થાય છે તેમ તે તું અમને પેલેપાર લઇ જા.	૧૯૪	૨૧ યથા અર્ચિ યુક્તઃ મથત્ યવા તે કૃતં મગ્નામિ । (૧૫૦૧૫) - જેવી રીતે ઘેટાંઓને વડે ચૂંચી નાખે છે તેવી રીતે તારાં કરેલાં શત્રુ જેવાં કાષેબેને હું વલોતો નાખું છું.	૨૭૬
૧૫ આ પર્જન્વસ્ય વૃણ્યોદસ્યમામૃતા વચમ્ (૩૩૧૧૧૧) પર્જન્વની વૃણિથી જેવી રીતે વૃક્ષાદિ વધીને ઉત્તમ બને છે, તેવી રીતે અમે ઉત્તમિને પ્રાપ્ત કરીશું અને અમરત્વ પણ પ્રાપ્ત કરીશું	૧૯૬	૨૨ અક્ષાઃ ફલવર્તો દત્ત ગાં ક્ષીરિણીમિથ । સં મા ફલસ્ય ધારયા ધનુ સ્નાન્વેવનદત્ત (૧૫૫૦૧૬) - શાન વિદ્યાન । દૂધવાળી ગાયોની જેમ ફળવતી વિષ્ટગિયા અમને આપે, જેવી રીતે તારાંથી ધનુઅને જોડવામાં આવે છે, તેવી રીતે મને કૃતકર્મની ધારણાઓના પ્રવાહથી મુક્ત કરે	૨૭૭
૧૬ ત્વષ્ટા હુદિન્નૈઃ યહતું યુનકિં દ્વંદ્વિશ્વ મુચનં વિચાતિ । (૩૩૧૧૫) - જેવી રીતે પુત્રીનો પિતા પુત્રીના વિવાહને સમયે પોતાના જમાઇને આપવા માટે દાંત્રને અલગ કાઢી રાખે છે તેવી રીતે હું પાપો અને રોગથી દૂર રહીને કીર્તિપ્રાપ્ત કરીશ	૨૦૩	૨૩ હસ્તી મૃગાણાં સુવદામતિષ્ઠાધાન્વ-ભૂપતિ । તસ્ય મગેન વચ્ચંસામિવિચામિ મામહમ્ (૩૨૨૧૬) - જેવી રીતે સારી રીતે બેસનારા પશુઓમાં હાથી ધણેજ પ્રતિધાવાન ચએલો છે તેવી રીતે તેના અંતરમાં અને તેજની સાથે હું મને પોતાને અભિષેક કરું છું.	૨૮૦
૧૭ યુને વેષ્ટમિયાવક્ષામં તે પ્રત્યસ્યામિ મુત્યવે (૧૧૩૭૧૩) - જેવી રીતે કુતરાની સામે ડુકડા નાખવામાં આવે છે તેવી રીતે અમને શાપ આપે તે ધીનને હું ખસીને સ્વાધીન કરું છું.	૨૧૩	૨૪ આહ તનોમિ પલો અધિજ્યામિથ ધ્રેન્વનિ । કમસ્વર્શ દ્ય રોહિતમનવગ્લાયતા સદા- (૧૧૦૧૧૩) - ધનુષ્યની દોરીની જેમ શરીરમાં બળ અને સ્વીરુપણે આવી જાય અને એટલું બળ પ્રાપ્ત કરે કે જેમ રીંછ હરણ પર હુમલો કરે છે તેમ ન થાકતાં તુ દેવેલાં હુમલો કરે.	૨૮૧
૧૮ વૃક્ષં યદ્વાયઃ પરિપસ્વજાના અનુસ્ફુરં, શરમન્નન્નુભુમ્ । શરમસવાયવ વિષુમિન્દ્ર (૧૧૨૧૩) - જે રીતે વૃક્ષની સાથે લપડાએલી અથવા અંધાએલી ગાયો પોતાના તેજસ્વી પુત્રશરને રેફેરિથી પ્રેમથી આહ છે, તેજ પ્રકારે હે ઇન્દ્ર । અમારાથી તેજ પુત્ર બાણને બાળણ દૂર વધારે.	૨૫૨	૨૫ અવ અસ્ય પસઃ ધનુ દ્ય આ તાનય (૧૧૨૧૬) - આજે તેની ઈદિયોને ધનુષ્યની જેમ ફેલાવ. ૨૨૨	૨૮૨
૧૯ યથા ધાં ચ પૃથિર્વાં ચાન્તસ્તિષ્ઠતિ તેજનમ્ । યથા રોગ ચાન્તસ્તિષ્ઠતુ મુજ્જ રવ્ ॥ (૧૧૨૧૪) - જેવી રીતે છુલોક અને પૃથ્વીની વચ્ચે તેજ રહે છે તે પ્રકારે આ યુગ રોગ અને આપની વચ્ચે નિઃશયી રહે.	૨૫૩	૨૬ ક્ષશઃ રોહિત દ્ય અનવગ્લપતા સદા કમસ્વ (૧૧૨૧૭) - જેવી રીતે હિંસક પશુ હરણ પર તરાપ મારે છે તે રીતે તે ન થાકતાં ચમક કરે.	૨૮૩
૨૦ યથા વૃક્ષમશનિર્વિશ્વાદ્યા હન્ત્યશમતિ । યથા અહમધ કિતયાનર્શવંચ્યા સમમતિ ।	૨૫૪	૨૭ સિંહ પ્રતીકો વિશો અદિ સર્વા વ્યાઘ્ર-પ્રતીકોડવવાપસ્ય શમ્બુ (૧૧૨૧૭) - સિંહ અને વ્યાઘ્રની જેમ પ્રતાપી બનીને સર્વ પ્રજાઓ પાલેથી ગોચ બેગ પ્રાપ્ત કરે અને શત્રુઓને દૂર કરે.	૨૮૪

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૮ યોગ્યાઃ દયં પ્રત્યુત્તો ગર્ભઃ વયઃ સર્વો અનુક્ષિય (૧૧૨૧૧૮)- જેવી રીતે પૂર્ણ સ્થિતિએ પદેચિસો ગર્ભમાતાના ઉદરથી છુટકારો મેળવીને બહાર આવે છે તેવી રીતે આ જગતના અનુકૂળ પરિસ્થિતિ- ૩૫૧ માં વિરાજ.		જિજ્ઞ વિદ્યાનઃ અભિદય (૫૧૨-૧૪)- ગાયોના સમુદ્ભાવ રહેનારા ગાયોની ઇચ્છા કરનારા માદના જેવો તું બળથી વિજ્ય પ્રાપ્ત કરનાર અને જાણુનો એવો ગર્જના કર. ૩૫૮	
૧૯ સિંહ દય જોષયન્ અભિસંસ્તનીદિ (૫૧૨-૧૧)- સિંહની જેમ વિજ્ય ઇચ્છતો આ દોષ ગરજતો રહે. ૩૫૮		૩૧ અધિપયણે અદિઃ પ્રાયાઃ સંશૂન્ દય ગદયન્ વેદઃ અધિનૃત્ય (૫૧૨-૧૧૦) સોમરક્ષ હાદતી વખતે જે પ્રમાણે પત્યરો સોમપર નાચે છે તે પ્રમાણે તું ભૂમિને ઇતવાની ઇચ્છા કરનાર સ્તુ ત્તોના ધનપર નાચ. ૩૫૯	
૨૦ વાસિતાં છુવમઃ અભિકગ્ધન્ દય તયં કૃપા (૫૧૨-૧૨)- ગાયને માટે જેમ બળદ ભાંજારે છે તેમ તું બળવાન બન અને અવાજ કર. ૩૫૮		૩૨ ઘાલં પ્રમરસ્વ ધાગ્ધી મંત્રં દય (૫૧૨-૧૧૧)- જેવી રીતે તે વક્તા શ્રીતાઓમાં ઉપદેશને કરી દે છે તેવી રીતે તારા નાદને સર્વત્ર કરી દે. ૩૬૦	
૨૧ યુષે ગદયન્ કૃપા દય સદ્વસા સંધના-			